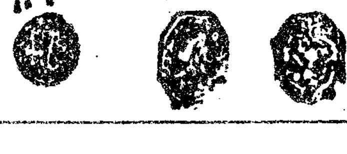

B.P. HASDEU

CUVENTE DEN BĂTRÎNI

LIMBA ROMÂNĂ VORBITĂ

ÎNTRE
1550—1600

STUDIU PALEOGRAFICO-LINGUISTIC
DE
B. PETRICEICU HASDEU

CU OBSERVAȚIUNI FILOLOGICE
DE
HUGO SCHUCHARDT

TOMUL I

Ediție îngrijită, studiu introductiv și note
de
G. MIHĂILĂ

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI—1983

LIMBA ROMÂNĂ VORBITĂ

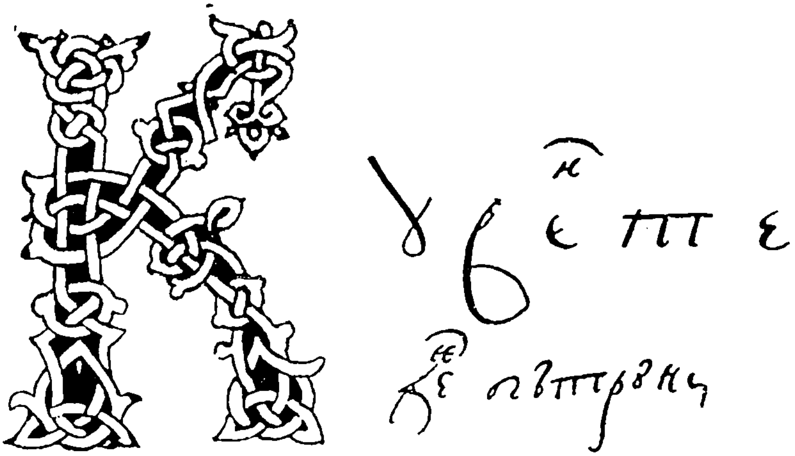
ÎNTRE

1550—1600

DIRECȚIUNEA GENERALĂ
A
ARHIVELOR STATULUI

PUBLICAȚIUNI
ISTORICO-FILOLOGICE

TEXTURI ȘI GLOSE ROMÂNE
ÎNTRE
1550—1600

LIMBA ROMÂNĂ VORBITĂ

ÎNTRE

1550-1600

STUDIŬ PALEOGRAFICO-LINGUISTIC

DE

B. PETRICEICU-HASDEU.

CU OBSERVAŢIUNI FILOLOGICE

DE

HUGO SCHUCHARDT.

TOMULU I.

OPERA LINGVISTICĂ ȘI FILOLOGICĂ A LUI B. P. HASDEU

Premise

A devenit de mult o axiomă afirmația că Bogdan Petriceicu Hasdeu este întemeietorul lingvisticii și filologiei române moderne, cel care a proiectat aceste două discipline cu o mînă de maestru pe orbita științei europene. Nu este, desigur, o simplă coincidență faptul că începutul publicării vastei colecții de documente și texte vechi românești, însoțite de temeinice studii și comentarii, ce avea să devină *Cuvente den bătrîni*, s-a produs exact în luna *mai 1877*, cînd România își proclama independența deplină de stat. Toate energiile națiunii contribuiseră în decurs de un secol la împlinirea acestui deziderat fundamental, ce trebuia consfințit nu numai pe cîmpurile de bătălie și la masa tratativelor diplomatice, adesea potrivnice, ci și prin realizări de seamă în știință, literatură, artă și cultură. Lingvistica și filologia românească își aduseseră și ele, alături de literatură, istoriografie și ziaristica militantă, o contribuție remarcabilă în efortul general politic, social și intelectual, ce merseseră mînă în mînă decenii de-a rîndul. Putem observa, în ceea ce privește aceste două discipline, direct implicate în conștientizarea națională a intelectualității românești și a păturilor largi populare, un paralelism cu marile evenimente politico-sociale ale românilor din cele trei provincii, încă despărțite de vitregia vremurilor, cînd prevestindu-le ca niște soli înaintemergători, cînd urmîndu-le ca o încununare firească.

Revoluția de la 1848 în cele trei Țări Române și Unirea din 1859 au fost însoțite de cîteva sinteze consacrate limbii și literaturii române, ce au făcut epocă, precum și de evenimente cultural-științifice de însemnătate capitală pentru progresul spiritual al României: pe de o parte, *Elementele de limbă română după dialecte și monumente vechi* (1854) și *Crestomatia sau Analectele literarie* (1858) ale lui Timotei Cipariu, trecerea definitivă la alfabetul latin (1860), urmată de prețiosul *Lepturariu romănesc*, alcătuit de Aron Pumnul (1862—1865), și de luminosul tratat *Despre scrierea limbii române*, conceput de Titu Maiorescu (1866—1873); pe de altă parte, întemeierea Universităților din Iași (1860) și București (1864) și a Academiei Române (1866), ale cărei preocupări inițiale au fost tocmai ortografia, gramatica și dicționarul limbii române.

Dar acestea fuseseră orientate unilateral în cadrul înaltei instituții academice, care dusese la extrem o direcție ce se dovedise fertilă altădată, cîttimp se menținuse în „marginile" rațiunii. Iată de ce noul moment politic și cultural reclama o nouă viziune, mai largă și mai dreaptă, în acord cu progresele remarcabile ale lingvisticii europene, viziune care să repună în drepturi, alături de fundamentul latin al limbii române, moștenirea deloc neglijabilă traco-dacă și să țină o cumpănă dreaptă în aprecierea și folosirea în limba literară a împrumuturilor lexicale de tot felul, ce îmbogățiseră limba română în milenara ei existență. Dacă în ceea ce privește al doilea aspect, marii scriitori,

Alecsandri, Odobescu, Maiorescu, Eminescu, Caragiale, Slavici şi numeroşi alţii au făcut front comun, şlefuind o limbă literară demnă de a sta alături de celelalte limbi de cultură ale Europei, primul aspect îşi aştepta încă cercetătorul şi teoreticianul. Acesta a fost *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, a cărui activitate publicistică, literară şi ştiinţifică începuse încă înainte de Unire, prin semnificativa gazetă, scoasă la Iaşi, „România" (1858). O nouă provincie îşi făcea astfel intrarea în lingvistica şi filologia românească — ilustrate pînă atunci mai ales de cărturari ardeleni şi munteni — şi, după cum vom vedea, în cea europeană [1].

Bogdan Petriceicu Hasdeu. Repere biografice: copilăria şi tinereţea

Deşi există un consens aproape unanim — bazat pe unele afirmaţii ale lui Hasdeu însuşi şi, în ultimele decenii, pe extrasul din matricola pentru născuţi din Cristineştii Hotinului —, credem că putem afirma, în acord cu unii cercetători şi, mai ales, cu propriile-i declaraţii intime şi cu anumite împrejurări ale vieţii, că viitorul savant şi scriitor s-a născut la 16 februarie 1836 — şi nu la 26 februarie 1838 —, ceea ce concordă pe deplin cu vîrsta pe care acesta o avea la primele evenimente notabile ale adolescenţei şi tinereţii[2].

Să urmărim succint, mai întîi, principalele evenimente din viaţa adolescentului şi apoi a tînărului Tadeu Hâjdeu (care-şi va schimba ulterior numele în Bogdan Petriceicu Hasdeu), fiu al cunoscutului cărturar basarabean Alexandru Hâjdeu şi al Elisavetei, născută Dauksz (tatăl ei, porucicul Dauksz, era lituanian, iar mama, Melania Morţun, era româncă). Pe linie paternă, B. P. Hasdeu descindea dintr-o familie de boieri moldoveni, ai cărei strămoşi, distinşi nu o dată în luptele pentru apărarea ţării, au fost identificaţi de viitorul savant cel puţin pînă în secolul al XVII-lea, cînd au intrat în legături de rudenie cu clucerul Ştefan Petriceicu, devenit domn al Moldovei (1672—1684, cu două întreruperi).

Dacă această tradiţie nobilă şi cavalerească s-a păstrat din generaţie în generaţie, în familia nevoită să se refugieze în Polonia, nu-i mai puţin adevărat că de o atmosferă intelectuală, care să influenţeze direct sau indirect formarea viitorului savant, nu putem vorbi propriu-zis decît începînd cu *Tadeu Hâjdeu* (6 mai 1769 — 12 oct. 1835), care a reuşit să revină la moşia strămoşească din Cristineşti, lîngă Hotin, prin 1814—1815.

Scriitor de versuri polone (rămase, cea mai mare parte, în manuscris), traducător în această limbă din August von Kotzebue, dar şi din limba română (*Legiuirile moldoveneşti*, adunate de Andronache D o n i c i), culegător de folclor şi de tradiţii populare româneşti, acest cărturar patriot merită să fie reintegrat istoriei culturii şi literaturii române, nu numai celei polone, în cadrul căreia a fost, de altfel, recunoscut de mult[3].

---

[1] Vezi asupra principalelor etape ale istoriei lingvisticii şi filologiei româneşti: L. Ş ă i n e a n u, *Istoria filologiei române*, ed. 2, Bucureşti, 1895 (ed. 1, 1892); D. M a c r e a, *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, Bucureşti, 1978 (o primă ediţie, 1959); Mircea S e c h e, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, I—II, Bucureşti, 1966—1969; *Istoria lingvisticii româneşti*, coord. acad. Iorgu I o r d a n, Bucureşti, 1978 (o primă ediţie, 1975); Jana B a l a c c i u — Rodica C h i r i a c e s c u, *Dicţionar de lingvişti şi filologi români*, Bucureşti, 1978.

[2] Vezi articolul nostru, *Date noi despre copilăria şi tinereţea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, „Viaţa românească", 1982, nr. 6, p. 21—35 (cu indicaţii bibliografice).

[3] Vezi Elena L i n ţ a, *Consideraţii asupra creaţiei poetice a lui Tadeu Hâjdeu*, „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 301—317.

Fiul acestuia, *Alexandru* (30 nov. 1811—7 nov. 1872), născut din căsătoria cu Valeria Chryzant, devenit la maturitate profesor şi avocat, în urma studiilor la Universitatea din Harkov (şi, ca audient, la cele din München şi Heidelberg), s-a bucurat de o anumită reputaţie atît în timpul vieţii, cît şi — cel puţin în parte — mai tîrziu, deşi nici opera lui nu este suficient cunoscută astăzi. Recunoaşterea cea mai înaltă i-a venit din partea Academiei Române, care l-a ales în 1870 membru onorar, întrucît de la întemeierea înaltului for ştiinţific şi cultural (1866—1867) pînă la acea dată nu putuse lua parte la lucrări ca membru activ, cum fusese iniţial numit [1].

Copilărind în primii ani la Cristineşti, precum şi la Hotin şi Chişinău, micul Tadeu şi-a însoţit ulterior părinţii (care în 1840 au avut un al doilea fiu, Nicolae) în oraşele prin care tatăl său a fost profesor [2]. După ce, mai întîi,

---

[1] Vezi Gabriela Drăgoi, *Hâjdeu, Alexandru*, în *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 438—440 (cu o bogată bibliografie).

[2] Principalele lucrări consacrate vieţii şi operei lui B. P. Hasdeu, din care am extras o serie de date, controlîndu-le şi confruntîndu-le, sînt: *Genealogia şi biografia D-lui B. P. Hasdeu* (Publicată de cetăţeni craioveni), Craiova, 1884; L. Şăineanu, *Istoria filologiei române* [2], p. 206—207, 230—336 (*Starea actuală a filologiei române. Ochire retrospectivă (1870—1895)*, passim; menţionăm, cu acest prilej, că ed. 1, din 1892, are o *Prefaţă* de B. P. Hasdeu, p. VII—VIII); Nicolae Gane, *Bogdan Petriceicu Hasdeu* (Academia Română. Discursuri de recepţiune, XXXII), Bucureşti, 1909; Iuliu Dragomirescu, *Ideile şi faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, Partea I. *1836—1863*, Bucureşti, 1913; Eufrosina Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu*, Bucureşti, 1936, p. 7—46; Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice*, t. I, Bucureşti, 1937, p. XI—LXXX; G. Călinescu, *Istoria literaturii române, de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 320—332; I. C. Chiţimia, *Studiu introductiv* la ed.: B. P. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, Craiova, 1942, p. I—CXLII; Victor Slăvescu, studiu introductiv la volumul: *Economistul Bogdan Petriceicu Hasdeu*, Bucureşti, 1943, p. 3—45; N. Romanenco, *Bogdan Petriceicu Hasdeu. Viaţa şi opera (1836—1907)*, Chişinău, 1957; cf. „Viaţa românească", 1982, nr. 6, p. 21—35; Al. Dima, *Studii de istorie a teoriei literare româneşti*, Bucureşti, 1962, p. 31—60; P. P. Panaitescu, *Rolul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica românească*, „Romanoslavica", VI, 1962, p. 235—248; George Munteanu, *B. P. Hasdeu*, Bucureşti, 1963; *Studii şi materiale despre B. P. Hasdeu*, Chişinău, 1966; cf. „Viaţa românească" cit., p. 21—35; E. M. Dvoicenko-Markova, *Русско-румынские литературные связи в первой половине XIX века*, Moscova, 1966, p. 99—156; P. Strihan, *Juristul Bogdan Petriceicu Hasdeu şi contribuţia lui la istoria dreptului*, „Studii", t. 19, 1966, p. 723—743; Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, II, p. 9—34; I. C. Chiţimia, *B. P. Hasdeu*, în: *Istoria literaturii române*, II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968, p. 664—705; Paul Cornea, *Studiu introductiv* la: B. P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae (Pagini alese)*, vol. I, Bucureşti, 1970, p. V—LXIX; O. Romaneţ, *Джерела братерства*, Lvov, 1971; *B. P. Hasdeu, interpretat de...* Antologie stabilită şi îngrijită de Gr. Brâncuş, Bucureşti, 1972; Gr. Brâncuş, *Introducere* la: B. P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, 1, Bucureşti, 1972, p. V—XXX; Mihai Drăgan, *B. P. Hasdeu*, Iaşi, 1972; V. Vetişanu, *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, în: *Istoria filozofiei româneşti*, I, p. 467—482; A. Sacerdoţeanu, *Introducere* la: B. P. Hasdeu, *Scrieri istorice*, vol. I, Bucureşti, 1973, p. V—XXXIX; Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 171—195; Vasile Sandu, *Publicistica lui Hasdeu*, Bucureşti, 1974; B. P. Hasdeu, *Sarcasm şi ideal*, Antologie, postfaţă şi bibliografie de Mircea Zaciu, Bucureşti, 1975; Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei române*, Bucureşti, 1976, p. 137—161, 228—229

Alexandru Hâjdeu practicase avocatura și fusese efor al școlilor din Hotin, în 1840 devine profesor la început în orașul Rovno, apoi la Vinnița și Camenița. În acest răstimp, copilul a urmat școala primară (probabil, începînd din 1843) și primele clase gimnaziale, însușindu-și bine, pe lîngă română, limbile rusă și polonă, cărora li se vor adăuga treptat franceza, germana, latina, greaca și alte limbi străine. Între timp însă tînăra-i mamă murise (1848), astfel că de la 12 ani el rămîne, împreună cu fratele mai mic, numai în grija tatălui (recăsătorit mai tîrziu), care — avînd o bogată bibliotecă — îi îndrumă lecturile și-l inițiază mai ales în istoria românilor, în filozofie, limba și literatura română (scrisă și orală), ca și în cea universală, îndemnîndu-l să scrie atît lucrări științifice, cît și literare, în special versuri. Reveniți la sfîrșitul anului 1849 pe meleagurile natale, Alexandru Hasdeu își înscrie fiii la Gimnaziul (Liceul) din Chișinău, pe care Tadeu îl urmează pînă în 1853 sau începutul anului 1854, fără a-l termina însă[1], hotărînd să intre în armată, atît pentru a continua o tradiție de familie, cît și în urma unei decepții în dragoste adolescentină, descrisă ulterior în *Jurnalul intim* (În continuare, s-a pregătit „în particular", cum se va vedea mai jos).

În acești ani, grijuliul tată îi îndrumă primii pași spre publicistică, astfel că la 28 decembrie 1849, copilul de aproape 14 ani trimite o corespondență ziarului „Одесский вестник", care a apărut la 11 ianuarie 1850[2]. Probabil însă că această cale nu a părut nici unuia, nici altuia demnă de perseverență, astfel că sîrguinciosul și precocele elev se orientează tot mai asiduu spre cercetările de istorie națională. Într-adevăr, din 1852, pe cînd avea 16 ani, s-a păstrat o prețioasă însemnare manuscrisă, ce demonstrează preocupările-i științifice timpurii în această direcție:

„*De mult mă ocup de istoria Moldovei și a Basarabiei* [...]; *fie chiar nu atît de mult, căci tinerețea nu-mi permite să mă exprim așa, în tot cazul de la sosirea mea în Basarabia, sub cerul patriei atît de drag celuia care nu-l văzuse încă niciodată*". (Plecase de aici la 4 ani — *n.n.*)... *Cu insistența și stăruința depusă, am reușit în curs de doi ani să strîng aproape toate izvoarele tipărite și o mulțime de manuscrise, începînd cu basmul nemțesc despre Dracul (sec. XV), Descrierea Moldovei de Reichersdorff[er] (sec. XVI) și pînă-n zilele noastre. Totuși, simt că îmi mai lipsește ceva*"[3].

(bibliogr.); N. Romanenco, studiu introductiv la: B. P. Hasdeu, Избранное, Chișinău, 1978; cf. „Viața românească" cit., p. 21—35; Gabriela Drăgoi, *Hasdeu, Bogdan Petriceicu*, în *Dicționarul literaturii române...*, p. 424—430 (cele mai multe cu bogate indicații bibliografice). Cu prilejul împlinirii a 70 de ani de la moartea lui B. P. Hasdeu, Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu" a organizat, în zilele de 16—17 noiembrie 1977, o sesiune științifică, în cadrul căreia au prezentat comunicări prof. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, prof. I. C. Chițimia și alți cercetători; vezi nota *Sesiune științifică B. P. Hasdeu*, semnată de Nicolae Mecu, în „Revista de istorie și teorie literară", t. 26, 1977, nr. 4, p. 629, și articolele lui Al. Săndulescu, *Jurnalul hasdeean sau între mărturisire și observație*, și I. Oprișan, *Valori artistice în foiletonul politic hasdeean*, în aceeași revistă, t. 27, 1978, nr. 3, p. 299—303, resp. p. 305—311.

[1] Vezi Pavel Balmuș, *O precizare istorico-literară*, Chișinău, 1976, cf. „Viața românească" cit., p. 21—35; N. Romanenco, studiu introd. la *ed. cit.*, p. 8.

[2] Vezi G. Bogaci, *Primul articol al lui B. P. Hasdeu*, în *Studii și materiale...*, p. 123—124.

[3] Vezi N. Romanenco, *O dedicație lui M. Kogălniceanu*, în *Studii și materiale...*, p. 118—119; cf. Mihai Drăgan, *B. P. Hasdeu*, p. 43—44.

Tocmai în acest an pătrunse în presa din Petersburg prima ştire despre cercetările ştiinţifice ale liceanului Tadeu Hâjdeu. Într-o *Scrisoare din Chişinău* (Письмо из Кишинева), publicistul Ivan Tanski informa pe cititorii gazetei „Северная Пчела" („Albina Nordului") din Petersburg (nr. 234 din 20 oct. 1852) despre preocupările literare şi ştiinţifice ale oamenilor de litere locali, Al. Hâjdeu, Costache Stamati, N. Gherbanovski, I. Sîrbu, cărora li se adăuga şi tînărul Tadeu Hâjdeu. Astfel, în timp ce tatăl „adună materiale pentru istoria Basarabiei (...), fiul său Tadeu Hâjdeu, tînăr moldovean, elev al gimnaziului local, (...) se ocupă cu expunerea mitologiei dacilor". În cadrul aceleiaşi corespondenţe se publica o frumoasă poezie patriotică a acestuia — *prima sa scriere literară tipărită* —, cu titlul *C. T. Stamati*, prilejuită de onomastica bătrînului scriitor, rudă şi prieten al familiei, dar mai ales de împlinirea a 500 de ani de la întemeierea Moldovei (1352—1852)[1]. Descoperită şi reprodusă integral de Eufrosina Dvoicenko-Markova, în 1959[2], şi parţial de I. Osadcenko, în 1966[3], această poezie a fost semnalată la noi de prof. I. C. Chiţimia[4] şi de Mihai Drăgan, care a tradus unele fragmente[5], rămînînd, cu toate acestea, aproape necunoscută publicului din ţara noastră.

Numai la cîteva zile după apariţia acestor versuri, şi anume la 24 octombrie 1852, tînărul autor se adresa printr-o scrisoare cunoscutului istoric rus M. P. Pogodin, împărtăşindu-i preocupările ştiinţifice şi solicitîndu-i atenţia binevoitoare, pe care încerca s-o capteze prin trimiterea în dar a unui preţios manuscris slavon, descris cu siguranţă juvenilă. Semnalată în istoriografia rusă încă la sfîrşitul secolului trecut[6], această scrisoare a fost publicată integral abia în anii din urmă de aceeaşi asiduă cercetătoare Eufrosina Dvoicenko-Markova[7].

Cu toate aceste auspicii favorabile creaţiei literare şi ştiinţifice, tînărul Tadeu Hâjdeu se îndreptă spre cariera militară, înrolîndu-se ca iuncher într-un regiment de husari, cantonat în oraşele din sudul Rusiei. Plecarea din Chişinău avu loc la 21 mai 1854. Nu vom insista asupra acestei perioade, descrisă de „eroul" însuşi în *Jurnalul* său, scris pînă în ianuarie 1856.

Spre sfîrşitul acestei perioade, după ce fusese chiar „două zile şi două nopţi pe front", în Războiul Crimeii, tînărul Hasdeu — păstrînd în conti-

---

[1] Anul 1352 — exact cel acceptat astăzi de istorici — apare în *Cronica moldo-polonă* (spre deosebire de *Letopiseţul de cînd s-a început Ţara Moldovei*, de varianta sa putneană — descoperite mai tîrziu — şi de *Letopiseţul* lui Grigore Ureche, unde apare anul 1359), pe care tînărul Hasdeu o cunoştea din ediţia apărută cu cîţiva ani înainte a lui W. K. Wójcicki (1844; ed. 2, 1855) şi pe care o va reedita, cu un amplu studiu, în „Arhiva istorică a României», t. III, 1867, p. 5—34, după o copie a manuscrisului Naruszewicz (sec. XVIII), obţinută la Lvov în 1861 şi colaţionată cu ediţia tipărită şi cu o altă copie, primită „sunt acum vreo zece ani (deci, prin 1857 — *n.n.*) de la D. Gerard Cihocki, atunci studinte la Kiev. . ."

[2] *Б. П. Хашдеу и К. Стамати*, „Днестр", 1959, nr. 2, p. 153—154.

[3] *Prezenţa lui B. P. Hasdeu în presa rusă din secolul XIX*, în *Studii şi materiale*. . ., p. 101—112.

[4] În „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", VIII, 1959, nr. 3—4, p.731—733.

[5] *B. P. Hasdeu*, p. 69—70.

[6] N. P. Barsukov, *Жизнь и труды М. П. Погодина*, vol. 12, St. Pb., 1898, p. 75—76 (Absentă din Biblioteca Academiei Române, această lucrare a rămas desigur necunoscută lui Hasdeu. Am citat-o după articolul din nota următoare).

[7] Reprodusă în articolul nostru, *Date noi*. . ., citat mai sus.

nuare haina militară — se înscrie ca audient la Facultatea de Drept a Universității din Harkov. În fragmentul autobiografic, publicat sub titlul *Introducere la „Nicolae Milescu"* și scris în primele luni ale anului 1857, studentul Hasdeu se autocaracterizează astfel:

„Aceste rînduri le scriu într-una din cele mai înalte case ale Harkovului. Camera are înfățișarea unui atelier de savant: cărți, hîrtii, penițe, creioane, penele, colori — sînt împrăștiate sub masă și pe masă, sub scaune și pe scaune, sub pat și pe pat (...). Stăpînul se observă cu greu din tot vraful ăsta. Dar ajunge să-ți îndrepți ochii spre un halat și un fes, ca să găsești sub aceste podoabe pe cineva jumătate-student, jumătate-husar, jumătate-civil: acesta este stăpînul" [1].

Eufrosina Dvoicenko-Markova și alți cercetători înclinaseră în ultimul timp spre datarea studiilor juridice ale lui Hasdeu în anii 1856—1857[2], dar, cum arhiva Universității din Harkov a dispărut în timpul războiului, singura sursă documentară, care să confirme această supoziție, descoperită recent de muzeograful Pavel Balmuș, s-a dovedit a fi broșura: *Список студентов и допущенных к слушанию лекций Императорского Харьковского Университета на 1856—1857-й академический год* (*Lista studenților și audienților admiși la cursurile Universității imperiale din Harkov pe anul academic 1856—1857*, alcătuită la 1 noiembrie 1856, 31 p.), în cadrul căreia, la rubrica *Получившие дозволение слушать лекции (Audienții admiși la cursuri*, p. 28*)* se află și „Фаддей Гиждеу" (Thadeu Hâjdeu), înscris la Facultatea de Drept, de la data de 5 octombrie 1855: așadar, acesta era al doilea an de studii. Dar iată (în traducere) datele complete din rubricile broșurii referitoare la tînărul audient (care avea 19 ani împliniți la data intrării în facultate): *„Confesiunea"* — *„Romano-catolică"* [3]; *„Data înscrierii în Universitate"* — *„5 oct. 1855"*; *„Starea socială"* — *„Nobil"*; *„Întreținerea"* — *„Proprie"*; *„Studii anterioare"* — *„În pensionul particular părintesc"* [4]. Din această ultimă declarație rezultă fie că, cel puțin, în ultimele luni înaintea înrolării în armată, Hasdeu n-a mai urmat cursurile Gimnaziului din Chișinău, pregătindu-se singur, fie că — în orice caz, neterminîndu-l (era, desigur, spre sfîrșitul studiilor) — a preferat să nu-l declare, pentru a nu i se cere certificatul de absolvire.

Despre această perioadă a studiilor universitare dispunem, de asemenea, de o informație inclusă de Fr. Damé, peste 21 de ani, într-o *Notice biographique sur l'auteur*, provenită desigur de la Hasdeu însuși, pe care o reproducem aici:

„B.P.H. (...) étudia le Droit et les Lettres à l'Université de Kharkof dans la Petite-Russie, où il eut pour professeurs Antoine Stanislawski [*enciclopedia dreptului*], *Alexandre Mickiewicz* [*drept roman*], *Alphonse Walicki* [*literatură greacă*], *Pierre Lawrowski* [*slavistică*] *etc., et, parmi ses collègues, le renommé slaviste Potebnia"* [5].

Oricum, pregătirea lui depășea cu mult pe aceea a unui licean și chiar student, de vreme ce făcea cercetări proprii istorico-filologice și chiar de mito-

---

[1] *Începuturile literare...*, p. 265.

[2] Русско-румынские литературные связи..., p. 147.

[3] Curioasă declarație a lui Hasdeu însuși: s-o fi făcut din spirit de frondă față de biserica oficială din Rusia?

[4] Vezi art. cit. *Date noi...*, „Viața românească", 1982, nr. 6, p. 21—35.

[5] În volumul: B. P. Hasdeu, *Histoire critique des Roumains. La Valachie jusqu'en 1400. I. Extension territoriale.* Édition entièrement refondue. Traduit du roumain sous les yeux de l'auteur par Frédéric Damé, Bucarest, 1878, p. XVII.

logie, scria despre preocupările sale științifice unor somități și începuse a publica versuri. Mărturie stau, în afara celor menționate mai sus, manuscrisele sale din această perioadă (inclusiv a studiilor universitare), păstrate în *Arhiva B. P. Hasdeu* (cartoanele I—VIII) de la Secția de manuscrise — carte rară a Bibliotecii Academiei R. S. România, la Arhivele Statului din București, precum și în alte locuri[1], scoase la iveală treptat începînd din 1932.

Pentru a încheia această perioadă de *Bildungsjahre*, cea mai puțin cunoscută din viața viitorului savant și scriitor, dar de o însemnătate capitală pentru conturarea personalității lui, vom reproduce aici un fragment din *Cuvîntul înainte* (datat 3 martie 1856) la studiul de folclor comparat *Inelul și năframa*, dedicat lui Mihail Kogălniceanu, *„cel mai competent dintre cercetătorii dacoromâni"*:

„Pînă cînd nu vom avea în literatura istorică un număr suficient de monografii, este aproape imposibil să se treacă la alcătuirea unei istorii critice sistematice[2], care să corespundă cerințelor științei moderne, adică la o istorie a pămîntului și a poporului, nu a tronului și a cîrmuitorilor (...). În speranța de a scrie cîndva, în timpuri mai puțin agitate, o istorie temeinică și bine închegată a compatrioților mei, m-am hotărît să pregătesc treptat materiale pentru ea, prelucrînd o parte a ei după alta. În privința istoriei dacoromâne, această metodă este cu atît mai necesară, cu cît o mulțime de fapte foarte însemnate și deosebit de interesante n-au atras totuși atenția scriitorilor de pînă acum, care s-au concentrat mai mult asupra descrierilor cu caracter biografic" [3].

Așadar, nu Facultatea de Drept, la care se înscrisese îndemnat desigur de tatăl său, în vederea asigurării unei „cariere", îl putea atrage în continuare pe tînărul pasionat de studierea trecutului istoric al poporului său, din cele mai îndepărtate timpuri pînă în epocile mai noi. Într-adevăr, cum scria el însuși, în același *Cuvînt înainte*: *„Pentru interesele istoriei naționale sînt gata să sacrific rezultatele cercetărilor mele, adică pe mine însumi!"*

Activitatea publicistică, literară și științifică la Iași și București: 1857—1877

La vîrsta marilor hotărîri — împlinise 21 de ani — cel ce avea să semneze de acum înainte *Bogdan Petriceicu Hasdeu* trece în Moldova, în condițiile create de tratatul de la Paris din 18/30 martie 1856, care punea capăt războiului Crimeii, prevăzînd, printre altele: 1) retrocedarea către Moldova a județelor Cahul, Bolgrad și Ismail; 2) înlăturarea protectoratului țarist asupra celor două Principate Române, ce rămîneau sub suzeranitatea Porții otomane, dar cu garanția colectivă a marilor puteri europene; 3) revizuirea Regulamentelor Organice potrivit dorințelor românilor, ce urmau a fi exprimate de *Divanurile ad-hoc*: acestea au și înscris, peste un an și jumătate

---

[1] Vezi informații la Stancu I l i n, *Pe urmele manuscriselor hasdeene*, „Manuscriptum", an. X, 1979, nr. 1 (34), p. 124—126. Începînd din 1977, revista a publicat, sub îngrijirea aceluiași cercetător și a altora, numeroase texte inedite hasdeene.

[2] Aici este, deci, germenul celebrei *Istorii critice a românilor*, a cărei publicare a început-o peste 16 ani, în 1872.

[3] Vezi N. R o m a n e n c o, *O dedicație lui M. Kogălniceanu*, în *Studii și materiale...*, p. 119—120; reprodus de Mihai D r ă g a n, în monografia *B. P. Hasdeu*, p. 62—63. (Am efectuat mici intervenții stilistice). O traducere mai neîngrijită la Stancu I l i n și Elena L o g h i n o v s k i, în „Manuscriptum", an. X, 1979, nr. 2 (35), p. 103—104 (cf. *ibidem*, an. XI, 1980, nr. 3 (40), p. 62).

(octombrie 1857), drept cerinţă fundamentală „*Unirea Principatelor într-un singur stat cu numele de România*"[1].

Formalităţile de retrocedare a celor trei judeţe l-au găsit pe tînărul Hasdeu „în calitate de intendent pe moşiile prinţului Constantin Moruzi", situate în această zonă. Potrivit unei declaraţii a sale de mai tîrziu (1 august 1865), „*prezintînd Ministerului Afacerilor Străine de peste Milcov probele originei mele române, cerui a fi recunoscut de pămîntean...*"[2] Aşadar, data stabilirii lui Hasdeu în Moldova este *1857*. În cursul acelui an — probabil, după 19 iunie — s-a dus, în vederea legalizării situaţiei sale, la Iaşi.

În continuare, viaţa şi activitatea lui B. P. Hasdeu, care s-a impus curînd ca o personalitate de prim rang în publicistica, literatura, istoriografia, lingvistica şi filologia românească, precum şi în alte domenii — filozofie, economie politică, drept etc. —, sînt bine cunoscute, datorită investigaţiilor biografilor şi exegezelor istoricilor literari, lingviştilor, istoricilor şi altor cercetători. De aceea nu vom stărui, mai departe, asupra detaliilor, ci vom reaminti doar principalele orientări ale tumultuoasei activităţi hasdeene, caracterizată în diverse momente de preponderenţa unei orientări sau a alteia, în special a celei literar-publicistice, a celei istoriografice şi a celei filologico-lingvistice. Vom sublinia însă că această creaţie literară şi ştiinţifică, ce se întinde pe o jumătate de secol, este, după cum se ştie, deosebit de prodigioasă: numai bibliografia scrierilor sale ocupă *63 de pagini*, între sutele de titluri înscriindu-se 11 publicaţii periodice (e drept, unele efemere), conduse, iar uneori scrise în întregime de Hasdeu, şi peste 40 de broşuri şi volume, unele însumînd sute de pagini[3]. Studiile sale istoriografice, lingvistice, filologice şi în alte domenii operează cu o impresionantă bibliografie şi surse documentare în română şi în cele mai diverse limbi — antice (latina, greaca, sanscrita ş.a.) şi moderne: romanice, slave, germanice, albaneză, maghiară etc. Evident, cantitatea nu este totul şi, dacă vom lua numai cele trei direcţii dominante ale creaţiei acestui titan al ştiinţei şi culturii româneşti — literatura, istoriografia şi lingvistica (împreună cu filologia) —, vom putea spune că, dacă în poezia, proza şi mai ales în dramaturgia românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, el este unul din reprezentanţii de prima mărime, în istoriografie a fost un deschizător de noi orizonturi, pe o largă bază documentară, iar în filologie şi lingvistică este considerat, pe drept cuvînt, fondatorul şcolii moderne româneşti, acesta fiind domeniul în care a excelat în anii maturităţii. Prin urmare, nu fără temei, cel mai mare istoric literar român, G. Călinescu, a putut conchide în monumentala sa sinteză: „*Hasdeu a fost un geniu universal şi se poate afirma că a izbutit aproape peste tot*"[4].

După cîteva luni petrecute la Iaşi, în condiţii materiale precare, tînărul Hasdeu este numit, la 8 martie 1858, în baza studiilor sale juridice (fie şi neterminate), judecător la Cahul, post în care n-a rămas mult timp, fiind

---

[1] Vezi Constantin C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Scurtă istorie a românilor*, Bucureşti, 1977, p. 236—237.

[2] Vezi Aurelian Sacerdoţeanu, „*Împămîntenirea*" *lui Hasdeu*, Iaşi, 1943, 12 p. (Extras din revista „Studii şi cercetări istorice", an. I, 1943, nr. 1, cu 4 anexe documentare); de asemenea: Hasdeu, *Răspuns la articolul Domnului Bolliac*, „Sentinela română", an. V, 1866, nr. 6, din 30 sept., p. 63—64.

[3] Vezi *Scrieri literare...*, II, p. 348—410; titlurile articolelor, studiilor şi operelor literare tipărite în periodice (multe reluate apoi în broşuri şi volume), extrase de Vasile Sandu, în *Publicistica lui Hasdeu*, ocupă 56 de pagini (p. 199—254).

[4] *Istoria literaturii române...*, p. 324 (subl. n.).

destituit de oamenii caimacamului Vogoride, a cărui politică refuzase s-o sprijine. Şi astfel se îndreptă spre publicistică, scoţînd, la Iaşi, cu ajutorul lui Anastasie Panu (unul din cei trei caimacami unionişti, octombrie 1858 — 5 ianuarie 1859), din noiembrie 1858 pînă în ianuarie 1859 revista istorico-filologică „România", al cărei program în sprijinul Unirii începea chiar de la titlu şi care era redactată în întregime de el. În primul număr din ianuarie 1859, entuziastul Hasdeu tipărea cunoscuta *Epistolă către români*, un cald apel la Unire al tatălui său, sub semnătura transparentă „Alexandru Hotineanul"[1]. Înaintea apariţiei ultimului număr (26 ianuarie), marele act al Unirii se înfăptuise, astfel că — sprijinul material încetînd, probabil — revista se opreşte aici.

Întreprinzătorul publicist nu renunţă însă şi, în septembrie acelaşi an, scoate „Foaia de storie română" (4 numere), înlocuită în cel următor de „Foiţa de istorie şi literatură" (5 numere). Între timp, la 23 septembrie 1859, făcuse un gest de rezonanţă ştiinţifică şi patriotică, donînd Bibliotecii şcoalelor din Iaşi circa 4000 de cărţi şi manuscrise — aduse de acasă —, pentru care Departamentul Culturii şi Instrucţiunii Publice îi mulţumea la 25 ale aceleiaşi luni în termeni măgulitori[2].

Curînd după aceea, la începutul lui octombrie, donatorul era numit custode al bibliotecii, cu sarcina de a o reorganiza şi îmbogăţi, astfel „încît să poarte cu demnitate titlul de Bibliotecă Naţională", ceea ce acesta şi întreprinde, potrivit unui cuprinzător program, intitulat *Despre organizarea şi completarea Bibliotecei Naciunali* (3 dec. 1859)[3] şi apreciat de specialişti drept „prima încercare originală de biblioteconomie din ţara noastră"[4]. Noii funcţii i se adăuga, din ianuarie 1860, aceea de profesor de istorie şi alte discipline la Şcoala Reală din Iaşi, după a cărei desfiinţare, peste doi ani, Hasdeu trecea la Colegiul Naţional, condus pe atunci de mai tînărul Titu Maiorescu. Relaţiile dintre cei doi profesori, temperamente complet diferite, n-au fost deloc cordiale, ceea ce a culminat cu participarea lui Maiorescu la campania dezlănţuită în jurul nuvelei *Duduca Mamuca*, apărută în noua revistă, scoasă de Hasdeu însuşi, „Lumina" (nr. 9—19, 1863). Acuzat de „frivolităţi" într-o scrisoare a Comitetului de inspecţiune a şcoalelor din Moldova, Hasdeu este destituit de Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice (20 mai) şi supus unui proces de presă, la care s-a apărat magistral, cu numeroase exemple din literatura română şi cea universală, obţinînd achitarea, nu însă şi reintegrarea în învăţămînt şi la bibliotecă[5].

Astfel se încheia, cu un insucces momentan, scurta perioadă ieşeană din viaţa tînărului învăţat, care reuşise să se afirme ca publicist, scriitor, bibliotecar, istoric, filolog şi făcuse în 1861, timp de trei luni, cercetări fructuoase în

---

[1] În acest an se stingea, în vîrstă de 18 ani, cel de-al doilea fiu al său, Nicolae, care făcuse studii strălucite la Academia de pictură din Petersburg (Vezi *Genealogia şi biografia D-lui B. P. Hasdeu*, p. 7).

[2] Vezi Iuliu Dragomirescu, *Ideile şi faptele...*, p. 28.

[3] Reprodus fragmentar de Lucian Predescu, sub titlul *Un articol inedit al lui B. P. Hasdeu*, „Moldova literară", III, 1929, nr. 3—4, p. 13—14.

[4] Viorica şi Gr. Botez, *B. P. Hasdeu, bibliotecar la Iaşi*, „Călăuza bibliotecarului", 1957, nr. 8, p. 10—13 (citatul la p. 13); nr. 9, p. 26—29, 39; M. Drăgan, *B. P. Hasdeu*, p. 11 şi 280 (notele 139—141).

[5] Textul apărării, publicat în aceeaşi „Lumina" (nr. 17), a fost reprodus în *Scrieri literare...*, I, p. 327—335.

Polonia, ale căror rezultate le va publica ulterior. Venit la București, Hasdeu este numit de domnitorul Al. I. Cuza membru al Comisiei moșiilor mănăstirești (1 august 1963) și, cu sprijinul direct al lui Vasile Alecsandri și Al. Odobescu, pe atunci ministru al Cultelor și Instrucțiunii, membru al Comisiei „documentale" (8 august).

În același an, cu prilejul unei călătorii în Munții Apuseni, cunoaște pe viitoarea sa soție, Iulia Faliciu (originară din Roșia Montană de lîngă Abrud), cu care s-a cununat mai tîrziu, la 10 iunie 1865. Din această căsătorie s-a născut, la 2 noiembrie 1869, unica fiică, Iulia, în care orgoliosul tată și-a pus mai tîrziu mari speranțe.

Anul 1864 marchează apariția primelor broșuri științifice și literare ale lui Hasdeu, cu texte publicate inițial în reviste, dar care căpătau astfel o mai largă răspîndire și notorietate: *Luca Stroici, părintele filologiei latino-române; Filozofia portretului lui Țepeș; Studie critice asupra istoriei române. Cîteva analize literarie esterne; Micuța* (versiune modificată a *Duducăi Mamuca*). Dar, mai ales, în acest an începe să editeze, sub auspiciile Ministerului Justiției, Cultelor și Instrucțiunii Publice, *Arhiva istorică a României*, din care vor apărea, pînă în 1867, 4 tomuri[1]. Această impresionantă colecție de documente și izvoare românești și străine, referitoare la istoria poporului nostru, însoțite de studii și note explicative — publicată de autor la vîrsta de 28—31 de ani —, a făcut epocă în știința românească, păstrîndu-și valoarea pînă astăzi. Învățatul editor „*aducea ceva cu totul nou în istoriografia noastră* — va spune Ioan Bogdan, în incinta Academiei —: *cunoașterea izvoarelor slave, atît a celor interne, cît și a celor externe, și putința de a utiliza pentru istoria română literatura acelor popoare slave cu care noi am avut un contact mai îndelungat, cum au fost bulgarii, polonii și rușii*"[2].

Între timp, apare monografia istorică *Ion Vodă cel Cumplit*, cu supratitlul *Oamenii mari ai României* (București, 1865). Avînd drept model *Românii supt Mihai Voievod Viteazul* — „*Bălcescu, numai neuitatul Bălcescu, fu un adevărat istoric, un adevărat uvrier și artist al nostru*" (*Prefață*) —, această primă amplă lucrare istorică a lui Hasdeu, realizată pe o largă bază documentară românească și străină, rămîne pînă astăzi, în ciuda unor exagerări în interpretare, o „*lucrare de bază pentru cunoașterea cîrmuirii lui Ion Vodă, a acțiunii sale politice și militare*" [3], fiind străbătută în același timp de suflul romantic și patriotic al generației de la 1848 și 1859.

Împletind activitatea publicistică și politică (deputat de Bolgrad din decembrie 1867) cu cea literară — la 10 februarie 1867 are loc premiera piesei în versuri *Răzvan și Vidra* (cu titlul inițial *Răzvan Vodă*), „*una din cele mai bune drame din literatura română*"[4] — și cu cea științifică, Hasdeu își lărgește cîmpul investigațiilor, făcînd călătorii de studii nu numai în Transilvania (1867), ci și într-o serie de țări străine (Serbia, Ungaria, Austria, Boemia, Bavaria, Franța, în 1868 și 1869). Din activitatea publicistică și politică a

---

[1] Ultimul incomplet și nedatat (Unii bibliografi dau anul 1868).

[2] *Istoriografia română și problemele ei actuale* (1905), în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 100.

[3] Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, ed. 2, rev. și compl., București, 1966, p. 20.

[4] G. Călinescu, *Istoria literaturii române...*, p. 325.

acestor ani, unul dintre biografii cei mai asidui, Mihai Drăgan, a scos în relief nu de mult cîteva luări de poziție de amplă rezonanță, în care, alături de alți vizionari, Hasdeu punea răspicat problema unirii tuturor românilor într-un singur stat. Astfel, în primul din seria de articole *Unirea*, publicată în ziarul „Perseveranța" (26 mai — 8 iunie 1867), istoricul și omul politic ținea să precizeze: *„Așadar, cestiunea ce ne va preocupa în acest studiu de înaltă politică nu este unirea cea mică, realizată deja între ambele țărmuri ale Milcovului, ci unirea cea mare, de realizat de acum înainte între toate pîraiele, ce trebuie să se verse în oceanul românesc; între toate acordurile, fără care nu se poate armoniza hora noastră națională; între toate pietricelele, cîte sînt necesare pentru a reconstitui anticul mozaic: Dacia lui Traian!"*[1]

Iar cu prilejul inaugurării, la 1 august același an, a Societății Academice Române, cu membri din toate provinciile românești, Bogdan Petriceicu Hasdeu — al cărui părinte fusese și el desemnat ca membru al înaltului for — tipărea în ziarul „Românul" articolul *Părțile României*, în care susținea aceeași idee cu argumente lingvistice: „...*Noi pretindem și credem că vom reuși a da probe istorice documentale cum că e falsă și absurdă pînă și distincțiunea nominală între moldoveni, munteni și transilvani*", căci în toate provinciile „*domnește un singur și același grai, precum domnește o singură și aceeași cugetare!*" Așadar, pe deasupra formațiilor istorice, Moldova, Muntenia și Transilvania, între care granițele s-au modificat nu o dată în decursul veacurilor, paralel cu deplasările de populație, „*există o singură Românie, cu un picior pe Dunăre și cu altul pe ramificațiunile cele mai depărtate ale Carpaților...*"[2]

Treptat însă activitatea publicistică militantă a lui Hasdeu se restrînge: gazeta „Traian" (aprilie 1869 — februarie 1870) se transformă în „Columna lui Traian" (martie 1870), publicație cu profil mixt, ce va deveni începînd din ianuarie 1872 o revistă științifico-literară[3]. Iată cum explică editorialul din 22 decembrie 1871 această transformare: „*Chemarea politică a «Columnei lui Traian» s-a împlinit*". Începînd cu noul an, ea își propune să se ocupe „*de educațiunea științifică, literarie și industrială a poporului*", „*misiune mai puțin spinoasă, dar nu mai puțin fecundă...*"

Într-adevăr, în ceea ce-l privea, chiar din același număr, Hasdeu — care nu încetase a face periodice călătorii de studii fructuoase atît pentru cercetările filologice, cît și pentru cele istorice (Serbia și Ungaria, în 1871, din nou Transilvania, în 1874 etc.) — începea să publice *Istoria critică a românilor din Muntenia în secolul XIV*, din care prima fasciculă separată avea să se difuzeze în aprilie 1872, iar întregul volum I în 1873, cu titlul: *Istoria critică a românilor din ambele Dacie în secolul XIV*. Vol. I. *Pămîntul Țărei Românești în secolul XIV*[4]. „*Aparițiunea operei mele* — își va aminti peste un sfert

---

[1] *Scrieri literare...*, II, p. 162; vezi M. Drăgan, *B. P. Hasdeu*, p. 103—104; Vasile Sandu, *Publicistica lui Hasdeu*, p. 89.

[2] „Românul", 6 august 1867, p. 1—2; vezi M. Drăgan, *B. P. Hasdeu*, p. 106—107; V. Sandu, *Publicistica...*, p. 90—91, 204.

[3] Cu apariție, la început, săptămînală, apoi (de la 1 august 1872) bilunară și, în fine (din martie 1873 pînă la sfîrșitul anului 1877), mensuală; o nouă serie a apărut în anii 1882—1883 (vezi V. Sandu, *ibidem*, p. 148—166).

[4] „Edițiunea II, revăzută și foarte adaosă", închinată „Memoriei răposatului meu părinte și magistru în știința istorică, Alexandru Petriceicu Hasdeu" (decedat la 9 noiembrie 1872), are titlul parțial modificat: *Istoria critică a românilor. Pămîntul Țărei Românești*. Vol. I. *Întinderea teritorială — Nomenclatura — Acțiunea naturei*, București, 1875

de secol autorul — *produse o impresiune fără exemplu la noi*"[1]. Mai mult chiar, „...*primul punct singur, întinderea teritorială, foarte amplificat în mai multe privințe, a fost publicat franțuzește la 1878, fiindu-mi cerut atunci de Ion Brătianu pentru Congresul de la Berlin*"[2]. Cum relatase el însuși în prefața ediției a doua și relua cu mîndrie acum, forurile politice superioare ale țării au recunoscut public valoarea și noutatea acestei prime sinteze critice în cadrul istoriografiei noastre, semnificația ei patriotică în preajma proclamării independenței depline a României: „*Parlamentul, în ședința din 16 februariu 1873, votă un premiu pentru continuarea* Istoriei critice a românilor"[3], printre susținători numărîndu-se Dimitrie Ghica, V. Boerescu, G. Chițu, T. Maiorescu și alți oameni politici de prim rang. Peste un an, printr-un decret din 3 februarie 1874, i s-a decernat „*marea medalie de aur pentru istoria națională*".

Îndreptîndu-se de acum înainte mai ales spre istoria limbii române, înțeleasă ca un mijloc esențial de luminare a trecutului întregului popor, pe baza celor mai vechi texte, pe care el însuși le-a dat la iveală, și a investigațiilor etimologice, proteicul autor tipărea, în același an în care publica primul volum din *Istoria critică*, culegerea de versuri, intitulată simplu *Poesie*, în care se concentrau roadele reflecțiilor sale poetice, începute la vîrsta de 14 ani. Dincolo de unele asperități și inegalități, Hasdeu a fost văzut de Tudor Vianu drept „talentul cel mai de seamă" al „unui *Sturm und Drang* românesc", cu un loc ce poate fi bine definit în evoluția poeziei românești[4].

Cea de-a doua direcție fundamentală a preocupărilor științifice ale lui Hasdeu, care va deveni din acești ani preponderentă — fără a înlocui complet pe prima și, în tot cazul, mereu apelînd la ea — a determinat ea însăși și, de la un punct, a fost favorizată de trei evenimente ce s-au succedat la scurtă distanță, aducîndu-i cu timpul notorietatea deplină în țară și în străinătate, începînd din jurul vîrstei de 40 de ani: încredințarea în 1874, în timpul ministeriatului lui Titu Maiorescu, a unui curs liber de „filologie comparată" indo-europeană la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București, prelegerile deschizîndu-se oficial la 14 octombrie[5]; numirea sa de către mi-

---

(pe copertă: 1874); la fel, traducerea franceză a primei părți: *Histoire critique des Roumains. La Valachie jusqu'en 1400. I. Extension territoriale.* Edition entièrement refondue. Traduit du roumain sous les yeux de l'auteur par Frédéric Damé, Bucarest, 1878 (cu *Introduction* și *Notice biographique sur l'auteur* ale traducătorului). Din vol. II, *Reacțiunea omului contra naturei — Originile urbane — Sinteza,* a apărut numai „Făscioara I", București, 1875 (pe copertă: 1874).

[1] *Etymologicum magnum Romaniae*, tom. IV. *Introducerea. Negru Vodă*, București, 1898, p. XXVII.

[2] *Ibidem*, p. XXVI—XXVII. Reținem și adaosul autorului: „*Este de regretat că edițiunea franceză a rămas aproape necunoscută specialiștilor...*"

[3] Exact în ziua în care Hasdeu împlinea 37 de ani.

[4] *B. P. Hasdeu, poetul*, în *Figuri și forme literare* (București, 1946), reprodus în volumul *Studii de literatură română*, București, E.D.P., 1965, p. 127—135.

[5] Ce e drept, cursul a fost suspendat în 1875 de același T. Maiorescu „într-un moment de iritațiune", dar la 31 mai 1876 titularul era rechemat de noul ministru G. Chițu, iar la 2 octombrie 1878 numit profesor titular, în urma votului favorabil, nu fără discuții, al Adunării Deputaților; Hasdeu a rămas în acest post pînă în 1901, cînd a fost trecut printre profesorii onorifici.

nistrul G. Chițu la 17 mai 1876 ca director al Arhivelor Statului, unde va lucra pînă la 1 aprilie 1900[1]; în sfîrșit, alegerea sa la 13 septembrie 1877 ca membru al Academiei Române, la Secția filologică — potrivit opțiunii sale, determinate de preocupările-i științifico-literare preponderente, mai ales din ultimii ani —, și nu la cea istorică[2].

Ca prim rezultat al cursului început în cadrul Universității, la 10 ani după înființarea acesteia, Hasdeu publica în 1875, în patru fascicule succesive: *Principie de filologie comparativă ario-europee, cuprinzînd grupurile indo-perso-tracic, greco-italo-celtic și leto-slavo-germanic, cu aplicațiuni la istoria limbei române.* Tom. I. *Istoria filologiei comparative.* În anii următori, cum rezultă din unele rezumate publicate sau din caietele de note ale foștilor studenți, s-a ocupat de clasificarea morfologică a limbilor, de cea genealogică și de patria primitivă a indo-europenilor, de literatura populară, precum și de: *Elementele dacice în limba română, studiate din toate punctele de vedere: fonetică, morfologie, lexicologie, sintaxă și semasiologie* (1896—1898)[3]. Evident, de acest curs sînt legate o serie de studii, mai ales cele consacrate elementelor autohtone ale limbii române, cum sînt: *Originile păstoriei la români. Elemente dacice.* I. *Cioban, baci, stînă, urdă, brînză. Studiu de filologie comparată*[4]; *Studie gramaticale asupra limbei dacilor. Genitivul și dativul*[5]; *Fragmente pentru istoria limbii române. Elemente dacice.* I. *Ghiuj*; II. *Ghiob* (București, 1876)[6] și altele. Tot în acest din urmă an a apărut interesantul studiu *Baudouin de Courtenay și dialectul slavo-turanic din Italia. Cum s-au introdus slavismele în limba română* (extras din „Columna"), în care se insistă asupra împrumuturilor pătrunse pe cale cultă[7].

Din activitatea la Arhivele Statului — unde Hasdeu și-a propus drept sarcină de căpetenie „*a clasifica tezaurele lor astfel încît să nu se mai dea la lumină, ca în trecut, nește extracte necritice, dezbrăcate de orice caracter științific, ci toate documentele să se poată publica treptat în întregul lor, nu numai fără nici o abatere în fond sau formă, dar încă — ceea ce importă foarte mult — într-o ordine sistematică, adecă sub rubrice omogene, cuprinzînd fiecare corp cîte o materie de aceeași natură, animată — așa-zicînd — de un singur suflet*"[8] —

---

[1] Mutîndu-se cu locuința în localul Arhivelor, la Biserica Mihai-Vodă, Hasdeu se va identifica pentru un sfert de secol cu această instituție; astfel, adresa lui a devenit notorie nu numai în țară, ci și în străinătate.

[2] Vezi „Analele Societății Academice Române", t. X, 1877, p. 95: din 16 voturi ale membrilor prezenți — președinte fiind Ion Ghica — , Hasdeu a obținut 14 (s-a nregistrat un vot contra și o abținere).

[3] Arhivele Statului, București, mss. 1463—1476.

[4] „Columna lui Traian", V, 1874, nr. 5, p. 101—107, 124; vezi și continuările: *ibidem*, nr. 6, p. 156: *Traistă*; nr. 7, p. 173—177: *Dulău și mosoc. Țurcă;* nr. 9, p. 234—235: *Elemente latine.*

[5] *Ibidem*, nr. 6, p. 150—154.

[6] Extrase din „Columna" (1876), cu unele completări.

[7] Despre legăturile lui Hasdeu cu acest mare lingvist polonez vezi: Mihai Mitu, *Scrisori ale lui Jan Baudouin de Courtenay către B. P. Hasdeu*, „Romanoslavica", XVIII, 1972, p. 347—362.

[8] Volumul de față, introducerea la Partea I. Vezi detalii la A. Sacerdoțeanu, *Bogdan Petriceicu Hasdeu, arheograf*, „Revista Arhivelor", VIII, 1965, nr. 2, p. 21—45; Tudor Mateescu, Ioana Burlacu, Gabriela Măcășoiu, *Publicațiile Arhivelor Statului (1860—1977). Bibliografie analitică* (Direcția Generală a Arhivelor Statului din R. S. România), București, 1977, p. 4—6, 141—143.

a rezultat mai ales tomul I din *Cuvente den bătrîni*, a cărui publicare în „Columna" a început exact peste un an de la numire.

În sfîrșit, alegerea la Academia Română, unde Hasdeu a fost o prezență din cele mai prestigioase — îndeplinind foarte curînd funcția de secretar general și de secretar al Secției literare (1879—1885) —, a avut drept cel mai însemnat rezultat redactarea, începînd din 1884, a impresionantului *Etymologicum magnum Romaniae*, precum și prezentarea mai multor comunicări și rapoarte, inserate în „Analele" înaltului for cultural-științific, de-a lungul unui sfert de secol.

Așadar, mai ales o dată cu 1877 va începe marea glorie de lingvist și filolog a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, care a culminat cu cele două opere fundamentale — *Cuvente den bătrîni*, de care a fost absorbit între anii 1877 și 1881, și *Etymologicum magnum Romaniae*, la care a lucrat între anii 1884 și 1898. Vor mai fi în acest răstimp -și unele lucrări istorice, ca *Negru Vodă* și altele, sau cu implicații istorice, ceea ce se va întîmpla nu o dată[1], dar pe primul plan vor rămîne, totuși, cele lingvistice și filologice.

Cuvente den bătrîni (1877—1881)

În mai 1877, B. P. Hasdeu — care împlinise de curînd 41 de ani — începea să publice, cu introduceri istorico-paleografice și comentarii lingvistice, cele mai vechi documente românești păstrate la Arhivele Statului, împreună cu alte două texte de întindere inegală, descoperite la Belgrad, și un amplu document din colecția lui D. A. Sturdza, dăruit ulterior Bibliotecii Academiei Române. Întregul tom avea să fie dat la iveală în a doua jumătate a lunii august 1878 (Prefața, scrisă în ultimul moment, poartă data: 10 august 1878). Constituindu-se treptat, acest prim volum cuprinde trei părți distincte, legate însă între ele prin preocuparea autorului de a face cunoscută și a studia în profunzime limba română din secolul al XVI-lea și din primele decenii ale secolului al XVII-lea.

În *Partea I*, în afara *Leviticului de la Belgrad* (publicat sub nr. I) — datat de Hasdeu „circa 1560", dar atribuit ulterior de I. Șiadbei secolului al XVII-lea — și a unei *însemnări din 1571* (nr. II), — toate celelalte texte reprezintă documente de limbă vie din secolul al XVI-lea — cel mai vechi fiind din 21 decembrie 1573 (nr. III), iar ultimul din 15 decembrie 1599 (nr. XV) — și din primele decenii ale secolului al XVII-lea, mergînd pînă la 14 noiembrie 1636[2]. Este interesant de comparat, din punct de vedere cantitativ, această primă colecție științifică de documente vechi românești, editate și comentate cu toată rigoarea, cu cea mai completă și recentă ediție, apărută după mai bine de un secol, de *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea* (Text stabilit și indice de Gh. Chivu ș.a. Introducere de Al. Mareș, București, Ed. Academiei, 1979). Din secolul al XVI-lea Hasdeu reproduce și studiază pentru prima dată o însemnare (nr. II) și 12 documente (nr. III—V, VII, VIII, XI—XVI și XXXIII), ce sînt reluate în noul volum de *Doc. și îns.*; 3 documente (nr. VI, X și XVII) pot fi de la

---

[1] Cf., de exemplu, ediția de *Scrieri istorice*, îngrijită de A. Sacerdoțeanu (2 vol., București, 1973), în care este greu să se facă o delimitare între lucrările strict istorice și cele lingvistico-filologice.

[2] Amănunte despre diverse texte în parte și despre numeroase probleme ale studierii lor, în lumina cercetărilor ulterioare, se găsesc în notele de la sfîrșitul volumului.

sfîrşitul secolului al XVI-lea — cum a presupus Hasdeu, pe baza anumitor indicii, întrucît nu sînt datate — sau de la începutul secolului următor, ca şi cel de-al 4-lea (nr. IX), potrivit analizei critice a lui Al. Mareş, astfel că n-au mai fost incluse în acest volum.

În *Documente şi însemnări* apar în total 116 texte din toate provinciile româneşti, ceea ce arată că, în decurs de un secol, informaţiile noastre despre primele atestări de limba română s-au înzecit, cel mai vechi document cunoscut astăzi fiind *Scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung*, publicată pentru prima oară în 1900, de către Nicolae Iorga, care a datat-o *1521*, respectiv cu 50 de ani înaintea celui mai vechi text publicat de Hasdeu. Dar temeiurile studierii documentelor româneşti din secolul al XVI-lea au fost puse de marele înaintaş, primul care, cu un sfert de secol înainte, a atras atenţia asupra valorii lor pentru istoria poporului şi a limbii române.

Din primele decenii ale secolului al XVII-lea rămîn valabile 12 documente, dintre care 11 au fost reluate în marea colecţie *Documente privind istoria României* (nr. XVIII—XXII, XXIV, XXV, XXVIII—XXX, XXXII), iar unul (nr. XXXIII, din 14 noiembrie 1636) va fi inclus în volumul corespunzător din *Documenta Romaniae historica;* 2 documente (nr. XXVI şi XXVII) s-au dovedit a fi dubioase; în fine, un singur document (nr. XXIII, din 14 iunie 1603, Bîrlad) a fost omis din colecţia *DIR*.

Numeroaselor observaţii lexicologice (uneori şi etimologice) li se adaugă comentariile de grafie, fonetică, morfologie şi sintaxă la fiecare document — ce-şi păstrează în mare măsură valoarea pînă astăzi. *Partea a II-a* aduce elemente noi cu caracter în întregime lexico-etimologic. Pe de o parte, continuînd o preocupare mai veche din *Arhiva României* (1865—1867), Hasdeu extrage, în *Glosar I*, o serie de cuvinte româneşti din documentele interne slavone, începînd din 1536 şi pînă în 1593. „*Unicul mijloc autentic de a studia limba română în formele sale pînă la jumătatea secolului XVI* — spusese el în 1865 — *sunt crisoavele slave, în cari străbunii noştri furişau totdeauna cîte un cuvînt român, mai cu seamă reproducînd numile proprie personali sau locali*"[1]. Această direcţie de cercetare, inaugurată de el, a fost continuată mai ales de Ioan Bogdan, Ov. Densusianu, Al. Rosetti, D. P. Bogdan, precum şi de alţi cercetători români şi străini, ducînd la rezultate din cele mai îmbucurătoare şi mutînd datele primelor atestări de cuvinte româneşti pînă în secolul al XIII-lea, iar sporadic pînă în a doua jumătate a secolului IX[2].

Pe de altă parte, *Glosarul II* reprezenta şi el o premieră: scoaterea la lumină a *celor mai vechi lexicoane slavo-române*, care, chiar dacă nu s-au dovedit a fi dintre anii 1600 şi 1630, cum a presupus Hasdeu, nu sînt cu mult posterioare ultimului an menţionat: derivînd toate din *Lexiconul slavo-rus* al lui Pamvo Berînda, apărut la Kiev, în 1627 (nu invers, cum înclina să creadă, cu unele ezitări, Hasdeu), seria celor 7 lexicoane slavo-române din secolul al XVII-lea (dintre care unul fragmentar) începe cu cel al lui Mardarie Cozianul din 1649, scris aşadar la numai 22 de ani după cel al cărturarului ucrainean[3]. Lexiconul studiat de Hasdeu aici fusese cumpărat de D. A. Sturdza,

---

[1] „Arhiva istorică a României", I, p. 2.

[2] Vezi G. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi (sfîrşitul sec. X — începutul sec. XVI)*, Bucureşti, 1974; idem, *Cele mai vechi atestări în româna comună*, SCL, XXXI, 1980, nr. 1, p. 67—71.

[3] Vezi Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi tîlcuirea numelor din 1649*, publicate de Grigorie Creţu, Bucureşti, 1900; G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 307—324.

care l-a dăruit ulterior Bibliotecii Academiei Române (nr. 312). Pentru scurt timp, el se aflase, în 1875 — după cum știm astăzi —, în mîinile lui M. Eminescu, care l-a descris succint într-o adresă oficială, în intenția de a-l achiziționa de la Iancu Codrescu pentru Biblioteca Centrală din Iași, al cărei director era (aceeași la care-și începuse activitatea Hasdeu însuși)[1]. În sfîrșit, în anii din urmă, după asidue cercetări, D. Strungaru l-a atribuit cu suficiente temeiuri dascălului Staicu din Tîrgoviște, care l-a alcătuit între anii 1660 și 1670[2].

B. P. Hasdeu nu s-a mulțumit cu o simplă descriere a acestui lexicon și cu conturarea primei schițe a lexicografiei românești în faza ei de început. Constatînd că lexiconul prezenta o serie de cuvinte vechi, deosebit de interesante — moștenite din latină, autohtone sau de alte origini —, nu o dată necunoscute dicționarelor din secolul al XIX-lea, el întocmește un *Specimen de „Dicționar etimologic al limbei române"*, continuînd prin aceasta seria reacțiilor sale la etimologiile adesea prea simpliste, unilaterale și, deci, nu o dată greșite ale lui Cihac, din *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, al cărui prim volum apăruse la Frankfurt pe Main în 1870, iar al doilea urma să vadă lumina tiparului în 1879. Cele 200 de articole etimologice din *Glosar II*, bazate pe cuvinte extrase din *Lexiconul slavo-român*, sînt o dovadă strălucită a seriosului pas înainte ce-l făcea etimologia românească, prin pana lui Hasdeu, la mai puțin de un deceniu de la publicarea primului volum al *Dicționarului* lui Cihac, considerat ca inaugurînd epoca modernă a acestei discipline în lingvistica din țara noastră[3]. Evident nici etimologiile propuse de Hasdeu nu puteau fi, în stadiul cunoștințelor de atunci, reușite sută la sută, și primul care i-a făcut o serie de obiecții, pe fondul unei aprecieri favorabile, a fost colegul și prietenul său Hugo Schuchardt. În notele ce însoțesc acest capitol al tomului I, precum și *Suplementul*, cititorul va găsi toate detaliile necesare. Aici însă ne vom mărgini să atragem atenția asupra contribuției decisive a lui Hasdeu în punerea pe baze solide a etimologiei cuvintelor autohtone, de origine traco-dacă, în limba română, atît în *Glosarul II*, cît și în alte părți ale operei ce-o reedităm, alături de cercetările publicate în alte volume sau în reviste.

Practic vorbind, pînă la el, studiul acestor cuvinte era ca și inexistent în lingvistica românească, fiind doar prefigurat în considerațiile sumare mai vechi ale lui Dimitrie Cantemir și în unele sugestii ale lui I. Budai-Deleanu. Ceva mai mult spuseseră unii lingviști străini, printre care B. Kopitar și Fr. Miklosich, iar în vremea lui Hasdeu însuși G. I. Ascoli și H. Schuchardt, cu care s-a aflat într-o întinsă corespondență. Stadiul „prehasdeean" în acest domeniu este reflectat în vol. II al *Dicționarului etimologic* (1879) al lui Cihac, care tratează cuvintele respective drept „Éléments albanais" (p. 714—721), ignorînd cercetările lui Hasdeu apărute pînă la acea dată[4]. Or, încă începînd

---

[1] Vezi G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european. Studii și texte*, București, 1979, p. 71—73.

[2] *Începuturile lexicografiei române*, „Romanoslavica", XIII, 1966, p. 148—158.

[3] Hasdeu însuși i-a dat o apreciere, în genere, pozitivă, spre deosebire de volumul al II-lea, pe care-l va critica cu toată asprimea, și nu fără temei. Despre laturile pozitive, ca și despre deficiențele dicționarului lui Cihac, vezi în special Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 102—131.

[4] În bibliografia volumului I, Hasdeu nu este citat, iar în cea a volumului II (p. XXII) este menționat doar t.I al *Cuventelor*, fără siglă, ceea ce înseamnă că nu este utilizat în text.

din 1860, marele filolog publicase mai multe studii consacrate integral sau parțial elementelor autohtone ale limbii române, definindu-le ca fiind de origine traco-dacă, înrudite cu cele albaneze[1].

Lăsînd la o parte cuvintele a căror etimologie n-a fost elucidată nici pînă astăzi — deși despre unele se poate presupune că aparțin aceluiași grup lexical —, trebuie să subliniem că Hasdeu a stabilit, atît în aceste lucrări, cît și în *Cuvente*, în *Etymologicum* și într-o serie de studii scrise după 1881, originea traco-dacă sau a adus importante argumente în sprijinul unor etimologii propuse anterior la 30 de cuvinte, despre care cercetătorii actuali sînt de acord că pot fi atribuite substratului autohton al limbii române[2]:

abur, *argea*, *baci*, *balaur*, *balegă*, *barză*, *bască*, *băl* (și derivatul *bălan*), *brad*, *brînză*, *bunget*, *cioară*, *doină*, *ghionoaie*, *ghiuj*, *grumaz* și *sugruma*, *mal*, *mazăre*, *mînz*, *rață*, *rînză*, *sălduș* „mlaștină", *stînă*, *șopîrlă*, *urdă*, *vatră*, *viezure* și *viezuină*, *zîrnă*.

Putem conchide, așadar, că moștenirea științifică a lui B. P. Hasdeu în domeniul etimologiei românești — cuvinte moștenite din latină, autohtone, împrumuturi din limbile slave, turcice, greacă, maghiară etc. — continuă să fie și astăzi prețioasă și fecundă pentru lingvistica românească, datoare s-o valorifice, ținînd seama, evident, de progresele înregistrate în decurs de un secol.

În sfîrșit, în *Partea a III-a*, Hasdeu a inclus un amplu text, ce fusese adus de curînd de la Moscova, în copie, de către elevul său Gr. Tocilescu, și care rămîne pînă astăzi cea mai veche scriere istoriografică în limba română, anterioară cu peste două decenii *Letopisețului Țării Moldovei*, scris de Grigore Ureche în anii 1642—1647: *Cronica universală*, tradusă și compilată de călugărul Mihail Moxa (Moxalie)[3] de la mănăstirea Bistrița (Oltenia), același care a tradus *Pravila*, tipărită la Govora, în 1640. Manuscrisul (căruia-i lipsește foaia de titlu și următoarea, cu începutul cuprinsului) păstrat pînă în 1845 chiar în acest celebru lăcaș de cultură veche românească, poartă data 1620 și este exemplarul oficial, dedicat episcopului de Rîmnic, Teofil (1619—1637), fost egumen al mănăstirii și viitor mitropolit al țării (1637—1648), *„unul din ctitorii culturii românești"*[4]. „Cumpărat" chiar la Bistrița de filologul rus V. Grigorovici, aflat în trecere, după o călătorie de studii în Peninsula Balcanică, și dus în Rusia, manuscrisul a fost publicat parțial de acesta, în 1859, cu un scurt studiu introductiv, citat de Hasdeu. Pentru români însă, acest prețios text, foarte apropiat în timp de secolul al XVI-lea, în care se născuse autorul — după cum subliniază marele filolog —, devenea cunoscut abia

---

[1] Vezi detalii în comunicarea noastră, *Studiul elementelor autohtone în «Cuvente den bătrîni»*, în: Academia Republicii Socialiste România. *Memoriile Secției de științe filologice literatură și arte*, Seria IV, tom. II, 1979—1980, București, 1981, p. 65—75 (cu indicații bibliografice).

[2] Din cele 30 de cuvinte explicate de H a s d e u, abia 7 sînt consemnate și de C i h a c, în *Dicționarul* său (II, p. 714—721).

[3] Supranume luat de călugăr însuși: gr. μοξαλία, νοξαλία, resp. slavon. моѯалїа, ноѯалїа, моѯїа (termen juridic întîlnit într-un glosar latin-grec, resp. latin-slavon, răspîndit în còpii începînd din 1342) < lat. *noxalis, -e* „nocens, dăunător, vinovat", *noxia* „prejudiciu; greșeală", *noxa* „prejudiciu; greșeală; pedeapsă; vinovat" (vezi cartea noastră, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, p. 100—101)

[4] Gh. I. M o i s e s c u, Șt. L u p ș a și Al. F i l i p a ș c u, *Istoria bisericii române*, vol. II, București, 1957, p. 13.

acum, într-o ediție integrală[1], rămasă unică pînă în 1942, cînd a fost transcrisă (destul de imperfect) cu litere latine de profesorii buzoieni N. Simache și Tr. Cristescu[2]. Peste un an a fost dată la iveală o copie fragmentară destul de tîrzie, din secolul al XVIII-lea, găsită tot în Oltenia[3], iar în 1971 a fost semnalată a doua copie, de asemenea incompletă, din același secol[4].

Reluînd o idee a lui Grigorovici, Hasdeu constata că izvorul lui Moxa a fost „o traducere slavică" a *Cronicii universale* a lui Constantin Manasses (sec. XII), precum și *„oarecari cronice serbești, unele rămase pînă acum necunoscute"*. Cercetările ulterioare, de la Ioan Bogdan pînă astăzi, au completat aceste informații, ducînd la concluzia că, în afara versiunii mediobulgare a cronicii bizantine menționate, efectuată în jurul anului 1340 și păstrată, printre altele, într-o copie slavo-română din a doua jumătate a secolului al XVI-lea — ce conține și celebrul *Letopiseț de cînd s-a început Țara Moldovei* —, Moxa a mai recurs la următoarele izvoare bizantino-slave: *Cronografia pe scurt* a patriarhului Nichifor al Constantinopolului (806—815), *Cronica* lui Simeon Magistrul și Logofătul (sec. X), cea a lui Ioan Zonaras (sec. XII), *Cronica anonimă* de la începutul secolului al XV-lea (pentru anii 1296—1413), recent atribuită lui Ioannes Chortasmenos (cca 1370—1436/7), toate în traducere slavonă, precum și — așa cum s-a presupus — un *Letopiseț sîrbesc nou* (1355—1490), ce au circulat și au fost copiate în Țările Române[5].

Evident, pe Hasdeu îl interesa în primul rînd limba acestui text, cu un vocabular foarte bogat și diferit de cel al textelor religioase și al documentelor din deceniile precedente, reflectînd, pe de altă parte, în toată plenitudinea graiul muntean, ce stă la baza limbii române literare. Cele aproape 40 de pagini de note, referitoare la fonetică, morfologie și mai ales lexicologie și etimologie își păstrează valoarea aproape în întregime pînă astăzi.

În legătură cu publicarea acestui volum — de a cărui însemnătate Hasdeu era primul care să-și dea seama — ilustrul filolog a încercat de la început să atragă atenția romaniștilor străini asupra materialelor cu totul noi și asupra interpretărilor sale, care îmbogățeau sensibil cunoștințele lingviștilor despre limba română în secolul al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea. Astfel, la 5 august 1877, el solicită lui Hugo Schuchardt, cu care se afla mai de mult în corespondență și căruia-i trimitea primele coale din volum, să-i scrie o introducere într-o limbă de circulație internațională: „Rog pe ilustrul meu prieten Schuchardt, cel mai de seamă cunoscător al limbii române în străinătate și una din cele mai mari autorități printre romaniști, în general, să binevoiască a împodobi publicația mea prin cîteva pagini drept *Introducere*, fie în germană, fie în franceză sau italiană. . ." Ilustrul și conștiinciosul romanist de la Graz își luă în serios rolul, dînd în cele din urmă un amplu comentariu

---

[1] Cu o mică lacună întîmplătoare și fără „Cuprinsul" din primele pagini, pe care le completăm în acest volum.

[2] *Hronograful lui Mihail Moxa*, Buzău, 1942.

[3] C. Nicolaescu-Plopșor, *Hronograful lui Moxa*, „Oltenia", IV, 1943, p. 1—28.

[4] Klaus-Henning Schroeder, *Un manuscris necunoscut al Cronografului lui Mihail Moxa*, „Limba română", XX, 1971, nr. 5, p. 527—529.

[5] Vezi *Cronica lui Constantin Manasses*. . . Text și glosar de I. Bogdan, București, 1922; Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, București, 1968, p. 255—269, 627—633; D. Nastase, *Une chronique byzantine perdue et sa version slavo-roumaine*, „Cyrillomethodianum", IV, Thessalonique, 1977, p. 100—171; G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european. Studii și texte*, București, 1979, p. 380—404.

critic, în esență favorabil, dar, potrivit propriei maniere de lucru, cu multe observații, unele discutabile, ceea ce recunoștea el însuși. Corespondența dintre cei doi, dată la iveală în ultimii ani — mai întîi, scrisorile lui Hasdeu, iar acum în urmă, deocamdată parțial, și cele ale lui Schuchardt[1] — , din care reproducem ample extrase în note, ne dezvăluie avatarurile acestei colaborări *sui-generis*, care i-a dat, în cele din urmă, prilejul lui Hasdeu să realizeze o altă premieră în filologia românească: *Suplementul la tomul I* (1880), în care a inclus, pe lîngă „observațiunile filologice" ale lui Schuchardt, raportul lui G. Barițiu prezentat la 20 septembrie 1878, în cadrul Societății Academice Române, în vederea atribuirii premiului Năsturel-Herescu, recenzia critică a lui M. Gaster la observațiile pătimașe ale lui A. Cihac și, în fine, propriile sale răspunsuri și completări, prilejuite de cele trei texte, precum și de unele etimologii ale acestuia din urmă, incluse în tomul II al *Dicționarului* său.

Cum toate acestea sînt reproduse în volumul de față, însoțite de note complementare, ne rezumăm aici la citarea concluziei favorabile a „venerabilului" membru al Academiei Române, G. Barițiu, prin care acesta supunea atenției ilustrului for „cea mai bună carte" a anului 1878. Rezumînd conținutul cărții și subliniind concluziile lui Hasdeu privind importanța lingvistică — dialectologică, fonetică și gramaticală — a documentelor editate și comentate, raportorul conchidea, dincolo de unele observații critice, mai mult sau mai puțin întemeiate (cărora Hasdeu le va răspunde cu deferență): „*Acestea sînt tezele pe cari autorul și-a propus a le demonstra și totodată ilustra cu un număr mare de exemple* (. . .). *La dezlegarea acestor probleme, autorul vine armat cu erudițiune vastă, cunoștință de mai multe limbi vechi și nouă, orientale și europene, la care se adaoge paciența sa de fier și agerimea sa de spirit* (. . .). *Peste acestea d. Hasdeu mînuiește la mai multe locuri și scalpelul criticei, spre a corege erori comise pînă acum de către mai mulți filologi; descopere multe cuvinte curat românești, cari pînă astăzi nu se află în nici un dicționar românesc; în fine, nu trece cu vederea nici una din formele gramaticale arcaice, conservate în acele documente, alăturea cu unele expresiuni și fraze de mare valoare*". Noua carte a lui B. P. Hasdeu — încheia raportorul — „*nu va putea lipsi din biblioteca nici unui român și patriot carele pretinde a iubi și cultiva limba noastră*"[2].

Cu toate aceste cuvinte de laudă, ce subliniau valoarea științifică și semnificația patriotică a *Cuventelor den bătrîni* (t. I), atît membrii comisiei de propuneri pentru Premiul Năsturel — aleasă la 16 august și formată din 7 membri: N. Crețulescu[3], I. Ghica, D. Sturdza, A. Odobescu, G. Barițiu, A. Laurian și I. Hodoș —, cît și plenul Societății Academice, întrunit în ședința din 20 septembrie 1878 (ce e drept, cu mulți absenți) s-au arătat

---

[1] Vezi D. Găzdaru, *Cartas de B. P. Hasdeu a Hugo Schuchardt*, „Romanica", nr. 3, La Plata (Argentina), 1970, p. 5—140; E. Lozovan, *B. P. Hasdeu et les dieux nordiques*, „Revue des études roumaines", XV, Paris, 1975, p. 187—194 (*Dreapta restituire a lui Hasdeu*, „Luceafărul", nr. 17 (939), din 26 aprilie 1980, p. 1, 7); Al. Săndulescu și Viorica Nișcov, *Hugo Schuchardt în corespondență cu B. P. Hasdeu*, „Manuscriptum", an. XI, 1980, nr. 4 (41), p. 170—175; Bruno Mazzoni, *Din corespondența B. P. Hasdeu — H. Schuchardt*, „Limbă și literatură", 1980, vol. IV, p. 621—625.

[2] Vezi întreaga discuție, raportul de sinteză și raportul special al lui G. Barițiu (acesta reprodus de Hasdeu în *Suplement*, într-o ortografie îmbunătățită și cu corectarea unor greșeli de tipar), în „Analele Societății Academice Române", t.XI, 1878, Secțiunea I, Partea adm. și dezb., p. 14, 163—178.

[3] Care însă n-a participat la lucrările acesteia, iar apoi s-a abținut de la votare.

nedeciși, după ce respinseseră, pe drept, alte lucrări mai modeste (ale lui G. Sion, V. A. Urechia — membri ai Academiei, ca și Hasdeu[1] — și P. Teulescu): în cadrul comisiei Hasdeu a obținut doar 4 voturi (2 voturi au fost contra), aceleași care s-au menținut și în plen (față de 7 contra și 1 abținere). Ținînd seama de raport și de discuții, putem aprecia că voturile favorabile au fost ale lui I. Ghica, D. Sturdza, A. Odobescu și G. Barițiu, în timp ce aripa „latinizantă" a reușit să atragă prin rezervele sale majoritatea membrilor prezenți, dintre care unii, ca geologul Gr. Ștefănescu — savant cu deosebite merite în domeniul său —, au ajuns să afirme că volumul cuprinde „9/10 copieri" și numai 1/10 comentarii proprii, ceea ce ar fi contravenit prevederilor din testamentul donatorului de a se premia o „carte tipărită originală".

Am insistat ceva mai mult asupra acestui vot — pe care, de altfel, Academia îl va „corecta", cu prilejul premierii tomurilor II și III din *Cuvente* — pentru a releva cum împrejurări obiective și subiective au făcut ca noul să nu capete de îndată recunoașterea la care aspira și pe care o merita. Or, la data aceea, Hasdeu făcea dovada maturității depline a filologiei și lingvisticii românești, ce ieșeau din faza militantismului unilateral, așezîndu-se pe terenul solid al faptelor, cercetate cu obiectivitate și competență științifică, la nivel european. Într-adevăr, nu numai Schuchardt a dat o înaltă apreciere lucrării — dincolo de unele observații și controverse, inerente stadiului de atunci al lingvisticii românești —, ci și cunoscutul albanolog Gustav Meyer, romaniștii Angelo de Gubernatis și J. U. Jarník[2]. Iar în țară, în afara raportului favorabil al lui Barițiu, spiritul înalt al lui Eminescu distingea în mod categoric noutatea operei hasdeene, în raport cu publicațiile similare precedente, în particular, *Crestomatia sau analectele literare* ale lui T. Cipariu, tipărite cu douăzeci de ani înainte. „*A aduna rămășițele graiului viu din documente private* — scria marele poet în recenzia apărută în „Timpul", la 17 septembrie 1878 — *este deci o lucrare care dă cel mai sigur material pentru o gramatică istorică a limbii*". Și mai departe: „*Cartea d-lui Hasdeu împlinește un gol simțit între materialele cercetărilor istorice asupra limbei și ca atare merită recunoașterea cuvenită*" [3].

Așadar, în ciuda respingerii de la premiul academic, tomul I căpătase recunoașterea publică, în țară și în străinătate, recenzenții subliniind atît noutatea, cît și valoarea pentru istoria limbii române a textelor editate și comentate cu atîta competență, nu numai lingvistică, ci și istorică și paleografică. Menținîndu-se în cadrul aceleiași prime epoci a scrisului românesc, Hasdeu se îndreaptă curînd după aceea spre un alt grup de texte, necunoscute pînă atunci la noi pentru o epocă atît de veche: așa-numitele *cărți populare* sau *poporane*, după termenul propus de savant însuși, și alte scrieri depășind

[1] Toți absentînd, în mod justificat, de la ședință.

[2] În „Beilage zur Allgemeinen Zeitung", 1879, nr. 42, din 11 februarie, respectiv în „Nuova antologia", 1878, p. 723—724, și în „Der Osten", 1878, nr. 44, din 3 noiembrie (menționate de Hasdeu, în *Prefața* la t. II). Cît privește „lunga diatribă" a lui A. de Cihac, cititorul poate vedea articolul lui M. Gaster, reprodus în *Suplement*, răspunsurile lui Hasdeu și unele din notele noastre.

[3] Vezi M. Eminescu, *Articole și traduceri*, I, ediție critică de Aurelia Rusu, București, Ed. Minerva, 1974, p. 115—118 (Articol identificat de I. Crețu; vezi nota de la p. 549—550). Poetul reproșa însă autorului „*nemărginita închipuire despre sine însuși*", „animozitatea contra d-lui Cihac" și faptul că — fiind membru al Academiei — „*a concurat pentru premiul academic*". Cum s-a văzut însă, contrar temerii lui Eminescu, savantul for nu împărțea cu ușurință „premii între colegi".

sfera strictă a textelor canonice. Prilejul i-a fost oferit de manuscrisul achiziționat de curînd — ca și cele două incluse în tomul I — de Dim. A. Sturdza, căruia îi și este închinat tomul II din *Cuvente*. Dăruit ulterior Bibliotecii Academiei Române (nr. 447), manuscrisul a devenit celebru în filologia românească, sub numele dat de editor, *Codex Sturdzanus*, fiind cel mai vechi cunoscut pînă astăzi din această serie, îmbogățită în deceniile următoare cu alte culegeri similare din secolul al XVII-lea: *Codex Neagoeanus*, *Codicele Todorescu*, *Codicele Marțian*, *Codicele de la Cohalm* (Rupea, jud. Brașov) și altele.

Dacă luăm în considerație unele studii incluse în acest al doilea tom, adiacente conținutului de bază, am putea spune că pregătirea lui a început încă în 1876—1877, cînd au apărut în „Columna lui Traian" două articole comparative despre balada *Cucul și turturica* (numerele pe ianuarie 1876 și pe iunie-iulie 1877), urmate de articolul *Le type syntactique* **homo-ille ille-bonus**. . ., datat 15 aprilie 1878 și publicat inițial, într-o formă prescurtată, în „Archivio glottologico italiano" (t. 3, 1879), iar apoi, mai amplu, în ziarul „Românul" (februarie-martie 1879). Diversele faze ale elaborării capitolelor centrale ale acestui nou volum ne sînt cunoscute din corespondența cu H. Schuchardt, menționată deja, și din cea cu savanții ruși A. A. Potebnea și A. N. Veselovski [1]. Astfel, în scrisoarea din 29 decembrie 1878 către lingvistul austriac, Hasdeu îl informa despre pregătirea pentru tipar a tomului II din *Cuvente*, pe care spera să-l încheie pînă în iunie 1879. Între timp, la 10/22 mai și apoi la 28 ale aceleiași luni se adresa celor doi filologi ruși, solicitîndu-le revista în care Veselovski publicase studiul despre diverse legende creștine, în particular *Legenda Duminicii*; la 2 noiembrie cerea acestuia din urmă lămuriri privind variantele *Poveștii numerelor* la slavi, pe care folcloristul rus i le și trimite în curînd, astfel că Hasdeu va cita un fragment din răspuns în al doilea studiu din *Apendice la „Texturi bogomilice"* (p. 597—598)[2]. Prefața, redactată după încheierea întregului volum, este datată 5 decembrie 1879, cartea ieșind la lumină la începutul anului 1880 (data imprimată pe copertă). Putem aprecia, așadar, că ritmul elaborării acestui volum, aproape dublu față de precedentul, a fost deosebit de intens și — asemenea altor lucrări de anvergură, mai ales *Istoria critică* și *Magnum etymologicum* — a impresionat foarte mult pe contemporani. Bunul său prieten mai tînăr, doctorul Constantin Istrati, coleg de Academie, avea să descrie astfel, ceva mai tîrziu, camera sa de lucru de la Arhivele Statului:

„*Sala în care ședea era o adevărată cameră a lui Faust. O bibliotecă mare și absolut în neregulă pe un stelaj de lemn alb. Cu toate acestea, cînd îi trebuia ceva, găsea numaidecît. O masă mare, încărcată cu cărți, note, manuscripte, ziare, sfeșnice, lampă și chibritelniță în o neregulă, astfel încît te întrebai cum de mai poate scrie*" [3].

---

[1] Vezi E. Dvoicenko-Markova, *B. P. Hasdeu și A. A. Potebnea*, în vol.: *Studii și materiale despre B. P. Hasdeu*, p. 113—118; G. Bogaci, *Opt scrisori ale lui B. P. Hasdeu către A. Veselovski*, ibidem, p. 125—134; Augustin Z. N. Pop, *Istoricul literar rus Alexandr Veselovski și B. P. Hasdeu*, „Tînărul scriitor", an. VI, 1957, nr. 5, p. 94—98.

[2] Vezi detalii în notele la t. II.

[3] Citat de Pompiliu Constantinescu, în articolul inedit, *Salonul lui Hasdeu*, tipărit în *Scrieri alese*, București, 1957, p. 379—380.

Iar Nicolae Gane spunea în discursul de recepție rostit la Academie în 1909:

„Aceste scrieri (ale lui Hasdeu — *n.n.*), *cari toate poartă mai mult sau mai puțin pecetea geniului său, sunt atît de numeroase și atît de variate, încît numai cetind lista lor te cuprinde mirarea cum a putut fi de ajuns o viață de om pentru o operă așa de întinsă. E în adevăr ceva neînchipuit cît capital de muncă, de energie, de erudițiune a trebuit să cheltuiască el pentru ca să încheie în spațiul unei vieți un șir de atîtea mari lucrări“*[1].

Mai unitar decît volumul precedent, tomul II, purtînd titlul special *Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI, în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*, are trei părți distincte, legate între ele. Evident, partea centrală și cea mai amplă o constituie reproducerea textelor din *Codex Sturdzanus*, însoțite de ample studii de literatură medievală comparată și de comentarii lingvistice, adesea foarte bogate, privind grafia, fonetica, morfologia, sintaxa, vocabularul și etimologia, care aduc numeroase date noi față de cele relevate în tomul I. În special, atenția lui Hasdeu a fost atrasă de două particularități dialectale arhaice ale textului, și anume păstrarea lui *dz* nesimplificat la *z* (cunoscută și din unele documente moldovenești, publicate în t. I), dar mai ales *rotacismul* (trecerea lui *n* intervocalic în *ⁿr* și apoi în *r*).

Studiul acestor texte se deschide cu o schiță istorico-literară, *Ochire asupra cărților poporane*, în care majoritatea textelor din *Codex Sturdzanus*, ca și alte scrieri similare din manuscrise și tipărituri ulterioare — printre care romanele populare *Alexandria*, *Varlaam și Ioasaf* — sînt puse în legătură cu o întreagă literatură medievală, fie creată în primele secole ale creștinismului, fie avîndu-și originea mai departe, în literaturile antice orientale, și răspîndită în Europa prin intermediul limbii grecești și al celei slavone, respectiv al latinei în Occident, iar apoi în diferite limbi populare moderne. Împreună cu introducerile istorico-literare la fiecare text în parte, această schiță a pus bazele unei întregi direcții de cercetare în filologia românească, ale cărei etape fundamentale au fost jalonate ulterior de sintezele lui M. Gaster (*Literatura populară română*, București, 1883), N. Cartojan (*Cărțile populare în literatura românească*, vol. I—II, București, 1929—1938, reed. 1974) și de antologia, însoțită de studii introductive, a lui Ion C. Chițimia și Dan Simonescu (*Cărțile populare în literatura românească*, vol. I—II, București, 1963)[2].

După schița introductivă urmează ediția celei mai mari părți a textelor din *Codex Sturdzanus*, împărțite de Hasdeu în două grupe, după un criteriu, ce e drept, infirmat ulterior: Partea I, *Texturi măhăcene*, și Partea a II-a, *Texturi bogomilice*. Copiat de preotul Grigore din Măhaciu (azi Măhăceni, jud. Alba) și de alte opt persoane din același sat sau din împrejurimi, precum și din nordul Hunedoarei (fiind, de altfel, format din reunirea mai multor

---

[1] *Bogdan Petriceicu Hasdeu* (Academia Română. Discursuri de recepțiune, XXXII), București, 1909, p. 6.

[2] Vezi de asemenea: Ion G h e ț i e — Al. M a r e ș, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, 1974; Gheorghe C h i v u — Mariana C o s t i n e s c u, *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*. București, 1974 (*Codex Sturdzanus*, p. 159—169); Mihai M o r a r u — Cătălina V e l c u l e s c u, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, Partea I și a II-a, sub îngrijirea științifică a lui I. C. C h i ț i m i a, București, 1976—1978 (Pe copertă: *Bibliografia analitică a literaturii române vechi*, vol. I).

fragmente diferite) — după cum a precizat nu de mult cercetătorul Gh. Chivu[1]—, manuscrisul este datat între *29 ianuarie 1583* și *10 mai 1619*. Lăsînd la o parte trei texte slavone, unul maghiar cu litere chirilice și două fragmente românești[2], marele filolog a publicat 13 texte de origine bizantino-slavă în traducere veche românească (unul dintre ele, *Omilia de Paști*, cu începutul și într-o altă versiune), ce pot fi grupate astfel[3]:

I. *Literatură apocrifă apocaliptică:* 1) *Apocalipsul apostolului Pavel* (alcătuit în sec. IV[4]; la Hasdeu, în Partea a II-a, nr. III); 2) *Călătoria Maicii Domnului la iad* (plăsmuită probabil în sec. X; Partea a II-a, nr. II); 3) *Legenda sau Testamentul lui Avraam* (compus probabil în sec. II[5]; Partea I, nr. VII); 4) La acestea se poate adăuga *Legenda Duminicii* (apărută în sec. VI; Partea I, nr. I).

II. *Literatură hagiografică:* 1) *Legenda Sfintei Vineri* (Parasceve Sicula, martiră italică din epoca lui Antoninus Pius, a. 131—161, serbată la 26 iulie, a cărei *Viață* a fost tradusă în slavonă din *Mineele* grecești; Partea I, nr. V)[6]; 2) *Legenda* sau *Rugăciunea Sfîntului Sisin* (prelucrată în Egiptul elenistic, după formule magice asiriene, și atestată din sec. V; Partea a II-a, nr. I).

III. *O culegere de cugetări* (numite de Hasdeu: *Cugetări în ora morții*), reunire de fragmente din *Dioptra* lui Filip Solitarul, *Molitvenic*, *Viața sf. Vasilie cel Nou* și diverse omilii (Partea a II-a, nr. IV).

IV. *Omilii* (predici): 1) *Omilia de Paști*, atribuită lui Ioan Hrisostomul (Partea I, nr. II, sub titlul: *Încercări de traducere din slavonește*); 2) *Tîlcovania evangheliei de la judecată* (după precizarea lui Gh. Chivu; Partea I, nr. IX, sub titlul: *O predică*).

V. *Diverse rugăciuni:* 1) *Fragment dintr-o conjurațiune* (Partea I, nr. VI); 2) *Rugăciuni* (Partea I, nr. VIII, sub titlul: *Fragment liturgic*).

VI. *Catehism: Întrebarea creștinească*, copiată, cum a dovedit încă Hasdeu, după *Catehismul* lui Coresi din 1559—1560 (Partea I, nr. III).

Această grupare a textelor, mai complexă decît o stabilise Hasdeu, propusă de N. Cartojan și de cercetătorii ulteriori, precum și alte considerente,

---

[1] Vezi detalii și indicații bibliografice în *Notele* la t. II.

[2] *Pravila sfinților părinți* (fragment, considerat de Hasdeu a fi ulterior) și un *Descîntec*, adăugat în josul a două pagini.

[3] Vezi N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, p. 69—71 (volumele II și III, cu paginație în continuare, au apărut în 1942 și 1945; reeditate într-un singur volum, cu postfață și bibliografii finale de Dan Simonescu, prefață de Dan Zamfirescu, București, Ed. Minerva, 1980; vezi p. 115—123); *Istoria literaturii române*, I, ed. 2 rev., red. resp. acad. Al. Rosetti, București, Ed. Academiei, 1970, p. 301—310 (Întregul capitol, *Apariția scrisului în limba română* are ca autori pe Al. Rosetti, P. P. Panaitescu, Florica Niculescu, Al. Piru).

[4] Această datare și altele sînt preluate, fără o mențiune specială, din sinteza lui N. Cartojan, *Cărțile populare...*, vol. I.

[5] Vezi Emil Turdeanu, *Le Testament d'Abraham en slave et en roumain*, „Oxford Slavonic Papers“, New Series, vol. X, 1977, p. 1—38.

[6] Titlul, în manuscris, în slavonă: Ст҃а Петка; vezi *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, t. III, fasc. 33, Praga, 1979, p. 532—533, *s.v.* Пѧтъка.

expuse pe larg în *Note*, arată printre altele: 1) textele acestui codice miscelaneu sînt mai variate decît presupunea marele filolog, depășind cadrul *Cărților populare*; 2) toate sînt cópii după traduceri mai vechi; 3) nici unul nu are vreo legătură directă sau indirectă cu *mișcarea bogomilică* din vechea Bulgarie, ci se încadrează în literatura mai veche de origine bizantină, tradusă în slavonă. Nu-i mai puțin adevărat însă că Hasdeu a făcut foarte mult pentru stabilirea filiației textelor, publicînd nu o dată traducerea românească veche în paralel cu transpuneri românești mai noi, cu versiunea slavonă (*Omilia de Paști* și *Legenda Sfîntului Sisin* au fost copiate în manuscris chiar cu textul slavon intercalat) și cu cea grecească și introducînd astfel versiunile românești în circuitul mai larg al studiilor comparative întreprinse de diverși savanți europeni.

Dincolo de conținutul religios, specific veacurilor de mijloc, conținut pe care ilustrul editor îl privește cu detașarea omului de știință modern și uneori chiar cu subtilă ironie — ca, de exemplu, în *Introducerea* la *Fragment dintr-o conjurațiune* (Partea I, nr. VI) — , valoarea literară a acestor texte este minimă, și aceasta nu numai datorită faptului că reprezintă niște traduceri. Ele au însă o semnificație cu mult mai mare cultural-socială și lingvistică. Păturile populare cărora li se adresau și care se ridicau atunci „*gustau din plin nu numai aluziile la pedepsele ce așteptau pe cei neîndurători, dar și fantezia și imaginația neînfrîntă a acestor povestiri medievale, care se potriveau cu vremurile nesigure în care trăiau, cu aspirațiile lor pentru altfel de viață*". Pe de altă parte, „*traducerea cărților populare în românește trebuie socotită ca o parte organică a operei de afirmare și de răspîndire a scrisului în limba poporului, care se manifestă în toate domeniile și genurile, în toate provinciile românești*"[1].

Cît privește valoarea strict lingvistică, amplu ilustrată de Hasdeu prin comentariile sale, trebuie subliniat că localizarea exactă a copistului principal, popa Grigore din Măhaci, precum și a celorlalți, a permis cercetătorilor din deceniile următoare degajarea unor concluzii de o deosebită însemnătate pentru istoria limbii române, în particular pentru dialectologia diacronică și pentru stabilirea căilor concrete de constituire a limbii literare. Faptele lingvistice — fonetice, gramaticale, lexicale — adunate și comentate cu atîta migală de B. P. Hasdeu din *Codex Sturdzanus*, precum și din documentele și textele publicate în tomul I al *Cuventelor*, au fost larg puse la contribuție în toate sintezele ulterioare consacrate istoriei limbii *române*, în particular secolelor al XVI-lea și al XVII-lea[2], și în numeroase alte lucrări de mai mare sau mai mică întindere.

---

[1] *Istoria literaturii române*, I, ed. 2, red. resp. Al. Rosetti, p. 308.

[2] Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. I—II, Paris, 1901—1938 (trad. rom., îngrijită de J. Byck, București, 1961; reed. în *Opere*, ed. îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, II, București, 1975); Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, ed. 2 rev. și adăug., București, 1978 (în primă formă publicată între anii 1932—1966); Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, ed. 2 rev. și adăug., București, 1971 (ed. 1, 1961); Ion Gheție — Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974; Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975; Florica Dimitrescu (coord.) ș.a., *Istoria limbii române*, București, 1978; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.

Astfel, unul din cercetătorii cei mai recenți, I. Gheție, conchide: „*Textele măhăcene respectă în bună măsură normele fundamentale ale variantei literare nord-ardelenești din perioada precedentă*": prezența rotacismului (alături de unele forme nerotacizante) și alte particularități[1]. Unele texte însă, ca *Omilia de Paști* și *Legenda Sfintei Vineri*, au fost traduse în sudul Transilvaniei, poate chiar în regiunea Brașovului (dovadă cuvîntul *boiercasă*, subliniat de Hasdeu, ca și o serie de trăsături fonetice), și copiate de popa Grigore, care a introdus unele particularități fonetice proprii[2].

Dar Hasdeu nu discută în studiile sale numai probleme legate nemijlocit de textele editate, ci, comparîndu-le cu altele similare, lărgește sensibil cîmpul investigațiilor asupra culturii și literaturii române vechi, dînd uneori caracterizări memorabile. Astfel, constatînd unele similitudini între *Cugetările în ora morții* și anumite pasaje din *Învățăturile lui Neagoe Basarab* — explicate ulterior de către D. Russo prin recurgerea la aceleași surse bizantine, în traducere slavonă —, Hasdeu, care editase în *Arhiva istorică* ample fragmente din opera învățatului voievod, îi consacră acestuia cîteva paragrafe (Partea a II-a, nr. IV, §§ 6—12), începînd cu celebra caracterizare: „... *Neagoe Basarab, acest Marc-Aureliu al Țărei Românești, principe artist și filozof, care ne face a privi cu uimire, ca o epocă excepțională de pace și de cultură în mijlocul unei întunecoase furtune de mai mulți secoli, scurtul interval dintre anii 1512—1521*".

Tot așa, prin asociere, el adaugă la unele capitole diverse *Excursuri* și *Apendice*, dintre care cele mai ample și mai cunoscute totodată, formînd ceea ce am putea numi partea a doua a cărții, sînt: *Balada „Cucul și turturica" la români, la provențali, la retoromani, la perși, la turcomani etc.* și *Povestea numerelor la români, la slavi, la francezi, la evrei etc.*, „*monografii a două tipuri folclorice*", printre primele din folcloristica europeană[3]. Dacă, în ceea ce privește primul studiu, analogia dintre Satana, ca principiu al răului, din doctrina bogomilică, și seducătorul din baladă s-a dovedit a atîrna în aer, în schimb, analiza minuțioasă a diverselor balade și a unor variante pe aceeași temă în cele mai diferite limbi, din Asia pînă în vestul Europei, plasa creația populară românească într-un context mai larg, comparat, atrăgînd atenția atît a specialiștilor din străinătate, cît și a publicului cult din țară. La fel, studiul despre *Povestea numerelor* a impresionat pe contemporani prin ingeniozitatea analizei a numeroase variante românești și străine, dovedindu-se a fi „*prima monografie despre un basm în folcloristica europeană*"[4].

Prin aceste studii, ca și prin alte *Excursuri* și *Post-scripta* — de pildă, cele despre *Tudor Vladimirescu* (dincolo de analogiile forțate și aici) — Hasdeu aducea noi contribuții la temelia folcloristicii științifice românești, promovată în revistele sale, în special în „Columna lui Traian". Faptul că unele din ipotezele sale „s-au dovedit eronate — spune același istoric al folcloristicii românești, Ovidiu Bârlea — le știrbește numai valoarea gnoseologică, nu și pe cea metodologică, fiindcă firul indicat de ele era sortit să descopere adevărul" [5].

---

[1] *Baza dialectală a românei literare*, p. 313.

[2] *Ibidem*, p. 314.

[3] Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, 1974: Partea a treia. *Constituirea științei folclorului*, cap. *Întemeietorii: Alexandru Odobescu* (p. 168—171) și *Bogdan Petriceicu Hasdeu* (p. 171—195; citatul la p. 186).

[4] *Ibidem*, p. 188.

[5] *Ibidem*, p. 171—172.

În sfîrșit, Partea a III-a, *Specimen de gramatică comparativă istorică a limbii române*, reluînd studiul publicat parțial anterior în *Archivio glottologico italiano* și în ziarul „Românul" — cu titlul aici: *O pagină din sintaxa româno-albaneză. Reduplicarea și triplicarea articolului definit* — are o legătură parțială cu partea centrală a cărții prin aprofundarea unor probleme de sintaxă atinse în treacăt în diverse *Notanda* și îmbogățite aici cu numeroase exemple nu numai din *Codex Sturdzanus* și *Cronica lui Moxa*, ci și din alte texte românești vechi, ca de pildă, *Cartea cu învățătură* sau *Omiliarul* lui Coresi din 1580—1581. În afara comparațiilor extinse și la alte limbi decît albaneza, ceea ce plasează fenomenul sintactic respectiv într-un cadru mai larg, indo-european, impresionează recurgerea nu o dată la statistica gramaticală, înaintea celei fonetice și lexicale, pe care o vom găsi în tomul III. Astfel, de exemplu, în § 17, neobositul lingvist conchide: „*La un număr de vreo 1500 de cazuri de întrebuințarea lui* cel *ca articol prepozitiv adjectival, cari se află în Omiliar, în Moxa și-n volumul lui popa Grigorie, iată dară peste tot 10, să zicem chiar 15 sau 20 de excepțiuni de o funcțiune quasi-substantivală*".

Prezentată parțial în mai multe ședințe academice, din septembrie 1879 pînă în ianuarie 1880, noua carte a lui Hasdeu devenise, prin diverse capitole ale ei, destul de cunoscută membrilor doctului for. Odată apărută de sub presă, autorul o supune Academiei, care la 11 ianuarie 1880 o remite, împreună cu alte cărți, Comisiei premiilor Năsturel, Heliade și Lazăr pentru anul 1880. Aceasta o repartizează pentru referat, la 31 martie, președintelui ei, același G. Barițiu, iar la 8 aprilie votează în majoritate propunerea spre premiere (șase voturi din șapte, prezenți fiind, de asemenea, I. Ghica, G. Chițu, Em. Bacaloglu, P. S. Aurelian, Melchisedec Ștefănescu și N. Quintescu)[1].

„*Din toate numeroasele lucrări cîte au concurs pentru anul acesta la cele trei premie* — conchide raportorul — *studiul d-lui Hasdeu este cel mai vast, mi se pare însă că și cel mai anevoios de a fi cercetat și judecat din ambele puncte de vedere atinse mai în sus* (valoarea științifică și cea literară — *n.n.*).

După matură deliberațiune cu mine însumi, am venit la convincțiunea că, dacă în sesiunea anului 1878 avusesem temeiuri de ajuns pentru ca să pociu recomanda studiul filologic al d-lui Hasdeu cuprins în tom. I, astăzi să mă simț și mai mult îndemnat a propune Corpului nostru academic pentru premiare studiul filologic cuprins în tom. II, publicat de către același autor".

Referindu-se la una din obiecțiile formulate cu privire la tomul I, socotit de unii academicieni o simplă ediție de texte vechi, însoțită „*ici-colea cu note și adnotațiuni*", Barițiu insistă asupra faptului că la ambele volume este vorba de „*cu totul altceva: de* aplicarea științei exegetice și hermeneutice *la acele producte ale literaturei vechi românești*" pe care filologul este dator totodată a le reproduce „*cu toată grija și fidelitatea*", spre a fi accesibile „*lectorilor competinți în materie*". Raportul expune în continuare conținutul noii cărți, insistînd asupra faptului că „*mai bine de trei din patru părți dintr-însa este însuși studiul erudit, ca fruct al ostenelelor autorului*"[2].

---

[1] Vezi „Analele Academiei Române", Seria II, t. II, 1879—1880, Secț. I, p. 39, 52—53, 293—296, 359—361 (*Raportul general* al lui G. B a r i ț i u).

[2] După care autorul adaugă: „*De cele două suplemente nici nu mai vorbesc, pentru ca să nu mi se zică cumva că probez mai mult decît mi se cere*". Unul este *Suplementul la tomul I*, dar care să fie al doilea, menționat în ședința Comisiei premiilor din 31 martie 1880, cînd s-a citit, alături de altele, cererea lui H a s d e u de prezentare la concurs „*cu scrierea «Cărțile poporane ale românilor»* (. . .), *cu suplementul ei de la 3 martie, pentru premiul*

Și, în încheiere: „*Texturile vechi publicate de d-l Hasdeu sunt, în sensul cel mai strîns al cuvîntului, poporane și totodată populare, înțelese de imensele mase ale poporului; cînd, din contra, studiul comparativ făcut asupra lor poate să fie înțeles numai de către prea micul număr al oamenilor trecuți prin știință și chemați a-și cultiva și înavuți limba națională, atît adunînd material pentru dicționar și frazeologie, cît și curățind-o de elementele străine, neindigenate și netrebuincioase. Modul ales de către d-l Hasdeu ca să ajungem la sublimul acel scop este cel adoptat de către toți filologii moderni ai altor națiuni*". Luînd poziție în marea dispută „*între așa-numiții puriști sau latiniști* (să nu uităm că *Dicționarul limbei române* și *Glosarul* lui A. T. Laurian și I. C. Massim, ajutați, spre sfîrșit, chiar de G. Barițiu și I. Hodoș, apăruse în anii 1871 și 1877 — *n.n.*[1]) *și între acei cărturari cari țin că trebuie să ne folosim și în literatura scrisă de limba poporului, așa precum o vorbește el, cu aceiași termeni, aceleași forme, aceeași pronunție, aceleași jargoane*", raportorul preciza că numai studiul comparativ al limbilor, întreprins de cît mai mulți profesori de limbă și literatură, va putea face să se instaureze „*pacea între cele două școale, aprig separate una de alta. Numai pe această cale puriștii cu orice preț vor veni la cunoștință că mulțime de cuvinte, cari lor li se par cu totul străine și barbare, sunt vechi-străvechi românești, sau încai românite și înrădăcinate atîta de afund în limbă, încît niciodată nu vor mai ieși dintr-însa, iar amicii limbei poporane vor afla că mulțime de cuvinte persecutate de ei ca neologismi latinești sunt tot așa de bune românești, uzitate aici, în Dacia, de moși-strămoșii noștri*" [2].

Prin această poziție înțeleaptă de mediere, ilustrul cărturar brașovean făcea chiar în sînul Academiei ca balanța să încline definitiv spre curentul modern în adevăratul sens al cuvîntului, reprezentat de scriitori și savanți ca: V. Alecsandri, I. Ghica, Al. Odobescu, T. Maiorescu și, nu în ultimul rînd, B. P. Hasdeu. Biruința *Cuventelor* lui Hasdeu era, deci, o biruință a „noii direcții" în lingvistica și filologia românească, promovată cu mijloace diferite, printre alții, de cei doi „emuli", T. Maiorescu și B. P. Hasdeu. Prin votul său favorabil din 10 aprilie 1880 pentru atribuirea Premiului Heliade-Rădulescu (5000 lei) tomului II din *Cuvente*, Academia consacra nu numai o carte și pe autorul ei, ci și o nouă orientare în politica cultural-lingvistică. Din cei 22 de votanți, 20 s-au pronunțat pentru și numai doi contra. Printre primii au fost, desigur, V. Alecsandri, T. Maiorescu, I. Ghica, G. Barițiu și mulți alți membri ai Academiei din toate cele trei secții — literară, istorică și științifică [3].

Aprecierile filologilor și literaților români și străini ce au urmat acestei premieri, în decurs de un secol, au confirmat în întregime justețea elogiilor academice. La mai puțin de doi ani, spiritul echilibrat al lui Titu Maiorescu

---

Năsturel și Heliade" (*ibidem*, p. 294)? În *Prefața* la tom. II, autorul anunța, printre altele, că monografiile „*despre accentuațiunea și vocalizațiunea irațională în vechile noastre monumente literare le rezerv pentru un Suplement la tomul II, unde voi publica în același timp «Onomatologia română pînă la 1600»*", despre care însă nu știm nimic.

[1] Colaborarea celor doi a început în 1874, de la fascicula 2 a tomului II, după ce, cu un an înainte, Barițiu, „latinist moderat", criticase în sesiunea academică extremismul dicționarului (vezi M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 138—139).

[2] G. Barițiu, [Raport]: *Limba română vorbită între 1550—1600. Cuvente den bătrîni.* Tomul II... de B. Petriceicu Hasdeu, București, 1879 (*tom. cit.*, p. 351—354).

[3] „Analele...", *tom. cit.*, p. 362—363; cf. și ședința solemnă din 13 aprilie (p. 429—430).

trecea peste toate vechile disensiuni, formulînd elogii nereținute și confirmînd notorietatea europeană a autorului *Cuventelor den bătrîni*: *„Dar mai nainte și mai presus de aceste lucrări încă prea fragmentare* (ale lui Cipariu, Lambrior, Burlă și Gaster — *n.n.*) *suntem datori să punem studiile d-nului Hasdeu asupra limbei române vorbite în secolul XVI, apărute în 1878 și 1880 sub titlul* Cuvente den bătrîni, *2 volume, cu un supliment la vol. I și cu o primă făscioară a unui al treilea volum, publicată în 1881 (. . .). Tomul I și mai ales tomul II ne par mai presus de laudă. Lucrate cu o deosebită silință, consolidate prin îmbrățișarea celui mai întins cîmp de cercetări, luminate prin argumentări ingenioase și înfrumusețate printr-un stil foarte viu: observările d-lui Hasdeu cuprinse în notele tomului I, Glosariul d-sale de cuvinte române intercalate în documentele slavice, dar mai ales «ochirea asupra cărților poporane» și monografiile asupra baladei* Cucul și turturica *și asupra povestei numerelor din tomul II fac din această operă a d-lui Hasdeu o carte de mare folos pentru știință în genere și o adevărată podoabă a încercărilor științifice la români*".

Și mentorul *Junimii*, atît de reținut altădată, încheia cu un apel, care introducea noi elemente ale recunoașterii naționale și internaționale: *„Fie ca d-l Hasdeu, ajuns astăzi la înălțimea științei și văzînd luarea-aminte și laudele Europei culte, cu drept cuvînt atrase asupră-și (. . .), să-și aducă aminte că* **noblesse oblige** *și (. . .), descurcîndu-se mai curînd din principiele generale de linguistică, să ne dea în sfîrșit din comoara cunoștințelor sale opera cea mai adevărat însemnată și adevărat națională, ce dintre toți românii de astăzi n u m a i d-s a n e-o p o a t e d a: I s t o r i a l i m b e i r o m â n e*"[1].

Iar A. N. Veselovski, cu care Hasdeu corespondase chiar în timpul elaborării tomului II și care începuse să învețe limba română tocmai incitat de această lucrare, îi trimitea în 1883 cel de-al patrulea extras din seria *Опыты по истории развития христианской легенды* (publicată în „Журнал Министерства Народного Просвещения", începînd din 1874), precizînd că *„primul capitol e dedicat în întregime cărții Dumneavoastră*, Cuvente den bătrîni". O altă lucrare a sa va cuprinde — scria ilustrul comparatist — *„între alte lucruri, cîteva note privitoare la textele pe care Dumneavoastră le-ați analizat cu mînă de maestru, nelăsînd criticii mele decît să spicuiesc ici și colo și să consemnez cîteva divergențe cu caracter general*".

Și, în continuare, subliniind valoarea studiilor hasdeene, ca și ale unor cercetători mai tineri, pentru știința europeană: *„Citirea excelentelor Dumneavoastră «Cărți poporane» m-a făcut să văd ce folos am putea să tragem din studiile românești cultivîndu-le mai sîrguincios, cum nu s-a făcut pînă acum. Studiul asupra literaturii populare române pe care D-l Gaster mi l-a trimis n-a putut decît să confirme această opinie, precum și dorința pe care o am de a întreține relații culturale cu România, cărora eu și pînă acum le datorez atîtea învățături noi*"[2].

Ca o confirmare a acestor elogii la adresa lui Hasdeu și a patriei sale, la 29 decembrie același an (10 ian. 1884 st.n.), Academia Rusă de Științe îl alegea — în urma propunerii lui Veselovski — membru de onoare al ei.

[1] *Literatura română și străinătatea* (tipărit inițial în „Convorbiri literare", numerele pe ianuarie și februarie 1882), în *Critice*, vol. II, ed. îngrijită de Domnica F i l i m o n, București, 1973, p. 187.

[2] Vezi Augustin Z. N. Pop, *Istoricul literar rus Alexandr Veselovski și B. P. Hasdeu*, p. 96.

Iată ce scrie Hasdeu soției și ficei sale, la 25 ian. 1884 st.n., în legătură cu această alegere: *„Mi s-a făcut o onoare la care nu mă așteptam niciodată, deși sum foarte ambițios. Știți că în Rusia eu sum condamnat la Siberia ca un fel de nihilist, încă de cînd eram în Basarabia. Ei bine, Academia Imperială de Științe din Petersburg m-a ales și m-a proclamat membru al ei în ședința de la 10 ianuarie st.n. (...). Această alegere rădică de pe mine condamnațiunea și, prin urmare, la un ceas oportun, voi putea să revendic averea lui tată-meu, deși orice avere am sacrificat-o și voi sacrifica-o totdeauna cu plăcere cînd e vorba de România. Averea cea mai solidă este în capul și-n inima omului: învățătură și conștiință“*[1].

Pentru Gustav Weigand, cunoscutul promotor al studiilor românești la Universitatea din Leipzig, „din punctul de vedere filologic, nu *Etymologicum magnum Romaniae*, rămas necomplet, este opera sa capitală, ci lucrarea sa interesantă *Cuvente den bătrîni*, în care, după cum a spus însuși Hugo Schuchardt, « *perspicacitatea și erudiția lui Hasdeu apar în modul cel mai strălucit* »“. Caracterizînd cu competență conținutul celor două volume, savantul german își încheia astfel articolul publicat în numărul din decembrie 1907 al *Convorbirilor literare*: *„Toți cîți se vor ocupa cu istoria limbii române vor fi nevoiți să recurgă la această operă ca la mijlocul cel mai indispensabil, și chiar dacă n-ar mai fi publicat nimic afară de* Cuvente, *Hasdeu tot și-ar fi putut crea un nume nemuritor în istoria filologiei române și și-ar fi cîștigat — pe drept — recunoștința noastră continuă“*[2].

În ceea ce privește pe lingviștii și filologii români din generația următoare și pînă astăzi, toți sînt unanimi în a recunoaște locul de însemnătate capitală pe care-l ocupă *Cuventele den bătrîni* în studiul istoric al limbii române, al „cărților populare“ și al folclorului comparat, chiar dacă părerile asupra celorlalte opere lingvistice și filologice sînt împărțite, uneori, datorită insuficientei lor cunoașteri. Pentru ilustrare, vom reproduce succint cîteva din aprecierile unora din reprezentanții de frunte ai acestor discipline, formulate în deceniile următoare.

Astfel, în *Istoria filologiei române*, cea dintîi sinteză de acest fel, apărută la sfîrșitul secolului trecut, Lazăr Șăineanu, unul din elevii lui Hasdeu, aprecia astfel cele două tomuri: *„Primul volum din* Cuvente den bătrîni *(1878), opera capitală a d-lui Hasdeu, a pus baza gramaticei istorice române“* [3]. Și: *„Studiile de folclorism, pe o scară comparativă foarte întinsă, au fost întemeiate în țara noastră de către d. Hasdeu prin volumul al II-lea din* Cuvente den bătrîni, *care coprinde literatura scrisă a poporului român în raport cu literatura sa nescrisă(...).*

---

[1] *Corespondența B. P. Hasdeu — Iulia Hasdeu*, p. 150. Anterior, la 18 iunie 1878, savantul român fusese ales membru de onoare al Societății Savante Sîrbe (Srpsko učeno društvo), iar mai tîrziu, după înființarea Academiei Sîrbe de Științe (1886), aceasta l-a reales în aceeași calitate (Vezi Radu Flora, *Hasdeu și sîrbii*, în *Actele Simpozionului româno-iugoslav*, București, 1979, p. 132). În sfîrșit, tot în 1884 a fost ales membru de onoare al Societății Literare Bulgare (viitoarea Academie Bulgară de Științe — vezi *Кратка българска енциклопедия*, t. 5, Sofia, 1969, p. 346—347, s.v. *Hasdeu, B. P.*). Aceste distincții sînt consemnate de el însuși pe paginile de titlu ale *Etymologicului*, alături de unele societăți lingvistice străine din care făcea parte — franceză din Paris, greacă din Constantinopol, americană din Baltimore. Nici un român, de la D. Cantemir pînă la el, nu mai fusese ales membru al vreunei academii europene.

[2] *Hasdeu ca filolog*, reprodus de Gr. Brâncuș, în antologia *B. P. Hasdeu, interpretat de . . .*, p. 29—35.

[3] Ed. a 2-a, București, 1895, p. 234.

Suma enormă de fapte și idei, acumulate în acest volum, a avut cele mai fericite urmări prin introducerea la noi a unui spirit mai științific și a unei metode mai severe în asemenea studii"[1].

Destul de reticent în alte privințe, Ovid Densusianu recunoștea totuși, în *Introducerea* la tomul I al celebrei *Histoire de la langue roumaine*, publicată în 1901: „*Dar Hasdeu ne-a dat și lucrări mai folositoare, pentru care i se cuvine recunoștința tuturor filologilor. Studiile sale privitoare la istoria limbii române din secolul al XVI-lea și al XVII-lea sînt și azi cele mai importante din cîte s-au făcut în acest domeniu*"[2].

D. Russo, primul care a adus serioase argumente împotriva „bogomilismului" unora din textele publicate în *Cuvente*, sublinia ceva mai tîrziu, în primul tratat românesc de *Critica textelor și tehnica edițiilor*: „*Acela însă care în România a editat texte cu o pricepere necunoscută pînă la el și cu o îngrijire împinsă la extrem este Hasdeu; (. . .) documentele și textele, cum au fost editate în* Arhiva istorică *și mai cu seamă în* Cuvinte din bătrîni, *au croit o nouă cale și servesc pînă astăzi de model, și trebuie să accentuez, model care n-a fost atins de nimeni pînă astăzi*" [3].

Celălalt mare istoric al limbii române, Sextil Pușcariu, vorbind de acele lucrări care au fost „*străbătute de un spirit metodic strîns*", care „*au rămas și vor rămîne încă multă vreme*", preciza: „*În fruntea lor sunt cele două volume din* Cuvinte din bătrîni, *singura lucrare mare a lui Hasdeu dusă pînă la capăt*" [4].

Caracterizînd generația „romantică" din istoria ligvisticii și filologiei române, acad. Iorgu I o r d a n spunea mai tîrziu, în remarcabilul său discurs de recepție la Academia Română: Hasdeu „*este, în viața noastră culturală, un adevărat om al Renașterii, adică un spirit universal. Nu există domeniu de activitate intelectuală pe care să nu-l fi abordat, măcar în treacăt. Așa se explică opera sa, imensă subt raportul cantitativ și inegală în ce privește valoarea. Tot așa se explică însă și numeroasele lui intuiții, cu adevărat geniale, în cercetările privitoare la istoria sau limba românilor*". Pentru decanul lingvisticii românești actuale, *Cuventele den bătrîni* sînt „*o adevărată capodoperă, care constă dintr-o colecție de texte vechi, studiate și comentate din toate punctele de vedere*" [5].

Iar acad. Al. Rosetti, continuator al preocupărilor marelui lingvist și filolog, scria în anii din urmă: „*Hasdeu a contribuit într-un mod eminent la fundamentarea cercetării științifice a limbii române, începînd de la cele mai vechi texte*". Și mai departe: „*Edițiile de texte din seria intitulată* **Cuvente den bătrîni** *constituie un model pentru cei care studiază limba română veche* (. . .). *Observațiile lui Hasdeu asupra particularităților de limbă ale textelor sînt deosebit de prețioase și constituie o adevărată mină de informații pentru cercetător*" [6].

În același spirit se exprimă și prof. D. Macrea, membru corespondent al Academiei R. S. România, cunoscut istoric al lingvisticii românești:

---

[1] *Istoria filologiei, române* ed. a 2-a, p. 266.

[2] Citat după versiunea românească, *Istoria limbii române*, vol. I, îngrijită de J. B y c k, I, București, 1961, p. 13 (*B. P. Hasdeu interpretat de* . . ., p. 18—19).

[3] București, 1912, p. 78 (*Antol. cit.*, p. 172—173).

[4] *B. P. Hasdeu ca lingvist*, „Memoriile Secțiunii literare" (Academia Română), Seria III, t. VI, București, 1932—1934, p. 199—206 (citatul la p. 203).

[5] *Lingvistica românească* (Academia Română. Discursuri de recepțiune. LXXXIII), București, 1946, p. 21—22.

[6] *Bogdan Petriceicu Hasdeu și studiul limbii române*, „Limba română", XII, 1963, nr. 5, p. 459—463 (*Antol. cit.*, p. 130—135).

„Meritele cele mai mari pe care le-a cucerit Hasdeu sînt legate de studiile lui asupra trecutului limbii noastre, cuprinse în cunoscuta lui lucrare Cuvente den bătrîni". Textele publicate în cele două volume *„și reproduse cu o grijă și minuțiozitate față de care nu s-au ridicat pînă astăzi decît prea puține obiecții sînt însoțite de comentarii erudite privind limba și cultura noastră veche*"[1].

Atît tomul I, cît și al II-lea din *Cuvente* reprezintă, după aprecierea lui Hasdeu însuși, ca și a comentatorilor și continuatorilor săi, *„ceva întreg, complet, îmbrățișînd un teren independinte și bine determinat*" (*Prefața* la t. II). Am reamintit acest lucru, pentru a nu se deduce din cele ce urmează că această operă nu este, în felul ei, încheiată, cum s-ar părea din programul viitor pe care autorul îl anunța în același timp: *„Sinteza operei întregi, conspectul sistematic al consecințelor sale pentru istoria limbei române din toate puncturile de vedere, va face obiectul tomului III, prin care sper a încheia lucrarea*".

Ideea era reluată în prefața și în primul paragraf din tomul III, intitulat *Istoria limbei române*, care urma să aibă două părți: Partea I, „o introducere generală în linguistică", cu titlul *Principie de linguistică* — din care a apărut la începutul anului 1881 numai „Făscioara I", cuprinzînd două capitole: I. *Conspectul științelor filologice* și II. *Linguistica în genere.* Fascicula II a Părții I ar fi trebuit să mai cuprindă capitolele: III. *Linguistica în specie,* IV. *Viața limbei* și V. *Metodă și metode.*

Cît privește Partea a II-a, Hasdeu își definea mai amănunțit intențiile la sfîrșitul prefeței: *«Istoria limbei române», obiectul părții a doua, este o consecință și tinde a fi o sinteză a numeroaselor texturi publicate în* Cuvente den bătrîni, *alăturîndu-se cu toate tipăriturele noastre cele vechi, mai ales din secolul al XVI-lea, precum și cu mai multe manuscripte inedite de aceeași epocă, dintre cari ne mărginim a menționa aci prețiosul Evangheliar de la 1574 din British Museum și nu mai puțin prețiosul codice în posesiunea profesorului Sbiera de la Cernăuți*[2]*...*"

Vom vedea ceva mai jos cum și în ce măsură și-a realizat el acest plan în ambele direcții — al lingvisticii generale și al istoriei limbii române. Aici este însă locul să spunem că și atît cît a apărut din *Principie de linguistică* reprezintă primul tratat românesc de lingvistică generală și unul din puținele de acest gen scrise în țara noastră. Într-adevăr, lista celor care au urmat, la noi, în decurs de o sută de ani, este destul de restrînsă[3].

---

[1] *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, p. 130—131 (*Antol. cit.*, p. 126).

[2] Este vorba despre *Apostolul* sau *Codicele Voronețean*, publicat ulterior, cu o introducere de I. G. Sbiera, Cernăuți, 1885. Vezi, de asemenea: [*Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și lingvistic de Mariana Costinescu, București, Ed. Minerva, 1981.

[3] Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române* (București, 1887) — în care autorul abordează o serie de probleme teoretice generale —, urmată de lecția de deschidere, *Linguistica contemporană sau Școala neogramaticală* (București, 1890), și de *Raporturile între gramatică și logică... Studiu de linguistică generală* (București, 1891); Alexandru Philippide, *Istoria limbei române*, vol. I. *Principii de istoria limbii* (Iași, 1894); cursul universitar al lui Ovid Densusianu, *Direcție actuale în romanistică și lingvistica generală* (Universitatea din București, 1932—1933); Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice* (Iași, 1932), devenită peste 30 de ani *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode* (București, 1962), care este în mare măsură și o amplă expunere a principiilor generale de lingvistică,

Întorcîndu-ne la cartea ce-a deschis această serie, prezentată inițial în unele ședințe ale Academiei (30 mai și 4 iulie 1880) și publicată parțial în ziarul „Românul" (noiembrie-decembrie același an, prefața fiind semnată la 20 decembrie)[1], primul pus în situația de a o aprecia a fost același veteran pașoptist G. Barițiu, desemnat la 10 martie ca referent în vederea atribuirii lui Hasdeu, pentru a doua oară, după trecerea unui singur an, a premiului Heliade-Rădulescu[2]. De astă dată, recunoașterea oficială — survenită în aceeași sesiune în care poetul Vasile Alecsandri era încununat, în baza referatului elogios al lui Al. Odobescu, cu marele premiu Năsturel-Herescu pentru piesa *Despot-Vodă* — pare a fi venit foarte ușor, dacă n-am lua în considerație deosebita valoare teoretică a lucrării, în care recurgerea cu discernămînt la o bogată bibliografie în cele mai diverse limbi se îngemăna cu expunerea într-o formă aleasă a unor principii noi, nu numai în lingvistica românească, ci și în cea internațională. Într-adevăr, după ce comisia pentru premii, condusă de președintele Academiei, I. Ghica, își însușise raportul lui G. Barițiu, înaltul for, în ședința din 2 aprilie 1881, sub președinția *ad-hoc* a lui Titu Maiorescu, „*onoră* — după cum consemnează procesul-verbal — *această lucrare cu sufragiele sale regulamentare (aplauze)*" [3].

În foarte detaliatul său raport, G. Barițiu [4] prezenta pe larg conținutul noii cărți a lui Hasdeu, relevînd de la bun început ca pe „un mare adevăr" următoarele idei de stringentă actualitate privind constituirea limbii române literare, enunțate cu forță aforistică în prefață: „*Națiunea română a făcut într-un scurt interval nește pași atît de mari și atît de iuți pe calea progresului general, încît cercul său de cugetare lărgindu-se peste măsură, literatura la noi și mai ales știința se văd silite vrînd-nevrînd a căuta din afară un arsenal de expresiuni, pe cari nu le află de loc sau nu le găsesc după plac în graiul poporului. Acel arsenal ni-l procură latina și limbile romanice, de cari ne leagă gintea, curentul de aspirațiuni, însăși proveninţa culturei noastre actuale*". Căci, „*dacă latinitatea nutrește într-un mod aproape exclusiv limba literară engleză, deși germanică în fond, apoi cu cît mai vîrtos ea nu poate a nu fi unica sorginte firească pentru limba literară română*" (p. VIII). La aceasta cărturarul ardelean adăuga exemplul chiar al limbii germane, în care au

---

tradusă între 1937 și 1973 în șase limbi: engleză (două ediții), germană, spaniolă, rusă, portugheză și italiană; Alexandru G r a u r, *Studii de lingvistică generală* (București, 1955), apărută ulterior într-o ediție fundamental refăcută și îmbogățită (București, 1960); *Introducere în lingvistică*, de un colectiv, sub conducerea aceluiași autor, publicată pînă acum în trei ediții (București, 1958, 1965, 1972) și tradusă în limba germană (Berlin, 1974); Alexandru G r a u r—Lucia W a l d, *Scurtă istorie a lingvisticii* (de asemenea, trei ediții: București, 1961, 1965, 1977, ultima sensibil revăzută și adăugită) ; *Tratat de lingvistică generală*, red. resp. acad. Al. G r a u r ș.a. (București, 1971; nou tiraj: 1972); în fine, Ariton V r a c i u, *Lingvistică generală și comparată* (București, 1980).

[1] Așadar, practic, a apărut în același an cu *Prinzipien der Sprachgeschichte* a lui H. P a u l, „*considerată ulterior ca fundamentul teoretic al școlii neogramaticilor*" (Al. G r a u r—Lucia W a l d, *op. cit.*, ed. 3, p. 118).

[2] Vezi „Analele Academiei Române", Seria III, t. III, 1880—1881, Secțiunea I, Partea adm. și dezb., București, 1882, p. 206—208, 231—234, și *Anexa*, p. I—XXX.

[3] *Ibidem*, p. 208; decernarea premiilor a avut loc în ședința solemnă din 6 aprilie (vezi p. 231—232).

[4] *Loc. cit.*, p. XVII—XXX.

pătruns mii de cuvinte romanice, inclusiv în dialecte, precum și al limbilor literare ale popoarelor slave *„cîte au apucat a înainta mai bine în cultură, incepînd de la Agram (Zagrabia) pînă la Praga, Varșovia, Moscova și St. Petersburg“*[1].

Barițiu era bucuros să constate că iconoclastul din tinerețe — care se ridicase împotriva Școlii Ardelene și a latiniștilor, în numele „dacismului“ (*Pierit-au dacii?* [2]) — , le recunoștea acum meritele, deși nu înceta să remarce exagerările, căci țelul lor a fost „a deștepta naționalitatea română“. *„Această școală* — continua Hasdeu — *a produs doi bărbați denaintea cărora cată să se-nchine toți românii: Cipar și Laurian*“ (p. IX). Critica lui se îndrepta acum mai ales împotriva *„celeilalte direcțiuni unilaterale, într-un sens exagerat antilatin sau chiar latinofob*“ (p. X), reprezentată în tomul II al *Dicționarului* lui Cihac, recent publicat, și ea nu putea să nu întrunească adeziunea lui Barițiu, care scotea primul în evidență *„sănătosul* principiu *al cerculațiunii în limbă stabilit de d-sa [Hasdeu] și demn de toată atențiunea națiunii întregi*“[3].

Pe aceeași linie, democratul și patriotul Barițiu aproba principiile expuse de autor în paragraful consacrat *Limbii naționale*, care, începînd cu definiția *națiunii*, sublinia existența acesteia în funcție de *„o limbă comună uniformă*“ (p. 81—82), cultivată sub forma *limbii literare unice*, spre care tinseseră cele mai luminate minți din generațiile precedente: *„Iacă, Domnilor*, — conchidea Barițiu — *sublimul scop ce avuseră bătrînii noștri, despre care vorbește Hasdeu în prefațiunea sa: crearea, închegarea, stabilirea unei* limbi naționale românești, *din toate dialectele poporului, care să ajungă a fi comună tuturor românilor din toate țările locuite de ei*“[4]. Pe linia deschisă de studiile savantului lingvist, intelectualii erau chemați, în încheiere, *„să lucre din răsputeri la înălțarea unui edificiu măreț și foarte durabil, care să merite în adevăr numele sublim de* limbă națională comună, *fără care nu este națiune. Și d-l Hasdeu, așternînd mai bine calea spartă* (deschisă — *n.n.*) *de bătrîni, arată cărturarilor și direcțiunea în care avem să o continuăm*“[5].

Comentatorii ulteriori ai operei lingvistice și filologice hasdeene au acordat mai puțină atenție acestui al III-lea tom din *Cuvente* — abia început și cu un conținut diferit de al primelor două — cu excepția paragrafului 19, *Limba în circulațiune*, reprodus, cu unele modificări, împreună cu alte două, în fruntea tomului I din *Etymologicum magnum Romaniae* (1886), prin care i s-a și asigurat o mai largă răspîndire și valorificare. Primul care a făcut-o a fost elevul și suplinitorul său temporar Lazăr Șăineanu, în lecția de deschidere a „Cursului de filologie comparativă“, ținută la 16 octombrie 1889,

---

[1] *Loc. cit.*, p. XX.

[2] Apărut în 1860, în „Foița de istorie și literatură“ și reprodus în *Scrieri istorice*, vol. I, p. 78—106.

[3] *Loc. cit.*, p. XXI.

[4] *Ibidem*, p. XXV.

[5] *Ibidem*, p. XXX. Încheind expunerea conținutului cărții, Barițiu adăuga: *„Dealtmintrelea, studiul acesta filologic] se continuă în partea III, sub titlu[l]:* Linguistica în specie, *din care au și ieșit vreo trei coale, care însă nu fac obiectul analizei de față*“ (p. XXIX): Această continuare nu pare a fi seria inclusă ulterior în „Columna lui Traian“, reapărută în 1882, sub titlul comun *Studie de știința limbei: Un nou punct de vedere asupra ramificațiunilor gramaticii comparative*, §§ 1—4 (nr. 1, ianuarie, p. 19—31) și *Laletica sau fiziologia sonurilor* (de la gr. λαλός „vorbitor“), §§ 1—3 (nr. 2, februarie, p. 65—73), § 4 (nr. 3, martie, p. 129—135) și § 5 (nr. 4—5, aprilie — mai, p. 193—210).

citată mai sus și publicată în anul următor. Expunînd concepțiile neogramaticilor, care se impuseseră în decurs de un deceniu, dar și ale unor contemporani de-ai lor, printre care Ascoli, noul teoretician consacra ultima parte operei maestrului său, spunînd printre altele: *„Dintre toți linguiștii contemporani, nici unul nu și-a format despre linguistică o concepțiune mai largă ca d. Hasdeu. Pe cînd elementul psihologic al graiului era și este încă mai pretutindeni neglijat și deprețiat, d-sa a pus în serviciul limbei profunda intuițiune a istoricului. Teoria circulațiunii cuvintelor, cu care d. Hasdeu a îmbogățit semantica, este singura descoperire marcantă, ce știința are de înregistrat pe acest teren*"[1].

Mai tîrziu, în secolul nostru, Sextil Pușcariu și apoi elevul său D. Macrea, confirmînd originalitatea teoriei lui Hasdeu, au făcut aplicări mai detaliate asupra limbii române, cu concluzii generale de o deosebită însemnătate teoretică și practică, reluate și extinse astăzi, pe plan internațional, în cercetările de *frecvență a cuvintelor*, cu ajutorul cărora s-a stabilit atît „vocabularul fundamental" (fondul principal lexical) al multor limbi — util, mai ales, în studiul practic —, cît și ponderea diverselor grupuri lexicale, moștenite sau împrumutate din alte idiomuri, ceea ce permite să se stabilească adevărata *fizionomie lexicală* a fiecărei limbi în parte[2]. Mai mult, extinzînd această observație asupra celorlalte aspecte ale limbii, mintea iscoditoare a lui Hasdeu a stabilit un principiu de o maximă generalitate, în încheierea paragrafului respectiv (p. 104—105): *„Ceea ce se cheamă* fizionomia *unei limbi nu este altceva decît rezultatul circulațiunii. Fizionomia totală a limbei se compune din fizionomiele sale parțiale: fonetică, tonică, morfologică, sintactică, lexică, ideologică* (semantică — n.n.), *rezultînd fiecare dintr-o circulațiune deosebită, astfel că se poate întîmpla, bunăoară, ca fizionomia fonetică sau lexică să nu fie de aceeași natură cu cea sintactică sau cu cea tonică, dar toate circulațiunile speciale la un loc concurg într-o singură fizionomie generală*".

În sfîrșit, cam în același timp, Th. Capidan, iar în anii din urmă acad. Al. Graur și alți lingviști din generația mai tînără, preocupați de problemele teoretice și filozofice ale disciplinei, au scos în evidență modernitatea multora din ideile lui Hasdeu, faptul că într-o serie de probleme el se afla pe aceeași linie de gîndire cu neogramaticii, al căror compendiu teoretic — *Prinzipien der Sprachgeschichte* al lui H. Paul — a apărut concomitent (1880), iar în altele s-a dovedit un precursor, ca de exemplu, în geografia lingvistică sau în unele elemente ale concepției saussuriene asupra limbii[3].

La curent cu toate cuceririle teoretice ale lingvisticii europene din etapa precedentă și din timpul său, Hasdeu a definit cu toată claritatea stadiul

---

[1] *Linguistica contemporană*... p. 47.

[2] Vezi informații suplimentare și indicații bibliografice în *Notele* la t. III.

[3] Th. Capidan, *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, în vol. *Limbă și cultură*, București, 1943, p. 331—360; Al. Graur, *B. P. Hasdeu și lingvistica indo-europeană*, „Analele Academiei R.P.R.", XIII, 1963, p. 245—248 (comunicare în cadrul ședinței festive, consacrate împlinirii a 125 de ani de la nașterea marelui savant și scriitor [data oficială], ședință la care au făcut, de asemenea, expuneri: acad. Al. Rosetti, *Bogdan Petriceicu Hasdeu și studiul limbii române*, p. 239—243; Al. Dima, *Bogdan Petriceicu Hasdeu, scriitorul*, p. 249—255; V. Maciu, *Activitatea istoriografică a lui B. P. Hasdeu*, p. 257—267); Lucia Wald, *Hasdeu și problemele de teoria limbii*, „Limba română", XII, 1963, nr. 5, p. 463—468 ș.a. Vezi, de asemenea, capitolele respective din sintezele de istorie a lingvisticii: Al. Graur — Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. 3, p. 125—126; D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii românești*, p. 135—140; *Istoria lingvisticii românești*, coord. acad. Iorgu Iordan, p. 92—95.

nou la care ajunsese știința limbii în acel moment, stabilindu-și o sarcină dificilă, pe care a dus-o în mare parte la îndeplinire:

„În ultimii zece ani, începînd de la «Cursul» lui Ascoli[1]*, linguistica a fost brăzdată în atîtea direcțiuni diverse și semănată cu atîtea nouă idei, datorite mai cu seamă generațiunii celei tinere, ca Johannes Schmidt, Ludwig Sayce, Leskien, Bréal, Brugmann, Caix, Gustav Meyer etc. (...), încît inventarele din trecut nu se mai potrivesc cu avutul de astăzi, iar avutul de astăzi îmbrățișează nu numai roadele cele culese, dar mai mult încă pe acelea ce răsar pentru ziua de mîni și se pot deja privi mai de-nainte ca dobîndite.*

Într-un cuvînt, linguistica actuală e mai departe de linguistica lui Schleicher decum era linguistica lui Schleicher de linguistica lui Bopp.

Un inventar al acestei noue faze a științei îl încercăm noi în prima parte a operei de față sub titlul special de «Principie de linguistică»" (p. XV; *subl. n.*).

Scoțînd în evidență caracterul social al limbii — *„Nemic mai social ca limba, nodul cel mai puternic, dacă nu chiar temelia societății"* (p. VII) —, Hasdeu a definit totodată lingvistica drept o știință *sociologică*, cu toate implicațiile ce decurg de aici, în primul rînd, studierea fenomenelor lingvistice în legătură cu istoria poporului respectiv și, în al doilea rînd, în circulația lor în grai. În același timp, raportîndu-se la W. von Humboldt, unul din precursorii lingvisticii moderne, lingvistul român sublinia: *„Orice limbă este un tot armonios, în care t o a t e se află în cea mai strînsă corelațiune"* (p. 79), ideea ce va deveni unul din conceptele centrale ale structuralismului, fundamentat de F. de Saussure.

Aceasta și multe alte probleme — raportul dintre filologia clasică și cea comparativă, dintre lingvistică și etnopsihologie, metoda comparativă în lingvistică, distincția între „limba in abstracto" (în termeni saussurieni: *langage*) și „ limba in concreto" (*langue*, pe de o parte, și *parole*, pe de alta), între sincronie și diacronie („punctul de vedere peritetic" și cel „anatetic"), între limba națională, literară și dialecte, inclusiv chestiunea limitelor între dialecte (în care Hasdeu s-a dovedit un precursor al geografiei lingvistice), distincția între „amestecul primar" (în termenii lui Ascoli: influența *substratului*) și cel „secundar" *(adstrat, superstrat)*, locul toponimiei și antroponimiei în sistemul lingvistic, specificul limbii poetice sau artistice și, în fine, locul și specificul etimologiei, ca ramură importantă a lingvisticii (fără a accepta extinderea prea mare pe care i-o atribuia Hasdeu) — fac din *Principiele de linguistică* o carte mereu actuală a științei românești, scrisă într-un limbaj viu, atrăgător, ce nu și-a pierdut prospețimea, ca atîtea alte opere ale marelui savant și scriitor.

Încheind analiza acestui al treilea volum, teoretic, al *Cuventelor*, reținem aprecierea generală, formulată de acad. Al. Graur, în comunicarea prezentată în aula aceluiași înalt for științific în care și-a expus ideile Hasdeu însuși: *„Pe de o parte, este important că ideile pe care le-a lansat au fost de cele mai multe ori corecte și uneori chiar în avans asupra științei contemporane cu el, pe de altă parte, trebuie să ținem seama de marele rol pe care activitatea lui l-a avut pentru a face cunoscută în cercuri largi și interesantă pentru public știința noastră"*. În același timp, teoreticianul de azi scotea în evidență, în încheiere, *„orizontul larg al savantului, care era și filolog și istoric și literat, ușurința cu care plimbă pe cititor prin toate limbile indo-europene, talentul de a*

---

[1] A s c o l i, *Corsi di glottologia*, Torino, 1870 (nota lui H.).

face așteptată soluția, fantezia cu care își compune ipotezele și, mai presus de toate, entuziasmul de care era cuprins personal și pe care știa să-l comunice cititorului și, desigur, și ascultătorului; știu de la contemporani — încheie acad. Al. Graur — *că la cursurile lui asistau multe persoane din afara Universității, atrase de marele talent al profesorului*"[1].

Lucrările lingvistice și filologice ale anilor 1881—1883

Considerînd într-un anume fel încheiată această operă capitală, realizată de Hasdeu între 41 și 45 de ani, să vedem în ce măsură marele lingvist și filolog, ajuns la apogeul gloriei științifice, și-a îndeplinit intențiile, pe de o parte, de a continua *Principiele de linguistică*, iar pe de alta, de a contura o *Istorie a limbii române*, prin sistematizarea datelor cuprinse în tomurile I și II din *Cuvente*, precum și în alte manuscrise și tipărituri din secolul al XVI-lea și de mai tîrziu, scoase la iveală de el însuși sau de alți cercetători.

Mai întîi, se cuvine să menționăm aici că în același an, 1881, în care apărea tomul III al *Cuventelor*, filologul edita, din însărcinarea Academiei Române, cea mai veche carte coresiană cunoscută pe atunci *de visu: Psaltirea publicată românește la 1577 de diaconul Coresi*. Tomul I. *Textul* (București, 1881, IV + 444 + 66 p. facsimile), cu o scurtă *Prefață* (semnată la 26 decembrie 1880, la numai șase zile după cea din fruntea *Principielor*), textul românesc fiind reprodus atît cu slove chirilice, cît și, în josul paginii, cu litere latine (prin renunțarea la versiunea slavonă interlineară)[2].

Reluînd în 1882 tipărirea „Columnei lui Traian", care va continua însă numai pînă în 1883 (lunar, dar cu unele numere duble, triple sau chiar, în ultimul an, cvadruple), Hasdeu va publica în paginile ei o serie de studii și materiale, ce corespund, cel puțin în parte, celor două direcții ale planului enunțat. Astfel, chiar în nr. 1 pe 1882 savantul includea articolul *Un nou punct de vedere asupra ramificațiunilor gramaticei comparate*, menționat mai sus (în notă) și avînd supratitlul *Studie de știința limbei*, ceea ce exprimă o anumită modificare a planului schițat inițial în *Principie de linguistică*. În continuare, în numerele 2, 3 și 4—5 găsim amplul studiu *Laletica sau fiziologia sonurilor*, cu care preocupările teoretice generale încetează.

În schimb, alături de contribuțiile altor colaboratori (I. Bianu, Nicolae și Aron Densusianu, G. Chițu, P. Ispirescu, S. Fl. Marian, É. Picot, L. Șăi-

---

[1] *B. P. Hasdeu și lingvistica indo-europeană*, p. 248.

[2] Subtitlul cuprindea, de asemenea, mențiunea: „*Reprodusă cu un studiu bibliografic și un glosar comparativ*", ceea ce Hasdeu n-a mai realizat. Din tomul II, avînd subtitlul întrucîtva modificat: „*Reprodusă cu un studiu biografic și bibliografic*", n-au fost imprimate în 1888 decît 32 de pagini (exemplar la B.A.R., cota: II 50278, cu însemnarea lui I. Bianu pe prima pagină), cuprinzînd o scurtă *Prefață* (p. 3—4), în care autorul motiva modificarea planului, în urma descoperirii *Psaltirii Scheiene* și pregătirii de către I. Bianu a ediției acesteia (Tomul I. *Textul în facsimile și transcriere, cu variantele din Coresi (1577)*, București, 1889), precum și începutul Părții I, *Analecte despre mișcarea literară extra-coresiană la români între 1570—1580* (p. 5—32), care nu este altceva decît reluarea, cu mici modificări, a celei mai mari părți din studiul privind *Istoria externă* și *Istoria internă* a *Tetraevanghelului* lui Radu de la Mănicești, studiu publicat în 1882—1883 (vezi mai jos). Cf. edițiile ulterioare: *Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavonește*. Edițiune critică de I.-A. Candrea. I. *Introducerea; II. Textul și glosarele*, București, 1916; Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577), în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, Ed. Academiei, 1976.

neanu, Gr. Crețu, Boleslas P. Hasdeu, unchiul savantului, și alții), precum și de unele articole și materiale istorice de-ale lui Hasdeu însuși, cele două tomuri ale revistei cuprind, în primul rînd, mai multe cercetări lexico-etimologice semnate de el. Cele din numerele pe aprilie-decembrie 1882 vor fi reunite în volumul *Din istoria limbei române* (București, 1883, VIII + 96 p.; prefața semnată la 20 decembrie 1882), închinat — după cuvintele autorului — *„Iluștrilor mei amici și magiștri G. I. Ascoli și Hugo Schuchardt"*.

Volumul reunește zece studii consacrate fie istoriei unor cuvinte și sufixe de origine latină în limba română (*ghioc* și „dubletul" *zglăvoc, creștet, urzică, ghioagă, paște* și alți termeni creștini; sufixul *-ame* în dacoromâna veche și în aromână, în comparație cu limbile romanice occidentale), fie unor cuvinte autohtone și semnificației lor istorice și folclorice (*„Doina". Originea poeziei poporane la români* și *„Doina" răstoarnă pe Roesler)*, fie, în sfîrșit, etimologiei și evoluției semantice a unor cuvinte de origine slavă *(zglobiu, șugubăț* și *șugubină)*.

Cercetările istorico-etimologice, scrise cu aceeași ingeniozitate și bogăție de material, continuă și în numerele pe 1883 ale *Columnei*, în care apar cinci astfel de studii: *Cuvîntul* samă *este el latin sau maghiar? Istoria unui trunchiu crescut din trei rădăcine*[1]; Scornesc *și* stîrnesc. *Un specimen de necesitatea vechilor texturi pentru orice cercetare linguistică*[2]; Biea. *Cum ziceau românii înainte de a fi luat de la slavi pe* dragă*?*[3]; *Posteritatea latinului* fax *în limba română. Un quadruplet linguistic*[4]; Bourel, melc *și* culbec. *Dacii și latinii într-o scoică*[5], la care se adaugă un nou studiu de sintaxă comparativă-istorică, în continuarea celui din tomul II al *Cuventelor : Fost-ai ce-ai fost... Un principiu estetic al sintaxei române în comparațiune cu latina și limbile romanice*[6].

În al doilea rînd, Hasdeu publică în paginile noii serii a revistei, însoțite de studii: ample extrase din *Manuscriptul românesc din 1574 aflător la London, în British Museum (Tetraevanghelul* copiat, cu unele modificări, de Radu din Mănicești după cel al lui Coresi, tipărit la Brașov, 1560—1561), cercetat pentru prima dată la fața locului, în vara anului 1880[7]; *Anonymus Lugo-*

---

[1] Nr. 1—2, ianuarie-februarie, p. 22—30.

[2] *Ibidem*, p. 48—63.

[3] Nr. 3—6, martie-iunie, p. 97—104.

[4] *Ibidem*, p. 112—121.

[5] *Ibidem*, p. 193—212.

[6] Nr. 7—10, iulie-octombrie, p. 392—339; nr. 11—12, noiembrie-decembrie, p. 369—384 (cu mențiunea: „Finea va urma").

[7] *„În curs de trei săptămîne* — preciza neobositul filolog, în studiul introductiv —, *lucrînd zi după zi, de la 10 ore ante-meridiane pînă la 5 după amiazi, în cea mai gigantică sală de lectură din London și chiar din lume, eu am citit manuscriptul de două ori și am extras din el tot ce mi s-a părut a fi interesant sub raportul filologic, fie ca arcaisme lexice, fie ca fonetică, fie ca forme gramaticale, ca sens, ca sintaxă, ca frazeologie"* („Columna lui Traian", 1882, nr. 1, ianuarie, p. 60; I. *Istoria externă*, p. 48—60; II. *Extracte*, nr. 2, februarie, p. 78—86; nr. 3, martie, p. 171—177; nr. 4—5, aprilie-mai, p. 239—244; nr. 6, iunie, p. 358—367; nr. 7—9, iulie-septembrie, p. 459—465; III. *Istoria internă*, nr. 10—12, octombrie-decembrie, p. 624—629; 1883, nr. 7—10, p. 310—322. Deși se menționează: „Va urma", studiul se oprește aici.) Cu toate că *Tetraevanghelul* lui Coresi din 1560—1561 era pe atunci cunoscut doar indirect din cîteva extrase publicate, după un exemplar incomplet, de către T. Cipariu, în *Crestomatie sau analecte literare* (Blaj, 1858), și dintr-un glosar defectuos al lui G. Săulescu (tipărit de Th. Codrescu, în „Buciu-

shiensis. Cel mai vechi dicționar al limbei române, după manuscriptul din Biblioteca Universității din Pesta, atribuit recent lui Mihail Halici-tatăl (ante 1658)[1]; în fine, *Înainte de Tudor Vladimirescu. O cronică inedită a Țărei Românești dintre 1800—1821, scrisă în versuri și proză, sub pseudonimul Zilot Românul și păstrată în Biblioteca Arhivelor Statului*[2].

Așadar, aceste lucrări, la început teoretice, apoi tot mai mult axate pe istoria complexă a vocabularului, moștenit din latină, de origine autohtonă sau împrumutat din alte limbi, și a sintaxei limbii române în plan comparat, precum și pe scoaterea la iveală a noi texte din secolul al XVI-lea și de mai tîrziu, se înscriu în continuarea *Cuventelor den bătrîni* și reprezintă, cel puțin în parte, punerea în aplicare a planului schițat la sfîrșitul anului 1880. Dar un nou proiect, mult mai grandios, venea să modifice acest plan la începutul anului 1884.

---

mul român", 1875), Hasdeu ajungea la o concluzie judicioasă, confirmată, în esență de cercetările ulterioare: „De aci, întrucît se atinge în specie de Evangheliarul atribuit lui Benkner (imprimat de Coresi și Tudor diacul, *„cu zisa jupînului Haneș Bégner"* — *n.n.*), identic prin text cu al lui Radu de la Mănicești (mai exact, aproape identic — *n.n.*), noi ajungem vrînd-nevrînd la următoarea concluzie: tipărit cam pe la 1560 după un manuscript de pe la jumătatea secolului XVI" (p. 322). Descoperit abia în 1888, la mănăstirea Ciolanul din jud. Buzău, și publicat de către Gherasim Timuș Piteșteanu și Constantin Erbiceanu într-o ediție de popularizare, în 1889, *Tetraevanghelul lui Coresi* a fost reprodus științific în anii noștri, de către Florica Dimitrescu (București, Editura Academiei, 1963), care l-a comparat cu acela al lui Radu de la Mănicești. Între timp fusese editat și acesta în transcriere, dar fără studiu și cu titlul inexact, de către M. Gaster: *Tetraevanghelul lui Coresi din 1561* (București, 1929, p. 1—180; la p. 181—247: *Faptele apostolilor* după Codex Gaster; nr. 93, azi la B.A.R., nr. 1154: copiat de Teofil din Rucăr, la 1702—1703 — cf. G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești, B.A.R. 1—1600*, București, 1978, p. 241).

[1] Nr. 11—12, noiembrie-decembrie, p. 406—429 (studiul introductiv, p. 406—420; literele A și B, p. 421—429, cu mențiunea „Va urma"). După o primă semnalare, cînd l-a descoperit în 1871, Hasdeu l-a copiat integral și studiat în 1883. Peste opt ani studiul va fi republicat, cu unele prescurtări, împreună cu cea mai mare parte a lexiconului (literele A—P), în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", vol. VI, 1891, p. 1—48. În ceea ce privește atribuția, vezi articolul lui Fr. Király, *Mihail Halici-tatăl, Dictionarium valachico-latinum (=Anonymus Caransebesiensis)*, SCL, XXXII, 1981 nr. 3, p. 299—301.

[2] Anul 1882, nr. 4—5, apr.-mai, p. 266—303; nr. 6, iunie, p. 321—330; nr. 7—9 iulie-sept., p. 490—518; nr. 10—12, oct.-dec., p. 536—543; anul 1883, nr. 1—2, ian.-febr., p. 89—94; nr. 3—6, martie-iunie, p. 121—136; nr. 7—10, iulie-oct., p. 348—363; nr. 11—12, noiembrie-dec., p. 385—404: studiul *Zilot Românul. O privire sintetică asupra ultimei cronice române din epoca fanarioților*. Ediția, însoțită de studiu a apărut, de asemenea, în volum: *Înainte de Tudor Vladimirescu. 1800—1821. Ultima cronică română din epoca fanarioților*, reprodusă după manuscriptul din Arhiva Statului din București, cu o *Introducere* de B. P. Hasdeu, București, 1884, XXVI + 118 p. + 1 p. errata. Despre autor, care a fost identificat cu Ștefan Ioan Moru sau Mora (cca. 1780—1851), vezi acum în urmă *Dicționarul literaturii române...*, p. 935—936 (articol de Algeria Simota, cu o bogată bibliografie); de asemenea: M. D. Ciucă, *Adevărata identitate a lui Zilat Românul*, „Manuscriptum", XI, 1980, nr. 3(40), p. 167—173 (îl identifică cu Ștefan Fănuță).

Într-adevăr, chiar la sfîrşitul ultimului număr al *Columnei lui Traian* (11—12, noiembrie-decembrie 1883, p. 457—467), apărut, de fapt, în primele luni ale anului 1884 [1], neobositul lingvist insera *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, care nu era altceva decît prospectul şi chestionarul (parţial, pînă la întrebarea nr. 56 din totalul de 206) pentru viitorul *Magnum etymologicum Romaniae*, tipărit apoi integral în broşură şi în *Analele Academiei Române*, iar ulterior ca *Prefaţă* la tomul I al impunătorului dicţionar [2]. Prin urmare, angajarea, începînd din primăvara anului 1884, la această a doua operă capitală a sa, patronată de capul statului şi de Academia Română, l-a pus pe B. P. Hasdeu în situaţia de a-şi revizui planul expus în tomul III al *Cuventelor*, mai exact de a-i da o altă amploare în ceea ce priveşte *vocabularul*, a cărui evoluţie o considera esenţială în cadrul istoriei limbii române.

Nu este locul aici să facem o analiză detaliată a structurii şi valorii acestei însemnate opere a lingvisticii româneşti, aspecte asupra cărora au stăruit îndelung în ultimul deceniu şi jumătate cunoscutul lexicograf Mircea Seche, într-o monografie specială [3], şi profesorii Paul Cornea şi Grigore Brâncuş, cu prilejul reeditărilor — una parţială, dar destul de reprezentativă, tipărită pentru publicul larg [4], iar cealaltă integrală, ce e drept, cu cîteva suprimări în cele trei prefeţe [5]. E suficient să reamintim etapele realizării ei şi, mai ales, să înţelegem împrejurările dramatice în care a fost, în cele din urmă, întreruptă.

Anul 1881, care înregistrase cea de-a doua premiere academică a lui Hasdeu, consfinţind recunoaşterea publică a meritelor sale ştiinţifice, a avut şi o altă faţă, cu urmări neprevăzute şi, în cele din urmă, nefaste: *„La mijloc nu e un fapt divers* — scrie prof. Paul Cornea, editorul avizat, împreună cu regretata Elena Piru şi cu cercetătoarea Roxana Sorescu, al *Corespondenţei B. P. Hasdeu — Iulia Hasdeu* — (...), *ci o dramă: ea răstoarnă felul de viaţă al eroilor şi le marchează, în pofida lor, sufletul*" (p.8).

---

[1] Pe copertă e imprimat într-adevăr anul 1884.

[2] *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română* de B. P. Hasdeu. Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1884, 16 p.; „Analele Academiei Române", Seria II, t. VII, 1884—1885, Secţiunea I. Partea adm. şi dezb., p. 21—34; *Etymologicum magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*, de B. Petriceicu Hasdeu, tomul I, Bucureşti, 1886, p. V—XVIII.

[3] *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, II, Bucureşti, 1969, p. 9—34.

[4] B. P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae (Pagini alese)*. Ediţie îngrijită de Andrei Rusu. Studiu introductiv de Paul Cornea, 2 vol., Bucureşti, Ed. Minerva (B.p.t., nr. 554—555), 1970: *Etymologicum magnum Romaniae — biografia şi fizionomia unei opere remarcabile*, vol. 1, p. V—LIX; *Tabel cronologic*, p. LXI—LXIX.

[5] B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, 1—3, Bucureşti, Ed. Minerva, 1972—1976. Deosebit de preţios, printre altele, ni se pare *Indicele de cuvinte*, întocmit de Gr. Brâncuş, în care acesta înregistrează *„cuvintele şi afixele* (de după *bărbat — n.n.*) *asupra cărora se fac observaţii etimologice. Cuvintele-titlu* (de la *A* la *bărbat — n.n.*) *figurează în indice numai cînd apar în altă parte decît în articolele consacrate*" (t. III, p. 853—867, aproape 1400 de cuvinte, după care urmează, pînă la p. 877, cuvinte din alte limbi, nregistrate în măsura în care *„prezintă o importanţă comparatistică reală sau dacă sînt discutate din punct de vedere etimologic*").

În urma unor anonime la adresa lui B. P. Hasdeu, soția își ia fiica, ce nu împlinise încă 12 ani, și pleacă precipitat la Brașov, în ziua de 12 iulie 1881. De acolo, în ciuda explicațiilor și apelurilor rezonabile ale soțului, precum și împotriva dorinței fiicei, Iulia Faliciu-Hasdeu hotărăște să plece la Paris, sub pretextul de a asigura acesteia o pregătire superioară în marele centru de cultură, creînd totodată o aparentă justificare a părăsirii domiciliului.

Înscrisă la colegiul de fete „Sévigné", la începutul lui septembrie 1881, dar retrasă peste trei ani (primele zile ale lui martie 1884) și preparîndu-se în particular, Iulia-fiică va susține cu succes bacalaureatul în iulie 1886, iar în octombrie va începe să urmeze cursurile la Facultatea de Litere. Corespondența fascinantă dintre fiică, tot mai matură și mai sensibilă, și tatăl-savant, mîndru de odrasla sa, în ciuda eforturilor pecuniare, mereu evocate, ne dezvăluie pas cu pas aventura spirituală a celei dintii, apoi, treptat, semnele bolii (începînd chiar din 1884 [1]), căreia nici ea, nici părinții nu i-au dat atenția cuvenită decît prea tîrziu.

Dar, printre altele, scrisorile lui Hasdeu ne fac cunoscut, dincolo de ceea ce au consemnat *Analele Academiei Române*, rapoartele, prefețele și studiile introductive la *Etymologicum magnum Romaniae*, ritmul interior, încordarea supraomenească a savantului de a realiza opera vieții sale, *monumentum aere perennius*, închinat limbii și poporului român.

În sesiunea generală a Academiei Române din primăvara anului 1884, și anume în ședința din 23 martie, șeful statului prezentă propunerea „*de a se face un fel de* Magnum Etymologicum Romaniae, *conținînd toate cuvintele vechi*" ale limbii române, propunere al cărei text îl credem a fi fost redactat de B. P. Hasdeu însuși, probabil cu participarea prietenului său D. A. Sturdza, ce devenise chiar în acel an secretar general al înaltului for științific[2]. „*Spre a sprijini această întreprindere, pentru care patru, cinci, șase ani vor fi trebuincioși*", se puneau la dispoziția Academiei „*în fiecare an modesta sumă de șase mii lei*", deși se recunoștea că „*lucrarea aceasta este foarte întinsă, poate chiar nemărginită*".

Peste cîteva zile, la 29 martie, la propunerea lui D. A. Sturdza, Academia, avînd ca președinte tot pe I. Ghica, numea o comisie, formată din V. Alecsandri, T. Maiorescu și B. P. Hasdeu, care „*să formuleze o programă*" în vederea realizării dicționarului proiectat (p. 81). După mai multe discuții, comisia se prezenta, la 2 aprilie, în fața plenului Academiei și, prin glasul lui Maiorescu, comunica următoarea concluzie: „. . .*Comisiunea a socotit că între bărbații cunoscuți prin lucrările lor filologice și limbistice, precum sunt D-nii Barițiu, Roman și Quintescu, acela care ar putea duce cu mai multă energie și succes această sarcină ar fi D-l Hasdeu, cunoscut prin lucrările sale limbistice și prin cunoștințele sale filologice*" (p. 100). În urma unor discuții, în genere, aprobative, deși cam reticente din partea unor academicieni, și a explicațiilor lui Hasdeu însuși, aceeași minte clară a lui Maiorescu formulă rezoluția, care prevedea ca B. P. Hasdeu să redacteze dicționarul, fiind ajutat „*de colaboratori aleși de D-sa*", pentru care ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor (pe atunci, G. Chițu) era rugat „*să-i dea sprijinul putincios*" financiar. Autorul era îndatorat ca, la începutul sesiunii viitoare, să raporteze „*cît va fi făcut și atunci Academia va putea decide asupra tipăririi*" (p. 102).

[1] Vezi scrisorile Iuliei din 3 ian. 1884 și din aprilie 1885 (*ed. cit.*, p. 141, 206).

[2] Vezi „Analele Academiei Române", Seria II, t. VI, 1883—1884, Secțiunea I, Partea adm. și dezb., p. 68—69 (în continuare, menționăm paginile în paranteze).

Hasdeu însuşi prezentă în fața plenului Academiei şi al Secției literare, în ziua de 4 aprilie, prospectul dicționarului, care, adoptat de aceasta din urmă, permise Academiei să-şi dea, în fine, aprobarea (p. 106—112).

Îndată după sesiune, marele filolog porni cu ardoare la pregătirea noii opere: *„Eu lucrez zi şi noapte la Dicționarul meu* — scria el soției şi fiicei, la 25 mai/6 iunie acelaşi an —. *Sper că va ieşi ceva monumental, dar obositor, obositor de tot"*[1]. Foarte curînd, la 1 iunie, prezenta într-o şedință a Academiei chestionarul său lingvistic de 206 întrebări, solicitînd aprobarea pentru tipărirea şi difuzarea lui *„în deosebite părți locuite de români"*[2], ceea ce se şi realiză foarte curînd.

În primul raport, inserat, după note stenografice, în *Analele Academiei*, în cadrul sesiunii generale din 1885, la 2 martie[3], după ce consemna modesta contribuție din partea unor tineri colaboratori, plătiți din subvenția de 2 000 lei a ministrului G. Chițu (utilizată şi pentru vasta corespondență) — cu excepția elevului său I. Bianu, care l-a ajutat „pe cît i-a permis timpul, refuzînd orice răsplată" (p. 230) — , Hasdeu arăta că cea mai mare parte a extraselor de citate (cuprinzînd cuvinte începînd cu litera *a*) a realizat-o el însuşi. Totodată menționa că a primit circa 200 de răspunsuri la chestionarul său, din care vreo 20 din Transilvania şi Banat (*„tocmai ele sunt din cele mai bune"* — p. 231), ilustrînd valoarea lor cu arhaismul *auă* „strugure" (< lat. *uva*), înregistrat în județul Teleorman, după ce se crezuse că a dispărut din dacoromână în secolul al XVII-lea, rămînînd doar în aromână. În privința redactării, savantul afirma că *„litera* A *din Dicționar este pe deplin gata*[4], *şi dacă veți decide ca tipărirea să înceapă mîne, de mîne se va începe, iar începînd, pînă la sesiunea viitoare, veți avea un volum de peste 500 pagine, care va cuprinde numai litera* A[5]. *Dar a zice litera* A *în limba română, este a zice mult, căci litera* A *este, ca să mă esprim astfel, un brevet de latinitate a limbei române"*. (p. 232). Observațiile sale preliminare îl duceau la concluzia, infirmată ulterior, că *„aproape a şaptea parte a limbei consistă din cuvinte începătoare cu* A", prin urmare — credea el — *„avem gata a 7-a parte din dicționar"* (p. 233)[6].

Discuțiile destul de contradictorii din plenul Academiei şi din Secția literară (4 martie), în cadrul cărora — pe lîngă atitudinea favorabilă a lui

---

[1] *Corespondența*. . ., p. 163 (În continuare, vom cita doar pagina, în paranteză).

[2] „Analele. . .", Seria II, t. VII, 1884—1885, Secț. I, Partea adm. şi dezb., p. 1; textul, p. 21—34 (vezi şi mai sus, începutul paragrafului).

[3] *Tom. cit.*, p. 78—79, 229—257.

[4] Mai exact, într-o primă redactare, dovadă exemplele citite în şedințele Academiei, față de care textul tipărit definitiv este mai complet. Cf. diferitele *Addenda* de la sfîrşitul fiecărui tom din *Etimologic* şi mai ales ritmul de apariție al fasciculelor tomului II (vezi mai jos).

[5] Tomul I are într-adevăr 560 p. (1116 + IV col.), dar cuprinde numai jumătate din litera A. Tomurile I şi II au împreună 1122 pagini (2224 + IV + XVI col.), la care se adaugă prefețele şi introducerile însumînd 78 p. (LX + VIII p.), aşadar, în total 1200 p.

[6] Ideea va fi reluată în raportul prezentat Academiei peste un an, la 21 martie 1886 („Analele. . .", Seria II, t. VIII, 1885—1886, Secț. I, Partea adm. şi dezb., p. 102). Din cele 1470 de pagini ale *Dicționarului limbii române din trecut şi de astăzi* al lui I.-A. Candrea (Bucureşti, 1931), litera *A* ocupă doar 106 pagini, deci aproximativ a *14-a parte*. În *Dicționarul explicativ al limbii române*, apărut în anii din urmă (conducători: Ion Coteanu, Luiza Seche şi Mircea Seche, Bucureşti, 1975), litera *A* ocupă a *15-a parte* (68 p. din 1049 p.).

D. A. Sturdza, T. Maiorescu și a altor savanți — unii membri ar fi dorit să exercite un control mai riguros asupra lucrării, au atras riposta lui Hasdeu că *„nu se crede obligat a se supune la cenzura Secțiunii"*, dar va primi „cu mulțumire" observații, cu atît mai mult, cu cît, *„pînă la punerea sub tipar, are obiceiul de a face totdeauna corecțiuni succesive asupra operei"* (p. 146). Mai penibile au fost întîmpinările unora privind cheltuielile de tipărire [1].

La puțin timp după încheierea sesiunii Academiei, și anume la 25 aprilie, savantul scria soției și fiicei: *„Tot din jurnale știți deja că s-a început tipărirea marelui meu* **Dicționar**. *Ce muncă! Vă voi trimite peste cîteva zile prima coală"* (p. 203).

Căutînd să lămurească unele nedumeriri ale fiicei, tatăl preciza, în continuare, la 4/16 mai: *„. . .Ceea ce fac eu este « Magnum Etymologicum », nu un vocabular de toate zilele. Are să iasă cel puțin zece tomuri, în care se va cuprinde întreaga viață a poporului român, prezinte și trecută, întrucît se exprimă prin limbă (. . .). Îmi trebuie zece ani ca să termin tot"* (p. 210).

Această scrisoare prezintă o mare importanță, dovedind că, încă de la prima fasciculă, Hasdeu și-a dat seama că nu-i vor ajunge șase ani, cît fusese fixat inițial și că *Dicționarul* ar putea avea peste 10 volume[2].

Curînd după această scrisoare, la 15 mai, savantul dădea formă definitivă *Prefeței*, publicate în fruntea tomului I, în care își afirma încă o dată concepția călăuzitoare, aproape în aceleași cuvinte ca mai sus: *„Dicționarul unei limbi trebui să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg, trecut și prezinte"* (p. XVIII).

După cum rezultă din scrisoarea datată 18/30 iunie 1885, prima fasciculă urma să iasă de sub tipar — și a apărut desigur — la 2/14 iulie (p. 227). Cea de-a doua fasciculă era gata la 26 februarie (st.v.) 1886 — așadar, la zece zile după ce Hasdeu împlinise 50 de ani.

În darea de seamă prezentată Academiei peste o lună, la 21 martie (p. 101—108), reamintind apariția recentă a fasciculei a 2-a, Hasdeu informa, în același timp, despre aprecierile deosebit de favorabile ale unor savanți străini, ca G. Paris, G. I. Ascoli, H. Schuchardt, A. Tobler, A. N. Veselovski. Materialul documentar — adăuga el — i se îmbogățise sensibil: *„Acum am peste 1 000 de răspunsuri și pot zice că cunosc cum se vorbește în peste 1 000 de comune din România și în multe din Banat și Transilvania"* (p. 103) — o prefigurare a viitoarelor cercetări de geografie lingvistică, una din marile inovații ale sfîrșitului secolului XIX și ale secolului XX[3].

---

[1] Cf. și scrisoarea lui Hasdeu către soție și fiică din 7/19 martie (p. 196). Peste cîteva zile, la 18 martie, Hasdeu era ales vicepreședinte al Academiei din partea Secției literare (*tom. cit.*, p. 133).

[2] Cf. *Înștiințarea* tipărită pe partea interioară a copertei din față a fasciculei 1 din t. I, care poartă data de apariție 1885 (în timp ce pagina de titlu a întregului volum are 1886, la unele exemplare, iar la altele 1887): *„Publicațiunea întreagă se va compune din* **circa** *10 tomuri de cîte* **minimum** *30 coale. Fiecare tom se va publica în 4 fășcioare. Prețul unui tom este 12 lei. Se primesc abonamente pentru fiecare tom, însă fășcioare separate nu se vînd. Abonaților li se vor expedia fășcioarele îndată după tipărire. [Abonamentele se fac la Stabilimentul grafic Socec & Teclu,] București, Strada Berzei, no. 96"*.

[3] De o valoare documentară inestimabilă, acestea se păstrează astăzi în 18 volume (H I — XVIII) la Biblioteca Academiei R. S. România și au fost larg utilizate în *Dicționarul limbii române*, condus de S. Pușcariu (t. I, partea I—III, t. II, partea I—III, A—L, București, 1913—1914, cu unele lacune), precum și în seria nouă, condusă de acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Graur, acad. I. Coteanu (t. VI—XI, M—Ș, București,

Conform declarației sale finale — *„Tot ce am mai spune este că lucrez și nu voi înceta de a lucra“* (p. 103) —, ritmul de redactare finală și de apariție a următoarelor două fascicule continuă a fi alert în a doua jumătate a anului 1886 și la începutul celui următor: *„Peste cîteva zile* — scria Hasdeu soției și fiicei, la 10/22 octombrie 1886 — *vă trimit eu pentru voi, Leger și Gaston Paris, a 3-a făscioară din* Dicționar *și discursul meu de la Congres*[1], *tipărit deosebit în București“* (p. 298). Iar, peste două zile, la 12/24 octombrie: *„... m-am apucat a lucra a 4-a făscioară din* Dicționar, *și voi știți cît timp îmi ia această colosală muncă“* (p. 300)[2]. Redactarea finală și tipărirea acestei fascicule a durat cinci luni, astfel că în scrisoarea din 12/24 martie 1887 savantul putea să-și anunțe triumfător soția și fiica: *„De două săptămîni lucrez zi și noapte la terminarea broșurei a 4-a din* Dicționar, *cu care se încheie tomul I. În sfîrșit, e gata“* (p. 336).

La 13 martie, Hasdeu citea în fața membrilor Academiei darea de seamă, intitulată *Dicționare și dicționare* (p. 110, 369—379), tipărită apoi ca introducere la tomul II (p. IX—XVIII)[3] și reprodusă ulterior adesea, pentru valoarea ei literară și lingvistică.

Propria expunere a principiilor *Etimologicului*, în raport cu alte dicționare românești sau străine, era însoțită, în aceeași sesiune academică, de raportul secretarului general D. A. Sturdza, care se ocupa de întreaga activitate a forului științific (ședința din 3 martie, p. 65—90, în special, p. 69—73), și de cel al comisiei pentru cercetarea lucrărilor făcute în cursul anului, formate din G. Barițiu, N. Kretzulescu și A. Odobescu (p. 116—123, în special p. 118), în care și-au găsit loc atît elogii meritate, cît și caracterizări ce se cuvin a fi reținute[4].

Încheind *Prefața* la tomul II, semnată la 25 martie 1887, și referindu-se la edițiile prețioase de cîntece populare și de texte vechi, ca și la studiile dialectologice și semasiologice publicate în ultimii ani de diverși cercetători, Hasdeu adăuga cu circumspecție, deși încă încrezător:

„Dacă nemic nu va veni să împiedece acest ager avînt, menit din ce în ce mai mult a prinde la putere, lucrarea Etimologicului *va deveni și ea mai ușoară, mai îndemînatecă, mai gata cu o oară înainte“.*

Odată aplauzele stinse, savantul revenea în atelierul său singuratec, unde era chinuit de grija provocată de accesele tot mai dese ale bolii fiicei sale, devenită din noiembrie 1886, studentă a Facultății de Litere din Paris.

1965—1982, în curs de completare și continuare; enumerarea și descrierea lor în t. I, p. LV—LXVI, și în t. VI, p. CXXII—CXXXVI). Cf. pentru unele din ele comentariul detaliat al profesorului Radu F l o r a (Universitatea din Belgrad): *Hasdeu și sîrbii. Legăturile lui Hasdeu cu sîrbii și limba sîrbocroată. Elemente sîrbocroate în ancheta dialectală din 1884 și în Etymologicum magnum Romaniae* (*Actele Simpozionului româno-iugoslav*, București, 1979, p. 131—152). Aspectul folcloric a fost cercetat de Ion Mușlea și Ovidiu Bîrlea: *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarul lui B. P. Hasdeu*, București, Ed. Minerva, 1974.

[1] *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine. Notice lue au VIIe Congrès des orientalistes à Vienne le 2 Octobre 1886*, București, 1886.

[2] Cf., de asemenea, scrisorile din 15/27 decembrie 1886, de la începutul și de la sfîrșitul lunii februarie 1887 (p. 315, 329, 332). Între timp, la 6 februarie 1887, Hasdeu a citit la Academie articolele *alivanta*, *alivancă* și *alivenci*, iar la 6 și 27 martie, în cadrul sesiunii anuale, articolele despre verbul *am* și substantivul *an* („Analele...“, Seria II, t. IX, 1886—1887, p. 18, 101, 148; ultimele două se reproduc la p. 380—408).

[3] Fără dată de apariție: vom vedea mai jos cînd a ieșit fiecare fascicul.

[4] Reproduse în *Prefața* la t. II, p. V—VIII.

Şi totuşi, încrederea, satisfacţia de ceea ce făcea pentru „creşterea limbii româneşti şi-a patriei cinstire", semeţia chiar, ce e drept, temperată de umor, mai puneau încă surdină anxietăţilor: *„În lipsa voastră, în cruda singurătate la care sînt osîndit* — scria el, curînd după 3/15 aprilie 1887, soţiei şi fiicei —, *numai această colosală enciclopedie a poporului român, numai contactul zilnic cu spiritul unei întregi naţiuni, numai satisfacţiunea că fac singur ceea ce chiar duşmanii mei au recunoscut că nu poate face nimeni, numai aceasta mă mai scapă de urîtul ce m-ar prăpădi"* (p. 346).

Ceva mai tîrziu, la 5 iunie, citea într-o şedinţă a Academiei articolul despre *Antina* (urmele unei localităţi antice aproape de Caracal), primind completări bibliografice din partea lui A. Odobescu[1]. În urma unui efort deosebit de cîteva luni[2], prima fasciculă din tomul II ieşea de sub tipar chiar la începutul anului 1888: *„Peste cîteva zile* — îşi anunţa Hasdeu soţia şi fiica la 31 dec. st.v. 1887 — *veţi primi şi ultima făscioară din* Dicţionar, *împreună cu două exemplare din tomul I"* (p. 381).

Dar, în timp ce savantul tată lucra cu asiduitate la fascicula a 2-a din tomul II[3], boala fiicei se agrava iremediabil: *„Ma maladie est dangereuse* — scria Iulia la 22 martie — *en ce sens que, si je ne me soigne pas beaucoup, mais beaucoup, mes poumons, qui sont déjà pris, pourront être très sérieusement attaqués; mais pour le moment, grâce à Dieu, je ne suis pas encore en danger de mort"* (p. 411). Deşi medicii au recomandat categoric un an de îngrijire atentă „à la campagne, au grand air", cu suspendarea oricărui efort intelectual din partea bolnavei, Hasdeu — încrezîndu-se încă în consultul de la distanţă al unui doctor din Bucureşti — socotea că e vorba doar de o simplă bronşită: *„Ei bine, eu crez că Lilica va deveni una din gloriile cele mai pure ale României; şi această glorie cutează a avea bronchită!"* (scrisoare de la sfîrşitul lui martie, p. 412). Şi în acelaşi timp, anunţa: *„Peste cîteva zile îmi iese şi făscioara II din tomul II din* Etimologic" (p. 413).

Cum, între timp, începuse sesiunea anuală a Academiei, Hasdeu prezentă în şedinţa din 15 aprilie darea sa de seamă despre *Etymologicum magnum Romaniae* (p. 105, 156—175), pe care o considera o adevărată „spovedanie". Într-adevăr, după o amplă expunere a analizei făcute *Dicţionarului* de profesorul maghiar N. Putnocky, într-o şedinţă a Academiei din Budapesta (6 iunie 1887) — analiză favorabilă, dar cu unele obiecţii, cărora lexicograful român le-a răspuns cu competenţă — şi după lectura „din ultima făscioară a Etimologicului, depusă astăzi pe masa Academiei", a articolelor *argea* şi *arăt*, Hasdeu încheia, referindu-se la angajamentul său: *„Sper că m-am ţinut şi mă ţin de cuvînt. Dacă însă eu n-am înşelat pe nimene, m-a înşelat pe mine limba română şi ne-a înşelat pe noi toţi. Noi toţi o credeam mai puţin bogată, judecînd-o după dicţionare, iar nu după adevăratul cuprins al graiului viu şi al texturilor vechi, care ne era necunoscut. Astăzi bogăţia limbei române ne uimeşte. Vedem dinainte-ne desfăşurîndu-se o cale mai lungă decum ni se păruse în*

---

[1] „Analele...", Seria II, t. X, 1887—1888, Partea adm. şi dezb., p. 6—7.

[2] Cf. scrisorile din 6/18 iunie şi de la începutul lui noiembrie 1887 (p. 355, 361).

[3] După ce, la 4 decembrie 1887, citise la Academie studiul *Bucea şi căpăţînă* (p. 21) — publicat peste o lună în „Revista nouă", recent înfiinţată sub conducerea sa (I, 1888, nr. 2, 15 ian., p. 41—45) —, Hasdeu revenea în faţa aceluiaşi for, la 4 martie 1888, cu amplul articol despre *Argeş* (rîul, oraşul şi mănăstirea), inclus în această fasciculă şi publicat concomitent, sub titlul *Rîul Argeş, tîrgul Argeş, biserica Argeş*, în aceeaşi revistă (nr. 4, 15 martie, p. 121—128).

momentul plecării (...). Față cu o asemenea bogăție, se naște fireasca întrebare: cît lucrez eu și cît pot lucra?" Cum pînă la acea dată ieșiseră cîte două fascicule anual, respectiv 640 de coloane, rezultă că în fiecare zi lucrătoare *„eu dau la lumină cîte două coloane, material adunat, clasificat, redactat și trecut prin trei corecture"*. În afara literei *A*, ce se apropia de sfîrșit, Hasdeu anunța că are *„deja adunat și clasificat materialul pentru întreaga literă* B, *adunat și pe cale de clasificare materialul pentru întreaga literă* C. *Acest material îl aveți aci dinainte"*.

Fără îndoială că, cu toată perspectiva mai îndelungată ce se deschidea, lucrul ar fi mers în continuare mai mult sau mai puțin în același ritm — *„dacă nemic nu va veni să împiedece acest ager avînt...*" Or, peste două zile, la 17/29 aprilie, îngrijoratul tată pleca cu trenul „Fulger" la Paris, pentru a-și vedea fiica și a lua măsuri de îngrijire. Împreună cu mama, era trimisă la Glion-sur-Montreux (Vaud), în Elveția, în apropierea lacului Geneva. Întors acasă, unde-l așteptau atîtea îndatoriri și sperînd încă într-o grabnică însănătoșire de ceea ce credea că este „catarrhe pulmonaire" (așa-i spusese doctorul N. Kalinderu — scrisoarea din mai 1888, p. 422), Hasdeu mai primea ultima scrisoare a fiicei, scrisă la 29 mai: *„...depuis ton départ je n'ai eu qu'un seul jour de passable, tout le reste a été atroce (...). Depuis quatre nuits je ne dors presque pas, à cause de ma toux et de mon mal*" (p. 423—424).

Dar clima rece și ploioasă, neobișnuită pentru acele zile, le-au obligat pe mamă și fiică — desigur, la sfatul medicilor — să se întoarcă acasă. La 11 iunie erau la Viena, urmînd să călătorească în etape (Budapesta — Orșova). De la București la Agapia, în timpul verii, și de acolo înapoi, speranța și mîndria lui Bogdan Petriceicu Hasdeu — Iulia — se stinse la 17 septembrie 1888, înainte de a fi împlinit 19 ani. Cel care cu șase luni înainte evocase la Academie *Legenda mănăstirii Argeșului* nu știa că va jertfi el însuși la temelia operei sale — ce avea să rămînă neîncheiată — sufletul ființei celei mai dragi, pe care-o destinase a fi „una din gloriile cele mai pure ale României".

Mulți n-au înțeles pe deplin că aceasta a fost cauza principală a ceea ce a urmat. *Etimologicul* va continua cu pași mai înceți, cu mari întreruperi, pînă va fi „curmat" de „doctul corp".

Deși, începînd cu 10 februarie 1889, îndureratul tată lua din nou parte la discuții în ședințele ordinare și apoi chiar în sesiunea anuală a Academiei[1], abia peste un an, la 2 februarie 1890, *„face o scurtă relațiune despre lucrarea Marelui Etimologic și citește dintr-însul articolele asupra cuvintelor* arnici, Arnota, arvă (harvă), arțibur, artan (hartan)" (t. XII, p. 28), *iar la 5 martie, în cadrul sesiunii anuale, „articolul asupra cuvîntului* ascult" (p. 71). La 16 martie, Academia asculta darea sa de seamă, cea mai scurtă dintre toate, din care reținem:

„Să spun oare pentru ce a întîrziat aparițiunea **Etimologicului***? S-o spun? Nu! Ar fi a zgîndări o durere uriașă în inima mea (...). Voi spune numai că am început a lucra, și voi lucra fără preget cît timp va arde candela, iar candela arde mai luminos cînd e aproape de a se stinge*" (Avea 54 de ani și se socotea bătrîn).

A urmat lectura articolelor *aromesc Asan I, Asan II* și *asfințesc*, completată după sesiune, la 18 mai, cu cea a cuvintelor *arsenică, Codrii-Arșinilor*

---

[1] Vezi „Analele...", Seria II, t. XI, 1888—1889, Partea adm. și dezb., p. 17—18, 55—56; t. XII, 1889—1890, Partea adm. și dezb., p. 4 ș.a.

și *ars*[1], incluse în fascicula 3 *(ariciu — așteamăt)* a tomului II, care a apărut în decembrie același an[2].

Deși fascicula 4 a intrat la tipar (desigur, parțial) în primăvara anului 1891 — după cum anunța D. A. Sturdza, secretarul general al Academiei —, totuși, abia peste un an, la 3 martie 1892, în sesiunea deschisă de B. P. Hasdeu, ca vicepreședinte al Academiei (în absența președintelui I. Ghica), același raportor preciza că filologul *„este în ajun de a termina litera A“* [3], iar acesta însuși a citit în ședința solemnă din 6 martie *„articolele despre cuvintele* avan, atirn, *sufixul* -atec, -atecă *și despre vocala obscură* -â, -î, -ă *în limba română“* (p. 84), așadar de la sfîrșitul acestei fascicule, care a și apărut în curînd.

În cadrul aceleiași sesiuni, într-o altă ședință solemnă, la 27 martie, savantul a expus memoriul său *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice* (p. 116), publicat în *Memoriile Secțiunii literare*, aferente aceluiași tom. al XIV-lea, al *Analelor Academiei* (p. 225—261 + V pl. și în extras), și reprodus ca studiu introductiv la tomul III al *Etimologicului* (p. V—XXXVII + V pl.)[4]. Avînd pe pagina de titlu imprimat anul 1893, prima fasciculă a acestuia (*B — ban*) a apărut în luna februarie.

Cu prilejul sesiunii anuale, deși raportul prezentat de secretarul general D. A. Sturdza (23 febr.) menționa cu satisfacție apariția acestei fascicule (ce cuprindea și o amplă completare a sa la cuvîntul *ban* [2])[5], iar comisia aleasă pentru examinarea lucrărilor din cursul anului, formată din G. Barițiu, Sp. Haret și I. Caragiani, exprima doar într-o formă generală *„dorința de a se continua și termina cît mai curînd lucrările începute“* (15 martie, p. 108), aceasta a constituit semnalul pentru unii neprieteni ai lui Hasdeu — absent de la ședință — să ridice chestiunea încetinelii apariției *Etimologicului*.

Invitat oficial, cu prilejul ședinței publice solemne din 19 martie, savantul citi *„darea sa de seamă asupra lucrărei* Marelui Etimologic *și articolele din acest dicționar asupra cuvintelor* **bade**, **baier** și **Bacău**“ (p. 123)[6]. Deocamdată, cel puțin, incidentul era închis, iar mai tîrziu, la 3 septembrie, Hasdeu prezenta amplul studiu *Basarabii. Cine? — De unde? — De cînd?* și, la 4 februarie 1894, „o notă despre *Statu-palmă-barbă-cot*, personaj mitologic din basmele românești“ (p. 40), ambele incluse în fascicula 2 *(ban — bat)* a tomului III, care a și apărut în cursul lunii martie. Anunțînd-o, raportul anual al lui D. A. Sturdza sublinia că ea *„cuprinde, între altele, studiele despre cuvintele* Basarab *și* basm, *cari aruncă o lumină cu totul nouă asupra istoriei*

---

[1] Vezi „Analele. . .“, Seria II, t. XIII, 1890—1891, Partea adm. și dezb., p. 10.

[2] În ședința din 7 decembrie 1890, Hasdeu anunța că *„este gata și se va prezenta Academiei în ședința viitoare“* (p. 28). Cf. raportul anual al lui D. A. Sturdza, prezentat la 19 martie 1891 (p. 65), precum și cel expus la 1 aprilie, cu ocazia celei de-a 25-a aniversări a Academiei Române (p. 110, 193—222, în particular, p. 203—204).

[3] „Analele. . .“, Seria II, t. XIV, 1891—1892, Partea adm. și dezb., p. 61.

[4] Tipărit și separat (în 200 de exemplare), cu subtitlul *Introducere la tomul III din Etymologicum magnum Romaniae*, București, Socec, 1892, avînd dedicația: *„Spiritului tatălui meu Alexandru, ale sale dintre ale sale, prinos de iubire“* (la 20 de ani de la moarte).

[5] „Analele. . .“, Seria II, t. XV, 1892—1893, Partea adm. și dezb., p. 71.

[6] *Academia Română. Etymologicum magnum Romaniae, tomul III, făscioara 1. Dare de seamă, cetită în ședința de la 19 martie 1893*, „Revista nouă“, V, 1893, nr. 11—12, 15 febr. — 15 martie, p. 412—424.

medievale a românilor și asupra literaturei poporale în genere" (p. 167)[1]. În cadrul aceleiași sesiuni, B. P. Hasdeu informa Academia (în ședința din 21 martie) că „*în acest an, Consiliul general al Instrucțiunei Publice a pus în programa școlilor secundare, drept carte de lectură, o culegere de extracte din* Magnum Etimologicum Romaniae. *Spre acest scop d-sa a făcut o edițiune, din care depune mai multe exemplare spre distribuire între membrii Academiei*" (p. 198)[2]. De asemenea, în ședința din 9 aprilie, savantul prezentă „darea sa de seamă aupra lucrărei «Marelui Etimologic al României»" (p. 248)[3].

Preocupările privind Dicționarul revin în comunicările academice din 1895, cînd Hasdeu expune comunicarea despre *Cheile Bîcului* (10 febr.)[4], inclusă în articolul *Bîc* din fascicula 3, iar apoi, la 20 martie, în cadrul sesiunii anuale, darea sa de seamă, articolele *bădan, bădărău (bădăran), bîiguiesc, bîhă* și „despre *originea bîrlădeană a strămoșilor lui Ronsard*" (p. 193). În raportul său din 28 februarie, D. A. Sturdza anunțase, de altfel, pe membrii Academiei că, „*deși în cursul anului d-l B. P. Hasdeu a avut nenorocirea de a fi de mai multe ori greu bolnav, totuși făscioara 3 din tomul III este gata și vi se va prezenta în cursul sesiunii. Ea cuprinde, între altele, un studiu foarte important despre* Cheile Bîcului *și despre* Bîrlad" (p. 85)[5]. Cu toate acestea, a apărut ceva mai tîrziu și cu mai puține cuvinte, căci peste un an, în raportul similar, expus la 20 februarie 1896, D. A. Sturdza făcea următoarea precizare: „*Din* Etymologicum magnum Romaniae, *d-l B. P. Hasdeu a tipărit în cursul acestui an* [academic, 1895—1896] *făscioara* [*a*] *3-a din tomul III, anunțată Domnielor-voastre la începutul sesiunii anului trecut. Această făscioară de 10 coale, cuprinde cuvintele* bazaconie *pînă la* bălțățel"[6].

---

[1] Vezi și lucrările ședințelor din 18 și 31 martie (p. 194, 214). *Basarabii. Cine? — De unde? — De cînd?* a fost tipărit și separat (București, Socec, 1894, 24 p.), cu o încheiere inexistentă în *Etimologic*: „*De acum înainte îmi mai rămîne de tras numai o lature pentru a isprăvi triunghiul istoriei românilor în veacul de mijloc. Prima lature a fost:* **Genealogia popoarelor balcanice.** *A doua este:* **Basarabii.** *A treia lature va fi:* **Bîrladul**" (p. 23).

[2] B. P. H a s d e u, *Din Etymologicum magnum Romaniae...* Bucăți alese și adaptate pentru clasele secundare superioare. Edițiunea I, București, Editura Librăriei E. Graeve & Comp., 1894, 352 p (Pînă la sfîrșitul anului au apărut șase ediții).

[3] Tipărind amplul studiu *Basmul* (inclus în această fasciculă) în „Revista nouă", VI, 1894, nr. 10, p. 369—370, H a s d e u preciza că a fost prezentat în respectiva ședință a Academiei.

[4] „Analele...", Seria II, t. XVII, 1894—1895, Partea adm. și dezb., p. 35. Publicată în „Revista nouă", an. VII, 1895, nr. 6, martie, p. 208—217.

[5] Articolul despre *Bîrlad (Bârlad)* ar fi urmat după *bărbat*, la care se întrerupe *Etimologicul*. Peste un an, la 19/31 martie 1896, Hasdeu informa pe A. N. Veselovski: „*Je travaille à un ouvrage sur la principauté de Berlad* (Берладское княжество)" și-i solicita două cărți rusești, „*qui me sont absolument indispensables*" (vezi G. B o g a c i, *Opt scrisori ale lui B. P. Hasdeu către A. Veselovski*, în *Studii și materiale despre B. P. Hasdeu*, p. 133—134). Nu știm însă dacă savantul rus i le-a trimis (cele 7 scrisori publicate de Augustin Z. N. P o p, în „Tînărul scriitor", an VI, 1957, nr. 5, mai, p. 94—98, sînt din anii 1879—1890), iar H a s d e u n-a mai publicat nimic despre acest subiect, ce-l preocupase încă din tinerețe (*Diploma bîrlădeană*, în „Instrucțiunea publică", 1860, nr. unic, iar apoi în gazeta „Traian", I, 1869, p. 199; cf. asupra acestei probleme: Ioan B o g d a n, *Scrieri alese*, București, 1968, p. 112—145, 619—626, și notele noastre, cu bibliografia ulterioară, p. 665—667, 696—698).

[6] „Analele...", Seria II, t. XVIII, 1895—1896, Partea adm. și dezb., p. 131.

Cu puțin timp înainte, la 2 februarie, marele filolog citise într-o ședință publică a înaltului for studiul *Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatismului dialectal și teritorial*[1], iar la 8 martie, scurta comunicare *Mileniul chineziatului [cnezatului] românesc*[2].

Judecînd după cele trei comunicări prezentate de Hasdeu în cadrul sesiunii academice din martie-aprilie 1897, principala sa preocupare în anul precedent a constituit-o din nou o problemă de istorie, și anume *Negru-Vodă. Întemeiarea statului muntenesc (1230—1380)* (ședințele publice din 21, 28 martie și 4 aprilie[3], la care se adaugă cea din 30 ianuarie 1898, în care a expus în formă sintetică concluziile, sub titlul *Cronica Basarabilor. 1238—1380*[4]), amplu studiu destinat a deschide tomul IV al *Etimologicului*[5]. Așadar, nici activitatea de redactare a articolelor pentru această vastă enciclopedie lingvistică, etnografică, geografică și istorică — redresată între timp, deși cu un ritm mai lent — , nici preocupările în domeniul istoriei nu îndreptățeau vreun scepticism în privința capacității creatoare a celui care, ajuns la 60 de ani, reprezenta o fală a științei românești și pe care marea durere încercată ca părinte nu reușise să-l frîngă.

Cu toate acestea, oficialitățile și conducerea Academiei, nemulțumite de ritmul mai lent și de perspectiva, omenește previzibilă, că autorul nu va putea să încheie „într-o viață de om" *Marele Etimologic*, au hotărît să-l suspende fără crutare, uitînd entuziasmul și laudele aduse anterior și neținînd seama de faptul că numeroase articole erau adevărate monografii și că, deci, era în interesul științei românești ca Hasdeu, cu vastele-i cunoștințe și talentul recunoscut, să publice, în continuare, cît mai multe asemenea monografii. Lovitura a fost cu atît mai nedreaptă și mai neașteptată, cu cît în programul sesiunii academice anuale, prezentat la 11 martie 1897 de octogenarul președinte, medicul Nicolae Kretzulescu, n-a fost înscrisă darea de seamă asupra *Etimologicului*. La 27 martie, președintele Academiei ridică chestiunea neîndeplinirii la termen a *Dicționarului*. După o discuție confuză, pe care nu are rost s-o rezumăm aici[6], marele lingvist a ținut să precizeze că nu numai

---

[1] *Ibidem*, p. 78; textul a fost tipărit în „Memoriile Secțiunii literare", aferente acestui tom (apărute în 1897, p. 1—69) și reprezintă, în esență, amplul articol *Bănat* din fascicula a 4-a și ultima a tomului III din *Etimologic*, avînd numai 6 coli (31—36), apărute în cursul sesiunii academice (Vezi raportul lui D. A. Sturdza pe anul 1896—1897, în „Analele...", Seria II, t. XIX, 1896—1897, p. 121).

[2] Vezi „Analele...", Seria II, t. XVIII, p. 170; textul reprodus în *Anexă*, p. 402—404. La 2 martie, Hasdeu, care împlinise nu de mult 60 de ani, făcuse Academiei o donație de 50 000 de lei, reprezentînd „Fondul Iulia Hasdeu", din veniturile căruia urma ca, după moartea lui și a soției sale, Academia să utilizeze o parte pentru lucrări ale secțiilor, iar alta pentru premii trienale, destinate unor lucrări științifice, mai ales de istorie românească, respectiv pentru ajutoare destinate studenților (*Act de donațiune*, p. 163—165).

[3] „Analele...", Seria II, t. XIX, 1896—1897, p. 139, 151, 182.

[4] „Analele...", Seria II, t. XX, 1897—1898, p. 34.

[5] *Negru-Vodă. Un secol și jumătate din începuturile Statului Țării Românești (1230—1380), ca Introducere la tomul IV din «Etymologicum magnum Romaniae»* de B. P. Hasdeu, București, Socec, 1898, CCLXXXVI, p. + 4 facsimile.

[6] Au luat parte la ea N. Ionescu, Gr. Ștefănescu, V. Babeș, V. A. Urechia, I. C. Negruzzi, N. Quintescu, D. A. Sturdza, A. Roman — care a spus, pe drept: *„excesul de bine nu este în paguba literaturei noastre, ci în folosul tuturor"*, căci *„nimeni, nici dintre tineri, nici dintre bătrîni nu poate să se măsoare în cunoștințe cu d-l Hasdeu"* —, D. A. Sturdza, I. Kalinderu, care, propunînd ca Hasdeu să-și expună punctul de vedere peste două zile, a lansat primul ideea „să se înceapă un nou dicționar" după „o nouă programă".

„specimenele“ preliminare i-au fost aprobate de Academie, dar și întregul dicționar redactat pînă acum, ceea ce a avut drept urmare firească prelungirea — am zice tacită — a termenului stabilit inițial (p. 142—151).

Conform hotărîrii luate și acceptate de Hasdeu, în ședința din 29 martie, mîndrul autor prezentă plenului Academiei următoarea declarație, din care extragem:

„Întrucît, după expirarea celor șase ani, Academia n-a încetat în toți anii de a aproba lucrarea cu admirațiune, fără a protesta cîtuși de puțin pentru nepăzirea terminului celui prealabil;

Întrucît știința europeană, prin organul unor ilustrațiuni ca Ascoli, Schuchardt, Gaston Paris, Mussafia etc., a recunoscut că Marele Etimologic este un monument al națiunii române, ceea ce n-a contestat-o nici chiar Academia Maghiară, regretînd că o asemenea operă lipsește ungurilor, astfel că ar fi absurd și ridicol din partea mea de a veni acum să micșorez planul primitiv;

Întrucît angagiamentul primitiv nu fixează numărul coalelor la termin, ca și cînd ar fi marfă, ci prevede numai că: «în fiecare an autorul va prezenta Academiei o parte din lucrare »(. . . .);

Așadar, în plenul Academiei Române, eu declar ceea ce urmează:

1. *Pentru anul curent 1897, lucrarea fiind începută, înaintată și continuînd în condițiunile din trecut, fără ca Academia Română să mă fi prevenit la timp, angagiamentul rămîne intact statu-quo.*

2. *Cu începere însă de la anul viitor 1898—99, se stabilește:*

a) *Dacă preocupațiunea Academiei Române este suma de 6 000 lei pe an, singura care mă privește personal, atunci declar că voi lucra gratis;*

b) *Dacă Academia Română crede că modul meu de a lucra este impropriu, după convicțiunea d-lui Kretzulescu și a altor colegi, atunci liber voi fi de a duce înainte opera mea printr-o subscripțiune națională, fără a ciunti ideea fundamentală și fără a se impune niște restricțiuni nepotrivite cu demnitatea lui Hasdeu, care a trecut peste 60 ani.*

În ambele aceste ipoteze sub literele a *și* b, *unica mea preocupațiune*, a mea, *este interesul neamului românesc și onoarea Academiei Române*“ (p. 153—155).

Cerîndu-i-se, prin Gr. Tocilescu, în cadrul discuției ce a urmat, să-și precizeze punctul de vedere — în lumina luărilor de cuvînt ale lui N. Kretzulescu, V. Babeș, T. Maiorescu (care a propus ca „Academia, în sesiunea anului viitor, să însărcineze pe acei pe cari îi va crede capabili ca să dea ajutor spre a se duce această lucrare la sfîrșit“), D. A. Sturdza și A. Roman (p. 155—158) — B. P. Hasdeu a adăugat: *„Dacă sănătatea îmi va permite, voi face două sau trei făscioare pe an, după împrejurări, însă numai în modul în care am lucrat pînă acum (. . .). Tot ce pot face este ca, de la anul viitor, să urmez lucrarea fără plată; însă nu pot renunța la mine însumi*“ (p. 158). Gr. Tocilescu a propus ca Academia să subvenționeze pe savant cu 500 de lei lunar (ceea ce echivala cu vechea subvenție) pentru a continua lucrarea „cum o înțelege d-sa“, iar, pe de altă parte, să se facă alt dicționar al limbii române (p. 159). Deși aceasta era o sugestie rezonabilă, I. Kalinderu, omul palatului, propuse fără echivoc alegerea unei comisii *„care să facă programa pentru lucrarea ce are să înceapă de la 1898“*, adăugind ca *„în această comisiune să ia parte și d-l Hasdeu“* (p. 161). I. Kalinderu a însărcinat pe mai tînărul Gr. Tocilescu să redacteze o scurtă rezoluție, ce nu oglindea nici pe departe conținutul opiniilor expuse în discuții și aceasta fu semnată de opt membri ai Academiei, iar apoi citită în fața plenului. Ca și declarația de mai sus a lui Hasdeu, fiind un document

de mare importanță — ce e drept, în sens negativ —, îl reproducem aici în tot laconismul său și lipsa de menajamente:

„*Subscrișii, în urma dezbaterilor ce au avut loc, precum și a declarațiunilor făcute în scris și oral de d-l B. P. Hasdeu în privința continuării* Marelui Etimologic al României, *propunem:*

1. *Publicarea acestei lucrări pe bazele pînă aci urmate încetează cu începere de la 1 ianuarie 1898;*

2. *O comisiune din sînul Academiei, compusă din 5 membri, din care va face parte și d-l Hasdeu, va întocmi programa nouei lucrări, ținînd seamă strict de dorințele exprimate de augustul fundator în cuvîntarea sa din 1884;*

3. *Comisiunea va prezinta rezultatul lucrărilor sale la începutul sesiunii generale a anului viitor*" (p. 164).

În afara lui N. Kretzulescu, Gr. G. Tocilescu, I. Kalinderu și D. Sturdza, constatăm cu surprindere prezența pe acest document a semnăturilor lui T. Maiorescu (ce făcuse o altfel de propunere), N. Quintescu, A. Naum — modești filologi — și a ardeleanului I. Vulcan. Pusă în grabă la vot, ea obținu majoritatea, și astfel era întreruptă o operă ce făcea onoare științei și poporului român, numai pentru că oficialitățile credeau că un dicționar-tezaur, fie și de mai mici proporții, poate fi încheiat în cîțiva ani.

Ce a urmat, se știe. Comisia aleasă la 3 aprilie 1897, formată din I. Kalinderu, T. Maiorescu, D. Sturdza, Gr. C. Tocilescu și N. Quintescu, adăugat la 8 aprilie (p. 180, 189) — Hasdeu, evident, s-a recuzat categoric —, a desemnat pe A. I. Philippide ca, împreună cu o echipă, formată din S. Fl. Marian, J. U. Jarník, G. Ibrăileanu și alți foști studenți, să strîngă materialul și să redacteze noul dicționar. Deși au extras cîteva sute de mii de fișe, iar Philippide a început în preajma anului 1900 redactarea, ducînd-o pînă la începutul literei *D*, în aprilie 1905 — pe cînd Hasdeu mai trăia încă — i s-a retras și lingvistului ieșean mandatul, întrucît nu acceptase restrîngerea listei de cuvinte și a exemplificărilor[1]. Sarcina a fost preluată în ianuarie 1906 de tînărul pe atunci Sextil Pușcariu, „*care a prezentat un program în conformitate cu dorințele Comisiunii*" și care, lucrînd cu o echipă de colaboratori, a tipărit, în 1913, Partea I din tomul I al *Dicționarului limbii române*, cuprinzînd literele *A—B*[2], iar ulterior, pînă în 1949, Partea a II-a a aceluiași tom (litera *C*) și fascicula 1 din Partea a III-a (*D—De*), Partea I din tomul II (*F—I* și *Î*) și primele 3 fascicule din Partea a II-a (*J — Lojniță*), depășind cu mult, din motive obiective (două războaie mondiale, vastitatea materialului, numărul mic de colaboratori, dificultăți financiare) și subiective (angajarea colaboratorilor și la alte sarcini, didactice și științifice) orice termen prezumat anterior[3]. În sfîrșit, sub conducerea acad. Iorgu Iordan, a acad. Al. Graur și a acad. Ion Coteanu, trei colective din București, Cluj-Napoca și Iași redactează Seria nouă a *Dicționarului limbii române*, din care au apărut, din 1965 pînă în 1982, tomurile VI (litera *M*), VII (partea 1—2, *N—O*),

---

[1] Vezi detalii la Mircea S e c h e, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, p. 34—42.

[2] Pasajul citat e din prefața nesemnată, datată martie 1907.

[3] Vezi, pe lîngă diversele prefețe și studii, scrise de S. P u ș c a r i u: *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895—1906)*, București, 1968, cap. *Din ascunzișurile unui atelier: Dicționarul Academiei* (p. 335—368); Mircea S e c h e, *Schiță*..., II, p. 42—72; G. M i h ă i l ă, *Din istoricul Dicționarului Academiei: „Prietenii Dicționarului"*, „Limbă și literatură", 1977, vol. I, p. 264—270.

VIII (partea 1—4, *P — presimțire*), IX (*R*), XI (partea 1—2, *Ș— T*), restul, inclusiv tomul XII, final, urmînd să fie publicate în viitorul apropiat, cînd vor începe să se tipărească părțile lipsă anterioare (literele *D, E, L*) și se vor relua, într-o nouă redactare, literele apărute în seria veche. Căci: *Duae res longe sunt difficillimae — lexicon scribere et grammaticam* (Gottfried Hermann).

Așadar, istoria dicționarului-tezaur al limbii române, din 1897 pînă astăzi — care nu este unica de acest fel — arată în mod categoric că avea dreptate B. P. Hasdeu, și nu cei care l-au obligat, fără menajamente, să-și întrerupă opera, lucrată cu atîta entuziasm și dăruire patriotică. *„Cum Hasdeu era bătrîn și Philippide nu voia să dea la tipar lucrarea înainte de a fi toată terminată în manuscris* — socotea mai tîrziu Sextil Pușcariu, în acord cu mulți din membrii Academiei din 1897 —, *ar fi fost poate mai bine și mai echitabil ca vechiul redactor, care nu avea colaboratori, să continue* Etymologicum-*ul său cît mai trăia, în vreme ce noul autor pregătea manuscriptul* Dicționarului *așezat pe alte temelii. Academia era destul de bogată și scrierea lui Hasdeu destul de importantă ca să-i permită acest lux*"[1]. Cît privește afirmația lui I. Bianu — dacă e adevărată —, preluată de S. Pușcariu în aceleași *Amintiri din tinerețe* — potrivit căreia: *„Voind [Bianu] să-i vadă materialul în baza căruia își clădea opera, Hasdeu îi arătă un număr mic de însemnări cu niște notițe privitoare numai la cuvinte începătoare cu literele* A *și* B. *Alt material nu avea*" [2] —, ea este infirmată atît de cuvintele lui Hasdeu, citate mai sus, cît și de cele 21 de caiete manuscrise păstrate la Arhivele Statului din București (6 vol., cotele 1486—1492), cuprinzînd numeroase cuvinte începînd cu literele *A, B, C, K*, excerptate din diverse izvoare manuscrise și tipărite[3].

Deși afirmase că va recurge la „subscripțiune națională" pentru a-și continua și tipări opera, probabil deconsiliat de amici și inamici, savantul a renunțat la acest proiect, care ar fi sfidat oficialitățile, scriind la 1 ianuarie 1898: *„O înțelegere luată în sînul Academiei Române, în ședințele din 27 și 29 martie 1897, pune capăt lucrării mele, îngăduindu-mi urmarea numai pînă la anul 1898. Față cu această urmare, adecă curmare din partea doctului corp, de vreme ce nu voi mai păși înainte, m-am hotărît de a mă executa pe mine însumi printr-un* nec-plus-ultra *după măsura mijloacelor mele. Iată de ce «Negru-Vodă» iese așa cum iese (. . .). Și isprăvind, mîndru de cîte am făcut, făcînd ceea ce am voit eu a face, las Etimologicului un măreț vecnic adio, mîngîindu-mă cu vorba Stăpînului meu: «sînt multe lăcașe». . .*" [4]

Fapt este că, după această hotărîre a forului științific căruia-i aparținea el însuși și la a cărui strălucire contribuise din plin, activitatea științifică, publicistică și literară a lui Hasdeu scade brusc, nu atît din pricina bătrîneții, cît mai ales a loviturii primite. Anii 1898—1905 înregistrează tot mai puține și mai mărunte lucrări publicate, astfel că — mai ales, după moartea soției sale, la 2 iulie 1902 — retras la Cîmpina, în straniul castel, zidit în memoria fiicei [5], începe să fie uitat de contemporani. Convingerea noastră este că, dacă și-a revenit, ca savant, după moartea talentatei fiice, ale cărei opere postume

---

[1] *Călare pe două veacuri*, p. 338.

[2] *Ibidem*; reluată de Mircea Seche, *Schiță*. . ., II, p. 25—26, nota 3.

[3] Vezi Crina Decusară Bocșan, *Date noi privind opera lui B. P. Hasdeu*, Etymologicum magnum Romaniae, LR, XXVI, 1977, nr. 4, p. 358—361.

[4] *Precuvîntare* la *Negru-Vodă*, p. [I].

[5] Vezi descrierea subtilă a lui I. L. Caragiale: *O vizită la castelul „Iulia Hasdeu"* (1897), în *Opere*, 4, București, 1965, p. 96—106, 532.

le-a editat cu scrupulozitate [1], nu același lucru s-a întîmplat după lovitura morală dată de confrați. Cei aproape zece ani pe care i-a mai trăit, pînă la 25 august 1907, depășind cu un an și jumătate șapte decenii, au fost o lungă agonie, nu atît fizică, cît mai ales spirituală, provocată de adversități pe măsura personalității sale vulcanice.

Poate că expunerea de mai sus va fi părut prea lungă, cu atît mai mult cu cît competentul editor al *Etimologicului*, Gr. Brâncuș, și-a impus deliberat evitarea acestui aspect, întrucît, după opinia sa, *„cu trecerea timpului, orice mare operă iese în afara sacrificiilor creatorului ei"* [2]. Am pornit însă de la planul schițat de marele savant de a realiza o *Istorie a limbii române* și am urmărit modificarea și vicisitudinile înfăptuirii acestui proiect. Ne asociem însă în întregime concluziilor lui Gr. Brâncuș, din care ne îngăduim a reproduce aici:

„Ceea ce a impresionat întotdeauna la această lucrare sînt însă concepțiile îndrăznețe, planul grandios, curajul pentru o întreprindere științifică de atari proporții. Dacă ar fi fost terminat (mai exact, continuat, cît s-ar fi putut—*n.n.*), *acest* **thesauros** *ar fi conținut nu numai o cantitate enormă de cunoștințe lingvistice* (. . .), *ci și un volum masiv de studii umanistice redînd inepuizabila gîndire științifică a marelui învățat"*[3].

Cele trei tomuri ale *Cuventelor den bătrîni*, realizate în perioada ascensiunii lui Hasdeu, avînd norocul să fie, în esență, încheiate, constituie împreună cu *Etymologicum magnum Romaniae* — ce reprezintă aproximativ a 13-a parte din mărețul proiect[4] —, titlul de glorie al lui Hasdeu în cultura românească. Dacă acestora le vom adăuga, ca al treilea component, celelalte opere lingvistice și filologice, fiecare de mai mică întindere și, din păcate, mai puțin cunoscute, chiar și specialiștilor, dar apropiindu-se, în total, ca volum, de *Cuvente*, vom avea în față imaginea uriașei contribuții a marelui Hasdeu la studiul complex, diacronic și sincronic, al frumoasei și bogatei limbi românești [5].

G. MIHĂILĂ

---

[1] *Oeuvres posthumes* de Julie B. P. Hasdeu. Tome I: *Bourgeons d'avril. Rêves et fantaisies*, Paris—Bucarest, 1889 (retipărit în 1904); Tome II: *Chevalerie, confidences et canevas*, 1890; Tome III: *Théâtre, légendes et contes*, 1890.

[2] *Introducere* la *ed. cit.*, vol. 1, p. XXIX.

[3] *Ibidem*. Vezi considerațiile similare ale lui Paul Cornea, în studiul introductiv la *Paginile alese*, vol. I, p. LVII—LVIII.

[4] Ca și mai sus, am făcut un calcul sumar, raportîndu-ne la DEX.

[5] Ediția de față era predată la tipar cînd a apărut volumul I din *B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini* (corespondență primită). Coordonare și studiu introductiv: Al. Săndulescu, București, Ed. Minerva, 1982.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Inițiativa de a retipări integral *Cuvente den bătrîni*, opera capitală filologică și lingvistică a lui B. P. Hasdeu, alături de *Etymologicum magnum Romaniae*, nu putea fi nicicînd mai binevenită, în vremea din urmă, decît cu prilejul centenarului ediției princeps.

Într-adevăr, cele trei tomuri (ce e drept, ultimul — incomplet), însoțite de un supliment, au apărut în decurs de patru ani, acum un secol, la puțin timp după numirea savantului ca director al Arhivelor Statului (17 mai 1876) și alegerea sa ca membru al Academiei Române (13 septembrie 1877): *Cuvente den bătrîni*[1]. *Limba română vorbită între 1550—1600.* Studiu paleografico-lingvistic de B. Petriceicu-Hasdeu. Cu observațiuni filologice de Hugo Schuchardt (Direcțiunea Generală a Arhivelor Statului. Publicațiuni istorico-filologice. Texturi și glose române între 1550—1600). Tomul I, București, Tipografia Societății Academice Române (Laboratorii români), 1878, [IV] + IV + + 448 p. (cu o greșală de paginație: de la p. 314 se trece la p. 339); *Cuvente den bătrîni. Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI, în legătură cu literatura poporană cea nescrisă.* Studiu de filologie comparativă de B. Petriceicu-Hasdeu (Direcțiunea Generală a Arhivelor Statului. Publicațiuni istorico-filologice. Limba română vorbită între 1550—1600. Tomul II). București, Noua Tipografie Națională C. N. Rădulescu, 1879 (Pe copertă: Leipzig, Otto Harrassowitz — București, Direcțiunea Arhivelor Statului, 1880), XLVIII + + 768 p. (de la p. 66 se trece la p. 73); *Cuvente den bătrîni. Suplement la Tomul I* (B. Petriceicu-Hasdeu. Limba română vorbită între 1550—1600. Tomul I — Suplement). Leipzig, Otto Harrasowitz — București, Direcțiunea Arhivelor Statului, Tipografia Academiei Române, 1880, p. *a* — *u* + + CXII; *Cuvente den bătrîni.* Tomul III. *Istoria limbei române* de B. Petriceicu-Hasdeu. Partea I. *Principie de linguistică.* Făscioara I: *Conspectul științelor filologice. — Linguistica în genere* (Direcțiunea Generală a Arhivelor Statului. Publicațiuni istorico-filologice. Limba română vorbită între 1550—1600. Tomul III). București, Noua Tipografie Națională, Director Ștefan Rasidescu, 1881, XVI + 160 p.

Anterior însă publicării tomului I, primele două părți ale sale au fost tipărite sub titlul *Limba română vorbită între 1560—1600. Texturi inedite*, în „Columna lui Traian", anul VIII, 1877: introducerea, cu titlul *Texturi inedite*, în nr. 5, mai, p. 193-196; textele I — VI, în continuare, p. 197—234; VII—X, în nr. 6, iunie, p. 271—292; XI—XVI, în nr. 7, iulie, p. 309—340; XVII—XXV, în nr. 8, august, p. 357—407; XXVI—XXX, în nr. 9, sep-

[1] În toate tomurile, cu litere chirilice stilizate: Кѕвє(н)тє дє(н) бътрънн — în transcriere interpretativă: *Cuvente den bătrîni*.

tembrie, p. 456—484; textele din *Apendice*, XXXI, în nr. 10, octombrie, p. 512—556, și XXXII—XXXIII, în nr. 11, noiembrie, p. 559—568; *Glose române din secolul XVI. Adaos la: Limba vorbită între 1560—1600. Glosar I. 1536—1581*, în continuare, p. 569—590, iar *Glosar II. 1600—1630. Specimen de «Dicționar etimologic al limbei române»*, în același număr, p. 591—605 (Introducerea și articolele nr. 1—34), și în nr. 12, decembrie, p. 621—660 (articolele nr. 35—200)[1].

Așadar, numai partea a III-a, *Cronica lui Mihail Moxa*, a fost tipărită direct în tomul I, a cărui prefață a fost semnată la 10 august 1878. Între timp, Hasdeu trimisese primele două părți publicate în „Columna lui Traian", spre analiză „*amicului nostru Hugo Schuchardt, unul din cei mai celebri linguiști contemporani...*" Ampla recenzie a acestuia, împreună cu *Conspectul controverselor*, scris de marele filolog, cu raportul prezentat de G. Barițiu la Societatea Academică Română, în ședința din 20 septembrie 1878, în vederea premiului Năsturel[2] — pe care volumul nu l-a obținut însă —, cu recenzia lui M. Gaster[3] la articolul lui A. Cihac, *Sur les études roumaines de Mr. Hasdeu*[4], cu *Addenda et corrigenda* și *Indicele* au fost reunite ulterior, în 1880, în *Suplementul la Tomul I.*

Din tomul II, două studii au fost prefigurate anterior în reviste: 1) *Balada «Cucul și turturica»...* din *Apendicele la «Texturi bogomilice»*, în două notițe tipărite în „Columna lui Traian" — *«Cucul și turturica» la români și la persiani. Notiță de literatură comparativă*, anul VII, ianuarie 1876, p. 40—44, și *Balada poporană «Cucul și turturica» în România, în Persia și în Francia. Notiță*, anul VIII, nr. 6—7, iunie—iulie 1877, p. 301—303; 2) *Specimen de gramatica comparativă istorică a limbei române. O pagină din sintaxa româno-albaneză: Reduplicarea și triplicarea articolului definit*, care formează partea a III-a, publicat parțial anterior în reviste, după cum precizează Hasdeu însuși (p. 611): „*O schiță foarte pe scurt a primelor patru capitole ale studiului de față s-a publicat în Revista linguistică italiană*[5]. *Mai pe larg, aceeași parte și capitolul V s-au reprodus în* Românul, *1879, februariu — martiu*", și anume: *Studie critice asupra limbei române. Omu-l bun, omu-l cel bun, omu-l cel bunu-l. Un rest al sintaxei tracice în limbile de pe Peninsula Balcanică*, în numerele din 10, 12—13, 17, 21, 22, 24, 25 februarie, 2, 7 și 14 martie. De asemenea, Hasdeu a citit în ședințele Academiei Române din 7 septembrie, 5, 19, 26 octombrie, 7, 21 decembrie 1879 și 18 ianuarie 1880 mai multe fragmente

---

[1] Același zaț a fost păstrat și la volum, cu o mică modificare a punerii în pagină la *Apendice*. XXXII—XXXIII. După nr. 12, decembrie 1877, „Columna lui Traian" și-a întrerupt apariția pînă în 1882—1883.

[2] Publicat inițial în „Analele Societății Academice Române", tomul XI, Secțiunea I. Partea adm. și dezb., 1878, p. 170—178 (Vezi discuția la p. 162—170).

[3] Tipărită în „Zeitschrift für romanische Philologie", t. III, 1879, p. 468—476.

[4] Scris pe marginea tomului I al *Cuventelor* și apărut în „Romanische Studien", Bonn, t. IV, 1879—1880, p. 141—184 (Versiunea românească, *B. Petriceicu Hasdeu și „Cuvinte din bătrîni"*, în „Convorbiri literare", XIII, 1879, nr. 3, iunie, p. 81—98; nr. 4, iulie, p. 135—155; vezi și, în continuare, despre t. II și, respectiv, despre Supl. la t.I: *ibidem*, XIV, 1880, nr. 3, iunie, p. 115—123; nr. 4, iulie, p. 125—134).

[5] „Hasdeu, *Le type syntactique* **homo-ille ille bonus** *et sa parentèle*, în *Archivio glottologico italiano*, t. 3 (1879), p. 420—41" (nota lui Hasdeu). Studiul poartă mențiunea „Lettera al Direttore dell'*Archivio*" și e datat: „Bucarest, le 15 avril 1878". În partea finală, G. I. Ascoli a adăugat două note la subsol, p. 440—441.

„din opera ce D-sa are acum sub tipar, relativă la cărțile poporane ale românilor": „*Visul Maicei Domnului în legătură cu Visul lui Tudor Vladimirescu*"; „varianturile, filiațiunile externe și originea baladei poporane *Cucul și turturica*"; „*Originea și filiațiunile așa-numitei Epistolie a Domnului Hristos căzută din cer*"; „*o notiță despre cîntecul poporan* Sărmana turturică, *urmărind istoria lui pînă în secolul al XVI-lea...*"; „*o notiță despre cuvintele* fămeie = = familia *și* gint = gens *în vechile texturi române*" [1]. Cu asemenea „pregătire" și dată fiind însemnătatea deosebită a acestui tom, nu este de mirare că, în urma raportului aceluiași G. Barițiu, cartea a fost încununată cu premiul Heliade-Rădulescu al Academiei Române (ședințele din 10 și 13 aprilie 1880)[2].

În sfîrșit, după ce Hasdeu citise în ședințele din 30 mai și 4 iulie 1880 „*întîia parte a lucrării sale* Conspectul științelor filologice" [3], în același ziar „Românul" au fost publicate următoarele capitole din tomul III, sub titlul general *Studie asupra științei limbei:* [I.] *Conspectul științelor filologice*, în numerele din 13, 14 și 15 noiembrie 1880; [II. *Linguistica în genere.* §15.] *Ce este limba in abstracto?*, în numerele din 27 și 28 noiembrie; *Circulația în linguistică. Limba română și D. A. de Cihac* [= §19. *Limba în circulațiune*], în numerele din 17, 18, 19 și 20 decembrie; *Petru Maior și Cihac* [=*Prefața*, fără ultimele două pagini], în numerele din 24 și 25—26 decembrie (În volum, această *Prefață* poartă data de 20 decembrie 1880). Succesul tomului precedent și, evident, noutatea și vastitatea perspectivei teoretice a noii lucrări i-au adus autorului pentru a doua oară premiul Heliade-Rădulescu, în baza raportului foarte elogios și detaliat, prezentat și de astă dată de G. Barițiu (ședințele din 2 și 6 aprilie 1881)[4].

Cît privește reeditările, în decurs de un secol, toate acestea au fost parțiale, fie din tomul I, fie din II sau III. Începutul l-a făcut Hasdeu însuși, care a retipărit *În loc de Introducere* la tomul I din *Etymologicum magnum Romaniae* (București, 1886, p. XIX—LIX) trei paragrafe din tomul III al *Cuventelor den bătrîni:* § 22. *Etimologia*, sub titlul: I. *Ce este etimologia?*; §16 [bis]. *Limba amestecată*, cu titlul: II. *Cum se amestecă limbile?* (fără prima pagină, paragraful începînd cu: *Mai întîi de toate, să ne înțelegem bine asupra punctului în dezbatere*, și fără rezumatul de un aliniat, de la sfîrșit); §19. *Limba în circulațiune*, cu noul titlu: III. *În ce consistă fizionomia unei limbi?* (cu unele mici modificări și suprimări de fraze, dar cu adăugarea unei încheieri)[5].

---

[1] Vezi „Analele Academiei Române", Seria II, Tomul II. Ședințele ordinare din 1879—1880 și Sesiunea generală a anului 1880. Secțiunea I. Partea adm. și dezb., București, 1881, p. 25, 36, 38—39, 48, 51—52, 62.

[2] *Ibidem*, p. 294—296, 351—354 (Raportul lui G h. B a r i ț i u), 362—363, 429—430.

[3] *Ibidem*, Tomul III, 1880—1881, Secțiunea I, Partea adm. și dezb., București, 1882, p. 7, 14.

[4] *Ibidem*, p. 207—208, 231—234, XVII—XXX (Raportul lui G. B a r i ț i u).

[5] Vezi și reproducerile din ultimii ani: *În loc de Introducere. În ce consistă fizionomia unei limbi?*, în: B. P. H a s d e u, *Etymologicum magnum Romaniae (Pagini alese)*. Ediție îngrijită de Andrei R u s u. Studiu introductiv de Paul C o r n e a, vol. 1, București, Editura Minerva, B.p.t., 1970, p. 3—23; *În loc de Introducere* (toate cele trei paragrafe), în: B. P. H a s d e u, *Etymologicum magnum Romaniae*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de G r. B r â n c u ș, vol. 1, București, Ed. Minerva, 1972, p. 13—42. Despre reluarea unor fragmente din tomul II în *Etym. magn. Rom.* și în vol. *Olteneștele* (1884), vezi notele respective la acest tom.

Peste trei ani, în 1889, Ioan Bogdan, care pregătea un studiu asupra lui *Manasse ca izvor al lui Moxa* — rămas în manuscris [1] —, a colaționat la Muzeul Rumeanțev din Moscova (actuala Bibliotecă „V. I. Lenin") un exemplar din ediția hasdeană cu manuscrisul călugărului oltean, efectuînd o serie de corecțiuni la transcrierea adusă de Gr. Tocilescu, cu intenția probabil de a reedita textul (Acest exemplar se păstrează între manuscrisele lui I. Bogdan, la Biblioteca Academiei R. S. România, mss. rom. 5248).

Deși alte scrieri ale lui Hasdeu — cu precădere cele literare — au fost reeditate de mai multe ori în primele decenii ale secolului nostru, *Cuventele den bătrîni* n-au fost retipărite, nici măcar parțial, timp de cincizeci de ani. Abia în 1936, Petre V. Haneș scotea o modestă ediție: B. P. Hasdeu, *Cărțile poporane* (București, Edițiunea Societății Prietenii istoriei literare, 82 p., format mic), în care reproducea studiul introductiv la tomul II, *Ochire asupra cărților poporane* (p. 35—81), precedat de o *Prefață* și o scurtă *Introducere*.

Peste un an, în 1937, J. Byck tipărea, la Editura „Cultura Națională", *Cuvente den bătrâni. Texte alese, cu o introducere și note* (București, 272 p.). *„Din cele peste 1500 de pagini mari ale operei* — scria cunoscutul filolog —, *ne-am limitat să alegem ceea ce e mai caracteristic, și credem că cititorii vor putea vedea și în puținul pe care-l dăm justificarea recunoștinței ce o datorăm acestui strălucit învățat"* (p. 10). Reprezentînd cel mai bogat florilegiu din cele trei tomuri, volumul îngrijit de J. Byck cuprindea: din tomul I — fragmente din introducere, textul IX. *Istoria unui proces* (Tîrgu-Jiu, 1591, oct. 13), o parte din introducerea la *Cronica lui Mihail Moxa* și cîteva fragmente din această *Cronică*, în transcrierea cu litere latine a noului editor (p. 13—45); din tomul II — un fragment din *Prefață*, studiul introductiv *Ochire asupra cărților poporane*, introducerile generale la *Texturi măhăcene* și *Texturi bogomilice*, *Legenda sîntei Vineri* și *Apocalipsul Apostolului Paul* (numai în transcrierea cu litere latine a lui Hasdeu), cu introducerile și notele aferente (p. 46—178); în fine, din tomul III — *Prefața* (aproape în întregime), paragrafele 11 și 12 (din Partea I) și paragrafele 14—16, 19, 21 (parțial), 23 și 24 (din Partea a II-a).

Mai tîrziu, profesorii buzoieni N. Simache și Tr. Cristescu au transcris cu litere latine după ediția lui Hasdeu și au tipărit *Cronograful lui Mihail Moxa*, însoțit de un studiu introductiv și note (Cronicile românești, vol. I, Buzău, Tip. și Legătoria Frații Dumitrescu, 1942, LXXX + 200 p.; textul la p. 69—198).

În ultimele trei decenii și jumătate au apărut mai multe reeditări fragmentare, dintre care prima a fost cea a acad. Al. Rosetti, care a reprodus cîteva fragmente din *Cronica lui Mihail Moxa* în antologia *Cronicarii români* („Operele scriitorilor români", București, Editura „Universul", 1944 [pe copertă: 1945], p. 33—46).

A urmat, în 1946, D. Murărașu, care a reprodus în broșura *Cuvente den bătrîni (Cărțile poporane)*, tipărită la vechea „Cartea românească" („Pagini alese", Serie nouă, no. 61, București, 32 p.), paragraful 32 din *Ochire asupra cărților poporane* și patru texte din *Codex Sturdzanus*, într-o transcriere cu litere latine simplificată. Același studiu introductiv a fost retipărit ulterior de mai multe ori, integral sau parțial: în ediția de *Opere alese*, îngrijită de Nicolae Sorin (București, Editura Tineretului, 1959, §§1—14, p. 186—196),

---

[1] Vezi Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ediție îngrijită de G. Mihăilă, București, Ed. Academiei R. S. România, 1968, p. 627—633.

alături de §19 din t. III, *Limba în circulațiune* (p. 199—208, parțial)[1]; în culegerea de *Articole și studii literare*, alcătuită de C. Măciucă (București, Editura Pentru Literatură, 1961, §§1—14, p. 182—196); în culegerea *Pagini alese*, selectate de Mihai Drăgan (București, Editura Tineretului, „Lyceum", 39, 1968, §§1—14, p. 351—361); în antologia *Elogiu folclorului românesc*, alcătuită de Octav Păun, în colaborare cu Maria Mărdărescu (București, Editura Pentru Literatură, 1969, integral, p. 112—132), și în alte volume.

În anul ultimei ediții menționate, 1969, autorul acestor rînduri a retipărit, în transcriere cu litere latine, după exemplarul din *Cuvente*, tom. I, colaționat de I. Bogdan, fragmente din *Cronica lui Mihail Moxa*, în antologia *Literatura română veche*, pregătită împreună cu Dan Zamfirescu (vol. II, București, Editura Tineretului, „Lyceum", nr. 64, p. 250—259).

Peste cinci ani a apărut vol. *Principii de lingvistică* (Chișinău, 1974), îngrijit de N. Romanenco și P. Balmuș, cu o prefață de S. Berejan, în care se reproduce, printre altele, aproape integral tomul III (p. 1—105).

În sfîrșit, cea mai recentă reeditare — de astă dată integrală — a studiului *Ochire asupra cărților poporane*, alături de alte *Studii de folclor*, se găsește în volumul cu acest titlu, îngrijit de Nicolae Bot, cu o *Prefață* de Ovidiu Bîrlea, apărută în seria „Restituiri", nr. 53, a Editurii Dacia (Cluj-Napoca, 1979, 288 p.; textul *Ochirii*... la p. 64—102). „*Față de importanța cu totul excepțională pe care o are B. P. Hasdeu în folcloristica românească* — scrie recentul editor —, *studiile sale închinate folclorului au avut un destin editorial cel puțin nedrept. Unele dintre ele* (...) *n-au fost retipărite niciodată, altele au fost tipărite extrem de rar, iar cele publicate mai frecvent au fost reproduse rareori integral*" (p. 20—21).

Aceasta fiind situația reeditărilor cu totul fragmentare ale *Cuventelor den bătrîni*, socotim necesară o retipărire integrală a acestei importante opere filologice, lingvistice și folcloristice a unuia din fruntașii literaturii și științei românești, devenită de mult o raritate bibliografică. Ea își va lua, sperăm, locul ce i se cuvine alături de *Etymologicum magnum Romaniae*, reprodus nu de mult, și va da impuls — credem — pentru pregătirea unei noi ediții a tuturor celorlalte scrieri de acest gen ale marelui predecesor al lingvisticii și filologiei românești actuale.

Așadar, ediția de față reproduce *integral* cele trei tomuri hasdeene, împreună cu *Suplementul la tomul I*[2]. Textul studiilor și comentariilor lui Hasdeu se reproduce după normele ortografice actuale, cu păstrarea particularităților fonetice (de ex., *linguistică*), morfologice (de ex., *limbei*) și derivative (de ex., *transcripțiune*) ale originalului. Au fost însă normalizate grafii insolite de tipul *tot-d'a-una* = *totdeauna*.

Cît privește textele vechi transliterate de savantul filolog, am păstrat — ca și J. Byck, în ediția selectivă din 1937 — intact sistemul său (cu următoarele excepții de natură pur grafică: separarea unor cuvinte redate în *scriptio continua*; introducerea unor cratime, acolo unde este cazul; înlocuirea apostrofului prin cratimă, potrivit normelor actuale; înlocuirea lui *ḑ* prin *dz* pentru ѕ și prin *z* pentru з), pentru a nu denatura modul său de interpretare

---

[1] În ed. 2, 1964, p. 93—104 și 105—115, iar în ed. 3, 1965, la aceleași pagini.

[2] Adăugăm la acestea transcrierea (interpretativă) a *Cronicii lui Moxa* și traducerea celor două texte în limba germană din *Suplement*.

și de argumentare. Cum sistemul său riguros de transliterare — expus în introducerea la Partea I a tomului I, *Texte române inedite înainte de anul 1600* (p. 4) — diferă în cîteva puncte de transcrierea interpretativă, aplicată în edițiile actuale, menționăm aici precizările pe care cititorii sînt rugați a le avea în vedere: ѫ = nu numai *â* (Hasdeu), resp. *î*, ci și *ă*; ъ = nu numai *ă* (Hasdeu), ci și *â* (*î*); ь = nu numai *ă* (Hasdeu), ci și *â* (*î*), în interiorul cuvintelor; în schimb, în poziție finală, nici ъ, nici ь n-au, de regulă, valoare fonetică (uneori și în interiorul cuvintelor, între consoane) — reprezentînd o scriere tradițională în limba slavonă —, și cu atît mai mult *ŭ* (*u* scurt), cum credea ilustrul filolog, bazîndu-se pe transcrierea tradițională a vocalelor ultrascurte vechi slave ъ și ь prin *ŭ* și *ĭ* [1] (păstrarea în această ediție a transliterării hasdeene are avantajul că semnalează totdeauna ce literă chirilică se află în textul original, indiferent de valoarea ei fonetică); ꙟ = *î* sau *în* (Hasdeu), dar și *n* după vocalele *î*, *u*; ѣ transcris cu consecvență *é*, în *Cuvente* și în alte ediții, corespunde azi fie diftongului *ea* (de ex., мѣ = *mea*), fie lui *e*, urmat în silaba următoare de o vocală anterioară (de ex., рѣлє = *rele*; cum nu e sigur dacă în secolul al XVI-lea se pronunța în toate regiunile *rele*, *reale* sau *rele* — cu un *e* deschis —, transliterarea consecventă ѣ = *é* lasă cercetătorului libertatea de a opta el însuși pentru o pronunțare sau alta); transliterarea riguroasă *ĭa* pentru ꙗ și ѧ, respectiv *ĭu* pentru ю este înlocuită, de obicei, în transcrierea interpretativă actuală prin *ia*, respectiv *iu*; de asemenea, în loc de *g'* și *ć* pentru џ și ч înaintea vocalelor posterioare (numite de Hasdeu „dure" — *a*, *o*, *u*), se utilizează, în aceeași transcriere interpretativă, *ge*, *gi* și *ce*, *ci*, ca și înaintea vocalelor anterioare[2]. Din motive tehnice, literele chirilice suprascrise în textele editate de Hasdeu sînt reproduse în ediția de față în rînd, între paranteze rotunde.

În afara parantezelor drepte [ ], utilizate de Hasdeu pentru completarea unor lipsuri în textele vechi reproduse, aceleași paranteze sînt folosite de noi pentru a semnala revenirile și completările savantului însuși în *Addenda et corrigenda* la tomul I (de ex. [Add. 1]) și, în cîteva cazuri, trimiterile de la o pagină la alta sau, *în textul său*, unele completări strict necesare, efectuate de noi. În fine, cifrele arabe între paranteze drepte trimit la notele noastre de la sfîrșitul fiecărui tom (La sfîrșitul fiecărei note se menționează pagina

---

[1] Aceste vocale ultrascurte, care proveniseră în slava comună, într-adevăr, din *ŭ* (*u* scurt) și *ĭ* (*i* scurt), au dispărut încă în faza tîrzie a limbii slave vechi (sec. al XI-lea), în poziție neintensă (la sfîrșitul cuvintelor și, în anumite condiții, în interiorul lor), respectiv s-au transformat în vocale obișnuite în poziție intensă. Scrierea literelor corespunzătoare s-a păstrat, cu inconsecvențe, secole de-a rîndul în slavonă. Vezi, de exemplu: S. B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*. Trad. și note de G. Mihăilă, București EDP, 1965, p. 224—230; I. Pătruț, *Legea silabelor deschise în limbile slave și urme ale, ei în scrierea veche românească*, LR, IV, 1955, nr. 4, p. 74—82; P. Olteanu și col., *Slava veche și slavona românească*, București, E.D.P., 1975, p. 42—43, 268—269.

[2] Vezi, mai în detaliu: Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul XVI și XVII...*, București, 1904; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, ed. 2, rev. și adăug., București, 1978, p. 451—542; Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, extras din SCL, XV, 1964, fasc. 1—5; G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974, precum și edițiile de texte românești vechi, publicate în ultimele două decenii.

ediției originale, la care se referă, iar în paranteze rotunde, pagina ediției de față)[1].

Se înțelege de la sine că am corectat greșelile de tipar sau de redactare semnalate de Hasdeu însuși în *Errata*, precum și pe cele numai de tipar constatate de noi înșine. În sfîrșit, J. Byck a semnalat (1937) trei mărunte erori de redactare: le corectăm și noi, semnalînd în josul paginii cuvintele din text.

Pe marginea textului marcăm paginația originală, atît datorită faptului că autorul face adesea trimiteri de la o pagină la alta sau de la un tom la altul (trimiteri pe care le păstrăm ca atare, fără a le mai încărca cu adăugarea noii paginații), cît și pentru a permite cercetătorilor să se raporteze cu ușurință la ediția princeps, atît de des citată în lucrările lingvistice și filologice apărute în decurs de un secol.

În încheiere, ținem să mulțumim călduros Editurii Didactice și Pedagogice pentru larga înțelegere și sprijin în realizarea acestui important act de cultură, colegului Gh. Chivu, cercetător științific la Institutul de lingvistică din București, pentru lectura integrală a ediției și observațiile-i judicioase, colegei lect. Grete Ungureanu și altora, pentru traducerea textelor germane, latine, grecești și în alte limbi, iar meșterilor tipografi pentru competența și răbdarea cu care au făcut ca această dificilă carte de căpătîi a filologiei românești să reapară în condiții demne de momentul aniversar.

6 aprilie 1981

G. MIHĂILĂ

[1] Unele explicații strict necesare și traducerile unor citate sînt date în josul paginilor, cu mențiunea: *n.ed.*

[PREFAȚĂ]

I

Publicațiunea de față nu este o brută colecțiune de documente.

Texturile și glosele n-au fost pentru noi decît un simplu material, cu ajutorul căruia, înlăturînd orice teorie *apriori*, am putut studia în cunoștință de cauză, sub toate raporturile, limba cea vorbită a străbunilor noștri în a doua jumătate a secolului XVI.

Intențiunea autorului a fost de a pune o serioasă temelie analitică pentru filologia și diplomatica română, după cum, pe un teren diferit, dar tot prin analiza cea mai minuțioasă, ne încercasem altă dată de a limpezi, mergînd din disecțiune în disecțiune, trecutul nostru național prin *Istoria critică a românilor* [1].

Dacă am reușit, nu se știe; ceea ce știm, este că lucrul ne-a costat multă muncă.

Afară de cestiuni curat linguistice și paleografice, am atins adesea puncturi istorice și juridice.

În privința filologică mai în specie, pentru a ne asigura după putință contra erorii, am supus primele două părți ale publicațiunii la aprecierea amicului nostru Hugo Schuchardt, unul din cei mai celebri linguiști contimporani, pe care ilustrul Ascoli nu se sfiește de a-l pune de-npreună cu Mussafia ca cei doi succesori mai de frunte ai marelui Diez.

II

Răspunsul lui Schuchardt, scris nemțește, căci tinde a atrage mai cu dinadinsul atențiunea publicului străin asupra filologiei române, are în vedere mai cu deosebire specimenul nostru de *Dicționar etimologic al limbei române* (vezi mai jos p. 259—312), pe care-l consideră ca «*partea cărții cea mai importantă pentru linguiști*», făcîndu-ne totodată onoarea de a adăoga: «*Hasdeu's Scharfsinn und Gelehrsamkeit treten hier in glänzendster Weise hervor*»*.

Observațiunile critice ale lui Schuchardt, cari formează o frumoasă monografie de trei coale de tipar asupra importanței filologice generale a limbei române și mai ales asupra rezultatelor cărții de față, vor apare în tomul II, unde vor figura de asemenea mai multe adaosuri din parte-ne, provocate mai cu seamă prin acele excelente observațiuni, astfel că nu le-am putut separa de ele, apoi o monografie asupra genitivo-dativului român, o altă asupra accentuațiunii și vocalizațiunii iraționale în vechile noastre monumente literare, și-n fine cinci indici la ambele tomuri: bibliografic, istoric, juridico-economic, diplomatic și linguistic [2].

Terminînd, nu putem a nu exprima cea mai vie recunoștință d-lor Dim. A. Sturdza și Gr. G. Tocilescu, ale căror comunicațiuni au sporit foarte mult valoarea lucrării noastre.

HASDEU

București, 10 august 1878.

---

* „Ingeniozitatea și erudiția lui Hasdeu ies în evidență aici în modul cel mai strălucit" *(n.ed.)*.

I

ACTE ȘI FRAGMENTE

Texturi române inedite înainte de anul 1600

1

Toate texturile din colecțiunea de față, afară de cel sub no. I, reprezintă limba vorbită a românilor între 1560—1600.

Zic l i m b ă v o r b i t ă, și iată de ce.

Pînă acum, cît se atinge de secolul XVI, s-au publicat numai texturi române t r a d u s e, în cari nu numai sintaxa oglindește, mai mult sau mai puțin, o construcțiune străină, adecă este slavică sau greacă, dar adesea pînă și cuvintele izolate se întrebuințează pe dos, din cauza că traducătorul nu înțelegea sau nu știa să brodească ideea originalului.

Diaconul Coresi, de exemplu, în Psaltirea sa din 1577, cînd zice în psalmul 3: нѹ мѫ темь де мїн де шамени че кадь, în loc de: «oameni ce *năvălesc*», traduce pur și simplu, într-un mod foarte stîngaci, pe slavicul нападающихъ, din на-падати, literalmente «a *cădea* pe ceva»; tot așa în psalmul 21, zicerea: ши де кшрнь кѫ ѹн҄ корнь este o inextricabilă galimatie, care rezultă din neînțelegerea textului slavic: и ѡ(т) рѡгъ инорѡгь, latinește: «et a cornibus unicornium», grecește: «καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων»; sau în psal|mul 43: рѣчеле фѣцеен мѣле este românește un 2 nonsens, născut din omonimia a două vorbe slavice стѹдъ, din cari una însemnează «rușine», iar cealaltă «frig», Coresi luînd din zăpăceală pe astă din urmă drept cea dentîi.

Asemeni modeluri de n e r o m â n i e a texturilor traduse ne întîmpină la fiecare pas în orice veche tipăritură română.

Pînă și un om atît de serios ca nemuritorul nostru Cantemir, cînd se apucă, în «Divanul lumii», a traduce un vers din Ausoniu, ne înzestrează cu următoarea curiozitate:

Oare ce-am greșit? și ce făcut la vreme? și ce nu-i bine?
Căce acestei fapte cinstea i-a lipsit, sau ceialalte
Socoteala-ntreagă? căce m-am lenit? căce aceasta șede
Reaua socoteală!...[1]

---

[1] Ap. H a s d e u, *Arhiva istorică*, t. 2, p. 166. — Textul latin al lui Ausoniu sună:
Quae praetergressus? quid gestum in tempore? quid non?
Cur isti facto decus afuit, aut ratio illi?
Quid mihi praeteritum? cur haec sententia sedit,
Quam melius mutare fuit...?

În aceste patru versuri, oare mai recunoaşte cineva limba română?

Nu în traduceri trebui căutat graiul viu al unui popor. Colecţiunea de faţă, prima în felul său, ne dă limba o r i g i n a l ă a românului din a doua jumătate a secolului XVI.

Aci nemic nu e tradus, cu singura excepţiune — mai repeţăm încă o dată — a fragmentului publicat sub no. I.

Sînt acte oficiale sau particulare, scrise în România de către români după trebuinţe locale şi momentane.

Autorii lor, oameni din popor, nu ştiau multă carte.

Ei scriau aşa cum se vorbea în zilele lor în oraşul sau chiar în satul unde trăiau.

Importanţa filologică a acestor documente este întreită:

1. *Dialectologică*, arătînd diferinţele din loc în loc în acelaşi interval de timp;

2. *Fonetică*, întrucît scriitorii, lipsiţi de orice cultură ortografică, îşi dedeau silinţa de a transcrie întocmai pronunciaţiunea cea poporană;

3. *Sintactică*, deoarece cugetarea şi expresiunea aceluia ce scria nu erau împiedecate prin nemic străin.

3 De cînd actualul ministru al Instrucţiunii Publice, d. Georgiu Chiţu, mi-a încredinţat Direcţiunea Generală a Arhivelor Statului, sarcina mea de căpetenie a fost de a clasifica tezaurele lor astfel, încît să nu se mai dea la lumină, ca în trecut, neşte extracte necritice, dezbrăcate de orice caracter ştiinţific, ci toate documentele să se poată publica treptat în întregul lor, nu numai fără nici o abatere în fond sau în formă, dar încă — ceea ce importă foarte mult — într-o ordine sistematică, adecă sub rubrice omogene, cuprinzînd fiecare corp cîte o materie de aceeaşi natură, animată — aşa-zicînd — de un singur suflet.

Una din asemeni rubrice îmbrăţişează t e x t u r i l e r o m â n e î n a i n t e d e a n u l 1 6 0 0.

Din această rubrică alegem o seamă de acte, a căror autenticitate este mai pe sus de îndoială, lăsînd la o parte, pînă la verificare, pe cele mai puţin sigure.

Altele cîteva, pe cari de asemenea le ţinem deocamdată în rezervă, deşi ele sînt pe deplin autentice, vor intra în două colecţiuni separate:

1. *Răvaşele banilor Craiovei;*

2. *Acte municipale* [3].

În locul lor dăm vreo trei-patru documente de pe la începutul secolului XVII, cu atît mai mult că e peste putinţă, sub raportul limbei, a stabili o riguroasă linie de demarcaţiune între anii imediat anteriori şi cei imediat posteriori lui 1600.

Specimenele fotografice se vor publica deosebit într-un tractat de « Paleografia slavo-română » [4].

Facem excepţiune însă pentru zapisul de sub nr. VI, a căruia mare însemnătate prozodică ne îndeamnă a-l da de pe acum în facsimile, pentru crisovul de sub nr. VII, în care sînt grupate cinci diferite caractere, şi pentru semnele de fabrică (Wasserzeichen) ale documentelor celor scrise pe hîrtie [5].

Fiecare act este reprodus întocmai după original, conservîndu-se intactă ortografia lui cirilică, ba pînă și literele cele aruncate deasupra rîndurilor, *litterae columnatae*, în privința cărora însă lipsa tipografică ne-a silit pe slova cea scrisă în catul al| doilea a o pune ceva mai spre dreapta* de slova cea 4 dedesupt, bunăoară ⷨ а în loc de а ⷨ**.

Fiecare linie din original își păstrează individualitatea, fiind preceasă de o cifră, care indică numărul rîndului.

Urmează apoi transcripțiunea cu litere latine, în care am admis următoarea normă: ѫ = â; ъ = ă; ь = ă și ŭ, atunci cînd le confundă chiar originalurile; ꙟ = î sau în; ѣ = é; ꙗ și ѧ = ĭa; ю = ĭu; ꙋ și оу = u; о și ѡ = o; и și і sau ї = i; щ = șt; џ înainte de o vocală moale = ge, gi: џ înainte de o vocală dură = g'; ч înainte de o vocală moale = ci, ce; ч înainte de o vocală dură = ć; ц = ț, ш = ș, ж = j etc. [6].

Literele puse în original deasupra rîndului sînt transcrise cu *cicero cursiv*, iar cele azvîrlite și mai sus, deasupra catului al doilea, se pun cu *petit cursiv*; de exemplu егоумеⷩ҇ = egume*n*ʹ.

Deasupra rîndului însemnîndu-se generalmente numai consoana, iar vocala ce o însoțește fiind subînțeleasă, de exemplu ва(ч) гра(с) pentru вачи грасе, pe această vocală, nescrisă în original, noi o transcriem cu *petit drept*: vać[i] gras[e].

Între semnele [ ] se completează lipsurile din original, parentezii ordinari ( ) fiind rezervați pentru traducerea cuvintelor slavice.

De vreme ce se reproduc înseși originalurile, aceste cîteva măsuri de exactitate la transcriere sînt de ajuns[1].

În fine, fiecare act, pe lîngă notița descriptivă ce-i precede, se încheie printr-un șir de Notanda, în cari se atrage atențiunea lectorului asupra particularităților celor mai interesante ale textului.

---

* Hasdeu a scris din eroare „spre stînga" (*n.ed.*).

** În ediția de față: а(ⷨ) (n.ed.).

[1] Un alt mod de transcriere, care nu ne-a convenit, vezi în Sickel, *Monumenta graphica medii aevi*, Wien, 1858 și urm. [7].

5

I

CEL MAI VECHI TEXT BIBLIC ÎN LIMBA ROMÂNĂ

OLTENIA, CIRCA 1560

Textul publicat mai la vale cuprinde aproape întregul cap. XXVI din Levitic, anume verseturile 3—41.

Scris pe două foi de pergamenă, el se păstrează în Biblioteca Națională din capitala Serbiei, Ms. no. 61, de unde l-am copiat într-o călătorie din 1871.

După scrisoare, după ortografie și după limbă, noi nu ne sfiim a-l numi «cel mai vechi text biblic în limba română».

Oricine își va da osteneala de a-l compara cu documentul de la Bistrița, pe care-l dăm mai jos sub no. III, se va convinge că textul de față, prezintînd aceleași caractere esențiale, este totuși ceva mai vechi.

El cată să fi fost scris în Oltenia, poate tot la Bistrița, cam pe la anul 1560, ceva mai mult sau ceva mai puțin.

În ce mod și-n ce timp va fi rătăcit apoi în vecina Serbie, aceasta nu se știe [8].

Voi observa însă, că între manuscrise din aceeași bibliotecă, care mi-a fost deschisă fără rezervă, grație amicului meu Magazinovici, atît de simpatic tuturor românilor de pe cînd fusese la noi agent diplomatic din partea Serbiei, am văzut un mare număr de acte de ale Brîncovenilor, deși lipsa de timp nu-mi permisese a le cerceta de aproape.

Ar fi de bănuit, prin urmare, proveninţa brîncovenească a textului nostru biblic.

În orice caz, el este mai vechi decît Psaltirea diaconului Coresi și tipări-
6 turele române de peste Carpați de pe la finea secolului XVI, din| cari una, publicată în Orăștie la 1582 sub titlul de Палїа, cuprinde Geneza și Exodul, dar— din nenorocire — nu și Leviticul*.

Dintre trăsurele paleografice cele mai caracteristice ale acestui text este întrebuințarea constantă a lui ь în loc de ъ pentru vocala noastră obscură, *ă*, întocmai ca și-n documentul de la Bistrița, apoi incertitudinea foarte semnificativă în transcrierea diftongului *oa*, confuziunea în uzul semnului grafic ѧ, și altele, pe cari le indic în urmă.

* Cipar, *Principie de limbă*, Blaj, 1866, in-8, p. 104, și *Crestomatia sau analecte*, Blaj, 1858, in-8, p. 46—82 [9].

Singura traducere românească veche a Leviticului este cea cuprinsă în Бiблiѧ адекѫ дȣмнезеиаскѫ скрiптȣрѫ, publicată din ordinea lui Şerban Cantacuzin în Bucureşti la 1688, pe 932 pagine in folio, afară de şase foi suplementare la început şi una la sfîrşit.

Pentru a arăta diferinţa în stilul român la interval de un secol şi mai bine, noi reproducem în josul textului de pe la 1560 pasagiul ce-i corespunde în ediţiunea din 1688.

1. сь[1] веци хи. ·ꙟбльндоу ·ꙟ токьмѣлеле мѣле
2. ши веци фи сокотиндоу. ши цининдȣ. порь
3. нчѣлеле мѣле. дабою воаѡ плоае. ·ꙟ врѣме
4. дестоинкь. шї пѫмьнтȣ(л) ва да хасна са.
5. ши лѣмнеле вор фи родитоѡре. ши мльти
6. шоулк ва ажȣнџе. сторсȣра. шї сторсȣра
7. семьнѫтоура. шї веци авѣ пѫнь ла сацноу.
8. ши веци лькоуи коу тьрне ·ꙟ цара вострѫ.
9. дабою еоу паче ·ꙟ цара вострь. доурмивеци шї
10. нимѣ ноу ва спѫмьнта пре вои. гонивою а — 7
11. фарь живинле рѣле сълбатиче де ·ꙟ пь
12. мьнтȣ(л) востроу. ничи ѡсте ноу ва трѣче
13. пре ·ꙟ цара вострь. гонивеци[2] пре врь
14. жимашни вощри. ши ·ꙟнаинтѣ вострь
15. ворь пика де армь. ши .е̃. де ·ꙟтре вои ворь
16. гони пре ѡ соуть. шї ѡ соуть пре зѣче мїи.
17. кь врьжимашїи вощри вор пика ·ꙟнаинѣ *(sic)*
18. вострь. кь еоу вою кьоута пре вои. ши
19. вою крѣщре пре вои. ши вою моулци пре
20. вои. шї легьтоура мѣ коу вои ѡ вою ци
21. нѣ. мь·ꙟкавеци де ·ꙟ векоу. ши ачѣлѣ
22. пе·ꙟтроу чѣлѣ ноѡ. ле веци льса ·ꙟнапои.
23. ши лакоу(л) мнеоу ва фї ·ꙟтре вои де лькоуи(т).
24. ши сȣфлетȣ(л) мнеоу нȣ ва оурь пре вои. еȣ

[1] Prima literă e scrisă cu roşu.

[2] Prima literă cu roşu.

Де веци оумбла ·ꙟтрȣ порȣнчиле мѣле ши ·ꙟвъцътȣрнле мѣле веци пъзи ши ле веци фаче пре дѫнселе. Ши вою да плоае воаѡ ·ꙟ врѣмѣ ен, ши пъмѫнтȣл ва да роаделе лȣй, ши лѣмнеле кѫмпилор вор да роада лорь. Ши ва апȣка воаѡ треирншȣл кȣлесȣл, ши кȣлесȣль ва апȣка съмѫнца, ши веци мѫнка пѫинѣ воастръ ·ꙟ сацїȣ, ши веци лъкȣи кȣ ·ꙟтемеѧре пре пъмѫнтȣл вострȣ, ши ръсбою нȣ ва трѣче прен пъмѫнтȣл вострȣ. Ши вою да паче ·ꙟ пъмѫнтȣл вострȣ, ши веци дорми, ши нȣ ва фи кареле съ спае пре вой, ши вою пїѧрде хїаръ рѣле ден пъмѫнтȣл вострȣ, ши ръзбою нȣ ва трѣче прен пъмѫнтȣл вострȣ. Ши веци гони пре връжмашїи вощри, ши вор кѫдѣ ·ꙟнаинтѣ воастръ кȣ оучидере. Ши ва гони ден вой чинчи пре ѡ сȣтъ, ши ѡ сȣтъ ден вой вор гони зѣче мїй, ши вор кѫдѣ непрїѧтенїй вощри ·ꙟнаинтѣ воастръ ·ꙟ сабїе. Ши вою кѫȣта престе вой, ши вою бл(с)ви пре вой, ши вою крѣщре пре вой, ши вою ·ꙟмȣлци пре вой, ши вою ·ꙟтъри фъгъдȣинца мѣ кȣ вой. Ши веци мѫнка веки ши векиле векилорь, ши веки ден фаца челорь ноаѡ веци скоате. Ши вою пȣне фъгъдȣинца мѣ ·ꙟтрȣ вой, ши нȣ ва оуръ сȣфлетȣль мїеȣ пре вой. Ши вою оумбла ·ꙟтрȣ вой, ши вою фи воаѡ дмнезъȣ, ши вой вец фи мїе народь.

	25.	вою ꙟбла ꙟтре вои. шї еȣ вою хи. доумнизеоу(л)
	26.	востроу. вои ꙟкь веци хи нье родоу(л) мнеоу.
8	27.	кь еоу сьнтȣ домноу(л) доумнизеоу(л) востроу.
	28.	чела кареле пре вои амоу адоу(с) афарь де ꙟ ѫгипеть[1]
	29.	коу(м) роби ачелора сь нȣ фици. ши жоугȣ(л) а грома
	30.	зило(р) воцри а(м) фрьнть. коу(м) ꙟ дерептате сь ꙟбла(ц)
	31.	ꙗрь[2] сь мне ноу веци хи ꙟгьдȣиндоу. шї ноу веци ф
	32.	аче тоѡте порьчѣлеле (*sic*) мѣле. ши сь веци хи оуръи
	33.	доу ачѣсте порьнчи але мѣле. ши сȣфлетоу(л) вострȣ
	34.	ва фи лепьдьндоу лѣџѣ мѣ. ши легьтоура мѣ ѡ (*sic*)
	35.	ѡ веци лепьда. еȣ[3] ꙟкь ачаста вою фаче коу вои.
	36.	ведѣвою пре вои кȣ коутремоури ши коу фоуги
	37.	чеи. коу фригоури. де кареле ва скьдѣ фаца вострь
	38.	ꙟ сȣфлетоу(л) востроу. се вор доспи тоте рѣлеле. ши
	39.	че веци семьна. семьньтоура вострь. ѡ во(р) мьꙟ
	40.	ка врьжимашїи воцри. асоупрь[4] де ачѣѫ. вою ꙟ
	41.	торче фаца мѣ ꙟ алѣноу(л) востроу. шї вецї хи бѫ
	42.	тоуци. ꙟнаинтѣ врьжимашило(р) воцри. ши
9	43.	карии оурьскоу пре вои. ачеѫ се вор домни пре вои.
	44.	шї веци фȣџи кьн(д)оу нимѣ пре вои ноу ва гони.
	45.	ꙗрь[5] сь ноу веци нїчи аша ꙟгьдоуи мне. коу .з҃. ѡ(р)
	46.	маи таре вою бате пре вои. пе ꙟтроу пькате
	47.	ле востре. шї вою фрьнџе жо(с) пре троуфїѫ вострь
	48.	ши пре мьриѫ троуфїеи востре. шї чероу(л) вострȣ
	49.	ꙟл во (*sic*) фаче каши фероу(л). шї пьмьнтоу(л) ка де
	50.	арамь. ши моуꙟка вострь ва пери. кь пьмьнтоу(л) во
	51.	строу ноу шї ва да хасна. ши лѣмнеле пре кьꙟпоу(л)

[1] Aci se termină prima pagină.
[2] Inițiala cu roșu.
[3] Cu roșu.
[4] Prima literă cu roșu.
[5] Inițiala cu roșu.

Єȣ дмнȣль дмнзъȣл вострȣ че вамь скось пре вой ден пъмѫнтȣль егvпетȣлȣй, фїиндь вой роби, ши амь здробить легътȣра жȣгȣлȣй вострȣ, ши вамь адȣсь пре вой кȣ фалъ. Ꙗръ де нȣ мъ веци аскȣлта, ниче веци фаче порȣнчиле мѣле ачѣстѣ. Че веци не аскȣлта де дѫнселе, ши жȣдекъцилор мѣле се ва ꙟгреȣѧ сȣфлетȣл вострȣ, ка вой съ нȣ фачеци тоате порȣнчиле мѣле, ка съ ръсипици фъгъдȣинца мѣ. Ши еȣ вою фаче аша воаѡ, ши вою пȣне пре вой липса, ши ръѧ ши гълбенарѣ ѡрбиндь окїй воцри ши сȣфлетȣль вострȣ топиндь, ши веци съмъна ꙟзъдарь семинциле воастре, ши ле воръ мѫнка ꙟпотривничїй воцри. Ши вою ꙟтъри фаца мѣ престе вой, ши веци къдѣ наинтѣ връжмашилорь воцри, ши воръ гони пре вой чеѧ че гонескȣ пре вой, ши веци фȣџи негониндȣвъ нименѣ пре вой. Ши де нȣм веци аскȣлта ниче пънъ ꙟтратѫта, ши вою адаѡџе а въ черта пре вой кȣ ране де .з҃. ѡри пентрȣ пъкателе воастре. Ши вою сȣрпа семецїѧ мѫндрїеи воастре, ши вою пȣне воаѡ черюл ка де хїер ши пъмѫнтȣль вострȣ ка де арамъ. Ши ва фи ꙟ дешърть віртȣтѣ воастръ, ши нȣ ва да пъмѫнтȣль вострȣ съмѫнца лȣй, ши лемнȣль царнїй воастре нȣ ва да роада лȣй. Ши дȣпъ ачаста де веци мѣрџе ꙟ кȣрмезишь, ши нȣ веци врѣ съ мъ аскȣлтаци, вою адаѡџе воаѡ шапте ране, дȣпъ пъкателе воастре. Ши вою тримите престе вой гадиниле чѣле сълбатиче але пъмѫнтȣлȣй,

52. востроу нꙋ вор фи родиторе. ши[1] сь вецн хї ꙟбль
53. идоу ꙟ противѧ мѣ. ши ноу вецн аскоулте (*sic*) пре
54. мине. де .з҃. ѡ(р) вою май таре моулцн бѫтьиле
55. пре вои. дꙋпь пькателе востре. жнбнииле сь
56. лбатиче де пьдоуре. вою тримите пре вои
57. кареле во(р) мьꙟка. коконии воцри. ши до
58. битокоу(л) востроу, шї пре вои во(р) ꙟпоуцина[2]
59. ши кърърїле востре во(р) поустии. сь[3] жрь (*sic*) нїчї
60. коу ачаста. ноу вь вецї ꙟбоуна. шї вецї хї ꙟбль
61. идоу ꙟ алѣнꙋ(л) миеоу. еꙋ ꙟкь вою ꙟбла ꙟ алѣнюуль
62. вострꙋ. шї де .з҃. ѡ(р) май таре ѡ вою бате пентрꙋ
63. пькателе востре. шї вою адоуче армь пре вои.
64. каре ва ста де бѫсьоу. де пре легьтоура мѣ
65. каре амоу фькоуть коу вои. ши сь вь вецї адꙋна во
66. и ꙟтроу ѡрашеле востре. тримитевою пре
67. вои морте де чоумь. шї де ль ꙟгоре. шї вою да пре
68. вои ꙟ мьна брьжимашило(р) воцри. атоунче
69. вою лоуа спорю(л) пьинеи. коу(м) зиче моуерїле востре
70. ворь коче пьине. мьꙟкавецї шї нꙋ вь вецї сьтꙋ
71. ра. кьи вою лоуа спорюл. сь[4] жрь (*sic*) ничи кꙋ ачѣстѣ
72. ноу вь вецн ꙟвьца. че вецн ꙟбла ꙟ алѣноу(л) мїеоу
73. еꙋ ꙟкь вою ꙟбла ꙟ алѣноу(л) востроу. шї де .з҃. ѡ(р) май
74. таре вою педепсе (*sic*) пре вои. пеꙟтрꙋ пькателе
75. востре. пьнѫ ꙟтратьта. коу(м) вецї мьꙟка
76. карнѣ фечорило(р) воцри. ши а фѣтело(р) вост
77. ре. шї еꙋ вою поустии пре вои. ши пре кипоу
78. риле востре еꙋ ле вою зроби (*sic*) ши пре троупоуре
79. ле востре чѣле морте. еꙋ ле вою ароуꙟка ка пре идо
80. ли воцри. ши ва оурь пре вои сꙋфлетоу(л) миеꙋ

Marginal numbers to the right of the text: 10 (beside line 60), 11 (beside line 76).

[1] Inițiala cu roșu.

[2] Aci se termină a doua pagină.

[3] Inițiala cu roșu.

[4] Inițiala cu roșu.

ши вор мѫнка пре вой, ши вор топи добитоачеле воастре, ши пꙋцини вою фаче пре вой, ши пꙋстїй вор фи къиле воастре. Ши кꙋ ачѣстѣ де нꙋ въ вецн педепси, че вецн мѣрџе кътре мине ꙟ кꙋрмезишь. Вою мѣрџе ши еꙋ кꙋ вои кꙋ мѫнїе ꙟкꙋрмезишатъ, ши вою лови ши еꙋ пре вой, де .з҃. ѡри пентрꙋ пъкателе воастре. Ши вою адꙋче престе вой сабїе, избѫндиндь, избѫнда фъгъдꙋинцїй, ши вецн фꙋџи ꙟ четѫциле воастре, ши вою тримите моарте престе вой, ши въ вецн да ꙟ мѫниле връжмашилорь воцри. Ка съ въ нъкъжъскꙋ пре вой кꙋ липсъ де пѫине, ши вор коаче .ı҃. мꙋери пѫиниле воастре ꙟтрꙋнь кꙋпторю, ши вор да пѫиниле воастре кꙋ кꙋмпъна, ши вецн мѫнка ши нꙋ въ вецн сътꙋра. Ꙗръ де нꙋм вецн аскꙋлта ниче кꙋ ачѣстѣ, че вецн мѣрџе кътръ мине ꙟ кꙋрмезишь. Ши еꙋ вою мѣрџе кꙋ вой кꙋ мѫнїе ꙟкꙋрмезишатъ, ши вою черта ши еꙋ пре вой де, .з҃. ѡри дꙋпъ грешалеле воастре. Ши вецн мѫнка трꙋпꙋриле фечорилор воцри, ши трꙋпꙋриле фѣтелор воастре вецн мѫнка. Ши вою пꙋстїи стѫлпїи воцри, ши вою пїѫрде чѣле де лемнꙋ фъкꙋте де мѫниле воастре, ши вою пꙋне ѡаселе воастре песте ѡаселе бозилор воцри, ши съ ва сꙋпъра сꙋфлетꙋль мїеꙋ воаѡ. Ши вою пꙋне четъциле воастре пꙋстїи, ши вою пꙋстїи сфинтеле воастре, ши нꙋ вою мироси миросенїѧ жѫртвелорь воастре. Ши вою пꙋстїи еꙋ пъмѫнтꙋль вострꙋ, ши

81. шї вою фаче сь фие пȣстии ѡрашеле востре
82. шї еȣ вою поустїи пре локоуриле востре
83. чѣле с҃вите. шї пре мїросенїѫ вострь чѣ бȣ
84. нь. ноу мие вож сь ѡ симцȣ. ꙟн[1] ачеста кипоу во
85. ю поустии пьмьнтоу(л). пьнь ꙟтратьта
86. коу(м) врьжимашїи воцри. карїи лькоуескоу
87. ꙟтроу елоу. се ворь мира пре ель. пре вои во(р)
88. ꙟпьрци ꙟтре пьгьни. ши вою траџе ар[2]
89. мь доупь вои. ши пьмьнтȣ(л) вострoу ва пȣ
90. стии. ши ѡрашеле востре во(р) поустїи. атоу
91. нче ва фи пьмьнтоулȣи сьрбжтоw(р). пьнж ве
92. ци хи ꙟ пьмьнтоу(л) врьжимашило(р) воцри. атȣ
93. нче ва фи пьмьнтоулоу(и) сьрбжтоw(р) шї се ва ꙟ
94. д҃лчи ꙟ сьрбьтоарѣ са кь пьнь лоу фостоу пре е(л) 12
95. наоу авоуть сьрбжтоwр. кьндоу аоу вроу(т)
96. трїбоуи. коу(м) сь аибь сьрбжтоw(р). атȣнче кь
97. ндȣ вои ацї лькоуить. ꙟтрȣ ель. де ꙟтраче
98. ж карїи вор рьмьиѣ де ꙟтре вои. далевою
99. иѣмь темьтоw(р). ꙟ пьмьнтоу(л) врьжимашї
100. лорь сьи. пьнь ꙟтратьта коумь де фрȣꙟза
101. сȣньтоw(р) а лемноулоуи. во(р) фȣци ши аша ворь
102. фȣци. ка шї ꙟнаинтѣ армеи. ши во(р) пїка кь
103. ндȣ нимѣ пре еи ноу(н) ва гони. ши во(р) фȣцї оуноу(л)
104. де алтоу. нимѣ де ꙟтре вои ноу ва коутеза рь
105. дика арма пре врьжимашоу(л) сьоу. кьче лоу
106. ꙟблать ꙟпротива мѣ. дерепть ачѣе еȣ ꙟкь
107. вою ꙟбла ꙟ алѣнȣ(л) лор.

[1] Iniţiala cu roşu.

[2] Aci se termină pagina a treia.

съ ворь мира пентрȣ ель вражмашїй воцри, чеѧ че лъкȣескȣ пре ель. Ши вою съмжна пре вой ꙟ лимби, ши ва топи пре вой мергжндь сабїѧ, ши ва фи пъмжнтȣль вострȣ пȣстїю, ши четъциле воастре вор фи пȣстїй. А҃тȣнче вине ва врѣ пъмжнтȣль симбетиле лȣй, тоате зилеле пȣстїирїй лȣй. Ши вой веци фи ꙟ пъмжнтȣль вражмашилор воцри, атȣнчѣ ва съмбъта пъмжнтȣль, ши вине ва врѣ симбетеле лȣи, тоате зилеле пȣстїирїй лȣй ва съмбъта, кареле иаȣ съмбътать ꙟ симбетеле воастре, кжндь лъкȣѧци пре джнсȣль. Ши челор ръмаш деи вой вою адȣче робиме ла кнема лорь, ла пъмжнтȣль вражмашилор лорь, шїи ва гони пре джншїй гласъ де фрȣнзъ мȣтъндȣсе, ши вор фȣџи ка кжндь ар фȣџи дела ръзбою. Ши ворь кълѣ негоници де нимени, ши ва трѣче кȣ ведѣрѣ фрате пе фрате ка ши ла ръзбою, негонiндь нименѣ, ши иȣ веци пȣтѣ съ стаци ꙟпотрива непрїѧтиилорь воцри. Ши веци пери ꙟтрȣ лимби, ши ва мжнка пре вой пъмжнтȣль вражмашилор воцри. Ши чей че ворь ръмънѣ деи вой се вор стрика пентрȣ пъкателе лорь, ши пентрȣ пъкателе пърин-цилор лорь, ꙟ пъмжнтȣль вражмашилорь лорь, се ворь топи. Ши ворь ръскȣм-пъра пъкателе лорь, ши пъкателе пъринцилор лорь, пентрȣ къче аȣ кълкать, ши маȣ трекȣть кȣ ведѣрѣ пре мине, пентрȣ къче аȣ мерсȣ ꙟнаинтѣ мѣ ꙟ кȣрмезишь. Ши еȣ амь мерсȣ кȣ еи кȣ мжние ꙟкȣрмезишать.

să veţi hi înblăndu în tocămélele (?) [10] méle şi veţi fi socotindu şi ţiindu porăncélele méle, da-voĭu voao ploae în vréme destoinică, şi pâmăntul va da hasna sa, şi lémnele vor fi roditoore, şi mlătişulŭ va ajunge storsura, şi storsura semănâtura, şi veţi avé până la saţiu, şi veţi lăcui cu tărie în ţara vostrâ; da-voĭu eu pace în ţara vostră, durmi-veţi şi nimé nu va spâmănta pre voi, goni-voĭu afară jivinile réle sălbatice de în pămăntul vostru, nici oste nu va tréce pre în ţara vostră; goni-veţi pre vrăjimaşii voştri, şi înainté vostră vorŭ pica de armă, şi 5 de între voi vorŭ goni pre o sută, şi o sută pre zéce mii; că vrăjimaşii voştri vor pica înain[t]é vostră, că eu voĭu căuta pre voi, şi voĭu créşte pre voi, şi voĭu mulţi pre voi, şi legătura mé cu voi o voĭu ţiné; măinca-veţi de în vecu, şi acélé peintru célé noo le veţi lăsa înapoi; şi locul mieŭ va fi între voi de lăcuit, şi sufletul mieu nu va ură pre voi; eu voĭu înblà între voi, şi eu voĭu hi dumnizeul vostru, voi încă veţi hi nărodul mieu, că eu săntu domnul dumnizeul vostru, cela carele pre voi amu adus afară de în àghipetŭ, cum robi acelora să nu fiţi, şi jugul a gromazilor voştri am frăntŭ, cum în dereptate să înblaţi; iară să mie nu veţi hi îngăduindu şi nu veţi face toote poră[n]célele méle, şi să veţi hi urăndu acéste porănci ale méle, şi sufletul vostru va fi lepădăndu légé mé, şi legătura mé o veţi lepăda, eu încă aćasta voĭu face cu voi: vedé-voĭu pre voi cu cutremuri şi cu fughicei cu friguri, de carele va scădé faţa vostră în sufletul vostru; se vor dospi tote rélele; şi ce veţi semăna, semănătura vostră o vor măinca vrăjimaşii voştri; asupră de acéâ voĭu întorce faţa mé în alénul vostru, şi veţi hi bâtuţi înainté vrăjimaşilor voştri; şi carii urăscu pre voi, aceâ se vor domni pre voi; şi veţi fugi căndu nimé pre voi nu va goni; ĭară să nu veţi nici aşa îngădui mie, cu 7 ori mai tare voĭu bate pre voi peintru păcatele vostre, şi voĭu frănge jos pre trufiâ vostră şi pre măriâ trufiei vostre; şi cerul vostru îl vo[ĭu] face ca şi ferul, şi pămăntul ca de aramă, şi muînca vostră va peri, că pămăntul vostru nu-şi va da hasna, şi lémnele pre căinpul vostru nu vor fi roditore; şi să veţi hi înblăndu înprotiva |mé şi nu veţi asculte pre mine, de 7 ori 14 voĭu mai tare mulţi bâtăile pre voi, după păcatele vostre; jivinile sălbatice de pădure voĭu trimite pre voi, carele vor măinca coconii voştri şi dobitocul vostru, şi pre voi vor înpuţina, şi cărările vostre vor pustii; să âră (sic) nici cu aćasta nu vă veţi înbuna şi veţi hi înblăndu în alénul mieu, eu încă voĭu înbla în alénulŭ vostru, şi de 7 ori mai tare o voĭu bate pentru păcatele vostre, şi voĭu aduce armă pre voi, care va sta de bâsău de pre legătura mé care amu făcutŭ cu voi; şi să vă veţi aduna voi întru oraşele vostre, trimite-voĭu pre voi morte de ćumă şi de lăingore, şi voĭu da pre voi în măna vrăjimaşilor voştri; atunce voĭu lua sporĭul păinei, cum zice: muerile vostre vorŭ coce păine, măinca-veţi şi nu vă veţi sătura, că-i voiu lua sporĭul; să âră (sic) nici cu acésté nu vă veţi învăţa, ce veţi înbla în alénul mieu, eu încă voĭu înbla în alénul vostru, şi de 7 ori mai tare voĭu pedepse pre voi, peintru păcatele vostre, pănâ într-atăta cum veţi măinca carné fećorilor voştri şi a fételor vostre, şi eu voĭu pustii pre voi, şi pre chipurile vostre eu le voĭu zrobi, şi pre trupurele vostre céle morte eu le voĭu aruinca ca pre idoli voştri, şi va ură pre voi sufletul mieu, şi voĭu face să fie pustii oraşele vostre, şi eu voĭu pustii pre locurile vostre cele svănte, şi pre mirosenià vostră cé bună; nu mie, voâ să o simţu; în acesta chipu voĭu pustii pămăntul, pănă într-atăta cum vrăjimaşii voştri, carii lăcuescu întru elu; se vorŭ mira pre elŭ, pre voi vor înpărţi între păgăni, şi voĭu trage armă după voi, şi pămăntul vostru va pustii, şi oraşele vostre vor pustii; atuncé

va fi pămăntului sărbâtoor^{e} pănâ veți hi în pămăntu*l* vrăjimașilo*r* voștri; atunce va fi pămăntulu*i* sărbâtoor^{e} și se va înd^{u}lci în sărbătoaré sa, că pănă au fostu pre e*l*, n-au avut sărbâtoor^{e} căndu au vru*t* tribui cu*m* să aibă sărbâtoor^{e}, atunce căndu voi ați lăcuitŭ întru elŭ; de într-aceâ carii vor rămăné de între voi, da-le-voĭu inimă temătoor^{e} în pămîntu*l* vrăjimașilorŭ săi, pănă într-atăta cumŭ de fruînza sunătoor^{e} a lemnului vo*r* fugi, și așa vorŭ fug ca și înainté armei, și vo*r* pica căndu nimé pre ei nu-*i* va goni, și vo*r* fugi unu*l* de altu; nimé de între voi nu va cuteza rădica arma pre vrăjimașu*l* său,. căce au înblatŭ înprotiva mé, dereptŭ acée eŭ încă voĭu înbla în alénu*l* lor

15

NOTANDA

мꙋꙟка, мьꙟка, кьꙟпоул, льꙟгоре, ароуꙟка, фрꙋꙟза, де ꙟ, пре ꙟ, де ꙟтре, пе ꙟтроу (dar și пентрꙋ), adecă *muînca*, *măînca*, *căînpul*, *lăîngore*, *aruînca*, *fruînza*, *de în*, *pre în*, *de între*, *pe întru*, în loc de *munca*, *mînca*, *cîmpul*, *lîngoare*, *arunca*, *frunza*, *din*, *prin*, *dintre*, *pentru* [11];

ь generalmente pentru *ă*, dar și pentru *ŭ* în: ворь, алѣноуль, дерепть, ель, авоуть, коумь, ѫгипеть . ..., iar unele cuvinte prezintă ambele întrebuințări totodată: мльтишоуль (ml*ă*tișul*ŭ*), фрьнть (fr*ă*nt*ŭ*), фькоуть (f*ă*cut*ŭ*), врьжимашїлорь (vr*ă*jimașilor*ŭ*) [12];

ѫ se confundă:

a) cu ь: пьнѫ, пѫнь și пьнь, пѫмьнтꙋль și пьмьнтꙋл, семьнѫтоура și семьньтоура, вострѫ și вострь, сьрбѫтоѡре și сьрбьтоарѣ ...;

b) cu ѣ, ꙗ sau ѧ: ачѣѫ (acé*ea*), троуфїѫ (trufi*ea*), мьрнѫ (mări*ea*), ѫрь (*ĭa*ră), мїросенїѫ (mirosen*iea*) [13];

c) cu аѡ: воѫ și воаѡ;

d) în fine, îl găsim în: бѫтоуци, бѫтьнле, спѫмьнта, бѫсьоу și — ce-i mai curios — în ѫгипеть.

în loc de оа, mai adesea simplul о sau ѡ: ꙟторче, тоте, востре, востръ, ѡсте, родиторе, морте (la substantiv și la adjectiv), льꙟгоре, коче; uneori оѡ: тоѡте, родитоѡре, сꙋньтоѡре, сьрбѫтоѡре; mai rar оа: воаѡ (dar și воѫ), плоае, сьрбьтоарѣ;

finalul *u* întreg: ꙟбльндоу, сокотиндоу, цининдоу, сьнтꙋ (sum), кьндоу, амоу, оурьскоу, ꙟгьдꙋиндоу, оурьндоу, лепьдьндоу, векоу (pentru векю), мнеоу, еꙋ, синцꙋ, елоу (dar și ель), аоу фостоу, лькоуеckоу, алтоу, кипоу;

finalul *i* totdeauna întreg, chiar în ноу шї ва да (nu-și va da);

epenteticul *i* în пьнне, пьннеи;

organicul *i* lipsește în спѫмьнта (din спаймъ = *expav*i*men, cf. арамъ = aeramen) [14];

фи și хи se întrebuințează fără distincțiune, chiar în aceeași frază, de ex.: сь веци хи оурьндоу ачѣсте порьнчи але мѣле ши соуфлетоул востроу ва фи лепьдьндоу ...;

16 infinitivul cu *e* pentru *a* și *i*: сь ноу веци аскоулте ... вою педепсе ...;

pozițiunea pronumelui personal în: сь мине нꙋ веци хи ꙟгьдꙋиндоу ..., сь ноу веци нїчи аша ꙟгьдоуи мине ...;

poziţiunea adverbului in: де 7 ѡри вою май таре моулцй бъ̆тъиле пре вои ..., сь ноу вецй нічй аша ꙟгьдоуи ...;

pe lingă: де 7 ѡри, forma: коу 7 ѡри;

la condiţional, in loc de «când ar fi trebuit ca să aibă» — кьидоу доу броут трїбоуи коум сь аибь (cf. Cipar, *Principie*, p. 191-192);

intrebuinţările lui коум:

a) пре вои амоу адоус афарь де ꙟ Ѫгипеть коум робй ачелора сь нȣ фиций ... доу броут трїбоуи коум сь аибь ...,

b) коум зйе моуерїле востре ворь коче пьине ...,

c) пьнѫ ꙟтратьта коум вецї мь̆ꙟка..., пьнь ꙟтратьта коум врьжимашїи... пьнь ꙟтратьта коумь де фрȣꙟза сȣньтоѡре а лемноулоуи вор фȣци;

пре мїросенїѫ востръ чѣ боунь ноу мие вої сь о симцȣ, acolo unde in ediţiunea din 1688: «нȣ вою мироси миросенїѧ жѫртвелорь воастре», lătineşte: «non olfaciam odorem sacrificiorum vestrorum», greceşte: «οὐ μὴ ὀσφρανθῶ τῆς ὀσμῆς τῶν θυσιῶν ὑμῶν»;

ведѣвою пре вои кȣ коутремоури ши коу фоугичеи (?) коу фригоури ... [15];

асоупрь де ачѣѫ ...;
ачеѫ се вор домни пре вои ...;
сь Ѫрь нїчї кȣ ачаста ноу вь вецй ꙟбоуна ...;
морте де чоумь шї де ль̆ꙟгоре ...;
вою адоуче армь пре вои каре ва ста де бѫсьоу ...;
коконии воцри ши добитокоул вострoу ...;
далевою инїмь темьтоѡре ꙟ пьмьнтоул врьжимашїлорь сън ...;

мьлтишоуль ва аѫȣнџе сторсȣра шї сторсȣра семьнѫтоура, acolo unde in ediţiunea din 1688: «ва апȣка воаѡ треиришȣл кȣлесȣл ши кȣлесȣль ва апȣка сънмѫнца», lătineşte: «*comprehendet vobis trituratio vindemiam, et vinde|mia* 17 *comprehendet sationem*», greceşte: «καταλήψεται ὑμῖν ὁ ἀλοητὸς τόν τρυγητὸν, καὶ ὁ τρυγητός καταλήψεται τὸν σπόρον»;

семьна, семьньтоура, cu primul *e* clar;

reflexivul се totdeauna distins de condiţionalul сь;

сь, afară de intrebuinţarea sa la condiţional, e pus izolat in loc de «dacă», intocmai ca latinul *si*;

кипоуриле, cu *-uri-*, dar in acelaşi rînd троупоуреле, cu *-ure-*;

доумнизеоул;
алѣноул;

громазилор;
дерептате;
живиниле рѣле;
връжимашїи;
хасна;
нимѣ;
ва коутеза ръдика, fără infinitivalul *a*.

18

II

NOTIȚĂ PE O CARTE

GALAȚI, 1571

Notița de mai jos este scrisă pe legătura unei psaltiri manuscrise, care se află în Biblioteca Națională din Belgrad, Ms. no. 122, in-8 [16].

Am copiat-o cam iute în călătoria mea din 1871, fără să fi avut timp de a face un facsimile.

O dăm aci numai în interesul filologic, abstracțiune făcînd de paleografie.

La mărgini hîrtia fiind ruptă pe alocuri, am indicat lipsurile prin puncturi în reproducerea originalului, completîndu-le însă, după putință, în transcripțiune.

1. фїиꙟ(д) кȣмпърат҄ъ ачѣстъ сф҃нтъ ѱ...
2. ши датъ помѣнъ. бесѣречен де ꙟ...
3. де ȣ(н) ворни(к) анȣме, ра(д), порекла лȣ(н)...
4. съ дезлегъ фїин(д) ка (*sic*) вѣке. пентрачѣ...
5. ачеста ворни(к), ра(д), кареле ѡ дедѣсе пе...
6. ши не авъꙟ(д) чине ѡ лега.
7. ꙗтъ цȣпънѣса тъмъшое грекоаѧ съ афлъ
8. ... ѡ дѣде ла мещє(р) де о легъ. ка съ анбѫ ши ѧ
9. помѣнѫ. пеꙟтрачѣ че преѡ(т) съ ва афла...
10. бесѣрека дн ꙟ гълаци. съ поменѣскъ ши пре
11. ра(д) кареле ѡ аȣ да(т). ши пре пъринцїи лȣ...
12. ши съ поменѣскъ ꙟ с(т) литȣргїе. ши пре ачещи...
13. ... тома. ч(д). добра. ч(д). ра(д).
14. къ зиче зиче (*sic*) с҃вꙟнта скриптȣръ. блаже(н) мъ(ж). адекъ
15. ферiче де бърбатȣ(л), че нȣ мѣрџе спре сфатȣ(л) не
16. кȣрацило(р). ши спре калѣ пъкътошило(р) нȣ...
17. ши спре скаȣнеле пїерзъторило(р) нȣ шѧде...
18. ꙟтрȣ лѣцѧ лȣ(i) дȣмнезъȣ ꙟ(i) воѧ лȣ(i)...
19. ...ꙟтрȣ лѣцѣ лȣ(i) съ ꙟвацъ зȣа...
20. † х̄з҃о҃ѳ †

TRANSCRIPȚIUNEA

fiiind cumpărată acéstă s[ă]ntă ps[altire] și dată poménă besérecei de în [Gălați] de un vornic anume Rad[ul] porecla lui... să dezlegă fiind ca véche, pentr-acé... acesta vornic Rad[ul], carele o dedése pe[rind?] și neavăind cine o lega, ĭată g'upănésa Tămășoc Grecoaĭa să află [de] o déde la meșter de o legă, ca să aibâ și ĭa poménâ; peintr-acé ce preot să va afla [la] beséreca di în Gălați, să pomenéscă și pre Rad[ul] carele o au dat, și pre părinții lu... și să pomenéscă în s[fânta] liturghie și pre acești... Toma чед (cu copii), Dobra чед (cu copii), Raa[ul], că zice zice sv[ă]nta scriptură: блажен мъж, adecă ferice de bărbatul ce nu mérge spre sfatul necuraților și spre calé păcătoșilor nu... și spre scaunele-pierzătorilor nu șĭade... întru légĭa lui Dumnezău ĭi voĭa lui... întru légé lui să învață zua...

† 7079 (1571) †

NOTANDA

20

фїн·тд și фїинд;

пентрачѣ și пе·нтрачѣ;

лѣцѧ și лѣцѣ;

помѣнъ și помѣнѫ;

сфн҃тъ și свн҃та;

де ·н și дн ·н;

confuziunea între о și оа, е și ѧ: тъмъшое грекоаѧ;

не авъ·тд чине ѡ лега, fără infinitivalul *a*;

ка în loc de кам;

gradațiunea timpilor: аѹ дат, дѣде, дедѣсе;

цѹпънѣса;

че преѡт съ ва афла, în sens de «orice preot...»;

бърбатѹл че нѹ мѣрџе...;

спре = latinul *super*;

·ні = este;

finalul *i* pretutindeni întreg;

finalul *u* nu putea fi însemnat; toate consoanele finale fiind aruncate deasupra rîndului, astfel că vocala ce le însoțește se subînțelege [17];

reflexivul *se* nu e distins de condiționatul *să*: съ дезлегъ... съ поменѣскъ...;

ферiче де бърбатѹл...;

пїерзъторилор;

зѹа.

21

III

MEMORANDUM DESPRE FACEREA UNUI IAZ DE MOARĂ

EGUMENUL EVTEMIE, BISTRIȚA (DISTR. VÎLCEA), 1573, DECEMBRE 21

Originalul, scris pe o bucată de pergamenă gălbuie de 28 ½ centimetri în lățime și numai 16 ¾ în lungime, cu litere mari nelegate, nalte cam de 2 ½ — 3 milimetri, se află în Arhivul Statului din București, între actele așa-numite „netrebnice“ ale mănăstirii Bistrița din Oltenia [18].

Din dos, cu o mînă posterioară, dar veche, este însemnat: ꙗзȣл морїи ѡ(т) бъбѣни.

În Cartularul sau « Condica » Bistriței, « ꙟтрȣ каре саȣ скрис хрисоавеле ши кърциле мошїилор », la anii 1795-96, de către Dionisie Eclesiarcul[1], in-fol., tomul I, foaia 296 verso, s-a copiat documentul în următorul mod:

Адекъ еȣ Єфтимие Єгȣменȣл ѡ(т) Бистрица, кȣм съ съ щие че ам келтȣит пре ꙗзȣл дела моаръ дин Бъбѣни, ꙟ зилеле лȣй Алеѯандрȣ водъ, Асприй гата хгѿ: ши зече вачй грасе, ши зече ѡй, ши в҃і рѫмъторй грашй, ши, д҃: биволй, ши, е҃: де ѡброаче де грѫȣ, ши алте бȣкате мȣлте мѫнкътоаре, Дечй лам фъкȣт кȣ мȣлтъ трȣдъ ши ѡстенѣлъ, ши ам плътит тот кȣ стѫнжинȣл де аȣ съпат принтрег, дин апа Бистрицїй де ȣнде съ ꙟчѣпе ꙗзȣл пѫнъ | дин жосȣл метохȣлȣй, ꙗр фъръ

22 че ам плътит, ам мȣнчит мȣлт ши кȣ ѡаменїй мн(с)тирїй ка съ фие сфнтей мн(с)тирй де хранъ, ꙗр чине съ ва аместека ꙟтрачест ꙗзȣ, съ фие проклет де т҃ні: сфнци пъринцй, ши де тот соборȣл сфнтей мн(с)тирй, ши каре егȣменй нȣ вор къȣта съ цие ачест ꙗз, съ ле фіе пѫрѫше ла жȣдеката чѣ ꙟфрикошатъ майка пречиста, ши лам сфѫршит ла лȣна лȣй декемв: к҃в: | печетѣ мн(с)тирїй | ла лѣтȣл хз҃пв:

---

[1] Acelaşi de care e scris « Cronograful Țării Româneşti de la 1764-1815 », publicat de Papiu, în *Tezaur de monumente istorice*, t. 2, p. 159-236. Papiu observă în notă, p. 159: « *cine era Dionisie Eclisiarcul, nu puturăm afla. Din unele pasage ale cronicei pare a fi fost de peste Olt* ». — Afară de Condica Bistriței în 3 tomuri mari, acestui neobosit călugăr, care se iscăleşte « biv eclisiarh al episcopiei Rîmnicului » şi « dascal slovenesc », i se mai datoresc: Condica Tismenei în 2 groase foliante, Condica mănăstirii Obedeanul 1 foliant, Condica mănăstirii Jitian 1 foliant, Condica Govorei etc. etc., pe lîngă sute de documente traduse din slavoneşte, toate conservate în Arhivele Statului [19].

Să compare cineva această copie cu originalul de mai jos, și se va încredința că aproape nici un cuvînt nu este bine transcris.

Copistul a schimbat pretutindeni ortografia, a modernizat pronunciațiunea, a tradus cuvintele slavice, a mers cu cutezarea pînă a preface pe сь în шн, ba chiar a adăuga pe «чѣ ·ꙟфрнкошатъ», care nu se află nicăiri în original; și să nu se uite că acel copist era anume Dionisie Eclesiarcul, om nu fără cunoștințe și cu multă deprindere la citirea crisoavelor și zapiselor.

Aceasta ne dă măsura încrederii ce putem pune, sub raportul limbei și al paleografiei, pe vechile copie române ale manuscriselor anterioare, bunăoară a cronicelor noastre sau a cărții lui Neagoe-vodă.

Vom vedea însă, mai la vale, că nici ceilalți condicari mănăstirești n-au fost mai scrupuloși.

O copie mult mai exactă a acestui document, deși nu tocmai perfectă, figurează în Condica cea nouă a Bistriței, făcută de către Comisiunea Documentală la 1859, in-f., t. 1, p. 253.

Ambele Condice, cea din urmă în trei exemplare identice, se află în secțiunea manuscriselor din biblioteca Arhivelor Statului, la un loc cu mai multe alte prețioase cartulare mănăstirești, pe cari le vom cita la locul lor.

Pecetea cerculară întipărită pe ceară, «sceau circulaire placard», sub cuvîntul сфрьшит din ultimul rînd, este de 4 centimetri în diametru; ea s-a stricat însă cu desăvîrșire, rămînînd numai locul ei, cu dese găurele, peste cari era lipită ceara, de o culoare — se pare — galbenă închisă.

1. † аде(к) еꙋ евтемїе егꙋменоу(л) ѡ(т) бистри(ц) кꙋ(м) сь(с) щїе ча(м) ке(л)тꙋи(т) пре ꙗзꙋ(л) дела моарь дела бьбѣни 23

2. ·ꙟ зилеле лоу алеѯа(н)дро во(д).а(с) гата х҃гѡ. ши ӏ҃ ва(ч) гра(с). ши ӏ҃ ѡи. ши. в҃ӏ рьмь

3. тори граши ши д҃ биволи. ши. с҃.. де ѡбороаче де грьꙋ. ши а(л)те боука

4. те моу(л)те мьнкьтоаре ди(ч) ла(м) фькоу(т) коу мꙋ(л)ть трꙋ(д) ши ѡстенѣль

5. ши а(м) пльти(т) то(т) кꙋ стьнжинꙋ(л). де аꙋ сьпать принтре(г) де ·ꙟ апа би(с)три

6. цеи де оунде се ·ꙟчѣпе. ꙗзꙋ(л) пь(н) дин жосꙋ(л) метохꙋлꙋи. ꙗрь фьрь ча(м) пльти(т) а(м) мꙋ

7. ничть мꙋ(л)ть ши кꙋ ѡаменїи мьнѫстирїи ка(с) фїе сфь(н)теи мьнькстирї

8. де хра(н). ꙗ(р) чине се ва аместека ·ꙟтраче(с) ꙗзь сь фїе прокле(т) де. т҃иї. ѿци ши де

9. то(т) сьборꙋ(л) сфьнтеи мь(н)стири сь каре егꙋме(н) нꙋ во(р) кьꙋта сь цїе аче(с) ꙗзь. сь ле фїе

10. пьрь(ш) ла жꙋдека(т) манка пр҃ч(с)та ши ла(м) сфрьши(т) м(с)ца де(к) к҃а вь лѣ(т) х҃зп҃в.

TRANSCRIPȚIUNEA

† adec^{ă} eu Evtemie egumenul ѡт (de la) Bistriț^{a}, cum să s^{e} știe ć-am cheltuit pre ĭazul de la moară de la Băbéni în zilele lu Alexandro vod^{ă}, as^{pri} gata 3800, și 10 vać^{i} gras^{e}, și 10 oi, și 12 rămători grași, și 4 bivoli, și 200 de oboroace de grău, și alte bucate multe măncătoare; dić^{i} l-am făcut cu multă trud^{ă} și ostenélă și am plătit tot cu stănjinul de au săpatŭ printreg de în apa Bistriței de unde se încépe ĭazul păn^{ă} din josul metohului; ĭară

fără c-am plătit, am muncitŭ multŭ și cu oamenii mănăstirii, ca s[ă] fie sfăntei mănăstiri de hran[ă]; ĭar[ă] cine se va amesteca într-acest ĭazŭ, să fie proclet
24 de 318 ѿци (părinți) și de tot săborul sfăntei măn[ă]stiri; să care ejgumen[i] nu vor căuta să ție acest ĭazŭ, să le fie părăș[ă] la judecat[ă] maica prec[e]sta; și l-am sfrășit м(с)ца (luna) de[cemvrie] 21 вь лѣт (în anul) 7082 (1573).

NOTANDA

ь pentru *ă*: модрь; рьмьтори, мьнкьтоаре etc., dar și pentru *ŭ*: мѹнчить, мѹлть, ıазь, iar în cuvîntul сьпать (săpatŭ) — ambele întrebuințări totodată [20];

ıѧзь, dar mai jos: ıазь;

мьнѫстирїи, dar mai jos: мьньстирї și мьньстири;

Ѧлеѯандро cu finalul *o* pentru *u* [21];

лоү pentru лоүи;

finalul *i* pretutindenea întreg: рьмьтори граши, биволи, мьньстири;

finalul *u* întreg numai după vocală: еѹ, грьѹ, аѹ;

де ·ⷩ апа, dar mai jos: дин жосѹл, precum și прин, nu пре ·ⷩ;

contracțiune принтрег = prin' întreg [22];

се ·ⷩчѣпе, се ва аместека, dar la condițional: сь цїе, сь фїе;

remarcabil accentul pe *e* în ѡамéнїи;

să pentru *dacă*: сь нѹ вор кьѹта;

dicĭ pentru *decĭ*: дич лам фькоүт;

fără pentru *peste*: фьрь чам пльтит, ам мѹнчить;

la « mănăstire », genitivul cu *ii*: мьнѫстирїи, dar la « sfîntă », genitivul cu *ei*: сфинтеи.

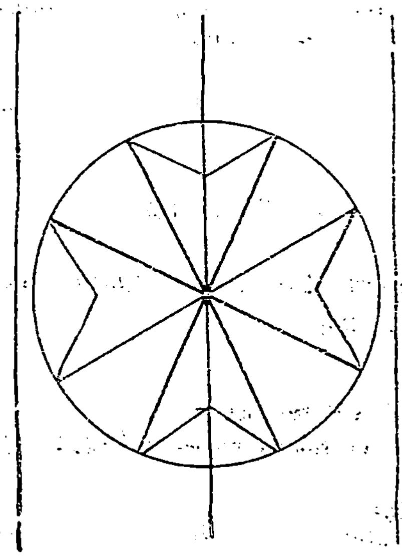
IV

ZAPIS DE VÎNZARE

ŞTEFAN DIACUL, BRĂHĂŞEŞTI (DISTR. TECUCI), 1577 APRILE 4

Originalul se află în Arhivele Statului, actele episcopiei de Roman, legătura 4 [23].

E scris pe hîrtie de o culoare galbenă rădăcinie, foarte grosolană, pe o bucată de $20^1/_2$ centimetri în lungime şi 19 în lăţime, avînd următorul semn de fabrică:

Scrisoarea e frumoasă şi mare; literele sînt nalte cam de 2 milimetri. Două peceţi octogone de $1^1/_2$ centimetri în diametru, reprezintînd neşte monograme sau arabescuri, sînt rău întipărite cu fum şi aproape de tot şterse [24].

1. † адекъ е(ѹ) петрѣ брахъ(ш) скри(ѹ) ши мъ(р)тѹрисе(с)кѹ кѹ че(с)тѹ 26 запи(с)
2. а(л) ме(ѹ). кѹ(м) а(м) фо(с)тѹ кѹ(м)пъра(т) ѡ па(р)те де ѡчинъ ди(н) са(т) ди(н) бръхъше(щ).

3. де 8(н)де а(8) фо(с)т8 шезн(н)д8. к8дрѣ. дн(н) џ8мътате де са(т) а чн(н)чѣ
4. па(р)те. че са алѣџе па(р)тѣ ан8(ш)къи. ши а фрател8(і) ен мътею.
5. ши е(8) ѡ а(м) въ(н)д8(т) л8(і) д8митр8 тѣ(х)ни. ши фемее(і) сале текле.
6. дере(п)т8 доаѡ с8те ши тре(і) зе(ч) де флорн(н)ци бани тътъръщи.
7. ка сън хїе л8(і) ѡчинъ ши мошїе ↑(н) вѣ(ч) неклътн(т). ши ↑(н) то(к)ма(л)
8. нѣ(8) фо(с)т8 ѡна с8лнцаш8(л). ши б8(р)на(р) спътъре(л) ши коч8 бъдѣ
9. колѣ ши м8(л)ци ѡамн(н) б8ни. ши е(8) щефа(н) дїак8(л) а(м) скри(с). ши
10. пре ма(і) маре кредн(н)це нѣ(м) п8(с) ши печецнле ка съ се щїе. —

в(лт) х͠зпе а(п) ͠д дни

(L.S.) (L.S.)

TRANSCRIPȚIUNEA

† adecă e*u* Petré Brahă*ș* scri*u* și mă*r*turise*s*cu cu ce*s*tu zapi*s* a*l* meu, cu*m* a*m* fo*s*tu cu*m*păra*t* o pa*r*te de ocină di*n* sat di*n* Brăhășe*ști*[i] de u*n*de a*u* fo*s*tu șezi*n*du Cudré, di*n* g'umătate de sa*t* a ci*n*cé pa*r*te ce s-a alége parté Anu*ș*căi și a fratelu*i* ei Măteĭu, și e*u* o a*m* vă*n*du*t* lu*i* Dumitru Té*h*ni și femee*i* sale Teclei, dere*p*tu doao sute și tre*i* ze*c*[i] de flori*n*ți bani tătărăști, ca să-i hie lu*i* ocină și moșie î*n* vé*c*[i] neclăti*t*[ă], și î*n* tocma*l*[ă] né*u* fo*s*tu Ona sulițașu*l* și Bu*r*na*r* spătăre*l* și Cocu Bădécolé și mu*l*ți oami*n*[i] buni, și e*u* Ștefa*n* diĭacu*l* a*m* scri*s*, și pre ma*i* mare credi*n*țe né*m* pus și pecețile ca să se știe.

в лт (anul) 7085 (1577) ap[rilie] 4 ͠дни (zile).

NOTANDA

finalul *u* întreg în чест8, фост8, а8, шезннд8, дерепт8, мърт8рнсеск8...;

27 finalul *i* întreg pretutindeni;

џ8мътате;

pretutindeni дни, nu ден sau де ↑;

forma verbală: 8нде а8 фост8 шезннд8 К8дрѣ (cf. formele analoge în textul de sub no. I);

contracțiunea са алѣџе, pentru се ва алѣџе;

de-naintea condiționalului съ totdeauna ка: ка съ-и хїе, ка съ се щїе;

хїе pentru фїе;

reflexivul се distins de condiționalul съ: съ се щїе;

nominativul singular: кредннце;

numi proprie interesante: К8дрѣ, Б8рнар, Коч8 Бъдѣколѣ [25];

repetițiunea: днн сат днн Бръхъшещн;

formațiunea numilor locale: Брахъш — Бръхъшещн;

gradațiunea timpilor: ам фост8 к8мпърат... ши... ам вънд8т;

зечн, nu зѣчн, și фемеен, nu фемѣен;

флорници бани тътърăщи;
pleonasm: ѡчинъ ши моші́е;
Мътею, cu *ă*;
дерепту;
ѵдмини;
genitivul femeiesc cu *-ei:* фемеei, Теклеи, dar Минушкъи;
меу, nu мнеу.

28

V

ZAPIS DE VÎNZARE

DRUȚEA, DISTRICTUL BACĂU, 1581, MARTIU 11

Originalul se află în Arhivele Statului, actele mănăstirii Cașin, legătura nr. 9 [26].

E scris pe hîrtie gălbuie, lung de 28, lat de $18^1/_2$ centimetri, rupt în mai multe locuri, fără semn de fabrică.

Literele, cam de $2—2^1/_2$ milimetri în nălțime, sînt frumoase.

Pecețile, întipărite foarte grosolan cu cerneală, lucru nu tocmai rar în vechile zapise române, dar pentru care în sigilografie nu există vreun termin tecnic *, sînt nedescifrabile.

* Cf. Chassant et Delbarre, *Dictionnaire de sigillographie*, Paris, 1860, p. 160 sqq.

1. † Єто а(з) дрȣцѣ скрн(ȣ) шн мь(р)тоүрнсескоү є(ȣ) коү че(ст) запн(с) а(л) мїе(ȣ)
2. коү(м) а(м) вь(н)доү(т) е(ȣ) а мѣ па(р)те де ѡчннь дн(н) са(т) дн(н) поенн
3. коү то(т) веннтоү(л) а(м) вь(н)доү(т) непотоүмїе(ȣ) лȣн[1] нгна(т) до
4. бо(ш) шн сȣрорїн сале а(л)бен преоүтѣсїн дерептоү оү(н) ка(л)
5. шн трен зьчн де талере ка сь ле фїе ло(р) днрѣ(п)ть ѡчн(н)
6. ...їе ....ло(р) шн непоцнло(р) ло(р)....

29

7. .....вь(н)доү(т) пе(н)трȣ кь фн.....
8. на(м) ка сь ле фїе ло(р) днрѣ(п)ть м...їе ꙟ(н) вѣчн. дн(н) на...ѣ
9. лȣ(і) доүмнтрȣ плешѣ вьтавȣлȣ(н) де нн...щн. шн мнхнѣ
10. ѡ(т) та(м). шн косте... а(р) дн(н) стьнещн шн глнга дн(н) бȣчȣ(мн)
11. шн боүда дн(н) ма(л) шн моү(л)цн ѡаменн бȣнн деч нон
12. ачещн ѡаменн карен ман соү(с) скрїе дакь а(м) везоү(т) то(к)мальь
13. де́ бȣнь вое нон ꙟ(н)кь нѣ(м) пȣ(с) печецнле пе(н)трȣ ман маре
14. мь(р)тоүрїе ка сь сь щїе. в лѣ(т) ҂зпд. м(с) ма(рт) ӏ҃ї д(н)

L.S. L.S. L.S. L.S.

---

[1] Urmează до, șters apoi cu degetul.

TRANSCRIPȚIUNEA

† Ѥто аз (iată eu) Druțé scri*u* și mă*r*turisescu e*u* cu ce*st* zapi*s* al mie*u* cu*m* a*m* vă*n*du*t* eu a mea pa*r*te de ocină di*n* sa*t* di*n* Poeni cu to*t* venitu*l* a*m* vă*n*dut nepotu-mie*u* lui Igna*t*. Dobo*ș* și surorii sale A*l*bei preutésii dereptu u*n* ca*l* și trei zăci de talere, ca să le fie lo*r* diré*p*tă oci*n*ª [și moș]ie. . . lo*r* și nepoțilo*r* lo*r* . . . vă*n*du*t* pe*n*tru că fi[ciori] n-am ca să le fie lo*r* diré*p*tă m[oș]ie î*n* véci, di*n* na[int]é lu*i* Dumitru Pleșé vătavulu*i* de Ni . . . ști, și Mi*h*nea ѿ там (tot de acolo), și Coste. . . a*r*. di*n* Stănești, și Gliga di*n* Bu-ću*mi*, și Buda di*n* Ma*l*, și mu*l*ți oameni buni; deci noi acești oameni care-i mai su*s* scrie, dacă a*m* vezu*t* tocmală de bună voe, noi î*n*că né*m* pu*s* pecețile pe*n*tru mai mare mă*r*turie ca să să știe. в лѣт (în anul) 7089 (1581) м(с) (luna) ma*rt*ⁱᵉ 11 дн (zi).

NOTANDA

ь totdeauna pentru *ă*;

u final întreg: дерептоу, мьртоурисескоу, мїеꙋ, скриꙋ, iar în celelalte cuvinte se subînțelege prin aruncarea ultimei consoane deasupra rîndului;

i final întreg: поени, лꙋи, албеи, треи зьчи. . .; 30

дерептоу cu де-, dar дирѣпть cu ди-;

totdeauna дин, niciodată де ꙟ sau деи;

reflexivul *se* confundat în scriere cu condiționalul *să:* сь сь щїе;

la condițional сь este totdeauna preces de ка: ка сь ле фїе, ка сь сь щїе;

la dativ: непотоумїеꙋ;

la genitiv se confundă desinințele cazuale femeiești *ei* și *ii:* сꙋрорїи албеи преоутѣсїи;

лꙋи игнат, лꙋi доумитрꙋ, nu лꙋ;

мїеꙋ;

зьчи (zeci) cu vocala obscură, dar везоут cu vocala clară;

în loc de « oameni mai sus scriși », constructiunea sintactică: ѡамени каре-и маи соус скрїе [26a];

numi locale: Поени, Бꙋчꙋми, Мал. . .;

numi personale: Дрꙋцѣ, Добош, Албა, Плешѣ, Глига, Боуда;

monetă: талере;

dacă = ital. *dacchè.:* дакь ам везоут;

repetițiunea: дин сат дин Поени (cf. textul de sub no. IV):

accentul pe *e* în ачéщи.

31

VI

O SENTINȚĂ

TUDOR LOGOFĂT, VLĂDEȘTI (DISTR. MUSCEL), ÎNTRE 1583—1585, SEPTEMBRE 22

Originalul se află în Arhivele Statului, între documentele schitului Valea din districtul Muscel, legătura no. 18 [27].

E scris întreg cu mîna lui Tudor logofăt din Vlădeni, astăzi Vlădești, comună rurală din Muscel, pe unde se află, de asemenea, toate celelalte localități menționate în document: Coteștii, Retivoeștii, Mihăieștii, Țigăneștii, precum și mănăstirea Vieroșul sau «Virășu».

Scriitorul aparținea, prin urmare, uneia din regiunile cele mai muntoase ale României.

Datul aproximativ al documentului, afară de considerațiuni paleografice, rezultă din următoarele:

Sălașul de țigani al Oprii, dăruit Marinei de către cumnată-sa jupîneasa Ancă a logofătului Condrea — fondul procesului dezbătut în textul de mai jos — figurează în testamentul acesteia din urmă, scris în ziua morții ei la 17 august 1576 și transcris în toate Condicele mănăstirii Vieroșul [1] [28].

Documentul de față ne spune că pe acest țigan Oprea, cu familia sa, Marina îl vînduse vornicului Oancea «cându au foostu în zilele lu Alixandru 32 vodă celu bătrânu tatălu Mihnéei vodă», adecă | înainte de 1578, de vreme ce anul 1577 este ultimul din domnia lui Alexandru.

De la anul 1577 pînă la darea sentinței din textul nostru au trebuit să mai treacă vreo cîțiva ani, în intervalul cărora a murit țiganul Oprea, lăsînd fiu pe Calciul, și a murit stăpînul sălașului, vornicul Oancea, rămînînd moștenitor fiul său Preda.

În acest mod s-ar putea căuta datul aproximativ cam pe la anul 1580; dar atunci se afla pe tron Mihnea, menționat în document ca fiu al lui Alexandru-vodă, și de aceea scriitorul, unul din judecătorii cei «luați pré răvașelé domneștii», n-ar fi uitat, după toată probabilitatea, de a pune: «măriei sale Mihnei vodă» în loc de a zice simplu: «Mihnéei vodă».

[1] Această mănăstire posedă trei Condice: I. din 1780, 1 vol. in-fol.; II. din 1807, 5 tom. in-16; III. din 1861, făcută de către Comisiunea Documentală, 1 vol. in-fol., în 2 exemplare. Testamentul jupînesei Anca se află în cel de-ntîi la foaia 164, în cel al 2-lea la foiele 68—70, în cel al 3-lea la pag. 120—122, după exemplarul no. I.

Iată de ce noi preferim intervalul dintre anii 1583—1585, cînd domnea Petru Cercel, după care însă a venit iarăşi Mihnea-vodă şi a stat apoi la domnie tocmai pînă la 1589.

După ce am limpezit astfel punctul geografic şi pe cel cronologic, să venim la elementul paleografico-filologic.

Originalul e scris pe hîrtie gălbuie de $30^1/_2$ centimetri în lungime şi 20 în lăţime, avînd semn de fabrică un vultur cu două capete sub o singură coroană cu o stea deasupra, dar schiţat într-un chip atît de nehotărît, încît ne-a fost anevoie de a-l scoate în facsimile.

Textul s-a transcris în Кондика сфинтей ши дȣмнезеещїй мънъстирй дин Бале, scrisă la 1801 «прин мȣлта невоинцъ а лȣй Геѡргїе ДАскал ѡ(т) сȣд Мȣшчел, сатȣл Беревоещй», un volum in-fol., la foaia 112 verso, în următorul mod:

Нои Боерїи че ам фѡст лȣаци прин ръваше домнещи, пе нȣме тȣдор лѡг: ѡ(т) влъдѣни, ши войко лѡг: ѡ(т) котещи, ши сумеѡн питарюл ѡ(т) ретевоещй, ꙟнсъ нѣȣ фѡст лȣат преда фечорȣл ѡанчїи Дворникȣл дин михъещи ши егȣменȣл дела мънъстирѣ ѡ(т) вирѣш, ши степан лѡг: ѡ(т) цъгънещи, де съ кълтъм, пентрȣ ръндȣiала ȣнȣи циган, анȣме калчȣл фечорȣл ѡпрїинїй, а лȣи испас, ал кȣи аȣ фѡст, ши кȣ.i съ каде съл цїе. Дечи ной ачещи трей боерй, Ной ам оумблат пе ȣрма ачестȣи циган, ши аша ам афлат кȣ але ноастре сȣфлете, кȣм ачест циган че ꙗсте май сȣс скрис, аȣ фѡст де мошїе ал жȣпънѣсїй анкъй, жȣпънѣса кондреи лѡг: ꙟтрȣ ачѣꙗ жȣпънѣса| анка наȣ фъкȣт коконй кȣ кондрах (*sic*) лѡг: чи аȣ лȣат пре ѡ сор а кондрей анȣме марика, де шаȣ фъкȣто де сȣфлет, ши ꙗȣ дат ачест циган че ꙗсте май сȣс зис: ѡпрѣ исправъ татъл калчȣлȣй, ши ꙟкъ кънд ѡ аȣ мъритат, мȣлтъ зѣстре ꙗȣ дат, ꙗр ꙟтрȣ ачѣꙗ, кънд аȣ фост ꙟ зилеле лȣи Алеѯандрȣ водъ челȣй бътрѫн, татъл михней водъ, марика аȣ фъкȣт токмѣлъ кȣ ѡанчѣ дворникȣл, татъл предїй, де ꙗȣ вьндȣт пре ачел циган, ѡпрѣ исправъ татъл калчȣлȣй, ши аȣ фѡст де атȣнчи пънъ акȣма ачел циган ши кȣ фечорїй тот ай ѡанчей дворникȣл, ꙗр дȣпъ моартѣ ѡанчей двор: лаȣ цинȣт преда фечорȣл лȣй. Іаръ кѫнд аȣ фост акȣм, ꙗр саȣ апȣкат ачещи боери че сѫнт май сȣс зишй, ши кȣ егȣменȣл де ачест циган калчȣл фечорȣл ѡпрй, ка съл ꙗ: ꙗръ апой нѣȣ фѡст лȣат пре ной пре ръваше домнещй ка съ афлъм де рѫндȣл ачестȣй циган; дечи нои лȣѫнд кȣ але ноастре сȣфлете, съ фїе ши съл цїе Преда фечорȣл ѡанчеи дворникȣл, фїинд къ лаȣ кȣмпърат сън фїе де мошїе: Нои аша ам афлат кȣ але ноастре сȣфлете, ши мъртȣрисим, ши де акȣм съл цїе чине лаȣ ши кȣмпърат. — пис: мѣсца: септ: кв: дн.

Тȣдор лѡгф:

Această pretinsă copie este mai mult un fel de traducere.

Georgie Dascălul a fost şi mai puţin scrupulos decît acel Dionisie Eclesiarcul, despre care noi am vorbit mai sus sub no. III.

El schimbă nu numai ortografia, dar pînă şi cuvintele, începînd de la rîndul de-ntîi, unde pentru: нѣ аȣ фоѡст лȣатȣ прѣ ръвашелѣ, pune: ам фѡст лȣаци прин ръваше, şi pînă la rîndul din urmă, unde pe: ченѣ лаȣ ши кȣнпъратȣ îl preface în: чине лаȣ ши кȣмпърат.

În rîndul 5: фечорȣл ѡпрѣени лȣи испавъ se preface în: фечорȣл ѡпрїинїй а лȣи испас; în rîndul 9: наȣ фаптȣ, în: наȣ фъкȣт; în rîndul 11: ши ѡ аȣ фаптȣ фечоѡрȣ, în: шаȣ фъкȣто де сȣфлет; în rîndul 12: шалтъ este uitat; în rîndul 20: ꙟлȣ дъмȣ devine: лȣѫнд; în rîndul 21: кȣм se schimbă în фїиндкъ etc.

În loc de a da o simplă copie, noi reproducem aci textul intreg în facsimile, redus cu $^1/_4$ din mărimea naturală.

Acest facsimile este de o exactitate perfectă, fiind executat prin fototipie.

34 Cele două cruci, cari figurează în rîndul 6, la margine și deasupra | cuvîntului кѡпрїи, nu aparțin textului, ci sînt făcute de o mînă posterioară.

Trăsura filologică cea mai caracteristică a documentului de față este duplicarea vocalelor în unele cuvinte: фечоѡрѹ, соѡрѹ, фоѡстѹ, ноѡни, прѣлееин, аикаа, ашаа etc.

A crede că această duplicare nu are nici o rațiune, că adecă logofătul Tudor duplica printr-o pură fantazie, fără nici un Dumnezeu, *sans rime ni raison*, după cum zice francezul, este a necunoaște principiele paleografice și epigrafice [29].

Paleografia și epigrafica ne învață că:

1. Oamenii inculți scriu așa cum se pronunță[1];

2. O vocală duplicată în scriere indică o vocală lungă în pronunciațiune.

Așa în vechile inscripțiuni romane, de la Gracchi pînă la al treilea război mitridatic, noi găsim pe lungul *a* expres prin *aa*, lungul *e* = *ee*, lungul *u* = *uu*, precum:

â = aa:	*ê = ee:*	*û = uu:*
faato	Feelix	fuueit
naatam	leege	iuus
paastores	ree	uutei
aara	seedes	arbitratuu
maanium	seese	luuci etc.

Urme analoage ne întîmpină, de asemenea, în grafica celorlalte antice popoare italice: umbri, sabeli, oski [2].

Fără a trece la alfabete orientale, unde am vedea, bunăoară, că sanscritul *a* lung आ nu este decît *aa* अअ, ca și la elini lungul ω = oo, aflăm același fenomen grafic pînă astăzi la germani în *Haar*, *Meer*, *Aal*, *Paar*, *Schaaf*, *Loos*, *Beere*, unde duplicarea, curat prozodică, n-are nici un punct de plecare etimologic. |

35 Dintre vecinii noștri, lungimea vocalică există numai la serbi și la unguri.

În vechile monumente serbe noi o vedem reprezintată prin duplicare: стваар, страах, краалъ, петоога, вивaa, поклисаара, iar după ortografia latină a croaților: *goost*, *goraa*, *silaa*, *stoo* etc.[3]

La unguri — de asemenea; și aceasta deja în documente foarte vechi, în cari vocala cea lungă, în loc de a purta accent ca în ortografia maghiară

---

[1] Cf. Lepsius, *Paläographie als Mittel für die Sprachforschung*, Berlin, 1834, p. 7: « *Je weniger ein Volk litterat ist, desto leichter geht noch die Schrift der Sprache nach*». — *Ibid.*, p. 89: « *Jedes geschriebene Zeichen hatte ursprünglich seinen genau entsprechenden Werth in der Sprache, und jeder gesprochene Laut wurde ursprünglich seinem wesentlichen Theile nach geschrieben* »*.

*„Cu cît mai puțin cult este un popor, cu atît mai mult scrisul său urmează limba". „Fiecare semn scris avea la început valoarea sa exactă în limbă, și fiecare sunet era scris la început conform substanței sale" (n. ed.).

[2] Corssen, *Ueber Aussprache, Vokalismus und Betonung*, Leipzig, 1868, t.1, p. 14-19.

[3] Miklosich, *Vergl. Lautlehre der slavischen Sprachen*, Wien, 1852, p. 321.

de astăzi, ne apare duplicată, precum, de exemplu, *ér* se scrie într-un act din 1294: *eer*[1], *hásfa* — într-un act din 1309 *haasfa*[2], *lán* într-un act din 1326 *laan*[3], *nárfa* — într-un act din 1295 *naarffa*[4], satul *Sóvar* într-un act din 1285 *Soowar*[5] etc.

Această expresiune a lungimii vocalice prin duplicare, nici ungurii n-au luat-o de la serbi, nici serbii de la latini, sau de la germani, nici germanii sau latinii din Asia, nici românii de la vreunul din aceste popoare, ci la fiecare din ele ea s-a născut pe o cale independinte prin fireasca răsfringere a realității, căci nu trebuia decît o bună ureche pentru a băga de seamă oricine de la sineși, că o vocală lungă ocupă timpul a două vocale ordinare.

Rămîne dară sigur că logofătul Tudor pronunța **l u n g** vocalele cele duplicate în сѡѡрꙋ, феюѡрꙋ, анкаа etc., și dacă i se întîmplă cîteodată a le pune cu o simplă vocală, aceasta nu este o contradicțiune, ci numai o scăpare din vedere, obicinuită la orice scriere cursivă.

Deci pe la 1580 graiul român din Muscel avea *cantitatea prozodică*, cu totul diferită însă de cea veche latină, căci *o* în сѡѡрꙋ e lung, pe cînd lătinește, din contra, *o* în *sŏror* e scurt.

Uneori sînt lungi tocmai silabele lipsite de *accent tonic*, precum în моѡшїє, cuvînt repetat de două ori.

În genitivo-dativele прѣдееин, ѡанчееин, lungimea lui *e* rezultă din contracțiunea lui *e* din desinința cazuală nedefinită cu *e* din pronumele personal: прѣде + ен, ѡанче + ен; iar în анкаа, al doilea *a* este articlul femeiesc а, contras cu finalul а din numele propriu: анка + а.

Cu alte cuvinte cantitatea prozodică din textul nostru este specifică română.

Această explicațiune, necontestabilă în privința vocalelor *a*, *o* și *e*, se împiedică totuși, în aparință, de duplul *i* în ноѡин, рѫвашелѣ домнеащїи, ѡанчеии, дечїи, ачестꙋии etc., în cari lungul *i* nu se poate înțelege.

O dificultate identică a existat în grafica latină, unde *aa*, *ee* și *uu* reprezintau pe vechile inscripțiuni lungimea în *a*, *e* și *u*, dar *ii*, începînd de la epoca lui Cesar, se întrebuința adesea în neşte cazuri în cari vocala nu era lungă.

Așa se scria: *aiio* (ajo), *Pompeiius* (Pompejus), *proiiecit* (projecit); iar atunci cînd după acest *ii* = *ĭ* (j) urma ordinarul *i*, cînd adecă se pronunța *ĭi* (ji), unii gramatici scriau chiar trei *i*: *Pompeiii*, *coiiicit*, *eiiicit*, deși generalitatea se mulțumea și aci cu duplicarea[6].

În același mod ca în *Pompeii* sau *coiicit*, dar pe o cale nedependinte de paleografia latină, duplul ии sau їи în ноѡин, дечїи, ачестꙋии etc. din textul nostru nu poate avea vreo altă valoare fonetică decît *ĭ* + *i* sau $^1/_2$ *i* + *i*, astfel că logofătul Tudor se vede a fi pronunțat: *nŏĭi*, *decĭi*, *acestuĭi*, în loc de pronunciațiunea ordinară de atunci, constatată prin celelalte texturi din colecțiunea de față: *noi* (nu *noĭ*), *deci* (nu *decĭ*), *acestui* (nu *acestuĭ*), adecă așa cum pronunță italianii pe finalul *i* în *n o i*, *dieci*, *lu i*.

36

---

[1] F e j é r, *Codex diplomaticus Hungariae*, t.7, vol. 2, p. 247.

[2] *Ibidem*, t. 8, vol. 6, p. 16.

[3] *Ibidem*, t. 8, vol. 3, p. 131.

[4] *Ibidem*, t. 6, vol. 1, p. 371.

[5] *Ibidem*, t. 5, vol. 3, p. 276.

[6] C o r s s e n, I, p. 18.

Duplicarea vocalică, pe o scară mai restrînsă, ne va mai întîmpina mai la vale, unde vom vedea totodată, că lungul *a* mai în specie s-a mănținut la români chiar pînă la finea secolului XVII, cînd nu se mai auzea nicăiri lungul *o* sau lungul *e*.

37 Să se observe că *u* (ȣ) și *ă* (ъ) duplicați, adecă lungi, nu | se găsesc nici la logofătul Tudor, nici în celelalte texturi române.

Dintre consoane, se duplică aci *t* în numele local **Коттѣщїн** și *n* între vocale în марниниа și ȣнинȣни, iar de-naintea guturalei în аннкаа.

Să fi avut oare românii în pronunciațiune mai multe feluri de *n*, pe cari nu știau cum să le distingă în scriere?

Numai alfabetul dêvanâgari e fericit de a avea semne deosebite pentru patru varietăți de *n*, cari însă, mai mult sau mai puțin, uneori mai diferențiate prin subvarietăți, se află nescrise, ca fapt fonetic, aproape în toate graiurile [1].

Oricum ar fi, este cert că și-n limba latină exista un *n* mai slab alături cu un *n* mai tare, și că acesta din urmă, din cauza tăriei sale, fără vreo rațiune gramaticală, se scria adesea duplicat, anume între vocale [2].

Cît privește pe duplul *n* în Ѧнникаа, ne aducem aminte, ca fenomen aproximativ, nu identic, scrierea latină din epoca decadinței: *Angnes* = *Agnes*, *ingnes* = *ignes*, *singnifer* = *signifer* etc., unde guturala, pe lîngă normalul *n* ce o însoțește, a mai provocat pe un *n* parazitic [3].

Dacă н și нн trebui considerate ca două varietăți nazale distinse în vechea fonetică română, atunci o a treia varietate nazală mai constituia acel sunet pe care părinții noștri îl reprezintau prin ·ϯ sau ·ϯн, căci altmintrea nemic nu i-ar fi împiedecat de a scrie ън sau ѫн, fără a mai născoci într-adins semnul ·ϯ, necunoscut paleografiei curat slavice [30].

Toate acestea merită a fi studiate într-un mod mai adîncit.

Celelalte particularități ale documentului vezi mai jos în Notanda. |

39

TRANSCRIPȚIUNEA

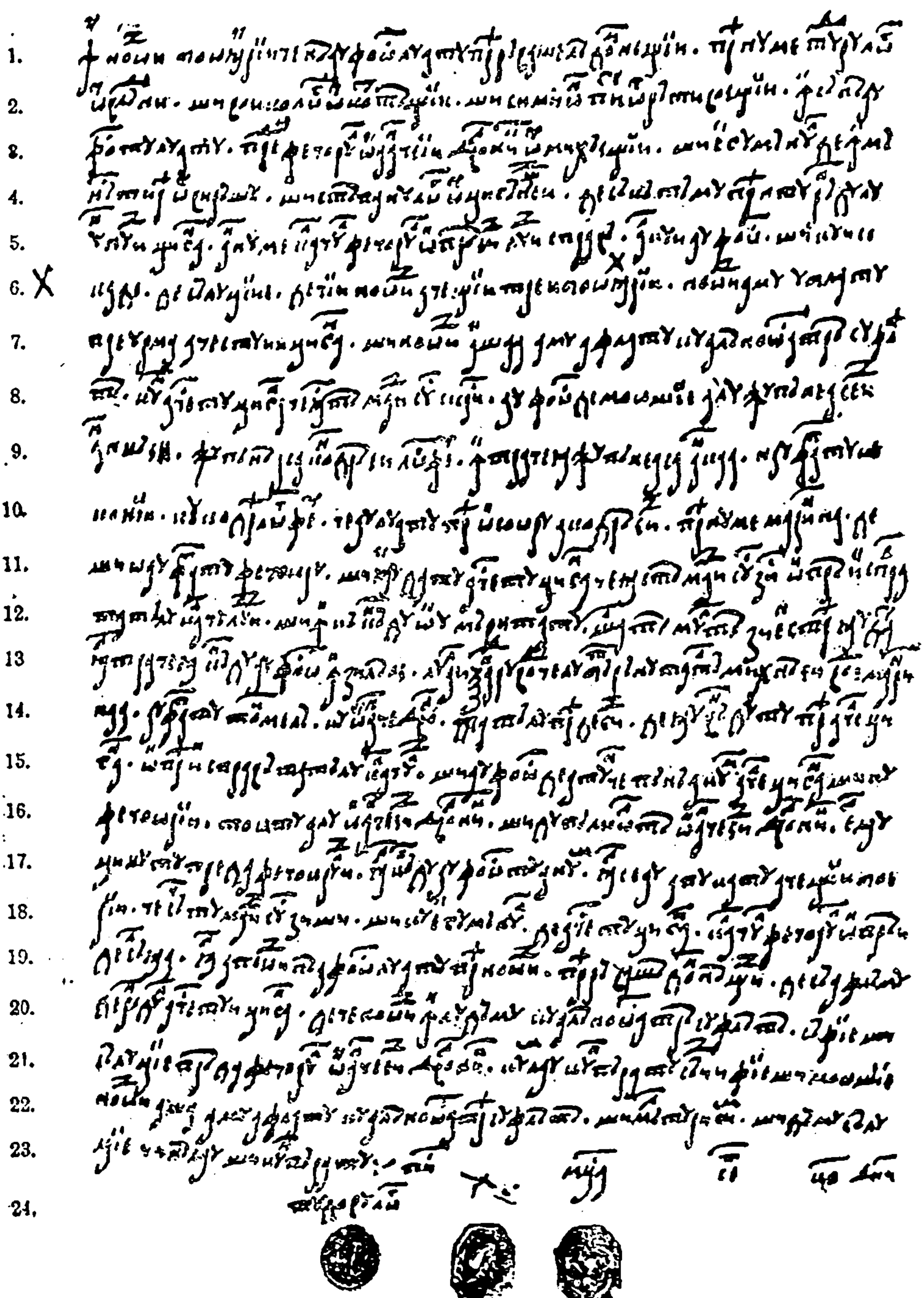
† nooi*i* booĭarii ce né au foo*st* luatu pr*é* răvașelé do*m*neștii, pr*é* nume Tu*d*oru log^ofet^ w(т) (de la) Vlă*d*eni și Voico log^ofet^ w(т) Co*t*téștii și Simion pit^ar^ w(т) Rătivoeștii, însă né au fo*s*tu luatu Pre*da* fećoru*l* Oaanceii dvo*r*nic w(т) Mihăeștii și egumănu*l* de în mănă*s*tiré w(т) Virășu și Stépanu log^ofet^ w(т) Țigăne*șt*^i^i, de să cătămu pr*é*ntu ră*n*dulu u*n*nui*i* țiga*n* a*n*nume Ca*l*ću*l* fećoru*l* Opréei*i* lu*i* Ispravă, a*l* cui au foo*st* și cui se cade de să-lu ție; decii nooi*i* aceștii trei booĭarii, nooi*i* amu ublatu pre urma acestuii ția*n*, și nooi*i* așaa amu aflatu cu alé nooa*s*tré sufl*é*té, cu*m* ace*s*tu țiga*n* ce ĭasté mai*i* sus scri*s* au foo*st* de .moo*ș*ie alu jupăneasei*i* A*n*năcăei, jupănéasa Co*n*dréei log^o^fet; într-aceĭa jupăneasa A*n*caa n-au fa*p*tu coconii cu Codr*é* log^o^fet, ce au luatu pr*é* o sooru a Codréei*i* pr*é* nume Mari*n*na de și o au fa*p*tu fećooru și ĭ-au datu ace*s*tu țiga*n* ce ĭasté mai*i* sus zi*s* Opré Ispra*v*^ă^, tatălu Ca*l*ćului*i*; și încă că*n*du o-u măritatu, ș-a*l*tă mu*l*tă ziestr*é* ĭ-au da*t*, ĭar tr-aceĭa că*n*du au foo*st* în zilĕle lu A*l*ixan^d^ru vod^ă^ celu bătrănu tată*l* Mihnéei vod^ă^, Mari*n*naa au .fa*p*tu tocmelă cu Oa*n*ce dvor^nic^

---

[1] Cf. Bindseil, *Physiologie der Stimm- und Sprachlaute*, în *Abhandlungen*, Hamburg, 1838, p. 326-335.

[2] Corssen, I, 249.

[3] Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Leipzig, 1866, t.I, p. 113-114.

tatălu Prédeei*i* de ĭ-au văndutu pré ace*l* ţiga*n* Opré Ispravă tatălu Ca*l*ćul*ui*· şi au foo*st* de atu*n*ce pănă acu*m* ace*l* ţiga*n* şi cu fećoorii tootu alu Oanceei*i* dvo*r*ni*c*, şi după moorté Oa*n*ceei*i* dvo*r*ni*c* er l-au ţinutu Preda, fećooru*lui*; ĭa*r* că*n*du au foostu acu*m*, ĭa*r* se au apucatu aceştii boerii ce să*n*tu

mai*i* su*s* ziși, și cu egumănu*l*, de ace*s*tu țiga*n* Ca*l*ćul fećoru*l* Opréi de să-*l* ĭaa, ĭa*r* apooi*i* né a foo*st* luatu pré nooi*i* pré răvașé do*m*néșt*ii* de să aflămu de ră*n*du*l* ace*s*tui țiga*n*, dece nooi*i* ĭlu dămu cu alé nooa*s*tré sufléte să fie și să-lu ție Préda fećoru*l* Oa*n*ceei*i* dvo*r*ni*c*, cu*m* l-au cu*n*părat*u* să ii*i* fie și moo*ș*ie; nooi*i* așa amu aflatu cu alé nooastr*é* sufléte și mă*r*turisi*m*, și dămu să-lu ție cené l-au și cu*n*părat*u*: — писа (a scris) мѣсеца (în luna) септемврїе 22 дни (zile) Tudoru log*ofet*.

40 NOTANDA

Finalul *u* întreg: лȣатȣ, Тȣдорȣ, фоѡстȣ, Кирѣшȣ, Стѣпанȣ, кътъмȣ, ръндȣлȣ, сь-лȣ, ·лȣ, амȣ, ȣблатȣ, афлатȣ, ачестȣ, алȣ, фаптȣ, соѡрȣ, фечоѡрȣ, датȣ, татълȣ, кѫндȣ, мъритатȣ, челȣ, бътрѫнȣ, вѫндȣтȣ, тоѡтȣ, цинȣтȣ, апȣкатȣ, сѫнтȣ, афлѫмȣ, дѫмȣ, кȣнпъратȣ;

în fapt, finalul *u* e pronunțat pretutindeni f ă r ă e x c e p ț i u n e, dar nu se însemnă, după obicei, acolo unde ultima consoană e aruncată deasupra rîndului;

finalul *i* este întreg pretutindeni, chiar în: де ши ѡ (și-o) лȣ фаптȣ ... (cf. textul de sub no. I);

é în loc de simplul *e*: нѣ, прѣ, ръвашелѣ, ръвашѣ, Стѣпанȣ, прѣнтȣ, алѣ ноѡастрѣ сȣфлѣтѣ (repetat de trei ori), ѩстѣ, жȣпѫнѣаса, знестрѣ (fără a fi articulat), зилѣле, ченѣ, poate fi un semn de muiare consonantică: *ńe*, *ŕe*, *ĺe* și *ťe*, după cum se pronunță pînă astăzi pe alocuri în Transilvania;

e în loc de *é* sau *ĭa*: токмелѣ;

confuziune între *e* și *é* sau *ĭa*; прѣ și пре, ер și ѩр, боѡѩрїи și боерїи, finalul -ѣщїи (Коттѣщїи) și -ещїи (Рътивоещїи, Мѹхъещїи, Цѹгънещїи), Преда și Прѣда;

confuziune între е și їи: дечїи și дече;

descompunerea lui ѣ (*é*) în *ea:* жȣпѫнеаса, жȣпѫнеасени ... (cf. subscrierea greacă a logofătului moldovenesc Neagoe din 1439: Νεάγογης, în S g u r o p o l i, *Hist. Concilii Florentini*, Hagae, 1660, p. 45);

o duplicat = *ō:* ноѡми, фоѡстȣ, ноѡастрѣ, моѡшїе, соѡрȣ, фечоѡрȣ, фечоѡрїи, тоѡтȣ, моѡртѣ, апоѡни;

a duplicat = *ā:* Ѡаанчеїи, ашаа, анкаа, мариннаа, сь-л ѩа;

e duplicat = *ē*: Прѣдеени, Ѡанчеени;

i duplicat = *ĭi* = actualul *ĭ*: ноѡни, ръвашелѣ домнещїи, ȣнинȣни, дечїи, ачещїи треи боѡѩрїи, ачестȣни, мани, жȣпѫнеасени, наȣ фаптȣ коконїи, апоѡни...;

t duplicat în коттѣщїи;

41 *n* duplicat între două vocale: ȣнинȣни, аниȣме, Мариннаа;

n duplicat dinaintea guturalei: Анинкъеи;

numile proprie terminate în ѣ și къ nu le schimbă la declinațiune: Анинкъеи, Ѡпрѣени, Михнѣеи, Кондрѣеи;

сь-лȣ цїие și сь-лȣ цїе;

ченѣ = cine;

кȣнпъратȣ, cu и (cf. textul sub nr. I);

де în loc de ка: де съ кътъмȣ, де съ афлъмȣ, де съ-лȣ цїне, де съ-лȣ ꙗ;

contracțiunea ѡȣ = o au (cf. ὦνδρες = οἱ ἄνδρες);

lipsa de contracțiune: се аȣ = s-au, нѣ аȣ = ne-au;
de trei ori: аȣ фаптȣ, nicăiri „făcut";

аȣ фаптȣ фечоѡрȣ = a înfiit, deși este vorba despre o fată;

де ꙟ = din;

ꙟтрачеꙗ și numai трачеꙗ;

reflexivul *se* distins de condiționalul *să:* кȣи се каде де съ-лȣ цїне;

vocalizarea nazalei: ȣблатȣ;

лȣ Ѧлиѯандрȣ, dar лȣи Исправъ;

сънии фїе, să nu se despartă oare: съ-ни и фїе, adecă «să-i fie *lui*»?

зиестрѣ;

metateza: прѣнтȣ = pentru;

соѡрȣ = soră.

Pe baza celor de mai sus, *sub spe rati**, transcripțiunea curat f o n e t i c ă consecinte ar fi:

nōĭi bōĭarĭi ce nĭe au fōstu luatu prĭe răvașelĭe domnĭeștĭi, prĭe nume Tudoru logofetu ot Vlădenĭi și Voico logofetu ot Cottĭeștĭi și Simion pitaru ot Rătivoeștĭi, însă nĭe au fōstu luatu Prĭeda fećōrulu Oānceĭi dvornicu ot Mihăeștĭi și egumănulu de în mănăstiré ot Vírășu și Stĭepanu logofetu ot Țigăneștĭi, de să cătămu prĭentu rǎndulu unnuĭi țiganu annume Calćulu fećōrulu Oprĭéeĭi luĭi Ispravă, alu cuĭi au fōstu și cuĭi se cade de | să-lu țiĭe; decĭi nōĭi aceștĭi 42
treĭi bōĭarĭi, nōĭi amu ublatu prĭe urma acestuĭi țiganu, și nōĭi așā amu aflatu cu alĭe nōastrĭe suflĭetĭe, cumu acestu țiganu ce ĭastĭe maĭi susu scrisu au fōstu de mōșie alu jupănĭeaseĭi Anncăeĭi, jupănĭeasa Condréeĭi logofetu; într-aceĭa jupănĭeasa Ancā n-au faptu coconĭi cu Codré logofetu, ce au luatu prĭe o sōru a Codréeĭi prĭe nume Marinnā de și o au faptu fećōru și ĭ-au datu 'ácestu țiganu ce ĭastĭe maĭi susu zisu Opré Ispravă, tatălu Calćuluĭi; și încă căndu o-u măritatu, ș-altă multă ziestrĭe ĭ-au datu, ĭară tr-aceĭa căndu au fōstu în zilĭele lu Alixandru vodă celu bătrănu tatălu Mihnéeĭi vodă, Marinnā au faptu tocmelă cu Oānce dvornicu tatălu Prĭedēĭi de ĭ-au vǎndutu prĭe acelu țiganu Opré Ispravă tatălu Calćuluĭi, și au fōstu de atunce pănă acumu acelu țiganu și cu fećōrĭi tōtu alu Oāncēĭi dvornicu, și după mōrtea Oāncēĭi dvornicu éră l-au ținutu Prĭeda fećōru-luĭi; ĭară căndu au fōstu acumu, ĭară se au apucatu aceștĭi bōĭarĭi ce săntu maĭi susu ziși, și cu egumănulu, de acestu țiganu Calćulu fećōrulu Opréeĭi de să-lu ĭā, ĭară apōĭi nĭe au fōstu luatu prĭe nōĭi prĭe răvașĭe domnĭeștĭi de să aflămu de rǎndulu acestuĭi țiganu, decĭi nōĭi îlu dămu cu alĭe nōastrĭe suflĭetĭe să fie și să-lu țiĭe Prĭeda fećōrulu Oāncēĭi dvornicu, cumu l-au cunpăratu să-ĭi i fie și mōșie; nōĭi așā amu aflatu cu alĭe nōastrĭe suflĭetĭe și mărturisimu, și dămu să-lu țiie cenĭe l-au și cunpăratu.

---

* „Sub rezerva confirmării ulterioare" (n. ed.).

43

VII

O SUBSCRIERE DOMNEASCĂ

PETRU-VODĂ MIRCEA, IAȘI, 1583, AUGUST 4

Documentul întreg, aflător în Arhivele Statului între ale mănăstirii Sf. Sava din Iași, no. CLXXVII, s-a reprodus de mult, atît textul slavic, precum și o traducere in-extenso, în a mea *Arhivă istorică a Romániei*, t.I, part. I (1865), p. 127[31].

Petru-vodă Mircea, atunci Domn al Moldovei, dîndu-și titlul de „господарь земли Молдовлахїи», dăruiește mănăstirii Sf. Sava de lîngă Ierusalim «un loc unde să-și facă o biserică», pe care loc erau deja «neşte case zidite de către domnia noastră în tîrgul Iașilor, pe locul ce-l cumpărasem domnia mea drept 7 000 aspri bani gata domnești (пинѣзи готови господарских) de la nevasta lui Borcea de la Iași, numită în călugărie Macrina, și de la fie-sa, nevasta lui Corpaciu . . . »

Publicat altădată de către mine numai cu scop istoric, actul a rămas totuși pînă acum inedit sub raportul paleografic, care este de astă dată tocmai cel mai important.

Mare de 33 centimetri în lungime și 22 în lățime, originalul e scris pe o hîrtie gălbuie foarte grosolană, al cării semn de fabrică — puțin elegant, dar foarte clar — reprezintă *armele Moldovei* în următorul mod [vezi p.urm.; 32].

44 Față cu acest semn moldovenesc de fabrică, ar putea cineva să conchidă, din prea multă modestie, cum că hîrtia în cestiune nu se confecționa tocmai în Moldova, ci undeva în străinătate pentru Moldova; modestia însă n-ar fi aci la locul său, căci:

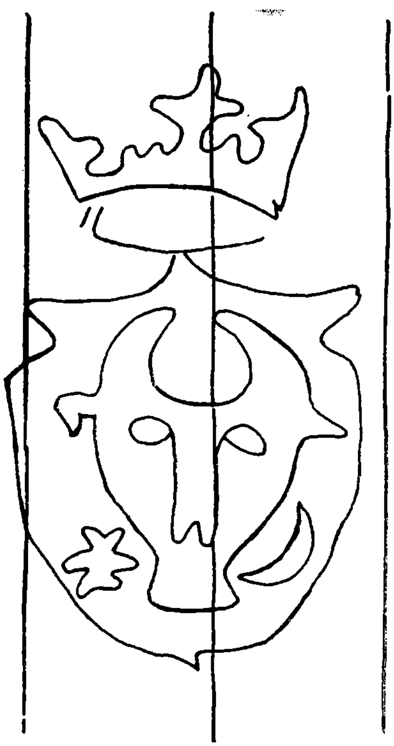
1. Nu există în istoria generală a fabricațiunii de hîrtie din secolii XV—XVII nici un exemplu de o asemenea commande en gros cu *arme naționale;*

2. Armele naționale se puneau atunci numai și numai pe hîrtia fabricată la *fața locului.*

Așa, bunăoară:

a) Semnul primei fabrice de hîrtie din Ungaria înfățișează «dupla cruce», adecă armele Ungariei;

b) Semnul primei fabrice de hîrtie din Brașov — o «coroană», armele Brașovului, numit de aceea nemțește *Kronstadt;*

c) Semnul primei fabrice de hîrtie din Cluj (Klausenburg) — cele « trei turnuri », cari închipuesc armele Clujului;

d) Semnul primei fabrice de hîrtie din Sibiu — « două paloşuri încrucişate », armele Sibiului; şi aşa mai încolo[1].

45

Am luat într-adins exemple din vecina Transilvanie şi din Ungaria.

Deci, graţie documentului de faţă, noi căpătăm o dovadă sigură cum că în 1583 exista deja în Moldova o fabrică de hîrtie.

Ungurii n-au nici ei vreo altfel de probă despre prima lor hîrtie, pe care o constată numai crucea cea duplă ca semn de fabrică, pe cînd cronicele şi generalitatea fîntînelor istorice păstrează în astă privinţă cea mai adîncă tăcere.

Prima fabrică de hîrtie în Ungaria este de pe la 1554;

Prima fabrică de hîrtie în Transilvania este de pe la 1539;

Prima fabrică de hîrtie în Moldova este de pe la 1583.

Iată, negreşit, un fapt foarte preţios pentru istoria industriei române [33].

Actul e scris întreg de mîna mitropolitului Teofan, certificîndu-se apoi jos: de către dînsul, de către episcopul Georgiu de Rădăuţi, de către marele logofăt Stroici, de către al treilea logofăt Andrei şi, în fine, mai sus la mijloc între toţi, de către însuşi Petru-vodă.

---

[1] K e m é n y , *Die ältesten Papiermühlen*, în K u r z, *Magazin für Siebenbürgen*, t.I (1844), p. 134 sqq.

Aceste certificări, fiecare de cîte două şi mai multe linie, înfăţişîndu-ne cazul foarte rar de cinci specimene paleografice întrunite la un loc, le dăm aci, prin fototipie, în facsimile de mărime naturală.

Subscrierea domnească, deasupra cării se află î n t r e h î r t i e, « plaqué entre deux », sigilul oval de inel, «ὁ δακτύλιος », cam rău întipărit, de vreo 10-12 milimetri în diametru, este pentru noi partea cea mai interesantă, fiind în limba română.

Asupra primei linie verticale din prima literă: П(ѹсам мена домнıа меле), principele în adevăr *pusese mîna* [1], adecă a tras cerneala cu degetul 46 în jos, şi apoi a presărat peste întreaga subscriere neşte | năsip auriu, ale cărui urme s-au conservat pînă astăzi — un elegant năsip de trei secoli! [34].

Altmintrea, deşi îşi mînjea iscălitura — căci aşa era obiceiul — şi deşi scria slovele ca şi cînd n-ar fi ştiut carte, — căci şi aceasta era datina domnilor, cari credeau că o literă nu poate fi m a j e s t o a s ă, dacă nu va fi mare-mare, — Petru-vodă Mircea se pare totuşi a fi fost un principe destul de luminat.

Am văzut mai sus că lui i se datoreşte înfiinţarea unei fabrice de hîrtie în Moldova.

Un contimpuran zice despre dînsul că: « ştia turceşte şi greceşte » şi « iubea mult pe oamenii învăţaţi, cu cari vorbea despre astronomie » [2].

Numai slavoneşte se vede că nu ştia, ceea ce l-a şi silit a subscrie româneşte.

Oricum ar fi, din mii de documente cari au trecut prin mînele mele, crisovul de faţă este deocamdată cel mai vechi cu o subscriere r o m â n e a s c ă a domnului.

Într-un alt document, din 11 septembrie 1583, adecă posterior numai cu o lună, scris tot de mîna mitropolitului Teofan, pe hîrtie din aceeaşi fabrică şi aflător de asemenea între actele mănăstirii Sf. Sava din Iaşi, no. II, acest principe subscrie, iarăşi cu litere mari, în două linie strîmbe, numai: Петрѹ воевода.

48 TRANSCRIPŢIUNEA

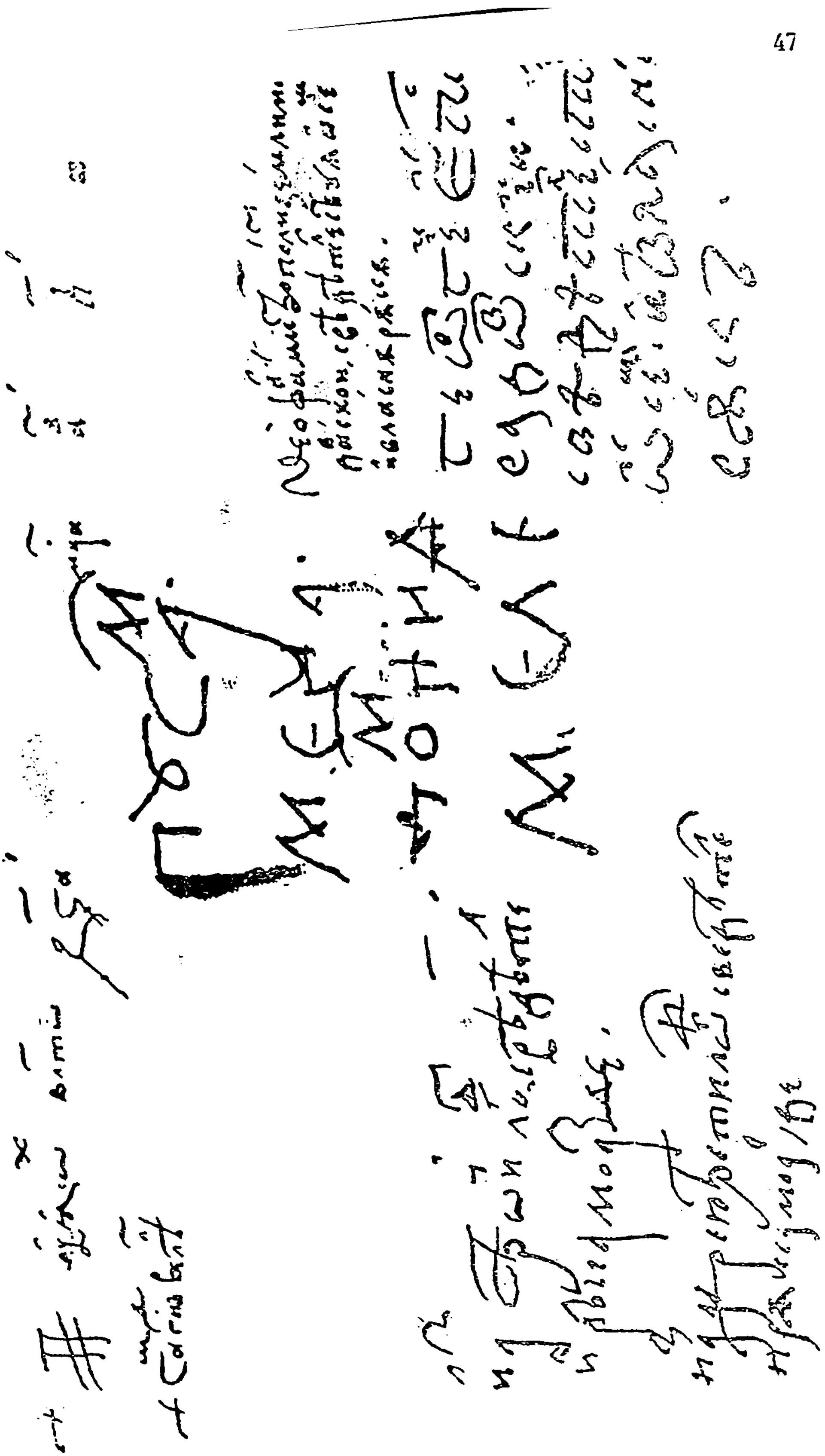
† пис оу Iасıѡх в лѣтѡ хзча м(с)ца ав д .(S-a scris în Iaşi în anul 7091, august 4).

† сам господинъ велѣл (Însuşi domnul a poruncit).

---

[1] Despre diferite moduri, unele foarte ciudate, de « a pune mîna », cf. G u i g u e, *De l'origine de la signature*, Paris, 1863, passim.

[2] Δωρόθεος Μονεμβασίας, Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας etc., Veneţia, 1798, in-4, p. 455. — Despre ediţiunile anterioare ale acestei cărţi, vezi Σαθᾶς, Νεοελληνικὴ φιλολογία, Atena, 1868, p. 222—4. — Cf. H a s d e u, *Din Moldova*, Iaşi, 1862, p. 21, şi Dr. B a r b u C o n s t a n t i n e s c u, *Petru cel Şchiop*, în *Columna lui Traian*, 1871, no. 45. — Despre relaţiunile lui Petru cel Şchiop cu curtea din Roma, vezi o mulţime de documente în T h e i n e r, *Vetera monumenta Poloniae*, t.3 (1863), p. 5 sqq., unde este şi subscrierea lui latineşte: « Petrus Princeps ac Dominus Moldaviae ».

и аз Стрѡич логофет свѣдѣтел и ръка моа зде (Și eu Stroici logofet martur, și mîna mea aice).

и аз Ꙗдреѡ трети лѡгофет сведѣтел и ржка моа здé (Și eu A[n]dreiu al treilea logofet martur, și mîna mea aice).

Pus-a*m* mena do*m*niĭa-mele.

Θеофан митрополит землн мѡлдавскон, свѣдѣтелствꙋж ѡ сем, и власнж ржкж (Teofan, mitropolitul Țărei Moldovenești, mărturisesc despre aceasta, și propria mînă).

Георгїе епископ радѡвскїн, свѣдѣтелствꙋж ѡ сем, и власнъ ржкъ (Georgiu, episcopul de Rădăuți, mărturisesc despre aceasta, și propria mînă).

NOTANDA

мена pentru мжна sau мъна;

домниѧ-меле = « domnié-mele », cu prima parte a compozițiunii nedeclinată, nu este o eroare gramaticală, ci rezultatul analogiei, întocmai ca în cazul oblic « dumn*ea*-lui » sau « domni*a*-lui » în loc de « domni*ei*-lui »;

меле, nu мѣле.

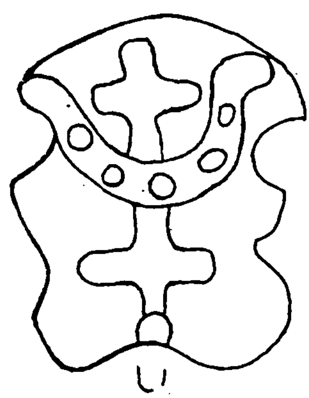
VIII

O SENTINȚĂ

GHIORGHIE LOGOFĂT, MOLDOVA (Bîrlad?), 1588 [1587], APRILE 15

Originalul, dintre actele episcopiei Roman, no. IV, aparține Arhivelor Statului [35].

E scris cu cerneală rădăcinie, pe hîrtie groasă de o nuanță gălbuie afumată, lung de $29^1/_2$, lat de 20 centimetri în foaie, cu următorul semn de fabrică [36]:

Literele, ceva mai mici de 2 milimetri la înălțime, cu distanța de aproape 1 centimetru între rînduri, sînt clare, separate una de alta, dar nu frumoase.

Logofătul Ghiorghie, care a scris actul, nu e cunoscut; boierul Bucium însă, de la care emană sentința, este un personagiu foarte istoric.

Mare vornic al așa-numitei Țări de Jos, adică gubernator al districtelor meridionale ale Moldovei, cu reședința în Bîrlad, el era un bun ostaș.

Sub anul 1580, pe cînd domnea Iancu Sasul în intervalul dintre cele două domniri ale lui Petru-vodă Mircea, cronica lui Urechea ne spune:

« Iancul-vodă, prinzînd de veste că Lăpușnenii s-au rădicat asupra lui, îndată a trimis pre Bucium vornicul cel mare și pre Brut postelnicul cu

óaste împrotiva acelora, și tîmpinîndu-se oștile la Balota, s-au lovit de față, și dînd războiu vitejește de îmbe părțile, au pierdut Lăpușnenii războiul. . .»[1]

La 1592, acuzat de trădare, vornicul Bucium a fost omorît de către Aron-vodă, urmașul lui Petru-Mircea.

Ne-o spune tot cronica lui Ureche:

« . . . *s-au rădicat Orheienii și Sorocenii cu un domnișor ce-i zicea Ionașco, pre carele l-au fost ales dintre ei cap și-i puseră nume Bogdan-vodă; iară Aron-vodă dacă a înțeles aceasta, a dat știre țărei să se strîngă, și el fără zăbavă a ieșit cu curtea și cu lefecii săi; și mai 'nainte de ce a ieșit din curte, a tăiat pre Bucium vornicul cel mare și pre Trotușan logofătul și pre Paos vornicul, zicînd că-i cu știrea lor. . .*»[2]

Așa dară actul de față s-a scris cu patru ani înainte de tragica moarte a vornicului Bucium.

Numele lui de botez era Condrea: «пана Кондри Бꙋчꙋма дворника долнѣи земли», după cum îi zice un crisov al lui Petru-vodă Mircea din 29 martiu 1583[3].

Viteazul Condrea Bucium știa oare să scrie?

Iată o cestiune foarte încurcată.

Sentința, pe care o publicăm mai la vale, i-a scris-o logofătul Ghiorghie, iar boierul nostru nici n-a subscris-o măcar, ci s-a mărginit a întipări prin fum, în josul actului, o pecete de inel de formă ovală, lungă de 22, lată de 11 milimetri în diametru, în care abia se mai poate recunoaște un fel de monogramă [37].

51 Atragem atențiunea asupra importanței juridice a acestui do|cument, care ne dă — am putea zice — o pagină întreagă din *Obiceiul pămîntului*, « le droit coutumier » al românilor.

1. † Єто а(з) Бꙋчꙋ(м) ве(л) дво(р)не(к) долнеи земле дата(м) ка(р)тѣ мѣ аче(с)то(р)
2. ѡмене аиꙋме некоръ ши щефа(н) де(н) сатꙋ де(н) мꙋ(р)џеще де пре
3. красна спре ачеꙗ ка съ фїе таре ши пꙋтѣ(р)нече а цинѣ па(р)
4. тѣ де ѡченъ де аколѣ а лꙋ иѡна(ш)ко Бꙋбо(к) непотꙋ(л) попеи
5. лꙋ мꙋ(р)гꙋ пе(н)трꙋ къ(чи) а(ꙋ) ꙋче(с) ꙋ(н) ѡ(м) деа(ꙋ) мꙋри(т) ши ꙗ(ꙋ) пълте(т) капꙋ(л)
6. некоръ ши щефа(н) дела мене ꙗ(р) иѡна(ш)ко Бꙋбо(к) на(ꙋ) авꙋ(т) кꙋ че пъл
7. ти капꙋ(л), че а(ꙋ) фꙋџетꙋ ꙟ(н)съ съ се щїе къ ми(ꙋ) да(т) в͠ї бои ꙗ(р) не (*sic*)
8. неменеле де(н) рꙋделе лꙋи съ на(н)бъ трѣбъ а цине па(р)тѣ лꙋи
9. де ѡченъ пе(н)трꙋ къ а(ꙋ) фо(ст) фрацїе лꙋи ма(р)ко ши пе(т)рѣ
10. де фацъ на(н)нтѣ мѣ ши на(ꙋ) авꙋ(т) пꙋтѣре съ и плътѣ(с)
11. скъ (*sic*) капꙋ(л) пе(н)трꙋ ачеꙗ ꙗ(м) фъкꙋ(т) ши нои аче(с)тъ скри
12. соаре а но(ст)ръ ка съ цїе аче мошїе па(р)тѣ лꙋ бобо(к) ꙟ(н) бꙋ(н)
13. паче, ꙗ(р) де се ва афла ченева де(н) рꙋделе лꙋи съ аибъ а дарѣ
14. ачей. в͠і. бои ши треи га(л)бене де чоботе лꙋи неко(р)
15. ши лꙋ щефа(н) ꙗ(р) де иꙋ се ва афла неменеле де(н) рꙋделе лꙋи
16. съ ле плътѣскъ че а(ꙋ) да(т) ꙗ(р) неи съ цїе ачѣ ѡченъ ши

---

[1] *Letopisețile Moldovei*, ed. Kogăln., I, t. 1, p. 201.

[2] *Ibidem*, t. 1, p. 206.

[3] Arhivele Statului, actele m-rii Galata, moșia Petricanii pe Topolița.

17. фечорие ло(р) ꙟ(н) вѣче аѩ(ст) скриꙋ ши мъ(р)тꙋрисе(с)кꙋ кꙋ аче
18. стъ скрисоаре а мѣ съ се щїе — ши а(м) скри(с) е(ꙋ) гиѡ(р)гїе
19. лѡгѡфътꙋ(л) кꙋ мъна мѣ аче(с)тъ скрисоаре съ се щїе —
20. (L.S.) ꙋ ꙗ(с) въ ле(т) ҂зчѕ апри(л) еі

TRANSCRIPȚIUNEA

† Ѻто аз (iată eu) Bućum вел дворнек долнеи земле (marele vornic al țărei de jos) dat-a*m* ca*r*té mé ace*s*to*r* omene anume Necoră și | Ștefan 52 de*n* satu de*n* Mu*r*geşte de pre Crasna, spre aceïa ca să fie tare și puté*r*nece a ține pa*r*té de ocenă de acolé a lu Ionașco Buboc nepotu*l* popei lu Mu*r*gu, pe*n*tru căc[t] au uce*s* u*n* o*m* de a*u* muri*t* și ĭ-a*u* plăte*t* capu*l* Necoră și Ștefa*n* de la mene, ĭa*r* Ionașco Buboc n-a*u* avu*t* cu ce plăti capu*l*, ce a*u* fugetu; î*n*să să se știe că mi-*u* da*t* 12 boi, ĭar nemenele de*n* rudele lui să n-a*i*bă trébă a ține pa*r*té lui de ocenă, pe*n*tru că a*u* fo*st* frație lui, Ma*r*co și Pe*t*ré, de față na*i*nté mé și n-a*u* avu*t* putére să-i plăté*s*că capu*l*, pe*n*tru aceïa ĭ-a*m* făcu*t* și noi ace*s*tă scrisoare a no*s*tră ca să ție ace moșie pa*r*té lu Boboc în bu*n*[ă] pace, ĭa*r* de se va afla ceneva de*n* rudele luĭ, să aibă a daré acei 12 boi și trei ga*l*bene de ćobote lui Neco*r*[ă] și lu Ștefa*n*; ĭa*r* de nu se va afla nemenele de*n* rudele lui să le plăté*s*că ce a*u* da*t*, ĭa*r* iei să ție acé ocenă și fećorie lo*r* în véce; aĭa*st*[ă] scriĭu și mă*r*turisescu cu acestă scrisoare a mé să se știe. — și a*m* scri*s* e*u* Ghio*r*ghie logofătu*l* cu măna mé ace*s*tă scrisoare să se știe. ꙋ ꙗс въ лет (în Iași la anul) 7096 (1588) apri*l*[ie] 15.

NOTANDA

ъ totdeauna = ă;

finalul *u* întreg: сатꙋ, фꙋџетꙋ;

е în loc de finalul *i* întreg: ѡмене, Мꙋрџеще, таре ши пꙋтѣрнече, фраціе, галбене, ꙟи вѣче;

medialul е = i: ꙋчес, фꙋџетꙋ, плътет, мене, чене-ва;

е pentru ѣ: ачестъ = « acéstă »;

diferențiarea: ачестъ și аѩстъ;

confuziunea între е și ѣ: а цинѣ și а цине, ачѣ și аче;

Бꙋбок, dar și Бобок;

infinitivul întreg: а дарѣ, pe lingă cel scurtat: а цинѣ;
oa în скрисоаре, dar numai *o* în ностръ, ѡмене;

contracțiunea ми-ꙋ дат = „mi-au dat“;

ачей, cu finalul и accentat;

скриꙋ = scri*ĭu*;

dativo-genitivul: лꙋ Іѡнашко, лꙋ Мꙋргꙋ, лꙋ Бобок, лꙋ Щефан, dar și лꙋи 53 Некоръ;

иеи = « ei » *(illi)*;
reflexivul *se* distins de condiționalul *să*: съ се щїе, де се ва афла, съ-и плътѣскъ...;

duplul ьь în пльтѣскьь, alături cu simplul în пльтѣскь, fiind unic și la finea cuvîntului, trebui considerat ca rezultînd numai din uitare;

prepozițiunea repetată: ден сатȣ ден Мȣрџеще;

desininţa cazuală repetată: непотȣл п о п е н л ȣ Мȣргȣ;

a ucide în sens numai de «a lovi»: дȣ ȣчис ȣн ѡм де дȣ мȣрит, încît a putut *ucide* și fără ca să moară;

numi personale: Бȣчȣм, Мȣргȣ, Бȣбок, Некорь;

numele local de rîuleț: Красна (=slavicul красна «roșie»);

termin juridic: фечорие = «averea ce trece la *feciori*», prin analogie cu мошие = «averea ce vine de la *moși*» și cu ѡчень (slav. ѡтьчина de la ѡтьць «tată») = «averea ce vine de la *părinți*»;

expresiunea juridică: (bani) де чоботе = «indemnizare pentru alergătură», literalmente «pentru rumperea cizmelor»;

чоботе, pînă astăzi la moldoveni în sens de «cizme», ardelenește чиботе «ein grosser sächsischer Stiefel»[1], de aceeași origine cu rusul *чебот* «cizmă», rutenul *czobit*, litvanul *czebatas*, toate — prin comerciul pontic al veneţianilor și genovezilor în veacul de mijloc — din italianul *ciabatta* = franc. *sabat* și *savatte*, span. *zapato* și *zabata* etc.[2] [Add. 81];

чоботе, în sens juridic de «indemnizare pentru alergătură», își are părechea în *calceradigum*, *calciarium* sau *calzatum*, literalmente «pentru cizme», în dreptul costumar occidental din veacul de mijloc, precum bunăoară într-un act episcopal neapolitan din secolul IX: «*et nullum impedimentum nos aut posteri nostri eis facere praesumamus, aut* **aliquod calciarium aut proemium quaerere**...»[3], iar franțuzește *chausses* într-un act din anul 1403: «*comme le prévost de Bar-sur-Aube eust fait adjourner pardevant lui tous les habitans de Putevillé... à laquelle journée il dit ausdiz habitans qu'il* **venoit querir ses chausses**...»[4], de unde — poate — și idiotismul francez «*à propos de bottes*», cu accepțiunea primitivă de: «a vorbi fel de fel de lucruri numai pentru a căpăta ceva»;

caz juridic: Buboc din satul Murgești omoară pe un om; pentru aceasta trebuia una din două: ori să fie descapitat, ori «să-și plătească capul», adecă să dea judecătorului, marelui vornic al țărei, o amendă de răscumpărare, anume «12 boi»; neputînd plăti, Buboc fuge; fugind el, averea-i, oricîtă va fi, se va da aceluia ce-l va înlocui la plata amendei; judecătorul cheamă dară de-ntîi pe frații vinovatului: Marco și Petrea, cari însă «n-au avut putere să-i plătească capul»; atunci se prezintă din același sat oameni de alt neam, Necoră și Ștefan, plătesc amenda în cestiune și capătă astfel «partea de ocenă» a lui Buboc; asupra acestei averi rămîne totuși rudelor vinovatului dreptul de a o relua, întorcînd lui Necoră și lui Ștefan cei 12 boi, iar pe deasupra mai dîndu-le, ca indemnizare pentru ostenelele lor: трен галбене де чоботе.

54

---

[1] *Lexicon Budanum*, p. 117.

[2] Despre aceste diferite forme vezi: M a h n , *Etymologische Untersuchungen*, Berlin, 1855, p. 16; — M a t z e n a u e r, *Cizí slova ve slovanských řečech*, Brno, 1870, p. 24; — G o l e m b i o w s k i, *Ubiory w Polszcze*, Warszawa, 1830, p. 132, 141; — M o n l a u, *Diccionario etimológico de la lengua castellana*, Madrid, 1856, p. 468; D i e z, *Etymologisches Wörterbuch*, ed. 2, t. 1, p. 125; — S c h e l e r, *Dictionnaire d'étymologie française*, Paris, 1873, p. 405, 410; — L i t t r é etc.

[3] D u C a n g e, *Gloss. mediae Latinitatis*, ed. Henschel-Didot, t.2, p. 27.

[4] *Ibidem*, p. 26.

IX

ISTORIA UNUI PROCES

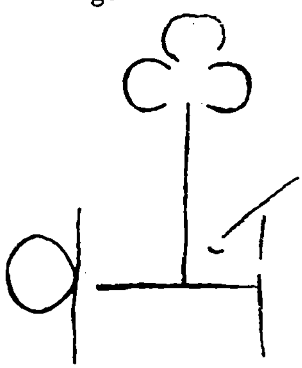
TÎRGU-JIU, 1591, OCTOMBRE 13

Originalul în Arhivele Statului: actele Bistriței de peste Olt, no. XXXI [38].

S-a transcris și în Condica cea veche a acestei mănăstiri din 1795, la foaia 678, foarte caligrafic, dar foarte necorect. după obiceiul cel constatat deja mai sus al lui Dionisie Eclesiarcul.

Ceva mai bine s-a copiat în Condica cea nouă, t. 2.

Originalul e scris cu cerneală rădăcinie, în șiruri îndesate (5 pînă la 6 milimetri între rînduri), cu litere cam de 2 milimetri, nelegate (afară de тр unit în monogramă verticală), pe hîrtie groasă aspră, foarte gălbuie, lungă de peste 30, lată de peste 20 centimetri în foaie, avînd următorul semn de fabrică, întrucît se poate distinge:

Litera pentru sonul *ă* este scrisă astfel, încît e greu a decide, dacă ar fi ъ sau ь.

Acest act se află în cea mai strînsă legătură cu un ordin, scris | tot 56 românește, de la « Рац Цѹрцї бел бан ⁘ скаѹнѹл Краювеi », din același an, pe același fel de hîrtie, cu aceeași cerneală și chiar de aceeași mînă, pe care-l vom publica în Răvașele Banilor Craiovei.

Pe același fel de hîrtie și aproape în aceleași condițiuni paleografice, dar de o altă mînă, este scris testamentul eroului actului nostru, « Moldoveanul de în Scoarța », cu treizeci de ani în urmă, în decembre 1621, aflător sub același număr între documentele mănăstirii Bistrița.

Mai pe scurt, autenticitatea documentului, întrucît privește epoca de redacțiune, e necontestabilă.

Sub raportul sintactic, el este un admirabil specimen de narațiune juridică *țărănească*, în care o desfășurare firească a faptelor se unește cu multă energie.

În josul actului, numai sub numele lui « Dumitru părcălab » — zic numele, iar nu iscălitură, căci nici unul dintre judecători n-a subscris cu propria sa mînă — figurează o pecete întipărită cu fum, rotundă, de 14 milimetri în diametru, reprezintînd o figură și o legendă nedescifrabile; ceilalți toți s-au mărginit fiecare a întinge vîrful degetului în cerneală și a lipi apoi cîte o pată sub numele respectiv, afară de unul singur, « Togan », care n-a făcut nici măcar atîta.

1. † съ(с) щїє кȣ(м) а(ȣ) ме(р)съ мо(л)довѣнȣ(л) де ꙟ скоа(р)ца, де пре ȣ(н) кȣ стъни(л) нан(н)тѣ лȣ(н) дȣми(т)рȣ пъ(р)къ
2. лабȣлȣ(н) де ꙟ търгȣ(л) жїюлȣ(н), жълȣиндȣсе мо(л)довѣнȣ(л), кȣ(м) е(л) ажȣгъндȣ(л) вр(ѣ)ме де ли(п)съ ш(и) де нево(е),
3. е(л) сѣȣ дȣ(с) ꙟ кътроѡ аȣ пȣтȣ(т), пентрȣ хранищѣ лȣ(н), ꙗ(р) аче(ст) ѡ(м) че скрїє ма(н) сȣ(с) стъни(л), е(л) сѣȣ
4. скȣла(т) де а(ȣ) ꙟтра(т) ꙟ мошїꙗ мо(л)довѣнȣлȣ(н), неавън(д)ъ е(л) ни(ч) ѡ тр(ѣ)бъ кȣ ача мошїє, чи нȣма(н) зикъ

57

5. н(д)ъ, къ ла(ȣ) ꙟзестра(т) сокрȣсъȣ фрателе лȣ́нгȣлȣ(н), ꙗ(р) дака аȣ вени(т) мо(л)довѣнȣ(л) де оу(н)де аȣ фѡ(ст),
6. е(л) ша(ȣ) гъсит мошїꙗ ꙟпресȣра(т) ш(и) ара(т) ш(и) коси(т), де стъни(л), де(ч) мо(л)довѣнȣ(л) а(ȣ) апȣка(т) в啊ртѡ(с)
7. пре стъни(л), ꙟ че ки(п) ꙗ(ȣ) ꙟтра(т) ꙟ мошїє, ш(и) а(ȣ) мерсъ де фа(ц) амъ(н)дои нан(н)тѣ аче(с)тȣ(н) боꙗрї
8. че ꙗ(с)те ма(н) сȣ(с) скри(с) дȣми(т)рȣ пъркълабȣ(л), де а(ȣ) стътȣ(т) де фа(ц), де(ч) ꙟтра(лт) ки(п) на(ȣ) щїȣ(т) стъни(л)
9. кȣ(м) ва ма(н) зи(ч) на(н)нтѣ жȣдекъцїє(н), чи а(ȣ) зи(с) къ ла(ȣ) ꙟзе(с)тра(т) кȣ ача̀ мошїє лȣ(н)гȣ(л) кȣ фратесъ(ȣ),
10. де(ч) а(ȣ) трими(с) де а(ȣ) вени(т) ш(и) лȣ(н)гȣ(л) де фа(ц), на(н)нтѣ лȣ(н) дȣми(т)рȣ пъркълабȣ(л), ш(и) сѣȣ мъртириси(т) (*sic*)
11. лȣ́нгȣ(л) нан(н)тѣ жȣдекъцїє(н), кȣ(м) наȣ̀ бъга(т) ни(ч) е(л) ни(ч) фратесъȣ, пре стъни(л) ꙟ мошїа мо(л)до
12. вѣнȣлȣ(н), чи фъръ лȣ̀крȣ а(ȣ) ꙟтра(т) ел ꙟтрача мошїє, ꙗръ мо(л)довѣнȣ(л) сѣȣ мъртȣриси(т) ꙟна(н)нтѣ аче
13. лȣ(н) боꙗри(н), къ ни(ч) ла(ȣ) бъга(т) е(л) ꙟтрача мошїє ни(ч) фратесъȣ, ни(ч) а(ȣ) авȣ(т) е(н) ни(ч) ѡ аме(с)текъ
14. кътȣръ, кȣ мошїꙗ мо(л)довѣнȣлȣ(н), ни(ч) а(ȣ) фѡ(ст) фȣна(ш) кȣ е(л) ни(ч) нимик(к), де(ч) а(ȣ) ръма(с) стъни(л)
15. де жȣдека(т) де на(н)нтѣ пъркълабȣлȣ(н), ш(и) а дѡ(н)спръзѣче мещїꙗшї, ш(и) дена(н)нтѣ жȣдецȣлȣ(н),
16. кȣ в҃ї, пъргарї, кȣ(м) съ(ш) цїє мо(л)довѣнȣ(л) мошїꙗ кȣ бȣнъ па(ч) де акȣ(м) ꙟна(н)нте, къ ꙗ(с)те
17. а лȣ(н) мошїє мъртȣриси(т), ꙟкъ а(ȣ) фѡ(ст) атȣ́нчї мȣ(л)цї мещїꙗшї бȣ́ни де пре ꙟ пре жȣ́ре,

58

18. де ꙟ колиба(ш) ко(н)ка, ш(и) де ꙟ съ(т)че(л) ка(м)брѣ, де копъчоа(с) дръга(н) кȣ фїюсъ(ȣ) пъ(т)рȣ, ш(и) стън
19. чюлѣ де аколѣ, ш(и) питѣ ѡ(т) скоарца, винти(л) ѡ(т) та(м), ѡпрїꙗ(н) а(л) могъ(н) ѡ(т) та(м), да(н)

20. чюрѣ, ѡ(т) та(м), и дръга(н) кȣ фїюсъȣ а(р)ка ѡ(т) та(м), въди-сла(в), и тога(н), ши пен(т)рȣ

21. креді(н)ца пȣсȣнѣм ма (*sic*) жос ⸭ лѡк де печецї ши дѣџетеле м(с̃)ца, ѡ(х) дни, .г̃ї. в (л)ѣ хз̃р

(puneri de deget) (L.S.)

TRANSCRIPȚIUNEA

† să *s*^{e} ştie cu*m* a*u* me*r*să Mo*l*dovénu*l* de în Scoa*r*ța, de pre u*n*^{ă} cu Stăni*l*^{ă} nai*n*té lu*i* Dumi*t*ru pă*r*călabulu*i* de în tărgu*l* Jiĭulu*i*, jăluindu-se Mo*l*dovénu*l*, cu*m* e*l* aju[n]găndu-*l* vréme de li*p*să ș*i* de nevo*e*, e*l* séu du*s* încătroo au putu*t*, pentru hraniște lu*i*, ĭa*r* ace*s*t o*m* ce scrie ma*i* su*s* Stăni*l*^{ă}, e*l* séu scula*t* de a*u* intra*t* în moșiĭa Mo*l*dovénulu*i*, neavăn*d*ă e*l* nić o tréбă cu aća moșie, ci numa*i* zicăn*d*ă că l-a*u* înzestra*t* socru-său fratele Lungulu*i*; ĭa*r* daca au veni*t* Mo*l*dovénu*l* de u*n*de au fo*s*t, e*l* ș-a*u* găsi*t* moșiĭa înpresura*t*^{ă} ș*i* ara*t*^{ă} ș*i* cosi*t*^{ă} de Stăni*l*^{ă}, deć Mo*l*dovénu*l* a*u* apuca*t* vărto*s* pre Stăni*l*^{ă}: în ce chi*p* ĭ-a*u* întra*t* în moșie? ș*i* a*u* mersă de fa*ț*^{ă} amăndo*i* na*i*nté acestu*i* boĭari[n] ce ĭa*s*te ma*i* su*s* scri*s* Dumi*t*ru părcălabu*l*, de a*u* stătu*t* de fa*ț*^{ă}; deć într-a*lt* chi*p* n-a*u* știu*t* Stăni*l*^{ă} cu*m* va ma*i* zić^{e} na*i*nté judecăție*i*, ci a*u* zi*s* că l-a*u* înze*s*tra*t* cu aća moșie Lu*n*gu*l* cu frate-său; deć a*u* trimi*s* de a*u* veni*t* ș*i* Lu*n*gu*l* de fa*ț*^{ă} na*i*ntea lu*i* Dumi*t*ru părcălabu*l*, ș*i* séu mărtirisi*t* Lu*n*gu*l* na*i*nté judecăție*i*, cu*m* n-au băga*t* nić e*l* nić frate-său pre Stăni*l*^{ă} în moșia Mo*l*dovénulu*i*, ci fără lucru a*u* întra*t* e*l* într-aća moșie, ĭară Mo*l*dovénu*l* séu mărturisi*t* înai*n*té acelu*i* boĭari*n*, că nić l-a*u* băga*t* e*l* într-aća moșie, nić frate-său, nić a*u* avu*t* e*i* nić o ame*s*tecătură cu moșiĭa Mo*l*dovénulu*i*, nić a*u* fo*s*t funaș^{i} cu e*l* nić nimic, deć a*u* răma*s* Stăni*l*^{ă} de judeca*t*^{ă} de na*i*nté păr|călabulu*i* ș*i* a do*i*sprăzéce megiĭași, ș*i* de na*i*nté județulu*i* cu 12 părgari, cu*m* să-*ș* ție Mo*l*dovénu*l* moșia cu bună pac^{e} de acu*m* îna*i*nte, că ĭa*s*te a lu*i* moșie mărturisi*t*^{ă}; încă a*u* fo*s*t atunci mu*l*ți megiĭași buni de pre în prejure: de în Colibaș^{i} Co*i*ca, ș*i* de în Sătce*l* Ca*m*bré, de Copăćoa*s*^{ă} Drăga*n* cu fiĭu-să*u* Pă*t*ru ș*i* Stănciulé de acolé, ș*i* Pité ѡт (de la) Scoarța, Vinti*l*^{ă} ѡт там (tot de acolo), Opriĭa*n* a*l* Mogă*i* ѡт там, Da*n* Cĭuré ѡт там, и (și) Drăga*n* cu fiĭu-său A*r*ca ѡт там, и Vădisla*v*, и Toga*n*, ș*i* pe*n*t*r*u credi*n*ța pusu-né*m* ma jo*s* în loc de peceți ș*i* dégetele — м(с̃)ца ѡх дни (luna octobre, în zile) 13, в лѣт (anul) 7100 (1591).

59

NOTANDA

ultima consoană fiind pretutindeni aruncată deasupra rîndului, finalul *u* nu se poate constata;

finalul *i* totdeauna întreg: атȣнчї мȣлцї меџїашї бȣни ...;

reflexivul *se* distins de condiționalul *să*: жълȣиндȣ-се, сѣȣ (= се аȣ) дȣс, сѣȣ (= се аȣ) скȣлат, dar съ-ш цїе. съ се щїе ...;

кȣм pentru къ: съ се щїе кȣм ..., жълȣиндȣ-се кȣм ..., сѣȣ мъртирисит кȣм ...;

pretutindeni де ⸭ = din;

де пре ѕиъ к8 ...,

де пре ·ↄ пре ж8ре;

lungul *o* în кътроѡ = cătrō;

дака = ital. *dacchè:* дака а8 венит ...[39];

хранинцѣ;

а8 ап8кат въртѡс пре ...;

construcțiunea sintactică: ·ↄтр-алт кип н-а8 щї8т к8м ва маи зиче ...;

de 2 ori genitivo-dativul ж8цекъцїеи = ж8декъцї + еи;

genitivo-dativul: Могъи;

фъръ л8кр8, în sens de: « pe nedrept »;

60 спръ în дин-спръ-зѣче;

expresiunea juridică: а8 ръмас де ж8декатъ = a pierdut procesul;

expresiune juridică: а8 стът8т де фацъ ..., а8 венит де фацъ ...;

ма жос, dar маи с8с, ceea ce face probabil că ма este o simplă uitare;

·ↄ лок де печецї ши дѣцетеле;

deminutivul din « sat » — сътчел;

numi proprie personale: Конка, Камбрѣ, Дръган, Стънчюлѣ, Питѣ, Ѡпрїан, Могъ, Чюрѣ, Ѧрка, Тоган ...;

numi proprie locale: Скоарца, Сътчел, Копъчоасъ, Колибаши ...;

demonstrațiunea pronominală repetată de 2 și de 3 ori spre mai multă tărie: е л аж8нгънд8-л врѣме де липсъ ши де невое е л сѣ8 д8с ...; ачест ѡм че скрїе маи с8с Стънилъ е л сѣ8 ск8лат де а8 ·ↄтрат ·ↄ мошїѧ Молдовѣн8л8и неавънд е л нич ѡ трѣбъ ..., o construcțiune sintactică plină de o sălbatecă forță[1];

pleonasm energic: врѣме де липсъ ши де невое; [Add.1];

relativul *ce* se distinge riguros de conjunctivul *ci:* ачест ѡм че скрїе маи с8с ..., ·ↄ че кип ... боѧрїи че ѧсте ..., dar: неавънд ел нич ѡ трѣбъ — чи н8маи ..., н-а8 щї8т — чи а8 зис ..., н-а8 бъгат — пре Стънилъ ·ↄ мошїа Молдовѣн8л8и, чи фъръ л8кр8 а8 ·ↄтрат ...;

61 în documentul întreg semnele de punctuațiune, adecă virgulele, sînt distribuite cu mult bun simț;

cuvinte accentate: л8́нг8л8и, ачá, н-а8́, л8́кр8, б8́ни, ·ↄ пре ж8́ре ...; мъртирисит, dar și мърт8рисит;

expresiunea juridică: ф8наши = proprietari, ale cărora *funi* de pămînt se învecinau;

ф8не (cf. mai jos textul sub no. XI), de unde ф8наш, este o măsură agricolă, pe care o definește crisovul lui Alexandru-vodă Mircea din 25 aprile

---

[1] Ca trăsură antropologică, compară un fenomen identic la cafrii din sudul Africei: Schrumpf, *Sessuto*, în *Zeitschrift d. Deuts. morgenländ. Gesellschaft*, t. 16, p. 459, iar despre caracterul foarte energic al cafrilor: Fr. Müller, *Allgemeine Ethnographie*, Wien, 1873, p. 153.

1572, conservat în Arhivele Statului (Episcopia Buzău, no. LXXXVI), unde se zice: «ѹжа по. .в҃і сежени», adecă «funia are 12 stînjeni», mai adăugîndu-se că o proprietate se măsura cu funi numai în lățime: «ѡ(т) широкѹ»[1];

judecata: де наинтѣ пъркълабѹлѹи (cap districtual) ши а дѡи-спръ-зѣче мещїꙍшї (proprietari rurali) ши де наинтѣ жѹдецѹлѹи (cap municipal) кѹ 12 пъргарї (proprietari urbani);

пъркълаб = ung. *porkoláb* (germ. *Burggraff*), мещїꙍш = ung. *megyés* din *megye* (slav. межда), пъргар = ung. *polgár* (germ. *Bürger*), жѹдец = un compromis de etimologie poporană între slav. сѫдьць (serb. сѹдац) și românul жѹдек (lat. *judico*).

[1] Despre o măsură agricolă analogă foarte veche în Occident, cf. Du Cange, *Gloss. med. Lat.*, verbo *funis*; — Fejér, *Cod. diplomat. Hungariae*, t.3, vol. 1, p. 159; — Zawacki, *Flosculi legum Poloniae*, Cracoviae, 1619, p. 84—5 etc.

62

X

ZAPIS DE VÎNZARE

NÉNCIUL VORNIC, DISTRICTUL DÎMBOVIȚA, CIRCA 1595

Originalul în Arhivele Statului: mănăstirea Golgota sau Gorgota, no. II [40].

S-a transcris destul de corect în Condica acestei mănăstiri, făcută de Comisiunea Documentală la 1854, in-fol., pag. 60.

Scrisoarea e cursivă, de o mînă bine exercitată, dar nerăbdătoare, de unde se explică, de exemplu, că în loc de бънтѹпалъ pune бънтънтѹпалъ, iar în мъна mai aruncase din grabă un и de prisos deasupra, pe care apoi l-a șters.

Litera ъ se apropie prea mult de ь, după cum am observat-o, între altele, și în documentul precedinte.

Hîrtia, nu tocmai groasă în comparațiune cu cea obicinuită pe atunci, și relativamente destul de albă, lungă de 31, lată de peste 21 centimetri, nu prezintă nici un semn de fabrică, care se afla, poate, pe foaia ce lipsește;

Datul aproximativ al documentului se restabilește grație următorului sigil, întipărit foarte bine prin fum:

Din cele două numi, cari figurează pe acest sigil: Строе și Барбѹл, ultimul este al boierului « Barbul postelnic de în Mănești », autorul actului de față, iar cel de-ntîi este al fratelui său Stroe,| 63 de asemenea postelnic, ambii menționați împreună într-un crisov de la Mihnea-vodă din 23 mai 1590: «болѣрини господства ми Барбѹл и Строе ѡ(т) Мънещи» (boierii domniei mele Barbul și Stroe de la Mănești), conservat tot între documentele mănăstirii Golgota, no. I.

Frații Barbul și Stroe au fost fii ai lui Dragomir vistier din timpul lui Vintilă-vodă: «родителїе им жѹпан Драгомир вист... еще ж ѡ(т) при дни Вентил воевода», după expresiunea aceluiași crisov.

Mai pe scurt, actul de mai jos nu poate fi cu mult posterior anului 1590.

Sub raportul eraldic, vulturul cel quasi-imperial din sigil ar fi important la caz de a se putea urmări mai sus genealogia fraților Barbul și Stroe, care însă, deocamdată, se oprește la părintele lor, vistierul Dragomir, mai știindu-se pe deasupra numai doară atîta că acest din urmă avea și el un frate « Tudor mare-logofăt », amîndoi aduși ca membri ai Divanului într-un crisov de la Petrașco-vodă cel Bun din 1555[1], adecă:

NN

Tudor vel-logofet (1555) Dragomir vel-vistier

Barbul postelnic (1590) Stroe postelnic

64

1. † е(ȣ) ба(р)бȣ(л) по(ст) де ·ꙟ мъне(щ) скриȣ ши мъ(р)тȣрисе(с)кȣ. кȣ че(ст) запи(с) а(л) мїеȣ
2. кȣ(м) тоатъ па(р)тѣ мѣ де ѡчинъ де ·ꙟ(н) тъ(р)бъчѣни. ·ꙟ(н)съ
3. а патра па(р)те а мѣ. е(ȣ) ѡ а(м) въ(н)дȣ(т). жȣпънȣлȣи сто(и)кън
4. ло(г)фътȣ(л) търъчѣнȣ(л). дере(пт).кє. де га(л)бени
5. ка съ фїе дȣ(м)нѣлȣи мошие кȣ паче. де нимине. ни(ч)
6. ѡ бънтъ(н)тȣꙗ(л) *(sic)* съ (н)аибъ. скриса(м) е(ȣ) нѣ(н)чю(л) во(р)ни(к) ѡ(т) мъне(щ)и
7. кȣ мъна мѣ. м(с)ца априлїе ї дни
8. мъ(р)тȣрїи съши пȣе мън(л)е
9. степа(н) лѡ(г). ши крь(с)тѣ лѡ(г):
10. ши щефȣ(л) по(ст). ши илїе по(ст)

(L.S.)

TRANSCRIPȚIUNEA

† e*u* Bar*bul* po*s*^{telnic} de în Măne*șt*^{i} scriu și mă*r*turise*s*cu cu ce*s*^{t} zapi*s* a*l* mieu, cu*m* toată pa*r*té mé de ocină de în Tă*r*băcéni, î*n*să a patra pa*r*te a mé, e*u* o a*m* vă*n*du*t* jupănului Sto*i*căi log^{o}fătu*l* Tărăcénu*l* dere*p*^{t} 25 de ga*l*beni, ca să fie du*m*nélui moșie cu pace, de niminé ni*č*^{i} o bă*n*tă*n*tuĭa*l*^{ă} să *n*-aibă; scris-a*m* e*u* Né*n*cĭu*l* vo*r*nic ѡт (de la) Măne*șt*^{i}i cu măna mé, м(с)ца (luna) aprilie 10 дни (zile). Mărturii să-și pue măn*l*e (?): Stepa*n* log^{ofet} și Cră*s*té log^{ofet} și Ștefu*l* po*s*^{telnic} și Ilie po*s*^{telnic}.

NOTANDA

de ·ꙟ = din;

мїеȣ;

кȣм pentru къ: мъртȣрисескȣ кȣм тоатъ партѣ ...

rangul pus între numele de botez și numele de familie: Стоикъи лѡгофътȣл Търъчѣнȣл, literalmente — ca construcțiune sintactică: « τῷ Stoĭca ὁ scriba ὁ de Taracenis »;

[1] *Condica Ms. Golgotei*, pag. 57.

дерепт;

ка съ фїе дȣмнѣ-лȣи м о ш н е к ȣ п а ч е;

бънтънтȣіалъ = « bîntuială », eroare grafică?

мън(л)е, cum oare să se citească? мънȣле sau мънеле ori мъниле?

finalul *u* întreg: мъртȣрисеске;

finalul *i* întreg pretutindeni, chiar în съ-ши пȣе;

diferențiarea numilor personale: Єтоикъ, Єтепан și Щефȣл, toate = « Stephanus ».

XI

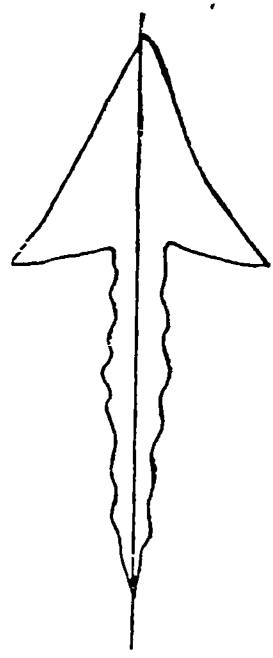
ZAPIS DE VÎNZARE

GLODENII (DISTR. PRAHOVA), 1596

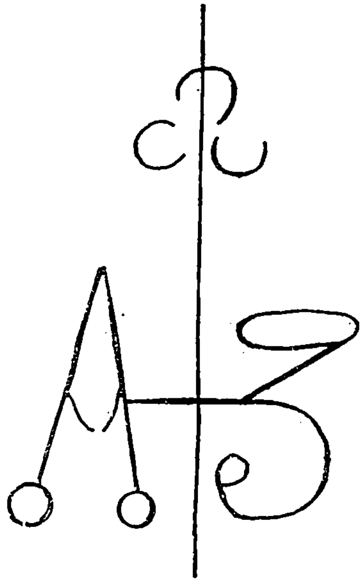
Originalul în Arhivele Statului: mănăstirea Slobozia lui Enache, no. XV [41].

În Condica cea veche a acestei mănăstiri, compilată pe la finea secolului trecut de către un Chiriță Gheorghie, «дасkалѹл словенеск ал школлей домнещй ѿ(т) сфете Геωрг̈іе векю», el s-a copiat bine-rău la foaia 357 verso.

E scris pe hîrtie subțire, proastă, de nuanță gălbuie închisă, foaia fiind lungă de 30, lată de 21 centimetri, cu următorul semn de fabrică pe foaia II la mijloc [42]:

66 iar pe foaia I, jos, la margine:

Literele, de vreo 3 milimetri la nălțime, cu distanța de vreo 4 milimetri între rînduri, sînt grăbite, urîcioase, nelămurite, mai cu seamă ъ și ѣ, cari cu anevoie se pot distinge una de alta.

Sub primele trei numi din quasi-iscăliturile, scrise toate de aceeași mînă, sînt pete de cerneală de la punerea degetelor.

Prin localitate și chiar prin persoanele în joc, acest document stă într-o intimă legătură cu cel publicat mai departe sub no. XII.

•

1. † адє(к) є(ȣ) мн(χ)нѣ кȣ фратємнє(ȣ) драго(н) шї кȣ нєпотȣ(л)
2. мнє(ȣ) радȣ(л) фїчорȣ(л) лȣ(н) їѡ(н) ѡ(т) глодѣнȣ(л) дата(м) за
3. писȣ(л) но(с)трȣ ꙟ мънъ лȣ(н) а(р)бана(ш) нѣпотȣ(л) бъ
4. рєскȣлȣ(н) кȣ(м) съ съ щїє къ а(м) въ(н)дȣ(т) мошн
5. а. дє ꙟ глодѣнї пъ(р)цїлє нѡ(с)трѣ кътє съ
6. ва алєџє дє(н) бащїна дєла мѡшн нощрн
7. шї ꙗ(р) ама(н) въ(н)дȣ(т) лȣ(н) а(р)бана(ш) дє ꙟ фȣнѣ пȣ(н)
8. па(р)тѣ лȣ(н) кътъ съ ва алєџє къ нѣ а(ȣ) фо(с)тȣ ш(і)
9. ноѡ кȣ(м)пъратȣръ дєла пȣꙗ. ачаста мѡшї
10. а въ(н)дȣта(м) но(і) дє бȣнъ воꙗ но(с)тръ нѣснаї(т) дє
11. нїмєлє дȣ(м)нѣлȣ(і) а(р)банашȣлȣ(і) дєрє(пт) ȣ(гі).ї.ба(н)
12. гата ка съ фїє дȣ(м)нѣлȣ(і) мѡшїа стътъто
13. рє шї фїчорнло(р) дȣ(м)нѣлȣ(і) къ(ц) дȣ(м)нєзє(ȣ) н ва да
14. ачаста мѡшна въ(н)дȣта(м) кȣ щїрѣ мєџїꙗ
15. шнло(р) дє ꙟ сȣ(с) ши дє жос фо(с)та(ȣ) ши а(л)дамаша
16. рїн карє съ во(р) нскълї ма(і) жо(с) шї пє(н)трȣ ма(і) адє
17. върата крєдн(н)ца пȣнѣ(м) *(sic)* дєжєтєлє шн нскъ
18. лїтȣрїлє ка съ съ крѣзъ — пн(с) лѣ(т) ҂з҃рд.
19. (puneri de deget:) є(ȣ) мн(χ)нѣ є(ȣ) драгою є(ȣ) радȣ(л) сн(н) їѡ(н)
20. є(ȣ) бъ(л)дѣ бра(т) пȣꙗ ѡ(т) глодѣ(н) ма(р)тȣ(р) | є(ȣ) манѣ ма(р)тȣ(р) ѡ(т) та(м). є(ȣ) добрѣ ма(р)тȣ(р)

67

TRANSCRIPȚIUNEA

† adecă eu Mihné cu frate-mieu Dragoi și cu nepotul mieu Radul fićorul lui Ion ѡт (de la) Glodénul dat-am zapisul nostru în mănă lui Arbanaș népotul Bărescului cum să să știe că am văndut moșia de în Glodéni părțile nostré căte să va alege den baștina de la moși noștri, și ĭar a[m] mai văndut lui Arbanaș de în funé Pui parté lui cătă să va alege, că né au fostu și noo cumpăratură de la Puĭa, aćasta moșia văndut-am noi de bună voĭa nostră nésilit de nimele dumnélui Arbanașului derept ughi 10 bani gata, ca să fie dumnélui moșia stătătóre, și fićorilor dumnélui căți Dumnezeu i va da; aćasta moșia văndut-am cu știré megiĭașilor de în sus și de jos, fost-au și aldamașarii care să vor iscăli mai jos, și pentru mai adevărata credința puném dejetele și iscăliturile ca să să créză. пис лѣт (scris în anul) 7104 (1596). Eu Mihné. Eu Dragoĭu. Eu Radul син (fiu) Ion. Eu Băldé брат (frate) Puĭa ѡт (de la) Glodéni martur. Eu Mané martur ѡт там (tot de acolo). Eu Dobré martur.

NOTANDA

фрате-миеѹ;

фїчорѹл, фїчорилор, cu *i* în loc de *e*;

finalul *u* întreg: фостѹ;

finalul *i* întreg pretutindeni;

лѹи Іѡн, лѹи Арбанаш, nu лѹ;

numele satului variază: Глодѣнѹл și Глодѣнї;

дат-ам ꙟ мънъ лѹи ...;

нѣпотѹл (= nĭepotul), нѡстрѣ (= nostrĭe), нѣ аѹ фостѹ(= ... au fostu), нѣсилїт (= nĭesilit), пѹнѣм (= punĭem)*, — cf. actul de sub no. VI;

condiționalul *să* nu se distinge grafic de reflexivul *se*: съ съ щїе, съ съ крѣзъ...;

мѡшиа, nu мѡшиꙗ;
де ꙟ, dar și ден;

neconsecința sintactică: пърцїле ... къте съ ва алеџе, nu: вор алѣџе, dar алдамашарїи каре съ вор искълї, nu: ва искълї;

ами = ам маи;

ностръ, нѡстрѣ, стътъторе, fără *oa*;

нїмеле;

дерепт;

дѹмнезеѹ, cu *e* clar;

кѹмпъратѹръ, cu mediul *a* clar;

ѹги = galbeni unguresti;

---

* Пѹнѣм poate fi însă și o eroare grafică în loc de пѹсѹнѣм [43].

и ва да = *ii* va da;

ачаста мωшна, адевърата кредница, de 2 ori articulat;

дежетеле, nu дец- sau дѣцетеле;

69 numile personale: Бълдѣ, Ѩрбанаш, Драгон sau Драгою, Добрѣ, Пѕѫ (la genitiv-dativ Пѕи):

formalitatea juridică: ачаста мωшна вындѕт-ам кѕ цїрѣ мецїѡшилор де ·ѱ сѕс ши де жос, фост-аѕ ши алдамашарїи каре съ вор іскълї;

мецїѡши, cf. textul de sub no. IX;

фѕнѣ, cf. același text;

алдамашарїи din алдамаш = magh. *áldomás* (băutură la cumpărare, Kauftrunk), cf. *Anonym. R. Belae*, ap. *Endlicher*, *Monum. Arpadiana*, p. 24: «gavisi sunt gaudio magno valde, e t m o r e p a g a n i s m o f e c e r u n t *a l d u m á s*, et gaudium annunciantibus diversa dona presentaverunt», și ibid. p. 18: «more paganismo, o c c i s o e q u o p i n g u i s s i m o m a g n u m *a l d a m a s* fecerunt», de unde în legile maghiare ale lui Verböczi *áldomás* se traduce prin «victima emtionis», vezi I p o l y i, *Tatos*, în W o l f, *Zeitschrift f. deutsche Mythologie*, t. 2, p. 265;

termin juridic: мωшїа стътъторе;

expresiunea juridică: бащїна дела мωши ноцри = bulg. баштинъ «patrimoniu» de la башта «tată».

XII

ZAPIS DE VÎNZARE

GLODENI (DISTR. PRAHOVA), 1596

Originalul se află la un loc cu al textului precedinte, fiind transcris de asemenea, destul de greșit, în aceeași condică la foaia 351 [44].

Ambele din Glodeni și ambele din 1596, aceste două documente au în vedere niște împregiurări analoge, în cari sînt amestecate aproape aceleași personage: « Arbanaș, nepotul Berescului », frații Dragoiu și Mihnea sau Manea cu nepoții lor, frații Boldea sau Băldea și Puia etc.

Actul de mai jos ne mai dă un fapt cronologic, prin care se confirmă datul de « 1596 » al amîndurora, anume ne spune că părțile împricinate avuseseră un proces « ·ѣнаинтѣ Домнѹлѹи лѹ Ѧлеѯандрѹ водъ ла диван », adecă cu vreo cinci ani înainte, de vreme ce Alexandru-vodă Bogdan domnise între 1591—1592.

Deosebirile între ambele acte sînt:

Scrisoarea, mai mică, în fond destul de urîtă, este aci totuși relativamente mai frumoasă și mai lămurită.

Sub raportul ortografie, ea se distinge prin puținătatea literelor aruncate deasupra rîndului, prin monogramatizarea grupurilor тѣ, рт și аѵ (în cuvîntul · Радѵл), prin nepunctatul ı în locul bipunctatului ї din cellalt document.

Lung de 31, lat de 22 centimetri în foaie, actul de față este scris pe hîrtie mai mare, mai solidă, de o nuanță cu mult mai deschisă, avînd următorul semn de fabrică [vezi p. urm.; 45]. 71

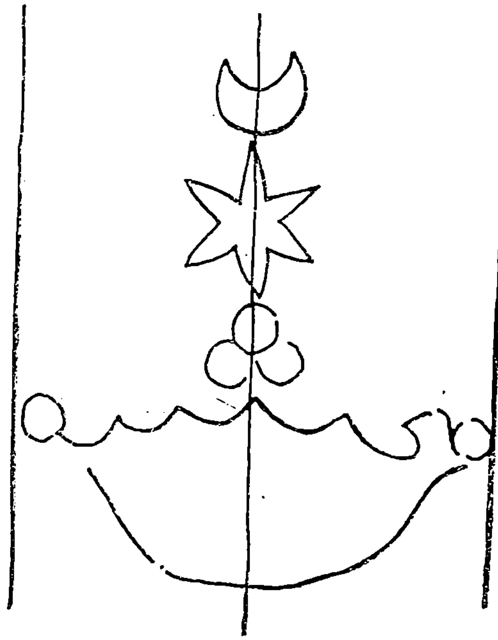
Divergința însă cea mai pronunțată se rapoartă la limbă.

E cu anevoie a admite că ambii scriitori vor fi fost născuți și trăiți în aceeași localitate.

Deși amîndoi au scris în Glodeni, totuși unul din ei, probabilmente autorul actului de față, cată să fi venit acolo de aiuri.

Dezbinarea dialectologică se începe de la primele șiruri, unde în loc de: дат-ам записѹл ·ѣ мънъ лѹи Ѧрбанаш, citim: дат-ам записѹл ла мъна Ѧрбънашѹлѹи, adecă articulatul « la măna » urmat de genitiv postpus în locul nearticulatului « în mănă » urmat de dativ prepus, și merge pînă la ultimul rînd, unde în numele personal Бълдѣ vocala obscură ъ se preface într-o vocală clară: Болдѣ.

Celelalte particularități, foarte interesante, vezi mai jos în Notanda.

72

1. † аде(к) е(ȣ) дръгою кȣ фратеміе(ȣ) манѣ ш(и) кȣ непоції міе(и) аиȣ(м) ра(д)ѵль
2. и добре дата(м) запиcȣ(л) ла мъна а(р)бънашȣлȣ(и) непотȣ(л) берескȣ-лȣ(и)
3. ди ꙟ гладѣни кȣ(м) съ(с) щіе ка(м) вънд8тȣ ѡчина ди ꙟ глодени па(р)тѣ
4. иоа(ст)ръ тоа(т) пен(т)рȣ къ ача(с)тъ ѡчи(н) а(м) авȣ(т) глъчавъ ма(и) динате (*sic*) вр(ѣ)
5. ме каа(ȣ) датȣ пърницїи ло(р) ба(н) де а(ȣ) плътитȣ силницѣ ди(ч) сѣȣ
6. скȣлатȣ даиȣ ш(и) кȣ микȣ(л) ши а(ȣ) ꙟпресȣра(т) локȣреле иоа(ст)ре ш(и)
7. иѣȣ фъкȣтȣ пе ио(и) мі(р)ц де то(т) дичи нои а(м) ме(р)сȣ ꙟнаинтѣ
8. до(м)иȣлȣ(и) л(ȣ) алиѯандрȣ во(д) ла дива(н) ш(и) а(м) ръма(с) пе да(н) ш(и) пе микȣ(л)
9. ди(ч) а(р)бънашȣ(л) апȣкъндȣ(с) каре и скри(ȣ) ма(и) сȣ(с) ди(ч) арбъна-шȣ(л) иȣ са(ȣ)
10. лъса(т) чи ꙗ(р) а(ȣ) мерсȣ ла жȣдекатъ чи иѣȣ ръма(с) пе ио(и) де ба(н)
11. съи плъти(м) ди(ч) ио(и) иа(м) авȣтȣ кȣ че плъти чи а(м) вънд8(т) ѡчина
12. ача(с)та каре ꙗ(с)те скри(с) ма(и) сȣ(с) дерептȣ ȣ(г) ӣ і. ши аа(м) при(и)сȣ
13. ш(и) даторіа чѧ вѣке то(т) ꙟтрачеи ба(н) ꙗ(р) арбънашȣ(л) съ фіе во(л)ни(к)
14. кȣ скрисоа(р) иоа(ст)ръ съ стъпънѣскъ мошїа ꙟ па(ч) де акȣ(м) к(ȣ) фечори(и)
15. и кȣ непоции лȣ(и) ш(и) къндȣ се а(ȣ) фъкȣ(т) аче(с)та запи(с) фо(с)та(ȣ) мȣ(л)ци
16. ѡамени бȣни ди ꙟ пре жȣрȣль локȣлȣи карии ꙟши во(р) пȣие
17. ма(и) жо(с) искълитȣриле ш(и) пен(т)рȣ адевъратъ крединцъ а(м)

18. иȣ(с) ш(и) но(и) искълитȣриле ма(и) жо(с) ка съ се кр(ѣ)зъ ле(т) хзрд
19. (puneri de deget:) † е(ȣ)дрьгою w(т) глодени е(ȣ) манѣ брати е(г) е(ȣ) ра(д)ꙋл снъ иw(н)
20. е(ȣ) добре с҃нъ манеи w та(м) е(ȣ) бо(л)дѣ бра(т) пȣи(и) w та(м) е(ȣ) ше(р)ба(н) ма(р)

TRANSCRIPȚIUNEA

73

† adec^{a} e*u* Drăgoĭu cu frate-mie*u* Mané *și* cu nepoții mie*i* anu*m*^{e} Ra*d*ulŭ и (și) Dobre dat-a*m* zapisu*l* la măna A*r*bănașulu*i* nepotu*l* Berescului di în Gl[o]déni, cu*m* *să* *s*^{e} știe c-a*m* văndutu ocina di în Glodeni pa*r*té noa*s*t*r*ă toa*t*^{ă} pen*t*ru că aćasta oci*n*^{ă} a*m* avu*t* glăćavă ma*i* dina[in]te v*r*éme, c-aa*u* datu părinții lo*r* ba*n*^{i} de a*u* plătitu siliște, dic^{i} séu sculatu Danu *și* cu Micu*l* și a*u* înpresura*t* locurele noa*s*t*r*e *și* néu făcutu pe no*i* mi*r*ț de to*t*, dici noi a*m* me*r*su înainté Do*m*nulu*i* l*u* Alixandru vo*d*^{ă} la diva*n* *și* a*m* rămas pe Da*n* *și* pe Micu*l*; dic^{i} A*r*bănașu*l*, apucăndu-*s*^{e} care-i scri*u* ma*i* sus, dic^{i} A*r*bănașu*l* nu s-a*u* lăsa*t*, ci ĭa*r* a*u* mersu la judecată, ci néu rămas pe no*i* de ba*n*^{i} să-i plăti*m*, dic^{i} no*i* n-a*m* avutu cu ce plăti, ci a*m* văndu*t* ocina aćasta care ĭaste scri*s*^{ă} ma*i* su*s* dereptu ug^{hi} 18, și aa*m* pri*n*su *și* datoria cĭa véche to*t* într-acei ba*n*^{i}, ĭar A*r*bănașu*l* să fie *vol*nic cu scrisoa*r*^{é} noa*s*t*r*ă să stăpănéscă moșia în pac^{e} de acu*m* *cu* fećori*i* и (și) cu nepoți[i] lu*i*; *și* căndu se a*u* făcu*t* ace*s*ta zapi*s*, fost-a*u* mu*l*ți oameni buni di în pre jurulŭ locului, carii își *vor* pune ma*i* jo*s* iscăliturile, *și* pen*t*ru adevărată credință a*m* pu*s* *și* no*i* iscăliturile ma*i* jo*s* ca să se c*r*éză. — лет (anul) 7104 (1596). † E*u* Drăgoĭu w(т) (de la) Glodeni. E*u* Mané брати ег (fratele lui). E*u* Ra*d*ul с҃нъ (fiu) Io*n*. E*u* Dobre с҃нъ Manei wтам (tot de acolo). E*u* Bo*l*dé брат (frate) Pui*i* wтам. E*u* Șe*r*ba*n* ma*r*^{tur}.

NOTANDA

ь ≐ *й*: Радꙋль, жȣрȣль [46];

finalul *u* intreg: въндȣтȣ, датȣ, плътитȣ, скȣлатȣ, Данȣ, фъкȣтȣ, мерсȣ, авȣтȣ, принсȣ;

finalul *i* intreg: мȣлци, wамени бȣни, ꙟши вор пȣне ...;

oa păstrat cu ingrijire: ноастръ, ноастре, тоатъ, скрисоаре, wамени;

relativul *ce* distins de conjunctivul *ci*: н-ам авȣтȣ кȣ че плъти, чи ам въндȣт ...;

pentru *s-au* trei forme: сѣȣ скȣлатȣ (= se-au), саȣ лъсат (= s-au), și ce аȣ фъкȣт(= se au); 74

ди in loc de де: ди ꙟ, динаинте, дичи, ди ꙟ пре жȣрȣль;
pentru пре totdeauna пе;

aa = ā: ааȣ датȣ, аам принсȣ, dar și simplul аȣ, ам;

contracțiunea: кам (= că am), кааȣ (că au);

genitivo-dativul: лȣ Алиѯандрȣ;

мїеȣ, мїеи;

фрате-мїеȣ;

confuziunea între е și ѣ: Глодѣни și Глодени;

Берескȣлȣи, unde în textul precedinte: Бърескȣлȣи;

Болдѣ, unde în textul precedinte: Бълдѣ;

Манѣ, unde în textul precedinte: Михнѣ;

Ꙗрбънаш, unde în textul precedinte: Ꙗрбанаш;

Дръгою, unde în textul precedinte: Драгою;

локȣреле, cu *-ure-*, dar искълитȣриле, cu *-uri-*;

pronumele repetat: н ѣ ȣ фъкȣтȣ пе н о и мірц ..., н ѣ ȣ ръмас пе н о и де бани ..., fenomen analog cu formele sintactice spaniole ca: «el *le* ha dado *á el*», pe cari M a h n și S t e i n t h a l le atribuie influinței bascice (K u h n, *Beiträge*, t. 1, p. 389);

reflexivul *se* distins de condiționalul *să*: съ се крѣзъ;

дерептȣ;

даторїа, мошїа, nu -ꙗ;

ѧ numai în: чѧ вѣке;

de la Манѣ — genitivo-dativul Манеи, de la Пȣꙗ—Пȣии;

«a prinde» în sens de «a cuprinde»: ам принсȣ ши даторїа чѧ вѣке тот ꙟтр-ачеи бани;

demonstrativul *a* în: ачест-а запис;

construcțiunea sintactică: пентрȣ къ ачастъ ѡчинъ ам авȣт гълчавъ маи дининте врѣме;

75 frază remarcabilă: апȣкъндȣ-се каре-и (= pe cari ii) скриȣ маи сȣс, дичи Ꙗрбънашȣл нȣ с-аȣ лъсат, чи ꙗр аȣ мерсȣ ...;

дат-ам ... ла мъна Ꙗрбънашȣлȣи;

«a rămînea pe cineva» = «a-l face să piarză procesul»: ам ръмас пе Дан ..., нѣȣ ръмас пе нои ...;

гълчавъ = gîlceavă;

idiotism: «a face pe cineva *mirț de tot*» = «a despuia»: нѣȣ фъкȣтȣ пе нои м и р ц д е т о т, unde în condică s-a copiat: морци! deși cuvîntul e scris în original pe cît se poate de limpede;

мирц, formă scăzută din мáрц [47], expresiune întrebuințată pînă astăzi de către jucătorii de cărți: «l-am făcut *marț*» = «l-am bătut cu desăvîrșire», din italianul *marcio*, în dialecte *marzo* și *marz*, termin de trictrac, trecut și-n așa numita «lingua franca» din porturile turcești sub forma de *mârç* [1] și corespunzător terminului francez de trictrac *bredouille*, care la figurat însemnează de asemenea «a fi bătut cu desăvîrșire»: «être bredouille = être complétement battu» [2].

---

[1] H y d e, *De ludis orientalibus*, O x o n i i, 1694, lib. II: Historia Nerdiludii, p. 36.

[2] L i t t r é, *Dict.*, t. 1, p. 413.

XIII

76

ZAPIS DE SCHIMB

PĂTRAŞCO PĂTURNICHE (?), SUCEAVA, 1597, IANUARIU 8

Originalul se află în Arhivele Statului: Sf. Sava din Iaşi, no. XXXII [48].

E scris elegant, de o mînă sigură, cu litere cursive măricele, cu distanţa de 1 centimetru şi mai bine între rînduri, pe un petec de hîrtie subţire gălbuie, lung de 21, lat de $16^1/_2$ centimetri, în care se mai recunoaşte un fragment din semnul de fabrică, anume porţiunea de jos dintr-o acvilă imperială: ghiare, vîrfuri de aripe şi coadă [49].

Vlădica Agafton al Romanului, una din părţile contractante în zapisul de faţă, a ocupat scaunul episcopal de două ori: de-ntîi între 1584-89, apoi între 1597—1606[1].

Actul nostru s-a redactat, prin urmare, în primul an din a doua vlădicie.

Sigilul episcopal, rotund, placat pe ceară verde, mare de 25 milimetri în diametru, s-a dezlipit; mai jos, întipărită prin fum, este pecetea celuilalt contractant, octogonă, de 10 milimetri în diametru, reprezintînd neşte arabescuri.

1. † еȣ пътра(ш)ко пътȣ(р)нике, фа(к) мъ(р)тȣрїе кȣ а
2. чáстъ микъ къ(р)цȣлїе. кȣ(м) амȣ авȣ(т) ѡ цига(н)къ, ла
3. мънъстире, де бис(т)рицъ, дѣчи нѣ(м) то(к)ми(т) де
4. бȣнъ воꙗ ноастръ. ꙟтре владика ага(ф)то(н)
5. еп(с)кпȣ(л) де рома(н). дѣчи мїꙗȣ да(т) ѡ цига(н)къ 77
6. анȣме фръсина. ши ȣ(н) копи(л) ѡнофрей, дѣ а(к)
7. мȣ наи(н)те. ниме ди(н) рȣда мѣ, ка съ наи
8. бъ а пъръ аꙗ(с)тъ пъра ниче динеѡаръ
9. ꙟ вѣчи, ꙟнаи(н)тѧ чещїи хъ(р)тїи а ноáстръ — скри(с) ꙟ сȣчавъ, гей й ан хз̃р(е)

(Subscriere nedescifrabilă) (L.S.)

TRANSCRIPŢIUNEA

† eu Pătraşco Păturnike fac mărturie cu acéstă mică cărţulie, cum amu avut o ţigancă la mănăstire de Bistriţă; déci ném tocmit de bună voïa noastră între vlădica Agafton episcopul de Roman, déci miï-au dat o ţigancă

[1] Episc. Melchisedec, *Cronica Romanului*, Bucureşti, 1874, t.I, p. 218 sqq.

anume Frăsina și u*n* copi*l* Ono*f*rei; dé a*c*mu nai*n*te nime di*n* ruda mé ca să n-aibă a pără aĭa*s*tă păra nice dineoară în véci înai*n*tĭa ceștii hă*r*tii a noa*s*t*r*ă. Scri*s* în Sućavă ghen[arie] 8 ai 7105.

NOTANDA

finalul *u* întreg: амꙋ;

finalul *i* întreg: дѣчи, вѣчи, чещїи;

diferențiarea: аꙗстъ și ачастъ, ba și a treia formă частъ în genitivo-dativul чещїи;

ла мънъстире де Бистрицъ, nearticulat;

ниме;

дин, nu де ꙟ sau ден;

дѣ pentru де în дѣ акмꙋ, дѣчи, dar și де în: де бистрицъ;

accent în: ачáстъ, ноáстръ;

se întrebuințează deopotrivă *punctul* și *virgula*, fără vreo rațiune logică;

neconcordarea sintactică: чещїи хъртїи а ноастръ;

78 аи în loc de аии;

копил în accepțiunea actuală de *puer*, nu în cea veche de *spurius*, însă în privința țiganilor, la cari românii — se vede — nu admiteau deosebirea de fii *legitimi* și *nelegitimi;*

акмꙋ = «acum»;

ниче;

фак мъртꙋрїе;

динеѡаръ;

ка de-naintea lui съ; ка съ н-аибъ;

а пъръ аꙗстъ пъра;

ꙟтре în sens de «cu»: нѣм токмит де бꙋнъ воꙗ ꙟтре вълдика ...;

deminutivul: кърцꙋлїе;

мїꙗꙋ = *mĭĭ-au;*

numele personal: Пътꙋрнике;

cazul juridic de schimb: o țigancă cu copil, probabilmente mai bătrînă, pentru o țigancă fără copil, probabilmente mai tînără.

XIV

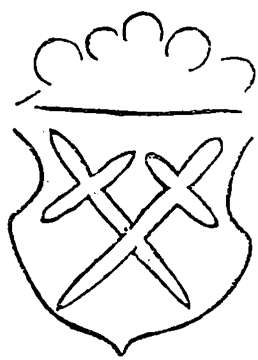
ZAPIS DE CUMPĂRĂTOARE

JUPAN NAN (?), BUNEȘTII DE JOS (DISTR. VÎLCEA), 1597, IULIU 3

Originalul se conservă în Arhivele Statului: episcopia Rîmnic, no. XIV [50].

Această episcopie a posedat două Condice, una veche și alta nouă, cari însă, nefiind depuse la Arhive, nu se știe unde se vor mai fi aflînd.

Scris pe hîrtie groasă, gălbuie închisă sau afumată, lungă de 28, lată de peste 20 centimetri în foaie, cu următorul semn de fabrică, ale cărui contururi sînt rău definite [51]:

Acest semn aparține fabricei de hîrtie de la Sibiu (Hermannstadt), figurînd pe documente transilvane de pe la anii 1573 pînă la 1592[1].

Scrisoarea, cu cerneală de o nuanță rădăcinie, e frumoasă, citeață, peste 2 milimetri la nălțime, cu codițe și aruncăture deasupra foarte elegante, distanța între rînduri fiind cam de 1 centimetru.

80 O particularitate ortografică rară este că finalul *u* se scrie adesea chiar în catul al doilea, alături cu consoana ce-i precede, de exemplu: кѹмпъра(тѹ), жо(сѹ), да(тѹ) etc., în loc de a fi subînțeles în consoană, ca în mai totalitatea actelor de pe atunci.

[1] Kemény, *op. cit.*, tabela de la sfîrșit, no 15.

O pecete ovală, de vreo 18-20 milimetri în diametru, n-a lăsat altă urmă decît a configurațiunii sale și două tăieture paralele verticale, petrecute orizontal prin o fășioară de hîrtie, peste care era lipită ceara.

1. † съ се щїе кȣ(м) амȣ кȣ(м)пъра(тȣ) еȣ жȣпа(н) на(н) дн(н) бȣнещн(н) де жо(сȣ) дн(н)
2. пъȣлѣн(н). дела ста(н)чю(л). шн дела фратесъȣ бра(н). г҃. фъ(л)чн[1]
3. ꙟ дѣ(л). ла брȣ(с)тȣре(тȣ). ш(н). в҃. ꙟ вале. ȣна ꙟ(н)гю(л) къ(р)сте(н)
4. ша(л)тъ ꙟ ма(н)ко(?). дере(п) а(с) с҃о. шн лѣȣ въ(н)дȣ(тȣ) ачещн(н)
5. ѡме(н҃), че(с) сȣ(с) скрн(ш) дѣ ло(р) бȣнъ вое. ш(н) кȣ щ(н)рѣ тȣтȣрорȣ
6. мец(н)ꙗшнло(р) ш(н) дн(н) сȣ(с). ш(н) дн(н) жо(сȣ). ш(н) де(н) крȣчншȣ(л) локȣлȣ(н)
7. шн аȣ пȣ(с) мъртȣрїе по(п) ста(н)чю(л) дн(н) бȣнещн(н). н ѡ(т) ѡ(к)нъ по н(м)
8. по(п) ста(н)чю(л). н по(п) ко(с)та(н)дн(н). н старїца дн(н) слът(н)ѡаре по н(м)
9. марїꙗ. н съ(р) ... а. шн(н) (*sic*) ѡ аȣ да(тȣ) жȣпа(н) на(н) ачѣле фъ(л)чн сфе(н)те(н)
10. мънъстн(р) ла с҃тн нѡа(н) златаȣ(стȣ) дела ѡ(к)на ча маре. ка съ(н) фїе
11. помѣнъ ш(н) лȣ ш(н) фечорнло(р) лȣ(н) аша съ се щ(н)е: — пн(с) м(с҃)ца ю(л) .г.дн(н)
12. ш(н) аȣ фо(ст) трекȣ(цн) а(н) дела ада(мȣ). пънъ а(к)мȣ. ҂зре б(г)ȣ н҃шемȣ
13. сла(в) въ вѣкн(н) амн(н): ×

(L.S.)

† Să se știe cu*m* amu cu*m*părat*u* eu jupa*n* Na*n* di*n* Bunești*i* de Jo*su*, di*n* Păuléni, de la Sta*n*cĭu*l* și de la frate-său Bra*n* 3 fă*l*ci în dé*l* la Brusturet*u*, *și* 2 în vale, una î*n*ghĭu*l* Că*r*ste*i* ș-a*l*tă în ma*n*co | (mai încoa?) [52], dere*p* a*s*^{pri} 270, și léu vă*n*dut*u* acești*i* ome*n*^{i} ce-*s* sus scri*ș*^{i} dé lo*r* bună voe *și* cu ș*t*i*r*é tuturoru megĭĭașilo*r* *și* di*n* sus *și* di*n* jo*su* *și* de*n* crucișu*l* locului, și au pu*s* mărturie po*p* Sta*n*cĭu*l* di*n* Bunești*i*, н ѡт (și de la) Ocnă по нме (anume) po*p* Sta*n*cĭu*l*, н (și) po*p* Costa*n*di*n*, н stari*ț*a di*n* Slăt*i*oare по нме Mariĭa, н Săr...a, și-*i* o au da*tu* jupa*n* Na*n* acéle fă*l*ci sfe*n*tei mănăsti*r*^{i} la s^{fe}ti Ioan златаȣстȣ (Gură de Aur) de la Ocna ća mare, ca să-*i* fie poménă *și* lu *și* fećorilo*r* lu*i*, așa să se ș*t*ie: — пнс м(с҃)ца (scris în luna) ĭul^{ie} 3 днн (zile), *și* au fo*st* trecu*ți* a*i* de la Ada*mu* până a*c*mu 7105, богȣ нашемȣ слава въ вѣкн н амнн (Dumnezeului nostru slavă în veci și amin): ×

NOTANDA

finalul *u* întreg: амȣ кȣмпъратȣ, жосȣ, брȣстȣретȣ, въндȣтȣ, тȣтȣрорȣ, датȣ, Ѧдамȣ, Златаȣстȣ;

finalul *i* întreg: фълчн, трекȣцн, локȣлȣн ...;

de 6 ori днн, o dată ден, nicăiri де ꙟн;

simplul *o* pentru *oa*: ѡменн, dar și *oa*: слътнѡаре;

[1] Urmează cu altă mînă și altă cerneală: сȣсь.

-*s* pentru *sînt:* ωмєнн чє-с с8с скрншн;

сфєнтєн;

formele л8 și л8н: помѣнъ шн л8 шн фєчорнлор л8н ...;

construcțiunea sintactică curioasă: шн-н ω а8 дат8 ж8пан Нан ачѣлє фъчи сфєнтєн мънъстири ...;

reflexivul *se* distins de condiționalul *să:* съ сє џїє ...;

numi personale: Нан, Еран, Станчюл, Кърстѣ (gen. Кърстєн) ...;

ꙟнгюл = *angulus;*

дєрєп fără finalul т;

ан = ani, cf. textul precedinte;

formalitatea juridică: лѣ8 вънд8т8 ачєџин ωмєнн чє-с с8с скрншн дѣ лор б8нъ воє шн к8 џирѣ т8т8рор8 мєџинашнлор шн дин с8с шн дин жос8 шн дєн кр8чиш8л лок8л8н.

82

XV

ZAPIS DE DANIE

MATEI, DISTR. MEHEDINȚI (Cerneț?), 1599, DECEMBRE 15

Originalul în Arhivele Statului: actele Tismenei, XI [53].

S-a transcris în cele două condici ale acestei mănăstiri, cea veche t.2, foaia 94, și cea nouă t.1 (sub rubrica moșiei Erghevița), în ambele însă greșit, mai cu seamă în cea de-ntîi.

Eroarea cea mai importantă, pe care au comis-o amîndoi condicarii, este de a fi citit în text veleatul 7150 (1641) în loc de 7108 (1599), luînd adecă pe н (8) drept н (50), de unde rezultă o diferință cronologică de aproape jumătate-secol!

Această greșeală este cu atît mai neiertată, cu cît ambele condici copiază p e a c e e a ș i f o a i e un crisov de la Matei Basarab din 14 ianuarie 1647, în care se indică foarte limpede că textul de față — donațiunea părților de moșie ale fraților Stan popă și Sîrbul stolnic către mănăstirea Tismana — s-a scris «ѧкъ дин зилеле лꙋй Михай водъ, ши тот аꙋ цинꙋт мънъстирѣ Тисмѣна ачѣсте мошїй дин Єргевица кꙋ бꙋнъ паче».

Așa dară datul actului este cu o deplină certitudine 1599, aproape cu un an înainte de moartea lui Mihai Viteazul.

Acest dat se confirmă prin toate celelalte condițiuni ale documentului.

În adevăr, chiar între marturi figurează aci unul din ostașii cei mai cunoscuți de ai lui Mihai Viteazul, vestitul « Fărcaș-agă », *Farcas Aga*, după cum îl scrie contimpureanul Walther, care ne mai spune că dînsul comanda 83 un corp de trei mii români, serbi | și unguri, trimiși asupra Vidinului, dar bătuți acolo de către turci[1].

Același eveniment este povestit în cronica anonimă a Țărei Românești în următorul mod:

« *Iar cînd fu la iulie 16 (anul 1597) alése Mihai-vodă oști care era mai de folos și le puse cap pre Fărcaș-agă, și-i trimise la Diiu (Vidin) ca să-l dobîndească, și trecură Dunărea pre la Sdegla* [54], *iar turcii încă le prinse de véste mulțime cu totul, și nu eșiră să se lovească de față, ci se ascunseră de făcură meșteșug; că mergînd oștile lui Mihai-vodă făr' de nici un teamăt, iar turcii îi*

[1] *Res gestae Michaëlis*, în P a p i u, *Tezaur de monumente*, t.1, p. 25: „*Postea trium millium eorundem Walachorum, Serviorum et Ungarorum agmen sub Farcas Aga ductore « ad Bdin civitatem vergens . . .* »

lovîră de față și fără véste, și fu războiu tare multă vréme, însă cea de apoi biruiră turcii...»[1]

Bălcescu numește foarte bine pe Fărcaș-agă: «*general mai mult voinic decît norocos*»[2].

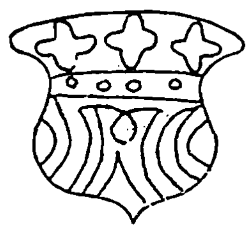
Bătrînul Fotino auzise, nu se știe de unde, o legendă întreagă despre acest personagiu; o legendă pe care el o dă ca fapt istoric, căriia noi însă, pînă la vreo umbră de probă, nu-i putem acorda, cel mult, decît valoarea unei tradițiuni poporane.

Fărcaș-aga — zice el — fusese de-ntîi popă, numit Stoică, din satul Fărcaș în districtul Romanaț, dar arătîndu-se voinic în războaie, Mihai Viteazul l-a răspopit și l-a făcut agă, adecă cap peste pedestrime[3] [Add. 60].

Adevărul este că-n districtul Romanaț se află vreo trei sate numite Fărcaș; însă localități cu acest nume de origine maghiară — ungurește *farkas* «lup», literalmente «codat», de la *fark* «coadă» — se găsesc multe și pe aiuri în România [4].

Judecînd după textul nostru, în orice caz, Fărcaș-agă pare a fi fost oltean. 84

Actul e scris pe o jumătate coală de hîrtie groasă, de culoare afumată. lung de $29^1/_2$, lat de 20 centimetri, cu următorul semn de fabrică [55]:

Acest semn aparține fabricei de hîrtie de la Brașov din a doua jumătate a secolului XVI[5].

Literele sînt semicursive, mai mult cum se scriau crisoavele decît zapisele, nalte de vreo 2 milimetri, cu o distanță de aproape 1 centimetru între rînduri.

Litera *e*, fie majusculă sau minusculă, are forma celei de tipar: Є, є.

Grupurile вѣ, ąр, ąү (în рą(д)ү-) sînt scrise în monograme.

Litera pentru sonul *ă* șovăiește prin formă între ъ și ь.

În josul actului sînt întipărite cu fum cinci peceți, din cari cele trei mai mici, puse deasupra numilor: мąр, дрąг și іωн nu se disting destul de bine, dar cele două mai mari, foarte clare, ni s-au părut a fi atît de interesante, încît le dăm aci în facsimile [56].

---

[1] *Magazin istoric*, t. 4, p. 285-6.

[2] *Istoria lui Mihai Viteazul*, în *Revista română*, t. 2, p. 302.

[3] Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, Viena, 1818, t. 2, p. 128, nota: Οὗτος ὁ Φάρκας ἦν ἱερεὺς κοσμικὸς καὶ ὠνομάζετο Παππᾶ Στόϊκας, ἀπὸ χωρίον Φαρκάσι τοῦ θέματος Ῥωμανατζίου· μὲ τὸ νὰ ἦτον δὲ εἰς τὴν ἀνδρείαν περίφημος, ἔστειλεν ὁ Μιχαὴλ Βοεβόδας etc.»

[4] Frunzescu, *Dicționar topografic*, p. 188-9.

[5] Kemény, *op. cit.*, tabela no. 8 și 9.

Cea de-ntîi, deasupra numelui нік, este următoarea piatră gravată (camée), a cării explicațiune mitologică — arcul indică pe Diana[1], — o lăsăm altora:

85 *Camee* de această natură, unele de o rară eleganță, ne întîmpină adesea figurînd ca peceți în zapisele române din secolii XVI-XVIII.

Ele ar merita a fi studiate mai cu dinadinsul sub raportul arheologic.

Cealaltă pecete este a lui Fărcaș-agă, corespunzînd pe deplin prin emblemă cu caracterul vitejesc al acestui general: « o mînă cu iatagan, iar deasupra scris фркашь ».

Iată-o:

În fine, textul nostru prezintă un specimen foarte rar de *cryptographia* română, « l'écriture en chiffres ou en caractères déguisés ».

Acest mod secret de a scrie a fost întrebuințat la diferite popoare din anticitatea cea mai depărtată.

« *Jules César* — zice benedictinul Dom de Vaines[2] — *écrivait des lettres en chiffres, que cet empereur appelait* **caecas litteras**, *des lettres occultes, parce que ces sortes d'écritures sont seulement intelligibles à ceux avec qui on est convenu des caractères. César employait le* **d** *pour l'***a**, *et ainsi des lettres suivantes. Auguste écrivait également en chiffres, mais il mettait* **b** *pour* **a**, **c** *pour* **b**, *et ainsi de suite, transposant toutes les lettres. Au moyen-âge, cet art devint à la mode; mais chacun s'en servit assez arbitrairement. Les uns retranchèrent les cinq voyelles, et les remplacèrent par des points, l'***i** *par un point, l'***a** *par deux, l'***e** *par trois, l'***o** *par quatre, et l'***u** *par cinq. D'autres substituèrent à chaque voyelle la lettre qui la suit immédiatement dans l'ordre alphabétique, laissant pourtant à ces consonnes leur valeur propre: ainsi* **b** *servait pour* **a** *et pour* **b**, **f** *pour* **e**
86 *et pour|* **f**, **k** *pour* **i** *et pour* **k**. *Mais, en ce genre rien n'est plus célèbre que l'alphabet secret du cardinal de Richelieu. Saint Boniface, évêque de Mayence, passe pour avoir porté cet art d'Angleterre en Allemagne...* »

---

[1] Regret de a nu avea la dispozițune în momentul de față pe Prendeville, *Photographic fac-similes of the antic gems*, London, 1858, în 4, unde — dacă nu mă înșeală memoria — mi se pare a fi văzut un cameu analog.

[2] *Dictionnaire raisonné de diplomatique*, Paris, 1863, t.1, p. 629— Cf. Natalis de Vailly, *Eléments de paléographie*, Paris, 1838, t.1, p. 425, și mai ales marea operă a Benedictinilor: *Nouveau traité de diplomatique*, Paris, 1750—65, t. 2, p. 628, și t.3, p. 508—11.

Ei bine, scriitorul din textul nostru a crezut și el de cuviință a-și subsemna numele într-un mod criptografic: пис ө(г). ꙁөѱнв, adecă: « am scris өг. ꙁөѱнв ».

Cine să fie oare acest өг. ꙁөѱнв?

Slovele өг fiind separate de rest printr-un punct, este învederat că ele formează un cuvînt deosebit, compus numai din două litere.

Această împregiurare ne deschide calea descifrării.

După пис, slavonește « am scris », este lucru firesc să urmeze un « eu », slavonește аз.

Căpătăm prin urmare, deocamdată ca ipoteză, valoarea a două semne secrete: ө este *a*, iar г este *z*.

Cu această mică proviziune, cată să ne adresăm acum către diferite alfabete criptografice cunoscute din trecut, cercetînd: în care anume din ele un *a* se exprimă prin ө și un *z* prin г?

În Occident nu găsim nemic analog, și nu este de mirare.

Criptografia română trebuia să se fi inspirat nu din Occident, ci de la slavi sau de la greci, una din două, căci înseși literele ө, ꙁ, ѱ nu se află pe aiuri.

Celebrul Montfaucon scrisese un capitol întreg despre criptografia greacă.

Alergăm acolo, — și ce vedem?

Un alfabet, în care ө (ϑ) este а (α), г (γ) = з (ζ), ꙁ = м(μ), ѱ = т(τ), н(η) = в(β) și в(β) = н(η)[1].

Deci: өг. ꙁөѱнв = аз матви, adecă: « eu Matei ».

матви, paleo-slavonește матѳей[2], se apropie prin в de forma rusească: Матвей.

O asemenea descifrare a criptografiei române poate fi cîndva de o mare importanță [57]. 87

Să observăm însă că românii aveau nu una, ci mai multe sisteme criptografice.

Iată încă un specimen, pe care de asemenea ni s-a nemerit a-l descifra.

Într-un crisov al mănăstirii Tismana pentru satul Groșani de la vodă Mircea Ciobanul din 3 septembrie 1559, scriitorul și-a însemnat numele criptograficește: ваөѱχ(л)[3].

Condica cea veche a Tismenei a transcris această enigmă prin « Матей »[4].

Condica cea nouă — prin « Barbul »[5].

ваөѱχл nu este nici « Matei », nici « Barbul ».

Gramaticul ascuns sub această criptogramă adaugă că se trage din satul Negești: «ѡ(т) негещи ».

Fiindcă în aceeași epocă, după mersul firesc al lucrurilor, nu puteau fi doi scriitori domnești din același sat Negești, avînd ambii cîte un nume compus din 6 litere, criteriul cel sigur de a descifra pe ваөѱχл este de a căuta în crisoavele dintre anii 1550-1560 numele cel adevărat din *6 litere* al unui gramatic ce se zice a fi « din Negești ».

---

[1] Montfaucon, *Palaeographia graeca*, Paris, 1708, p. 288, unde se mai observă că scriitorii greci din evul mediu obicinuiau a pune în acest mod mai cu seamă numile lor și adnotațiunile finale.

[2] Miklosich, *Lex palaeoslov.*, p. 364.

[3] *Arhiva Statului, Tismana*, XIII.

[4] *Condica Ms. Tismenei*, 1787, t.1, foaia 182 verso.

[5] *Condica Ms. Tismenei*, 1860, t.1, exempl. 1, p. 315.

Acest nume se găsește, ce-i dreptul, în crisovul lui Petrașcu-vodă cel Bun din 10 mai 1555, scris cu aceleași caractere de «братȣл ѡ(т) нецеции»[1].

Deci бaѳѱχл este = братȣл, « Bratul », unul din numile cele mai obicinuite la strămoșii noștri, de unde s-au format atîția *Brătiani*, *Brătești*, *Brătășeni*, *Brateși*, *Bratile*, *Brătuleni*, *Brătulești* etc. în nomenclatura topografică a României.

Sistema criptografică consistă aci în schimbarea numai a literelor mediale ale cuvîntului, rămînînd neatinse cea inițială și cea finală.

88 Din cele mediale: а = *r*, ѳ = *e*, ѱ = *t*, χ = *u*[2], patru litere, din cari două, adecă ѳ și ѱ, au aceeași valoare ca și-n cea de-ntîi criptogramă.

Alte specimene de criptografie română, pentru cine ar cerca să le descifreze, sînt:

вѳг.вcе într-un crisov de la vodă Alexandru Mircea din 8 ianuarie 1569, pe care eu citesc: и аз Iwн « și eu Ion »[3];

таχ. ццеѱѣ, într-un crisov de la vodă Radu de la Afumați din 1 iunie 1526[4], etc. [Add. 61].

1. † въ име ѡ(т)ца и с҃на и с҃тгѡ д҃χа. скрнса(м) нѡн непѡцн попе(н) лȣ ста(н)
2. шн ан сто(л)никȣн (*sic*) сръбȣлȣн де че(р)нецъ. анȣме стъни(л) шн никола
3. шн ра(д)ѵ(л). шн е(ȣ) преȣтѣ(с) шн сто(л)ничѣса. чѣста а нѡа(с)тръ скрн(п)тȣ(р)
4. кȣ(м) съ(с) щїе. чаȣ фъ(г)дȣн(т) пърн(н)цн нощрн че(с) ман сȣ(с) скрн(ш) попа шн
5. сто(л)никȣ(л) сръбȣ(л). ла мо(р)тѣ лѡ(р). съ де свн(н)тен мънъстирн тн(с)мене(н)
6. ѡчине. анȣме. бн(с)трнца. кътъ ва. фн па(р)тѣ лѡ(р) тѡатъ
7. шн аргевица жȣмътате. шн тъ(н)тава тѡатъ. кȣ тѡ(т)
8. χотарȣ(л). ашнж(д)ере шн нон лъсъ(м) шн дъ(м). дȣпъ мо(р)тѣ лѡ(р)
9. кърцнле аче(с)тѡ(р) ѡ(ч)не че(с) ман сȣ(с) зн(с). ла с҃ вн҃та мънъстнре
10. кȣ(м) аȣ ен лъса(т) кȣ а(л) лѡ(р) кȣвъ(н)тъ. шн ѧкъ съ нȣ ва фн кре(дї)нца
11. нѡаѡ. мъртȣрїе е(с) никола ар(м). шн фа(р)ка(ш) а(г). н їѡ(н) кѡ(м)
12. шн гинѣ пръ(к). шн ба(р)бȣ(л) клю(ч) шн стъни(л) де...нн(к). шн то(т) съборȣ(л)
13. съ сте. кърцнле аче(с)то(р) ѡчине ла с҃ вн҃та мънъстнре. кȣмȣ лѣȣ
14. да(т) аче(н) пъринцн ан нощрн. пъ(н) аȣ фо(с)тъ вїн. съ фїе мошїн
15. ѡχа(в)ниче свн(н)тен мъстирн (*sic*), пі(с) ѳ(г). ѯѳѱнв. м(с)ца де(к) ei д҃нн въ лѣ(т) χзрн .·. †
    (L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.) (L. S.)
16. мар драг ник іѡн фар

---

[1] *Arhiva Statului*, *Episc. Buzău*, LXXI.

[2] Cf. Montfaucon, *loco cit.*

[3] *Arhiva Statului*, *Tismana*, XI.

[4] *Ibidem*, *Cotroceni*, LIX.

† въ име wтца и сына и свѧтагw дѹха (în numele Tatălui și Fiului și Sîntului Duh), scris-am noi nepoți popei lu Stan și ai stolnicu[lu]i Srăbului de Cernețŭ, anume Stănilă și Nicola și Radul și eu: preutésa și stolnicésa césta a noastră scriptură, cum să se știe c-au făgăduit părinți noștri ce-s mai sus scriși: popa și stolnicul Srăbul la morté lor să de svintei mănăstiri Tismenei, ocine anume: Bistrița, cătă va fi parté lor toată, și Arghevița jumătate, și Tăntava toată cu tot hotarul, așijdere și noi lăsăm și dăm după morté lor cărțile acestor ocine ce-s mai sus zise la svănta mănăstire, cum au ei lăsat cu al lor cuvăntŭ; și încă să nu va fi credința noao, mărturie este Nicola armaș și Farcaș agă i Ion comis și Ghiné prăcălab și Barbul cliucer și Stănilă de... nic și tot săborul, să ste cărțile acestor ocine la svănta mănăstire, cumu léu dat acei părinți ai noștri păn au fostŭ vii, să fie moșii ohabnice svintei mă[nă]stiri. пис (am scris) ѳг(= аз = eu) ǯѳѱив (= матеи = Matei) м(с)ца дек еї дни въ лѣт (luna decembre în 15 zile, în anul) 7108 (1599) ∴ †

Mar[ia(?)] Drag[a] Nic[ola] Ion Far [58]

NOTANDA

finalul *u* expres: кѹмѹ;

finalul *i* expres mai pretutindeni;

oa în: тоатъ, ноастръ, ноао, dar numai *o* în мортѣ (repetat de 2 ori);

съ де (= să *dea*), съ сте (= să st*ea*);

съ cu sens de «dacă»: съ нѹ ва фи кредїнца;

construcțiunea sintactică: кѹм аѹ еи лъсат кѹ ал лор кѹвънтъ;

скриптѹръ = «scrisoare»;

«sint» redus la *-s*: че-с маи сѹс (de 2 ori);

numele personal etnic Сръбѹл (= Serbul), cu care compară pe Молдовѣнѹл din textul sub no. IX și pе Арбънашѹл (= Albanezul) din texturile sub no. XI-XII;

свинтеи (de 2 ori);

pleonasm juridic: лъсъм ши дъм...;

finalul ъ = *ŭ*: Чернецъ, кѹвънтъ, аѹ фостъ, pentru ultima formă însă cf. cele zise în Notanda la textul no. IX [59];

и pentru *ĭĭ*: непоци [попеи], пъринци [ноцри];

чѣста а ноастръ скриптѹръ;

flexiunea articlului *a*: singular bărbătesc: а л лор кѹвънтъ, singular femeiesc: а ноастръ скриптѹръ, plural bărbătesc: непоци а и столникѹлѹи, пъринци а и ноцри...;

ашиждере = «de asemenea», nu din fantasticul *așa-și-de-iară* = *aeque-sic-sic-de-iterum*, precum pretinde d. Cihac, care scrie «așișidere»[1], ci din *ași* (de unde *așa* prin *așia* = *ași* + demonstrativul *a* ca în «aic*ea*», «aiure*a*»,

90

[1] Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfurt, 1870, p. 275.

« atuncea » etc.), construit apoi în *aşi*-ждере prin analogie cu vechiul serb тако-ждере, modernul serb *takod'er* « de asemenea » (paleoslavicul тако-ждеже, adecă тако « sic » + жде « libet » + же « vero », cu trecerea lui еже în *ere* după o particularitate a fonetismului serb)[1], iar finalul *re* din *aşijdere*, iarăşi prin analogie, s-a adaus apoi către adverbul cu sens opus « altminte-*re* » în loc de primitivul *altminte*[2] [vezi p. 421, pct. 50];

91 termin juridic: мошїе ωхабникъ = « moşie pentru totdeauna » sau « menită a trece la posteritate », literalmente « oprită [a se înstrăina în alt neam] », de la slavicul ωхаб-и-ти (сѧ) « a se abţine »;

Ѩргевица, astăzi *Ergheviţa*, cu *ar* = *er*;

numi personale: Стан, Стъниль, Гинѣ, Барбȣл...;

numi locale: Ѩргевица (= *Arg*+*ev*+*iţa*, din radicala *arg* = ?), Тънтава...

---

[1] Cf. M i k l o s i c h, *Vergl. Lautlehre*, p. 336, şi mai ales *Lex. palaeoslov.*, p. 192, verbo же.

[2] Să observăm că *altmintere* sau *altmintre* sau *almintre* — cîte trele forme deopotrivă întrebuinţate — după ce s-a altoit cu *re* de la *aşijdere*, s-a mai amplificat în *almintre-lea* prin analogie cu *al doi-lea*, de care geniul poporan l-a apropiat din două cauze: 1. cauza externă — iniţialul *al* în ambele; 2. cauza internă — înrudirea ideilor de „alt" şi „al-doilea" (cf. unul — *altul*, unul — *al-doilea*). Importantisima acţiune a a n a l o g i e i în limba română, care n-a fost pînă acum nici o dată studiată, pe de o parte va da linguistului în genere un seceriş dintre cele mai bogate, iar pe de alta va împiedeca în viitor pe cei ca d. Cihac de a mai născoci minunăţie al-de: *aeque-sic-sic-de-iterum*.

XVI

92

TESTAMENT

GRAMA, BUDEȘTI (DISTR. ILFOV), ÎNAINTE DE 1600

Originalul în Arhivele Statului: Mitropolia din București, no. XIV [60].
În Condica Mitropoliei — ș a p t e s p r e z e c i groase folianturi! — s-a transcris în tomul II, compilat în 1805, la foaia 204 retro, în următorul mod:

Скрисам еȣ Негре фрателе Недеи, пентрȣ съ съ щие къ маȣ фост робит Тътарїи, дечи ам скъпат дела Тътари тъꙗт, ши плин де вїермй, дечи маȣ къȣтат фратемїеȣ Недѣ ши маȣ спълат пънъ ла врѣме де моарте, дечи ам лъсат еȣ кȣ сȣфлетȣл мїеȣ че ꙗсте партѣ мѣ де мошие дин Фрȣмȣшани, съ фие ла мѫна фръцинимїеȣ Недеи, пентрȣ съ мъ слȣжаскъ ши съ мъ поменѣскъ, де тоате де че ва требȣи. Аша ам лъсат еȣ кȣ сȣфлетȣл мїеȣ ла моартеа мѣ, ши ам пȣс ши мартори, попа дин Бȣдещи, ши Пъдȣре, ши Тодер, ши Стан Зорил, ши Іван, ши Параскива, ши Драгомир. Іар кареле съ ва скȣла съ ꙗ мошиѧ дела фратемїеȣ Недѣ, съ фие блестемат де 318 сфинци пъринци, ши съ нȣ аибъ ȣнде вени дȣпъ мине. Ши съ щие тот ѡмȣл къ нȣ сѫнт даторю ничи ȣнȣи ѡм, фъръ де Радȣлȣй Мънзȣли 8 костанде, къ акȣм е врѣмѣ де апой. Ши ам скрис еȣ Грама дин Бȣдещи.

Această transcripțiune nesocotește cu desăvîrșire, după obiceiul condicarilor mănăstirești în genere, toate particularitățile filologice și paleografice ale textului.

Hîrtia, lungă de 30, lată de 20 centimetri în foaie, nu prezintă nici un semn de fabrică.

Lipsind, pe de altă parte, datul cronologic, precum și orice| noțiune asupra persoanelor menționate în act, singurele criterie, ce ne mai rămîn despre epoca lui, sînt deocamdată limba și grafica. 93

Scrisoarea, cu cerneală neagră gălbuie, în șiruri drepte la distanță de 8—9 milimetri, cu litere de vreo 2 milimetri la nălțime, este de o mînă exercitată, însă bătrînească, judecînd după unele trăsure tremurate.

Semnul pentru *e*, mic și mare, este întocmai ca în documentul de mai sus din 1599, iar cuvîntul «eu» e scris pretutindeni cu *e* capital.

Scriitorul face puține aruncături, iarăși ca în documentul precedinte, dar în locul lor îi place a trage deasupra cuvintelor cîte un segment acolo unde nu este nici o trebuință, bunăoară: фрателе, къȣтатȣ, попа etc.

Pentru *i* se găsește numai и, niciodată ї, afară de cifra тїи (318).

ъ nu se prea deosebește de forma obicinuită pentru ь.

În genere, deși mai măruntă, scrisoarea se aseamănă mult cu a textului bistrițean din 1573, publicat mai sus sub no. III, în care litera ε și segmentul deasupra rîndului, acestea două mai ales, prezintă aceeași formă.

Ca pură ipoteză — căci, paleografia slavo-română neexistînd încă, ar fi iluzoriu de a trage din ea neşte concluziuni sigure — ca pură ipoteză, noi am fi dispuși a crede că actul de față s-a scris ceva înainte de 1600 de către un gramatic care, prin vîrstă și prin creştere, aparținea mai mult anilor 1560—70 [61].

Cît pentru cellalt indice: l i m b ă, lăsăm să vorbească însuși textul.

Eram cît p-aci să uităm elementul istoric al actului: testatorul se plînge că fusese rob[it] și a «скъпат дела Тътаръ тъıатȣ шн пленȣ де внрмн».

Aceasta ne aduce aminte un act din aceeași epocă, adecă circa 1600, pe care l-am publicat în *Arhiva istorică*, t. 1, part. I, p. 35, unde un vlădică Pafomie se vaietă și el că «л-аȣ тъıат Тътаръı».

94
1. † скрнса(м) еȣ негре фрателе недеи пе ꙟ(н)трȣ съ се щ(е)н къ маȣ фо(ст)
2. робнтȣ тътаръне *(sic)* де(ч) амȣ скъпа(т) дела тътаръ тъıатȣ шн
3. пленȣ де вн(р)мн дече маȣ кътатȣ фратемнȣ недѣ шн маȣ
4. спълатȣ пънъ ла врѣме де мо(р)те дече амȣ лъсатȣ еȣ кȣ
5. сȣфлетȣ(л) мнȣ че ıа(с)те па(р)тѣ мѣ де ѡ(ч)нъ де ꙟ фрȣ(м)шане съ
6. фне ла мъна фръценемнȣ недеи пе ꙟ(нт)рȣ съ мъ слȣжа(с)къ
7. шн съ мъ помене(с)къ де тоѡте де че ва требȣн аша амȣ
8. лъсатȣ е(ȣ) кȣ сȣфлетȣ(л) мнȣ ла мо(р)теа мѣ шн амȣ пȣ(с) шъ
9. амȣ пȣ(с) шн мъ(р)торн попа де бȣде(щ) шн пъдȣре шн
10. тодерȣ шн ста(н) зоре(л) шн нва(н) шн пара(с)кнва шн дра(г)мн(р)
11. ıаръ кареле се ва скȣла съ ıа ѡ(ч)на дела фратемнȣ недѣ съ фне
12. блъ(с)тема(т) де тїн де ѡ(т)це шн съ наибъ ȣ(н)де вене дȣпъ
13. мене шн съ щен тотȣ ѡмȣ(л) къ нȣ съꙟ(н)тȣ даторıю не(ч)
14. ȣнȣн ѡ(м) фъръ де радȣ(л)н мъꙟ(н)зȣ(л)н н҃ ко(с)та(н)де къ акȣм ен
15. врѣмѣ де апоен.
16. шн амȣ скрн(с) е(ȣ) грама де бȣде(щ)

TRANSCRIPȚIUNEA

† scris-a*m* eu Negre fratele Nedei peî*n*tru să se ștei că m-au fos[t] robitu tătarăie, dec[e] amu scăpa*t* de la tătară tăĭatu și plenu de vi*r*mi, dece m-au căutatu frate-miu Nedé și m-au spălatu pănă la vréme de mo*r*te, dece amu lăsatu eu cu sufletu*l* miu ce ĭa*s*te pa*r*té mé de oc[i]nă de în Fru*m*șane să fie la măna frățene-miu Nedei peî*n*tru să mă sluja*s*că și să mă pomene*s*că de toote de ce va trebui, așa amu lăsatu e*u* cu sufletu*l* miu la mo*r*té mé și amu pu*s* șă amu pu*s* și mă*r*tori popa de Bude*ș*t[i] și Pădure și Toderu și Stan Zore*l*[ă] și Iva*n* și Para*s*kiva și Drag[o]mi*r*; ĭară carele se va scula să ĭa oc[i]na de la frate-

95 miu Nedé, să fie blă*s*tema*t* de 318 de | ѡ(т)це (părinții) și să n-aibă u*n*de vene după mene, si să ștei totu omu*l* că nu săî*n*tu datorĭu nec[e] unui o*m* fără de Radu*l*[u]i Măî*n*zu*l*[u]i 8 co*s*ta*n*de, că acu*m* ei vrémé de apoei. Și amu scris e[u] Grama de Bude*ș*t[i].

NOTANDA

finalul *u* întreg: робитȣ, тъꙗтȣ, пленȣ, кѣȣтатȣ, амȣ лъсатȣ, Тодерȣ, тотȣ, съ·ꙟнтȣ;

finalul *i* expres prin е, еи, не, и:

a) i = е: Фрȣмшане (= Frumșani), вене (= veni),
b) i = еи: апоеи (= apoi),
c) i = не: тътаръне (= tătarăi),
d) i = и: вирми, ȣнȣи, мър토ри etc.;

oa prin simplul о: морте, мортѣ;

oa prin ѡ (= ō): тѡте (cf. textul de sub no. I);

съ и-аибъ ȣиде вени (= venì) дȣпъ мене (= mine);

medialul *i* = е: мене (mine), пленȣ (= plinu), фръцене-минȣ (= frăține-) cf. textul no. VIII;

ши, dar și шъ;

еи (= îi = este);

construcțiunea sintactică: иȣ съ·ꙟнтȣ даторю нече ȣнȣи ѡм фъръ де Радȣлȣи;

prepozițiunea repetată: де тѡте де че ва требȣи;

articolatul кареле = « acela care »;

блъстемат cu *e* clar;

-en- și *-în-* scris prin е·ꙟи și ъ·ꙟи: пе·ꙟнтрȣ, де·ꙟ, мъ·ꙟизȣлȣи, съ·ꙟнтȣ (= sum);

medialul *-ĭe* = и: минȣ (= миеȣ), вирми (= виерми);

de 2 orì: съ се щеи (= știe);

de la « tătaru », nominativ plural nearticolat: тътаръ, articolat: тътаръне;

nominativ: фрате-минȣ, genitivo-dativ: фръцене-минȣ; 96

simplul *să* în loc de *ca să*: пе·ꙟнтрȣ съ мъ слȣжаскъ;]

reflexivul *se* distins de condiționalul *să*: се ва скȣла съ ꙗ, съ се щеи;

е pentru ѣ: съ мъ помenескъ;

numi personale: Негре, Недѣ (genitivo-dativ: Недеи), Пъдȣре, Зорла (Zorilă?), Мъ·ꙟизȣла ...;

monetă : костанде.

97

XVII

ZAPIS DE VÎNZARE

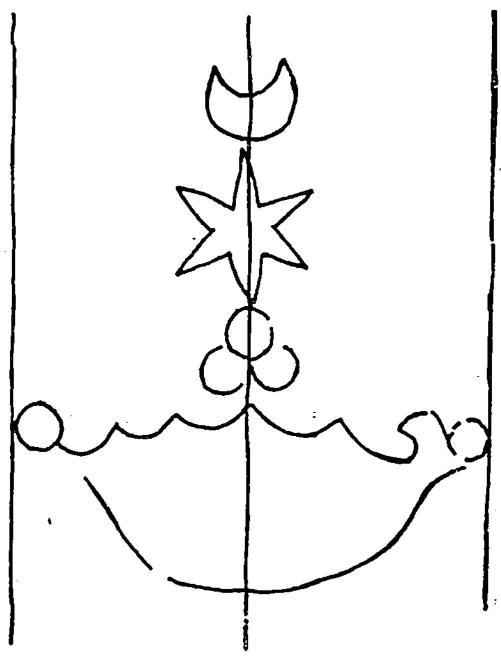
IVAN DIN BREŞTI, BELEŢI (DISTR. MUSCEL), CIRCA 1600

Originalul în Arhivele Statului: m-rea Cîmpulung, no. VI [62].

S-a transcris destul de corect, la pag. 111, în Condica acestei mănăstiri, compilată în 1855.

Datul cronologic lipseşte, dar în acelaşi pachet se află un crisov de la Radu-vodă Mihnea, din 10 martie 1623, din care rezultă că « Тат8л де ↑ Белеци », unul dintre actorii în actul de faţă, îşi cumpără pămînturi anume: « ↑кѫ де ↑ зилеле л8 Михаю водѫ ».

Actul e scris pe o frumoasă hîrtie, solidă şi lucioasă, lungă de $30\,^1/_2$, lată de $21\,^1/_2$ centimetri, cu următorul semn de fabrică:

98 Acest semn de fabrică, pe care noi l-am văzut deja mai sus în textul no. XII *din anul 1596*, probează şi el că zapisul s-a scris circa 1600 [63].

Aci este locul de a trage atenţiunea mai cu dinadinsul asupra importanţei mărcelor de hîrtie pentru a fixa datul sau pentru a putea verifica, pe lîngă

alte criterie, autenticitatea unor documente; importanță capitală, pe care au indicat-o de mult paleografii germani[1] și care totuși mereu, aproape totdeauna, scapă din vederea acelora ce adună acte, și aceasta nu numai la noi, unde diplomatică nu s-a pomenit încă, dar pînă și-n bătrînul Occident.

Scrisoarea, cu o cerneală rădăcinie închisă, este de o rară urîciune, deși clară: în șiruri strîmbe, cu litere groase și nesimetrice, cu dese ștersături, înlocuite uneori prin cuvinte sau slove scrise deasupra.

Iscălitura lui «Д8митрашко пъхарник», în monograme și cu trei grife dedesupt în formă cam de φ, nu este nici ea frumoasă.

Sub raportul linguistic, acest text ne înfățișează o particularitate foarte remarcabilă.

Infinitivul «afla» este scris: афлах, adecă *aflah*.

Deși mai jos ne întîmpină și forma афла, totuși х (= h) din cellalt variant nu este o greșeală, ci un fonetism propriu graiului din satul Beleți în tot cursul secolului XVII.

Acest sat din munții Muscelului, anume în plasa Podgoriei, formează o singură comună cu satele Albute, Negrești și Zgripțești, dintre cari Negreștii se și menționează în actul nostru.

În același pachet al mănăstirii de la Cîmpulung se conservă patru zapise, scrise de mîna unui popă Dancu din Beleți, în cari toate găsim pe paraziticul *h* după vocala de la finea cuvîntului, și iată în ce fel:

I. Zapis din 18 iunie 1654:

a) съ фїе де марех (= mare*h*) кредницъ ла мънах (= măna*h*) л8 Бентилъ,

b) бани гатах (= gata*h*), 99

c) мъртврїе прѣн8мех (= pre-anume*h*);

II. Zapis din 12 februariu 1657:

a) марех (= mare*h*) кредницъ,

b) ши Стоиках (= Stoica*h*),

c) б8нъ вое мех (me*h*),

d) к8мпърътоарех (= cumpărătoare*h*),

e) бани гатах (= gata*h*),

f) прѣн8мех (= nume*h*).

De asemenea într-un zapis din 2 ianuarie 1661 și într-un alt din 27 ianuarie 1669.

În același pachet mai este un zapis de la un «Негре фечор Фръчен», din 23 iuliu 1665, care nu e scris de popa Dancu și-n care totuși citim: «ам п8с зиоах (= zioa*h*)».

Fie dară cît de ciudat, fenomenul există; este sigur că țăranii dintr-o parte a Muscelului pronunțau în secolul XVII — dacă nu mai pronunță și astăzi —: gata*h*, nume*h*, mîna*h*, mare*h*, a me*h*, Stoica*h*, cumpărătoare*h*, zioa*h*...; cu alte cuvinte, ei însoțeau pe vocala cea finală de un fel de aspirațiune, pe care nu știau s-o scrie cu slove altfel decît prin х [64].

Trăsura cea caracteristică este că-n toate aceste exemple, afară de pronumele personal *meh* (= mea), vocala finală cea aspirată urmează anume după silaba asupra cării apasă accentul tonic, adecă n u m a i î n v o r b e p a r o x i t o n e: *gátah*, *númeh* etc.; ba chiar și pronumii personali cată să fi fost

[1] F i s c h e r, *Versuch die Papierzeichen als Kennzeichen der Alterthumskunde anzuwenden*, în *Beschreibung typographischer Seltenheiten*, Nürnberg, 1800—4, t. 6, p. 137—74. — E b e r t, *Zur Handschriftenkunde*, Leipzig, 1825, t.1, p. 29—32.

rostiți la români totdeauna într-o legătură enclitică cu numele ce le precede, căci altmintrea — vocalele cele accentate fiind scutite de dispariţiune — niciodată «voia mea» sau «capul tău» n-ar fi devenit «voie-mi» şi «capu-ţi», încît nici chiar *meh* nu avea accent.

Aşa dară aspiraţiunea servea în cazul de faţă pentru a întări pe o vocală îndoit slabă: 1. slabă prin poziţiunea sa la finea cuvîntului; 2. slabă prin vecinătatea unei silabe mai tari.

Un rol cam analog joacă în limba persiană aşa-numitul «*h* quiescent» care se pronunţa oarecînd, dar astăzi a rămas numai ca un simplu semn grafic: «Littera *h* finalis praecedenti vocali brevi *a* (et *i* : *kih*, *c'ih*) tanquam sustinendae addita»[1].

100 Zic «un rol *cam* analog», căci nu trebui să uităm că: 1. la persi toate silabele finale *ah* sau *eh* sînt totodată accentate, ceea ce nu se potriveşte cu exemplele române; 2. în cele mai multe cuvinte persiane finalul *ah* sau *eh* este organic, adecă provine din scăderea sufixului primitiv *aka*[2].

La germani, pe de altă parte, ba în vechime şi la unele popoare italice, precum la umbri şi la oski, *h* este sau a fost unul din mijloacele de a lungi o vocală, ceea ce iarăşi nu e altceva în fond decît o întărire.

Cînd vocala nu oferea urechii nemic aspirat, grafica exprima lungimea ei prin duplicare: *aa*, *ee* etc., după cum am văzut şi la români într-o seamă din texturile de mai sus; cînd însă o aspiraţiune era cît de puţin simţibilă pentru auz, atunci se scria *ah*, *eh*, *ih*... [3]

În fine, în latinitatea din evul mediu *h* se intercala între două vocale vecine, cari erau altmintrea în pericol de a se contopi, adecă de asemenea un soi de întărire, precum: *cohactus* (= coactus), *trahicit* (= traiicit), *dihaconus* (= diaconus), sau chiar astăzi franţuzeşte în *trahir* (= vechi francez «traïr») [4].

Nu mai adăugăm că şi-n limbile semitice există un *h* întăritor al vocalei [5].

Mai pe scurt, finalul *h* în graiul român de la Beleţi îşi află, ca fapt fiziologic, o perfectă justificare în limbile cele mai diverse, dar prezintă în acelaşi timp un caracter propriu, o individualitate independinte.

Este semnificativ că textul de mai jos, ca şi cel publicat sub no. VI, ambele atît de interesante pentru vocalismul român, unul cu lungimea vocalei prin duplicare, cellalt cu întărirea ei prin aspiraţiune, ne vin deopotrivă din Muscel!

1. † адє(к) рада фата лȣ винти ^де беле(ц)^ скриса(м) забисȣ(л) *(sic)* мє(ȣ)
101 2. ла мъна ȣкимє(ȣ) пъ(т)рȣ ши ла въpȣмє(ȣ) татȣ(л) бра(т) єго
3. ши въpȣмє(ȣ) драгȣ(л) и бра єго съ фиѧ де марѧ креди(н)
4. цъ ла мъна лорь кȣ(м) съ(с) шїѧ къ лѣ(м) въ(н)дȣ(т) па(р)тѧ
5. мѧ де мошиѧ кътъ съ ва афла(х) ди хота
6. рȣ(л) негрєщєло(р) панъ *(sic)* ꙟтра(л) прибоѧнило(р)

[1] V u l l e r s, *Grammatica linguae persicae*, Gissae, 1870, p. 68, § 92—3.

[2] F r. M ü l l e r, *Das Suffix* ka *im Eranischen*, în K u h n, *Beiträge*, t. 3, p. 481—3.

[3] Vezi despre aceasta un capitul bine cugetat în H ö f e r, *Zur Lautlehre*, Berlin, 1839, p. 253-7, unde între altele: «*Die Sache ist also die: man drückt die Dehnung aus wie sie sich zu hören gab*». — Cf. C o r s s e n, *Aussprache*, t.1, p. 98*.

[4] S c h u c h a r d t, *Vokalismus*, t.2, p. 524—5.

[5] Cf. S p i e g e l, în K u h n, *Beiträge*, t.7, p. 101.

* „Lucrurile stau deci astfel: se exprima lungimea aşa cum se auzea" (*n.ed.*).

7. къ тъ съ ва гъси вери ↑(н) сатъ ве(р) ↑(н) апъ ве(р) ȣска(т)
8. ве(р) ↑ къ(н)пъ къ(т) съ ва афла ве(р) де мошиѧ ве(р) де кȣпъ
9. ръ тȣре ши па(р)те (мѧ) де моръ ши де виѧ дила ци
10. гъне(щ) (къ)тъ съ афла па(р)тѣ (мѧ) ши фъ(кȣ)тъ ши не
11. фъкȣ(т) ши а(м) датъ дерептъ ба(н) гата ȣ(г) аї
12. ши ла ача(с)та то(к) фо(с)таȣ ѡмени бȣни мъ ръ
13. тȣриѧ анȣме татȣ(л) дн(н) беле(ц) и радȣ(л) де колѣ
14. и ше(р)ба(н) ѡ(т) та(м) и пъръвȣ(л) ши ста(н) вътафȣ(л)
15. дн(н) бȣкȣре(щ) ши дȣмитра(ш)ко пъх(р)ъникȣ(л)
16. ши ала(ц) фра(ц) каре шо(р) пȣне и(с)кълитȣре ма(н)
17. жо(с) ши амъ скри(с) е(ȣ) ива(н) дн(н) бре(щ)
(Subscris:) аз Дȣмн(траш)ко пъ(х) и(с)каа(л)
(punerea degetului:) е(ȣ) рада фата лȣ ви(н)тилъ

TRANSCRIPȚIUNEA

† adec^{ă} Rada fata lu Vinti[lă] *de Belet* scris-a*m* zabisu*l* me*u* la măna uchi-me*u* Pă*t*ru și la văru-me*u* Tatul брат его (fratele lui) și văru-me*u* Dragu*l* и бра[т] его (și fratele lui) să fiĭa de marĭa credi*n*ță la măna lorŭ, să *s*^{ă} știĭa că lé*m* vă*n*du*t* pa*r*tĭa mĭa de moșiĭa cătă să va afla*h* di[n] hotaru*l* Negreștelo*r* pană într-a*l* Priboĭanilo*r*, cătă să va găsi, veri î*n* satŭ, ve*r*^{i} în apă, ve*r*^{i} usca*t*, ve*r*^{i} în cănpŭ, cătă să va afla ve*r*^{i} de moșiĭa ve*r*^{i} de cupărăture, și pa*r*te| *mĭa* de moră și de viĭa di la Țigăneș*t*^{i} *că*tă să [va afla pa*r*té 102 *mĭa*, și făc*u*tă și nefăcu*t*^{ă}, și a*m* datŭ dereptŭ ba*n*^{i} gata *ugh*^{i} 11, și la aćas*t*a toc^{mélă} fo*s*t-au omeni buni mărăturiĭa, anume: Tatu*l* di*n* Bele*ț*^{i} и (și) Radu*l* de colé и Șerba*n* ѡ(т)там (de acolo) и Părăvu*l* și Sta*n* vătafu*l* di*n* Bucureș*t*^{i} și Dumitrașco pă*h*^{a}rănicul și ala*ț*^{i} fra*ț*^{i} care ș-o*r* pune i*s*căliture ma*i* jo*s*, și amŭ scri*s* e*u* Iva*n* di*n* Breș*t*^{i}. аз (eŭ) Dumi*trașco* păh^{arnic} искаал (am subscris), e*u* Rada fata lu Vi*n*tilă.

NOTANDA

finalul *u* nu e întreg nicăiri;

finalul *u* jumătățit: лоръ (= lorŭ), амъ (= amŭ), датъ, дерептъ, сатъ, къ нпъ [65];

pentru *oa* numai simplul о: моръ, ѡмени;

дин, și o dată cu pierderea finalului и: ди хотарȣл, în loc de дин...;

de asemenea и pierdut: ȣки-меȣ (= unchiu-meu), кȣпъ ръ тȣре (= cunpărăture);

дила;

меȣ, nu міеȣ;

лȣ Винтилъ;

въ рȣл, în sens de « fratele unchiului »;

фраци, în sens de toți vecinii sau locuitorii din acelaș sat;

pluralul cu *-ure*: кȣпъ ръ тȣре, искълитȣре;

ѧ pentru є: съ фиѧ, съ съ щїѧ, марѧ (nearticulat), мошиѧ (neartic.), виѧ (neart.);

алаци = «ceilalți»;

contracțiunea: шор = «își vor»;

reflexivul *se* nedistins de condiționalul *să*: съ съ щїѧ;

забисꙋл = zapisul, poate cu б numai din greşeală;

панъ = «pînă», formă cu atît mai de notat, cu cît originea cuvîntu-
103 lui | *pînă* este de tot obscură, și negreșit că n-a brodit-o d. Cihac cînd o caută în latinul *per-ad* (!)[1] [66];

вєри = ori = lat. *vel*;

кънпъ (= cănpŭ);

un parazitic *ă* dezvoltat lîngă *r*: мъгътꙋриѧ, Пъръвꙋл, пъχъръникꙋл, fenomen fonetic foarte important, cunoscut în gramatica sanscrită sub numele de *svarabhakti* (ruptură de son) și pe care linguistica l-a urmărit pînă acum cu mult interes în diverse limbi ario-europee: cf. medio-latinul *urebem* = *urbem*, *peregere* = *pergere*[2], oskicul *sakarater* = lat. *sacratur*, *teremnattens* = *terminaverunt*[3] etc.[4] [67];

deosebirea juridică între averea moștenită și averea căpătată: вєри дє мошиѧ, вєри дє кꙋпъгътꙋрє;

infinitivul афлаχ = afla, vezi mai sus introducerea la acest text;

numi personale: Радꙋл și Рада, Татꙋл, Драгꙋл, Пъръвꙋл, Бинтилъ...

---

[1] Cihac, *Dict. d'étym.*, p. 215.

[2] Schuchardt, *op. cit.*, II, p. 406, 416 etc.

[3] Corssen, *op. cit.*, II, p. 384 sq.

[4] Vezi mai ales Benfey în *Orient und Occident*, t.3 (1864), p. 25—6, 32, 36, și Johannes Schmidt, *Zur Geschichte der Vokalismus*, întregul tom 2 (1875).

NNo. XVIII-XXIII

104

CRISOAVE
DE LA
SIMEON MOVILĂ

1601-1602

Crisoavele de la Simeon Movilă au un interes întreit:

1. Ele sînt foarte rare, astfel că Fotino mărturisește că nu i s-a întîmplat a vedea decît abia unul singur[1], pe cînd noi publicăm aci nu mai puțin de cinci, toate românește, afară de cari mai cunoaștem vreo cîteva scrise slavonește[2] [68].

2. De cînd și pînă cînd a domnit Simeon Movilă în Țara Românească, este o cestiune încurcată, pe care istoricii noștri, români și străini, n-o limpezesc deloc[3] [69].

3. În fine — și asupra acestui punct mă voi opri mai cu stăruință, — din cîte c r i s o a v e, adecă diplome domnești, îmi sînt cunoscute pînă acuma, cele mai vechi s c r i s e r o m â n e ș t e sînt anume de la Simeon Movilă.

În acest mod, pînă la probă contrară, onoarea introducerii limbei naționale în cancelaria princiară, cel puțin în Țara Românească, aparține familiei Movileștilor, a căriia politică totuși, precum se știe sau se crede, nu era nicidecum națională [70].

Să fie oare permis de a cerceta cauza acestei neașteptate inovațiuni? 105

Ne vom mărgini, deocamdată, a propune o simplă ipoteză.

La 15 mai 1601 — datul celui de-ntîi din cele cinci crisoave de mai jos — Mihai Viteazul trăia încă, ducînd un trai de tabără peste Carpați, unde a fost măcelărit peste trei lune.

---

[1] 'Ιστ. τῆς Δακίας, t. 2, p. 146: Σώζεται τούτου καὶ ἐν χρυσόβουλλον με ἔτος παλαιόν 7110»*.

[2] De exemplu, din 28 aprile 1602 (m-rea Glavacioc, no. XXII), din 13 aprile 1601 (ibid., no. XXIX) etc.

[3] E n g e l, Ș i n c a i, T u n u s l i, A r o n F l o r i a n etc. După L a u r i a n, *Ist. românilor*, ed. 2, Buc., 1862, p. 432, ar trebui să crează cineva că Simeon Movilă n-a domnit decît vreo cîteva minute!

*„Aceasta se păstrează și în hrisovul cu anul vechi [de la facerea lumii] 7110[1602]" (*n. ed.*).

Simeon Movilă, năvălit în Țara Românească cu o ceată de poloni și moldoveni, era un uzurpator.

Cronica muntenească zice despre el:

„*Că fiind Mihai-vodă la Ardeal, în multe feluri de primejdii de la ai lui vrăjmași, unguri, némți, léși, turci, și fiind cu dînșii în luptă multă vréme, atuncea și Simion-vodă, răul vrăjmaș, vrémea și-a găsit, că a venit aici în Țara Românească cu leși și cu moldoveni de a gonit pre Doamna lui Mihai-vodă și pre fiiu-său Nicola-vodă, și a șezut aicea domn în țară, găsind-o fără stăpînire, numai ce erau Buzeștii cîteșitrei frații, că se hiclenise de cătră Mihai-vodă și se închinase la Simion. O săraca de țară, ce a pățit atuncea cu léșii și cu moldovenii! că au prădat și au jăhuit toată țara, și mănăstirile, și boiari, și săraci, pînă ce au luat tot ce au găsit la dînșii. Atuncea Buzeștii, văzînd atîta răutate, n-au mai putut răbda, ci au fugit peste Olt la Craiova etc.*“[1]

Mihai Viteazul, orice s-ar zice, avea apucături a r i s t o c r a t i c e, permițînd boierilor și chiar ajutîndu-i de a apăsa poporul, de unde însăși clăcășia a purtat la noi în secolul XVII caracteristicul nume de «legătura lui Mihai-vodă»[2], măcar că de fapt fusese mai de-nainte [71].

Simeon Movilă, ca antagonist, trebuia să se arate d e m o c r a t.

106 Înlocuirea limbei slavice în cancelaria domnească prin graiul | p o p o r a n, întîmplată într-un mod atît de brusc, să nu fi fost oare o consecință a acestei situațiuni?

Iată o întrebare.

Oricum ar fi, crisoavele lui Simeon Movilă sînt foarte importante.

Vom mai adăoga o vorbă despre două acte, de asemenea în limba română, de la văduva acestui principe.

Simeon Movilă — ni-o spune cronica lui Miron Costin — avusese «feciori cinci: Mihăilaș, Gavril, Moise, Ioan și Pătrașcu», dintre cari cel de-ntîi a reușit să apuce pe o clipă domnia Moldovei[3].

Ca regentă, poate din cauza tinereței acestui Mihăilaș, se vede a fi fost mumă-sa Marghita, căci există de la dînsa o interesantă p o r u n c ă către vătavul și municipalitatea de la Piatra, prin care sînt scutiți de dări «6 butnari și 2 puntași» de acolo.

Acest document, foarte scurt, noi l-am publicat în *Arhiva istorică*, t. I, part. I, p. 70.

Un alt act de la aceeași Marghită, rămas quasi-inedit, deoarece d. C. D. Aricescu l-a reprodus în *Revista istorică a Arhivelor* (broșura I, 1874, p. 113) într-un mod i m p o s i b i l, îl vom da mai jos ca apendice la crisoavele lui Simeon Movilă.

---

[1] *Magaz. istor.*, t. 4, p. 301. — Vezi mult mai pe larg în cei doi contimpurani: H e i d e n s t e i n, *Rerum Polonicarum libri XII*, Francofurti, 1672, in-f., p. 376—7, și S p o n t o n i, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, in-4, p. 189—191.

[2] B ă l c e s c u, *Starea socială a plugarilor*, în *Magaz. ist.*, t. 2, p. 237—8, 278.

[3] *Letopis.*, ed. Kogălnic., I, t.1, p. 227—8.

XVIII

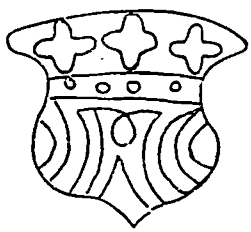
ÎNTĂRIRE DOMNEASCĂ

(UN SCRIITOR MOLDOVEAN), TÎRGOVIȘTE, 1601, MAI 15

Crisovul de la Simeon Movilă, publicat mai la vale, se află în original în Arhivele Statului, printre cele așa-numite „netrebnice“ de la Tismana [72]. 107

S-a transcris în ambele condice ale acestei mănăstiri, în cea veche t. 1, foaia 589 verso, în cea nouă t. 3, p. 651-52, dar în amîndouă foarte necorect, astfel că pînă și numele capitalei Tîrgoviște, scris **Трьговище** cu **тр** unit în monogramă, copistul l-a citit *Zăgăești*!

Crisovul e scris pe hîrtie, nu tocmai groasă, gălbuie, lungă de 30, lată de 21 centimetri, cu semnul de fabrică de la Brașov, întocmai ca în textul publicat mai sus sub no. XV:

Acest semn de fabrică, în genere, este cel mai obicinuit în actele muntene de pe la finea secolului XVI, ceea ce probează că hîrtia transilvană era pe atunci la noi cea mai răspîndită.

Documentul a fost ceva mai lung în foaie, căci în starea-i actuală el este forfecat jos, așa că din numele scriitorului a mai ră|mas numai litera ш, care fusese aruncată deasupra, bunăoară ca în **Мнъ(ш)**, **Пътра(ш)ко** etc. 108

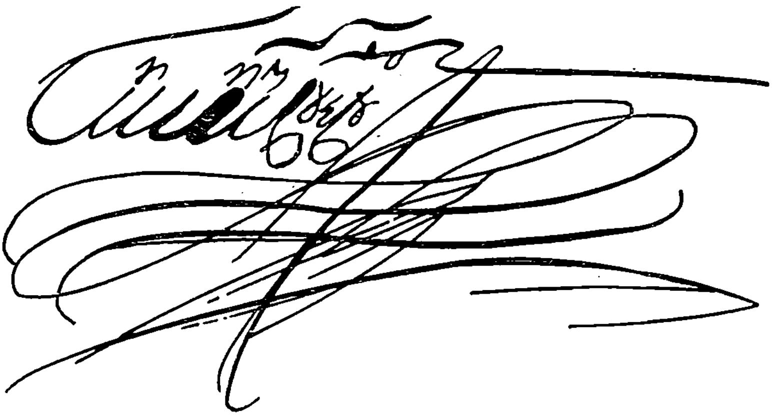
Obiceiul de a iscăli gramaticul jos în colțul actului, iar nu sus în rînd cu veleatul, este moldovenesc, străin crisoavelor și chiar zapiselor muntene din epoca ce ne preocupă, ceea ce ne face a conchide că scriitorul, ca și Simeon Movilă, va fi fost din Moldova.

Scrisoarea e cursivă, dar rară, cu litere mari de vreo 3 milimetri și o distanță de peste 1 centimetru între rînduri.

Sigilul domnesc, rătund, de 18 milimetri în diametru, prezintă la mijloc pe vulturul muntenesc cu crucea în cioc, iar înpregiur: **†симеѡн мл огнла воивода.**

La locul lăsat gol între м și о, sînt două săbii încrucișate, blazonul Movileștilor[1].

Subscrierea princiară este:

Sub raportul curat istoric, vom observa că actul s-a scris atunci cînd Simeon Movilă trăia încă bine cu puternica familie a Buzeștilor, căci se consulta anume cu: «ц8пън8л Рад8 чѣ8 фост кл8чар Б8зеск8л», unul dintre cei trei frați cari, mai tîrziu, l-au bătut și alungat din țară.

109

1. † млтїю бжїю нѡ симеѡ(н) могила воево(да) г(с)п(д)нъ. дата(м) д8(м)нѣмѣ ка(р)тѫ
2. д8(м)нимѣле. к8(н)въцът8ра д8(м)нимѣле. р8гъторюл8и но(с)тр8
3. ег8мън8л8(н) де ти(с)мана. ши а то(т). събор8(л) де аколо. спре
4. ачѣста ка ди съ χїе во(л)ни(ч). ши п8тѫ(р)ни(ч). к8 ка(р)тѣ д8(м)нимѣле
5. а цинѣ ши а л8а де(н) то(т) венит8(л). че ва χи де ж8мъта(т)е
6. де ба(л)та би(с)трец8л8(н). к8(м) а8 цън8(т) ши ман(н)тѫ. ѱ(н) зилеле
7. а(л)то(р) до(м)ни. пе(н)тр8 че а(м) възѫ(т) до(м)нѣмѣ. къ(р)циле а(л)то(р) до(м)ни
8. бътръни. ши мѣ8 мъ(р)т8рнси(т) нан(н)тѣ д8(м)нимѣлѫ *(sic)*.
9. ц8пън8(л) рад8(л) чѣ8[2] фо(с)т8 кл8ча(р). б8зе(с)к8(л). де къте ѡ҃рн
10. а8 въ(н)д8(т) до(м)нїи въ(л)циле. ѩръ кълѫгърїи. то(т) а8 цън8(т) ж8мъта(т)е
11. де(н)трачѣ ба(л)тѫ. ши вамешїи л8кр8 на8 ав8(т). ниче ли са8 цън8(т)
12. ѱн самъ дечи д8(м)нѣме. ѱ(н)къ ма(м) мило(с)тиви(т) шѣ(м) мил8и(т) дере(пт) ачѣ
13. та *(sic)* ниме съ н8 анеѫ а ѡпри пре(с)пре зиса д8(м)нимѣле ши(н)тра(лт)
14. ки(п) съ н8 χїе |L.S.| пи(с). 8 тръгови(щ) в(л) ҳзрд маю еї днн
15. са(м) гп(д)вами велѣ(л)

(Subscris:) Симеѡн воевода.

† велицн болѣ(р) 8чи(л).

ѿ(?)

---

[1] Vezi N i e s i e c k i, *Herbarz Polski*, verbo Mohyla.

[2] Gramaticul pusese de-ntîi slavonul биѣ (fost) și apoi, aducîndu-și aminte că scrie românește, l-a șters și l-a înlocuit prin чѣ8.

TRANSCRIPȚIUNEA

† милостїю божїю Иwаннъ Симеwнъ Могила воевода господинъ (cu mila lui Dumnezeu Ion Simeon Movilă vodă, domn). Dat-a*m* du*m*né-mé | car*t*ĭa du*m*ni-méle cu-*n*vățătura dum*n*i-méle rugătorĭului no*s*tru egu- 110 mănulu*i* de Ti*s*mana și a to*t* săboru*l* de acolo, spre acésta ca di să hie vo!nic' și putĭa*r*nic' cu ca*r*té du*m*ni-méle a ține și a lua de*n* to*t* venitu*l* ce va hi de jumăta*t*e de ba*l*ta Bi*s*trețulu*i*, cu*m* au țănu*t* și mai*n*tĭa î*n* zilele a*l*tor domni, pe*n*tru ce a*m* văzu*t* do*m*né-mé căr*ț*ile a*l*tor do*m*ni bătrăni, și méu mă*r*turisi*t* nai*n*té dumni-mélĭa ǵupănu*l* Radu*l* céu fo*s*tu clučar Buze*s*cu*l*, de căte ori au vă*n*du*t* do*m*nii bă*l*țile, ĭară călugării to*t* au țănu*t* jumăta*t*e de*n*tr-acé ba*l*tâ, și vameșii lucru n-au avu*t* nice li s-au țănu*t* î*n* samă, deci du*m*né-me î*n*că m-am milo*s*tivi*t* șé*m* milui*t*; dere*p*' acé[s]ta nime să nu aibâ a opri pre*s*pre zisa du*m*ni-méle, și-*n*tr-a*lt* chi*p* să nu hie, пис ȣ (scris în) Trăgoviș*t*[e] в лет 7109 (în anul 1601) maĭu 15 д҃нии (zile), сам господствами велѣл (însăși domnia mea a poruncit).

Simeon voevoda.

† велицїи болѣри ȣчили (marii boieri au învățat).

...ș (?)

NOTANDA

finalul *u* întreg: фостȣ, în celelalte cuvinte ultima consoană fiind aruncată deasupra rîndului;

finalul *i* întreg pretutindeni;

confuziunea grafică între е și ѧ: картѣ și картѧ, маинтѧ și наинтѣ;

aceeași confuziune între е și ѧ: дȣмни-мѣле și дȣмни-мѣлѧ;

ѫ numai la finea cuvintelor: балтѫ, аибѫ;
formă triplă: дȣмнѣ-мѣ, домнѣ-мѣ și дȣмнѣ-ме;

цинѣ cu *i*, dar цънȣт cu *ă*;

а,. ca prepozițiunea dativului: дат-ам ... егȣмънȣлȣи де Тисмана ши а тот съборȣл;

pleonasm de stil juridic: а цйнѣ ши а лȣа ...;

ниче, dar дечи;

ден;

маинтѧ (magis ante) = « mai naintea » (magis in ante);

пентрȣ че, în sens de « pentru că »; 111

ниме;

ꙟȣпънȣл cu ꙟ, dar жȣмътате cu ж;

съ χїе, ва χи, nu *fi-*;

шѣм = « șe-am », nu contracțiunea ordinară шам;

remarcabil conjunctiv: ка ди съ χїе (ut sint);

кȣ-нвъцътȣра, în sens de: « cu porunca »;

rangul pus între numele de botez și acel de familie: Радѹл чѣѹ фостѹ клѹчар Бѹзескѹл, — cf. mai sus textul no. X;

бив клѹчар scris și apoi șters, înlocuindu-se cu чѣѹ фост клѹчар, indică stăruința logofeților de a se dezbăra de formule slavice;

în fraza: де кѫте ѡри аѹ вѫндѹт домнїи вѫлциле, «vândut» are sensul de «arendat»;

foarte importantă e forma преспре = «peste», și anume:
sub raportul fonetic, ca trecere a lui *p* în *t* în vecinătatea lui *r* (cf. *pricolici* = *tricolici*) și-n vecinătatea lui *s* (cf. *creț* = *crit-* din *crispus*)[1] [Add. 39];
sub raportul morfologic, ducîndu-ne la latinul *per-super* în loc de *per-extra*, după cum credea d. Cihac din necunoașterea prototipului преспре[2], ba și пресне, precum vom vedea în textul ce urmează.

---

[1] În genere *p* = *t* este în linguistică de o raritate nespusă. Cf. Curtius, *Grundzüg d. griech. Etymologie*, ed. 4 (1873), p. 187—9, și Pictet, *Les origines indo-européennes*, t. 1, p. 224. Ca fenomen analog, este în dialectul grec tzaconic *ph* = *th*: βαθή (=βαφή), θυτέ (=φυτόν) etc., vezi Deville, *Etude du dialecte tzaconien*, Paris, 1866, p. 84.

[2] Cihac, *Dict. d'étymol.*, p. 215. — Tot acolo *spre* se derivă din *ex-per*, deși mai sus, p. 107, însuși autorul descompune *sprinceana* în «super-in-gena», comițînd însă și aci o eroare, căci *ğ* (џ) nu se ridică la *č* (ч), iar *sprinceana*, la macedo-români *sufranceăoa* (pentru *-n-* cf. portugezul «sobrancelha») este pur și simplu latinul plural *supercilia*, cu *l* trecut la români în *n* întocmai ca în *seamăn* din *similis* (cf. portugezul *semelhar*). Nemnich, *Polyglotten-Lexicon der Naturgeschichte*, Hamburg, 1793, in-4, t. 2, p. 1402 aduce forma română: „sprin*cél*ele". Orideunde o va fi luat, ea este cea primitivă. *Spre* în „sprinceană" fiind dară *super*, nu înțelegem, pentru ce simplul *spre* trebui să fie *ex-per* (!), și nu tot *super?* În privința accentului, alături cu latinul *super* cf. grecul ὑπέρ. E și mai curioasă procederea d-lui Cipar, *Gramatica*, t. 1, Buc., 1869, care la pag. 370 știe că *spre* e *super*, ba cunoaște și forma *prespre*, despre care zice că este «în loc de *preste* de acum», și totuși la pag. 367 declară că *preste* e «strămutatu» din *prestră* — o contradicțiune fără păreche! [Add. 28].

XIX

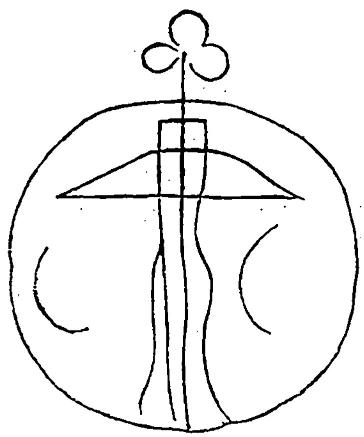
ÎNTĂRIRE DOMNEASCĂ

ALEXA, FĂRĂ LOC, 1602, APRILE 8

Originalul în Arhivele Statului: Tismana, moşia Boreştii [73].

S-a copiat deopotrivă necorect în ambele condice ale mănăstirii, în cea veche t. 1, p. 359, şi în cea nouă t. 1, p. 544.

E scris pe hîrtie destul de fină, lungă de 28 $^1/_2$, lată de 20 $^1/_2$ centimetri, cu următorul semn de fabrică[1]:

Pecetea este întocmai ca în documentul precedinte, dar subscrierea domnească e mai puţin încărcată de cerneală.

Scrisoarea este elegantă şi subţire, literele fiind cam de 2 milimetri, iar distanţa între rînduri de 1 centimetru.

Crisovul s-a dat în urma victoriei lui Simeon Movilă asupra rivalului său Radu-vodă Mihnea, pe care-l susţineau Buzeştii cei răsculaţi şi despre care zice puţin parlamentar: «къндȣ сдȣ ръдикат нещє лотри кȣ Радȣл-водъ».

[1] Acelaşi semn de fabrică, mai clar în unele puncturi, îl vom reproduce în *Acte municipale* după un document tot din 1602 (m-rea Golgota, no. V).

113 1. † нѿ симиѡ(н) могила воиво(да). бж҃їю мл(с)тїю г(с)п(д)р8 земли влашкои. дата(м) до(м)нїꙗ мѣ

2. ши а(м) мил8и(т). боꙗрин8(л) до(м)нїеи мѣле преда ци(н)церѣн8(л). к8 сат8(л) борѫщїи ши к8 баꙗ.

3. ꙟ ж8дец8(л) мехеди(н)цилѡ(р), къче ка8 ф̑о(ст) л8и де мошїе маи дѣи(н)те врѣме.

4. ши а(л)тъ пе(н)тр8 че а8 сл8жи(т) ши са8 невои(т) ла сл8(ж)ба до(м)нїеи мѣле. къ(н)д8 са8 ръдика(т)

5. к8 ме(х)ди(н)цїи[1] к8 рад8(л) во(д). де(ч) ка съи хїе л8и. сате де мошїе к8 то(т) венит8(л) ло(р).

6. дела до(м)нїꙗ мѣ. пънъ ꙟ вѣ(к). ши нимениле съ н8 съ маи амѣ(с)-тече пре(с)пе ка(р)тѣ

7. до(м)нїеи мѣле. (L.S.) в л(ѣ)тѡ х҃з҃р҃і м(с)ца а(п)р҃и.

8. † са(м) г(сд)нъ ка(з)а(л).

(Subscris:) Симеѡн воевода.

† алеѯа

TRANSCRIPȚIUNEA

† Иѡаннъ Симиѡнъ Могила воевода божїю милостїю господар8 земли влашкои (Ion Simeon Movila vodă, cu mila lui Dumnezeu domnul Țărei Românești), dat-a*m* do*m*niïa mé și a*m* milui*t* boïarinu*l* do*m*niei méle Preda Ți*n*țerénu*l* cu satu*l* Borăștii și cu Baïa în județu*l* Mehedi*n*ților, căce c-au fo*s*[t] lui de moșie mai déi*n*te vréme, și a*l*tă pe*n*tru ce au sluji*t* și s-au nevoi*t* la slu*j*ba do*m*niei méle, că*n*du s-au rădica*t* cu Me*h*[e]di*n*ții cu Radu*l* vo*d*[ă], de*c*[i] ca să-i hie lui | 114 sate de moșie cu to*t* venitu*l* lo*r* de la do*m*niïa mé până în véc, și nimenile să nu să mai amé*s*tece pre*s*pe ca*r*té domniei méle, в лѣто х҃з҃р҃і мѣсꙗца (în anul 1602, luna) a*p*[rilie] 8, сам господинъ казал (însuși Domnul a poruncit).

Simeon voevoda.

†Alexa.

NOTANDA

finalul *u* întreg: кънд8;

нимениле;

reflexivul *se* confundat grafic cu condiționalul *să:* съ н8 съ маи амѣстече;

алтъ, în sens adverbial de «secundo»;

маи дѣинте врѣме (= mai de-*ainte*. . .);

---

[1] Înainte fusese scris: не(щ) лотри, din care se mai cunoaște щ și finalul три, apoi s-a ras și s-a pus: к8 мехединцїи.

пентрȣ че, în loc de «pentru că»;

кѫче к-аȣ = căci că..., etimologicește *quoque-quod* (ca formă кѫче: *quoque*: : нече: *neque*, iar ca tranzițiune de idei — кѫче: *quoque*: : slavic modern бо «quia»: slavic vechi бо «quoque»: : germ. *denn* «quia»: *denn* «quoque»: : grec. γάρ etc.);

пресне = «preste», formă foarte remarcabilă, despre care vezi Notanda la textul precedinte;

лотри, nu ca «hoți», ci ca «oameni fără căpătîi»;

pronumele repetat pentru mai multă demonstrațiune: ка сѫ-и хїе лȣи;

жȣдецȣл Мехединцилѡр;

ам милȣит боꙗринȣл fără пре la acuzativ.

115

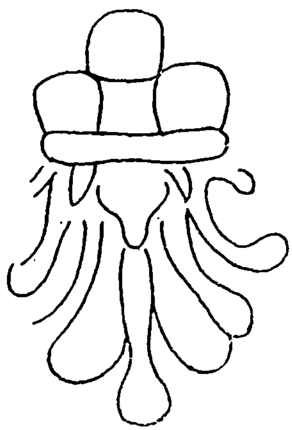
XX

PORUNCĂ DOMNEASCĂ

FĂRĂ LOC, 1602, APRILE 13

Originalul în Arhivele Statului: mănăstirea Radu-vodă, no. XXIII [74]. În condica acestei mănăstiri nu s-a copiat.

E scris pe hîrtie tare, dar nu groasă, gălbuie, lungă de $31^1/_2$, lată de $20^1/_2$ centimetri, cu semnul de fabrică:

Pecetea și subscrierea domnească sînt ca în cele două nno. de mai sus.

Scrisoarea, mai îndesată decît în textul precedinte și cu o cerneală rădăcinie mai deschisă, nu distinge destul de bine pe ъ de ь.

116

1. † мл(с)тїю бж҃їю їѡ҃ симеѡ(н) могила воево(да) и г(сд)нь. дава(т) г(сд)во ми сїе повел(ѣ)нїе г(сд)ва ми. калꙋгеро(м).
2. ѡ(т) с҃та мона(с)ти(р) ѡ(т) бꙋ(к)ре(щ) че ꙗ(с)те а́ стеле(н). ка съ фїе тари ши пꙋтѣрни(ч) кꙋ ка(р)тѣ
3. до(м)нїеи мѣле. а(ш) цинѣрѣ морйле дела длъга. кꙋ(м) аꙋ фо(ст) цинꙋ(т) ши ма(и) денан(н)те
4. врѣме. дере(п)тꙋ че съ(нт) кꙋ(м)пъратє дела дѣ(т)ко ключѣрю(л). дерептꙋ ачѣїа нимѣ
5. съ найбъ ан ѡпри пре(с)те картѣ до(м)нїеи мѣле. къ лѣꙋ кꙋ(м)- пъра(т) стелѣ спътарю(л)

6.	аче(л) са(т) длъга ши кȣ ачѣле моарѐ за х҃м҃х҃е а(с). ши зѣче ко(ц) де по(с)та(в). ши. .к҃ де ко(ц)
7.	де а(т)ла(з). дереп(т) ачѣꙗ нимѣ съ нȣ се и(с)питѣ(с)къ пре(с)те ачѣ(с)та карте а до(м)ніе
8.	мѣле. ши вои слȣџиле лȣ(и) щефа(н) коми(с) каре(и) во(р) фи ачїи съ аве(ц) а еши де ачїи дела
8.	са(т) къ де нȣ ве(ц) еши до(м)нїꙗ мѣ воѭ тримѣте ни(щ) а(р)ма(ш) де въ во(р) адȣ(ч) лега(ц) ла до(м)нїꙗ
10.	мѣ. аша въ гръе(с)кȣ. ши ма(и) мȣ(лт) съ нȣ(и) ꙟвълȣи(ц) пре кълȣгъри аша въ гръе(с)кȣ
11.	до(м)ніе мѣ. ина(к) да нѣ(ст) по рѣ(ч) г(сд)ва ми. пи(с) м(с)ца а(п) г҃ї д҃ни
12.	са(м) г(сд)нъ каза(л) (L.S.) лѣ(т) х҃з҃р҃ї
	(Subscris:) симеѡн воевода
	па(н) ꙗнаки ȣчи

TRANSCRIPȚIUNEA

† милостїю божїю Іѡаннъ Симеѡн Могила воевода и господинъ, дават господство ми сїе повелѣнїе господства ми калȣгером ѡт свꙗта монастир ѡт (cu mila luĭ Dumnezeu Ion Simeon Movilă, vodă și domn, dă domnia mea această poruncă a domniei mele călugărilor de la sânta mănăstire din) Buc^{u}reș*t*^{i} ce ĭa*s*te a Stele*i*, ca să fie tari și putérni*c*^{i} cu ca*r*té do*m*niei méle a-*ș*^{i} ținéré morile dela Dlăga, cu*m* au fo*st* ținu*t* și ma*i* denai*n*te vréme, dere*p*tu ce să*n*^{t} cu*m*părate dela Dé*t*co clĭucérĭu*l*; dereptu acéĭa nimé să n-aibă a-i opri pre*s*te carté do*m*niei méle, că léu cu*m*păra*t* Stelé spătarĭu*l* ace*l* sa*t* Dlăga și cu acéle moare за (pentru) 45,000 a*s*^{pri} și zéce co*ț*^{i} de posta*v* și 20 de co*ț*^{i} de a*t*laz, derep*t* acéĭa nimé să nu se i*s*pitéscă pre*s*te acé*s*ta carte a do*m*nie-méle; și voi, slugile lu*i* Ștefa*n* comi*s*, care*i* vo*r* fi acii, să ave*ț*^{i} a eși de acii de la sa*t*, că de nu ve*ț*^{i} eși, do*m*niĭa mé voĭu triméte ni*ș*^{c} a*r*ma*ș*^{i} de vă vo*r* adu*c*^{e} lega*ț*^{i} la do*m*niĭa mea; așa vă grăescu, și ma*i* mu*l*^{t},. să nu-*i* învălui*ț*^{i} pre călugări, așa vă gră*e*scu do*m*nie-mé; инак да нѣст по рѣчи господства ми, пис мѣсꙗца априлїꙗ г҃ї дни, сам господинъ казал, лѣт х҃з҃р҃ї (altfel să nu fie, după vorba domniei mele; s-a scris ale lunei lui aprile în 13 zile; însuși Domnul a poruncit; în anul 1602).

Simeon voevoda.

пан Ꙗнаки ȣчи (domnul Ianachi a învățat).

NOTANDA

finalul *u* întreg: гръескȣ; дерептȣ;

finalul *i* se subînțelege mai adesea în consoana aruncată deasupra rîndului: арма(ш), лега(ц), аве(ц) ...;

infinitivul întreg: а-ши цинѣрѣ;

reflexivul *se* distins de condiționalul *să:* съ нȣ се испитѣскъ;

лȣи, nu лȣ;

 домнїе-мѣ, домнїе-мѣле, cu «domnie» neflexionat, dar și: домнїеи мѣле;

дерепт8 че, în sens de «pentru că»;

нимѣ;

cuvinte accentate: á, морйле, моаре, ачѣѧ, н-айбъ;

de la „moară" pluralul nearticulat: моарѐ, nu мори, dar cel articulat морйле;

атлаз, stofă de mătase (satin) = bizantul ἀτλάζι = rusul *атлас* = turcul *athlas;*

particularitatea economică: un sat cu mori vîndut pe 45.000 aspri + *10 coți de postav + 20 coți de atlaz;*

pentru sintaxă: вои, сл8џиле л8и Щефан комис, кареи в о р фи ачїи, съ авеци а єши де ачїи д е л а сат;

vocativ: сл8џиле, nu сл8џилор;

армаш, literalmente «om de arme», devenit simplu agent polițienesc: вою тримѣте неще армаши де въ вор ад8че легаци, întocmai ca în Francia *gendarme* (= gens d'arme), deși această scădere logică identică a provenit în fiecare țară pe o cale proprie;

repetițiunea pentru mai mare vigoare (δεῖξις τοῦ νοῦ): а ш а в ъ г р ъ е с к 8, ши маи м8лт съ н8-и ꙟвъл8нци пре кълъгъри, а ш а в ъ г р ъ е с-к 8, frază în care se mai cuprinde în același timp o altă repetițiune pentru mai multă claritate (δεῖξις τῆς ὄψεως): съ н8-и (=nu pre ei) ꙟвъл8нци пре кълъгъри.

XXI

PORUNCĂ DOMNEASCĂ

GHERGHI, (TÎRGOVIŞTE?), 25 IUNIU (1602)

Originalul în Arhivele Statului: mănăstirea Zlatar, no. XI, fără ca să fie copiat în vreo condică [75].

E scris pe o foaie de hîrtie la fel cu cele precedinți, lungă de 31, lată de 21 centimetri, care fiind încleiată din dos cu o altă hîrtie — și aceasta deja în secolul XVII, cînd s-a înscris acolo: картѣ лꙋ съмиѡн могила водъ за (pentru) мошїа ѡ(т) (de la) сълкꙋца жꙋмътате, — semnul de fabrică abia se mai poate discerne: două flori de crin unite prin baze.

Scrisoarea, cu cerneală rădăcinie, e ne-ngrijită, cînd mai mare, cînd mai măruntă, cu multe litere rău determinate, iar distanța între rînduri este aproape de 1 centimetru.

Sigiliul domnesc, care fusese placat pe ceară roșie, mare de 4 centimetri în diametru, s-a dezlipit.

Iscălitura princiară, cu cenobar, e făcută în monograme lungi (15—17 milimetri) și subțiri de mîna gramaticului, adecă ceea ce se cheamă în paleografie « signature apparente », — lucrul cel mai ordinar, ba am putea zice chiar exclusiv, abia cu două-trei excepțiuni, în crisoavele române pînă la 1600.

Foarte instructiv sub raportul juridic, după cum se va vedea mai jos în Notanda, textul de față ne prezintă totodată o interesantă particularitate istorică, și anume aceea că ne apare aci ca mare logofăt al lui Simeon Movilă același « Θїѡдосїє », care pînă acum era cunoscut numai ca sluga cea mai credincioasă a lui Mi|hai Viteazul și, prin urmare, ca dușman înverșunat 120 al Movileștilor.

Mare logofăt al lui Mihai în curs de mai mulți ani, acest Teodosie — om cu destulă știință de carte — scrisese românește pe la 1597 o entuziastă biografie a eroului, pe care germanul Baltazar Walther, petrecător în Tîrgoviște, a și tradus-o atunci latinește, după cum mărturisește însuși în prefață: « *Junio et Julio mensibus anni 1597*, *brevem quendam rerum gestarum*, **Wala-**

chico sermone a Dn. Cancellario conceptum, *atque ab ipso Waiwoda approbatum contextum, in aula Targowistea obtinebam*»[1*].

Cum de s-a împăcat dară marele nostru logofăt cu uzurpatorul Simeon Movilă?[2]

Textul de mai jos nu ne-o spune.

Să nu ne grăbim însă a acuza din sentimentalism.

Cînd judecăm cu sînge rece, pe baza fîntînelor istorice, logofătul Teodosie reiese la lumină, din contra, ca un mare patriot și ca cel mai profund om de stat dintre boiarii români de pe atunci, care însă trebuia să fi fost foarte supărat pe Mihai-vodă — erou, dar nu diplomat — și iată cum:

După ce Țara Românească se liberase de turci prin victoria de la Călugăreni, logofătul Teodosie combătea nefericitul plan al banului Mihalcea de a cuceri cu orice preț Transilvania și stăruia ca lucrurile să se mărginească deocamdată cu independința cea dobîndită; cînd însă n-a fost ascultat, atunci, 121 din cel mai mo|derat devenind cel mai radical, el propunea lui Mihai de a extermina pe toți ungurii din Ardeal, căci numai astfel va putea să-și asigure cucerirea; dar și acum sfatul său a fost respins din cauza contra-sfatului umanitar al clucerului Radu Buzescu, vechi amic al maghiarilor.

Ungurul Wolffgang Bethlen zice:

«*Logofătului Teodosie, care era om în vrîstă și renumit la toți prin onorabilitatea sa, nu-i plăcea invaziunea Transilvaniei*»[3].

Un alt contimpuran ne spune:

«*Teodosie, logofătul cel de pe vremea lui Mihai-vodă, era om bătrîn și rău către unguri. El a și ațîțat pre Mihai-vodă să taie pre unguri, și s-ar fi și întîmplat de vreo cîteva ori, de nu s-ar fi împotrivit Radul Cluciarul* (Buzescu)»[4].

Prin urmare, Mihai nu asculta pe marele său logofăt.

---

[1] D. Papiu, *Tezaur de monumente*, t. 1, p. XII, zice: «*Încît pentru Logofătul care compuse descrierea română, s-ar cere a ști: cine era Logofătul lui Mihai pre la anii 1595—7, lucru ce sperăm că se va putea ști cu timpul*». Cestiunea este de a ști, nu cine a fost «Logofătul», căci *logofeți* erau mulți, dar cine a fost «marele Logofăt» (Cancellarius), care era numai unul, și nu între anii 1595—7, căci divanul princiar se modifica în parte la fiecare 1 septembre, ci numai în lunele iuniu—iuliu 1597, căci Walther vorbește anume despre marele logofăt de atunci. Ei bine, în crisovul lui Mihai din 30 iunie 1597 (mănăstirea Cîmpulung, pe satul Grădiștea), marele logofăt este — Teodosie. El ocupa însă acest post deja din 1596, cu un an mai nainte, precum arată un alt crisov de la Mihai, din 10 iuniu 1596 (m-rea Rîmnic, no. 1).

* „Am căpătat în iunie și iulie ale anului 1597 un scurt text despre faptele săvîrșite, *alcătuit în limba română* la curtea din Tîrgoviște, *de dumnealui logofătul* și aprobat de însuși voievodul" (Traducere de Al. Papiu-Ilarian, revizuită de prof. Dan Simonescu și reprodusă în: *Literatura română veche*, ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, vol. II, București, 1969, p 144; (*n.ed.*).

[2] Iată toți boiarii cei mari ai lui Simeon Movilă, după un crisov al lui scris slavonește din 20 iunie 1602 (Arhivul Statului, Bistrița din Oltenia, no. LIV): Dan mare vornic, Teodosie mare logofăt, Pană mare vistiar, Ianachi mare spătar, Ștefan mare comis, Gherghina mare stolnic, Costandin mare paharnic și Dumitrachi mare postelnic.

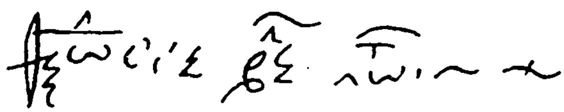
[3] Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, Cibinii, 1785, t. 4, p. 336: «*Non deerant tamen e Bojaronibus aliqui, quibus consilia de invadenda Transilvania displicerent. In his Theodosius Logoffet alias Cancellarius, vir provectae aetatis, et probitatis, opinione ad omnes commendatus*».

[4] Șincai, *Cron.*, II, p. 276.

Dar să-l fi ascultat, se mai întîmpla oare şi atunci catastrofa de la Turda? Nu.

În orice caz, lăsînd la o parte nestatornicia politică cea scuzabilă a logofătului Teodosie, cată să regretăm foarte mult pierderea scrierii sale r o m â n e din 1597, căci ea ar fi trebuit să ocupe un loc de onoare tocmai în colecţiunea de faţă [76].

În lipsă-i dăm aci subscrierea cea bătrînească a acestui remarcabil român, aşa după cum o găsim într-un crisov al lui Mihai Viteazul din 18 ianuariu 1597 (Mitropolia Bucureşti, no. CXXXII):

1. † мл(с)тїею б͠жїею iѡ͠ симиѡ(н) могила воево(да) и г(сд)нъ 122 вла(ш)кои зе(м)ли пише(т) г(сд)во ми бол(ѣ)рии(м) г(сд)ва ми
2. вода̀ лѡ(г) и си(до)ри бани̏ кралю(в)ски(м). дȣ(п) ачѣꙗ въ гръе(с)кȣ до(м)нїꙗ мѣ пъ(нт)рȣ ръ(н)дȣ(л)
3. лȣ ха(м)за. ѡ(т) спинѣии. каȣ вени(т) нан(н)тѣ до(м)нимѣле де сѣȣ желȣи(т) кȣ(м) аȣ фо(ст) кȣ(м)пъра(т)
4. кало(т) ба(н) жȣмътате де сатȣ де(н) съ(л)кȣцъ дела сътѣии. ꙗ(р) дȣ(п) моа(р)тѣ лȣ
5. кало(т) ба(н) ꙗи сѣȣ скȣла(т) ачеи ѡаме(н̄) жȣ(м)тате де съ(л)кȣ(ц). де сѣȣ пъръ(т) кȣ
6. кȣ(м)нацїи лȣ кало(т) ба(н) кȣ ха̀(м)за и пръвȣ(л). ши ашаȣ фо(ст) пърът(ȣ) ачеи
7. рȣмъни нан(н)тѣ до(м)нимѣле. кȣ(м) ꙗȣ фо(ст) кȣ(м)пъра(т) кȣ сила̀ ши фъ(р) воꙗ
8. лѡ(р) де(ч) до(м)нїꙗ мѣ лѣ(м) фо(ст) да(т) лѣџе ачелѡ(р) рȣмъни вї боꙗри съ жȣре
9. кȣ(м) ꙗȣ кȣ(м)пъра(т) кало(т) ба(н) фъ(р) воꙗ ло(р) ↑къ де(н) чела ръ(нд) ши шаȣ пȣ(с) зиѡа
10. ла винерѣ маре кȣ(м) съ вїе кȣ лѣџѣ съ жȣре ↑ диванȣ(л) до(м)нимѣле. де(ч)
11. къ(нд) аȣ фо(ст) ла з... ла соро(к) ни наȣ вени(т) ши дѣчїꙗ ↑ коа(ч) ꙗр наȣ маи
12. вени..... дере(п)тачѣꙗ ↑ врѣ(м) че ве(р) *(sic)* ведѣ ча(с)тъ ка(р)те а до(м)нимѣ(л)
13. ꙗ(р) вои съ къȣта(ц) съ ле лȣѡаци ръвашеле дела чеи̏ ѡаме(н̄) съ 123 ле да(ц) ла мъна
14. лȣ ха(м)за. ши съ аибъ аи цинѣ ша фи еи рȣмъни кȣ(м) сѣȣ въ(н)дȣ(т) ꙗ(р) кȣи
15. се ва пърѣ стръ(м)бȣ съ вїе де фа(ц) нан(н)тѣ до(м)нимѣле. инакъ да нѣ(ст) по ре(ч)
16. г(сд)вами. и(с) ѳїѡ(д)сїе велики лѡ(г)фе(т). пи(с) герги м(с)ц ю(н) к͠е дн͠

† IѠ СИМЇѠН ВОЄВОДА (L.S.) МИЛОСТЇЮ БОЖЇЮ ГОСПОДИНЪ

† милостїею божїею Іωаннъ Симишнъ Могила воевода и господинъ влашкои земли (cu mila lui Dumnezeu Ion Simeon Movilă, vodă și domn al Țărei Românești), пишет господство ми болѣрниим господства ми Вода лωгофет и Сидори бани кралювскиим (scrie domnia mea boiarilor domniei mele, lui Vodă logofăt și lui Sidor, bani de Craiuva). După acéĭa vă grăescu domniĭa mé păntru răndul lu Hamza w(т) (de la) Spinéni, c-au venit nainté domniméle de séu jeluit, cum au fost cumpărat Calotă ban jumătate de satu den Sălcuță de la săténi, ĭar după moarté lu Calotă ban [Add. 99] ii séu sculat acei oameni jumătate de Sălcuță de séu părăt cu cumnații lu Calotă ban cu Hamza и (și) Prăvul, și aș-au fost părătu acei rumăni nainté domniméle, cum ĭ-au fost cumpărat cu sila și fără voĭa lor, deci domniĭa mé lém fost dat lége acelor rumăni 12 boĭari să jure, cum ĭ-au cumpărat Calotă ban fără voĭa lor încă den cela rănd, și ș-au pus zioa la vineré mare, cum să vie cu légé să jure în divanul domni-méle; deci cănd au fost la z[ioa] la soroc ii n-au venit, și déciĭa incóce ĭară n-au mai veni[t]... ...[77] derept-acéĭa în vréme ce ver vedé ćastă carte a domni-méle, ĭară voi să căutați să le luoați răvașele de la cei oameni să le dați la măna lu Hamza, și să aibă a-i ține ș-a fi ei rumăni cum séu văndut; ĭară cui se va păré strămbu, să vie de față nainté domni-méle, инакъ да нѣст по 124 речи господства ми (altfel să nu | fie, după vorba domniei mele). исправи Өїωдосїе велики лωгофет, писа Гефги, мѣсяца юнїа ке дни (a executat marele logofăt Teodosie, a scris Gherghi, ale lunei lui iuniu în 25 zile).

NOTANDA

finalul *u* întreg: грѣеск8, пърът8, стрѣмб8, сат8;

finalul *i* întreg pretutindeni;

oa: моартѣ, ⁺ткоаче, wамени;

сѣ8 (= se-au) în loc de са8 (= s-au): сѣ8 жел8ит, сѣ8 ск8лат, сѣ8 пърът;

contracțiunea аша8 = «așa au»;

ден;

л8 Хамза, л8 Калотъ;

ръвашеле = *acte* în genere, fie oficiale sau particulare;

сълк8цъ, deminutiv care presupune салкъ, nu салче;

demonstrațiunea repetată: и и сѣ8 ск8лат ачеи wамени..., лѣм фост дат лѣџе ачелор р8мъни;

prepozițiunea repetată: ла зиwа ла сорок, к8 к8мнацїи... к8 Хамза;

imperativul л8wаци;

cuvinte accentate: л8ẃаци силá, и́и;

и́и = «illi», dar și еи;

ачеи și чеи;

домнії-мѣле;

expresiunea juridică: съ віє кꙋ лѣџѣ съ'жꙋре ꙟ диванꙋл...;

кꙋм съ віє = *ca* să vie;

ꙟ врѣме че = fiindcă;

вер ведѣ (= vei...) pus la plural în loc de вещи;

zicerea: ꙟкъ деи чела рънд, făcînd aluziune la prima domnire a lui Simeon Movilă, înainte adecă de a fi fost gonit de către Buzești la 1601;

numi personale: Вода, Хамза (turc?) [78], Калотъ, Пръвꙋл, Герги; 125

reflexivul *se* distins de condiționalul *să:* се ва пъръ; съ віє;

рꙋмъни = «țărani, cari s-au vîndut clăcași de bună voie»: съ диѣ а-и цинѣ ш-а фи еи рꙋмъни кꙋм сѣꙋ въндꙋт, fiindcă n-au putut să probeze că: ꙗꙋ фост кꙋмпърат кꙋ сила ши фъръ воꙗ лѡр[1];

12 боꙗри = *conjuratores* din legislațiunea germană medievală: лѣм фост дат лѣџе ачелѡр рꙋмъни 12 боꙗри съ жꙋре...[2];

particularitatea administrativă: 2 bani ai Craiovei, nu unul singur: Вода лѡгофет и Сидори бани кралювским, cf. crisovul din 1486 (*Columna lui Traian*, 1876, p. 469), unde figurează de asemenea 2 bani ai Craiovei: «жꙋпан Димітрꙋ Гиздавьц и жꙋпан Дѣтко бани тон стране» [79].

---

[1] Cf. la ruși крестьянин «țăran» și «rob», literalmente «creștin», ca și cînd stăpînii ar fi fost păgîni. M a c i e j o w s k i (*Historya prawodawstw*, ed. 1, t. 1, § 74, p. 153) crede că *sebr* «țăran» în legislațiunea serbă din evul mediu, nu este altceva decît «serbs» această etimologie însă e dubioasă. La germani, «țăranii» ne apar uneori sub epitetul de «germani», vezi S a v i g n y, *Hist. du droit romain au moyen-âge*, trad. G u e n o u x. Paris, 1839, t. 1, cap. IV, § 56, p. 137-40. Toate acestea nu probează însă că la slavi sau la germani nobleța nu era de aceeași naționalitate cu poporul de jos, stăpînii diferind prin sînge de sclavi, ci arată numai că clasa domnitoare, și aceasta pretutindeni, n u v o i a să fie cuprinsă sub același nume cu plebea.

[2] Ceva cu totul deosebit de *juriu*, cu care eu, prin eroare, îl confundasem altă dată (*Arhiva istorică*, t. 3, p. 145-157). M o n t e s q u i e u, *Esprit des lois*, 1. XXVIII, ch. 13, rezumă în următorul mod această sistemă de probe negative, după vechea, legislațiune francă ripuarie, alemană, bavară, turingă, frizonă, saxonă, longobardă și burgundă: «*Celui contre qui on formait une demande ou une accusation pouvait, dans la plupart des cas, se justifier, en jurant, avec certain nombre de témoins, qu'il n'avait point fait qu'on lui imputait. Le nombre des témoins qui devaient jurer augmentait selon l'importance de la chose**.

* „Pîrîtul sau acuzatul putea, în cele mai multe cazuri, să se dezvinovățească jurînd, împreună cu un anumit număr de martori, că nu săvîrșise ceea ce i se pun în sarcină. Numărul martorilor care trebuiau să jure sporea odată cu gravitatea faptei" (*Despre spiritul legilor*, trad. de Armand R o ș u, vol. III, București, 1970, p. 41—*n.ed*).

XXII

PORUNCĂ DOMNEASCĂ

TÎRGOVIŞTE, 1602, APRILE 6

Originalul se află în Arhivele Statului, între actele aşa-numite „netrebnice“ ale Tismenei [80].

În condica cea nouă a acestei mănăstiri nu s-a copiat, iar în cea veche s-a transcris în t.1, f. 25 verso, însă — ca totdeauna — în modul cel mai necorect.

E scris pe o foaie de hîrtie gălbuie, foarte aspră, lungă de $31^1/_2$, lată de $20^1/_4$ centimetri, fără semn de fabrică.

Pecetea domnească, placată pe ceară roşie, de vreo 15 milimetri în diametru, s-a dezlipit.

Scrisoarea, cu cerneală rădăcinie, e elegantă, mai ales ꙶ şi literele monogramatizate тр şi ѡр, iar distanţa între rînduri este de vreo 9 milimetri.

În privinţa istorică, e remarcabilă naivitatea cu care Simeon Movilă mărturiseşte, că oamenii săi, «Лѣшн» şi «Молдовѣнн», despuiau aşa-zicînd oficialmente Ţara Românească, astfel că trebuia un privilegiu special, o «слобозїе» — cuvînt înscris din dosul documentului de faţă — pentru ca o localitate să poată fi scutită de această l e g i t i m ă pradă!

1. † мл(с)тїю бж҃їею їѡ снмїѡ(н) могнла воєво(да) н г(сд)нъ. дава(т) г(сд)во мн сїє повелѣнїє г(сд)ва мн
2. ст҃ѣн мона(с)тн(р) г(с)ммн *(sic)* тн(с)мѣана. нде(ж) е(ст) хра(м) ȣспенїє прѣ(с)тен бл(д)чцъ нш҃н бц҃ъ
3. ка съ фїє аль е(н) сатȣ анȣме тн(с)мѣана ꙶ па(ч) де лѣ(ш). де мо(л)довѣнн. де банн
4. де съ нан(б) трѣ(б)а а ме(р)џе съ(н) жȣдече саȣ съ(н) праа(де) ꙶ(т)рȣ ен шн де ка(н). де ѡла(к)
5. шн де тоѡате слȣ(ж)беле дȣ(м)нїн мѣле. пъ(н)трȣ къ ꙗ(мȣ) ꙗ(р)та(т) до(м)нїє мѣ
6. нȣма(н) съ фїє де (т)р(ѣ)ба све(н)тен мона(с)тн(р) че ва фн. дере(п)тȣ ачѣꙗ шн воѡа
7. тȣтȣрѡ(р) слȣџнлѡ(р) до(м)нїє мѣле карїн вецн ꙶбла преꙶ ме(с)рерн шн слȣ(ж)бе(л)
8. до(м)нїє мѣле. де врѣме че ве(цн) ведѣ ка(р)тѣ до(м)нїє мѣле ꙗръ вон съ авъцн

9. а въ ферн де аче(л) сатꙋ. ши де свъ(н)та мона(с)ти(р) съ иꙋи бъ(н)тꙋи(ци) де нимн(к)

10. ни(ч) съ се пл҃ъ(н)гъ калꙋгерїи ѡ(т) ст҃а мона(с)ти(р) ни(ч) де ꙋнꙋ(л) де ·ꙩ вои· де акꙋ(м):

11. нан(н)те нан(н)тѣ до(м)нїе мѣле къ бине съ щи(ци) къ маре рꙋшине веци пъц(н)

12. де къ(т)ръ до(м)нїе мѣ. инако да нѣ(с) по ре(ч) г(д)ва ми пи(с) мц҃а а(п) ѕ҃ дне

13. са(м) г(сд)нъ велѣ(л) (L.S.)

14. пи(с) ꙋ (т)ръ(г)ви(щ) лѣ(т) ҂зр҃ї

15. ꙋ(ч) ве(л) лѡ(г)фе(т)

TRANSCRIPȚIUNEA

128

† милостїю божїею Іѡаннъ Симїѡнъ Могила воевода и господинъ, дават господство ми сїе повелѣнїе господства ми свѧтѣи монастири господства ми Тисмѣана, идеже ест храм ꙋспенїе прѣсвѣтеи (sau: прѣчистеи) владычицъ нашеи богородицъ cu mila lui Dumnezeu, Ion Simion Movilă, vodă și domn, dă domnia mea această poruncă a domniei mele sîntei mănăstiri a domniei mele Tismeana, (unde este templul adormirii preasîntei stăpînei noastre Născătoarei lui Dumnezeu), ca să fie alŭ ei satu anume Tismeana în pác^e de léș^i, de moldov^éni, de bani, de să n-aib^ă tréab^ă a merge să-i judece sau să-i praadc întru ei, și de cai de olac și de tooate slujbele dumnii-méle, păntru că ïam^u ïartat domnie-mé, numai să fie de tréba sventei monastir^i ce va fi, derépțu acéïa și^i vooa tuturor slugilor domnie-méle, carii veți inbla preîn mes^erer^i și slujbel^e domnie-méle, de vréme ce veț^i vedé carté domnie-méle, ïară voi să avăți a vă feri de acel satu și de svănta monastir^e, să nu-i băntuiț^i de nimic, nic^i să se plăngă calugherii ѿ(т) свѧта (de la sînta) monastir^e nic^i de unul de în voi de acum nainte nainté domnie-méle, că bine să știț^i că mare rușine veți păți de cătră domnie-mé, инако да нѣст по речи господства ми. пис мѣсѧца априлїа ѕ҃ дн҃е, сам господинъ велѣл. пис ꙋ Тръговище лѣт ҂зр҃ї. ꙋчини велики логофет (altfel să nu fie, după vorba domniei mele; scris ale lunei lui aprile în 6 zile; însuși domnul a poruncit; scris în Tîrgoviște în anul 7110; a executat marele logofăt).

NOTANDA

finalul *u* întreg: сатꙋ, дерептꙋ, амꙋ;

finalul *u* jumătățit: аль ен = alŭ ei [81];

finalul *i* întreg chiar atunci cînd ultima consoană este aruncată deasupra rîndului;

пре ·ꙩ = prin, де ·ꙩ = din;

свънта la genitivo-dativ: свентеи;

129

a lung: Тисмѣана (= Tismeāna), съ-и праадe (=prāde), трѣабъ (= treābă), dar și трѣба;

o lung: тоѡате (= tōate), воѡа (= vōa);

vorbe străine cu vocalism neasimilat: калȣгерїи (καλόγηροι, καλογερεύω, în Passow, no. 444, vers. 10), nu кълȣгърїи, și монастире (μοναστήριον), nu мънъстире;

e trecut în vocală obscură: авъци, пънтрȣ;

мерџе, nu мѣрџе;

ѩкȣм, nu акмȣ;

де съ наибъ = ca să n-aibă;

reflexivul *se* distins de condiționalul *să*: съ се плънгъ;

ѫбла, nu ȣмбла;

formă duplă: дȣмнїи-мѣле și домнїе-мѣле;

particularitate administrativă: Бани, la plural, nu un singur «Ban» de Craiova, cf. textul precedinte;

каи де ѡлак «cai de curier» = turc. *ûlaq* «curier»;

vocativ: воѡа тȣтȣрѡр слȣџилѡр;

де врѣме че, acolo unde în textul precedinte: ѫ врѣме че;

pentru sintaxă: де врѣме че веци веде картѣ домнїе-мѣле, ѡръ вои съ авъци а въ ферн ...;

frază energică: бине съ цинци къ маре рȣшине веци пъци де кътръ домнїе-мѣ;

месерери ши слȣжбеле домнїи мѣле, unde în Condică se transcrie: милостенїи ши слȣжбеле..., adecă месерѣре = милостенїе, din punct în punct latinul *miserere*, conservat la clasici numai în forma pasivă *misereri*, arcaism român dintre cele mai remarcabile [Add. 90].

XXIII

130

ZAPIS DE ZĂLOG

POPA VASILIE, BÎRLAD, 1603, IUNIU 14

Originalul în Arhivele Statului, actele Şcoalelor din Moldova, no. I [82]. Nu este copiat nici într-o condică din cele în ființă.

E scris pe o frumoasă hîrtie turcească, groasă și lucioasă, avînd ca semn de fabrică trei semilune de mărime gradată (cea mai mare lungă de $4^3/_4$ centimetri, cea mai mică de 3), cu coarne foarte încovoiate, întocmai prin formă — nu și prin mărime — cu semnul de fabrică reprodus mai jos, în textul no. XXIV.

Din întreaga coală, lungă de 33, lată de 23 centimetri în foaie, s-a conservat numai foaia cea scrisă, iar din cealaltă abia $^1/_3$, pe care se află adnotațiunea: прекȣм скриȣ еȣ Крȣчам etc.

Scrisoarea, cu litere nalte de vreo 3 și cu distanța între rînduri de 11—12 milimetri, e foarte împrăștiată, astfel că între cuvinte este un gol aproape de 1 centimetru, ba chiar și între slove vreo 2 milimetri.

Cerneala e mai mult neagră.

Textul de față prezintă un mare interes linguistic.

1. † крȣча(н) бȣ(м)ба(р) фъкȣта(м) записȣ(л) мїе(ȣ) ла мъна лȣ(н)
2. кико(ш) сто(л)никȣлȣ(н) ши е(ȣ) кица прекȣ(м) а(м) пȣ(с) зъло(г) џȣ
3. мътати ди сатъ ди съ(р)бе чи ести пи апа бъ(р)
4. ладȣлȣ(н) кȣ локȣри ди присѣчи кȣ(н) ва(д) ди моръ пи
5. апа бъ(р)ладȣлȣ(н) дре(п)тъ ѡ : р̄: ди ле(н) ꙟ в̄ лȣни
6. ꙗ(р) нефїн(нд) ванїи пънъ ла зи съ фїе мошїе фичо
7. рило(р) ши непоцило(р) ши а тоатъ семи(н)цїе лȣ(н) вѣ(ч) ди
8. вечи ши а(м) ма(н) въ(н)дȣ(т) : м̄ : ди пъмъ(н)тȣри ꙟ м̄:
9. ди ле(н) ла рȣ(п)тȣръ ди(н) кожени ди(н) хота(р)е си(рб)ло(р) ши къ(н)дъ
10. а(м) фъкȣ(т) аестъ запи(с) аȣ фо(ст) шо(л)тȣзȣ(л) са(н)дȣ(л)
11. ди бъ(р)ла(д) кȣ : в̄ї : пъ(р)га(р) кари ма(н) џо(с) са(ȣ) пȣ(с)
12. печецили глигори (*deget*) гаври(л) (*deg.*) дȣмитра(ш)къ (*deg.*)
13. некȣлаю (*d.*) нѡнъ (*d.*) ȣ(р)сȣ(л) (*d.*) гȣю(л) (*d.*) къзакȣ(л) (*d.*) де
14. дю(л) (*d.*) ташлика (*d.*) ȣ(р)сȣ(л) (*d.*) дȣ-митра(ш)къ (*d.*)
15. аѫсти ѡмени си(н)тъ то(ц) ди(н) тъ(р)гъ ди(н) бъ(р)ла(д)

131

прекȣ(м) скри(ȣ) е(ȣ) крȣ
ча(м) бȣ(м)ба(р) ди са(р)
фачи во сми(н)та

16.	съ а(н)бъ а фачи ши дреси до(м)нешн (*sic*) пи скрисоре но(с)		лъ недъ(н)дъ банїи ла зи съ(н) дѣ ла зи ѡ(р)
17.	попа	тръ пек8(м) ма(м) искълн(т) е(8) кр8ча(м) б8(м)ба(р) (*deg.*)	чини ва фи ди(н) се́
18.	васили а(м)	е8 кица мга(м) п8с деџит8(л) (*d.*) к8 фичор8(л) мїе(8) ко(с)мица	ми(н)цїе мѣ съ аи
19.	скри(с) запи	въ ле(т) х҃з҃р҃аї ми(ш)ца юни(дї)	бъ а (н)скоди пи
20.	с8(л) ѡ(т) коже(н)		за[пи]с8(л) га(р) чели м҃ зе(ч)
21.			ди пъмъ(н)т8(р) во(р)
22.			ста ди(н) си(р)би ла мъ(н) д8(м)са

132

TRANSCRIPȚIUNEA

† Cruća*n* Bu*m*bar făcut-a*m* zapisu*l* mie*u* la măna lu*i* Kiko*ş* sto*l*niculu*i* şi e*u* Kiţa, precu*m* a*m* pu*s* zălo*g* ǵumătati di satŭ di Să*r*be ci esti pi apa Bă*r*ladulu*i*, cu locuri di priséci, c-u*n* va*d* di moră pi apa Bă*r*ladulu*i*, dre*p*tŭ o 100 di le*i* în 2 luni; ĭa*r* nefii*n*^{d} banii pănă la zi, să fie moşie fićorilo*r* şi nepoţilo*r* şi a toată semi*n*ţie lu*i* véc^{i} di veci, şi a*m* mai vă*n*du*t* 40 di pămă*n*turi în 40 di le*i* la ru*p*tură di*n* Cojeni di*n* hota*r*e[le] Si*rb*^{i}lor, şi căndŭ a*m* făcu*t* aestŭ zapi*s* aŭ fo*st* şo*l*tuzu*l* Sa*n*du*l* di Bă*r*la*d* cu 12 părga*r*^{i}, cari ma*i* ǵo*s* s-a*u* pu*s* peceţili: Gligori, Gavri*l*, Dumitra*ş*cŭ, Neculaĭu, Ionŭ, U*r*su*l*, Guĭu*l*, Căzacu*l*, Dediu*l*, Taşlica, U*r*su*l*, Dumitra*ş*cŭ, aĭasti omeni si*n*tŭ to*ţ*^{i} di*n* tă*r*gŭ di*n* Bă*r*la*d*; să a*i*bă a faci şi dresi do*m*neşti pi scrisoare no*s*tră, pecu*m* m-am iscăli*t* e*u* Cruća*m* Bu*m*ba*r*. Eu Kiţa mĭ-a*m* pu*s* degitu*l* cu fićoru*l* mie*u* Cosmiţa въ лет 7111 мишца (în anul 1603, luna) ĭuni[e] 14.

(Adnotaţiunea la marginea din dreapta:)

Popa Vasili am scris zapisul ѡ(т) (dela) Coje*n*^{i}.

(Adnotaţiunea la marginea din stînga:)

Precu*m* scri*u* e*u* Cruća*m* Bu*m*ba*r*: di s-a*r* faci vo smi*n*tală, nedă*n*dŭ banii la zi, să-*i* dé la zi *or* cini va fi di*n* semi*n*ţie mé, să aibă a *i*scodi (sau: a-*i* scodi) [83] pi zapisul, ĭa*r* celi 4 zec^{i} di pămă*n*tu*r*^{i} vo*r* sta di*n* Si*r*bi la mă*n*^{a} du*m*^{i}sa[le].

NOTANDA

finalul *u* nu e întreg nicăiri;

ъ, afară de ecuivalintele său ordinar *ă*, exprimă pe finalul *u* jumătăţit: сатъ, къндъ, синтъ, дъндъ, търгъ, Д8митрашкъ, Iωнъ, дрептъ [84];

o deosebită predilecţiune de a reduce pe finalul *e* la *i*: чи ести пи апа (= ce este pe. . .), џ8мътати ди сатъ(= ǵumătate de. . .), дреси, чели, печецили, ди с-ар фачи (= de s-ar face), чини [85];

predilecţiune pentru џ: џос, џ8мътати;

i pentru *e* la mijloc: деџинт8л, финчор8л, дин (nu деи sau де ѣ);

i pentru ъ sau ѣ: синтъ (= sînt);

e pentru ѣ sau ꙗ: ести (= ꙗсте), дреси (= дирѣсе), деџинт8л (= дѣџет8л), вечи (dar şi вѣчи);

a pentru ѣ: сминталъ;

дрептъ, nu дирепт, şi дреси, nu дирѣсе = «documente»;

л8и, nu л8;

formă duplă: Сърбе şi Сирбе, numele satului «Sîrbii»;

prepoziţiunea repetată: дн сатъ ди Сърбе, дин търгъ дин Бърлад;

a ca prepoziţiunea dativului: непоцилор ши а тоатъ семинціе;

oa în тоатъ, dar simplul *o* în моръ, ѡмени, скрисоре ностръ;

pentru sintaxă: пъргари кари май џос с-а 8 п8с печецилє;

vocalizarea lui *r*: во (= vreo) şi пек8м (dar şi прек8м);

а е с т ъ запис, а ѧ с т и ѡмени;

вѣчи ди вечи = pentru totdeauna;

печецили, în sens de simple puneri de deget;

Кр8чан şi Кр8чам, o trecere remarcabilă a finalului *n* în *m*, cu care cf. в8чин = в8чюм şi tendinţa unor dialecte italiane de a schimba totdeauna pe finalul *n* în *m*: *bene* = *bem*, *asino* = *asem* etc.[1];

expresiunea juridică: а искоди пи запис8л = a urmări împlinirea banilor din valoarea lucrului ipotecat;

expresiunea topografică: р8пт8ръ = ? [86];

шолт8з8л «cap municipal» = polon. *szoltys* = germ. *Schultheiss*;

numi personale: Кр8чан sau Кр8чам, Никош, Г8юл, Ница, Сандъ8л (= Alexandru), Глигори (= *Gri*gorie), Къзак8л (cf. Молдовѣн8л, Арбанаш8л şi Сърб8л în Notanda la textul no. XV), Дедюл, Ташлика;

мнища pentru мѣсяца arată cum logofeţii puneau formulele slavice fără ca să mai ştie măcar cum să le scrie.

---

[1] Azzolini, *Vocabulario roveretano e trentino*, Venezia, 1856, passim. — Ca fenomen ario-europeu în genere, cf. Jo. Schmidt, *Zur Geschichte des Vocalismus*, t. 2 (1875), p. 268.

134

XXIV

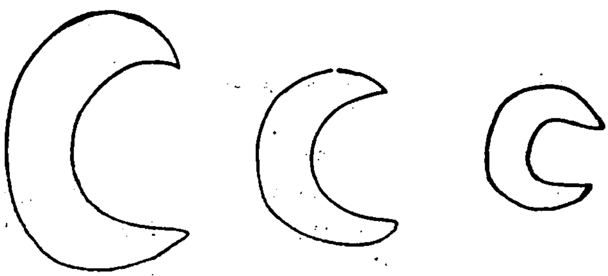
ZAPIS DE VÎNZARE

DISTRICTUL VLAȘCA, 1604, APRILE 10

Originalul în Arhivele Statului: Stavropoleos, no. V [87].

Această mănăstire n-are nici o condică.

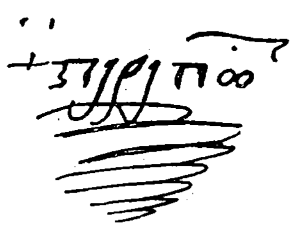
E scris pe hîrtie turcească albă, groasă, lungă de 31, lată de $21^1/_2$ centimetri, cu următorul semn de fabrică pe prima foaie:

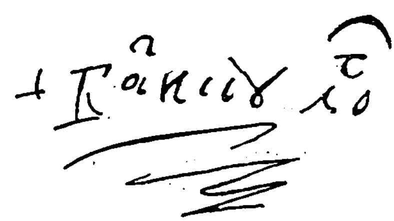

Scrisoarea, avînd litere nalte de 2 și o distanță între rînduri de 7 milimetri, cu cerneala neagră, este acea a manuscriselor, nu a zapiselor sau a crisoavelor, adecă quasi-semiuncială, reproducînd caracterele de tipar; de asemenea și iscăliturele: **Станъ Мерешꙋ, Ѡпрѣ пост, Станъ** și **пwпа Костандин**, făcute toate de o singură mînă în trăsure subțiri nalte de 12-15 milimetri, de felul semnăturelor domnești celor aparente, imitează titlurile monogramatice de la începutul capitolelor în vechile cărți cirilice.

Din celelalte patru iscăliture, reproducem aci în facsimile pe a postelnicului Para și pe a logofătului Baicu:

135

Iscălitura celui de-ntîi este scrisă cu cerneală rădăcinie, pe cînd în restul actului cerneala e neagră.

Să se observe că grifa sau codița de la ambele iscăliture înfățișează același caracter, pe care de asemenea îl vom găsi mai la vale și-n iscălitura banului Udrea, deși prin scrisoare cîte-trele iscăliturele se deosebesc cu desăvîrșire.

Din cele șapte peceți, întipărite prin fum într-un mod foarte nehotărît, una rătundă, celelalte mai mult sau mai puțin octogone, între 12-15 milimetri în diametru, nici una nu este de reprodus în facsimile, căci chiar pe cele mai clare abia se poate distinge: pe a lui Baicu — ceva ca numele său, pe a lui Oprea — un călăreț, pe a lui Drăghiciu — parcă ar fi o albină sau un flutur.

Textul de față este în cea mai strînsă legătură cu cel ce-i urmează mai jos, prin care, însemnat deja sub raportul filologic, el mai cîștigă și o importanță istorică.

Satele menționate în ambele texturi se află la nordul districtului Vlașca, nu departe de hotarele Dîmboviței, și iată de ce unul din aceste acte este scris chiar în Tîrgoviște.

1. ѧдекъ е(ѕ) пара по(с)те(л)никѕ(л) ·ѝпреѕ(н) кѕ жѕпънеса мѣ малама, ши
2. кѕ сокръ ме. са(м)фира. скрїнмь ши мъ(р)тѕрисн(м) кѕ аче(с)та а(л) но(ст)рѕ
3. запи(с). ка съ фїи дъ маре креди(н)цъ. ла мъна попеи ста(н)чѕлѕ(н). ка сън
4. фїе лѕ(н). ѡ(т)чинь ѡ(т) крътожани. дъ ·ѝ(н) пласа дъ сѕ(с), а патра па(р)те де ·ѝ(н) са(т)
5. дъ ·ѝ къ(м)пѕ ши дъ ·ѝ апъ ши дь ·ѝ пъдѕре, ши дь ·ѝ селище сатѕлѕй. 136
6. ши дь престе то(т) хотарѕ(л). кьть ва фи пе(нт)рѕ къ аче(с)ть па(р)те дь мошїѧ,
7. че скрїе ма(н) сѕ(с) фо(с)та(ѕ) да(т) попа ста(н)чѕ(л). ·ѝ мьна хризїи по(р)тарѕ(л). ши
8. жѕпьнесїи лѕи са(м)фиры(н) ши банѕлѕ(н) а(н)дрею кълѕгърѕ(л) бани гата
9. аспри. х҃к. ка сън фїи лѕ(н) мошїе. стътьтоѡаре. ши фечорилѡ(р) лѕ(н)
10. ѩ(р) чине се ва скѕла дъ ·ѝ немѕ(л) но(ст)рѕ. ачела съ нѕ фїи во(л)никѕ пре(с)те зи
11. са но(ст)рь. къ амь пѕ(с) ши блестемь. ка съ фїе афѕриси(т) ши прокле(т).
12. дь т҃иї. ѡ(т)ць иже сѕ(т) въ некїи. ши амь пѕ(с) ши боѩре мь(р)тѕрїе анѕ
13. мѣ.ста(н) ми(р)шѕ лѡ(г) ѡ(т) къту(н). и ѡпрѣ по(ст), ѡ(т) прежбь. и ста(н) лѕ дръ
14. ги(ч). попа ко(с)та(н)ди(н) ѡ(т) роать шъ(р)бань ѡ(т) пѕрани', ба(н)ко лѡ(г) ѡ(т) дръгинеще
15. ши пе(н)трѕ ма(н) маре креди(н)ць пѕсѕнемь печецлле ши искълетѕриле
16. пи(с) м(с)ца а(п) ї д҃ни въ ле(т) х҃зрві

(subscriși:) † пара пѡ(ст)

(L.S.) (L.S.) (L.S.) (L.S.)

† стань ме(р)шѕ † ѡпрѣ по(ст). стань † пѡпа кѡ(с)та(н)ди(н)

(L.S.) (L.S.) (L.S.)

† ста(н)и(л)(?) дръгичѕ † шъ(р)банѕ † банкѕ ло(г)

† Adecă *eu* Para po*s*te*l*nicu*l* înpreu*n*[a] cu jupănesa mé Malama și cu socră-me Sa*m*fira, scriimŭ și mărturisi*m* cu ace*s*ta *al* no*str*u zapi*s*, ca să fii dă mare credi*n*ță la măna popei Sta*n*ćulu*i*, ca să-i fie lu*i* otcină ѡ(т) (de la) Crătojani, dă î*n* plasa dă su*s* a patra pa*r*te de î*n* sa*t*, dă în că*m*pu și dă în apă și dă în pădure, și dă în seliște satuluĭ, și dă preste to*t* hotaru*l* cătă va fi, pe*n*tru că ace*s*tă pa*r*te dă moșiĭa ce scrie ma*i* su*s* fo*s*t-a*u* da*t* popa Sta*n*ću*l* în măna Hrizii po*r*taru*l* și jupănesii lui Sa*m*firă*i* și Banulu*i* A*n*dreĭu călugăru*l* bani gata aspri 20.000, ca să-i fii lu*i* moșie stătătooare, și feciorilo*r* lu*i*, ĭa*r* cine se va scula dă în nemu*l* no*str*u, acela să nu fii vo*l*nicu pre*s*te zisa no*str*ă, că amŭ pu*s* și blestemŭ ca să fie afurisi*t* și procle*t* dă 318 ѡтецъ иже сѫт въ Некїи (părinți ce sînt în Nicea), și amŭ pu*s* și boĭare mă*r*turie anumé: Sta*n* Mi*r*[e]șu *log*[ofăt] ѡ(т) Cătu*n*[i] и (și) Opré po*st*[elnic] ѡ(т) Prejbă, и Sta*n* lu Drăghi*ć*, popa Co*s*ta*n*di*n* ѡ(т) Roată, Șă*r*banŭ ѡ(т) Purani, Ba*i*co *log*[ofăt] ѡ(т) Drăghinește, și pe*n*tru ma*i* mare credi*n*ță pusu-nemŭ pecețile și iscăleturile, пис мѣсѧца априлїа ї дни въ лет ҂зрві (scris ale lunei lui aprile în 10 zile, în anul 1604).

† Para po*st*[elnic]. † Stanŭ Me*r*[e]șu. † Opré po*st*[elnic]. Stanŭ. † popa Co*s*ta*n*di*n*. Sta*n*i*l* Drăghi*ć*u[1]. † Șă*r*banu. † Baicu *log*[ofăt].

NOTANDA

finalul *u* întreg: кълмпȣ, волникȣ, Шърбанȣ (dar și Шърбанъ = Șărban*ŭ*), Мирешȣ (și Мерешȣ) Дръгичȣ;

finalul *u* jumătățit: скрїимъ, амъ, блестемъ [89];

ă expres prin ъ, dar și prin ь, uneori chiar ъ și ь în aceleași cuvinte:

мъна și мьна, жȣпънеса și жȣпьнесїи, кълȣгърȣл, стътътоѡаре, ba o dată și prin ы: Самфиры;

ь pentru *ă*, dar și pentru *ŭ*;

138 ї pentru їе: скрїимъ, съ фїи (dar și съ фїе);

în, scris ⸸ și ⸸н;

din, scris де ⸸н, дъ ⸸н, дъ ⸸, дь ⸸;

de, scris де, дъ și дь;

finalul *i* jumătățit, de o raritate extremă pe atunci: сатȣлȣй;

e pentru ѣ: жȣпънеса, немȣл (= ung. *ném*), пȣсȣнемъ (= «pusunemŭ» pentru «pusu-ne-am»), ачесть (= ачѣстъ), Прежбъ (satul actual Прѣжбъ);

e pentru *i*: искълетȣриле;

жȣпънеса, la genitivo-dativ: жȣпънесїи, în sens de «nevastă»;

жȣпънеса-мѣ, dar сокръ-ме;

Самфира, la genitivo-dativ Самфиры (= Samfirăi);

---

[1] Sau „Stan lu Drăghiću", finea cuvîntului „Stan" nefiind clară [88].

ѣ și ѧ pentru є: ан8мѣ, мошїѧ (nearticulat);

e pentru finalul *i*: боѩрє (= boĭari), Дрѫгичєщє;

oo = ō: стѫтѫтоѡарє;

oa: роатѫ (= roată), dar numai *o*: ностръ;

forme duple: мѣ și мє, Шърбанъ și Шърбан8, фїи și фїє, Банко și Банк8, Мирєш8 și Мєрєш8 ...;

pleonasm curios, compus dintr-o vorbă greacă și o vorbă slavică cu același înțeles: афѹрисит (= grec. ἀφορίζειν) ши проклет (= slav. проклѧти);

плаѕа = slav. плаѕа « zonă » sau « regiune »;

reflexivul *se* distins de condiționalul *să*: сє ва ск8ла, съ фїи;

л8, în Стан л8 Дрѫгич, iar pe aiuri: л8и;

cuvinte accentate: П8раний, Крътожаний, ж8пънєсá;

cuvînt străin neasimilat: ѡтчинъ, nu ѡчинъ;

numi locale: П8рани, Крътожани, Прєжбъ, Роатъ, Кът8ни;

numi personale: Пара, Малама, Хризѣ, Банк8, Мєрєш8, Дръгич8, ...;

sintaxă: un « pentru » lăsat la o parte spre a nu se repeta de două ori: « пєнтр8 къ [pentru] ачєстъ партє ... фост-а8 дат попа ... бани гата аспри 20.000 ».

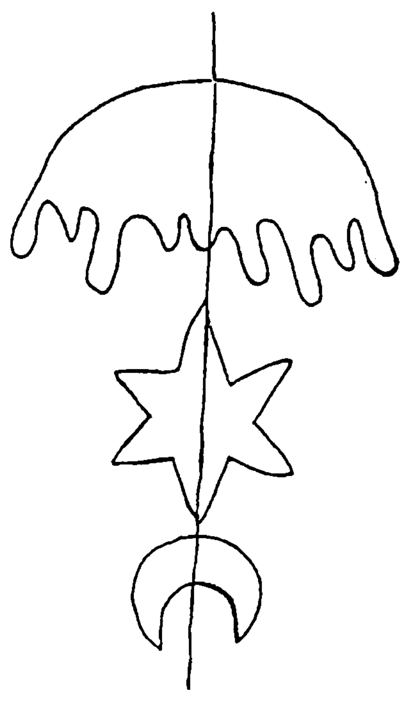
XXV

ZAPIS DE VÎNZARE

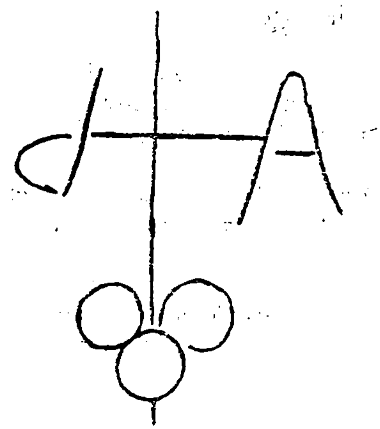
TÎRGOVIȘTE, 1605 SAU 1608, IULIU 28

Originalul se află la un loc cu al textului de mai sus [90].

E scris pe hîrtie de aceeași calitate, mare de $29^1/_2$ centimetri în lungime și 21 în lățime, dar prezintă alte semne de fabrică, anume pe foaia cea scrisă:

iar pe cealaltă foaie: 140

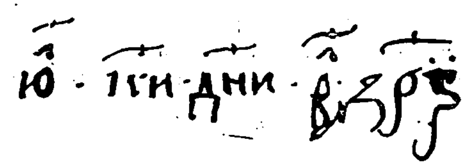
Scrisoarea este întocmai ca în cellalt text.

De asemenea sînt aceleași aproape toate persoanele puse în joc: călugărul Andrei, logofătul Stan Mereș, postelnicul Oprea, logofătul Baicu, popa Constantin din Roată, iar în locul lui Stan al lui Drăghiciu apare pe scenă tată-său « Drăghiciu bătrînul ».

Mai pe scurt, oamenii, hîrtia și chiar scriitorul fiind identici, este învederat că ambele acte s-au născut în același interval de timp.

Cu toate acestea, anul documentului de față nu este precis.

Pe cînd în cellalt text se citește foarte limpede « въ лет хзрві » (= 7112 = 1604), în cest de acuma, logofătul, ajungînd la capătul rîndului, unde nu mai încăpeau multe litere, scrie:

adecă pe de o parte scurtează pe «въ лет» în « вл », iar pe de alta leagă ultimele cifre ale veleatului într-o monogramă, monogramă însă atît de curioasă, încît o poate citi cineva în două feluri: sau хзргі (= 7113 = 1605), ori хзрѕі (= 7116 = 1608).

Noi din parte-ne nu ne bizuim a ne pronunța cu siguranță în favoarea unuia sau altuia din aceste moduri de a citi.

În orice caz, cît pentru cronologie, distanța între 1605 și 1608 nu este mare [91]. 141

În textul prezinte principalul personagiu este unul din cei mai buni hatmani ai lui Mihai Viteazul, « hatman » prin excelință, singurul pe care cronicele îl numesc uneori хатман, deși acest rang nu exista în Țara Românească — vestitul ban Udrea, vînzînd un sat pe care: « м-аѹ фостъ милѹитъ Михаю воевод ».

Banul Udrea nu era un simplu cap de *guerillas* ca Fărcaș-agă, ci un general în toată puterea cuvîntului, pe care Mihai-vodă îl întrebuința în expedițiunile cele mai grele, și mai totdeauna cu izbîndă.

Aşa a fost, bunăoară, victoria sa asupra lui Hafiz-paşă la 1598, despre care contimpuranul Stavrino zice:

« Sultanul trimite pe Afis-paşă, om foarte viteaz. Acesta îşi aşează tabăra la Nicopole, avînd 16.000 ostaşi buni şi 32 tunuri... Mihai mişcă înainte pe Udrea, cu contingentul de moldoveni, 1 000 cazaci şi 1 000 dorobanţi. Udrea trece îndată peste Dunăre cu oastea şi sfărâmă tabăra lui Afis-paşă »:

> Τότε γοργὰ ἐπέρασεν ὁ Οὔδρας τὸ φουσάτον,
> Τὸ τάμπαρον τ' Ἀφῆς Πασιὰ, φέρνει-το ἄνω κάτω.
> Κ'οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐστάθησαν, διὰ νὰ πολεμήσουν,
> Μὸν ἔδωκαν εἰς τὸ φευγιὸν, καὶ τρέχαν νὰ γυρίσουν.
> Καμήλαις, βίον, ἅρματα, τ'ἄφηκαν πομπιασμένοι,
> Καὶ φεῦγαν, σὰν δὲν ἤθελαν, γυμνοὶ κ'ἐντροπιασμένοι...[1]

După cucerirea Moldovei, Mihai-vodă pusese acolo pe banul Udrea în capul administraţiunii[2].

Nu mai menţionăm serviciele mai mărunte, fie în lupte de peste Carpaţi, fie în acelea contra polonilor[3].

Contra polonilor, bunăoară, într-o bătălie de lîngă Argeş, comandînd avantgarda română, el a susţinut de trei ori atacul unei armate mult mai numeroase şi n-a dat dos decît după ce a pierdut 1500 de oameni, înlesnind astfel lui Mihai timpul de a se retrage şi a se pune la adăpost.

142 Un oficer polon, Otfinowski, care fusese el însuşi în acea luptă, a descris-o în versuri, unde mărturiseşte despre vitejia lui Udrea:

> ...*trzykroć mężnie z nami się potkali...*[4]

Banul Udrea a avut noroc să-l cînte poeţii, nu numai greceşte şi poloneşte, dar cu atît mai mult, negreşit, româneşte.

Răposatul Bolintineanu i-a consacrat o poemă întreagă, intitulată: « Andrei sau luarea Nicopolului de români ».

În această operă puţin nemerită a poetului — el singur o numea « slabă » — Udrea este un tînăr moldovean, care iubeşte pe mîndra şi avuta Marie, dar neputînd s-o ia, pleacă la război sub steagul lui Mihai Viteazul:

> « *Andrei se porneşte de astăzi în lume,*
> *Să-şi facă prin arme avere şi nume,*
> *Căci poate Mariei să fie el drag,*
> *Dar lumea-i ciudată... Andrei e sărac.*
> *Andrei se porneşte, şi cine nu ştie*
> *Cîţi pleacă la arme să nu mai revie?* »

În război cu turcii, frumoasa Bulbuli, fata paşei de Nicopole, vede pe Udrea şi-l îndrăgeşte, deşi el n-o cunoaşte; travestită apoi în sclav negritean, ea îl însoţeşte la întoarcere în ţară, unde, acum vestit şi bogat, el se grăbeşte la Maria, care-i promisese că-l va aştepta, dar o găseşte măritată şi — eroul moare de apoplexie, iar pe mormîntu-i se jertfeşte, neapărat, şi credincioasa Bulbuli[5].

Precum vedeţi, Bolintineanu n-a brodit-o bine.

---

[1] În P a p i u, *Tezaur*, I, p. 300.

[2] *Magaz. ist.*, IV, p. 297.

[3] *Ibid.*, p. 293. — H e i d e n s t e i n, p. 358 etc.

[4] O t f i n o w s k i, *Powodzenia niebezpiecznego w Multanicch opisanie*, Kraków, 1601, in-4, o broşură de o raritate nepovestită. — Cf. tot despre aceasta pe M i r o n C o s t i n, *Letopis.*, ed. Kogăln., I, t. 1, p. 225.

[5] B o l i n t i n e a n u, *Poezii vechi şi nouă*, Buc., 1855, p. 299—328.

Afară de celelalte neajunsuri, vom aminti numai unul: banul Udrea putea să fi fost tînăr, dar nu era moldovean.

Moldovean, dintre generalii lui Mihai Viteazul, era spătarul Mîrzea, după cum vom vedea mai la vale; despre banul Udrea însă aceasta nu rezultă de nicăiri.

Din contra, după contimpuranul Heidenstein, el ar fi fost înrudit, « propinquitate conjunctus », cu Petru-vodă Cercel[1], iar prin urmare și cu Mihai Viteazul; dar ca ce fel de înrudire anume, aceasta nu se știe [92].

După documentul precedinte, s-ar putea conchide că banul Udrea avea o soră numită Samfira, măritată după « Hrizea portarul » și pe a cării 143 fată, ce-i zicea Malama, o ținea în căsătorie « Para postelnicul », adecă:

N N

Udrea banul   Samfira — Hrizea portarul

|

Malama — Para postelnicul.

Oricum ar fi fost, este însă un punct pe care Bolintineanu se pare că l-a ghicit, și anume cînd zice:

« Andrei era însă o rară ființă,
O inimă plină d-amor și credință,
Gîndind ca fecioara ce-n juni ochișori
Se-mbată de toate, de vise, de flori. . . »

În adevăr, banul Udrea se vede a fi fost « o rară ființă », o natură romantică, nobilă, cavalerească; leu în bătaie, dar nici o fîntînă istorică — și-l menționează cam multe — nu-l acuză de cruzime, după cum acuză pe tovarășii săi Baba-Novac, Georgiu Ratz, Deli-Marcu, Mîrzea etc.; credincios domnului, el nici chiar după moartea lui Mihai-vodă n-a voit să treacă la un alt stăpîn, căci nu putea fi nici unul de seama Viteazului, ci a preferit mai bine... să moară de apoplexie pentru o femeie? după cum îl zugrăvește Bolintineanu... nu, ci să iasă din lume într-un mod mai bărbătesc, dar și mai poetic totodată, retrăgîndu-se — dînsul, cel mai mare boier — într-o biată mănăstire:

................*Haec est*
Vita solutorum misera ambitione gravique !
(Horat., *Sat.* I, 6)*

Călugăria lui Udrea este un fapt istoric pînă aci necunoscut, pe care ni-dezvăluiesc acum texturile noastre.

Miron Costin zice că banul Udrea, ca și ceilalți boieri, « s-a închinat la Simeon-vodă »[2].

Nu este și nu poate fi adevărat, căci:

1. Între boierii lui Simeon Movilă el nu figurează nicăiri;

2. În aprile 1604, precum am văzut în textul precedinte, el era deja *călugăr*, și negreșit nu de atunci, iar după uzul mona|stic trebuia mai întîi 144

[1] Heidenstein, p. 236.

[2] *Letop.*, ed. Kogălniceanu, I, t. 1, p. 226.

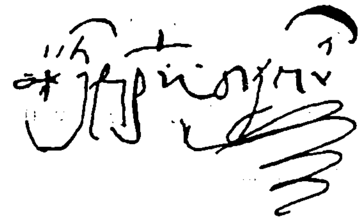
* ...Și-așa trăiesc în tihnă și mulțumit, departe
De toată-amărăciunea măririlor deșarte".
(Traducere de Al. Hodoș și Th. Măinescu, în: Horatius, *Opera omnia*, 2, ed. M. Nichita, București, 1980, p. 63).

să fi fost mai mult timp *frate*[1], astfel că intrarea-i în mănăstire cată să se fi întîmplat pe la 1601.

Cînd dară mai putea el să se fi «închinat la Simeon-vodă»?

Călugărit, fostul ban al Craiovei, al doilea personagiu după Vodă, Udrea nu înceta totuși de a se intitula: «Ѧндрею кълꙋгърꙋл карнде амꙋ фостꙋ Бань», iar în subscrierea sa el punea simplu: Ѧндрии Банꙋл» [93].

Această iscălitură, care arată pe un bun scriitor și o mînă nu bătrînă încă, iat-o:

«Andreiu» nu este decît o formă bisericească a numelui nostru poporan *Udrea*, cu care se confundă însă și «Adrian», generalmente pronunțat «Andrian», precum este, de exemplu, în numele orașului «Adrianopole», turcește *Edreneh*, franțuzește *Andrinople*, românește *Udriu:* «Ѧндрїанополи саꙋ Оудрїюль»[2].

De altmintrea, numele *Udrea* era odată atît de răspîndit la români, încît a rămas chiar proverbul: «care cum venea, tot Udrea-l chema»[3].

O formă femeiască a acestui nume, *Udrișcă*, o vom găsi într-un text mai jos.

Celelalte patru subscrieri sînt toate de asemenea făcute de mînă proprie, cu o cerneală gălbuie, afară de a lui Костандин дїакон, care, ca și a Udrii, e scrisă cu cerneală neagră.

Pecețile, mici, rău întipărite prin fum, nu prezintă nici o figură bine determinată.

145

1. † Въ име ѿца и сн҃а и ст҃го дх҃а аминъ еꙋ андрею кълꙋгърꙋ(л).
2. карнле амꙋ фостꙋ бань. скрисамь записꙋ(л) ме(ꙋ) ка сь фїи де маре
3. креди(н)цъ. ла мьна́ жꙋпьнꙋлꙋ(и) пътрꙋ ѡнческъ ши фечорилѡ(р) лꙋ(и).
4. ѡнчеи ши лꙋ ста(н)че. кꙋмь съ се щїе къ лемь въ(н)дꙋть сатꙋ(л).
5. кръторжанїи ѡ(т) сꙋ(д). вла(ш). дере(п)тꙋ х҃л҃х҃л аспри гата каре сать.
6. маꙋ фость милꙋнть. михаю воево(д) ши амь въ(н)дꙋть е(ꙋ) де а ме
7. бꙋнь воѫ фъ(р) дь ничи ѡ невое. ка съ ле фїе лѡ(р) сатꙋ(л) стъ(т)торꙋ
8. ши де мошїи ши ѡхабникъ. лꙋи ши фечорилѡ(р) лꙋ(и). кꙋ(м) а(ꙋ) фо(ст)

[1] Soborul I și II, canon 5, în Aristin, *Îndreptarea legiei*, Tîrgoviște, 1652, reproducerea cea nouă, p. 119, prevede un termin normal de 3 ani de noviciat sau «ispită, iscodire, căutare și cercetare». — Cf. Silbernagl, *Verfassung sämmtlicher Kirchen des Orients*, Landshut, 1865, p. 51.

[2] Amfilohie, *De obște gheografie pre limba moldovenească*, Iași, 1795, in-4, p. 15.

[3] A. Pann, *Povestea vorbii*, Bucur., 1833, t. 3, p. 25.

9. ши ма(н) де наинте време аль лw(р). ши ла то(к)мела но(ст)ръ фо(с)та(ȣ) ши

10. боıаре мъ(р)тȣріе анȣме ста(н) лw(ф)тȣ(л) мере(ш) w(т) кътȣ(н). и wпрѣ

11. по(ст). w(т) прежъ(в) и дрьгичь ста(р). w(т) гратїе. и ба(н)ко лw(ф).

12. w(т) бȣтещи. и коста(н)динъ диıако(н) w(т) ротъ. ши аче(с)ть то(к)ме(л)

13. фъкȣтȣсе(ȣ) ·ɫ· четате ·ɫ· тръговищи. ши пе(н)трȣ ма(н) маре креде

14. нць пȣсȣмимь ши печете. пи(с) м(с)ца ю(л) ки дни в(л) хзрі ...

|LS.| |LS.| |LS.| |LS.|

15. † ста(н) логофътȣ мерешȣ † а(н)дри(н) банȣ(л) † wпрѣ по(ст) † дръгиче

|LS.|

16. † ко(с)та(н)ди(н) диıако(н).

TRANSCRIPŢIUNEA

† Бъ име wтца и сына и свѧтаго дȣха аминъ (în numele Tatălui şi Fiului şi Sîntului Duh, amin). Eu Andreĭu călugăru*l* carile amu fostu Banŭ, scris-amŭ zapisu*l* me*u* ca să fii de mare credi*n*ţă la mănă jupănulu*i* Pătru Oncescŭ şi fecorilo*r* lu*i*, Oncei şi lu Sta*n*ce, cumŭ să se ştie că le-mŭ vă*n*dutŭ satu*l* Crătojanii wт сȣдство (din districtul) Vlaş[ca] dere*p*tu 34.000 aspri gata, care satŭ m-au fostŭ | miluitŭ Mihaĭu voevo*d*, şi amŭ vă*n*dutŭ eu de a me bună voĭa, făr'dă nici o nevoe, ca să le fie lo*r* satu*l* stăt[ă]toru şi de moşii şi ohabnicŭ, luí şi fecorilo*r* lu*i*, cu*m* a*u* fos[t] şi ma*i* de nainte vreme alŭ lo*r*, şi la tocmela no*s*t*r*ă fo*s*t-a*u* şi boĭare mă*r*turie, anume: Sta*n* lo[go]*f*[ă]tu*l* Mereş w(т) (de la) Cătu*n*[i], и (şi) Opré po*s*t[elnic] w(т) Prejă*v*, и Drăghicu стар (bătrînul) w(т) Gratie, и Ba*i*co lo[go]*f*[ătul] w(т) Buteşti, и Costa*n*dinŭ diĭaco*n* w(т) Rotă, şi ace*s*tă tocme*l*[ă] făcutu-se-*u* în cetáte în Trăgovişti, şi pe*n*tru ma*i* mare credenţă pusu-mi-mŭ şi pecete, пис (scris) м(с)ца (luna) ĭu*l*[ie] 28 дни (zile) в лет (în anul) 711... (160...?) † Sta*n* logofătu Mereşu. † A*n*dri*i* Banu*l*. † Opré po*s*t[elnic]. † Drăghice. † Co*s*ta*n*di*n* diĭaco*n*. 146

NOTANDA

finalul *u* întreg: дерептȣ, амȣ фостȣ, стътъторȣ, Мерешȣ;

finalul *u* jumătăţit foarte des: Бань, скрисамь, Wнческъ, кȣмь, сать, фость, милȣить, амь вън дȣть, wхабникъ, аль, Дръгичь, Костандинъ, пȣсȣмимь [94];

ь şi ъ întrebuinţaţi ambii deopotrivă pentru *ă* şi *ŭ*;

e trecut în *i*: Андрии (dar şi Андрею), карилє (= carele), сь фїи (dar şi съ фїє), Тръговищи, мошїи (la singular);

e pentru actualul *i*: боıаре (la plural), креденць (dar şi крединць);

ь = є: Дръгичь şi Дръгиче;

o pentru *oa*: Ротъ, ностръ;

duplă formă a genitivo-dativului: Ѡнчен шн лȣ Стaнче;

е pentru ѣ: време (nu врѣме), а ме, фъкȣтȣсеȣ (= făcutu-se-au), печете (nu печѣте), ачесть токмель (= această tocmeală);

ѧ pentru е: а ме бȣнъ в о ѧ dar: нични ѡ н е в о е;

н pentru ꙗ: пȣсȣмимь (= pusu-mi-am);

дь (= dă) și де;

reflexivul *se* distins de condiționalul *să*: съ се щїе;

147 prepozițiunea repetată: ↑ четате ↑ Тръговнщи;

rangul pus între numele de botez și între poreclă: Стан логофътȣл Мереш;

cuvinte accentate: мъна́, чета́те, лȣй;

pentru sintaxă: каре сать маȣ фость милȣить Михаю воевод;

numi locale: Гратїе, Бȣтещи, Прежъв (= Прежвь din textul precedinte) [95].

XXVI

O MĂRTURIE

POPA TIFUL, MIRCEŞTI (DISTR. VLAŞCA), 1606, APRILE 15

Originalul în Arhivele Statului: Mitropolia din Bucureşti, no. CXVI [96].
În condica Mitropoliei s-a transcris in t. 9, p. 239, în următorul mod:

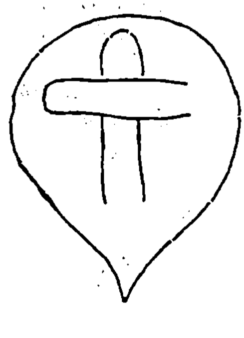
Сѣ сѣ щие кѣ аȣ авȣт ȣнкїашȣл Фȣгле моше ⸭ Мирчещи, ѡ жȣмѣтат (*sic*) де фȣнїе де моше, ши аȣ авȣт ȣнкїашȣл Фȣгле ѡ бранище алѣсѣ, бранище минѣскѣ а лȣи Щербȣл татѣл Фȣглен, ши мѣртȣрие. Роман Минескȣл, ши Радомир, ши Балотѣ, ши Снѣгѣ, ши Тома Робȣл, ши Щефан Грама, Михан, ши Фрѣцилѣ ѡтам, ши Мѣтоша Берчюл; динтр'ачастѣ моше аȣ дат Щербȣл ȣн лок Боинен, пентрȣ ѡ Владѣ, ши аȣ фост мѣртȣрие ши Казан, ши ам скрис еȣ попа Тифȣл, ши аȣ фост мȣлци ѡамени бȣни ла моартѣ Фȣглен; іар чине сѣ ва скȣла сѣ факѣ алт чева, сѣ фие афȣрисит де 318 пѣринци, ши сѣ фие афȣрисит ши анаѳема; ши аȣ рѣмас ачест сѣрак Ѹдрика сѣ нȣ сѣ бѫнтȣіаскѣ де нимниѣ; писах месеца априлїе 15 дн вѣ лѣт 7114: —
⊙ Роман. ⊙ Радомир. ⊙ Балотѣ. ⊙ Снѣгѣ. Тома. Щефан. ⊙ Михан.
⊙ Фрѣцилѣ. ⊙ Мѣтоша. ⊙ Берчюл. ⊙ Казан. ⊙ Попа Тифȣл.

Ши доаѡ фѣце де арие ши кȣ фѣтѣчюне ши ȣн пȣц ши локȣ де бисерикѣ, ачѣстѣ аȣ фостȣ тоате але Фȣглен де бащинѣ дин Мирчещй.

În această transcripţiune copistul s-a silit numai a surprinde înţelesul actului; şi nici chiar aci el n-a fost totdeauna norocos, | căci dintr-o femeie 149 « mătuşa Bercii » a făcut un bărbat « Mătoşa Berciul », dintr-un bărbat « Vlad » a făcut o femeie « Vladă », dintr-o fată « săracă Udrişcă » a făcut un băiat « săracul Udrica » etc.

În adevăr, precum ne vom încredinţa îndată, opera lui « popa Tiful» din Mirceşti nu este tocmai uşoară de descifrat.

Actul e scris pe o foaie de hîrtie gălbuie, subţire, lungă de 31, lată de $21^1/_2$ centimetri, cu următorul semn de fabrică:

Ca specimen de scrisoare, reproducem mai jos în text primul rînd în facsimile, mai adăugînd aci că cerneala e foarte neagră, iar șirurile sînt strîmbe, scrise la o distanță inegală (de la 3 milimetri pînă la 1 centimetru), și nu toate de aceeași lungime (de la 14 pînă la 20 centimetri).

Sub fiecare iscălitură, toate scrise de mîna lui popa Tiful, este cîte o pată de cerneală de la punerea degetului.

Deasupra celor mai multe cuvinte, întocmai ca în textul publicat mai sus sub no. XVI, scriitorul aruncă cîte un segment fără nici o trebuință: мирчещє, попа etc.

Este și mai curios că deasupra lui ȣ, scris mai mult ca v, figurează pretutindeni două puncturi, ba uneori popa Tiful nu cruță acest lux de punctuațiune nici chiar deasupra lui и, ъ, є, după cum se poate vedea în rîndul cel facsimilat.

Dintre persoanele menționate în act, pe unele le găsim, de asemenea, într-un crisov din 13 mai 1620 de la Gavril Movilă, relativ tot la satul Mircești, și anume: Berciul, Balotă și Roman.

Despre însemnătatea filologică a acestui text, vezi mai jos Notanda.

150 Aci vom face numai o observațiune.

El este tot ce poate fi mai r u s t i c.

Într-însul noi găsim cele mai stereotipe trăsure ale acelui g r a i ț ă r ă n e s c, prin care se caracteriză unele scrisori și inscripțiuni latine din veacul de mijloc[1].

Așa este, bunăoară, acea perpetuă confuziune între *e* și *i*, *u* și *o*, despre care deja Mabillon zicea în privința documentelor latine mediane: « *immutatio frequens est* e *pro* i *et viceversa*, *itemque* u *pro* o, *quae immutatio etiam familiaris fuit apud veteres Romanos* »[2].

Mai cu seamă semnificativ este în textul nostru *u* = *o* și *o* = *u*, fenomen pe care nu-l vedem mai de loc în celelalte documente din colecțiunea de față.

Lepsius a demonstrat că alfabetul greco-latin primitiv nu distingea pe *u* de *o*, și prin urmare nici graiul cel viu al poporului din Elada și din Italia nu cunoștea vreo deosebire între ambele sonuri, pronunțînd o singură vocală mixtă, adecă nici *o*, nici *u*, ci un fel de *o* și *u* totodată[3].

Arhaismele, fie lexice, fie curat fonetice, persistă uneori într-un biet colțușor imperceptibil, într-un atom din totalitatea națiunii, după ce aiuri s-au pierdut fără urme; țăranii de la Mircești din plasa Neajlovului, cu popa Tiful în frunte, nu-și închipuiau, desigur, pe la 1600, că ei pronunță vocalele întocmai așa după cum le rosteau, cu mii de ani înainte, străbunii din epoca unității etnice greco-italice!

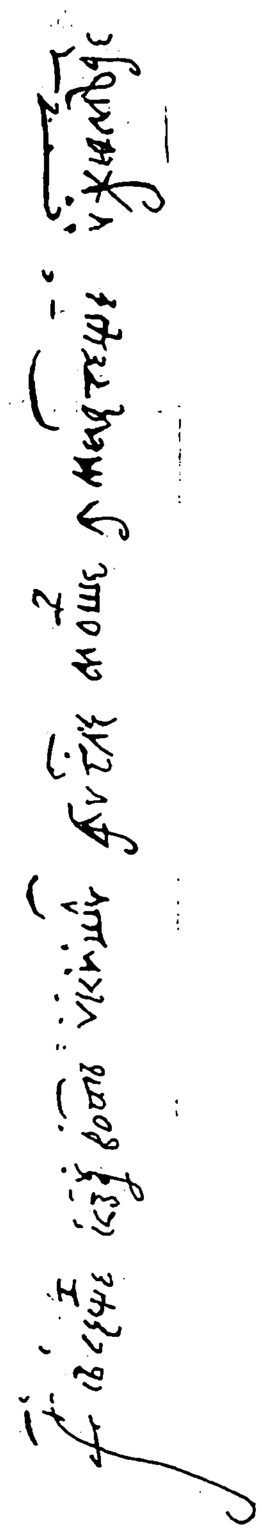
---

[1] F u m a g a l l i, *Delle istituzioni diplomatiche*, Milano, 1802, t. 1, p. 267—94.

[2] M a b i l l o n, *De re diplomatica*, Neapoli, 1789, t. 1, p. 61.

[3] L e p s i u s, *De tabulis Eugubinis*, Berolini, 1833, p. 76—9. — I d e m, *Paläographie als Mittel für die Sprachforschung*, Berlin, 1834, p. 60: « *Im Griechischen und Lateinischen dagegen ist das* o *nicht wie im Sanskrit und Hebräischen eine Nüance vom* a, *sondern vom* u... *die Paläographie auffalend bestätigt und durch Vergleichung der Semitischen Alphabete lehrt, dass* V *(die alte Form des Griechischen* υ *und im Etruskischen und Umbrischen die einzige Form für* o *und* u*) ursprünglich gar kein von* O *verschiedenes Zeichen war* » *.

* „În greacă și în latină, în schimb, *o* nu este, ca în sanscrită sau în ebraică, o variantă a lui *a*, ci a lui *u*... Paleografia confirmă acest lucru în mod izbitor, iar comparația cu alfabetul semitic ne arată că *V* (vechea formă pentru υ grecesc, iar în etruscă și umbrică singura formă pentru *o* și *u*) nu a fost inițial un semn deosebit față de O" (n. ed.).

2. де фѹне де мошїе ше аѹ во(т) ѹкешѹ(л) фѹгле ѹ бране 151
3. ще алесъ бранеще минескъ а лѹ (ше)рбо татълѹ
4. фѹгле(н) ше мърторiе романъ минеско(л) ше радомирѹ
5. ше балотъ ше снѣгь ше тома робо(л) ше щефанъ
6. грама михаю ше фръцель ѡ(т) тамъ ше мътоша
7. берчюн де ꙟтрачестъ мош(н)е аѹ дато шербо
8. ѹꙟ локо воне(н) пеꙟтро владъ ше аѹ фѹстѹ
9. мъртѹрїе ше казанъ ше амо скрисо е(ѹ) попа
10. тифѹ(л) ше аѹ фѹсто молци ѡмене бони ла мор(т)е
11. фѹгле(н) ıаръ чене се ва скѹла съ факъ ал(т)ь чева
12. съ ф(н)е афѹриситъ де т҃ ше ӥ҃і ѡ(с)теци (*sic*) ше съ фи(н)
13. афѹр(с)и(т)ѹ ше анатима пис мѣсица априлїе еі҃
14. ше а ръмасо ачестъ съракъ ѹдриска съ но ѹ бъꙟтоıаскъ
15. немене въ л(н)то: зрдї
16. рома(н) (*deget*) ра(д)ѵмиро (*deg.*) бало(т)ъ (*d.*) снегъ (*d.*) тома (*d.*) щефа(н) (*d.*) михаю (*d.*).
17. фръци(л) (*d.*) мътоша берчю(н) (*d.*) казанъ (*d.*) попа тифѹ(л) (*d.*).
18. ше доа феце да арне ше ѹ фътъченъ ше ѹ поцѹ
19. ше лѹкѹ де бесѣрекъ ачесте аѹ фѹстѹ тѹте а фѹс(т)ѹ
20. але фѹглїе ше а фѹгле де бацıенъ де мирчещи.

TRANSCRIPȚIUNEA

152

† să se ș*tie* că a*u* votŭ uchișu*l* Fugle moș*ie* în Mircește u jĭumă*tate* de fune de moș*ie* șe au *vot* uchешu*l* Fugle u branește alesă branește Minescă a lu Șerbo tatălu Fugle*i*, șe mărtorie Romanŭ Minesco*l* șe Radomiru șe Balotă șe Snégŭ șe Toma Robo*l* șe Ștefanŭ Grama, Mihaĭu șe Frățelă ѡ(т) тамъ (de acolo) șe mătoșa Bercĭui; de într-acestă moș*ie* au dato Șerbo uîn loco Vo[i]ne*i* peîntro Vladŭ șe au fustu mărturie șe Cazanŭ, șe amo scriso e*u* popa Tifu*l*, șe au fusto molți omene boni la mor*te* Fugle*i*; ĭară cene se va scula să facă al*tŭ* ceva, să f*ie* afurisitŭ de 300 șe 18 ѡстеци (părinți), șe să fi*i* afuris*itu* șe anatima; пис мѣсица (scris în luna) aprilie 15 въ лѣто 7114 (în anul 1606): șe a rămaso acestă săracă Udrisca să no u băintoĭască

nemene. (Marturi:) Roman, Radumiro, Balotă, Snegŭ, Toma, Ştefan, Mihaĭu, Frăţilă, mătoşa Berciui, Cazanŭ, popa Tiful. Şe doa feţe da arie şe u fătăcenă şe u poţu şe lucu de beserecă, aceste au fustu tute a fustu ale Fuglie, şe a Fugle de baştenă de Mirceşti.

NOTANDA

finalul *u* întreg: татълȣ, поцȣ (= puţu), фȣстȣ (fostu), лȣкȣ (= locu);

confuziunea între *u* şi *ŭ*: афȣрнситъ (= afurisitŭ) şi афȣрнситȣ [97];

o pentru *u*: молцн, бони, амо скрисо, кот (= avut), Минескол (= Minescul), робол (= robul), поцȣ, шербо, мътоша (= mătuşa), дато (= datu), пентро (= pentru), фȣстȣ, рѫмасо, но (= nu), бънтоѭскъ (= băntuiască);

u pentru *o*: тȣте (= toate), şi mai ales totdeauna ȣ în loc de adjectivul numeric *o* (: ȣ жюмътате, ȣ бранище, ȣ фътъченъ) şi în loc de pronumele personal femeiesc la acuzativ *o* (: съ но ȣ бънтоѭскъ), dintre cari pe cel de-ntîi d. Cihac îl derivă din: « *una* raccourcie en *a*, grossie en *o* », iar pe cellalt din: « *la* raccourcie en *a*, grossie en *o* », două « rac|courcissements grossis », dintre cele mai imposibile, fără n i c i u n s i n g u r e x e m p l u în fonologia română[1];

153

confuziunea între *u* şi *o* în aceleaşi cuvinte: мърторіе şi мъртȣріе, Радомирȣ şi Радȣмиро, локо şi лȣкȣ, фȣстȣ şi фȣсто;

confuziunea între *i* şi *e*: ȣкишȣл şi ȣкешȣл, Мирчещи şi Мирчеще, Фръцель şi Фръциль, съ фие şi съ фии;

e pentru *i*: чене (= cine), ѡмене, şi pretutindeni ше în loc de ши;

e pentru ѣ sau ѧ: Минескъ (= Minească), ачестъ моше, Снегъ (dar şi Снѣгъ), феце (nu фѣце);

ю pentru е: Берчюи în loc de Берчеи;

simplul *o* pentru *oa*: ѡмене, морте;

доа = două;

ж muiat: жюмътате;

да арие, în loc de де ...;

[1] C i h a c, *Dict. d'étym.*, p. 182. — Pronumele nostru *o*, fie ca numeric, fie ca personal, adecă avînd o duplă întrebuinţare, dar fiind acelaşi în fond, provine din *va*, după cum şi din a treia persoană singulară a indicativului prezinte *va* poporul a făcut tot *o*: « *o* să fie » = « *va* să fie », după cum din maghiarul « *város* » avem « *oraş* », din latinul *vel* prin forma română veche « *vare* » s-a născut « *ori* » etc. Este radicala pronominală ario-europee *va*, de unde de asemenea: zendicul *ava* « acela », slavicul овъ — ова, grecul αὐ = *ava* în αὐ-τός (cf. B o p p, *Gramm. comparée*, trad. Bréal, t. 2, p. 356) şi albanezul *ai*, forma veche *avi* « acela » şi « el » (cf. C a m a r d a, *Saggio sulla lingua albanese*, Livorno, 1864, p. 209). E foarte interesant că primitivul *ava* a scăzut la *o* şi *u* nu numai la români, dar şi-n familia eranică: în dialectul huzvaretic *ô*, în dialectul parsic *ôi* (= forma albaneză *ai*), în limba persiană modernă *ô*, în dialectul buharic *u* etc. (J u s t i, *Handbuch der Zendsprache*, p. 32). Mai pe scurt, pronominalul *o* este la români un rest ante-roman [Add. 29].

ȣ·ꙟ = *uîn* = *un*, пеꙟтро = *peîntro* = *pentru*, бъꙟтоꙗскъ = *băîntoiască* = = *bîntuiască*, де ·ꙟ;

dispariţiunea lui н: ȣкешȣл (= uncheşul) şi ȣ (= un), pe lîngă care însă şi ȣ·ꙟ, cf. mai sus textul no. XVII;

remarcabilă afereză: вот (de 2 ori) pentru двȣт;

Фȣгле, cu triplul genitiv: Фȣглеи, Фȣглїе şi а Фȣгле;

а лȣ Шербо; pe lîngă лȣ фȣстȣ — а фȣстȣ, precum şi а ръмасо;

reflexivul *se* distins de condiţionalul *să*: съ се цине; 154

cuvîntul slavic ѡтеци prefăcut în ѡстеци, — oare prin vreo etimologie poporană (de ex., *osteț* «luptător», de la *oaste*)? sau prin influența tenuei ce urmează (cf. ascut, lespede...)? [98].

pentru sintaxă: ачесте лȣ фȣстȣ тȣте а фȣстȣ але Фȣглїе, ше а Фȣгле де бацинъ; cu două repetiţiuni demonstrative;

numi bărbăteşti: Фȣгле[1], Балотъ, Снѣгь, Радомирȣ, Минескол, Шербо, Берчѣ, Фръцилъ, Казанъ, Тифȣл ...;

nume femeiesc: Ѹдриска;

termini agricoli: феце да арие, фътъченъ (= *fătăcină* din *fătăciune*, ca *mortăcină* din *mortăciune*), бранеще (= pădure oprită de tăiat) [Add. 72];

бранеще din slavicul бранити «oprire», ca mediolatinul *parcus* din *parcere* şi provenţialul *deves* = «bois *défensable*»[2] [Add. 59];

фȣне, vezi texturile no. IX şi XI.

---

[1] Tot aşa se cheamă un boier din Moldova la 1641: «Васнлїе Фȣгле ворникȣл де Брладȣ» *Arh. Statului, m-rea Răchitoasa, X.*

[2] *Revue des langues romanes*, t. 4 (1873), p. 218.

155

XXVII

NOTIȚĂ DE CUMPĂRĂTURE

CUREȘTII SAU BOGATA (DISTR. ILFOV), 1606, MAIU 8

Originalul în Arhivele Statului: episcopia Argeș, no. LXXXIX [99]. În Condica acestei episcopie nu s-a copiat.

E scris pe o foaie de hîrtie groasă și aspră, lungă de 32, lată de 21 centimetri, fără semn de fabrică, care se afla — probabilmente — pe foaia ce lipsește.

Scrisoarea, cu cerneală neagră, cu litere drepte, nalte de 4 milimetri, și cu distanța între rînduri de 1 centimetru, prezintă ceva intermediar între cursiva zapiselor și semiunciala manuscriptelor.

Este greu a distinge pe ъ de ь.

1. † Сѣ се щїе кѣ... ѣ(н)пѣра(т) ста(н) добрикѣн(н) пѣ(м)нѣтȣри дела
2. негославѫ пѣмѣ(н)тȣри. ѕ̃ї. ѡ(п)тȣ трȣ кѣ(н)пѣ. ꙗ(р) ѡ(п)тѣ тра(л)тѣ
3. кѣ(н)пѣ ди(н) зилеле Ми(в)ни(н) во(д). дир(ѣ)птѣ. ҳд. де а(с)при де а(р)
4. џи(н)тȣ. ши ꙗ(р) а(ȣ) кȣ(н)пѣра(т) ста(н) добрикѣн(н) па(р)те лȣ стрезѣ
5. тоа(т) кѣ(т) се ва алеџе(*) де пе(с)те то(т) хота(р)лȣ. ди(н) апа
6. џемени(н) пѣ(н) вале пȣ(р)кѣреци(н). ꙗ(р) а(ȣ) кѣ(н)пѣра(т) дȣмитрȣ пѣ(р)ток
7. па(р)те лȣ прав(ц) ши а лȣ ко(с)тади(н) тоа(т) кѣ(т) се ва алѣџе
8. пе ѡ(ч)на блѣ(н)де(с)кѣ. де(н) чи(н) пѣ(н) чи(н) ди апа џемени(н) пѣнѣ
9. вале пѣ(р)кѣрецило(р) дирептѣ ҳѕ.л. ве(д) ви(н). ва(д)ра кѣтѣ ко(с)да

156

10. ꙗ(р) аȣ кȣ(н)пѣра(т) дȣмитрȣ ȣ(н) пѣ(м)нтȣ ла фефелеи дела миле
11. кѣлѣгѣрȣ(л). ѱ(н) кѣ(н)пȣ(л) де жо(с). диреп(т)ѣ .ѵ̄. а(с)при. ꙗ(р) а(ȣ) кȣ(н)пѣра(т)
12. дȣмитрȣ пѣмѣ(н)тȣри. г̃. ла ва(дле) кȣкȣтїи дела добра
13. фата лȣ (вѣ)дисла(в). дирептѣ .ц̃. де а(с)при гата ди
14. зилеле ми(в)ни(н) во(д). — пи(с) мца ма(и) и̃ днѣ л(т) ҳзрдї
15. † ши ꙗ(р) а(ȣ) кȣ(н)пѣра(т) ге(р)ге че(л) маре. г̃. стѣ(н)жини дела ла(н)га
16. де(л) лȣ дȣ(н)брѣвї дирептѣ .ц̃. а(с)при гата.

---

* Aici deasupra, cu aceeași mînă și cerneală, e scris: дире(п)тȣ ҳе.

TRANSCRIPŢIUNEA

† să se ştie că [au c]ă*n*părat Sta*n* Dobrică*i*i pă*m*nături de la Negoslava, pămă*n*turi 16, o*p*tu tr-u că*n*pŭ, ĭa*r* o*p*tŭ tr-a*l*tŭ că*n*pŭ, di*n* zilele Mi*v*nii vodă, diré*p*tŭ 4000 de a*s*pri de a*r*gi*n*tu; şi ĭa*r* a*u* cu*n*părat Sta*n* Dobrică*i*i pa*r*te lu Streze toa*t*ă că*t*ă se va alege de pe*s*te to*t* hota*r*lu, *direptŭ 5000*, di*n* apa Gemeni*i* pă*n*ă vale Pu*r*căreţi*i*; iar a*u* că*n*păra*t* Dumitru Pă*r*toc pa*r*te lu Pravăţ şi a lu Co*s*tadi*n* toa*t*ă că*t*ă se va alége pe ocina Blă*n*de*s*că, de*n* ci*n* pă*n*ă ci*n*, di apa Gemeni*i* pănă vale Pă*r*căreţilo*r*, direptŭ 6030 ve*d*re vi*n*, va*d*ra căté co*s*tanda; ĭa*r* au cu*n*păra*t* Dumitru u*n* pă*m*ăntu la Fefelei de la Mile călăgărul, î*n* că*n*pu*l* de jo*s*, direp*t*ŭ 400 a*s*pri; ĭa*r* a*u* cu*n*păra*t* Dumitru pămă*n*turi 3 la va*d*u*lŭ* Cucutii de la Dobra fata lu *V*ădisla*v* direptŭ 900 de a*s*pri gata di zilele Mi*v*ni*i* vo*d*ă. — пис мѣсаца маи ӥ днъ лѣт 7114 (scris în ale lunei lui mai, 8 zile, anul 1606); † şi ĭa*r* a*u* cu*n*păra*t* Ghe*r*ghe ce*l* mare 3 stă*n*jini de la La*n*ga, de*l* lu Du*n*brăvi, direptŭ 900 a*s*pri gata.

NOTANDA

finalul *u* întreg: ѡптȣ (dar şi ѡлтъ), пъмънтȣ, арџинтȣ, хотарлȣ (poate însă şi хотарȣлȣ sau chiar o simplă metateză grafică din хотарȣл) [100];

finalul *i* întreg pretutindeni, şi chiar duplicat de 2 ori în Добрикънн, cf. textul no. VI;

finalul *u* jumătăţit: кънпъ, дирептъ [101]; 157

oa: тоатъ;

confuziunea între є şi ѣ: алѣџє şi алєџє, дирептъ şi дирѣптъ, Блъндєскъ, (= Блъндѣскъ), Џєменнн (= Џѣменнн);

eo = *é*: кътѣ (= cîté) în loc de «cîte o»;

пє, nu прє, şi пєстє, nu прєстє;

metateza lui *n*: пъмънтȣри şi пъмнътȣри [102];

дин şi дєн;

de 2 ori ди în loc de дин: ди апа Џєменнн пънъ..., ди зилєлє Мнвнин;

h trecut în *v*: Мнвнин pentru Мнхнин de 2 ori;

confuziunea între *u* şi *ă*: пȣркърєцнн şi пъркърєцнлор, кȣнпърат şi кънпърат, кълъгърȣл[1];

дєн чин пънъ чин = din capăt pînă în capăt, de la slavicul чинъ «rînd»;

genitivo-dativul: лȣ Стрєзє, лȣ Правъц;

н pentru м: кȣнпърат, кънпъ, дȣнбръвї;

reflexivul *se* distins de condiţionalul *să*: съ сє щїє;

трȣ în loc de «întru», ca la macedoromâni: тр-ȣ кънпъ, тр-алтъ кънпъ;

dispariţiunea lui *n*: тр-ȣ кънпъ (= tr-un...);

numi personale: Стрєзє, Добрикъ, Нєгославa, Правъц, Пъртоk, Милє, Въдислав, Гєргє, Ланга;

numi locale: апа Џємєнин, Пȣркърєцин, Фєфєлєи ...;

дєл лȣ дȣнбръвї... ?[104].

particularitatea economică: o vadră de vin — o costandă.

---

[1] Despre ъ = *ă* şi ъ = *ŭ* la slavi, cf. Потебня, *К истории звуков русского языка*, Voronej, 1876, p. 33-38 [103].

158

XXVIII

O DELIMITAȚIUNE

DISTRICTUL VÎLCEA, 1608, APRILE 15

Originalul în Arhivele Statului: Cozia II [105].

Scris pe o foaie de hîrtie afumată, foarte stricată, lipsind un mare petec la mijloc, lungă de $29^1/_2$, lată de 20 centimetri, fără semn de fabrică.

Scrisoarea, cu cerneală gălbuie, e frumoasă, dreaptă și îndesată, cu litere nalte de 2 milimetri și cu o distanță de 5 milimetri între rînduri.

Cele șase peceți, întipărite prin fum, sînt foarte nedistinse: abia se mai poate recunoaște pe una din ele un leu în picioare cu coada rădicată, adecă ceea ce se cheamă «lion passant» în eraldică.

Actul s-a transcris la 1778 în condica cea veche a Coziei, foaia 59, pe cînd nu era încă rupt, astfel că această copie, deși foarte defectoasă ea însăși, ne va înlesni totuși a completa, negreșit între parentezi, lacunele ce există în starea actuală a textului; din nenorocire însă, condicarul a uitat cu desăvîrșire de a copia rîndurile 15—16, tocmai cele mai stricate.

Sub raportul ortografic acest act se caracterizează printr-o deosebită predilecțiune pentru ȋ, pe care-l pune în loc de ї și chiar de и.

159

1. † скрисa(м) но(и) ꙅ бoꙗ(ꙅ) карїи а(м) фо(с)тъ хота(р)ни(ч) ши токъмѣ(л)ни(ч) сфи(н)тei
2. мънъсти(р) дела козїꙗ. ꙶсъ ег8ме(н) а8 фо(с)т8 пърїнъте(л) пахомїе де(ч) а8
3. ав8тъ пъ(р) к8 са(р)ки(з) де б8жорани пъ(нт)р8 къ а(8) ав8тъ са(р)киз, ѡ(ч)нъ депре8(н)
4. к8 сфънта мънъ(с)тире де(ч) нѣ8 л8атъ ег8мен8(л) денъпре8нъ к8
5. са(р)ки(з) пре ръваше до(м)нещї дн(ч) нои ꙶкъ а(м) ме(р)с8 пре к8вънът8(л)
6. до(м)н8 но(с)тр8 де а(м) къ8тат ши а(м) къ(л)кат8 ѡ(ч)на сат8л8и
7. бо(г)дънещїи дела ѡ(л)тъ дн(ч) а(м) афлатъ пре са(р)ки(з) моцѣ(н) къ а(8)
8. фо(с)тъ к8(м)пъра(т) са(р)ки(з) ꙶкъ дн(н) зилеле ми(х)неи во(д) ши ꙗ(м) къ8татъ
9. ши къ(р)циле л8 са(р)ки(з) че а(8) ав8тъ де мошїе дн(ч) нои ꙶкъ а(м) фък8тъ ка(р)
10. тѣ дела мъна [ноа](с)тръ л8 са(р)ки(з) съ(ш) цїе мошъꙗ пре къ(р)ци че а(8) ав8т[ъ]

11. ✝съ а(м) хотъ[ратъ] къ(м)пꙋ(л) кꙋ пъдꙋрѣ де а(м) фъкꙋтъ ѡ(ч)на лꙋ са(р)ки(з) [в҃]
12. кодри ꙋ(н) [кодрꙋ пре] лъ(н)[гъ х]отарꙋ(л) кълимъне́щілѡ(р) ши а(м) пꙋ(с) п[їа]
13. тръ [дин коаче де валѣ маре] ши съ мѣ(р)гъ аче(л) кодрꙋ ди(н) апа ѡ(л)тꙋ[лꙋи]
14. кꙋ [пъдꙋрѣ кꙋ тотъ пънъ ла хо]тарꙋ(л) мꙋерещїи ши челала(лт) кодрꙋ
15. пре.......... щїи ши прин пъдꙋре пре слѣмѣ ...
16. п ...... е пре мꙋерѣска пъ(н) ла мерїи къ(р)нꙋлꙋи ...
17. алътꙋрѣ ... [плъв]иченѣска предечи(н)дѣ ш(и) де кътръ селищѣ
18. бо(гд)нещїло(р) ꙋ[нде по]го(р) калѣ карꙋлꙋи дела рꙋ(д). ши кꙋ пъдꙋрѣ кꙋ то(т)
19. пънъ ✝ хотарꙋ(л) мꙋерещїи. ꙗ(р) селищѣ съ ѡ цїе пре кꙋ(м)пъратꙋ(р)
20. ши лѣꙋ фо(с)тъ [алѣ]съ ма(и) денаи(н)те врѣме де моштѣнїи сатꙋлꙋи
21. де саꙋ щїꙋтъ па(р)тѣ влъдꙋцѣскъ чи а(м) але(с) съ цїе са(р)ки(з). в҃. пъ(р)ци
22. ши кꙋ вадꙋ(л) морїи ди(н) селище. ꙗ(р) ѡ па(р)те де селище де(с)пре
23. малꙋ(л) рошꙋ алътꙋрѣ кꙋ валѣ ✝ жо(с) ка(р) па(р)те а(ꙋ) фо(ст) а спре(н) съ а(н)въ а
24. ѡ цїнѣ козїꙗнїи ди(ч) нои ачещи ѕ҃ боꙗ(р) аиꙋ(м) пъ(р)вꙋ(л) лѡ(г) ѡ(т) рꙋда
25. и фръ(н)кꙋ(л) ѡ(т) потърша(н) и а(н)ге(л) ко(м) ѡ(т) съ(р)чинещи и преда ло(г) ѡ(т) бъ(р)се(щ)
26. и гїѡка ѡ(т) съ(м)боти(н) и хꙋ(д) ѡ(т) дьещи но(и) аша а(м) але(с) ши мъ(р)тꙋриси(м)
27. кꙋ сꙋфлетеле ноа(с)тре. ши пе(н)трꙋ креди(н)ца нѣ(м) пꙋ(с) ма(и) жо(с) пе
28. чеци(л) ка съ(с) крѣ(з) пис мц҃а апри(л) еї(дн) в(лт)ъ х҃зрѕ҃і

(L.S.) (L.S.) (L.S.) (L.S.) (L.S.) (L.S.)

TRANSCRIPȚIUNEA

†. scris-am noi 6 boïar[i] carii am fostŭ hotarnic[i] și tocămélnic[i] sfintei mănăstir[i] de la Coziïa, însă egumen au fostu părinătel[e] Pahomie; dec[i] au avutŭ păr[ă] cu Sarkiz de Bujorani păntru că au avutŭ Sarkiz oc[i]nă depreun[ă] cu sfănăta mănăstire, dec[i] néu luatŭ egumenul denăpreună cu Sarkiz pre răvașe domnești, dic[i] noi încă am mersu pre cuvănătul domnu-nostru de am căutatŭ și am călcatu oc[i]na satului Bogdăneștii de la Oltŭ, dic[i] am aflatŭ pre Sarkiz moștén, că au fostŭ cumpărat Sarkiz încă din zilele Mihnei vod[ă], și ĭ-am căutatŭ și cărțile lu Sarkiz ce au avutŭ de moșie,| dic[i] noi încă am făcutŭ carté de la măna [noa]stră lu Sarkiz să-ș[i] ție moșăïa pre cărți ce au avutŭ; însă am hotă[rătŭ] cămpul cu pădur̆é de am făcutŭ oc[i]na lu Sarkiz [2] codri, un [codru pre] lăn[gă ho]tarul Călimăneștilor, și am pus p[ia]tră [dincoace de valé mare] și să mérgă acel codru din apa Oltu[lui] cu [păduré cu totŭ până la ho]tarul Müereștii, și celalalt codru pre... [Muere]știi și prin pădure pre slémé... p... e pre Muerésca pan[ă] la merii Cărnului... alăturé... [Plăv]icenésca pre decindé, și de către seliște Bogd[ă]neștilor u[nde po]gor[ă] calé carului de la Rud[a], și cu păduré cu tot, pănă în hotarul Muereștii, ĭar seliște să o ție pre cumpărătur[i], și léu fostŭ [alé]să mai denainte vréme de moștenii satului de s-au știutŭ parté Vlădu-

țéscă; ci am ales să ție Sarkiz 2 părți și cu vadul morii din seliște, ĭar o parte de seliște despre malul roșu, alăturé cu valé în jos, carᵉ parte au fost a Sirei, să aibă a o ține Coziĭanii; dicⁱ noi acești 6 boĭariⁱ, anumᵉ Pârvul logᵒᶠᵃᵗ ѡ(т) (de la) Ruda и (și) Frăncul ѡ(т) Potăroșanⁱ и Anghel comⁱˢ(?) ѡ(т) Săr^ăcinești и Preda logᵒᶠᵃᵗ ѡ(т) Bărseștⁱ и Ghioca ѡ(т) Sămbotin и Hud ѡ(т) Dăești, noi așa am ales, și mărturisim cu sufletele noastre, și pentru credința ném pus mai jos pecețilᵉ ca să sᵃ crézᵃ, пис мѣсмца (scris în luna) aprilⁱᵉ 15 днн (zile) в лѣтъ 7116 (în anul 1608).

NOTANDA

finalul *u* întreg: мерс8, фост8 (dar și фостъ), кълкат8;

finalul *u* jumătățit foarte des: ав8тъ (= avutŭ), л8атъ (= luatŭ), къ8татъ (= căutatŭ), Ѡлтъ ...[106];

un *ă*, vocală irațională, ceva ca *schwa* semitic, de 3 ori între *n* și *t*: пърінътеле (= părinăiele), сфънъта (= sfănăta), к8вънът8л (= cuvănătul), și o dată între *k* și *m*: токъмѣлнічи (= tocămélnici), dintre cari cu forma ceasta din urmă cf. токьмѣлеле în textul publicat mai sus sub no. 1 și vocala irațională între *c—m* la romani în cuvinte împrumutate de la greci: « Algemeon » din Ἀλκμαίων, « Alcumena » din Ἀλκμήνη, « drachuma » din δραχμή, « Tecumessa » din Τέκμησσα, « acume » din ἀκμή etc.[1], iar pentru | *nt* = *năt*, tot la romani « initer » din *inter*, « Valenitio » din *Valentio*, « linitei » din *lintei*, « pertinenitibus » din *pertinentibus* etc.[2];

162

același *ă* irațional între *n* și *p* în денъпре8нъ (= denăpreună), pentru care însă nu se poate aduce vreo analogie latină, grupul consonantic *np* neexistînd lătinește, ci numai *mp* [107];

forme duple: пънтр8 și пентр8, депре8нъ și денъпре8нъ, деч и și днчи, мошіе și мошъга;

днн, nu деꙋ sau ден;

прин nu преꙋ;

genitivo-dativul: л8 Саркиз;

пре де чиндѣ = de astă parte;

oa: ноастръ;

prepozițiunea repetată: к8 пъд8рѣ к8 тот;

карте, кърци = « documente de posesiune »: иам къ8тат ши кърциле л8 Саркиз ..., съ-ши ціе мошъга пре кърци;

diferința juridică: мошъга пре кърци, adecă proprietate bazată pe acte de orice natură, și мошъга пре к8мпърът8ри, adecă proprietate bazată pe simplul fapt de a fi cumpărată;

картѣ де ла мъна ноастръ;

мощѣн, мощени = « proprietari », chiar fără *moștenire*: мощѣи къ а8 фостъ к8мпърат ..., мощенїи сат8л8и;

---

[1] Schuchardt, *op. cit.*, II, p. 395, 408, 425.

[2] *Ibidem*, p. 413, 419. — Cf. Corssen, *op. cit.*, II, p. 608 sqq.

şl = *şn*: мошѣн = *moşnean* de astăzi;

ръвдше домнещі̂ = lista trimisă de domnie, cu indicaţiunea celor chemaţi a judeca vreun proces, a fi conjuratori sau a delimita o moşie, ceva ca *album judicum* la vechii romani;

кѹвънътѹл домнѹ-нострѹ;

ам кълкатѹ ѡчина сатѹлѹи, în sens de: am delimitat teritoriul...;

ѡ парте де селнще деспре малѹл рошѹ;

калѣ карѹлѹи;|

чела-лалт;

кодрѹ, кодри, în sens de « teritoriu delimitat », expresiune foarte remarcabilă, cu care trebui alăturat, ca desfăşurare identică a ideelor, germanul *mark* « teritoriu delimitat » (örtliche Abgrenzung) din *mark* « pădure », scandinavul *mörk* [1];

interesantă tranziţiune logică: кодрѹ « pădure », trecut în accepţiunea de « teritoriu delimitat », s-a luat apoi în înţelesul general de « bucată », de unde astăzi zicerea poporană *codru de pîine* = « bucată de pîine » şi proverbul: « flămîndul *codrii* visează şi vrabia meiu » [2], adecă « flămîndul visează bucăţi de pîine... » [3] [Add. 30];

слѣмѣ = « culme » sau « vîrf » = paleoslav. слѣмѧ, serb. шљеме « acoperiş »;

numi personale: Сира, Първѹл, Фрънкѹл (cf. în texturile de mai sus: Молдовѣнѹл, Сръбѹл, Арбанашѹл, Къзакѹл), Преда, Гі̂ѡка, Хѹд, Саркиз (armean?) [108];

numi locale: Съмботин, Дьещи, Сръчинещи, Потърошани, Малѹл-рошѹ, Блъдѹцѣскъ, Мѹерѣска (genit. Мѹерещі̂и), Пльвенченѣска, Мері̂и кърнѹлѹи ...

---

[1] Cf. Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer*, ed. 2, p. 497: « *Natürliche, älteste Grenze war aber der Wald und in Eichen wurde das Zeichen gehauen* » *.

* „Graniţa naturală cea mai veche a fost însă pădurea, iar semnul era scrijelat pe stejari“ (*n. ed.*).

[2] Hinţescu, *Proverbele românilor*, Sibiu, 1877, p. 60.

[3] Pentru etimologia cuvîntului *codru*, vezi studiul meu: *Fragmente pentru istoria limbei române, elemente dacice*, p. 32.

XXIX-XXX

CUMPĂRĂTURELE SPATARULUI MÎRZEA

CIRCA 1608—1609

Între anii 1568—1577, sub Alexandru-vodă Mircea, se întîmplase un proces scandalos, care nu este fără interes pentru istoria socială a epocei.

Proprietar al satului Berileşti din districtul Ilfov era un boier de ţară numit Şuşan, după moartea căruia averea-i trebuia să treacă la copiii săi, anume la trei fete: Stana, Neacşa şi Rada, şi la un băiat: Dispot; cele două surori mai mari însă goneau pe unicul lor frate, sub cuvînt că el n-ar fi fost născut din Şuşan, căci — ziceau ele: « ест бил прихватил бащ8 им Ш8шан по матеръ Диспотов на име Воика злаа хωдаца със едни ациганин бл8д сътворила, таж ωна ест 8текла понеж ест хотѣл Ш8шан да ю заг8бит, а после Воика ωна ест родїла тог синъ виш рѣх Диспод ω(т) под плетїе гакож едни копел, и рекла ест Воика матеръ Диспотов понеж ест била непразна ω(т) Ш8шан (tatăl lor Şuşan prinsese pe muma lui Dispot, numită Voica, cu umblări rele, *avînd ea a face cu un ţigan*, şi dînsa a şi fugit atunci, fiindcă Şuşan voia s-o ucidă, iar după aceea Voica *a născut pe acel fiu mai sus-zis Dispot pe sub garduri ca pe un bastard*, şi pretindea Voica, muma lui Dispot, cum că a rămas îngreunată de Şuşan)».

Acest proces *turpis causa*, care ne arată că la 1570 lumea nu era mai bună de cum este astăzi, e descris pe larg într-un crisov al lui Mihnea-vodă Alexandru din 11 februarie 1586, păstrat în Arhivele Statului: Mitropolia Bucureşti, no. VIII [109].

165 Faţă cu cearta între copiii lui Şuşan, divanul domnesc a acor|dat lui Dispot dreptul de a-şi dovedi legitima filiaţiune prin 12 conjurători: «дал ест закωн Диспотов. вї. болѣри, да заклет како ест рожден Диспод ω(т) тѣло Ш8шанов (i-a dat lui Dispot lege 12 boieri, ca să jure că este născut Dispot din corpul lui Şuşan) » — ceea ce s-a şi făcut, conjurătorii jurînd — nu se ştie pe ce fel de temei — cum că « Dispot a ieşit din corpul lui Şuşan », şi atunci averea a fost adjudecată *pro indiviso* la cîteşipatru: Stana, Neacşa, Rada şi Dispot: «гакож да б8дет тωг брат със тех вишречени сестри .д҃. братїе нераздѣлени (ca să fie acel frate cu acele mai sus-zise surori 4 fraţi nedespărţiţi)».

Stana, cea mai mare fată a lui Şuşan, era măritată după un boierinaş numit Preda, « vătav ω(т) Cacaleţi », pe care de asemenea îl menţionează crisovul lui Mihnea, iar mai pe larg un crisov de la Radu-vodă Mihnea din 16 novembre 1620.

Toate astea s-au petrecut înainte de 1577; prin urmare, în cele două documente de mai jos noi avem a face cu neşte oameni ce aparţin deplin secolului XVI.

Actele de mai sus, ca şi celelalte ce vor fi citate acum îndată, se conservă în acelaşi pachet no. VIII al Mitropoliei din Bucureşti [110].

Actorul principal în ele, cumpărătorul satului Berileşti de la familia lui Şuşan, este un personagiu foarte istoric: marele spătar Mîrzea.

Cu ocaziunea texturilor precedinţi noi am făcut deja cunoştinţă cu cîţiva dintre cei mai remarcabili campioni ai lui Mihai Viteazul: banul Udrea, agă Fărcaş, logofătul Tudosie.

Nu mai puţin celebru este spătarul Mîrzea.

În armata lui Mihai-vodă erau doi căpitani cu acest nume, probabilmente fraţi, pe cari contimpuranii îi deosebeau prin epitetele de «Mîrzea cel mare» şi «Mîrzea cel mic».

Eroul nostru este «Mîrzea cel mare», menţionat mai adesea în fîntîne istorice, ajuns la culmea ierarhiei boiereşti şi al căruia numele de botez era Vasilie[1], pe cînd cellalt Mîrzea — numele lui de botez nu se ştie — a jucat un rol relativamente neînsemnat şi de o durată foarte scurtă.

Spătarul Mîrzea era moldovean, inamic înverşunat al Movileştilor, din 166 care cauză a şi fugit în Ţara Românească, intrînd sub steagurile lui Mihai Viteazul[2].

Cînd Simeon Movilă apucase tronul muntenesc, nimine nu l-a combătut mai energic şi mai adesea[3].

În capul «haiducilor», adecă al acelei teribile oştiri neregulate care — un fel de başibuzuci — nu primea leafă, ci trăia numai din pradă[4], Mîrzea a devenit groaza Ardealului, mai cu seamă sub succesorul lui Mihai, nu mai puţin viteazul Radu Şerban.

Cronicele transilvane din primii ani ai secolului XVII sînt pline de numele acestui general[5], al căruia mare talent ostăşesc îl admirau chiar inamicii: «ostaş viteaz şi iscusit», zice despre el un sas[6]; «bărbat eminent şi de o vitejie extremă», adaugă un ungur[7].

Iată de ce, de origine obscură din Moldova, Mîrzea s-a rădicat în cîţiva ani la gradul de mare spatar, una din boieriele cele mai de frunte, şi după aceea moldovenii l-au rugat să se întoarcă la dînşii.

---

[1] Bethlen, *op. cit.*, t. 5, p. 147.

[2] Spontoni, *op. c.*, p. 191: «*il Capitan Merza Moldavo, Fuoruscito di quella Provincia che per sua maggior sicurezza erasi in Valacchia ritirato*».

[3] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, Coronae, 1847, p. 198, 208, 211.

[4] Bethlen, t. 5, p. 95—7.

[5] *Chron. Oltard.*, p. 188, 213, 214 etc. — Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Kronstadt, 1860, p. 123, 258, 267 etc.

[6] *Chron. Olt.*, p. 222: «*Merza, ut strenuus et exercitatus miles, forti animo Moysis exercitui occurrens, ultra 3000 trucidat, capto Georgio Makó, quem capite plectit...*» *

[7] Bethlen, t. 5, p. 348: «*Stanislaus Kracker atque Merza... viri praestantes et summa virtute praediti, quorum quilibet in hac expeditione suas partes dextre obivere*»**.

*„Mîrza, ca un ostaş sîrguincios şi încercat, ieşind cu suflet tare în calea oastei lui Moise, căsăpeşte peste 3000 [de soldaţi], prinzîndu-l pe Gheorghe Makó, căruia îi taie capul ..." (*n. ed.*).

**„Stanislau Kracker şi Mîrza..., bărbaţi de frunte şi înzestraţi cu cea mai mare vitejie, cu care şi unul şi altul şi-au îndeplinit misiunea în mod strălucit în această expediţie" (*n. ed.*).

«*Ștefan-vodă Tomșa* — zice cronicarul Miron Costin sub anul 1612 — *a prins de veste îndată de venirea leșilor, și a strîns și el oastea țărei toată, și se prilejise atuncea și niște slujitori de ai lui Mihai-vodă, căpitanii lui cei vestiți, neputînd trăi după moartea lui Mihai-vodă în Țara Ungurească, chemați prin cărți de Ștefan-vodă, anume M î r z e a*...»[1]

În crisoavele lui Ștefan Tomșa, cari sînt foarte multe în Arhivele Statului, Mîrzea figurează ca «*mare vornic al Țărei de Sus*»[2].

167 Să revenim însă asupra celor două texturi, publicate mai la vale.

Datul cronologic lipsește, dar nu este greu de a-l lămuri printr-un crisov de la Alexandru-vodă Iliaș din 1 iunie 1617, aflător în același pachet și unde se zice că cumpărăturele făcute prin actele de mai jos au fost confirmate la timpul lor printr-un crisov al lui Radu Șerban, care crisov însă: «загинꙋл ихъ въсехъ книги емꙋ за ѡчинꙋ къда ест излъзил Радоул-водъ Шербан ѡ(т) здє ѡ(т) земле въ Молдавское когдаж извадил га ест Батръ Габръ (a pierit cu toate crisoavele de moșie atunci cînd a fugit Radu-vodă Șerban de aici din țară în Moldova, fiind gonit de Bator Gabor)».

Se știe că alungarea lui Șerban-vodă de către Gabriel Bathori se întîmplase la 1610[3].

Trebui să admitem dară că cumpărarea moșiei, anterioară confirmațiunii domnești, care și aceasta este anterioară invaziunii lui Bathori, avusese loc cam între 1608—1609.

Odată acest punct stabilit, mai este un altul, și anume că textul no. XXIX s-a scris cînd mai trăia încă vătavul Preda, iar textul no. XXX deja un timp oarecare după moartea lui, cînd jupîneasa Stana a rămas văduvă.

Deci: dacă textul no. XXX datează circa 1609, textul no. XXIX este neapărat circa 1608.

1608 și 1609 sînt aci două daturi extreme, mai jos de cari nu este permis a ne pogorî; dar nemic nu împiedecă, din contra, ca ambele texturi să fie cu cinci sau șase ani mai vechi, adecă de pe la 1603—1604 [111].

Crisovul de la Alexandru-vodă Iliaș, cărui îi datorim această lămurire cronologică, ne arată totodată, că la 1617 Mîrzea nu se mai afla în Moldova, ci s-a reîntors deja în Țara Românească, unde a luat din nou postul de mare spătar.

Toate actele moșiei Berilești sînt transcrise, nu prea exact, în condica cea veche a Mitropoliei din București, t. 2, incepînd de la foaia 115.

---

[1] *Letopis.*, ed. Kogăln., I, t. 1, p. 229. — Cf. *ibidem*, p. 231.

[2] Cf. C o d r e s c u, *Uricariul*, t. 5, p. 213.

[3] E n g e l, I, p. 277.

XXIX

168

NOTIȚĂ DE CUMPĂRĂTURE

(BERILEȘTI, DISTR. ILFOV, CIRCA 1608)

Scris pe o foaie de hîrtie, puțin gălbuie, lungă de 33, lată de 21 centimetri, cu un semn de fabrică rău determinat: ceva ca un scut oval înflorit pe la margini.

Scrisoarea, cu cerneală rădăcinie, e frumoasă, cu elegante codițe și aruncături deasupra, cu litere mai mici de 2 și o distanță între rînduri de 8—9 milimetri.

Din cele trei peceți, rătunde, întipărite cu fum, numai cea din mijloc, de 16 milimetri în diametru, este mai clară, avînd scris pe ea în giur cu slove mari: **† ПРЄДА БЪТАХ**, iar în mijloc o mică figură nedistinsă.

Prin formă literele ь și ъ se confundă.

1. † съ се щїе къ аȣ кȣ(м)пъра(т) жȣпа(н) мь(р)зѣ ве(л) спа(т) ѡчи(н) ꙟ Берїле(щ) дела преда ꙟсь де па(р)те лȣ шȣша(н) а па(т)ра
2. па(р)те шъ кȣ вечина(ш) анȣме бьла(н) и михън(л) и дра(г)ми(р) и пъ(р)вȣ(л). шъ ꙗ(р) аȣ кȣ(м)пъра(т) ѡчи(н) ꙟ берил**е** (*sic*)
3. ꙗ(р) дела преда де ꙟтра патра па(р)те а патра па(р)те дела ди(с)по(д) ꙟсъ ꙗ(р) де ꙟ па(р)тѣ лȣ шȣша(н)
4. шъ кȣ вечина(ш) анȣме дȣце и ра(д)ѵ(л) и ста(н) ꙟсъ ꙟпреȣ(н) аȣ плъ(т) аче(с)тъ маи сȣ(с) скри(с) мошъе ꙟ а(с)при хѕѱ
5. † шь ꙗ(р) аȣ кȣ(м)пьра(т) ѡчи(н) ꙟ берилe(щ) ꙗ(р) дела преда ꙟсъ де ꙟ па(р)те вла(д)ѵ(л) а чи(н)че па(р)те шъ кȣ вечи(н) 169
6. анȣме тихȣ(л) и мȣша(т) и маиѣ ꙟсъ то(т) ꙟтраче(с)тȣ пре(ц) чїе маи сȣ(с) скри(с)
7. † ꙗ(р) аȣ кȣ(м)пьра(т) ѡчи(н) ꙟ берилe(щ) дела марїꙗ фата вла(д)ѵ(л) в҃ фȣни дере(п)тȣ а(с)при хѳ шъ кȣ
8. ȣ рȣмь(н) аиȣ (*sic*) шър(б) аȣ въ(н)дȣ(т) де а ло(р) бȣ(н) вое шь а(л)дъмьша(р) анȣме авра(м) по(с) и щефȣ(л) по(с)
9. и ко(с)та(н)ти(н) фрателе лȣ дъиншо(р) ло(г) де бȣзьȣ и бъла(н) и михън(л) и тихȣ(л) и дȣ(ц) и дра(г)ми(р)
10. и вла(д)ѵ(л) де аколе де са(т) де берилe(щ) ꙗ(р) аче(ш)тїи маи сȣ(с) скри(с) ѡчи(н) се(м)неле и съ(н)тȣ ꙟ лȣгȣ де ꙟ дрȣмȣ(л)

11. л8 ко(н)чак8 пъ(н) ⸭ ма(т)ка съпът8ріи с8т8 ко(с)та л8пїен шъ ⸭ лат8 де ⸭ хотар8(л)
12. ге(р)гїцен ... (с) ... (н) пънъ ⸭ хотар8(л) нетезещило(р)

(L.S.) (L.S.) (L.S.)

TRANSCRIPȚIUNEA

† să se știe că au *cumpărat* jupa*n* Mă*r*zé велики (mare) spa*t*ar oci*n*ă în Berile*ș*t*i de la Preda, însă de pa*r*te lu Șușa*n* a pa*t*ra pa*r*te șă cu vecina*ș*i anume Băla*n* и (și) Mihăi*l* и Drag°mi*r* и Pă*r*vu*l*; șă ĭa*r* au cu*m*păra*t* oci*n*ă în Berile[ști] ĭa*r* de la Preda deîntr-a patra parte a patra pa*r*te de la Di*s*po*d*, însă ĭa*r* de în parté lu Șușa*n* șă cu vecina*ș*i anume Duțe и Ra*d*u*l* и Sta*n*, însă înpreu*n*ă au plă*t*it ace*s*tă mai su*s* scri*s*ă moșăe în a*s*pri 6700; † șă ĭa*r* au cu*m*păra*t* oci*n*ă în Berile*ș*t*i ĭa*r* de la Preda, însă de în pa*r*te Vla*d*u*l*ui a ci*n*ce pa*r*te șă cu veci*n*ași anume Tihu*l* и Mușa*t* и Mané, însă to*t* într-ace*s*tu pre*ț* cie mai su*s* scri*s*; † ĭa*r* au cu*m*păra*t* oci*n*ă în Berile*ș*t*i
170 de la Mariĭa fata Vla*d*u*l*ui 2 funi dere*p*tu a*s*pri 9000 șă cu u rumă*n* anu*me* Șăr*b*; au vă*n*du*t* de a lo*r* bu*n*ă voe, șă a*l*dămășa*r*i anume: Avra*m* po*s*telnic и Ștefu*l* po*s*telnic и Co*s*ta*n*ti*n* fratele lu Dănișo*r* log°făt de Buzău и Băla*n* и Mihăi*l* и Du*ț*e и Drag°mi*r* и Vla*d*u*l* de acole de sat de Berile*ș*t*i; ĭa*r* ace*ș*tii mai su*s* scri*s*e oci*n*e se*m*nele i să*n*tu: în lugu — de în drumu*l* lu Co*n*ćacu pă*n*ă în ma*t*ca săpăturii sutu co*s*ta Lupiei, șă în latu de în hotaru*l* Gherghiței... *s*... *n* până în hotaru*l* Netezeștilo*r*.

NOTANDA

finalul *u* întreg: ачест8, дерепт8, с8т8 (= suptu), сънт8 (= sunt), л8г8, лат8, Кончак8;

n vocalizat: л8г8 (= lungu), 8 (= un), де în loc de ден (: де парте л8 Ш8шан), cf. mai sus textul no. XXVII;

пт asimilat în т: с8т8 (= suptu);

е pentru ѣ: ачестъ мошъе (= acéstă...), семнеле (nu: сѣмнеле), а чинче парте (= a cincé...);

ъ pentru *i* după *ș*: мошъе, шъ și шь — nicăiri ши;

ъ pentru *e* după *ș*: Шърб (= Șerb);

o pentru *oa:* коста (= coasta);

« a plăti *în...* »: а плътит ⸭ аспри ...;

genitivo-dativ femeiesc: ачештїи (= acestei), съпът8ріи, dar și cu *ei*: Гергицен, Л8пїен;

genitivo-dativ bărbătesc: л8 Ш8шан, л8 Дънишор, л8 Кончак8;

substantiv nearticulat de-naintea genitivului: парте л8 Ш8шан, dar și партѣ л8 Ш8шан;

де⸭н;

чїє = «ce este»: прєц чїє май с8с;

prepozițiunea repetată de trei ori: дє аколє дє сат дє Бєрнлєщи;

reflexivul *se* distins de condiționalul *să*: съ сє щїє;

ф8ни, vezi texturile no. IX etc.;
алдъмьшари, vezi textul no. XI;
pentru sintaxă: ачєштїи май с8с скрисє ѡчинє сємнєлє и (= ii) сънт8; 171
вєчинаш și р8мьн, deopotrivă = «clăcaș»;

sub raportul juridic, e ciudat de a vedea ca *aldămășari* în textul de față tocmai pe cei vînduți ca clăcași: Бълан, Михъил etc., cari astfel beau pentru propria lor robire, și aceasta de-mpreună cu nește boierinași ca «Avram postelnic», «Ștefул postelnic» și «fratele lu Dănișor logofăt», ceea ce probează că clăcășia — condițiunea de вєчинаши și р8мьни — era departe de a fi fost r o b i e în sensul ordinar al cuvîntului.

numi personale: Бълан, Драгомир, Пьрв8л, Диспод, Д8цє, Тих8л (cf. Тиф8л în textul no. XXVI, adecă $f = h$), М8шат, Манѣ, Шърв, Дънишор, Кончак8;

др8м8л л8 Кончак8, termin topografic încă din epoca dominațiunii cumanilor în România, cf. «Кончакъ єму слѣдъ правитъ (*Konćak* îl urmărește)» în antica poemă rusă despre expedițiunea lui Igor, unde Konćak este numele unui celebru principe cuman, același din Cronica rusă de la Kiev, în care pe la anii 1169—70 el este menționat în următorul mod la un loc cu tribul tătăresc al B e r e n d e i l o r: «Половци дикіи, Кончакъ съ родомъ своимъ и съ вои и Берендичи (sălbatecii cumani: *Konćak* cu neamul său și cu oastea și *Berendeii*)» [1], de unde la noi de asemenea numele personal *Berendei* și mai multe numi locale: *Berendei*, *Berendeasca*, *Berendești* etc. [2] [112];

genitivo-dativul Л8пїєи de la «Lupia», nume de sat, astăzi *Lipia*, cu trecerea inițialului *lu* în *li*, cf. latinește *lubet* = *libet* etc.;

вътаχ, pe pecetea lui Preda = «vătav», din forma primitivă вътаг, de unde actualul deminutiv «vătăjel» (cf. polonul *watażka*), adecă $g = h = v$.

[1] Карамзин, ed. Einerling, t. 3; nota 3; cf. *ibid.*, notele 58, 60, 67, 68 etc.
[2] Despre importanța elementului cumanic în România, vezi studiul meu *Originile Craiovei*, §§. 12—15.

XXX

O SCRISOARE DE FEMEIE

(BERILEȘTI, DISTR. ILFOV, CIRCA 1609)

După ce am dat douăzeci și nouă texturi bărbătești, vom reproduce acum u n u l femeiesc; unul singur, dar dintre cele mai remarcabile [113].

Este scris pe o foaie de hîrtie subțire, gălbuie, lungă de $31\frac{1}{2}$, lată de 21 centimetri, cu un semn de fabrică puțin distins, astfel că ne-a fost anevoie de a-l copia.

Jos, în loc de pecete, este placată o bucățică de ceară galbenă, rătundă, de 12 milimetri în diametru.

Scrisoarea, cu cerneală neagră, e măruntă și îndesată, slovele fiind mai mici de 2 milimetri la nălțime, iar distanța între rînduri de vreo 7 milimetri.

Literele sînt: unele prea plecate în dreapta, altele verticale, o seamă prea plecate în stînga, ceea ce peste tot le dă un aspect dizgrațios.

S-ar putea bănui că actul s-a scris de o mînă de femeie, adecă de către însăși jupîneasa Stana, care însă în orice caz, chiar de nu l-a scris, cel puțin l-a dictat, după datina femeilor agramate[1].

Prin indicațiunea lui *a* lung (*аа* = ā), prin confuziunea între *o* și *u*, prin muiarea lui *e* în ѣ (= *ĭe*) și trecerea lui în *i*, precum și prin alte particularități 173 foarte interesante pentru vocalismul român, | acest text rivalizează cu cele publicate mai sus sub nno. VI și XXVI, iar sub raportul sintaxei — le și le întrece.

1. ☩ скрн(с) є(ѹ) стана пъ(н) ла а(л) но(с)трѹ чн(с)тн(т) шн днрегътѹ(р) жѹпа(н) мръзѣ
2. марєлѣ спа(т) мѹ(л)тъ сънътатє трємѣцѹ дѹ(м)ннталє. шн мъ ·ӏ·(н)кн(н) кѹ ка(п)ѹ(л)
3. ла пъмъ(н)тѹ. ла дѹ(м)ннтаа шн ла жѹпънѣсаа дѹ(м)ннталє. кѹ(м) цѣѡ фо(с)тѹ мнлъ
4. ман дѣначтѣ врѣмѣ дѣ ѡкѣшѹ(л) прєдаа. аша съ цн фнє мнлъ дѹ(м)ннталє шн
5. дѣ капѹ(л) мн(ѹ) къ є(ѹ) астъзн съ(н)тѹ ·ӏ· полаа дѹ(м)ннталє. шн мн(н) нѣдѣждѣ нѹ

[1] Cf. F u m a g a l l i, *op. cit.*, t.1, p. 275: «strumenti dettati a 'notaj de femmine rozze».

6. мai при дȣ(м)низи(ȣ) ши пре дȣ(м)нитаа. ꙗръ нои кȣм(ȣ) амъ гръ-
нтȣ маи дѣнаи
7. тѣ врѣмѣ. дѣ саа(т) дѣ бърелѣще. съ фїи даа(т) дѣ нои съ фїи
дȣ(м)нталѣ мȣши(н)
8. ши кȣкȣнилȣрȣ до(м)нитале ши нипоцилȣ(р) ши стринипоцилȣ(р). ши
ла даа(т)
9. ѡкѣшȣ(л) бърелѣщи(н) ши ла мȣ(р)тѣ лȣ(и). съ фїи а ж(и)па(н)
мръзѣ мареле спа(т). ши
10. мъ(р)тȣри(и) а пȣ(с). дѣ ↑ какалеце ра(д)ȣ(л) нипо(т)съѡ ши
жипа(н) жипа ѡ(т) бȣзъ(ȣ). и вла(д)ȣ(л)
11. по(ст) дѣ пожирѣще. ши игомънȣ(л) ѡ(т) пи(н) аномѣ χаритаа. и
драгиꙗ бȣзȣꙗнȣ(л)
12. и нъкȣла жȣдицȣ(л). и фа(р)ка(ш) ю(з)ба(ш) и лȣпȣ(л) ю(з)ба(ш).
ꙗръ дȣ(м)нитале съ ци фїи
13. милъ дѣ капȣ(л) ми(ȣ) ши дѣ ѡмѣни(и) ми(и) аръ чини съ ва лѣпъ- 174
даа дѣ ↑ кȣвъ(н)тъ
14. чи а(мȣ) гръи(т) кȣ дȣ(м)нитаа ѡре до(м)нитаа ѡре нои съ фїи блъ-
(с)тимаа(т) тӣї
15. ѡтъ(ц) чи(с) въ ники(н). ачѣꙗ ни ро(г)м(ȣ) дȣ(м)нита(л) ши жи-
пъи ... дȣ(м)нталѣ ши
16. ши коконȣ(и) дȣ(м)нита(л). ши дȣ(м)низи(ȣ) съ въ адаѡ(г) зелѣ
ши а(и) до(м)ниꙗво(с)тъ ами(н)
17. пи(с) м(с)ца ю(ли) е҃ї д(д)нъ

(L. S.)

TRANSCRIPȚIUNEA

† scri*s* e*u* Stana pă*n* la a*l* no*s*tru ci*s*ti*t* și diregătu*r* jupa*n* Mrăzé marelé spa*t*^{ar} mu*l*tă sănătate treméțu du*m*nitale și mă î*n*chi*n* cu ca*p*u*l* la pămă*n*tu la dumnitaa și la jupănésaa du*m*nitale; cu*m* țéo fo*s*tu milă mai dénaité vrémé dé ochéșu*l* Predaa, așa să ți fie milă du*m*nitale și dé capu*l* mi*u*, că e*u* astăzi să*n*tu în polaa du*m*nitale, și mi-i nédéjdé numai pri Du*m*niziu și pre du*m*nitaa, ĭară noi cum*u* amŭ grăitu mai dénaité vrémé dé saa*t* dé Băreléște, să fii daa*t* dé noi să fii du*m*nitalé mușii și cucuniluru do*m*nitale și nipoțilu*r* și strinipoțilu*r*, și l-a daat ochéșu*l* Băreléști*i* și la mu*r*té lu*i* să fii a jipa*n* Mrăzé marele spa*t*^{ar}, și mă*r*turii a pu*s*: dé în Cacalețe Ra*d*u*l* nipo*t*^{u}-săo și jipa*n* Jipa ѡ(т) (de la) Buză*u* и (și) Vla*d*u*l* po*st*^{elnic} dé Pojiréște și igomănu*l* ѡ(т) Pi*n* anomé Haritaa, и Draghiĭa Buzuĭanu*l* и Năcula judițu*l* и Fa*r*caș ĭuzba*ș* и Lupu*l* ĭuzba*ș*; ĭară du*m*nitale să ți fii milă dé capu*l* mi*u* și dé oméni*i* mi*i*, ară cini să va lépădaa dé în cuvă*n*tŭ ci a*mu* grăi*t* cu du*m*nitaa, ore domnitaa ore noi, să fii blă*s*timaa*t* 318 ѡтъц (părinți) ci-s въ Никии (în Niceea); acéĭa ni ro*g*^{ă}mu du*m*nita*l*^{e} și jipăn[ései] du*m*nitalé și și cocon*ui* du*m*nita*l*^{e}, și Du*m*nizi*u* să vă adao*g*^{ă} zelé și a*i* do*m*niĭavo*s*tă, ami*n*, пис мѣсяца (scris în luna) ĭu*l*i(e) 15 ддиъ (zi).

•

NOTANDA 175

finalul *u* întreg: кȣмȣ, кȣкȣнилȣрȣ, гръитȣ, съитȣ (sum), фостȣ, пъмънтȣ, тремѣцȣ, рогъмȣ;

finalul *u* jumătățit: кȣвънтъ (= cuvănt*ŭ*);

finalul *u* întreg și jumătățit: ам8 și амъ [114];

finalul *i* întreg chiar în астъзи;

u pentru *o*: м8шии (= moșie), нипоцил8р (= nepoților), стрннипоцил8р, диреґът8р (= diregător);

o pentru *u*: цѣѡ ф̑ост8 (= ți-au...), рогъм8 (= rugămu), ѡкѣш8л (= unchеșul), игомън8л (= igumănul), аномѣ (= anume), съѡ (= său);

u pentru *oa*: м8ртѣ (moartea);

u și *o* în același cuvînt: к8к8нил8р8 (= coconiloru) și коконՑи (coconului), д8мнитале și домнитале, д8мнитаа și домнитаа;

o pentru *oa*: востъ (= voastră), ѡмѣнии (= oamenii);

ѣ pentru е: зелѣ (= zile), аномѣ (= anume), д8мнիталѣ (dar și д8мнитале), марелѣ (dar și мареле), дѣ (= de), ѡмѣнии (= oamenii);

i pentru *e*: нипоцил8р (= nepoților), стрнинипоцил8р, нипот8-съѡ, чи (= ce: к8вънтъ чи ам8 грънт, și ѡтъц чи-с въ Никии), чини (= cine), блъстимаат, ж8дицՑл (= județul), м8шии (= moșie); съ ф̑їи (= fie, de 5 ori), ни (= ne: ни рогъм8), ми8 (= meu), мии (= mei), д8мнизи8 (= dumnezeu, de 2 ori);

ъ pentru *e* în cuvinte străine: Нък8ла, ѡтъц;

i pentru *ă*: стрнинипоцил8р (= stră...);

e pentru *i*: Пожирѣще (= ști), Бърелѣще (și Бърелѣщии), Какалеце (= ți), зелѣ (= zile);

confuziunea între *e* și *i*: пре și при;

confuziunea între *u* și *i*: ж8пан și жипан (de 3 ori);

confuziunea între ꙗ și а: ꙗръ și аръ;

n vocalizat: аи (= ani), ѡкѣш8л (= unchéșul, de 2 ori), дѣнаинте (= dénainte, de 2 ori), чистит (= cinstit) [115];

176 *r* vocalizat: востъ (= voastră);

aa = ā: блъстимаат, даат (de 2 ori), саат, Харитаа, д8мнитаа (de 4 ori), ж8пънѣсаа, Предаа, полаа, лѣпъдаа;

с = «sunt»: ѡтъц чи-с въ Никии;

скрис е8 = «am scris eu»;

де ·ї· = din;

а = latinul *ad*: съ ф̑їи а жипан ...;

forma triplă: д8мниталѣ, д8мнитале și домнитале;

genitivo-dativul: кокон8и, ca în «nimenui», nu кокон8л8и;

а даат, а п8с, nu а8 ...;

reflexivul *se* nedistins de condiționalul *să*: съ ф̑їи, съ ва лѣпъдаа;

prepozițiunea repetată: дѣ саат дѣ Бърелѣще;

conjuncțiunea repetată: ши ши кокон8и;

conjunctivul repetat: съ ф̑їи даат дѣ нои съ ф̑їи д8мниталѣ;

пънъ ла, în sens de «către»;

ѡре = ori: ѡре дѹмнитаа, ѡре нои;

съ ва лѣпъдаа дѣ ↑ кѹвънтъ;

съ-ци фїи милъ дѣ капѹл мнѹ (de 2 ori);

еѹ астази сънтѹ ↑ полаа дѹмнитале;

ми-и нѣдѣждѣ при ...;

мѹлтъ сънътате тремѣцѹ дѹмнитале ши мъ ↑кинн кѹ капѹл ла пъмънтѹ;

днъ cu doi д pentru днь (zi), probă de ignoranța formulelor slavice, pe cari totuși pînă și femeile se credeau datoare a le întrebuința în scrisorile lor;

numi personale: Жипа, Драгиѩ, Бѹзѹѩнѹл, Нъкѹла, Фаркаш, Стана.

APENDICE

179

XXXI

CATASTIHUL AVERII MĂNĂSTIRII GALATA

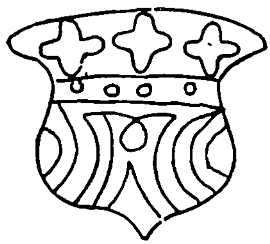
(IAŞI), 1588, NOIEMBRE 4-25

Publicaţiunea de faţă era deja foarte înaintată, cînd preastimatul nostru amic şi coleg d. D. A. Sturdza, ale căruia vaste cunoştinţe şi preţioase colecţiuni aleargă totdeauna cu rîvnă înaintea acelora ce brăzduesc cîmpul istoriei naţionale, ne-a comunicat documentul de mai jos, cel mai lung în limba română din secolul XVI şi cel mai interesant sub raportul lexic[116]

D. Sturdza a însoţit textul de o notiţă, din care extragem următoarele:

« Documentul acesta aparţinea răposatului Eudoxiu Hurmuzachi, şi a venit în proprietatea mea prin donaţiunea ce mi-a [făcut venerabilul [meu amic George Hurmuzachi.

El formează o condicuţă, scrisă pe foiţe lungi de 33, late numai de 10 centimetri, pe hîrtie gălbuie groasă, cu semnul de fabrică de la Braşov, şi anume:

*

180 Scrisoarea, cu cerneală neagră bună, e mare şi frumoasă.

Condicuţa cuprinde peste tot 18 foi, din cari 27 pagine sînt scrise de aceeaşi mînă de gramatic, ultimele 2 sînt lăsate albe, iar pe cea d-întîi este o apostilă făcută de însăşi mîna domnului moldovenesc Petru Şchiopul, precum e lesne a constata alăturînd-o cu facsimilul publicat de d. B. P. Hasdeu[1].

Acest catastih al mănăstirii Galata s-a scris cu ocaziunea dării de seamă, cînd egumenul Anastasie a predat toată averea mănăstirească în mînile dichiului Gervasie în prezinţa comisarului domnesc Caraghiuzăle stolnic, ceea ce s-a întîmplat la 4 noiembrie 1588, iar la 15 noiembrie s-a pus apoi apostila princiară.

---

* Cf. mai sus texturile no. XV şi XVIII [117].

[1] Vezi mai sus textul no. VII.

Averea mănăstirii este compusă din:

«1. 16 moşie, şi anume:
Vîlceştii, Teişorii, Hrişcanii,
Plopii, Belceştii, Pizdenii,
Sadna, Tămăşanii, Şiviţa,
Mihăileştii, Voroveştii,
Mînjeştii, Petreştii,
Mînzeştii, Fălfoeştii,
Drăgăneştii;
2. 4 heleştee;
3. 21 mori;
4. 6 piue;
5. 2 vultori;
6. 1 pod umblător;
7. 16 $\frac{1}{4}$ fălci vie;
8. 19 sălaşe de ţigani;
9. 1 povarnă;
10. vite: 192 cornute,
109 cai,
1128 oi,
140 porci,
484 stupi;
11. «bucate» anume:
32 buţi de vin,
52 putine de brînză,
1 putină de unt,
1100 drobi de sare,
1 majă de morun,
1 majă de crap,
1 berbenţă de rînze,
1 bute şi 12 jumătăţi de miere,
2 putine de poame murate,
1 cant făină,
280 stoguri fîn,
1 stog bob,
10 stoguri grîu,
4 $\frac{1}{2}$ stoguri ovăs,
4 stoguri orz,
3 stoguri mazăre,
3 stoguri săcară,
3 stoguri hrişcă,
52 stoguri mălai,
80 mierţe grîu,
300 mierţe «sîrjiţă»,
21 mierţe hrişcă,
60 mierţe slad,
60 mierţe mălai;
12. obiecte de gospodărie:
1 car,
2 cocii,
2 cuţite cu mînere,
27 «pecerpele»,
444 «bucşi de fîntînă»
52 sape,
25 covoare,
2 odealuri,
1 cergă,
1 «pilotă»,
1 faţă de perină,
4 peşchire,
6 mese,
56 tipsii,
87 talere,
27 căldări,
4 gratii,

181

2 pirostii,
6 sfredele,
4 hîrleţe,
9 fiere de ferestre,
4 cuie de car,
4 cuie mici,
2 cîrlige de magherniţă,
3 securi,
1 tigae,
1 «sinie»;
13. veşminte bisericeşti:
6 zavese,
18 poale de icoane,
14 dvere,
14 patrafire,
7 orare,
11 «naracleţe»,
1 aer,
14 procoveţe,
2 tetrapode,
6 «şirince»,
9 brîe,
1 caftan,
17 feloane,
18 stihare,
1 antimins,
2 grobnice;
14. odoare:
2 chivote,
2 cădelniţe,
2 potire,
4 sfeşnice,

63 icoane ferecate şi neferecate,
1 taler,
1 canaf de policandru,
1 tipsie,
3 cruci,
1 iconostas,
1 inel,
7 cupe,
16 lingure,
1 medelniţă,
1 umivalniţă,
1 scafă,
1 ibric,
1 sticlă,
32 ouă de struţ şi de lemn,
1 steag,
12 făclii scumpe,
50 petele de aur;

15. cărţi:
4 tetravangele,
1 praxă,
1 „angaréte";
2 trioade,
3 psaltiri,
12 minee,
1 tipic,
1 ceaslov,
1 molitvelnic,
7 liturgie,
2 cărţi de cîntare,
1 praznic,
1 „zlatoust",
1 „lesviţă",
1 biblie;
16. 12 urice;
17. bani: 9000 aspri bani gata,
7000 dăruiţi aspri,
16000 aspri a se mai da».

Către notiţa d-lui Sturdza, vom adăuga următoarele:

Mănăstirea Galata a fost întemeiată de vodă Petru Şchiopul în două rînduri: de-ntîi la 1576, într-o vale, unde — zice cronicarul — «nu după 182 multă vreme s-a risipit»[1]; apoi a doua oară | pe deal, la 1583: «dacă s-a aşezat Petru-vodă la domnie, n-a lăsat în deşert pomana sa, mănăstirea Galata, care o zidise întîi în vale şi se risipise, ci cu toată nevoinţa a silit de a zidit Galata den deal, care trăieşte şi pînă astăzi»[2].

Catastihul de faţă s-a scris, prin urmare, peste vreo cinci ani după fundarea mănăstirii.

Muntean de origine, dar domn al Moldovei, Petru-vodă a reuşit a înavuţi Galata prin donaţiuni nu numai de la moldoveni, dar şi de la munteni totodată; astfel, printre donatorii menţionaţi în catastih, Dragomir vornicul, Pătru banul, Mitrea vornicul, poate şi Radul ceaşnic — numele «Radul» fiind foarte rar în Moldova — au fost boieri munteni.

Din celelalte personage concurse la fundaţiunea Galatei, pe «vlădica Agafton» noi l-am întîlnit deja în textul no. XIII din 1597 ca episcop de Roman, iar «logofătul cel mare» nu este altcineva decît celebrul Stroici, subscris mai sus în textul no. VII din 1583 şi a căruia remarcabilă personalitate, ca bărbat de stat şi ca cel de-ntîi ce s-a încercat a scrie româneşte cu litere latine, noi am descris-o aiuri[3].

Nu putem trece însă înainte fără a ne opri o clipă asupra a doi donatori, menţionaţi de asemenea în catastih, cari ambii, arnăuţi de viţă, ajunseseră în Moldova sub Petru Şchiopul la culmea puterii şi au cîştigat chiar, pînă la un punct, o reputaţiune europeană.

Aceştia sînt: Brut postelnicul şi Zota spătarul.

Bartolomeu Brutti, rudă cu vestitul vizir Sinan-paşă, fusese cîtva timp agent diplomatic al Veneţiei la Constantinopole[4]; după aceea a rămas tot

[1] *Letopiseţe*, ed. Kogăln., I, t. 1, p. 200.

[2] *Letopis.*, t. 1, p. 203.

[3] Hasdeu, *Viaţa şi scrierile lui Luca Stroici*, Bucureşti, 1864, in-16.

[4] Bulengerus, *Historia sui temporis*, Lugduni, 1619, p. 283. — Maurocenus, *Historia Veneta*, Venetiis, 1623, lib. XIV, an. 1591.

acolo în serviciul ambasadei spaniole şi a concurs mult pe lingă Poarta Otomană la trimiterea lui Petru-vodă ca domn al Moldovei; din recunoştinţă, acesta l-a chemat în ţară, l-a făcut boier mare şi l-a acoperit cu averi [1].

Sub Iancu-vodă Sasul, în intervalul dintre cele două domniri ale lui Petru Şchiopul, Brutti se bucură de aceeaşi înaltă poziţiune. 183

Catolic gelos, dînsul a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a răspîndi catolicismul în Moldova, şi izbutise chiar de a introduce la noi pe jesuiţi [2]; cu toate acestea, pe cînd cerea de la Curtea Papală epitetul de «patron al bisericei apostolice în România», el nu se sfia de a figura în acelaşi timp între donatorii mănăstirii ortodoxe de la Galata!

Brutti era şi ostaş între celelalte; aşa mai sus, în introducerea la textul no. VIII, noi l-am văzut învingînd la 1580, împreună cu vornicul Bucium, o revoltă a basarabenilor contra lui Iancu-vodă.

Avuţiele cele mari au pierdut însă pe agerul albanez: pe cînd Aron-vodă era încă particular, Brutti îi împrumutase o sumă însemnată de bani; ajungînd apoi la domnie şi neputînd sau nevrînd să-i plătească, acest principe a descoperit un alt mijloc de a se răfui, şi anume a poruncit armaşilor la 1591 ca să înece pe bietul creditor în Nistru [3].

Acesta a fost tragicul sfîrşit al postelnicului Brutti.

Cellalt albanez, spătarul Zota, este un personagiu nu mai puţin interesant.

Porecla lui era Tzigara, iar Zota, sau mai bine Zotu, numele său de botez: Ζῶτος ὁ Τζηγαρᾶς.

Născut dintr-o familie albaneză din Ianina, el avea fraţi Apostol Tzigara şi Panoson Tzigara.

Venit nu se ştie cum în graţia lui Petru Şchiopul, Zota a ajuns, în vrîsta numai de 37 ani, mare spatar în Moldova şi ginere al lui vodă, luînd în căsătorie pe domniţa Maria.

La urcarea pe tron a* lui Aron-vodă, Zota fusese de-ntîi bine văzut de către acest principe [4]; mai în urmă însă, căzut pe semne | în prepus din cauza înrudirii sale cu Petru Şchiopul, a fost silit a emigra şi a murit la 1599 în Veneţia, lăsînd un lung testament italieneşte, din care rezultă că avea mai mulţi copii, băieţi şi fete [5]. 184

O ramură din familia Tzigara există pînă astăzi în Ţara Românească, unii în Vlaşca, alţii peste Olt, în districtul Dolj, dacă nu mă înşeală memoria.

Apostol Tzigara, fratele eroului nostru, dînd la lumină pe la 1630 o istorie universală în limba greacă, scrisă de mitropolitul Doroteu de Monembasia şi al cării manuscris fusese oarecînd în posesiunea lui Zota [6], a publicat

---

[1] Un raport al lui Germigny din 1580 în Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, t. 3, Paris, 1853, p. 913.

[2] Vezi despre aceasta o mulţime de acte în Theiner, *Monumenta Poloniae*, t. 3, p. 5 şi altele, unde Brutti îşi dă titlul de «Gran Camarier di Moldavia et Capitano di Lapusna».

[3] Bielski, *Kronika polska od 1587 do 1598*, Warszawa, 1851, p. 164. — Mai vezi despre Brutti, C. Esarcu, *Arhivele Veneţiei*, în *Columna lui Traian*, 1876, p. 280; — Hasdeu, *Istoria toleranţei religioase în România*, ed. 2, Buc., 1865, etc.

[4] *Letopis.*, t. 1, p. 209.

[5] Vezi acest testament în Sathas, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, t. 3, Veneţia, 1872, p. XCV—CI.

[6] Această istorie universală s-a tradus din greceşte în româneşte de către un Ion Buburuzâi din Braşov în a doua jumătate din secolul XVII. Manuscrisul românesc se află în Muzeul Hohenzollern din Sigmaringen, unde l-a descoperit Schuchardt. Vezi Gröber, *Zeitschrift für romanische Philologie*, t. 1, 1877, p. 484 [118].

* În ed. originală: al *(n.ed.)*.

acolo și portretul acestuia, reprodus apoi în celelalte edițiuni ale cărții [1].

În giurul portretului este scris: Εἰκὼν τοῦ λαμπροτάτου κυρίου Ζωτοῦ τοῦ Τζηγαρᾶ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, πρωτοσπαθαρίου καὶ γαμβροῦ τοῦ γαληνοτάτου ἡγεμόνος πάσης Μολδοβλαχίας κυρίου κυρίου Πέτρου Βοϊβόδα (Icoana luminatului domn Zota Tzigara din Ianina, marele spatar și ginerele serenisimului principe a toată Moldovlahia, domnului domnului Petru voievod), iar la dreapta imaginii: ἐτῶν λζ' (de ani 37).

Acest portret e foarte interesant pentru noi, mai cu deosebire, prin aceea că ne arată portul unui mare spatar moldovenesc din secolul XVI: acea căciulă de blană, din care iese sus și se lasă pînă pe spate o lungă coadă, probabilmente de catifea; acea dentelă la gît; acele scumpe stofe înflorate ale șubei și ale hainei; pumnarul etc.

Și altmintrea, sub raportul curat artistic, portretul spatarului Zota nu este fără importanță, de vreme ce a ieșit din mîna unei celebrități: a lui Antonio Bosio, atît de cunoscut prin opera sa postumă despre catacombele Romei [2].

Acest portret, iată-l [vezi p. 207].

187 Să revenim la catastihul de mai la vale.

Particularitățile sale linguistice vor fi studiate mai jos în Notanda; chiar aci însă vom atrage atențiunea asupra unui fenomen grafic, care ni se pare a fi de o mare însemnătate fonetică și în privința cărui se cere o dezvoltare ceva mai pe larg.

Autorul, sau mai corect scriitorul catastihului, deosebește două feluri de *z*, adecă з și ѕ.

Cu з sînt scrise:

la începutul cuvîntului:

Зота (nume propriu),
зарба (nume de stofă),
Златоѹсть (nume propriu),
закѣсъ,
зилє,
залог;

la mijlocul cuvîntului:

Карагюзѣлє (nume propriu),
ѕвѣздъ,
празничє,
лоазє,
Пиздєни (nume de sat);

la sfîrșitul cuvîntului:

ѡбраз,
атлаз,
ѡрз-ѹ,
газ-ѹри.

Cu ѕ sînt scrise:

la începutul cuvîntului:

ѕвѣздъ;

---

[1] Despre diferitele edițiuni ale acestei cărți, vezi S a t h a s, Νεοελληνικὴ φιλολογία, Atena, 1868, p. 222–4.

[2] A n t o n i o B o s i o, *Roma sotterranea, opera postuma publicata da C. Aldobrandino*, Roma, 1632, fol. — Cf. B o l d e t t i, *Osservazioni sopra i cimeteri*, Roma, 1720, fol.

la mijlocul cuvîntului:

вєрѕи,
трѫтаѕи,
ръиѕє,
бръиѕѫ,
маѕарє;

la sfîrşitul cuvîntului:

188 Мъиѕєщи, nume de sat, de la мъиѕ-.

Cum că întrebuinţarea, cînd a lui з, cînd a lui ѕ, nu e de loc capricioasă, ci foarte sistematică, probă este că: зарба e scris cu з de douăsprezeci ori, ωбраз de şapte ori, атлаз de nouă ori, празниче de patru sau cinci ori, ωрзȣ de două ori, şi nicăiri nu vedem ѕарба, ωбраѕ, ωрѕȣ etc.

De asemenea бръиѕѫ şi маѕарє sînt scrise aşa cîte de două ori, nicăiri бръиз ѫ sau мазарє.

Prin urmare, una din două: sau diverginţa scrierii cu з şi ѕ provenea din tradiţiune, ori că ea rezulta din diferinţa sunetelor, adecă cuvintele cu з nu se rosteau în acelaşi mod ca cuvintele cu ѕ.

Tradiţiune nu este, căci vorbele зилє, зарба, Зота, Карагюзѣлє, атлаз, ωрзȣ, apoi вєрѕи, трѫтаѕи, ръиѕє, бръиѕѫ, маѕарє, мъиѕ — nu sînt slavice, ci latine, turce, grece etc., de unde nu ne putea veni semnul grafic ѕ, cunoscut numai alfabetului paleoslavic.

Rămîne dară ipoteza cealaltă: deosebirea fonetică.

з se pronunţa şi se pronunţă ca *z* la toţi slavii, încît românii nu aveau nici un îndemn de a-i schimba valoarea, de vreme ce dînşii au lăsat intactă pe a celorlalte slove.

Cum se pronunţa însă ѕ?

În grafica slavică cirilică el nu figurează în manuscrise vechi decît numai ca cifră: 6 = ѕ [119]; în grafica slavică glagolitică se întrebuinţează în mai multe vorbe, mai ales însă în acelea în cari consoana originală e *g* la înşişi slavii, bunăoară дроуѕии din дроугъ, мноѕи din многъ, пѣнѧѕь = пѣнѧгъ, кънѧѕь = кнѧгъ etc., cu cari se poate alătura din textul nostru ѕвѣздъ = polonul *gwiazda*, adecă ѕ = *g* şi з = *z*.

Dar aceasta ne dă puţină lumină chiar asupra foneticei slavice[1], necum asupra celei române.

O indicaţiune ceva mai limpede ne procură, poate, numele acestei litere în alfabetul paleoslavic, anume ѕѣло, ceea ce mi se pare a fi pur şi simplu arabicul *dzâl*, numele lui *d* celui punctat deasupra, carele se pronunţă ca *dz* [120].

189 Nemaiavînd încotro, cată să smulgem o lămurire în astă pri|vinţă chiar din cele şapte cuvinte scrise cu ѕ în catastih: вєрѕи, трѫтаѕи, ръиѕє, бръиѕѫ, маѕарє, мъиѕ.

În вєрѕи = verzi, ѕ reprezintă sibilarea lui *d* din singularul вѣрдє = verde.

Tot aşa în трѫтаѕи, plural din трѫтад, de la grecul τετράδιον.

În ръиѕє, бръиѕѫ şi мъиѕ, ѕ este preces de и, adecă de nazala cea *dentală*, prin acomodaţiune cu care însuşi ѕ se dentaliza, pronunţîndu-se *dz*, precum vedem, în adevăr, că a noastră бръиѕѫ, după cum o scrie catastihul, se pronunţă la poloni *bryndza*, nu *brynza*.

Avem dară бръиѕѫ = brîn*dz*ă, мъиѕȣ = mîn*dz*u, ръиѕє = rîn*dz*e, трѫтаѕи = trăta*dz*i, вєрѕи = ver*dz*i, cătră cari, fără a mai căuta vreo

[1] Cf. Miklosich, *Vergl. Grammatik d. slavischen Sprachen*, t. 1, p. 217-8.

altă explicațiune, mai adăugăm маѕаре = madzare, astăzi *mazăre*, cuvînt obscur, probabilmente ante-roman, ca și *brîndză* și *rîndză*.

Mai pe scurt, scriitorul catastihului zicea: *zile*, nu *dzile*, dar *verdzi*, nu *verzi*; *orzu*, nu *ordzu*, dar *mîndzu*, nu *mînzu* etc.

Cum că ѕ din catastih reprezintă pe *dz*, probă mai este, în sfîrșit, însăși scrierea ѕвѣздъ, vorbă care în dialectele bulgare se pronunță anume *dzvézdă*[1], adecă з = *z* și ѕ = *dz*.

Un duplu *z*, mai dur și mai moale, *z* și *dz*, se observă pînă acum în fonetismul provincial moldovenesc; și ar fi foarte instructiv, dacă ar putea cineva, înzestrat cu o ureche fină și dezbrăcat de orice prevențiuni de teorie, să surprinză acolo la fața locului și să specifice într-un mod metodic cuvintele cu simplul *z* și pe acelea cu *dz* [121].

Această bifurcațiune moldovenii o au în comun cu italienii, la cari de asemenea există un з = *z*, așa numitul «*s* rimessa», ca de exemplu în *rosa* (= roza), alături cu un ѕ = *dz*, ca bunăoară în *donzella* (= dondzella)[2].

Urmărirea acestui fenomen poate fi importantă chiar sub raportul etimologic, și iată cum:

Plecînd de la exemplele верѕи din вѣрде și трѫтаѕи din трѫтад, noi am fi dispuși a bănui că *z* se pronunța la moldoveni ca *dz* numai atunci cînd poporul mai auzea încă pe *d* undeva în flexiunea sau în familia aceluiași cuvînt, nu însă atunci cînd suvenirea lui *d* era cu desăvîrșire pierdută, precum este pierdută, de pildă, în зиле = *zile*, nu *dzile*, deși vine din latinul *dies*, al cărui *d* a pierit la români fără urmă. 190

Dacă aceasta este adevărat, atunci ar rezulta lîngă *brîndză* o formă cu *brînd-*, lîngă *rîndză* — *rînd-*, lîngă *madzăre* — *mad-*, lîngă *mîndz* — *mînd-*, ceea ce, restabilind pe primitivul *d*, ar ușura descoperirea originii cuvîntului.

În acest caz, bunăoară, al nostru *mînz*, мѫнѕ = mîndz, redus la prototipul *mand-*, ar trebui separat cu totul de latinul *mansuetus* «blînd», de italianul *manzo* sau *manza* etc., și apropiat de bascicul *mando* «vită stearpă» și de celticul *mannus* = *mandus* «căluț»[3] [122].

În același mod pentru *brînză*, брѫнѕѫ = brîndză, ar trebui să renunțăm la orice derivațiune care nu ne-ar oferi tema *brand-*, și am ajunge astfel a înrudi acest cuvînt cu βρένθιξ «lăptucă» din «lapte» și βρένθον «grăsime» sau «untură», vorbe n e - g r e c e[4], probabilmente de origine tracică[5], conservate în Esichiu și cari, după legile fonologice cunoscute ε = *a*, și ϑ = *dh*, ne duc la tipul *brandh-* sau *bhrandh-* [123].

În fine, al nostru *mazăre*, маѕаре = madzare, identic pînă și prin accent cu albanezul μόδουλă «màzăre» (citește *mòdzulă*), nu poate fi înrudit cu sanscritul मसूर (*masûra*, cu accentul pe *û*) «linte»[6], ci provine dintr-o

---

[1] C a n k o f, *Grammatik der bulgarischen Sprache*, Wien, 1852, p. 7.

[2] Despre duplul *z* în limbile cele mai diverse, cf. B i n d s e i l, *Abhandlungen zur allgem. vergl. Sprachlehre*, Hamburg, 1838, p. 424-34, unde însă sînt multe erori de fapt.

[3] Cf. D i e f e n b a c h, *Origines Europeae*, Frankfurt, 1861, p. 378.

[4] H e s y c h i u s, ed. M. Schmidt, t. 1, p. 397.

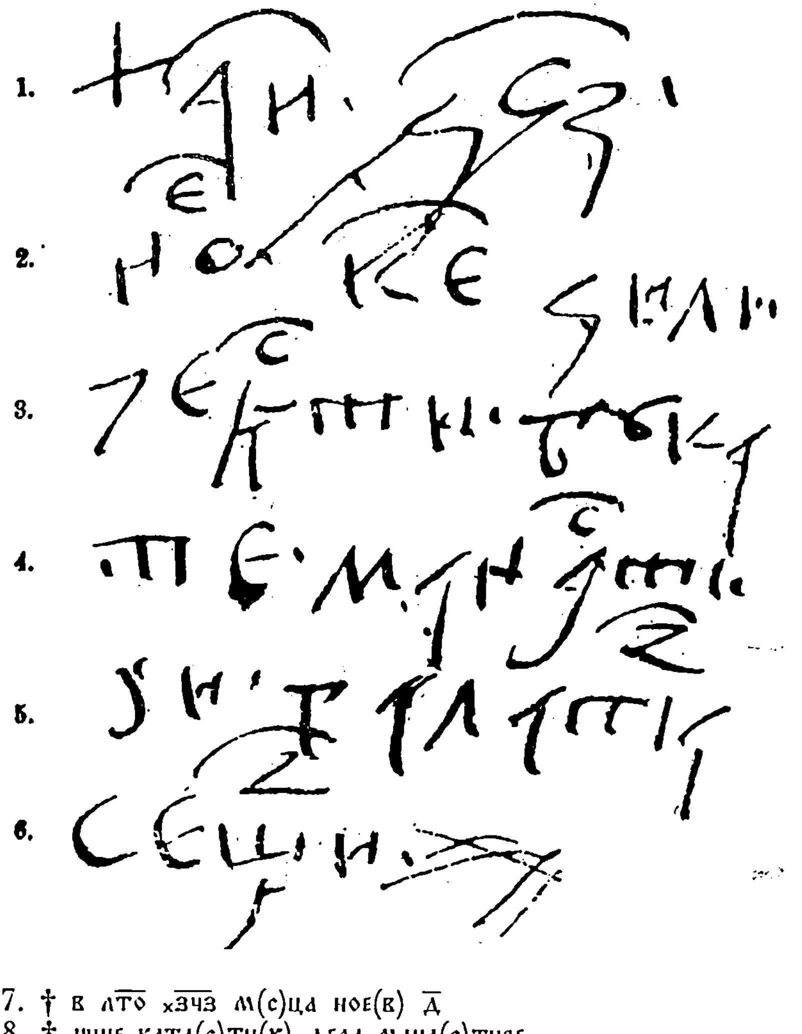
[5] P o l l u x, VI, 104: «μύρον βρένθιον ἐκ Λυδίας», ap. B ö t t i c h e r, *Arica*, Halae, 1851, p. 43.

[6] Nu mai vorbim nemic despre etimologia propusă de R ö s l e r, în *Sitzungsberichte der wiener Akad., phil.-hist. Cl.*, t.50 (1865), p. 598.

radicală cu finalul dental, de unde și celticul *mezur* = *methur* « hrană » [124] (cf. *pomum* din $\sqrt{pa}$ « nutrire », *bacca* $\sqrt{bhak\text{-}ș}$ « nutrire » etc.)[1].

191 Sub raportul ortografic, catastihul nostru se mai distinge prin deasa întrebuințare a literei ѫ, foarte rară în celelalte texturi din colecțiunea de față, prin puținătatea aruncăturelor deasupra și prin aceea că consoana finală apare de o mulțime de ori neînsoțită de ȣ, ъ sau ь, deși e scrisă în rînd, iar nu deasupra rîndului — lucru aproape fără exemplu în grafica română de pe atunci.

Scrisoarea de mînă a lui Petru-vodă Șchiopul o reproducem în facsimile. Iată-o:

(*)

192

7. † в л҃то ҂зчз м(с)ца ное(в) д̄
8. † чиче ката(с)ти(х) дела мана(с)тире
9. дела галата. сѫ сѫ щие де веш
10. минтеле бесеречеи. ши де аржи(н)

---

[1] Villemarqué, *Le grand Mystère de Jésus*, Paris, 1865, p. 235. Pentru întîlnirea, prin dezvoltare fonetică posterioară, a românului *z* cu celticul *z* din dentală, cf. al nostru *breaz* « bigarré » cu bretonul *briz*, *breiz* « bigarré », irlandezul *brit* [125].

(*) După această apostilă domnească, pusă în fruntea paginei I, urmează apoi 1 ½ foaie nescrisă. Textul se începe de la pagina 5.

11. т8 ши де ководре. ши де банїи
12. ши де кан҆ши де карж ши де тѡ(т)
13. добиток8(л) ши де тоате б8кате
14. ле кънд8 а8 фост8 ег8мень
15. анастасїе де ша8 да(т) сама ла
16. карагюзѣ(л) столникь ши тоа(те)
17. ажстѣ са8 да(т) ла мъна л8(н) гервасїе
18. декїюл8и —:
19. † ві҃. ководре де дем8(л)т8
20. † в҃. пърецн жрж де дем8(лт)
21. † д҃. ководре ск8мпе ноаж —:
22. † в҃. а(л)бе ши доаѡ рошїи
23. † ѕі҃. ководре дела воеводъ —:
24.   а҃. ково(р) рошїи дела драгоми(р8)
25.   двѡрника —:

---

26. † а҃. ковор а(л)б8 дела ми(т)рѣ дво(р)ни(к)
27. † а҃. ково(р) верде дела 8нь ча8шь
28. † а҃. ковор га(л)бж(н) дела хе(т)ма(н)
29. † а҃. ковор дела бръл҆ъдан8(л)
30. † а҃. ковор а(л)б8 дела ко(р)цинъ
31. † а҃. ково(р8) алб8 дела сла(в) ци(г) 193
32. † а҃. ковор рошї8 дела ко(с)
33.   тандин сто(л)ник8(л)
34. † а҃. ково(р) рошї8 бр8(т) посте(л)
35.   ник8ль
36. † ѳ҃. ководре дела божрїи
37. † а҃. ѡ(т)гѣл де зарба дела
38.   столник8(л) костандинь
39. † а҃. ѡ(т)гѣ(л) дела драгомирь
40. † а҃. пилота пе[с]трица де
41.   ла драгомирь —:

---

42. † а҃. фаца де перина жрѣ де
43.   ла драгомир —:
44. † а҃. черга въна(т) дела драгоми(р)
45. † г҃ пешкир дела воево(дї)
46. † а҃ пешкир дела р8ста(м)
47. † а҃. маса дела рѡ(с)та(м) жре
48. † е҃ мѣсе дела воево(дї) жрѣ
49. † нв҃ тепсїе дела воевѡ(да)
50. † д҃ тепсїе дела драгоми(р8)
51. † ке҃ та(л)цере к8 доаж ток8
52.   ре де раме дела воеводж
53. † п҃ та(л)цере де пл8(м) дела ко(с)та(н)
54.   ти(н) столни (*sic*) —:
55. † кг҃ де кълджре 194
56. † д҃ гратїе
57. † в҃ пиростїи
58. † д҃ кълдаре маре де бере

---

59. † а̄ то(к) к8 в҃і. та(л)ціере де
60. ла логофътѣ8л чел маре —
61. † ѕ̄. сврѣде(л)
62. † д̄ хжрлѣцѐ
63. † ѳ̄. фїере де ферестре
64. † в̄. к8е маре де ка(р),
65. † д̄. маи мичїи
66. † г̄. кърлице де маге(р)ни(ц)
67. † г̄. сак8ре
68. † а̄ тигаи
69. † а̄ сїнїе маре
————————— (*)

70. ЧИЧЕ ДЕ ВЕШМИНТЕ ВЕСѢРЕЧЕ(И)

71. ШИ ДЕ КАРЦЇИ

72. † а̄ тетрѣвагге(л) фере
73. кате —:

---

74. † в̄. кивоте де а(р)ціи(н)т8
75. † в̄. къделнице дж(р)ціи(н)т8
76. † в̄. къци к8 кънафи ши к8
77. мъхреме албїи
78. † а̄. поти(р) де а(р)циит8 к8 ди(с)ко(с)
79. к8 ѕвѣздъ ши к8 лииг8ре
80. дерциит8
81. † в̄. свѣшниче де а(р)циит8
82. † а̄. панагїѧ(р) де а(р)ці8(и)т8
83. † а̄. та(л)ции(р) де пе(т)хлѣби де(р)ціи(нт)
84. † а̄. икона па(н)тократо(р) ферека(т)
85. † а̄. икоана съпатъ ши ферека(тъ)
86. † а̄. канафи маре че ѧ(с)те. с8п
87. поликандр8 ск8мп8 ши к8
88. маргарита(р).
89. † а̄ тепсїе де арциит8 де коли
90. ва
91. † а̄ кр8че ферека(тъ) ши сапате

---

92. † а̄. кр8че гълбъна и8ма(и) ла ко
93. дицаферекате
94. † а̄. кр8че а(л)бъ неферекатъ
95. † а̄. икона москическ8 че ѧ(с)те
96. ас8пра. двере(и) цр҃ска
97. † а̄. икона мо(с)кичаскъ ши фоа(те)
98. фр8моасе прѣчиста
99. † а̄. икоана прѣчиста ши к8

195

(*) Această linie este după original.

100. фі8(л) —
101. † а̄. иконостась. 196
102. † в̄. свѣшниче маре де арєме
103. † а̄. пра≥е8
104. † а̄. ангиржте
105. † а̄. триѡ(д) митар фарисею
106. † а̄. (т)риѡ(д) пентико(с)тар
107. † г. ѱа(л)тире —
108. † в͞і. минѣе

---

109. † а̄. типикь
110. † а̄. часловеци
111. † а. молитъвни(к)
112. † з̄. л8тирги
113. † в̄. кърци де кънтаре
114. † а̄. карте а пра(з)ник8л8и
115. † в̄. тетр8ва(н)гге(л) неферека(те)
116. † а̄. аер8 то(т) сърма
117. † а̄. тетр8вагге(л) п8цние(л)
118. ферека(т). дела бръльдан
119. † а̄. злато8сть сфетіи фе(ѡ)до(р)
120. † а̄. лесвицъ ши с͞ти ифри(м)
121. † а̄. библеи

———————————(*)

122. † вешминтеле бесѣречеи.
123. † а̄. цр͞ска ко͞с8тъ к8 съ(р)ма
124. † в̄. поале де сръма ла иконе 197
125. ши к8 н̄. де канафи

---

126. † а̄. патрафирь де сръма. к8
127. в͞і наст8ри ши к8 ѕ̄. ка
128. нафи
129. † а̄. аѡра(р) де сърма к8 д̄. ка
130. нафи
131. † а̄. пърѣке де нъра(к)леце.
132. де сръма ши к8 ѡбразе
133. † а̄. поале де иконе де за(р)ба
134. пре марџине к8рши
135. ник8 негр8
136. † г̄. двере де за(р)ба а(л)ба(с)тре
137. ши к8 ротеле де а8рь
138. † а̄. завѣсъ де за(р)ба ши к8 фло
139. риле а(л)бе де фир
140. † в̄. завѣсе че сънт8 маи пре
141. с8с8 де пра(з)ниче ши де
142. моленіи де чѣ(т)ма рошіи
143. ши к8 ротеле де фи(р)
144. † а̄. проковець де тратапо(д8)

(*) Linie după original.

145. де зарба. а(л)б8 ши к8
146. флоре ши пре ма(р)џине

---

147. адамаскъ в҃ерде
198 148. † а҃. проковець де иванггеліе де
149. ачелашь виг8 ши пре марџи
150. не адамаскъ вѣрде ши к8
151. д҃ кънафи
152. † а҃. проковеци де зарба ши
153. к8 флориле албе ши пре
154. марџиие. де а(т)лаз м8ш
155. ки к8 па(т)р8 кънафи
156. † в҃. проковець де зарба де(н)
157. трачелашь виг8 пре ма(р)
158. џиие 8ршиник8 негр8
159. ши к8 ѡпт8 канафи
160. † а҃. двере маре че стъ ·ꙟтре
161. стълпи де чѣ(т)ма рошїе
162. к8 ротеле
163. † в҃. поале че ста8 ·ꙟ(н) ти(н)дъ ·ꙟтре
164. стълпи де адъмъ(с)къ к8
165. ѡбразе
166. † в҃. поале де чѣ(т)ма рошїи к8 ци(н)
167. те де фир8 —:

---

168. † д҃. поале де икоане де адама
169. скъ рошїи че сънт8 ·ꙟ то
170. ате зиле —
171. † г҃. двери де адамаскъ рошїи
172. † в҃. завеси ма(н) пре с8с8 де пра(з)
199 173. ииче де адамаскъ рошї
174. † а҃. завѣсѫ де та(ф)тѫ а(л)ба
175. стръ
176. † а҃. тратапо(д) де адама
177. скъ галбъна к8 фло
178. ре албе
179. † д҃. проковеце де адама
180. скъ фъра канафїи
181. в҃. проковеце де а(т)ла(з) а(л)
182. бастрѫ
183. д҃. ширинче де та(ф)тъ
184. албастръ пестре .
185. икоане
186. † г҃. двери де бениикь рошїи
187. ши к8 ционте де а8р8

---

188. д҃. поале де адамаскъ га(л)
189. бени ши к8 флоре а(л)
190. бе ши пре марџиие а(т)
191. лаз8 м8шкїи
192. † а҃. проковець де че(т)ма ро

193. шїи ши к8 флоре ши пре
194. марџине а(т)ла(з) а(л)ба(с)
195. тр8 —:

———————————— (*)

196. † чиче вешминтеле преѕ8це 200
197. ши
198. † г҃. фелшане де адамаскъ
199. а(л)бе
200. † а҃. фелонь де а(т)ла(з) рошїи
201. † а҃. фелонь де адамаскъ
202. албастръ
203. † а҃. фелон де адамаскъ
204. мо(х)рътъ
205. † а҃. фелон. де адамаскъ
206. вѣрде дела роста(н) ага
207. † а҃. фелон. де зарба де
208. ла сто(л)ник8л коста(н)
209. динь

---

210. † г҃. стихаре де адамаскъ
211. к8 шбразе ши к8 фло
212. ре —
213. † в҃. стихаре верѕи де а(т)ла(з)
214. † а҃. стихар де адамаскъ
215. галбъна
216. † а҃. стихар де адамаскъ
217. к8 шбразе албе ши
218. мохоръть
219. † а҃. стиха(р) де а(т)ла(з) нѣгр8
220. дела владика. ага 201
221. фтонь
222. † д҃. фелоане де к8(т)ни мо(х)
223. рътъ
224. † г҃. стиха(р) де к8(т)ни мо(х)
225. рътъ
226. † в҃. фелоане де к8(т)не
227. албе
228. † а҃. стиха(р) де к8(т)ни
229. а(л)б8 —:

---

230. † а҃. антиминсь де а(т)ла(з)
231. рошїи к8 слове де а
232. 8рь —
233. † а҃. грwбник8 де ада
234. маскъ мо(х)рътъ
235. † а҃. гробникь де 8(р)ши
236. ни(к) рошїи дать
237. де драгомири

(*) Linie din original.

238. † Д̄. феλоане де богасїн8
239. † Ѕ̄. стихаре а(λ)бе де богаси''
240. † Д̄. патрафире де за(р)ба
241. късте к8 Ѕ̄. къна(ф)
242. † а̄. патрафирь де ада
243. маскъ вѣрде к8 Ѕ̄
202 244. канафи
245. † а̄. патрафи(р) де адама
246. скъ галбъна дела ро(с)
247. та(м)
248. † Г̄. аѡра(р) де за(р)ба къ(те)
249. к8 патр8 канафи

---

250. † Е̄. переки де нара(к)лице
251. де зарба
252. † Е̄. бръже де матасе к8
253. канафи
254. † Д̄. бръже простѣ
255. † В̄. бръже де матасе
256. † З̄. па(т)рафиръ де ада
257. маскъ а(λ)бастръ
258. ши рошїи ши не
259. грѣ
260. † Г̄ аѡра(р) де адамаскъ
261. † Е̄. переке де наре(к)леце
262. † а̄. проковець де за(р)ба
263. ⸭преџ8р к8 ѡрши
264. ник8 пѣгр8 дела
265. зота спътар8
266. † Г̄. двере де адамаскъ
267. вѣрде ши к8 фир8
203 268. ⸭преџ8(р) к8 а(т)ла(з) ро(ши)

---

269. † Д̄. поаλе гаръши ⸭(т)ра
270. челашь ѡбра(з)
271. † а̄. тратапо(д) гаръ ⸭
272. трачеле ѡбразе
273. † а̄. проковеце гаръ
274. ⸭трачеле ѡбра(з)
275. † а̄. стиха(р) де богаси8
276. а(λ)б8 дела ко(с)та(н)ди(н)
277. † В̄. ширинче б8не ск8
278. мпе
279. † а̄. ка(ф)та(н) к8 Д̄ї на(с)
280. т8ре дела медеѧ

——————————— (*)

281. † чиче арџинт8л дат дела пъ
282. тр8 воеводъ
283. † В̄. к8пе да(р)џи(н)т8 к8 лоа

(*) Linie după original.

284. зе полȣнте
285. † а̄. кȣпа маи мика
286. † ві̄. лингȣре да(р)цинтȣ
287. † а̄. мѣделница де арама

---

288. † а̄ ȣмивалницъ
289. † а̄. ибри(к) полентъ

290. † а̄. сти(к)ла кȣ мȣ(р) 204
291. † аі̄. ȣриче прен сателе
292. манастирен
293. † хді̄. а(с) бани гата
294. † а̄. ȣри(к) пȣсȣ зало(г) де
295. рень хг̄ а(с)при
296. † н̄. де трѫтаѕи де
297. петѣле де аȣрь
298. лешескъ

---(*)

299. † а̄. поти(р) даржи(н)тȣ
300. дела радȣ(л) ча(ш)ни(к)
301. † а̄. кȣпа микъ дела
302. ко(с)те
303. † а̄. кȣпокь да(р)ци(н)тȣ де
304. ла ко(с)танди(н) сто(л)
305. ник

---

306. † а̄. инель де аȣ(р) ꙗрѫ де
307. ла костантин сто(л)
308. ник
309. † а̄. кȣпа да(р)цинтȣ
310. ѫрѫ дела ро(с)та(м)
311. † хѕ̄. а(с) че аȣ да(т) банȣ(л) пѫ(т)рȣ
312. дерептȣ сȣфлетȣ(л)
313. тѫтинесѫȣ ши 205
314. аре а да хді̄ а(с)при
315. † а̄. кȣпъ да(р)цинтȣ
316. дела драгомири
317. † а̄. скафа да(р)ци(н)тȣ ѫ
318. ре дела драгоми(р)
319. † д̄. лингȣре дарцини (**)
320. тȣ ѫрѫ̆ дела дра
321. гомирь —

---(***)

322. чиче иконеле бесѣречен
323. † д̄. иконе маре —
324. † зі̄. иконе моленїе

(*) Linie după original.
(**) Ultimul и e şters apoi de o altă mînă.
(***) Linie după original.

325. † з҃і. пра(з)ниче
326. † ѕ҃і. иконнци ·† горѫ
327. и ·† полигандрȣ
328. † л҃в. де ѡаѫ ши де
329. стрȣць ши де
330. лемнȣ
331. † а҃. стѣ(г) кȣ крȣче
332. де араме
333. † в҃і. фѫклъи скȣм
334. пе

——————(*)

206

335. чиче бȣкателе ши
336. винȣл ши де алте
337. васе
338. † а҃. маже де морȣ(н)
339. † а҃. бербенце де ръи
340. ѕе
341. † а҃. маже де кра(п)
342. † а҃. бȣте де мїере

---

343. † а҃. жȣматате де мї
344. ере стреде
345. † а҃і. жȣматеце де мїе
346. ре ден влъчеци
347. † в҃. пȣтине де поаме
348. мȣрате
349. † н҃і. стогȣре де фъи
350. † а҃. канть де фанина
351. † а҃. ка(р) маре де д҃.
352. кан\`\`
353. † в҃. кочїи
354. † в҃. кȣците кȣ мѫ
355. нѫре
356. † к҃з. де печерпеле де лȣ(т)
357. † ȣ҃мд. де бȣкши де фъ(н)
358. тъна де ѡцель

207

359. † ˣа҃р. дрѡби де саре

---

360. † н҃в. де сапе
361. † к҃и. де бȣци де вин
362. дела котнар
363. † д҃. бȣци дела воро
364. вещи
365. † и҃. пȣтине де бр·†—
366. нѕѫ
367. † в҃. фѡи брѫнѕѫ
368. де ѡи

(*) Idem.

369. † а҃. пȣтине де ȣ(нт)

_____________________________ (*)

370. чиче пѫне ши фънȣл ши
371. добитокȣл. дела
372. плопїи
373. † е҃. стогȣри де грѫ(ȣ)
374. де е(с)тимпȣ
375. † г҃. стогȣре де грѫȣ
376. де анȣ
377. † г҃. стогȣре де ѡ(р)зȣ

---

378. † а҃. сто(г) де сака(р)
379. † а҃. стогȣ де малаю
380. † м҃. стогȣре де фънȣ
381. † л҃и. де бои маре 208
382. † м҃д. де вачїи маре
383. † к҃г. де трети(н) вачи
384. † к҃а. вачїи ꙟтерцїи
385. † з҃. бȣхаю(н)
386. † к҃в. де вице(л)
387. † н҃ї. де вицеи
388. † в҃ї. боȣлеци ꙟте(рȣ)ци
389. † д҃. боȣлеи трети(н)
390. |рчв|

_____________________________ (**)

391. † ї҃. каи патрари
392. † е҃. ка(и) третиие

---

393. † е҃. калȣшеи стрижи
394. ѧчи
395. † е҃. ѧпе стрижи
396. ѧчїи
397. † в҃ї. ѧпе третиие
398. † в҃ї. ѧпе маре сте(р)
399. пе
400. † л҃и. ѧпе маре ꙟсъ
401. |пз| кȣ армасарю(л)

_____________________________ (***)

402. † ѱ҃з҃в. де ѡи
404★ † с҃з҃и. бербечїи 209
405. |хал| (****)

406. † ї҃. каи телѣгаре
407. † в҃. каи негри ла вѫ(л)
408. чещи

(*) Linie după original.
(**) Întocmai aşa în original.
(***) Idem.
(****) Aşa în original.

★ Greşală de numerotare a lui Hasdeu (*n. ed.*).

409. † $\overline{\text{д}}$. каи ҂ржк

---

410. чиче бȣкателе дела блъ
411. чеци
412. † $\overline{\text{п}}$. мирце де гржȣ
413. † $\overline{\text{т}}$. мирце де сжржнцъ
414. † $\overline{\text{ка}}$. мирце де хри(ш)ка
415. † $\overline{\text{з}}$. мирце де сла(д)
416. † $\overline{\text{і}}$. мирце де малаю
417. † $\overline{\text{в}}$. стогȣре де маѕаре
418. † $\overline{\text{а}}$. сто(г) де бобȣ
419. † $\overline{\text{г}}$. стѡгȣре де ѡвъ(с)
420. † $\overline{\text{а}}$. сто(г) де хришка
421. † $\overline{\text{а}}$. сто(г) де ѡрзȣ*
422. † $\overline{\text{чд}}$. де стȣпїи
423. † $\overline{\text{чи}}$. де ѡи
424. † $\overline{\text{к}}$. де порчїи

---

425. ЧИЧЕ ДЕЛА ТЕИШОРȢ

210

426. † $\overline{\text{за}}$. стогȣре де фънȣ
427. † $\overline{\text{а}}$. стогȣ де малаю
428. † $\overline{\text{на}}$. стогȣре де фъ(н)
429. дела хрикани
430. † $\overline{\text{з}}$. стогȣре ла пе(т)ре(щ)
431. де фънȣ
432. † $\overline{\text{з}}$. де стȣпи

---(**)

433. чиче дела са(д)на
434. † $\overline{\text{п}}$. де стȣпи
435. † $\overline{\text{к}}$. де порчїи
436. † $\overline{\text{е}}$. стогȣре де са
437. карж
438. † $\overline{\text{а}}$. сто(г) де хри(ш)ка
439. † $\overline{\text{а}}$. сто(г) де маѕа(ри)
440. † $\overline{\text{и}}$. ми(р)це де малаю

---

441. † ѡ повадрне кȣ васе
442. † $\overline{\text{и}}$. стогȣре де фънȣ
443. † $\overline{\text{а}}$. сто(г) ши џюмата(те)
444. де ѡвъсȣ ла тж
445. мжшани

---(***)

446. † чиче сателе
447. † вжлчещи кȣ $\overline{\text{е}}$ мори
448. ши кȣ $\overline{\text{д}}$. пїѡ ши

(*) ѡр e scris în monogramă.
(**) Linie după original.
(***) Idem.

449. к8 ѡ 8лтоаре. 211
450. † теншори к8 халѫще8(н)
451. † хришкани
452. † плопи к8 в҃ хѫлеще(н)
453. † бе(л)чещи к8 моара
454. † пи(з)дени к8 а҃ моарѫ
455. † са(д)на к8 д҃ мори ши
456. к8 до8 пїѡ ши к8 ѡ в8(л)
457. торе ши к8 под8(л) ꙟмла
458. тор

---

459. † тъмѫшанїи
460. † михаилещи к8 г҃ мо(ри)
461. † ворѡвещи
462. † мънжѫщи к8 а҃ мо(р)
463. † пѫтрещи
464. † мънѕещи
465. † фѫ(л)фоещи
466. † драганещи к8 ꙗз8ри
467. † шивица к8 ѕ҃ мори
468. ши к8 р҃ порчїи
469. † ді҃. салаши де ци
470. гани
471. † і҃. фълче де вїе ла
472. ко(т)нарю
473. † е҃. фа(л)че де вїе ла во
474. ровещи 212

---

475. † а҃. фа(л)че ши цюматате
476. ла ꙗши
477. † с҃. ст8пи ла кърн8(л) т8до(р)
478. десѣтинѫ дела васл8(и)
479. ꙟсѫ н8май а8 фост8
480. р҃. дащи де десѣтинѫ
481. ѫрѫ а(к)м8 сънт8 до
482. аѫ
483. † н҃ де ст8пи ла брани
484. ща
485. т8до(р8) кѫл8гѫр8(л) са8
486. да(т) к8 присака ши к8
487. ст8пи ши к8 то(т) доби
488. ток8(л) ши де ва ꙟторче
489. аминтрилѣ се фїе лепѫ
490. да(т) де лѣже

TRANSCRIPȚIUNEA

ai 7097 (1588) noe*vrie* 25 zili; ce ĭa*s*ti bucate mana*s*tiri Galata*i* se ș*t*i*i*.
† въ лѣто (in anul) 7097 (1588) мѣсаца (luna) noe*vrie* 4.

† cice cata*s*ti*h* de la mana*s*tire de la Galata, sâ sâ știe de veșmintele ȸeserecei și de arji*n*tu și de covoare și de banii și de cai și de carâ și de to*t*

dobitocul și de toate bucatele, cându au fostu egumenŭ Anastasie de ș-au dat sama la Caraghĭuzél[e] stolnicŭ, și toate aĭasté s-au dat la măna lui Ghervasie dechiĭului:

213 † 12 covoare de demultu; † 2 păreți ĭarĭa de demul[t]; † 4 covoare scumpe noaĭa; † 2 albe și doao roșii; † 16 covoare de la voevodă; † 1 covoru roșii de la Dragomir дворника (vornicului); † 1 covor albu de la Mitré дворник; † 1 covor verde de la unŭ ćaușŭ; † 1 covor galbân de la hetman; † 1 covor de la Brălădanul; † 1 covor albu de la Corștină; † 1 covoru albu de la Slav Țiganul(?); † 1 covor roșiu de la Costandin stolnicul; † 1 covor roșiu Brut postelniculŭ; † 9 covoare de la boĭarii; † 1 otghél de zarba de la stolnicul Costandinŭ; † 1 otghél de la Dragomirŭ; † 1 pilota pe[s]trița* de la Dragomirŭ; † 1 fața de perina ĭaré de la Dragomir; † 1 cerga vănat[ă] de la Dragomir; † 3 peșchir de la воеводї; † 1 peșchir de la Rustam; † 1 masa de la Rostam ĭare; † 5 mése de la воеводї ĭaré; † 52 tepsie de la voevoda; † 4 tepsie de la Dragomiru; † 25 talgere cu doaâ tocure de rame de la voevodâ; † 8 talgere de plum de la Costantin stolni[cul]; † 23 căldâre; † 4 gratie; † 2 pirostii; † 4 căldare mare de bere; † 1 toc cu 12 talgere de la logofătul cel mare; † 6 svrédel[e]; † 4 hârléțe; † 9 fiere de ferestre; † 2 cue mare de car; † 4 mai micii; † 2 cărlige de magherniț[ă]; † 3 sacure; † 1 tigai; † 1 sinie mare.

Cice de veșminte besérecei și de carții: † 1 tetrévaγγel ferecate; † 2 chivote de argintu; † 2 cădelnițe d-ârgintu; † 2 câți cu cănafi și cu măhreme albii; † 1 potir de argintu cu discos, cu dzvézdă și cu lingure de'rgintu; † 2 svéșnice de argintu; † 1 panaghiĭar de arg'ŭntu; † 1 talgir de pethlébi de'rgin[t]; † 1 icona pantocrator ferecat[ă]; † 1 icoana săpată și ferecate; † 1 canafi mare ce ĭaste sup policandru, scumpu și cu margaritar; † 1 tepsie de argintu de coliva; 1 cruce ferecate și sapate; † 1 cruce gălbăna, numai la codița ferecate; † 1 cruce albă neferecată; † 1 icona moschicescu ce ĭaste asupra dverei царска (împărătească); † 1 icona moschićască și foa[r]te frumoase précista; † 1 icoana précista și cu fiul; † 1 iconostasŭ; † 2 svéșnice mare de areme; † 1 praxeu; † 1 anghirĭate; † 1 triod митар (vameșul) fariseĭu; † 1 triod penticostar; † 3 psaltire; † 12 minée; † 1 tipicŭ; † 1 ćasloveți; † 1 molităvnic; † 7 lutirghi; † 2 cărți de căntare; † 1 carte a praznicului; † 2 tetruvanγγel[uri] neferecate; † 1 aeru tot sărma; † 1 tetruvaγγel puținel ferecat, de la Brălădan; † 1 злаτоустъ сфетїи (Gură de Aur sîntul), Feodor; † 1 lesviță și святи (sîntul) Ifrim; † 1 biblei.

† Veșmintele besérecei: † 1 царска (împărăteasca) cosută cu sărma; † 2 poale de srăma la icoane și cu 50 de canafi; † 1 patrafirŭ de srăma 214 cu 12 nasturi și cu 6 canafi; † 1 aorar de sărma cu 4 canafi; † 1 păréche de năraclețe de srăma și cu obraze; † 1 poale de icone de zarba, pre margine c-urșinicu negru; † 3 dvere de zarba albastre și cu rotele de aurŭ; † 1 zavésă de zarba și cu florile albe de fir; † 2 zavése, ce săntu mai pre susu de praznice și de molenii, de cétma, roșii și cu rotele de fir; † 1 procovețŭ de tratapodu de zarba, albu și cu flore și pre margine adamască vérde; † 1 procovețŭ de ivanγγelie de acelușŭ vigu și pre margine adamască vérde și cu 4 cănafi; † 1 procoveți de zarba și cu florile albi și pre margine de atlaz mușchi cu patru cănafi; † 2 procovețŭ de zarba dentr-acelașŭ vigu, pre margine urșinicu negru și cu optu canafi; † 1 dvere mare ce stă între stălpi, de cétma roșie cu rotele; † 2 poale ce stau în tindă între stălpi, de adămăscă cu obraze; † 2 poale de cétma, roșii cu ținte de firu; † 4 poale de icoane de adamască

---

* [s] adăugat de noi *(n.ed.)*.

roșii ce săntu în toate zile; † 3 dveri de adamască roșii; † 2 zavesi m*a*i pre susu de pra*z*nice, de adamască roși[i]; † 1 zavésâ de ta*f*tâ *a*lbastră; † 1 tratapo*d* de adamască galbăna cu flore albe; † 4 procovețe de adamască făra canafii; 2 procovețe de a*t*la*z* *a*lbastrâ; † 4 șirince de ta*f*tă albastră pestre icoane; † 3 dveri de benicŭ, roșii și cu ținte de auru; † 4 poale de adamască, ga*l*beni și cu flore a*l*be și pre margine a*t*lazu mușchii; † 1 procovețŭ de ce*t*ma roșii și cu flore și pre margine a*t*la*z* a*l*bastru.

† Cice veșmintele preuțești: † 3 feloane de adamască a*l*be; † 1 felonŭ de a*t*la*z* roșii; † 1 felonŭ de adamască albastră; † 1 felon de adamască mo*h*^{o}rătă; † 1 felon de adamască vérde de la Rostan-aga; † 1 felon de zarba de la sto*l*nicul Costa*n*dinŭ; † 3 stihare de adamască, cu obraze și cu flore; † 2 stihare verdzi de a*t*la*z*; † 1 stihar de adamască galbăna; † 1 stihar de adamască cu obraze albe și mohorâtă; † 1 stiha*r* de a*t*la*z* négru dela vladica Agaftonŭ; † 4 feloane de cu*t*ni moh^{o}rătă; † 3 stiha*r*^{e} de cu*t*ni moh^{o}rătă; † 2 feloane de cu*t*ne albe; † 1 stiha*r* de cu*t*ni a*l*bu; † 1 antimisŭ de a*t*la*z* roșii, cu slove de aurŭ; † 1 grobnicu de adamască moh^{o}rătă; † 1 grobnicŭ de u*r*șinic roșii, datŭ de Dragomiri; † 4 feloane de bogasiiu; † 6 stihare a*l*be de bogasi; † 4 patrafire de za*r*ba căte cu 6 căna*f*^{i}; † 1 patrafirŭ de adamască vérde, cu 6 canafi; † 1 patrafi*r* de adamască galbăna de la Rosta*m*; † 3 aora*r*(e) de za*r*ba că*t*e cu patru canafi; † 5 perechi de nara*c*lițe de zarba; † 5 brâe de matase cu canafi; † 4 brâe prosté; † 2 brâe de matase; † 7 pa*t*rafirâ de adamască *a*lbastră, și roșii, și negré; † 3 aora*r*^{e} de adamască; † 5 pereche de narecle*ț*e; † 1 procovețŭ de za*r*ba, | înpregur cu orșinicu négru, de la Zota spătaru; † 3 dvere de adamască vérde și cu firu, înpregu*r* cu a*t*la*z* roși[i]; † 4 poale ĭarăși în*tr*-acelașŭ obra*z*; † 1 tratapo*d* ĭarâ într-acele obraze; † 1 procoveţe ĭarĭa într-acele obra*z*^{e}; † 1 stiha*r* de bogasiu a*l*bu de la Costa*n*di*n*; † 2 șirince bune scumpe; † 1 ca*f*ta*n* cu 14 nasture de la Medeĭa. [215]

† Cice argintul da*t* de la Pătru voevodă: † 2 cupe d-a*r*gi*n*tu cu loaze poluite; † 1 cupa mai mica; † 12 lingure d-a*r*gintu; † 1 médelnița de arama; † 1 umivalniță; † 1 ibri*c* poleitŭ; † 1 sticla cu mu*r*; † 11 urice pren satele manastirei; † 19,000 a*s*^{pri} bani gata; † 1 uric pusu zalo*g* derepŭ 3,000 a*s*pri; † 50 de trâtadzi de petéle de aurŭ leșescŭ; † 1 poti*r* d-arji*n*tu de la Radu*l* ća*ș*nic; † 1 cupa mică de la Co*s*te; † 1 cupocŭ d-a*r*gi*n*tu de la Costandi*n* sto*l*nic; † 1 inelŭ de au*r* ĭarĭa de la Costantin sto*l*nic; † 1 cupa d-a*r*gintu ĭarĭa de la Rosta*m*; † 6,000 a*s*^{pri} ce au da*t* banu*l* Pâtru dereptu sufletu*l* tâtine-sâu, și are a da 14,000 aspri; † 1 cupă d-a*r*gintu de la Dragomiri; † 1 scafa d-a*r*gi*n*tu ĭare de la Dragomi*r*; † 4 lingure d-arginitu ĭarĭa de la Dragomirŭ.

Cice icoanele besérecei; † 4 icoane mare; † 17 icoane моленїє (rugăciune); † 17 praznice; † 19 iconiți în горж(sus) i în* poligandru; † 32 de oaâ, și de struțŭ și de lemnu; † 1 stég cu cruce de arame; † 12 fâclăi scumpe.

Cice bucatele și vinul și de alte vaase: † 1 maje de moru*n*; † 1 berbențe de [b]răn^{d}ze**; † 1 maje de cra*p*; † 1 bute de miere; † 1 jumătate de miere strede; † 11 jumatețe de miere den Vlăcești; † 2 putine de poame murate; † 18 stogure de făn; † 1 cantŭ de fanina; † 1 ca*r* mare de 4 cai; † 2 cocii; † 2 cuțite cu mânâre; † 27 de pecerpele de lu*t*; † 444 de bucși de făntăna, de oțelŭ; † 1,100 drobi de sare; † 52 de sape; † 28 de buți de vin de la Cotnar; † 4 buți dela Vorovești; † 8 putine de brân^{d}zâ; † 2 foi brân^{d}zâ de oi; † 1 putine de u*n*^{t}.

---

* *Doc. și îns.*, p. 165: „în goră⟨n⟩i, în..." (gorană „bîrnă orizontală la tavan" – n.ed.).

** [b] adăugat de noi, după *Doc. și îns.* *(n.ed.)*.

Cice pâne și fănu*l* și dobitocul de la Plopii: † 5 stoguri de grâ*u* de *es*tim-pu; † 3 stogure de grâu de anu; † 3 stogure de o*r*zu; † 1 sto*g* de sacar^{ă}; † 1 stogu de malaĭu; † 40 stogure de fănu; † 38 de boi mare; † 44 de vacii mare; † 23 de treti*n*^{e} vaci; † 21 vacii interții; † 7 buhaĭu*i*; † 22 de vițe*l*^{e}; † 18 de viței; † 12 bouleți înter*u*ți; † 9 boulen^{i} treti*n*^{i}; [peste tot:] 192; † 10 cai patrari; † 5 ca*i* tretine; † 5 calușei strijiĭaci; † 5 ĭape strijiĭacii; † 12 ĭape tretine; † 12 ĭape mare ste*r*pe; † 38 ĭape mare, însă cu armasarĭu*l*;
216 [peste tot:] 87; † 762 de oi; † 268 berbecii; | [peste tot:] 1030; † 10 cai telégare; † 2 cai negri la Vâ*l*cești; † 9 cai ĭarâ.

Cice bucatele de la Vlăcești: † 80 mirțe de grâu; † 300 mirțe de sârjiță; † 21 mirțe de hri*ș*ca; † 60 mirțe de sla*d*; † 10 mirțe de malaĭu; † 2 stogure de madzare; † 1 sto*g* de bobu; † 3 stogure de ovă*s*; † 1 sto*g* de hrișca; † 1 sto*g* de orzu; † 94 de stupii; † 98 de oi; † 20 de porcii.

Cice de la Teișoru: † 61 stogure de fănu; † 1 stogu de malaĭu; † 51 stogure de fă*n* de la Hri[ș]cani; † 60 stogure la Pe*t*re*ș*t^{i} de fănu; † 60 de stupi.

Cice de la Sa*d*na: † 80 de stupi; † 20 de porcii; † 2 stogure de sacarâ; † 1 sto*g* de hrișca; † 1 sto*g* de mazar^{i}; † 50 mi*r*țe de malaĭu; † o povaarne cu vase;† 80 stogure de fănu; † 1 sto*g* și gĭumătat*e* de ovăsu la Tâmâșani.

† Cice satele: † Vâlcești cu 5 mori și cu 4 pio și cu o ultoare; † Teișori cu halâșteu-i; † Hrișcani; † Plopi cu 2 hâleștе*i*; † Be*l*cești cu moara; † Pi*z*deni cu 1 moarâ; † Sa*d*na cu 4 mori și cu dou pio și cu o vu*l*tore și cu podu*l* înmlator; † Tâmâșanii; † Mihailești cu 3 mo*r*^{i}; † Vorovești; † Mănjâști cu 1 mo*r*^{ă}; † Pâtrești; † Măndzești; † Fâ*l*foești; † Draganești cu ĭazuri; † Șivița cu 6 mori și cu 100 porcii; † 19 salași de țigani; † 10 fălce de vie la Co*t*narĭu; † 5 fa*l*ce de vie la Vorovești; † 1 fa*l*ce și gĭumatate la Ĭași; † 200 stupi la Cărnu*l* Tudo*r*, desétinâ de la Vaslu*i*, însă numai au fostu 100 dați de desétină, ĭarâ a*c*mu săntu doaâ; † 50 de stupi la branișta.

† Tudo*ru* câlugâru*l* s-au dat cu prisac*a* și cu stupi și cu to*t* dobitocu*l*; și de va întoarce amintrilé, se fie lepâda*t* de léje.

NOTANDA

finalul *u* întreg: кънд8, фост8, дем8лт8, арџинт8, алб8, рошї8, ск8мп8, лер8, сънт8 (sunt), с8с8, тратапод8, виг8, ѡпт8, фир8, атлаз8, спътар8, ѡршиник8, п8с8, лемн8, тимп8, ан8, ѡрз8, малаю, стог8, фън8, боб8, Теишор8, ѡвъс8, Т8дор8, ковор8, Драгомир8;

finalul *u* jumătățit: ег8менЬ, столникЬ, КостандинЬ, ДрагомирЬ, 8нЬ ча8шЬ, постелник8лЬ, иконостасЬ, Злато8стЬ, патрафирЬ, беникЬ, ЯгафтонЬ, датЬ, полентЬ, к8покЬ, кантЬ, инелЬ, стр8цЬ, ѡцелЬ [126];

finalul *u* despărut sau negles cu desăvîrșire, deși consoana finală nu e
217 aruncată deasupra rîndului: ѡтгѣл, ковор, Костандин, пешкир, фелон, добиток8л, вин8л, столник, арџинт8л, стихар, Котнар (dar și Котнарю), дат, хетман, чел, логофът8л, с8п, пентикостар, фир, ꙟпрец8р, фън;

finalul *u* întreg și jumătățit în aceleași cuvinte, sau chiar despărut: л8р8 și л8рЬ, грѡбник8 și гробникЬ, дерепт8 și дерепЬ, Драгомир8 — ДрагомирЬ — Драгомир, ковор8 și ковор, фън8 și фън;

finalul *i* întreg: верѕи, пърецй, трѫтаѕи, б8ци, бо8леци, пре8цеции, даци, кърци ...;

finalul *i* conservat în гаръши, dar pierdut în ачелашЬ;

neaccentatul *a* conservat clar, fără a trece în vocală obscură: жȣматате — — џюматате — жȣматеце, манастире (genitivo-dativ: манастири și манастирен), Галата (genitivo-dativ: Галатаи), сапате (dar și съпатъ), канафи (dar și кънафи), патрафир, залог, фанина, малаю (de 4 ori), патрари, калȣшен, армасарюл, ѧ̂малатор, Драганещи, салаши, хальщеȣ, владика, матасе (= ital. *matassa* = gr. μεταξα), маѕаре;

conservarea neaccentatului *o*: косȣтъ (= c*u*sută);

vocalism străin conservat intact: хетман (= polonul *hetman*), пантократор, маргаритар etc.;

фїере, мїере, din 3 silabe, precum dovedește strămutarea: мї-ере;

paraziticul *i* între *n* și *t*: арџинитȣ, cf. textul no. XXVIII;

paraziticul *u* după *r*: ѧ̂терȣци = interți;

ън trecut în ин: тѫтине-сѫȣ;

a pentru ѣ: Бръладанȣл (= Brălădénul), маса (plur. мѣсе), браниџа pentru браниџѣ (cf. mai sus textul no. XXVI);

a pentru *e*: сакȣре (secure?) [127], патрафирь (= slav. петрахиль = gr. ἐ-πιτραχήλιον), тратаподȣ = τετραπόδιον, сакарѫ (= lat. *secale*) de 2 ori;

а pentru ъ: карцїи (= c*ă*rți), dar și кърци, вънатъ (vân*ă*tă), фъра (= făr*ă*: фъра канафїи);

е pentru ѣ: ачеле (nu ачѣле), печерпеле (nu печерпѣле);

e pentru *o*: печерпеле = slav. почьрпало;

ѣ pentru е: п р о с т ѣ (=proast*e*), негрѣ (= negr*e*), телѣгаре (= tel*e*gari);

и pentru е: ивангелїе; 218

formă duplă: тетрѣвагъел și тетрȣвангел;

cinci varianturi pentru «iară»: ꙗръ, ꙗрѫ, ꙗрѧ, ѧрѧ, ѧре;

ъ = и: фѫклъи = actualul «făclii»;

confuziunea între *o* și *u*: Рȣстам și Рѡстам, ȣршиникȣ și ѡршиникȣ;

confuziunea între *e* și *i*: de la пърѣке pluralul переки și переке, стоґȣре și стоґȣри, настȣри și настȣре, кȣтии și кȣтие, зиле și зиле, маѕаре și маѕари, ѧсти și ѧсте, џии și џие;

confuziunea între е și ѣ: бесеречеи și бесѣречен, верде și вѣрде, четма și чѣтма, негрȣ și нѣгрȣ;

confuziunea între *i* și *u*: арџинтȣ și арџȣнтȣ;

confuziunea între *a* și *ă* (ъ, ѫ): адамаскъ și адъмъскъ, галбѫи — галбъна — гълбъна, халѫщеȣ (= ung. *halastó*) — la plural хѫлъщеи, канафи și кънафи;

confuziunea între ь și и: проковець și проковеци (la plural проковеце), Драгомирь și Драгомири (de 2 ori);

confuziunea între ъ și ѫ: Тѫмѫшани și Тъмѫшанїи, тафтъ și тафтѫ, албастръ și албастрѫ, Бѫлчещи și Бълчещи, ѧ̂съ și ѧ̂сѫ, Пътрȣ și Пѫтрȣ ...;

confuziunea între *o* și ѫ: доаѡ și доаѫ;

triplă formă: нъраклеце, нараклице și нареклице;

ѧѫстѣ (= aïasté) pentru «acestea»;

ноѧѫ, nominativ plural feminin de la «nou»;

oa: ковоаре, тоате, моара, моарѫ (dar și моръ), ноаѫ, доаѡ și доаѫ (dar și до8), 8лтоаре (dar și в8лторе), икоана (dar și икона), фр8моасе, поале, фелѡане, лоазе, ѡаѫ, поаме;

oa formînd 2 silabe, precum arată separațiunea тоате în două șiruri: то-ате, și доаѫ în до-аѫ [128];

аа = ā: ваасе, unde *a* este lung și latinește: *vāsum*, dar: ѡ поваарне к8 васе, unde «vase» are un singur *a*, duplicațiunea fiind transpusă în поваарне = slav. поварьнга «bucătărie»;

finalul *i* = *e*: тиган (= тигае), флориле а л б и (dar și флоре албе), поале г а л б е н и, салаши (= salaș*e*), хѫлъщеи (= hălășt*ee*);

219 finalul їи pentru simplul и: 4 (к8е) ман м и ч ї и, де к а р ц ї и (= «căr*ți*»), дела б о ѫ р ї и (= boïar*i*), фъра к а н а ф ї и (= canaf*i*), 21 в а ч ї и (= vac*i*), 20 де п о р ч ї и, 94 де с т 8 п ї и (dar mai jos de 2 ori: де ст8пи), 100 п о р ч ї и, м 8 ш к ї и și м8шки...;

finalul їи pentru е: мъхреме а л б ї и, ѫпе с т р и ж и ѫ ч ї и;

finalul їи pentru ї8: рошї8, dar de 5 ori рошїи (ковор8 рошїи, проковець рошїи, атлаз рошїи, 8ршиник рошїи), богасн8 și богасии sau богасїи8;

finalul е = и: каи третине (= tretin*i*), каи телѣгаре (= telegar*i*), 5 фълче (= fălc*i*), кълдѫре (căldăr*i*), мѫнѫре (= mânâr*i*), 4 гратїе (= grati*i*);

vocalizarea inițialului *v*: 8лтоаре, lîngă care însă și в8лторе;

амінтрилѣ din «a*lt*mintrilea»;

l trecut în *r*: патрафирь din πιτραχήλι; поликандр8 = πολυκάνδηλον, ѡршиник8 = ital. *oloserico*;

c trecut în *g*: поликандр8 și полигандр8;

h trecut în *f*: патрафирь din πιτραχήλι;

в trecut în л: нараклице = slav. нарѫквица «mănușă», cf. слобод din свобод- și брѣслъ din братство prin forma intermediară брасвъ [Add. 80];

д trecut în *g*: виг8 (de 2 ori) ca sinonim cu ѡбраз, din slav. видъ «formă» sau «chip», cf. *ucig* pentru *ucid*, *putregai* din *putred*, *mucegai* din *muced* etc. [Add. 67];

д trecut în *tg*: ѡтгѣл (plapomă) din slavicul ѡдѣло;

r trecut în *n*: фанина = *farina*, ѡршиник8 = it. *oloserico*;

ле = л8: поленть, dar la plural пол8нте;

nb asimilat în *nm*: ⊹млатор (= în*m*lator) din ⊹блатор (= în*b*lator);

confuziunea între џ și ж: аржинт8 și арџинт8, ж8матате și џюматате, лѣже pentru лѣџе;

confuziunea între finalul м și н în numele propriu: Ростан, Рѡстам și Р8стам, — cf. Кр8чан și Кр8чам în textul no. XXIII;

vocalizarea lui *n*: ан8, la plural аи = ani;

брѫе (de 3 ori) pentru actualul «brîne»;

pierderea lui *b* după *m*: пл8м = *plumb*; 220

пт asimilat în п: с8п;

талџир, plur. талџере = germ. *Teller* cu *lg* din *lĭ*, ca la italiani în dialectele venete: *familgia* din *familia*, *elgi* din *ille* etc.[1] [129];

хжрлѣце, plural de la *hîrleț*, din slav. рылець, cu o remarcabilă proteză a lui *h* atras de inițialul *r*, întocmai ca în *hrăpesc* din *răpesc* = lat. *rapio*, lîngă care, printr-un fenomen fonetic analog, grecul ἁρπάζω = *harp*-[2];

metateza: л8тирги pentru лит8рги, молитъвник din молитвьникъ, библеи pentru библие;

metateza lui *r*: Бръладан8л (de la Бърлад = Бръладъ), сърма și сръма, тратапод8 = τετραπόδιον, пестре = «preste» тржтази = τετράδια, петрица= πτερύγιον, проковець = slav. покровьць [130];

metateza lui *l*: Блъчещи și Бжлчещїи [131];

pluralul cu *-ure*: ток8ре, наст8ре (dar și наст8ри), линг8ре, стог8ре (dar și стог8ри);

pluralul cu *-ră* pentru *-re*: каржъ, патрафиржъ (dar și патрафире);

pluralul мъхреме de la «măhramă», astăzi «năframă» prin *m* = *n* și *h* = *f*, din turcul *makhramâ*, neogr. μαχραμᾶς, serb. махрама și марама etc.;

de la «floare» pluralul nearticulat флоре, cel articulat флориле;

de la «pio» pluralul tot așa: 4 пїω, 2 пїω [132];

articularea anormală: де адамаскъ галбъна (așa de 3 ori), к8па мари мика, мѣделница де арама, б8кши де фънитъна, кр8че гълбъна, фаца де перина, тепсїе де коликa, аωрар де съръма, мирце де хришка, канть де фанина...;

condiționalul *să* nedistins de reflexivul *se*: сж сж ціне, dar în apostila domnească: се ціни, și la finea textului: се фїе;

neconcordanță sintactică prin elipsă: ковор8 (din cele) рошїи, 1 тетрѣвагтел (patru-evangelie) ферекате, 1 кр8че ферекатъ ши (cu slove sau chi|puri) сапате, 1 кр8че... н8ман ла кодица (din cele) ферекате, 1 икона (lucru) москическ8, 1 икона москичаскъ ши (din cele) фоарте фр8моасе, ковор рошї8 (de la) Бр8т постелник8ль, toate acestea provenind din cauza *dictării* catastihului, scriitorul omițînd ceea ce nu i se părea a fi esențial, dar scriind restul întocmai; 221

tot din cauza *dictării* provin neconcordanțele: 1 п8тине (dictat: putine una), 2 проковець (dictat: procoveț două), 3 пешкир (dictat: peșchir trei), 1 канафи, 5 фалче, 4 кълдаре, 1 поале...;

adjectivul маре (magnus) întrebuințat fără schimbare la ambele numere, întocmai după cum poporul întrebuințează chiar astăzi pronumele *care*: кълдаре маре..., к8е маре..., къна фи маре..., свѣшниче маре...; иконе маре..., бои маре..., вачїи маре..., жпе маре...; nicăiri мари;

---

[1] Biondelli, *Saggio sui dialetti gallo-italici*, Milano, 1853, p. 16, și *Studii linguistici*, Milano, 1856, p. 254.

[2] Cf. același fenomen în dialecte germanice: *h*erbermde, *h*erkenne, *h*erdacht, *h*erhaben etc., în Kuhn, *Zeitschr.*, t. 14, p. 450, precum și franțuzește în *hermine*, *herse*, *hérisson*...

тшт добиток8л, тоате б8кателе, dar ✝ тоате зиле, nu з и л е л е (cf. franc. *toujours*, ital. *tuttodì* etc.);

prepoziţiunea repetată: дела манастире дела Галата;

întrebuinţarea partitivă a prepoziţiunei де: б8кателе ши вин8л ши де алте васе (cf. les céréales et le vin et *d'autres* ustensiles);

contracţiunea: ш а'8 дат (= şi-au...), дѫрѹинт8 — дерѹинт8 — дарѹинт8 lîngă де арѹинт8, часловецш din часословецъ, к'8ршинник8 = к8 8ршинник8;

genitivo-dativ: Галатаи, манастиреи şi манастири;

л8и Гервасіе, nu л8;

деи, преи, акм8 ...;

чиче « aice », de 11 ori, din punct în punct italianul *quici* « aice », întrebuinţat numai în Dante şi în compusul *quiciritta* în loc de *quiritta* [Add. 24];

cuvinte greceşti: катастих (= χατάστιχον), манастире, декїю (= δίκαιος), икоана (= εἰκών, neogr. εἰκόνα), ег8менъ (= ἡγούμενος), стихар (= στιχάριον), сїніе (= serb. синиja = grec. σινίον), тетрѣвагґел (= τετραευαγγέλιον), кивот (= κιβωτός), дискос (= δίσκος), потир (= ποτήριον), панагїѧръ (= slav. панагиıаръ din gr. παναγία), пантократор (= παντοκράτωρ), поликандр8 (= πολυκάνδηλον), маргаритар (= mediogr. μαργαριτάρι), колива (= slav. коливо = gr. κόλυβον), иконостасъ (= εἰκονοστάσιον), праѯе8 (= πρᾶξις-πράξεως), ангирѫте (= ἐνχειρίδιον?) [133], тришд (= τριώδιον), пентикостар (= πεντηκοστάριον), типикъ (= τυπικόν), л8тирги (= λειτουργία), аер8 (= ἀήρ, cu amestecul latinului *aër*), съръма (= σύρμα), патрафиръ (= ἐπιτραχήλιον, neogr. πιτραχήλι), фелонъ (= φελώνιον), антиминсъ (= ἀντιμίνσιον), трѫтази (= τετράδια), скафа (= σκάφη), магерницъ (μαγειρεῖον), минѣе (= μηναῖον), пилота (= πιλωτόν), петрица (= πτερύγιον), м8р (= μῦρον), шрар (= ὠράριον = lat. *orarium*), петѣле (= slav. петала = gr. πετάλιον), аспри etc.;

flexiunea slavică intercalată în fraza română: дела Драгомир8 д в о р н и к а (slavoneşte ar fi: ѡ(т) Драгомира д в о р н и к а), дела в о е в о д ї (slav.: ѡ(т) в о е в о д ы);

талѹир де п е т х л ѣ в и = slav. пѧть хлѣбъ « cinci pîni », aluziune la miracolul celor cinci pîni din Evangeliu;

царска în 2 accepţiuni: 1. uşa cea mare a altarului: двереи царска; 2. dalmatică: 1 царска кос8тъ;

alte slavisme curat bisericeşti: празник, Злато8стъ (Crisostom), ѕвѣздъ (stea), сфетїи şi свѧти (sînt), митар (vameş) завѣсъ (la plural завѣсе şi завеси), моленїи (ruge), горѫ (partea « de sus » a bisericei)*, лесвицъ (= лѣствица, cartea bisericească Κλῖμαξ), гробникъ, десѣтинъ (zeciuială) etc.;

сѫрѫницъ, ce să fie şi de unde? pusă între грѫ8 şi хришка, este învederat o cereală, dar ce fel anume? ca deminutiv din сѫргъ, nu poate fi, credem, decît medio-latin. *surgum* şi *suricum*, ital. *surgo* « blé de Turquie », despre care într-un text italic din 1122: « fuit valida fames, ita quod s u r g u m valuit solides XL », iar într-un alt text: « de ordeo, spelta, aveno et s u r i c o — nihil — persolvant »[1] [Add. 62];

8мивалницъ = slav. оумывальница « pelvis » sau « malluvium »;

222

---

[1] D u C a n g e, *Gloss. med. Lat.*, ed. Carpent., t. 6, p. 459.

* Vezi p. 223 (n. ed.).

лоазе, aci în sens de «urechile păharului", literalmente «vițe» = slav. лоза;

мѣделница, de unde și boieria de «medelnicer» = slav. мѣдѣница «pelvis», cu epenteticul *l* ca și-n «molitv*e*lnic» din молитвьникъ;

бѹхаю, moldovenește «bivol» = polon. *buhaj*, cf. turc. *bugha* «taur» [134];

мїере стрѣде = slav. стрьдь «miere», boh. *stred*, vechiul polon. *stredz* etc. [Add. 98];

бѹкши де фънтъна де ωцель = polon. *buksa* «boîte de fer ou d'airain au moyeu de la roue», «frette», «virole» = medio-lat. *buxis*; 223

кѹпокь, deminutiv din кѹпъ «păhar», cf. polon *kubek*;

къци (la singular: кьцъ?) după sens «lădiță»: 2 къци кѹ кънафи ши кѹ мъхреме албїи — gr. κίστη? ori germ.*Kasten*? în ambele cazuri ц = *st* [Add. 76];

канаф, învederat în sens de «ciucur» (кѹ 12 настѹри ши кѹ 6 канафи, sau: канафи — сѹп поликандрѹ) = germ. *Knauf*, cu epenteza lui *a* din cauza imposibilității la români a grupului inițial *kn* [Add. 64];

pentru actualul *aramă*, la plural *arămi* și *arămuri*, textul de față prezintă patru forme diverginți: раме (cf. ital. *rame*), ареме (cf. vechiu franc. *araim*), арама (cf. portug. *arame*, provenț. *aram*) și араме (cf. lat. *aeramen*);

сакѹре... pentru «securi»? ori pentru «sacuri» în loc de «saci»? [135];

пъреци, cu sens de tapeturi murale;

зарба, stofă aurită, pers. *zarbat* «genus panni auro aliave re intertextum»[1];

беникъ = turc. *benek* «espèce de riche étoffe»[2];

чѣтма = turc. *ćatma* «du velours brodé»[3];

ширинче (de 2 ori), la colonia greacă din Mariupol în Rusia pînă astăzi *schirinka* însemnează «basma», «Handtuch», ceea ce Grigorović derivă din grecul χειρίς[4], dar în realitate cuvîntul e luat de la turci sau de la tătari: turcește *șehreng* «étoffe persane»[5];

кѹтне sau кѹтни = turc. *quthnî* «espèce d'étoffe de coton et de soie»[6], din arabul *guthn* «bumbac», de unde și francezul *coton*;

богасиѹ, transilvănește astăzi *bogăzie* = ung. *bogazia* «toile lustrée» derivă direct, cu conservarea lui *s* și a genului masculin, din medio-lat. *bocassinus* «*teli species ex gossypio vel lino*», de exemplu într-un text| din 1259: «*de tela livida ac nigri coloris sive b o c a s s i n o*»[7], sau într-un altul din 1434: «pluviale nostrum de serico albo foderatum de b o c a s s i n o albo»[8], de unde se trag de asemenea spaniolul *bocaci* și vechiul 224

---

[1] V u l l e r s, *Lexicon persico-latinum*, Bonnae, 1864, t.2, p. 126.
[2] H a m m e r, *Hist. de l'emp. Ottoman*, trad. Hellert, t. 17, p. 221.
[3] *Ibidem*, p. 243.
[4] B l a u, în *Zeitschr. d. deutsch. morgenländ. Gesellschaft*, t. 28 (1874), p. 578.
[5] H a m m e r, l.c.,p. 238.
[6] M a l l o u f, *Dict. turc-français*, t. 2 (1867), p. 1010.
[7] D u C a n g e, *Gloss med. Lat.*, ed. Carpent., p. 707.
[8] *Ibidem*.

francez *boucassin*, bunăoară într-un text din 1388: « un pourpoint de blanc boucassin »[1];

настȣре де ла Медеѧ... ce să fie? [136];

мȣшки = turc. *dimişkî*, neogr. διμίσκιον « satin de Damas », cu afereza primei silabe;

боȣлеци ꙟтерȣци, вачїи ꙟтерцїи = boi şi vaci de 2 ani, cf. « an*terţ* » = cu 2 ani înainte, şi franc. dialectic *terçon* « bou de 2 ani »[2];

боȣлени третини, третине вачїи, каи третине, ѧпе третине = boi, vaci, cai, iepe de trei ani, cu sufixul după analogia lui *noatin* (= *annotinus*) « miel de 1 an », cf. serb. третјак « cal de trei ani »;

каи патрари = cai de 4 ani;

de la боȣ, primul deminutiv боȣлец, al doilea — боȣлѣи;

калȣшеи стрижиѧчи, ѧпе стрижиѧчїи, la singular стрижиѧк = cal de 1 an, la care s-a tuns coama, cf. rusul стригунъ « cal de 1 an »[3], de la slav. стригаѭ « tund », în flexiune стриж-;

pentru sintaxă: нȣмаи аȣ фостȣ 100 даци ...;

particularitate juridică: un călugăr *se dă de bună voie* mănăstirii « кȣ присака ши кȣ стȣпи ши кȣ тот добитокȣл »;

де естимпȣ = « din anul curent »;

де анȣ = « din anul trecut ».

---

[1] Du Cange, *Gloss. med. Lat.*, ed. Carpent., p. 745. — Cf. Littré, *Dict.*, t.1 p. 379.

[2] Nemnich, *op. cit.*, t.1, p. 650.

[3] *Словарь русского языка*, ed. Acad. Petersb., t. 4, 1848, p. 236.

XXXII

PORUNCĂ DOMNEASCĂ

FĂRĂ LOC, 30 IUNIU 1621

Mai sus, în introducerea la crisoavele lui Simeon Movilă, am promis a reproduce în Apendice un act de la văduva acestui principe.

Originalul se află în Arhivul Statului: episcopia Argeș, XXXVIII [137].

E scris pe o foaie de frumoasă hîrtie turcească lustruită, lungă de $31^1/_2$, lată de 22 centimetri, cu caractere foarte elegante, cu cerneală rădăcinie.

E greu a distinge pe ъ de ь.

Pecetea, întipărită în hîrtie, s-a deslipit.

În iuniu 1621 — datul documentului — domnea în Țara Românească Gavrilă-vodă, fiul lui Simeon Movilă; se vede însă din actul de mai jos cum că măria-sa numai domnea, pe cînd cîrmuirea cea de fapt se afla în mînele ambițioasei sale mume, care poruncea autorităților țărei cu aerul unei adevărate autocrate.

1. † Іѡ г(с)пж(д)а Маргита. г(с)пж(д)а покоинаго Іѡ Сімеѡ(н) воєво(да). скриса(м) до(м)нїꙗ мѣ
2. картѣ до(м)нїи мѣле. све(н)теи ш(и) дꙋ(м)незеещїи мъ(н)сти(р) че се зиче арџешь. кꙋ(м)
3. каꙋ авꙋ(т) свъ(н)та мъ(н)стире нище мори. че се кѣмъ мориле де жо(с). де(ч) лѣꙋ фо(с) ꙟки(с)
4. ѡръшанїи кꙋ гръдиниле. де наꙋ авꙋ(т) кале съ мѣргѫ кꙋ к(а)рꙋль ла моарѫ. де(ч) сѣꙋ плъ(н) 226
5. сь кълꙋгърїи де ꙟ свъ(н)та мъ(н)стире къ наꙋ кале сь мѣргѫ кꙋ кари(л) ла моарѫ.
6. ꙗ(р) до(м)нїꙗ мѣ амь къꙋта(т) ш(и) амь афла(т) дерептатѣ. ш(и) амь жꙋдека(т) де преꙋнѫ
7. кꙋ боꙗри. кꙋ(м) съ аибѫ свъ(н)та мъ(н)стире кале съ(с) мѣргѫ кꙋ карꙋ(л) ла моарѫ
8. ш(и) амь мъна(т) пре слꙋга до(м)нїи мѣле пре ста(н)чю(л) вътахꙋ(л) кꙋ(м) съ факѫ кале.
9. де(ч) аꙋ тъꙗ(т) гардꙋреле грѫдинило(р) шаꙋ фъкꙋ(т) кале съ поатѫ мѣрџе кꙋ
10. карꙋ(л) свъ(н)та мъ(н)стире ла моарѫ кꙋм аоу фо(с) ши маи денаи(н)те врѣме. ш(и) лѣꙋ

11. лъса(т) ши ло(р) локь дестѹ(л) съ ле фїе де хранѫ. де(ч) ꙟтра(л)ть ки(п) съ нѹ фїе
12. престе кѹвъ(н)тѹ(л) до(м)нїи мѣле. са(ма) рече г(сд)в ми:
13. пи(с). м҃ца. ю(н). л҃. дны. лѣтѡ(м). х҃з҃р҃к҃ѳ: —

TRANSCRIPȚIUNEA

† Iѡаннъ госпожда Маргнта госпожда покоинаго Iѡанна Сїмеѡна воевода (Ion Doamna Marghita, Doamna răposatului Ion Simeon-vodă), scris-a*m* do*m*niĭa-mé carté do*m*nii-méle sve*n*tei și du*m*nezeeștii mă*n*ª*s*tir*i* ce se zice Argeșŭ cu*m* c-au avu*t* svă*n*ta mă*n*ªstire niștemori ce se chémă morile de jo*s*, dec*i* léu fo*s*t închis orășanii cu grădinile de n-au avu*t* cale să mérgâ cu c*a*rulŭ la moarâ, dec*i* séu plănsŭ călugării de în svă*n*ta mă*n*ªstire că n-au cale să mérgâ 227 cu cari*l*e la moarâ, ĭa*r* do*m*niĭa-mé amŭ căuta*t* ș*i* amŭ afla*t* de|reptaté, ș*i* amŭ judeca*t* depreunâ cu boĭari cu*m* să aibâ svă*n*ta mă*n*ªstire cale să *s*e mérgâ cu caru*l* la moarâ, ș*i* amŭ măna*t* pre sluga do*m*nii-méle pre Stancĭu*l* vătahu*l* cu*m* să facă cale, dec*i* au tăia*t* gardurele grâdinilo*r* ș-au făcu*t* cale să poatâ mérge cu caru*l* svă*n*ta mă*n*ªstire la moarâ, cum au fo*s*t și mai de nai*n*te vréme, ș*i* léu lăsa*t* și lo*r* locŭ destu*l* să le fie de hranâ; dec*i* într-a*l*tŭ chi*p* să nu fie preste cuvă*n*tul do*m*nii-méle. Сама рече господство ми (însăși a poruncit domnia-mea), пис мѣсѧца (scris în luna) юнїа 30 дны (zile), лѣтѡм (în anul) 7129 (1621).

NOTANDA

siglul cirilic Iѡ = Iѡаннъ ajungînd a fi un atribut al tronului la români, după ce fusese mai întîi deja în imperiul româno-bulgar al Asanilor [1] din cauza celebrului Ionițiu Asan (cf. *Augustus*, *Caesar* = germ. *Kaiser*, *Karl* = slav. краль etc.), gramaticul nu se sfiește a comite absurditatea de a face pe Doamna Marghită: « Ion Doamna »! [138];

свънта, la genitiv-dativ: свентеи;

genitiv-dativ cu *-ei*: свентеи, dar și cu *-ii*: дѹмнезеещїи;

nicăiri finalul *u* întreg;

finalul *u* jumătățit: Ѻрѹешь, алть, локь, карѹль, плънсь, амь (de 4 ori), dar se vede că se auzea bine în pronunciațiune, deoarece плънсь este împărțit în două șiruri: плън-сь [139];

кѣмъ, nu кїамъ;

ѫ scris numai la finea cuvîntului: моарѫ, мѣргѫ (dar кѣмъ), поатѫ, депреѹнѫ, хранѫ, анвѫ, факѫ, afară de cuvîntul грѫдинилѡр, care însă e scris și cu ъ: гръдиниле;

сѣѹ = se-au;

pluralul cu *-ure*: гардѹре-ле;

de la карѹль, pluralul: кариле;

---

[1] Cf. Априлов, *Болгарские грамоты*, Odessa, 1845, p. 87 și facsimile după p.102.

condiționalul *să* distins de reflexivul *se*: сѣ мѣргѫ, сѣ диѣѫ, сѣ факѫ, dar се зиче, се кѣмѣ;

де ·ꙟ; 228

дерептатѣ;

contracțiunea: ш-аѹ (= și au), кѹм к-аѹ (cum că au);

вѣтахѹл;

« a mîna » nu în privința animalelor, ci a oamenilor: амь мѣнат пре слѹга;

« cum să » în sens de « ca să »: кѹм сѣ диѣѹ, кѹм сѣ факѫ;

prepozițiunea repetată: пре слѹга домнїи мѣле пре Станчюл.

229

XXXIII

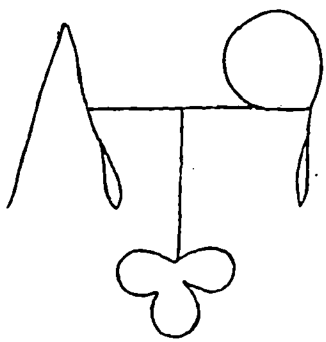
ZAPIS DE VÎNZARE

STOIAN LOGOFĂTUL, CORBII-DE-PIATRĂ, 14 NOEMBRE 1636

Originalul se află în Arhivele Statului: mitropolia din București, XCVIII [140].

Nu l-am putut cunoaște pînă acuma, căci era depus mai mult timp la Administrațiunea Domenelor.

E scris pe un pătrat de hîrtie groasă, solidă, mai mult albă, lungă de 21, lată de $15^1/_4$ centimetri, cu următorul semn de fabrică:

Acest text confirmă într-un mod decisiv, sub raportul fonetismului, tot ce am spus noi mai sus în introducerea la textul no. XVII.

Și textul celalalt, scris de Ivan din Brești în satul Beleții pe la anul 1600, și textul de față, scris de logofătul Stoian la 1636 în Corbii-de-Piatră, ambele reproduc limba vorbită a țăranului din același district al Muscelului, deși
230 din două arondi|smente diferite: unul este în plasa Podgoria, cellalt în plaiul Nucșoara.

La Corbii-de-Piatră, ca și la Beleți, am putea dar zice că la musceleni în genere, existau pe atunci vocale aspirate, sau — mai corect — vocale lungite prin aspirațiune, pe cari gramaticii sătești, scriind cu cirilica, nu puteau să le exprime altfel decît prin ах, ех, их.

Texturile de la Beleți ne-au procurat: гатах, афлах, марех, мънах, нѹмех, Стоиках, мех, кѹмпърътоарех, зиωах; textul de la Corbii-de-Piatră ne mai dă acuma pe același *h* în гатах, apoi nu numai la finea cuvintelor: Коршорих, щерех, ах [фрацїлор] мених, валех, dar și la mijloc în пѣахтръ și

вътаχфѕл; ba încă ceva mai semnificativ, alături cu Коршорнχ el pune forma Коршорїє, adecă -нχ = -їє, ceea ce probează și mai limpede, cum că aspirațiunea lungea în adevăr pe vocala ce-i precede [Add. 12].

Cît se atinge de paraleluri străine ale unui asemenea *h*, apoi pe lîngă acelea ce le-am adus deja în introducerea la textul no. XVII, vom mai oferi aci una, dintre cele mai interesante.

Într-un manuscris latin din secolul IX, poate chiar și mai vechi, care cuprinde o odă la sărbătoarea sînților Petru și Pavel, găsim pe un *h* absolutamente identic, bunăoară:

Preclara celi duo luminaria*h*...

sau:

Custos *h*ovilis et doctor ecclesie*h*...

sau:

Et quod resolvit in terris arbitrio*h*...

sau:

E*h*lecci*h*onis tenplum sacratissimum...

sau:

A*h*postolorum prepollet *h*alacriter...

sau:

Petrus bea*h*tus, etc.[1]

Texturile de la Muscel, ce-i dreptul, nu posedă pe inițialul *h* ca în *hovilis* sau în *halacriter*, dar nu mai puțin finalul *h* în *ecclesieh* sau în *luminariah* nu se deosebește de loc de acela în валеχ (= vale*h*) sau în гатаχ (= gata*h*), precum nici cel medial în *beahtus* nu diferă de al nostru în пѣаχтръ (peă*h*tră).

Și, fiindcă textul de față s-a scris în satul Corbii-de-Piatră din Muscel, vom da aci o particularitate istorică foarte interesantă, care nu s-a observat încă. **231**

Unul din cei mai celebri bărbați de stat ai Ungariei în prima jumătate a secolului XVI a fost Nicolae Olah, adecă «Românul», ajuns arhiepiscop-primat și mare cancelar al regatului sub împăratul Ferdinand I.

Tatăl acestuia, Ștefan, era din familia Basarabilor, rudă cu faimosul Țepeș, de groaza căruia a trebuit să fugă din țară, stabilindu-se în Transilvania, unde familia lui n-a întîrziat de a îmbrățișa catolicismul, deși conserva cu mîndrie tradițiunea originii sale domnești din România[2].

Ei bine, această ramură a Basarabilor era anume din satul Corbii-de-Piatră.

Erau boierii C o r b e n i.

Ion List, episcopul unguresc de Vesprim, în notele sale manuscrise din 1568 asupra cronicei lui Bonfinius, zice limpede:

«*Piatra de Corvo*, castellum in Transalpina, Hollo Kew dictum, *quod majores Nicolai Olahi Archiepiscopi Strigoniensis possederunt*»[3] [141].

1. † скрнса(м) є(ѕ) ѡпрѣ а(л) фътѕлѕ(н) ѡ(т) ко(р)шорн(χ) ачъ(с)тъ а(л) мїєѕ
2. запн(с). кѕ(м) съ фїє де маре креде(н)ць. ла мъна ло(г)фѕтѕ(н) нѡ(н)
3. шн а(л) фръцїнъсъѕ пътрѕ. кѕ(м) съ(с)ˇщїє къ а(м) вънdѕ(т) гръ
4. дина ш(н) кѕ локѕ(л) дѣ пъ вале(χ) χѕзїє. ла крънгѕрїє. ш(н) ме а(ѕ)

---

[1] *Revue des langues romanes*, t. 7 (1875), p. 10–11.

[2] Ș i n c a i, t.2, p. 187–90.

[3] K o v a c h i c h, *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, Budae, 1798, t.1, p. 335. — Despre unul din acești străbuni ai lui Nicolae Olah, boierul Mogoș de la Corbii-de-Piatră din 1456, cf. a mea *Arhivă istorică*, t.1, part. 1, p. 142.

5. да(т) бани гата(х). а(с). х͞а. шн къндȣ а(м) вън дȣ(т) кȣ щере(х)
6. ȣ(н)кнмъȣ. лȣ негое. ш(н) кȣ а(х) фрацїло(р) мен(х). шн кȣ щере(х) маме(н)
7. шн къ(н)дȣ а(м) фъкȣ(т) ача(с)тъ то(к)малъ а(ȣ) фо(ст) мȣ(л)цї ѡменїе
8. бȣнн. ѡ(т) кръ(с)тъне(щ). анȣме юга ш(н) барбȣ(л) ш(н) ста(н) робȣ(л)
232 9. ш(н) де ко(р)бн. попа негое ш(н) пъ(т)рȣ върта(х)фȣ(л) ш(н) шо(л)мо(н) пъ(р)
10. къла бȣ(л). ш(н) негое а(л) фнлнп ш(н) стоıа(н) фечо(р) ѡ(н)че ѡ(т) ко(р)шорїе.
11. юга. ш(н) горȣнȣ. ш(н) ачъ(с)тъ запн(с) са(ȣ) скрн(с) ↑ са(т) ↑ ко(р)бїе де
12. пѣа(х)тръ. ↑ каса пъркълабȣ(л) ѡнче. ш(н) а(м) скрн(с) е(ȣ) стое(н) ло(г)фȣтȣ(л)
13. † пн(с) м(сц)а. ноеврїе дни дї.
14. въ ле(т) х͞зрме.
15. ш(н) пъ(т)рȣ креде(н)ца мем пȣсȣ дещнтȣ(л)
16. по(п) негое. пътрȣ [1]. ѡнче пъркълабȣ(л). барбȣ(л)
17. шо(л)монȣ пъ(р)кълабȣ(л).

TRANSCRIPȚIUNEA

† scri-a*m* e*u* Opré a*l* Fătului ѡ(т) (de la) Cor*ș*ori*h* aćă*s*tŭ a*l* mieu zapi*s*, cu*m* să fie de mare creden*ț*ă la măna log°futu*i* Io*n* și a*l* frățină-său Pătru, cu*m* să *s*ᵉ știe că a*m* văndu*t* grădina *ș*i cu locu*l* dé pă vale*h* Huzie la crăngurie, *ș*i me a*u* da*t* bani gata*h* a*s*ᵖʳⁱ 1000; și căndu a*m* vănd*ut*, cu *ș*tere*h* u*n*chi-mău lu Negoe *ș*i cu a*h* frațilo*r* mei*h*, și cu *ș*tere*h* mame*i*; și că*n*du a*m* făcu*t* aćă*s*tă to*c*mală, a*u* fo*s*ᵗ mu*l*ți omenie buni ѡ(т) Cră*s*tăne*ș*t*ⁱ, anume: Ĭuga *ș*i Barbu*l* *ș*i Sta*n* Robu*l*, *ș*i de Co*r*bi popa Negoe *ș*i Pă*t*ru vă*t*a*h*fu*l* și Șo*l*mo*n* pă*r*călabu*l* *ș*i Negoe a*l* Fili*p* *ș*i Stoĭa*n* feć*or* O*n*ce ѡ(т) Cor*ș*orie, Ĭuga *ș*i Gorunu; *ș*i aćă*s*tŭ zapi*s* s-a*u* scri*s* în sa*t* în Co*r*bie-de-Péa*h*tră, în casa părcălabu*l*ᵘⁱ Once, *ș*i a*m* scri*s* e*u* Stoe*n* log°futu*l*. — пис мѣсяца (scris în luna) noevrie дни (zile) 14, въ лет (în anul) 7145 (1636); *ș*i pă*t*ru crede*n*ța mem pusu degitu*l*; po*p* Negoe, Pătru, Once părcălabu*l*, Barbu*l*, Șo*l*monu* pă*r*călabu*l*.

233

NOTANDA

finalul *u* întreg: къндȣ (de 2 ori), Шолмонȣ, Горȣнȣ; пȣсȣ;

finalul *i* întreg: мȣлцї, бȣни, корби ...;

ie pentru finalul *i*: Коршорїе (= Corșor*i*), Корбїе alături cu Корби, кръигȣрие (= crăngur*i*), ѡмение (= omen*i*);

pentru același -їе = -и se pune -их: Коршорїе și Коршорих;

e pentru *i*: щерех (= șt*i*reh) de 2 ori, ме аȣ дат (= m*i* au . . .);

accentatul *e* trecut în vocală obscură: ачъсть (= aćăstŭ) de 2 ori (la feminin: ачастъ, nu ачѣстъ), пъ (= pe = pre), мъȣ (= mău) alături cu мїеȣ (= mieu), пътрȣ (= pentru);

[1] Numai acest martur a subscris cu mîna sa. Grupurile пъ și тр sînt unite fiecare în monogramă.

* Corect: Șol°monu (n. ed.).

neaccentatul *e* trecut în vocală obscură: фръцинъ-сък (= frăține-său);

e pentru *ĭa*: мем пѫс (= mĭ-am. . .);

mănținerea hiatului: ме аѫ дат ...;

е pentru ѣ: деципѫл (= дѣцетѫл), Негое (= Нѣгое), de 4 ori, Стоен alături cu Стоіан;

ѣ pentru е: дѣ пъ валех (de. . .);

finalul и pentru ïѫ: ѫнки-мъѫ (= unchiu-);

o pentru *oa*: ѡменне (= *oa*meni);

-*en*- = -*in*-: креденцъ, креденца;

trecerea lui *ă* în *u* după labialul *f*: логофѫтѫл, логофѫтѫи;

genitiv-dativ n e a r t i c u l a t, ca în *cui*, *cărui*, *nimărui* etc.: логофѫтѫи pentru логофѫтѫлѫи;

лѫ Негое, nu лѫи;

pierderea finalului *i* la genitiv-dativ: фечор Ѡнче (= Ѡнчеи), вале Хѫзïе (= Хѫзïеи);

formațiunea patronimicului prin *al*: Ѡпрѣ ал Фътѫлѫи, Негое ал Филип;

simplul *al* pentru *al lui*: Негое ал Филип;

pluralul cu -*urie* pentru -*ure*: кръпгѫрïе;

lungul ā: пѣахтръ (= peaahtră = peāhtră); 234

pierderea silabei interne neaccentate -*bi*-: Коршорïе, nume de sat, din Корбишори;

vocalizarea lui *n*: пътрѫ = păntru;

prepozițiunea repetată: ·ƚ сат ·ƚ Корбие;

numi personale: Юга, Ѡпрѣ, Фътѫл, Барбѫл, Стан, Стоіан, Шол[о]монѫ, Ѡнче, Горѫнѫ;

neorganicul *h* în: Коршорих, гатах, церех, ах фрацилор менх, пѣахтръ, валех, вътахфѫл, vezi introducerea la textul de față.

II

GLOSE

237

GLOSAR I

1536—1589 [1593]

Nemuritorul Diez se plîngea că nimeni nu extrage cuvintele române, sau cel puțin numile proprie, intercalate în documentele noastre cele scrise în limba slavică[1].

Cea de-ntîi încercare de această natură am făcut-o eu, sînt acum 10 ani, analizînd un șir de elemente linguistice și onomastice din graiul românilor de peste Dunăre, cuprinse într-un crisov al țarului serbesc Stefan Dușan de pe la 1348, precum: сѹрдоулъ (= *surdulŭ*), опаритоулъ (= *oparitulŭ*), браделъ (= *bradelŭ*, deminutiv din *brad*), баланъ (= *balanŭ*), фечоръ (= *fećorŭ*), нова вака (= *nova-vaca*, macedo-românește pentru « juncă »), винишор (= *vinișor*), милишора (= *milișora* « mielușea ») etc.[2]

238 De atunci am reușit a aduna un mare număr de asemeni glose | române, unele de cea mai mare importanță filologică, de prin diferite fîntîne începînd de la 1350 pînă la 1500.

Mai completîndu-le, sperăm a le publica peste puțin într-un corp separat [142].

De astă dată, pentru ca să vază oricine, cît de prețios poate fi în această privință ajutorul actelor slavo-române chiar dintr-o epocă mai recentă, oferim aci o seamă de specimene, luate din vreo treizeci de crisoave inedite dintre anii 1536—1589 [1593], toate muntenești, rezervînd pe cele moldovene pentru a doua serie.

Necrezînd de trebuință de a mănține în reproducerea gloselor, cari nu sînt decît ne̦ște *Notanda*, aceeași punctualitate mimografică pe care am observat-o mai sus în transcrierea texturilor, vom preveni numai din capul locului că, de cîte ori o consoană finală nu este urmată de o vocală, această consoană se află scrisă în original totdeauna deasupra rîndului.

1.

RADU VV., SCRIITOR Тѹдор, BUCUREȘTI, 1 MAI 1536
(hîrtie, Arh. St., M-rea Valea, XVI) [143]

d u l ă m i, plural de la « dulamă » (= ung. *dolmány*), nume de haină: три дѹлъми [144];

[1] D i e z, *Gramm. d. romanischen Sprachen*, ed. 3, t.I, p. 142.

[2] H a s d e u, *Arhiva istorică*, t. 3 (1867), p. 178—191.

cofteria, nume de stofă prețioasă din care se făceau dulămile boierești: єдна ѡ(т) кофтєрїа, polonește de la români *koftyr*[1], probabilmente ceea ce se numea în Occident *caffard*, cu metateză *cafdar*, un fel de satin de origine orientală, introdus de genovezi în Europa din celebra lor colonie Caffa în Crimeea[2] [145];

de la «șchéu», numele românesc al slavilor (= ital. *Schiavo*), mai cu seamă al bulgarilor, genitivo-dativ: ș c h é i l o r: дєл Шкѣилор [146].

2. 239

RADU VV., SCRIITOR Корєси, BUCUREȘTI, 24 OCT. 1536 [1535]
(pergam., Arh. St., M-rea Valea, XVI) [147]

confuziunea între finalul ȣ și ю: nearticulat вȣлпарȣ, articulat вȣлпарюл;

g â d e «călău», întrebuințat ca nume de țigan: Гѫдє, toți călăii la români fiind atunci dintre țigani[3];

ca etimologie, *gâde* «călău» — poate un rest tracic — prezintă o remarcabilă asemănare de formă și de sens cu zendicul *gadha* (de gen masculin) «ucigaș» și «hoț», la acuzativ *gadhem*, cu care Justi compară pe sanscritul *gadâ* (de gen feminin) «măciucă», oseto-tagoricul *gäd* etc.[4] [148];

alte numi de țigani: Шȣрмȣ, Житѣ, Бадїна, Паȣл (= lat. *Paulus*), Баш, Мънжина, Џюрџю (= ital. *Giorgio*);

nume de țigancă: Ярмѣнка;

numi de români: Ялъман, Гѫндѣ, Киртоп;

m o m a ĭ a, ca numele unui plai: плаиинȣ на нмє що сє зовєт Момана..., cf. mai jos, Glosar II, la cuvîntul *mamue*;

un Coresi, Корєси, gramatic domnesc la 1536, probează că această familie greacă, din care se trăgea celebrul diacon Coresi, primul tipăritor în limba română la 1577, se așezase în România deja de pe la începutul secolului XVI, dacă nu și mai de-nainte[5] [149].

3. 240

RADU VV. SCRIITOR Нєгȣт, TÎRGOVIȘTE, 20 IUN. 1537
(pergam., Arh. St., M-rea Govora, XII) [150]

f r ă s i n e t u l: ωчинȣ ȣ Фръсинєтȣл, ca nume de sat;

m o ș t é n în sens de «proprietar»: мєгиашом и мощѣном;

m ă g u r ă în sens de «movilă»; ѡ(т) мъгȣра Ѹрсȣлов, și apoi mai jos despre aceeași localitate: до могилȣ Ѹрсȣлов;

---

[1] G o l e m b i o w s k i, *Ubiory w Polszcze*, Warszawa, 1830, p. 171.

[2] Cf. B e z o n , *Dict. des tissus anciens et modernes*, Lyon, 1859, t.1, p. 195—6.

[3] T o p p e l t i n u s, *Origines Transsylvanorum*, Lugduni, 1667, p. 58. — B e n k ő, *Transsylvania*, Vindob., 1778, t.I, p. 502. — *Letopis.*, ed. Kogăln., I, t. I, p. 231 etc.

[4] J u s t i, *Handb. d. Zend.*, p. 101. — Românește de asemenea călăul se numea și *măciucaș*. Vezi mai jos Glosar I1.

[5] De către același Coresi e scris crisovul lui Moise vv. din 1529 (Arh. St., Episc. Argeș, LXX bis), crisovul lui Radu vv. din 29 dec. 1532 (Arh. St., M-rea Valea, II) și crisovul lui Radu-vv din 23 apr. 1538 (Arh. St., Episc. Argeș, XXVII).

numi proprie bărbătești: Ѹрсѹл, Дале, Флоре, Негѹит;

r é d e, articulat r é d é = «pădurice», astăzi moldovenește *rediu* sau *rădiu*[1]: ѡчинѹ ѹ рѣде Флореѡ..., до двѣма рѣдема помеждѹ его горе и доле..., и ѡ(т) велика рѣдѣ на двали мѣстѣ...;

réde se pronunța totodată și *réze*, prin nesiguranță între *d* și *z*: ѡчинѹ ѹ рѣде Флореѡ, iar mai jos ѡчинѹ рѣзев Флореен[2];

duplul ее = ē la desinința genitivo-dativului singular femeiesc: рѣзев Флореен.

4.

RADU VV., SCRIITOR Ѡпрѣ, TÎRGOVIȘTE, 14 DEC. 1537
(hîrtie, Arh. St., M-rea Govora, XII) [151]

rédé «pădurice», după cum am văzut în documentul precedinte, se pronunță și r ă d é, cu vocala obscură după *r* (cf. moldovenește *rediu* și *rădiu*), căci fiind vorba despre aceeași localitate, găsim aci forma: ржде Флореѡ...

5.

RADU VV., SCRIITOR Дан, BUCUREȘTI, 10 FEBR. 1541
(pergam., Arh. St., M-rea Brîncovenii, XXVIII) [152]

p i s c u l: пискѹл воиводѹ...;

b u c ĭ u m i ș u l, cu *m*, nu «buci*n*ișul»: и съ бѹчюмишѹл въс...

6.

RADU VV., DATUL ȘI LOCUL RUPT [1523 – 1528]
(perg., Arh. St., episc. Buzău, XVI) [153]

numi proprie: Зорѣ, Прѹнчѣ, Колдѣ, Бъладѹр;

n nemuiat între doi *i*: S i b i n ĭ u = actualul Sibiu (= ung. *Szeben*): ѡ(т) Сибиню дворник;

numirile varietăților de cai turcești:

1. s a n ǵ a c u l: три кони тѹрски, едни санџакѹл = turc. *sanǵaq* «steag»,

2. r o m a n : третога кон роман = ? [154].

---

[1] Cf. C. N e g r u z z i, *Scrierile*, ed. Socec, t. 2, p. 98:
„*Adio, r ă d i u r i,*
Codri umbroși,
Livezi frumoase. . ."

[2] Despre nesiguranța analogă între *d* și *z* în limba persiană, vezi A r e n d t, *Phonetische Bemerkungen*, în K u h n, *Beiträge*, t. 2, p. 431.

7.

MIRCEA VV., SCRIITOR Нан дебел (cel slab), BUCUREŞTI, 1 IUN. 1545 (perg., Arh. St., M-rea Bistriţa olteană, I) [155]

pluralul cu *-ure*: рѣка що се зовѫт кръигѫре (rîul ce se cheamă *Crăngure*);

m u ş c e l u l, contracţiune din *munticelul*, cu trecerea *nti* = *ş*: мѫшчелѫл вѫс (*muşcelul* tot);

p ă r ă u l: и пъръѫл вѫс (şi *părăul* tot);

f a t a c ĭ u n i l e: поле — покѫде сѫт биле фатачюниле Вадастраном (cîmpul pînă unde au fost *fataciunile* Vădăstrenilor);

fatacĭune este ceea ce se zice franţuzeşte *binage*, adecă « donner une seconde façon aux terres », idee pe care românul a expres-o cu mai multă energie: « pămîntul a *fătat* », deşi sorgintea acestui termin se află deja în latinul « ager *fetus* », « regio *feta* » etc. [Add. 72];

neaccentatul *a*, de 2 ori, conservat fără a trece în vocală obscură: 242 фатачюниле;

de asemenea în Вадастран = *Vădă*stran, adecă: din satul Vădastra;

din « mal », două numiri de sate diferite: Мъл̑ѣнии şi Мълѫрѣнии, dintre cari cel de-ntîi de la мал, iar celălalt dintr-o formă малѫре după analogia sinonimului църмѫре, cf. mai jos documentul no. 32;

S r ă b u l = « Sîrbul »: Ивва Сръбѫл [156];

g u r a în sens topografic de « intrare »: гѫра Комъшаном;

numi proprie de ţigani: Кордѣ, Кѫрки, Ивва Сръбѫл, Рича, Лѫпше, Мита, Калева, Корѫнга, Гобланца.

8.

MIRCEA VV., Братѫл ѡ(т) Нецеши, 8 MAI 1549 (pergam., proprietatea moşnenilor din Peşteana în Mehedinţi) [157]

sufixul *-oane* nemuiat încă în *-oaie*: L u p o a n e = actualul « Lupoaie » (мєсто еж се зовет матка Лѫпоанев), cf. alban. *uikónyă*, feminin de la *uik* « lup », gr. λύκαινα = λύκανια de la λύκος « lup » şi litv. *wilkēnē*=*wilkenia* de la *wilkas* « lup », pe cînd latina n-are *luponia* sau ceva analog, după cum n-au nici celelalte dialecte romanice, în cari sufixul *-oni-*, generalmente foarte rar[1], nu servă niciodată la formaţiunea femininului, ba nici a augmentativului ca la noi în *bărbatoiu*, *gheţoiu* (cf. sanscr. *himânî* « gheţoiu » din *hima* « gheaţă ») etc.[2];

---

[1] Despre antipatia limbei latine pentru *-onia*, cf. L e o M e y e r, *Vergl. Gramm. d. griech. u. latein. Sprache*, Berlin, 1865, t. 2, p. 144 şi passim.

[2] Cf. B e n f e y, *Orient und Occident*, t. 1, p. 268 sqq. — Aceasta probează îndestul eroarea lui M i k l o s i c h, *Albanische Forschungen*, I, Wien, 1870, p. 15, unde crede că sufixul albanez *-onyă* ar fi slavic, fără a mai vorbi că la slavi sufixul omogen -ыни nu se aplică niciodată la animali.

genitivo-dativ singular femeiesc cu *-iei*: къиеи;

genitivo-dativ singular femeiesc cu *-eei* (=ēi): хотарѹл Стръмбееи;

243 confuziune între *o* și *u*, între *a* și *ă*: Божоръции, ca nume de sat, iar mai jos: Бѹжорации;

хотарѹл бръдетѹлѹи;

numi personale: Миницікъ, Лаеш (= negru?) [158], Бѣлчю, Индреа (cf. în documentul următor forma fără nazală: Ідрѣ), Татѹл, Неделко, Фръцилъ, Братѹл ...;

numele unei ape: părăul p l o p i l o r (по потокѹ Плопилор).

9.

MIRCEA VV., SCRIITOR Опрѣ Галбенѹша, 1 APR. 1551, FĂRĂ LOC
(perg., Arh. St., M-rea Govora, III) [159]

g l o d u l «noroi» ca nume de sat: Глодѹл;
alt nume de sat: Хинца;

ț é p e ș «cel ce înțeapă»: въ дни Влада воевода Цѣпеш;

numi personale: Гонѣ, Албѹл, Бѣлчо, Вльчанѹл, Ідрѣ, Татѹл, Фръцилъ...;

poreclă: Галбенѹша;

a și *e* neaccentate fără a trece în vocală obscură: Галбенѹша (= g*a*lb*e*nușa» pentru «g*ă*lb*ă*nușa»).

10.

PĂTRAȘCU VV., TÎRGOVIȘTE, 8 APR. 1556
(hîrtie, Arh. St., M-rea Bistrița olteană, I) [160]

finalul *u* întreg: хотарълорѹ;

pluralul cu *-ră* pentru *-re*: хотаръ-лорѹ (= hotar*ă*...);

кѹибѹл вълтѹрѹлѹи, cu metateza lui *l* și trecerea lui *u* în *ă*: вълтѹр- (= v*ul*tur-) [161];

m ă g u r a: все слѣме до мъгѹра бѣла (toate dealurile pînă la *măgura* cea albă);

върхѹл мъгѹрилор;

244 *oa*: скърншоара (de 2 ori) în sens de suiș treptat al unui deal: все плаюл дори ѹ скърншоара;

плаюл;

pt asimilat în *p*: дори сѹп стог (= su*pt* stog), cf. mai sus textul no. XXXI;

h u m ă «terre végétale»: дори до хѹмѫ, а w(т) хѹмѫ ...;

f é r e c é, în accepțiune de movilă ori piatră: а w(т) хѹмѫ все до фѣречѣ, до камен бабов (iar de la humă tot pînă la *férecé*, pînă la piatra babei), cuvînt cunoscut cu accentul pe prima silabă, numai ca nume de plantă = lat. *filix* = it. *felce* etc.;

кꙋрмътꙋра магеꙋшꙋлꙋи ... = ... ? [162];

дрꙋмꙋл Мехединцилор ...;

слѣмѣ млачилор ..., cf. serb. млака « terra ubi aqua prosilit » [163];

nominativ: валѣ, genitivo-dativ; валеи (nu въии) cu *a* clar și cu *l* nemuiat, dar la plural вълилор (nu валилор);

nominativ неграе în sens de « negricioasă », la genitivo-dativ: неграи: валѣ неграе, валеи неграи.

11.

PĂTRAȘCO VV., FĂRĂ LOC, 17 APR. 1556
(hîrtie, Arh. St., M-rea Govora, IX) [164]

плопꙋл, ca nume de sat;

de la numele rîului « Vedea », genitivo-dativ Veziei: дори ꙋ водꙋ Везиеи;

patru dativo-genitive singulare femeiești:

1. cu *-iei*: Vez*iei* (ꙋ водꙋ Везиеи);

2. cu *-ii*: fet*ii* (дори ꙋ матка Фетии) și vălceluș*ii* (до ꙋста вълчелꙋшии);

3. cu *-ei*: firat*ei* (ѡвършие Фиратеи), săcuit*ei* (дори ꙋста Съкꙋитеи) și topan*ei* (път Топанеи);

4. cu *-ăi*: ćorăc*ăi* (матка Чоръкъи);

genitivo-dative singulare bărbătești: boului (ѡ(т) матка Боꙋлꙋи), 245 vițelului (по пꙋт Вицелꙋлꙋи și хотарꙋл Вицелꙋлꙋи), cireșului (ꙋ матка Чирешꙋлꙋи), mitimönului (ꙋста Митимонꙋлꙋи), și înternițatului (по матка Ѫнтерницатꙋлꙋи);

numiri de rîulețe, din cari nici una nu e de origine slavică: *Boul*, *Fata*, *Cireșul*, *Firata*, *Săcuita*, *Mitimonul*, *Înternițatul*, *Ćorăca ;*

oare ce să însemneze *firata*, *înternițatul* și *mitimonul?*

ćorăca, deminutiv de la « cioară »? [165];

nume personal: Връбан;

metateza lui *r*: Връбан și Върбан [166];

bunget: през бꙋнџет ꙋ матка Чирешꙋлꙋи (prin *bunget* pînă la matca Cireșului), cuvînt foarte remarcabil, întrebuințat pînă acum la munteni în sens de « pădure veche și deasă »[1] și care însemna dintîi « codru de stejari », fiind format prin sufixul *-et* (= lat. *-etum*), ca în *frăsin-et*, *făg-et*, *nuc-et* etc., din bung « stejar », vorbă conservată astăzi numai la albanezi: *bungh* « stejar »[2] [167];

sub raportul morfologic, pentru formațiunea ibridă бꙋнџет din nelatinul *bung* și latinul *-etum*, compară din punct în punct бръдет, din nelatinul *brad* (= alban. *breth* — *bredzi*) + *etum*, în documentul de mai sus no. 8 [168].

---

[1] Cf. Aurelian, *Județul Prahova*, în *Revista științifică*, 1872, p. 300: « *călătorul străbate în timp de 4 și 5 ore bungeturi, păduri de mai multe ori seculare* ». — Acest prețios cuvînt nu se găsește pus nici într-un dicționar ro ân!

[2] Rossi, *Vocabolario della lingua epirotica*, Roma, 1875, p. 95.

12.

PETRU VV., SCRIITOR Стросе, FĂRĂ LOC, 14 MAI 1560
(hîrtie, Arh. St., ep. Argeș, XIX) [169]

de la «gemen», feminin g é m ă n a, întrebuințat ca nume de localitate: Џѣмъна;

de la «brînză», augmentativ b r ă n z o a e, întrebuințat ca nume de localitate: Брънзоае.

13.

PETRU VV., SCRIITOR Водїнеска, FĂRĂ LOC, 16 IUNIE 1560
(hîrtie, Arh. St., M-rea Cîmpulung, XXVII) [170]

валѣ лѹстѹнилор;

lu pentru *lă*: лѹстѹнилор, actualul *lăstun-* «hirondelle de rivage» = slav. ластоунъ? ori *lu* pentru *lo*, de la vechiul român *lostun* «chițcan», despre care cf. Glosar II? [171];

s t ă n â, de 2 ori: место ѡ(т) с т ъ н ж… да си ѹчини с т ъ н ж;

numi personale: Бѹртѣ, Ѹрѣке, Баломир, Бъркан, Добрѹш, Водїнескѹл.

14.

PETRU VV., SCRIITOR Мирослав, FĂRĂ LOC, 6 IULIE 1560
(hîrtie, Arh. St., ep. Argeș, II) [172]

валѣ Фләмънзещилор;

валѣ Ӣшилор;

m u ș c e l u l = munticelul: дел Сасѹлшв със м ѹ ш ч е л ѹ л (partea Sasului cu *mușcelul*);

genitivo-dativ singular femeiesc cu *-eei* (= ēi): s e l i ș t e e i (валѣ с е л и щ е е и) [173];

m ă g u r ă în sens de movilă: по м ъ г ѹ р ъ ѹ камен (pe *măgură* pînă la piatră).

15.

PETRU VV., SCRIITOR Михѹл Таха, BUCUREȘTI, 18 MAI 1563
(pergam., Arh. St., M-rea Glavaciog, VII) [174]

oa: b u t i ș *o a* r â, ca nume de localitate: ѡ(т) б ѹ т и ш о а р ж;

a pentru ѣ: v ă l c *a* l e i: ѹ ѹста в ъ л ч а л е и;

nume de localitate: balta m ă r u l u i (балтѹ м ъ р ѹ л ѹ и);

247 T e l o r m ă n é n i în sens de «județul Teleormanului»: Телормъ-нѣни, adecă pluralul de la numele poporului întrebuințat ca nume de țară, cf. fenomen analog în sanscrita, vechea germană, polonă etc.[1];

nume de sat: Хȣхȣрези;

вїезȣнїе, лакȣл вїезȣнїилор, adecă lacul unde sînt v i e-z u n i i, astăzi pronunțat mai mult *vizunie* « caverne, grotte, tanière, terrier », literalmente « terrier de blaireau, Dachsloch », de la *viezune* « blaireau, Dachs, ursus meles », animal pe care Buffon îl definea: « paresseux, défiant, solitaire, qui se retire dans les lieux les plus écartés, dans les bois les plus sombres, et qui *s'y creuse une demeure souterraine* »[2];

derivațiunea *viezunie* de la *viezune*, care se găsește deja în Molnar[3], a scăpat din vederea tuturor celorlalți din două cauze: 1. variantul *vizuină* lîngă *vizunie*[4], 2. variantele *iezine*, *iezune* și *iezure*[5] în loc de *viezune*, așa că era foarte greu de a ghici, bunăoară, legătura între *iezure* și *vizuină*;

forma româno-albaneză — ca să nu zicem tracică — a cuvîntului *viezune* « blaireau » este *viedula*, de unde apoi albanezul βιέϑνλἁ (citește: *viedzulă*) « blaireau »[6] și românul *viezure* « blaireau », вїезȣре, după cum vom vedea scris în Glosar II, trecut la *viezune* prin $r = n$ ca în *suspin* = lat. *suspirium*, și în fine la *iezune* prin pierderea inițialului *v* ca în *ĭin* = *vin*[7];

variantul *vizuină* lîngă *vizunie* provine din prototipul româno-albanez *vĭedu*, din care *vĭedula* este deminutiv, prin sufi|xul *-ină* întocmai ca în *mĭezu-* 248 *ină* « Zwischenraum »[8] din *mĭezu* = *medium*;

prototipul româno-albanez *vĭedu* prezintă o remarcabilă analogie, poate numai de azard, cu vechiul francez *bedou* « blaireau », pentru care se bănuiește o origine celtică[9] [175].

16.

PETRU VV., 22 OCTOBRE 1563
(perg., Arh. St., M-rea Govora, IX) [176]

sînt repetate mai toate localitățile menționate mai sus în documentul no. 11, astfel însă că unele variante fonetice prezintă particularități interesante, și anume:

genitivo-dativ singular femeiesc cu *-ciei* pentru *-căi*: Чоръчїен, nu Чоръкън;

---

[1] L a s s e n, *Zeitschr. f. Kunde d. Morgenlandes*, t.1, p. 346. — Despre originea numelui « Teleorman », vezi scrierea mea *Originile Craiovei*, p. 31.

[2] Ap. L i t t r é, *Dict.*, v. blaireau.

[3] M o l n a r, *Wörterbüchlein deutsch und wallachisches*, Hermannstadt, 1822, p. 127: « Dachs — vezune. Dachsloch — vezunie ».

[4] *Lexic. Budan*, p. 759. — P o n t b r i a n t, *Dict.*, p. 783, scrie greșit *visuină*, iar la p. 780 pune *viesură* și explică prin « porc-épic », sens despre care cf. mai jos Glosar II.

[5] *Lex. Bud.*, p. 273.

[6] S t i e r, *Die albanesischen Thiernamen*, în K u h n, *Zeitschr.*, t. XI, p. 140.

[7] C i p a r i u, *Gramat.*, t.1, p. 74. — Despre un fenomen analog foarte interesant la neogreci cf. C h a l k i o p u l o s, în C u r t i u s, *Studien*, t.5, p. 360.

[8] M o l n a r, *op. cit.*, p. 181.

[9] P i c t e t, *Origines*, t.1, p. 441. — N e m n i c h, *op. cit.*, t.2, p. 1531, aduce și o formă franceză dialectică *badoneau*.

e pentru *i* în ⸰ҍнтернецатѹл, nu ⸰ҍнтерницатѹл;

un *în*-, și *e* pentru *i* în Ѧфер態тен, nu Фиратен;

de la «Vedea» genitivo-dativul este tot cu *-zici*, ba încă de 2 ori: Везїеи și Везнеи;

numi de arbori: плопѹл, стежар (de 2 ori), жѹгастрѹ, сорб;

ѡбръшиꙗ Пъкълѣнѹлѹи;

потека Пъкълѣнѹлѹи;

oa: ѡбръшиꙗ Ѹрсоаен și ѡбръшиꙗ Ноӑтенѹлѹй, cu accentul pe *a* și pe *i*;

confuziune între *oa* și *o*: лѹпоае și лѹпое, nu însă лѹпоане, ca în documentul no. 8;

бѹчин, бѹчинѹлѹи, nu бѹчюм...;

epenteticul *i*: кънинелѹи, de 2 ori;

numi caracteristice de ape: Вѹте[i], Воѹл[ui], Пъкълѣнѹлѹи, Ноатенѹлѹи, Лѹпоае[i], Бѹчинѹлѹи, Фѣте[i] și Фетнице[i], Кънинелѹи, Ѹрсоаен...;

249 numi personale: Бъркан, Пана;

o particularitate fonetică dintre cele mai remarcabile, anume un duplu *rr* inițial de 3 ori în cuvîntul «ръжлецїн»;

прѣше ррѫжлецин,

имали ръжлецїн,

ѡсташе ррѫжлецїн,

astfel că nu poate fi îndoială despre pronunciațiunea *rr*, care există în adevăr la albanezi: *rroig* «trăiesc», *rrotă* «roată», *rrenă* «minciună», *rrală* «rar» etc.[1], așa că și la români cată a se fi pronunțat pe alocuri: *rroată*, *rrar* și altele, după cum se și găsesc urme în vechile noastre tipăriture și manuscrise, bunăoară — cît se atinge de Moldova — în Cazania mitropolitului Varlam din 1643:

part. I, f. 365: стрикѫчюнѫ ꙗсте ѡ боалѫ, ррѫ...,

part. I, f. 273: легѫтѹри, ҍкисори, морци ррѣле...,

part. II, f. 372: ꙗсте фоарте съргѹнтоаре ка о апъ ррѣпеде..., apoi pentru Muntenia, într-un manuscris din timpul lui Matei Basarab, conservat în Biblioteca Centrală din București:

pag. 28: ррѹшинъ,

p. 203: ррѹпе,

p. 70 și 390: ррѫѹрѣзъ,

p. 118: рроасъ,

p. 235: ррѫдѣ (rîdea),

p. 387: ррѫѹри,

p. 333: рразеле[2],

---

[1] Hahn, *Alban. Stud.*, passim. — Acest *r* dur este expres prin *rr* în toate transcripțiunile limbei albaneze, afară de a lui Leake, cf. Miklosich, *Albanische Forschungen*, I, p. 14.

[2] Asupra acestui manuscris și particularităților sale mi-a atras atențiunea tînărul meu elev. d. Bianu, înzestrat cu o remarcabilă aptitudine pentru studie linguistice.

in fine, la macedoromâni în *rrău* « rîu », *rrădăţină* « rădăcină », *rrănie* « rîie », *rrană* « rană », *rroşiu* « roşu » etc.[1];

dintre neo-latini, afară de vechea limbă română, care împărtăşeşte această particularitate cu albanezii, adecă posteritatea directă a tracilor, duplul *r*, cel moale şi cel dur, există numai la spanioli, cari îl împărtăşesc cu bascii, adecă posteritatea directă| a iberilor, iar în Asia ambii *r* se găsesc, între 250 celelalte, la armeni: « a common *r* » şi « a strong double *r* »[2] [Add. 371];

зл trecut în жл: ръжлецни pentru ръзлецни « separaţi » sau « nedevălmaşi »[3] = slav. различь « diversus » [177].

17.

MITROPOLITUL ANANIA, SCRIITOR Блъкѹл стар (cel bătrîn) ѡ(т Погънецни, BUCUREŞTI, 2 IULIU 1564
(hîrtie, Arh. St., ep. Argeş, XIX) [178]

pluralul cu *-ure*: гражд8ре;

frénghi, nume de stofă preţioasă: стихар ѡ(т) фрѣнги черн8 (stihar din *frénghi* neagră) = pers. *frenghî* « pannus aureus Francorum »[4], cf. mai jos Glosar II;

particularitate istorică: nepotul mitropolitului Anania se numea Dragomir şi era din Tîrşor: Драгомир ѡ(т) Тършор;

numi bărbăteşti: Блък8л, Кълчюк8л.

18.

ALEXANDRU VV., FĂRĂ LOC, 8 IAN. 1568
(pergam., Arh. St., ep. Argeş, XXII) [179]

gorgan: дори до горган;

grumazul în sens de rădicătura dealului: по гр8маз8л Бръизешов (pe *grumazul* Brănzeşului);

din « brănză » format numele Брънзеш, cu care compară mai sus în documentul no. 12: Брънзоае, şi mai jos în documentul no. 22: Брънзъ-вѣке.

---

[1] Καβαλλιώτου Πρωτοπειρία, Veneţia, 1770, passim.

[2] Lepsius, *Standard alphabet*, ed.2, p. 135.

[3] Cf. Alecsandri, *Poezii poporale*, ed. 2, p. 379:

> « *Frunză verde pădureţ,*
> *Oliolio, frate* **răzleţ**,
> *Ce nu vii să ne mai vezi?*
> *Că de cînd te-ai* **răzleţit**, etc. »

[4] Vullers, *op. cit.*, t. 2, p. 667.

19.

ALEXANDRU VV., FĂRĂ LOC, SCRIITOR Стънилъ, BUCUREȘTI, 3 AUG. 1571
(pergam., Arh. St., M-rea Hurez, XVI [180]

de la «vălcea», articulat v ă l c é o a (вълчѣwа корбѫлов), la genitivo-dativ nu «vălcélei» (cf. mai sus documentul no. 15), ci v ă l c é o i (до wпаш вълчѣwи);

oa: комwаръ;

g o r u n i, plural de la «g o r u n», o varietate de stejar: пискѫл със горѫни (piscul cu *goruni*);

numi bărbătești: Коцофан, Пицѫг, Кица, Петриман, Боболѣ, Дѫлфѫ, Стънилъ.

20.

ALEXANDRU VV., SCRIITOR Нѣгое, BUCUREȘTI, 1572
(pergam., Arh. St., M-rea Cîmpulung, XXXVII) [181]

g a u r a, ca numele unui munte: планине еж се зовет — гаѫра;

finalul *u* întreg: кинтешѫ, numire de haină = polonul *kontusz*, ruteanul *kuntysz*, ung. *köntös* etc., cu o formă apropiată de cea ungurească, toate din vechiul persic κάνδυς, menționat în Xenofonte[1];

gure în sens de «guler»: две ризе добре със гѫре w(т) фир (două haine bune cu *gure* de fir), cf. medio-lat. «*gula* mantelli» adus ca sinonim cu *gulerum*, sau în vechea franceză:

> «*Si que les goules de son pelison gris*
> *En sont mouilliès...*»[2];

g i u r è, cu accentul pe ultima silabă: нѣкое џюре (niște *giurè*) = pers. *giurè* «păreche»[3], la noi «pantaloni», cf. mai jos Glosar II, la cuvîntul *giurule*;

252 particularitate economică: prețul unui «kinteș» 500 aspri, al unui «giurè» 300 aspri de argint (аспри сребр);

numi bărbătești: Лъѫдать, Ћлбѫл Паладѫл (?)[182]...

[1] Cf. M a t z e n a u e r, *op. cit.*, p. 45.

[2] D u C a n g e, *Gloss. med. lat.*, ed. Carpent., t. 3, p. 594, iar despre *gulerum* = «guler» tot acolo un text din 1134: «*invenit introitus capucii, qui* **gulerum** *vulgariter gallice appellatur*».

[3] V u l l e r s, *op. cit.*, t.1, p. 538, observă că persianii au împrumutat această vorbă din hindustani, unde ea însemnează, între altele: «*a pair of shoes*» și «*a suit of clothes*».

21.

ALEXANDRU VV., SCRIITOR Бъсїю, BUCUREȘTI, 13 MAI 1573 (pergam., Arh. St., M-rea Bistrița-olteană, LIII) [183]

c o d r u l: ѡ(т) к о д р ꙋ л еж се зовет Къката;

oo = ō: Селищоѡара (= Seliștōara), nume de sat, scris însă și numai cu *oa*: Селищоара;

alt *oa*: потkоавъ;

confuziune între ъ și ѫ: Ставър și Ставѫр;

conservarea duplului *nn* din Ἰωάννης: Ѥнню, dar și cu un singur *n*: Ѥню;

mare bogăție de numi personale dintre cele mai remarcabile: Мареш, Братеш, Дръгою, Нѣнчюл, Станчюл, Градѣ, Побиркꙋ, Ставър, Боинѣ, Драгꙋл, Бобе, Дръган, Бодѣ, Бан, Блъдїмир, Ꙗлбꙋ, Ѥнеш, Шерб, Дръгина, Тꙋртеш, Късан, Мꙋша, Нѣнка, Потkоавъ, Кръломан, Соркъ, Кръчюн, Манѣ, СтънчюкꙋЛ, Бълан, Гаго, Данчюл, Бꙋнѣ, Стоенел, Мирлан, Цанвале, Чернат, Бадюл, Берча, Биштилъ, Станко, Бъсїю ..., dintre cari un singur nume, Драг bunăoară, diferențiat în: Драгꙋл, Дръгою, Дръган și Дръгина.

22.

ALEXANDRU VV., SCRIITOR Некꙋла, BUCUREȘTI, 4 SEPT. 1573 (perg., Arh. St., ep. Argeș, L) [184]

b r ă n z ă v é c h e, ca poreclă de om: със братием си по име Б р ъ н з ъ в ѣ к е и Опрѣ (cu frații săi anume *Brănză-véche* și Opré);

alte numi personale: Лепъдат, Банчюл, Болборе, Карапче;

c u r m e z i ș u l: със ꙋжа ꙋ к ꙋ р м е з и ш ꙋ л ѡчинев (cu funia în *curmezișul* moșiei).

23. 253

ALEXANDRU VV., SCRIITOR Бадѣ, BUCUREȘTI, 9 IAN. 1576 (perg., Arh. St., M-rea Glavaciog, IV) [185]

finalul *u* întreg: r ă t u n d u, ca numele unui loc: ꙋ правꙋ лакꙋлов р ъ т ꙋ н д ꙋ;

Цигънꙋш, deminutiv de la « țigan », ca nume personal;

alt nume personal: Церꙋл;

oa: комоаръ, бꙋтишоаръ;

numi locale: Нѣгра (sat ai căruia locuitori: Негрѣнїи), лакꙋл Бꙋте[i], Бꙋтишоаръ (cf. mai sus documentul no. 15), Пꙋркърѣнїи ...;

nume de arbore: на с т ъ ж а р ю л Крецꙋлов (la *stăjarĭul* Crețului).

24.

MIHNEA VV., SCRIITOR Дара, BUCUREȘTI, 21 IUNIU 1579
(pergam., Arh. St., M-rea Hurez, XVI) [186]

finalul *u* întreg: крънгȣ (de 2 ori);

pluralul cu *-ure*: крънгȣре;

c ă l i n e t = «pădure de călini»: крънгȣ ѡ(т) кълинет (crăngu din *călinet*);

genitivo-dativ cu *-ăi*: Дан сн҃ȣ Лȣкъи (Dan fiul *Lucăi*);

numi bărbătești: Жагле, Дара.

25.

MIHNEA VV., SCRIITOR Шербан ѡ(т) Падȣрецї, BUCUREȘTI, 10 NOV. 1579
(pergam., Arh. St., M-rea Cotroceni, LXXXVI) [187]

o frază întreagă semiromână: ѡ(т)кь кȣрмѫтȣрѫ ѡ(т) ȣста Кътълȣюлѡв пре҄ин коада Їровȣлȣи и при҄ин Шȣвъита на великаг гриндȣл ȣ привалȣл Манев = de la c u r m ă t u r ă de la gurele C ă t ă l u ĭ u l[ui] p r e î n c o a d a Ĭ a r o v u l u i și p r i î n Ș u v ă i t a la g r i n d u l cel mare la p r i v a l u l Manei;

254 altă frază analogă: да се знает хотарѫле селов Лȣпшанȣлȣи ѡ(т) дрȣмȣл Дърсторȣлȣи ȣ велико горган = să se știe h o t a r â l e satului L u p ș a n u l u i de la d r u m u l D ă r s t o r u l u i pînă la marele g o r g a n;

încă una: ѡ(т) белчюгȣл Добревȣ дори ȣ стъжар = de la b e l c ĭ u g u l lui Dobre pînă la s t ă j a r;

pluralul cu *-ră* pentru *-re*: хотарѫ-ле;

oa: коада;

formă duplă: пре҄ин și при҄ин;

neaccentatul *a* nescăzut la vocală obscură: b ă r *a* g a n (през пȣт бъраганов) și p *a* d u r e ț i (Падȣрецї);

b l é n z e: ȣ лакȣл блѣнзев (la lacul *blénzeĭ*), prin confuziune între *d* și *z* (ca mai sus în documentul no. 3) este = *blénde*, nume de pasere, despre care vezi mai jos Glosar II;

numi de țigani: Бобищѣнȣл, Флорѣ, Гонцȣ, Таталак, Бонѣ, Пискиніа, Кȣка, Ȣнгȣрѣнȣл, Хрьс, Бьлѣн, Копач, Цȣра, Фера ...

26.

MIHNEA-VV., SCRIITOR Фїера, BUCUREȘTI, 12 DEC. 1580
(pergam., Arh. St., M-rea Cotroceni, LIX) [188]

s o l z i i, la singular *solz* «écaille», aci în privința plopului: плопи със солзїи (plopi cu *solzii*) [Add. 77];

neaccentatul *a* fără scădere la vocală obscură: v a c a r ĭ u l (прнвалѹл Ѡ̈Манев в а к а р ю л);

прнвалѹл — stînă? [189];

oa: къшчоаре;

g o r g a n despre o movilă mare: ѹ велнкаг г о р г а н;

f a u r u l «fierar», despre un țigan: Стан ф а ѹ р ѹ л;

s ă l d u ș u l, cu sens de «mlaștină»: с ъ л д ѹ ш ѹ л със стѹхѹл (*săldușul* cel cu stuhul), vezi documentul ce urmează după acesta;

стѹхѹл, astăzi *stuful* «jonc», cu *h* = *f*.

27. 255

MIHNEA VV., SCRIITOR Ботѣ, BUCUREȘTI, 27 IAN. 1581 (pergam., Arh. St., M-rea Cotroceni, LIX) [190]

oa: коада (de 2 ori);

iu pentru *oa:* къшчюре, acolo unde în documentul precedinte: къшчоаре;

finalul *u* întreg: грнндѹ, кръпгѹ;

p r e î n = prin: п р е ї н коада Ѡ̈ворѹлѡв н п р е ї н Шѹвънта;

прнвалѹл, cf. documentul precedinte;

s t ă j a r: дорн ѹ с т ъ ж а р;

metateza lui *r*: aceeași localitate numită Ѡ̈ровѹл și Ѡ̈ворѹл [191];

confuziunea între *-en* și *-in*: Днnцещн și Денцещн, nume de sat;

alte numi de localități: Дескоперещїн, Фъсъюнїн, Корнъцел ...;

g o r g a n, întocmai ca în documentul precedinte: велнко г о р г а н;

b ă r ă g a n: пѹт б ъ р ъ г а н о в;

лакѹл Блѣнзев, cf. mai sus documentul no. 25;

кѹрмътѹръ;

b e l c ĭ u g u l, astăzi «muselière», într-un sens topografic: ѡ(т) б е л ч ю г ѹ л Добрев дорн ѹ... (de la *belcĭugul* lui Dobre pînă la...), cf. mai sus documentul no. 25;

s ă l d u ș u l, ca în documentul precedinte, luat în sens de «loc mlăștinos»: хотарѹл ѡ(т)къ Корнъцел по блато на с ъ л д ѹ ш ѹ л със стѹхѹл н през полю... (hotarul de la Cornățel pe baltă spre *săldușul* cel cu stuhul și peste cîmp), cuvînt foarte interesant care, ca deminutiv dintr-un *saldu* «baltă», ne explică enigmaticul nume de Σαλδήνσιοι, *Saldensii*, pe care Ptolemeu îl dă acelor daci ce locuiau tocmai în partea de jos sau cea «băltoasă» a Olteniei[1], numită «blatniță» încă pe timpul lui Mircea cel Mare[2], și de unde și vîntul de la sud | se cheamă la noi pînă astăzi «băltăreț», astfel că *Saldensii* ar însemna «Daci de la baltă»; 256

cu *Saldensii* lui Ptolemeu și cu românul *saldu* «baltă» se află într-o intimă legătură numele ieșit din uz al unui sat din județul Oltului: *Săldeni*,

---

[1] Vezi harta lui Ptolemeu în a mea *Istorie critică*, ed. 2, t. I, p. 324.

[2] **Венелин**, Влахо-болгарские граматы, Petersb., 1840, p. 56: «ѹ Блатннчко єѹдство Кѹманскы бродь...»

astăzi Izvorul-de-sus[1], adecă aproape o traducere a terminului celui vechi (*izvor* = apă, *saldu* = apă), iar din antica nomenclatură geografică a țărilor învecinate cu Dacia: localitatea *Salda* sau *Saldum* în Pannonia, menționată pe Tabla Peutingeriană și-n Geograful Ravennat, și Σάλδαπα în Mesia, la Teofilact[2] [192];

cu această ocaziune, încă o numire etnică din Dacia lui Ptolemeu: alături cu Saldensii, el pune, locuind pe ambele maluri ale Oltului, pe Dacii *Potulatensii*, Ποτυλατήνσιοι, nume compus din prepozițiunea *pot* «lîngă» (cf. grecul ποτί sau ποτ[3], zendicul *paiti*, armeanul *pat*, latinul *pot* în *pos*-sideo) și din numele *Ulata* = *Aluta*, adecă *Potulatensii* «Daci de lîngă Olt» [193].

28.

MIHNEA VV., SCRIITOR Некѹла, TÎRGOVIȘTE, 27 AUG. 1582 (hîrtie, Arh. St., M-rea Cîmpulung, XXXVIII) [194]

relativ la zestrea unei fete de boier, acest document prezintă termini foarte interesanți de stofe și podoabe femeiești, precum:

țoașe, 2 la număr, una de zarba (cf. mai sus textul XXXI), alta de grana (vezi mai jos), ambele cu nasturi de argint: цоаше 2, една ѡ(т) зарбаχ, а дрѹга за гранаχ свѣ със пѹш сребрънн, la singular цоаχъ = medio-grecul τζόχα, un fel de manta: «indumenta ex panno laneo ad talos usque demissa»[4] = la albanezi pînă astăzi *tzogă*: «La zoga è una sopratunica a mille pieghe, che le donne Albanesi vestono quando si recano in Chiesa, e nelle visite per nozze e lutti; le vedove la portano in tutto il tempo della vedovanza; è un abito di grave dignità proprio delle maritate»[5] = serb. чоχа, deminutiv чошица «postav», — cf. mai jos Glosar II;

257 borți, iarăși 2 la număr, una cu mărgăritar și cealaltă cu fluturi: борцн 2, една със бнсер, а дрѹга със флѹтѹрн = medio-germ. *borte* «starkes Band aus Seide mit Gold gestickt, als jungfräulicher Haarschmuck»[6] = vechiul francez *borte* «ruban fort d'or et de soie»[7], mai pe scurt un fel de îmbrăcăminte la cap;

флѹтѹрн, ca ornament femeiesc la cap, cf. franc. *papillons* «partie d'une coiffe qui va en s'élargissant comme les ailes d'un papillon»[8];

bucile de mărgăritar la cercei: зъѡшнницн със бѹчнле със бнсер, cf. franc. *boucle* [d' oreille] = lat. *buccula*, pe cînd forma română vine de-a dreptul din lat. *bucca*;

---

[1] Frunzescu, *Dicț. topografic al României*, Buc., 1872, p. 249, 416.

[2] Cf. Forbiger, *Handb. d. alten Geogr.*, t.3, p. 481, 1100.

[3] Baunack, în Curtius, *Studien z. griech. u. lat. Gramm.*, t. 10 (1877), p. 108.

[4] Du Cange, *Gloss. med. Graec.*, p. 1576.

[5] Dorsa, în De Rada, *Rapsodie d'un poema albanese*, Firenze, 1866, p. 40.

[6] Ziemann, *Mittelhochdeutsches Wörterb.*, Quedlinburg, 1837, p. 41.

[7] Bezon, *op. cit.*, t.1, p. 168-91. — Cf. Matzenauer, *op. cit.*, p. 271.

[8] Littré, *Dict.*, t.3, p. 929.

cingători: 2 чингъторн за кофтирїе;

кофтирїе, stofă din care se făceau cingătorile femeiești, vezi mai sus documentul no. 1;

frăul: кои добръ оседлан и обоуздан със фръул среб (cal bun înșeuat și înfrînat cu frăul de argint);

neorganicul *h* la finea cuvintelor: зарбах, гранах, fenomen foarte important, despre care vezi mai sus texturile XVII și XXXIII;

granah = medio-lat. *granata* = polon. *granat*, un fel de postav scump[1], cf. mai jos documentul no. 30.

29.

MIHNEA VV., SCRIITOR Івашко, BUCUREȘTI, 17 IAN. 1588 (perg., Arh. St., episc. Rîmnic, XXXIV) [195]

gruiul în sens de « deal »: виноград по груюл Божоранилм (via pe *gruïul* Bojoranilor), cuvînt în aceeași strînsă legătură etimologică cu *grumaz* = alban. *gurmaz*, în care este lătinește *collis* cu *collum* [Add. 79].

30.

MIHNEA VV., SCRIITOR Вълѣ, BUCUREȘTI, 6 MARTIU 1588 (pergam., Arh. St., M-rea Brâncoveni, IX) [196]

finalul *u* întreg: шокрълатоу;

metateza lui *r*: шокрълатоу = ung. *sakarlát*, turc. *saqarlât*, polon. *szkarlat*, ital. *scarlatto*, fr. *écarlate* etc., un fel de stofă scumpă, care la început era numai roșie, ca și грана (cf. documentul no. 28), mai în urmă însă a ajuns a fi de orice culoare[2] [197];

particularitate economică: o bucată de atlaz 1500 aspri (един атлаз цѣноу емоу 1500 аспри);

dulamă (cf. mai sus documentul no. 1) și feregé (= turc. *ferağé* « vêtement de dessus », ambele de « șocrălat » verde: ферецѣ и доуламъ обадве зелене за шокрълатоу;

preutésa: Нѣкша преоутѣса;

numi de sate: Фълкоии, Пиетри;

numi de români: Хоурдоую, Пистроую (articulat Пистроуюл), Въсию, Правжц, Вадѣ, Вълѣ;

numi de țigani: Коурки, Цюпа;

numi de țigance: Сламна, Варсама, Виша, Мома.

[1] Golembiowski, *op. cit.*, p. 136.
[2] Bezon, *op. cit.*, t. 3, p. 291.

31.

MIHNEA-VV., SCRIITOR Гєргє, BUCUREȘTI, 28 MAI 1589
(hîrtie, Arh. St., M-rea Stavropoleos, XXX) [198]

n a d r a g i [de] k a r a g i u : єдна зєг надраци карацїȣ бєло (o păreche de *nadragi* de *caragiu* alb), карацїȣ = ung. *karázsia* = polon. *karazia*, un fel de postav prost din care își făceau haine soldații în Polonia, de unde pînă astăzi zeghea la țăranii de lîngă Cracovia se cheamă *karazya*[1] = ital. *carisea*, germ. *Kersei*, engl. *kersey* etc.

32.

ALEXANDRU VV., SCRIITOR Ѧндрєю, București, 6 IUNIU 1593
(hîrtie, Arh. St., M-rea Hurezu, XV) [199]

ț ă r m u r e l e, la singular: църмȣрєлє Кривєв [200];
B a r b ă - a l b ă, numele unui boiar: Барбъ-албъ вистиѡр ....

[1] G o l e m b i o w s k i, *op. cit.*, p. 167.

1600—1630

SPECIMEN DE «DICȚIONAR ETIMOLOGIC AL LIMBEI ROMÂNE»

Cel de-ntii vocabular român tipărit, astăzi de o raritate bibliografică nespusă, necunoscut nimărui și necitat de nimeni, se păstrează în Biblioteca Arhivelor Statului din București, care a căpătat acest interesant *unicum* de la d. I. M. Codrescu din Iași.

Este o cărtecică in-16, de 78 pagine, avind următorul titlu rusește și românește:

Краткое
собранїе именъ по главизмамъ,
расположенное двомѧ дїалектами,
впользȣ хотѧщимъ оучитьсѧ рȣс-
каго и молдавскаго ıазыка*

Ѫ скȣртъ
адȣнаре нȣмелорь дȣпъ капетиле
че саȣ ашезать, кȣ доаѡ лимби,
ѫтрȣ фолосȣль челѡрь че вѡрь врѣ
а ѫвъца лимба рȣсаскъ ши мол-
довенѣскъ.

260

Печатано въ Ѩссахъ, протопопомъ Мол-
давскимъ, Волоскимъ, и Бессарабскимъ,
Михаиломъ Стрилбѣцкимъ, въ собстве-
нной своей типографїи. 1789. года.

La 1789, Moldova fiind ocupată de armata rusească, preutul Mihail Strilbetzki, carele își dă pomposul epitet de «protopop moldovenesc, muntenesc și besarabian», și-a înființat în Iași o tipografie, unde a dat la lumină acest mic vocabular, promițind în prefață și o carte cu dialoguri: «Карте а ворбелѡрь, каре ла десъвѫршитъ правила лимбилѡрь молдовенещи ши рȣсещи ва вени» [201].

---

* limba română.

Peste tot sînt vreo 1500 de cuvinte, dispuse după rubricele de: « Dumnezeu și duhuri », « lumea și stihiile », « vremi și sărbători » etc.

Înainte de acest vocabular nu sînt decît dicționare române m a n u s c r i s e , dintre cari noi cunoaștem, mai mult sau mai puțin, următoarele cinci:

1. În Biblioteca Centrală din București, sub no.V.5, un mare volum in folio, intitulat « Păcurariul sau lexiconul păcurariului slavono-românesc », compus în București, de un ieromonah Macarie la 1778[1].

Îl studiază actualmente d. I. C. Bianu, care-l va descrie peste puțin în « Columna lui Traian » [202].

2. În Biblioteca Societății Arheologice din Moscova, sub no. *240 MS. Slavica*, un manuscris intitulat: Словарь ρꙋмꙋньскаго ꙗзыка (Dicționarul limbei române), fără dat și fără numele autorului, 282 foi in-12[2] [203].

3. Tot la Moscva, fosta bibliotecă a contelui Teodor Tolstoi poseda 261 la 1825, sub no. 74, in-4, un Словарь славено-молдавскїй | (Dicționar slavo-moldovenesc*), compus cam pe la 1695 și scris cu cursiva pe 100 foi[3].

După o indicațiune din partea răposatului meu părinte Alexandru P. Hasdeu, Societatea Academică Română a însărcinat de curînd pe d. Gr. Tocilescu, plecat în Rusia, de a urmări aceste două interesante dicționare [204].

4. În biblioteca Universității din Pesta, între manuscrisele celebrului istoric unguresc Pray, mi s-a întîmplat a descoperi o cărtecică in-16 intitulată: *Dictionarium Valachico-Latinum*, compusă înainte de 1743, fiindcă la finea volumului sînt scrise în acel an nește notițe de o altă mînă.

Autorul cată să fi fost din Banat, căci conservă nemuiat pe *n* în cuvintele *banye* (= baie), *kuny* (= cuiu), *vinye* (= viie) etc.[4]

Îl vom cita mai jos în Glosar sub prescurtarea de *Lex. MS. Pray* [205].

5. Dar cel mai prețios dicționar manuscris român este, fără îndoială, acela ce aparține d-lui Dim. A. Sturdza.

La 1740 manuscrisul era deja stricat, fără început și fără sfîrșit, astfel că, nemerind în mînele unui cărturar, acesta l-a sporit cu vreo cîteva foi și, punînd ca titlu:

лѣт ҳзсмн (anul 1740)

Леѯикwн славенской (Lexicon slavic),

s-a apucat a-l completa.

Manuscrisul întreg, in-4 mic, cuprinde 282 foi, dintre cari ultimele 261—282 sînt nescrise, iar primele 1—39 sînt pline de adnotațiuni, mai ales lexice, de pe la finea secolului trecut, scrise de diferite mîni în Moldova.

La 1757 manuscrisul aparținea « dascalului Nikită », care îl numea Лиѱиҳон din Леѯикон, cu *ps* din *cs* întocmai ca în *coapsă* = *coxa*, iar la 1797 îl vedem în mîinile unuia ce subscria franțuzește: « Mr. Jean de Talmatzy ».

262 Oarecare din aceștia pare a se fi îngrijit de a lega volumul, adăugînd la început și la sfîrșit mai multe foi albe.

Partea cea veche a manuscrisului cuprinde un dicționar slavo-român între foile 41—215, cu intervaluri nescrise sau completate de altă mînă

---

[1] G â r l e a n u, *Catalogul Bibliotecei Centrale*, Buc., 1865, p. 55.

[2] *Библиотека Общества Истории*, Moscva, 1845, p. 113.

[3] Калайдович-Строев, *Описание рукописей Толстова*, Moscva, 1825, p. 265.

[4] Cf. *Revue de linguistique*, t.5, p. 241. — Această particularitate fonetică se observă însă și la Hațeg în Transilvania, cf. *Lex. Bud.*, Orthogr., p. 34.

* românesc.

posterioară, și o gramatică slavică, de o parte slavonește și de cealaltă românește, între foile 216—253, după cari urmează apoi nește socoteli aritmetice și astronomice, rețete medicale etc.

Manuscrisul d-lui Sturdza merită a fi studiat cu d-amăruntul în toate părțile sale și chiar de a fi publicat întreg, ceea ce nu intră în cadrul lucrării de față.

Ne-am mărginit dară de a-l examina numai în porțiunea cea veche a dicționarului.

Dăm mai jos și un facsimile de pe foaia 205 retro.

Toate literele inițiale sînt făcute cu roșu.

Cerneala e gălbuie.

După indici paleografice, acest dicționar e scris fără contestațiune în prima jumătate a secolului XVII.

Autorul a fost muntean, căci întrebuințează cuvintele *barză*, *rănichi* și altele, necunoscute pe aiuri, iar pe *ban* îl explică prin « domn », ceea ce ar fi fost peste putință în Moldova, unde boieria de ban n-a fost niciodată cuasiprinciară ca în Țara Românească, ba nici că a existat măcar în tot cursul secolului XVII [206].

Cuprinsul dicționarului prezintă o asemănare surprinzătoare cu cel de-ntîi dicționar tipărit al limbei paleoslavice, scris de către călugărul Pamba Berindă și publicat în prima edițiune la Kiev în 1627 sub titlul de: Леѯиконъ славенороссскій — carte de o raritate extremă chiar în Rusia[1] și pe care totuși o posedă la noi biblioteca Seminariului din București [207].

Dar cine a fost Pamba Berindă?

Arheologul rus Saharov schițează biografia acestui lexicograf în următorul mod:

« *Pamba Berindă s-a născut în M o l d o v a din părinți ortodoxi în secolul XVI. Călătorind de tînăr pe la locuri sfinte, el s-a călu|gărit în Ierusalim și a ocupat acolo diferite funcțiuni. Chemîndu-l apoi la sine episcopul de Lemberg Gedeon Balaban, i-a încredințat corectura cărților și priveghiarea asupra tipăririi lor în tipografiele din Sniatin și din Krilos. Aci Berindă a început compozițiunea Dicționarului său. După moartea lui Gedeon Balaban, rudele acestuia vînzînd tipografia la Kiev, a trecut tot la Kiev și Berindă* etc. » 263

El a murit în noua sa reședință la 1632[2].

Să observăm că numele de mirean al lui Berindă a fost Pavel și că el era nu numai lexicograf, dar și un excelent zugrav bisericesc totodată, autor al renumitelor *Ephemerides effigiatae Papebrochii*[3].

E curios că un slavon a tipărit cea de-ntîi gramatică a limbei italiene[4], pe cînd un român a făcut cel de-ntîi dicționar al limbei slavice [208].

Așadară între manuscrisul d-lui Sturdza și lexiconul lui Berindă asemănarea e mare; mai mult decît atîta, ea este așa de mare, încît ar fi dispus oricine de a admite că unul dintre ele a fost cunoscut autorului celuilalt.

Însă care pe care?

Dacă lexiconul lui Berindă ar fi fost cunoscut lexicografului muntean, ar urma că acesta a scris după anul 1627.

---

[1] H a n k a, *Dobrowsky's Slavin*, Prag., 1834, p. 258: « äusserst selten ».

[2] Cf. Сахаров, *Сказания русского народа*, Petersb., 1849, t. 2, part. 5, p. 6. — Cf. Z e g o t a P a u l i, *Starożytności Galicyjskie*, Lwów, 1840, p.43.

[3] M a r t i n o v, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis, 1863, p. 40.

[4] D i e z, *Gramm.*[3], t.1, p. 80.

Dacă Berindă, din contra, se va fi servit el de dicționarul nostru, atunci rezultă că acesta trebuie să fie cu mult timp anterior anului 1627.

Ei bine, sînt multe temeiuri de a crede cum că în adevăr Berindă va fi fost acela care a utilizat lucrarea cea muntenească.

Ne vom mărgini de a indica vreo două-trei:

În lexiconul lui Berindă sînt așezate în ordine alfabetică unele articole cari se află împrăștiate fără nici o ordine în manuscrisul d-lui Sturdza.

264 Așa la noi avem la f. 42: ꙗнанїѧ норюл домнꙋлꙋи, și apoi la f. | 44, iarăși: ꙗнанїѧ норꙋл домнꙋлꙋи, pe cînd la Berindă numai o dată la p. 342: ꙗнанїѧ ѡблакь господень.

Este lucru firesc că așezarea în ordine trebui să fie posterioară dezordinii.

Altceva.

În unele locuri manuscrisul oferă un pasagiu complet acolo unde în Berindă îl găsim scurtat.

Așa la noi avem la f. 46: внидасѧ съ внчмн своими даже до пролитїа кръве своеѧ, pe cînd în Berindă, la p. 5, citim: внидасѧ съ внчмн до пролитна крове своеа, adecă своими este omis.

De asemenea, într-un alt pasagiu, manuscrisul pune la f. 34: пондемъ на село и направнмъ водоважда напаѧти нощїю село, pe cînd în Berindă, la p. 24, lipsește cu totul începutul: пондемъ на село и.

E lucru firesc că redacțiunea cea scurtată trebuie să fie posterioară celei complete.

În fine, ortografia manuscrisului este mai arhaică, mai paleoslavică, mai grea decît a lui Berindă, de exemplu chiar în pasagiul de mai sus: кръве своеѧ, acolo unde cellalt m o d e r n i z e a z ă: крове своеа.

E lucru firesc că o ortografie mai veche denotă și un exemplar mai vechi.

S-ar putea dară crede că manuscrisul d-lui Sturdza, deși scris în Muntenia, totuși va fi căzut, cu mult înainte de 1627, în posesiunea lui Berindă în Moldova, unde a și rămas de atunci.

Limba dicționarului nostru ar concurge a întări această concluziune, înfățișînd unele ziceri ce par a nu se mai fi întrebuințat nicăiri la români de la 1600 încoace, cel puțin în România danubiană, deoarece nu le găsim de loc în numeroasele tipăriture și manuscrise din epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupul.

Vezi mai jos la cuvintele: *auă*, *zgarbură*, *funicel* etc.

Cu toate acestea, noi nu afirmăm cu o deplină siguranță cum că Berindă ar fi avut la mînă anume manuscrisul d-lui Sturdza, și iată de ce.

Afară de dilema propusă mai sus: unul din doi a cunoscut pe cellalt, mai este posibilitatea unei a treia ipoteze.

265 De ce oare Berindă, pe de o parte, și autorul dicționarului nostru, pe de alta, trăind amîndoi cam în același interval, n-ar fi putut consulta, fiecare în deosebi, una și aceeași fîntînă lexică anterioară, adecă vreo încercare manuscrisă de dicționar slavic, mai veche, rămasă necunoscută, pe care unul din ei a explicat-o apoi rusește sau mai bine rutenește, iar cellalt românește?

Ceea ce ar milita oarecum pentru această ipoteză, este împrejurarea că-n manuscris se află multe cuvinte serbe sau din dialectul sloven modern, pe cari autorul se vede a le fi adaus de la sine către fîntîna cea anterioară, căci nu le găsim în Berindă.

Mai este apoi și o altă considerațiune: călugărul moldovean de la Kiev citează într-o mulțime de locuri cărțile bisericești unde se citesc cuvintele

pe cari le explică, pe cînd dicționarul nostru a crezut de cuviință a suprima foarte adesea asemeni indicațiuni bibliografice.

Din cauza tuturor acestor puncturi de controversă, noi am pus ca dat aproximativ lungul interval dintre anii 1600—1630, deși criteriele interne și externe ne fac a bănui că el se apropie mai mult de cea de-ntîi decît de cea din urmă din aceste două cifre extreme [209].

Reproducem mai jos din manuscris vreo două sute de cuvinte.

Acolo unde vorba paleoslavică nu e destul de clară, noi completăm sensul între [ ] prin sinonime neo-slavice din Berindă, uneori și din contimpuranul său Mikalja[1].

Am profitat de această ocaziune pentru a oferi totodată un *specimen* de dicționar etimologic al limbei române, ceea ce ne lipsește cu desăvîrșire, căci lucrarea cea mai bună existinte, « Dictionnaire d'etymologie daco-romane » al d-lui Cihac, are în vedere numai elementele latine, ș-apoi și-n privința acestora păcătuiește la tot pasul prin neajunsul de metodă științifică, neajuns ce se urcă adesea la *non-plus-ultra*.

Pe lîngă exemple aduse altă dată[2] despre nemetodismul d-lui | Cihac, 266 vom mai cita aci unul singur, de o dimensiune așa-zicînd piramidală.

D-lui derivă (p.322) cuvîntul *zestre* dintr-un: « type latin *ex-staura* = *ecs-staura*, transposé et assimilé en *secstra-sestra*, d'un primitif latin *staura** du grec σταυρός pieu ».

Ca fonetică și ca logică, d. Cihac trăiește el oare în secolul lui Bopp și Ascoli?

Nu se află în lume nici un silogism și nici o metateză sau asimilațiune posibilă, cari să conducă pe un om serios de la « par » pînă la « averea miresei » și de la un *exstaura*, imaginar și el pe lîngă celelalte, pînă la *zestre*!

O singură etimologie de această natură — și la d. Cihac sînt cam multe — compromite o carte întreagă [210].

Acum cîteva observațiuni asupra unor particularități fonologice și morfologice, cari n-au putut intra în corpul Glosarului.

Autorul distinge imperfectul verbilor cu *-ire* de al verbilor cu *-ere*, cel de-ntîi fiind cu -їѧ, cellalt cu -ѣ, precum la f. 115: се кȣвенїѧ (= cuven*iea* de la « cuven*ire* ») și се кѫдѣ (= căd*ea* de la « căd*ere* »); de asemenea la f. 94: рѫтѫчїѧ(= rătăc*iea* de la « rătăc*ire* ») шн нȣ пȣтѣ (put*ea* de la « put*ere* »).

Imperativul negativ se formează din infinitivul întreg cu *-re*, precum la f. 108: нȣ дареци сфѫнта кѫннилор, нȣ лепѫдареци.

Perfectul simplu de la « dare » este: дѣде (f. 114), дѣдерѫ (f. 118); de la « punere »: пȣшȣ (f. 119); de la « prindere »: пріншȣ (f. 175).

Pluralul cu *-ure*: лȣкрȣре (f. 178).

De la « aducere » participiu prezent femeiesc: адȣсѫтоаре (f. 120), nu адȣкѫтоаре.

Plusquamperfectul conjunctiv: *vreaĭ băga* = « aĭ fi băgat »: де врѣй бѫга фїе-че ѡм ꙟтрѫнселе (неще касе), рѫтѫчїѧ шн нȣ пȣтѣ сѫ ꙗсѫ афарѫ ден ꙗле (f. 94) [Vezi p. 428, pct. 79].

Foarte des *ă* pentru *i* de-naintea lui *n*: ꙟмпынџе (f. 56), ꙟтрȣ мыне (slav. во мнѣ, f. 60); мынте (f. 55) etc., o particularitate care — lucru foarte semnificativ — ne întîmpină și în iscălitura | lui Berindă: Берында în loc 267 de Беринда, nume românesc, despre care cf. mai sus Notanda la textul no. XXIX [211].

---

[1] Micalia, *Thesaurus linguae illyricae*, Lavreti, 1649, in-16.

[2] *Columna lui Traian*, 1876, p. 17—32, 179—186, 235.

* La *Cihac*, I, p. 322: *staurus* (n. ed.).

Alături pe aceeași foaie 213: ρ8псєсє și ρ8мсєсє, cel de-ntîi prin asimilațiunea regresivă $mp = p$, cellalt prin asimilațiunea progresivă $mp = m$.

Un *u* pentru *i*: нєгрнж8лнк (f. 106).
Metateza lui *r*: шопръла = *șopărla*, și altele [212].

---

1. *acept* (j'attends, j'espère): чаю въспрїатн, а ч є п т а л8а. 170. — чаєтъ, а ч ѣ п т ъ. 171.

Forma *acept* alături cu *aștept* indică un compromis de etimologie poporană între *accepto* și *adspecto* (de unde ital. *aspetto*) [Add. 16].

2. *aćuare* (refuge, abri): скнтанїє, а ч 8 а р є. 149.

Lat. *acquieo*, formă primitivă pentru *acquiesco*, conservată în simplul *quieo*. Din *acquieo* a rămas posteritate numai la români, căci vechiul francez *aquoiser* « a liniști » vine prin *ad-quietiare* din adjectivul *quietus*. Tot din *quietus* ital. *cheto*, span. *quedo* etc., precum și al nostru [în]*cet*, [în]*cetez*. În Lex. MS. Pray: « *acsuedzu-me* (ач8єз8-мъ) contegor » [Add.7].

3. *agimă* (échalotte, allium ascalonicum): влашец. а џ н м а. 208.

Ung. *hagyma*. — Este de observat că polonii în *szalotka* și germanii în *Schlotte* numesc această plantă franțuzește: *échalotte*, iar serbii și croații în скалоња o numesc italienește: *scalogno*.

4. *aimintré* (autrement, de travers); възнак, прє дос, а н м н н т р ѣ. 54.

Cf. mai sus în textul no. XXXI: амннтрнлѣ.

5. *alăută nemțească* (harpe): г8слъ, а л ъ 8 т ъ н є м ц ѣ с к ъ [Berinda: гарфа, цітра]. 64.

Deși proteza lui *a* înainte de *l* este evidinte în moldovenescul *alămîie* = *lămîie* = ngr. λεμόνι, totuși inițialul *a* în *alăută* ar putea fi organic, deoarece cuvîntul derivă din arabul *alûd*, de unde portugezul *alaud*, pe lîngă care portugezii posedă și forma *laude*, întocmai ca noi *lăută*, de unde *lăutar* « muzicant țigan ». Cu toate astea, *t* în loc de *d* în *lăută*, *alăută*, ar indica mai curînd proveninţa din germanul *Laute*, venit la rîndul său din provențalul *laut*. În adevăr, *d* nu s-ar fi urcat românește la *t* cu atît mai mult, cu cît l-ar fi mănținut analogia în *laud*, *laudă*, *lăudà*. — Cf. și turc. *lavut*, *lavutha* « espèce de luth ».

268 6. *albugine* (certaine maladie des yeux): корволь [gr. βόρβορος?], а л б 8 џ н н є. 176. — ворвол, а л б 8 џ н н є. 188.

O conservațiune poporană foarte semnificativă a termenului medical latin *albuginem*, pe care francezii, din contra, l-au căpătat numai în timpii moderni pe calea științifică, mănținîndu-i forma nominativă *albugo* și neștiind de ce gen să-l facă: masculin ori feminin (Littré) [213].

7. *alcà* (jeu de bagues, espèce de tournoi oriental): трнзннцїє, лок ларг са8 8ндє алѣргъ ла а л к а. 151.

Turcul *halqa* « inel ». Cf. în balada poporană « Sîrb-sărac »:

Turcii mergea cîte doi
Ca să joace la halcà,
Sus în Haidar-pașà,
Și d-odată toți plecà...

Iar sîrbul se tot ducea,
De halcà s-apropià
Şi din fugă azvîrleà
Geridul său chiar prin ea...

ceea ce d. Alecsandri adnotează: « jocul consista întru a se repezi călare în partea unde se găsea halcaua spînzurată şi a zvîrli geridul astfel încît să treacă prin cercul ei »[1].

8. *alcg cu cugetul* (je réfléchis): размышлаю, семеєск, алег ку куџетул. 131.

9. *amu* (déja, donc, voici): оуже, аму саў іатъ. — оўбо, даръ, аму, адекъ. 199.

Cuvînt care trebui separat cu desăvîrşire de *acmu* sau *acum* (à présent), fiind sub toate privinţele = lat. *modo*, cu posteriorul a(= ad) ca în *a-proape*, *a-tît*, *a-tunci* etc. Pentru pierderea finalului *do*, cf. *cum = quomodo*. În Lex. MS Pray: « *acmu* — nunc, *amú* — jam » [214].

10. *armaş* (bourreau): ржадник, гъде, армаш. 134. — палачник, мъчюкаш, армаш. 112.

Cf. Notanda la textul no. XX.

11. *auă* (raisin): гроздъ, ауа, стругурул. 209. — грезновеніе, стругурін, ауа. 63.

Din latinul *uva* « strugur », de unde: 1 *oaă* prin *-uv-* = *-oa-* ca în « ploaie » din « plu*vies* »; 2. apoi *oauă* prin epenteticul *u* pentru a înlătura hiatul, ca în « rouă », | « ziua » etc.; 3. în fine, *auă* prin confuziunea iniţialului *o* cu articlul nedefinit *o*: *oauă* = *o auă*, pierdut de aceea ca în *strachină* = *o strachină* din ὀστράκινα. Este dară afereza unui *o*, iar nicidecum proteza unui *a*, precum credea d. Cipar. Macedoromânii numesc pînă astăzi strugurul *auă*. La noi însă cuvîntul se găseşte numai în limba secolului XVI, mai ales în Coresi, căci în exemplul din secolul XVII [pe care-l citează d. Cipar: « саў копт ауа » din Noul Testament de la Belgrad din 1648 (Apocal. XIV, 18), venerabilul canonic a uitat a ne spune[2] că la margine se află acolo explicaţiunea: «стругурул», negreşit nu în vederea sinonimicei, ci pentru că editorul ştia că lectorii nu vor mai înţelege pe arhaicul ауа [Add. 14].

269

12. *balegă* (fiente, braisin): мотила, балега [*Berinda*: гной, лайна]. 97.

Şi la serbi балега. Este una din vorbele lăsate la Dunăre prin invaziunile popoarelor turanice din veacul de mijloc. În diferitele dialecte tătare se zice pînă astăzi: *balgas*, *balhas*, *balgaş* etc.[3]; cf. mai jos la vorba *colun* [215].

13. *barbat la gură* (éloquent, littéralement: homme quant à la bouche): рѣчистый, барбат ла гуръ, чел зикътор. 133.

Să se observe claritatea neaccentatului *a*: barbat.

14. *barză* (cigogne): чапла, барзъ. 171. — брък, барзъ. 204.

Cuvînt necunoscut în Moldova şi în Transilvania. Are afiliaţiuni sigure numai cu limbile celtice. În unele dialecte franceze o varietate de barză (ardea garzetta, Buschreiher)

---

[1] A l e c s a n d r i, *Poezii poporale*, ed. 2, p. 109. — O descriere pe larg a acestui joc, vezi în Караџић, *Lexic.*, p. 802.

[2] C i p a r, *Principie de limbă*, p. 90.

[3] C a s t r é n, *Nordische Reisen und Forschungen*, t. II (1857), p. 138, 156.

se cheamă pînă astăzi *bardel*, deminutiv dintr-un *bard* «barză»[1]. Despre vechii galli, Turnebiu ne spune că la dînşii cîntăreţii se numeau *bardi*, iar ciocîrlia *bardaea* sau *bardala*[2]. Să nu uităm că şi numele latin al berzei: *ciconia*, în dialectul prenestin *conia*, însemnează de asemenea «cîntătoare», de la radicala *can*[3]. Să mai amintim că la celţi cuvîntul *bard-* prezintă o formă armoricană asibilată *barz*[4], deşi această tranziţiune, negreşit, este nedependinte de cea românească[5] [216].

270 15. *băsău* (violence, passion): ѹвєнїє, хїєрвєнцѣлъ, в ъ с ъ ȣ. 196.

Cf. mai sus textul no. 1.

16. *băsăuri*, plur. (haines, jalousie): завнды, в ъ с ъ ȣ р и. 189.

17. *băsăos* (envieux, haineux): рєвнивн, в ъ с ъ о ш и. 196.

Băsău, *băsăuri*, *băsăos*, adecă radicala lor *băs* cu sensul general de « ceva rău », pare la prima vedere a avea multe rude în familia ario-europee. Vom indica numai pe litv. *baisùs* « groaznic », germ. *bōse* « rău », slav. бѣсъ « demon », celto-bretonul *bos* «ciumă» etc., cari însă toate, deşi se împacă pe calea consonantică printr-un prototip cu *bh*, totuşi prezintă dificultăţi vocalice şi ar putea să se fi născut din nişte tulpine diferite. Românul *băsău*, în orice caz, nu este împrumutat de nicăiri, ci cată să fie la noi o moştenire anteromană. Cuvîntul se mai aude pe alocuri în Moldova şi-n Transilvania. În Lex. MS. Pray: « *beseu* — injuria » [217].

18. *bişug* (abondance): оугобжєнїє, в и ш ȣ г. 62. — излишєство, в и ш ȣ г. 80. — ѡбилиє, в и ш ȣ г, сацїȣ, дєн дєстȣл. 164.

Ung. *bōség*, cu trecerea normală a finalului *ég* la români în *ug*, ca şi-n *mesterség* = *meşteşug*, *betegség* = *beteşug* etc. Astăzi se zice *belşug* sau *bilşug*, cu inorganicul *l*.

19. *blem*, v. imper. (allons! marchons!): пондєм на сєло, в л є м ла къмп. 54.

După cum a observat-o deja Lexiconul Budan (p. 58), este o remarcabilă conservaţiune a conjunctivului latin *ambulemus*. Afereza primei silabe e întocmai ca în *buric* = *umbilicus*.

20. *blénde* (émérillon, falco aesalon): вєтрȣшка, в л ѣ н д ѣ [*Mikalja*: vitruscja, smeriglio]. 211.

D. Pontbriant (p. 78) aduce forma *bléndă* cu semnificaţiunea de « épervier », adecă « falco nisus », ceea ce nu este exact. Francezul *émérillon* = engl. *merlin* = germ. *Schmerl* etc. vine din lat. *merula* « mierlă ». Cu această ocaziune Littré (t.2, p. 1344) observă: « le nom des animaux passant très facilement d'une espèce à un autre ». Tot aşa românul *blénde* «émérillon» însemnează propriamente « porumbel », în limba litvană *balàndis* = *balàndias*, de gen feminin, adecă întocmai ca a noastră *blénde* din *bălànde*. Cuvîntul însă există şi-n familia eranică. În limba osetică *balon*, *balan*, cu pierderea dentalei finale, se numeşte

---

[1] Diefenbach, *Origines Europeae*, Frankfurt, 1861, p. 241.

[2] *Ibid.* — Cf. Stokes, în Kuhn, *Beiträge*, t.5, p. 446.

[3] Corssen, *Ausspr.*[2], t.2, p. 248.

[4] Belloguet, *Glossaire gaulois*, Paris, 1872, p. 111.

[5] Cf. observaţiunea mea mai sus, p. 190, nota 5. — Despre *d*=*z* chiar la vechii galli, vezi Stokes, în Kuhn, *Beiträge*, t.7, p. 55. — Oare nu cumva dintr-un celtic *barza* se va fi născut actualul spaniol *garza* (portugez *garça*) « barză », pătruns apoi şi-n Italia? Cît pentru trecerea iniţialului *b* în *g* la spanioli, cf. *guró* din franc. *bourreau*, *gorracho* pentru *borracho* din *ebriacus* etc.

un porumbel de o varietate mare, probabilmente « pigeon culbutant »[1]. Semnificaţiunea fundamentală a *blendei* « pigeon culbutant » cată să fi fost « pasere ce zboară foarte sus », cf. pers. *bala* « sus », *baland* « nalt », în dialectul mazanderanic *balandè*, în dialectul ghilanic *buland*[2], la curzi *belind* şi *băliandī*[3]. În adevăr, această pasăre întrece prin nălţimea zborului pe toate celelalte varietăţi columbine: « erhebt sich höher als irgend eine andere Taube »[4]. În Glosar I, no. 25, am văzut deja o formă asibilată a cuvîntului: *blénze*.

271

21. *bobou* (sarreau, espèce de manteau grossier): портъ. б о б о ȣ, зѣкїє. 116.

În Lexiconul Budan (p. 68): *bubâŭ* « sarecă ». Din ung. *guba* prin asimilaţiune consonantică regresivă peste silabă: $g + b = b \div b$. Cf. românul *bumb* = ung. *gomb*.

22. *bogasiu* (espèce d'étoffe): плащаница, цȣлцȣ б о г а с ї ȣ, пънзъ де бȣмбак. 113.

Cf. mai sus Notanda la textul no. XXXI.

23. *bosnat* (sombre, morose): посȣплен, посоморът, б о с н а т, ·Ѳикис. 117.

D. Cihac (p. 27) derivă vorba *bosumflat* din *bot-îmflat*. Atunci şi *bosnat* ar fi *bot-nat*. În *botnat* = *bosnat* trecerea lui *t* în *s* s-ar justifica prin influinţa lui *n*, grupul *-sn-* fiind iubit la români (cf. dume*sn*ic din dome*st*icus, mo*şn*ean din mo*şt*ean etc.). Dar cum oare să se explice trecerea lui *t* în *s* între vocale în *bosumflat*? Noi credem dară că nu este *bot-imflat*, ci *bot-suflat*, întocmai ca în francezul *bour-souflé* = *boud-souflé* (Littré), de unde *bossuflat* = *bosuflat* prin asimilaţiunea *ts* = *ss* = *s*, şi apoi *bosumflat* prin etimologia poporană din *umflat* [Add. 19].

24. *boziu* (gazon): стволїє, покрива, б о з ї ȣ л. 140.

În Lexiconul Budan (p. 65) numai *bozu* « sambucus ebulus » = ung. *bodza*, serb. база, pol. *bez*, rus. бузина etc. *Boziu* « gazon » este cu totul alt cuvînt. Cf. pentru -*z* -pe mediolat. *wazo*, valonicul *vazon* = franc. *gazon*, germ. *Wasen*, iar pentru *bo-* pe serb. бȣс « gazon ». Forma română pare a fi intermediară [218].

25. *brănişor* (cordon des chausses): ѡплет, б р ъ н и ш о р. — гатник, б р ъ н и ш о р. 205.

26. *branişte* (forêt): шȣма, б р а н и щ е. 211.

Cf. mai sus textul no. XXVI. — Cuvîntul mai există în Transilvania, de vreme ce în Molnar (p. 165) se găseşte: « Wald, кодрȣ, пъдȣре, б р а н и щ е.

27. *căcăréză* (boue, fange): грѧза, гȣною, тинъ, к ъ к ъ р ѣ з ъ. 63.

O etimologie poporană foarte interesantă din slavicul грѧзь « noroi » [219].

28. *calo* (bourreau): мȣчител, гъдѣ, мȣнчиторюл, к а л о. 98. — спекȣлатор, к а л о. гъде, херер. 147.

272

Astăzi *calău*, cu augmentativul *-ău*. Forma *calo* aruncă o neaşteptată lumină asupra acestui cuvînt, înlăturînd orice etimologie ipotetică. Este din punct în punct ţiganul *kalò* « negru », epitet pe care şi-l dau ţiganii ei înşii[5]. Prin urmare, ca semnificaţiune fundamentală, *calău* « bourreau » însemnează « ţigan ». Cum că calăii la noi au fost, în adevăr mai totdeauna dintre ţigani, vezi mai sus Glosar I. Străbunii noştri pînă întru atîta nu erau în stare de a-şi închipui că un calău poate fi altceva decît ţigan, încît Cazania mitropolitului Varlam reprezintă pe un ţigan tăind capul sîntului Ion Botezătorul![6]

---

[1] Fr. Müller, în Kuhn, *Beiträge*, t.5, p. 256.

[2] Melgounof, *Dialectes de Mazanderan et de Ghilan*, în *Zeitschr. d.d. morgenl. Gesell.*, t. 22 (1868), p. 198.

[3] Lerch, *Forschungen über die Kurden*, Petersburg, t.2 (1858), p. 157.

[4] *Nemnich*, *op. cit.*, t.1, p. 1131.

[5] Pott, *Die Zigeuner*, t.2, p. 107: „Kálo = Zigeuner".

[6] Карте ромѫнѣскѫ де ·ѫвѫцѫтȣрѫ, Їаш, 1643, part. 2, f. 113 retro.

29. *câtușă* (chatte): мъчка, к ъ т ȣ ш а. 207.

O posteritate probabilă din lat. *catus* « pisică », de unde *cătușă* ca deminutiv. Cf. provenț. *cat*, franc. *chat*, iar la spano-portugezi și la italiani cu scăderea lui *c* la *g*: *gato* și *gatto*. Să nu se uite însă litv. *kātas* « pisoi », slav. [котъ, celticul *cat* etc. Actualul nostru *cotoi* poate să fie din *catoniŭ* prin asimilațiunea vocalică *a*+*o* = *o*+*o*, cf. *noroc* din slav. нарокъ.

30. *căvan* (plateau d'une balance): шалка, талерȣл саȣ к ъ в а н ȣ л кȣмпенїй. 172.

Nu este tot una cu *găvan* « saladier de bois » (Pontbriant), metateză din serb. și bulg. баган « saladier de bois ». A nu se confunda de asemenea cu *gavanos* = turc. *qavanos* « pot ou vase de terre ». Talerul cumpenei fiind f e r e c a t, cuvîntul *căvan* ar putea deriva din slav. кованъ « ferecat », dacă s-ar găsi undeva și la slavi [cu aceeași semnificațiune, căci altmintrea etimologia nu va fi sigură [Add. 65].

31. *celar* (cellier): камара, ч е л а р. 206.

Lat. *cellarium*. Țăranii din Muntenia întrebuințează acest cuvînt pînă astăzi.

32. *chilălăesc* (hurler, glapir): скомлю, к ї л ъ л ъ е с к, ȣрлȣ. 137.

Onomatopee. Românul *ki* presupunînd necesarmente pe primitivul *cl-* (cf. *chiar* = clarus, *cheie* = clavis, *închis* = inclusum etc.), forma originală cată a fi *clelălăesc*, în care se unesc onomatopeea urletului la greci: κλά[ζειν], κλα[γγεῖν], κλα[γγάνειν], cu acea la romani: *ulula*[*re*]. Romanii însă aveau și ei pentru cățéi o onomatopee cu *cl*: *clatire*[1], de unde forma reduplicată este *clalatire* = *chelă-*. Românul *chelălăi* se întrebuințează de asemenea numai pentru cățéi. — Cf. în Lex. Bud., p. 617 forma: скилълъеск = *ex-clala-*.

273 33. *cinghiresă* (danceuse, joueuse de [harpe): гȣселници, ч и н г и р ѣ с е, жȣкътоаре. 178.

De la *ćeng*, numele harpei orientale, mai ales persice[2], de unde *ćenghî* « cîntăreț » [Add. 66].

34. *ćocotniță* (parasite, écornifleur): притрапезник, ч о к о т н и ц а, лингътор, месар каре пъзѣще маса. 123. — шепотник, чокотница, баламȣт.

Ciocotniță mai avea la noi și o semnificațiune oficială: τζοκκότνητζες, ἐκεῖνοι ὅπου μαζώνουν τὰ ἀφεντικὰ τέλη (ceux qui perçoivent les impôts des hospodars), zice un glosar grec din epoca lui Mihai Viteazul [3]. Înlăturînd sufixul secundar *-niță* (cf. *clopotniță* de la *clopot*), ne rămîne tema *ciocot-*, cu care se întîlnește vechiul rus *чиготь* « ministru » [4], în alte fîntîne [ruso-slavice чиготъ « calău » [5]. Semnificațiunea fundamentală a cuvîntului este « curtezan », de unde, pe de o parte, « funcționar », pe de alta, « parazit » sau « lingușitor », ca și în ital. *cortigiano*, fr. *courtisan*. La noi, ca și la ruși, cuvîntul pare a fi de origine tătară [Add. 42].

35. *cerĭu*, *cerșut* (je demande, demandé): прошȣ, ч е р ю еȣ; проси, ч ѣ р е ел; просиџ, ам ч е р ш ȣ т; просите, ч ѣ р е ц; просиша, ч е р ш ȣ р ъ. 127.

Lat. *quaero*. Dezvoltarea formei *cerșut* — *cerșură* din *cerĭu*, de unde apoi *cerșesc*, *cerșitor* etc., pe cari toate d. Cihac (p. 49) nu le-a înțeles, este fenomenul fonetic foarte remarcabil al trecerii lui *rĭ* (*rj* sau *ry*) în *rș*, după cum îl vedem în unele dialecte slavice și la greci în cel tzaconic. Cf. mai jos la cuvîntul *măciucaș* [Add. 9].

---

[1] W a c k e r n a g e l, *Voces variae animantium*, Basel, 1867, p. 27.

[2] Vezi imaginea acestei harpe în L a n e, *Thousand and one nights*, t.I, p. 228.

[3] L e g r a n d, *Poëmes historiques en grec vulgaire*, Paris, 1877, p. 26.

[4] *Азбуковникъ*, în Сахаров, *Сказания*, t.2, cart. 5, p. 190.

[5] M i k l o s i c h, *Lex.* p. 1116. — Cf. [M a t z e n a u e r, p. 138: « чиготъ, lictor, satelles, optimatum unus, consiliarius principis, — za j i s t é c i z é ».

36. *cioae* (métal, bronze): їдол въръсат де арџинт саꙋ де алтъ ꙍаре-че, ч ї ꙍ а е, кꙋм ера ꙟн зилеле векїи. 83. — илектрон, ч ї о а е. 84.

Astăzi *cioae* şi *acioae* (Pontbriant), mai mult în sens de bronz de clopote, « Glockengut » (Lex. Budan). Vine direct din ital. *acciajo* « oţel » = mediolat. *aciarium* şi *azzaium* (Du Cange) [Add. 26].

37. *ćovlică* (chouette): сова, бꙋхница, хꙋхꙋрез, ч о в л и к а. 185.

Cuvîntul provenind necontestabil din deminutival slavic совнка, de la сова « bufniţă », ne procură două băgări de seamă: 1. trecerea iniţialului *s* în *ć* (ч); 2. epenteza lui *l*: *ćovlică* în loc de *ćovică*, ca şi mai sus în *bilşug* din *bişug*, *molitvelnic* din молитвенникъ etc. [220].

38. *coderişte* (manche): дръжали, к о д е р и щ е. 215.

274

D. Cihac (p. 57) trage cuvîntul d-a-dreptul din *cóadă* prin sufixul *-işte*. Dar atunci de unde vine medialul *-r-*? *Coderişte*, mai corect *codărişte*, derivă din *coadă* prin analogie cu *toporişte* = *topor-işte*, unde *r* este organic.

39. *coftărie* (espèce d'étoffe précieuse): препрꙋда, кофтърїѧ [*Berinda*: шарлатнаа шата]. 125.

Vezi Glosar I, no. 1.

40. *colun* (âne sauvage, onagre): ѡнагры, к о л ꙋ н и. 160.

Iarăşi un cuvînt, ca mai sus *balegă*, rămas în România de la hoardele turanice din veacul de mijloc. La calmuci, la kirghizi, în Hiva şi-n Buharia, asinul sălbatec, la unii şi mînzul de cal, se numeşte pînă astăzi *kulan*, *chulan* şi chiar *kulun*[1], de unde vine directamente românul *colun*. Miklosich (Lex. 298) a găsit cuvîntul şi într-un manuscris slavic, dar n-a putut să-l explice, zicînd numai: « animal quoddam ».

41. *confet* (bonbon).

Vezi mai jos la cuvîntul *ghidinac*.

42. *contăş* (espèce de vêtement de dessus): скꙋтъ, хайнъ де сꙋпра, к о н т ъ ш. 137.

Vezi Glosar I, no. 20, unde este forma кинтешꙋ.

43. *cotëiu* (dogue, espèce de chien): слѣдникъ, к о т ѣ ю. 208.

Augmentativ dintr-un *cot-* « cîne », de unde deminutivele *căţel* şi *căţea*. Nu vine din latinul *catulus*, prin care s-ar explica numai deminutivele, dar nici din maghiarul *kutya* (cîne), deoarece maghiarul *ty*, pronunţat aproape ca *kĭ*, nu trece la români în *t* [221]. În limba albaneză « cânele » se cheamă *kut*, *kuta*, de unde se deduc toate formele române. Există de asemenea în limbile eranice: oseticul *khuḍ*, afganicul *kûth*, apoi hindustanicul *kutha* etc.[2] [Add. 84].

44. *crieri* (cerveau, cervelle): мозок, к р ї е р ї и. 205.

D. Cihac (p. 63) trage cuvîntul din lat. *cerebrum* printr-un intermediar imposibil *creebrum*. D-sa a uitat pe alban. *krie* « cap », de unde de-a dreptul *crie-re* ca din *spina*—*spina-re* [Add. 43].

45. *culme* (crinière de cheval): грива, к ꙋ л м е. 205.

Lat. *culmen*. În sens de «coamă» nu se află nici într-un dicţionar român.

---

[1] N e m n i c h, *op. cit.*, t.1, p. 1504, 1513.

[2] P o t t în K u h n, *Beiträge*, t.3, p. 299. — Cf. D i e f e n b a c h, *Vergl. Wörterb. d. goth. Spr.*, t.2, p. 584, şi mai ales J u s t i, în *Revue de linguistique*, t.6 (1873), p. 95—6.

275 46. *drăstă* (sorte de sac ou de besace): вал'ѣвница, д р ъ с т а. 208.

Cf. cuvîntul ce urmează.

47. *dărştină* (cilice, sac, habit grossier): вретище, сак де пър, д ъ р ш и н ъ, цол. 55.

Din дръста prin sufixul *-ină* (cf. *ţol-ină* din *ţoală*). Vezi mai jos cuvîntul *taistră*.

48. *deh* (mais! laissez donc!): но, д е х. 107.

E curios de a găsi aceeaşi exclamaţiune cu acelaşi sens în limba sanscrită धिक् (dhik) « Ausruf der Unzufriedenheit, des Vorwurfs, der Geringschätzung », de unde şi verbul धिक्कार (dhikkar), ceva ca « a dehăi », « seinen Unwillen zu erkennen geben »[1]. Albanezul *deh*, identic cu al nostru prin formă, şi certamente moştenit de la acelaşi substrat anteroman al poporaţiunii balcanice, nu mai are sensul cel negativ al interjecţiunii sanscrite, devenind « interjezione di preghiera »[2]. E cu totul de altă natură serbul де! « wohlan, age »[3], care vine prin scurtare din гајде, ca şi turcul *de* în: *de* imdi! *de* baqalîm! etc. Afară de români şi albanezi, interjecţiunea sanscrită nu s-a conservat intactă nici într-o limbă europee. Latinul *fi*, cu vocală lungă în Plaut, a suferit obicinuita trecere italică a lui *dh* în *f*, ca în *dhuma* = *fumus* etc., şi a pierdut guturala finală.

49. *dereg* (je dirige): направи, д е р ѣ џ е. 215.

Singurul caz, în care ni s-a întîmplat a găsi acest cuvînt cu sensul propriu al latinului *dirigo*. Pentru celelalte semnificaţiuni, vezi Cihac (p. 81—83), unde însă d-sa amestecă pe *ridic* şi pe *diredic*, cari n-au a face de loc, nici imediat, nici mediat, cu *dirigo*.

50. *dezgauc*, *descauc* (je germe, je pousse, je commence a poindre): изникцаю, десфак, д е з г а ȣ к. 191. — развотѣніе, д е з г ъ ȣ к а р е, кънд се д е з к а ȣ к ъ мȣгȣрȣл. 130.

Este învederat de aceeaşi origine cu *găoacă* sau *ghioacă* « cosse, écaille, conque, coquille », care însă tocmai de aceea nu se poate deriva din lat. *cochlea*, după cum o face d. Cihac (p. 109), admiţînd un tip intermediar *cleoca*. Formele verbale *gauc* şi *cauc*, pe cari ni le procură glosa de faţă, departe de a indica vreun *l* muiat, ne dau necesarmente ca proto-
276 tip un *cauca*, care se şi găseşte, în adevăr, la albanezi | cu acelaşi înţeles: *kafka* « Hirnschädel, Gehäuse der Schnecken, Muschelthiere und Schildkröten »[4]. Albanezii mai posedă şi o formă contrasă *kokă*. Glosa noastră ne arată totodată că, înainte de scăderea definitivă a lui *k* la *g*, se întrebuinţau deopotrivă ambele forme: *cauc* şi *gauc* [Add. 18].

51. *dezgrăesc* (je nie, je renonce): не ѡтрыцайсѧ, нȣ те лепъда, нȣ те д е з г р ъ н. 109.

Ca compoziţiune, cf. ital. *disdico*, fr. *dédis* etc., dar şi slav ѡт-рицати.

52. *dezvoalbere* (art. habileté, adresse): извитїе, д е з в о а л б е р е, мъестрїе; — извитїе притчю, д е з в о а л б е р е а пилде, легътȣръ а кȣвенте фрȣмоасе. 89.

O admirabilă păreche logică şi etimologică (*dis* + [in] + *volvo*) pentru italianul *disinvoltura*, pe care francezii, neavîndu-l acasă, au fost siliţi să-l ia pe dintregul din Italia.

---

[1] Böhtlingk—Roth, t.3, p. 959. — Cf. Gubernatis, *Piccola enciclopedia indiana*, Torino, 1867, p. 395: « dhik, interiezione di malcontento, di chi è contrariato, di abborrimento, di disprezzo ».

[2] Rossi, *op. cit.*, p. 254.

[3] Караџић, *Lex.*, p. 174.

[4] Hahn, *op. cit.*, *Lex.*, p. 44.

53. *dichis* (instrument, ustensile): ѡрȣдїе, дикис, скȣлъ де лȣкрȣ, ȣнѧлтъ. 167.

De la români cuvîntul a rătăcit și într-un manuscris paleoslavic: дикисѧ ни имамъ, ceea ce Miklosich (Lex. 161) a tradus pe ghicite: «ἐφόδιον, viaticum», adăogînd însă: «vox dubia». După analogia: *închis* (= *inclusum*), *deschis* (= *disclusum*) etc., dichis, mai corect *dechis*, adecă *chis* cu *de* ca în «*de* făcut», «*de* dres» etc., pare a fi latinul *clusum* = ital. *chiuso* «gard, ogradă» = franc. *clos*, indicînd astfel instrumente de construcţiune, cu sensul primitiv al latinului *instrumentum* sau *strumentum* din *struo*, pe cînd instrumentul în genere, pentru orice fel de lucru, era ȣнѧлтъ, întrebuinţată de-ntîi, probabilmente, numai la plural: ȣнѣлте = *unealte*, o compoziţiune curat românească din *une-alte*, adecă «de toate». Etimologia propusă de d. Cihac (p. 299): «*unealtă* = *utensilia*, transposé en *uneltia* (avec sincope de *si*)» este foneticește tot ce poate fi mai imposibil. Astăzi *dichis* se întrebuinţează mai mult în sens de «bună rînduială»: *a dichisi* «ordnen im Hause», «Zucht halten» (Molnar, p. 97) [Add. 8].

54. *dodiesc* (je vexe, je tracasse, je taquine): пакоцȣ, сȣпър, фак пакосте, додїеск. 112.

Cf. paleo-slav. додѣıати «molestum fieri», pe care însă Miklosich nu-l verifică prin dialectele slavice moderne. Brugmann constată în sanscrita vedică o radicală reduplicată *dhudhu* cu același sens de «superare», de unde derivate *dudhitas*, *dudhis* etc.[1]

55. *dracilă* (plante épineuse): драчїе, мъчешȣл саȣ драчилъ. 66.

Cf. *drocila*, numele dacic al plantei «quinquefolium», conservat în Apuleius, contimpuranul lui Traian[2]. Identitatea sufixului e cu atît mai remarcabilă, cu cît cele mai multe numiri dacice de plante, în Apuleius și-n Dioscorid, prezintă același sufix *-la* sau chiar *-ila*: doch*ela*, stirsoz*ila*, diod*ela*, πριαδ-ηλα, τουλβ-ηλα, μιζ-ηλα, καροπιθ-λα etc. La slavi cuvîntul драчїе, niciodată cu sufixul *-la* sau *-ila*, e cunoscut numai celor meridionali și n-are nici o etimologie slavică. Astăzi se zice la noi mai mult *dracină*, cu finalul *-lă* trecut în *-nă*, întocmai ca în *seamăn* = *similo* sau în transilvanul *nicovană* = *nicovală*[3] = slav. наковало [222].

277

56. *drob de om* (entrailles): ȣтробнцѧ, дроб де ом. 205.

Interesant specimen român de o duplă etimologie poporană. Din paleoslavicul жтроба «intestine», serbii și bulgarii, printr-o etimologie poporană, au făcut дроб[4]. Românii aveau deja mai de-nainte pe дробь, tot de la slavi, în sens de «ceva mărunt», de la дробити = [z]*drobi*. Luînd acum de la serbi sau de la bulgari pe дроб «intestine», românii au observat că el se confundă cu *drob*-ul cel de sare sau de altceva și iată că ei s-au grăbit a-l traduce curat românește, dar literalmente, prin *măruntaie*, adecă prin ceea ce d. Cihac (p. 159) în deșert pune într-o legătură logică cu latinul *minutalia* «bagatelles», care nu se aplica niciodată la un corp uman sau animal. Al nostru *măruntaie* «entrailles», latin numai ca material, este sub raportul logic o etimologie poporană română din *drob*-ul cel provenit prin etimologie poporană serbo-bulgară de la paleo-slavicul жтроба. *Drob* «entrailles» a rămas însă și el în limba română, dar aplicîndu-se mai ales

[1] În Curtius, *Studien*, t. 7, p. 191, 210.

[2] Grimm, *Gesch. d. deutschen Spr.*, t. 2, p. 806.

[3] *Lex. Bud.*, p. 447. — Există și o formă *nocovană* (Molnar, p. 6), cu asimilaţiunea vocalică $i+o=o+o$.

[4] Безсонов, *Болгарскiе песни*, part. 3, p. 92: «дробъ, печенъ, внутрѣнности».

la intestinele dobitoacelor, « tripailles, frissure », astfel că etimologia poporană cea duplă a dat naştere şi la o diferenţiare logică[1] [Add. 22].

57. *dudă* (tuyau, tube): врѕтка, цѣвїе саѕ д ѕ д а. 55.

Litv. *duda*, serb. дѕда etc. (Matzenauer) [223].

58. *duméstec, duméstică* (apprivoisé, appartenant à la maison): вита де касъ, д ѕ м ѣ с т и к ъ. 98. — дѕхъпиѳонскїи, дѕх д ѕ м ѣ с т е к. 67.

Lat. *domesticum*. Astăzi se zice *dumesnic, dumesnică*, cu trecerea *st* = *sn*, analogă cu acea în *moşnean* din *moştean* [Add. 58].

278 59. *duvalmă* (étalon): лакинар, д ѕ в а л м ъ. 205.

Neînţelegînd cuvîntul pretins slavic лакинар, n-am şti cu preciziune ce să însemneze românul *duvalmă*, dacă nu ne-ar veni în ajutor, din fericire, mai multe consideraţiuni foarte convingătoare. Mai întîi, iată în facsimile tipo-fotografic întreaga foaie 205 verso, 279 în care figurează cuvîntul *duvalmă*, precum şi mai multe alte arhaisme române, reproduse în Glosarul de faţă [vezi p. urm.].

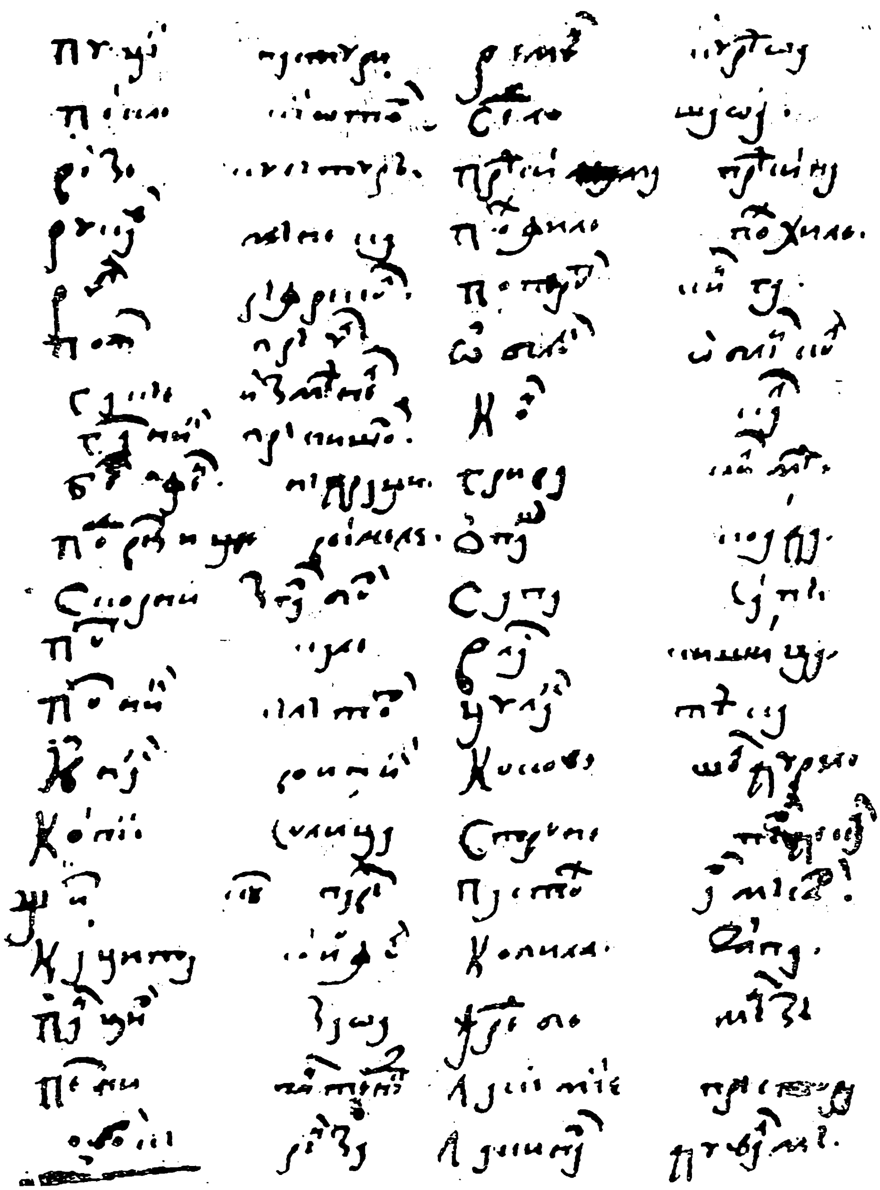
Aşadară *duvalmă* este pus în lexicon între cai: пастѕх — армъсар, кобила — іапъ, ждребе — мънзъ, лакїніе — пръстѕръ (vezi acest cuvînt mai jos), лакинар — дѕвалмъ. Miklosich (Lex. 154) a găsit în două manuscrise slavice cuvîntul двалма cu sens de « domitor equorum » şi de « equorum pastor ». Celebrul slavist de la Viena n-a descoperit însă nici o vorbă analogă în vreo limbă slavică. Este evidamente românul *duvalmă*, care însemnează prin urmare « étalon », după cum şi poloneşte *stadnik*, literalmente « turmaş », însemnează în acelaşi timp « étalon » şi « conducteur de chevaux ». Tot aşa vom vedea mai jos că *prăstură*, pusă lîngă *duvalmă*, vrea să zică « iapă de prăsilă ». Dar de unde se trage vorba? Iată o cestiune foarte grea. Medialul *v* între vocale nefiind niciodată original în cuvintele române cele vechi, căci totdeauna se vocalizează[2], trebui să admitem că-n *duvalmă* el n-a devenit medial decît numai prin unirea posterioară a două vorbe separate. Noi îl descompunem dară în prepoziţiunea *de* şi numele *valmă*. Prin influinţa labialei ce-i urmează, *de-* a trecut în *du-*, ca în *dimic* = *dumic* sau în *dupre* = *depre*. Vom avea astfel un cal « de valmă », în analogie cu cal *de-ham*, *de-olac*, *de-jold*, *de-fugă* etc. Mai rămîne de cercetat originea elementului constitutiv *valmă*. Este al nostru *valmă* « împreună » (cf. *de-avălmaş* « copropriétaire » sau « associé »), de unde *duvalmă* « cal de împreunat » adecă « étalon ». *Valma* putea să fi avut şi înţelesul de « turmă » = « *ensemble* d'animaux ». Atunci *duvalmă*, ca şi polonul *stadnik* « étalon », de la *stado* « troupeau », ar însemna « cal *de-turmă* ». În orice caz, este o compoziţiune din *de* şi *valmă*. *Duvalmă* diferă de *armasar*, ca şi *prăstura* de *iapă*, prin aceeaşi nuanţă ca italieneşte

---

[1] A n d r e s e n, *Ueber deutsche Volksetymologie*, Heilbronn, 1877, p. 4—5, distinge următoarele patru categorie de etimologie poporană: « *Auf der höchsten Stufe stehn Bildungen, deren formelle Verdunkelung mit einer Aenderung der Bedeutung verknüpft ist. Darnach folgen Wörter, die zwar ebenfalls und in nicht geringerm Grade entstellt sind, aber den ursprünglichen Begriffsstgehalten haben. Eine andere Klasse begreift solche Formen, welche sich nicht ohne Widerspruch der Bedeutung lediglich durch den Einfluss eines äusserlich nahestehenden bekannten Wortes gestaltet haben. Endlich lässt sich eine Anzahl Wörter unterscheiden, deren volkstümliche Deutung auf einem Misgriff zwischen zwei Homonymen beruht* » *. Cazul de mai sus reprezintă ultimele două categorie, şi chiar ceva mai mult.

* „Pe treapta cea mai înaltă se află formaţii a căror denaturare formală este legată de o schimbare a sensului. Urmează, după aceea, cuvinte care sînt şi ele deformate în aceeaşi măsură, dar au păstrat conţinutul noţional iniţial. O altă clasă cuprinde forme care au rezultat, nu fără contrazicerea sensului, numai prin influenţa unui cuvînt cunoscut, apropiat din punct formal. Şi, în sfîrşit, se poate distinge un număr de cuvinte a căror accepţiune populară se bazează pe o alegere greşită între două omonime" (n. ed.).

[2] C i p a r, *Gramm.*, t. I, p. 82.

stallone, *guaragno* și *emissario*, franțuzește *cavale* și *jument*, polon. *ogier* și *stadnik* etc. Vom vedea mai jos la cuvîntul *prăstură*, că *ducalmă* și *prăstură* se aplicau numai la rasa cea mai superioară, la cai « măiestri » [Add. 63].

60. *epăngé* (espèce de manteau militaire): хлѣмис, епънџѣ [Berinda: жолнѣрскаѧ шата]. 60.

Turc. *ïepăngè*, de unde serb. јепѫнџе, neo-gr. γιαπουντές, rus. епанча etc.

61. *famen* (eunuque, châtré): скопец, фаменѫл. 137.

Mai corect, *fémen*, cu *a* din *e* ca în *fată* = *fétă*. Cuvînt foarte remarcabil, care presupune un tip latin *feminus*, format din *femina*, ca *viduus* din *vidua*, cu sens de « barbat ca femeie ». Să se observe, în treacăt, că de la *femina* n-a rămas în Dacia lui Traian nici o posteritate, căci *femeia* nu derivă din *femina*, de unde am avea *feamenă*, după cum este la macedoromâni (cf. *geamenă* din *gemina*), și nici din *femella*, de unde am avea *femea* (cf. *stea* din *stella*, *purcea* din *porcella* etc.), ci vine din adjectivul « [pars] *feminea* », după cum românul zice pînă astăzi « parte *femeiască* » = *femeie* [224]. Pentru pierderea substantivului, cf. în toate limbile romanice: *iarnă*, *verno*, | *invierno*, *hiver* etc. din « [tempus] *hibernum* », *fîntînă*, *fontana*, *fontaine* etc. din « [aqua] *fontana* », *albina* din « [musca] *alvina* » și altele. Întocmai ca la noi *femeie* = *feminea*, tot așa la serbi adjectivul женска, literalmente « femeiască », însemnează « femeie », — o analogie foarte instructivă [Add. 25, 73].

280

62. *făr'lucru* (en vain, sans profit): вошїю, фърлѫкрѫ [Berinda: надаремне]. 49.

Lucru a conservat aci sensul său latin de *lucrum* « profit ».

63. *fărtat* (ami, compagnon): дрѫг, соц, фъртат. 67.

Vezi asupra acestui cuvînt notița mea în *Columna lui Traian*, 1876, p. 466-8 [225].

64. *fericesc* (je rends heureux quelqu'un): ѫблажаю, фериченк. 47.

65. *fericez* (je suis heureux): блаженствѫю, фериčез. 47.

O interesantă diferențiare logică prin diferențiarea sufixelor verbale: *-esc* pentru sensul tranzitiv și *-ez* pentru cel netranzitiv. E curios că aceeași diferențiare se făcea și-n modul diametralmente opus, adecă cu *-ez* pentru cele tranzitive și *-esc* pentru cele netranzitive, judecînd după exemplul adus de d. Cipar: мисерез | « sărăcesc pre altul » și мисереск « sărăcesc eu » [1]. În orice caz, poporul utiliza pentru scopul logic diferența între *-esc* și *-ez*.

66. *foișor* (salon, chambre de réception): полата, касъ де диван, фоишор. 115.

Deminutiv din *foiș* « multe foi », cf. *frunziș* « multe frunze ». Același sens, ca și aceeași origine din lat. *follium* — *follia*, aveau în veacul de mijloc în Occident cuvintele *foleia*, *folleia*, *foleya*, *folia* [2], de unde Littré (II 1,712) bănuiește că derivă și modernul francez *folie* « maison de plaisance »: « on y voit d'ordinaire le mot *folie*, mais cela devient douteux quand on trouve dans des textes du moyen âge: *foleia quae erat ante domum, et domum f o l e y a e, et f o l i a Johannis Morelli ;* le soupçon nait, qu'on a là une altération du mot *feuillie* ou feuillée »[3]. D. Pontbriant (p. 270) dă ca sens al cuvîntului *foișor* numai: « pavillon, parvis, gallerie, tourelle », adică medievalul « foleia ante domum ». De asemenea Lexiconul Budan (p. 222). În cronicele noastre *foișor* apare întocmai cu accepțiunea francezului *folie* « maison de plaisance »: « s-au pornit cu toții [împotriva lui Ștefan vodă] și într-un f o i ș o r sus în cetate *unde odihnia* au risipit ușa și, neștiind Ștefan vodă nemică de aceasta, s-a sculat etc. » [4] D. Cihac a uitat de a pune acest cuvînt între ele-

---

[1] C i p a r, *Principia de limbă*, p. 4.

[2] D u C a n g e, *Gloss. med. lat.*, t.3, p. 338—9.

[3] Cf. S c h e l e r, *op. cit.*, p. 196.

[4] *Letopis.*, ed. K o g ă l n., I, t.I, p. 167.

mentele latine ale limbei române, deși pune ca latin (p. 196) numele propriu *Pîrvu* = slav. Прьвъ «Primus»! [Add. 97].

67. *fringhie* (sorte d'étoffe précieuse): порфира, фрингїа [Berinda: шарлат]. 125. 281

Vezi mai sus Glosar I, no. 17.

68. *funicel* (ulcération): болячка, фуничел. 176 și 187.

Mai sus, în textul no. 1, aceeași boală ne apare la plural sub forma de фугничи, adecă la singular фугничел. Fiecare variant aparte ar fi etimologicește inexplicabil; ambele însă alăturate ne dau prototipul фунгичел, de unde фугничел (= *funghicel* = *fugghicel*) și фуничел (= *funghicel* = *funnicel*) prin cele două feluri de asimilațiune: regresivă și progresivă. După cum *bunicel* ne duce la *bunic* și apoi la *bun*, tot așa *funghicel* revine prin intermediarul *funghic* la originalul *fung* = lat. *fungus*, care însemnează în adevăr: «végétation charnue, mollasse, spongieuse, en forme de champignon, qui se développe souvent à la surface des plaies ou des u l c è r e s» (Littré—Robin). Iată un alt termin latin medical, conservat la români pe calea poporană, pe cînd francezii au căpătat numai prin cărți *fongus*; cf. mai sus la cuvîntul *albugine*. Italianește *fungo*, spaniolește *hungo*. Afară de textul no. I și de manuscrisul d-lui Sturdza, фуничел sau фугничел nu se găsește nicăiri — dacă nu mă înșeală memoria — în tipăriturele române din secolii XVI și XVII [Add. 74].

69. *găde* (bourreau): ржданик, гъде, армаш. 134. — слуга народный, слуга народулуи, гъдѣ. 137. — спекулатор, кало, гъде, хегер. 147. — мучител, гъдѣ, мучиторюл. 98. — гибел, цалъу, гъде, цалат. 177.

Vezi mai sus, Glosar I, no. 2.

70. *gaică* (geai, corvus glandarius): сонка, гаика. 212.

Gaică, deminutiv din *gaiu* sau *gaie*, termen romanic dintre cele mai remarcabile. Este medio-latinul *gaius* și *gaia*, cuvînt necunoscut clasicității romane; vechiul francez *gay*, de exemplu, într-un act din 1389: «l'esbatement du nit du g a y»[1]; actualul francez *geai*, provenț. *gai* și *jai*, picardul și normandul *gai*; spaniolul *gayo*, portugezul *gaio*. Cuvîntul român distruge etimologia cea propusă de unii din vechiul german *gahi* «iute» sau «vioi»[2], căci vechi germanisme nu există n i c i u n u l în limba română. Nu poate fi decît un arcaism latin vulgar, colonizat în Spania, în Galia și-n Dacia totodată. Olandezul *gaay* sau *gaey* este un împrumut vechi de la francezi, iar englezul *jay* un împrumut modern tot de acolo. Din vechea germană, dar nu din *gahi*, ci din *agalstra* «corvus glandarius», provin italianul *gazza* sau *gazzera* și francezul *agace*, fără nici o legătură etimologică cu *gaia*. În dicționarele române *gaică* nu se găsește.

71. *gămălioară* (calice de fleurs): кунолѣг, гъмълиоаръ. 208. 282

Deminutiv din *gămălie* «tête d'épingle» = ung. *gomoly*. D. Pontbriant (p. 279) derivă cuvîntul din gr. γαμήλια «présents de noces»!

72. *genuchiu* (genou): преклонаю колѣни, плек ценукїеле, ӂн ценукю.

D. Cihac (p. 108) cunoaște numai forma nazalizată *genu-n-chiu*. Al nostru *genuchiu* vine direct din lat. *genuculum*, ital. *ginocchio* etc. E interesant și pluralul ценукїе = lat. *genucula*, în loc de actualul «genu[n]chi».

73. *gherdan* (collier, chaîne d'or): монисто, гердан. 191. — гривна злата, ланц де аур сау гердан. 63.

[1] D u C a n g e, *Gloss. med. lat.*, t.3, p. 458.
[2] S c h e l e r, p. 209.

Turc. *gherdan* (Pontbriant). Cuvîntul a pătruns și la ruși, sub formă de *ердань* într-un act din 1690 [1].

74. *ghidinac* (sorte de pâtisserie): токмирн кѹмѹ е конфетѹрнле, гидинак, дѹлчец. 123.

Mai corect годинак, o curioasă slavizare a « plăcintei », pe care românii — negreșit — o derivau prin etimologie poporană din « plăcere », fără a visa că lat. *placenta* era un împrumut din gr. πλακοῦς—πλακοῦντος « gâteau », fără nici o înrudire cu *placere*. Годинак « plăcintă » e format prin sufixul *-ac* (cf. *cozon-ac*) din slav. годьнъ « plăcut ». Vechii cofetari români se conformau, se vede, modei de atunci de a slaviza, după cum cei de astăzi francizează [226]. Cată să mărturisim însă că, în același timp, ei au introdus de-a dreptul din Occident конфетѹрнле = ital. *confetto* [Add. 46].

75. *ghinde* (gland): желѹд, гинде. 209.

Lat. *glandem*, cu conservarea lui *e*. D. Cihac (p. 109) cunoaște numai forma *ghindă*, adecă cu vocala obscură.

76. *ghionoaie* (pivert, picus): дѣтел, гїωноаѧ. 68. — гїωноаѧ, пасъри че скобеск ѫн лемн.

Nemich (II, 962) scrie *geunoæ*. De asemenea, Molnar (p. 124): гєѹное, mai adăugînd că masculinul гєѹною însemnează « dălțiță »; (p. 125) și « ciocan de piatră » (127), astfel că semnificațiunea fundamentală a tuturor acestor cuvinte ar fi: « acel ce bate sau scobește ». *Ghionoiu* și *ghionoaie*, fiind augmentative, presupun un prototip *ghion-*. În limba litvană aceeași pasăre se cheamă *genỹs*. Între ambii termini, atît de apropiați prin sens și prin formă, să fie oare o înrudire genetică? [227].

283 77. *gĭurule* (pantalon): пардъте [polon. *portki*, *portasy*], џюрѹле. 212.

Cf. mai sus Glosar I, no. 20.

78. *gligan* (sanglier): вепръ, порк сълбатек, глиган, маскѹр.60. 177.

Din *grıgan*, de unde *gligan* ca *Gligorie* din *Grigorie*. Cu acest *grigan* cf. onomatopoeticul γρύ sau γρῦ « grognement du cochon », de unde γρύζω « grogne », γρύλλος « cochon » etc. Onomatopeea română este *grig*, reduplicațiune infractă (gebrochene Reduplikation) din *grigri*; de asemenea și onomatopeea greacă este γρυγ-, de vreme ce γρύζω= γρύγjω (cf. γρυκτόν, γρυκτέον), pe cînd onomatopeea latină (*grunnio*, forma mai veche *grundio*) și acea germană (*grunzen*, engl. *grunt*) este *ghrund*[2]. *Grig-an* prezintă sufixul *-an* tot așa ca în poporanul *miorl-an* « pisică » din onomatopoeticul *miorlăi*. În același mod numele de familie *Blehan* s-a format prin sufixul *-an* din onomatopoeticul *blehăi*. Tot din onomatopeea *gri-*, iar nu dintr-o radicală abstractă, derivă scandinavul *grîs*, *gris*, *griis* « purcel » și sansc. *ghrîṣvi* « porc » [Add. 47].

79. *gorgan* (colline, tumulus): холмъ, горган. 160.

Generalmente se pune în legătură cu rusul *курган*, care însemnează de asemenea « tumulus ». Celebrul Schafarik credea că *курган* ar fi rămas rușilor de la vechii sarmați, comparîndu-l cu persianul *kurkhane*[3]; dar persianul *kurkhane*, o compozițiune relativamente modernă: *gûr-khanè* « casă de mormînt », nu poate fi din epoca sarmaților. Dacă al nostru *gorgan* și rusul *курган* sînt identice, atunci ambele trebui să fie de la cumani[4], în limba cărora, în adevăr, au fost o mulțime de persianisme[5]. În orice caz, cf.

---

[1] *Археологический словарь*, 36, în *Древности*, Moscva, 1865—7, t.I.

[2] Cf. A s c o l i, *Studj critici*, t.2, Torino, 1877, p. 160.

[3] Š a f a ř í k, *Slovanské starožitnosti*, Praha, 1837, p. 294.

[4] Cf. al meu studiu: *Originile Craiovei*, p. 41.

[5] *Vocabulaire coman*, în K l a p r o t h, *Mémoires*, t.3, passim.

celticul *galgal* « movilă »[1], de unde românul *gorgan* ar putea deriva prin disimilaţiunea $r+r=r+n$, trecînd finalul *l* în *n* ca în *scamen = similis* etc., deşi ar mai rămîne o dificultate vocalică, căci din *galgal* noi am avea *gărgan*, nu *gorgan*. Amicul meu, cunoscutul antropolog Dr. I. Kopernicki din Cracovia, într-o epistolă din 30 apr. 1873, îmi scrie că locuitorii din Galiţia, în regiunea mai apropiată de Bucovina, numesc munţii foarte înalţi (góry bardzo wysokie): *gorgany* sau *giergany*, iar picioarele de o formă oarecare deosebită ale acelor munţi (odnogi pewnego ksztaltu): *kiczory* sau *kiczery*. *Kiczor*, moldoveneşte *kicior = picior*, fiind o vorbă învederat română, rezultă că şi *gorgan* | a pătruns în Galiţia de la români. 284 Cînd însă? Astăzi în Moldova *gorgan* nu se mai aude [228].

80. *graĭu deşchis* (éloquence, volubilité): благорѣчїе, ворбире бѫнъ, граю дешкис [Berinda: швоpoтност ѧзыка, добра вымова]. 47.

Serb. граjати « a vorbi, », граjа « vorbă ». În limba paleoslavică грай înseamnă numai « cîntec » [229].

81. *grangur* (merle doré, galbulus): вѫга, грангѫр. 207.

După Meier, în Besarabia *gangur* ar fi însemnînd pe « parus pendulinus », o păsărică numită franţuzeşte « mésange »[2]. În orice caz, *gangur* şi *grangur* este acelaşi nume de pasăre. D. Cihac (p. 110), cunoscînd numai forma cu *gr-*, o trage din lat. *galgulus* « merle doré » prin intermediarul *gargur = gragur*. Noi credem că e mai corect de a deriva pe *grangur = gangur* din latinul *graculus*, lîngă care exista şi o formă vulgară fără *r*: *gagulus*[3]. Prin simpla nazalizare, *graculus = grangur* şi *gagulus = gangur*. Sub raportul curat zoologic, după cum « grangur » este « *merle* doré », tot aşa două varietăţi de « graculus » se cheamă « *merle* chauve » şi « *merula* sinensis cristata » (Nemnich). Despre confuziunea între numi de păsări, cf. mai sus la cuvîntul *blénde* [230].

82. *gropilă* (trou): нырa, гропилъ. 107.

De observat sufixul deminutiv *-ilă*, ca în *rot-ilă*, *Zor-ilă*, *Murg-ilă* şi alte două-trei vorbe, toate de formaţiunea specifică română, nu latină[4]. — Cf. mai sus *dracilă*.

83. *gurguĭală* (enflure ou tumeur sur les mains): ствердѣли, ши гѫргѫеле че се фак ла мънъ аша съ кїамъ [Berinda: гѫзы на рѫкахъ]. 140.

Foarte bine dezvoltat în d. Cihac (p. 113), cu observaţiunea numai că *gurgui* nu poate veni din forma latină clasică *gurgulio*, ci trebui să fie dintr-un tip latin vulgar *gurgullus*, cf. *pui = pullus* etc. [Add.20].

84. *ǵalău*, *ǵalat* (bourreau): гибел, џалъѫ, гъде, џалат. 177.

Turc. *ǵelad*.

85. *hegher*, *hingher* (bourreau): спекѫлатор, гъде, хегер. 147. — мѫчител, хингер. 98.

Germ. *Hänger*.

---

[1] Littré, *Dict.*, t.2, p. 1822: « *Galgal, monceau de pierres de 10 à 12 mètres de longueur sur 5 à 8 de largeur et 5 à 6 de hauteur qu'on trouve dans différents endroits de la France. On suppose que ce sont des tombeaux antiques élevés à la mémoire des guerriers gaulois ou romains etc.* »

[2] Мейер, *Описание очаковския земли*, Petersb., 1794, in-8, p. 188.

[3] Du Cange, *Gloss. med. lat.*, t. 3, p. 458: « gagula, graculus ».

[4] Cf. Quintescu, *De deminutivis linguae rumanicae*, Berolini 1867, p. 13.

86. *hierbențélă* (violence): ρвенїе, бъсъ8, хїерБенцѣлъ. 196.

285 De la *ferbinte* = lat. *ferventem*, prin sufixul *-ală*. De observat: disilabismul | хїер- = *fer-*, și *-en-* = *-in-* din lat. *-en*. *H* din *f* nu este aci o trecere, ci numai o șovăială fonetică, de vreme ce în același manuscris, la f. 251, citim: фїерБенте, iarăși cu disilabicul фїер- și cu *-en-* = *-in-*, dar nu cu *h*, ci cu *f*. Cf. cuvîntul ce urmează.

87. *hiïare* (fiel): желчь, хїарѣ. 205.

Lat. *fellem*, ital. *fiele*, span. *hiel*. De observat, ca și în cuvîntul precedinte: disilabismul хїа- = *fe-*, și șovăirea între *f* și *h*, căci la f. 180 din același manuscris se citește фїаре, adecă cu *f*, nu cu *h*.

88. *hition* (vaurien, imbécile): х8дыхъ, де нимик, прощи, хитиѡни. 199.

Ung. *hitvány*.

89. *încindere* (incendier, embraser, attiser): раждеженїе, ꙟнчиндере. априндере. — раздражаю, ꙟнчинз, ꙟнтърът. 130. cf. 132.

Lat. *incendere*.

90. *întort*, *întortare* (entêté, obstination): развращенїе, ꙟнтортаре, ꙟндъртничїе. — развращенный, чел ꙟнторт, ꙟндъртник. 130. cf. 141.

Lat. *intortus*. A se adăuga la numeroasele derivate române din lat. *torqueo*, adunate de d. Cihac (p. 282—3), unde el lipsește, ca și cuvîntul ce precede și cel ce urmează.

91. *învîncere* (vaincre, victoire): препрѣнїе, ꙟнвынчере; препрѣша, ꙟнвынсеръ; вою ꙟнвынче. 120. — препрѧти, а ꙟнвынче. — оудолѣю, вою ꙟнвынче, вою бир8и. 154. — одолѣ, а8 ꙟнвынс, а8 бир8ит. 166. — побѣдителное, ꙟнвынкътоаре, плекътоаре са8 бир8итоаре. 114. — препрѣн, оубѣщан, ꙟнвынс. 196.

Lat. *in-vincere*, cu intensivul *in*.

92. *înzalud*, *înzaludul* (en vain): бохма, ꙟнзал8д. 49. — т8не, ꙟнзал8д8л, 151. cf. 58. 152.

Serb. 8залуд «degeaba», literalmente «în-pentru-prost», din slav. лоудъ «stultus».

93. *jăhuesc* (je ravis, je dépouille): разхищаю, ш8песк, жъх8еск. — разхищенїе, ръпире, жъх8ире. 131.

Mai sînt formele *jăfuesc* și *jăcuesc* (Lex. Bud.), cu șovăirea între *k*, *f* și *h*. Din | ung.
286 *zsákolni* «a prăda» = ital. *sacco*, *saccheggiare*. Ung. *zsákmány* «pradă» vine din medio-lat. *saccomannus*, vechiu franc. *saquement*.

94. *jold*, *șold* (hanche): истесы, арм8ри, жолд8ри. 83. — лѧдвїа, шолд8л. 94. — к8кови, шолд8риле. 205.

Șovăirea între *ș* și *j*: *șold* și *jold*, e foneticește interesantă. Și mai instructivă este etimologia cuvîntului. El se aplica dintru-ntîi numai la porc, derivînd din medio-germ. *schulter* (= vechiu germ. *scultirra*), de unde au provenit de asemenea polon. *szoldra* «cuisse de cochon», slovac. *šoldra* și ung. *sódar* «jambon», în cari toate, ca și la români, germanul *t* a trecut în *d* și *u* în *o*. La românii de peste Carpați șunca se cheamă pînă astăzi «șold de porc» (Lex. Bud., p. 654). Cuvîntul, prin urmare, nu poate fi foarte vechi în limba română, și totuși — introdus probabilmente prin cîrnățari germani pe la finea evului mediu — el a reușit a se generaliza, răspîndindu-se apoi atît de mult, încît ar fi anevoie de a crede în exotismul său, dacă nu l-ar întări formele polonă, slovacă și maghiară. Și-n limba polonă această vorbă a căpătat, pe lîngă semnificațiunea sa primitivă, o altă

posterioară, pe care n-o avusese la germani, anume ac :a de «om de nimica», de unde prin împrumut de la poloni litvan. *szaldras* «homo vagus»[1]. *Șold* a început a face să se piarză din limba română terminul indigen *armu* = lat. *armus*.

95. *jățiu* (fauteuil): престол, ж ъ ц ї ȣ, скаȣн. 121.

Germ. *Sitz* (Pontbriant). Forma *jilțu* (Lex. Bud.) prezintă epenteza lui *l* ca în *bilșug*, *ciovlică* etc.

96. *jude* (prince): кнѧз, ж ȣ д е л е. 179.

Apocopă din *judece* = lat. *judicem*.

97. *judec* (prince): кнѧз, ж ȣ д е к. 210.

Judec pe lîngă *judece* din lat. *judicem*, întocmai ca *șoarec* și *șoarece* din *soricem* sau ca *berbec* și *berbece* din *vervicem*, prin influința pluralului *judeci*, *șoareci*, *berbeci*, a cărora -*ci* făcea pe popor a crede, după falsă analogie, că la singular trebuie să fie -*c*, tot așa ca în *voinic* — *voinici*, *papuc* — *papuci*, *sărac* — *săraci*, *mic* — *mici* etc.

98. *județ* (maire): анѳипат, ж ȣ д е ц [Berinda: староста, намѣсник бȣрмистровъ]. 42. — епархъ, домн, бан, ж ȣ д е ц. 72.

Etimologie poporană din serb. сȣдац. Cf. mai sus Notanda la textul no. IX [231].

99. *junice* (génisse): юница, ж ȣ н и ч е. 206.

D. Cihac (p. 135) indică numai forma *juncă* = lat. *juvenca*. *Junice* este din punct în punct latinul *junicem*, cu *i* lung, de unde și franc. *génisse*, provenț. *junega*. Italianii și spaniolii n-au această formă.

100. *lăptucă-de-pădure* (laiteron, sonchus oleraceus): жетѣлница, л ъ п т ȣ к ъ д е п ъ д ȣ р е саȣ сȣсаю. 73.

Vezi mai jos la cuvîntul *susaiu*.

101. *lostun* (rat): мигали, л о с т ȣ н [Berinda: щȣрок]. 99. — щȣръ, л о с т ȣ н. 172.

Dintr-un cuvînt român pierdut *lost* «gaură», care se regăsește în alban. *loș* «loc sub pămînt unde se ascunde animalul». În același mod sanscr. *çușira* «chițcan» vine din *çușa* «gaură» (Pictet). Pentru sufixul -*un*, cf. *gărgă-un* «frelon» (Pontbriant). *Lostun* nu figurează nici într-un dicționar român. Chiar în secolul XVII nu mai era în uz, căci în manuscrisul d lui Sturdza o mînă de atunci îl explică la margine prin sinonime: гȣзган, кицоран, шоарече маре [Add. 48].

102. *lumănarea puțului* (corde d'ün puits, à laquelle on attache le seau, littéralment: «bougie du puits»): водоважда, четȣра пȣцȣлȣи саȣ л ȣ м ъ н а р ѣ п ȣ ц ȣ л ȣ и. 54.

103. *luom*, *luo*, *luotor* (prenons, il a pris, preneur): съ л ȣ ѡ м амынте. 55. — приими, л ȣ ѡ. 124. 183. 184. — л ȣ ѡ т о р де камътъ. 98.

O în «luo», pentru care astăzi — după analogia celorlalți verbi cu -*are* — se zice *luă*, nu poate fi decît latinul -*va*- în le*v*amus, le*v*avit, le*v*ator. Așadară și medialul -*va*- tinde în limba română a deveni -*o*-, ca și inițialul *va*. Cf. mai sus Notanda la textul no. XXVI, nota.

[1] Cf. Matzenauer, *op. cit.*, p. 329.

104. *măcĭucaş* (bourreau, littéralement: « celui qui assome avec la massue »): палнчннк, мъчюкаш, армаш. 112.

Filiaţiunile cuvîntului *măciucă* sînt foarte bine indicate de d. Cihac (p. 152): « vieux portug. *massuca, massua ;* fr. *massue*, picard *machuque ;* neogr. ματζοῦκα; neosl. et serbe мачȣга, pol. *maczuga, maczuska* » etc., toate din lat. *matea* « primitif perdu de *mateola*, instrument pour enfoncer en terre (Plin. 17, 18, 29) ». Cătră paralelurile aduse de d. Cihac, s-ar mai putea adăuga numai doară medio-lat. *maxuca* şi *mazuca*, de exemplu în Ordericus Vitalis din secolul XII: « Quidam enormis staturae ferens ingentem m a x u c a m », sau în Chronicon Casauriense din acelaşi secol: « cum m a z u c a uno ictu confregit tempora mea » [1]. Toate acestea nu arată, negreşit, modul introducerii cuvîntului la români: prin moştenire? ori prin împrumut? şi dacă prin împrumut, atunci cînd? şi de la cine? *Măciuc-aş* vine de la *măciucă* după analogia de *arm-aş* de la *armă*, *arc-aş* de la *arc*, *sulit-aş* de la *suliţă* etc. Acest sufix *-aş*, acolo unde nu este nici deminutiv (de ex. *deget-aş*), nici 288 de origine ungurească (de ex. *or-aş*), nu provine din latinul *-aceus*, precum se cre|de în genere [2], ci una din două: ori că reproduce forma cea arcaică *-asius* a latinului *-arius*[3], sau că prezintă trecerea lui *-ri-* prin *rĭ = rj = rş* în *ş*, ca în dialectul tzaconic[4] şi în mai multe dialecte slavice [5]. Despre faza fonetică intermediară *rĭ- = rş* la români vezi un indice mai sus la cuvîntul *cerĭu — cerşut*. În orice caz, acest sufix *-aş-* este un variant al lui *arĭu = arius*, cu care coincide perfectamente prin semnificaţiune [232]. Al nostru *arc-aş*, bunăoară, nu poate fi altceva decît fr. *arch-er*, ital. *arci-ero*, sp. *arqu-ero*, lat. *arcu-arius*. *Arcaş* şi *arcarĭu*, ca şi *suliţaş* lîngă *săgetarĭu* sau moldo-munteanul *lăutarĭu* lîngă transilvanul *ceteraş*, sînt simple dublete sufixale. Un prototip *arcuaceus* ar fi tot aşa de monstruos ca şi un prototip *sagittaceus !* [Add. 9].

105. *măgură* (montagne): гора, мъгȣръ, мȣнте. — горы, мȣнцн, мъгȣрн. 63. cf. 64.

În Glosarul I, no. 3, 10 şi 14, noi am văzut deja *măgură* « movilă ». Derivaţiunea propusă de d. Cihac (p. 152) de la lat. *macula* «pată » este inadmisibilă. Românul *măgură* e pur şi simplu albanezul *màgulă* « λόφος, collis, côteau » [6]. Bohemul *mahura* « măgură », neavînd nici o afiliaţiune în celelalte dialecte slavice, este un împrumut de la români, probabilmente prin intermediul aşa-numiţilor valahi din Moravia [7]. Prin radicala *mag-*, nu însă şi prin duplul sufix *-u-la* sau *-u-ra*, *măgura* pare a fi înrudită: pe de o parte cu slavicul мог-нла « movilă », pe de alta cu spaniolul *mogote* « montagne isolée », vechiul portugez *mogo* « piatră de hotar », ambele acestea de o proveninţă nelatină [8].

106. *măĭu* (je passe la nuit): ноцеваю, мъю. 107.

Lat. *maneo*, ca *rămiiu = remaneo*. Cf. Cihac, p. 154.

---

[1] D u C a n g e, *Gloss. med. Lat.*, t.4, p. 330.

[2] D i e z, *Gramm.*[3], t.2, p. 316.

[3] Cf. A u f r e c h t, în K u h n, *Zeitschr.*, t.I, p. 89. — M o m m s e n, *Die unteritalische Dialekte*, Leipzig, 1850, p. 254. — etc.

[4] D e v i l l e, *Etude du dialecte tzaconien*, Paris, 1866, p. 89. — M. S c h m i d t, în C u r t i u s, *Studien*, t.3, p. 355.

[5] M i k l o s i c h, *Lautl.*, p. 493, 507. — Polonul *rz* din *rĭ* se pronunţă de asemenea adesea ca simplul *ş*.

[6] R e i n h o l d, *Noctes Pelasgicae*, Athenis, 1855, p. 32.

[7] Cf. J i r e č e k, *Entstehen christlicher Reiche im Gebiete d. österr. Kaiserstaates*, Wien, 1865, p. 225.

[8] Cf. D i e z, *Etymol. Wörterb.*[2], t.2, p. 152.

107. *mal* (précipice, bord escarpé): стремнина, м а л, рѫпъ [Berinda: прикрый берегъ албо скала или дебрѧ]. 140.

Profesorul Hirschfeld admite dacismul acestui cuvînt, explicînd prin el pe « Dacia *Maluensis* » și colonia « *Maluese* ex. Dacia » din monumente epigrafice[1]. În acest | caz 289 forma dacică a fost *malva*. Sufixul *-va* s-a vocalizat la români prin întîlnirea sa cu finalul bărbătesc *u*, ca și-n *molid* = *molidvu* (vezi mai jos). Avînd intențiunea de a urmări pe larg, într-o monografie, istoria cuvîntului *mal* în întreaga familie ario-europee, ne vom mărgini aci de a aduce un argument de tot nou despre anticitatea *malu*-lui în regiunea Carpaților [233]. La intrarea ungurilor în Panonia, ei au găsit acolo această vorbă anume în sens de « munte ». De aci o mulțime de numi locale cu finalul *-mal*, cari ne întîmpină în documentele maghiare din secolii XIII, XIV, XV, totdeauna în privința localităților m u n t o a s e, adecă întocmai așa ca finalul *-berg* la germani sau *-gora* la slavi. Iată cîteva specimene, cu indicațiunea anilor în parantezi: mons Baros-*mal* (1275)[2], Buch-*mala* (1257)[3], mons Dudulla-*mal* (1275)[4], vinea Eleu-*mal* (1269)[5], Hormus-*mal* (1430)[6], mons Kis-*mal* (1275)[7], Megyes-*mal* (1275)[8], Hurus-*mal* (1264)[9], Irugh-*mal* (1252)[10], monticulus Kerek-*mali* (1299)[11], Nyr-*mal* (1326)[12], vinea Pop-*mal* seu Pyspük-*mal* (1269)[13], Pruthek-*mal* (1410)[14], promontorium Rezz-*mal* (1394)[15], Tere-*malia* (1225)[16], promontorium Uj-*mal* (1295, 1329)[17], promontorium Zeg-*mal* (1335)[18], mons Zevlev-*mal* (1219)[19], vinea Tusman-*mal* (1276)[20], berch Seleu-*mal* (1295)[21], promontorium Wy-*mal* (1295)[22], mons Mezes-*mal* (1281)[23] etc. Intr-un singur document din 1275 acest final *-mal* se repetă de șase ori: « in m o n t e qui dicitur Keyk-*mal*... ad locum qui dicitur Eleu-*mal*... ad pro-m o n t-orium quod vocatur Arnyk-*mal*... in loco qui dicitur Medyes-*mal*... eundo in m o n t e Bowoz-*mal* dictum.... ascendendo in m o n t e m qui dicitur Gudula-*mal*... »[24]. E peste putință de a nu recunoaște în toate acestea *mal*, *mala*, *malia* sensul de « munte » sau de « loc 290 rădicat », cu atît mai vîrtos că cele mai multe sînt însoțite de lămurirea « mons », « *promontorium* », « vinea » (Weinberg). În limba maghiară cuvîntul nu există. Este dară un vechi termin orografic, găsit de către unguri în Panonia, tot așa precum romanii găsiseră în învecinata Dacie pe *malva*. Și să se observe că ungurii au dat peste el tocmai în acea parte a Panoniei pe unde n-au fost niciodată români, bunăoară pe la Strigonia sau pe lîngă Buda. Forma panonică poate să fi avut, ca și cea dacică, sufixul *-va*, judecînd după

---

[1] H i r s c h f e l d, *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum*, în *Sitzungsber. d. Wiener Akad.*, phil.-hist. Cl., t.77, p.375.

[2] F e j é r, *Codex. diplom. Hung.*, t.6, vol. 3, p. 287.

[3] *Ibidem*, t. 4, vol 2, p. 442.

[4] *Ibidem*, t. 5, vol. 2, p. 288.

[5] *Ibidem*, t. 4, vol. 3, p. 497.

[6] *Ibidem*, t. 10, vol. 7, p. 307.

[7] *Ibidem*, t. 5, vol. 2, p. 287.

[8] *Ibidem*.

[9] *Ibidem*, t. 4, vol. 3, p. 208.

[10] *Ibidem*, t. 4, vol. 2, p. 161.

[11] *Ibidem*, t. 4, vol. 2, p. 41.

[12] *Ibidem*, t. 8, vol. 3, p. 106.

[13] *Ibidem*, t. 4, vol. 3, p. 497.

[14] *Ibidem*, t. 10, vol. 5, p. 856.

[15] *Ibidem*, t. 10, vol. 2, p. 252.

[16] *Ibidem*, t. 3, vol. 2, p. 67.

[17] *Ibidem*, t. 7, vol. 2, p. 251. — t.8, vol. 3, p. 386.

[18] *Ibidem*, t. 8, vol. 4, p. 121.

[19] W e n z e l, *Codex Arpadianus continuatus*, t.II, p. 402.

[20] *Ibidem*, t. 17, p. 146.

[21] *Ibidem*, t. 18, p. 202.

[22] *Ibidem*, p. 205.

[23] *Ibidem*, t. 22, p. 350.

[24] *Ibidem*, p. 145 și 154—5.

formele « monticulus *Molluva* » și « monticulus *Molvua* » într-un act din 1214[1]. Alăturînd acum pe dacicul *malva*, pe românul *mal* și pe panonicul *mal* sau *malva* cu albanezul *mallï* « munte », rezultă de la sine un prototip pan-tracic *malva* « munte ». El se regăsește, probabilmente, în anticul nume de oraș illiric *Dimallum*, menționat deja în Tit-Liviu (XXXI, 27) și pe care albaniștii îl descompun în *di-mallïe*[tă] « doi-munți » [2], românește « două maluri ». În asemenea caz, duplul *ll* fiind o compensațiune normală pentru *lv*, *Dimallum* = *Di-malvum*. În fine, mărginindu-ne de a urmări numai tipul *mal-va*, să amintim glosa hesychiană despre un munte din Laconia: «Μάλεον δὲ ἀκρωτήριον τῆς Λακωνικῆς»[3]. Μάλεον, cu pierderea digamei, este pentru ΜάλεϜον = *Malava*. În adevăr, muntele în cestiune se numește pînă astăzi în dialectul tzaconic Μαλεβό[4]. Conchidem: d. Hirschfeld are dreptate în acest sens, că « Dacia *Malvensis* » însemnează « Dacia m u n t o a s ă », iar « colonia *Malvese* » — « colonie de m u n t e ».

108. *mamue* (épouvantail): п8днло, м а м 8 е к8 каре спар пъсъриле. 193.

Cf. medio-lat. *momus* și *momerium*, germ. *Mumme*, *Mummerei*, franc. *momerie*, bohem. *mumraj* etc. Astăzi se zice mai mult *momîie*, pe care d. Pontbriant (p. 447) traduce prin: « signe, signal, marque, estampille, enseigne ». Cuvîntul, în toate limbile, este de o origine c o p i l ă r e a s c ă, fără ca să urmeze neapărat trecerea dintr-o limbă în alta. Cf. ingenioasa observațiune a lui G. von der Gabelentz: « *Mein kleiner Neffe pflegte alle runden Dinger mit einsylbigen Wörtern zu benennen, die aus* m-m *und einem dazwischen stehenden Vocale bestanden, welcher um so tiefer war, je grösser die Sache.* Mum *nannte er ein grosses rundes Bild*, Mom *den Mond oder eine Taschenuhr*, Mim-mim-mim-mim *die Sterne (plural durch Reduplication!)* » [5]. Prin sens de « épouvantail », românul *mamue* se apropie mai cu seamă de hesychianul: «μομμώ. δ ἡμεῖς μορμώ φαμεν, το φόβητρον τοῖς παιδίοις »[6].

291 109. *mangăr* (espèce de monnaie): аксаріи, бан8л, м а н г ъ р. 43. — ѡвол, бан, м а н г ъ р, филѣр. 110.

Turc. *mangur*, ung. *mángor*, serb. мангѹра.

110. *mănz* (poulain): жребе, м ъ н з. 205.

Vezi mai sus introducerea la textul no. XXXI. Pe lîngă paralelurile aduse acolo, vom mai cita *manda* « vițel » în dialectul perso-ghilanic [7].

111. *mățele corăbiei* (ancre): анкира, м ъ ц е л е к о р ъ б ї е н че арѹнкъ ѱн маре к8 фѹнеле ши цин корабїа. 42.

Ca sens, este o imitațiune din slavicul котва, котвица, de la котъ « pisoi », în dialectul neosloven și serbesc chiar мачка « pisică » și « ancoră », cuvînt înrudit cu al nostru *mîță*, bohem. *macek*, ungurește *matska*, la cumani *mači*, dar și nemțește *Mieze*, ital. *mucia*, span. *miza*, fr. *matou*, vechi francez *miton* (cf. al nostru *motan*), astfel că este mai probabil că slavii, la care cuvîntul nu e nici vechi, nici general, l-au împrumutat din limbile romanice. Cf. și alban. *mață*, *miță* « pisică », *macior* « pisoi » (Rosi) [Add. 49].

[1] F e j é r, t.3, vol. I, p. 155, 472.

[2] H a h n, *Alban. Stud.*, I, p. 243.

[3] H e s y c h., ed. M. S c h m i d t, t.2, p. 548, verbo Κύθηρα.

[4] D e v i l l e, *op.cit.*, p. 54.

[5] S t e i n t h a l — L a z a r u s, *Zeitschr. f. Völkerpsychologie*, t.8 (1875), p. 306*.

[6] H e s y c h., t.3, p. 118.

[7] C h o d z k o, *Popular poetry of Persia*, London, 1842, p. 554.

* „Nepoțelul meu obișnuia să denumească toate lucrurile rotunde cu cuvinte monosilabice, care constau din *m-m* și o vocală intermediară care era cu atît mai joasă, cu cît lucrul era mai mare. Astfel, numea *Mum* un tablou mare rotund, *Mom* luna sau un ceas de buzunar, *Mim-mim-mim-mim* stelele (plural prin reduplicație!)" (n. ed.).

112. *mazăre* (pois verts): грах, м а з ѣ р е. 209.

Lex. Budan (p. 382) însoţeşte cuvîntul *mazere* (scris cu *-ze-*, nu *-ză-*) de următoarea interesantă notiţă: « Mulţi înţeleg prin *mazere* « fasolea », şi ca totuşi să osebească una de către alta, numesc fasolea *mazere de grădină*, *mazere de par*, iară aci arătata mazere (pisum) o numesc [*mazere*] *bumbulé*, [*mazere*] *rătundă*, [*mazere*] *de cîmp*, [*mazere*] *de călată* etc. ». Dintru-ntîi cuvîntul cată să se fi aplicat la mai multe feluri de legume, mai ales însă la « pois verts », căci şi albaneşte *mòdzulă* însemnează « pisum » (Hahn), la macedoromâni μάτζαρε (Kavalliotes). Afară de paralelul celtic, pe care l-am dat mai sus în introducerea la textul no. XXXI, vom mai adăuga aci că-n argotul hoţilor din Grecia, în care sînt multe elemente române, de ex. Νδομνιζέος « dieu » (=*Dumnezeu*) în loc de θεός, orice hrană în genere se cheamă μαζαράκι[1], cf. deminutivul român *măzărică* « pois sauvage » (Pontbriant). Nu ştim dacă cuvîntul trebui pus în legătură — ne îndoim — cu tzaconicul Μαζαράκι[2] şi albanezul *Mazaraki*[3], — cari figurează numai ca numi proprie de localităţi.

113. *melcĭu* (tortue): желвѣ, бродскъ цестодсъ, м е л ч ю. 73. — зелвы, м е л ч и. 75.

Forma obicinuită a cuvîntului este *melc*, iar sensul obicinuit nu e « tortue », ci « limaçon ». *Melciu* din *melc* s-a născut prin asimilaţiune cu pluralul *melci*, întocmai ca moldoveneşte *cîrnaţ* în loc de forma muntenească cea corectă *cîrnat* (= lat. *carnatum*)[4] prin asimilaţiune cu pluralul *cîrnaţi*. Aceeaşi formă asimilată o au şi macedoromânii: *zmeltzu* = *smelcĭu*[5], în care iniţialul *s*, probabilmente de o origine prepoziţională, joacă acelaşi rol ca în *z-gripsor*, *s-griptor* « griffon » = gr. γρύψ — γρυπός. Istoria cuvîntului *melc* noi am făcut-o pe larg cu o altă ocaziune[6]. Este zendicul *mûraka* « melc » şi celticul *melc'hueden* « melc ». Aprobînd această etimologie, Schuchardt mai adaogă pe lat. *murex* « scoică »[7], a căruia perfecta coincidinţă cu forma cea zendică, ca şi perfecta coincidinţă a formei române cu cea celtică, e foarte remarcabilă. Tranziţiunea logică de la « scoică » la « broască ţestoasă » ne întîmpină şi-n latinul *testudo*. Paleoslavicul зелвь, de asemenea, posedă ambele semnificaţiuni (Miklosich) [Add. 32].

592

114. *mene* (moi): пре м е н е. 100.

115. *menţire* (mensonge): лганїе. м е н ц и р е. 94.

Ital. *mentire*. Cf. mai sus *cuvente* (la *desvoalbere*) şi *mene*, iar mai jos *vendecare*. În fapt este o şovăire între *e* şi *i*, căci şi mai adesea ne întîmpină formele: *mine*, *minţire*, *cuvinte*, *vindecare* etc. Cum că *e* în asemeni cazuri este conservaţiunea vocalismului primitiv, iar nu'ò reîntoarcere posterioară la acel vocalism, adecă nu o « vocalizaţiune întinerită » — întrebuinţînd fericitul termen introdus de Jagić[8], probă acuzativul *tine*, care ar fi devenit цине, dacă *t* nu s-ar fi mănţinut prin c o n t i n u i t a t e a formei *tene* alături cu *tine* [234].

116. *mesc*, *mescător* (je puise, celui qui puise): почерпают водȣ, м е с к апа. 83. — виночерпалник, м е с к ъ т о р де вин. 54.

Nu se găseşte nici într-un dicţionar. Astăzi limba română nu are vreun termen propriu pentru ideea de « puiser, haurire ». *Mesc* este exactamente = lat. *misceo*, ca *tac*

[1] F r a n c i s q u e M i c h e l, *Dictionnaire d'argot*, Paris, 1856, p. 483.

[2] D e v i l l e, *op. cit.*, p. 54.

[3] H a h n, *Alb.St.*, I, p. 31.

[4] Necunoscînd această formă, d. C i h a c, p. 44, creează pentru moldovenescul *cîrnaţ* un prototip latin *carnaceus*.

[5] T h u n m a n n, p. 223.

[6] H a s d e u, *Principie de filologia comparativă*, t.1, p. 88—99.

[7] În G r ö b e r ' s *Zeitschr. f. roman. Philol.*, t.1, p. 482.

[8] *Podmladjena vokalizacija*, Zagreb, 1869.

din *taceo*, *fac* din *facio* etc. Deja la romani *misceo* avea semnificațiunea de « dau de băut »: « qui alteri m i s c e a t mulsum » (Ovid., *Metam.*, I, 147), de unde tranzițiunea directă la « puiser ». În celelalte limbi romanice lat. *misceo* nu s-a conservat decît numai prin forma intermediară *misculare*, de unde it. *mischiare*, span. *mesclar*, fr. *mêler* etc. Românul *mesc* = *misceo* este dară cu atît mai interesant. Românii din Istria posedă inchoativul *miscesc* = *miscesco*, dar numai cu sensul de « amestec »[1] [235].

117. *méser* (pauvre): съръческꙋ єꙋ, сънт м ѣ с є ρ. 107.

293 Lat. *miserum*, it. *misero*, sp. *misero* etc. D. Cipar a atras demult și-n mai | multe rînduri atențiunea asupra acestui cuvînt, destul de des în vechile tipăriture române. De ce dară l-a uitat d. Cihac, punînd (p. 168) numai pe deminutivul *mișel* = *misellum*?

118. *mestécăn* (bouleau): береза, м е с т ѣ к ъ н. 176. 186.

Cuvînt de formațiune curat românească, deși din elemente latine. Vine din *mestec* = lat. *mastico*, prin sufixul *-in* după analogia lui *carpen* = *carp-inum*, *frasin* = *frax-inum* etc. (cf. mai jos la cuvîntul *mojren*). Finalul *-cinum* a trecut în *-căn* întocmai ca în *cear-căn* = *cir-cinum*. Mugurii mesteacănului fiind dulci, țăranii români din unele locuri, bunăoară din Gorj în Oltenia, îi m e s t e c ă în gură, de unde și numele arborelui [Add. 23].

119. *mihalț* (barbotte, gadus lota): тꙋлѣ, м и х а л ц. 211.

Ung. *menyhal*, cu sufixul deminutival *-ț* = *-uț*.

120. *misurcă* (casque, heaume): шлемъ, конф, м и с ꙋ ρ к а. 172.

Polonește *misiorka* și *misiurka* « coif », ceea ce Matzenauer (p. 255) derivă din franc. *visière* « partie antérieure du casque ». Etimologie de tot greșită. Sensul fundamental al *misurcăi* este: « coif oriental », de la arabo-turcul *Miçir* « Egipt ». Tot așa arabește *miçirî* « egiptean » se cheamă un fel de sabie, iar *miçirî mâr* o lance (Vullers). La poloni cuvîntul a pătruns prin intermediul românilor [236].

121. *mocan* (paysan, imbécile): селник, м о к а н. 136. — невѣглас. прост, м о к а н. 104.

Cf. ital. *macù* « orfan » în Brescia, *màcan* « băiat » în Val-Tellina = celtic. *mak*, *makan* « fecior »[2] [Add.31].

122. *mojren* (frêne, fraxinus): есеново древо, м о ж ρ е н. 209.

Cf. bohem. *modrjn* (citește: modrjin), un fel de brad: « pinus larix », polonește *modrzew*. Cu toate acestea, românul *mojren* este format întocmai ca *palt-en*, *fras-in*, *carp-en*, *mesteac-ăn*, *curp-en* etc. În dicționare nu se găsește [237].

123. *molidvu* (mélèze, pinus larix): питис, [м о л и д в ꙋ л. 126.

Astăzi *moliftu*, *molid* și *molif* (Lex. Bud.), prin diferite modalități de asimilațiune din prototipul comun *molidvu* (*dv* = *dd* = *d*; *dv* = *tf* = *ff* = *f*). În partea radicală, poate și în sufix (*d* = *z* la români și la celți), se întîlnește cu franc. *mélèze*, în dialectul languedocian *mele*, termen izolat în limbile romanice, pe care Diez îl deriva din *mel-lerce* (= *mel. larix*, quasi « brad dulce » sau « brad de miere »)[3], etimologie mai mult decît problematică 294 prin sine însăși, care devine însă chiar im|posibilă în comparațiune cu terminul român, unde *mol-* nu poate veni din lat. *mel*. Trebui să admitem o |origine celtică. Cf. pedemontanul *malés*, *maléso* « mélèze » (Biondelli) [Add. 50].

---

[1] I. M a i o r e s c u , *Itinerar în Istria*, Iași, 1874, p. 104.

[2] B i o n d e l l i, *Dialetti gallo-italici*, Milano, 1853, p. 71.

[3] Ap. *Scheler*, p. 196.

124. *moştên* (indigène, originaire du pays): тоземец, мощѣн, ωм де цѣръ. 150.

Cf. mai sus textul XXVII etc., unde *moştean* apare ca «proprietar». E peste putinţă a-l separa de *moş* «bunic», de unde *moşie* «proprietate» (literalmente: «avitum»), şi de *moşneag* «bătrîn». Acest din urmă cuvînt, în care sufixul *-eag* este peiorativ ca în *dulc-eag*, *drum-eag*, *pătu-eag*, *şomo-eag* etc., şi-n care *-şn-* provine din *şt* ca şi-n actualul *moşnean* din *moştean* (cf. mai sus la cuvîntul *duméstec*), revenind adecă la *moşteag* = *moşt-eag*, probează că-n *moş* s-a pierdut finalul *t*. Tema comună în *moşt-ean*, *moş-teag* şi *moş[t]* este *moşt*, pe care o găsim, în adevăr, în albanezul *motş-im* «bătrîn», propriamente «annosus», de la *mot* «an». Formele române corecte ar fi *motşu*, *motşean*, *motşeag*, în cari însă a ocurs metateză *tş* = *şt* din cauza cunoscutei predilecţiuni a limbei noastre pentru grupul *şt* [Add. 51, 91].

125. *mozavir*, *mozaviresc* (dénonciateur, hypocrite, je calomnie): навѣтник, мозавир. 101. — порецин, а пороклн, а мозавирн, а пъры. 116. притворник, префъкътор, хиклѣн, мозавир. 123. cf. 124.

Karadžić (Lex. 375) aduce мȣсеведа «calumnia», мȣсеведити «inique accusare», мȣсевеџиjа «calumniator», pe cari le indică ca de proveninţă turcă [238].

126. *mugur* (bourgeon, germe, jet): вершїе дȣбнагω, мȣгȣр де копач. 187. — развотѣнїе, дезгъȣкаре, кънд се дезкаȣкъ мȣгȣрȣл. 130.

D. Cihac (p. 170) îl derivă din lat. *muculus*, deminutiv din *mucus* «muc». Etimologie radicalmente greşită. Este albanezul *mugul* «germoglio, innesto, piccolo ramicello che si taglia da un arbore per innestarlo in un altro» (Rossi). Accentul în *mugur* = *mugul* este deopotrivă pe prima silabă. Pentru corespundinţa regulată a finalului român *r* cu albanezul *l*, cf. la cuvintele *măgură*, *mazăre*, *viezure*. Cf. sanscr. *mukula* «bourgeon, bouton» (Böhtlingk — Roth).

127. *mursec* (je dévore, je mange comme les bêtes sauvages): звѣроıадина, мȣрсекат, мъникаре де хїаръ.

D. Cihac (p. 174) derivă din lat. *morsicare* (cf. ital. *morsecchiare*) pe al nostru *muşcare*, fără a cunoaşte forma *mursec*, care singură corespunde din punct în punct prototipului lat. *morsico*. Cît pentru *muşc*, el provine din forma latină colaterală *mordico*, în care licuida + dentala *-rd-* de-naintea lui *c* au trecut în *ş* întocmai aşa ca licuida + dentala *-nt-* în *muşcel* = *monticellum*. Un fenomen analog al trecerii grupului licuida + nazala în *ş* ne prezintă limba zendică[1]: *peşu* = *peretu* | = *partu*, *aşa* = *areta* = *arta*, *antaşvahista* = *aşavahista* etc. În acest mod, românii au conservat ambele forme latine *morsico* şi *mordico*. În popor cuvîntul *mursec* există pînă astăzi, deşi în dicţionarele române nu figurează [Add. 34].

295

128. *naljosul*, *nalsusul* (de haut en bas, de bas en haut): низбръдо, налжосȣл. — нзбръдо, налсȣсȣл. 211.

În dicţionare lipseşte [Add. 68].

129. *nişchiţel* (un petit peu): сцѣгло, нишкицел, пȣцинел. 142.

Astăzi se întrebuinţează — şi aceasta numai în Muntenia — forma contrasă *niţel*, pe care un excentric, necunoscînd pe *nişchi-ţel*, o deriva prin aferezo-metateză din *puţinel* =

[1] Fr. Müller, în Kuhn, *Beiträge*, t.5, p. 382, şi în *Sitzungsberichte d. Wiener Akad.*, hist.-phil. Cl., t.66 (1870), p. 370. — Cf. Schleicher, *Compend.*[2], t.3, p. 197.

punițel = *nițel!* *Nișchițel* «puținel» este deminutiv din *neșcit* «puțin», cuvînt foarte des în Psaltirea lui Coresi (Ps. 8, 16, 36, 54, 104, 106 etc.) și care provine din *nu-știu-cît* = *nescio-quantum*, tot așa ca *neștine* din *nu-știu-cine* = *nescio-quinam* sau *nescare* din *nu-știu-care* = *nescio-qualem* [1] [Add. 52].

130. *noïan* (océan, profondeurs de la mer): пѹчина, лѹчїѹл мърїи, адънкѹл, н о ѧ н ѹ л. 125.

Etimologia propusă de d. Cihac (p. 180) din *oceanum* «avec prothèse d'un *n* et syncope du *c*: *okeanus* — *oean* — *noean*» este absolutamente imposibilă, căci numai latinul *g* între vocale, dintre care cea de a doua trebui să fie moale, poate să dispară la români, de ex. *mai* = *magis*, niciodată însă nu dispare *c* sau *k*. Afară de aceasta, nu este corect de a vorbi despre «prothèse d'un *n*» în limba română, fiindcă în *nalt* sau în *nălbesc* — însuși d. Cihac o știe — *n* nu este protetic, ci prepozițional: *nalt* = *înalt*, *nălbesc* = *înălbesc*, iar în macedoromânul *număr* = *umăr* el este pronominal: *un-umăr* = *unumăr* = *număr*. Tot prepozițional, dacă nu pronominal, nicidecum însă protetic, este *n* și-n *noian* = *în-oian*, ca și-n sinonimul italian *nabisso* = *in-abisso*. De unde însă derivă *oian*? Este albanezul *uïana* «ocean» de la *ui* «apă» [2].

131. *olele!* (hélas): оуфъ, ѡ л е л е, нεвоε, оуоу. 159.

Interjecțiune de durere cu *l*, comună aproape tuturor limbilor și care ar fi de ajuns chiar ea singură — fie-zis în paranteză — pentru a răsturna faimoasa teorie a lui Fick despre neprimitivitatea sonului *l* la ario-europei.

132. *omide* (chenille): гѹсеница, ѡ м и д е. 64, 178.

Grec. ὁ μίδας. Este foarte interesant că articolul grec a rămas încorporat în forma română, negreșit pentru a da mai mult volum disilabei, pe cînd în *strachină* = ὀστράκινα, vorbă de două ori mai lungă, a pierit, din contra, chiar organicul *o*, confundîndu-se cu articlul nedefinit român.

296 133. *omușor* (lobe ou portion saillante au cou d'un animal): ѡжерелїе, ѡ м ѹ ш о р ѹ л ꙟн грѹмаз. 166.

Trebui să fie rezultatul unei etimologie poporane; dar din care altă vorbă anume, nu știm [Add. 21].

134. *păinichïu* (céréales en général, surtout une espèce de millet): пыро, п ъ и н и к ю, грѫѹ, секаръ, мълаи. 125.

Lat. *paniculum*, deminutiv din *panicum* «un fel de mei». Tot din deminutivul *paniculum* vine și spaniolul *panol*. Din pozitivul *panicum* derivă românul *părinc* «panicum miliaceum» (Lex. Budan), prin trecerea lui *n* în *r* și nazalizarea sufixului *-icum* (Cihac). Forma română *păinichiu*, atît de interesantă, a fost pînă acum necunoscută [239].

135. *pépene curcubenos* (melon d'eau, cucurbita citrullus): лѹбеница, п ѣ п е н е к ѹ р к ѹ б е н о с. 208.

Pépene curcubenos = lat. *peponem cucurbitosum*. Să se noteze însă că al nostru *pépene*, macedoromânul *pépine* și albanezul *pïepăn*, toate cu accentul pe prima silabă, nu pot deriva din latinul *pepònem*, de unde italianul *pepòne*, ci provin dintr-un tip latin ne-clasic *pèpinem*. Cît privește pe *curcubenos*, forma *curcubétă* = lat. *cucurbita* existînd

---

[1] Cf. H a s d e u, *Principie de filologia comparativă*, t. 1, p. 39.

[2] G. d e R a d a, *Antichità della nazione albanese*, Napoli, 1864, p. 7.

pînă astăzi (Cihac, p. 65), trecerea finalului *-tos (curcubetos)* în *-nos (curcubenos)* se explică numai doară prin asimilațiunea sufixală cu *-ne* din *pépene*. De observat, în fine, metateza *curcu* = *cucur*, pe care o găsim și-n macedoromânul *curcubetă* (Kavalliotes) [240].

136. *pespe* (au delà de, au dessus de): песпе пѹтѣре. 112. — песпе фире. 119. — през, песпе. 119.

Cf. mai sus Notanda la texturile XVIII, XIX. În manuscrisul d-lui Sturdza se găsește însă și forma *peste*, de ex. la f. 43: пеете мънъстири, пеете ѡцин...

137. *pestire* (lenteur, retard): мѹдение, пестире [Berindă: ѡмешкане]. 98.

Lat. *postire* « a merge după alți » = « a întîrzia ». Tot prin *o*=*e* vine al nostru *ghem*, macedoromânul *glem*, din lat. *glomus*, ital. *ghiomo*. Deja în latina rustică a putut exista o formă *pestire* alături cu *postire*, ca *retundus* din *rotundus* și mai ales *compes* lîngă *compos*, unde este în joc tocmai silaba *pos* = *pes*. Spaniolul *hermoso* vine din lat. *fermosus* = *formosus*, spaniolul *nemon* din *gnomon*, și nemic nu ne împiedecă, prin urmare, în spaniolul *pestoreja* = *pest-oreja* = *post-auriculam* « cerbice », literalmente « după ureche », de a vedea pe vulgarul latin *pest* din *post*. O analogie perfectă cu românul *pestire* = lat. *postire* ne prezintă alban. *pemmă* = lat. *poma*[1]. Cuvîntul lipsește în dicționarele române, dar nu e rar în vechile noastre tipărituri [241].

138. *pin* (pin sauvage, pinus sylvestris): питис, съсна, пинѹл. 125. 297

Lat. *pinus*. D. Cihac (p. 205) greșește dară, cînd crede că *pin* nu este la români un « terme populaire ». La macedoromâni *kinu* (Kavalliotes).

139. *plătică* (gardon, cyprinus rutilus): лѧщъ, плътикъ [*Berindă:* лѧщъ, рибѣ сїе имѧ есть]. 94. — листика, плътика. 211.

Polon. *plotka*, *plocica*, *plociczka*. Cf. germ. *Plötze* [242].

140. *plocad* (couverture): гѹбер, поклад, плокад. 206.

Metateză din slav. покладъ, literalmente « pus peste ceva ».

141. *plumăni* (poumons): плюкѣ, плѹмънїи. 205.

Lat. *pulmonem*. Astăzi se întrebuințează numai forma cu vocala obscură: *plămînă*, iar la macedoromâni: *pălmună*.

142. *polegniță* (verglas): голотъ, полегницъ [*Berindă:* серенъ, ѡжеледица, гололедица]. 62.

Același cuvînt, la f. 213: поледица, după cum și este forma serbo-bulgară de la paleoslav. поледити « glacie tegere » (Miklosich). Trecerea lui *d* în *gn* este numai aparinte. În realitate, sufixul *-iță* a fost înlocuit prin sufixul *-niță*, adecă *poledniță*, de unde apoi *dn* = *gn*.

143. *porănb*, *porumboaie* (pigeon, colombe): голѹбъ, порънбѹл. — голѫбице, порѹмбоаѧ. 207.

Lat. *palumbum*, ital. *palombo* etc. (Cihac). În glosa de față e remarcabilă forma bărbătească cu *-ănb-* în loc de primitivul *-umb-*, pe care-l conservă forma cea femeiască. Scăderea inițialului *pa-* la *po-* este proprie dialectului român nordic, căci macedoromânii zic *părumbu* (Kavalliotes), tranzițiune normală din lat. *palumbum*.

[1] Cf. Schuchardt, *Vokalismus*, t.2, p. 211—217.

144. *povară* (charge, fardeau): бремѧ, сарчинъ, поваръ. 49.

Paleoslav. повора «brancard», de unde român. *povară* prin intermediarul *povoară*. Cuvîntul paleoslavic însă, după Matzenauer (p. 405), vine la rîndul său din gr. ἀποφορά «apport». Termin eminamente românesc este *sarcină* = lat. *sarcina*, pe care nu l-au moştenit nici francezii, nici chiar italianii.

145. *prăstură* (jument): лакїмїе, пръстȣра. 205.

Cf. mai sus la cuvîntul *duvalmă*. Pentru înţelegerea quasi-slavicului лакїмїе, servă o glosă în Miklosich (Lex. 331): лакиний конь войничьскыхъ θήλειαι ἵπποι εἰς ἅρματα, de unde ar urma că *prăstură* este «cavale de guerre». Însemnînd iapă, cuvîntul *prăstură* = *prăsitură* vine învederat din *prăsesc* «engendre», termin aplicabil la vite în genere, deşi la început el avea înţelesul de tot | restrîns de «a făta purcei» = serb. прасити «ferkeln, porcos pario» (Karadžić) de la paleoslav. прасѧ «porc». Miklosich a uitat această vorbă între slavismele limbei române. Sub raportul economic, generalizarea cuvîntului *prăsesc* asupra tuturor vitelor probează că creşterea porcilor juca un rol foarte important la românii din evul mediu, după cum este pînă astăzi în Oltenia [Add. 83].

146. *prund* (littoral maritime): поморїе, църмȣриле мърїи, прȣндȣри. 115.

Sensul ordinar al cuvîntului este «năsip» de la slav. прѫдъ, ung. *porond*.

147. *a răduce*, *răducător* (être semblable, pareil): подобник, ръдȣкътор. 195. — прикладa, ръдȣчерѣ. 196.

Cf. în Cantemir: «нȣмитор адȣкѫнд пре тънър ꙟнаинтѣ са ши кътѫндȣ-й тинереціилор ши мърнмїй кипȣлȣй, аȣ ꙟнчепȣт а-л лови ла инимъ съ нȣ кȣмва фїе вре ȣнȣл дин непоцїй лȣй чїй лепъдаци, къчй ши ла фацъ фоарте ш-аȣ фост ръдȣкѫнд кȣ джнсȣл.[1]» Este o aplicaţiune interesantă a latinului *readduco* = ital. *radduco*. În dicţionarele române nu se găseşte. Astăzi se mai întrebuinţează cu sensul analog numai simplul *aduce* în locuţiunea: *cam aduce* «se aseamănă» [243].

148. *răfrec*, *răfrecătură* (chiffon): рȣб, ръфрекȣл. 205. — рȣбище, тивѣнъ, ръфрекътȣръ. 133.

Din lat. *refrico* «re-noesc», de unde apoi sensul de «cîrpesc». Astăzi necunoscut [244].

149. *a se răşchira* şi *a se răshira* (étendre les ailes): разкрилѣю, ръшкирȣмъ, ръсхирȣмъ, арипезȣмъ. 131.

Un neaşteptat paralel românesc pentru cunoscutul fenomen grec al mutării aspiraţiunii, bunăoară: χύτρα = κύθρη, Θελποῦσα = Τελφοῦσα, τάφος = θάπος şi altele, adecă chyt = cyt*h*, *t*help = telp*h*, tap*h* = *t*hap etc. În adevăr, cele două forme pe cari ni le dă glosa de faţă: ръшк (răs*hc*) = ръсх (răsc*h*) ne prezintă aspiraţiunea mutîndu-se de la *s* la *c* sau viceversa, astfel încît să formeze cu consoana cea aliată un singur son intim: ш = *sh* şi х = *ch*, lăsînd de tot pure pe consoanele cele dezaliate, întocmai ca în fonetica greacă. Cu toate acestea, nici *c*, nici *h*, nu sînt aci originale, ci provin din *f*, cuvîntul sunînd propriamente *răsfir*, o compoziţiune din particula prefixă *răs-*, fie slavicul разъ, fie latinul *re-ex* = ital. *ris-*, şi din *fir* = lat. *filum* = ital. *filo* (în dialectul milanez *fir*) = span. *hilo* = franc. *fil* etc. Francezii în *file* şi italianii în *fila* au o formaţiune colaterală din pluralul latin *fila*. *Răsfir*, ca sens fundamental, însemnează: «desfac ca firul». Lexiconul Bu|dan cunoaşte numai forma *răşchir*. D. Pontbriant (p. 629, 609) pune *resfir*

298

299

---

[1] Cantemir, *Hronicul*, ed. Iaşi, 1835, t. 1, p. 76.

și *răschir* ca două vorbe separate, dînd celui de-ntii înțelesul fals de « nettoyer avec son bec », fiindcă n-a înțeles locuțiunea poporană pe care o citează: « își *resfirau* aripele » (*étendaient*, nu *nettoyaient*), iar pe cellalt traducînd bine prin « éparpiller ». Variantul *răshir* n-am găsit nicăiri. Pentru șovăirea între *f-h-k*, cf. mai sus *jăhuesc — jăfuesc — jă-cuesc* [245].

150. *răscumpăr* (je me venge): мщꙋсꙙ, рѫскꙋмпѫр ѡарекꙋм пентрꙋ рѫ-ꙋтатѣ че аꙋ фѫкꙋт. 96.

Vezi mai jos: *scumpăr* [Add. 88].

151. *rubă* (chiffon): рꙋбище, тивѣнъ, рѫфрекѫтꙋрѫ, рꙋбѫ, кѫрпѫ. 133.

Serb. рꙋбе « basma pe care o poartă țărancele pe cap » (Karadžić), din paleoslav. рѫбъ « pînză » (Miklosich). N-are decît o asemănare de azard cu ital. *robba*, franc. *robe* etc., cari toate sînt de provenință germană (Littré) [246].

152. *rumăn* (tributaire, corvéable): ѡбладаемый, рꙋмѫн, чел бирꙋит. 164.

Cf. mai sus Notanda la textul no. XXI.

153. *să* (si): ако га стретешн, зар сѫ-л вер тнмпина. 211.

Lat. *si*, conservat cu sensul său propriu « dacă ». Nu e rar în vechile tipăriture române, cf. Cihac, p. 237. Este de observat și вер = actualul *vei*, cu conservațiunea lui *r*. Cf. mai jos cuvîntul *săvai*

154. *sahaidac* (flêche tatare): тꙋлѫ, тꙋлбѫ де сахандаче. 151.

Cuvînt tătăresc, care de la foștii nogai din Crimeea a trecut și la vecinii lor slavi: malorusește сагайдак, polon. *sajdak* « carquois », *sajdacznik* « archer ». În glosa de față însemnează « săgeată », căci altfel nu se poate înțelege « tulbă *de* sahaidace ». Tot așa pare a fi și în mitropolitul Dosoftei:

> «Моав ши Агар ла сѫхѫйдаче,
> Гевал ши Амон гѫтазѫ ланче,
> АмалеХнцїй фѫрекѫ пꙋшче,
> Филистнманїй прашїй с-арꙋнче...[1]»

155. *sămărăt* (gai, enjoué): шꙋмен, сѫмѫрѫт, вѣсел. 172.

Prin această glosă se distruge cu desăvîrșire etimologia, altmintrea foarte plauzibilă, pe care o propunea răposatul Rösler pentru cuvîntul nostru *posomorît*: « mit slavischer Bildung aus magy. *szomorú* traurig »[2]. *Sămărît* însemnînd « vesel », opusul său *posomorît* « ne-vesel » este compus n e c e s a r m e n t e din *sămărît* preces de particula negativă *po-*; sau mai bine zicînd, *sămărît* și *posomorît* fiind forme participiale, verbul *sămări* cu sens de « veselie » este opusul verbului *po-somorî* cu sens de « ne-veselie », adecă e preces de *po* = « ne ». În adevăr, *pa* este particulă de negațiune în limba albaneză, care intră totdeauna în cuvinte compuse: *pa-bessă* « ne-credincios », *pa-mundună* « ne-putincios » *pa-ștatșm* « ne-corporal » etc. Tot așa este în *pa-sămări*, de unde scăderea vocalică *posomo-* prin acțiunea celor două labiale, dintre cari inițialul *po* = *pa* își are părechea în *porumb* = *palumbum*. Pentru pozitivul *sămări* noi nu găsim vreun paralel în limba albaneză actuală întrucît ne este cunoscută, dar aceasta nu atinge întru nemic rigurozitatea concluziunii de mai sus, fie că un asemenea paralel se va afla mai tîrziu, fie că se va fi pierdut. Să observăm numai că în *sămări* partea radicală este *sam*, de unde *săm-or* și-n fine *săm-or-esc*

300

[1] *Psaltire*, Uniow, 1681, ps. LXXXI.

[2] R ö s l e r, *Romänische Studien*, p. 351.

întocmai ca din *jos*, formaţiunea secundară *jos-or* şi formaţiunea terţiară *jos-or-esc* (cf. Cihac, p. 134). Faptul preţios este constatarea şi-n limba română a particulei negative albaneze *pa* = sanscr. *apa* [247].

156. *săpşoară* (houe, hoyau): рылец, сѫпшоарѫ. 134.

Sinonim pentru *hîrleţ* = slav. рыльць, despre care vezi mai sus Notanda la textul no. XXXI. Deminutiv din *sapă* « houe », care — existînd în unele dialecte slavice numai ca vorbă împrumutată (Matzenauer, p. 303) — este medio-lat. *sapa* « houe », adus ca termin latin rustic sub forma de *sappa* deja în Isidor de Sevilla din secolul VI, franc. *sape* cu deminutivul *sapeau*, ital. *zappa*, span. *zapa* cu trecerea *s* = *z* ca în *symphonia* = it. *zampogna* = sp. *zampoña* (la noi *cimpoi* cu iniţialul *č* din *s*, cf. mai sus la cuvîntul *ciovlică*).

157. *săvai* (quoique, bien que, au moins): и оубо, мѣкар, сѫвай, 84. — поне, тнкаиле, мѣкар, сѫвай. 116.

Din *să-va* « dacă vrea » (si libet), de unde *săvai* prin analogie cu *încai*, *mai*, *numai* etc. În dicţionarele române nu se găseşte şi din limba literară a despărut demult, dar poporul de la ţară îl mai păstrează pe alocuri. În vechile noastre tipărituri nu e rar. D. Cihac nu-l cunoaşte [Add. 78].

158. *a se scarandivi* (être dégoûté, répugner): ѡмражаюсѧ, мѫ скарандивеск саѹ скрѫбеск. — ѡмраженїе, скарандивире, ѹрѫре, скрѫбире. 166.

În dicţionarele române nu se găseşte. Sub raportul vocalic, este interesantă netrecerea în vocală obscură a celor doi *a* neaccentaţi: sc*a*r*a*n-. În privinţa etimologică, este paleoslav. скарѧдовати сѧ (= skarendovati) « répugner » din скарѧдъ (= skarendŭ) « puant » [248].

159. *scovardă* (sorte de gâteau): сковрадникъ, сковардѫ. 137.

301 Paleoslav. сковрада, cu trecerea lui ра în *ar*, după cum a trecut ла în *al* în | *baltă* = блато şi-n *daltă* = длато, toate acestea deja prin fonetism românesc, fără a fi trebuinţă de a alerga la formele proto-slavice *балт- şi *далт- [249].

160. *scumpăr*, *scumpărătoriu* (je me venge, vengeur, vindicatif): мещь, скѹмпѫраре. — мєсникъ, скѹмпѫрѫторю. 96. 98.

Cf. mai sus *răscumpăr*. *Scumpăr* = *ex-comparo* şi *răscumpăr* = *re-ex-comparo* însemnează literalmente « je rachète ». Cu acest sens, cuvîntul lipseşte în d. Cihac (p. 13). Răzbunarea considerată ca « rachat » este consecinţa instituţiunilor juridice medievale, cînd rudele ucisului se împăcau cu ucigaşul pentru o plată oarecare hotărîtă. Tot de atunci datează vorba: *răzbunare* = *re-ex-bonum*, adecă « îmbunătăţirea » răului celui comis. Sensul *răscumpărare* «vengeance » = «rachat » apare limpede mai cu seamă în Pravila lui Vasile Lupul, de. ex.: «де ва трѣче сѹдалма ши ла алть ѡбразь, атѹнче ачела ал трен ѡбразь поате сѫ вїе сѫ пѫраскѫ ла џюдець, ши сѫн рѫскѹмпере џюдецѹль, кѹмѹ саре ѕнче ва сѹдѹю нещїнне пре врєѹнь копиль ши сѹдалма нѹ рѫмѫне асѹпра копилѹлѹи, че трѣче ла тагѫсѫѹ, атѹнче макарь кѫши прїимѣще сѹдалма, ıарѫ татѫсѫѹ поате сѫ вїе ла џюдець ши сѫш чарѫ рѫскѹмпѫраре »[1].

161. *selbezesc* (je pâlis) поблєдѣвдѧ, селбезїѧ. 193.

Cuvînt foarte remarcabil. Este denominativ de la *salbed* « pâle » = lat. *subalbidum* cu vocalizarea lui *b* între vocale ca în *sebum* = *seu*, *subulam* = *sulă* etc., adecă *subalbidum* = *salbidum* = *salbed* (cf. *putridum* = *putred*, *rancidum* = *rînced*, *fracidum* = *fraged* etc.). Astăzi se zice mai mult *sarbed*, conservînd însă sensul de « pâle », pe lîngă care s-au mai dezvoltat accepţiunile de « fade, insipide, âpre, âcre, revêche, hâve ». Necu-

---

[1] *Cartea românească de învăţătură*, Iaşi, 1646, f. 125 verso.

noscînd forma *salbed* = *subalbidum*, d. Cihac (p. 241) derivă pe *sarbed* din latinul *insapidus* prin afereza lui *in*, epenteza lui *r* și trecerea lui *p* în *b*! [Add. 10, 69].

162. *semuesc* (réfléchir): ρазмышлаю, ρазсѫждаю, семѫеск, алег кѫ кѫџетѫл, жѫдек, сокотеск. 131.

Frumoasă grupare de patru sinonime române pentru « réfléchir ». *Semuesc* nu se află în dicționarele române. Probabilmente vine de la *seamă* (= *samă* = ung. *szám?*), cf. « a da samă », « a băga samă » etc., prin sufixul verbal *-ui-*, care servă în limba română a forma denominative, fie din vorbe moștenite, fie din cele împrumutate, vechi sau nouă. Acest punct — vom profita de ocaziunea ce ni se prezintă — merită din parte-ne o paranteză. Pentru sufixul nostru verbal denominativ *-ui-* în cuvinte de origine latină, cf. *căpătuiesc*, *ghem-uiesc*, *jur-uiesc*, *legi-uiesc*, *păcăt-uiesc*, *pesc-uiesc*, *spic-uiesc* etc. Acest sufix *-ui-* corespunde pe deplin sufixului albanez *-uε-* din 1ma și 2da conjugațiuni active după gramatica lui Lecce, de ex.: a *pesc-ui-* = me *peșk-uε-*, a *plumb-ui-* = me *plumb-ue-*, a *învăl-ui* = me *îm|văl-ue-*, a *răfui-* = me *răfuε-* etc. Vocala intercalată *u*, prin care se 302 distinge acest *-ui-* sau *-uε-*, este identică cu grecul υ în ἰατρε-ύ-ειν, δουλε-ύ-ειν, θεμιστε-ύ-ειν (= legi-u-i), ἀμφιπολε-ύ-ειν (= sîrg-u-i) etc. și cu slavicul в în кѫпо-в-ати, во-јε-в-ати, свѣщ-ε-в-ати (= sfăt-u-i = βουλε-ύ-ειν = măs-u-e) etc., unde υ și в prezintă la elini și la slavi aceeași natură denominativă¹. Rămîne a se cerceta aparte originea acestui *-u-*, modul său de distribuire în conjugațiunea fiecării din cele patru limbi, urmele sale posibile în celelalte graiuri ario-europee, mai ales în cele eranice, începînd de la zendica² etc. Ne mărginim aci a constata importanța fenomenului³. Ce e mai curios decît toate, este că d. Cipar se preface că nu cunoaște existința verbilor cu *-ui-* în limba română. Iată pînă unde împinge hotărîrea sistematică de a nu vedea la noi decît numai și numai elemente latine! [250].

163. *slomnu* (vestibule de l'église): прнпрата, сломнѫл. 207.

Astăzi în limba poporană *slon* « barrière », pe care Miklosich (Lex. 858) îl derivă din paleoslav. слонити « appuyer ». Atunci însă ar trebui explicat *m* în forma *slomnu* [251].

164. *sluga norodului* (bourreau): слѫга народнын, слѫга нородѫлѫи, гъдѣ. 137.

Zicerea română este o simplă localizare din slavicul слѫга народнын, care la rîndul său este o pură imitațiune din grecul δήμιος « calău » de la δῆμος « popor ». Și la români, și la slavi, pare a fi fost numai o locuțiune savantă, nu poporană. Merită a fi menționată ca specimen de obicinuitul pedantism al începuturilor literare, la noi ca și la orice alt popor.

165. *solzi*, *zolzi* (écaille): чεшѫѧ, солзїн. 171. — скрадинще, золзїн. 211.

Șovăire între inițialul *s* și *z*, prin care se justifică trecerea definitivă *zer* = *serum*, *zahar* = *saccharum* etc. și care este analoagă cu șovăirea între *ș* și *j*, semnalată la cuvîntul *jold*. Singularul *solz* este pentru *sold* prin influința pluralului *solzi* ca mai sus *melciu* din *melc* prin influința pluralului *melci*, cu atît mai mult că *solz* la singular se întrebuințează foarte rar. Acest *sold* nu poate fi decît latinul *solidum* « partea cea tare a oricărui lucru », de unde scurtul *i* a despărut deja la romani, bunăoară *soldum* pentru *solidum* în

¹ Schleicher, *Formenlehre d. kirchenslavischen Sprache*, Bonn, 1852, p. 196—197.

² Vezi în această privință indicii foarte prețioase în Kraushaar, *De radicum quarundam indo-germanicarum variatione quae dicitur*, Marburg, 1869, p. 41-49: De radicibus quae ex consona et *u* vocali compositae videntur.

³ Cf. Diez, *Gramm.*³, II, p. 406.

Horaţiu (Sat. 1, 2, 113, 2, 5, 56). Din verbul lat. *soldare* derivă span. *soldar*, franc. *souder* etc. cu sensul de « a uni strîns părţile unui lucru ». În medio-latina se numea *solda* drojdiele, ca « partea cea mai tare a vinului » (Du Cange). [Add. 77].

303 166. *spată* (glaive): мєчъ, спатъ, палѡш. 96.

Lat. *spatha*, de unde ital. *spada*, span. *espada*, provenţ. *espaza*, franc. *épée* = *espée* etc., dintre cari toate însă forma română e cea mai bine conservată. Fiindcă cuvîntul se găseşte adesea în vechile tipăriture române, nu înţelegem de ce l-a uitat d. Cihac, punînd în locu-i (p. 259) pe *şpagă*, pe care noi am luat-o de la ruşi: *шпага*.

167. *stăvar* (étalon): армъсар са8 стъвар. 110.

Pe lîngă *armăsar* şi *duvalmă*, al treilea sinonim român pentru « étalon ». Literalmente « cheval de haras », de la *stavă* « haras, Stuterey, Rossheerde », cuvînt care se mai întrebuinţează în Transilvania (Molnar, p. 107, 131). Lex. Bud. (p. 668) ne dă tot de acolo şi pe *stăvariu*, însă numai cu sensul de « pastor equitii », cu care cf. mai sus cele două accepţiuni ale cuvîntului *duvalmă*: « pastor equitii » şi « equus admissarius ». Miklosich (Lex. 879) derivă pe românul *stavă* din paleoslav. стаза, ставъ, cari însă, însemnînd « articulus », « compages » şi « pondus », nu pot avea nemic comun cu o « herghelie de cai ». *Stavă* vine din medio-lat. *stalla*, ital. *stalla* « grajd », de unde ital. *stallone*, franc. *étalon* = *estalon* « stăvar » etc. Trecerea finalului *-lla* în *-va*, fie imediată, fie prin intermediul unui *u*, este întocmai ca în *măduvă* din lat. *medulla*[1]. Cf. însă şi alban. *stavă* « mulţime » (Hahn) [252].

168. *străc* (cigogne): сиконїѧ, стръкул. 149.

Paleoslav. стръкъ, litv. *stařkus*, serb. штрк, ung. *ësztерág* etc., de o parte, vechiu-germ. *storah*, scandin. *stork*, nou-germ. *Storch* etc., pe de alta, ne arată acest termen ca propriu anume ramurei slavo-germanice din familia ario-europee. Plecînd de la frumoasa analogie gr. γέρανος « grue » = γέρων « vieux », Pictet afiliază pe slavo-germ. стръкъ — *storah* « cigogne » cu slav. старъ « vieux » (germ. *starah* « fort »)[2]. Forma moldovenească *cucostîrc* este interesantă prin alipirea lui *stîrc* de *cuco-* = *cucor* din lat. *cicon-* (cf. *cucută* [alban. *kukută*] = lat. *cicuta*). Albanezul *stărkïok* să nu fie oare aceeaşi compoziţiune cu termenii intervertiţi, adecă *stărk-kïok* = *stîrc-cucor?*

169. *surată* (amie, compagne): др8гинѧ, содцъ, с8ратъ. 67. 70.

Surată din *soră* ca *fărtat* = *frătat* din *frate*, formaţiuni quasi-participiale, analoge cu slav. побратимъ şi посєстрима. Cf. mai sus la cuvîntul *fărtat*.

170. *susaĭu* (laiteron, sonchus oleraceus): жєтѣлница, лъпт8къ 'дє 'пъд8рє са8 с8саю. 73.

Cf. alban. *şuşalĭă* « Rübe des Maiskolbens » (Hahn) [253].

171. *a se svii* (reculer, se défier): ѹкладнѧтисѧ, съ сє свїꙗскъ. 199. — нєѡтрєчєшнмисѧ, дє н8 тє вєн свїн дє мынє. 192.

304 Paleoslav. съвиѭ « convolvo », съвити-сѧ « a se strînge în sine ». Astăzi se zice *sfii*. S-a uitat de către Miklosich între slavismele limbei române [254].

---

[1] Cf. Schuchardt, *Albanisches und Romanisches*, în Kuhn, *Zeitschr.*, t.20, p. 298, nota.

[2] *Origines indo-europ.*, t. 1, p. 491.

172. *şaizeci*, *şaisute* (soixante, six cents): шєстъдєсѧт, ш а и з є ч и. — шєстъ сот, ш а и с ȣ т є. 172.

Contracţiunea *şaizeci* = *şase-zeci* şi *şai-sute* = *şase-sute*, adecă *s* = *ĭ*, nu se mai vede, cu un rînd mai jos, în шасимїи, ceea ce probează că ea se datoreşte numai tendinţei eufonice de a înlătura succesiunea a trei sibilante: *ş+s+z* şi *ş+s+s*. Este foarte remarcabil, că acelaşi procediment ne întîmpină şi la macedoromâni în *şaidzăţi* (Bojadži), σσαεντζάτζι (Kavalliotes). Ceva de o altă natură este contracţiunea poporană *paisprezeci* pentru *patru-spre-zeci*. Un fenomen analog *t* = *ĭ*, dacă nu ne înşelăm, ne întîmpină în *maĭcă* (serb. мајка) = *matcă* şi-n *taĭcă* = *tatcă* [Add. 27].

173. *şez* (plaine): раздолы, ш є з ȣ р и, къи. 130.

Forma obicinuită e *şes* = alban. *şeş*, pe cari d. Cihac (p. 273) le derivă din lat. *sessum*[1]. E interesant *z* pentru *s*, cu care cf. mai sus la cuvîntul *solzi* [255].

174. *şupesc* (je ravis, je dépouille): разҳищаю, ш ȣ п є с к, жъҳȣєск. 131. — ȣҳапл'ѣєтъ, ш ȣ п ѣ щ є, апȣкъ, ръпѣщє. 184.

Lex. Bud. (p. 687) are numai cuvîntul *şupariu* «sauvage, violent», care reapare în d. Pontbriant (p. 716) sub forma de *şupaiu* «mièvre, espiègle, folâtre» [Add. 70].

175. *taistră*, *traistră* (havresac): пира, т а и с т р а. 113 — спиридa, т р а и - с т р а. 139. — тоболєц, пȣнга, т а и с т р а, толба. 150.

Trebui înlăturată comparaţiunea cu germ. *Tornister*, cuvînt de tot nou, necunoscut în vechea germană şi nici chiar în germana medie. Modernul german *Tornister* este un împrumut din bohemul *tanistra*, care la rîndul său provine din ital. *canestra* cu schimbarea iniţialului *c* în *t*, întocmai ca în bohem. *tarněř* din ital. *carniere*. Tot de la bohemi, deja prin intermediul germanilor, au luat cuvîntul ungurii, prefăcîndu-l în *tarisnya* sau *tarisznya*. Românul *taistră*, de unde prin împrumut şi polonul *tajstra*, necunoscut celorlalte dialecte slavice, formează cu totul o altă familie lexică, proprie numai românilor şi albanezilor, cari însă o posedă în toate dialectele lor, pînă şi-n cele mai depărtate de orice contact cu bohemii, cu germanii sau cu ungurii. Glosa de faţă ne procură două forme române: *taistră* şi *traistră*, pe lîngă cari trebui să mai adăugăm formele transilvane *straiţă*[2] şi *straistă*[3], forma macedoromână *trastur*, pe care o ştim de la d. profesor Caragiani, şi forma cea cu dentala medie, cuprinsă într-o glosă de mai sus: *drăstă*. În lim|ba albaneză 305 avem o serie completă de variante analoge. Hahn (Lex. 132) aduce formele *trastă* şi *trase* (= rom. *traistă*); în Camarda (Gramm. 326, 340) aflăm forma *draştă* (= rom. *drăstă*), pe care o întrebuinţează albanezii din Sicilia; în fine, Rossi (Vocab. 1212) ne procură forma *ştreiţă* (= rom. *straiţă*) «sacchetto di pelo di capra o d'altro, dove si mette la biada da dare al cavallo». Alăturîndu-se variantele, se capătă un prototip comun româno-albanez *staristra*, de unde, prin diferite accidente fonetice, decurg toate formele cele derivate. În *staristra* oricine va distinge din capul locului sufixul de instrumentalitate *-tra*, unul din cele mai bine conservate în toate limbele ario-europee, afară numai doară de slavi, la cari, prin intermediarul *-dlo*, el a scăzut la simplul *-lo*. Sufixul *-tra* joacă aci acelaşi rol ca în gr. μάκ-τρα «vase pour broyer», ψύκ-τρα «jatte pour le lait», φέρε-τρον «brancard», κάλύπ-τρα «enveloppe», lat. *mulc-tra* «sceau pour traire» etc. Numai prin acest sufix româno-albanezul *staris-tra* se întîlneşte cu ital. *canes-tra* = boh. *tanis-tra* = germ. *Tornis-ter*.

---

[1] Această etimologie, pe care noi o considerăm ca provizorie, o primeşte şi Schuchardt în Kuhn, *Zeitschr.*, t. 20, p. 251.

[2] *Lex. Budan*, p. 675.

[3] Bobb, *Dictionariu rumanesc*, Cluj, 1823, t. 2, p. 404.

Separînd sufixul, rămîne de explicat tema *staris-*, de unde variantul albanez *trase* ar putea deriva chiar direct, fără sufixul *-tra*, referindu-se către variantele cu *-tra* ca gr. καλαμίς (καλαμιδ-) «instrument de roseau» către lat. *calamis-trum* = *calamid-trum* [Add. 13, 87].

176. *tămbar* (espèce de vêtement): оутворенїе, тъмбар8л [Berindă: шата долгаѧ невѣстаѧ, ш8ба]. 157.

Medio-gr. ταμπάριον «chlamydis vel sagi militaris species» (Du Cange), ital. *tabarro*, medio-lat. *tabardum*, franc. *tabard* etc. La serbii din Montenegro тамбарина. Originea primitivă a cuvîntului pare a fi arabă, deşi nu sîntem în stare de a o verifica în momentul de faţă [256].

177. *tar* (charge, fardeau): бремѧ, сарчинъ, поваръ, тар. 49.

Din paleoslav. товаръ «marchandise» = serb. товар «fardeau», de unde de asemenea, prin acelaşi fel de contracţiune (cf. *cal* = lat. *cavallus*) vine cu sensul cel vechi ung. *tár* «magasin». Tot de acolo, prin sufixul *-niţă*, româno-transilvanul *tarniţă* «selle de charge» (Miklosich) [257].

178. *tivénă* (chiffon): р8бнище, тивѣнъ, ръфрекътр8ръ. 133.

Nu se poate trage din verbul *tivi* «ourler, broder», căci atunci ar trebui să fie *tiveală*, afară numai doară de cazul trecerii lui *l* în *n* (cf. la cuvîntul *dracilă*). Derivaţiunea cea mai plauzibilă este din medio-gr. τήβεννα, medio-lat. *tebennum* «toga, aliquod genus vestimenti» (Du Cange). Cît pentru scăderea sensului, cf. românul *buleandră* «chiffon» (Pontbriant) = medio-lat. *balandrana* = franc. *balandras* = sp. *balandran* = ital. *palandrana* «espèce de manteau» [Add. 75].

179. *tolbă* (saccoche): тоболец, п8нга, таистра, толба. 150.

Serb. торба, polon. şi bohem. *torba* etc. Pentru trecerea lui *r* în *l*, vezi mai jos la cuvîntul *tulbă* [258].

306 180. *trănbit* (je sonne de la trompette): тр8бит, трънбитъ, дъ бѣсте т8т8рор, б8ч8нѣзъ. 151.

Astăzi se întrebuinţează forma cu *t* asibilat: *trîmbiţ*, *trîmbiţar* (Pontbriant), deşi Lex. Budan mai indică alături şi pe *trimbit*. La noi vine de la slavi: paleoslav. тржба, тржбити, sloven. *trombeta*, serb. тр8мбета etc., iar la slavi parte de la germani, parte de la popoarele romanice occidentale (Matzenauer). E remarcabilă totodată în glosa de faţă forma б8ч8нѣзъ cu *-un-*.

181. *tulbă* (carquois): т8лъ, т8лбъ де сахандаче. 151.

Paleoslav. т8лъ «carquois», către care românii au adus sufixul *-ba* prin confuziune cu *torbă*, iar acesta la rîndul său a suferit urmarea confuziunii prin trecerea lui *r* în *l*: *tolbă* (vezi la acest cuvînt). Exemple de o asemenea acţiune reciprocă a două vorbe diferite una asupra alteia sînt în linguistică dintre cele mai instructive [259].

182. *ţărmure*, *ţărmuri* (rivage): брег, църм8ре. 50. — поморїе, църм8риле мърїй, пр8над8ри. 115.

După accent, vine din lat. *terminem*; după vocalism însă, din arhaicul *termonem*; în ambele cazuri cu trecerea lui *n* în *r*. Provenința din *termonem* cu urcarea accentului este mai probabilă [vezi p. 258; Add. 33].

183. *ţéră*, *ţeran* (pays, paysan): иноплеменник, дентралтъ цѣръ, стрънн, де алт нѣм. 82. — тоземец, мощѣн, ωм де цѣръ. 150. — селѧнинъ, церан. 136.

Lat. *terram*. Conservaţiunea lui *e* clar este remarcabilă.

184. *ţintar* (jeu de dés): таблїеле, ошчоареле чѣле де жѹкат саѹ цинтар. 152.

De la *ţintă* « point de mire », care vine la rîndul său din paleoslav. цѧтѧ (= tzenta) « monnaie, denier », mai tîrziu numai « fiche, jeton »[1].

185. *ţiţeĭu* (petit-lait): сѹротка, цицеюл. 206.

Negreşit un derivat de la *ţiţă* « mamelle »[2]. Nu l-am găsit nicăiri în dicţionare [260].

186. *ţohă* (sorte de vêtement de femme): вънътъ цохъ, рошїе цохъ, вѣрде цохъ, галбенъ цохъ, цохъ мохоръть. 212.

Vezi Glosar I, no. 28. Vom mai adăuga numai la cele spuse acolo, că bizantinii, de la cari a trecut cuvîntul la români şi la albanezi, îl căpătaseră ei înşii din Orient, prefăcînd — ca totdeauna — pe *ó* în *tz*: persian *ćûkhô* « vêtement de laine », curdic *ćôkha* « drap », osetic *ćuka* etc., de unde şi la turci *ćoha*. Serbul чоха vine de la turci, nu de la bizantini. 307

187. *ţol* (cilice, habit grossier): вретище, сак де пър, дърщенъ, цол. 55.

Se întrebuinţează nu mai puţin forma femeiască *ţoală*, a cării primitivitate se probează prin derivatul său *ţolină* « femme malpropre » (Pontbriant), pe cînd din bărbătescul *ţol* nu avem nici un derivat. A căuta originea acestui cuvînt în turcul *ćul* sau *ǵul* « housse, couverture d'un cheval » s-ar potrivi sub raportul sensului, dar nu şi sub al formei, căci turcul iniţial *ć* sau *ǵ*, ba nici măcar din vreo altă limbă, nu trece la românii de la Dunăre în *ţ* [261]. Admiţîndu-se ca formă primitivă femeiescul *ţoală*, cuvîntul ar fi = lat. *stola* « haină de asupra », mai ales « haină femeiască », de unde chiar la vechii romani această vorbă căpătase înţelesul secundar de « femeie », bunăoară în Statius (Silv. I, 2, 235): « hic juvenum coetu s t o l a mixta », adecă nu departe de a noastră *ţolină*. Pentru trecerea lui *st* prin metateza *ts* în *ţ*, pe care la finea cuvîntului am văzut-o deja mai sus în *straiţă* = *straistă*, la începutul cuvîntului o găsim, pentru a nu cita decît exemple de o perfectă certitudine, la macedoromâni în *ţupu* = *stuppa* (Kavalliotes), unde — pe de asupra — femininul a trecut în masculin, ca şi la noi în forma *ţol*. Tot aşa ital. *zolla* (citeşte *ţolla*) a derivat din vechiul german *skolla* prin intermediul *stolla* = *tsolla*[3]. Cu toate acestea, o obiecţiune fonetică foarte serioasă împiedecă de a deriva pe al nostru *ţoală* d e - a - d r e p t u l din latinul *stola*, căci în vorbele latine moştenite finalul *-la* ar fi devenit necesarmente *-ră*, ca în *moară* = *mola* sau în *vioară* = *viola*. Rezultă dară că *stola* a pătruns la români deja în evul mediu, fie prin intermediul bizantinilor, fie prin al italianilor, cu sensul obicinuit de « haină lungă ». Pentru scăderea acestui sens la acela de « chiffon », cf. mai sus la cuvîntul *tivénă* [Add 55].

188. *urdin* (je viens, j'acoours): приходити, а[ѹрдина. 195.

Lex. Budan (p. 736) arată două accepţiuni ale cuvîntului *urdin*: 1. « umblare deasă la cineva sau la careva loc »; 2. « scursoare, fără sînge sau cu sînge ». Din cauza primei din aceste accepţiuni, gaura stupului s-a numit *urdiniş*, căci « albinele intră şi ies adeseori ». Sub raportul formei, *urdin* este amplificat din *urd*, ca *scarp-in* din *scarp* = lat. *scalpo* (Cihac). Sub raportul sensului, accepţiunea de a « umbla » s-a născut din acea de

---

[1] Cf. D o b r o w s k y, *Institutiones linguae slavicae*, Vindob., 1822, p. 99.

[2] Pentru paraleluri etimologice şi analogie logice, cf. D i e f e n b a c h, *Vergl. Wörterb.*, t.2, p. 608—9, unde însă, după obicei, nu ştii cum să alegi binele din rău [Add.100].

[3] R ö n s c h, în G r ö b e r, *Zeitschr. f. roman. Phil.*, t.1, p. 420.

a curge», ca rom. *merg* = lat. *mergo* «mă cufund în apă», franc. *arriver* = lat. *adripare* «a sosi la mal», și franc. *aller* (vechi *aner*), provenț. și catal. *anar*, ital. *andar* etc. din lat. *adnare, annare* «a înnota»[1]. Din această semnificațiune fundamentală de «curgere» au rămas: sensul *urdinare* «scursoare» (cf. franc. «*cours* de ventre»), apoi *urdoare* sau

308 *urdori* | «c u r g e r e a ochilor», în fine *urdă* «fromage blanc», cf. lat. *serum* «zer» = slav. сырь «brînză» = sanscr. *saram* «apă» de la $\sqrt{sar}$ «curgere». Cît pentru *urdoare*, cuvîntul poate să derive și de-a-dreptul din *urdă*, întocmai ca germanul *Augenbutter* «urdoare» din *Butter* «unt», ca macedoromânul *țalpă* «urdoare» (cu *ț* din *ć* după consonantismul macedoromân) = alban. *ghĭalpă* «unt», sau ca — după Grandgagnage — francezul *chassie* «urdoare» din lat. *caseus* «brînză»[2]. Pe *urda*, ungurii, serbii și slovacii au luat-o de la români, după cum o recunoaște însuși Matzenauer[3], iar Schafarik atribuie originea cuvîntului anume dacilor[4]. Macedoromânii au și ei *urdă*, tot așa ca și românii de la Dunăre[5]. De la dînșii ori de la noi, una din două, au căpătat-o și bulgarii[6]. Odată ajunși aci, noi găsim această vorbă și la albanezi, dar tocmai la cei din Sicilia, sub forma de *udós* «il formaggio» (Camarda). Comparînd pe românul *urd-* cu albanezul *ud-*, rezultă un prototip comun *und-*. Albanezii au pierdut nazala, iar românii au trecut-o în *r* ca în *mormînt* = lat. *monumentum* și-n atîtea alte. Sensul de «brînzet» dintre derivatele radicalei *und* este propriu numai româno-albanezilor; cu un înțeles apropiat însă, ba chiar cu conservarea nazalei, posedă un dialect persic cuvîntul *unda* «Buttermilch, lait de beurre»[7]. Românul *urdă*, albanezul *udos* și persicul *unda* formează o strînsă familie lexică [262].

189. *usturoĭu* (ail, oignon): бели лȣк, ȣстȣроюл. 212.

D. Cihac (p. 303) îl derivă din *ustur* = lat. *ustulo*, de unde *usturonĭu* = *usturoĭu*. Trebuia adăugat, că se întrebuințează și forma *ustunoĭu* (Lex. Bud.), cu trecerea lui *r* în *n* prin asimilațiunea regresivă cu vechiul sufix *-oniu*: *usturoniu* = *ustunoniu* (cf. *cunună* din *coroană, fănină* din *fărină, senin* din *serin* = *serenum* etc., adecă $r+n = n+n$). Ca analogie logice pentru *usturoiu* din ideea de «usturime», cf. slavicul чесньке «ail» în legătură cu чесати сѧ «ustură». $\sqrt{uș}$ «ardere», de unde vechiul latin *uso* = *uro* cu deri-

309 vatul său *us-tulo* «us|tur», a mai produs — după Pictet — pe latinul rustic *unio* «oignon»[8]

---

[1] B r a c h e t, *Grammaire historique de la langue française*, 4e éd., p. 224, și *Dictionnaire étymologique de la langue française*, éd. 1, p. 42.

[2] G r a n d g a g n a g e, *Dictionnaire étymologique de la langue wallonne*, Liège, 1845, p. 88. Această etimologie a cuvîntului *chassie*, primită și de H i p p e a u, în *Dictionnaire de la langue française au XII—XIII siècle*, este controversată de L i t t r é, S c h e l e r etc., dar nu distrusă prin vreo altă mai bună. Argumentul în contra-i a d-lui L e H é r i c h e r, în *Revue de linguistique*, t.9 (1870), p. 206: „la forme populaire *chiasse* et *chiasseux*" este de tot slab, căci *chiasse* și *chiasseux* au rezultat pe calea etimologiei poporane, bunăoară ca la noi în glosa de mai sus *căcărează* din slv. грѧзь.

[3] *Op. cit.*, p. 366: „z rumunského".

[4] *Slowanské starožitnosti*, p. 380: „*w slowančině někłera słowa* n e p o c h y b n ě *ze starogetického gazyka pošla, gako buitar (opilio inferior), urda (caseus secundarius), brinza* etc.".

[5] Cuvîntul lipsește în K a v a l l i o t e s, dar se află în D a n i e l, Λέξικον τετράγλωσσον, apud M a r t i n - L e a k e, *Researches in Greece*, London, 1814, p. 385.

[6] *Ibidem.*

[7] G a b e l e n t z, în *Zeitschr. d. deutsch. morg. Ges.*, t. 20 (1866), p. 330, unde eminentul orientalist nu găsește pentru acest cuvînt nici un paralel în celelalte limbi învecinate.

[8] C o l u m e l l a, XII, 10, 1: „*coepam, quam vocant unionem* r u s t i c i".

cu lungul *u* în loc de *usnio* (pentru *un* = *usn* cf. *pruna* = *prusna* $\sqrt{pruș}$). În loc de toate aceste paraleluri atît de interesante, d. Cihac (p. 15) compară cu *usturoiu* numai pe al nostru *ardeiu* «poivre rouge», pe care-l derivă necorect de la un prototip latin *ardivum*; zic «necorect», căci din *ardivum* noi n-am avea *ardeiu*, ci *arziu*, întocmai ca din *tardivum* — *tîrziu*. *Ardeiu* ar putea deriva numai doară dintr-un *ardilium*, ca *mei* din lat. *milium* sau *teiu* din lat. *tilium* (nu *tilia*, cf. it. *tiglio*); dar mai probabil este de o formațiune curat românească modernă, cu sufixul *eiu* ca mai sus în *țițeiu* [Add. 89].

190. *uture* (chat-huant, chouette, noctua): ѥѥн, ȣтȣрє. 207.

Este necontestabil de aceeași origine cu serb. ȣтина «chouette» (Karadžić) și cu bulg. ȣтва «chouette»[1], cari însă nu pot deriva una din alta și se separă cîte-trele de paleoslav. ѫтꙑ (= *antu*) «canard» = rus. *утка* = serb. ȣтва etc. Nu poate fi nici grecul ὠτός (de unde lat. *otus*), căci lungul ω n-ar fi trecut în *u*, mai cu seamă cînd în toate variantele accentul se află tocmai pe prima silabă, împiedecînd astfel scăderea vocalică. Afară de aceasta, ὠτός se zicea numai despre varietatea cea urecheată a bufniței, «*Ohr*-eule», «long-*eared* owl», «chat-huant *cornu*», fiind o formațiune specifică greacă din tema ὠτ- «oreille». Propriu românilor, serbilor și bulgarilor, *ut* «bufniță» se găsește și la albanezi, ba încă sub forma cea mai simplă: *ut* «guffo, uccello notturno di rapina» (Rossi). E peste putință dară de a nu recunoaște originea eminamente tracică a acestui cuvînt, pe care nu-l găsim nicăiri afară din teritoriul de la Carpați pînă la Epir. Dintre vechile numi locale tracice, cf. orașul *Uti*dava în Dacia și orașul *Utus* (Tab. Peuting.) sau Οὖτος (Procop.) lîngă rîul de același nume în Mesia. Cuvîntul român *uture* nu se află în dicționarele noastre și a pierit, poate, chiar din limbă, lăsînd însă și el o urmă topografică în numele lacului *Uturina* din districtul Dolj, cu sufixul *-in*, favorit la olteni în numiri locale și personale, ca: *Dobrot-in*, *Camed-in*, *Flor-in*, *Tudor-in*, *Robot-ina*, *Marot-in*, *Rod-ina*, *Cioclov-ina*, *Stup-ina*, *Vert-ina* etc.[2] Serbul ȣтина și bulgarul ȣтва sînt foarte rare, abia mai conservîndu-se pe ici-colea ca arcaisme poetice. La albanezi *ut* se mai păstrează într-un singur dialect, astfel că nu l-a cunoscut Hahn și nu-l menționează nici Stier în excelentul său studiu despre nomenclatura zoologică albaneză. Aceasta este un specimen despre modul cum elementele linguistice autoctone, adecă ante-romane, au despărut și despar treptat din graiurile balcanice! Vom mai observa că forma română *uture* presupune o formă albaneză *utulă*, întocmai ca rom. *vièzure* = alban. *vièdzulă* sau ca rom. *sîmbure* = alb. *sùmbulă* «boabă»[3]. O asemenea formă nu se găsește oare în vreun dialect albanez? [263].

191. *văduu*, *văduă* (veuf, veuve): вдовъ, или въдȣȣ, la plural: въдȣи мȣлци. — вдова, въдȣъ. 53. 310

Lat. *viduus*, *vidua*. D. Cihac (p. 304) cunoaște numai forma *văduv* — *văduvă* cu propaginațiunea lui *v* în sufix ca și ital. *vedovo* — *vedova*, fr. *veuf* — *veuve* etc. Mai este, bunăoară în Psaltirea lui Coresi, ps. 108, și forma nearticulată въдȣѡ, născută deja din *văduva* prin aceeași tranzițiune *o* = *va*, despre care vezi mai sus la cuvîntul *luo*.

192. *vendecare* (guérison): лѣчба, вендекаре. 93.

Sub raportul vocalismului, cf. mai sus la cuvîntul *mențire*. Este lat. *vendico* «je sauve» = ital. *vendico* etc. Paralelurile romanice sînt adunate de d. Cihac (p. 315), care nu cunoaște însă semnificațiunea românească cea veche de «a cicatriza» și chiar în genere: «a astupa». Astfel în mitropolitul Dosofteiu: «сѫ винд-кат пѫмѫнтȣл прест

---

[1] Миладиновци, *Български народни пѣсни*, Zagreb, 1861, p. 537.

[2] Cf. Hasdeu, *Istoria critică*, t.1, ed. 2, p. 88—9, și Frunzescu, *op. cit.*, passim.

[3] Martin-Leake, *op. cit.*, p. 323.

джнєѕа »[1], sau: « пѕсѫ скаѕнѕл прєстє в н н д є к ъ т ѕ р а пръпъщїн. »[2]. Așadară lat. *vendico* « scap » a trecut la români, națiune eminamente belicoasă, de-ntîi cu sensul de « scap de rănile dobîndite în bătaie » și deja după aceea a ajuns la accepțiunea actuală de « scap de orice boală » [264].

193. *viezure* (blaireau, ursus meles): газкац, в ї є з ѕ р н л є. 207. — dar și cu sensul de « hérisson »: хиpoгpнa, в ї є з ѕ р є; арич. 161.

Vezi mai sus Glosar I, no. 15. Confuziunea de sensuri « blaireau » și « hérisson » nu ne întîmpină nici într-o altă limbă și prin urmare trebui să aibă vreo cauză specifică română. Noi credem de a o putea descoperi. Forma *iezine* (Lex. Bud.) pentru *viezure* se apropie pînă și prin sufix de armeanul *ozni* « arici », care — cu tranzițiunea fonetică normală χ (gh) = *z* în toate limbile eranice — corespunde foarte aproape grecului ἐχῖνος « arici ». Slavii și litvanii au acest cuvînt cu *ž* pentru *z* și fără sufixul *-n-*: paleoslav. ѥжь = litv. *ežỹs* etc.[3] Forma albaneză actuală *eșk* este un împrumut din slavicul deminutiv ѥжькъ, după cum și alban. *irikï* este iarăși prin împrumut latinul *ericium*, terminul curat albanez pierind. Așadară românii cată să fi avut pentru « arici » un termin anteroman *iezine*, care confundîndu-se cu *viezure*, a rezultat pentru acesta din urmă dupla semnificațiune « blaireau » și « hérisson ». Cît se atinge de *arici* = lat. *ericium* = sp. *erizo* = port. *ericio* etc. (Cihac), este de observat trecerea inițialului *er* în *ar*, întocmai ca în *argat* = gr. ἐργάτης, *Ardeal* = ung. *Erdély*, *Arminden* = serb. și bulg. Јєрємин-дан « ziua sf. Ieremia »[4] etc. [265].

311 194. *vipt* (céréales): житъ, гръѕл, в н п т ѕ л, сєкара. 74.

Lat. *victum*. Cf. Cihac, p. 318, unde însă a scăpat din vedere forma macedoromână *ghiptu* (Daniel), care are tocmai sensul de « céréales ». Să se mai noteze în această glosă, ca și mai sus la *păinichĭu*, claritatea neaccentatului *e* în сєкара = lat. *secale*, cuvînt în care — d. Cihac (p. 252) a uitat s-o spună — numai românii, din toate popoarele romanice, au conservat accentul latin pe a doua silabă, căci ital. *sègale*, franc. *seigle*, catalanul *sègol*, retorom. *sègal* etc., chiar albanezul *thèkără* (cu *th* = *s* ca în *thi-u* = gr. σῦ-ς și *thikă* = lat. *sica*), toate fără excepțiune, afară de forma română, au mutat accentul din latinul *secàle*.

195. *vizonie* (terrier de blaireau): газвина, в н з о н ї є. 173.

Vezi mai sus Glosar, I, no. 15. De observat însă *o*: vizonie, în loc de obicinuitul *u*: viz*u*nie.

---

[1] *Synaxar*, Iași, 1683, t.1, f. 125 retro.

[2] *Ibid.*, f. 219 verso.

[3] Cf. Huebschmann, *Die Stellung des Armenischen*, în Kuhn, *Zeitschr.*, t.23, p. 25, unde pentru forma armeană restabilește prototipul *aghanĭa* (mai bine *aghinĭa*), iar pentru forma leto-slavică: *aghĭa*. Pentru forma greacă prototipul ar fi *aghina*. De Lagarde, *Armenische Studien*, Göttingen, 1877, p. 119, citează o formă armeană *kozni* în loc de *ozni*. De unde însă inițialul *k*?

[4] Despre un fenomen analog — nu identic — în celelalte limbi ario-europee, vezi Brugmann, *Zur Physiologie der R-Laute*, în Curtius, *Studien*, t.5 (1872), p. 318—20, 325 etc. — Cf. Schuchardt, *Vokalismus*, t.1, p. 210: „Zwischen *r* und *a* besteht eine enge Wahlverwandtschaft. Wir finden Bethätigungen derselben in den semitischen, in den germanischen, in den romanischen Sprachen"*.

* „Între *r* și *a* există o strînsă afinitate. Găsim interacțiuni ale acestor sunete în limbile semitice, în cele germanice, în cele romanice" (*n. ed.*).

196. *zăbală* (mors, frein): жвала, зѫбала. 210.

Ung. *zabola* din bohem. *zubadlo* « frenum » de la paleoslav. зѫбъ « dinte » cu sufixul instrumental *-dlo* = *-tra*. Dacă românii ar fi luat din paleoslavică, ar avea *zimbală* cu conservațiunea vocalei nazale.

197. *zăgan* (un grand vautour): χαραδρῖωη, зѫгаи. 185.

Se află și-n Lex. Budan (p. 766), care-l dă ca sinonim cu *sorliță*, traducînd pe aceasta din urmă (p. 657) prin « vultur percnopterus, Geyeradler ». La noi cuvîntul mai trăiește în unele numiri locale, bunăoară muntele Piatra-*Zăgan* în Prahova, și-n numele de familie *Zăgănescu*, care prin sens nu diferă de *Vulturescu*. Ca etimologie pare a fi de origine turanică; cf. turc. *doghan* și *thoghan* « faucon » și ostiacul khar-*dzagan* « faucon » (Castrén). Sinonimul *sorliță*, deminutiv din *sor* cu epenteza lui *l* întocmai ca mai sus în *ciovlică* (cf. *ziu-l-ică* în loc de *ziu-ică*), nu poate fi decît cumanicul *sar* « vultur » (Klaproth), ceea ce ne face a bănui că ambele cuvinte au pătruns la români de la cumani, în aceeași epocă medievală în care noi am luat de la maghiari, pentru alte varietăți de păsări rapaci, pe *șoim* = ung. *sólyom*, pe *uliu* = ung. *ölyv*, pe *coroi* = ung. *karoly*, pe *caie* = ung. *kánya* etc. Această coincidință este foarte instructivă [Add. 86].

198. *zechie* (sarrau, sorte de manteau grossier): портъ, бобоѕ, зѣкїе. — портицїе, зѣкїе, сѹкнъ. 116.

În Lex. Bud. (p. 769): *zéche*. Forma actuală mai obicinuită este *zeghie*. Și ungurii au *zeke*, mai ales însă săcuii din Transilvania [1], ceea ce tocmai ne face a crede | că au 312 împrumutat-o de la români [2]. La cumani *zaga* (după ortografia genoveză *xaga*) se numea o haină de piele: « cuirasse »; și fiindcă Klaproth n-a indicat pentru acest termin nici un paralel în celelalte limbe turco-tătare [3], s-ar putea bănui că și cumanii, locuind pe la noi în curs de secoli, îl vor fi luat de la români. Cu toate astea, în limba mingrelică din Caucaz *zaga* însemnează « piele » [4]. Să fie oare un împrumut de la cumani? Pentru originea latină a *zechiei* — renunțînd la etimologia *zechia* = lat. *sagulum*, căci *ek* din *ag* n-ar putea fi justificat — ni se prezintă o ipoteză. *Zechea* la români, ca și *zeke* la săcui, nu se face nici o dată din piele, ci totdeauna din pîslă, « feutre », « bourre », adecă din ceea ce se zicea lătinește *seta*. *Seta* însemna la romani nu numai păr de animal, dar și lucrurile confecționate din el. La deminutiv era *setula*. Acest *setula* nu putea trece la români decît sub forma de *seche*, mai corect сѣкїе, întocmai după cum din *vetula* noi am căpătat *veche*, în tipăriturile din secolii XVI—XVII: вѣкїе. Cu trecerea inițialului *s* în *z* ca în *zer* = lat. *serum*, avem dară зѣкїе, *zeche*, de unde apoi cu scăderea lui *k* la *g* prin acomodațiune cu *z* din prima silabă (cf. mai jos la cuvîntul *zgarbură*): *zéghie*, *zeghie*, *zeghe*. Pentru verificarea acestei ipoteze — o dăm aci numai ca ipoteză — ar trebui găsită posteritatea latinului *setula* cu sens de haină în vreun alt dialect romanic. Italianul *secchia* vine din lat. *situla*, avînd prin urmare cu totul un alt înțeles; dar și din *setula* italianește ar fi ieșit tot *secchia*, ca din *vetula* — *vecchia*. Există oare vreo urmă? [Add. 53].

---

[1] Pray, *Dissertationes historico-criticae*, Vindobonae, 1775, p. 42.

[2] Despre elemente linguistice române la unguri și mai ales la săcui, vezi Edelspacher, *Rumun elemek a magyar nyelvben*, Budapest, 1875, scriere pe care — din nefericire — noi o cunoaștem numai după recenziunea în Ujfalvy, *Revue de philologie et d'ethnographie*, t.2 (1876), p. 221—2. [266].

[3] *Vocabulaire coman*, în Klaproth, *Mémoires*, t.3, p. 242.

[4] Klaproth — Güldenstädt, *Beschreibung der kaukasischen Länder*, Berlin, 1834, p. 193.

199. *zgarbură* (botte): скорни, згарбꙋри. 205.

Ne aducem aminte de a fi dat peste acest cuvînt numai în Psaltirea lui Coresi, de ex. în ps. XIX: «спре Ндꙋмен тинзь згарбꙋра мѣ», acolo unde slavonește este: «сапогъ мои», iar în Vulgata: «calceamentum meum», cf. și ps. CVII. Accentul este indicat pe prima silabă. D. Cihac (p. 245) cunoaște numai forma *scarpă* «soulier de femme, surtout escarpin». *Zgarbură* este ital. *scarpola*, a cărui *p* a trecut de asemenea în *b* la slovaci în *škarbala* «calceamentum rusticorum amplum et latum» (Matzenauer). La români trecerea lui *p* în *b* a fost provocată prin acomodațiune progresivă de trecerea analogă din tenue în medie a lui *c* în *g* din prima silabă, care la rîndul său a fost datorită inițialului *z* din *s*, întocmai ca în *zgaibă* = lat. *scabies* = ital. *scabbia.*

200. *zilesc* (je passe la vie): зилеск вине, трѣеск вине. 46.

Imitațiune din paleoslav. благо-дьнствꙋѭ, care și el imitează pe gr. εὐ-ημερέω [Add. 85].

III

CRONICA LUI MIHAIL MOXA

— OLTENIA —

1620

839 [267] Cronica pe care o publicăm mai la vale a fost găsită și cumpărată în București de către răposatul profesor rus V. Gregorovici, care a și publicat o mïcă parte din ea, anume finalul începînd de la cuvintele: дєчи л8 фост пънѫ ла Михаил фїюл Д8кѫєи 6613 (vezi mai jos, p. 399), într-o cărticică a sa, astăzi foarte rară, intitulată: *О Сербии в ее отношениях к соседним держа-вам*, Казань, 1859, pag. 5-45.

După moartea lui Gregorovici în Odessa la 1877, prețiosul manuscris a trecut la Muzeul Rumiantzov de la Moscva, de unde l-a copiat, sînt acum cîteva lune, d. Gr. Tocilescu și a binevoit de a ni-l pune la dispozițiune, comunicîndu-ne totodată că este in-8, fiind scris pe 101 foi nepaginate și avînd cîte 16 rînduri pe fiecare pagină, iar pe scoarța legăturei de lemn, îmbrăcate cu piele neagră, se află mai multe însemnări, cari constată că manuscrisul aparținuse odată mănăstirii Bistrița de peste Olt [268].

Autorul ne spune însuși că se cheamă «Moxa Mihail», că este călugăr, că a scris la 1620, că s-a apucat de lucru din îndemnul episcopului Teofil de la Rîmnic și că a compilat cronica sa din diferite «cărți slovenești» și «alte izvoade».

D. Tocilescu prepară un studiu aparte asupra fîntînelor lui Moxa și asupra locului ce i se cuvine în vechea literatură istorică a românilor; în așteptarea cercetărilor, totdeauna atît de solide, ale junelui nostru amic, ne vom mărgini dară de a constata — ceea ce făcuse deja și Gregorovici — cum că

840 între izvoarele călugărului oltean trebuia să fi fost o traducere slavică | a cronicei bizantine a lui Constantin Manassis și oarecari cronice serbești, unele rămase pînă acum necunoscute [269].

Chiar dacă Moxa nu ne-ar spune el însuși că s-a servit de «cărți slovenești», totuși aceasta lesne s-ar putea demonstra prin textul său românesc, în care pe alocuri s-au furișat din grăbire pînă și flexiuni slavice, de ex.: «нѫск8 прє Каѳа, Каѳь нѫск8 прє Ѧрамь» (p. 349), unde Каѳа este genitivul slavic de la Каѳь: «роди Каѳа», sau tot astfel trei genitive slavice unul lîngă altul: «нѫск8 Сима ши Хама ши Ѧфєта» (p. 347), sau în fine adjectivul slavic Пєтровь în «каса л8и Пєтровь» (p. 385), ceea ce trebuia să fi fost slavonește: «домъ Пєтровъ» [270].

La prima vedere s-ar putea bănui că Moxa va fi avut denainte-i vreun text grecesc. Așa, bunăoară, la pasagiul: «Касїє, Кикєронє, ши Лєвколє, ши Катли, Катонє ши Скипїѡнє» (p. 357), terminațiunea numilor proprie numai prin suprimarea finalului *s* diferă de nomenclatura corespundinte în Manassis: «Κάσιοι, καὶ Κικέρωνες, καὶ Λεύκολοι (= Luculli) καὶ Κάτλοι (= Catuli), Κάτονες καὶ Σκηπίωνες, iar forma dată la nominativ lui *Numa Pompilius*: Номань Помбилїѡнь (p. 355) provine pur și simplu din ne-nțelegerea acuzativului grecesc: Νούμαν Πομπίλιων, conservîndu-se chiar pronunciațiunea neogreacă μπ = *mb*. Aceste grecisme însă, ca și Нєр8є (p. 360) din *Nerva* prin grecul Νερούας au putut foarte bine să fie deja în textul slavic, de unde Moxa le-a reprodus apoi pe de-ntregul [271].

Afară de obscurul pasagiu despre Isac Comnen la p. 397, care se pare a fi corupt în manuscris, și afară de vreo două-trei locuri puțin însemnate, unde Moxa se vede a nu fi înțeles originalul slavic, de ex.: « сє ловн кѹ Єкторь ·ѓ· нѫдѣжда (?) Троганнлорь (p. 353), textul Cronicei nu prezintă alte dificultăți decît numai doară arhaismele sale, arhaisme însă foarte importante, cari aruncă adesea cea mai neașteptată lumină asupra diferitelor fenomene ale limbei române, mai cu seamă sub raportul fonetic și cel gramatical, după cum vom vedea mai jos în Notanda [272].

Am spus, din capul locului, că ținta publicațiunii de față | este de a studia limba vorbită a străbunilor noștri din secolul XVI, numai l i m b a c e a v o r b i t ă, înlăturînd cu desăvîrșire acele texturi traduse, în cari — ca în Coresi mai cu seamă — influința literară străină întunecă sintaxa română și uneori chiar morfologia. 341

Moxa aparține secolului XVI, căci la 1620 el trebuia să fi fost cel puțin de 30-40 de ani; dar cartea sa nu păcătuiește oare și ea prin sträinismul limbei, deși nu se poate numi traducere în sensul strict al cuvîntului?

Compilînd din slavonește, călugărul oltean întrebuințează cîteodată slavisme ne-mpămîntenite, de ex.: благочестивь (p. 361), благодаренїє (388), чюдесе (358), царь (369), ѡмиленїє (370), свети (359) sau светы (366), светаа (364), Златаѹст (366), а ѡгоди (350), sau ѡгодникь (360), а победи (357) etc., după cum iarăși — pentru a arăta că știe carte — el scrie într-un loc θемелїє (p. 554), deși pe aiuri uită etimologia de la θεμέλιον și pune curat românește темелїє (p. 356, 385); generalmente însă stilul lui Moxa este foarte românesc, abundînd în vorbe și întorsăture poporane « кътѫ фрѹнзѫ ши ѩрбѫ » (p. 392), nervos, înflorit și elegant totodată, după cum se poate judeca din următoarele cîteva specimene în transcripțiune [273]:

« *Coifurele, segétele, sulițele, platoșele și toate armele lui era mai dragi decît mése tinse pline de veselie și de vin dulce; sunetele armelor și răsunul coardelor de arc mai iubia decît glas de alăute* » (p. 395).

« *Nu iubia sunete de sabii și bucine sémne de războae, nice chiote de gloate, nice glas de oaste, ce numai ce bea și mînca cu mueri frumoase și cu fluere și cu alăute, jucări și cîntece...* » (p. 395).

« *Biruise răul pre bine și acoperise strîmbătățile pre dereptăți* » (p. 372).

« *Cela ce avea cerbice țapănă și trufă iute și cu limbă ascuțită, elu se mue ca boul de jug* » (p. 372).

« *O, pizmă! de început vrăjmașe, fiară cumplită, tîlhariu, scorpie veninoasă, șarpe mușcătoriu, segeată fără fier, suliță a|scuțită, viață fără pace, cît rău faci și cîți muncești!* » (p. 371). 342

« *Era pre mare și pre uscat ca năsipul de mulți, și bărbați buni și viteji, ce fu mai tare și mai putérnic aurul decît mulțimea oștilor, că poate sparge cetăți și a răsipi ziduri. Aurul poate birui războiul, poate piarde toate bărbățiile, că e segeată lucie și se înfige lesne la inimă de om* » (p. 369).

« *Soarele-l acoper nuorii, așa și pre bine vrăjmașii* » (p. 367).

« *Plecă cerbicea egypténilor și birui trufa turcilor* » (p. 361).

« *Le prădă țara, și le răsipi cetățile, și le arse satele, și le tăia muerile, și le ucidea feciorii, și le junghea pruncii, pînă mai le pustii țara, și multă comoară adună* » (p. 375).

În fine, iată descrierea bătăliei de la Rovine:

« *Se rădică Baiazit cu turcii spre rumâni, deci se loviră cu Mircea voevod, și fu războiu mare, cîtu se întuneca de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgételor, și mai pierdu Baiazit oastea lui cu totul, iară pașii și voevozii periră toți* [...]. *Așa de se vărsa sînge mult, cît era văile crunte* » (p. 402)...[274].

Oricine vede că olteanul nostru îşi cunoştea prea bine limba şi-şi mînuia prea bine condeiul, pentru ca să-şi fi putut robi cugetarea sub jugul unei sintaxe străine.

Se poate asigura că Moxa nu s-a ţinut niciodată de litera fîntînelor sale, mulţumindu-se a surprinde numai ideea, pe care o amplifica uneori prin propriele sale observaţiuni, bunăoară: « Serbie, *iară româneşte şerb* » (p. 356), sau pe aceeaşi pagină următoarea falsă etimologie: « puseră nume beséreciei Capitol, şi *de atunce pînă acum noi chemăm beséreciIe latineşti româneşte capişte* », sau tot acolo o alăturare cam şchioapă între instituţiunea consulilor la Roma şi între municipalitatea română: « tocmiră în toţi aii să-ş pue sfétnici, *cum zicem noi judeţ cu pîrgari* », unde nu poate să fie de comparat nemic, afară numai doară durata anuală a funcţionării.

Sub raportul limbei, Moxa nu e nicidecum mai pe jos de cronicarii noştri, pe cari îi întrece însă prin vechime, căci toate « letopiseţele » române, cîte 343 s-au publicat deocamdată, sînt | ajunse pînă la noi în neşte copie mult mai moderne, fără a se urca vreuna din ele măcar pînă la jumătatea secolului XVII, pe cînd manuscrisul cel descoperit de Gregorovici este chiar din anul 1620, probabilmente de însăşi mîna autorului, dacă nu cumva transcris sub ochii săi de către vreun caligraf al mănăstirii.

Scrisoarea, aşa-numită semiuncială, e foarte elegantă, judecînd mai cu seamă după acea parte din copia adusă de d. Tocilescu, pe care a executat-o într-un mod admirabil o savantă din Moscva, d-şoara Evreinov, doctor în drept, fiind silită a face mai mult un exact facsimile după manuscris, un fel de decalcare, de vreme ce se temea să nu greşească, neştiind nici o vorbă româneşte [275].

Punctuaţiunea însă a lui Moxa e de tot capriţioasă şi cuvintele adesea nu sînt separate unul de altul, ceea ce îngreuiază lectura şi împiedecă chiar, pînă la un punct, înţelegerea textului. Reproducînd originalul cirilic fără a-l transcrie cu litere latine, noi am fost nevoiţi dară de a adopta o punctuaţiune raţională şi a despărţi nu numai vorbele, dar încă şi elementele enclitice, fiindcă altmintrea, de exemplu, дȣсє-сє (= se duse) s-ar fi confundat cu дȣсєсє (= dusese). Neajunsul tipografic ne-a constrîns totodată de a nu putea reproduce accentuaţiunea manuscrisului, asupra cării — fiind foarte interesantă — vom reveni pe larg în tomul II, mărginindu-ne aci de a indica o singură particularitate [276].

În poezia poporană română desininţele *-lui* şi *-lor* ale genitivo-dativului poartă asupră-le un accent secundar, ceea ce le permite de a rima cu vorbele terminate în *-ùi* şi *-òr*, de exemplu:

Feţişoara lùi
Spuma làptelùi,
Mustăcioara lùi
Spicul grîulùi,
Perişorul lùi
Pana corbulùi...

344 (Mioriţa).

Sau:

Tinerel, mîndru feciòr,
Cum e bradul còdrilòr
Sus pe vîrful mùnților...

(Inelul și năframa).

Ei bine, genitivo-dativele *-lui* și *-lor* sînt pretutindeni de două ori accentate în manuscrisul lui Moxa, de ex.: небȣ́нȣлȣ̀й, стъпѫ́ннлóрь, ↑пъра́тȣлȣ̀й, боꙗ́рнлóрь etc., cu acea diferință însă între ambele desinințe, că silaba *-lui* e totdeauna baritonă, iar silaba *-lor* oxitonă.

Celelalte — mai jos în Notanda.

845

ІС. † ХС.

[1.] ДЕ-НЧЕПꙊТꙊЛ ЛꙊМЇЕЕИ ДЕНТЪЮ

Сꙋфлеть тинѫюбы авꙋцїє сокотѣще ши де пꙋрꙋрѧ ѡ похтѣще, ꙗрѫ тꙋ, сꙋфлет ꙟпърѫтеск, де пꙋрꙋрѧ ꙟсетошезн кꙋ ментѧ, ка съ афли ꙟвъцѫтꙋра кърцилѡр ши дентр-ѫнсе кꙋ дꙋлчацѫ съ те адъпи; ши ꙟтреби съ щїи: карїи аꙋ домнить де-нтъю, ши пънѫ ꙋнде аꙋ ажꙋнсь, ши кꙋм аꙋ ꙟпърѫцит, ши къци ан. Нои вѡм лꙋа ачесть греꙋ, съ-и ши кꙋ прѣцеть, че дарꙋриле тале ꙗле не ръкореск сꙋдориле ноастре; мꙋлци сѣꙋ невонть де аꙋ скрись аки ши ꙗꙋ кивзꙋнть съ спꙋе адевърь, ши ꙋнꙋл кꙋ алть нꙋ шаꙋ съмънать, ꙗтъ ши нои де кътъ не ꙗсте пꙋтѣрѧ спꙋнемь кꙋ адевърь.

Ꙟчепꙋтꙋл лꙋ Дꙋмнезеꙋ че фꙋ фъкѫторю десъвръшит лꙋмїен: дентъю фъкꙋ черю фърѫ стѣле, нꙋмаи кꙋ кꙋвънтꙋ-л фѣче, ши-л фрѫмсецѫ Дꙋмнезеꙋ кꙋ фрѫмсѣцѧ лꙋи. Пѫмънтꙋл ꙗрѫ ера неподобить, къ ера коперить кꙋ-нтꙋнѣрекꙋл; дечи стрѫлꙋчи лꙋминѫ, ши фꙋџи ꙟтꙋнѣрекꙋл, ши се арътѫ пѫмънтꙋл, ши трекꙋ зꙋа дентъю.

А доа зи: лꙋминѫ ши а доа зи, ши фъкꙋ ши ал доиле черю, шї-и пꙋсе нꙋме Дꙋмнезеꙋ чела че-л фѣче. Атꙋнче ꙟпърци апа, ꙋна ѡ сꙋи сꙋс, алта жѡс, ꙟ сънꙋриле пѫмънтꙋлꙋи, ши пꙋсе ꙟтре ꙗле черюл ка ꙋнь пърѣте вротѡс.

А треꙗ зи: стрѫлꙋчи ши а треꙗ зи; атꙋнче токми ꙗзереле, ши извоаръле, ши въиле, ши мꙋнцїи, ши пїетриле, връвтоапеле, кодрїи, пѫдꙋриле, дꙋмбрѫвиле, помїи, ербиле, съмънѫтꙋриле, легꙋмиле, флориле ши тоатѫ фрѫмсѣцѧ пѫмънтꙋлꙋи.

А патра зи: лꙋминѫ ши а патра зи, ꙟчепꙋ а подоби черюл кꙋ стѣле ши кꙋ лꙋчафери, кꙋ соареле ши кꙋ лꙋна, де се ꙟтрекь|ꙋна кꙋ алтѫ ꙟтрꙋ лаꙋда кꙋи лѣꙋ фапть ши съ кꙋноаскѫ ѡаменїи времиле анлѡр. Пꙋсе пре Кронь маи сꙋс, ал доиле Зевсь, ши ал трейле Арись, ал патрꙋл соареле де лꙋминѣзѫ лꙋмїен, ал чинчиле Афродить, ал шаселе Ермїа, ши лꙋна маи жѡс, ши ꙟблѫ непърѫсить, дꙋпѫ зиса лꙋи Дꙋмнезеꙋ, карѣшь ꙟ рѫндꙋл еи.

846

А чинчѧ зи: дечи пънѫ а чинчѧ зи нꙋ ера пре пѫмънть ниче ѡ битѫ, ниче ꙟтр-апѫ, ниче ꙟ въздꙋх а збꙋра, ши зисе Дꙋмнезеꙋ апелор, де фѣчерѫ пещи де тот фѣлꙋл, съ ле фїе сꙋфлетꙋл ши храна дентр-апѫ, ши дентр-апѫ еши родꙋль пасерилѡр че збоарѫ, ꙗрѫ де ꙟ пѫмънть тоате добитоачеле ши фїериле, гадинеле ши тоате гъꙟганїиле къте ꙟмблѫ пре пѫмънть.

А шасѣ зи фѣче Дꙋмнезеꙋ раюл кꙋ тоате помѣтеле ши кꙋ фрꙋмоасе мѵризмѫ, ши кꙋ дꙋлчацѫ десфътатѫ, кꙋ ꙟвъцѫтꙋра сфинцїен лꙋи; ши ꙟ мижлокꙋл раюлꙋи рѫсъди Дꙋмнезеꙋ помь де пречепꙋт че ꙗсте бине ши ръꙋ, ши апѫ кꙋрѫтоаре ꙟ

мижлокȣл раюлȣи де ȣдѫ помецїи, ши де аколо се ꙟпарть ꙟ патрȣ де есь ꙟ лȣме, анȣме Геѡнь, ши Нилȣл, ши Єфратȣл, ши Тигрȣ.

Фъкȣ Дȣмнезеȣ ѡмȣл кȣ мѫна лȣи, де лȣт, десъвръшитȣ-л фѣче, кȣ сȣфлет вїȣ, шї-и дърȣи миите слободѫ ши пречепѫтоаре, пре кипȣл ѡбразȣлȣи съȣ, ши-л пȣсе съ се сълѫшлȣꙗскѫ ꙟ едемь, ȣнде е хранѫ де раю. Ши фȣ алтѫ лȣме, лȣме кȣ ꙟцелепчюне деплинь; ши-л ꙟвъцѫ кȣ тот бинеле раюлȣи съ се ꙟдȣлчаскѫ, ꙗрѫ де помȣл пречепȣтȣлȣи съ се ферѣскѫ, ниче кȣ мѫна съ нȣ се атингѫ.

Ꙟтȣнче адȣсе Дȣмнезеȣ кътрѫ Ꙟдамь тоате вителе ши тоате фїериле ши гадинеле къте ꙟмблѫ пре пъмѫнть, ши тоате пасериле къте збоарѫ де пре пъмѫнть ꙟ сȣсь, де се ꙟкинарѫ лȣи Ꙟдамь, ка ниціе роби домнȣ-съȣ. Ши ле пȣсе нȣме Ꙟдамь тȣтȣрора, кърїꙗшь пре подоаба еи; къ пънѫ ачїѧ ръѡтъци хитлѣне ꙟ нимма лȣи нȣ ера.

Ꙟдȣрми Ꙟдамь сомнȣл чель амарь, ꙟчепътȣра къдерїеи, ши се атинсе зидиторюл кътрѫ коастеле лȣи ши лȣѡ ось де-и фѣче соць, ши се деціептѫ Ꙟдамь де ѡ възȣ, шї-и зисе Євва, че се кїамѫ вїацѫ, ꙗрѫ Ꙟдамь се кїамѫ пъмѫнть рошїȣ.

Ꙟ шаптѣ зи дȣмнезеȣ, дѣка съвръши тоате лȣкрȣриле бȣне але лȣи, а шаптѣ зи ѡдихни де тоате, ши ле пȣсе лѣце лорь де ле зисе: ѡ, дои ꙟтъю нѫскȣци деꙟ пъмѫнть ши аи раюлȣи вїꙗтничи, ачѧстѣ тоате сънть адȣсе пентрȣ трѣба воастрѫ! Де тоате съ въ ꙟдȣлчици де сацїȣ, нȣмаи че вѫ ферици де помȣл пречепȣтȣлȣи, къ ꙟ час че вери мъꙟка кȣ амарь вецн мȣри, ꙗрѫ де въ вецн фери, вїацѫ несъвръшитѫ фърѫ грижe вецн моціени! | Ꙗрѫ еи се спѫрѣрѫ де кȣвънть, ши се ферїꙗ де ачел помь ка де ȣнь врѫжмаш. 347

Ꙗрѫ дїаволȣл възȣ вїꙗца лѡр ꙟтр-атъта бине ꙟ раю ка ꙟцерїи, че нȣ пȣтȣ рѫбда, че арȣꙟкѫ ȣрцїе спр-инишїи кȣ пизмѫ, ши-шь афлѫ хитленїѧ лȣи шарпеле ка ȣнь вась, де се апропїе де аромн пре стрѫмоаша, де-и арѫтѫ поамеле фрȣмоасе ла ведѣре ши дȣлчи ла гȣстаре, ши минци ꙟтъю де-и шопти: мѫꙟкаци, зисе, къ вецн фи ка Дȣмнезеȣ, де вецн ціи бинеле ши ръȣл. Ꙗрѫ дѣка аȣзи ачѣстѧ Євва, нȣмаи кът се противи сфатȣлȣи шарпелȣи, че фȣ ꙟвъцать де сатана, дечи гȣстѫ, ши дѣде ши лȣи Ꙟдамь де мънкѫ. Ꙗрѫ нȣмаи кът се възȣрѫ голи ши се рȣшинарѫ ȣнȣл де алть. Ѡ, марникѫ неаскȣлтаре! Ѡ, нѫпрасникѫ къдѣре! Къ ꙟвъцѫтȣра а прѣꙟнѫлцатȣлȣи дȣмнезеȣ зидиторюл нȣ [аȣ] аскȣлтать, ꙗрѫ сфатȣл челȣи ꙟцерь къзȣт л-аȣ лȣать. Дѣчїѧ-ши акоперирѫ рȣшинѧ кȣ фрȣнзе, ши се аскȣнсеръ сȣпть десиме де тȣртѣле; ꙗрѫ дȣмнезеȣ цїȣ ачѣстѧ, ши ле поносլȣи пентрȣ неаскȣлтарѧ лѡр, шї-и скоасе де ꙟ раю, де-и педепси кȣ ѡстенить ши кȣ гимпи че ꙟпȣꙟгь, ши кȣ трȣдѫ ши кȣ дȣрори съ се хрънѣскѫ, ши кȣ сȣдори съ лȣкрѣзе пъмѫнтȣл; ши Євва грижѧ бърбатȣлȣи-шь ши греȣл нѫскȣтȣлȣи съ-ль поарте; шї-и ꙟвъскȣ ꙟ пїеи де трȣпь, де лъкȣѧ ꙟнаинтѣ раюлȣи ши плънцѧ немъꙟгѫꙗть. Дѣчїѧ-ш кȣноскȣ мȣꙗрѧ, ши нѫскȣ пре Ꙟвел ши пре Каинь. Де атȣнче ꙟтрѫ завистїѧ ꙟ лȣме, къ се скȣлѫ Каинь де ȣчисе пре фрате-съȣ Ꙟвел. Дѣчїѧ се ꙟмȣлцирѫ ѡаменїи пре пъмѫнт ꙟпреȣнѫ кȣ рѫѡтъциле. Ши тръи Ꙟдамь 230 де аи; ꙗрѫ нѫскȣ ши пре Сиѳь; ꙗрѫ де тот тръи Ꙟдамь 932.

Сиѳь гѫси де нȣмеле лȣи Дȣмнезеȣ, ши пȣсе нȣме стѣлелѡр ши тоатѫ философїѧ, ши нѫскȣ пре Єнос, ши тръи де тот 912 аи. Єнос нѫскȣ пре Каинань, ши тръи 905 аи. Каинь нѫскȣ пре Маѳȣсаль, ши тръи 715 аи; ши Маѳȣсаль нѫскȣ пре Малеленль, ши тръи 740 аи. Малеленль нѫскȣ пре Ꙟредь, ши тръи 895 аи. Ꙟредь нѫскȣ пре Єнох, ши тръи 962 де аи. Єнох нѫскȣ пре Матȣсаль, ши тръи 690 де аи, ши се мȣтѫ, нȣ мȣри. Матȣсаль нѫскȣ пре Ламех, ши тръи 782. Ламех нѫскȣ пре Ное, ши тръи 755 де аи. Ное, кънδь фȣ де 160 де аи, нѫскȣ пре Сима ши Хама ши Ꙟфета.

Ꙟтȣнче се ꙟплȣ лȣмѣ де рѫѡтѫци: ȣитарѫ пре дȣмнезеȣ, пре чела че ꙗȣ фѫкȣт, ши се ꙟкина соарелȣи ши лȣнїеи ши стѣлелѡр, ши се местекарѫ ꙟ лȣкрȣри фѫрѫ де лѣџе.

Нȣмаи че ера де ꙟ рȣда лȣи Снѳ дерептъ Ное, ал доиле дȣпѫ Адамъ, де се ферїѧ де местекѫтȣра чѣ рѧ, ши мȣлтъ ꙟвъца пре | тоци съ се пъръсѣскѫ де ръȣ, че ниме нȣ-л аскȣлта: дечи-л ꙟвъцѫ дȣмнезеȣ съ факѫ корабїе, ши ѡ гѫти; дечи слобози дȣмнезеȣ слоата черюлȣи, ши се върсаръ плои де акоперирѫ пъмѫнтȣл. Ное ꙟтрѫ ꙟ корабїе кȣ фечорїи ши кȣ нȣрориле, ши тримисе дȣмнезеȣ де чѣле де пре пъмѫнтъ де тоате вителе, ши фїери ши пасери, де се адȣнарѫ кȣ-нȣс ꙟ корабїе; дѣчїѧ ꙟнълцѫ апа корабїѧ ши еи се мѫнтȣирѫ, ꙗрѫ алалци тоци се некарѫ.

Де-нчепȣтȣл лȣмїеи пѫнъ ла потопъ 2242 де ан. Къндъ стътȣ плоꙗ ши скѫзȣрѫ апеле, еши Ное де ꙟ корабїе кȣ тоате сȣфлетеле ши дыханїиле кѫте ера ꙟ корабїе, ши ꙗрѫ се дѣде мȣлциме а тоате сȣфлетеле. Дечи дȣпѫ потопъ Симъ нѫскȣ пре Арфаѯадъ, ши тръи 500 де ан. Арфаѯадъ нѫскȣ пре Каинан, ши тръи 420 де ан. Каинанъ нѫскȣ пре Салла, ши тръи 405 ан. Салла нѫскȣ пре Еверъ, ши тръи 330 де ан. Еверъ нѫскȣ пре Фалекъ, ши тръи 133 де ан. Фалекъ нѫскȣ пре Рагавъ, ши тръи 123 де ан. Ꙟ зилеле лȣ Фалекъ сѣȣ ꙟчепȣт стлъпȣлъ.

2. ꙞПЪРЪЦЇѦ ЛȢИ НЕВРОД.

Къ се скȣлѫ де ꙟ рȣда лȣи Сим ȣнъ ѡм, анȣме Неврод, ши се пȣсе ꙟтъю домнъ пре пъмѫнт, ши зисе къ апȣкѫ чинстѧ лȣи дȣмнезеȣ де ѡ пȣсе спре елъ къ ꙗсте дȣмнезеȣ, ши мѫсȣрѫ пъмѫнтȣл, ши невои ѡаменїи съ факъ [стлъпȣлъ], дечи ꙟчепȣрѫ а лȣкра пънѫ ꙟ 40 де ан: тотȣ-л ꙟнѫлцарѫ, пȣцинъ нȣ аѫȣнсе крѫгȣл лȣнїеи. Лимба ле ера тот ȣна, ши ера пȣши 72 де дерегѫтори. Дечи дȣмнезеȣ ле възȣ небȣнїѧ ши остенѣла ꙟ дешертъ, дѣчїи ле ꙟпърци лимбиле пре дерегѫтори, нȣмаи Евер че-ш цинȣ лимба кȣ чата-ш. Дела потопъ пънѫ ла стлъпъ 600 де ан.

Дѣчїѧ се ръсфирарѫ лимбиле престе тоатѫ лȣмѣ. Ши дȣпѫ стлъпъ Рагавъ нѫскȣ пре Серȣх ши тръи 135 де ан. Ачестъ Серȣх ꙟчепȣ ꙟтъю а фаче дȣмнезеи, дечи ꙟчепȣрѫ ѡаменїи а се ꙟкина бозилѡр ши ȣитарѫ кȣ totȣл пре дȣмнезеȣ, ши се ꙟмплȣ лȣмѣ де ръѡтъци, ши-ш фъчѧ четъци, карїи ȣнде дескѫлека, ѡчине ши церръ, карїи пре рȣдѫ. Де ꙟ рȣда лȣ Афетъ, Троꙗнъ фѣче Троада; Асȣрдинъ, рȣда лȣ Сим, фѣче Бавѵлонȣл, че се кїамѫ Асѵрїа; Месрем, деи рȣда лȣи Хамъ, фѣче Мисїрюл, анȣме Еѵѵпетȣл.

3. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЕГѴПЕТȢЛȢИ.

Дѣка се мȣлцирѫ лимбиле пре пъмѫнтъ, ꙟтъю се скȣлѫ ꙟпърѫцїѧ де Еѵѵпет, 349 ши ꙟчепȣрѫ а лȣа бирь де пре ла алцїи, | ши фъчѧ ръȣ мȣлтъ, ръзбоае, жафȣри, фȣртȣшагȣри, кȣрвїи, ȣчидери. Маи ръȣ ера къ се ꙟкина босилѡр; де врѣ иждери чинева чева пре лȣме, еи-лъ фъчѧ къ е дȣмнезеȣ ши-л скрїѧ икоанѫ де и се ꙟкина. Ши аȣ цинȣт ꙟпърѫцїѧ Еѵѵптѣнїи 1663 де ан.

4. ꙞПЪРѪЦЇѦ АСѴРЇИЛѠР.

Серȣх нѫскȣ пре Нахоръ, ши тръи 137 де ан; Нахоръ нѫскȣ пре Ѳара, ши тръи 209 де ан; Ѳара нѫскȣ пре Авраам, ши тръи 200 де ан. Де ꙟпърцирѫ лимбилѡр пънѫ ла Авраам 1072, ꙗрѫ дела Адам пънѫ ла Авраам 3320 де ан. Авраам

къндь фȣи дела Авимелех, ꙟпъратȣл Егѵпетȣлȣи, ꙟтрȣ Асирїа, атȣнче се рѫдикѫ домнȣл Асирїанилѡр, Бил чел маре ши таре, де-ль авѫ ши-л чинстїѧ ка пре Дȣмнезеȣ, ачела добѫнди ꙟпъръцїѧ де ла Егѵптѣны. Ши аȣ цинȣт ꙟпъръцїѧ Асирїанїи 1300 де ан, пънѫ ла Сарданапал.

5. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛȢ СОСТРЇЕ ЕГѴПТѢН.

Мȣлте царь ши бѫрбаци бȣни адȣсе Сострїе, ши пȣрчѣсе де ꙟбл май тоатѫ лȣмѣ, ши бирȣи; дѣчїѧ невонѫ пре тоци сѫ-и дѣ бирь; токма ꙟблѫ зѣче ан, ши се ꙟтоарсе кȣ мȣлтѫ добѫндѫ; ши ѡбори ши ꙟпъръцїа Асѵрїанилѡр. Дѣка мȣри Сострїе, ꙗрѫ креску ꙟпъръцїѧ Асѵрїанилѡр. Аврадамь нѫскȣ пре Їсаакь, ꙗрѫ Ісаакь нѫскȣ пре Ꙗкѡвь, Ꙗкѡвь нѫскȣ пре Левїе, Левїе нѫскȣ пре Кафа, Кафь нѫскȣ пре Арам, Арам нѫскȣ пре Мѡѵси. Къндь фȣ Мѡѵси де 85 де ан, атȣнче скоасе пре рȣда ѡвреаскѫ де ꙟ робїѧ лȣ Фараѡнь де ꙟ Егѵпет, шї-и трекȣ марѧ рошїе кȣ пȣтѣрѧ лȣ Дȣмнезеȣ пре ȣскать. Ши аȣ трѫить ꙟ пȣстїе 40 де ан, ши аȣ мъꙟкат манѫ сфънтѫ. Де ꙟ анȣл де ꙟтъю а лȣи Авраам пънѫ къндь аȣ ешит Ѡврѣии де ꙟ Егѵпет 505 ан, ꙗрѫ дела потопь 3689. Дȣпѫ моартѣ лȣ Мѡѵси стътȣ Ісȣсь Навїинь, шї-и бъгѫ Дȣмнезеȣ ꙟ цара чѣѧ че ле фъгѫдȣисе лȣ Авраам. Ши домни 27 де ан. Бѫтръни анȣме жȣдѣце 23 де ан, Гоѳѡнонл 40 де ан, Стрїнїе 50 де ан, Меѳȣаѡд 80 де ан, Девора ши Баракь 20 де ан, Стрїнїе 20 де ан, Мадинее 7 ан, Гедеѡнь 40 де ан, Авимелех 6 ан, Ѳѡла 20 де ан, Аирь 10 ан, Маните 18 ан, Еѳде 6 ан, Монь 7 ан, Елѡм 10 ан, Лавдѡн 8, Стрїнїе 40 де ан, Самѱѡнь чел таре 20 де ан, попа Илїа 20 де ан. Де-нчепȣтȣл лȣ Самоиль кȣ Саȣл пънѫ ла Давидь 40 де ан.

6. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ ДАВИД. 350

Де ꙟ ешитȣл Израилилѡр де ꙟ Егѵпеть пънѫ ла Давидь 630 де ан, ꙗрѫ де ла Адам 4456 де ан. Ши ꙟпъръци Давидь 40 де ан. Соломѡнь ера де 12 ан, къндь стътȣ ꙟпъратъ ши фъкȣ бесѣрека Сїѡнȣлȣи, ши ꙟпъръци 40 де ан. Дѣчїи стътȣ Ровоам, атȣнче се адȣнарѫ тоци Израилїи де-ль рȣгарѫ сѫ ле ꙟшȣрѣзе мънкѫтȣриле че-и асȣприсе Соломѡнь; ел нȣ аскȣлтѫ сфатȣл бѫтрънилѡр сѫ ле ѡгодѣскѫ, че аскȣлтѫ де тинери, дечи май ръȣ и ꙟтъръ̀тъ. Ꙗрѫ еи ръспȣнсерѫ: ниче тȣ нȣ вери домни де акȣм, ши-ш алѣсерѫ пре ѡ слȣгѫ а лȣи Соломѡнь пре нȣме Іеровоам, де ши-л пȣсерѫ домнь; ши-л пъръсирѫ 10 рȣде, нȣмай кътъ ръмасе фїюль лȣи Соломѡнь кȣ доаѡ рȣде, ши домни 17 ан. Авїа фїюль лȣ Ровоамь 6 ан, Аса 40 де ан, Іѡсафать 20 де ан. Ꙟтрȣ зилеле ачелора аȣ пророчить Ілїе ши Ілїсеи ши Михеи. Іѡрам 8 ан, Озїа 40 де ан. Пре врѣме че ꙟпъръцїѧ Озїе, атȣнче се рѫдикѫ дȣпѫ алци ꙟпърaци Сенахирем витѣзȣл кȣ цара Асасирїен ши кȣ рȣда Персилѡр ши кȣ Мидѣнїи, кȣ ѡасте маре спре Іеросалимь. Ши хȣлїѧ пре Дȣмнезеȣ кȣ кȣвинте рѣле, ꙗрѫ сфинцїѧ лȣи тримисе ꙟгерь де ꙟ черь де ȣчисе ꙟтр-о ноапте 185 де мїи де ощиле лȣ Сенахирем, чела че ѡкърїѧ ꙟтъю пре Дȣмнезеȣ, апои фȣџїѧ ка ȣнь епȣре сѫ скапе. Дечи дȣпѫ Озїе, ель ꙟпъръци Ахавь 17 ан. Гоѳѡлїа манка лȣ Озїе 7 ан, Іѡась 1 ан, Амасїѧ 29 де ан, Азарїѧ ши Озїѧ 12 ан. Ꙟ зилеле ачестора аȣ пророчить: Іѡсїе, Амос, Ісаїа, Іѡнна, Іоиль. Іѡаѳам ꙟпъръци 16 ан, Ахазь 16 ан, Езекїа 23 де ан, Манасїа 18 ан. Ачеста аȣ фъкȣт Бизантїѧ вѣке ши невонѫ ѡаменїи де се ꙟкина идолилѡр. Монь 12 ан, Іосїе 31 де ан; ꙟ зилеле ачестора аȣ фост пророчить Іеремїѧ ши Софонїе. Іоахазь 3 лȣны, Седекїе 11 ан; пре ачеста-л орби Навъходоносор ꙟпъратъ, къндь ръсипи Іеросалимȣл, ши-л дȣсе ꙟ Вавилѡнь кȣ робїи. Дѣчїѧ аȣ ꙟпъръцит Навъходоносѡр 25

де ан, ши пентрȣ мъндріѧ лȣи-л фѣче дȣмнезеȣ де аȣ фость поркь 7 ан. Балтасарь фїюл съȣ 11 ан, ачеста ꙟдръзни кȣ васеле бесѣречїен де беȣ кȣ кȣрвеле, ши възȣ ꙟ ведѣре къ єши дентр-ȣꙟ пърѣте о мънѫ ши скрисе трей кȣвинте: мани, ѳекель, фаресь. Данїил пророкь ле спȣсе: ꙟпърциторюл аȣ нȣмърать вїаца та ши цѣȣ лȣать ꙟпържцїѧ.

351

7. ꙞПЪРЖЦЇѦ ЛȢИ КȢРЬ.

Дѣчїѧ се скȣлѫ де ꙟ Персида Кȣрь кȣ ȣнкю-съȣ Дарїе Мидѣнȣл, ши спарсерѫ ꙟпържцїѧ Вавѵлwнȣлȣи, ши пери ръȣ Балтасарь. Дѣчїѧ стътȣ ꙟпърать маре пре лȣме Кȣрь, ши аȣ ꙟпържцить 30 де ан. Ши слобози Кȣрь Овреи де ꙟ робїе, шї-и лъсѫ съ-ш факѫ четате ꙟ Іерȣсалимь ши ꙟ бесѣрека Сїwнȣлȣи, къ се ꙟплȣрѫ атȣнче 70 де ан де кънд єра робици. Дȣпѫ Кȣрь ꙟпържци Камвис 7 ан. Дарїе Истаспь 36 де ан, ши мȣлте острове ши църи кȣ четъци добънди, ши Анатолїа кȣ тотȣл. Ачеста Дарїе ıарѫ слобози Израилїи ла очине-ш, ши ле пȣсе май маре пре Зоровавел, стренепотȣл лȣи Давидь. Ши пȣрчѣсерѫ де чинчи орй къте о мїе де мїи, ши 1000 де попи. Дȣпѫ Дарїе стътȣ Ѯерсь; ачеста адȣнѫ ощи мари, пре апѫ ши пре ȣскат, де се лови кȣ Гречїи, ши нȣ фолоси немикѫ, че се ꙟтоарсе рȣшинать. Ши ꙟпържци 28 де ан. Артаѯерсь кȣ мѫıарѫ лȣи 44 де ан, Дарїе Арсихонь 4 ан, ши алцїи с-аȣ wрънднть де с-аȣ мънать дела Кȣрь де ꙟтъю пънѫ ла Дарїе чел бѫтȣт де Алеѯандрȣ 230 де ан. Арїаварсам ꙟпържци 6 ан.

8. ꙞПЪРЖЦЇѦ ЛȢИ АЛЕѮАНДРȢ МАКИДОН.

Дела Адам пънѫ ла Алеѯандрȣ Макидонь 5167 де ан; ачеста wбори домнїѧ Тȣрчилор ши плекѫ Индїѧ, Сирїѧ, Финикїѧ ши тоци домнїи пъмънтȣлȣи ши тоци витѣжїи лȣмїен, дела ръсѫрит пънѫ ла апȣс, ши с-аȣ плекат лȣи. Ши ꙟпържци де тоть 38 де ан, ши мȣри отрѫвит ꙟ Вавѵлwнь, шї-и се ꙟпърци ꙟпържцїѧ ꙟ 10 църци: ȣнїи цинѣ Сирїѧ ши Финикїѧ, алцїи ръсѫритȣл, ши алцїи апȣсȣл.

9. ꙞПЪРЖЦЇѦ ЛȢИ ПОТОЛОМЕИ ЄПȢРЕ.

Пре Єгѵпеть ши пре Алеѯандрїѧ ꙟтъю стътȣ Потоломеи Єпȣре; ачеста се ръдикѫ ши приндъди сȣпть мѫна лȣи църи мȣлте ши пре ачѣле локȣри кȣ тотȣль, ши авȣ комоарѫ мȣлтѫ, ши ꙟпържци 40 де ан; ши юбїıа ши алцїи съ-и кїıаме Потоломеи. Iарѫ Потоломеи Брата 38 де ан; ачеста невои пре Єврѣи де скоасерѫ къргиле лwр тоате де ꙟ овреещи гречѣще. Потоломеи Євергеть 25 де ан, Антїwх Єпифань 4 ан, Потоломеи Филопаторь 25 де ан, Потоломеи фїюл лȣи 20 де ан, Потоломеи Фȣско 17 ан, Потоломеи Алеѯандрȣ 10 ан, Потоломеи фрате-съȣ 8 ан,
352 Потоломеи Дїwнис 30 де ан, Потоломеи Патрь 22 де ан, Клеwпатра ꙟпържтѣса аȣ цинȣть ꙟпържцїѧ Єгѵпетȣлȣи, ши с-аȣ мънат дела Потоломеи Єпифань пънѫ ла Клеwпатра 300 де ан. Де атȣнче се лъцїѧ пре лȣме ꙟпържцїѧ Римȣлȣи; ачѣстѣ кȣм не фȣ пȣтѣрѧ нои скрисем.

10. ꙞПЪРЖЦЇѦ ТРОИНИЛѠР.

Съ ꙟчѣпемь де акȣм арѫта ши де ꙟпържцїѧ Римлѣнилwр де-ꙟчепȣтȣл лwрь. Пре врѣме че ꙟпържцїѧ Давидь Іерȣсалимȣл, ıарѫ ꙟ Троада домнїѧ Прїам

шн авѫ доамнѫ шн нъскѹрѫ дентр-жнсѫ фечорн мѹлцн, де-н кема ка врѫ (?). Ѧрѫ Прїам възѹ атѹнче ѹн внсь, пърѹ-н къ възѹ ѹн тъчюне апрннсь ешннд ден трѹпѹл мѹерїен лѹн шн дѣде де о парте вънть де арсе четатѫ тоатѫ; шн спѹсе ачѣстѫ фнлософнлорь; ен ръспѹнсерѫ къ: арѫ фн ман бнне че ва наще съ-л арѹнчн ↑ фок; ѧрѫ кѹрѹндь нъскѹ анѹме Ѧлеѯандрѹ, коконь фромошел, шї-н фѹ мнлѫ а-л пїѫрдерѫ, че-л лепъдѫ ↑тр-ѹн кълмпь, шн-ль афларѫ неще пъсторн де-ль лѹарѫ шї-н пѹсерѫ нѹме кѹм кема ачел кълмпь: Парїе. Дечн дѣка крескѹ воннкь, ель фѹ кѹноскѹт де Прїам; дечн-л лѹѡ ла днись, къ-н пърѹ къ аѹ скжпать де пакосте; че че ѧсте съ фїе нѹ се поате трѣче. Дѣчїѫ фърѫ пестѣлѫ Ѧлеѯандрѹ Парїе, елѹ-шь ѹчнсе ѹн фрате шн прнбеџн ↑ Спарть, ѹнде е цара гречѧскѫ, ла Менелан; елѹ-л прїнмн ла днисѹл кѹ чннсте, шн-л цинѫ ка пре ѹнь фечорь де домнь; Парїе възѹ пре Елена мѹѧрѫ лѹ Менелан, прѣ фрѹмоасѫ шн албѫ, дечн о прѣ ↑дрѫџн, шн пѹсе окїн хнтлѣнн спр-ннса, шн ащептѫ пънѫ кънд се дѹсе Менелан ѡаре-ѹнде. Ѧтѹнче се скѹлѫ Ѧлеѯандрѹ, дечн апѹкѫ пре Елена кѹ тоатѫ авѹцїѫ лѹ Менелан шн ↑трѫ ↑ корабїе съ фѹгѫ пре маре ла Троада; ѧрѫ фортѹна-н змѫчн де-н скоасе ↑ гѹра Ннлѹлѹн, ла ѹнь лок анѹме Кановнкѹл, ѧрѫ соцїн лѹн де греѹ-л пърнрѫ кътрѫ Протнвес, ↑пъратѹл Егѵпетѹлѹн, шї-н спѹсерѫ кѹм аѹ апѹкат ачѫ мѹѧре кѹ бѹнѫтатѫ тоатѫ а лѹ Менелан, ѧрѫ Протнвес н ↑пѹтѫ кѹ амарь. Дѣчїѫ-л гонн шн опрн пре Елена кѹ тоатѫ авѹцїѫ, пънѫ ва венн домнѹ-съѹ ла днисѫ.

Дѣка се ↑тоарсе Менелан де ↑ кале шн нѹ-ш гѫсн мѹѧрѣ, нНче бѹнѫтатѫ, пѹсе скръбѫ маре, шн-ш дърїѫ фаца, шн-ш рѹмпѫ ханнле, кѹ Дарїе сокрѹ-съѹ, шн адѹнѫ Гречїн тоцн чен ман марн, шн ле спѹсе де-патимѫ шн лн се рѹгѫ фоарте ка съ се батѫ кѹ Троѧнїн пентрѹ ел; ен се жѹрарѫ тоцн съ-ш пѹе капетеле дерепть днисъ: шн ѧтѫ мѹлцн се скѹларѫ де пре| ↑ острове, шн де пре ѹскат, дентрѹ Ѧтнна 335 шн ден Талїа, де ↑ Ѧхаїа, де ↑ Еллада, шн островеле кѹ тотѹл, шн внтѣжн бърбацн бѹнн шн тоцн воевозїн: Ѧхнлен, Несторь, Паламнд, Патроклен, Девснсь, Пнлен; дечн ръднкарѫ мѹлцнме маре спре Троада, шн трнмнсерѫ ↑наннте пре Ѧхнлен кѹ Паламнд съ праде ѹскатѹл шн островеле. Дечн дѣка възѹрѫ Троѧнїн адѹнате атѫта ощн де претѹтннднна, адѹнарѫ шн ен ажѹторь: Карїн шн Лнкїанїн, Мнсїн, Фрнгїн шн Ѧсїа кѹ тотѹл, шн де ↑ четатѫ Троѧннлорь ман мѹлцн де 50.000 де бърбацн бѹнн ешнрѫ, шн Екторь, фечорѹл лѹ П[р]їам кран, шн алцн мѹлцн внтѣжн хръборн, де се ловнрѫ де фъцнш кѹ Гречїн, шн мѹлть сънџе се връсѫ, шн нНче ѡ парте нѹ бнрѹн; шн се ↑кнсерѫ Троѧнїн ↑ Троада, ѧрѫ Гречнлорь се тъмплѫ ↑пърекѣре, къ авѣ Днвсесь връжмѫшїе пре Паламнд ↑трѹ аскѹнсь, шн-л пърѫ кътрѫ ↑пъратѹл кѹ хнтленшѹг къ ва съ плѣче ощнле сѹпть Троѧнн, ѧрѫ ↑пъратѹл крезѹ шн пїердѹ пре Паламнд. Дѣка аѹзн Ѧхнлен шн Ѳетнд шн алцїн воевозн, фоарте се ↑трнстарѫ шн пѹсерѫ пнзмѫ: дечн нѹ се невоїѧ ннменнлѫ ла ръзбою. Ѧтѹнче ешнрѫ Троѧнїн ден четате шн се ловнрѫ кѹ Еллнїн, шн бнрѹнрѫ, шн мѹлцн Гречн пернрѫ, шн мѹлть сънџе се връсѫ, пънѫ кънд ѡборн Екторь пре Патроклен: атѹнче възѹ Ѧхалїе (sic) атѫта кѫдѣре Гречнлорь, ешн ка ѹнь леѹ мънїѡс шн спърџѫ столѹре, шн се ловн кѹ Екторь ↑ нѫдѣждѫ Троѧннлорь; дечн-л бнрѹн, шн ѧрѫ се ↑кнсерѫ ↑ четате. Възѹ Прїамь краю къ-н слъбѣще пѹтѣрѫ, трнмнсе ла Давндь ↑пъратѹл овреескь де черщѹ ажѹторю, че нѹ-н дѣде, къ-шь ферїѫ ѡаменїн съ нѹ се мѣстече кѹ пъгѫнїн; атѹнче трнмѣсе шн ла Индїѫ де черщѹ ла Тавтанїе ажѹторю, шн веннрѫ фърѫ нѹмѫрь мѹлцн. Дечн аша ле ера сфада: аѡрѫ бнрѹнѫ Гречїн пре Троѧнн, аѡрѫ Троѧнїн пре Гречн; дечн аѹ фость ощн шн ръзбоае шн връсаре де сънџе пънѫ токма ↑ 12 ан, пънѫ кънд се сфътѹнрѫ Гречїн съ-н пържѧскѫ, къ съџетѫ Ѧлеѯандрѹ Парїе фечорѹл лѹ Прїамь краю пре Ѧхнлен, шн се ↑трнстарѫ; ↑къ арѹнкарѫ враже шн лн-се арътѫ къ кѹ бръежцїѫ нѹ всрь пѹтѣ лѹа Троада, нНче кѹ сабїѫ, нѹман кѹ хнтленїѫ. Дечн фѣчерѫ ѹн каль де лемнь гъѹнос, шн ↑кнсерѫ ↑тр-жнсѹл неще бръеацн,[шн се[фѣчерѫ а се дѹче: лъсарѫ калѹл шн се аскѹнсерѫ ↑тр-ѹ↑ островь. Троѧнїн ешнрѫ шн възѹрѫ грнстанџѫ пѹстїе, нѹман

калȣл че афларѫ, ши ꙟнтъю сфътȣирѫ съ-ль арзѫ саȣ съ-ль нѣче; ель венисе атȣнче време Троꙗнилор де перить, дечи-л бѫгарѫ ꙟ четате ши се лȣарѫ а бѧ ши а мънка ши а жȣка пънѫ ꙟноптѫ, ши адȣрмирѫ де греȣ. Ѧтȣнче еширѫ чеи ас-
354 кȣнши де ꙟ каль, ши | ръдикарѫ парѫ, ши възȣрѫ Гречїи; атȣнче мѣрсерѫ ши принсерѫ порциле, ши ꙟтрарѫ ꙟ четате: дѣчїѧ аша добѫндирѫ Гречїи Троада. Дечи жȣнгѣ пре воевоѕи пре маи мари, ши кȣ дерептȣл зикъндь: де ꙟ бръбаци пънѫ ꙟ мȣери, ши коконїи фърѫ милѫ ера ȣчиши, шї-и рътеза ка кȣ сѣчерѧ спичеле некрȣцать. Ши дѣка се сътȣрарѫ де жефȣит ши де тъꙗть, апринсерѫ ши четатѧ де арсе пънѫ ꙟ ѳемелїе. Дѣчїѧ се скȣлѫ Менелаи дȣпѫ спартȣл Троадеи де аȣ кинȣит пре маре ши аȣ рътѫчить; ши дѣка-ши афлѫ мȣꙗрѧ Єлина ꙟ Єгѵпеть ꙟ четате ꙟ Мемфа, ши авȣ оспѫць дела Претеȣ ꙟпърать. Ши с-аȣ мънат де тоть 8 аи дȣпѫ ръсипитȣл Троадеи пънѫ че аȣ венить Менелаи ꙟ касъ ши ꙟ Спарть. Ѧтъ се сфръши повѣстѧ де Троꙗни, ка ꙟ скȣрт деплинь. Н-ам скрись ка Омирь, къ ель аȣ авȣть лимбѫ дȣлче де ꙗȣ фость драгь а подоби повестиле.

11. ДЄ ꙞЧЄПȢТȢЛ РѴМЛѢНИЛОР.

Съ ꙟчѣпемь а скрїе де акȣм търїѧ ши пȣтѣрѧ Рȣмѫнилорь, де ȣнде с-аȣ ꙟчепȣть ши аȣ цинȣть пъмѫнтȣл тоть ши църи. Дечи дȣпѫ прада Троадеи, Єнїа цинереле лȣ Прїам краю с-аȣ скѫпать, саȣ-л де слобозисе ошѧнїи, ель се мȣтѫ кȣ тоатѫ рȣда лȣи, кȣ къци скѫпасе, ꙟ цара Венецїеи. Дечи Єнеа кȣ къци нотасе кȣ нȣнсȣл фѣчерѫ враже ши лȣарѫ плѫзȣнт, къ ле зисе скрипть: съ ноате де аколѧ спре апȣс пънѫ вор соси ла ȣн къмпь ши ле се ва ȣмплѧ маса лорь де хранѫ, аколо съ дескалече царѫ, ꙗрѫ ȣнде ва мȣри о витѫ фȣгъндь де остенитѫ, аколѧ съ факѫ четате. Ши лȣарѫ ачесть плазь, дечи сосирѫ ла ачель къмпь ши фѣчерѫ колиби. Ѧколо ера ꙗрбѫ, де ѡ кема сѣлинѫ, мȣлтѫ; ши прънзиндь еи, ȣнȣль гȣстѫ сѣлинѫ, дѣчїѧ ш-алтȣл ши ш-алтȣл; атȣнче стригарѫ: акȣм ни се ꙟмплȣ плѫзȣнтȣл кȣ мѣселе. Дечи врȣрѫ съ факѫ сфарѫ, кȣ скроафѫ гроасѫ, ꙗрѫ ꙗ се змѫчи де ꙟ мъна Єнїеи; ель ѡ гони токма 4 миле пънѫ ѡстени, ши скроафа ѡбоси де къзȣ, ши нъскȣрѫ ѡдатѫ 30 де пȣрчеи. Єнїа ꙟцелѣсе къ се ворь мȣлци пре аколо, ши аȣзи глас де-и зисе съ зидѣскѫ аколѧ четате. Дѣка ꙟчепȣ а зиди, тъмплѫ-се де възȣ фокь де-нтрȣ ачел локь, ши вени ȣнь лȣпь де ꙟ пъдȣре ши пȣрта гѫтежїи де бѫга ꙟ фокь, ꙗрѫ ȣнь вȣлтȣрь бѫтѣ кȣ арепиле ши адȣчѧ вънть де-ль ацица, ꙗрѫ ѡ вȣлпе хитлѣнѫ немери де-ш ȣда коада ꙟ апѫ ши скȣтȣра пре фок де врѣ съ-ль стингѫ: еи-ль априндѣ, ꙗрѫ ꙗ стънџѧ; ꙟсъ апои бирȣирѫ еи, ꙗрѫ ꙗ фȣџи; дечи пречепȣ
355 Єнїа, къ кȣ мȣлте | сваде ши ꙟделȣнгѫ врѣме еи се ворь ꙟнѫлца пре алте лимби. Ши зиди четатѧ албѫ ши лȣꙟгѫ, ш-алтѫ четате анȣме Лешн. Ши аȣ авȣть свадѫ мȣлть кȣ домнȣл латинескь, кȣ Латин Фавно, ши Тȣрнѡсь Савантȣл, ши кȣ алци домни де ꙟпрежȣр, ши тотȣ-и бѫтѧ Єнїѧ. Ѧпои се ꙟпѫкарѫ ши ꙟпърцирѫ лок де царѫ. Дѣка мȣри Єнїа, ел стътȣ домнь фїю-съȣ Ѧсканїе, нъскȣт де ꙟ Креȣса фата лȣи Прїам краю; дȣп-ънсȣл стътȣ фїю-съȣ Теверь, ши ера мѫндрȣ ши витѣзь, ши мȣри некать. Дѣчїи ръмасерѫ дои фечори, Немиторь ши Ѧмȣлїе; Немиторь лȣѡ домнїѧ, Ѧмȣлїе авȣцїе. Ши се скȣлѫ Немиторь де ȣчисе фечорїи лȣ Ѧмȣлїе тоци, ꙗрѫ пре ѡ фатѫ ель ѡ пȣсе попѫ, ши пȣсе лѣџе: фѣтеле че ворь фи попи съ нȣ се мърите; ꙗрѫ ꙗ се аместекасе кȣ ѡаречине; дѣка аȣзи Немиторь къ е грѣ, пȣсе де ѡ пѫзїѧ пънѫ къндь нъскȣрѫ дои џѣмени; дечи пре денса ѡ бѫгарѫ ꙟ темницѫ, ꙗрѫ пре коконїи-и лепъдарѫ кȣ ȣнь чинь пре апа Тиверїеи съ пїарѫ; ꙗрѫ дȣмнезеȣ -и крȣцѫ, къ-и гѫси ȣнь поркарю анȣме Фестȣл, ши фѣче бине къ-и дȣсе акасѫ-ши, ꙗрѫ мȣꙗрѣ лȣи Лȣпа нъскȣсе ȣнь коконь морть, къ фȣ воꙗ лȣ дȣмнезеȣ; дѣчїѧ-и пȣсе сȣгаши ꙟ лок де фечори. Дѣчїѧ ле зисе нȣме: Рѡм ши Ромил. Дѣка кресскȣрѫ, лорь ле ера вїаца кȣ поркарїи, де пъщѧ тȣрме ши фȣра. Кȣ нещїинтȣл стри-

карѫ тȣрма лȣ Амȣліе, че ле ера мошь, татѫ мѫни-са. Дѣчі-и принсерѫ ші-и дȣсерѫ ла Амȣліе; елȣ-и възȣ воиничи ши фрȣмоши, ши афлѫ къ-и съмть непоци; ши адȣнарѫ глоате де скоасерѫ пре Неминторь де ꙟ домніе ши дѣдерѫ лȣ Амȣліе домніꙗ, ꙗрѫ Амȣліе дѣде авȣціе мȣлтѫ непоцилорь, де рѫдикарѫ оши ши добѫндирѫ мȣлте домнїи ши цѫрь. Дȣпѫ ачѣꙗ зиди Ромил четате прѣ маре ши фрȣмоасѫ. Дела Адамь пѫнѫ с-аȣ фѫкȣт Рѵмȣл 4708 де ан; ши кȣ глас де бȣчинь ȣрѫ: съ аскȣлте тоатѫ лȣмѣ де четатꙗ че и се пȣсе нȣмеле Рѵмь; дечи къци есь де аколꙗ еи се кїамѫ Рȣмѫни.

12. ꙞПѪРѪЦІꙖ ЛȢ РОМИЛ ЧЕ АȢ ꙞПѪРѪЦИТЬ ꙞТѢЮ Ꙟ РѴМЬ.

Дѣка мȣри мошȣл лȣ Ромил, Амȣліе, атȣнче се рѫдикѫ ꙟпѫрать Ромил, ши адȣнѫ ѡамени мȣлци де ꙟпрежȣрь де-и бѫгѫ съ лѫкȣꙗскѫ ꙟ Рѵм; ши фȣ ꙟтѫю ꙟпѫрать Рѵмȣлȣи Ромил, ши-ши токми боꙗри свѣтничи, тоть ꙟцелепци, ши мȣлте цѫрь плекѫ сȣпт сине, ши ꙟпѫрѫци Ромил 48 де ан. Номань Помбиліѡнь стѫтȣ домнь дȣпѫ Ромил; ачеста токми 12 лȣни ꙟтрȣ ань, анȣме Генȣаріе ши Феврȣаріе, ши алте бȣнѫтѫци мȣлте| ищдѫри ши опри пре ѡамени съ нȣ се ꙟкине боѕилорь, че съ се ꙟкине лȣи Дȣмнезеȣ челȣи віȣ. Номань ꙟпѫрци ѡчине де ꙟ пѫмѫнть ѡаменилор съ се хрѫнѣаскѫ, ши ꙟпѫрѫци 52 де ан; Тил. 38; дȣп-ѫнсь Маркіе 42 де ан; Тарквиніе 20 де ан. Ꙟ зилеле лȣ Тарквиніе придѫди Алеѯандрȣ Македѡнь тоатѫ лȣмѣ. Дȣпѫ ачѣꙗ ꙟпѫрѫци џинереле лȣ Тарквиніе, Тȣліе, 44 де ан. Дела Ромил пѫнѫ ла Тȣліе 204 де ан. Ачеста дентѫю-л кема Сервіе, ꙗрѫ ромѫнѣще шербь, къ нѫскȣсе дентр-о роабѫ. Ла ачеста Тȣліе адȣсе о мȣꙗре 9 кѫрци де авꙗ плѫзȣитȣриле Севилїеи. Еа бѫгѫ ꙟ фок треи дентр-ѫнсе ші-и ле плѫти; ꙗ вени ꙗрѫ, ель арсе ш-алте треи, ши ꙗрѫ ле плѫти, къ-и пѫрѣ къ нȣ-с де трѣбѫ; ꙗ вени ши а треꙗ ѡарѫ. Мирѫ-се дѣчіꙗ ꙟпѫратȣл, плѫти ши ачѣле треи ши ле арѫтѫ врѫжиторилорь; еи рѫспȣнсерѫ къ спȣнь де фолос четѫціеи ачѣле кѫрци; дѣчіꙗ ле цинꙗ ла чинсте. Ачеста ꙟпѫрать врѣ съ зидѣскѫ ꙟ Рѵмь бесѣрекѫ, ши сѫпѫндь темеліꙗ афȣндь ꙟ пѫмѫнть, афларѫ ȣн кап де ѡс де кȣрꙗ сѫнџе кȣм арѫ фи тѫꙗть атȣнче, ші-и ера фаца каладѫ ка де ѡм віȣ. Дѣка щіȣ ȣнь философь, анȣме Ерсиніе, зисе: ачастѫ четате ва фи капь а мȣлте лимби, ꙟсѫ кȣ спата ши кȣ врѫсаре де сѫнџе; ши пȣсерѫ нȣме бесѣречіеи Капитол, ши де атȣнче пѫнѫ акȣм нои кемѫм бесѣречиле латинещи ромѫнѣще капище.

Четатѣ Рѵмȣлȣи пѫнѫ ла Тȣліе аȣ фост сȣпть ꙟпѫраци; ꙗрѫ пентрȣ къ сили ȣнь фечорь а лȣ Тȣліе, лȣѡ пре Лȣкритіꙗ мȣꙗрꙗ лȣ Колатин, ѡмь де рȣдѫ бȣнѫ, атȣнче се адȣнарѫ тоци бȣнїи Рѵмȣлȣи депреȣнѫ ши сфѫтȣирѫ съ нȣ маи фіе ꙟпѫраци, че токмирѫ ꙟ тоци ани съ-ши пȣе сфѣтничи, кȣм зичем нои жȣдець кȣ пѫргари, ꙗрѫ Гречїи ипать, пентрȣ трȣфа лорь.

13. ДОМНІꙖ РѴМȢЛȢИ ЧЕИ ОРѪНДИЦИ.

Дѣка се скоасерѫ де ꙟ Рѵмь мȣнчиторїи, маи наинте де алцїи добѫнди месерѣре Брȣть, дела ипать, ши Колатинь. Съ спȣнемь пȣцинел де Брȣть. Ера оаречине ꙟ Рѵмь, анȣме Маркіе, де рȣдѫ бȣнѫ ши плинь де бȣнѫтате; ачестȣꙗ арȣнкѫ пизмѫ Тȣліе де-ль тѫе, ши пре фечорїи, ші-и стрѫнсе бȣнѫтатꙗ тоатѫ ла динсȣл; ꙗрѫ ȣнь фечорь а лȣ Маркіань, анȣме Брȣть, съ фѣче небȣнь де скѫпѫ де моарте, ши-л пȣсе Тȣліе мѫскѫрич кокониалорȣ-шь. Брȣть ель се кїамѫ небȣнь; дечи петречꙗ кȣ фечорїи ꙟпѫратȣлȣи ка ȣнь небȣнь. Оарекѫндь Тȣліе тремисе фечорїи ла Делфось съ ꙟтрѣбе де пророчи: кареле ва фи ꙟпѫрать; ши мерџꙗ ши Брȣть

357 кȣ нȣнтїи, де веселїѧ кȣ мъскъричїи пре кале. Ши дȣчѧ дарȣри лȣ Аполонъ; ꙗръ Брȣтъ ꙟплȣ ȣн тоѩгъ де галбени къ ера гъȣнось, ши-л дȣчѧ даръ; ей рѫдѧ де дарȣл лȣи Брȣтъ. Кънд врȣръ съ ꙗсѫ, ей ꙟтребаръ пре Аполонъ: чине ва домни Рꙋмлѣнїи? Іаръ лоръ ли се ръспȣнсе: чине ва сърȣта маи ꙟнаинте мȣмѫ-са; алцїи нȣ ꙟцелѣсеръ, че нȣмаи Брȣтъ, ши гръби де сърȣтѫ пъмѫнтȣл, въ е маика тȣтȣрорь; алцїи съ ꙟтречѧ съ-шь сърȣте мȣмѫниле. Дѣчїи фȣ Брȣтъ маи маре Рꙋмȣлȣи, кȣ сфатȣл бѫтрънилоръ, ши Колатинъ, ꙗръ дȣп-ѫншїи алцїи: Касїе, Кикероне, ши Левколе, ши Катли, Катоне ши Скипїѡне. Помбїе Магнѣ съ рѫдикѫ воевод Рꙋмȣлȣи кȣ сфатȣл лȣ Юлїе, че фȣ апои Кесаръ; ачеста Помбїе мȣлте ръзбоае пре маре ши пре ȣскать аȣ фъкȣт, ши мȣлте църъ аȣ добъндить. Ши-ꙟтр-о датѫ че аȣ ꙟмблат ꙟ ѡасте, ель аȣ добъндить 1000 де четъци ши 540 де четъци, тот мари ши вестите. Ши аȣ домнить 45 де ани. Ши с-аȣ мънать дела Тȣлїе пънѫ ла Кесар 464, де аȣ цинȣт Рꙋмȣль тоть сфѣтничи.

14. Ꙟпъръцїѧ лȣ Гаїе Кесарь.

Гаїе скимбѫ домнїѧ спре ꙟпъръцїе, къ победи фъръ де нȣмъръ мȣлте лимби ши цър, ши лъци търїѧ Рꙋмȣлȣи пънѫ ла марџиниѧ пъмънтȣлȣи; ши-ш пȣсе нȣме Кесарь, пентрȣ къ ера зимислить ꙟ трȣпȣл маикѫ-са, ши кънд фȣ апроапе де нъскȣть, ꙗ мȣри, ши нȣмъраръ лȣниле ши сокотиръ къ е вїȣ коконȣл ꙟтр-ѫнса; дечи ѡ спентекаръ ши скоасеръ коконȣл дентр-ѫнса, дерепть ачѣѧ-и пȣсеръ нȣме Кесарь, че се зиче спентекать. Дѣка мȣри Гаїе Кесарь, ель стѫтȣ ꙟ ȣрма лȣи Севаст Авгȣст.

15. Ꙟпъръцїѧ лȣ Авгȣст Кесарь.

Ачеста Авгȣсть спарсе ꙟпъръцїѧ лȣ Потоломеи. Дечи дела Адам пънѫ ла Потоломеи ши пънѫ се рѫдикѫ Авгȣст 5457 де ани; ачеста ꙟкъ юби съ-ль кѣме Кесарь, ши маинте де нащеръ лȣи възȣ татѫ-съȣ ȣнь внсь: къ ръсѫри соареле дин трȣпȣл мȣерїеи лȣи; шї-и спȣсе ȣнь философь, дѣка аȣзи: ѡ, оме, ꙟпъратъ а тоатѫ лȣмѣ вери наще. Ачеста дентѫю кънд шедѧ а мȣлци фъчѧ казне рѣле, ꙗръ ȣ-нцелепть скрисе о хъртїе де о арȣнкѫ наинтѣ лȣ Кесарь; ꙟ скриптȣръ зичѧ: пъръсѣще-те де а мȣнчирѧ. Дѣчїѧ се дерептѫ де фоарте сокотїѧ ши нȣ
358 мȣнчїѧ пре ниме де граби, къ-ль ꙟвъцѫ ши ȣн философь, анȣме Ан...*)...| де ꙟпъръцїѧ лȣ Авгȣст, кънд тремисѣсе съ скрїе лȣмѣ тоатѫ. Дела Адамь пънѫ ла Хс. 5500 де ан. Ши пре Оврѣи-и домнїѧ Їрѡд. Атȣнче-и ера датѫ домнїѧ дела Кесарь Авгȣст. Ши фȣ Їисȣс дȣмнезеȣ ши ѡмь, ши фъчѧ чюдесе мари ши мȣлте, ши ꙟвъцa ѡаменїи кȣ адевъръ, ши мȣлци крезȣръ ꙟтрȣ Їисȣс къ виндека тоате боалеле дентре ѡамени.

17. Ꙟпъръцїѧ лȣи Тиверїе Кесар.

Дȣпъ Авгȣст ел стѫтȣ Тиверїе Кесарь ꙟ Рꙋмь, ши дентѫю аша-л юбїѧ боꙗрїи къть ꙟбла ши зȣа ши ноаптѣ фъръ пъзитори ши фъръ арме; къ де врѣ пȣне вр-ȣнь воевод саȣ врѣ чинсти кȣ алтѫ боерїе, нȣ-л маи скимба; ши спȣсе ши ѡ пилдѫ, къ ера ȣн ѡм де авѧ ѡ ранѫ рѣ ши плинѫ де пȣрои ꙟпȣците, ши-л

*) Aici în copia D-lui Gr. Tocilescu lipsesc câteva rînduri, probabilmente despre naşterea lui Crist [277].

мѫника мȣщиеле. Ѡарекȣи-и фȣ милѫ д-нисȣл ши врȣ съ ле гонѣскѫ; ел зисе: лась-ле къ съмть сътȣле ачѣстѧ де нȣ мънѫꙟкѫ ръȣ, нȣмаи че ли-ꙟгь, ꙗрѫ де ворь ꙟкъпѧ нище флъмѫде (sic), маи ръȣ ворь мъꙟка. Ачѣстѧ грън Тиверїе де боꙗри: съ фїе ꙟ врѣме мȣлтѫ пре месерѣре пънѫ се сатȣрѫ, дечи маи нȣ мънѫꙟкѫ ръȣ пре съраче. Аша ера дентъю, апои фѣче богать ръȣ ши пїердѧ мȣлци фърѫ винѫ. Ꙟи ал 19 ань де домнїѧ лȣи Тиверїе, пре Іс. Хс. л-аȣ ръстигнит Ѡврѣии пре крȣче ши Пилать ꙟтрȣ Іеросалимь, ш-аȣ арътать моартѧ ши аȣ фость ꙟгропать. Дѣчїѧ аȣ прѫдать ꙗдȣл ши ꙗȣ спарть търїѧ ши аȣ ꙟвис а треѧ зи де ꙟ моарте. Ши дȣпѫ че с-аȣ ꙟнѫлцат ла черь преспре 40 де зиле, Марїѧ Магдалина с-аȣ дȣс токма ла Рѵмь, дѣȣ желȣит, ши атъта се мънїе Тиверїе Кесарь, къть аȣ мȣнчит преȣцїи ши кътȣларїи жидовещи, маи врътос пре Пилать, пънѫ че аȣ мȣрить. Тиверїе аȣ домнить 23 де ан.

18. Ꙟпърѫцїѧ лȣ Гаїє Кєсарь.

Дѣка мȣри Тиверїе, добънди стѣгȣл Рѵмȣлȣи непотȣ-съȣ Гаїе; авѧ вїацѫ спȣркатѫ ши нъравь сирѣп ши ȣчигашȣ, ши силїѧ фѣте, ши де рȣда лȣи рȣшина, ши нȣмаи че бѣ ши мъꙟка, кȣ алъȣте ши кȣ мъскърничїи, ши мȣлци кȣ авȣцїе ȣчисе фърѫ де винѫ де ле лȣа бȣнѫтатѧ. Ачеста ѡарекъндь възȣ тинѫ пре ȣлица Рѵмȣлȣи, дечи невои пре Ѵеспасїан воеводȣл де ѡ аȣ кȣрѫцит кȣ поала лȣи; ши пери жȣнгѣть ла ръзбою.

19. Ꙟпърѫцїѧ лȣ Клавдїє Кєсар. 359

Апȣкѫ Клавдїе домнїѧ, ши ера блазнѫ ши фрикос, дечи къндь венїѧ чинева ла динсь, маинте-л черка съ нȣ фїе армъ аскȣнсѫ. Ꙟ зилеле ачестȣѧ фȣ фоамете маре преспре тоатѫ лȣмѣ. Ши аȣ домнить 13 ан ши 9 лȣнꙑ.

20. Ꙟпърѫцїѧ лȣ Нєронь Кєсар.

Стътȣ ши Неронь, ши ера фърѫ рȣшине ши плин де кȣрвїе, фѫчѧ-шь воѧ трȣпȣлȣи ши пре воѧ пънтечелȣи, мъꙟка ши бѣ фърѫ рындь ши ера тоть бѣть де винь. Ачеста-шь ȣчисе пре мȣмѫ-са, ши ръстигни пре свети Петрь, ши тъе капȣл лȣ свети Павель апостоль, ши мȣлть ръȣ фѣче челора че мъртȣрисїꙗ нȣмеле лȣ Хс. къ е фїюл лȣ дȣмнезеȣ. Дѣка-и възȣрѫ Рѵмлѣнїи вїаца порчѣскѫ, ꙟтинатѫ ши ꙟпȣцитѫ, ел ера ȣрътъ тȣтȣрорь ши-л пърѫсирѫ, ши се спѫре де се жȣꙟге ꙟсȣши; ши аȣ домнить 13 ан. Іȣтȣлїе 8 лȣнꙑ. Ши семнѫ ȣнь нȣмѫрътороу де стѣле часȣл къндь ва мȣри ши фȣ аша. Ѻѳѡнь 3 лȣни ши мȣри ȣчись де ȣнь Спасїань (sic).

21. Ꙟпърѫцїѧ лȣ Ѵєспасїан Кєсар.

Вени ръндȣл ла Ѵеспасїань де домнїе, къ-л алѣсе сфатȣл ши ѡщиле, пентрȣ къ ера ꙟцелепть ши бърбать бȣнь ши кȣ нѫрокь. Ачеста мȣлте ꙟпърѫцїи аȣ бирȣить ши мȣлтѫ авȣцїе адȣнѫ, ши се ꙟтоарсе ꙟ Рѵмь пре маре, ꙗрѫ пре Тить фїюсъȣ-л лъсѫ ꙟ Іерусалимь кȣ ѡщи съ-и плѣче, къ се лепѫдасе де а фирѧ сȣпт Рѵмлѣни. Дечи с-аȣ ꙟкись ꙟ четате мȣлци Ѡврѣи фърѫ де нȣмѫрь, ꙗрѫ Тить

лȣ ѡколить кȣ ѡщиле четатꙗ ши ѡ лȣ бѫтȣть дои ани, пънѫ ꙗȣ флѫмънзить, ши лȣ ръсипить четатѣ ши лѣȣ аръ бесѣрека. Дѣчїꙗ лȣ перить ȣнїи де фоаме, алцїи ȣчиши, токма ѡ мїе де мїи, ши ши-лȣ лȣать роби 207 де мїи; аша пѫцїꙗ ръȣ маре ши фоаме, кѫть ȣнїи-шь мѫꙟка фечорїи, кѫ-и аѫȣнсѣсе атȣнчи педепса лȣ Іс. кȣм зисѣсе кѫ нȣ се ва цинѣ пїатрѫ пре пїатрѫ ка сѫ нȣ се ръсипѣскѫ четатꙗ кȣ бесѣрека ши лорь перире. Ꙗчѣстꙗ фȣрѫ, дѣка трекȣрѫ 40 де ани дȣпѫ ꙟнѫлцатȣл лȣи Хс. ꙟ черь. Ȣеспасїань лȣ домнить 10 ани, ши лȣ мȣрит бѫтрѫнь.

22. Ꙟпърѫцїꙗ лȣи Тить, фїюл лȣи Еспасїань.

360

Лъсѫ-ши домнїꙗ фїю-сѫȣ, лȣи Тить, ѡм дȣмнезееск ши прѣ воиникь бȣнь, ши ѡгодникь, ши фоарте ꙟдȣрѫторь ши дарникь. Ши-л юбїꙗ боꙗрїи ши тоцї църанїи де пре ꙟ тоатѫ лȣмѣ. Ꙗчеста мȣлтѫ бръбъцїе арътѫ, кѫть де врѣ фи ш-алтѫ лȣме алътȣрꙗ, дестоиникь аръ фи фост а ѡ цинꙗ ши а ѡ дерепта. Ши зичꙗ тоцї: пънѫ нȣ вомь ведꙗ фаца ꙟпъратȣлȣи, сѫ нȣ не ꙟтоарчемь ꙟтрисътаци ши мъхници. Че-л апȣкѫ моартꙗ маинте де врѣме, нȣмаи че домни дои ани.

23. Ꙟпърѫцїꙗ лȣи Доментїань.

Мȣтѫ-се партꙗ де домнїе лȣи Доментїань, паре-ць кѫ нȣ-ш ера фрате ши дентр-ȣн сѫнџе кȣ Тить, кѫ поХтїꙗ авȣцїе ши аȣрь ши арџинть, де кърчмѫрїꙗ венитȣриле ши адъѡџꙗ вамеле, връса сѫнџе фърѫ де милѫ ши прѫда ѡаменїи. Ꙗчестȣꙗ спȣсе ȣнь философь: кȣм ши кѫндь ва мȣри, ши чине ва домни дȣпѫ нѫсь. Елȣ-л кемѫ апроапе де ел де-ль ꙟтребѫ: дарѫ тȣ, оме, кȣм ши кѫндȣ-ц ва фи сфръшенїꙗ? Ел спȣсе адевъръ, ꙗрѫ ꙟпъратȣл врȣ сѫ-ль ласе ꙟ менчюнѫ, ши зисе сѫ-ль арзѫ де вїȣ; ши атȣнчешь кѫзȣ плоае маре де стинсе фокȣл, ши роасерѫ ниџе кѫнии лежѫтȣриле, де-л слобозирѫ, ши фȣ кȣм зисе философȣл. Ꙗчест Доментїань мȣлть ръȣ фъчꙗ челора че кредꙗ ꙟ Хс. ши тремисе де адȣсерѫ непоцїи лȣи Ꙗкѡвь ши аи Іȣден, фрацїи лȣи Хс. трȣпѫще, де ꙟ рȣда лȣи Давидь, шї-и ꙟтреба де ꙟпърѫцїꙗ лȣи Хс. ȣнде-и ши кѫндь ва фи; еи ръспȣнсерѫ кѫ ва фи ла сфръшенїꙗ вѣкȣлȣи, ши нȣ е де пре честѫ лȣме ꙟпърѫцїꙗ лȣи Хс. Елȣ-и лъсѫ, нȣ-и маи ꙟвълȣи, ши порȣнчи сѫ нȣ маи мȣнчаскѫ пре крещини; ши домни 15 ани; ръȣ фȣ, ръȣ се сфръши.

24. Ꙟпърѫцїꙗ лȣи Нерȣе.

Кѫндȣ-ши дѣде ачеста сȣфлетȣль кȣ невое, Нерȣе дȣп-ѫнсȣл добѫнди домнїꙗ. Ѡм бȣн ши милостивь, ши нȣ юбїꙗ стръбѫтъциле (sic), ниче слȣтїꙗ пре ниме, че домни 1 ань ши патрȣ лȣны.

25. Ꙟпърѫцїꙗ лȣ Траїань кесар.

Пȣсе-се ꙟ скаȣнь де ꙟпърѫцїꙗ Траїань, воиникь ши бръбать витѣзь ши ръбдȣривь ꙟтрȣ ѫȣдекатѫ, ши дерепть ши нефъцарникь. |Ꙗчеста плекѫ чербичꙗ Египтѣнилорь, ши бирȣи трȣфа Тȣрчилорь, ши ꙟ пȣцинѫ врѣме де марџиниꙗ пъмѫнтȣлȣи пънѫ ꙟ марџинии ѡ примблѫ, ши тоци ꙟнѫлцацїи сȣпть сабїꙗ Рѵмȣлȣи кȣрѫндь плекѫ. Ꙗчестȣꙗ-и пърꙗ ръȣ де чеꙗ че пъцїꙗ ръȣ, ши-л дȣрꙗ иинма де чеꙗ че

361

болїѧ, немѣрничїи-и милȣѧ, соцїи-шь и дърȣѧ, ши ръбда мȣлте хȣле ѡменещи. Ачеста ꙟкъ зичѧ: каде-се ꙟпъратȣлȣи а се асъмѫна кȣ ръбдарѧ лȣи дȣмнезеȣ. Дечи нанитѧ а тоатѫ кȣртѧ дѣде-шь сабїѧ гоалѫ ꙟ мъна пръкѫлабȣлȣи шї-и зисе: де вези къ домнескь престе лѣџе, ловѧще-мѫ фъръ милѫ кȣ сабїѧ, ꙗрѫ де мергь пре лѣџе, тȣ мѫ крȣцѫ. Ачеста ꙟпъръцѝ 19 ан ши 6 лȣны. Ши ꙟ зилеле лȣи мȣлтȣ се кȣтремȣрѫ пъмѫнтȣл преспре тоатѫ лȣмѣ, ши мȣлте четъци с-аȣ ръсипить ши мȣлци ѡамени аȣ перить.

26. ꙞПЪРѪЦІѦ ЛȢ АНДРІАН.

Траїань елȣ-ш дѣде домнїѧ ла моарте џинере-съȣ, лȣ Андрїань. Ачеста се веселїѧ кȣ кърциле еллинещи, ши ꙟтреба кȣвинте скȣмпе, ши чинстїѧ пре чеѧ че щїѧ карте бине, шї-и дърȣиѧ, шї-и пȣрта кȣ нȣнсȣл ꙟ ѡасте ши акасе (sic) ши пре тоате дрȣмȣриле. Ши ера тȣтȣрорь прѣ драгь, свѣтничилорь ши глоателорь. Ачеста пре Ѡврѣи де тотȣ-и сфръши шї-и пїердȣ, пентрȣ че се лепѫдасе де а-ши плекарѣ чербичѧ сȣпть жȣгȣл Рѵмȣлȣи, ши ле спарсе четъциле, ши ле арсе каселе, шї-и жȣꙟгѣ де ꙟ микь пънѫ ꙟ маре, ши ле пȣстїи цара, ꙗрѫ четатѧ Іерусалимȣлȣи де ꙟ ръдѫчинѫ ѡ ръсипи. Ши ꙗрѫ фѣче де бъгѫ Еллины ꙟтр-ънса съ лѫкȣꙗскѫ, шї-и пȣсе нȣме Елїе четатѧ. Ши домни Андрїань 21 де ан.

27. ꙞПЪРѪЦІѦ ЛȢ АНТОНИНЬ.

Антонинь лȣѡ кȣнȣнѫ де домнїе, ши ера ѡмь бȣи пре крещини, ȣнде-и ведѧ мергѫндь сара, демънѣца ла бесѣрекѫ де се ꙟкинѫ лȣ Хс. ка ши ей бȣȣнилорь. Ел порȣнчи претȣтиндинѧ съ ле дѣ паче ка съ-шь цїе лѣџѧ, пентрȣ ачѣѧ-л кемa благочестивь. Ши домни 22 де ан.

28. ꙞПЪРѪЦІѦ ЛȢ МАРКО АНТОНИН.

Ши дȣп-ънсь стътȣ Марко домнь. Ачеста ꙟнкѫ ера плинь де тоатѫ ꙟцелепчюнѣ ши щїинца, ши авѣ дарь ши кипь де ѡменїе бȣнѫ, шї-и ера драџи ꙟцелепцїи ши кърдȣларїи, ши ера прѣ ꙟдȣрѫторю ши дарникь. Сȣпȣсеръ къ нѫвълиръ връжмаши мȣлци кȣ ѡщи спре цара Рѵмȣлȣи де ѡ прѫда, ши нȣ авѣ де ȣнде лȣа бани съ ръдиче ѡщи; че скоасе тоате ферекътȣриле ꙟпъръꙟтещи, къте ера де аȣрь ши къте ера де арџинть, скȣле, мъргъритарю, къѳане, стиме ши вешментеле ꙟпъръꙟтѣсеи, ла търгȣри ле скоасе де кȣмпъра кȣи требȣиѧ, ши стрънсе авȣцїе. Дечи ръдикѫ ѡщи ши ѡбори тоци връжмашїи сȣпт сабїѧ лȣи, ши мȣлте талере де аȣрь ши де арџинть адȣсе, ши де алте авȣцїи, шїи стрингѫ: чине ва врѣ де воѧ лȣи съ ѧ галбени ши съ ꙟтоарне че аȣ кȣмпърать, нои вом да, ꙗрѫ де нȣ ва врѣ, ꙟ воѧ лȣи съ фїе. Аша ера вїаца ачестȣи ꙟпърать бȣнь, къ пре сърачи кȣ бирȣриле нȣ-и асȣпрїѧ. Ши домни 20 де ан; ши пентрȣ къ ера бȣнь ши милостивь, лȣї и фȣ моартѣ ка ȣнь сомнь де адȣрмире.

29. ꙞПЪРѪЦІѦ ЛȢ КОМОД.

Мирȣ-мѫ кȣм нȣ-ш арѫдȣче фечорь а пърините, къ съ-и леȣ, пардос, тигрь, тоци факь пȣїи мънїѡши, кȣм съмтȣ ши ей. Дарѫ ден ѡм бȣнь кȣм нȣ նъскȣ бȣнь? Къ фечорȣл лȣи Марко, Комод, стътȣ ꙟпърать, че немикѫ нȣ-шь семънѫ

ла нъравь к8 татж-съ8, къ-н ера віаца к8 хлапіи ши к8 к8рвеле, к8 бецивіи, ші-н ера гата сабіѧ а тъѩрѣ ⸸ боѩри ши ⸸целепціи ши б8ніи. Дечи к8м8-н ф8 віаца, аша-и ф8 ши моартѣ, къ м8ри штржвить; ши домни дои ан.

30. ⸸пържціѧ л8и Пертинаѯь.

Д8п-ънс8л стът8 Пертинаѯь прѣ бжтрън8л, ши домни 8 ань (sic). І8ліань к8мпънж (sic) ⸸пържціѧ, че н8-и ф8 фолос д-инсж, къ се ск8лж Севиръ де-л тъе; ши домни 9 л8ны.

31. ⸸пържціѧ л8и Севиръ царь.

Ачеста Севиръ м8лть а8 ⸸блат де а8 добъндить църрь ши четъци, ши с-а8 д8с пре апа Нил8л8и фоарте м8лть, дечи къте а8 гжсить, тоате лѣ8 л8ать. Ши съ сп8немь де Нильь, къ ѩсе дентр-8⸸ м8нте че-л кѣмж Атланть, ла 8н локь 363 н8ме Макенитида, спре ап8с апроапе де шкіань, ші е маи ⸸налть де тоате мъг8риле а тоатж л8мѣ, ши ниме н8 и се поате 8рка ⸸ връх, ши н8маи че и се топѣще зжпада ⸸ міазъ-варж; ат8нче вине Нил8ль маре, ⸸ л8на л8 Авг8ст. Ачеста м8⸸кж м8лтж ши гоанж п8нѣ пре крещини; ат8нче се м8нчи ши Линишнид, татжл л8 Шригинь. Ши домни 17 ан. Аша-и ера нърав8л, кънд врѣ фи ⸸ паче: шарече врѣ к8цета де демжнѣцж, дѣчіѧ се шсебіѧ ⸸нс8ши де врѣ ворови де боѩри ши де месерери; дѣчіѧ шедѣ де ж8дека пънж аміазжзи. Д8пж ачѣѧ ⸸къленка де се прембла п8цинель; дѣчіи пржнзіѧ ши врѣ д8рми п8цинель. Дѣка се ск8ла, ел се скълда, дѣчіѧ четіѧ кърциле гречещи ши лътинещи пънж сара; ѩржж ла праздниче мари келт8ѩлж фъчѧ ла масж.

32. ⸸пържціѧ л8 Декеи Кесар.

Стът8 ши Декеи ⸸пърать ⸸ Рvмь, ши ръдикж гоанж маре спре крещины, ши м8лци се м8нчиржж пентр8 Хс. де л8аржж к8н8нж де м8ченикь. Ат8нче вр8 съ се м8нчжскж ши Шригинь, че н8 п8т8 ръбда, че се лепъдж де Хс. ши ръ8 еретикь се фѣче, къ ера прѣ кърт8ларю, де скрисе х8ле рѣле спре Хс. ши алте ⸸бължт8ри. Ачеста Декеи домни дои ан ши м8ри некать ⸸тр-о тинж ла 8нь ръзбою. Галл дои ан, Балеріань 15 ан, Агаліань 9 ан, Клавдіе 1 ань, Авриліань 2 ан, Провь 6 ан, Н8меріань 2 ан, Маринь 2 ан, Андоникь Каракаль 8 ан.

33. ⸸пържціѧ л8и Діоклитіань ши а л8и Маѯиміань.

Л8аржж стѣгь де домніе Дішклитіань ши Маѯиміань. Амъндои ера ⸸нтр-8н нъравь ръ8 ши фъчѧ к8м8-и ⸸вѣца сатана: ж8нгери ши 8чисът8ри, върсаре де сънџе ши темнице, ране, са8 че ръ8 ера съ н8 се факж ат8нче пре чеи че ера крещины! Къ се невоѩ де ⸸ ръджчинж съ зм8лгж крещинжтатѧ ши де тоть съ ш стинѹгж*); ши скръшніѧ к8 динціи спре т8рма л8и Хс. ка нище кънн т8рбаци,

*) De-ntîi scris: стингж, şi apoi între н şi г pus de asupra un ⸸.

къ ера кȣрвари кътъ нȣ авѧ сацїȣ, ши плини де тоть ръȣл; ши рън ера, ръȣ се сфръширъ, къ Дїѡклитїань арсе аскȣнсь ꙟтр-о плѣвницъ, иаръ Маѯимїань-л плȣръ (sic) вїермїи де вїȣ, ши аша-ши лепъдаръ сȣфлетеле; ши аȣ домнить 20 де ан.

34. ꙟПЪРѪЦЇѦ КОНСТЕИ, ТАТѪЛ ЛȢ КОСТАНТИН ꙟПЪРАТЬ.

Ачеста Конста маинте ера цинере лȣи Маѯимїань, къ-и ципѣ ѡ фатъ, анȣме Ѳеѡдора; дѣчїи нъскȣ дентр-ѫнса пре Констїе, | татъл лȣи Галь ши а проклѧтȣлȣи лȣ Iȣлїань, чела че-шь кълкъ лѣцѧ. Ши ꙟпъръцнѧ Конста Бретанїа ши Галїѧ ши Ѩпа, иаръ Маѯентїе цинѣ атȣнче Рѵмȣл ши Италїа; ши ꙟпъръци Конста 4 ан. 364

35. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢ КОСТАНТИНЬ, МАРЕЛЕ ꙟПЪРАТЬ ꙟТЪЮ ꙟ КРЕЩИНЫ.

Дѣка стътȣ ꙟпъратъ Костантинь, фечорȣл Костен (sic), нъскȣтȣл де ꙟ светаа Єлина пре партѣ тътѫне-съȣ, къ атȣнче се ръсхъраръ мȣлте пърци ꙟпъръцїѧ Рѵмȣлȣи: Маѯентїе лȣасе Рѵмȣл, Севиръ алтъ латȣре, Маѯимїань алта, ашиждерѧ (sic) Галерїе; ши поронциръ Рѵмлѣнїи ла Костантин ка съ-и избъвѣаскъ де мȣнчитори. Атȣнче ръдикъ ѡщи спр-иншїи, шї-и се арътъ крȣчѧ ден черю ши фȣ кȣвънть: Костантине, кȣ ачаста вери бирȣи. Ши фѣче стѣгȣл кȣ крȣче. Дѣчїи мѣрсе ши бирȣи пре тоци ши фȣ ꙟсȣш ꙟпъратъ ꙟтъю крещинескь; ши абътȣ де сȣрȣпъ каселе идолилорь ши астȣпъ капищиле ȣнде пȣрта Єлинїи сфара дракȣлȣи, ши ле сфърши тоатъ спȣркъчюнѧ лорь. Ши дешкисе бесѣречиле крещинещи, ши се лърци престе тоатъ лȣмѣ ка кȣ ȣн бȣчинь де аȣрь гласȣл лȣи дела марџинѣ пъмѫнтȣлȣи пънъ ꙟ марџини съ ръсȣнъ кътръ крединца лȣи Хс. Дела Хс. пънъ ла Костантинь, кънд адȣнъ съборь ꙟ Никеи де алѣсе лѣџе крещинѣскъ, 318 ан, иаръ дела Адамь 5836 де ан. Костантинь дърȣи пре пъринтеле лȣи, Папа Селевестрȣ, кȣ четатѧ Рѵмȣлȣи, ши карїи ворь фи дȣп-ънсь; иаръ елȣ-ш фѣче четате ꙟпърътѣскъ Цариградȣл ла Бизантїѧ, 5852 де ан. Атȣнче аȣ афлать Єлина крȣчѧ лȣи Хс. Ши аȣ ꙟпъръцить Костантинь 32 де ан ши 11 лȣны. Ла моартѣ лȣи пȣсе домнь пре партѣ ръсѫритȣлȣи ал доиле фїю Костандїе, иаръ пре Конста ши Костантин, лорь ле дѣде апȣсȣл ши Галїѧ; че се стинсеръ кȣрънд, ѡ, амарь, къ се сфъдиръ адинсь ен-ши.

36. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢ КОСТАНТЇЄ, ФЄЧОРȢЛ ЛȢ КОСТАНТИН.

Вени тоатъ ꙟпъръцїѧ ла Костантїе, ши пȣсе пре непотȣ-съȣ Гаїе, фечорȣл лȣ Костантинь, съ фїе Кесарь. Дѣка-л щїȣ къ се ръдикъ съ фїе ꙟпъратъ, елȣ-и тъе капȣл, ши дѣчїѧ се ꙟчепȣ ръȣ. Ши домни Костантїе 24 де ан.

37. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ IȢЛЇАНЬ, КЪЛКѪТОРЮ ДЄ ЛѢЏЄ.

Атъ стътȣ ши Iȣлїань, фрателе лȣи Галь, кȣ вїацъ ꙟпȣцитъ, порчѣскъ, де фȣ Кесар; ши дѣка мȣри фрате-съȣ Гал, атȣнче | ши се лепъдъ де дȣмнезеȣ ши пъръси лѣџѧ крещинѣскъ. Дечи се лепи де дракȣл ши ръдикъ арме ши ръзбоае спре Хс. Дѣка аȣзи ачѣстѧ Костандїе, де скръбъ елȣ се ръзболи ши мȣри. Дѣчїи стътȣ ꙟпъратъ Iȣлїан; атȣнче иви вениинȣл амарь дела инимъ че авѣ, дечи хȣлїѧ пре Хс. ши зичѧ къ иȣ сфръшить рȣда ши иȣ спарть лѣџѧ мошилорь. Ши върса сънџе крещинескь фъръ милъ, шї-и пїердѣ кȣ грозниче морци. ꙟнсъ окюл дерепть нȣ 365

доарме, че възȣ ръѡтъциле лȣи ши нȣ ръбдѫ ꙟделȣнгъ, че-и тремисе сфадѫ кȣ Тȣрчїи; дечи дȣкъндȣ-се ел ла диншїи, мъніꙗ лȣ дȣмнезеȣ-л съцетѫ пре кале. Ши домни 2 ани. Иȣвїанъ домни 9 лȣни, Ꙋалентїанинъ 1 анъ, Ꙋалъ фрате-съȣ 13 ани, Гратїанъ ши кȣ Ꙗлестинъ 3 ани.

38. ꙞПЪРѪЦЇꙖ ЛꙊИ ѲЕѠДОСЇЕ ЧЕЛꙊИ МАРЕ.

Гратїанъ, пънѫ ера вїȣ, дѣде домнїа деспре ръсѫритъ лȣ Ѳеѡдосїе; елъ цинѣ Рѵмȣл, че кȣрȣндȣ-л жȣнгїарѫ нище връжмаши; ꙗрѫ Ѳеѡдосїе пȣрчѣсе ла Рѵмъ. Къндъ фȣ ꙟ Солȣнъ, авȣ ꙟпȣтаре кȣ Солȣнѣнїи, дечи тъе 15000 де ѡамени. Дѣка соси ꙟ Рѵм, тоци връжмашїи лȣ Гратїанъ и пїердȣ, ши дѣде домнїꙗ Рѵмȣлȣи лȣ Ꙗлентъ, фрателе лȣ Гратїанъ. Че нȣ трѫи мȣлт, къ се ръдикѫ ѡаречине, анȣме Евгенїе, спр-инсȣл, ел де фрикѫ се спънзȣрѫ; ꙗрѫ се ръдикѫ Ѳеѡдосїе кȣ ѡщи спре Евгенїе, ши-л добънди де-л пїердȣ. Ꙗлъ доиле анъ ден домнїꙗ лȣи Ѳеѡдосїе фȣ ал доиле съборъ а тоатѫ лȣмѣ, адȣнатъ ꙟ Цариград, 150 де пъринци. Ѳеѡдосїе пȣсе ꙟ Рѵмъ домнъ пре фїюл съȣ Ѡнорїе. Ши домни Ѳеѡдосїе 17 ани, ши мȣри ꙟ Медїѡлам, ȣнде ера Ꙗмвросїе архїепископȣлъ.

39. ꙞПЪРѪЦЇꙖ ЛꙊ ꙖРКАДЇЕ.

Рѵмȣл домнїꙗ Ѡнорїе, ꙗрѫ фрате-съȣ Ꙗркадїе Цариградȣл, фечорїи лȣ Ѳеѡдосїе. Ꙗчещꙗ амъндои къндъ ера коконаши, ей ꙟвъца карте ла свети Ꙗрсенїе, шї-и черта татѫ-съȣ съ аскȣлте де даскалъ; ей се лъȣда кȣ ръȣ къндъ воръ фи ꙟпъраци; Ꙗрсенїе фȣџи де фрикѫ ла кълȣгѫрїе; ꙗрѫ дѣка фȣрѫ ей ꙟпъраци, черка пре ꙟ тоатѫ лȣмѣ съ-лъ милȣꙗскѫ, ши-л афларѫ; дечї-и скрисерѫ карте, доаръ е (sic) требȣꙗще милѫ се-и тремицѫ ши съ-и ꙗрте де грешалѫ. Ꙗчеста Ꙗркадїе авѣ ѡ мȣꙗре, анȣме Евдоѯїꙗ, фоарте рѣ ши лакомѫ, ши-ш пȣрта бръбатȣл кȣм ера воꙗ ей, ши-л | невои де скоасе пре светы Іѡаннъ Златаȣст де ꙟ епархїе, пентрȣ 366 къ-и ꙟвъца пре бинеле лоръ, съ ле фїе де спъсенїе. Ꙗркадїе домни 14 ани.

40. ꙞПЪРѪЦЇꙖ ЛꙊИ ѲЕѠДОСЇЕ ЧЕЛ МИКЪ.

Дѣка мȣри Ꙗркадїе, лъсѫ-ши кȣнȣна ши скаȣнȣл фїю-съȣ, лои Ѳеѡдосїе, нъскȣтъ де ꙟ Евдоѯїꙗ; ꙗрѫ ел ера тинерелъ де 7 ани; елȣ-л ꙟвъца сорȣ-са Полхирїꙗ тоатѫ ꙟцелепчюнѣ; ши нȣ-и кȣтеза нименꙗ, пентрȣ фрика лȣи Издигердъ, домнȣл тȣрческъ, къ-лъ рȣгасе Ꙗркадїе съ-и фїе прїꙗтинъ фечорȣлȣи. Пентрȣ ачꙗ тремисе ȣнъ боꙗринъ а лȣи сокотиторъ ши скрисе ла боꙗри: кареле нȣ се ва плека, еȣ воꙇ вени де воꙇ фаче избѫндѫ коконȣлȣи. Дечи дѣка вени ꙟ връстѫ де ꙟсȣратъ, сорȣ-са Полхирїꙗ грижїꙗ съ-и афле соцъ. Ера ꙟнтрȣ Ꙗѳїна ȣнъ ѡмъ, анȣме Леонтїе, ши щїꙗ тотъ нȣмѫрȣл стѣлелоръ, ши авѣ дои фечори ши ѡ фатѫ, анȣме Ꙗѳина, де ера прѣ фрȣмоасѫ. Дѣчїꙗ ла моартѣ лȣи Леѡнтїе, ел ꙟпърци тоатѫ авȣцїꙗ фечорилоръ, къ ера богатъ, ꙗрѫ фѣтеи лъсѫ нȣмаи 100 де галбени шї-и зисе: сокотѣще-ци атѫта ши фрѫмсециле; къ-и кȣноцꙗ ꙟ стѣле че ва фи; ꙗрѫ фрацїи, дȣпъ моартѣ тѫтъне-съȣ, ниче атъта нȣ-и дѣдерѫ. Ꙗ се скȣлѫ кȣ ѡ мѫтȣше а ей, соръ тѫтъне-съȣ, де се дȣсе ꙟ Цариград ши-ш плѫнцꙗ стръмбѫтатѣ ꙟнаинтѣ Полхиреей; ꙗ ѡ възȣ аша тинѫрѫ ши фрȣмоасѫ ши се мирѫ де ꙟцелепчюнѣ ей, ши щїȣ къ е фатѫ кȣратѫ. Ши ꙟкѫ нȣ ера крещинѫ, ши ѡ дѣде ла Павлинъ логофетȣл де ѡ ботезѫ, шї-и пȣсерѫ нȣмеле Евдоѯїꙗ. Дѣчїи фѣчерѫ нȣнтѫ ши ѡ кȣнȣнарѫ, де фȣ ꙟпърѫтѣасѫ. Ши нъскȣ ши ѡ фатѫ де фȣ апои датѫ де

Ѳеѡдосїе дȣпѫ Валентїан ꙟпъратȣл де Рѵмь. Съ спȣнемь пȣцинель де Рѵмлѣнїи, че ли с-аȣ тъмплать.

Єра ꙟ Рѵмь ȣнь боꙗринь маре, анȣме Маѯим, ши авѣ ѡ мȣꙗре прѣ фрȣмоасѫ; ши ѡ прѣ ꙟдрѫџи ꙟпъратȣл, ши мещершȣгȣи де добѫнди инелȣл лȣ Маѯим; ши-л тремѣсе ла мȣꙗре-и де ѡ кемѫ кȣ нȣмеле лȣ Маѯим; ꙗ крезȣ ши мѣрсе ла ащернȣт. Ꙟпъратȣл ѡ принсе де ѡ рȣшинѫ. Дѣка аȣзи Маѯим, фоарте се мънїе ши ръдикѫ сфадѫ рѣ пре ꙟпъратȣл де съвръшить, и тъꙗрѫ капȣл ши рȣшинѫ ши ꙟпърѫтѣса; ꙗрѫ ꙗ де скръбѫ тремѣсе ла Гезерих, домнȣл Андалȣлȣи, ши се скȣлѫ кȣ ѡщи, ши вени де лȣѡ Рѵмȣл ши роби лȣ Маѯим мȣꙗрѧ ши фата. Пънѫ атȣнче с-аȣ цинȣть де Рȣмъни Рѵмȣл; дѣчїѧ ꙟкъпȣрѫ Ȣандалїи, къ стътȣ ꙟпърать Маѯим, чела че фѣче атȣнче ръзмирица; ши дȣп-ѫнсь| Ѡлеврїе, дѣчїи Манор, дȣп-ѫнсь Глнкерїе, дечи Непотїамь ши Ѡресть, ши фїю-съȣ Ромиль. Ꙟтъю марѣ четате Рѵмȣл ѡ аȣ ꙟпърѫцить Ромиль, ши апои ꙗрѫ аȣ ꙟпърѫцить ши ꙗȣ фость перирѣ дела Ромиль. Дѣчїѧ ѡ лȣарѫ стреинїи, ши тоци воевозїи, пъркѫлабїи, имлѣриничїи, фȣрѫ плекаци сȣпть Андалы. Дечи де акȣм ꙗрѫ съ ꙟдерептѫм пре повѣсте ꙟиаините кȣм мѣрџе.

Кȣмȣ-ш ꙟпърѫцїѧ Ѳеѡдосїе ꙟпреȣнѫ кȣ соцȣ-съȣ ꙟпърѫтѣса Євдоѯїѧ, веинрѫ ши фрацїи еи дентрȣ Аѳана; ꙗ ле зисе: де нȣ мѫ врѣци досъди, нȣ ашь фи астъѕи ꙟпърѫтѣсѫ; ши фȣрѫ пȣши де ꙟпъратȣл боꙗри мари. Че ниче ȣнь бине пре лȣме нȣ ꙗсте ка съ нȣ се амѣстече кȣ скръба чи кȣ мȣлть амарь: соареле-л акопер нȣѡрїи, аша ши пре бине връжмашїи. Дечи че вом съ спȣнемь? Вїꙗ бине Ѳеѡдосїе кȣ ꙟпърѫтѣса ꙟ тоате зилеле ꙟ дезмїердѫчюне, дечи де нѫпраснѫ вени ка ȣнь вънть кȣ виворь ȣръчюнѧ, къ адȣсе ѡаречине ꙟпъратȣлȣи ȣнь мѫрь прѣ маре ши фрȣмос. Єль се мирѫ ши-л тремисе ꙟпърѫтѣсеи; ꙗ ꙟкъ се мирѫ ши-л тремисе ла Павлинь, нашȣ-съȣ; ель нȣ щїȣсе де мърь къ аȣ фость ꙟ мъна ꙟпъратȣлȣи, че и-ль дȣсе дарь. Дѣка-ль възȣ, елȣ-ш препȣсе кȣ гъндь ръȣ ши тремѣсе атȣнчешь де ѡ кемѫ ши ѡ ꙟтребѫ: ȣнде е мърȣл? Ꙗрѫ ѧ се жȣрѫ къ л-аȣ мъꙟкать; ел атȣнче и аратѫ мърȣл шї-и скоасе минчюна ꙟи фацѫ. Дечи пре бїетȣл Павлин и тъе капȣл атȣнчеши, ꙗрѫ пре ꙟпърѫтѣса ѡ гони дела динсь. Ꙗ се дȣсе ла Їерусалимь ши мȣлтѫ милостенїе ꙟпърци мѫнѫстирилорь ши мишеилорь, ши се сфърши аколо. Ачестȣ Ѳеѡдосїе и се аратѫ 7 кокони, де-ꙟ сомнь адормици де ꙟ зилеле лȣ Декеи, аскȣнши ла четатѣ Єфесȣлȣи де фрика мȣнчилорь ши аȣ дормить 372 де ани. Ачеста ꙟпърать фȣ аромить де ȣнь скопить, анȣме Хрисафїе, де-ш гони сорȣ-са дела динсь Полхерїѧ, къ ера ѡмь хитлѣнь ши ръȣ; апои ѡ кемѫ ꙗрѫшь ꙟпъратȣл ла динсь. Ѳеѡдосїе аȣ домнить 42 де ани.

41. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛȢ МАРКЇАНЬ.

Ръмасе ꙟпърѫцїѧ ла сорȣ-са Полхирїѧ, дȣпȣ моартѣ лȣ Ѳеѡдосїе, ши ера прѣ ꙟцелѣптѫ. Дечи възȣ къ нȣ поате фи Цариградȣл фърѫ ꙟпърать, къ фечорїи лȣ Ѳеѡдосїе нȣ трънрѫ: дечи алѣсе ꙗ пре ȣнь ѡмь бȣнь, анȣме Маркїань, ши маинте-ль жȣрѫ къ ѡ ва лъса съ-шь цїе фетїѧ, кȣмь са-ȣ фъгѫдȣить лȣи дȣмнезеȣ дeи тинерѣце; атȣнче-л кȣнȣнѫ ꙟпърать. Ачесть Маркїань ера де рȣдѫ мѣсерѫ, че ера кȣ нѫравь бȣнь ши ꙟцелепть, дечи ꙟтрасе а слȣжи ꙟ кȣрте. Ѡарекъндь ꙟтр-о ѡасте ешисе| кȣ Гречїи, къ ле прѫда Тȣрчїи цара, елȣ се ръзболи пре кале де зѫчѧ ꙟтр-ȣи сать ла нище ѡамени ши се ꙟфъртѫци кȣ нȣишїи. Дѣка се скȣлѫ ден боалѫ ши се дȣсерѫ ла вънать ши остенирѫ гониндь, дѣчїи се кȣлкарѫ съ ка доармѫ; ши маи наинте се дещептѫ ȣнȣл, възȣ ȣнь вȣлтȣрь, десȣпра лȣи Мартїань де-шь тинсѣсе арепиле де-ль ȣмбрїѧ. Атȣнче дешептѫ пре фрате-съȣ шї-и аратѫ; пентрȣ ачѣѧ кȣноскȣрѫ къ семнѣзѫ къ ва фи Маркїань ꙟпърать ши-ль дещептарѫ де-и спȣсерѫ кȣ бȣкȣрїе. Атȣнче-л дърȣирѫ кȣ 300 де галбени ка съ нȣ-и ȣите къндь

ва вени ла ꙟпърѫцїе. Єлȣ се дȣсе ла Цариградъ шѝ се лепи де Аспаръ, че ера воевод пре тоате чѣтеле; тъмплѫ-се де се дȣсерѫ ꙟ ѡасте съ се батѫ кȣ Геезерих, домнȣл Вандалȣлȣи, шѝ фȣрѫ бирȣици шѝ фȣ Маркїанъ принсъ вїȣ шѝ кȣ алцїи. Дѣчї-и циѣ ꙟ легѫтȣрѫ шѝ вѫзȣ шѝ Геезерих ȣнъ вȣлтȣрь ȣмбриндъ кȣ арепиле пре Маркїан дȣрминдъ ꙟ легѫтȣрѫ. Дечи се мирѫ фоарте, дечи кȣноскȣ къ ва фи ꙟ бине маре, шѝ легѫ кȣ нȣнсъ жȣрѫмѫнтъ, де ва фи ꙟпъратъ, съ фїе кȣ паче кȣ Геезерих. Дечи каȣтѫ: пре чине крȣцѫ Дȣмнезеȣ, пасериле ꙟкъ-и слȣжескъ шѝ пъгѫнїи-л чинстескъ. Дечи-л тремисе кȣ соцїи-шъ кȣ тоци ꙟ Цариград, шѝ фѫрѫ зѫбавѫ стътȣ ꙟпъратъ; дечи кїемѫ пре Татїанъ, дечи-л пȣсе Патрикїе шѝ пре Ꙇȣлїе воевод Илирїкȣлȣи, къ-и ера фраци пре крȣче шї-и фѫкȣсе мȣлтъ бине ꙟ сърѫчїе. Маркїанъ ꙟпърѫцїѫ, іарѫ Полхирїѫ зиди бесѣрека Влахерна; атȣнче фȣ аль патрȣл събѡрȣл а тоатѫ лѫмѣ, адȣнатѫ ꙟ Халкидѡнъ 630 де пърницї. Шѝ аȣ домнитъ Маркїан 29 де ани, шѝ аȣ мȣритъ де бѫтрѫнъ, къ ера ѡм бȣнъ, блѫнд шѝ мѫнгѫїѡс.

42. ꙞПЪРѪЦЇѪ МАРЕЛȢИ ЛЕѠНТЪ.

Атȣнче ера боꙗринъ маи маре Аспаръ, де авѣ о слȣгѫ, анȣме Леѡнтъ, шѝ ера пȣсъ пре тоатѫ авȣцїѫ лȣи, съ ѡ цїе; дечи-л рѫдикѫ ꙟпъратъ ка съ-и пȣе ȣн фечоръ а лȣи Кесаръ, къ нȣ лъсѫ Дȣмнезеȣ пре Аспаръ съ фїе ꙟпъратъ, къ ера Арїанъ. Аша се ꙟшелѫ ꙟ нѫдѣждѫ ꙟцелепчюнеи ѡменешї. Дȣпѫ ачѣѫ съ апропїе Аспаръ ла ꙟпъратȣл кȣ маре ꙟдрѫзнире шѝ зисе: ѡ, ꙟпъръте, нȣ се каде чине поартѫ къѳанъ мохоръть съ грѫꙗскѫ минчюни; ꙟмплe-ми че ай фѫгѫдȣитъ, де пȣне ȣн фечоръ аль мїеȣ съ фїе Кесаръ. Ꙟпъратȣлȣ-и грѫи: чине поартѫ къѳанъ мохоръть нȣ се каде съ фїе бирȣитъ де слȣгѫ-шъ, че се аскȣлте слȣга де ꙟпъратȣл. Ачестъ ꙟпъратъ афлѫ комоаръ мȣлтѫ шѝ рѫдикѫ оцї пре Ливїани шѝ Геезерих шѝ пȣсе воевод пре кȣмнатȣ-|съȣ Василескъ оцилоръ, шѝ ера пре маре шѝ пре ȣскатъ ка нъсипȣл де мȣлцї, шѝ бърбаци бȣни шѝ витѣжи; че фȣ маи таре шѝ маи пȣтѣрникъ аȣрȣл декъть мȣлцимѣ оцилоръ, къ поате спарџе четъци шѝ а ръсипи зидȣри; аȣрȣл поате бирȣи рѫзбоюл, поате пїерде тоате бърбѫцїиле, къ е сеџѫтѫ лȣчїе шѝ се ꙟфиџе лесне ла инимѫ де ѡмъ. Аȣрȣл лȣ Геезерих шѝ фȣ ажȣторъ; шѝ пре аскȣнсъ тремисе ла Василескъ; елȣ се амъџи де драгостѣ аȣрȣлȣи, дечи кѫндъ фȣ ла рѫзбою, ел ꙟтъю ꙟчепȣ а фȣџи; дѣчїи ꙟдѫрѫтничи пре тоци а фȣџи. Вай къȣтаци, къте лимби шѝ оцї адȣнате ѡ лȣчире де аȣръ ле бирȣи! Аша съ тъмплѫ Гречилоръ ꙟ Ливїа. Шѝ домни 17 ани.

43. ꙞПЪРѪЦЇѪ ЛȢИ ЛЪВЪ ЧЕЛȢИ МИКЪ.

Ачестъ Леȣ ниче ȣнъ фечоръ нȣ авѣ, нȣмаи ѡ фатѫ, анȣме Ареаднїѫ, шѝ о мѫритѫ дȣпѫ ȣн боꙗринъ, анȣме Зинонъ; дечи нъскȣ дентр-жнсѫ ȣнъ кокон шї-и пȣсерѫ нȣмеле Леѡнтъ; ачестȣѫ-и дѣде ла моарте мошȣ-съȣ ꙟпърѫцїѫ, че нȣмаи че домни ȣнъ анъ.

44. ꙞПЪРѪЦЇѪ ЛȢ ЗИНОНЪ ВРЪКОЛАКȢЛ.

Зинонъ, татѫлъ съȣ Леѡнтъ (sic), нȣ ера дерепть ла крединцѫ крещинѣскѫ, че мȣлци де ꙟ тȣрма лȣ Хс. и мȣнчїѫ шѝ пъсторїи тȣрмеи ꙟкъ-и слȣтїѫ рѫȣ; шѝ беȣ шѝ елъ пъхарȣл че адъпа пре алалци, къ-и спȣсе ȣнъ четиторю де стѣле кȣмȣ-и ва фи сфръшитȣл, дечи мȣлци воиничи пїердȣ де ꙟ кърте; шѝ домни 17 ани.

45. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛꙊ АНАСТАСЇЕ ЦАРЪ.

Трекȣ ꙟпърѫцїѧ гречаскѫ ши ла Анастасїе Чеȣрȣл; че кȣм ера ель, аша авѣ ши вїацѫ чеȣрѫ, къ чеȣрѫ дентъю-ш стрълмбь спре ересa лȣ Евтихїе. Дечи дентрѫнсȣл се скорни негȣрѫ ꙟтȣнекать ши вихорь юте пре крещини, дечи ꙟчепȣ пре патрїаши (sic) деꙟ скаȣне кȣ рȣшине а-и скоате, ка неџе фъкѫтори рън, ши гонїѧ пре чеи крещини дерепци ши кȣ грозниче мȣнчи и мȣнчїѧ, ши ера претȣтиндинѧ сȣспин ши плънџери, ши-л блѫстъма мȣлци де фацѫ съ ꙟмпле рън. Дечи ѡарекъндь, дȣрминдь ел, възȣ ȣнь вис: ȣнь ѡм маре цїиндь ѡ хрътїе де ера нȣмеле лȣ Анастасїе скрись, ши зисе кȣ мънїе: бȣнѫтъциле Езекеи ле възȣ Дȣмнезеȣ де-и маи дѣде вїацѫ 15 ани, ꙗрѫ нъравȣл тъȣ чел | ръȣ-л възȣ, дечи цѣȣ тъꙗть де ꙟ вїацѫ 15 ани, ши-л расе деꙟ хрътїе. Дѣчїи се фоарте мъхни, ши мȣри кȣръндь де тȣнать ши де фȣлџерь, ши фȣ ꙟгропать. Преспре пȣцине зиле ел стригѫ се-л дезгроапе ши се рȣга кȣ ѡмиленїе дела нимѫ, ꙗрѫ привегиторїи ръспȣнсерѫ къ домнѣџе альтȣл, ши нȣ-л дескоперирѫ; пȣцинѫ врѣме трекȣ, фȣ дескоперить, ши-л гѫсирѫ къ-ш мѫꙟка тоть: ши пашмаџїи, ши местїи, ши браџеле, ка де стрїги. Нȣ ера де тоть ръȣ Анастасїе, че ера ши бȣнь, къ де нȣ врѣ фи ꙟтȣнекать кȣ ачѧ връколѫчїе де фъчѧ ръȣ православничилорь, аиментрѣ ел ера бȣнь. Къ ера семнать ȣнь лȣкрȣ ръȣ ꙟ цара гречаскѫ ши родисе ѡ поамѫ рѣ ши юте, ши нȣ алтѫ че ера принсь ȣнь нъравь ръȣ де тоци ѡаменїи ши де мȣери ши де копїи ши де тоци къци се скрънѫвескь ши се пише, пънѫ ꙟ роби ши-м мишеи; пȣс ера съ дѣ бирь ла анȣл ȣнь флоринть де аргинть, кȣм се зиче 12 аспри дерепть ȣн ѡмь, дечи тоци пънѫ ши ꙟ кокони, ꙗрѫ дерепть витѫ де тоате къте 6 мангърь, де да ꙟ вистѣрюл ꙟпъратȣлȣи; ꙗрѫ Анастасїе фȣ рȣгать де неџе пъринци кълȣгѫри де змȣлсе деꙟ ръдѫчинѫ ачѧ добѫндѫ ꙟпȣцитѫ ши де ѡкара алторь църь. Анастасїе аȣ домнить 27 ани.

46. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛꙊ ІꙊСТЇАНЬ ꙞТЪЮ.

Ачестȣѧ Іȣстїань се гръмџе къ и-аȣ дать Амантїе, ȣнь боꙗринь, авȣцїе мȣлтѫ, ка съ нъемѣскѫ чѣте де воиничи съ ръдиче ꙟпъратъ пре ȣнь фечорь а лȣ Амантїе, аиȣме Ѳекрить, ꙗрѫ Ꙋстинь кȣ авȣцїѧ алтора добънди-ши ел ꙟпърѫцїѧ, ши ера бȣнь ши ꙟцелепть, ши скоасе ереса деи цара а Манихеилорь. Атȣнче се крещинѫ Аламȣндарь, домнȣл Тȣрчилорь. Мѣрсерѫ ла диись ачеи еретичи Манихеи де врѣ съ-л скоаце день крединца дерѣптѫ ла ересь, де зичѧ къ аȣ кинȣить Хс. пре крȣче кȣ трȣпȣл ши кȣ дȣмнезеирѧ; ель врȣ съ ле арате минчюниле, дечи пȣсе де-и шопти ѡаречине ла ȣрѣке, дѣчїи се фѣче мъхнить. Еретичїи-л ꙟтребарѫ; елȣ ле ръспȣнсе: веии-м вѣсте къ аȣ мȣрить архаггель Михаиль; еи зисерѫ: нȣ крѣде, къ нȣ морь ꙟџерїи; ꙗр ел зисе: де нȣ морь ꙟџерїи, ниче дȣмнезеирѧ н-аȣ кинȣить ꙟпреȣнѫ кȣ трȣпȣл; еи се дȣсерѫ рȣшинаци. Іȣстїань аȣ домнить 9 ан.

47. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛꙊИ ІꙊСТИНЇАНЬ ЧЕЛꙊИ МАРЕ.

Дѣка-шь дѣде Іȣстїань даторїѧ даторникȣлȣи ши ани лȣтȣл де църънѫ, ел стътȣ ꙟпърать фрате-съȣ Іȣстинїан чел маре. | Ачеста ꙟтъю ръдикѫ ѡщи пре Геламерь, домнȣл Андалилорь, къ скрисе Индирих ла ꙟпъратȣл де-л рȣгѫ шї-и спȣсе къ л-аȣ ꙟкис Геламерь ꙟ четате кȣ мȣꙗрѣ ши кȣ фечорїи ши ꙗȣ лȣать домнїѧ. Ꙗрѫ ꙟпъратȣл тремѣсе воевод пре Велисарїе кȣ ѡщиле, ши се дȣсе кȣ мȣлциме де воиничи де се лови кȣ Геламерь ла ръзбою; дечи-л бирȣи ши-л принсе кȣ мȣꙗрѧ ши кȣ фечорїи, шї-и спарсе четатѣ де гѫси авȣцїе мȣлтѫ, фърѫ нȣмѫрь,

ши-л д8се легать ла ꙟпъратꙋл к8 тоатꙋ ав8цїѧ л8и. Ӑчеста Велисарїе б8нь бърбать се аръть Гречилорь: де с8лица л8и се спѫре Хозрон, домн8л Т8рческь, ши добънди Рѵм8л чел бѫтрънь, ши ле принсе домн8л де-л д8се легать, ши алте м8лте ръзбоае бир8и. Ши пре ꙟпърат8л І8стинїань ден перире-л скоасе, къ се ръдикасе ѡ р8дѫ а л8 Ӑнастасїе к8 ѡ самѫ де ѡамени пре ꙟпърат8л, ꙗрѫ Велисарїе к8тезѫ ка 8н лe8 шї-и бир8и. Дечи тъе ат8нче 35 де мїи де чен връжмаши хитлѣни ши скъпѫ ꙟпърат8л. Дѣчїи ера лъ8дать де тоцй воевод8л Велисарїе; че н8 плък8 ачѣстѫ пизмеени, к8м8-ши се гръꙗще: окюл хитлѣн ши пизмаш8 н8 юбѣще бинеле ом8л8и; чел8ѫ че ꙗсте бр8бать б8нь ши к8тезѫторь ла ръзбою, ел соси пизмеен роб ши бъ8 пъхар8л нѫпъстїен, къ-и тъꙗрѫ кап8л. Ѡ, пизмѫ, де ꙟчеп8ть вражмаше, фїарѫ к8мплитѫ, тълхарю, скорпїе венинoасѫ, шарпе м8шкѫторю, сеџѣтѫ фърѫ фїерь, с8лицѫ аск8цитѫ, вїацѫ фърѫ паче, къть ръ8 фачи ши къци м8нчеши! Ӑчеста ꙟпърать зиди бесѣрекѫ прѣ маре ши фр8моасѫ, ан8ме светаа Софїа, ши ера крещинь б8н, мил8нѧ пре мишеи ши сокотїѧ к8 чинсте пре8цїи ши р8гѫторїи. Ши-и ал 26 де ани ꙟпърѫцїѧ л8и ф8 а т8атѫ (sic) л8мѣ ал чинчиле съборь ад8нать ꙟ Цариград, 165 де пъринци. Ши домни І8стинїань чел маре 39 ани.

48. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛꙊ ІꙊСТИНЬ ЧѲЛ МИКЬ.

Къндь врѣ съ моарѫ І8стинїань, ел фечорй н8 авѣ, че-ш дѣде ꙟпърѫцїѧ непот8-съ8, л8 І8стинь; ши ера ѡм б8нь ши дерепть, ши стръмбѫтъциле н8 ле юбїѧ, ниче нърав8риле рѣле, че ера к8 с8флеть к8рать ши к8 кипь фр8мос, ши к8винте дешарте н8-и плѫчѧ, ниче ера юбитор ла ав8цїе. Ши ера фр8мос ши блѫндь, ши хитленш8г8ль н8-л авѣ; че ера тоть болнавь, ши май м8лть ꙟпърѫцїѧ деꙟ пать. Дечи пентр8 къ н8 п8тѣ ешй дес ла мишеи ши ла сърачи съ-и жѫдече к8 дерепт8ль, ей авѣ ас8прѣлѫ м8лтѫ ши стръмбѫтъци грѣле ши мънт8ири рѣле де кътрѫ ѡ самѫ де боꙗри, къ ера лакоми ши н8 се п8тѧ сът8ра ши ле ера ж8дец8л

372 тоть ꙟ платѫ; дечи ера | прет8тиндинѧ с8спинй ши плѫнџери к8 лакрѫми ши ципете. Дечи а8зи ꙟпърат8л де ръ8л лорь, че н8 ле п8тѧ фолоси, къ-л ꙟгреѡꙗ д8рориле, н8май че ле порончїѧ ши ли се лъ8да шї-и ꙟгрозїѧ к8 к8вънт8л. Че ей н8 гѫндїѧ, к8м8 се гръꙗще: инимѫ лакомѫ ши юбитоаре ла ав8цїе н8 се р8шинѣзѫ де фацѫ ꙟпърѫтѣскѫ, ниче се тѣме де д8мнезе8. Дечи бир8исе ръ8л пре бине ши акоперисе стръмбѫтъциле пре дерептъци, ꙗрѫ ꙟпърат8л с8спина ши тънжїѧ. ꙟсъ ѡаречине деꙟ боꙗри вени ꙟнаинтѣ ꙟпърат8л8и к8 ꙟдръзнире де зисе: ѡ, ꙟпърате, де вере (sic) врѣ съ ꙗи деꙟ мъниле ръ8л8и съ избѫвещи пре ѡамени, дъ мїе сабїѧ, дечи де вою тъꙗ несацї8л ши лъкомїѧ ши де вою скоате деꙟ ръдѫчинѫ нърав8л лакомилорь, чинсте съ аибь дела домнїѧ та, ꙗрѫ де н8, пре дерепть съ-м тай кап8л! ꙟпърат8л ат8нче-ль п8се бань маре, шї-и зисе съ грижаскѫ де дерептате. Дѣчїи ж8декъндь ел к8 дерепт8л, вени ѡ м8ꙗре въд8ѡ ши се жъл8ѧ пентр8 8нь постѣлникь, де ера р8дѫ ꙟпърат8л8и, к8м8 ꙗ8 л8ать тоатѫ авѣрѧ пентр8 ниче ѡ винѫ. Ѳл тремѣсе съ-л кѣме ла ж8декатѫ; постѣлник8л н8 мѣрсе, че ꙟкѫ-л ꙟжѡрѫ. Ӑт8нче фѣче ꙟпърат8л ѡспъць маре боꙗрилорь; тъмплѫ-се де ф8 ши постѣлник8л ла ачѧ веселїе. Немери ши бан8л чел маре, гръи кътрѫ ꙟпърат8л: доарѫ те къещи, доамне, де ꙟвъцѫт8рѫ че мїаи зис, к8 ж8дець дерепть съ фї8, пре карїи ворь ѡбиди пре чеи сърачи к8 стръмб8ль е8 съ-л черть? Дечи ꙗтъ-ци ꙟкинь боерїѧ-ми, къ е8 н8 почь ръбда хитлѣнїи ши хлапїи ши немилостивїи а фи ꙟ чинстѣ та. Ꙗрѫ І8стїан ръсп8нсе: де амь е8 фък8ть чева к8 недерепт8л, н8-ми вегѣ вое немикѫ, че мѫ ꙗ деꙟ скав8и, де-м фѫ пре дѣлѫ, ꙗрь де ꙗсте алть чинева, дела масѫ-л скоалѫ ши-л ж8декѫ к8м8 цѣм зис. Дѣка зисе ꙟпърат8л аша, ат8нчеш ф8 скос постѣлник8л дела масѫ к8 р8шине ши-л д8се де-л

жꙋдекѫ кꙋ мѹарѫ че-ль пържѫ де авꙋціе че іаꙋ лꙋать. Дечи чела че авѣ чербиче цапънѫ ши трꙋфѫ ютє ши кꙋ лимбѫ аскꙋцитѫ, елꙋ се мꙋе ка боꙋа де жꙋг ші-и се гѫсн вина фацѫ; дечи зисе де-л бътърѫ ші-и расе барба ши капꙋл ши спрѫнчѣнеле, ши-л пꙋсерѫ пре ꙋ-мъгарю де-ль пꙋртарѫ кꙋ пімѫ пре тоате ꙋлицеле кꙋ рѣ рꙋшине. Дѣчїи се спърѣрѫ тоцн ши се търѫ лъкомїиле ши жафꙋриле ка кꙋ бричꙋл, ши се фъкꙋ тꙋтꙋрор жꙋдець дерепть. Аша іасте чине аре минте слободѫ ши нꙋ е юбиторю ла авꙋціе, ниче е фъцарникь: нꙋ се тѣме де чеи ꙟналци, ниче се рꙋшинѣзѫ де нимена; дечи де вери авѣ минте кꙋратѫ ши вїацѫ дерѣптѫ, съ нꙋ лъкомещи ла добъндѫ хитлѣнѫ, нꙋ те вери тѣме де ꙟпърать, ниче те вери рꙋшина де боіари, ниче-ц ва фи фрикѫ де домни. А| честа Іꙋстїань мꙋлте дерептъци аꙋ токмить вїецїен лꙋмїен, 373 ши аꙋ токмить 12 лꙋны. Ши -и ал шаптеле ань де домнїа лꙋи, атꙋнче с-аꙋ ꙟплꙋть пацилорь дела ꙟвїерѣ лꙋ Хс. 532 де ани, іарѫ дела Адамь 6065 де ани.

49. Ꙟпърѫцїа лꙋ Тиверїе.

Нꙋ авѣ Іꙋстинь фечори ниче фѣте, че-ш дѣде ла моарте ꙟпърѫцїа лꙋ Тиверїе, кꙋ токмала сфатꙋлꙋи ши а пъринци патрїаршн; ши ера бърбать ла ѡщи ши кꙋтезѫторю ла ръзбою. Дѣчїа-ши апъра де тоате пърциле цара де кътръ връжмаши, ка ꙋнь пъсторь тꙋрма. Къ се ꙟчепꙋсе ꙟкѫ де ꙟ зилеле лꙋ Анастасїе ꙟпърать а авѣ лꙋптаре кꙋ Шкѣни, къ лꙋасе* цара де жось, Дїюл ши Ѡхридꙋл. Ши Софїа ѡ дедѣсе ꙟпърѫтѣсеен лꙋ Іꙋстин, ши кꙋ мꙋлть бине ши кꙋ дарꙋри ѡ чинстїа Тиверїе ка пре ѡ манкѫ а лꙋи; іарѫ іа, кътъ авѣ, тоть ꙟпърцїа мишеилор, ши зидїа весѣречи ши тремитѫ милостенїе пре ла мѫнъстири. Тиверїе авѣ о фатѫ, дѣчїи ѡ дѣде дꙋпѫ Маврикїе; ла моарте-ш дѣде стѣгꙋл лꙋи Маврикїе. Ши домни Тиверїе 5 ани.

50. Ꙟпърѫцїа лꙋи Маврикїе.

Маврикїе, дѣка стътꙋ ꙟпърать, елꙋ-ш дѣде ѡ сорь дꙋпѫ Филипик, къ ера бр'бать бꙋнь ши де мꙋлте ѡри се лꙋпта кꙋ Тꙋрчїи ши тотꙋ-и бѫтѣ. Дечи ѡдатѫ-и бирꙋи ши принсе вїи мꙋлци фърѫ нꙋмѫрь ши пре Хозрон, домнꙋл лорь, ши ла мꙋлци се афла крꙋче съмнатѫ ꙟ фрꙋнте. Шї-и ꙟтреба ꙟпъратꙋл къ: нꙋ-сь крещинн, пентрꙋ че с-аꙋ съмнат крꙋче ꙟ обраꙁеле? Еи ръспꙋнсерѫ: пъринцїи ноцри кънд добъндирѫ Анатолїа фꙋ оморь маре ши мꙋрїам нꙋман нои, Тꙋрчїи, іарѫ крещинїи ниче ꙋнꙋл; атꙋнче не съмнѫм ши нои де скѫпъмь, іарѫ акмꙋ нои вом пери де вои къ въ ꙟкинаци крꙋчїен. Зисе ши ачѣстѫ Хозрон: мꙋлтѫ досадѫ авем нои де вои, Гречїи, че ва вени врѣме де вом добънди нои цара воастрѫ ши вом домни ръсѫритꙋл кꙋ тотꙋл 588 де ани, дечи веци фи атъта врѣме роби Тꙋрчилорь; дѣчїи се ва апропїа ачѣ зи фърѫ сарѫ ѡаменилорь. Ши іарѫ се скꙋларѫ Тꙋрчїи кꙋ ѡщи дѣꙋ ажꙋнсь пънѫ ла зидꙋл лꙋꙋгь че зидисе Анастасїе ꙟпърать, де ꙟ маре пънѫ ла Силиврїа, де ꙟкътрꙋѡ венїа Шкѣни ши Тътаръи; Маврикїе ле тремѣсе дажде ши легѫ кꙋ динщїи паче, ши се ꙟтоарсерѫ. Ѡаречине-и спꙋсе къ-и ва фи перирѣ де ꙋнꙋл че-и ва фи нꙋмеле Фита; ель атꙋнче ꙟкисе пре Филипикь ꙟ| темницѫ, 374 чела че пꙋрта грєꙋл ла ръзбоае ши-л апъра де кътрѫ връжмаши. Атꙋнче се скꙋлѫ Хагань, домнꙋл Сръбескь, кꙋ ѡщи мари спре Гречи. Маврикїе тремѣсе кꙋ ѡщиле воевод пре Коментїѡлань ꙟ локꙋл лꙋ Филипикь; атꙋнче се ꙟтꙋнекѫ соареле ши дать семнь ꙟкѫ фꙋ, къ нѫскꙋ ѡ мꙋіаре ѡ фатѫ, че ниче авѣ оки, ниче мъни, ниче пичоаре, нꙋмаи че авѣ коадѫ ка де пѫще. Дѣка се ловирѫ кꙋ Сръбїи де фъцишꙋ, Коументиѡлань пизмїа ꙟпъратꙋлꙋи ши ꙟчепꙋ а фꙋџи, дѣчїи перирѫ Гречи прѣ

* Hasdeu: лꙋасѣ (sic) (n. ed.).

мȣлци, ши принсерѫ вїи 12000, ши тремисе Хаганъ ла Маврикїе съ-и ръскȣмпере. Ел нȣ врȣ, ниче лъсѫ рȣделе съ-и ръскȣмпере, ши черѣ нȣмаи къте ȣн перперъ пре ȣнȣл; Хаганъ съ мънїе, де-и тъе пре тоци. Дѣчїи вени мънїѧ лȣ Дȣмнезеȣ спр-инсȣл шї-и арȣꙟкарѫ пизмѫ тоци; атȣнче възȣ Маврикїе ши ȣн вис, къ-лъ пърѫѧ мȣлци ѡамени ꙟнаинтѣ лȣ Хс. ши фȣ ꙟтребатъ: ден доаѡ съ-ш юбѣскѫ мȣꙟкѫ, аичѧ аȣ несвръшитъ; елȣ-ши черշȣ аичѧ, шї-и зисе глас: дацй-л съ-л мȣнчаскѫ Фока. Атȣнче се дещептѫ ши скоасе пре Филиппикъ деꙟ темницѫ. Маинте пȣцин де ачѧ врѣме ера тремисъ Фока де стрѫжари съ ле чарѫ миртик, ꙗрѫ ꙟпъратȣлȣ-и бътȣ, шї-и зисе: трѣчецй Дȣнѫрѧ де въ хрънници кȣ прѫдаре; Фока се ꙟтоарсе мънїѡсъ ши пърѫ пре ꙟпъратȣл кȣ амаръ. Атȣнче се скȣларѫ тоате чѣтеле де ръдикарѫ пре Фока ꙟпъратъ. Дѣка щїȣ Маврикїе, сȣспинѫ ши зисе: ачеста ва ка кȣ сѣчерѣ ръ теза де пре лȣме пре мине ши пре рȣда мѧ тоатѫ. Къ се иви атȣнчеши чѧ стѣ комит, ка ѡ сабїе. Деци врȣ съ фȣгѫ; че кареле поате скѫпа де наинтѧ челȣѧ че ле поате тоате ши-ш скȣмпърѫ мънїѧ пънѫ ꙟн а патра рȣденїе де съмъницѫ.

51. ꙟПЪРѪЦЇѦ ФОКѪЕИ МȢНЧИТОРЮЛ.

Дѣка стътȣ Фока ꙟпъратъ ши добънди скаȣнȣл ши стѣгȣл, атȣнчеши тремѣсерѫ де принсерѫ пре Маврикїе ши тоци фечорїи лȣи ши мȣꙗрѧ. Дѣчїи тъе пре тоци пре рѫндъ; ши привїѧ Маврикїе, сȣспина ши зичѣ: дерептȣ цї-и жȣдецȣл, доамне Їисȣсе! Апои пери ши Маврикїе. Ши аȣ домнитъ 20 де ани. Ши фȣрѫ ꙟгропаци тоци ꙟтр-ȣн локъ, ши ера скрис: еȣ сънтъ фата лȣ Тиверїе, ꙟпърѫтѣса лȣ Маврикїе, маикѫ а мȣлци кокони, нъскȣци кȣ бȣкȣрїе ши мȣрици кȣ скръбѫ. Деци Маврикїе фȣ виноватъ; дарѫ коконїи пентрȣ че-и ȣчисерѫ фърѫ винѫ? Дѣчїи се ꙟтърѫтъ Фока спре рѫѡтъци, къ авѣ нъравȣл дракȣлȣи, ȣчигашȣ, сирѣпъ, мънїѡс, гȣстърецъ, бецивъ, мърецъ, мѫндрȣ, рѫȣ де тотъ; дѣчїи да рѫȣ мȣлтъ ѡменилоръ: ȣнїи де боꙗри ардѣ-и кȣ фок, пре алцїи-|и жȣꙟгѣ, пре 375 алцїи и слȣтїѧ, маи мȣлци ȣчидѧ, ши фѫчѧ морци грозниче ши ꙟ боꙗри ши ꙟ кȣртѣни ши ꙟ църани; сънцеле ѡмȣлȣи-л авѣ ка ѡ бевтȣрѫ дȣлче. Дѣчїи плѫнцѧ тоци претȣтиндинѧ ши рȣга тоци пре Дȣмнезеȣ съ-и избѫваскѫ деꙟ гȣра леȣлȣи. Шї-и фȣ милѫ лȣи Дȣмнезеȣ ши кътъ кȣ окїи чеи милостиви, ши възȣ ръѡтъциле лȣи, шї-и фȣ милѫ де жȣꙟгѣрѧ лоръ, дѣчїѧ адȣсе жȣдецъ че фѫчѧ ши елъ алторъ: къ неще боꙗри възȣрѫ атъта рѫȣ ши сѫнџе върсѫндȣ-се, ши фърѫ милѫ прѫдаци ши мȣнчици, ши ка ȣнъ леȣ беȣндȣ-ле сънцеле, скрисерѫ карте ла Їраклїе воеводȣл де ꙟ Фригїѧ ка съ вїе; елъ рѫдикѫ ѡщи ши пȣрчѣсе, деци се ловирѫ кȣ Фока ши-л бирȣирѫ ши фȣ принсъ вїȣ мȣнчиторюл, дѣчїи фȣ пȣс де л-аȣ съцетатъ ꙟ прочкѫ, ши аша ш-аȣ лепъдатъ сȣфлетȣл; ши аȣ домнитъ 8 ани.

52. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢ ЇРАКЛЇЕ ꙟПЪРАТ.

Ачестȣѧ ера нащерѧ ден Каподокїѧ ши де рȣдѫ маре ши богатъ; ши ера воиникъ ши таре де врътȣте ши кȣтезѫторю ши мъестрȣ ла ръзбою; ши нъскȣ фечоръ де-и съмъна ꙟтрȣ тотъ, анȣме Костантин. Ꙟн ал треиле анъ де домнїѧ лȣи, еши Хозрои кȣ мȣлциме де Тȣрчи, де лȣѡ Палестина кȣ тотȣл ши четатѣ Їерȣсалимȣлȣи, ши прѫдѫ Асїѧ тоатѫ ши цара гречаскѫ, пънѫ сосирѫ ла Цариград. Ши се лъȣда къ ва ꙟгрѫди четатѣ кȣ сȣлициеле, кȣ павезеле* ши кȣ арчеле, ши де кътрѫ маре кȣ корабїиле, къ адȣсѣсе кȣ динсȣл Миденїи, Халдїанїи, Асирїанїи, Тȣрчїи ши Тътаръи, де-и спърѧ ши-шъ рѫдѧ ши зичѧ къ нȣ се воръ тȣрна пънѫ нȣ вор

* Hasdeu: плавезеле (sic) (n. ed.).

добъндн четатѣ. Дѣка възȣ Іраклїе ·ꙟпърать къ нȣ се ва пȣтѧ бате кȣ ѡщиле лȣ Хозрое, къ ера мȣлци ка нѫсипȣл, ел сфътȣи мещершȣгь плин де ·ꙟцелепчюне, къ афларѫ нище мъестрїи але лȣ Архїмид Рѵмлѣнȣл, де нждеръсе кѫндь бѫтѣ Рѵмлѣнїи де демȣлть пре Сиракȣси. Дечѝ токмирѫ нище ѡглинде ши ле пȣсерѫ ·ꙟ зидȣл четъцїеи денкътрȣѡ ардѧ соареле нанитѣ корабїилорь. Дѣчїи соареле бѫтѣ ·ꙟ стикле, де аколѧ ешїѧ фок ка фȣлџерȣл ши ле ардѣ корабїиле ши пр-нише, дечи се спърїерѫ ши се мȣтарѫ де пре апѫ тоци. Іраклїе ·ꙟкинѫ четатѣ фечоареи ши манчеи Доминȣлȣи, ши-ш лъсѫ фїю-съȣ. Ель еши пре аскȣнсь ши стрѫнсе оцн мари, дечи се дȣсе ·ꙟ Персїда де ле прѫдѫ цара ши ле ръсипи четъциле ши ле арсе сателе, ши ле тъїа мȣерниле ши ле ȣчидѧ фечорїи ши ле жȣнгѣ прȣнчїи, пънѫ май ле пȣстїи цара ши мȣлтѫ комоарѫ адȣнѫ. Дѣка аȣзи ·ꙟпъратȣл Хозрое, лъсѫ четатѣ ши се тȣрнѫ, дечи се тимпинарѫ | ши се ловирѫ де фацѫ, ши бирȣи Іраклїе, ши мȣлци Тȣрчи перирѫ, ши воевозїи лȣ Хозрое, ши рȣда лȣи кȣ тотȣл. 6000 де ани ера кȣрсȣл соарелȣи кѫндь аȣ ·ꙟблать спата гречаскѫ пре ·ꙟ цара тȣрчаскѫ. Ꙟчѣстѣ с-аȣ тъмплать апои ꙗрѫ; кѫндȣ ера ·ꙟкъ Іраклїе ·ꙟ Персїда, Хозрои адȣнасе де ·ꙟпрежȣрь тоате църиле асȣпра Цариградȣлȣи, ꙗрѫ ·ꙟ мижлокȣ се трȣдїѧ четатѣ ка ѡ корабїе де валȣре ·ꙟ мижлокь де маре. Ши де тоате пърциле ера непречепȣци; ·ꙟисѫ-и апѫра браџȣл чел таре ши налть, де-ш тинсе мъна ·ꙟпреȣнѫ кȣ мънїе ши скорни вънть кȣ вивор ши порни плои кȣ гриндине; чеи де пре апѫ некѫ, ꙗрѫ чеи де пре ȣскать ка ȣнь прахȣ-и ръсипи, ꙗрѫ ·ꙟ четате кънта: „Чѣѧ че ещи май бирȣитоаре декът воиничїи Цариградȣлȣи чеи де бирȣире“. Іраклїе аȣ домнить 31 де ани. 376

53. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ КОСТАНТИНЬ, ФЇЮЛ ЛȢ ІРАКЛЇЕ.

Чершȣ-л пъмѫнтȣл ла Іраклїе ·ꙟпрȣмȣтȣл ши-л дѣде; пре ȣрмѫ-ши лъсѫ ·ꙟпъръцїѧ фїю-съȣ, лȣ Костантинь; че домни нȣмай ȣнь ань ши нȣ апȣкѫ съ факѫ чева ка съ се кȣноаскѫ, къ-л отрѫви мащехȣ-съȣ Мартинь.

54. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛȢ ІРАКЛОНЬ, ФРЪЦИНИ-СЪȢ.

Дȣпѫ Костантинь апȣкѫ Мартинь домнїѧ кȣ фїю-съȣ Іраклонь, че пȣцинель ле тръи, къ лȣарѫ кȣрѫндь ръскȣмпърare дела дȣмнезеȣ, пентрȣ къ нȣмай че се арѫтъ рѫȣ, лȣ Іраклонь и тъꙗрѫ насȣл, ꙗрѫ лȣ Мартин лимба, шї-и скоасерѫ кȣ рȣшине.

55. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛȢ КОНСТА, ФЇЮЛ ЛȢ КОСТАНТИНЬ.

Стътȣ Конста ·ꙟпърать, непотȣл Іраклїеи, ши авѣ ·ꙟтрȣ инимѫ де·ꙟтъю-ши крединцѫ рѧ, къ ера еретикь ши ·ꙟвълȣиѧ рѫȣ пре православиничи. Ши фȣ ·ꙟ зилеле лȣи ал шаселе съборь ден тоатѫ лȣмѣ адȣнать ·ꙟ Цариград, 170 де пъринци сфинци. Ꙟтȣнче се ивѝ пре лȣме Махметь чела че аȣ токмить лѣџе Тȣрчилорь, ши нъвълисе мȣлциме де Сѫрѫчини ла Цариград ка съ-л добѫндѣскѫ, че-и бѫтȣ Конста шї-и гони кȣ рȣшине рѧ. Ꙟчеста врѣ съ плѣче скаȣнȣл Цариградȣлȣи сȣпть четатѣ Рѵмȣлȣи, че ȣнде нȣ ва съ ажȣте дȣмнезеȣ, ·ꙟ дешертȣ се невоѥще нимине, къ беȣ аколо пъхарȣл кȣмплить де моарте. Ши аȣ домнить 17 ан.

56. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛȢ КОСТАНТИНЬ БѪРБОСȢЛ, ФЕЧОРȢЛ КОНСТЕИ. 377

Дѣка пери Конста, ель се ръдикѫ ден Сикилїа ȣнь ѡм, анȣме Мизизїа, че кȣрѫндȣ се сфръши; къ се скȣлѫ Костантинь бърбосȣль кȣ ѡщи спре Сикилїа

ши пре тоци връжмашїи тътѫне-съȣ Констен кȣ дерептȣл пїердȣ, ꙟпреȣнѫ кȣ Мизизїа. Ачеста кънdь пȣрчѣсе ꙟ ѡасте ера тинерель, ꙗрѫ кънdь вени ера бърбос. Ꙟ зилеле ачестȣѧ ꙟпърать трекȣрѫ Шкѣни Дȣнѫрѧ ши лȣарѫ царѫ мȣлтѫ дела Гречи; ачѣ царѫ ѡ кема манте Мисїа. Ши аȣ домнить Костантинь 10 ани.

57. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛꙊ ІꙊСТИНЇѦНЬ.

Дȣсе-се ши Костантинь депре лȣме дȣпъ алалци, ши-ш лъсѫ ꙟпърѫцїѧ фїю-съȣ, лȣ Іȣстианинь; че нȣ-л юбїѧ боꙗрїи, ниче църанїи, пентрȣ къ ера ръȣ, визетлѣнь (sic), сирѣпь, ȣчигашь, плинь де небȣнїе, ниче авѣ ѡм дерепть сине, ниче сфать ꙟтреба де ниме, че се цинѣ ꙟсȣши къ е прѣ ꙟцелепть; пентрȣ ачѣѧ-л чертѫ дȣмнезеȣ, къ се скȣларѫ Шкѣїи, Сръбїи ши Рȣмѫнїи мȣнтѣнїи, де ле лȣарѫ цара де кътрѫ Дȣнѫре токма пънѫ ла Драчѧ, ши Іȣстїанинь ꙟкъ пери ръȣ. Ши аȣ домнить 6 ани.

58. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛꙊ ЛЄѠНТЇЄ ЦꙖРЬ.

Къ се скȣлѫ ȣнь боꙗринь ден кȣрте, анȣме Леѡнтїе, ши кȣ алцїи ноаптѣ, ши принсерѫ пре Іȣстїанинь, де-и тъꙗрѫ насȣл ши-л тремисерѫ ꙟ Херсонь преспре марѣ Понтȣлȣи. Ꙟсъ окюл дерепть ле вѣде тоате, дечи чине че фаче лȣи фаче. Къ се ръдикарѫ нещe тълхари кȣ Тȣрчи ши кȣ Караимани де прѫда Африкїа ши цара пре лъꙟгѫ маре. Єл тремѣсе боꙗрїи кȣ ощи де се ловирѫ ѡ датѫ кȣ диншїи шї-и бирȣирѫ. Тȣрчїи ꙟкъ се маи ꙟмȣлцирѫ, дѣчїи се ловирѫ ш-алтѫ датѫ ши бирȣирѫ атȣнче пре Гречи ши ле лȣарѫ ѡ четате, Кархїдонȣл. Гречїи нȣ пȣтȣрѫ ръбда рȣшинѣ ши досада, че се адȣнарѫ тоци маи марїи де сфътȣирѫ, ши алѣсерѫ пре ȣнь прибѣгь де-ль кема Тиверїе Аѱимарь, ши-ль ръдикарѫ ꙟпърать. Леѡнтїе аȣ домнить 3 аны.

59. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛꙊ ТИВЄРЇЄ АѰИМАР.

Дѣчїи вени Аѱимарь ши добънди Цариградȣль ши принсе пре Леѡнтїе де-и тъе насȣл ши-л бѫгѫ ꙟ темницѫ. Дѣчїи фȣ ꙟпъ|рать Аѱимарь; че авѣ фрикѫ де Іȣстїанинь чел кȣ насȣл тъꙗть къ ва вени де-и ва лȣа ꙟпърѫцїѧ, пентрȣ къ-и спȣнѧ ачѣѧ ȣн нȣмѫрътор ю де стѣле: дечи тремѣсе ла Хагань, домнȣл Сръбеськь, шї-и фъгѫдȣи аȣрь мȣлть ка съ-и тремѣцѫ капȣл лȣ Іȣстїанинь; Хагань врѣ съ-л тремѣцѫ легать, ꙗрѫ ел, дѣка принсе де вѣсте, фȣџи ла домнȣль Шкїенеськь, ла Тервелѣ. Дечи нъеми де аколо ѡщи мари ши се дȣсе ла Цариград ши а пȣцини адевери сфатȣл; дѣчїи гъсирѫ сȣлинарюл пре ȣнде мерџѧ апа ꙟ четате ши мещершȣгȣирѫ де ꙟтрарѫ ꙟ четате. Тиверїе Аѱимарь аȣ домнить 7 ани.

378

60. ꙖРѪ ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛꙊ ІꙊСТЇНЇѦН.

Дечи ꙟкъпȣ Іȣстинїань крънȣл ꙗрѫ ла ꙟпърѫцїе ши дърȣи пре домнȣл Шкѣнилорь бине ши се тȣрнѫ. Дѣчїѧ че вомь спȣне манте де нъпасте рѣ че адȣчѧ пре боꙗри, къ ле лȣа ꙟтъю бȣнѫтата тоатѫ, дѣчї-и лега кȣ мȣернле-ш ши фецїи лорь кȣ фѣтеле шї-и бѫга приꙟ касе-ши де-и ардѧ кȣ касе кȣ тоть. Ши пре алцїи мȣлци и жȣꙟгѣ ка вителе, ши нȣ нȣмаи боꙗрилорь ле фъчѧ ръȣ, че-ш адȣсе аменте

де патимѫ, кънд ера ел ꙟ Херсонь. Дечи тремисе ла диншїи: ниче съ крȣце бътрѫнь, ниче тънѫрь, ниче мȣїаре, ниче бабѫ, ниче фатѫ, ниче кокон де цицѫ, че пре тоци съ-и пїарзѫ ши съ-и сврътшаскѫ; дечи ера плѫнџере ши кїоте мȣлте атȣнче Херсонѣнилорь, кать коврътшїѧ пре Виѳлѣем; ши аȣзи ꙟпъратȣл къ лї-е милѫ де нȣ-и пїердь пре тоци, че ꙟкъ тремѣсе пре Филипик кȣ ѡщиле ши-л ꙟвъцѫ съ-и сврътшаскѫ кȣ тотȣл ши съ ле ръсипѣскѫ ѡрашȣл, съ-ль факѫ църинѫ (sic) де арать. Ѡщиле възȣрѫ нъравȣл лȣи фърѫ милѫ ши свирѣпь ка де лȣпь че бѫ сънџе фърѫ саціȣ, дечи нȣ врȣрѫ съ се ꙟпреȣне ꙟтрȣ атъта спȣркъчюне а лȣи.

61. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛꙋИ ФИЛИПЬ ЦАРЬ.

Че ръдикарѫ ꙟпърать пре Филипик ши пȣрчѣсерѫ спре Цариград кȣ корабїиле пре маре. Іȣстїанинь се спѫре, ꙟсъ еши ꙟ тъмпинать съ се ловаскѫ кȣ динтшїи пре ȣскать, кънд принсе де вѣсте: Филипик маи сосѣще ла Цариград; атȣнче се тȣарсе (sic) де сърг ла четате съ апȣче скаȣнȣл; кънд соси, Филипик ꙟтра ꙟ четате ши принсе порциле, ши фърѫ пестѣлѫ фȣ принсь Іȣстїнїань; дечи кȣм фъчѣ ель алтора, аша и се фѣче, къ фȣ жȣꙟгѣть кȣ фїю-съȣ Тиверїе. Филипикь ꙟпърать нȣ ера крещинь, | че ера еретик ши дефънима пре лѣџѫ дерѣптѫ: че нȣ се аскȣнсе де окюл лȣ Дȣмнезеȣ, къ-ш пїердȣ окїи ꙟпреȣнѫ кȣ ꙟпърѫцїѧ. Ши аȣ домнить Филипикь 2 ани. 379

62. ꙞПЪРѪЦЇѦ Лꙋ АРТЄМЇЄ ЦАРЬ.

Дѣка се тъмплѫ аша лȣ Филипик, кȣртѣ се скȣлѫ кȣ сватȣл ꙟпреȣнѫ де пȣсерѫ пре Артемїе ꙟпърать; ши ера юте ши ꙟдръзнець ши кьртȣларю. Атȣнче се тъмплѫ ѡасте кȣ Тȣрчїи, дечи тремѣсе воиничїи тоци ши боꙗрїи съ се ȣчигѫ кȣ Тȣрчїи. Дѣка-и бѫтȣрѫ шї-и гонирѫ де ꙟ хотаръле гречещи, еи ръдикарѫ ȣнькпърать (sic) пре Ѳеѡдосїе, ѡм блазнѫ ши нȣ щїѧ ръндȣл, ниче се пречепѣ ла ръзбою. Артемїе, дѣка щїȣ, елȣ се ꙟкисе ꙟ четатѣ Никеюлȣи ши лъсѫ пазничи съ пѫзѣскѫ Цариградȣл. Дѣка вени Ѳеѡдосїе, ель пȣсе мȣлтѫ невоинцѫ кȣ четѫцѣнїи, ши кȣ маре кинь ши мещершȣг дѣбїѧ добѫнди четатѣ, ши тремисе жȣрѫмѫнть маре ши ꙟфрикошат ꙟ Никею ла Артемїе, къ ниче ȣнь ръȣ нȣ-и ва фаче, нȣмаи съ се кълȣгѫрѣскѫ. Ши домни Ѳеѡдосїе нȣмаи ȣн ань.

63. ꙞПЪРѪЦЇѦ Лꙋ ЛЄꙋ ИКОНОБОРЄЦ.

Ачеста Леȣ, кȣ нȣмеле ши кȣ нъравȣл де леȣ ши кȣ сȣфлетȣл де фїарѫ, ел ера де ꙟ Ісаврїа, де ꙟ рȣдѫ мѣсерѫ, ши-л гѫсирѫ ла ȣнь пȣць нище Ѡврѣи негȣцѫтори ши-л кȣноскȣрѫ кȣ але лорь мъестрїи къ ва фи ꙟпърать. Дечи-л жȣрарѫ ка съ аскȣлте динтшїи кȣмȣ-л ворь ꙟвъца кънд ва фи ꙟпърать. Єлȣ ли се фъгѫдȣи къ-и ва аскȣлта, ши дѣчїи кȣрънд фȣ кȣноскȣть де сфатничи; ши соси воевод ръсъритȣлȣи, ши-ш афлѫ ажȣторю Артавазд, анȣме ȣнь боꙗринь. Дѣчїи се ръдикѫ ꙟпърать; ꙗрѫ Ѳеѡдосїе, дѣка аȣзи, ел фȣџи де-ш лъсѫ скаȣнȣл ши кȣнȣна мȣнчиторюлȣи, ши се кълȣгъри, дечи добѫнди ꙟпърѫцїѧ де вѣчи; ꙗрѫ чел кȣ нъравь де леȣ, фїарѫ нъсилникѫ, атȣнче венирѫ чеи проклѫци де Ѡврѣи ла чел леȣ сълбатекь ши свирѣпь. Дечи ниче черщȣрѫ аȣрь, ниче арџинть, ниче боерїе дела ꙟпъратȣл, че-и зисерѫ аша: де вери съ мори де бѫтрънь ꙟ пърѫцїе (sic), ꙗрѫ тȣ лѣпъдѫ иконеле де ꙟ бесѣрекѫ ши раде ѡбразеле де пре зидȣри ши ѡпрѣще ѡаменїи съ нȣ

се ꙟкине лорь. Елȣ се фъгѫдȣи, пȣюл аспидеен, непоцилорь нѫпръчеен, ши кемѫ пре Германь патрїархȣл де врȣ съ-л ꙟпреȣнѣзе а ръȣ сфатȣл лорь, їарѫ пърнителе
380 нȣ-и дѣде ниче а гръи, че-л фоарте ꙟфрȣнтѫ ръȣ кȣ сфентеле скриптȣри. | Елȣ-л гони де ꙟ патрїершїе. Ѡ, амарь, скȣлѫ-се лȣпȣл пре пъсторю, ши ꙟтрарѫ лȣпїи ꙟ тȣрма лȣ Хс. де ѡ спърцѧ ши ѡ нека кȣм ера маи ръȣ, ши сфръшїѧ образȣл лȣ Хс. ши а прѣкȣратеи маиче ши а тȣтȣрорь сфинцилорь, ши-ш връсѫ венинȣл амарь пре тоци крещинїи къци се ꙟкина сфинтелорь ѡбразе, де-и мȣнчїѧ шї-и ръиїѧ кȣ мȣлтѫ ꙟвъцѫтȣрѫ а дракȣлȣи, ꙟкъ маи вржтось пре пъринцїи кълȣгѫри. Соцȣ се фѣче лȣ Бартасарь кȣ рѣле лȣкрȣре але лȣи, къ коврьшїѧ пре мȣнчиторїи дентъю. Ѿтъ еȣ вою аръта корбȣлȣи негрѣла, къ ера ѡ весѣрекѫ апроапе де света Софїа ши ера стрънсе кърци ꙟтр-ънса: треи ꙟтȣнерѣче ши треи мїи, ши ера а тоатѫ лȣмѣ философїи ꙟтр-ънсе адȣнате, де ле цинѧ 4 даскали плини де тоатѫ ꙟцелепчюнѣ, ши щїѧ философїѧ тоатѫ ши адъикȣл скриптȣрилор елинещи кȣ крещинещи, ши вѣкѧ кȣ тотȣл. Тȣтȣрор аръта шї-и лȣмина кȣ кȣвинтеле ка соареле, кът токма ꙟшиш ꙟпърацїи немикѫ нȣ фъчѧ фърѫ сфатȣл ачелора пъринци философи; їаръ ꙟпъратȣл Леȣ мȣлть невои съ-и поатѫ ꙟтоарче съ-и фїе соци спре ръȣл лȣи че фъчѧ, че маи бине врѣ гони вълтȣрь саȣ врѣ принде стѣле; дѣка възȣ къ немика нȣ ва фолоси, ел адȣсе гѫтѣже ȣскате демпрежȣрь де весѣрекѫ, дечи арсе пре ачеи сфинци пъринци ꙟпреȣнѫ кȣ кърциле ꙟ весѣрекѫ. Ѡ, амарь, леȣ кȣ сȣфлеть крȣнть ши кȣ минте де фїарѫ връжмаше, кътѫ пагȣбѫ фечеши! Къ ера аколѣ, маи скȣмпь де тоате, ȣнь сфитокь миниȣнат де пънтече де шарпе ши ера ꙟтр-ънсь скриптȣра лȣи Ѡмир: Илїада ши Ѡдисїа. Ꙟ зилеле ачестȣѧ Леȣ прѫдарѫ кȣ мънїе цара гречаскѫ пънѫ лънгѫ Цариградь. Ши домни ачеста Леȣ кȣмплить 25 де ани.

64. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛȢ КОСТАНТИН КȢФȢРИТȢЛ.

Ръкѫи леȣл ши съри пардос маи мънїѡс, вещежи мъчешȣль ши ѡдръсли стлъпѫри маи ꙟгимпоасе кȣ поаме ꙟпȣците ши некъчоасе! Ачеста Костантин, анȣме Копроним Кȣфȣритȣл, нъскȣ де ꙟ нъпръкѫ шарпе; дечи кȣмȣ-и ера нȣмеле Къкачѧ, аша-и пȣцїѧ ши вїаца. Ѡ, доамне, чела че ещи де тоате възѫторю, кȣм рабзи ѡмь фърмѫкъторю ши ѡтравникь? Кълкѫ кȣ тотȣл лѣцѧ ши ꙟплȣ воѧ дракȣлȣи, къче къ нȣ ера мȣнчи пре лȣме, елȣ ле нѫдѫръѧ ши слȣтїѧ пре крещини, ши ръсипїѧ мънѫстириле ши ле лȣа авȣцїиле, ши рѫдѣ сфинтеле ѡбразе де пре весѣречи де скрїѧ къни ши каи ши алте гадини, ши хȣлїѧ пре маика прѣкȣрата; къ дешертѫ ȣнь тиксеȣ плинь де галбени пре ѡ масѫ ши-л арȣꙟкѫ ꙟнаинтѧ а нище
381 пъринци ши зисе: че е бȣнь де | акмȣ? Аша е ши маика Марїѧ, ашиждерѧ ши алте мȣери. Дечи ши алте мȣлте връжмашȣл дефѫима. Че вомь повести маи мȣлть д-ниеȣл? Дентр-ȣн къне нъскȣ ȣн фечорь де къне, дечи фъчѧ тоть кънѣще. Ачеста спȣркать ѡмори пре свети Стефань новїи. Ши авȣ вїацѫ ꙟделȣꙟгѫ, ши нȣ авѣ ръзбоае кȣ стрїинїи, че нȣмаи кȣ капетеле лецїи крещинещи, ши пре кълȣгѫри нȣ юбїа ниче ꙟ оки съ-и вазѫ. Ачеста арсе мощїиле сфинтееи мȣченицѫ Еѳимїѧ: кȣ ѡасе де витѫ ши де къне ле местека ши ле апринсе. Ши домни 30 де ани.

65. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛȢ ЛЕȢ, ФЇЮЛ КȢФȢРЇТȢЛȢИ.

Лепъдѫ-ши ѡарекъндь ши ачеста сȣфлетȣл, лȣ Леȣ, фїю-съȣ, лъсъ-и стѣгȣл, ши домни 1 ань нȣмаи.

66. ꙟПЪРѪЦІѦ ЛȢ КОСТАНТИН, ФЇЮЛ ЛȢ ЛЕȢ, ШИ МАНКѪ-СА ІРЇНА.

Леȣ трекȣ кȣрѫндь ден лȣме; Іріна, соаца лȣй, ши фїю-съȣ Костантинь, нъскȣть дентр-ънса, лъсѫ-й ꙟпърѫціѧ; ꙟнсѫ ел ера атȣнче тинерель, дечи пȣрта Іріна кръма. Ачеста адȣнѫ де претȣтиндинѣ съборь, ал шаптеле съборь а тоатѫ лȣмѣ, ꙟ Никею, 318 де пърници сфинци; дечи мърѫчиніи чеѧ че дърїѧ сфинтеле икоане де ꙟ ръдѫчинѫ-й змȣлсерѫ, ши нопрѫ пъмѫнтȣл целеинть, ши арȣ-ꙟкарѫ съмъница де православїе ши крещѧ маре ꙟтрȣ инима а бȣнн крещинн. Ꙗрѫ дѣка ръсърїѧ мȣстѣацѫ коконȣлȣи, атȣнче се апропїарѫ д-инсȣл неще арȣмитори хитлѣны ши-л мъглисїрѫ де-ш гони пре мȣмѫ-са ꙟпърѫтѣса дела динсȣл, де лȣѡ ел кръма де ꙟпърѫціе. Дѣчїи се ꙟтоарсе ꙟ лȣкрȣре непотрѣбниче, ши-шь кълȣгѫри мȣꙗрѧ ши се аместекѫ кȣ алта, кȣм се зиче: пикътȣра де ва пика де пȣрȣрѣ пре пїатрѫ, ꙟкъ ѡ пътрȣнде. Аша-ши амъціѧ пре ѡамени блазне; ꙟнсѫ се дещептѫ ка тръзїȣ, дѣка се сътȣрѫ де воѧ лȣй, ши ꙗрѫши кемѫ пре мȣмѫ-са съ ꙟдерептѣзе токмѣлеле ꙟпърѫтещи; дечи петречѧ фїюл кȣ манкѫ-са ꙟ тоть бинеле депреȣнѫ. Атȣнче венирѫ мȣлци Шкѣи де прѫда Рȣмеле, ши еши ꙟпъратȣл де се бѫтȣ кȣ динишїи, ши-л бирȣирѫ ши перирѫ мȣлци Гречи ши боꙗри; дѣчїи се ловирѫ Гречїи кȣ Армѣнїи шї-и бирȣирѫ ши принсерѫ мȣлци армѣни; ши кȣ Аравлѣны ꙟкѫ аȣ фъкȣт лȣптѫ шї-и бирȣирѫ. Ꙗрѫ Кардань, домнȣл Шкїенескь, тремѣсе ла ꙟпъратȣл де-и зисе: кȣрѫндь съ-м тремици харачю, саȣ вою вени де вою прѫда цара пънѫ | ла Цариград. Єлȣ-и ръспȣнсе: бѫтрънь ещи, нȣ те ѡстени, че вою вени еȣ ла тине къ сѫнт тънѫрь. Дѣчїи еширѫ ȣнїи ла алаци кȣ ощи, че нȣ се ловирѫ, къ се спѫрѣрѫ Шкѣии де фȣџирѫ. Ꙟтр-ачѣѧ врѣме съпа ȣнь ѡм ла ȣнь зидь, ель гъси ȣнь мормѫнть де мармȣре ши ȣнь морть ꙟтр-ънсь ши слове скрисе де зичѧ: Хс. ва наще де ꙟ фатѫ ши крезь, ꙗрѫ ꙟ зилеле лȣ Костантинь ꙟпърать ши а Іріней ꙗр мѫ ва ведѣ соареле. Ꙗрѫ Іріна тоть бѫтѣ съ фїе ꙟсъши кръмитоаре, дѣчїи афлѫ неще ѡамени хлапи де-и ꙟдемнѫ: кънды дȣрмїѧ ꙟпъратȣл амїазѫзи, ей ꙟтрарѫ ши-л принсерѫ де-ль ѡрбирѫ, ши дѣчїѧ фȣ Іріна ꙟнсѫши ꙟпърѫтѣсѫ. Ꙟтрȣ врѣмѧ ачѣѧ мȣри папа Андрїань де ꙟ Римь ши стътȣ ꙟ скаȣнь Леѡнть, ꙗрѫ рȣда лȣ Андрїань скоасерѫ пре Леѡнть де ꙟ Римь кȣ рȣшине; ель чершȣ ажȣторю ла Іріна съ-й фолосѣскѫ, ꙗ нȣ-и дѣде; Леѡнть тремѣсе ла Карȣл ꙟ Шпанїа де вени кȣ оши ши ꙟкъпȣ ꙟ Римь ши дѣде скаȣнȣл лȣ Леѡнть. Єлȣ се скȣлѫ де благослови пре Карȣл съ фїе ꙟпърать Римлȣйи ши Бенецїей; ꙗрѫ дȣпѫ моартѧ лȣ Леѡнт, ель стѫтȣ папѫ ȣнȣл че венисе кȣ Карȣл де ꙟ Шпанїа де-л кема Формос. Ачела скоасе ꙟтъю ереса латинѣаскѫ ши де атȣнче с-аȣ лепѫдать Гречїи де Римлѣни, ши дѣчїи аȣ авȣть свадѫ мȣлтѫ манка кȣ фата, де аȣ ꙟтрать ꙟтре ꙗле сабїѧ де с-аȣ ꙟпърцить ши с-аȣ тъꙗть. Ꙗрѫ ꙟпърѫтѣса Іріна, дȣпъ че-ш ѡрби пре фїю-съȣ, мȣлтȣ се къиѧ ши мȣлтѫ милостенїе да сърачилорь, ка съ поатѫ ȣрни мънїѧ лȣ дȣмнезеȣ дела динсѫ, че ѡкюл че вѣде тоате* ши жȣдекѫ инимиле ѡменещи, елȣ се мънїе ши пȣсе ȣръчюне, шї-и тръи пȣцинь пȣтѣрѧ ши беȣ пъхарь амарь ши пелинать. Ши домнирѫ де тот кȣ фїю-съȣ 14 ани.

67. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢ НИКУФОРЬ ГЄНИКА.

Къ се скȣлѫ спр-инса ȣнȣл де ꙟ кȣрте де чей вестици, анȣме Никуфорь, де ѡ скоасе ден домнїе, дечи ѡ тремѣсе де фȣ църа-ꙟкѫ мѣсерѫ ши де немикѫ: ꙟ вїаца ей нȣ-и ажȣнцѧ, че се хрѫнїѧ ка ѡ въдȣѡ сърakѫ пре ла ȣшиле алтора. Аша плѫтѣще дȣмнезеȣ кȣй нȣ щїе харь де бине че-и дѫ. Дѣчїи ꙟврътиндȣ-се роата де мънїе ꙟпрежȣрь, ꙟнѫлцѫ пре Никифорь десȣпра, ѡм ръȣ, ȣчигашȣ,

* Hasdeu: тоатѣ (sic) (n. ed.).

к8 нъравь ръ8, юбиторю ла а8рь, ꙟкис ла к8виите: боерїиле н8 ле да вонничилорь пентр8 сл8жбе, че ле виндѣ пре а8рь; г8ра л8и ера тоть а8рь ши кнтѣла л8и, ꙗрѫ лимба л8и ера де бо8; ши де алте ера мъхнить, ꙗрѫ де врѣ ад8че чинева а8рь, 383 ат8нче ера вѣсель; ши ар8ꙟкѫ пре тоци дъжди грѣле; тъе ши | лѣфа вонничилорь; пентр8 ачѣѧ тоци тънжїѧ ши прет8тиндинѧ ера кїѡте; ши невонѧ пре воевод Барда съ ле фїе ꙟпърать; ел8 се д8се ла 8нь пъринте сфънть ꙟ п8стїе де-и сп8се вал8риле шї-и сп8се к8м8 л-а8 р8гать съ ле фїе ꙟпърать, ши-л ꙟтребѫ: фи-ва? Єль ѡпри де-и зисе: ꙟтр8 немика съ н8 се баџе къ-шь ва пїѧрде окїи, ꙗрѫ ден чещи трен че а8 венить к8 тине — ле зисе — Леѡ ва фи ꙟтъю ꙟпърать, д8п-ѫн-с8л Михаил, Тома аль трейле, че н8 ва ꙟкъпѧ, н8маи че-ш ва п8не н8ме ши ва пери. Ат8нче се ръдикѫ Некѵфорь ꙟпърать к8 ощи мари спре Шкѣи лънгѫ Д8нѫре, ши се ловирѫ фъциш8 к8 Кр8м, домн8л лор, ши ф8рѫ бир8ици ат8нче Гречїи ши Никѵфорь, ши ф8рѫ мъѫкаре сабїеи ши хранѫ армелорь; дечи ферекѫ Кр8м цест8л кап8л8и л8 Никѵфор к8 а8рь ши дѣде т8т8рорь де бѣ винь дентр-ънс8л. Ши а8 домнить Никѵфор 8 ани ши 9 л8ны. Ставрикїе, фїю-съ8, ап8кѫ стѣг8л, че пери к8рънд ꙟтр-ачелаш ръзбою де ачѣлѧ с8лице.

68. ꙟПЪРѪЦЇѦ Л8И МИХАИЛ Р8ГАВЄИ.

Михаил Р8гавеи ера џинере л8и Никѵфорь. Възѫ ат8нче Византїѧ зи б8нѫ ши слободѫ пънѫ ф8 Михаил ꙟпърат, къ ера ѡм б8нь ши целепть (sic), блѫндь ши линь, вѣсель, ръбд8рї8, нелаком, ниче се б8к8ра де скандала алт8ѧ, ниче се гръбїѧ к8 моартѣ к8ива, ниче ас8прїѧ пре сърачи к8 бир8риле, преѡцїи чинстїѧ, р8гѫторїи мил8ѧ; ат8нче п8цинѫ врѣме възѫ цара гречаскѫ маре ръпаѡс ши м8лтѫ паче ши алинатѫ вїацѫ фърѫ вал8ри; че де нъпраснѫ лови вънть к8 форт8нѫ, къ се ск8лѫ ꙗрѫ Кр8м ꙟпърат к8 Шкѣии де фѣче ръзбою к8 Михаил ꙟпърать лъꙟгѫ Ѻдрїю ши-л бир8и, ши перирѫ м8лци Гречи. ꙟпърат8л ꙟкъ абїѧ скѫпѫ, ши тоатѫ ав8цїѧ ꙟпърѫтѣскѫ ши гречаскѫ ѡ ап8карѫ Шкѣии. Ши дѣчїѧ фърѫ пестѣлѫ се ск8лѫ чел н8ме ши к8 нъравь де Ле8, че мъꙟка карнѣ ѡилорь л8 Хс., ꙗрѫ Михаил дѣка възѫ къ вине ле8ль чел к8 нъравь де фїарѫ, се д8се де вое-ши ши лъсѫ скаѫн8л чел8и че-и бать м8лци пизмѫ, м8нчиторюл8и; ф8џи де се д8се де н8-л щї8 ниме че се фѣче; ши домни 2 ани.

69. ꙟПЪРѪЦЇѦ Л8И ЛЄ8 АРМѢН8Л ШИ Л8ПТѪТОРЮЛ ИКОАНЄЛОРЬ.

Ачеста Ле8 ера р8дѫ де Армѣнь, ши ꙗрѫ иви ачеста мъръчини ꙟгимпоши ши 384 ѡдрѫслирѫ маи ас8цици декъть ꙟтъю де | ꙟгимпа пре крещини че се ꙟкина сфинтелорь икоане, ши ка 8нь шарпе къска г8ра ши-ш връса венин8л пре ѡбраз8ль л8 Хс. ши а л8и маикѫ прѣк8ратѫ к8 х8ле грозаве. Ши ардѣ икоанеле сфинцилор, ши черка прет8тиндинѣ вратоапеле пре 8нде ера весѣречи ши лък8ите де пъринци, де ръ8-и ꙟвъл8ѧ; ши плѫнцѧ прет8тиндинѣ тоци. Ачеста Ле8 вр8 съ пїарзѫ р8да л8и Михаил тоатѫ, шї-и скопи 8нь фечор, Никѵта, апои ф8 патрїархь, де-ль кема Игнатїе, ꙟ скимб8ль вїецїеи. Ад8се-ши аминте де чел пъринте че пророчисе д-иншїи, дечи се темѧ де Михаил дентр8 Аморea, де съ н8 се скоале съ-и ꙗ ꙟпърѫцїѧ. Дечи-л бѫгѫ легать ꙟ темницѫ, къ врѣ съ-л пїарзѫ; че пре чине-ль ферѣще д8мнезе8, ꙟ дешерть к8џетѫ ръ8 минтѧ ѡменѣскѫ, къ Михаил се нѫдежд8нѧ пре к8вънт8л чел8и пъринте сфънть. Дечи дескопери ши голи ши арътѫ л8 Ипатїе, постѣлник8л: к8м8 ꙗ8 пророчить ачель пъринте мин8нать ши бѫтрънь с8флетескь, кикниѡс к8 пѣнеле де а8рь, кънта д8мнезеꙗще, кър8нть к8 пър8л ши к8 минтѧ;

ши алтѫ ꙟкъ зисе: де нȣ вецї гръби, еȣ вою спȣне пре тоцї кѫцї-с хитлѣни ꙟпъ-ратȣлȣи. Дечи стрѫнсе Папїе чатѫ, тоцї кȣ арме, шї-и бѫгѫ ꙟ бесѣрекѫ демънѣца ꙟтр-о зи де нащерꙗ лȣи Хс. Дечи вїиндь ꙟпъратȣл ла бесѣрекѫ, еи нъвълирѫ ши-л жȣꙟгѣрѫ. Аша пери Леȣ Армѣнȣл, връжмашȣл крещинилорь, ръсипиторюл икоанелорь ши ал лецїей. Де моартѣ лȣи скрисѣсе ши Севїла де демȣлть, къ се афлѫ ѡ карте а еи ꙟ кȣртѣ ꙟпърѫтѣскѫ де ера скрисе мȣлте пророчїи де домни ши ера ѡбразе де фїери ши де ѡамени скрисе ꙟ карте, ши ера ȣнь леȣ ши ста ȣн ѡм де-л ꙟпȣнщꙗ кȣ ѡ сȣлицѫ ши тречꙗ сȣлица прентр-о словѫ, анȣме херь; атȣнче зисе Кїесторь философȣл де ачел херь: ꙟтр-о зи де нащерꙗ лȣ Хс. ва пери ȣнь пърать (sic) де-л ва кема Леȣ; кȣм ши фȣ. Ши аȣ домнить Леȣ 7 ани.

70. ꙟПЪРѪЦЇꙖ ЛȢИ МИХАИЛЬ.

Михаил фȣ домнь ꙟ локь де легать, ши дин темницѫ еши, ꙟ скаȣнь де ꙟпърѫцїе шезȣ. Ачеста ꙟкъ нȣ се ꙟкина икоанелор, че ꙗрѫ нȣ ле ръсипїꙗ, ниче пре алцїи опрїꙗ съ нȣ се ꙟкине. Ши авѣ де мȣлте ѡри досадѫ де Тȣрчи, ши ле ѡборъꙗ столȣриле ши ле прѫда цара; дечи авѣ понос къ е блазнѫ ши фрикос, ꙗрѫ ель тънжїꙗ ръȣ дѣчѣꙗ ши съ скръбїꙗ къ нѫвълїꙗ мȣлть ръȣ де мȣлте пърцї асȣпрѫ-и. Атȣнче се ръдикѫ Ѳѡма, чела че-и спȣсе чел пъринте семнь ръȣ, кȣ мȣлциме де Гречи, ши-ш ръдикѫ нȣме де ꙟпърать, къ ера чюдат ши ꙟфрикошать кȣ ꙟдръзнире, | че де нȣ ва пȣтѣрникȣл дȣмнезеȣ рънлор съ стѣ ꙟ тъмпишȣ, ка ȣнь пѫнижинь ле е пȣтѣрѣ, ши сфатȣл ѡменескь. Дела Ѳѡма нȣ авѣ ажȣторь, че врѣ съ-и фїе нъдѣждꙗ пре стрїини, че нȣ пȣтȣ, къ авѣ Михаил прїꙗтинь бȣнь пре Мȣртагь, домнȣл Шкѣилорь. Дечї-и порȣнчи де вени кȣ ощи ши бирȣи пре Ѳѡма, ши фȣ принсь вїȣ, дѣчї-и се стинсе лȣмина окилорь. Михаиль домни 8 ани.

71. ꙟПЪРѪЦЇꙖ ЛȢИ ѲЕѠФИЛ.

Ѳеѡфил, кънդь врѣ тать-съȣ Михаил съ-ль ꙟсоаре, ель адȣнѫ фѣте фрȣмоасе де прин тоатѫ цара ꙟтр-о касѫ ши мѣрсе съ-ш алѣгѫ. Ел възȣ ѡ фатѫ прѣ фрȣмоасѫ ши ꙟцелѣптѫ, дечи гръи кътр-ънса кȣ испитѫ: пентрȣ мȣꙗре аȣ венит ръȣл ꙟ лȣме. Ꙗ ръспȣнсе кътр-ънсȣл: адевъръ ꙗсте, ши пентрȣ мȣꙗре аȣ ꙟтрать ши бинеле ꙟ лȣме, кȣм ай зиче: пентрȣ Евва ръȣл ши пентрȣ пречистаа Марїѫ бинеле. Аȣзи ꙟпъратȣл ши се мирѫ де зисе: еȣ май ꙟцелѣптѫ мȣꙗре де мене нȣ вою лȣа; ши дѣде мърȣл чель де аȣрь, че ера семнь де нȣнтѫ, ȣнїи фѣте, анȣме Ѳеѡдора. Касїꙗ зисе кътръ Ѳеѡдора: добѫндиши ꙟпърѫцїа лȣмѣскѫ, ши еȣ вою невои съ фїȣ ꙟпърѫтѣсѫ; дѣчїи се фъкȣ кълȣгѫрицѫ ши с-аȣ ꙟкис ꙟтр-о килїе де аȣ петрекȣт вїацѫ ꙟцерѣскѫ, дѣчїꙗ [аȣ] добѫндить ꙟпърѫцїꙗ лȣ Хс. Ѳеѡдора се кȣнȣнѫ кȣ Ѳеѡфил. Де аминтрѣ ера ѡм бȣнь ши нȣ юбїꙗ стръмбѫтъциле, ши пре Хс. прослъвїꙗ ши пречистаа маикѫ; ꙗрѫ икоанелорь нȣ се ꙟкина; ши пре чеꙗ че се ꙟкина, елȣ-и вълȣїꙗ; къ скоасе пре Меѳодїе дин патрїершїе де-л тремѣсе кȣ дои тълхари ꙟтр-ȣн ѡстровель съ кинȣꙗскѫ ꙟтр-о пещерѫ; ȣн тълхарю мȣри, де аȣ ръбдать ꙟ пȣтоаре ка-нтр-о мȣꙟкѫ. Ши Ѳеѡдор ши Ѳеѡфиль, нище сфинци пъринци, стълпи дерѣптеей леци, де ръзима кȣ а лорь ꙟвъцѫтȣрѫ лȣмѣ де крѣдере пънѫ акмȣ, елȣ-и бътȣ ръȣ, ши ле скрисе сѣмне ꙟ ѡбразе, слове де поносȣ. Аша-и ера лȣи Ѳеѡфиль вїаца ꙟкременитѫ де а се ꙟкинарѣ икоанелорь, ꙗрѫ дерептате авѣ; къ вени ѡ мȣꙗре вѫдȣѡ де желȣи пентрȣ ȣнь боꙗринь къ ш-аȣ фъкȣть касѫ ши ꙗȣ астȣпать ферестриле кѫшчоареей де шаде ꙟ-тȣнѣрекь; ꙟпъратȣл черчетѫ де афлѫ бине, дечи зисе де ръсипирѫ каса лȣи Петровь боꙗринȣл пънѫ ꙟ темелїе ши пр-нисȣл скоасерѫ ꙟ мижлокь де тръгь,

де фꙋ бѫтꙋть фоарте. Ꙗлтѫ ꙟкѫ съ спꙋнем, кꙋм нꙋ авѣ лъкомїе пре авꙋцїе.
Къ превїѧ пре маре дентр-ꙋнь фоншорь, ел възꙋ ѡ корабїе вїнндь прѣ ꙟкъркатѫ,
386 венїѧ кꙋ маре невое, ши щїꙋ къ ꙗсте пегоцꙋл | ꙟпърѫтѣсеен, ши ѡ кемѫ атꙋнчеши
де ѡ чертѫ, шї-и зисе: ѡ, пърѫтѣасѫ, ꙟ че вїацѫ ещи кꙋ чинсте ши кꙋнꙋнатѫ
де ꙟпърать, аꙋ нꙋ-ци сосѣще? че ай лꙋать храна съраchилорь де негоцеторещи ши
прекꙋпещи? Ши зисе де апринсерѫ корабїѧ, ши арсе кꙋ тотꙋл негоцꙋл. Де ва врѣ
нещине съ се адеверѣскѫ евенишꙋгꙋл лꙋи, съ аꙋзѫ: къзꙋ ѡдатѫ ѡ ꙗрнѫ прѣ џеро-
асѫ де ꙟгецѫ марѣ пънѫ ꙟтр-адънкь, ши кꙋръндь вени кълдꙋрѫ де се дежгецѫ.
Дѣчїи се рꙋпсерѫ слоии ши се єзи марѣ лъꙟгѫ четате ши се нълцарѫ слои пре слои,
пънѫ коврьшїѧ тꙋрнꙋриле, ши єра тръснете ши ꙋрлете де-ц пърѧ къ пїаре лꙋмѣ;
къндь се слобозирѫ ꙟ жос, еи спарсерѫ ѡ бꙋкатѫ маре де зидꙋл четъцїен; ꙗрѫ
Ѳеѡфил атꙋнче абѫтꙋ де нꙋ къꙋта съ рѫмъе чева дентрꙋ авꙋцїе-шь, че пъзи де
нои ачѧ спъртꙋрѫ де четате. Ѳеѡдора пре аскꙋнсь цинѣ сфинтеле икоане ши се
ꙟкина лорь, ши коконїи-ш пре фꙋришꙋ-и ꙟвъца съ се ꙟкине; дереп-че къ єра брꙋдїи,
нꙋ ле зичѧ икоане, че ле зичѧ пъпꙋши; ꙗрѫ ꙟпъратꙋль Ѳеѡфил фоарте-и черта
шї-и ферїѧ де ачѣѧ. Шї-и єра драгь а чети ла скриптꙋри, дечи афла кꙋвинте скꙋмпе,
ши нꙋ се афла ниме съ и ле спꙋе, ꙗрѫ ꙋн постѣлникь лъꙋдѫ пре пъринтеле Меѳѡ-
дїе къ щїе тот, ши-л адꙋсерѫ ден легѫтꙋрѫ; че-и къзꙋсе динцїи ши мѫсѣлеле
де ръꙋль пещерїен. Ꙗтꙋнче се иви лꙋмина де ꙟвъцѫтꙋра лꙋи Меѳѡдїе ка ꙋнь
мъргѫритарю ден скоикѫ ши ка ꙋнь лꙋчафърь де сꙋпть нꙋѡри, къ зиче: нꙋ се поате
аскꙋнде четатѣ стъндь ꙟ върхꙋль мꙋнтелꙋи. Дечи-л цинѣ ла ащернꙋть, шї-и
гꙋста кꙋ дꙋлче деꙟ изворꙋл де мїꙗре ꙟвъцѫтꙋри бꙋне кꙋвинтеле лꙋи, ши-л цинѣ
ка ѡ пїатрѫ лꙋминатѫ ꙟ кꙋртѣ лꙋи, ши се адѫпа ꙟпъратꙋл ка деꙟ апа Нилꙋлꙋи
кꙋ шипокꙋл де аꙋрь. Ши аꙋ домнить Ѳеѡфиль 12 ани.

72. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛꙊ МИХАИЛ, ФЄЧОРꙊЛ ЛꙊИ ѲЄѠФИЛ ШИ АЛ ѲЄѠДОРЇЄИ.

Трекꙋ ши ачеста валѧ чѧ де моарте че пре ниме нꙋ-л трѣче, ши-ш дѣде кꙋнꙋна
фїю-съꙋ, лꙋи Михаиль; че ꙟкѫ єра коконь митютель, дечи єра Ѳеѡдора де токмїѧ
тоате ꙟ-пъръцїѧ фїю-съꙋ; ши пънѫ атꙋнче чинстїѧ прентр-аскꙋнсь сфинтеле
икоане, ꙗтѫ Никодимь зикъндь кꙋ дерептꙋль; ꙗрѫ ка ѡ пасере че-ши хрънѣще
пꙋишорїи, шї-и питꙋла пънѫ трекꙋ вънѫторюл, атꙋнче стригѫ кѣрь кꙋ глас де
бꙋчинь ферекать кꙋ аꙋрь ши-шь аратѫ съмѫнѫтꙋра деꙟ инимѫ. Дѣка трекꙋ ꙗрна
ши ꙟфлори примѫвара, къ стрѫнсе съпѫтори ши лꙋкрѫтори де скоасерѫ деꙟ ръ-
387 дѫчинѫ ачѧ ересѫ а челорь лꙋптѫтори де икоане, ши се съмънѫ православїѧ,
ши слобози доамна тоци де прен тоате легѫтꙋриле, ши се смери лорь де фѣчерѫ
рꙋгѫ дерепть Ѳеѡфил, невои-се ши адевери къ л-аꙋ єртать дꙋмнезеꙋ. Ши дѣде ꙗрѫ
скаꙋнꙋл де патрїершїе лꙋи Меѳѡдїе, ꙗрѫ пре Їѡань-л скоасе къ єра еретикь; ел
пꙋсе пизмѫ де ꙟдемнѫ ш-алцїи рѫи ка ши єль де пърѫѧ пре Меѳѡдїе къ аꙋ кꙋрвить
кꙋ ѡ мꙋꙗре; ши се адꙋнѫ съборь де ачѣѧ: мꙋꙗрѧ ста де фацѫ де-л вꙋдїѧ, ꙗрѫ
пъринтеле се голи ꙟнаинтѧ тꙋтꙋрора де-л възꙋ съборꙋл къ-и єра вещежите мъ-
нꙋнтаеле де нꙋмаи че авѣ де ꙋдать; дечи се рꙋшинарѫ ка нещe къни пърѫшїи,
ши мꙋꙗрѧ ꙟкъ спꙋсе пизма лорь, апои адевърь. Ꙟтрꙋ зилеле лꙋи Михаил с-аꙋ
крещинать Шкѣии, къ принсѣсе Гречїи ꙟтр-о ѡасте ѡ сорь а домнꙋлꙋи шкїе-
нескь, дечи ѡ ꙟвъцарѫ карте ши ѡ крещинарѫ, апои ѡ скꙋмпърѫ фрате-съꙋ дела
Гречи; ꙗ ботезѫ ши пре фрате-съꙋ крещинѣще; къндь щїꙋрѫ алци Шкѣи, еи сърирѫ
спре домнꙋ-съꙋ съ-ль ꙋчигѫ; елꙋ-и бирꙋи, дѣчїи скрисе ла Михаил де-и тремѣсе
ꙋнь пъринте митрополить де-и ботезѫ пре тоци, ꙋнїи де вое, алцїи де невое.
Ꙗтꙋнче аꙋ фость дела Адамь ани 6352. Михаиль пънѫ фꙋ сꙋпть аскꙋлтарѣ мъне-
са, ел єра бꙋнишорь, ши пꙋрта кръма Ѳеѡдора кꙋ маре чинсте; ꙗрѫ дѣка крескꙋ
Михаиль ши вени ꙟ връстѫ, ел липи пре лъꙟгѫ єль нище хлапи ши смръзи, ши

ȣꙟкѣшȣ, фрате мъне-са, де-ль кема Варда, плинь де тоате хитленїиле, де пȣрта пре ꙟпъратȣл кȣмȣ-и ера лȣи воѧ, ши-л фѣче де-ши гони пре мȣмѫ-са дела динсȣл; ꙗрѫ ꙗ, кънддь врȣ съ се дȣкѫ, адȣнѫ тоци боꙗрїи, дечи лъсѫ ꙟ мъна фїю-съȣ ꙟпъратȣлȣи 1200 де киндинаре де аȣрь, ȣнь киндинарь ꙗсте 150 де литре, ши 3000 де киндинаре де арџинть, ши алтеферекѫтȣри мȣлте, ши еши ден кȣрте. Дѣка се възȣ Михаил волникь, ел кȣрънддь ръсипи ачѣ авȣцїе тоатѫ кȣм нȣ се кѫдѣ баламȣцилор, хоцилорь, мъскѫричилорь; ши кȣ мȣлте ръѡтъци ꙟдемнѫ Варда пре ꙟпъратȣл де жȣꙟге пре Ѳеѡктисть логѡфетȣл, ѡмь бȣнь ши прїиторю ꙟпъратȣлȣи. Ѳеѡдора-и блѫстемѫ ши амъндои съ пацѫ ка Ѳеѡктисть. Михаиль се ꙟделетнїѧ кȣ жокȣриле, фъчѧ вртѣлницъ ши се фъчѧ секираши де ꙟбла кȣ карȣл кȣ 4 каи, приндѣ кȣмътри, ботеза фїии, кȣнȣна, пънѫ сврꙟъши ши лъсѫ вистѣрюл пȣстїю, бѣ де се ꙟбѫта. Дѣчїѧ съ фъчѧ патрїархь де бѫга мȣщарю ꙟтр-ȣи потирь ши кȣменека боꙗрїи, кънтъри кȣ кȣрвеле де ꙗбосте скорнїѧ. Дечи ꙟблѫниндь аша ши ръсипиндь, Варда тотȣ-л ꙟдемна спре ръȣ, де стрикѫ ȣнь копачь де аȣрь, че ера фъкȣт де Лeȣ прѣꙟцелептȣл ши ера токмите пасери прин стлъпѫри де кънта карѣшь ꙟ кипȣл еи, ши| дои леи тоть де аȣрь, ши дои стȣрзи ш-алте лȣкрȣре мȣлте де аȣрь, фъкȣте де ꙟпъраци бѫтръни де ле скотѧ кънддь венїѧ соли дела алци ꙟпъраци, съ се мире; елȣ ле топи ши фѣче галбени ши дърȣи фїинїи ши мъскѫричїи; чеи боꙗри бȣни ши бѫтръни, ȣнїи мȣрирѫ. Соси ши Варда Кесарь, дѣчїи фъчѧ ръȣ кȣмȣ-и ера воѧ, ка ши ꙟпъратȣл, нȣ нȣмаи ка пънѫ ачїѧ, че ꙟкѫ нещїе спȣркѫчюни рѣле фъчѧ, къ ꙟкѫ кȣрвїѧ кȣ ȣн фїастрȣ-ши ка кȣ мȣꙗрѣ лȣи, ши щїѧ орашȣл маи тоть. Аȣзи ши Игнатїе патрїархȣл, дечи-л ꙟвъца ши-л ꙟгрозїѧ кȣ мȣнчиле вѣчилорь; че ера адевърь пилда лȣи Соломѡн: чрътарѣ небȣнȣлȣи флȣер ꙗсте. Дѣчїѧ арȣꙟкѫ пизмѫ кȣ вржмѫшїе Варда пре пъринтеле, ꙟ локь де благодаренїе. Дечи вени ѡдатѫ съ се кȣминече кȣ алци, Игнатїе-ль ѡбыди шї-и зисе: нȣ ва лȣа васȣл спȣркать мѵрь сфънт. Ель се мънїе де-ль скоасе ден скаȣн ши пȣсе пре Фотїе. Дѣчїѧ фѣче ръȣ мȣлть лȣи Игнатїе; че кȣрънддь се ѡсѫнди, къ пȣрчѣсе ꙟпъратȣл ꙟ ѡасте съ се батѫ кȣ Тȣрчїи. Варда бѫтѧ съ фїе ꙟпърать ши пъзїѧ де-ꙟ зи ꙟ зи ка съ-ль поатѫ пїѫрде. Михаил щїȣ ши зисе лȣ Василїе Македонь де-ль жȣꙟге мергѫндь ꙟ ѡасте. 388

Съ спȣнемь пȣцинел де Василїе, къ ера де-ꙟ Македонїѧ, фечорь де ѡмени мѣсери, ши фȣрѫ робици де Шкѣи. Ель сȣџѧ цицѫ атȣнче, ши сечера мȣма лȣи ꙟ къмпȣ (sic) стъпѫнилорь. Коконȣл зъчѧ пре мирище ши венїѧ ȣнь вълтȣрь де-ль ȣмбрїѧ, мȣмѫ-са-ль гонїѧ, ель ꙗрѫ венїѧ, апои-л лъсѫ, къ пречепȣ къ е семнь бȣнь. Дѣка соси ꙟ връстѫ, елȣ-шь пърѫси маикѫ-са де се дȣсе ꙟ Цариград ши се нъими пре ла ѡамени де се хрънїѧ; ноаптѧ дȣрмїѧ ла ѡ бесѣрекѫ, анȣме свети Мокїе. Атȣнче вени сфънтȣл де гръи преѡтȣлȣи: че дорми де нȣ те сколи съ баџи пре ꙟпъратȣл ꙟ касѫ? Елȣ се скȣлѫ ши мѣрсе ла бесѣрекѫ де възȣ ȣнь ѡм спрътигось кȣ нещїе мъни гроасе дȣрминдь пре пъмѫнтȣл голь; лȣи и пърȣ ѡ ведѣре, дечи се тȣрнѫ; лȣи и вени пънѫ а треїа ѡарѫ, шї-и спȣсе апои: чине доарме ачїѧ, ел ва фи ꙟпърать. Атȣнче мѣрсе де-л дещептѫ ши-л дȣсе ꙟ касѫшь кȣ чисте (sic) маре. Ши авѣ преѡтȣл ȣнь фрате де слȣжїѧ ла ȣн боꙗрин маре де-ль кема Ѳеѡфилиць. Дѣчїи-л дѣдерѫ ла боꙗринь, елȣ-л пȣсе комись. Атȣнче адȣсерѫ лȣи Михаил ȣнь бидивїȣ прѣ бȣнь, дарь де-ꙟ Мисирь, ши нȣ се афла ниме съ-ль поатѫ ꙟкълека. Ꙗрѫ Ѳеѡфилиць спȣсе къ аре ѡ слȣгѫ бърбатѫ, ши фȣ атȣнчешь кемать Василїе, дечи принсе калȣл де фръȣ ши-л ши ꙟкълекѫ ши алергѫ кътȣ-и фȣ воѧ. Атȣнче-л пȣсе комис маре ши кȣрънддь соси ши постѣлник маре, ши-л фоарте юбїѧ ꙟпъратȣл, ши дѣчїѧ| ꙟчепȣ а ȣри пре Варда. Михаил, елȣ-ш пъзїѧ жокȣриле ши бериле ши мъꙟкъриле. Атȣнче вени ȣнь вѣстникь де-и спȣсе ꙟпъратȣлȣи къ-и прадѫ Кърѫниманїи цара; ель, дерепть съ нȣ се спае боꙗрїи ши съ нȣ пърѫсѣскѫ жокȣл, алергѫ де сфърмѫ ѡ оглиндѫ че ера фъкȣтѫ де ȣнь фи- 389

лософ, дечи кѫть врѣн кѫтва ꙟтр-жнса, т8 врѣн к8ноаще, фїе ден че лат8ри а тоатѫ л8мѣ сѫ се врѣ рѫдика ѡщи. Ѡ, невѹнїе, кѫтѫ пагѹбѫ фѣче Гречилорь!

Ꙟт8нчѣ дѣде Михаил ѡ нковникѫ а л8и д8пѫ Василїе, ан8ме Єѵдокїѧ, ши ѡ к8н8нѫ ꙟс8ши, ши-ш дѣде к8н8на де ꙟпѫрѫцїе л8 Василїе сѫ фїе ꙟпѫрать. Ѡдатѫ ж8кѫ тоатѫ з8а, сара бе8 де се ꙟбѫтѫ; ѡаречнне, ан8ме Василикинь, лѫ8дѫ пре ꙟпѫрат8л кѫ: ж8кашн бнне астѫзь ши врѫтежиши бнне кал8л ла алка. Єль ера бѣть де се б8к8рѫ ши-л дѫр8и пре ачела к8 пашмацїи л8и, ши-л п8се сѫ фїе ꙟпѫрать. Василїе ста де привїѧ, ши кѫ8тѫ ꙟпѫрат8л к8 амарь л8 Василїе; ат8нче се спѫре ши ад8нѫ чатѫ ши се рѫдикарѫ ꙟтр-ачѫ ноапте де 8чисерѫ пре Михаил, кѫ-ль афларѫ махм8р де винь ла ацерн8ть, дечи н8 се п8тѣ апѫра, че ф8 ж8ꙟгѣть аколѣ. Ши а8 домнит Михаил ꙟпре8нѫ к8 м8мѫ-са 14 ани, ꙗрѫ ꙟс8ши 11 ани, ши-л ꙟгропарѫ ла мѫнѫстире че ѡ кема Хрисополи, лѫꙟгѫ м8мѫ-са. Ꙟша ера л8и Михаиль вїаца: н8маи че бѣ ши мѫнка ши ж8ка.

73. Ꙟпѫрѫцїѧ л8и Василїе Македѡнѣн8ль.

Ꙟчесть Василїе, дѣка стѫт8 ꙟпѫрать, скоасе пре Фотїе деꙟ бесѣрекѫ ши дѣде скаѹн8ль ꙗрѫ л8и Игнатїе. Черкѫ вистѣреле ши н8 афлѫ немика, кѫ врѣ сѫ дѣ лѣафѫ к8рцїен ши н8 авѣ де 8нде, че тремѣсе пре 8нде афла ав8цїе ꙟпѫрѫтѣскѫ рѫсипитѫ де Михаил де ѡ стрѫнсерѫ ши к8рѫндь ꙟпл8 вистерїиле. Ши фѣче 3 фечори: Костантинь ши Лъв ши Ꙟлеѯандр8. Фѣче ѡасте ꙟтѫю Василїе ла Караимани, ши-л бир8ирѫ де перирѫ Гречи м8лци, ши п8цинь де н8 пери ши ꙟпѫрат8л. Д8пѫ ачѣѧ тремѣсе пре џинере-сѫ8 Хрисофорь ши бир8и пре Ꙟгарѣни; ши ꙗрѫ се ск8лѫ ꙟс8ш ꙟпѫрат8л к8 ѡщи де трек8 ла рѫ8ль Єфраѳ8л8и ши фѣче рѫзбою к8 Т8рчїи ши к8 Манхени ши к8 алте лимби, шї-и бир8и Василїе. Дѣчїи доб8нди четѫциле чѣле тари ши плине де б8нѫтате, ши се т8рнѫ к8 м8лтѫ ав8цїе; ши де м8лте ѡри с-а8 бѫт8ть к8 цѫрь де пре ꙟпреж8рь, ши тот8-и бир8иѧ Василїе. Ꙟт8нче се тѫмплѫ де ф8 к8тремѹрь маре, кѫт8 се рѫсипїѧ бесѣречиле; ꙟпѫрат8л ле рѫдика, ши м8лци Ѡврѣи крещинѫ. Ши ꙗсте ѡ царѫ маре, че се кїамѫ

390 Р8сы, спре мїазѫноапте, дечи токмирѫ пахе б8нѫ | к8 Гречїи ши се фѫгѫд8ирѫ кѫ се ворь крещина. Ꙟпѫрат8л Василїе тремисе пре 8нь пѫринте митрополит сѫ-и ꙟвѣце лѣџе ши сѫ-и ботѣзе. Ꙟт8нче зисерѫ: пѫнѫ н8 вомь ведѣ маинте дела тине сѣмне мин8нате, н8 вомь крѣде, ниче вомь фи крещини. Єль зисе де фѣчерѫ фокь, дѣчїи рѫдикѫ мѫниле ꙟ с8сь владика ши зисе: Христоасе доамне, прослѫвѣще н8меле тѫ8! ши ар8ꙟкѫ Єѵангелїѧ ꙟ фокь де стѫт8 врѣме м8лтѫ ши н8 арсе. Р8сыи се мирарѫ де п8тѣрѧ л8и Хс. ши се ботезарѫ тоци крещинѣще. Ѹнь фечорь а ꙟпѫрат8л8и, ан8ме Костантинь, ель м8ри, ши фоарте тѫнжїѧ Василїе де ель; ꙗрѫ ель ера 8нь кѫл8гѫрь де фрѫмѫка, ан8ме Ѳеѡдорь Сандаварин, ши ад8се неще ведери ꙟпѫрат8л8и к8 фармече, дечи-ш вѫз8 фїю-сѫ8 Костантинь, 8нде вени кѫлѫрѣще ши сѫр8тѫ пре татѫ-сѫ8 ꙟпѫрат8л, дѣчїи ф8 невѫз8ть. Ши алте сѣмне к8 фармечеле л8и фѫчѧ, пентр8 ачѣѧ-ль юбїѧ ꙟпѫрат8л пре Сандаваринь; ꙗрѫ Леѡнть, фїюл л8 Василїе, н8-л юбїѧ, ка пре 8нь мѫскѫричь. Сандаваринь п8се пизмѫ пре Леѡнть, дѣчїѧ-ль аромисе сѫ поарте ханџѣрь пре аск8нсь: кѫндь ꙗсе ла вѫнать ꙟпѫрат8л, кѫндаи нѫвѫлѣще вр-8нь хитлѣнь са8 вр-о фꙗрѫ ла татѫтѫ8 де принѫ, ꙗрѫ т8 сѫ анби к8 че-л спрнжони (sic). Єль крез8 ши фѣче аша. Сандаваринь се апропїе ши ла ꙟпѫрат8ль де-и зисе: пѫзѣще-те кѫ фїю-тѫ8 Леѡнть те дин8ꙗще сѫ те пїарзѫ ка сѫ-ци ꙗ ꙟпѫрѫцїѧ, ши те ва нѫвѫли акм8 ла вѫнать. Де вери сѫ крези, чаркѫ-ль кѫ вери арм8 хитлѣнѫ гѫси аск8нсѫ ла дин8л; к8м ши ф8. Дѣчїи сѫ мѫнїе ꙟпѫрат8л, дечи-л бѫгѫ ꙟ темницѫ. Ши а8 зѫк8ть врѣме м8лтѫ, ши ниче 8нь боꙗринь н8 п8тѣ ꙟтоарче пре ꙟпѫрат8л сѫ ꙗрте пре фїю-сѫ8.

Ѡдатѫ фѣче ꙟпъратꙋл ѡспъць боꙗрилорь, дечи ла масѫ ꙋнде-и чинстїѧ ера о пасере ꙟтр-о кꙋлвїе де аꙋзи афарѫ ꙋнїи плѫꙟгѫндь пре Леѡ. Пасерѣ ден кꙋлвїе ꙟкъ стрига: Леѡ, Леѡ! Аꙋзирѫ дела масѫ боꙗрїи ши-шь афларѫ дѣчїѧ прилежь ши ꙟчепꙋрѫ а плънџе ши а рꙋга пре ꙟпъратꙋл, шї-и зичѧ: доамне, частѫ пъсърꙋе че е десꙋпра ноастрѫ, ꙋнде нꙋ вѣде пре Леѡнть, ꙗ-ль стригѫ пентрꙋ нои, къ нои синтемь ѡамени де мъꙟкѫм ши бем депреꙋнѫ кꙋ домнїѧ та ши аминте нꙋ не адꙋчемь де-исꙋл, ши атъта врѣме ꙟкис ꙟ темницѫ; че не рꙋгѫмь, ꙗртѫ-ль, къ-ць ꙗсте фїю. Атꙋнче-ль ертѫ шї-и дѣде ꙟпърѫцїѧ-ш. Ши еширѫ ла вънать; ꙋнь чербь маре нъвъли ла ꙟпъратꙋл де-л лꙋѡ де бръꙋ ꙟ коарне пре Василїе, ши врѣ пери атꙋнчешь; ель гръби ꙋнь воиникь де тъе брѫꙋл ꙟпъратꙋлꙋи кꙋ сабїѧ ши ꙋнди; дѣчїи ꙟ локь де чинсте, къ-и скоасе капꙋл де ꙟ перире, ель зисе де-и тъꙗрѫ капꙋл ши пꙋсе прихание къ аꙋ скось сабїѧ спре ꙟпъратꙋл. Ши Василїе | де вътъмѫтꙋра 391 корнꙋлꙋи чербꙋлꙋи пꙋцинѫ врѣме тръи ши мꙋри. Ши аꙋ домнить 20 де ани.

74. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛꙊ ЛЄꙊ ПРѢꙞЦЄЛЄПТꙊЛ.

Пре ꙋрмѫ лъсѫ ꙟпърѫцїѧ лꙋ Леꙋ, фїю-съꙋ. Ши аꙋ фъкꙋть ръзбоае кꙋ Шкѣии ши Фрънчїи ши кꙋ Тꙋрчїи; дечи аорѣ-ль бирꙋиѧ, аорѣ-и бирꙋиѧ. Ши ера ѡм бꙋн ши ꙟцелепть, ши зидїѧ бесѣречи мꙋлте ши фрꙋмоасе ꙟтрꙋ лаꙋда лꙋи Дꙋмнезеꙋ ши а сфинцилорь. Ши мѣрсерѫ ꙟтр-о зи де Росалїи ла бесѣрека лꙋи свети Мокїе съ се ꙟкине. Єль нъвъли де ꙟ ѡлтарь ꙋнь ѡм де лови пре ꙟпъратꙋл кꙋ ꙋн бѫць ꙟ капь де-и крепѫ капꙋл ръꙋ; ши се спъре къ ва мꙋри, шї-и кꙋрѣ сънџе мꙋлт; ши фꙋ прилесь омꙋл де боꙗри де-ль мꙋнчирѫ мꙋлть, ши пре ниме нꙋ въди, къ ера кꙋ дꙋх некꙋрать; ꙗрѫ ꙋн нърините кълꙋгѫрь де-л кема Марко, ель мъꙟгѫѧ пре ꙟпъратꙋл кꙋ кꙋвинте де ꙟ ѱалмїи лꙋи Давидь ши-л бꙋкꙋра де-и зисе: съ щїи, ꙟпърате, къ вери ꙟпърѫци де акмꙋ 10 ани. Ꙟ зи че фꙋ ловить ꙟтр-ачѣѧ зи мꙋри. Ачеста Леꙋ, пентрꙋ къ нꙋ фъчѧ фечори, ель цинꙋ пънѫ а патра мꙋꙗре, че аꙋ чертаре пентрꙋ ачѣѧ де кътрѫ Николае патрїархꙋль; елꙋ-л скоасе ден скаꙋн ши пꙋсе пре ꙋнь пърините бꙋнь, дентрꙋ коконїе петрекꙋть тоть ꙟ калꙋгѫрїе ши ѡм прѣ щїꙋторю. Дечи мꙋлте лꙋкрꙋре бꙋне аꙋ токмит, ши де а патра нꙋнтѫ кареле ва кълка лѣцѧ. Леꙋ аꙋ домнить 30 де ани.

75. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛꙊИ АЛЄѮАНДРꙊ, ФРАТЄЛЄ ЛꙊИ ЛЄꙊ, ШИ АЛ (sic) ЛꙊ КОСТАНТИНЬ, ФЄЧОРꙊЛ ЛꙊ ЛЄꙊ.

Ла моарте-шь лъсѫ ꙟпърѫцїѧ фрѫцине-съꙋ, лꙋи Алеѯандрꙋ, ши фїю-съꙋ, лꙋи Костантинь. Атъта ель зисе Леꙋ ла моарте-ш: възь пре Алеѯандрꙋ 13 лꙋни датѫ-и вїацѫ. Ши фꙋ аша, къ нꙋмаи че бѣ ши мъꙟка ши се ръпоꙋса, ꙗрѫ ꙟ грижѧ алторь валꙋри нꙋ се аместека, ши се вещежи ка ѡ флоаре, нꙋмаи че домни 1 ань ши ѡ лꙋнѫ. Дѣчїѧ ꙟнсꙋши ꙟпърать Костантинь, че ера тинерель де 7 ани, де нꙋ пꙋтѣ дерепта кръма де домнїе, че ера ꙋнь боꙗринь бꙋнь ши бѫтрънь де-ль кема Романь Лакапинь, дѣчїи пꙋрта ачела грижѧ. Атꙋнче се рѫдикѫ ꙋнь фечорь а лꙋи Андроникь Дꙋка, де адꙋнѫ воиничи ши се испити съ апꙋче домнїѧ, че маните-ль апꙋкѫ арма ши и се върсѫ сънџеле; дꙋпѫ ачѣѧ се ръдикѫ ꙋнь боꙗринь, анꙋме Фока Левь, ши ера атꙋнче воеводь пре тоате чѣтеле; дечи възꙋ пре Романь ꙟтрꙋ атѫта чинсте, елꙋ се фъчѧ | ꙟкѫ а фи прїѧтинь ꙟпъратꙋлꙋи; дечи адꙋнѫ ѡщи мари 392 де претꙋтиндинѣ, де ꙟ Ликаѡнь, ден Фригїѧ, де ꙟ Ивери, ден Памфилїа, ден Мисїѧ, ден Сирїѧ, ден Киликїѧ, де ера мꙋлци, кътѫ фрꙋнзѫ ши ꙗрбѫ; ꙗрѫ пре аскꙋнсь ел врѣ съ фїе ель, Фока, ꙟпърать. Ашиждерѣ ши Романь де елꙋ-ш съ фъчѧ а пꙋрта грижѧ ꙟпъратꙋлꙋи, ꙗрѫ дентрꙋ адънкꙋл инимїеи лꙋи ел бътѧ съ фїе ꙟпърать. Дечи токми де венїа апрози дела Фока де-и спꙋнѣ некрединца

кътрѫ ꙟпъратȣл, дечи-л сфътȣи Романь де скрисе карте ла воиничи ши аратѫ прїетиничїꙗ лȣи Романь ши хитленшȣгȣл Фокѫи. Дечи-л пърѫсирѫ ши фȣ приись Фока ши-ль ȣрбирѫ (sic). Ꙗтъ-и гони Романь лȣпїи ка съ-шь мънѫнче ꙟсȣши ѡиле ши съ спаргѫ тȣрма. Ꙗтȣнче прѫда Шкѣии цара гречаскѫ пънѫ лъꙟгѫ Цариградь ши лȣарѫ Одрїюль. Дѣчїи ꙟпъратȣлȣ-и пърѣ къ ꙗсте кȣ бине Романь, дечи ꙟкъ-л маи ꙟдрѫџи; дечи токми де дѣде ѡ фатъ-шь Романь дȣпѫ ꙟпъратȣл ши, къндь фȣ иȣнта, Костантинь кȣнȣнѫ пре Романь, сокрȣ-съȣ, съ фїе ꙟпърать. Домни пънѫ атȣнче Костантинь 7 ани.

76. ꙞПЪРѪЦЇꙖ ЛȢИ РОМАНЬ КАЛАПИН (sic).

Чель кȣ минте адънкѫ, Романь, дѣка се възȣ ꙟнълцать ꙟ скаȣи де ꙟпърѫціе, пре џинере-съȣ нȣмаи кȣ нȣмеле че ера де ꙟпърать, ꙗрѫ стѣгȣл ши воꙗ кȣ вистѣреле домнїꙗ Роман, ши челȣꙗ че авѣ пѫне де саціȣ се апȣкѫ де -а мънѫ-и ши се сътȣра ани лȣи, ꙗрѫ сътȣлȣл ръмасе флѫмъндь; къ ꙟчепȣ Романь а скрие кърци де пȣнѣ нȣмеле лȣи де ꙟпърать ши а фечорилор, ꙗрѫ фїюл ꙟпърѫтескь дѣде ꙟдърѫть. Ꙗтȣнче венирѫ Тȣрчїи ꙟтъю спре добънда църиеи гречецин ши ѡ аȣ прѫдать пънѫ ла четатѣ де Брȣса, ши аȣ фость атȣнче нȣмърȣл анилорь 6453 [945]; че кындȣ-и пърꙗ лȣи Романь къ ш-аȣ тоате ꙟтърить ши токмить, атȣнче къзȣ ши пїердȣ, къ вени Костантинь ла връстѫ де бърбать ши добѫнди минте. Дечи се сфътȣи кȣ боꙗрїи къче къ Романь прѣ ꙟбѫтрънисе, дечи-л скоасерѫ, ши-л фѣчерѫ кълȣгѫрь; ши аȣ домнить Романь 25 де ани.

77. ꙖРѪ ꙞПЪРѪЦЇꙖ ЛȢИ КОСТАНТИН, ФЕЧОРȢЛ ЛȢИ ЛЕȢ.

Дечи пре фечорїи лȣ Романь елȣ-и принсе Костантинь шї-и голи де тоатѫ авȣцїꙗ-ш шї-и тремѣсе съ фїе църани сърачи; ши-ш пȣсе воевод пре тоате чѣтеле пре Никифорь Фока ши пре Василїе постѣлникȣл; ши нъскȣ-се фечорь де ꙟ 893 Єлена, фата | лȣи Романь, де-ль кема пр-нисȣл Романь, пре нȣмеле мошȣ-съȣ. Ши домни Костантинь ал доиле ръндь 15 ани.

78. ꙞПЪРѪЦЇꙖ ЛȢИ РОМАН, ФЇȢЛ ЛȢИ КОСТАНТИНЬ, НЪСКȢТȢЛЬ Ꙟ ѠРШЕНИЧЕ.

Лъсъ-ши Костантинь ла моарте домнїꙗ фїю-съȣ, лȣ Романь. Ꙗчеста се ꙟделетничїꙗ кȣ ѡгари, кȣ тараши, кȣ шоими, де гонїꙗ фїери ши въна пасери ши ꙟбла кȣм нȣ требȣиꙗ, ꙗрѫ кръма ши сфатȣл дедѣсе а неще тикѫлщи ши небȣни де-л цинѣ. Ꙗтȣнче лȣарѫ Кърѫиманїи Критȣл ши фъчꙗ досадѫ рѣ ȣскатȣлȣи, ꙗрѫ Фока Никифорь воевод скорни ѡщи ши трекȣ ла Крить, дечи бѫтȣ пре Карамани ши ле принсе домнȣл вїȣ. Ꙗтȣнче-и вени вѣсте къ ꙗȣ лȣать Тȣрчїи Антїѡхїꙗ; тȣрнѫ-се Никифорь ши аколо, бирȣи ши пре ачеꙗ ши скоасе четатѣ ден мъниле лорь. Дечи ꙟкъ фїиндь Фока ꙟ ѡсте (sic), Романь ꙟпъратȣл мȣри; ши домни 3 ани, ши лъсѫ мȣерїи Ѳеѡфанїеи ꙟпърѫцїꙗ ши коконилорь. Дечи фȣ воевод Никифорь, ши ꙗрѫ фȣ мънать кȣ ѡщиле ла Сирїꙗ. Єль ера ȣнь проклѫт де хадѫм, дечи пȣрта ель пȣтѣрѣ ꙟ сȣс, ꙟ жос де ꙟпърѫціе, ши нȣ юбїꙗ бинеле лȣи Никифорь, че скрисе карте ла Іѡн Цимисхи съ вїе ка съ-л пȣре (sic) ꙟпърать; Цимисхи ера рȣдѫ Фокѫеи, ши ера бърбать бȣнь ши ꙟцелепт, фрȣмос ши ѡм бȣнь, дечи спȣсе сфатȣл евнȣхȣлȣи; атȣнче се сфѫтȣирѫ тоци боꙗрїи ден кȣрте, дечи ръдикарѫ пре Никифорь ꙟпърать, ши-ль юби кȣ драгь ши ꙟпърѫтѣса Ѳеѡфана, къ прȣнчїи лȣи Романь ера тинерен.

79. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ НИКИФОРЪ ФОКА.

Никифоръ ера воиникъ ши кȣ ꙟдрѫзнире бȣнѫ, таре ꙟ мѫни ши милостивъ, ши се липи де Ѳеѡфана ꙟпърѫтѣса; пре коконїи лȣи Роман, пентрȣ любовȣл лȣи, елȣ-и цинѣ кȣ чинсте. Авѣ Никифоръ, пре лѫꙟгѫ бърбѫцїѧ трȣпаскѫ, ши чѧ сȣфлетѣскѫ, къ авѣ ꙟпребȣнатѫ драгосте кȣ свети Аѳанасїе деꙟ светаа гора Аѳѡнȣлȣи. Дѣчїи зиди бесѣрекѫ ши мѫнѫстире прѣ маре ши фрȣмоасѫ, анȣме Лавра, ши аȣ фость атȣнче нȣмѫрȣль анилоръ 6482 [974]. Ши мȣлте ѡщи ши рѫзбоае кȣ мȣлте лимби аȣ бѫтȣть; къ аȣ ꙟдерептать пре Караимани ши аȣ плекать Сѵрїѧ, ши с-аȣ ꙟкинать Ликїѧ, ши аȣ добѫндить Финикїѧ, ши ꙗрѫ адаѡсе гречаска сѫ фїе гречаскѫ. Атȣнче прѫдарѫ Рȣсїи пре Шкѣи адоарѫ, кȣ токмала лȣи Никифоръ. Аша ера Фока де тоате бȣнъ, че нȣ|маи че-ль сминтїѧ къ цинѣ мȣꙗре пре Ѳеѡфана, шї-и ера кȣмѫтрѫ. Ши алта ꙟкъ се тѫмплѫ, къ фȣ фоамете маре ꙟ Цариград, де соси кїла де грѫȣ кѫте ȣи галбень; ꙟпѫратȣл авѣ житнице прѣ мари плине де пѫне, дечи зисе сѫ се вѫнзѫ де пѫнѣ лȣи кѫте 2 киле ꙟтр-ȣи галбень; дечи-л дефѫима цара, пентрȣ къ ла Василїе Макидонъ ꙟкъ фȣсѣсе ꙟ зилеле лȣи фоамете маре, че ель ꙟвѫцѫ де виндѣ деи житница ꙟпѫрѫтѣскѫ кѫте 12 киле пре ȣи галбень, де-ш скоасе цара пре ȣшоръ де фоамете. Фока арȣꙟкѫ ȣрџїе пре Цимисхи пентрȣ къ-л вѫдисе ѡаречине кȣ ниџе кȣвинте рѣле, дечи-л гони дела динсь; ꙗрѫ ꙟпѫрѫтѣса фоарте тѫнжїѧ дȣп-ѫнсь де нȣ-и врѣ ведѧ фаца сѫва ѡ зи; дѣчїи рȣгѫ кȣ хитленшȣг пре Фока де-л кемѫ ꙗрѫ. Ши ера прѣ воиникъ ши фрȣмос Цимисхи, дечи врѣ сѫ моарѫ Ѳеѡфана де нȣ-л ведѧ. Ши Фока фоарте се пѫзїѧ де дȣмнезеȣ, къ пȣрта десȣпра кѫѳань де аȣрь, ꙗрѫ пре лѫꙟгѫ пїѧле кѫмаше де лѫнѫ; ши ащернȣтȣл лȣи ера де ѡловирие, ел се кȣлка жос пре рогожинѫ; ши ѱалтїрѧ нȣ-и тречѧ ꙟ зи; ла мȣꙗре-ши мерџѧ рарь, че нȣ-и плѫчѧ аша. Дечи се ꙟсоци кȣ Цимисхи ши сфѫтȣирѫ рѫȣ пре ꙟпѫратȣл ка Далида пре Сампсѡнъ ши Тиндарида бѫрбатȣлȣи-ш; дѣчїи-л пѫзирѫ де-л гѫсирѫ дȣрминдь жос пре ȣи цоль, ши-ль жȣꙟгѣрѫ аколѣ. Ши домни Никифоръ Фока 6 ани.

394

80. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ ІѠ ЦИМИСХИ.

Цимисхи пȣсе кȣнȣнѫ ꙟ капȣ-ши де ꙟпѫрѫцїе. Дечи ꙗрѫ се спѫрѣрѫ прин прежȣрь цѫриле шї-и фȣџїѧ денаинтѣ сабїеи лȣи тоци врѫжмашїи ши де сȣлица лȣи се темѧ тоате лимбиле; ши лѫрџи ѡчинѫ Гречилоръ де тоате пѫрциле, ши лȣѡ дела Рȣси де ле добѫнди стѣгȣриле кȣ тотȣл, ши пре Борис, домнȣль лоръ, фȣ принсь вїȣ, де-л дȣсе ꙟ Цариградь ши-л пȣсе боꙗринъ маре, анȣме магїстрȣ. Ши кȣ Сѫрбїи авѣ сфадѫ шї-и бирȣи. Дечи, дȣпѫ че бѫтȣ Цимисхи Рȣсїи, елȣ се скȣлѫ Свѣтъславь, домнȣл рȣсескь, кȣ ѡщи мари ши бѫтȣ пре Шкѣи, де-и плекѫ сȣпть сине. Дечи шезиндь ел ꙟ Дрѫсторь, ель вени Цимисхи, ши се ловирѫ де фацѫ кȣ Рȣсїи; бирȣирѫ шї-и гонирѫ пѫнѫ-и скоасерѫ деи цара Шкѣилоръ. Аша ера Цимисхи, бѫрбать бȣнь ши воиникъ. Ши домни 6 ани.

81. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ ВАСИЛЇЕ, ФЇЮЛ ЛȢИ РОМАН.

395

Пѫнѫ кѫндь ꙟпѫрѫци Фока ши Цимисхи, еи крескȣрѫ воиничи Василїе ши Костантинъ, ꙟ ȣршеникъ нѫскȣцїи, фечорїи лȣи Романъ ꙟпѫрать. Дѣчїи шезȣ Василїе ꙟ скаȣи ши се арѫтѫ ꙟпѫрать столȣрелоръ; дечи Василїе ꙟтрȣ тоть се невоиѧ сѫ-ш самене мошȣ-сѫȣ, Македонѣнȣлȣи. Къ гȣстѫриле нȣ ле ꙗбїѧ фѫрѫ врѣме, ниче-ш да вїецїеи ѡдихнѫ, че пȣрта арме грѣле ꙟ тоть часȣл пре-

жȣрь ель, ши павецеле (sic), конфȣреле, сеџателе, сȣлицеле, ꙟатошеле ши тоате армеле лȣи ера маи драџи декъть мѣсе тиисе, пиине де веселїе ши де винь дȣлче; сȣнетеле армелорь ши ръсȣнȣл коарделор де аркь маи юбїѧ декѫть глас де алъȣте. Мȣлте ръзбоае аȣ фъкȣть Василіе ши мȣлте църъ аȣ бирȣить, ши мȣлци връжмаши аȣ пȣс сȣпть сабїѧ лȣи ши іаȣ плекать: Сръбїи, Арбѫнашїи, Фрънчїи, Иверїи, Къръниманїи; ши пре Шкѣи и смери кȣ тотȣл ши ле слъби пȣтѣрѧ, къ принсе ла ръзбою вїи 15.000, фъръ кѫци перисе, шї-и орби пре тоци, нȣмаи че лъсѫ дентр-о сȣтѫ ȣнȣл кȣ ȣн окю ка съ трагѫ пре алалци ꙟ цара лорь: къте пре 99 орби. Ши скоасе тоате четъциле ши тоате ѡчиинеле че лȣасе маиите де Шкѣи дела Гречи. Ши аȣ домиить Василіе 30 де аии.

82. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ КОСТАНТИНЬ, ФРАТЕЛЕ ЛȢИ ВАСИЛЇЕ.

Мȣри Василіе бѫтрънь, ши шезȣ ꙟ скаȣи фрате-съȣ, Костантинь; че немикѫ нȣ-шь семънѫ фрѫцине-съȣ, че кȣм чинстїѧ Василіе пре чеѧ че ера бърбаци бȣни ши цинѣ каи бȣни ши арме, атъта Костантинь нȣ юбїѧ сȣнете де сабїи ши бȣчиие, сѣмне де ръзбоае, ниче кїѡте де глоате, ниче глас де ѡасте, че нȣмаи че бѣ ши мъꙟка кȣ мȣери фрȣмоасе ши кȣ флȣере ши кȣ алъȣте, жȣкъри ши къитече кȣрвещи де юбосте. Ши ера бѫтрънь ши кърȣнть, ши ера фрикос ши блазнѫ ши препȣиторю. Къ цїїȣ дентрȣ ѡареиние пре Романь, ȣнȣл деꙟ курте, къ-и ва фи пре ȣрмѫ ꙟпърать, дечи-ш дѣде фїе-са Зое дȣп-ѫнсȣл. Ши домии Костантин 2 аии ши 11 лȣии.

83. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢ РОМАНЬ АРГȢРОПОЛСКОЕ.

Романь фȣ ꙟпърать, џинереле лȣи Костантинь, ѡмь прѣ ꙟцелепть, ши авѣ фрика лȣи Дȣмнезеȣ, ши се ꙟвъца пȣрȣрѣ ꙟ сфентеле кърци, ши ста пре рȣгѫ 396 тоатѫ ноаптѣ, ши зидїѧ бесѣречи ꙟтрȣ | лаȣда лȣи Дȣмнезеȣ. Іарѫ ꙟпърѫтѣсеи и ꙟфлȣрїѧ тинерѣцеле ши ѡ догорїѧ похтеле; ведѣ пре Романь кȣ вїацѫ кȣратѫ ши ȣсеби дорминдь д-инса, іарѫ іа ꙟчепȣ а кȣџета ръȣ, къ ера ȣнь воиникь фрȣмос ши кипешȣ, анȣме Михаил деꙟ Пефлагѡи де рȣдѫ, де слѫжїѧ ꙟ кȣрте. Іарѫ Зое фоарте-ль юбїѧ кȣ ръвие ши тремитѣ кȣвиите кȣ пилде, пънѫ къндь съ местекарѫ ȣнȣл кȣ алть депреȣнѫ. Дѣчїи сфътȣирѫ ръȣ пре Романь, дѣчїи токмирѫ пре неще фъкѫтори де ръѡтъци: къндȣ се скѫлда Романь ꙟ бае, ен-л сȣгрȣмарѫ, де мȣри. Ши аȣ домиить Романь 5 аии.

84. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ МИХАИЛ ПЕФЛАГѠН.

Стътȣ Михаил ꙟпърать; ачеста платѫ лȣѡ пентрȣ лȣкрȣ де кȣрвїе, че ель кȣм ера де фрȣмос ши кȣ кипь трȣпескь, аша ера ши сȣфлетескь фрȣмос, къ ꙟцелѣсе деꙟ кътѫ сързчїе се ꙟнълцѫ ꙟпърать. Дечи ера ѡм бȣнь ши смѣрен, шї-и ера милѫ де мишеи, ши мъꙟгѫѧ пре чеѧ че пъцїѧ ръȣ, ниче се гръбїѧ кȣ пїардерѧ ѡмȣлȣи, ши сърачїи и милȣиѧ, преѡцїи чинстїѧ, бесѣречиле ꙟтърїѧ, боіарїи и дъръиѧ, воиничїи и милȣѧ, кȣ дерептȣл зикъндь: ниме нȣ се дȣчѧ дела диись кȣ окїи лъкрѫмоши, саȣ чине-л прѣ рȣга нȣ се врѣ ꙟтоарче мъхнить. Че авѣ ѡ бѫтае рѣ кȣ дȣх некȣрать, дечи пъцїѧ ръȣ де мȣлте ори; къндь се трезвїѧ, ель маи врътос невоиѧ де ста пре рȣгѫ; ши авѣ неще фраци ръи, поркари, вѫкари, не-ꙟцелепци, кȣ нъравь ръȣ, пъкȣрари, дечи ꙟбла невѣиѣще ши ꙟвълȣѧ цара пънѫ че трекȣ ши Михаиль дȣпѫ алалци. Ши домии 7 аии.

85. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ МИХАИЛ КАЛАФАТИНЬ.

Скимбѫ-се домнїѧ ши ла ачеста Михаил, ѡм ръȣ, кȣ минте де витѫ, мъндрȣ, мъниѡс, фъръ сфать; ши ници де ель нещїе тинери, гони пре Зоѧ ꙟпърѫтѣса ши пре Ѳеѡдора ꙟтр-ȣнь ѡстровь, де ле тȣнсе. Дечи се ръдикѫ гълчавѫ маре ꙟтрȣ боѧри ши ꙟ воевози, къ-ш адȣчѧ аминте де пъринцїи Зоеи къть бине аȣ авȣт, ши кȣм ѡ аȣ тȣнсь фъръ вое, дечи цара ꙟпърѫцїеи ѡ сȣгь нещїе небȣни, пъстори де порчи; дечи се ꙟглотирѫ ши се ръдикарѫ спр-иншїи, пънѫ-и скоасерѫ кȣ рȣшине рѣ, ши ѧрѫ адȣсерѫ пре Зоѧ ла скаȣнȣл мошилорȣ-ш де ꙟпърѫцїе. Ши домни Михаил 1 ан.

86. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ КОСТАНТИН МОНАМАХ. 397

Зоѧ ꙟпърѫтѣса пȣрȣрѧ похтїа съ се кѣме манкѫ а фїю нъскȣть ден трȣпȣль еи; дѣчїи се адѫпа ден дои грѫдинари ка ȣнь пометь: ȣнȣл кема Костантинь Монамах, ѡм бȣнь ши воиникь ши прѣмилостивь, дечи-ши пȣсе де-и ера бърбат. Аша се гонѣще бинеле кȣ ръȣл, ка ѡ роатѫ че ꙟмблѫ ꙟпрежȣрь: ши ꙟ сȣс ши ꙟ жос. Ачеста Монамах ла ръзбою нȣ щїѧ ръндȣл, ѧрѫ ла алалте ла тоть ера бȣнь ши ꙟцелепт ши дарникь. Ши ꙟдȣрѫторю ла мишеи, ши четїѧ мȣлть ла скриптȣри. Ши фоарте-л юбїѧ тоци къ жȣдека кȣ дерептȣл пре тоци фъръ фъцѫрїе, ши тоци, ши мишеии де претȣтиндиниѧ мȣлть бине лȣа дентрȣ мъниле лȣи. Ши чине ва врѣ, съ се адеверѣзе а маре крединцѫ че авѣ: бесѣрекѫ прѣ фрȣмоасѫ зиди лȣ свети Геѡргїе, ши алте мȣлте фъчѧ кȣ каладѫ инимѫ кътрѫ дȣмнезеȣ бȣнѫтъци. Че тоть болїѧ де пичоаре; пентрȣ ачѣѧ мȣлци де мȣлте ѡри се ръдика връжмаши спр-инсȣл; че кȣи нȣ ѧсте датѫ де сȣс, ꙟ дешертȣ се испитѣще, къ перирѫ ка прахȣл наинтѣ ȣнȣи вънть. Ѩрѫ пентрȣ маре дерептатѧ лȣи ниме немика нȣ-и пȣтѣ стрика, нȣмаи ачѣ боалѫ че-л досъдїѧ ши-нтрȣ ачѣѧ се свръши. Ши домни 13 ани.

87. ꙟПЪРѪЦЇѦ ѲЕѠДОРЇЕИ ꙟ ȢРШЕНИКЬ НЪСКȢТѪ.

Ръмасе домнїѧ ла Ѳеѡдора, къ Зоѧ, сорȣ-са, мȣрисе маните; ши ера юбѣцѫ ла фїешче бърбать, дечи ѡ цинѧ ȣнь бѫтрѫнь, анȣме Михаил. Ши цинȣ ѧ домнїѧ ꙟнсѫши ȣнь ань; атȣнче се свръширѫ тоци де рȣда лȣ Василїе Македонь.

88. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ МИХАИЛ.

Атȣнче аȣ фость нȣмѫрȣл анилорь 6513 [1005]. Нȣмаи че авȣ Ѳеѡдора рȣдѫ де пре моаше-са, фата лȣ Романь ꙟпърать, сокрȣл лȣ Костантинь, фечорȣл лȣи Львь, де-ль кема Исакїе. Дечи нȣмаи че се кема кȣ нȣмеле Романь ꙟпърать, ѧрѫ пентрȣ къ ера прѣ бѫтрънь ши ера легать жȣрѫмънть ꙟфрикошать Ѳеѡдора, ель пȣрта рындȣл ши кръма [?] Исакїе Комнинь; ера бърбать бȣнь ши кить [?] кȣ ѡщиле, дечи врȣ съ-ль скоацѫ ши ден скаȣнь, ши фȣ сфадѫ маре ꙟтрȣ еи. Дечи-шь пончиша сȣлинцеле Гречи спре Гречи ши-шь ръдика арме пре алте арме, ꙟкъ тоть [ꙟнсъ пре?] тȣтиндинѣ бирȣи Исакїе, ши добѫнди ꙟпърѫцїѧ.

89. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ ИСАКЇЕ КОМНИНЬ. 398

Дечи еши претȣтиндинѧ вѣсте де ꙟпърѫцїѧ лȣ Исакїе Комнинь. Ши домнїѧ ꙟцелепцѣще, че кȣрънд-л ажȣнсерѫ боале грѣле ши-ш дѣде кȣ бȣнѫ врѣре а лȣи

ꙟпърѫціѧ ши авȣціѧ лȣ Костантин Дȣка; елȣ-ши тȣнсе пърȣл ꙟпреȣнѫ кȣ нъравȣл ши принсе віꙗцѫ кълȣгѫрѣскѫ. Ши домни 3 ани.

90. ꙞПЪРѪЦІѦ ЛȢ КОСТАНТИН ДȢКА.

Фȣ Дȣка ꙟпърать ши домніѧ бине, къ ниче се фоарте ꙟнълца, ниче се ꙗрѫ лѫса, че мерцѧ пре кале ꙟпърѫтѣскѫ. Каріи ера бȣни, ей авѣ дела динсȣль чинсте, ꙗрѫ каріи ера рън, ей ера чертаци. Ши авѣ 7 фечори нъскȣци ден доамнѫ-са Єѵдокіѧ, че дȣчѧ грижє д-инса, къ ера тинѫрѫ ши фрȣмоасѫ, дечи се темѣ дȣпѫ моартѣ лȣи къ се ва мърита дȣпѫ алтȣл ши ва наще фечори кȣ алть бърбать. Дечи се сфътȣи съ ѡ скоацѫ дела динсь ши съ дѧ коконіи ла алціи съ-и крѣскѫ ши съ-и ціє; ꙗ щіȣ, дечи се адевери кȣ жȣрѫмѫнть маре къ нȣ се ва мърита дȣпѫ моартѣ лȣи, че-и ва сокоти фечоріи ші-и ва крȣца. Дечи мȣри Дȣка ши ръмасе Єѵдокіѧ кȣ коконіи тинереи, де-и ѡкротіѧ. Че де припѫ се сирипи бȣра трȣпаскѫ ши ръдикѫ фȣртȣнѫ тȣрбȣре де ȣнда похтелор, дечи-ши пȣсе вѣтрилѫ трȣпȣл деспре житіѧ [де спрежиніѧ?] вънть де стъмпѫраре, ꙟ че кипь, вине кȣвънть де ръспȣнде. Єра ȣнь воевод де-л кема Романь Дїѡгень, вѣсель ши мъꙟгѫюѡсь (sic), воинникь ши фрȣмос, де рȣдѫ деꙟ Кападѡкіѧ; ачеста възȣ пре ѡ мȣꙗре цїиндь вистѣреле гречещи кȣ неще кокони тинереи, елȣ се ръдикѫ кȣ ѡщи съ-и ꙗ домніѧ, ши се лови кȣ ѡщиле ꙟпърѫтѣсеи. Ши фȣ бирȣнть Романь ши принсь віȣ, ши-л адȣсерѫ съ-ль мȣнчаскѫ. Дечи-ль възȣ ꙟпърѫтѣса атъта де воинникь, фрȣмос ши кȣвїѡс, нȣ-шь кътȣтѫ съ-шь скȣмпере мъніѧ де пре Романь, ниче-ш гѫндѝ де чель жȣрѫмѫнть ꙟфрикошать, че-ль ши ꙟдрѫци кȣ ръвне; дечи ꙟ локь де темницѫ добънди Роман пать де нȣнтѫ ши, ꙟ локь де легать, соси ꙟпърать. Ши аȣ домнить Дȣка ꙟпреȣнѫ кȣ Єѵдокіѧ 7 ани, ꙗрѫ ꙟсѫши кȣ коконіи 7 ани.

91. ꙞПЪРѪЦІѦ ЛȢИ РОМАНЬ ДЇѠГЕНЬ.

Дѣка се възȣ Романь сосить ꙟтрȣ атъта мъріє де ꙟпърѫціє, мȣлтѫ бърбѫціє аратѫ, къ кȣ мȣлте църи се лȣптѫ ши мȣлте| лимби аȣ бирȣнть; маи връ-
399 тос кȣ Тȣрчіи аȣ авȣть де мȣлте ѡри сфадѫ, ши тотȣ ꙗȣ бѫтȣть, ши фърѫ нȣмър мȣлциме де Тȣрчи аȣ тъꙗть; дечи ле аратѫ ель кътѫ бърбѫціє аȣ Гречіи ши сънть витѣжи ла ръзбою. Че е маи хръбоарѫ ȣръчюнѧ ши пизма, пентрȣ къ ера Романь врътось*. Принсерѫ а фȣци, дѣчіи се спърѣрѫ столȣриле ши фȣ принсь ꙟпъратȣл де Тȣрчи; ши ꙟкѫ фърѫ нъдѣжде домнȣл тȣрческь ертѫ пре ꙟпъратȣл де се дȣсе ла царъ-ши, че нȣ пȣтȣ ꙟкъпѣ, къ маи сръгȣнрѫ де принсерѫ порциле а тȣтȣрорь четъцилорь. Ши аȣ домнить Романь Дїѡгень 3 ани ши 6 лȣни.

92. ꙞПЪРѪЦІѦ ЛȢ МИХАИЛ, ФЇЮЛ ДȢКѪЕИ.

Ꙗтȣнче венисе ла връстѫ Михаил, фечорȣл лȣ Костантинь, ши фȣ ръдикать ꙟпърать; дечи-ш скоасе пре мȣмѫ-са фърѫ воꙗ ей де ѡ тȣнсе кълȣгѫрицѫ; аȣзи ꙗрѫ де Романь къ се ръдикѫ ꙟпърать, дечи тремисе ѡщи ши-л принсе; алть ръȣ нȣ-и фѣче, че-и дѣде четатѣ Єфесȣлȣи кȣ тоть венитȣл. Дечи шедѧ аколѣ де бѣ ши мъꙟка ши-ш ръпоȣса бѫтрънѣцеле пънѫ ла моарте. Ши аȣ домнить Михаил аль Дȣкѫеи 6 ани. Дечи аȣ фост пънѫ ла Михаил, фїюл Дȣкѫеи, 6613 [1105].

* Omisiune o filă de manuscris (f. 137) în ediția lui Hasdeu (n. ed.).

93. [EPILOG LA PARTEA I]

Пънѫ ачичѧ с-аȣ скось дентр-алте кърци словенещи пре лимба ноастрѫ віецииле ши петрѣчериле ꙟпърѫтещи, че аȣ фость де ꙟчепȣтȣл лȣміеи пънѫ ла Михаиль, фечорȣл Дȣкѫеи: атȣнче аȣ фость нȣмърȣл анилор 6613. Че, кȣм нȣ поци ажȣнџе иалтȣл черюлȣи, ниче аджнкȣл пъмѫнтȣлȣи, ниче марџинѣ лȣміеи, ши кȣм нȣ се поть нȣмъра стѣлеле черюлȣи, ниче нѫсипȣл мъріеи, аша нȣ се поате афла адънкȣл скриптȣрилорь; къ ȣнїи де чеи сфинци пъринци лѣтописецъ аȣ скрись де ȣнеле, алцїи де алтеле, ȣнїи пре ȣне локȣри ши де ȣнїи ꙟпъраци аȣ ꙟмȣлцит (sic), алцїи аȣ скрис маи скȣрть, ꙗрѫ ачичѧ с-аȣ адȣнать ка ꙟ скȣрть ши ка ꙟ де тоть. Ши ꙗсте зиса сфинцїеи тале, ѡ, прѣ ꙟцелѣпте пъринте, кѵр Ѳеѡфил, епископȣл де Ръбникь! Йтъ ши еȣ, робȣль сфинцїеи тале, маи микȣль ши маи апои де тоци ши тикълосȣл, кълȣгѫрȣл Моѯа Михаил, кътȣ міȣ (sic) фост цїинца ши ам пречепȣть, еȣ ам невоить де ам скрис. Дечи съ ка[де съ] пȣнем ши нои ѡдихнѫ кондеюлȣи, ка ȣнь тржгъторю вънсла, къ ѡаре|кȣм желȣꙗще чине е пре маре съ вазѫ пристанищіе, ашиши скрїиторюл пъзаще съ вазѫ свръшитȣл. Дечи съ пȣнем ши нои негоцȣл корабїеи ноастре съ стѣ ꙟ вадȣл пъскарилорь. Кындȣ аȣ фъкȣть пъскарїи вад де ѡдихнѫ фȣртȣнацилорь, ел аȣ фость ан 5555, ꙗрѫ кънды ам сосить еȣ ла ачесть вадь, ел аȣ фость нȣмърȣл анилорь 7129 [1620], ꙟ лȣна лȣ септеврїе. 400

Де акмȣ с-аȣ скось дентр-алте извоаде, де ачѣѧш ꙟпърѫцїе.

Дȣпѫ Костантинь, фечорȣл Дȣкѫеи, аȣ домнить Никифорь Ботанїать 3 ани ши жȣмѫтате; Алеѯїе Коминнь 37 де ани; Іѡань, фїюсъȣ, 25 де ани; Маноил, фїю-съȣ, ꙟ ȣршеникь пъскȣть, 37 де ани; Алеѯїе, фїю-съȣ, 3 ани; Андроникь Коминнь 2 ани. Пре ачеста-л принсе Ісакїе Аггельде-ль мȣнчи пънѫ-л ѡмори, шї-и лȣѡ фата де-и фȣ ꙟпърѫтѣсѫ, ши домни 7 ани. Алеѯїе, фрате-съȣ, домни 8 ани. Аȣ фость нȣмърȣл атȣнче 6702 [1194]. Аȣ мȣтать Калыїѡань, домнȣл Шкѣилорь, трȣпȣл лȣи светїи Іѡань Рѵльскїи де л-аȣ дȣс ла четате ꙟ Тръиѡвь. Ісакїе аȣ домнить де преȣнѫ кȣ фїю-съȣ 5 лȣны. Алеѯїе Мȣрцȣфлонь домни 70 де зиле, ши фȣ сфадѫ маре атȣнче ꙟ Цариград, къ се скȣлѫ рȣда лȣи Коминнь, де се чертарѫ кȣ а лȣи Палеѡлогь, ши фȣџи Мȣрцȣфлѡн* ла Веницїѧ де вени кȣ Фрънчїи. Ани 6710 [1202], лȣарѫ Фрънчїи Цариградȣль дела Гречи ши л-аȣ цинȣть 62 де ани, ши де фрика Фрънчилорь поменїѧ Гречїи пре папа ла жрътъвникь; ши авѣ Гречїи атȣнче ши де кътрѫ Шкѣи, къ ле прѫда цара; атȣнче дѣдерѫ мощїиле сфинтеи Винери ꙟ локь де дажде ши алте рындȣри скȣмпе мȣлте. Дечи аȣ ꙟпърѫцить Ѳеѡдорь чел маре ꙟпреȣнѫ кȣ Фрънчїи 18 ани; Іѡань, кȣмнатȣ-съȣ, 32 де ани**. Михаил Палеѡлог скоасе четатѣ дела Фрънчи, ани 6769 [1261], ши аȣ домнить 24 де ани. Андроникь, фїюл лȣи Палеѡлог 30 де ани. Ачеста авѣ ȣи коконь тинерель, анȣме Калыїѡань, дечи се възȣ къ е бѫтрънь ши апроапе де моарте ши нȣ ѫȣ ръмас ниче ȣнь непоть, че кемѫ пре Катакозинȣ де-и зисе: Вези къ морю, ши фїю-міеȣ ꙗсте мик; фїи тȣ ꙟпърать! — дечи-л кȣнȣнѫ кȣ ꙟпърѫцїе денаинтѣ глоателор — ꙗрѫ пре фїюл міеȣ сокотѣще: съ арѫ тръи, ель ва фи къндьва ꙟпърать.

94. ꙟПЪРѪЦЇѦ ЛȢ КАТАКОЗИНȢ.

Стѫтȣ ꙟпърать Катакозинȣ, ани 6804[1296]. Атȣнче, ꙟтр-ачѣѧ [с-аȣ скȣлать] ȣн боꙗрю ѡарекаре Тȣркь, анȣме Ѡтмань, кȣ мȣлци Тȣрчи де аȣ лȣать мȣлте църи деспре ръсѫрить де лѣȣ робить ши лѣȣ придѫдить, пънѫ че ажȣнсерѫ четатѣ Врȣса, ши|мȣри аколо Ѡтмань; шї-и фȣ ꙟ лок фїю-съȣ Ѡркань, ши принсерѫ вадȣл ла Калиполи ши дѣчїѧ фъчѧ ръȣ мȣлть крещинилорь; ꙗрѫ Ката- 401

* În ed. Hasdeu: Мȣцȣрфлин (sic) (n. ed.).

** Lipsește o propoziție în ed. Hasdeu (n. ed.).

козинȣ-и апъра ши нȣ-и лъсѫ съ трѣкѫ марѣ. Атȣнче мȣри ши Ѡркань, шї-и фȣ ꙟ локь Мȣрать, ши фоарте невоиѧ съ трѣкѫ марѣ; ел възȣ Катакозинȣ къ нȣ-и ва пȣтѣ ѡпри, къ се ѡбръширѫ вистѣреле ши храна воиничилорь, дечи порончи ла Алеѯандрȣ, домнȣл Шкѣилорь, ши ла ѡраше, ши ла домнȣл Сръбилорь, ши ла Ȣглешь диспоть, ши ла краюль Блъкашинь, ка съ-и тримице оцри ꙟтр-ажȣторю. Ей нȣ врȣрѫ, че-и ръспȣнсерѫ: апъръ-те кȣм щїи. Катакозинȣ се ꙟтристѫ фоарте, дѣчїи ꙟкѫ маи тремѣсе ши ле зисе: де нȣ-м вецѝ ажȣта акмȣ, апои вои въ вецѝ къи. Ей ръспȣнсерѫ: кънд вор вени Тȣрчїи ла нои, нои не вом апъра. Атȣнче легѫ жȣрѫмънт маре Катакозинȣ кȣ Амȣрат, ши скрисерѫ кърци де адеверит, ка съ нȣ стриче Тȣрчїи Гречилор ниче Рȣмеле, ниче Македонїѧ, ниче алте ѡчине гречещи; ши се фъгѫдȣирѫ Тȣрчїи съ фїе аша, дечи лъсѫ Катакозинȣ вадȣл дела Калиполи Тȣрчилорь.

95. КȢМ АȢ ТРЕКȢТЬ ТȢРЧЇИ МАРѢ, ДЕ АȢ ЛȢАТЬ ꙞПЪРѪЦЇѦ.

Атȣнче ера ан 6834 [1326], кънд трекȣ Амȣрать кȣ Тȣрчїи, ши пȣрчѣсерѫ спре Шкѣи ши фѣчерѫ ꙟтъю ръзбою кȣ Асѣнь, фечорȣл лȣ Алеѯандрȣ, ши пери атȣнче Асѣнь ши мȣлци Шкѣи кȣ динсь. Дечи ꙗрѫ се адȣнарѫ Шкѣии кȣ Михаил, фїюл лȣи Алеѯандрȣ, де се маи ловирѫ; пери ши ачела, ши робирѫ мȣлть нърѡдь фърѫ нȣмѫрь, де-ль дȣсерѫ ла Калиполи. Атȣнче мȣри Катакозинȣ; ши аȣ домнить 25 де ани.

96. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛȢ КАЛЇѠАНЬ.

Соси Калоїѡань ꙟ връстѫ де бърбать ши сȣи ꙟпърѫцїѧ тънѫне-съȣ, лȣи Андроникь, ан 6845 [1337]; ши авѣ Калоїѡань дои фечори, анȣме Андроникь ши Маноиль. Дечи се сфътȣисе Андроникь кȣ Цалапїе ка съ-шь ȣчигѫ пърницїи: Цалапїе пре Мȣрать, ꙗрѫ Андроникь пре Калоїѡань; ꙗрѫ ей щїȣрѫ, дечи-ши ѡрби фечорїи: Мȣрать пре Цалапїе, Калоїѡань пре Андроникь. Ши авѣ вїацѫ бȣнѫ депреȣнѫ Мȣрать кȣ Калоїѡань ши паче. Атȣнче ꙗрѫ се ръдикѫ Мȣрать кȣ Тȣрчїи спре Ȣглешь ши спре Блъкашинь краю; ей стрънсерѫ ѡщи мари сръвещи, ши

402 се ловирѫ де фъциш кȣ Тȣрчїи, ши мȣлть сънџе се върсѫ ꙟтр-амъндоаѡ|ѡщиле. Апои бирȣирѫ Тȣрчїи, ши пери Ȣглешь ши Блъкашинь ла валѣ Марица, ани 6879 [1371], ши лȣарѫ Тȣрчїи плѣнь мȣлть де-ль дȣсерѫ ла Калиполи. Атȣнче ꙟтȣнекѫ соареле ꙟтр-о амїазѫзи, къти се ведѣ стѣлеле. Атȣнче мȣри Алеѯандрȣ, домнȣл Тръновȣлȣи, шї-и фȣ ꙟ локь Шȣшмань; ши тремисе Мȣрать де-и чершȣ пре сорȣ-са; ель де невое ѡ дѣде съ-и фїе доамнѫ. Дѣчїи се скȣлѫ Мȣрать кȣ Тȣрчїи де лȣарѫ Тръновȣл ши алте четъци мȣлте ши цара Шкѣилорь. Елȣ-ши ꙟпърѫцїѧ Калоїѡань ꙟ Цариград; Тȣрчїи кълкарѫ жȣрѫмънтȣл: дечи че добѫндїѧ тоть пȣнѧ ꙟпрежȣрȣл Калиполȣлȣи; лȣарѫ ши Македѡнїѧ кȣ тотȣл. Атȣнче мȣри Калоїѡань ꙟпъратȣл, ани 6880 [1372]; ши домни 35 де ани.

97. ꙞПЪРѪЦЇѦ ЛȢИ МАНОИЛ ПАЛЕѠЛОГ.

Стътȣ ꙟ локь фїю-съȣ Маноиль ꙟпърать. Атȣнче се скȣлѫ мȣлтѫ мȣлциме де Тȣрчи ши ꙟчепȣрѫ а прѫда ши а лȣа църи ши четъци: лȣарѫ ши Амореа ши Драчюл пънѫ ла Далматїѫ ши тоатѫ цара Арбѫнашилорь. Ши ꙟчепȣрѫ а скъдѣ пȣтѣрѧ крещинѣскѫ, кът нȣ авѣ ниме пȣтѣре съ ле стѣ ꙟнаинте. Дѣчїи се дȣсерѫ ши ла Сръби ши фѣчерѫ аколо ръзбою маре, ши мȣлть сънџе с-аȣ връсать, ши мȣлци фърѫ нȣмѫрь аȣ перить. Атȣнче ȣнь воиникь, анȣме Милошь Кобиличь,

витѣзь ши бръбат бꙋнь, дечи мещершꙋгꙋи де се апропїе ши спинтекѫ кꙋ ꙋнь хан-џѣрю пре Мꙋрать-беги, ши аша пери. Пре ачѧ врѣме ꙋчисе ши Шꙋшмань, домнꙋль Шкѣнилорь, пре Дань воевод, домнꙋл рꙋмѫнеськь. Дѣчїи се рѫдикѫ Баıазит-бегь, фечорꙋл лꙋи Мꙋрать, де се ловирѫ кꙋ Лазарь, домнꙋл сръбескь, ши-л бирꙋи де-л ꙋчисе, ши плекѫ цара сръбаскѫ сꙋпть сине съ-и дѣ дажде, ши ле пꙋсе домнь пре Стефань диспоть, ани 6897 [1389]. Дѣчїи се рѫдикѫ Баıазить кꙋ Тꙋрчїи спре Рꙋмѫнии, дечи се ловирѫ кꙋ Мирчѧ воевод, ши фꙋ рѫзбою маре, кътꙋ се ⸱ꙟтꙋнека де нꙋ се ведѣ въздꙋхꙋл де мꙋлцимѣ сѫџѣтелорь, ши май пїердꙋ Баıазить ѡастѣ лꙋи кꙋ totꙋл, ıарѫ пашїи ши воевозїи перирѫ тоци. Ꙟтꙋнче пери Костантинь Драговичь ши Марко Кралевич. Аша де се връса сънџе мꙋлть кътъ ера вънле крꙋнте, дечи се спъре Баıазить ши фꙋџи де трекꙋ Дꙋнѫрѧ. Ши пꙋсе сокотитори пре ла тоате вадꙋриле, ши принсе пре Шꙋшмань, домнꙋл Шкѣнилорь, де-л тъе, ани 6903 [1395]: атꙋнче лꙋарѫ Тꙋрчїи цара Шкѣнилорь кꙋ тотꙋл. 6905 [1397], Жикмонь, краюль ꙋнгꙋрескь, адꙋнѫ тꙋатѫ (sic) търїѧ деспре апꙋс: домнїи, воевозїи, боıарїи, Нѣмцїи ши Фрънчїи, ши пре ꙋскать| ши пре Дꙋнѫре, кътъ нꙋ се ведѣ апа де мꙋлцимѣ корабїилорь, Мирчѧ воевод кꙋ Рꙋмѫнїи; ши дела Манонл Палеѡлогь венирѫ корабїи мꙋлте, плине де воиничи де⸱ꙟ Цариград, ши де⸱ꙟ Венецїѧ 30 де корабїи. Дечи мерџѧ краю (sic) пре ꙋскать ⸱ꙟ жось пре Дꙋнѫре кꙋ хвалѫ маре ши кꙋ ѡщи токмите, ⸱ꙟнлѫтошаци, поленци, ши скрипїѧ де-ц пърѧ къ ръсаре соареле. Ши къндь соси ла четатѣ де Некопое, ель врѣ съ ѧ Некопоѧ, ıарѫ Баıазить стрънсе Тꙋрчїи кꙋ тотꙋл деспре ръсѫрить ши пъзирѫ кꙋрънль де се ловирѫ фъцишꙋ кꙋ чеи деспре апꙋс, ши фꙋ сфадѫ маре ⸱ꙟ мꙋлтѫ врѣме, че ⸱ꙟвенсерѫ Тꙋрчїи пре Ꙋнгꙋри, ıарѫ краю (sic) скъпѫ ⸱ꙟтр-о корабїе. Ꙗрѫ Баıазить ıаꙋ гонить пънѫ ла Дꙋнѫре ши мꙋлци се некарѫ ⸱ꙟ Дꙋнѫре; дечи краю кꙋ кътѫ хвалѫ венисе, кꙋ май маре рꙋшине се ⸱ꙟтоарсе, къ-шь пїердꙋ воиничїи кꙋ тотꙋл ши лъсѫ ѡасе де ѡамени кътъ нꙋ-ши пꙋтѣ ара ѡаменїи пре ачеи кѫмпи. Ꙟнсѫ Баıазить нꙋ ащептѫ, че ⸱ꙟ ани 6906 [1398] съ рѫдикѫ ⸱ꙟ сꙋсь пре Дꙋнѫре спре апꙋс де лꙋа ⸱ꙟпърѫцїи ши принсе ѡчине ши пре Срацимирь ⸱ꙟпърат꙼л, де-ль пꙋсе сꙋпть сине бирникь. Ши мѣрсе ⸱ꙟ цара ꙋнгꙋрѣскѫ де ѡ прѫдѫ ши ѡ арсе пънѫ ла Бꙋда, ши се ⸱ꙟтоарсе кꙋ мꙋлци робы фърѫ нꙋмѫр. Дчѣїи пꙋрчѣсе Баıазить кꙋ Тꙋрчїи спре Цариградь ка съ-ль добѫндѣскѫ, ши тречѧ преи цара гречаскѫ ши ешїѧ Гречїи де и се ⸱ꙟкина; ель нꙋ-и ⸱ꙟвълꙋıа пре ниме. Добънди ши Ѡдриюл, дечи соси ла Цариград: четъцѣнїи се спърѣрѫ кꙋ Манонль ⸱ꙟпърать. Ши тремисе Баıазить ла ⸱ꙟпъратꙋл ка съ-ль ласе съ ⸱ꙟтре ⸱ꙟ четате. Ель нꙋ щїꙋ че ва фаче, че нꙋмаи че тиндѧ мъниле кътрѫ черю ши рꙋга пре Дꙋмнезеꙋ. Ши се сфътꙋи кꙋ кꙋртѧ де-и тремисерѫ дарь скꙋмпь ши черщꙋрѫ паче, къ съ ле дѣ дажде. Ꙗрѫ ель ниче дарꙋриле нꙋ врꙋ съ ле ıа, че зисе къ: ва ⸱ꙟтра ⸱ꙟ четате ши вою лꙋа четатѣ воастрѫ, ıарѫ пре вои въ вою скоате голи, де въ веци дꙋче ꙋнде веци врѣ. Дѣка аꙋзирѫ Гречїи, нꙋмаи че сꙋспина кътрѫ Дꙋмнезеꙋ дентрꙋ адънкꙋл инимїеи лорь. Ши се апропїарѫ Тꙋрчїи де зидꙋл четъцїеи, дечи атъта де лъса съџѧте претꙋтиндинѣ ⸱ꙟ четате, кътъ нꙋ се ведѣ соареле де гросимѣ лорь; ши ꙋнде стрига, елꙋ се ръсꙋна въздꙋхꙋл ка де тꙋнь, че немикѫ нꙋ пꙋтѣ фолоси кꙋ а лѡрь спаимѫ, къ-и ⸱ꙟпрѫщїїѧ пре департе кꙋ пꙋшчиле ши кꙋ съкалъшеле. Дечи се нѫпꙋстирѫ ла Галата, де фъчѧ ши аколо гроазѫ. Ꙗрѫ Баıазить стътꙋ ⸱ꙟтр-ꙋ⸱ꙟ локь ⸱ꙟналть, де възꙋ сфънта Софїе, дечи гръи кътрѫ боıари (sic) лꙋи: аколѣ вою лъкꙋи кꙋ мꙋıарѧ мѣ. Ꙟшиждерѣ тоци боıарїи-ш пикиїѧ локꙋре де лъкꙋить ꙋнде ведѣ весѣречи фрꙋмоасе. Дечи се принсерѫ ⸱ꙟтъю де Галата съ ѡ добѫндѣскѫ, ши пꙋсерѫ тръ| бѫчїе, дечи ⸱ꙟчепꙋрѫ а ѡ бате кꙋ тꙋнꙋри, ши ѡборнѧ зимцїи четъцїеи, аѡрѧ пътрꙋндѧ ши пъреціи; дечи кътъ стрика Тꙋрчїи зꙋа, ноаптѣ зидїѧ Фрънчїи; ши се мира Тꙋрчїи къ ѡ ведѣ демънѣца ⸱ꙟтрѣгѫ. Дечи нꙋ-ш фоарте гъндїѧ, къ-и ⸱ꙟпрочка ши Фрънчїи ден четате кꙋ тꙋнꙋриле де-и делꙋнга департе. Ꙟсѫ ѡ датѫ нъвълирѫ Тꙋрчїи ши ⸱ꙟтрарѫ сꙋпть четате. Ꙟтꙋнче се спърѣрѫ Фрънчїи, че гръбирѫ Гречїи день (sic) Цариград де-и апърарѫ. Дечи

аша ажꙋта ꙋнїи алтора ши се спреженїѧ ꙋнїи пре алцїи де кътрѫ връжмаши, токма 7 ани. Ши ле адꙋчѧ дени Трапезонда ши дени Кафа бꙋкате ши арме ши ажꙋторь, ши де прен тоате ѡстроавеле къте нꙋ ера лꙋате де Тꙋрчи; ши деꙟ Бенецїѧ ꙟкъ венїѧ де ле адꙋчѧ хранѫ. Ши се сꙋиꙗ Гречїи ши Фрънчїи прин тꙋрнꙋриле четъцилорь де-и ꙟпрѫщїѧ пре депарре пре Тꙋрчи кꙋ свинцꙋце, кꙋ сакалъше ши кꙋ тꙋнꙋре. Ши съпарѫ принꙟ пъмѫнт гаꙋрѫ, де ешїѧ ноаптѣ дени четате ши ꙋчидѣ мꙋлци Тꙋрчи. Дечи възꙋ Баꙗзить ꙟтрꙋ атѫта врѣме къ нꙋ-и спорѣще неминкѫ, че нꙋмаи кътꙋ-и пїерь воиничїи, елꙋ се ръдикѫ мъиїѡс ши кꙋ рꙋшине рѣ де се дꙋсе ла локꙋшь. Атꙋнче се скꙋлѫ Темерлѣнь, домнꙋл тътѫръскь, де ръдикѫ оцѝ асꙋпра лꙋ Баꙗзить, ши-л бирꙋи, ши пери Баꙗзить ꙟтр-ачела ръзбою, ани 6910 [1402]. Ꙗрѫ Гречїи дѣдерѫ атꙋнче лаꙋдѫ лꙋи дꙋмнезеꙋ къ-и избѫви де връжмаши. Ꙗрѫ ꙟ локꙋл лꙋ Баꙗзить стътꙋ Цалапїе Мꙋсꙋлманꙋ; ши-и ал 16 ань де домнїѧ лꙋи фꙋ ꙗрнѫ прѣ маре ши рѣ. Ши ани 6917 [1409] мꙋри бꙋнь крещинь ꙟпърать Калоїѡань, непотꙋл лꙋи Маноил ꙟпърать. Пре ачѣѧ врѣме се ръдикѫ Мꙋсїа кꙋ Рꙋмънїи ши кꙋ Шкѣии, ши Стефань диспоть кꙋ Сръбїи, де се дꙋсерѫ ла Цариград съ се ловаскѫ кꙋ Цалапїе, съ добѫндѣскѫ Цариградꙋл. Ши фѣчерѫ ръзбою маре дени афарѫ де четате, ла Космида, ши фꙋ бирꙋить Цалапїе, ши мꙋлци Тꙋрчи перирѫ кꙋ дисꙋл. Ши дꙋпѫ ачѣѧ а(sic) фость ани 6918 [1410], жꙋнге Мꙋсїа пре Бълкань ши пре Лазарь, юлїе 6. Ани 6921 [1413] пꙋрчѣсе Мꙋсїа де добънди Брꙋдо; ши ель ꙟкѫ пери ла Искра ꙟтр-ачела ань, шї-и фꙋ ꙟ локь Мꙋрать. Ани 6926 [1418] [мꙋри] Мирчѣ воевод, домнꙋл рꙋмѫнескь. Ани 6934 [1426], прѫдѫ Мꙋрать цара сръбаскѫ, ши ла анꙋл мꙋри Стефань, домнꙋл сръбескь. Ани 6947 [1439] добѫнди Мꙋрать Смедерова, авгꙋсть 27, ши скоасе пре Григорь ши пре Тома ши принсе Степань, де-и легѫ ши-и бъгѫ ꙟ темницѫ. Ани 6950 [1442], ꙋчисе Ꙗнкꙋл воевод пре Мезить-бегь ꙟ Цара Рꙋмѫнѣскѫ; ши ꙗрѫ, ал доиле ань, с-аꙋ ловить Ꙗнкꙋл воевод кꙋ Тꙋрчїи ꙟ Цара Рꙋмѫнѣскѫ, ла Ꙗловницѫ, шї-и бирꙋи, ши перирѫ атꙋнче Тꙋрчи мꙋлци фърѫ нꙋмѫрь. Атꙋнче се ръдикѫ | Геѡргїе диспоть кꙋ Ꙋнгꙋрїи ши кꙋ Сръбїи, де трекꙋрѫ Дꙋнѫрѣ пре ла Слатинѫ ши бѫтꙋрѫ пре Тꙋрчи, ши лꙋарѫ ꙗрѫш Смедерова Сръбїи. Дѣчїи се скꙋлѫ Таꙋдь-бегь кꙋ Тꙋрчїи, де бѫтꙋ оастѣ сръбѣскѫ ла Сигницѫ. Ани 6953 [1444], се ръдикѫ Блѫдиславь кꙋ оцѝ мари ла Тꙋрчи, де се ловирѫ де фъциш, ши бирꙋирѫ Тꙋрчїи атꙋнче. Дечи пери Блѫдиславь ла Варна. Ани 6956 [1448], пꙋрчѣсе Мꙋрать-бегь кꙋ Тꙋрчїи де се лови кꙋ Тома, домнꙋл Боснеен, ши-л бирꙋирѫ, ши лꙋарѫ атꙋнче Тꙋрчїи Босна; ши ла анꙋл се лови Мꙋрат (sic) кꙋ Ꙗнкꙋл воеводь ла Косова, ши пери Ꙗнкꙋл, дечи добѫндирѫ Тꙋрчїи Косовꙋл; ши-и ал доиле ань мꙋри Мꙋрать-беги ꙟ феврꙋарїе, ꙟ 4 зиле.

98. ДПЪРѪЦЇѦ ЛꙊ МАХМЕТЬ, ФЇЮЛ ЛꙊ МꙊРАТЬ.

Кънрь стътꙋ Махаметь ꙟпърат, ель ера нꙋмѫрꙋл анилорь 6960 [1451]. Дечи адꙋсе тоци Тꙋрчїи де претꙋтиндинѣ ши пꙋрчѣсерѫ мꙋлци фърѫ нꙋмѫрь спре Цариград ка съ-ль добъндѣскѫ; ши аꙋ ѡколить ꙟтъю Галата де ѡ аꙋ бътꙋть, пънѫ че ѡ аꙋ добъндить; ши дѣчїи се легарѫ де Цариград кꙋ тоате мещершꙋгꙋриле лорь ши кꙋ тоате бръбѫцїиле ши пꙋтѣрѧ лорь, ши дꙋпѫ невоинцѫ ши връсаре де сѫнџе еи ꙟкъпꙋрѫ ꙟ Цариград.

99. ДЕ ЦАРИГРАД.

Ани 6961 [1453] добъндѝ Махаметь Цариградꙋл, ꙟ лꙋна лꙋи маи 29, ꙟтр-о зи де винери. Чине аꙋ зидить ꙟтъю Цариградꙋл, елꙋ л-аꙋ кемат Костантинь, мареле ꙟпърать, фїюл Костен ши ал Еленеи. Ши кънрь аꙋ лꙋать Тꙋрчїи Цариградꙋл,

чине аꙋ фость ꙟпърать, ꙗрѫ л-аꙋ кемать Костантинь. Фост-аꙋ дела Ꙗдам пънѫ кънд аꙋ гътить Костантинь Цариградꙋл ани 5836, ꙗрѫ дела нащерѣ лꙋи Христос 318. Деки дела Костантинь че аꙋ зидить четатѣ пънѫ кънд ѡ аꙋ лꙋать Тꙋрчїи, еи аꙋ трекꙋть 1125; ꙗрѫ кънд веирѫ ꙟтъю ла Калиполи, еи аꙋ фость ани 6857 [1359]. Ꙗтꙋнче с-аꙋ ꙟчепꙋть а се дескѫлека цара Молдовеи. Дечи, дѣка лꙋарѫ Тꙋрчїи четатѣ дела Гречи, еи ле тъꙗрѫ ꙟпъратꙋл ши пре тоци боꙗрїи ши тоате капетеле, ши слъби тоатѫ пꙋтѣрѧ гречаскѫ. Дѣчїѧ скрисе Махаметь ꙟ тоате латꙋриле, пре ла краи, пре ла домни, пре ла воевози, де се мѫртꙋриси ꙟпърать, къ пънѫ атꙋнче се кема беги. Дечи де атꙋнче тот се сфъдескь кꙋ тоате църиле ши иꙋ аꙋ ръзбꙋнь, че тоть лѫцеськь де тоате пърциле. Ꙗни 6963 [1455], бътꙋ Махаметь пре Сръби ши ле лꙋѡ ѡ| четате, анꙋме Бръдо, ши Ситница, ши алте четъци ꙟпрежꙋрь; ши дѣчїи пꙋрчѣсе Махаметь ла Белград, ка съ-ль добъндѣскѫ, ши се лови кꙋ Шикꙋл, ши бирꙋи Шикꙋл пре Махаметь, кꙋ кристошїи, дечи се тꙋрнѫ Махаметь рꙋшинать. Дѣчїе тремисе Махаметь ꙋнь пашꙋ, де добънди ꙗрѫ Смедерова ши ѡ четате, анꙋме Ръшава, ши алте четъци мꙋлте. Ꙗни 6969 [1461] трекꙋ Махаметь марѣ ла Ꙗнатолїѧ ши добънди ѡ четате, анꙋме Синопꙋл, ши Трапезондꙋл, ши се бътꙋ кꙋ Юзꙋмь Хасань ши-ль бирꙋи; ши-и аль трейле ань мѣрсе де добънди тоатѫ Босна. Ꙗни 6974 [1466], прѫдѫ Махаметь пре Ꙗрбѫнаши ши мꙋлци тъе; пре Скендира домнꙋл скоасе ден царѫ, ши зиди аколо четате, де ѡ кема Конюх; ши ла анꙋл ꙗрѫ пꙋрчѣсе ла Ꙗрбѫнаши пре алтѫ кале ши прѫдѫ Томорища. Ꙗни 6976 [1468] мѣрсе Махаметь ла Кърънмани ши ле бѫтꙋ ѡ четате, анꙋме Галова; ши алте четъци мꙋлте кърънмънещи добънди, ши Негрипꙋл. Ꙗни 6981 [1473], ръдикъ-се Махаметь кꙋ ощи мари спре Изꙋм-Хасань, ши иꙋ пꙋтꙋ фолоси немикѫ, че-ш пїердꙋ воевозїи ши пашїи ши маи ѡастѣ кꙋ тотꙋл ла валѣ Ефрадꙋлꙋи; аколо пери ши Хасань Мꙋрать, пашꙋл ден Ромaнїѧ. Ꙗни 6983 [1475], тремѣсе Махаметь ощи мари спре Стефань воевод ла Цара Молдовеи, ши перирѫ атꙋнче Тꙋрчи мꙋлци фърѫ нꙋмѫрь. Ши ꙗрѫ, ани 6984 [1476], се скꙋлѫ ꙟсꙋши Махаметь кꙋ ощи мари спре Молдова, ши се ловирѫ де фацѫ ла Валѣ Ꙗлбѫ, ши бирꙋирѫ атꙋнче Тꙋрчїи, дечи фѣчерѫ рꙋꙋ маꙗе Молдовѣнилорь. Ши кꙋ Мисирѣнїи аꙋ фъкꙋть ръзбою, че н-аꙋ избѫндить; ши с-аꙋ бѫтꙋт кꙋ Иверїи. Кънд аꙋ фост ани 6989 [1481], Махаметь аꙋ мꙋрить, ши аꙋ стътꙋть ꙟ локь фїю-съꙋ Баꙗзит. Дечи се скꙋлѫ Баꙗзит ꙟтъю ла Килїѧ ши ла Четатѣ Ꙗлбѫ, де ле лꙋѡ дела Стефань воевод. Ши се дꙋсе ла Ꙗравлѣни ши ла Мисирѣни, че иꙋ фолоси немикѫ, къ-шь пїердꙋ воиничїи ши се ꙟтоарсе рꙋшинать де аколо; вени кꙋ пꙋцини воиничи. Ши кънд фꙋрѫ ани 6997 [1489], ꙗрѫ тремѣсе Баꙗзить ощи прѣ мари пре Мисирѣни ши пре Ꙗравлѣни, ши маи мꙋлци перирѫ. Ши ꙟ Цариградь ꙟкъ се тъмплѫ атꙋнче ꙋнь семнь, къ ꙗтѫ къзꙋ фꙋлцер ден черь, де апринсе прахꙋл чель де пꙋшкѫ, дечи ръсипи касе мꙋлте приꙟ прежꙋрь, ши перирѫ мꙋлци, ши пъмѫнтꙋл ꙟкъ се кꙋтремꙋрѫ, кътъ ꙟпъратꙋл ꙟкъ се спъре къ ва пери атꙋнче.

406

CRONICA LUI MIHAIL MOXA

(Transcriere)

SCARA

[1] De la început pînă aici, titlurile au fost restabilite după text, întrucît prima filă din manuscris lipseşte.

[2] În ms. cuvîntul se repetă.

[3] La fel.

[1] Traducînd mai întîi *Scara*, Moxa n-a observat că e vorba de împărăteasa Teodora (În text, titlul apare corect: *Împărăţiia Theodoriei*...).

[2] De la cap. 93 la 99, numerotarea a fost stabilită după text, întrucît aici epilogul nu e numerotat.

[1.] DE-NCEPUTUL LUMIEEI DENTÎIU 4r

Suflet tinăiubi avuție socotéște și de pururea o pohtéște, iară tu, suflet împărătesc, de pururea însetoșezi cu mentea, ca să afli învățătura cărților și dentr-înse cu dulceață să te | adăpi și întrebi să știi: carii au domnit dentîiu, 4v și pînă unde au ajuns, și cum au împărățit, și cîți ai. Noi vom lua acest greu, să-i și cu préget. Ce darurile tale, iale ne răcoresc sudorile noastre. Mulți se-au nevoit de-au scris aii și i-au chibzuit să spue adevăr, și unul cu alt nu ș-au sămănat. Iată și noi, de cît ne iaste putérea, spunem cu adevăr.

Începutul lu Dumnezeu, ce fu făcătoriu desăvîrșit lumiei: | dentîiu 5r făcu ceriu fără stéle, numai cu cuvîntu-l féce, și-l frîmseță Dumnezeu cu frîmséțea lui. Pămîntul iară era nepod[o]bit, că era coperit cu-ntunérecul. Deci străluci lumină și fugi întunérecul, și se arătă pămîntul. Și trecu zua dentîiu.

A doua zi: Lumină și a doa zi, și făcu și al doile ceriu, și-i puse nume Dumnezeu, cela ce-l féce. Atunce împărți apa, una o sui sus, alta jos, în sînurile pămîntului, și puse | între iale ceriul, ca un păréte vîrtos. 5v

A treia zi: Străluci și a treia zi. Atunce tocmi iazerele și izvoarăle și văile și munții și pietrile, vîrtoapele, codrii, pădurile, dumbrăvile, pomii, erbile, sămănăturile, legumile, florile și toată frîmséțea pămîntului.

A patra zi: Lumină și a patra zi. Începu a pod[o]bi ceriul cu stéle și cu lucéferi, cu soarele și cu luna, de se întrec una cu altă, întru lauda cui | le-au 6r fapt și să cunoască oamenii vremile ailor. Puse pre Cron mai sus, al doile Zevs și al treile Aris, al patrul[e] soarele, de luminează lumiei, al cincile Afrodit, al șasele Ermia, și luna mai jos, și îmblă nepărăsit, după zisa lui Dumnezeu, careași în rîndul ei.

A cincea zi: Deci pînă a cincea zi nu era pre pămînt nice o vită, nice într-apă, nice în văzduh a zbura. Și zise Dumnezeu apelor, de féceră pești de tot féliul, să le fie | sufletul și hrana dentr-apă, și dentr-apă eși rodul 6v paserilor ce zboară, iară den pămînt toate dobitoacele și fierile, gadinele și toate gînganiile, cîte îmblă pre pămînt.

A șasea zi: Féce Dumnezeu raiul, cu toate pométele și cu frumoase mirizmă și cu dulceață desfătată, cu învățătura sfinției lui. Și în mijlocul raiului răssădi Dumnezeu pom de preceput ce iaste bine și rău, și apă curătoare în mijlo|cul raiului, de udă pomeții, și de acolo să împart în patru, de es în 7r lume, anume: Gheon și Nilul și Efratul și Tigr.

Făcu Dumnezeu omul cu mîna lui, de lut, desăvîrșitu-l féce, cu suflet viu, și-i dărui minte slobodă și precepătoare, pre chipul obrazului său, și-l puse să se sălășluiască în Edem, unde e hrană de raiu. Și fu altă lume, lume cu înțelepciune deplină, și-l învăță cu tot binele raiului să se îndulcească, iară de pomul | preceputului să se ferească, nice cu mîna să nu se atingă. 7v

Atunce aduse Dumnezeu către Adam toate vitele și toate fierile și gadinele, cîte îmblă pre pămînt, și toate paserile, cîte zboară de pre pămînt în

sus, de se închinară lu Adam, ca niște robi domnu-său. Și le puse nume Adam tuturora, căriiaș pre podoaba ei; că pînă aciia răotăți hitléne în inima lui nu era.

8r Adurmi Adam somnul cel amar, începătura căderiei, | și se atinse ziditoriul cătră coastele lui și luo os de-i féce soț. Și se deșteptă Adam de o văzu, și-i zise Evva, ce se chiamă viață, iară Adam se chiamă pămînt roșiu.

A șaptea zi: Dumnezeu, deaca săvîrși toate lucrurile bune ale lui, a șaptea zi odihni de toate și le puse lége lor, de le zise: „*O, doi întîiu născuți den pămînt și ai raiului viiatnici, acéstea toate sînt aduse pentru treaba voastră! De* 8v *toate să vă îndulciți de sațiu,* | *numai ce vă feriți de pomul preceputului, că în ceas ce veri mînca, cu amar veți muri; iară de vă veți feri, viața nesăvîrșită fără grije veți moșteni!*" Iară ei se spăreară de cuvînt, și se feriia de acel pom, ca de un vrăjmaș.

Iară diavolul văzu viiața lor într-atîta bine în raiu, ca îngerii, ce nu putu răbda, ce aruncă urgie spr-înșii cu pizmă și-ș află hitleniia lui șarpele ca un vas, de se apropie de aromi pre strămoașa, de-i arătă poamele fru-

9r moase | la vedére și dulci la gustare. Și minți întîiu de-i șopti: „*Mîncați* — zise —, *că veți fi ca Dumnezeu, de veți ști binele și răul!*"

Iară deaca auzi acéstea Evva, numai cît se protivi sfatului șarpelui, ce fu învățat de satana. Deci gustă și déde și lu Adam de mîncă. Iară numai cît se văzură goli, și se rușinară unul de alt. O, [a]marnică neascultare! O, năprasnică cădére! Că învățătura a preaînălțatului Dumnezeu ziditoriul

9v nu [au] ascultat, iară | sfatul celui înger căzut au luat.

De-aciia-și acoperiră rușinea cu frunze și se ascunseră supt desime de turtéle. Iară Dumnezeu știu acéstea și le ponoslui pentru neascultarea lor. Și-i scoase den raiu, de-i pedepsi cu ostenit și cu ghimpi ce împung, și cu trudă, și cu durori să se hrănească, și cu sudori să lucréze pămîntul, și Evva grijă bărbatului-ș și greul născutului să-l poarte. Și-i învăscu în piei de trup,

10r de | lăcuia înaintea raiului, și plîngea nemîngîiat.

De-aciia-ș cunoscu muiarea și născu pre Avel și pre Cain. De atunce intră zavistiia în lume, că se sculă Cain de ucise pre frate-său Avel. De-aciia se înmulțiră oamenii pre pămînt, împreună cu răotățile. Și trăi Adam 230 de ai, iară născu și pre Sith; iară de tot trăi Adam 932.

Sith găsi de numele lui Dumnezeu și puse nume stélelor, și toată filoso-

10v fiia. Și născu pre Enos, și trăi | de tot 912 ai.

Enos născu pre Cainan și trăi 905 ai.

Cainan născu pre Mathusal și trăi 715 ai.

Și Mathusal născu pre Maleleil și trăi 740 ai.

Maleleil născu pre Ared și trăi 895 ai.

Ared născu pre Enoh și trăi 962 ai.

Enoh născu pre Matusal și trăi 690 de ai, și se mută, nu muri.

Matusal născu pre Lameh și trăi 782.

Lameh născu pre Noe și trăi 755 de ai.

Noe, cînd fu de 160 de ai, născu pre Sima și Hama și Afeta.

11r Atunce se împlu lumea de răotăți; uitară pre Dumnezeu, pre cela ce i-au făcut, și se închina soarelui și luniei și stélelor, și se mestecară în lucruri fără de lége.

Numai ce era den ruda lui Sith derept Noe, al doile după Adam, de se feriia de mestecătura cea rea; și mult învăța pre toți să se părăsească de rău, ce nime nu-l asculta. Deci-l învăță Dumnezeu să facă corabie, și o găti. Deci

11v slobozi Dumnezeu sloata ceriului și se vărsară ploi, de aco|periră pămîntul.

Noe întră în corabie cu feciorii și cu nurorile, și trimise Dumnezeu de céle 11v de pre pămînt, de toate vitele și fieri și paseri, de se aciuară cu-nus în corabie. De-aciia înălță apa corabia și ei se mîntuiră, iară alalți toți se necară.

De-nceputul lumiei pînă la potop 2242 de ai.

Cînd stătu plo[a]ia și scăzură apele, eși Noe den corabie cu toate sufletele și dihaniile cîte era în corabie, și iară se déde mulți|me a toate sufletele. 12r

Deci, după potop, Sim născu pre Arfaxad și trăi 500 de ai.

Arfaxad născu pre Cainan și trăi 420 de ai.

Cainan născu pre Salla și trăi 405 ai.

Salla născu pre Ever și trăi 330 de ai.

Ever născu pre Falec și trăi 133 de ai.

Falec născu pre Ragav și trăi 123 de ai. În zilele lu Falec se-au început stîlpul.

2. ÎMPĂRĂȚIIA LUI NEVROD

Că se sculă den ruda lui Sim un om, anume Nevrod, și se puse întîiu domn pre pămînt | și zise că apucă cinstea lui Dumnezeu, de o puse spre el, 12v că iaste Dumnezeu. Și măsură pămîntul și nevoi oamenii să facă [stîlpul]. Deci începură a lucra pînă în 40 de ai; totu-l înălțară, puțin nu ajunse crăgul luniei. Limba le era tot una, și era puși 72 de deregători.

Deci Dumnezeu le văzu nebuniia și osteneala în deșert. De-acii le împărți limbile pre deregători, numai Ever ce-ș ținu limba cu ceata-ș.

De la potop pînă la stîlp 600 de ai. | De-aciia se răsfirară limbile preste 13r toată lumea.

Și, după stîlp, Ragav născu pre Seruh și trăi 135 de ai. Acest Seruh începu întîiu a face dumnezei; deci începură oamenii a se închina bozilor și uitară cu totul pre Dumnezeu. Și se împlu lumea de răotăți și-ș făcea cetăți, carii unde descăleca ocine și țerr[i], carii pre rudă. Den ruda lu Afet, Troian féce Troada; Asurdin, ruda lu Sim, féce Vavilonul, ce se chiamă Asiria; 13v Mesrem, den ruda lui | Ham, féce Misiriul, anume Eghipetul.

3. ÎMPĂRĂȚIIA EGHIPETULUI

Déaca se mulțiră limbile pre pămînt, întîiu se sculă împărățiia de Eghipet și începură a lua bir de pre la alții, și făcea rău mult, războae, jafuri, furtușaguri, curvii, ucideri. Mai rău era că se închina bodzilor; de vrea ijderi cineva ceva pre lume, ei-l făcea că e Dumnezeu și-l scriia icoană de i se închina. Și au ținut împărățiia eghiptténii 1663 de ai.

4. ÎMPĂRĂȚIIA ASIRIILOR

Seruh născu pre Nahor și trăi 137 de ai. 14r

Nahor născu pre Thara și trăi 209 de ai.

Thara născu pre Avram și trăi 200 de ai.

De împărțirea limbilor pînă la Avraam 1072, iară de la Adam pînă la Avraam 3320 de ai.

Avraam, cînd fugi de la Avimeleh, împăratul Eghipetului, întru Asiria, atunce se rădică domnul asiriilor Vil cel mare și tare, de-l avea și-l cinstiia ca pre Dumnezeu; acela dobîndi împărățiia de la eghipténi.

14v Și au ținut împărățiia asirianii | 1300 de ai, pînă la Sardanapal.

5. ÎMPĂRĂȚIIA LU SOSTRIE EGHIPTEAN

Multe țer[i] și bărbați buni aduse Sostrie și purcése de îmblă mai toată lumea și birui; de-aciia nevoiia pre toți să-i dea bir. Tocmai îmblă zéce ai și se întoarse cu multă dobîndă și obori și împărățiia asiriilor. Deaca muri Sostrie, iară crescu împărățiia asiriilor.

Avraam născu pre Iacov; Iacov născu pre Levie; Levie născu pre Catha;
15r Cath născu pre Aram; Aram născu pre Moisi.

Cînd fu Moisi de 85 de ai, atunce scoase pre ruda ovreiască den robiia lu faraon den Eghipet și-i trecu Marea Roșie, cu puterea lu Dumnezeu, pre uscat. Și au trăit în pustie 40 de ai și au mîncat mană sfîntă.

Den anul dentîiu a lui Avraam pînă cînd au eșit ovréii den Eghipet 505 ai, iară de la potop 3689.

După moartea lu Moisi stătu Isus Naviin, și-i băgă Dumnezeu în țara
15v céea ce le făgăduise lu Avram. Și domni 27 de ai; bătrîni, anume judéțe, 23 de ai; Gothonoil, 40 de ai; Strinie, 50 de ai; Methuaod, 80 de ai; Devora și Varac, 20 de ai; Strinie, 20 de ai; Madinee, 7 ai; Ghedeon, 40 de ai; Avimeleh, 6 ai; Thola, 20 de ai; Air, 10 ai; Manite, 18 ai; Eftae, 6 ai; Mon, 7 ai; Elom, 10 ai; Lavdon, 8 ai; Strinie, 40 de ai; Sampson cel tare, 20 de ai; popa Ilia, 20 de ai.

De-nceputul lu Samoil cu Saul pînă la D[a]v[i]d 40 de ai.

16r

6. ÎMPĂRĂȚIIA LUI D[A]VID

Den eșitul izraililor den Eghipet pînă la D[a]v[i]d 630 de ai, iară de la Adam 4456 de ai. Și împărăți D[a]v[i]d 40 de ai.

Solomon era de 12 ai, cînd stătu împărat; și făcu beséreca Sionului și împărăți 40 de ai.

De-acii stătu Rovoam. Atunce se adunară toți izrailii, de-l rugară să le iușuréze mîncăturile ce-i asuprise Solomon. El nu ascultă sfatul bătrînilor,
16v să le ogodească, ce ascultă de | tineri, deci mai rău-i întărîtă.

Iară ei răspunseră: „*Nici tu nu veri domni de acum*". Și-și aléseră pre o slugă a lui Solomon, pre nume Ierovoam, de și-l puseră domn.

Și-l părăsiră 10 rude, numai cît rămase fiiul lui Solomon cu doao rude; și domni 17 ai.

Avia, fiiul lu Rovoam, 6 ai.

Asa, 40 de ai.

Iosafat, 20 de ai. Întru zilele acelora au pror[o]cit Ilie și Ilisei și Mihei.

Ioaram 8 ai.

17r Ozia, 40 de ai. Pre vréme ce împărățiia Ozie, | atunce se rădică, după alți împărați, Senahirem viteazul cu țara Asiriei[1] și cu ruda persilor și cu midénii, cu oaste mare pre Ier[o]s[a]l[i]m. Și huliia pre Dumnezeu cu cuvinte

[1] În ms.: *Asasiriei*.

réle, iară sfinţiia lui trimise înger den cer, de ucise într-o noapte 185 de mii de oştile lu Senahirem, cela ce ocăriia întîiu pre Dumnezeu, apoi fugiia ca un epure, să scape.

Deci după Ozie, el împărăţi Ahav 17 ai.

Gotholia, maica lu Ozie, 7 ai.

Ioas, 1 an.

Amasiia, 29 de ai. 17v

Azariia şi Oziia, 12 ai. În zilele acestora au pror[o]cit Iosie, Amos, Isaia, Ionna, Ioil.

Ioatham împărăţi 16 ai.

Ahaz, 16 ai.

Ezechia, 23 de ai.

Manasia, 18 ai. Acesta au făcut Vizantiia véche şi nevoiia oamenii de se închina idolilor.

Mon, 12 ai.

Iosie, 31 de ai. În zilele acestora au fos[t] pror[o]cit Ieremiia şi Sofonie.

Ioahaz, 3 luni.

Sedechie, 11 ai. Pre acesta-l orbi Navăhodonosor împărat, cînd răsipi Ierosalimul, şi-l duse în Vavilon | cu robii. 18r

De-aciia au împărăţit Navăhodonosor 25 de ai. Şi pentru mîndriia lui-l féce Dumnezeu de au fost porc 7 ai.

Valtazar, fiiul său, 11 ai. Acesta îndrăzni cu vasele beséreciei, de beu cu curvele, şi văzu în vedére că eşi dentr-un păréte o mînă şi scrisese trei cuvinte: „*mani*, *thekel*, *fares*". Daniil pror[o]c le spuse: „*Împărţitoriul au numărat viaţa ta şi ţe-au luat împărăţiia*".

7. ÎMPĂRĂŢIIA LUI CHIR

De-aciia se sculă den Persida | Chir cu unchiu-său Darie Mideanul şi sparseră împărăţiia Vavilonului, şi peri rău Valtasar. 18v

De-aciia stătu împărat mare pre lume Chir şi au împărăţit 30 de ai. Şi slobozi Chir ovréii den robie şi-i lăsă să-ş facă cetate în Ier[o]s[a]lim şi în beséreca Sionului, că se împlură atunce 70 de ai de cînd era robiţi.

După Chir împărăţi Camvis 7 ai.

Darie Istasp, 36 de ai şi multe ostrove şi ţări cu cetăţi dobîndi, şi Anatolia cu | totul. Acesta Darie iară slobozi izrailii la ocine-ş şi le puse mai mare pre Zorovavel, strenepotul lui D[a]v[i]d. Şi purcéseră de cinci ori cîte o mie de mii şi 1000 de popi. 19r

După Darie stătu Xers. Acesta adună oşti mari, pre apă şi pre uscat, de se lovi cu grecii, şi nu folosi nemică, ce se întoarse ruşinat. Şi împărăţi 28 de ai.

Artaxers cu muiarea lui 41 de ai.

Darie Arsihon 4 ai.

Şi alţii s-au orîndit, de s-au mînat de la Chir dentîiu | pînă la Darie, cel bătut de Alexandru, 230 de ai. 19v

Ariavarsam împărăţi 6 ai.

8. ÎMPĂRĂȚIIA LUI ALEXANDRU MACHIDON

De la Adam pînă la Alexandru Machidon 5167 de ai. Acesta obori domniia turcilor și plecă Indiia, Siriia, Finichiia și toți domnii pămîntului și toți vitéjii lumiei, de la răsărit pînă la apus, și s-au plecat lui. Și împărăți de tot 38 de ai și muri otrăvit în Vavilon.

20r Și i se împărți împărățiia în 10 părți: unii | ținea Siriia și Finichiia, alții Răsăritul și alții Apusul.

9. ÎMPĂRĂȚIIA LUI POTOLOMEI EPURE[1]

Pre Eghipet și pre Alexandriia întîiu stătu Potolomei Epure. Acesta se rădică și pridădi supt mîna lui țări multe și pre acéle locuri cu totul, și avu comoară multă. Și împărăți 40 de ai.

Și iubiia și alții să-i chiiame Potolomei. Iară Potolomei Brata, 38 de ai.
20v Acesta nevoi pre ovréi de scoaseră cărțile | lor toate den ovreești grecéște.
Potolomei Everghet, 25 de ai.
Antioh Epifan, 4 ai.
Potolomei Filopator, 25 de ai.
Potolomei, fiiul lui, 20 de ai.
Potolomei Fusco, 17 ai.
Potolomei Alexandru, 10 ai.
Potolomei, frate-său, 8 ai.
Potolomei Dionis, 30 de ai.
Potolomei Patr, 22 de ai.
Cleopatra împărăteasa au ținut împărățiia Eghipetului.

Și s-au mînat de la Potolomei Epifan pînă la Cleopatra 300 de ai. De
21r atunce se lărgiia pre lume | împărățiia Rimului.

Acéstea cum ne fu putérea noi scrisem.

10. ÎMPĂRĂȚIIA TROIANILOR

Să încépem de acum arăta și de împărățiia [r]imlénilor, de-nceputul lor.

Pre vréme ce împărățiia D[a]v[i]d Ier[o]s[a]limul, iară în Troada domniia Priam și avea doamnă, și născură dentr-însă feciori mulți, de-i chema ca vrea.

Iară Priam văzu atunce un vis: păru-i că văzu un tăciune aprins eșind
21v den trupul mueriei lui și déde de o parte vînt de arse cetatea | toată. Și spuse acéstea filosofilor. Ei răspunseră că „ară fi mai bine, ce va naște, să-l arunci în foc".

Iară curund născu, anume Alexandru, cocon fromoșel, și-i fu milă a-l piiarderea, ce-l lepădă într-un cîmp și-l aflară nește păstori, de-l luară și-i puseră nume cum chema acel cîmp, Párie.

Deci, deaca crescu voinic, el fu cunoscut de Priam, deci-l luo la dins, că-i păru că au scăpat de pacoste. Ce ce iaste să fie, nu se poate tréce.

---

[1] Formă confuză față de slavon. пръваго „întîiul" (gen.).

De-aciia fără pesteală Alexandru Parie, elu-ș ucise un frate și pribegi în Spart, unde e țara greciască, la Menelai. Elu-l priimi la dînsul cu cinste și-l ținea ca pre un fecior de domn. Parie văzu pre Elena, muiarea lui Menelai, prea frumoasă și albă. Deci o prea îndrăgi și puse ochii hitléni spr-insa, și așteptă pînă cînd se duse Menelai oareunde. Atunce se sculă Alexandru, deci apucă pre Elena cu toată avuțiia lu Menelai și în|tră în corabie să fugă pre mare la Troada. Iară fortuna-i zmîci, de-i scoase în gura Nilului, la un loc, anume Canovicul. Iară soții lui de greu-l pîrîră cătră Protives, împăratul Eghipetului, și-i spuseră cum au apucat acea muiare, cu bunătatea toată a lu Menelai. Iară Protives i împută cu amar. De-aciia-l goni și opri pre Elena, cu toată avuțiia, pînă va veni domnul său la dînsa. 22r 22v

Deaca se întoarse Menelai den cale și nu-ș găsi muiarea, nice| bunătatea, puse scîrbă mare și-ș dîriia fața și-ș rumpea hainile, cu Darie, socru-său. Și adună grecii toți cei mai mari, și le spuse de patimă și li se rugă foarte ca să se bată cu troianii pentru el. 23r

Ei se jurară toți să-ș pue capetele derept dinsa, și iată mulți se sculară de pren ostrove și de pre uscat, dentru Atina și den Talia, den Ahaia, den Elada și ostrovele cu totul, și vitéji bărbați buni și toți voevozii: Ahilei, Nestor,|Palamid, Patroclei, Devsis, Pilei. 23v

Deci rădicară mulțime spre Troada și trimiseră înainte pre Ahilei cu Palamid să prade uscatul și ostrovele.

Deci, deaca văzură troianii adunate atîta oști de pretutindinea, adunară și ei ajutor: carii și lichianii, misii, frighii și Asia cu totul. Și den cetatea troianilor mai mulți de 50 000 de bărbați buni eșiră, și Ector, feciorul lu P[r]iam crai, și alți mul|ți viteji hrăbori, de se loviră de fățiș cu grecii. Și mult sînge se vărsă, și nice o parte nu birui. 24r

Și se închiseră troianii în Troada, iară grecilor se tîmplă împărechére, că avea Divses vrăjmășie pre Palamid întru ascuns și-l pîrî cătră împăratul cu hitlenșug, că va să pléce oștile supt troiani, iară împăratul crezu și pierdu pre Palamid.

Deaca auzi Ahilei și Thetid și alții voevozi, foarte se întristară și puseră pizmă;|deci nu se nevoia nimenilea la războiu. 24v

Atunce eșiră troianii den cetate și se loviră cu elinii și biruiră, și mulți greci periră, și mult sînge se vărsă, pînă cînd obori Ector pre Patroclei. Atunce văzu Ahalie[1] atîta cădére grecilor, eși ca un leu mînios și spărgea stolure și se lovi cu Ector în nădéjdea troianilor. Deci-l birui, și iară se închiseră în cetate.

Văzu Priam craiu că-i slăbéște putérea, tri|mise la D[a]v[i]d, împăratul ovreesc, de cerșu ajutoriu, ce nu-i déde, că-ș feriia oamenii să nu se méstece cu păgînii. Atunce trimése și la Indiia, de cerșu la Tavtanie ajutoriu, și veniră fără număr mulți. Deci așa le era sfada: aorea biruia grecii pre troiani, aorea troianii pre greci. 25r

Deci au fost oști și războae și vărsare de sînge, pînă tocma în 12 ai, pînă cînd se sfătuiră grecii să-i părăsiască, că săgetă Alexandru Parie, fe|ciorul lu Priam craiu, pre Ahilei, și se întristară. Încă aruncară vraje și li se arătă că cu bărbățiia nu vor putea lua Troada, nici cu sabiia, numai cu hitleniia. 25v

Deci fécer ă un cal de lemn găunos și închiseră într-însul niște bărbați și se fécer ă a se duce: lăsară calul și se ascunseră într-un ostrov.

Troianii eșiră și văzură pristaniștea pustie, numai calul ce aflară. Și

---

[1] Corect: *Ahilei*.

26r întîiu sfătuiră să-l arză sau să-l néce. El | venise atunce vrémea troianilor de perit. Deci-l băgară în cetate și se luară a bea și a mînca și a juca pînă înoptă și adurmiră de greu.

Atunce eșiră cei ascunși den cal și rădicară pară, și văzură grecii. Atunce mérseră și prinseră porțile și întrară în cetate. De-aciia așa dobîndiră grecii Troada. Deci junghea pre voevodzi, pre mai mari, și, cu dereptul zicînd, den 26v bărbați, pînă-n mueri și coconii fără milă era | uciși. Și-i răteza ca cu sécerea spicele necruțat. Și deaca se săturară de jefuit și de tăiat, aprinseră și cetatea, de arse pînă în themelie.

De-aciia se sculă Menelai, după spartul Troadei, de au chinuit pre mare și au rătăcit. Și deaca-și află muiarea Elina în Eghipet, în cetate în Memfa, și avu ospăț de la Preteu împărat. Și s-au mînat de tot 8 ai după răsipitul Troadei, pînă ce au venit Menelai în casă și în Spart.

27r Iată se sfîrși | povéstea de troiani, ca în scurt deplin. N-am scris ca Omir, că el au avut limbă dulce, de au fost drag a podobi povestile.

11. DE ÎNCEPUTUL RIMLÉNILOR

Să începem a scrie de acum tăriia și puterea rumânilor, de unde s-au început și au ținut pămîntul tot și țări.

Deci, după prada Troadei, Enia, ginerele lu Priam craiu, s-au scăpat, sau-l de slobozise oșténii, el se mută cu toată ruda lui, cu cîți scăpase, în țara Veneției.

27v Deci Enea cu cîți notase cu nunsul féce|ră vraje și luară plăzuit, că le zise script: să noate de acolea spre apus, pînă vor sosi la cîmp și le se va umplea masa lor de hrană, acolo să descalece țară, iară unde va muri o vită fugînd de ostenită, acolea să facă cetate; și luară acest plaz.

Deci sosiră la acel cîmp și féceră colibi. Acolo era iarbă, de o chema sélină, multă. Și prînzind ei, unul gustă sélină. De-aciia ș-altul, și ș-altul; atunce stri-28r gară: | „Acum ni se împlu plăzuitul cu mésele".

Deci vrură să facă sfară cu scroafa groasă, iară ia se zmîci den mîna Eniei. El o goni tocma 4 mile, pînă osteni, și scroafa obosi, de căzu, și născură o dată 30 de purcei. Enia înțelése că se vor mulți pre acolo și auzi glas de-i zise să zidească acolea cetate.

Deaca începu a zidi, tîmplă-se de văzu foc dentru acel loc. Și veni un 28v lup den pădure și purta gătejii, de băga în foc, iară un vul|tur bătea cu arepile și aducea vînt de-l ațita. Iară o vulpe hitleană nemeri de-ș uda coada în apă și scutura pre foc, de vrea să-l stingă. Ei-l aprindea, ia stîngea, însă apoi biruiră ei, iară ia fugi.

Deci precepu Enia că cu multe svade și îndelungă vréme ei se vor înălța pre alte limbi. Și zidi cetatea Albă și Lungă ș-altă cetate, anume Leon. Și au avut svadă multă cu domnul latinesc, cu Latin Favno, și Turnos Sa-29r vaitul | și cu alți domni denprejur, și totu-i bătea Enia. Apoi se împăcară și împărțiră loc de țară.

Deaca muri Enia, el stătu domn fiiu-său Ascanie, născut den Creusa, fata lui Priam craiu.

Dup-însul stătu fiiu-său Tever; și era mîndru și viteaz, și muri necat.

De-acii rămaseră doi feciori: Nemitor și Amulie. Nemitor luo domniia, Amulie, avuție. Și se sculă Nemitor de ucise feciorii lu Amulie toți, iară pre

o fată el o puse popă și puse lége: | fétele ce vor fi popi să nu se mărite. Iară ia se amestecase cu oarecine. 29v

Deaca auzi Nemitor că e grea, puse de o păziia, pînă cînd născură doi gémeni. Deci pre densa o băgară în temniță, iară pre coconii-i lepădară cu un cin pre apa Tiveriei, să piară. Iară Dumnezeu-i cruță, că-i găsi un porcariu, anume Festul, și féce bine că-i duse acasă-și, iară muiarea lui, Lupa, născuse un cocon mort, că fu voia lu Dumnezeu. De-aciia-i puse | sugași în loc de feciori. De-aciia le zise nume: Rom și Romil. 30r

Deaca crescură, lor le era viața cu porcarii, de păștea turme și fura. Cu neștiutul stricară turma lu Amulie, ce le era moș, tată mîni-sa. Déci-i prinseră și-i duseră la Amulie.

Elu-i văzu voinici și frumoși și află că-i sîmt nepoți. Și adunară gloate, de scoaseră pre Nemitor den domnie și déderă lu Amulie domniia, iară Amulie déde avuție multă nepoților, de rădicară | oști și dobîndiră multe domnii și țărr[i]. 30v

După acéea zidi Romil cetate prea mare și frumoasă. De la Adam pînă s-au făcut Rimul, 4708 de ai. Și cu glas de bucin ură: să asculte toată lumea de cetatea ce i se puse numele Rim. Deci cîți es de acolea, ei se chiamă rumâni.

12. ÎMPĂRĂȚIIA LU ROMIL, CE AU ÎMPĂRĂȚIT ÎNTÎIU ÎN RIM

Deaca muri moșul lu Romil, Amulie, atunce se rădică împărat Romil și adună oameni mulți denprejur, | de-i băgă să lăcuiască în Rim. Și fu întîiu împărat Rimului Romil. Și-ș tocmi boiari svétnici, tot înțelepți, și multe țărr[i] plecă subt sine. Și împărăți Romil 48 de ai. 31r

Noman Pombilion stătu domn după Romil. Acesta tocmi 12 luni întru an, anume ghenuarie și fevruarie, și alte bunătăți multe ijdări și opri pre oameni să nu se închine bodzilor, ce să se închine lui Dumnezeu celui viu. Noman împărți ocine de|n pămînt oamenilor să se hrănéască. Și împărăți 52 de ai. 31v

Til, 38.

Dup-îns Marchie, 42 de ai.

Tarchinie, 20 de ai. În zilele lu Tarchinie pridădi Alexandru Machedon toată lumea.

După acéea împărăți ginerele lu Tarchinie, Tulie, 44 de ai. De la Romil pînă la Tulie, 204 de ai. Acesta dentîiu-l chema Serbie, iară românéște șerb, că născuse dentr-o roabă.

La acesta, Tulie, aduse o muiare 9 cărți, de avea plăzuiturile Seviliei. El băgă în foc trei dentr-înse și i le plăti. Ia veni iară. El arse ș-alte trei, și iară le plăti, că-i părea că nu-s de treabă. Ia veni și a treia oară. Miră-se de-aciia împăratul, plăti și acéle trei și le arătă vrăjitorilor. 32r

Ei răspunseră că spun de folos cetăției acéle cărți. De-aciia le ținea la cinste.

Acesta împărat vrea să zidească în Rim besérecă și, săpînd temeliia afund în pămînt, aflară un cap de os, de curea sînge cum ară | fi tăiat atunce, și-i era fața caldă, ca de om viu. 32v

Deaca știu un filosof, anume Ersinie, zise: „*Această cetate va fi cap a multe limbi, însă cu spata și cu vărsare de sînge*". Și puseră nume beséreciei

Capitol, și de atunce pînă acum noi chemăm besérecile latinești românéște capiște.

Cetatea Rimului pînă la Tulie au fost supt împărați. Iară pentru că
33r sili un fecior a lui Tulie, luo pre Lucritiia, muiarea lu Colatin,|om de rudă bună, atunce se adunară toți bunii Rimului depreună și sfătuiră să nu mai fie împărați, ce tocmiră în toți ani să-ș pue sfétnici, cum zicem noi județ cu pîrgari, iară grecii ipat, pentru trufa lor.

13. DOMNIIA RIMULUI CEI ORÎNDIȚI

Deaca se scoaseră den Rim muncitorii, mai nainte de alții dobîndi meserére Vrut de la ipat și Colatin.

33r Să spunem puținel de Vrut. Era oarecine în Rim,|anume Marchie, de rudă bună și plin de bunătate. Acestuia aruncă pizmă Tulie, de-l tăe, și pre feciorii, și strînse bunătatea toată la dinsul. Iară un fecior a lu Marchian, anume Vrut, să féce nebun, de scăpă de moarte. Și-l puse Tulie măscărici coconiloru-ș. Vrut, el se chiamă nebun.

Deci petrecea cu feciorii împăratului ca un nebun. Oarecînd Tulie tre-
34r mise feciorii la Delfos, să întrébe de pror[o]ci: „*Carele va | fi împărat?*" Și mergea și Vrut cu nunșii, de veseliia cu măscărnicii pre cale. Și ducea daruri lu Apolon. Iară Vrut împlu un toiag de galbeni, că era găunos, și-l ducea dar. Ei rîdea de darul lui Vrut.

Cînd vrură să iasă, ei întrebară pre Apolon: „*Cine va domni rimlénii?*" Iară lor li se răspunse: „*Cine va săruta mai nainte mumă-sa*". Alții nu înțeléseră, ce numai Vrut, și grăbi de sărută pămîntul, că e maica tuturor./
34v Alții să întrecea să-ș sărute mumînile.

De-acii fu Vrut mai mare Rimului, cu sfatul bătrînilor, și Colatin, iară dup-înșii alții: Casie, Chicherone și Levcole și Catli, Catone și Schipione.

Pombie Magnea să rădică voevod Rimului, cu sfatul lui Iulie, ce fu apoi Chesar. Acesta Pombie multe războae pre mare și pre uscat au făcut și multe țăr[i] au dobîndit. Și-ntr-odată ce au îmblat în oaste, el au dobîndit 1000
35r de | cetăți și 540 de cetăți, tot mari și vestite. Și au domnit 45 de ai. Și s-au mînat de la Tulie pînă la Chesar 464, de au ținut Rimul tot svétnici.

14. ÎMPĂRĂȚIIA LU GAIE CHESAR

Gaie schimbă domniia spre împărăție, că pobedi fără de număr multe limbi și țăr[i], și lărgi tăriia Rimului pînă la marginea pămîntului. Și-ș puse nume Chesar, pentru că era zimislit în trupul maică-sa, și cînd fu aproape
35v de nă|scut, ia muri, și numărară lunile și socotiră că e viu coconul într-însa. Deci o spentecară și scoaseră coconul dentr-însa. Derept acéea-i puseră nume Chesar, ce se zice spentecat.

Deaca muri Gaie Chesar, el stătu în urma lui Sevast Avgust.

15. ÎMPĂRĂȚIIA LU AVGUST CHESAR

Acesta Avgust sparse împărățiia lu Potolomei. Deci de la Adam pînă la Potolomei și pînă se rădică Avgust, 5457 de ai.

Acesta încă iubi să-l chéme Chesar, și main|te de nașterea lui văzu tată-său un vis, că răsări soarele den trupul mueriei lui. Și spuse un filosof, deaca auzi: „*O, ome, împărat a toată lumea veri naște*". 36r

Acesta, dentîiu cînd ședea, a mulți făcea cazne réle. Iară u-nțelept scrise o hîrtie, de o aruncă naintea lu Chesar. În scriptură zicea: „*Părăséște-te de-a muncirea !*"|

De-aciia se dereptă, de foarte socotiia și nu munciia pre nime de grabi, că-l învăță și un filosof, anume An|thinodor, de-i zise: „*O, Sevaste, nu grăbi cu mîniia pre nimenea a lovi, ce mainte cetéște 24 de slove, anume, a, b, v, g*". 36v

Alt nărav încă avea, că lua mueri de la b[ă]rbați, de zăcea cu nunsele. Iară Anthinodor meșterșugui se-l scoață den nărav, că văzu pre un boiarin plîngînd și știu pentru ce plînge și să vaetă. Că-i era zis de Chesar să-ș ducă muiarea la așternutul lui Avgus[t], într-o raclă încuiată.

Anthinodor se cerșu de întră el în locul mu|eriei în secriu, cu sabia goală, și-l duseră la Chesar. Și cînd vru să se culce Chesar, el descue racla. Anthinodor sări cu sabia la Chesar, de multu-l învălui, pînă cîndu se jură că va părăsi acel nărav. De-aciia-l lăsă. 37r

El de-aciia goni de la sine măscărniciile și cinstiia înțelepciunile și cărtularii. Și tocmi lumea toată supt sine, de-i da dajde. Și au împărățit 57 de ai.

16. DE DOMNUL NOSTRU I[SU]S H[RISTO]S

Atunce cînd născu Domnul nostru I[su]s H[risto]s, n-al 40 de ai | de împărățiia lu Avgust, cînd tremisése să scrie lumea toată. De la Adam pînă la H[risto]s 5500 de ai. Și pre ovréi-i domniia Irod. Atunce-i era dată domniia de la Chesar Avgust. 37v

Și fu I[su]s Dumnezeu și om, și făcea ciudese mari și multe, și învăța oamenii cu adevăr, și mulți crezură întru I[su]s, că vindeca toate boalele dentre oameni.

17. ÎMPĂRĂȚIIA LUI TIVERIE CHESAR

După Avgust, el stătu Tiverie Chesar în Rim. Și dentîiu așa-l iubiia boiarii, cît îmbla | și zua și noaptea fără păzitori și fără arme, că de vrea pune vrun voevod sau vrea cinsti cu altă boerie, nu-l mai schimba. 38r

Și spuse și o pildă, că era un om de avea o rană rea și plină de puroi împuțite, și-l mînca muștele. Oarecui-i fu milă d-insul și vru să le gonească. El zise: „*Lasă-le, că sîmt sătule acéstea, de nu mănîncă rău, numai ce ling, iară de vor încăpea niște flămî[n]de, mai rău vor mînca*".

Acéstea grăi Tiverie | de boiari: să fie în vréme multă pre meserére, pînă se satură. Deci mai nu mănîncă rău pre săraci. Așa era dentîiu. Apoi féce bogat rău și pierdea mulți fără vină. 38v

În al 19 an de domniia lui Tiverie, pre I[su]s H[risto]s l-au răstignit ovréii pre cruce și Pilat întru Ier[o]s[a]l[i]m, ș-au arătat moartea și au fost

îngropat. De-aciia au prădat iadul și i-au spart tăriia și au învis a treia zi
39r den moarte. Și, după ce s-au înălțat | la cer prespre 40 de zile, Mariia Magdalina s-au dus tocma la Rim de-au jeluit. Și atîta se mînie Tiverie Chesar, cît au muncit preuții și cărtularii jidovești, mai vîrtos pre Pilat, pînă ce au murit.

Tiverie au domnit 23 de ai.

18. ÎMPĂRĂȚIIA LU GAIE CHESAR

Deaca muri Tiverie, dobîndi steagul Rimului nepotu-său Gaie. Avea viață spurcată și nărav sireap și ucigașu, și siliia féte, și de ruda lui rușina,
39v și | numai ce bea și mînca, cu alăute și cu măscărnicii. Și mulți cu avuție ucise fără de vină, de le lua bunătatea.

Acesta oarecînd văzu tină pre ulița Rimului, deci nevoi pre Uespasian voevodul de o au curățit cu poala lui. Și peri jungheat la războiu.

19. ÎMPĂRĂȚIIA LU CLAVDIE CHESAR

Apucă Clavdie domniia și era blaznă și fricos. Deci cînd veniia cineva la dins, mainte-l cerca să nu fie armă ascunsă.

40r În zilele acestuia | fu foamete mare prespre toată lumea. Și au domnit 13 ai și 9 luni.

20. ÎMPĂRĂȚIIA LU NERON CHESAR

Stătu și Neron, și era fără rușine și plin de curvie. Făcea-ș voia trupului și pre voia pîntecelui, mînca și bea fără rînd, și era tot beat de vin.

Acesta-ș ucise pre mumă-sa și răstigni pre s[ve]ti Petr și tăe capul lu s[ve]ti Pavel ap[o]s[to]l, și mult rău féce celora ce mărturisiia numele lu
40v H[risto]s, că e fiiul | lu Dumnezeu.

Deaca-i văzură rimlénii viața porcească, întinată și împuțită, el era urît tuturor și-l părăsiră, și se spăre, de se junghe însuși. Și au domnit 13 ai.

Iutulie, 8 luni. Și semnă un numărătoriu de stéle ceasul cînd va muri, și fu așa.

Athon, 3 lun[i] și muri ucis de Uespasian[1].

21. ÎMPĂRĂȚIIA LU UESPASIAN CHESAR

Veni rîndul la Uespasian de domnie, că-l alése sfatul și oștile, pentru că
41r era înțelept și bărbat bun | și cu năroc.

Acesta multe împărății au biruit și multă avuție adună, și se întoarse în Rim pre mare, iară pre Tit fiiu-său-l lăsă în Ier[o]s[a]lim cu oști, să-i pléce, că se lepădase de-a firea supt rimléni.

---

[1] Ms.: un Spasian.

Deci s-au închis în cetate mulți ovréi, fără de număr, iară Tit au ocolit cu oștile cetatea și o au bătut doi ai, pînă i-au flămînzit, și au răsipit cetatea și le-au ars beséreca. De-aciia au perit unii de foame, alții u|ciși, tocma o mie de mii, și și-au luat robi 207 de mii. Așa pățiia rău mare și foame, cît unii-ș mînca feciorii, că-i ajunsése atunci pedepsa lu I[su]s, cum zisése că nu se va ținea piatră pe piatră, ca să nu se răsipească cetatea cu beséreca, și lor perire. 41v

Acéstea fură[1], deaca trecură 40 de ai după înălțatul lui H[risto]s în cer. Uespasian au domnit 10 ai și au murit bătrîn.

22. ÎMPĂRĂȚIIA LUI TIT, FIIUL LUI SPAȘIAN

Lăsă-și domniia fiiu-său, lui Tit, om dumnezeesc și prea voinic bun și ogodnic și foarte îndurător și darnic. Și-l iubiia boiarii și toți țăranii de pren toată lumea. 42r

Acesta multă b[ă]rbăție arătă, cît de vrea fi ș-altă lume alăturea, destoinic ar fi fost a o ținea și a o derepta. Și zicea toți: „*Pînă nu vom vedea fața împăratului, să nu ne întoarcem întristați și mîhniți*".

Ce-l apucă moartea mainte de vréme, numai ce do|mni doi ai. 42v

23. ÎMPĂRĂȚIIA LUI DOMENTIAN

Mută-se partea de domnie lui Domentian, pare-ț că nu-ș era frate și dentr-un sînge cu Tit, că pohtiia avuție și aur și argint, de cîrcimăriia veniturile și adăogea vamele, vărsa sînge fără de milă și prăda oamenii.

Acestuia spuse un filosof: cum și cînd va muri, și cine va domni dup-îns. Elu-l chemă aproape de el, de-l întrebă: „*Dară tu, ome, cum și cîndu-ț va fi | sfîrșeniia?*" 43r

El spuse adevăr, iară împăratul vru să-l lase în menciună și zise să-l arză de viu. Și atunceș căzu ploae mare, de stinse focul, și roaseră niște cîini legăturile, de-l slobozîră, și fu cum zise filosoful.

Acest Domentian mult rău făcea celor ce credea în H[risto]s și tremise de aduseră nepoții lui Iacov și ai Iudei, frații lui H[risto]s trupéște, den ruda lui D[a]v[i]d. Și-i întreba de împărăția lui H[risto]s, unde-i și cînd va fi. Ei răspunseră | că va fi la sfîrșeniia veacului, și nu e de pre ceastă lume împărățiia lu H[risto]s. Elu-i lăsă, nu-i mai învălui și porunci să nu mai muncească pre creștini. 43v

Și domni 15 ai; rău fu, rău se sfîrși.

24. ÎMPĂRĂȚIIA LUI NERUE

Cîndu-și déde acesta sufletul cu nevoe, Nerue dup-însul dobîndi domniia. Om bun și m[i]l[o]stiv și nu iubiia strî[m]bătățile, nice slutiia pre nime, ce domni 1 an și patru luni.

---

[1] Ms.: *fără*.

25. ÎMPĂRĂȚIIA LU TRAIAN CHESAR

44r Puse-se în scaun, de împărățiia Traian, voinic și b[ă]rbat, viteaz și răbduriv întru judecată și derept și nefățarnic.

Acesta plecă cerbicea eghipténilor și birui trufa turcilor și în puțină vréme de marginea pămîntului pînă în margini o primblă și toți înălțații supt sabiia Rimului curînd plecă.

Acestuia-i părea rău de ceea ce pățiia rău și-l durea inima de ceea ce boliia, 44v nemérnicii-i miluia, soții-ș i dăruia | și răbda multe hule omenești.

Acesta încă zicea: *„Cade-se împăratului a se asemăna cu răbdarea lui Dumnezeu"*. Deci naintea a toată curtea déde-ș sabiia goală în mîna pîrcălabului și-i zise: *„De vezi că domnesc preste lége, lovéște-mă fără milă cu sabiia, iară de merg pre lége, tu mă cruță"*.

Acesta împărăți 19 ai și 6 luni. Și în zilele lui multu se cutremură pă- 45r mîntul prespre toată lumea, și multe cetăți | s-au răsipit, și mulți oameni au perit.

26. ÎMPĂRĂȚIIA LU ANDRIAN

Traian, elu-ș déde domniia, la moarte, ginere-său, lu Andrian.

Acesta se veseliia cu cărțile ellinești și întreba cuvinte scumpe, și cinstiia pre ceia ce știia carte bine, și-i dăruiia, și-i purta cu nunsul în oaste, și acase, și pre toate drumurile. Și era tuturor prea drag, svétnicilor și gloatelor.

Acesta pre ovréi de totu-i sfîrși și-i pierdu, pentru ce se lepădase de a-și 45v pleca cer|bicea supt jugul Rimului, și le sparse cetățile și le arse casele. Și-i junghea den mic pînă în mare și le pustii țara, iară cetatea Ier[o]s[a]l[i]mului den rădăcină o răsipi. Și iară féce de băgă ellini într-însa să lăcuiască, și-i puse nume Elie cetatea.

Și domni Andrian 21 de ai.

27. ÎMPĂRĂȚIIA LU ANTONIN

Antonin luo cunună de domnie și era om bun pre creștini, unde-i vedea 46r mergînd sara, demăneața | la beséreca de se închină lu H[risto]s, ca și ei bodzilor. El porunci pretutindinea să le dea pace, ca să-ș ție légea; pentru acéea-l chema blagoc[e]stiv.

Și domni 22 de ai.

28. ÎMPĂRĂȚIIA LU MARCO ANTONIN

Și dup-îns stătu Marco domn. Acesta încă era plin de toată înțelepciunea și știința, și avea dar și chip de omenie bună, și-i era dragi înțelepții și cărtularii, și era prea îndurătoriu și darnic.

46v Spuseră că năvăliră vrăj|mași mulți cu oști spre țara Rimului, de o prăda, și nu avea de unde lua bani să rădice oști. Ce scoase toate ferecăturile

împărătești, cîte era de aur și cîte era de argint, scule, mărgăritariu, căftane, stime și veșmentele împărăteseei, la tîrguri le scoase, de cumpăra cui trebuiia, și strînse avuție. Deci rădică oști și obori toți vrăjmașii supt sabiia lui. Și multe talere de aur și de argint aduse | și de alte avuții, și strigă: „*Cine va vrea de voia lui să ia galbeni și să întoarne cé-au cumpărat, noi vom da, iară de nu va vrea, în voia lui să fie*". 47r

Așa era viața acestui împărat bun, că pre săraci cu birurile nu-i asupriia. Și domni 20 de ai. Și pentru că era bun și m[i]l[o]stiv, lui-i fu moartea ca un somn de adurmire.

29. ÎMPĂRĂȚIIA LU COMOD

Miru-mă cum nu-ș arăduce fecior a părinte, că să-i leu, pardos, tigr, toți fac puii mînioși, cum sîmtu | și ei. Dară den om bun cum nu născu bun? Că feciorul lui Marco, Comod, stătu împărat, ce nemică nu-ș semănă la nărav cu tată-său. Că-i era viața cu hlapii și cu curvele, cu bețivii, și-i era gata sabiia a tăiarea în boiari și înțelepții și bunii. 47v

Deci cumu-i fu viața, așa-i fu și moartea, că muri otrăvit. Și domni, doi ai.

30. ÎMPĂRĂȚIIA LUI PERTINAX

Dup-însul stătu Pertinax prea bătrînul. Și domni | u[n] an. 52r[1]

Iulian cumpănă împărățiia, ce nu-i fu folos d-insă, că se sculă Sevir, de-l tăe. Și domni 9 luni.

31. ÎMPĂRĂȚIIA LUI SEVIR Ț[A]R

Acesta Sevir mult au îmblat de-au dobîndit țărr[i] și cetăți, și s-au dus pre apa Nilului foarte mult, deci cîte au găsit, toate le-au luat.

Iani să spunem de Nil, că iase dentr-un munte, ce-l cheamă Atlant, la un loc anume Machenitida, spre apus, aproape de ochian. Și e mai înalt de toate mă|gurile a toată lumea, și nime nu i se poate urca în vîrh, și numai ce i se topéște zăpada în miază-vară. Atunce vine Nilul mare, în luna lu avgust. 52v

Acesta muncă multă și goană punea pre creștini. Atunce se munci și Linonid, tatăl lui Orighin.

Și domni 17 ai. Așa-i era năravul, cînd vrea fi în pace: oarece vrea cugeta de demăneață, de-aciia se osebiia însuși de vrea vorovi de boiari și de mesereri. De-aciia ședea de judeca pînă amia|ză-zi. După acéea încăleca. de se prembla puținel. De-acii prînziia și vrea durmi puținel. Deaca se scula, el se scălda. De-aciia cetiia cărțile grecești și lătinești pînă sara. Iară la praznice mari cheltuială făcea la masă. 53r

[1] Patru file au fost intervertite la legat.

32. ÎMPĂRĂȚIIA LUI DECHEI CHESAR

Stătu și Dechei împărat în Rim. Și rădică goană mare spre creștini, și mulți se munciră pentru H[risto]s, de luară cunună de m[u]c[e]nic. Atunce 53v vru să se muncească și Orighin, ce nu putu | răbda. Ce se lepădă de H[risto]s și rău eretic se féce, că era prea cărtulariu, de scrise hule réle spre H[risto]s și alte îmblături.

Acesta Dechei domni doi ai și muri necat într-o tină, la un războiu.
Gala, doi ai.
Valerian, 15 ai.
Agalian, 9 ai.
Clavdie, 1 an.
Avrilian, 2 ai.
Prov, 6 ai.
Numerian, 2 ai.
Marin, 2 ai.
Andonic Caracal, 8 ai.

33. ÎMPĂRĂȚIIA LUI DIOCLITIAN ȘI A LUI MAXIMIAN

54r Luară steag de domnie Dio|clitian și Maximian. Amîndoi era într-un nărav rău și făcea cumu-i învăța satana: jungheri și ucisături, vărsare de sînge și temnițe, rane, sau ce rău era să nu se facă atunce pre cei ce era creștini! Că se nevoiia den rădăcină să smulgă creștinătatea și de tot să o stingă. Și scrîșniia cu dinții spre turma lui H[risto]s, ca niște cîni turbați, că era 54v curvari, cît nu avea sațiu, și plini de tot răul. Și răi | era, rău se sfîrșiră, că Dioclitian arse ascuns într-o plévniță, iară Maximian-[î]l[1] [îm]plură viermii de viu. Și așa-și lepădară sufletele.

Și au domnit 20 de ai.

34. ÎMPĂRĂȚIIA CONSTEI, TATĂL LU COSTANTIN ÎMPĂRAT

Acesta Consta mainte era ginere lui Maximian, că-i ținea o fată, anume Theod[o]ra. De-acii născu dentr-însa pre Constie, tatăl lui Gal, și a procleatului lu Iulian, cela ce-ș călcă légea.

55r Și împărățiia | Consta Vretania și Galia și Alpa, iară Maxentie ținea atunce Rimul și Italiia. Și împărăți Consta 4 ai.

35. ÎMPĂRĂȚIIA LU COSTANTIN, MARELE ÎMPĂRAT ÎNTÎIU ÎN CREȘTINI

Deaca stătu împărat Costantin, feciorul Costei, născutul den s[ve]taa Elina, pre partea tătîne-său, că atunce se răshirară multe părți împărățiia Rimului. Maxentie luase Rimul, Sevir altă lature, Maximian alta, așișderea Galerie.

---

[1] În ms.: маѯимїаньл'.

Și poronciră rimlénii la Costantin, | ca să-i izbăvască de muncitori. 55v
Atunce rădică oști spr-inșii și-i se arătă crucea den ceriu și fu cuvînt: „*Costantine, cu aceasta veri birui!*" Și féce steagul cu cruce.

De-acii mérse și birui pre toți, și fu însuș împărat întîiu creștinesc. Și abătu de surupă casele idolilor și astupă capiștile unde purta ellinii sfara dracului, și le sfîrși toată spurcăciunea lor. Și deșchise besérecile creștinești, și se lărgi | preste toată lumea ca cu un bucin de aur glasul lui, de la marginea 48r
pămîntului pînă în margini, să răsună cătră credința lui H[risto]s.

De la H[risto]s pînă la Costantin, cînd adună săbor în Nichei, de alése légе creștinească, 318 ai, iară de la Adam 5836 ai.

Costantin dărui pre părintele lui, papa Selevestru, cu cetatea Rimului, și carii vor fi dup-îns. Iară elu-ș féce cetate împărătească Ț[a]rigradul, la Vizantiia, 5852 de ai. Atunce | au aflat Elina crucea lui H[risto]s. 48v

Și au împărățit Costantin 32 de ai și 11 luni. La moartea lui puse domn pre partea Răsăritului al doile fiiu, Costantie, iară pre Consta și Costantin, lor le déde Apusul și Galia; ce se stinseră curînd, o, amar, că se sfădiră adins ei-și.

36[1]. ÎMPĂRĂȚIIA LU COSTANTIE, FECIORUL LU COSTANTIN

Veni toată împărățiia la Costantie, și puse pre nepotu-său Gaie, feciorul lu Costantin, să fie chesar. Deaca-l știu că se | rădică să fie împărat, elu-i 49r
tăe capul, și de-aciia se începu rău.

Și domni Costantie 24 de ai.

37[2]. ÎMPĂRĂȚIIA LUI IULIAN, CĂLCĂTORIU DE LÉGE

Iată stătu și Iulian, fratele lui Gal, cu viață împuțită, porcească, de fu chesar. Și deaca muri frate-său Gal, atunce și se lepădă de Dumnezeu și părăsi légea creștinească. Deci se lepi de dracul și rădică arme și războaie spre H[risto]s.

Deaca auzi aceasta Costandie, de scîrbă elu se războli și muri. | De-acii 49v
stătu împărat Iulian. Atunce ivi veninul amar de la inimă ce avea. Deci huliia pre H[risto]s și zicea că i-au sfîrșit ruda și i-au spart légea moșilor. Și vărsa sînge creștinesc fără milă și-i pierdea cu groznice morți.

Însă ochiul derept[3] nu doarme, ce văzu răotățile lui și nu răbdă îndelung, ce-i tremise sfadă cu turcii. Deci, ducîndu-se el la dînșii, mîniia lu 50r
Dumnezeu-l săgetă pre cale. Și domni | 2 ani.

Iuvian domni 9 lun[i].
Ualentianin, 1 an.
Ual, frate-său, 13 ani.
Gratian și cu Alestin, 3 ani.

---

[1] În ms.: *26*.
[2] În ms.: *27*.
[3] În ms.: д·рєпто.

38. ÎMPĂRĂȚIIA LUI THEODOSIE CELUI MARE

Gratian, pînă era viu, dède domnia despre Răsărit lu Theodosie; el ținea Rimul, ce curundu-l junghiară niște vrăjmași.

Iară Theod[o]sie purcése la Rim. Cînd fu în Solun, avu împutare cu solunénii, deci tăe 15000 de oameni.

Deaca sosi în Rim, toți vrăjmașii lu Gratian i pierdu și déde domniia | Rimului lu Alent, fratele lu Gratian. Ce nu trăi mult, că se rădică oarecine, anume Evghenie, spr-insul. El, de frică, se spînzură.

50v

Iară se rădică Theod[o]sie cu oști spre Evghenie și-l dobîndi, de-l pierdu.

Al doile an den domniia lui Theod[o]sie fu al doile săbor a toată lumea, adunat în Ț[a]rigrad, 150 de părinți.

Theod[o]sie puse în Rim domn pre fiiul său Onorie. Și domni Theod[o]sie 17 ani și muri în Mediolam, unde era Amvrosie arhiep[i]sc[o]pul.

51r

39. ÎMPĂRĂȚIIA LU ARCADIE

Rimul domniia Onorie, iară frate-său Arcadie, Ț[a]rigradul, feciorii lu Theod[o]sie.

Aceștia amîndoi, cînd era coconași, ei învăța carte la s[ve]ti Arsenie și-i certa tată-său, să asculte de dascăl. Ei se lăuda cu rău cînd vor fi împărați. Arsenie fugi de frică la călugărie.

Iară deaca fură ei împărați, cerca pren toată lumea să-l miluiască, și-l aflară. Deci-i scriseră carte, doară e trebuiaște milă, se-i tremiță | și să-i iarte de greșală.

51v

Acesta Arcadie avea o muiare, anume Evdoxiia, foarte rea și lacomă și-ș purta bărbatul cum era voia ei. Și-l nevoi de scoase pre s[ve]ti Ioann Zlat[o]ust den iparhie, pentru că-i învăța pre binele lor, să le fie de sp[ă]senie.

Arcadie domni 14 ani.

40. ÎMPĂRĂȚIIA LUI THEOD[O]SIE CEL MIC

Deaca muri Arcadie, lăsă-și cununa și scaunul fiiu-său, lui[1] Theod[o]sie născut den Evdoxiia. Iară el era tinerel de 7 ani; elu-l învăța soru-sa Polhiriia toată | înțelepciunea. Și nu-i cuteza nimenea, pentru frica lui Izdigherd, domnul turcesc, că-l rugase Arcadie să-i fie priiatin feciorului. Pentru acea tremise un boiarin a lui socotitor și scrise la boiari: „*Carele nu se va pleca, eu voiu veni de voiu fac[e] izbîndă coconului*".

56r

Deci, deaca veni în vîrstă de însurat, soru-sa Polhiriia grijiia să-i afle soț. Era întru Athina un om, anume Leontie, și știa tot numărul stélelor și avea doi fe|ciori și o fată, anume Athina, de era prea frumoasă.

56v

De-aciia, la moartea lui Leontie, el împărți toată avuțiia feciorilor, că era bogat, iară fétei lăsă numai 100 de galbeni și-i zise: „*Socoteaște-ți atîta și frîmsețile!*", că-i cunoștea în stéle ce va fi. Iară frații, după moartea tătîne-său, nice atîta nu-i déderă.

---

[1] În ms.: *loi* (лоп în loc de лоуи).

Ia se sculă cu o mătușe a ei, sor tătîne-său, de se duse în Ț[a]rigrad și-ș plîngea strîmbătatea înaintea | Polhireei. Ia o văzu așa tînără și frumoasă și se miră de înțelepciunea ei, și știu că e fată curată. Și încă nu era creștină, și o déde la Pavlin logofetul, de o boteză și-i puseră numele Evdoxiia.

De-acii féceră nunta și o cununară, de fu împărătéasă. Și născu și o fată, de fu apoi dată de [The]od[o]sie după Valentian, împăratul de Rim.

Să spunem puținel de rimléni, ce li s-au tîmplat.

Era în Rim un boiarin mare, anume Maxim, | și avea o muiare prea frumoasă. Și o prea îndrăgi împăratul și meșterșugui de dobîndi inelul lu Maxim, și-l tremése la muiare-i, de o chemă cu numele lu Maxim. Ia crezu și mérse la așternut. Împăratul o prinse de o rușină. 57v

Deaca auzi Maxim, foarte se mînie și rădică sfadă rea pre împăratul de săvîrșit, i tăiară capul și rușină și împărăteasa. Iară ia de scîrbă tremése la Ghezerih, domnul Andalului, și se sculă cu oști, și veni de luo Rimul | și robi lu Maxim muiarea și fata. 58r

Pînă atunce s-au ținut de rumâni Rimul. De-aciia încăpură uandalii, că stătu împărat Maxim, cela ce féce atunce răzmirița.

Și dup-îns Olevrie.

De-acii Manor.

Dup-îns Glicherie.

De-[a]ci Nepotian și Orest și fiiu-său Romil. Întîiu marea cetate Rimul o au împărățit Romil și apoi iară au împărățit și i-au fost perirea de la Romil.

De-aciia o luară streinii, și toți voevozii, pîrcălabii, nimérnicii fură ple|cați supt andali. 58v

Deci, de-acum iară să îndereptăm pre povéste înainte cum mérge.

Cumu-ș împărățiia Theod[o]sie împreună cu soțu-său, împărăteasa Evdoxiia, veniră și frații ei dentru Athina[1]. Ia le zise: *„De nu mă vreați dosădi, nu aș fi astădzi împărăteasă"*. Și fură puși de împăratul boiari mari.

Ce nice un bine pre lume nu iaste ca să nu se amestece cu scîrba și cu mult amar: soarele-l acoper nuorii, așa și pre bine vrăjmașii. Deci, ce vom să spunem?

Viia bine Theod[o]sie cu împărăteasa, în toate zilele în dezmierdăciune. Deci de năprasnă veni ca un vînt cu vivor urîciunea, că aduse aduse oarecine împăratului un măr prea mare și frumos. El se miră, și-l tremise împărătései. Ia încă se miră, și-l tremise la Pavlin, nașu-său. El nu știuse de măr, că au fost în mîna împăratului, ce i-l duse dar. 59r

Deaca-l văzu, elu-ș prepuse cu gînd rău și tremése atunceș de o chemă și o întrebă: *„Unde e mărul?"* Iară ea se jură că l-au | mîncat. El atunce-i arătă mărul și-i scoase minciuna în față. Deci pre bietul Pavlin i tăe capul atunceși, iară pre împărăteasa o goni de la dins. Ia se duse la Ier[o]s[a]l[i]m și multă milostenie împărți mănăstirilor și mișeilor și se sfîrși acolo. 59v

Acestuia Theod[o]sie i se arătă 7 coconi, den somn adormiți den zilele lu Dechei, ascunși la cetatea Efesului de frica muncilor și au dormit 372 de ani.

Acesta împărat fu a|romit de un scopit, anume Hrisafie, de-ș goni soru-sa de la dins, Polheria, că era om hitlean și rău. Apoi o chemă iarăș împăratul la dins. 60r

Theod[o]sie au domnit 42 de ani.

---

[1] În ms.: *Athana.*

41. ÎMPĂRĂȚIIA LU MARCHIAN

Rămase împărățiia la soru-sa Polhiriia, după moartea lu Theod[o]sie, și era prea înțeleaptă. Deci văzu că nu poate fi Ț[a]rigradul fără împărat, că feciorii lu Theod[o]sie nu trăiră. Deci alése ia pre un om bun, anume Mar-
60v chian, și mainte-l jură că o va lăsa | să-ș ție fetiia, cum s-au făgăduit lui Dumnezeu den tineréțe; atunce-l cunună împărat.

Acest Marchian era de rudă mésera, ce era cu nărav bun și înțelept; deci intrase a sluji în curte. Oarecînd, într-o oaste, eșise cu grecii, că le prăda turcii țara. Elu se războli pre cale, de zăcea într-un sat, la niște oameni, și se înfărtăți cu nunșii.

Deaca se sculă den boală și se duseră la vînat și osteniră gonind, de-acii
61r se culcară să ca doarmă. Și mai na|inte se deșteptă unul, văzu un vultur desupra lui Martian, de-ș tinsése arepile, de-l umbriia. Atunce deșteptă pre frate-său și-i arătă. Pentru acéea cunoscură că semnează că va fi Marchian împărat și-l deșteptară, de-i spuseră cu bucurie. Atunce-l dăruiră cu 300 de galbeni, ca să nu-i uite cînd va veni la împărăție.

Elu se duse la Ț[a]rigrad și se lepi de Aspar, ce era voevod pre toate
61v cétele. Tîmplă-se de se duseră în oaste, să se bată cu Gheezerih,| domnul Andalului. Și fură biruiți și fu Marchian prins viu, și cu alții. De-aci-i ținea în legătură, și văzu și Gheezerih un vultur umbrind cu arepile pre Marchian durmind în legătură. Deci se miră foarte, deci cunoscu că va fi în bine mare, și legă cu nuns jurămînt, de va fi împărat, să fie cu pace cu Gheezerih.

Deci caută: pre cine cruță Dumnezeu, paserile încă-i slujesc și păgînii-l cinstesc.

62r Deci-l tremise cu soții-ș, cu toț[i], | în Ț[a]rigrad și fără zăbavă stătu împărat. Deci chiemă pre Tatian, deci-l puse patrichie și pre Iulie voevod Iliricului, că-i era frați pre cruce și-i făcuse mult bine în sărăcie. Marchian împărățiia, iară Polhiriia zidi beséreca Vlaherna.

Atunce fu al patrul[e] săborul a toată lumea, adunată în Halchindon 630 de părinți.

Și au domnit Marchian 29 de ani și au murit de bătrîn, că era om bun, blînd și mîngîios.

42. ÎMPĂRĂȚIIA MARELUI LEONT

62v Atunce era boiarin mai mare Aspar, de avea o slugă, anume Leont, și era pus pre toată avuțiia lui, să o ție. Deci-l rădică împărat ca să-i pue un fecior a lui chesar, că nu lăsă Dumnezeu pre Aspar să fie împărat, că era arian. Așa se înșelă în nădéjdea înțelepciuneei omenești.

După acéea să apropie Aspar la împăratul cu mare îndrăznire și zise: *„O, împărate, nu se cade cine poartă căftan mohorît, să grăiască menciuni!*
63r *Imple-mi ce-ai făgăduit, de pune | un fecior al mieu să fie chesar!"*

Împăratulu-i grăi: *„Cine poartă căftan mohorît, nu se cade să fie biruit de sluga-ș, ce se asculte sluga de împăratul".*

Acest împărat află comoară multă și rădică oști pre liviani și Gheezerih, și puse voevod pre cumnatu-său Vasilesc oștilor. Și era pre mare și pre uscat ca năsipul de mulți, și bărbați buni și vitéji. Ce fu mai tare și mai putérnic
63v aurul decît mulțimea oștilor, că poate sparge cetăți și a ră|sipi ziduri. Aurul

poate birui războiul, poate piiarde toate bărbățiile, că e segeată lucie și se înfige lesne la inimă de om.

Aurul lu Gheezerih și fu ajutor, și pre ascuns tremise la Vasilesc. Elu se amăgi de dragostea aurului. Deci, cînd fu la războiu, el întîiu începu a fugi. De-acii îndărătnici pre toți a fugi.

Ian căutați, cîte limbi și oști adunate o lucire de aur le birui! Așa se întîmplă grecilor în Livia.

Și domni 17 ani.

43. ÎMPĂRĂȚIIA LUI | LĂV CELUI MIC 64r

Acest Leu nice un fecior nu avea, numai o fată, anume Areadniia, și o mărită după un boiarin, anume Zinon. Deci născu dentr-însă un cocon și-i puseră numele Leont. Acestuia-i déde la moarte moșu-său împărățiia, ce numai ce domni un an.

44. ÎMPĂRĂȚIIA LU ZINON VÎRCOLACUL

Zinon, tatăl său Leont, nu era derept la credință creștinească, ce mulți den turma lu H[risto]s i munciia și păstorii turmeei încă-i slutiia | rău. 64v Și beu și el păharul ce adăpa pre alalți, că-i spuse un cetitoriu de stéle cumu-i va fi sfîrșitul. Deci mulți voinici pierdu den curte. Și domni 17 ani.

45. ÎMPĂRĂȚIIA LU ANASTASIE Ț[A]R

Trecu împărățiia grecească și la Anastasie Ceurul, ce cum era el, așa avea și viață ceură. Că ceură dentîiu-ș strîmb spre eresa lu Evtihie. Deci dentr-însul se scorni negură întunecată și vihor iute pre creștini. Deci începu pre patria[r]și den scaune cu ru|șine a-i scoate, ca nește făcători răi, și goniia pre cei 65r creștini derepți și cu groznice munci-i munciia, și era pretutindinea suspin și plîngeri, și-l blăstăma mulți de față, să împle rău.

Deci oarecînd, durmind el, văzu un vis: un om mare ținînd o hîrtie, de era numele lu Anastasie scris. Și zise cu mînie: „*Bunătățile Ezecheei le văzu Dumnezeu, de-i mai déde viață 15 ani. Iară năravul tău cel rău văzu, deci țe-au tăiat den viață 15 ani*". Și-l | rase den hîrtie. De-acii se foarte mîhni 65v și muri curînd de tunat și de fulger, și fu îngropat.

Prespre puține zile, el strigă se-l dezgroape și se ruga cu omilenie de la inimă. Iară priveghitorii răspunseră că domnéște altul și nu-l descoperiră.

Puțină vréme trecu, fu descoperit și-l găsiră că-ș mînca tot, și pașmagii și mestii, și brațele, ca de striin.

Nu era de tot rău Anastasie, ce era și bun. Că de nu vrea fi întunecat cu acea vîrcolă|cie, de făcea rău pravoslavnicilor, aimentrea el era bun. Că era 66r semnat un lucru rău în țara grecească și rodise o poamă rea și iute, și nu altă, ce era prins un nărav rău de toți oamenii, și de mueri, și de copii, și de toți, cîți se scîrnăvesc și se pișe, pînă în robi și-m mișei.

Pus era să dea bir la anul un florint de argint, cum se zice, 12 aspri derept un om, deci toți, pînă și în coconi, iară derept vită, de toate cîte 6 mangîr[i],

66v de da | în vistieriul împăratului. Iară Anastasie fu rugat de neşte părinţi călugări, de zmulse den rădăcină acea dobîndă împuţită şi de ocară altor ţăr[i].

Anastasie au domnit 27 ani.

46. ÎMPĂRĂŢIIA LU IUSTIAN ÎNTÎIU

Acestuia Iustian se grăiaşte că i-au dat Amantie, un boiarin, avuţie multă, ca să năemească céte de voinici, să rădice împărat pre un fecior a lu Amantie, anume Thecrit. Iară Ustin, cu avuţia altora, dobîndi şi el împă-67r răţiia. Şi era bun şi înţelept, şi scoase eresa den ţara | a maniheilor.

Atunce se creştină Alamundar, domnul turcilor. Mérseră la dins acei eretici manihei, de vrea să-l scoale den credinţa dereaptă la eres, de zicea că au chinuit H[risto]s pre cruce, cu trupul şi cu dumnezeirea. El vru să le arate menciunile, deci puse de-i şopti oarecine la uréche. De-acii se féce mîhnit. Ereticii-l întrebară. Elu le răspunse: „*Veni-m véste că au murit arhangh*[*e*]*l Mihail*". Ei ziseră: „*Nu créde, că nu mor îngerii*". Iar el zise[1]: „*De nu*[2] *mor* 67v *îngerii, nice dumnezeirea* | *n-au chinuit împreună cu trupul*". Ei se duseră ruşinaţi.

Iustian au domnit 9 ai.

47. ÎMPĂRĂŢIIA LUI IUSTINIAN CELUI MARE

Deaca-ş déde Iustian datoriia datornicului şi lipi lutul de ţărînă, el stătu împărat frate-său, Iustinian cel Mare.

Acesta întîiu rădică oşti pre Ghelamer, domnul andalilor, că scrise Indirih la împăratul, de-l rugă şi-i spuse că l-au închis Ghelamer în cetate cu muiarea şi cu feciorii şi i-au luat domniia. Iară împăratul tremése voevod pre 68r Velisarie cu oştile, şi se duse cu mulţime de voinici, de se lovi cu Ghelamer la războiu. Deci-l birui şi-l prinse cu muiarea şi cu feciorii şi-i sparse cetatea, de găsi avuţie multă, fără număr, şi-l duse legat la împăratul, cu toată avuţia lui.

Acesta Velisarie bun bărbat se arătă grecilor: de suliţa lui se spăre Hozroi, domnul turcesc, şi dobîndi Rimul cel bătrîn şi le prinse domnul, de-l duse legat, şi alte multe războae birui. Şi pre împăratul Iustinian den perire-l 68v scoase, | că se rădicase o rudă a lu Anastasie, cu o samă de oameni, pre împăratul, iară Velisarie cuteză ca un leu şi-i birui. Deci tăe atunce 35 de mii de cei vrăjmaşi hitléni şi scăpă împăratul.

De-acii era lăudat de toţi voevod Velisarie. Ce nu plăcu aceasta pizmeei, cumu-şi se grăiaşte: ochiul hitlean şi pizmaşu nu iubéşte binele omului. Celuia ce iaste b[ă]rbat bun şi cutezător la războiu, el sosi pizmeei rob şi bău păharul năpăstiei, că-i tăiară capul.

69r O, pizmă, de înce|put vrăjmaşe, fiară cumplită, tîlhariu, scorpie veninoasă, şarpe muşcătoriu, segeată fără fier, suliţă ascuţită, viaţă fără pace, cît rău faci şi cîţi munceşti!

Acesta împărat zidi besérecă prea mare şi frumoasă, anume s[ve]taa Sofia, şi era creştin bun, miluiia pre mişei şi socotiia cu cinste preuţii şi rugătorii.

---

[1] Propoziţie adăugată cu litere mai mici între rînduri.
[2] Cuvînt adăugat la fel.

Și-n al 26 de ani împărățiia lui fu a toată lumea al cincile săbor adunat în Ț[a]rigrad, 165 de părinți.
Și domni Iustinian cel Mare 39 an[i].

48. ÎMPĂRĂȚIIA LU IUSTIN CEL MIC 69v

Cînd vrea să moară Iustinian, el feciori nu avea, ce-ș déde împărățiia nepotu-său, lu Iustin. Și era om bun și derept, și strîmbătățile nu le iubiia, nice năravurile réle, ce era un suflet curat și un chip frumos, și cuvinte deșarte nu-i plăcea, nice era iubitor la avuție. Și era frumos și blînd, și hitlenșugul nu-l avea; ce era tot bolnav și mai mult împărățiia den pat.

Deci, pentru că nu putea eși des la mișei și la să|raci să-i judece cu dereptul, ei avea asupreală multă și strîmbătăți gréle și mîntuiri réle de către o samă de boiari, că era lacomi și nu se putea sătura, și le era județul tot în plată. Deci era pretutindinea suspini și plîngeri cu lacrămi și țipete. 70r

Deci auzi împăratul de răul lor, ce nu le putea folosi, că-l îngreoia durorile, numai ce le poronciia și li se lăuda și-i îngroziia cu cuvîntul. Ce ei nu gîndiia, cumu-se grăiaște: *„Inima lacomă și iubi|toare la avuție nu se rușinează de față împărătească, nice se téme de Dumnezeu“*. Deci biruise răul pre bine și acoperise strîmbătățile pre dereptăți, iară împăratul suspina și tînjiia. 70v

Însă oarecine den boiari veni înaintea împăratului cu îndrăznire de zise: *„O, împărate, de vere vrea să iai den mînile răului, să izbăvești pre oameni, dă mie sabia! Deci, de voiu tăia nesațiul și lăcomiia și de voiu scoate den rădăcină năravul lacomilor, cinste să aib de la domniia ta, iară de nu, | pre derept să-m tai capul!“* Împăratul atunce-l puse ban mare și-i zise să grijască de dereptate. 71r

De-acii, judecînd el cu dereptul, veni o muiare văduo și se jeluia pentru un postélnic, de era rudă împăratului, cumu i-au luat toată avérea pentru nice o vină. El tremése să-l cheme la judecată; postélnicul nu mérse, ce încă-l înjură.

Atunce féce împăratul ospăț mare boiarilor; tîmplă-se de fu și postélnicul la acea ves[e]lie. Nemeri și banul cel mare, grăi către împăratul: | *„Doară te căești, doamne, de învățătură ce mi-ai*[1] *zis, cu județ derept să fiu, pre carii vor obidi pre cei săraci cu strîmbul, eu să-l cert? Deci iată-ți închin boeriia-mi, că eu nu poci răbda hitlénii și hlapii și nem[i]l[o]stivii a fi în cinstea ta“*. 71v

Iară Iustian răspunse: *„De am eu făcut ceva cu nedereptul, nu-mi veghea voe nemică, ce mă ia den scaun, de-m fă pre deală! Iară de iaste altcineva, de la masă-l scoală și-l judecă cumu ț-am zis!“*

Deaca zise împăratul așa, atun|ceș fu scos postélnicul de la masă cu rușine și-l duse de-l judecă cu muiarea ce-l pîrîia de avuție ce i-au luat. Deci cela ce avea cerbice țapănă și trufă iute și cu limbă ascuțită, elu-se mue ca boul de jug și-i se găsi vina față. Deci zise de-l bătură și-i rase barba și capul și sprîncénele, și-l puseră pre u-măgariu, de-l purtară cu piialea pre toate ulițele cu rușine. 72r

De-acii se spăreară toți și se tăiară lăcomiile și jafurile ca cu briciul, și se făcu | tuturor județ derept. Așa iaste cine are minte slobodă și nu e iubitoriu la avuție, nice fățarnic: nu se téme de cei înalți, nice se rușinează de nimenea. Deci, de veri avea minte curată și viață dereaptă, să nu lăco- 72v

---

[1] În ms.: мїан.

mești la dobîndă hitleană, nu te veri rușina de boiari, nice-ț[i] va fi frică de domni!

Acesta Iustian multe dereptăți au tocmit vieției lumiei, și au tocmit 73r 12 luni. Și-n al șaptelea an | de domniia lui, atunce s-au împlut Paștilor de la învierea lu H[risto]s 532 de ani, iară de la Adam 6065 de ani.

49. ÎMPĂRĂȚIIA LU TIVERIE

Nu avea Iustin feciori, nice féte, ce-ș déde, la moarte, împărățiia lu Tiverie, cu tocmala sfatului și a părinți patriarși. Și era bărbat la oști și cutezătoriu la războiu.

De-aciia-și apăra de toate părțile țara de către vrăjmași, ca un păstor 73v turma. Că se începuse încă den zilele lu Ana|stasie împărat a avea luptare cu șchéii, că luase țara de jos, Diiul și Ohridul. Și Sofiia o dedése împărăteseei lui Iustin și cu mult bine și cu daruri o cinstiia Tiverie, ca pre o maică a lui. Iară ia, cît avea, tot împărțiia mișeilor și zidiia beséreci și tremitea m[i]l[o]stenie pre la mănăstiri.

Tiverie avea o fată, de-acii o déde după Mavrichie; la moarte-ș déde steagul lui Mavrichie. Și domni Tiverie 5 ani.

50. ÎMPĂRĂȚIIA LUI MAVRICHIE

74r Mavrichie, deaca stătu împărat, | elu-ș déde o sor după Filipic, că era b[ă]rbat bun și de multe ori se lupta cu turcii și totu-i bătea. Deci odată-i birui și prinse vii mulți, fără număr, și pre Hozroi, domnul lor, și la mulți se afla cruce sămnată în frunte. Și-i întreba împăratul că: nu-s creștini, pentru ce s-au sămnat cruce în obrazele?

Ei răspunseră: „*Părinții noștri, cînd dobîndiră Anatoliia, fu omor mare, și muriiam numai noi, turcii, iară creștinii nice unul. Atunce ne sămnăm|* 74v *și noi, de scăpăm, iară acum noi vom peri de voi, că vă închinați cruciei*".

Zise și acéstea Hozroi: „*Multă dosadă avem noi de la voi, grecii. Ce va veni vréme de vom dobîndi noi țara voastră și vom domni Răsăritul cu totul 588 de ani, deci veți fi atîta vréme robi turcilor. De-acii se va apropiia acea zi fără sară oamenilor*".

Și iară se sculară turcii cu oști, de-au ajuns pînă la zidul lung, ce zidise 75r Anastasie împărat, den mare pînă la Silivriia, de încătruo veniia șchéii | și tătarii. Mavrichie le tremése dajde și legă cu dînșii pace și se întoarseră.

Oarecine-i spuse că-i va fi perirea de unul ce-i va fi numele Fita. El atunce închise pre Filipic în temniță, cela ce purta greul la războae și-l apăra de către vrăjmași.

Atunce se sculă hagan, domnul sîrbesc, cu oști mari spre greci. Mavrichie tremése cu oștile voevod pre Comentiolan, în locul lu Filipic. Atunce se întunecă soarele și alt semn încă fu, că născu o muiare o fată, ce nice avea ochi, 75v nice mîni, nic[e] | picioare, numai ce avea coadă ca de péște.

Deaca se loviră cu sîrbii de fățișu, Comentiolan[1] pizmiia împăratului și începu a fugi. De-acii periră greci prea mulți și prinseră vii 12 000, și tremise hagan la Mavrichie să-i răscumpere. El nu vru, nice lăsă rudele să-i răscum-

[1] În mss. Коумєнтиωланъ (cu оу în loc de о).

pere, și cerea numai cîte un perper pre unul; hagan să mînie, de-i tăe pre toți.

De-acii veni mîniia lu Dumnezeu spr-insul și-i aruncară pizma toți. Atunce văzu Mavrichie și un vis, că-l pîrîia | mulți oameni înaintea lu H[risto]s și fu întrebat: den doao să-ș iubească muncă, aicea, au nesvîrșit. Elu-și cerșu aicea. Și-i zise glas: *„Dați-l să-l muncească Foca!"* Atunce se deșteptă și scoase pre Filipic den temniță. 76r

Mainte puțin de acea vréme era tremis Foca de străjari să le ceară mirtic, iară împăratulu-i bătu și-i zise: *„Tréceți Dunărea, de vă hrăniți cu prădare!"* Foca se întoarse mînios și pîrî pre împăratul cu amar. Atunce se sculară toate cétele de | rădicară pre Foca împărat. 76v

Deaca știu Mavrichie, suspină și zise: *„Acesta va ca cu séccrea răteza de pre lume pre mine și pre ruda mea toată".* Că se ivi atunce și cea stea comit, ca o sabie. Deci vru să fugă. Ce carele poate scăpa denaintea celuia ce le poate toate și-ș scumpără mînia pînă în a patra rudenie de sămînță?

51. ÎMPĂRĂȚIIA FOCĂEI MUNCITORIUL

Deaca stătu Foca împărat și dobîndi scaunul și steagul, atunceși tremeseră de prinseră pe Mavrichie și toț[i] | feciorii și muiarea. De-acii tăe pre toți, pre rînd. Și priviia Mavrichie, suspina și zicea: *„Dereptuți-i județul, Do[a]mne I[su]se!"* Apoi peri și Mavrichie. Și au domnit 20 de ani. 77r

Și fură îngropați toți într-un loc și era scris: *„Eu sînt fata lu Tiverie, împărăteasa lu Mavrichie, maica a mulți coconi, născuți cu bucurie și muriți cu scîrbă. Deci Mavrichie fu vinovat; dară coconii pentru ce-i uciseră fără vină?"*

De-acii se întărîtă Foca spre răo|tăți, că avea năravul dracului, ucigașu, sireap, mînios, gustăreț, bețiv, măreț, mîndru, rău de tot. De-acii da rău mult oamenilor: unii de boiari ardea-i cu foc, pre alții-i junghea, pre alții-i slutiia, mai mulți ucidea și făcea morți groznice și în boiari, și în curténi, și în țărani, sîngele omului-l avea ca o beutură dulce. 77v

De-acii plîngea toți pretutindinea și ruga toț[i] pre Dumnezeu să-i izbăvască den gura leului. Și-i fu | milă lui Dumnezeu, și căută cu ochii cei m[i]l[o]stivi, și văzu răotățile lui, și-i fu milă de jungherea lor. De-aciia aduse județ, ce făcea și el altor. Că nește boiari văzură atîta rău și sînge vărsîndu-se, și fără milă prădați și munciți, și ca un leu beundu-le sîngele, scriseră carte la Iraclie, voevodul den Frighiia, ca să vie. 78r

El rădică oști și purcése; deci se loviră cu Foca, și-l biruiră și fu prins viu muncitoriul. De-acii fu pus | de l-au săgetat în procică, și așa ș-au lepădat sufletul. Și au domnit 8 ani. 78v

52. ÎMPĂRĂȚIIA LU IRACLIE ÎMPĂRAT

Acestuia era nașterea den Capadochiia și de rudă mare și bogat; și era voinic și tare de vîrtute, și cutezătoriu și măestru la războiu; și născu fecior de-i sămăna întru tot, anume Costantin.

În al treile an de domniia lui, eși Hozroi cu mulțime de turci, de luo Palistina cu totul și cetatea Ier[o]s[a]limului, și prădă Asiia toată | și țara grecească, pînă sosiră la Ț[a]rigrad. Și se lăuda că va îngrădi cetatea cu suli- 79r

țele, cu pavezele și cu arcele, și de către mare cu corabiile. Că adusése cu dinsul mideanii, haldianii, asirianii, turcii și tătarii, de-i spărea și-ș rîdea și zicea că nu se vor turna, pînă nu vor dobîndi cetatea.

Deaca văzu Iraclie împărat că nu se va putea bate cu oștile lu Hozroe, că era mulți ca năsipul, el sfătui meșterșug plin de înțelepciune, că aflară | niște măestrii ale lui Arhimid rimleanul, de ijderîse cînd bătea rimlénii de demult pre siracusi. Deci tocmiră niște oglinde și le puseră în zidul cetăției dencătruo ardea soarele naintea corabiilor. De-acii soarele bătea în sticle, de acolea eșiia foc ca fulgerul și le ardea corabiile și pr-inșii. Deci se spăreară și se mutară de pre apă toți.

79v

Iraclie închină cetatea fecioareei și maiceei Domnului, și-ș lăsă fiiu-său. El eși pre ascuns și strî|nse oști mari. Deci se duse în Persida, de le prădă țara și le răsipi cetățile și le arse satele, și le tăia muerile și le ucidea feciorii și le junghea pruncii, pînă mai le pustii țara, și multă comoară adună.

80r

Deaca auzi împăratul Hozroe, lăsă cetatea și se turnă. Deci se timpinară și se loviră de față, și birui Iraclie, și mulți turci periră, și voevozii lu Hozroe și ruda lui cu totul. 6000 de ani era cursul soarelui cînd au îmblat | spata grecească pren țara turcească.

80v

Acestea s-au tîmplat apoi iară. Cînd era încă Iraclie în Persida, Hozroi adunase denprejur toate țările asupra Ț[a]rigradului, iară în mijlocu se trudiia cetatea, ca o corabie de valure, în mijloc de mare. Și de toate părțile era neprecepuți, însă-i apăra brațul cel tare și nalt, de-ș tinse mîna împreună cu mînie și scorni vînt cu vivor, și porni ploi cu grindine. Cei de pre apă-i necă, iară cei de pre uscat ca un prahu-i | răsipi, iară în cetate cînta: *„Ceea ce ești mai biruitoare decît voinicii Ț[a]rigradului cei de biruire“.*

81r
зрн
vezi]

Iraclie au domnit 31 de ani.

53. ÎMPĂRĂȚIIA LUI COSTANTIN, FIIUL LU IRACLIE

Cerșu-l pămîntul la Iraclie împrumutul și-l déde. Pre urmă-și lăsă împărățiia fiiu-său, lu Costantin. Ce domni numai un an și nu apucă să facă ceva ca să se cunoască, că-l otrăvi maștehu său Martin[1].

54. ÎMPĂRĂȚIIA LU IRACLON, FRĂȚÎNI-SĂU

81v

După Costantin apucă Martin[1] domniia cu fiiu-său Ira|clon, ce puținel le trăi, că luară curînd răscumpărare de la Dumnezeu, pentru că numai ce se arătă rău, lu Iraclon i tăiară nasul, iară lu Martineei limba, și-i scoaseră cu rușine.

55. ÎMPĂRĂȚIIA LU CONSTA, FIIUL LU COSTANTIN

Stătu Consta împărat, nepotul Iracliei, și avea întru inimă dentîiu-și credință rea, că era eretic și învăluiia rău pre pravoslavnici.

Și fu în zilele lui al șasele săbor den toată lumea adunat în Ț[a]rigrad, 170 de părinți sfinți.

---

[1] Martina.

Atunce se | ivi pre lume Mahmet, cela ce au tocmit lége turcilor, și năvălise mulțime de sărăcini la Ț[a]rigrad, ca să-l dobîndească, ce-i bătu Consta și-i goni cu rușine rea. 82r

Acesta vrea să pléce scaunul Ț[a]rigradului supt cetatea Rimului. Ce unde nu va să ajute Dumnezeu, în deșertu se nevoiaște niștine, că beu acolo păharul cumplit de moarte. Și au domnit 17 ai.

56. ÎMPĂRĂȚIIA LU COSTANTIN BĂRBOSUL, FECIORUL CONSTEI

Deaca peri Consta, el se rădică den Sichilia un om, anume Mizi|zia, ce curîndu se svîrși; că se sculă Costantin Bărbosul cu oști spre Sichilia și pre toți vrăjmașii tătîne-său Constei cu dereptul pierdu, împreună cu Mizizia. Acesta, cînd purcése în oaste, era tinerel, iară cînd veni, era bărbos. 82v

În zilele acestuia împărat trecură șchéii Dunărea și luară țară multă de la greci. Acea țară o chema mainte Misia. Și au domnit Costantin 10 ani.

57. ÎMPĂRĂȚIIA LU IUSTINIAN

Duse-se și Costantin de pre | lume după alalți și-ș lăsă împărățiia fiiu-său, lu Iustianin. Ce nu-l iubiia boiarii, nice țăranii, pentru că era rău, vizetlean, sireap, ucigaș, plin de nebunie, nice avea om derept sine, nice sfat întreba de nime, ce se ținea însuși că e prea înțelept. 83r

Pentru acéia-l certă Dumnezeu, că se sculară șchéii, sîrbii și rumânii muntènii, de le luară țara de către Dunăre, tocma pînă la Dracea, și Iustianin încă peri rău. Și au domnit 6 ani.

58. ÎMPĂRĂȚIIA LU LEONTIE Ț[A]R 83v

Că se sculă un boiarin de curte, anume Leontie, și cu alții, noaptea, și prinseră pre Iustianin, de-i tăiară nasul și-l tremiseră în Herson, prespre marea Pontului.

Însă ochiul derept le véde toate. Deci cine ce face, lui face. Că se rădicară neşte tilhari cu turci și cu caraimani, de prăda Africhia și țara pre lîngă mare. El tremése boiarii cu oști, de se loviră o dată cu dinșii și-i biruiră. Turcii încă se mai | înmulțiră. De-acii se loviră ș-altă dată, și biruiră atunce pre greci și le luară o cetate, Carhidonul. Grecii nu putură răbda rușinea și dosada, ce adunară toți mai marii, de sfătuiră și aléseră pre un pribeag, de-l chema Tiverie Apsimar, și-l rădicară împărat. 84r

Leontie au domnit 3 ani.

59. ÎMPĂRĂȚIIA LU TIVERIE APSIMAR

De-acii veni Apsimar și dobîndi Ț[a]rigradul și prinse pre Leontie, de-i tăe nasul și-l băgă în temniță. De-acii fu împărat Apsimar. Ce avea frică | de Iustianin cel cu nasul tăiat, că va veni de-i va lua împărățiia, pentru că-i spunea aceea un numărătoriu de stéle. 84v

Deci tremése la hagan, domnul sîrbesc, și-i făgădui aur mult, ca să-i tremeață capul lu Iustianin. Hagan vrea să-l tremeață legat, iară el, deaca prinse de véste, fugi la domnul șchienesc, la Tervelea. Deci năemi de acolo oști mari și se duse la Ț[a]rigrad și a puțini adeveri sfatul. De-acii găsiră suli-
85r nariul pre unde mergea apa în cetate și meșterșuguiră, | de intrară în cetate.

Tiverie Apsimar au domnit 7 ani.

60. IARĂ ÎMPĂRĂȚIIA LU IUSTINIAN

Deci încăpu Iustinian Cîrnul iară la împărăție și dărui pre domnul șchéilor bine, și se turnă.

De-aciia ce vom spune mainte de năpaste rea ce aducea pre boiari, că le lua întîiu bunătatea toată. De-aci-i lega cu muerile-ș și feții lor, cu fétele, și-i băga prin case-și, de-i ardea cu case cu tot. Și pre alții mulți i junghea
85v ca vitele, și nu numai boiarilor le făcea rău, ce-ș aduse | amente de patimă, cînd era el în Herson.

Deci tremise la dinșii: nice să cruțe bătrîn, nice tînăr, nice muiare, nic[e] babă, nice fată, nice cocon de țiță, ce pre toți să-i piarză și să-i svîrșască. Deci era plîngere și chiote multe atunce hersonénilor, cît covîrșiia pre Vithléem. Și auzi împăratul că li-e milă, de nu-i pierd pre toți, ce încă tremése pre Filipic
86r cu oștile și-l învăță să-i svîrșască cu totul și să le răsipească orașul, | să-l facă țărină de arat.

Oștile văzură năravul lui fără milă și svireap ca de lup, ce bea sînge fără sațiu; deci nu vrură să se împreune întru atîta spurcăciune a lui.

61. ÎMPĂRĂȚIIA LUI FILIP Ț[A]R

Ce rădicară împărat pre Filipic și purcéseră spre Ț[a]rigrad cu corabiile pre mare. Iustianin se spăre, însă eși în tîmpinat, să se lovască cu dinșii pre uscat. Cînd prinse de véste: Filipic mai soséște la Ț[a]rigrad, atunce se
86v tuarse de sîrg la cetate să apuce | scaunul. Cînd sosi, Filipic intra în cetate și prinse porțile, și fără pesteală fu prins Iustinian. Deci, cum făcea el altora, așa i se féce, că fu jungheat, cu fiiu-său Tiverie.

Filipic împărat nu era creștin, ce era eretic și defăima pre légea dereaptă. Ce nu se ascunse de ochiul lui Dumnezeu, că-ș pierdu ochii, împreună cu împărățiia. Și au domnit Filipic 2 ani.

62. ÎMPĂRĂȚIIA LU ARTEMIE Ț[A]R

87r Deaca se tîmplă așa lu Filipic, | curtea se sculă cu svatul împreună, de puseră pre Artemie împărat. Și era iute și îndrăzneț și cărtulariu.

Atunce se tîmplă oaste cu turcii. Deci tremése voinicii toți și boiarii să se ucigă cu turcii. Deaca-i bătură și-i goniră den hotarăle grecești, ei rădicară unpărat pre Theod[o]sie, om blaznă și nu știia rîndul, nice se precepea la războiu.

Artemie, deaca știu, elu se închise în cetatea Nicheiului și lăsă paznic[i] să păzească Ț[a]rigradul. Deaca | veni Theod[o]sie, el puse multă nevoință cu cetățénii și cu mare chin și meșterșug de-abia dobîndi cetatea. Și tremise jurămînt mare și înfricoșat în Nicheiu, la Artemie, că nice un rău nu-i va face, numai să se călugărească. 87v

Și domni Theod[o]sie numai un an.

63. ÎMPĂRĂȚIIA LU LEU ICONOBOREȚ

Acesta Leu, cu numele și cu năravul de leu și cu sufletul de fiară, el era den Isavria, de rudă méseră, și-l găsiră la un puț niște ovréi neguțători și-l cunoscură cu | ale lor măestrii, că va fi împărat. 88r

Deci-l jurară ca să asculte d-inșii, cumu-l vor învăța, cînd va fi împărat. Elu li se făgădui că-i va asculta, și de-acii curînd fu cunoscut de sfatnic[i]. Și sosi voevod răsăritului și-ș află ajutoriu Artavazd, anume un boiarin. De-acii se rădică împărat, iară Theod[o]sie, deaca auzi, el fugi, de-ș lăsă scaunul și cununa muncitoriului și se călugări; deci dobîndi împărățiia de véc[i].

Iară cel cu nărav de leu, fiară | năsilnică, atunce veniră cei procléți de ovréi la cel leu sălbatec și svireap. Deci nice cerșură aur, nic[e] argint, nice boerie de la împăratul, ce-i ziseră așa: „*De vreri să mori de bătrîn în-părăție, iară tu leapădă icoanele den besérecă și rade obrazele de pre ziduri, și opréște oamenii să nu se închine lor*“. 88v

Elu se făgădui, puiul aspideei, nepoților năpîrceei și chemă pre Gherman patriarhul, de vru să-l împreunéze a rău sfatul | lor. Iară părintele nu-i déde nice a grăi, ce-l foarte înfruntă rău, cu sfentele scripturi. Elu-l goni den patrierșie. 89r

O, amar, sculă-se lupul pre păstoriu și intrară lupii în turma lu H[risto]s, de o spărgea și o neca, cum era mai rău! Și sfișiia[1] obrazul lu H[risto]s și a preacuratei maice și a tuturor sfinților și-ș vărsă veninul amar pre toț[i] creștinii cîți se închina sfintelor obraze, de-i munciia și-i răniia, cu multă învățătură a dracului, încă mai | vîrtos pre părinții călugăr[i]. Soțu se féce lu Vartasar, cu réle lucrure ale lui, că covîrșiia pre muncitorii dentîiu. 89v

Iată eu voiu arăta corbului negreala, că era o besérecă aproape de s[ve]ta Sofia și era strînse cărți într-însa trei întunérece și trei mii, și era a toată lumea filosofiĭ într-înse adunate, de le ținea 4 dascali plini de toată înțelepciunea. Și știia filosofiia toată și adîncul scripturilor elinești și creștinești, | și véchea, cu totul. Tuturor arăta și-i lumina cu cuvintele ca soarele, că tocma înșiș[i] împărații nemică nu făcea fără sfatul acelora părinți filosofi. Iară împăratul Leu mult nevoi să-i poată întoarce, să-i fie soți spre răul lui ce făcea, ce mai bine vrea goni vîltur sau vrea prinde stéle. 90r

Deaca văzu că nemica nu va folosi, el aduse gătéje uscate, demprejur de besérecă. Deci arse pre acei sfinți părinți, împreună cu cărțile, în besérecă.| O, amar, leu cu suflet crunt și cu minte de fiară vrăjmașe, cîtă pagubă feceș! Că era acolea, mai scump de toate, un sfitoc minunat de pîntece de șarpe și era într-îns scriptura lui Omir, *Iliada* și *Odisia*. 90v

În zilele acestuia Leu prădară cu mînie țara grecească pînă lîngă Ț[a]rigrad. Și domni acesta Leu cumplit 25 de ani.

---

[1] În ms.: *sfirșiia* (сфрьшїа).

64. ÎMPĂRĂȚIIA LU COSTANTIN CUFURITUL

Rîcăi leul și sări pardos, mai mînios, veșteji măceșul și odrăsli stîlpări
91r mai | înghimpoase, cu poame împuțite și necăcioase! Acesta Costantin, anume Copronim, Cufuritul, născu den năpîrcă șarpe. Deci, cumu-i era numele, Căcacea, așa-i puțiia și viața. O, Doamne, cela ce ești de toate văzătoriu, cum rabzi om fărmăcătoriu și otravnic?

Călcă cu totul légea și implu voia dracului, căce că nu era munci pre lume, elule ijdărîia și slutiia pre creștini, și răsipiia mănăstirile și le lua
91v avuțiile, și rădea sfin|tele obraze de pre beséreci, de scriia cîni și cai și alte gadini, și huliia pre maica preacurata. Că deșertă un ticseu plin de galbeni pre o masă și-l aruncă înaintea a niște părinți și zise: „*Ce e bun de-acmu? Așa e și maica Mariia, așijderea și alte mueri*". Deci și alte multe vrăjmașul defăima.

Ce vom povesti mai mult d-însul? Dentr-un cîne născu un fecior de cîne, deci făcea tot cînéște. Acesta spurcat omori pre s[ve]ti Stefan Novii. Și avu
92r viață îndelungă și nu avea războae cu striinii, ce numai cu capetele legiei creștineșt[i]. Și pre călugări nu iubiia, nice în ochi să-i vază. Acesta arse moștiile sfinteei m[u]c[e]niță Eftimiia: cu oase de vită și de cîne le mesteca și le aprinse.

Și domni 30 de an[i].

65. ÎMPĂRĂȚIIA LU LEU, FIIUL CUFURITULUI

Lepădă-și oarecînd și acesta sufletul, lu Leu, fiiu-său, lăsă-i steagul, și domni 1 an numai.

66. ÎMPĂRĂȚIIA LU COSTANTIN, FIIUL LU LEU, ȘI MAICĂ-SA IRINA

92v Leu trecu curînd den lume. | Irina, soața lui, și fiiu-său, Costantin, născut dentr-însa, lăsă-i împărățiia, însă el era atunce tinerel, deci purta Irina cîrma.

Acesta adună de pretutindinea săbor, al șaptele săbor a toată lumea în Nicheiu, 318 de părinți sfinți. Deci mărăcinii ceia ce dîriia sfintele icoane den rădăcină-i zmulseră și noiră pămîntul țelenit, și aruncară sămînța de pravoslavie, și creștea mare întru inima a buni creștini.

93r Iară | deaca răsăriia mustéață coconului, atunce se apropiară d-însul neşte arumitori hitléni și-l mîglisiră de-ș goni pre mumă-sa împărăteasa de la dinsul, de luo el cîrma de împărăție. De-acii se întoarse în lucrure nepotrébnice și-ș călugări muiarea și se amestecă cu alta. Cum se zice: „*Picătura, de va pica de pururea pre piatră, încă o pătrunde*", așa-și amăgiia pre oameni blazne.

93v Însă se deșteptă ca tîrziu, deaca se sătură de voia lui. Și iarăși chemă | pre mumă-sa, să îndereptéze tocmélele împărătești. Dec[i] petrecea fiiul cu maică-sa în tot binele depreună.

Atunce veniră mulți șchéi, de prăda Rumele, și eși împăratul, de se bătu cu dinșii, și-l biruiră și periră mulți greci și boiari. De-acii se loviră grecii cu arménii, și-i biruiră și prinseră mulți arméni. Și cu aravlénii[1] încă au făcut luptă, și-i biruiră.

Iară Kardan, domnul ș[ch]ienesc, tremése la împăratul, de-i zise: „*Curînd să-m tremiți haraciu, sau voiu veni de voiu prăda țara pînă la Ț[a]rigrad!*" 94r Elu-i răspunse: „*Bătrîn ești, nu te osteni, ce voiu veni eu la tine, că sînt tînăr!*" De-acii eșiră unii l-alalți cu oști, ce nu se loviră, că se spăreară șchéii, de fugiră.

Într-acéea vréme săpa un om la un zid. El găsi un mormînt de marmure și un mort într-însu și slove scrise, de zicea: „*H[risto]s va naște den fată, și crez, iară în zilele lu Costantin împărat și a Irinei iar | mă va vedea soarele*". 94v

Iară Irina tot bătea să fie însăși cîrmitoare. De-acii află nește oameni hlapi, de-i îndemnă: cînd durmiia împăratul amiază-zi, ei intrară și-l prinseră, de-l orbiră. Și de-aciia fu Irina însăși împărăteasă.

Întru vrémea acéea muri papa Andrian den Rim și stătu în scaun Leont. Iară ruda lu Andrian scoaseră pre Leont den Rim cu rușine. El cerșu ajutoriu la Irina, să-i folosească; ia nu-i déde. Leont tremése la Carul în Ș|pania, de veni cu oști și încăpu în Rim și déde scaunul lu Leont. Elu-se sculă de 95r bl[ago]s[lo]vi pre Carul să fie împărat Rimului și Veneției.

Iară după moartea lu Leont, el stătu papă unul ce venise cu Carul den Șpania, de-l chema Formos. Acela scoase întîiu eresa latinéască, și de atunce s-au lepădat grecii de rimléni. Și de-acii au avut svadă multă maica cu fata, de-au intrat între iale sabiia, de s-au împărțit și s-au tăiat.

Iară împărăteasa Irina, după ce-ș | orbi pre fiiu-său, multu-se căiia și 95v multă m[i]l[o]stenie da săracilor, ca să poată urni mîniia lu Dumnezeu de la dînsă. Ce ochiul ce véde toate și judecă inimile omenești, elu se mînie și puse uriciune, și-i trăi puțin[2] putérea și beu păhar amar și pelinat.

Și domniră de tot, cu fiiu-său, 14 ani.

67. ÎMPĂRĂȚIIA LU NICHIFOR GHENICA

Că se sculă spr-insa unul den curte de cei vestiți, anume Nichifor, de o scoase den domnie, deci o tremése de fu țărancă | méseră și de nemică. În 96r viața ei nu-i ajungea, ce se hrăniia ca o văduo săracă pre la ușile altora. Așa plătéște Dumnezeu cui nu știe har de bine ce-i dă|.

De-acii învîrtindu-se roata de mînie împrejur, înălță pre Nichifor desupra, om rău, ucigașu, cu nărav rău, iubitoriu la aur, închis la cuvinte. Boeriile nu le da voinicilor pentru slujbe, ce le vindea pre aur. Gura lui era tot aur și chiteala lui, iară limba lui era de bou. Și | de alte era mîhnit, iară 96v de vrea aduce cineva aur, atunce era vésel. Și aruncă pre toți dăjdi gréle; tăe și leafa voinicilor.

Pentru acéea toți tînjiia și pretutindinea era chiote; și nevoiia pre voevod Varda să le fie împărat. Elu-se duse la un părinte sfînt, în pustie, de-i spuse valurile. Și-i spuse cumu l-au rugat să le fie împărat și-l întrebă: „*Fi-va?*" El opri de-i zise: întru nemica să nu se bage, că-ș va piiarde ochii, „*iară den ceşti trei ce-au | venit cu tine* — le zise — *Leo va fi întîiu împărat, dup-însul* 97r *Mihail, Toma al treile, ce nu va încăpea, numai ce-ș va pune nume și va peri*".

[1] În ms.: аразлѣны.
[2] În ms.: *puțit* (поуцить).

Atunce se rădică Nechifor împărat cu oști mari spre șchéi, lîngă Dunăre, și se loviră fățișu cu Krum, domnul lor. Și fură biruiți atunce grecii și Nichifor, și fur[ă] mîncare sabiei și hrană armelor. Deci ferecă Krum țestul capului lui Nichifor cu aur și déde tuturor de bea vin dentr-însul.

97v Și | au domnit Nichifor 8 ani și 9 luni.

Stavrichie, fiiu-său, apucă steagul, ce peri curînd, într-același războiu, de acélea sulițe.

68. ÎMPĂRĂȚIIA LUI MIHAIL RUGAVEI

Mihail Rugavei era ginere lui Nichifor. Văzu atunce Vizantiia zi bună și slobodă, pînă fu Mihail împărat, că era om bun și [în]țelept, blînd și lin, vésel, răbduriu, nelacom, nice se bucura de scandala altuia, nice grăbiia cu 98r moartea cuiva, nice asupriia pre săraci | cu birurile, preoții cinstiia, rugătorii miluia. Atunce puțină vréme văzu țara grecească mare răpaos și multă pace și alinată viață, fără valuri.

Ce de năprasnă lovi vînt cu fortună, că se sculă iară Krum împărat cu șchéii, de féce războiu cu Mihail împărat lîngă Odriiu, și-l birui și periră mulți greci. Împăratul încă abiia scăpă, și toată avuțiia împărătească și grecească o apucară șchéii.

98v Și de-aciia fără pesteală se sculă | cel [cu] nume și cu nărav de leu, ce mînca carnea oilor lu H[risto]s. Iară Mihail, deaca văzu că vine leul cel cu nărav de fiară, se duse de voe-și și lăsă scaunul celui ce-i bat mulți pizmă, muncitoriului. Fugi, de se duse, de nu-l știu nime ce se féce. Și domni 2 ani.

69. ÎMPĂRĂȚIIA LUI LEU ARMEANUL ȘI LUPTĂTORIUL ICOANELOR

Acesta Leu era rudă de armean. Și iară ivi acesta mărăcini înghimpoși 99r și odrăsliră mai ascuțiți decît întîiu, de înghimpa pre creștini | ce se închina sfintelor icoane și ca un șarpe căsca gura și-ș vărsa veninul pre obrazul lu H[risto]s și a lui maică preacurată cu hule grozave. Și ardea icoanele sfinților și cerca pretutindinea vîrtoapele pre unde era beséreci și lăcuite de părinți, de rău-i învăluiia. Și plîngea pretutindinea toți.

Acesta Leu vru să piarză ruda lui Mihail toată și-i scopi un fecior, Nichita; apoi fu patriarh, de-l chema Ignatie, în schimbul vieției.

99v Aduse-și aminte de cel | părinte ce pror[o]cise d-înșii. Deci se temea de Mihail dentru Amorea, de să nu se scoale să-i ia împărățiia. Deci-l băgă legat în temniță, că vrea să-l piarză. Ce pre cine-l feréște Dumnezeu, în deșert cugetă rău mintea omenească! Că Mihail se nădejduiia pre cuvîntul celui părinte sfînt. Deci descoperi și goli și arătă lu Ipatie postélnicul: cumu i-au pror[o]cit acel părinte minunat și bătrîn sufletesc, chicnos cu pénele de aur, 100r cînta dumnezeiaște, cărunt cu pă|rul și cu mintea. Și altă încă zise: „*De nu veți grăbi, eu voiu spune pre toți cîți-s hitléni împăratului*“[1].

---

[1] În ms.: ꙟпъратоу(л)лоуи.

Deci strînse Papie ceată, toți cu arme, și-i băgă în besérecă demăneața, într-o zi de nașterea lui H[risto]s. Deci viind împăratul la besérecă, ei năvălîră și-l junghează. Așa peri Leu Armeanul, vrăjmașul creștinilor, răsipitoriul icoanelor și al legiei.

De moartea lui scrisese și Sevila de demult, că se află o carte a ei în curtea împărătească, de era scrise multe | pror[o]cii de domni și era obraze de fieri și de oameni scrise în carte. Și era un leu și sta un om, de-l împungea cu o suliță și trecea sulița prentr-o slovă, anume her. Atunce zise Chiestor filosoful de acel her: „*Într-o zi de nașterea lu H[risto]s va peri un-părat de-l va chema Leu*", cum și fu. 100v

Și au domnit Leu 7 ani.

70. ÎMPĂRĂȚIIA LUI MIHAIL

Mihail fu domn, în loc de legat, și den temniță eși, în scaun de împărățiie șezu. Acesta încă nu se închina ico|anelor, ce iară nu le răsipiia, nice pre alții opriia să nu se închine. 101r

Și avea de multe ori dosadă de turci, și le oborîia stolurile și le prăda sara. Deci avea ponos că e blaznă și fricos, iară el tînjiia rău de-acéea și să țcîrbiia, că năvăliia mult rău de multe părți asupră-i.

Atunce se rădică Thoma, cela ce-i spuse cel părinte semn rău, cu mulțime de greci și-ș rădică nume de împărat, că era ciudat și înfricoșat cu îndrăznire. Ce de nu va puterni|cul Dumnezeu răilor să stea în tîmpi[ni]șu, ca un painjin e e putérea și sfatul omenesc. 101v

De la Thoma nu avea ajutor, ce vrea să-i fie nădéjdea pre striini, ce nu putu. Că avea Mihail priiatin bun pre Murtag, domnul șchéilor. Deci-i porunci de veni cu oști și birui pre Thoma, și fu prins viu. De-aci-i se stinse lumina ochilor.

Mihail domni 8 ani.

71. ÎMPĂRĂȚIIA LUI THEOFIL

Theofil, cînd vrea tată-său Mihail să-l însoare, el adună |.féte frumoase de pren toată țara într-o casă, și mérse să-ș aleagă. El văzu o fată prea frumoasă și înțeleaptă, deci grăi cătr-însa cu ispită: „*Pentru muiare au venit răul în lume*". 102

Ia răspunse cătr-însul: „*Adevăr iaste, și pentru muiare au întrat și binele în lume*", cum ai zice: „*Pentru Evva răul și pentru pr[e]c[i]staa Mariia*[1] *binele*".

Auzi împăratul și se miră, de zise: „*Eu mai înțeleaptă muiare de mene nu voiu lua*", și déde mărul cel de aur, ce | era semn de nuntă, unii féte, anume Theod[o]ra. 102v

Casiia zise cătră Theod[o]ra: „*Dobîndiși împărățiia lumească! Și eu voiu nevoi să fiu împărătească!*" De-acii se făcu călugăriță și s-au închis într-o chilie, de au petrecut viață îngerească. De-aciia [au] dobîndit împărățiia lu H[risto]s.

---

[1] Scris Маріа, î.l.d. Маріѧ.

Theod[o]ra se cunună cu Theofil. De aimintrea era om bun și nu iubiia strîmbătățile, și pre H[risto]s proslăviia și pr[e]c[i]staa maică, iară icoanelor nu se închina.

103r Și pre ceia ce se închina, elu-i văluiia. | Că scoase pre Methodie den patrierșie, de-l tremése cu doi tîlhar[i] într-un ostrovel, să chinuiască într-o peșteră. Un tîlhariu muri, de au răbdat în putoare ca-ntr-o muncă.

Și Theod[o]r și Theofan, niște sfinți părinți, stîlpi derepteei legi, de răzima cu a lor învățătură lumea de crédere pînă acmu, elu-i bătu rău și le scrise sémne în obraze, slove de ponoslu. Așa-i era lui Theofil viața încremenită de a se închinarea icoanelor.

103v Iară dereptate avea, că veni | o muiare văduo, de jelui pentru un boiarin, că ș-au făcut casă și i-au astupat ferestrile cășcioareei, de șade în-tunérec. Împăratul cercetă de află bine, deci zise de răsipiră casa lui Petrov boiarinul pînă în temelie și pr-insul scoaseră în mijloc de tîrg, de fu bătut foarte.

Altă încă să spunem, cum nu avea lăcomie pre avuție. Că previia pre mare dentr-un foișor, el văzu o corabie viind prea încărcată, veniia cu mare 104r nevoe, și știu | că iaste negoțul împărăteseei. Și o chemă atunceși, de o certă și-i zise: „*O, [îm]părătéasă, în ce viață ești cu cinste și cununată de împărat, au nu-ți soséște? Ce ai luat hrana săracilor, de negoțetorești și precupești?*“ Și zise de aprinseră corabiia, și arse cu totul negoțul.

De va vrea neștine să se adeverească eftenșugul lui, să auză:

Căzu odată o iarnă prea geroasă, de îngheță marea pînă într-adînc. Și 104v curînd veni căldură, de se dejgheță. De-acii se | rupseră sloii și se ezi marea lîngă cetate, și se nălțară sloi pre sloi, pînă covîrșiia turnurile, și era trăsnete și urlete, de-ț[i] părea că piare lumea. Cînd se sloboziră în jos, ei sparseră o bucată mare de zidul cetăției. Iară Theofil atunce abătu, de nu căuta să rămîie ceva dentru avuție-ș, ce păzi de noi acea spărtură de cetate.

Theod[o]ra pre ascuns ținea sfintele icoane și se închina lor și coconii-și 105r pre furișu-i învăța să se în|chine, derep-ce că era brudii, nu le zicea icoane, ce le zicea păpuși. Iară împăratul Theofil foarte-i certa și-i feriia de acéea.

Și-i era drag a ceti la scripturi, deci afla cuvinte scumpe și nu se afla nime să i le spue. Iară un postélnic lăudă pre părintele Methodie, că știe tot. Și-l aduseră den legătură, ce-i căzuse dinții și măsélele de răul peșteriei. Atunce se ivi lumina de învățătura lui Methodie, ca un mărgăritariu den 105v scoică și ca un | luceafăr de supt nuori, că zice: „*Nu se poate ascunde cetatea stînd în vîrhul muntelui*“. Deci-l ținea la așternut și-i gusta cu dulce den izvorul de miiare învățături bune, cuvintele lui, și-l ținea ca o piatră luminată în curtea lui. Și se adăpa împăratul ca den apa Nilului cu șipocul de aur.

Și au domnit Theofil 12 ani.

72. ÎMPĂRĂȚIIA LU MIHAIL, FECIORUL LUI THEOFIL ȘI AL THEOD[O]RIEI

106r Trecu și acesta valea cea de moarte, ce pre nime nu-l tréce, | și-ș déde cununa fiiu-său, lui Mihail. Ce încă era cocon mitiutel, deci era Theod[o]ra de tocmiia toate în-părățiia fiiu-său. Și pînă atunce cinstiia prentr-ascu[n]s sfintele icoane, iată Nicodim zicînd cu dereptul. Iară ca o pasere ce-și hrănéște puișorii și-i pitula pînă trecu vînătoriul, atunce strigă chear cu glas de bucin ferecat cu aur și-ș arătă sămănătura den inimă.

Deaca trecu iarna, și înflori primăvara, că strînse | săpători și lucrători, 106v de scoaseră den rădăcină acea eresă a celor luptători de icoane și se sămănă pravoslaviia, și slobozi doamna toți de pren toate legăturile și se smeri lor, de féceră rugă derept Theofil; nevoi-se și adeveri că l-au ertat Dumnezeu.

Și déde iară scaunul de patrierșie lui Methodie, iară pre Ioan-[î]l[1] scoase, că era eretic. El puse pizmă, de îndemnă ș-alții răi ca și el, de pîrîia pre Methodie că au curvit cu o muiare,| și se adună săbor de acéea. Muiarea sta de față 107r de vădiia, iară părintele se goli înaintea tuturora, de-l văzu săborul, că-i era veștejite mănuntaele, de numai ce avea de udat. Deci se rușinară ca nește cîni pîrîșii, și muiarea încă spuse pizma lor apoi adevăr.

Întru zilele lui Mihail s-au creștinat șchéii, că prinsese grecii într-o oaste o sor a domnului șchienesc, deci o învățară carte și o creștinară. Apoi o scumpără frate-său | de la greci. Ia boteză și pre frate-său creștinéște. Cînd știură 107v alți șchéi, ei săriră spre domnu-său, să-l ucigă. Elu-i birui, de-acii scrise la Mihail, de-i tremése un părinte mitropolit, de-i boteză pre toți, unii de voe, alții de nevoe. Atunce au fost de la Adam ani 6352.

Mihail, pînă fu supt ascultarea mîne-sa, el era bunișor și purta cîrma Theod[o]ra cu mare cinste. Iară, deaca crescu Mihail și veni în vîrstă, el lipi | pre lîngă el niște hlapi și smîrzi și uncheașu, frate mîne-sa, de-l chema 108r Varda, plin de toate hitleniile, de purta pre împăratul cumu-i era lui voia și-l féce de-și goni pre mumă-sa de la dinsul. Iară ia, cînd vru să se ducă, adună toți boiarii, deci lăsă în mîna fiiu-său, împăratului, 1200 de chindinare de aur — un chindinar iaste 150 de litre — și 3000 de chindinare de argint și alte ferecături multe, și eși den curte.

Deaca se | văzu Mihail volnic, el curînd răsipi acea avuție toată, cum 108v nu se cădea, balamuților, hoților, măscăricilor. Și cu multe răotăți îndemnă Varda pre împăratul de junghe pre Theoctist logofetul, om bun și priitoriu împăratului. Theod[o]ra-i blăstemă și amîndoi să pață ca Theoctist.

Mihail se îndeletniia cu jocurile, făcea vîrtélniță și se făcea sechirașu, de îmbla cu carul cu 4 cai, prindea cumătri, boteza fiini, | cununa, pînă svîrși 109r și lăsă visteariul pustiu, bea de se îmbăta. De-aciia se făcea patriarh, de băga muștariu într-un potir și cumeneca boiarii, cîntări cu curvele de iuboste scorniia.

Deci, îmblînd așa și răsipind, Varda totu-l îndemna spre rău, de strică un copaci de aur, ce era făcut de Leu preaînțeleptul, și era tocmite paseri prin stîlpări, de cînta careaș în chipul ei, și doi lei tot de aur, și doi sturzi, ș-al|te lucrure multe de aur, făcute de împărați bătrîni, de le scotea cînd 109v veniia soli de la alți împărați, să se mire. Elu le topi și féce galbeni, și dărui fiinii și măscăricii. Cei boiari buni și bătrîni, unii muriră.

Sosi și Varda chesar. De-acii făcea rău cumu-i era voia, ca și împăratul, nu numai ca pînă aciia, ce încă neşte spurcăciuni réle făcea, că încă curviia cu un fiastru-și ca cu muiarea lui, | și știia orașul mai tot. Auzi și Ignatie 110r patriarhul, deci-l învăța și-l îngroziia cu muncile vécilor . Ce era adevăr pilda lui Solomon: „*Certarea*[2] *nebunului fluer iaste*".

De-aciia aruncă pizmă cu vrăjmășie Varda pre părintele, în loc de bl[a]godarenie. Deci veni o dată să se cuminece cu alți. Ignatie-l obidi și-i zise: „*Nu va lua vasul spurcat mir sfînt!*"

El se mînie de-l scoase den scaun și puse pre Fotie. De-aciia féce rău

[1] În ms.: Iωаньл.
[2] În ms.: чрътарѣ.

110v mult lui Ignatie, ce cu|rînd se osîndi, că purcése împăratul în oaste, să se bată cu turcii. Varda bătea să fie împărat și păziia den zi în zi, ca să-l poată piiarde. Mihail știu și zise lu Vasilie Machedon de-l junghe mergînd în oaste.

Să spunem puținel de Vasilie, că era den Machedoniia, fecior de omeni méseri, și fură robiți de șchéi. El sugea țîță atunce și secera muma lui în cîmpu

111r stăpînilor. Coconul zăcea pre miriște și veniia un vîltur de-l umbriia.| Mumă-sa-l goniia, el iară veniia. Apoi-l lăsă, că precepu că e semn bun.

Deaca sosi în vîrstă, elu-ș părăsi maică-sa, de se duse în Ț[a]rigrad și se năimi pre la oameni, de se hrăniia. Noaptea durmiia la o besérecă, anume s[ve]ti Mochie. Atunce veni sfîntul de grăi preotului: „*Ce dormi, de nu te scoli să bagi pre împăratul în casă?*"

Elu se sculă și mérse la besérecă, de văzu un om spîrtigos, cu neşte mîni

111v groase, durmind pre pămîntul gol. Lui i păru o vedére,|deci se turnă. Lui i veni pînă a treia oară și-i spuse apoi: „*Cine doarme aciia, el va fi împărat!*" Atunce mérse de-l deșteptă și-l duse în casă-și cu ciste mare.

Și avea preotul un frate, de slujiia la un boiarin mare, de-l chema Theofiliț. De-acii-l déderă la boiarin; elu-l puse comis.

Atunce aduseră lui Mihail un bidiviu prea bun, dar den Misir, și nu se afla nime să-l poată încăleca. Iară Theofiliț spuse că are o slugă bărbată, și

112r fu atunceș chemat Va|silie. Deci prinse calul de frîu și-l și încălecă, și alergă cîtu-i fu voia. Atunce-l puse comis mare, și curînd sosi și postélnic mare, și-l foarte iubiia împăratul. Și de-aciia începu a urî pre Varda.

Mihail, elu-ș păziia jocurile și berile și mîncările. Atunce veni un véstnic, de-i spuse împăratului că-i pradă căràimanii țara. El, derept să nu se spae boiarii și să nu părăsească jocul, alergă de sfărîmă o oglindă ce era făcută

112v de un filosof, | deci cît vréi căuta într-însa, tu vréi cunoaște, fie den ce laturi a toată lumea să se vrea rădica oşti. O, nebunie, cîtă pagubă féce grecilor!

Atunce déde Mihail o ibovnică a lui după Vasilie, anume Evdochiia, și o cunună însuși și-ș déde cununa de împărăție lu Vasilie, să fie împărat.

Odată jucă toată zua, sara beu, de se îmbătă. Oarecine, anume Vasi-

113r lichin, lăudă pre împăratul, că: „*Jucași bine astăzi și vîrtejiși bine | calul la alca!*"

El era beat, de se bucură, și-l dărui pre acela cu pașmagii lui și-l puse să fie împărat. Vasilie sta de priviia, și căută împăratul cu amar lu Vasilie. Atunce se spăre și adună ceată, și se rădicară într-acea noapte de uciseră pre Mihail, că-l aflară mahmur de vin, la așternut. Deci nu se putea apăra, ce fu jungheat acolea.

Și au domnit Mihail împreună cu mumă-sa 14 ani, iară însuși 11 ani.

113v Și-l îngropară la mănăstire, | ce o chema Hrisopoli, lîngă mumă-sa.

Așa era lui Mihail viața, numai ce bea și mînca și juca.

73. ÎMPĂRĂȚIIA LUI VASILIE MACHEDONEANUL

Acesta Vasilie, deaca stătu împărat, scoase pre Fotie den besérecă și déde scaunul iară lui Ignatie. Cercă vistérele și nu află nemica, că vrea să dea léafă curției și nu avea de unde. Ce tremése pre unde afla avuție împărătească, răsipită de Mihail, de o strînseră și curînd împlu visteriile. Și

114r féce | 3 feciori: Costantin și Lăv și Alexandru.

Féce oaste întîiu Vasilie la caraimani, și-l biruiră, de periră greci mulți, și puțin de nu peri și împăratul. După acéea tremése pre ginere-său, Hri-

sofor, și birui pre agaréni. Și iară se sculă însuș împăratul cu oști, de trecu la rîul Efrathului și féce războiu cu turcii și cu manheii și cu alte limbi, și-i birui Vasilie.

De-acii dobîndi cetățile céle tari și pline de bună|tate și se turnă cu multă avuție. Și de multe ori s-au bătut cu țăr[i] de pre împrejur, și totu-i biruiia Vasilie. 114v

Atunce se tîmplă de fu cutremur mare, cîtu se răsipiia besérecile; împăratul le rădica. Și mulți ovréi creștină.

Și iaste o țară mare, ce se chiamă Rusi, spre miazănoapte. Deci tocmiră pace bună cu grecii și se făgăduiră că se vor creștina. Împăratul Vasilie tremise pre un părinte mitropolit să-i învéțe | lége și să-i botéze. Atunce ziseră: „*Pînă nu vom vedea mainte de la tine sémne minunate, nu vom créde, nice vom fi creștini!*" 115r

El zise de fécerā foc, de-acii rădică mîinile în sus vl[a]d[i]ca și zise: „*Hr[i]stoase Doamne, proslăvéște numele tău!*" și aruncă ev[an]gh[e]liia în foc, de stătu vréme multă și nu arse. Rusii se mirară de puterea lu H[risto]s și se botezară toți creștinéște.

Un fecior a împăratului, anume Costantin, el muri, și foarte tînjiia Vasilie | de el. Iară el era un călugăr de fărmăca, anume Theod[o]r Sandavarin, și aduse nește vederi împăratului cu farmece. Deci-ș văzu fiiu-său Costantin, unde veni călăréște și sărută pre tată-său, împăratul; de-acii fu nevăzut. Și alte sémne cu farmecele lui făcea; pentru acéea-l iubiia împăratul pre Sandavarin, iară Leont, fiiul lu Vasilie, nu-l iubiia, ca pre un măscărici. 115v

Sandavarin puse pizmă pre Leont; de-aciia-l aromise să | poarte hangér pre ascuns: „*Cînd iase la vînat împăratul, cîndai năvăléște vr-un hitlean sau vr-o fiară la tată-tău de pripă, iară tu să aibi cu ce-l sprijoni!*" El crezu și féce așa. 116r

Sandavarin se apropie și la împăratul, de-i zise: „*Păzéște-te, că fiiul tău Leont te dibuiaște să te piarză, ca să-ți ia împărățiia, și te va năvăli acum la vînat! De veri să crezi, cearcă-l, că veri armă hitleană găsi ascunsă la dînsul!*", cum și fu. De-acii se mî|nie împăratul, deci-l băgă în temniță. Și au zăcut vréme multă și nece un boiarin nu putea întoarce pre împăratul să iarte pre fiiu-său. 116v

Odată féce împăratul ospăț boiarilor. Deci la masă, unde cinstiia, era o pasere într-o culvie, de auzi afară unii plîngînd pre Leo. Paserea den culvie încă striga: „*Leo! Leo!*"

Auziră de la masă boiarii și-ș aflară de-aciia prilej și începură a plînge și a ruga pre împăratul, și-i zicea: „*Doamne, ceastă păsărue | ce e desupra noastră, unde nu véde pre Leont, ia-l strigă pentru noi, că noi sîntem oameni de mîncăm și bem depreună cu domniia ta și aminte nu ne aducem de-nsul, și atîta vréme închis în temniță. Ce ne rugăm, iartă-l, că-ț iaste fiiu!*" Atunce-l ertă și-i déde împărățiia-ș. 117r

Și eșiră la vînat: un cerb mare năvăli la împăratul, de-l luo de brîu în coarne pre Vasilie și vrea peri atunceș. El grăbi un voinic, de tăe | brîul împăratului cu sabia și uidi. De-acii, în loc de cinste, că-i scoase capul den perire, el zise de-i tăiară capul și-i puse prihană că au scos sabiia spre împăratul. 117v

Și Vasilie de vătămătura cornului cerbului puțină vréme trăi și muri. Și au domnit 20 de ani.

74. ÎMPĂRĂȚIIA LU LEU PREAÎNȚELEPTUL

Pre urmă lăsă împărățiia lu Leu, fiiu-său. Și au făcut războae cu șchéii
118r și cu frîncii și cu turcii. Deci aorea-l biruiia, | aorea-i biruia.

Și era un om bun și înțelept, și zidiia beséreci multe și frumoase, întru lauda lui Dumnezeu și a sfinților. Și mérseră într-o zi, de Rosalii, la beséreca lui s[ve]ti Mochie, să se închine. El năvăli den oltar un om, de lovi pre împăratul cu un băț în cap, de-i crepă capul rău. Și se spăre că va muri, și-i curea sînge mult. Și fu prins omul de boiari, de-l munciră mult, și pre nime nu vădi,
118v că era cu duh necurat. Iară un | părinte călugăr, de-l chema Marco, el mîngîia pre împăratul cu cuvinte den psalmii lui D[a]v[i]d și-l bucura, de-i zise: „*Să știi, împărate, că veri împărăți de acum 10 ani!*" În zi ce fu lovit, într-acéea zi muri.

Acesta Leu, pentru că nu făcea feciori, el ținu pînă a patra muiare, ce avu certare pentru acéea de către Nicolae patriarhul. Elu-l scoase den scaun și puse pre un părinte bun, dentru coconie petrecut tot în călugărie și
119r om prea știutoriu. Deci multe lucrure bune au tocmit, și de a patra nuntă, carele va călca légea.

Leu au domnit 30 de ani.

75. ÎMPĂRĂȚIIA LUI ALEXANDRU, FRATELE LUI LEU, ȘI AL[1] LU COSTANTIN, FECIORUL LU LEU

La moarte-ș lăsă împărățiia frăține-său, lui Alexandru, și fiiu-său, lui Costantin. Atîta el zise Leu, la moarte-ș: „*Văz pre Alexandru, 13 luni dată-i*
119v *viață*". Și fu așa, că numai ce bea și mînca și se răpousa, iară în grijea| altor valuri nu se amesteca. Și se veșteji ca o floare: numai ce domni 1 an și o lună.

De-aciia însuși împărat Costantin, ce era tinerel de 7 ani, de nu putea derepta cîrma de domnie. Ce era un boiarin bun și bătrîn, de-l chema Roman Lacapin, de-acii purta acela grijea.

Atunce se rădică un fecior a lui Andronic, Duca[2], de adună voinici și se ispiti să apuce domniia, ce mainte-l apucă arma și-i se vărsă sîngele.

120r După | acéea se rădică un boiarin, anume Foca Lev, și era atunce voevod pre toate cétele. Deci văzu pre Roman întru atîta cinste, elu se făcea încă a fi priiatin împăratului. Deci adună oști mari de pretutindinea, den Licaon, den Frighiia, den Iveri, den Pamfilia, den Misiia, den Siriia, den Chilichiia, de era mulți, cîtă frunză și iarbă. Iară pre ascuns el vrea să fie el, Foca, împărat.

120v Așijderea și Roman, de elu-ș să făcea a purta grijea împăra|tului, iară dentru adîncul inimiei lui el bătea să fie împărat. Deci tocmi de veniia aprozi de la Foca, de-i spunea necredința către împăratul, deci-l sfătui Roman de scrise carte la voinici și arătă prietniciia lui Roman și hitlenșugul Focăi. Deci-l părăsiră și fu prins Foca, și-l urbiră. Iată-i goni Roman lupii, ca să-ș mănînce însuși oile și să spargă turma.

121r Atunce prădară șchéii țara grecească pî|nă lîngă Ț[a]rigrad și luară Odriiul.

---

[1] Greșit, în loc de: *a*.

[2] În ms.: Лоүка î. l. d. Доүка.

De-acii împăratulu-i părea că iaste cu bine Roman, deci încă-l mai îndrăgi. Deci tocmi de déde o fată-ş Roman după împăratul şi, cînd fu nunta, Costantin cunună pre Roman, socru-său, să fie împărat. Domni pînă atunce Costantin 7 ani.

76. ÎMPĂRĂŢIIA LUI ROMAN LACAPIN[1]

Cel cu minte adîncă, Roman, deaca se văzu înălţat în scaun de împărăţiie, pre ginere-său numai cu numele ce era de | împărat, iară steagul şi voia 121v cu vistérele domniia Roman, şi celuia ce avea pîne de saţiu se apucă de-a mînă-i şi se sătura ai lui, iară sătulul rămase flămînd. Că începu Roman a scrie cărţi de punea numele lui de împărat şi a feciorilor, iară fiiul împărătesc déde îndărăt.

Atunce veniră turcii întîiu spre dobînda ţăriei greceşti şi o au prădat pînă la cetatea de Brusa. Şi au fost atunce numărul ailor 6453 [945].

Ce cîndu-i | părea lui Roman că ş-au toate întărit şi tocmit, atunce căzu 122r şi pierdu, că veni Costantin la vîrstă de bărbat şi dobîndi minte. Deci se sfătui cu boiarii, căce că Roman prea îmbătrînise, deci-l scoaseră şi-l féceră călugăr. Şi au domnit Roman 25 de ani.

77. IARĂ ÎMPĂRĂŢIIA LUI COSTANTIN, FECIORUL LUI LEU

Deci pre feciorii lui Roman elu-i prinse Costantin şi-i goli de toată avuţiia-ş şi-i tremése să fie ţărani | săraci. Şi-ş puse voevod pre toate cétele pre Ni- 122v chifor Foca şi pre Vasile postélnicul.

Şi născu-se fecior den Elena, fata lui Roman, de-l chema pr-insul Roman, pre numele moşu-său.

Şi domni Costantin al doile rînd 15 ani.

78. ÎMPĂRĂŢIIA LUI ROMAN, FIIUL LUI COSTANTIN, NĂSCUTUL ÎN ORŞENICE

Lăsă-şi Costantin la moarte domniia fiiu-său, lu Roman. Acesta se îndeletniciia cu ogari, cu taraşi, cu şoimi, de goniia fieri şi vîna paseri | şi îmbla 123r cum nu trebuia, iară cîrma şi sfatul dedése a neşte ticăiţi şi nebuni de-l ţinea.

Atunce luară cărăimanii Critul şi făcea dosadă uscatului, iară Foca Nichifor voevod scorni oşti şi trecu la Crit. Deci bătu pre caraimani şi le prinse domnul viu.

Atunce-i veni véste că i-au luat turcii Antiohiia. Turnă-se Nichifor şi acolo, birui şi pre aceia şi scoase cetatea den mînile lor.

Deci încă fiind Foca în o[a]ste, Ro|man împăratul muri. Şi domni 123v 3 ani, şi lăsă muerieі, Theofaniei, împărăţiia şi coconilor. Deci fu voevod Nichifor, şi iară fu mînat cu oştile la Siriia.

---

[1] În ms.: *Calapin.*

El era un procleat de hadîm, deci purta el putérea în sus-în jos de împărăție și nu iubiia binele lui Nichifor. Ce scrise carte la Ion Țimishi, să vie ca să-l pue[1] împărat. Țimishi era rudă Focăei și era bărbat bun și înțelept, 124r frumos și om bun, deci spuse | sfatul evnuhului. Atunce se sfătuiră toți boiarii den curte, deci rădicară pre Nichifor împărat și-l iubi cu drag și împărăteasa Theofana, că pruncii lui Roman era tinerei.

79. ÎMPĂRĂȚIIA LUI NICHIFOR FOCA

Nichifor era voinic și cu îndrăznire bună, tare în mîni și m[i]l[o]stiv, și se lipi de Theofana împărăteasa. Pre coconii lui Roman, pentru liubovul lui, elu-i ținea cu cinste.

124v Avea Nichifor, pre lîngă bărbățiia | trupască, și cea sufletească, că avea împreunată dragoste cu s[ve]ti Athanasie den S[ve]taa Gora Athonului. De-acii zidi beserécă și mănăstire prea mare și frumoasă, anume Lavra, și au fost atunce numărul ailor 6482 [974].

Și multe oști și războaie cu multe limbi au bătut, că au îndereptat pre caraiman[i] și au plecat Siriia, și s-au închinat Lichiia, și au dobîndit Finichiia, 125r și iară adaose greceasca să fie grecească. Atunce prădară rusii | pre șchéi adoară, cu tocmala lui Nichifor.

Așa era Foca de toate bun, ce numai ce-l smintiia că ținea muiare pre Theofana, și-i era cumătră. Și alta încă se tîmplă, că fu foamete mare în Ț[a]rigrad, de sosi chila de grîu cîte un galben. Împăratul avea jitnițe prea mari pline de pîne, deci zise să vînză de pînea lui cîte 2 chile într-un galben. Deci-l defăima țara, pentru că la Vasilie Machidon încă fusése în zilele lui foamete 125v mare, ce el învăță de vindea | den jitnița împărătească cîte 12 chile pre un galben, de-ș scoase țara pre ușor de foamete.

Foca aruncă urgie pre Țimishi, pentru că-l vădise oarecine cu niște cuvinte réle, deci-l goni de la dins. Iară împărăteasa foarte tînjiia dup-îns, de nu-i vrea vedea fața săva o zi. De-acii rugă cu hitlenșug pre Foca, de-l chemă iară. Și era prea voinic și frumos Țimishi, deci vrea să moară Theofana, de nu-l vedea.

126r Și Foca foarte se păziia de Dumnezeu,| că purta desupra căftan de aur, iară pre lîngă piiale cămașe de lînă. Și așternutul lui era de olovirne, el se culca jos pre rogojină, și psaltirea nu-i trecea în zi. La muiare-și mergea rar, ce nu-i plăcea așa. Deci se însoți cu Țimishi și sfătuiră rău pre împăratul, ca Dalida pre Sampson și Tindarida bărbatului-ș. De-acii-l păzîră de-l găsiră durmind jos pre un țol, și-l junghează acolea.

Și domni Nichifor Foca 6 ani.

126v 80. ÎMPĂRĂȚIIA LUI IO[AN] ȚIMISHI

Țimishi puse cunună în capu-și de împărăție. Deci iar[ă] se spăreară prin prejur țările, și-i fugiia denaintea sabiei lui toți vrăjmașii, și de sulița lui se temea toate limbile. Și lărgi ocină grecilor de toate părțile, și luo de la rusi, de le dobîndi steagurile cu totul și pre Boris, domnul lor, fu prins viu, de-l duse în Ț[a]rigrad și-l puse boiarin mare, anume maghistru. Și cu sîrbii avea 127r sfadă, și-i bi|rui.

---

[1] În mss: *pure*, cu *r* parțial șters.

Deci, după ce bătu Ţimishi rusii, elu se sculă Sveatăslav, domnul rusesc, cu oşti mari, şi bătu pre şchéi, de-i plecă supt sine. Deci, şezind el în Dîrstor, el veni Ţimishi şi se loviră de faţă cu rusii; biruiră şi-i goniră pînă-i scoaseră den ţara şchéilor.

Aşa era Ţimishi, bărbat bun şi voinic. Şi domni 6 ani.

81. ÎMPĂRĂŢIIA LUI VASILIE, FIIUL LUI ROMAN

Pînă cînd împăraţi Foca şi Ţimishi, ei crescură voinici Vasilie şi Costan|tin, în urşenic născuţii, feciorii lui Roman împărat. 127v

De-acii şezu Vasilie în scaun şi se arătă împărat stolurelor. Deci Vasilie întru tot se nevoiia să-ş samene moşu-său, Machedoneanului. Că gustările nu le iubiia fără vréme, nice-ş da vieţiei odihnă, ce purta arme gréle în tot ceasul prejur el, şi paveţele, coifurele, segétele, suliţele, platoşele şi toate armele lui era mai dragi decît mése tinse, pline de veselie şi de vin dulce; sunetele armelor şi răsunul coardelor de arc mai iubiia decît glas de alăute. 128r

Multe războae au făcut Vasilie şi multe ţăr[i] au biruit, şi mulţi vrăjmaşi au pus supt sabiia lui şi i-au plecat: sîrbii, arbănaşii, frîncii, iverii, cărăimanii. Şi pre şchéi i smeri cu totul şi le slăbi putérea, că prinse la războiu vii 15 000, fără cîţi perise, şi-i orbi pre toţi, numai ce lăsă dentr-o sută unul cu un ochiu, ca să tragă pre alalţi în ţara lor: | cîte pre 99 orbi. Şi scoase 128v toate cetăţile şi toate ocinele ce luase mainte de şchéi de la greci.

Şi au domnit Vasilie 30 de ani.

82. ÎMPĂRĂŢIIA [LUI COSTANTIN,] FRATELE LUI VASILIE

Muri Vasilie bătrîn, şi şezu în scaun frate-său Costantin. Ce nemică nu-ş semănă frăţine-său, ce cum cinstiia Vasilie pre ceia ce era bărbaţi buni şi ţinea cai buni şi arme, atîta Costantin nu iubiia sunete de sabii şi bucine, sémne | de războae, nice chiote de gloate, nice glas de oaste, ce numai ce bea 129r şi mînca cu mueri frumoase şi cu fluere şi cu alăute, jucări şi cîntece curveşti de iuboste.

Şi era bătrîn şi cărunt, şi era fricos şi blaznă şi prepuitoriu. Că ştiu dentru oarecine pre Roman, unul den curte, că-i va fi pre urmă împărat, deci-ş déde fie-sa Zoe dup-însul.

Şi domni Costantin 2 ani şi 11 luni.

83. ÎMPĂRĂŢIIA LU ROMAN ARGHIROPOLSCOE

Roman fu împărat, ginerele lui Costantin, om prea înţelept, şi avea 129v frica lui Dumnezeu, şi se învăţa pururea în sfentele cărţi, şi sta pre rugă toată noaptea, şi zidiia beséreci întru lauda lui Dumnezeu.

Iară împărătései îi înfluriia tinereţele şi dogoria pohtele; vedea pre Roman cu viaţă curată şi usebi dormind d-insa, iară ia începu a cugeta rău, că era un voinic frumos şi chipeşu, anume Mihail den Peflagon | de rudă, de slujiia 130r în curte. Iară Zoe foarte-l iubiia, cu rîvne, şi tremitea cuvinte cu pilde, pînă cînd se mestecară unul cu alt depreună.

De-acii sfătuiră rău pre Roman, de-acii tocmiră pre neşte făcători de răotăţi: cîndu se scălda Roman în bae, ei-l sugrumară, de muri. Şi au domnit Roman 5 ani.

84. ÎMPĂRĂŢIIA LUI MIHAIL PEFLAGON

Stătu Mihail împărat; acesta plată luo pentru lucru de curvie, ce el 130v cum era | de frumos şi cu chip trupesc, aşa era şi sufletesc frumos, că înţelése den cîtă sărăcie se înălţă împărat. Deci era om bun şi sméren, şi-i era milă de mişei, şi mîngîia pre ceia ce păţiia rău, nice se grăbiia cu piiarderea omului, şi săracii i m[i]luia, preoţii cinstiia, besérecile întăriia, boiarii-i dăruiia, voinicii-i miluia, cu dereptul zicînd: nime nu se ducea de la dins cu ochii 131r lăcrămoşi, sau cine-l prea ruga, nu se vrea întoarce mîh|nit.

Ce avea o bătae rea cu duh necurat, deci păţiia rău de multe ori; cînd se trezviia, el mai vîrtos nevoiia de sta pre rugă. Şi avea neşte fraţi răi, porcari, văcari, nebuni, neînţelepţi, cu nărav rău, păcurari; deci îmbla nebunéşte şi învăluia ţara, pînă ce trecu şi Mihail, după alalţi. Şi domni 7 ani.

85. ÎMPĂRĂŢIIA LUI MIHAIL CALAFATIN

Schimbă-se domniia şi la acesta Mihail, om rău, cu mente de vită, mîndru, 131v mînios, | fără sfat; şi lipi de el neşte tinéri, goni pre Zoia împărăteasa şi pre Theod[o]ra într-un ostrov, de le tunse.

Deci se rădică gîlceavă mare întru boiari şi în voevozi, că-ş aducea aminte de părinţii Zoeei, cît bine au avut şi cum o au tuns fără voe, deci ţara împărăţieei o sug neşte nebuni, păstori de porci. Deci se înglotiră şi se rădicară spr-inşii, pînă-i scoaseră cu ruşine rea, şi iară aduseră pre Zoia la scaunul 132r moşiloru-ş de împă|răţie.

Şi domni Mihail 1 an.

86. ÎMPĂRĂŢIIA LUI COSTANTIN MONOMAH

Zoia împărăteasa pururea pohtiia să se chéme maică a fiiu născut den trupul ei. De-acii se adăpa den doi grădinari, ca un pomet: unu-l chema Costantin Monomah, om bun şi voinic şi preamilostiv, deci-şi puse de-i era bărbat. Aşa se gonéşte binele cu răul, ca o roată ce îmblă împrejur: şi în sus, şi în jos.

Acesta Monomah la războiu nu ştia rîndul, iară la alalte, la tot, era bun 132v şi înţelept | şi darnic, şi îndurătoriu la mişei, şi cetiia mult la scripturi. Şi foarte-l iubiia toţi, că judeca cu dereptul pre toţi, fără făţărie, şi toţi, şi mişeii, de pretutindinea mult bine lua dentru mîinile lui.

Şi cine va vrea, să se adevereze a mare credinţă ce avea: besérecă prea frumoasă zidi lu s[ve]ti Gheorghie, şi alte multe făcea cu caldă inimă către Dumnezeu bunătăţi. Ce tot boliia de picioare; pentru acéea mulţi, de multe 133r ori,|se rădica vrăjmaşi spr-insul. Ce cui nu iaste dată de sus, în deşertu se

ispitéște, că periră ca prahul naintea unui vînt. Iară pentru mare dereptatea lui, nime nemica nu-i putea strica, numai acea boală ce-l dosădiia și-ntru acéea se' svîrși. Și domni 13 ani.

87. ÎMPĂRĂȚIIA THEOD[O]RIEI, ÎN URȘENIC NĂSCUTĂ

Rămase domniia la Theod[o]ra, că Zoia, soru-sa, murise mainte. Și era iubeață la fieșce bărbat, deci o ținea un | bătrîn, anume Mihail. 133v

Și ținu ia domniia însăși un an; atunce se svîrșiră toți de ruda lu Vasilie Machedon.

88. ÎMPĂRĂȚIIA LUI MIHAIL

Atunce au fost numărul ailor 6513 [1005]. Numai ce avu Theod[o]ra rudă de pre moașe-sa, fata lu Roman împărat, socrul lu Costantin, feciorul lui Lăv, de-l chema Isachie. Deci numai ce se chema cu numele Roman împărat, iară pentru că era prea bătrîn și era le|gat jurămînt înfricoșat Theod[o]ra, 134r el purta rîndul și cîrma Isachie Comnin; era bărbat bun și chi[bzui]t cu oștile, deci vru să-l scoață și den scaun, și fu sfadă mare întru ei. Deci-ș poncișa sulițele greci spre greci și-ș rădica arme pre alte arme, încă tot[1] tutindinea birui Isachie și dobîndi împărățiia.

89. ÎMPĂRĂȚIIA LUI ISACHIE COMNIN

Deci eși pretutindinea véste de împărățiia lu Isachie | Comnin. Și dom- 134v niia înțelepțéște, ce curîndu-l ajunseră boale gréle și-ș déde cu bună vrére a lui împărățiia și avuțiia lu Costantin Duca. Elu-și tunse părul, împreună cu năravul, și prinse viiață călugărească. Și domni 3 ani.

90.[2] ÎMPĂRĂȚIIA LU COSTANTIN DUCA

Fu Duca împărat și domniia bine, că nice se foarte înălța, nice se iară lăsa, ce mergea pre cale împărătească. Carii era buni, ei avea de la dînsul cinste, iară carii era | răi, ei era certați. 135r

Și avea 7 feciori, născuți den doamnă-sa Evdochiia, ce ducea grije d-insa, că era tînără și frumoasă. Deci se temea, după moartea lui, că se va mărita după altul și va naște feciori cu alt bărbat. Deci se sfătui să o scoață de la dins și să dea coconii la alții, să-i crească și să-i ție. Ia știu, deci se adeveri cu jurămînt mare că nu se va mărita după moartea lui, ce-i va socoti feciorii și-i va cruța.

Deci muri Duca, și rămase Evdochiia cu | coconii tinerei, de-i ocrotiia. 135v Ce de pripă se siripi bura trupască și rădică furtună turbure de unda poh-

---

[1] „[însă pre]" (corectare propusă de Hasdeu).
[2] Din neatenție, în manuscris capitolele 90—94 sînt numerotate 100—104.

telor; deci-și puse vétrilă trupul de sprejiniia[1] vînt de stîmpărare, în ce chip, vine cuvînt de răspunde.

Era un voevod de-l chema Roman Dioghen, vésel și mîngîiuos, voinic și frumos, de rudă den Capadochiia. Acesta văzu pre o muiare ținînd vistérele grecești, cu neşte coconi tinerei; elu se rădică cu oști să-i ia domniia | și se 136r lovi cu oștile împărătéseei. Și fu biruit Roman și prins viu, și-l aduseră să-l muncească.

Deci-l văzu împărăteasa atîta de voinic, frumos și cuvios, nu-ș căută să-ș scumpere mîniia de pre Roman, nice-ș gîndi de cel jurămînt înfricoșat, ce-l și îndrăgi cu rîvne. Deci, în loc de temniță, dobîndi Roman pat de nuntă și, în loc de legat, sosi împărat.

136v Și au domnit Duca împreună cu Evdochiia 7 ani, iară | însăși cu coconii 7 ani.

91. ÎMPĂRĂȚIIA LUI ROMAN DIOGHEN

Deaca se văzu Roman sosit întru atîta mărie de împărăție, multă bărbăție arătă, că cu multe țări se luptă și multe limbi au biruit. Mai vîrtos cu turcii au avut de multe ori sfadă și totu i-au bătut, și fără număr mulțime de turci au tăiat. Deci le arătă el cîtă bărbăție au grecii și sînt viteji la războiu.

Ce e mai hrăboară urîciunea și pizma, pentru că era Roman vîrtos 137r și[2] mînios, cutezătoriu și-ș purta lucrul pre sine. Rudele împărătéseei era boiari mari, deci nu-l iubiia. Iară Roman nice pre unii nu credea, ce pre toți-i avea hitléni și vrăjmași, și încă și pre împărăteasa și pre feciorii Ducăei. Pentru acéea se începură cuvinte cu șopte și sfaturi hitléne să dea pre împăratul în mînile vrăjmașilor, că era atunce chesar fratele lu Costantin și Andronic, fiiu-său, voevod pre céte.

137v Atunce se tîmplă de | eși împăratul să se lovască fățișu cu turcii. Lui i zbură pre dinainte o porumbiță. Elu o prinse și o tremise împărătései să se bucure de piezi buni, ce nimica nu e mai rău de vrăjmașul den casă. De veri adeveri și veri avea muiare necredincioasă, nu veri scăpa de nevoe, s-ai lăcui în turnul Semireanului, să ai fi îngrădit cu foc.

Deci cîndu se tocmiră pîlcure la războiu și fură gata de lovit, voevodul 138r cu alalți vrăjmași hitléni | prinseră a fugi. De-acii se spăreară stolurile și fu prins împăratul de turci. Și, încă fără nădéjde, domnul turcesc ertă pre împăratul, de se duse la țară-și, ce nu putu încăpea, că mai sîrguiră, de prinseră porțile a tuturor cetăților. Și au domnit Roman Dioghen 3 ani și 6 luni.

92. ÎMPĂRĂȚIIA LUI MIHAIL, FIIUL DUCĂEI

Atunce venise la vîrstă Mihail, feciorul lu Costantin, și fu rădicat îm- 138v părat. Deci-ș scoase pre mumă-sa fără voia ei, | de o tunse călugăriță. Auzi iară de Roman, că se rădică împărat, deci tremise oști și-l prinse. Alt rău nu-i féce, ce-i déde cetatea Efesului, cu tot venitul. Deci ședea acolea, de bea și mînca și-ș răpousa bătrînéțele, pînă la moarte.

Și au domnit Mihail al Ducăei 6 ani. Deci au fost pînă la Mihail, fiiul Ducăei, 6613 [1105].

---

[1] În ms.: десправкнтїа.

[2] Textul de pe fila 137 lipsește în ed. Hasdeu.

93. [EPILOG LA PARTEA ÎNTÎI]

Pînă acicea s-au scos dentr-alte cărți slovenești pre limba noastră viețile și petrécerile împărătești, ce au fost | de începutul lumieei pînă la Mihail, feciorul Ducăei: atunce au fost numărul ailor 6613 [1105]. 139r

Ce, cum nu poți ajunge naltul ceriului, nice adîncul pămîntului, nice marginea lumiei, și cum nu se pot număra stélele ceriului, nice năsipul măriei, așa nu se poate afla adîncul scripturilor. Că unii de cei sfinți părinți létopiseț au scris de unele, alții de altele, unii pre une locuri și de unii împărați au înmulțit, alții au scris mai scurt,| iară acicea s-au adunat ca în scurt și ca în de tot. 139v

Și iaste zisa sfinției tale, o, preaînțelépte părinte, chir Theofil, ep[i]scopul de Rîbnic! Iată și eu, robul sfinției tale, mai micul și mai apoi de toți și ticălosul călugărul Moxa Mihail, cîtu mi-u fost știința și m-am preceput, eu am nevoit de-am scris.

Deci să ca[1] punem și noi odihnă condeiului, ca un trăgătoriu vînsla, că oare cum jeluiaște cine e pre mare să vază pristaniște, așiși scriitoriul păzéște să vază svîrșitul. Deci să punem | și noi negoțul corabiei noastre să stea în vadul păscarilor! 140r

Cîndu au făcut păscarii vad de odihnă furtunaților, el au fost ai 5555 [47 e.n.], iară cînd am sosit eu la acest vad, el au fost numărul ailor 7129 [1620], în luna lu septevrie.

De acmu s-au scos dentr-alte izvoade de acéeaș împărăției.

★

După Costantin[2], feciorul Ducăei, au domnit Nichifor Vataniat, 3 ani și jumătate.

Alexie Comnin, 37 de ani.

Ioan, fiiu-său, 25 de ani.

Manoil, fiiu-său, în urșenic născut, 37 de ani.

Alexie, fiiu-său, 3 ani. 140v

Andronic Comnin, 2 ani. Pre acesta-l prinse Isachie Angh[e]l, de-l munci, pînă-l omorî, și-i luo fata, de-i fu împărătească. Și domni 7 ani.

Alexie, frate-său, domni 8 ani. Au fost numărul atunce 6702 [1194].

Au mutat Calioan, domnul șchéilor, trupul lui s[ve]tii Ioan Rilskii[3], de l-au dus la cetate în Tîrnov.

Isachie au domnit depreună cu fiiu-său 5 luni.

Alexie Murțuflon domni 70 de zile. Și fu sfadă mare atunce în Ț[a]rigrad, că se sculă ruda lui Comnin, de se ce[r]tară | cu a lui Paleolog, și fugi Murțuflon la Veniția, de veni cu frîncii. 141r

Ani 6710 [1202], luară frîncii Ț[a]rigradul de la greci și l-au ținut 62 de ani. Și de frica frîncilor pomeniia grecii pre papa la jărtăvnic; și avea grecii atunce și de cătră șchéi, că le prăda țara. Atunce déderă moștiile sfintei Vineri în loc de dajde și alte rînduri scumpe multe.

Deci au împărățit Theod[o]r cel Mare, împreună cu frîncii, 18 ani.

Ioan, cumnatu-său, 32 de ani.

---

[1] „ca[de să]" (corectare propusă de Hasdeu).

[2] De fapt, Mihail (vezi mai sus).

[3] În ms.: Рү(м)скін, în loc de Рү(л)скін.

141v Theod[o]r cel Mic,| fiiu-său, 14 ani.

Mihail Paleolog scoase cetatea de la frînci, ani 6769 [1261]. Şi au domnit 24 de ani.

Andronic, fiiul lui Paleolog, 30 de ani. Acesta avea un cocon tinerel, anume Calioan[1]. Deci se văzu că e bătrîn şi aproape de moarte şi nu i-au rămas nice un nepot, ce chemă pre Catacozinu, de-i zise: „*Vezi că moriu, şi fiiu-mieu iaste mic; fii tu împărat!*“ — deci-l cunună cu împărăţie denaintea gloatelor. „*Iară pre fiiul mieu socotéşte: să ară trăi el, va fi cîndva împărat*“.

142r 94. ÎMPĂRĂŢIIA LU CATACOZINU

Stătu împărat Catacozinu, ani 6804 [1296].

Atunce, într-acéea, [s-au sculat][2] un boiariu oarecarele turc, anume Otman, cu mulţi turci, de au luat multe ţări despre răsărit, de le-au robit şi le-au pridădit, pînă ce ajunseră cetatea Brusa[3]. Şi muri acolo Otman şi fu în loc fiiu-său Orcan.

Şi prinseră vadul la Calipoli, şi de-aciia făcea rău mult creştinilor; iară Catacozinu-i apăra şi nu-i lăsa să treacă marea.

142v Atunce muri şi Orcan şi-i fu | în loc Murat, şi foarte nevoiia să treacă marea.

El văzu Catacozinu că nu-i va putea opri, că se obîrşiră vistérele şi hrana voinicilor. Deci poronci la Alexandru, domnul şchéilor, şi la oraşe, şi la domnul sîrbilor, şi la Ugleş dispot, şi la craiul Vîlcaşin, ca să-i tremiţe oşti într-ajutoriu.

Ei nu vrură, ce-i răspunseră: „*Apără-te cum ştii!*“

Catacozinu se întristă foarte. De-acii încă mai tremése şi le zise: „*De* 143r *nu-m veţi ajuta acmu, apoi voi vă veţi | căi!*“

Ei răspunseră: „*Cînd vor veni turcii la noi, noi ne vom apăra*“.

Atunce legă jurămînt mare Catacozinu cu Amurat şi scriseră cărţi de adeverit, ca să nu strice turcii grecilor nice Rumele, nice Machedoniia, nice alte ocini greceşti. Şi se făgăduiră turcii să fie aşa, deci lăsă Catacozinu Calipoli turcilor.

95. CUM AU TRECUT TURCII MAREA, DE AU LUAT ÎMPĂRĂŢIIA

Atunce era ai 6834 [1326], cînd trecu Amurat cu turcii şi purcéseră spre 143v şchéi, şi féceră | întîiu războiu cu Asean, feciorul lu Alexandru, şi peri atunce Asean şi mulţi şchéi cu dins. Deci iară se adunară şchéii cu Mihail, fiiul lui Alexandru, de se mai loviră. Peri şi acela, şi robiră mult nărod, fără număr, de-l duseră la Calipoli.

Atunce muri Catacozinu. Şi au domnit 25 de ani.

[1] În ms.: Кальішань.

[2] Lipseşte în ms. În textul slavon al *Cronicii anonime:* въста (ed. Bogdan, p. 526),

[3] În ms.: *Brasa.*

96. ÎMPĂRĂȚIIA LUI CAL[O]IOAN

Sosi Caloioan în vîrstă de bărbat și sui împărățiia tătîne-său, lui Andronic, ai 6845 [1337]. Și avea Caloioan doi | feciori, anume Andronic și Manoil. Deci se sfătuise Andronic cu Țalapie, ca să-ș ucigă părinții: Țalapie pre Murat, iară Andronic pre Caloioan. Iară ei știură, deci-și orbi feciorii: Murat pre Țalapie, Caloioan pre Andronic. Și avea viață bună depreună Murat cu Caloioan și pace. 144r

Atunce iară se rădică Murat cu turcii spre Ugleș și spre Vîlcașin craiu. Ei strînseră oști mari sîrbești și se loviră de fățiș cu turcii, și mult sînge se | vărsă într-amîndoao oștile. Apoi biruiră turcii, și peri Ugleș și Vîlcașin, la valea Marița, ani 6879 [1371], și luară turcii plean mult, de-l duseră la Calipoli. Atunce întunecă soarele într-o amiază-zi, cîtu se vedea stélele. 144v

Atunce muri Alexandru, domnul Tîrnovului, și-i fu în loc Șușman. Și tremise Murat de-i cerșu pre soru-sa; el, de nevoe, o déde să-i fie doamnă.

De-acii se sculă Murat cu turcii, de luară Tîrnovul și alte cetăți multe și țara șchéilor. 145r

Elu-și împărățiia Caloioan în Ț[a]rigrad. Turcii călcară jurămîntul: deci ce dobîndiia, tot punea împrejurul Calipolului; luară și Machedoniia cu totul.

Atunce muri Caloioan împăratul, ani 6880 [1372]. Și domni 35 de ani.

97. ÎMPĂRĂȚIIA LUI MANOIL PALEOLOG

Stătu în loc fiiu-său Manoil împărat. Atunce se sculă multă mulțime de turci și începură a prăda și a lua țări și cetăți: luară și Amorea, și Draciul, pînă la | Dalmatiia[1], și toată țara arbănașilor. Și începură a scădea putérea creștinească, cît nu avea nime putére să le stea înainte. 145v

De-acii se duseră și la sîrbi și féceră acolo războiu mare, și mult sînge s-au vărsat, și mulți, fără număr, au perit. Atunce un voinic, anume Miloș Cobilici, viteaz și bărbat bun, deci meșterșugui de se apropie și spintecă cu un hangériu pre Murat-beghi, și așa peri.

Pre acea vréme ucise și Șușman, domnul | șcheilor, pre Dan voevod, domnul rumânesc. 146r

De-acii se rădică Baiazit-beg, feciorul lui Murat, de se loviră cu Lazar, domnul sîrbesc, și-l birui, de-l ucise. Și plecă țara sîrbească supt sine, să-i dea dajde, și le puse domn pre Stefan dispot, ani 6897 [1389].

De-acii se rădică Baiazit cu turcii spre rumâni, deci se loviră cu Mircea voevod. Și fu războiu mare, cîtu se întuneca de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgételor, și mai pierdu Baiazit oastea lui | cu totul, iară pașii și voevozii periră[2] toți. Atunce peri Costantin Dragovici și Marco Cralevici. Așa de se vărsa sînge mult, cît era văile crunte, deci se spăre Baiazit și fugi de trecu Dunărea. Și puse socotitori pre la toate vadurile, și prinse pre Șușman, domnul șchéilor, de-l tăe, ani 6903 [1395]: atunce luară turcii țara șchéilor cu totul. 146v

6905 [1397], Jicmon, craiul unguresc, adună tuată tăriia despre apus: domnii, voevozii, boiarii, ném|ții și frîncii, și pre uscat, și pre Dunăre, cît nu se vedea apa de mulțimea corabiilor, Mircea voevod cu rumânii; și de la Manoil Paleolog veniră corabii multe, pline de voinic[i] den Ț[a]rigrad, și den Venețiia 30 de corabii. 147r

[1] În ms.: Далматиѫ.

[2] În ms.: pererîră.

Deci mergea craiu pre uscat în jos, pre Dunăre, cu hvală mare și cu oști tocmite, împlătoșați, poleiți, și scripiia, de-ț părea că răsare soarele. Și cînd sosi la cetatea de Necopoe, el vrea să ia Necopoia, iară Baiazit 147v strînse turcii cu totul de|spre răsărit și păziră curînd de se loviră fățișu cu cei despre apus, și fu sfadă mare în multă vréme, ce învenseră turcii pre unguri, iară craiu scăpă într-o corabie. Iară Baiazit i-au gonit pînă la Dunăre, și mulți se necară în Dunăre. Deci craiu, cu cîtă hvală venise, cu mai mare rușine se întoarse, că-ș pierdu voinicii cu totul și lăsă oaste de oameni, cît nu-și putea ara oamenii pre acei cîmpi.

148r Însă Baiazit nu așteptă, ce în ani 6906 [1398] se rădică | în sus pre Dunăre spre apus, de lua împărății și prinse ocine și pre Srațimir împăratul, de-l puse supt sine birnic. Și mérse în țara ungurească, de o prădă și o arse, pînă la Buda, și se întoarse cu mulți robi, fără număr.

De-acii purcése Baiazit cu turcii spre Ț[a]rigrad, ca să-l dobîndească, și trecea pren țara grecească, și eșiia grecii de i se închina; el nu-i învăluia pre nime. Dobîndi și Odriiul, deci sosi la Ț[a]rigrad; cetățénii se spăreară, 148v cu | Manoil împărat.

Și tremise Baiazit la împăratul, ca să-l lase să între în cetate. El nu știu ce va face, ce numai ce tindea mînile cătră ceriu și ruga pre Dumnezeu. Și se sfătui cu curtea, de-i tremiseră dar scump și cerșură pace, că să le dea dajde. Iară el nic[e] darurile nu vru să le ia, ce zise că va intra în cetate „*și voiu lua cetatea voastră, iară pre voi vă voiu scoate goli, de vă veți duce unde veți vrea*“.

149r Deaca auziră grecii, numai ce suspina cătră | Dumnezeu dentru adîncul inimiei lor. Și se apropiară turcii de zidul cetăției, deci atîta de lăsa săgéte pretutindinea în cetate, cît nu se vedea soarele de grosimea lor; și unde striga, elu se răsuna văzduhul ca de tun; ce nemică nu putea folosi cu a lor spaimă, că-i împrăștiia pre departe cu pușcile și cu săcalășele. Deci se năpustiră la Galata, de făcea și acolo groază. Iară Baiazit stătu într-un[1] loc înalt, de văzu 149v Sfînta | Sofie, deci grăi cătră boiarii[2] lui: „*Acolea voiu lăcui cu muiarea mea*“. Așijderea, toți boiarii-ș picniia locure de lăcuit unde vedea beséreci frumoase.

Deci se prinseră întîiu de Galata să o dobîndească și puseră trăbăcie. Deci începură a o bate cu tunuri, și oboriia zimții cetăției, aorea pătrundea și păreții. Deci cît strica turcii zua, noaptea zidiia frîncii; și se mira turcii că 150r o vedea demăneața întreagă. Deci nu-ș foarte | gîndiia, că-i improcica și frîncii den cetate cu tunurile, de-i delunga departe. Însă o dată năvăliră turcii și intrară supt cetate. Atunce se spăreară frîncii, ce grăbiră den Ț[a]rigrad, de-i apărară.

Deci așa ajuta unii altora și se sprejeniia unii pre alții de cătră vrăjmași, tocma 7 ani. Și le aducea den Trapezonda și den Cafa bucate și arme și ajutor, și de pren toate ostroavele cîte nu era luate de turci; și den Venețiia 150v încă veniia de le | aducea hrană. Și se suiia grecii și frîncii prin turnurile cetăților, de-i împrăștiia pre departe pe turci cu svinéțe, cu sacalășe și cu tunure. Și săpară prin pămînt gaură, de eșiia noaptea den cetate și ucidea mulți turci.

Deci văzu Baiazit întru atîta vréme că nu-i sporéște nemică, ce numa cîtu-i pier voinicii, elu se rădică mînios și cu rușine rea, de se duse la locu-ș. 151r Atunce se sculă Temerlean[3], domnul tătărăsc, de rădică oști | asupra lu

[1] În ms.: ѫнтро|ѫ, în loc de ѫнтроу|ѫ.
[2] În ms. ligatură ı și н.
[3] În ms.: *Temermean.*

Baiazit și-l birui, și peri Baiazit întru acela războiu, ani 6910 [1402]. Iară grecii déderă atunce laudă lui Dumnezeu, că-i izbăvi de vrăjmași.

Iară în locul lu Baiazit stătu Țalapie-Musulman; și-n al 16 an de domniia lui fu iarnă prea mare și rea.

Și ani 6917 [1409] muri bun creștin împărat Caloioan, nepotul lui Manoil împărat.

Pre acéea vréme se rădică Musia cu rumânii și cu șchéii și Stefan dispot cu sîrbii, de se duseră la Ț[a]rigrad să se | lovască cu Țalapie, să dobîndească Ț[a]rigradul. Și féceră războiu mare den afară de cetate, la Cosmida, și fu biruit Țalapie, și mulți turci periră cu dînsul. 151v

Și după acéea a fost ani 6918 [1410], junghe Musia pre Vîlcan și pre Laza , iulie 6.

Ani 6921 [1413], purcése Musia de dobîndi Brdo; și el încă peri la Iscra într-acel an, și-i fu în loc Murat.

Ani 6926 [1418], [muri][1] Mircea voevod, domnul rumânesc.

Ani 6934 [1426], prădă Murat țara sîrbască, și la anul muri | Stefan, domnul sîrbesc. 152r

Ani 6947 [1439], dobîndi Murat Smederova, avgust 27, și scoase pre Grigor și pre Toma și prinse Stepan, de-i legă și-i băgă în temniță.

Ani 6950 [1442], ucise Iancul voevod pre Mezit-beg în Țara Rumânească. Și iară, al doile an, s-au lovit Iancul voevod cu turcii în Țara Rumânească, la Ialovniță, și-i birui; și periră atunce turci mulți, fără număr. Atunce se rădică Gheorghie dispot cu ungurii și cu sîrbii, de trecură Dunărea pre la Slatină și bă|tură pre turci, și luară iarăș Smederova sîrbii. De-acii se sculă Taud-beg cu turcii, de bătu oastea sîrbească la Sitniță. 152v

Ani 6953 [1444], se rădică Vlădislav cu oști mari la turci, de se loviră de fățiș, și biruiră turcii atunce; deci peri Vlădislav la Varna.

Ani 6956 [1448], purcése Murat-beg cu turcii, de se lovi cu Toma, domnul Bosneei, și-l biruiră și luară atunce turcii Bosna. Și la anul se lovi Murat cu Iancul voevod la Cosova, și peri Iancul; deci dobîndiră | turcii Cosovul. Și-n al doile an muri Murat-beghi, în fevruarie, în 4 zile. 153r

98. ÎMPĂRĂȚIIA LU MAHMET, FIIUL LU MURAT

Cînd stătu Mahmet împărat, el era numărul ailor 6960 [1451]. Deci aduse toți turcii de pretutindinea și purcéseră mulți, fără număr, spre Ț[a]rigrad, ca să-l dobîndească; și au ocolit întîiu Galata, de o au bătut, pînă ce o au dobîndit. Și de-acii se legară de Ț[a]rigrad cu toate meșterșugurile lor și cu toate bărbățiile și putérea lor; și, după ne|voință și vărsare de sînge, ei încăpură în Ț[a]rigrad. 153v

99. DE Ț[A]RIGRAD

Ani 6931 [1453], dobîndi Mahamet Ț[a]rigradul, în luna lui mai, 29, într-o zi de vineri. Cine au zidit întîiu Ț[a]rigradul, elu l-au chemat Costantin, marele împărat, fiiul Costei și al Elinei. Și cînd au luat turcii Ț[a]rigradul, cine au fost împărat, iară l-au chemat Costantin.

[1] Completarea lui Hasdeu.

Fost-au de la Adam pînă cînd au gătit Costantin Ț[a]rigradul ani 5836, iară de la naşterea lui H[risto]s 318. Deci, de la Costantin ce au zidit cetatea
154r pînă cînd o au | luat turcii, ei au trecut 1125; iară cînd veniră întîiu la Calipoli, ei au fost ani 6867 [1359].

Atunce s-au început a se descăleca Țara Moldoveei.

Deci, deaca luară turcii cetatea de la greci, ei le tăiară împăratul şi pre toți boiarii şi toate capetele, şi slăbi toată putérea grecească.

De-aciia scrise Mahamet în toate laturile, pre la crai, pre la domni, pre la voevozi, de se mărturisi împărat, că pînă atunce se chema beghi. Deci,
154v de atunce tot se sfădesc cu toate țările | şi nu au răzbun, ce tot lărgesc de toate părțile.

Ani 6963 [1455], bătu Mahamet pre sîrbi şi le luo o cetate, anume Brdo, şi Sitnița şi alte cetăți împrejur. Şi de-acii purcése Mahamet la Belgrad, ca să-l dobîndească, şi se lovi cu Iancul, şi birui Iancul pre Mahamet, cu cristoşii; deci se turnă Mahamet ruşinat.

De-acie tremise Mahamet un paşu, de dobîndi iară Smederova şi o cetate, anume Răşava, şi alte cetăți multe.

155r Ani 6969 [1461], tre|cu Mahamet marea la Anatoliia şi dobîndi o cetate, anume Sinopul, şi Trapezondul, şi se bătu cu Iuzum Hasan şi-l birui. Şi-n al treile an mérse de dobîndi toată Bosna.

Ani 6974 [1466], prădă Mahamet pre arbănaşi şi mulți tăe, pre [S]chendira domnu-l scoase den țară şi zidi acolo cetate, de o chema Coniuh. Şi la anul iară purcése la arbănaşi, pre altă cale, şi prădă Tomornița.

155v Ani 6976 [1468], mérse Mahamet la cărăimani şi le | bătu o cetate, anume Galova; şi alte cetăți multe cărăimăneşti dobîndi, şi Negripul.

Ani 6981 [1473], rădică-se Mahamet cu oşti mari spre Izum Hasan şi nu putu folosi nemică, ce-ş pierdu voevozii şi paşii şi mai oastea cu totul la valea Efratului. Acolo peri şi Hasan Murat, paşul den Romaniia.

Ani 6983 [1475], tremése Mahamet oşti mari spre Stefan voevod, la Țara Moldovei, şi periră atunce turci mulți, fără număr.

156r Şi iară, ani 6984 [1476], se sculă însuşi | Mahamet cu oşti mari spre Moldova, şi se loviră de față la Valea Albă, şi biruiră atunce turcii, deci féceră rău mare moldovénilor. Şi cu misirénii au făcut războiu, ce n-au izbîndit; şi s-au bătut cu iverii.

Cînd au fost ani 6989 [1481], Mahamet au murit, şi au stătut în loc fiiu-său, Baiazit. Deci se sculă Baiazit întîiu la Chiliia şi la Cetatea Albă, de le luo de la Stefan voevod. Şi se duse la aravléni şi la misiréni, ce nu folosi
156v nemică, că-ş pierdu voinicii | şi se întoarse ruşinat de acolo; veni cu puțini voinici.

Şi cînd au fost ani 6997 [1489], iară tremése Baiazit oşti prea mari pre misiréni şi pre aravléni, şi mai mulți periră.

Şi în Ț[a]rigrad încă se tîmplă atunce un semn, că iată căzu fulger den cer, de aprinse prahul cel de puşcă, deci răsipi case multe prin prejur, şi periră mulți, şi pămîntul încă se cutremură, cît împăratul încă se spăre că va peri atunce.

---

1. *a)* Finalul *u* e întreg foarte rar, aproape exclusivamente numai atunci cînd este urmat de un pronume personal enclitic sau de reflexivul *se*: де съвръшнтȣ-л фѣче (346), тотȣ-л ꙟнѫлцарѫ (348), елȣ-шь ȣчнсе (352), елȣ-л прїнмн (352), тотȣ-н бѫтѧ (355, 373), елȣ-н възȣ (355), дентъю-л кема (356), кокониморȣ-шь (356), елȣ-л кемѫ (360), къндȣ-цн ва фн (360), елȣ-н лъсѫ (360), къндȣ-шн дѣде (360), де тотȣ-н сфръшн (361), елȣ-шь дѣде (361, 373), мȣлтȣ се кȣтремȣрѫ (361), кȣмȣ-н фȣ (362), кȣмȣ-н ꙟвъца (363), елȣ-шн фѣче (364), елȣ-н тъе (364), кȣрȣндȣ-л жȣнгїарѫ (365), елȣ се ръзболн (365, 368), елȣ се амъџн (369), кȣмȣ-н ва фн (369), елȣ ле ръспȣнсе (370), елȣ-л ꙟвъца сорȣ-са (366), елȣ-шь препȣсе (367), елȣ се дȣсе (368, 383), кȣмȣ се гръꙗще (372), ꙟпъратȣлȣ-н гръи (368), кȣмȣ цѣм зис (372), елȣ се мȣе (372), кȣмȣ ꙗȣ лȣать (372), елȣ-шн чершȣ (374), ꙟпъратȣлȣ-н бътȣ (374), ꙟ мнжлокȣ се трȣдїѧ (376), ȣнь прахȣ-н ръсипн (376), ꙟ дешертȣ се невоꙗще (376), кȣръндȣ се сврършн (377), елȣ се ꙟкнсе (379), елȣ лн се фъгѫдȣн (379), елȣ се фъгѫдȣн (379), кȣмȣ-л ворь ꙟвъца (379), елȣ-л гонн (380), соцȣ се фѣче (380), кȣмȣ-н ера (380), елȣ ле нждѫръѧ (380), елȣ-н ръспȣнсе (382), елȣ се скȣлѫ (382, 388, 394), мȣлтȣ се кънѧ (382), елȣ се мънїе (382), кȣмȣ л-аȣ рȣгать (383), кȣмȣ ꙗȣ пророчнть (384), елȣ-н вълȣїѧ (385), елȣ-н бътȣ (385), елȣ-н бнрȣн (387), кȣмȣ-н ера воѧ (387, 388), тотȣ-ль ꙟдемна (387), елȣ ле топн (388), елȣ-шь пърѫсн (388), елȣ-ль пȣсе (388), кътȣ-н фȣ воѧ (388), тотȣ-н бнрȣнѧ (389), кътȣ се ръсипїѧ (389), елȣ-шь пъзїѧ | (389), елȣ-ль 408 скоасе (391), елȣ се фъчѧ (391), де елȣ-ш (392), къндȣ-н пърѧ (392), елȣ-н прннсе (392), ꙟ капȣ-шн (394), кȣръндȣ-л ажȣнсерѫ (398), елȣ-шн тȣнсе (398), елȣ се рънднкѫ (398), тотȣ ꙗȣ бѫтȣть (399), кътȣ се ведѣ (402), елȣ-шн ꙟпърѫцїѧ (402), кътȣ се ꙟтȣнека (402), елȣ се ръсȣна (403), кътȣ-н пїерь (404), елȣ л-аȣ кемат (405), елȣ-н цннѣ (393), cu excepţiuni însă ca: ель се мнрѫ (367), ель се мънїе (388);

b) două cazuri de finalul *u* întreg de-naintea conjuncţiunii *şi*: кȣмȣ шн се гръꙗще (371), съмтȣ шн ен (362);

c) într-un mod independinte de cuvîntul ce urmează, finalul *u* întreg se află de 13 ori numai după consoana *ş*: ȣчнгашȣ (358, 374, 382), пнзмашȣ (371), фъцншȣ (374, 383, 403), тъмпншȣ (384), фȣрншȣ (386), ȣꙟкѣшȣ (387), секнрашȣ (387), пашȣ (406), кнпешȣ (396), cu cîteva excepţiuni ca: фъцнш (353, 401, 405), ȣчнгашь (377);

d) într-un mod necondiţionat, finalul *u* întreg ne întîmpină în *domnu*: Мнханл фȣ домнȣ ꙟ локь де легать (384) şi în: къндȣ аȣ фъкȣть (400).

2. Finalul *i* este scris întreg foarte des, mai totdeauna anume acolo unde el se rosteşte astăzi jumătăţit, bunăoară: дечн мȣлцн вонннчн = actualul

deci mulți voinici (369), și se poate zice cu certitudine că se și p r o n u n ț a întreg cînd era urmat de pronumele enclitic: бърбатꙋлꙋи-шь (347, 394), дечи-л (348, 352, 368 etc.), еи-ль фъчѧ (349), лꙋи-л фѣче (350), еи-ль апринде (354) ꙋнїи-шь мъ·ка (359), пъгѫнїи-л чинстескь (368), кꙋ соцїи-шь (368), еретичїи-л ·трєбарѫ (370), апои-л лъсѫ (388), коконїи-ши (386), дечи-шь възꙋ (390), еи-л сꙋгрꙋмарѫ (396), дечи-л възꙋ (398).

3. *a*) ь reprezintă în textul nostru, ca în paleografia română în genere, pe *ŭ*: сꙋфлеть кꙋрать ши кꙋ кипь фрꙋмось (371) = *sufletŭ curatŭ și cu chipŭ frumosŭ*, lipsind numai atunci cînd ultima consoană e scrisă deasupra rîndului (cf. mai sus p. 4, 20, 29, 40, 59, 117), dar conservă și valoarea sa cirilică de *ĭ* atunci cînd înlocuiește pe finalul *i* scurtat, de ex.: елꙋшь și елꙋши = *elu-șĭ*, църь și църи = *țărĭ*, юбиторь și юбиторю = *ĭubitorĭu* etc. [278];

b) ъ și ѫ reprezintă deopotrivă pe *ă*, cel al doilea scriindu-se mai cu seamă la finea cuvîntului (cf. mai sус p. 110, 227), dar adesea și-la mijloc, fără ca scriitorul să observe vreo deosebire sistematică între ambele sem-
409 ne, așa că pe aceeași | pagină, bunăoară, cuvîntul *bărbați* e scris: бѫрбаци, бърбаци și бр'ъбаци (353);

c) aceeași confuziune între ѧ, ꙗ și ѣ, cari cîtetrele reprezintă sonul *ya*, deși la finea cuvîntului figurează mai adesea ѧ;

d) semnul ы, care sună propriamente *ă*, se întrebuințează mai ales în vorbele sau în flexiunile slavice neasimilate: дыханїиле (348) = sl. дыханїе «spiritus», Єгѵптѣны (349), Рꙋсы (389, 390), ѡбыди (388) = sl. обидити «injuria afficere», Єллины (361), Рѵмлѣны (366), Ѩравлѣны (381), тинѫюбы (345) = sl. тинолюбы «luti amans», робы (403) бегы (405) = serb. *bego* = turc. *beg*, dar și în vreo două-trei cuvinte curat române în loc de *i*: de-ntîi după *n* în крещины (363, 364) = крещини, аны (377) = ани, хитлѣны (381) = хитлѣни, și foarte des în лꙋны (350, 359, 361 etc.) = лꙋни, apoi între *h* și *r* în ръсхырарѫ (364) [279].

4. *a*) Textul nostru nu cunoaște de loc pe acuzativul singular masculin *îl* (în manuscripte cirilice ·л), ci numai pe л sau ль = *lŭ*: де съвръшитꙋ л фѣче (346), дечи л ·въцѫ (348), тотꙋ л ·нѫлцарѫ (348), еи ль фъчѧ (349), лꙋи л фѣче (350), дечи л лꙋѡ (352), елꙋ л прїимии (352), грєꙋ л пърирѫ (352), саꙋ л де слобозисе (354), еи ль апринде (354), дентыю л кема (356), пре Тить фїю-съꙋ л лъсѫ · Ієросалимь (359), елꙋ л кемѫ (360), Ѫаѯимїань ль плꙋрѫ вїермїи (363), Дꙋмнезеꙋ л съцетѫ (365), елꙋ л ·въца (366), пъгѫнїи л чинстескь (368), иърав8л тъꙋ чель ръꙋ л възꙋ (370), еретичїи л ·трєбарѫ (370), кꙋмꙋ л борь ·въца (379), елꙋ л гони (380), пре Іѡань ль скоасе (387), тотꙋ ль ·демна (387), Игнатїе ль ѡбыди (388), мꙋмѫ-са ль гонїѧ (388), апои л лъсѫ (388), елꙋ ль пꙋсе (388), елꙋ ль скоасе (391), дечи л дефъима (394), дечи л гони (394), еи л сꙋгрꙋмарѫ (396), дечи л възꙋ (398), дечи л кꙋнꙋнѫ (400);

b) de asemenea în locul acuzativului masculin plural *îi* (cirilicește ·и sau ·й) Moxa pune totdeauna, fără o singură excepțiune, pe simplul *i*: ръꙋ и ·търѫтъ (350), фортꙋна и змѫчи (352), тотꙋ и бѫтѧ (355, 373), пре коконїи и лепъдарѫ (355), Дꙋмнезеꙋ и крꙋцѫ (355), дѣчїѧ и пꙋсе сꙋгаши (355), елꙋ и възꙋ (355), пре Оврѣи и домнїѧ Іроде (358), елꙋ и лъсѫ (360), соцїи-шь и дърꙋиѧ (361), де тотꙋ и сфръши (361), немѣрничїи и милꙋиѧ (361), връжмашїи лꙋи Гратїань и пїердꙋ (365), ·търатꙋлꙋ и бътꙋ (378), кꙋ грозииче мꙋнчи и мꙋнчїѧ (369), мꙋлци и жꙋ·гѣ (378), ка ꙋнь прахꙋ и ръсипи (376), ръꙋ и ·възꙋиѧ
410 (384), елꙋ и възꙋїѧ (385), елꙋ и бътꙋ (385), пре|фꙋриꙋ и ·въца (386), елꙋ и

бирȣи (387), Ѳеѡдора и блѫстемѫ (387), тотȣ и бирȣнѧ (389), елȣ и цинѣ (393), елȣ и принсе (392), пре шкѣи и смерн (395), сърачїи и милȣнѧ (396), Катакозинȣ и апъра (401), ba chiar cîte de două ori într-o singură frază, de ex.: пре алцїи и жȣ·ꙟгѣ, пре алцїи и слȣтїѧ (375), мȣлци де·ꙟ тȣрма лȣ Христос и мȣнчїѧ ши пъсторїи тȣрмеи ·ꙟкъ и слȣтїѧ (369), боӕрїи и дърȣнѧ, воиничїи и милȣнѧ (396);

c) tot așa vedem numai *i* în locul dativului singular *îi*: Противес и ·ꙟпȣтѫ (352), и пȣсерѫ нȣме (357), и фȣ милѫ д-инсȣль (358), ачестȣѧ и пърѧ (361), и тъе капȣл (364, 367), и ·ꙟфлорїѧ тинерѣцеле (396), ·ꙟпъратȣлȣ и гръи (368), кȣмȣ и ва фи (369), елȣ и ръспȣнсе (382), кȣмȣ и ера воѧ (388), лȣи и пърȣ (388), лȣи и вени (388), лȣ Ираклонь и търѫ насȣл (376), iar într-un loc *e* pentru *i*: доаръ е требȣӕще милѫ (365);

d) în fine, nici dativul *își* (cirilic ·ꙟши sau ·ꙟшй) nu există în Moxa, ci numai ши = *și*, mai adesea шь = *șĭ*: ȣнїи шь мъ·ꙟка фечорїи (359), ачеста шь ȣчисе пре мȣмѫ-са (359), елȣ шь дѣде (361, 373), елȣ ши фѣче (364), кȣмȣ шь ·ꙟпърѫцїѧ Ѳеѡдосїе (367), елȣ шь препȣсе (367), елȣ ши чершȣ (374), елȣ шь пърѫси (388), елȣ шь пъзїѧ жокȣриле (389), дечи шь възȣ (390), ниче шь да (395), дечи шь дѣде (395), елȣ ши тȣнсе (398), дечи ши пȣсе (398), ниче ш гѫнди (398), дечи шь скоасе (399), дечи ши ѡрби фечорїи (401), боӕрїи шь пикнїѧ локȣре (403);

e) această particularitate: *lŭ* = *îl*, *i* = *îi*, *și* = *își*, mai cu seamă cînd cuvîntul ce precede este terminat printr-o consoană sau prin doi *i*, ca în Маѯимїань ль плȣрѫ, пъгѫнїи л чинстеск, Іѡань ль скоасе, коконїи и лепъдарѫ, соцїи-шь и дърȣнѧ, Противес и ·ꙟпȣтѫ, лȣ Ираклонь и търѫ etc., e cu atît mai remarcabilă, cu cît în deșert ar căuta-o cineva în celelalte monumente ale limbei române, fie cît de vechi.

5. *a)* Cuvîntul cel mai supus la variațiuni fonetice și morfologice este *însu* (= *ipsus* = *inpsus* = *insus*, cf. *nunta* = *nunpta* = *nupta*): ·ꙟсȣши (389 etc.), ·ꙟшиши (380 etc.), пр-инсȣл = *pre însul* (385, 393), пр-инши (375), спр-инсȣл = *spre însul* (365, 374, 397), спр-инса (352, 382), спр-иншїи (347, 364), дȣпѫ-нсь (356, 360), дȣп-ънсȣл (355, 362, 383), дȣп-ъншїи (357), ла динсь (352, 359), кȣ динсь (401), ла динсȣл (352, 356), ла динсѫ (352, 382), дерепть динса (352), ла диншїи (365), кȣ диншїи (373, 377), пре денса (355), и фȣ фолось д-инсѫ = *de însă* (362) |, ȣсеби дорминдь д-инса (396), гриже д-инса (398), 411 и фȣ милѫ д-инсȣль (358), вомь повести д-инсȣл (358), се апропїарѫ д-инсȣл (381), пророчисе д-иншїи (384), аминте нȣ не адȣчемь де-нсȣл (390), кътр-ънсȣл, кътр-ънса (385), кȣ нȣс = *cu îns* (348) prin metateza lui *n* și asimilațiunea vocalică progresivă, кȣ нȣнс (368) prin ulterioara propaginațiune a nazalei, кȣ нȣншїи (356, 368) etc.;

b) între formele articulate ale lui *însu* și între cele nearticulate nu este absolutamente nici o diferință de sens, pe aceeași pagină fiind: лȣѡ ла динсь și cu trei șiruri mai jos: прїими ла динсȣл, dar este o mare deosebire logică și poate etimologică între formele omofone: динсь = *dîns* « ipse » = it. *desso* și динсь = д-инсь = *de îns* « de ipso », astă din urmă fiind combinată cu prepozițiunea *de*, cealaltă fiind compusă după d. Cihac (Dict., 128) din *id-ipse*, derivațiune însă deocamdată nedemonstrată, de vreme ce *de* în *dîns* = *ipsus* poate fi ca *d* în *dalb* = *albus*, adecă tot prepozițiunea *de* întrebuințată intensivamente, iar cu prepozițiunea *ad* se naște o altă formațiune din *îns*: *adins* = *ad ipsum* = ital. *adesso*, pe care o găsim de asemenea în textul nostru;

c) ѡ, амаръ! къ се сфътꙋнрѫ адинсъ еи-ши (364), literalmente: « se certară chiar ei », unde *adins* = *ad ipsum*, cu sensul francezului *même* = it. *medesimo* = *metipsissimus*, prezintă o nuanță de semnificațiune necunoscută lexicografilor noștri, cari nu citează decît numai *în-adins* sau *într-adins* « expres » [280].

6. *a)* ꙟ = *în* este întrebuințat ca un fel de nazală în interiorul cuvintelor: мѫꙟка (346, 358, 359, 370, 383, 391, 395, 399), мъꙟкатъ (349, 367), мъинѫꙟкѫ (de 2 ori la p. 358), мъꙟкѫмъ (390), мъꙟкърилє (389), мѫꙟкаци (347), мъꙟкаре (383), мꙋꙟкѫ (363, 374, 385), арꙋꙟкѫ (347, 380, 382, 388, 390, 394), арꙋꙟкарѫ (374, 381), ꙟпꙋꙟгъ (347), линꙟгъ (358), жꙋꙟге (359, 387, 388), жꙋꙟгѣрѫ (384, 394), жꙋꙟгѣ (361, 375, 378), жꙋꙟгѣрѧ (375), жꙋꙟгѣтъ (378, 389), мъꙟгѫѧ (391, 396), немъꙟгѫꙗтъ (347), мъꙟгѫюѡсъ (398), ꙟделꙋꙟгѫ (355, 381), лꙋꙟгъ (365, 373), лꙋꙟгѫ (350), стиꙟнгѫ (363), лъꙟгѫ (377, 383, 386, 387, 389, 392, 393, 394), църаꙟкѫ (382), ꙋꙟкѣшꙋ (387), плѫꙟгѫндъ (390), ꙋꙟ (350, 353, 362, 403), гъꙟнганїилє (346), dar se scrie și cu simplul н: мъинкѫ (347), мѫинка (358), мъинка (353, 389), мъинкѫтꙋрилє (350), жꙋнге (404),
412 жꙋнгѣ (354), жꙋнгѣтъ (358), арꙋнкѫ (356, 357), лънгѫ (383), делꙋнга (404), стингѫ (354), ꙋнъ etc.

b) Moxa este singurul care aruncă o lumină decisivă asupra naturei acestui interior ꙟ, căci în celelalte texturi, unde fenomenul e generalmente foarte rar, noi îl găsim nu numai denaintea lui *k* și *g*, dar încă în къꙟпꙋл, фрꙋꙟза (15), фїнꙟд, авъꙟд (20), въꙟтоꙗскъ (153) etc., adecă de-naintea labialelor și a dentalelor, astfel că din cele puține exemple nu se putea trage nici o concluziune precisă, după cum n-am tras-o noi înșine mai sus la p. 37, pe cînd în textul de față, afară numai de cuvîntul ꙋꙟ = *un*, sînt tocmai 66 cazuri de ꙟ, toate e x c l u s i v a m e n t e de-naintea guturalei, fie tenue sau medie, de unde rezultă cu o deplină certitudine că interiorul ꙟ este anume *nazala gutturală*, ca γγ sau γκ la greci: *mănîγκă*, *aruγκă*, *luγγŭ*, *lìγγŭ*, *înpuγγŭ* etc.;

c) deși Moxa întrebuințează uneori pe н pentru ꙟ, totuși el simțea foarte bine diferința lor fonică, de vreme ce nu pune niciodată pe ꙟ de-naintea unei consoane neguturale, ș-apoi în cuvîntul стиꙟгѫ, după ce scrisese de-ntîi numai стингѫ, a adaus după aceea pe ꙟ d-asupra lui н;

d) consoana nazală gutturală ꙟ, adecă ꙟ în interiorul cuvîntului, trebuia să fi avut un element vocalic obscur, poate ceva mai scurt decît în prepozițiunea ꙟ = *în*, adecă de scurtimea albanezului *ă*, căci fără un asemenea element nu s-ar putea explica identitatea grafică între ꙟ în această prepozițiune și între ꙟ cel medial, mai ales în vorbe compuse ca: ꙟпꙋꙟгъ sau ꙟделꙋꙟгѫ, unde scriitorul ar fi fost silit să stea pe gînduri dacă inițialul ꙟ nu s-ar fi pronunțat a p r o a p e tot așa ca și celalt ꙟ, ceea ce se mai confirmă și prin scrierea ꙟн în loc de simplul ꙟ în гъꙟнганїилє, стиꙟнгѫ.

7. Prepozițiunile compuse cu ꙟ = *în* conservă generalmente pe acest ꙟ, scriindu-se ca adesea și-n celelalte texturi: де ꙟ (346, 347, 348, 349 etc.) = *din*, пре ꙟ (352—3, 360, 365, 376 etc.) și при ꙟ (378, 404, 406) = *prin*, dar de multe ori și деи, прен, прин, iar de două ori chiar денъ (370, 404) = *denŭ*, ceea ce nu poate fi decît o scăpare de condei [281].

8. *a)* Afereza lui ꙟ prin disimilațiune cu o nazală ce-i precede: ѹ-нцелепть sau ѹн целепть (357) = *un înțelept*, мѹлте пърцн | ꙟ пъръцїѧ Рѵмѹлѹн (364) = *multe părți în înpărățiea Rymului*, ва пери ѹнь пърать (384) = *un înpărat*, ръдикаръ ѹнь пърать пре Өеѡдосїе (379), шаде ꙟ тѹнѣрекь (385) = *în întunérec*, токмїѧ тоате ꙟ пъръцїѧ (386) = *în înpărățiea*, съ мори де бътрънь ꙟ пъръцїе (379); 413

b) afereza lui ꙟ fără disimilațiune: ѡмь бѹнь ши целепть (383) = *și înțelept*, ль плѹръ (363) = *îl înplură*, ел-и вълѹїѧ = *învăluia* (cf. 360: ꙟвълѹи, 376, 384 și 403: ꙟвълѹиѧ), ѡ! пъръ тѣасъ (386) = *o! înpărătéasă*, се тѹарсе (378) = *se întoarse*, cf. 351, 403, 406: се ꙟтоарсе).

9. *a)* Apocopa lui ꙟ prin disimilațiune: де-нчепѹтѹл лѹмїен пънъ ла потопь (348) = *den începutul...*, де ꙟпъръцирѧ лимбилѡр пънъ ла Авраамь (349) = *den înpărțirea...* де-нчепѹтѹл лѹ Самоиль кѹ Саѹл пънъ ла Давидь (349), unde dispariținunea lui ꙟ în де = деꙟ se probează prin comparațiunea cu pasagele analoage în cari ꙟ se conservă: деꙟ ешитѹл Израилилѡр пънъ ла Давид (350) = *deîn eșitul...*, деꙟ анѹл де ꙟтъю а лѹи Авраамь пънъ кънд (349) = *deîn anul...*, apocopa lui ꙟ fiind însă mai puțin sigură în: де марџинѣ пъмънтѹлѹи пънъ ꙟ марџини (361), căci într-un alt loc este: де ла марџинѧ пъмънтѹлѹи пънъ ꙟ марџини (364);

b) apocopa lui ꙟ fără disimilațiune de-naintea consoanei: ѹнїи де боꙗри (374) = *unii den boiari*, și apoi: ꙟн 19 ань де (= den) домнїѧ лѹи Тиверїе (358)*, ши-и ал шаптеле ань де домнїѧ лѹи (373), ꙟн ал трииле ань де домнїѧ лѹи (375), ши-и ал 16 ань де домнїѧ лѹи (404), unde disparițiunea lui ꙟ din деꙟ sau ден se constată prin alăturare cu pasagiul: аль доиле ань ден домнїѧ лѹи Өеѡдосїе (365) [283];

c) apocopa lui ꙟ fără disimilațiune de-naintea vocalei: ѹ ань (362) = = ѹꙟ ань = *un an*, după cum am mai văzut în alte texturi mai sus de-naintea consoanei:* ѹ кънпъ (157) = *un cânpŭ* și ѹ рѹмън (169) = *un rumăn;*

d) nazala în ѹꙟ sau ѹн era atît de puțin simțită, acest cuvînt sunînd aproape ca simplu *u*, sau mai bine ca un *u* urmat de o vocală nazalizată foarte scurtă, încît Moxa a luat drept articol indefinit pe *u* sau *ue* în numele propriu Ѹеспа|сїань (358, 359) = Οὐεσπασιανός = *Vespasianus*, pe care-l 414 scrie în două locuri: ѹнь Спасїань (359), лѹи Спасїан (360);

e) ѹ мъгарю (372) = *un măgarĭu* poate să fie o apocopă a lui ꙟ ca în ѹ ань, dar se explică mai bine prin asimilațiune, după cum vom vedea îndată.

10. Contracțiunea: маинте (359, 360, 363, 367, 374, 377, 378, 390, 391 etc.) = маи ꙟнаинте, dar de multe ori și forma: маи наинте (356 etc.) [284].

11. *a)* Acomodațiunea regresivă a finalului ꙟ cu inițiala cuvîntului următor: дем прежѹрь де весѣрекъ (380) = *den prejur* (cf. 355: де ꙟ прежѹр), labialul *p* acomodîndu-și pe ꙟ în labialul *m*;

---

* Tot așa pe aceeași pagină pasagiul cu lacuna despre nașterea lui Crist trebui completat: [ꙟн ал 30 ань] де ꙟпъръцїѧ лѹ Авгѹсть, unde însă apocopa ocurge de-naintea vocalei prin disimilațiune [282].

b) asimilațiunea completă regresivă a finalului ·ⱶ cu inițiala cuvîntului următor: шн-м мнишен (370) = *și în mișei*, și tot așa pare a fi în: ȣ мъгарю (372) = *un măgarĭu* prin forma intermediară ȣм мъгарю;

c) acomodațiunea regresivă a inițialului ·ⱶ: ȣмпла (354), dar pe aceeași pagină: ·ⱶмплȣ, pe aiuri ·ⱶмпле (368, 369), unde labialul *p* își acomodase pe *n* în labialul *m* deja în prototipul latin *impleo* = *inpleo*, iar la români acomodațiunea s-a întins mai departe asupra elementului vocalic, prefăcîndu-l în labialul *u*, ca și la catalani: *umplir*.

12. *a)* н dispărut: флъмѫде (358) = *flămînde* și стрѣбѫтъцнле (360) = = *strămbătățile*, poate numai din grăbirea condeiului, căci pe aiuri vedem: флѫмъндь (392), флѫмънзить (359), стрѣмбѫтъцнле (371), стрѣмбѫтатѣ (366);

b) o disparițiune reală a lui н este în genitivo-dativul Костен (364, 405), alături cu nominativul Конста (363, 364) = *Constans*, Костантїе, Костандїе (364) = *Constantius* și Костантинь (364, 405) = *Constantinus*, românii pînă astăzi pronunțînd *Costea*, *Costantin*, și pare a fi de asemenea reală în чисте (388) = *cinste*, pe aiuri чинсте (352, 372), чинстѫ (348), adecă tot de-naintea grupului *st*, cu atît mai mult că prototipul slavic чьсть este fără nazală;

c) forma română nazalizată *cinste* provine din fuziunea temei slavice: чьсть = ч ĭ с т ĭ «onoare», cu o altă temă slavică: чѧсть = чєпсть «parte» [285].

13. Moxa nu întrebuințează niciodată formele actuale *înnec*,| *înnot*, *înnoiesc*, *înfrumusețez*, rareori *immulțesc* (347, 377, 399), singurele cunoscute d-lui Cihac (*Dict*., 98, 127, 172, 180), ci numai pe cele simple: *nec*, *not*, *noesc*, *mulțesc*, *frâmsețez*: тоцн се некарѫ, се мȣлцирѫ лимбиле (348), съ-ль нѣче (353), чен де пре апѫ некѫ (376), поаме некѫчоасе (380), се корь мȣлци пре акоlо (354), мȣри некать (355, 363), шн-л фрѫмсецѫ Дȣмнезеȣ (346), ноирѫ пъмѫнтȣль (381), нотасе, съ ноате (354), нои ачѫ спъртȣрѫ (386), ѡ нека (380) etc.

14. Șovăirea între *e* și *i* de-naintea lui *n*:

a) după *n* și înaintea lui *n* + consoană: менте (396), ментѫ (345), менчюнѫ (360), менчюни (368), менчюниле (370), вешментеле (362), аменте (378), анментрѣ (370), dar și: минте (346, 372 etc.), аминте (388, 396), минчюна (367), анминтрѣ (385), минцн (347);

b) după *p* și înaintea lui *n* + consoană: спентекарѫ, спентекать (357), dar și: спинтекѫ (402);

c) după *f* și înaintea lui *n* + consoană: сфентеле (379, 395), dar și: сфинтелорь (380), сфинтеен (381);

d) după *v* și înaintea lui *n* + consoană: ·ⱶвенсерѫ (403) = *învinseră*;

e) după *m* și înaintea lui *n* + vocală: мене (385), кȣменека (387), alături cu: съ се кȣминече (388);

f) prin urmare, această șovăire ocurge generalmente în cuvinte de origine latină după o labială (*m*, *p*, *f*, *v*) înaintea lui *n* urmat de o consoană, mai ales de *t*.

15. Șovăirea între *e* și *i* în cuvinte nelatine fără acțiunea nazalei:

a) се лепи де дракȣл (365), се лепи де Йспарь (368), dar: шн липи лȣтȣл (370), ел липи (387), се липи де Өеѡфана (393) etc.;

b) нѣеми (378), сѫ нѣемѣскѫ (370), dar: нѣнми (388);

c) привїѧ (374, 388), dar: превїѧ (385);

d) спреженіѧ (404), dar сприжони (390), unde după *j* mai ocurge *o=e*, cuvîntul derivînd prin substantivul *sprijin* din slav. спражьнъ « conjunctus », cf. serb. спрежник «adjunctor».

16. În премела (363) și примелѫ (361) = пре·ѣела, пре·ѣелѫ, șovăirea între *e* și *i* este identică cu acea de mai sus de sub no. 7: пре·ѣ și при·ѣ.

17. În стреинїн (367) și стрїинїн (370, 381), стрїини (385) din *străin* = = *extraneus* este acomodațiunea și apoi asimilațiunea regresivă a lui *a=e=i* cu învecinatul *i* [286]. 416

18. Nazala se vocalizează:

a) *n* aproape totdeauna în pluralul de la *an*: кѫци аи (345), аѹ скрис аии (345), времиле аиліѡр (346), și așa aproape pe fiecare pagină, adesea de mai multe ori, de exemplu de 30 de ori pe pagina 349, dar adesea se găsește și forma аии, cu и conservat prin influința singularului аи;

b) *m* în ка тръзїѹ (381) = *cam tărziu*.

19. Epenteticul *i* se află numai în cuvîntul *cîini* = *cîni*, și aceasta o singură dată: ниціе кѫини (360), dar ceva mai jos fără epenteză: ниціе кѫни (363), cf. 381: дентр-ѹн кѫне нѫскѹ ѹн фечорь де кѫне, дечи фѫчѫ тоть кѫнѣціе.

20. демѫнѣца (361, 384, 404), демѫнѣцѫ (363), nicăiri демѫинѣцѫ, деминѣцѫ și cu atît mai puțin диминѣцѫ.

21. Finalul и trecut în м: Медіѡламь (365) = Mediolan, în aceleași condițiuni ca mai sus în Крѹчам = Крѹчан (133) și Рѡстам = Ростан (219).

22. Afereza lui *i* de-naintea lui *u*: Ѹстинь și Іѹстинь (370) = *Justinus*, și ѹшорь (394) din vechiul *ĭușor*, conservat în forma verbală: сѫ ле юшѹрѣзе мѫнкѫтѹриле (350), unde *i* este organic din lat. *lev-=ĭeu-=ĭu-*.

23. Finalul *ă* trecut în *e* fără acomodațiune vocalică:

a) după *ș*: ѡ мѫтѹше (366) = *mătușă*, пизмѫ врѫжмаше (371), = *vrăjmașă*, фїарѫ врѫжмаше (380), се пише (370) = *se pișă*, кѫмаше (394) = *cămașă*, моаше (397) = *moașă*;

b) după *ț*: сѫ-л скоаце (370, dar 397, 398: сѫ-ль скоацѫ, сѫ ѡ скоацѫ).

24. Medialul *é* (ѣ) trece foarte des în *a*, nu numai în cazurile obicinuite astăzi în graiul vulgar, de ex. după *ș* (371 etc: шарпе, 346: ал шаселе, а шасѣ, а шаптѣ, 371: дешарте, 385: шаде etc.), după *ț* (350, 352 etc.: цара, 372: цапѫнѫ, dar 350: цѣѹ лѹат, 370: цѣѹ тѫгать, 372: цѣм зис), după *s* (361 etc.: сара dar 348: сѣѹ ·ѣчепѹт), după *v* (363 etc.: варѫ, 364, 375: изеѫваскѫ, 378, 404: ловаскѫ, 381 etc.: вазѫ), după *b* (402, 404: срѫбаскѫ, dar 405: срѫбѣскѫ), după *p* (393, 398: трѹпаскѫ), după *m* (363: масѫ), după *f* (363 etc.: фатѫ), după *j* (372: грижаскѫ), ci mai ales după ч: дѹлчацѫ (345, 346), ·ѣдѹлчаскѫ (346), чата (348), чатѫ (384, 389), чарѫ (374), мѹнчаскѫ (360, 374, 398, dar 363: мѹнчѧскѫ), частѫ (360, 390), ачаста (364), гречаскѫ (369, 370, 375, 376, 380, 383, 392, 393, 405, dar 352: гречѧскѫ), гречаска (393), тѹрчаскѫ (376), чаркѫ (390), лѹчафѫрь (386), iar mănținerea lui *é* în pluralul лѹчѧфери (345) se explică prin acțiunea regresivă a următorului *e+i*. 417

25. Muiarea accentatului *e* și a lui *é*:

a) după *p*: пїетрнле (345), пїатрѫ (359, 386), пїердѧ (358), пїѧрдерѧ (352), пїꙗрде, пїѧрде (369, 388), пїѧрзѫ (378, 384), пїѧлѧ (372), пїаре (386) etc.;

b) după *v*: вїермїи (363);

c) după *f*: фїерь (371), фїарѫ (371, 380, dar 390: фꙗрѫ), фїери (348, 384), фїерниле (346) etc.;

d) după *m*: мїеȣ (368), мїꙗре (386), мїазѫ-ноапте (389), мїазѫ-варѫ (363), дезмїердѫчюне (367);

e) prin urmare, generalmente după o labială (*p*, *v*, *f*, *m*).

26. Propaginațiunea lui *o*:

a) regresivă și progresivă totodată de 15 ori în numele Потоломеи = *Ptolemaeus* (351, 352, 357);

b) progresivă însoțită de asimilațiunea labialelor: ворови (363) = *vorbi* [287].

27. Vocale lungi, indicate prin reduplicațiune:

a) *aa* = lungul *a*: хрѫнѣаскѫ (356) = *hrăneaască*, ꙟпърѫтѣаскѫ (366, 386), латинѣаскѫ (382), лѣафѫ (389), мȣстѣацѫ (381), cf. mai sus p. 129 și 234;

b) *ii* = lungul *i*: ꙟмȣлцинт (399), ботеза фїнни (387), дърȣи фїннїи (388), de la *fin* = *affinis*, unde și lătinește primul *i* este lung [288];

c) *ee* = lungul *e*, vezi mai jos la no. 58, *b*.

28. Conservațiunea neaccentatului *o*: Росалїи (391) = *Rusalii* de la prototipul *Rosalia* [289].

29. Confuziunea între neaccentatul *o* și *u*:

418 *a)* фромошел (352) = *frumușel*, dar pe aceeași pagină: фрȣ|моасѫ, iar pe aiuri chiar cu vocala obscură: фрѫмсецѧ (345), фрѫмсецнле (366), фрѫмсецѫ (345);

b) дормить (367), адормици (367), дорминдь (396), dar дȣрмїѧ (382), адȣрмире (362), дȣрминдь (368, 388) et .;

c) ромѫнѣщe (356), dar рȣмѫни (354, 355), рȣмѫнїи (377), рȣмѫнескь (402), рȣмѫнѣскѫ (403);

d) ȣрбирѫ (392), dar pe aiuri: ѡрбирѫ (382);

e) ѡршенниче (393), dar mai jos: ȣршеникь (395, 397, 400), iar despre originea cuvîntului cf. mai sus p. 219;

f) арȣмитори (381), dar: аромисе (390), арома (347), аромить (367);

g) негȣцѫтори (379), dar негоцеторещи (386);

h) фортȣнѫ (383), фортȣна (352) = lat. *fortuna*, dar și фȣртȣнѫ (398), фȣртȣнаципорь (400), numai forma cu *u* fiind cunoscută de d. Cihac (*Dict.* 106), care observă: «l'acception de *tempête* a dû se développer en premier lieu de l'it. *correre fortuna*, c.-à-d. *courir fortune sur mer*, *et de là subir*

une tempête, le mot roumain est pris du néogrec», comițînd — credem noi — două erori:

α ca sens, *fortuna* a putut deveni «tempête» numai prin intermediul etimologiei poporane curat române de la *tună*, și este remarcabil că tot etimologia poporană de la *tună* pare a fi schimbat la noi pe *e* în *u* în *întunerec* = *intenebricum*, unde trecerea lui *e* în *u* între *t* și *n* este foneticește inexplicabilă, afară numai dacă vom admite un prototip metatetic *intebnericum;*

β urmează dară că grecii (φουρτοῦνα), turcii *(fortuna)* și serbii (фортȣна) au luat cuvîntul, direct sau indirect, de la români, după cum tot de la români — și aceasta n-o contestă nici d. Cihac — au luat ei pe *furcă*: ngr. φοῦρκα, bulg. фȣркъ etc. [290].

30. *u* după altă vocală trece în *o*: ръωтъцн (346, 348, 374, 387, 396), ръωтъцнле (347, 365, 375), ↑грεωꙗ (372), прεωтȣл, прεωтȣлȣн (388), прεωцїн (396, dar 371: прεȣцїн), ръпаωсь (383, dar 391 și 399 prin acomodațiunea ambelor vocale: ръпоȣса).

31. Conservațiunea lui *e* în derivatele de la *beau:* беȣ кȣ кȣрвеле (350), беȣ шн ель (369), беȣ пъχарь (382), беȣ де се ↑бѫтѫ (389), беȣ акоhelp (376), беȣндȣ-ле сънџеле (375), беȣ|тȣрѫ дȣлче (375), numai o dată cu vocala obscură: бъȣ пъχарȣл (371). 419

32. стрѫмоаша (347), dar стренепотȣл (351), în cazul întîi conservîndu-se *ă* în стрѫ (= *extra*) prin protecțiunea regresivă a vocalei dure *oa*, în cazul al doilea scăzînd la *e* prin acomodațiunea regresivă cu următorul *e*.

33. *oa* se indică totdeauna foarte exact, afară de плоꙗ (348, dar 360: плоаe) și ωсте (393, dar 395: ωасте) și afară de trecerea în *ua*: тȣатѫ лȣмѣ (371), се тȣарсе (378), тȣатѫ търїѧ (402), iar адоарѫ (393) este contracțiunea din адоа оарѫ.

34. Conservațiunea duplului *rr* latin de patru ori în pluralul de la *țară* = = *terra:* ωчнне шн церрь (348), домнїн шн църрь (355), мȣлте църрь (355), аȣ добъндить църрь (362), dar pe aiuri cu un singur *r*: мȣлте церь (349), църн кȣ четъцн (351).

35. Confuziunea între *r* și *n*:

a) *r* trecut în *n* probabilmente numai printr-o scăpare de condei, dacă nu sub influința nazalei din prima silabă: кȣмпънѫ ↑пърѫцїѧ (362), dar pe aceeași pagină: кȣмпъра, кȣмпърать;

b) *n* trecut în *r*: съ-л пȣре ↑пърать (393), = «să-l *punie*» (cf. Cipariu, *Principia*, p. 144) = actualul: «să-l puie» *.

36. Contracțiunea finalului *va* (*vi*, *vă*) la *o*:

a) *luò* = *levavit*, niciodată *luă*: лȣωось (346) лȣω ла днньсь (352), лȣω, домнїѧ (355), лȣω пре Лȣкрнтїѧ (356) etc., cf. mai sus p. 287;

b) ден кътрȣω арда (375), де↑ кътрȣω венїѧ (373) *cătruo* = *cătră-va* (cf. *unde-va*, *cînd-va* etc.) cu contracțiunea finalului *va* în *o* și acomodațiunea de labialism a precedintelui *ă* în *u*, iar nu din *contra-ubi*, după cum crede d. Cihac (*Dict.* 47);

* Vezi p. 390 (*n. ed.*)

c) ѡ мȣаре въдȣѡ (372, 385), ѡ въдȣѡ сърак҃ (382), *văduo* = *văduvă*, cf. mai sus, p. 310.

37. Confuziunea între *văl-* și *vul-*: вȣлтȣрь (368), = lat. *vulturius*, iar mai des: вълтȣрь (380), влътȣрь (388), cf. p. 243, no. 10.

38. Metateza:

a) a lui *r* este foarte deasă, aproape la fiecare pas: врътось (345), 420 връсѫ (353), връсарѫ (348), връсаре (353), връбаци, | връбѫцїѧ (353), врърать (360), пръгари (356), хрътїе (357), крънȣл (378), пръкѫлабȣлȣи (361), връх (363), врътȣте (375), връколакȣл (369), връколѫчїе (370), чрътарь (388, dar 391: чертаре), тръзїȣ (381), фръмъка (390, dar tot acolo: фармече, iar 380 фърмѫкъторю) etc. [291];

b) a lui *r* peste silabă: Ѥвва нȣмаи кът се противи (347) = *se potrivi*, Мȣрцȣфлонь alături cu Мȣцȣрфлѡнь (400) [292];

c) mai rară a lui *l*: стлъпь, стлъпȣль (348), влътȣрь (388), глъчавѫ (396) [293];

d) a unei silabe într-un nume propriu străin: Калапинь (392), alături cu Лакапинь (391) = Λακαπηνὸς.

39. *zua* = *zi-u-a*, articolat de la *zi*: трекȣ зȣа де-нтъю (345), жȣкѫ тоатѫ зȣа (389), adverbial: ·ꙟбла ши зȣа ши ноаптѣ (358), стрика тȣрчїи зȣа (404).

40. ѣ pentru finalul *e*: ·ꙟ пачѣ (363) = *în pace*, лȣасѣ (373) = *luase*, тоатѣ (382) = *toate**.

41. *h* pentru *f* numai în ръсхирарѫ мȣлте пърци (364), alături cu ръсфирарѫ лимбиле (348), unde totodată *i* trece după *h* în vocală obscură, cf. mai sus, p. 298, no. 149.

42. Finalul *î* (ѫ) actual accentat apare mai totdeauna în textul lui Moxa ca *i*: ѡбори (349, 351, 353, 362) = *obori* (la imperfect ѡбѡрия, 404, dar și ѡборъѧ, 384), ѡкъри = *ocărî* (imperfectul ѡкърїѧ, 350), ȣри (389) = *urî*, ѡмори (381, 400) = *omorî*, пъри = *părî* (la perfect пърирѫ, 352), dar totodată пърѫ (353, 374), cu imperfectul пърѫѧ (372, 374, 387).

43. Niciodată forma actuală *spăria* (Cihac, 258), ci totdeauna fără *i* după *r*: се спѫрѣрѫ (347, 382), се спърѣрѫ (375), се спѫре (359, 371, 378), се спъре (389), спърѧ (375), apoi cu vocalizarea lui *r*: съ нȣ се спае (389) etc.

44. *a* după *s* trecut în *e*: сеџѧтѫ лȣчїе (369), сеџѣтѫ фъръ фїерь (371), сеџѧтеле (395), dar съџѣтелорь (402), съџѧте (403), съџетѫ (353), iar *ă* după *s* trece în *i*: синтемь (390), cf. același fenomen după *z*: шезиндь (394).

45. Asimilațiunea consonantică progresivă peste silabă: вивоpь (367, 376) = вихорь (369) = slav. вихръ, serb și sloven. *vihár*.

421 46. *Plaveză* (375: кȣ плавезеле ши кȣ арчеле) = actualul *pavăză* « bouclier » reprezintă cu metateză forma italiană *palvese*, după cum *paveză* sau *paveță* (395 : павецеле, конфȣреле, сеџѧтеле) reproduce pe cealaltă formă italiană *pavese*, de unde rezultă împrumutul cuvîntului sub ambele forme anume din Italia în cursul evului mediu [Add. 93].

47. Șovăirea între *ti* și *ki*: Маркїань (368) și pe aceeași pagină același personagiu: Мартїань.

---

* Manuscrisul are ε, nu ѣ (*n. ed.*).

48. кꙋрѧ сънџе (356), кꙋрѣ сънџе (391), апѫ кꙋрѫтоаре (346), în loc de actualul *curgea*, *curgătoare*, unde *g* nu s-a format din *i* al unei forme latine ipotetice *currio*, după cum crede d. Cihac (*Dict.* 71), ci s-a furișat prin analogie cu *merg*, *mers*, către *cur*, *curs* = *curro*, *cursum*, dar vechea formă *a cure* = *currere* a influințat totodată la rîndul său asupra lui *merg*, care în Transilvania se pronunță fără *g*: *mer*, *mere*.

49. бꙋчинь (355, 364, 386), бꙋчине (395), cf. mai sus p. 248.

50. Forma ашишждерѧ (364) alături cu аширждерѧ (381, 403) modifică cele zise mai sus la p. 90, în acest sens că cuvîntul român s-a format nu din *aşi* + ждерѧ, ci din *aşişi* + ждерѧ, cu atît mai mult că-n dialectul dacoromân forma corectă *aşi* pentru *aşa* = *aşi-a* nici că există, în adevăr, decît numai în compusul *aşi-şi* = *aşa-şi*, unde primul *i* se conservă prin protecțiunea asimilativă regresivă a finalului *i*.

51. сꙋрꙋпѫ каселе идолилорь (364) = actualul *surpă* pare a confirma etimologia propusă de d. Cihac (*Dict.* 271) din latinul ipotetic **subrupare*, deşi n-ar fi peste putinţă derivaţiunea din cuvîntul latin existinte *surrumpere*, cu pierderea nazalei ca în simplul *rup* = *rumpo* şi cu trecerea din conjugaţiunea *-ĕre* în conjugaţiunea *-are*, ca în *născare* lîngă *naştere* [294].

52. сфърмѫ (389) = *sfărîmă*.

53. Una din particularităţile cele mai interesante ale textului lui Moxa este întrebuinţarea pleonastică a lui *el*:

a) înainte de un nume propriu: ель ꙟпърѫци Ахавь (350), ель стътꙋ домнь фїю-съꙋ Асканїе (355), ель стѫтꙋ ꙟ ꙋрма лꙋи Севасть Авгꙋсть (357), ель стѫтꙋ Тиверїе Кесарь ꙟ Рꙑмь (358), ель стътꙋ ꙟпърать фрате-съꙋ Іꙋстинїань (370), ель се ръдикѫ дин Сикилїа ꙋнь ѡмь (377), ель стѫтꙋ папѫ ꙋнꙋл че венисе | (382), ель ера ꙋнь кълꙋгѫрь де фръмъка (390), ель гръби ꙋнь воиникь де тъе (390), ель нъвъли де ꙟ олтарь ꙋнь ѡмь (391), ель зисе Леꙋ ла моарте-шь (391), ель врѣ съ фїе ель Фока ꙟпърать (392), елꙋ-и принсе Костантинь (392), ел възꙋ Катакозинꙋ (401), елꙋ-ши ꙟпърѫцїѧ Калоїѡань (402), елꙋ л-аꙋ кемат Костантинь (405), ель ера ꙋнь проклѫть де хададжмь (393), елꙋ се скꙋлѫ Свѣтьславь (394), ель вени Цимисхи (394), еи крескꙋрѫ зоиничи Василие ши Костантинь (395);

b) înainte de un nume comun: елꙋ се ръсꙋна въздꙋхꙋл (403), ель ера нꙋмѫрꙋл анилорь (405), еи аꙋ трекꙋть [ан] 1125 (405), еи аꙋ фость ани 6867 (405), ель аꙋ фость ан 5553 (400), ел аꙋ фость нꙋмърꙋл анилорь (400);

c) în urma numelui propriu: Парїе елꙋ-шь ꙋчисе ꙋн фрате (352), Брꙋть ель се кїамѫ невꙋнь (356), Траıань елꙋ-шь дѣде домнїѧ (361), Леонтїе ел ꙟпърци тоатѫ авꙋцїѧ (366), Маврикїе дѣка стътꙋ ꙟпърать елꙋ-шь дѣде (373), царꙋриле тале ıале не ръкорескь (345), Артемїе дѣка щїꙋ елꙋ се ꙟкисе (379), Ѳеѡдосїе дѣка аꙋзи ел фꙋџи (379), Михаил елꙋ-шь пъзїѧ жокꙋриле (389), Костантинь ель мꙋри (390), Марко ель мъꙟгѫѧ пре ꙟпъратꙋл (391);

d) într-un sens neutru (= *illud*): ель венисе атꙋнче врѣмѧ троıанилор ,е перить (353);

e) o asemenea întrebuinţare a persoanei a treia la nominativ e fără exemlu în texturile române vechi sau nouă, iar din celelalte limbe romanice se ɔt indica numai oarecari analogie de postpunere în vechea franceză şi-n

spaniolă, nicăiri însă analogie de prepunere, niciodată adecă ceva ca: «el năvăli un om», ci numai doară: «un om el năvăli», cf. în Diez (*Gramm.*[3], III, 63 și urm.): «e Berenger il fiert Astramaritz», sau într-un text mediolatin din Spania: «ipsam civitatem restauramus eam».

54. Pronumele pleonastic, ca cel de sub no. precedinte, dar în cazuri oblice și numai înainte de nume: съ-и фїе прїѧтинь фечорȣлȣи (366), черщȣ-л пъмѫнтȣл ла Іраклїе ꙟпрȣмȣтȣл (376), ꙗтъ-и гони Романь лȣпїи (392), ші-и фȣ милѫ лȣи Дȣмнезеȣ (375).

55. Pronumele repetat la acuzativ și mai cu seamă la dativ: лорь ле ера вїаца (355), лорь ли се ръспȣнсе (357), лȣи и фȣ моартѣ (362), лорь
423 ле дѣде (364), ле пȣсе лѣџе лорь (346), | кȣмȣ-и ера лȣи воѧ (387), лȣи и пърȣ (388), лȣи и вени (388), де-ль кема при-исȣл (393), елȣ-л ꙟвъца (366) etc.

56. Prepozițiunea repetată:

a) жȣнгѣ пре воевози пре маи мари (354), ȣитарѫ пре Дȣмнезеȣ пре чела че ꙗȣ фъкȣт (347);

b) ꙟ четате ꙟ Мемфа (354);

c) кȣ домнȣл латинескь кȣ Латин (355), ардѧ кȣ касе кȣ тоть (378);

d) ла домнȣл шкїенескь ла Тервелѣ (378), ла алалте ла тоть (397).

57. Articolaнea pleonastică anormală:

a) în construcțiunea nominativului cu genitivul: аль патрȣль съборȣл а тоатѫ лȣмѣ (368), цара а маниχенлорь (370), ꙟвъцѫтȣра а прѣ ꙟнѫлцатȣ-лȣи (347);

b) în construcțiunea adjectivului cu numele personal la genitiv: а проклѧтȣлȣи лȣ Іȣлїань (364);

c) în construcțiunea numelui personal la cazul oblic cu terminii de înrudire contrași cu pronumele reflexiv: домнїѧ фию-съȣ лȣи Тить (360), сȣи ꙟпърѫцїѧ тътѫне-съȣ лȣи Андроникь (401); лъсѫ ꙟпърѫцїѧ фїю-съȣ лȣ Костантинь (376), лъсѫ ꙟпърѫцїѧ фїю-съȣ лȣ Іȣстинианнь (377), дѣде кȣнȣна фїю-съȣ лȣи Михаиль (386), лъсѫ ꙟпърѫцїѧ фрѫцине-съȣ лȣи Алеѯандрȣ ши фїю-съȣ лȣи Костантинь (391), дѣде ꙟпърѫцїѧ непотȣ-съȣ лȣ Іȣстинь (371) etc.;

d) рȣмѫнїи мȣнтѣнїи (377) = *rumânii munteni.*

58. Genitivo-dativul femeiesc:

a) cu *-iei*: лȣмїеи (345, 346, 348, 351, 399), вїецїеи (384), къдерїеи (346), лȣнїеи (347, 348) весѣречїеи (350, 356), мȣерїеи (352, 357, 393), четъцїеи (356, 375, 386, 403), нѫпъстїеи (371), вїецїеи лȣмїеи (373), крȣчїеи (373), Ираклїеи (376), леџїеи (381, 384), пещерїеи (386), Ѳеωдорїеи (386, 397), Ѳеωфанїеи (393), кȣрцїеи (389), инимїеи (392, 403), църиеи (392), мърїеи;

b) cu *-eei*: Полχирееи (366), ꙟцелепчюнееи (368), Езекееи (369), тȣрмееи (369), пизмееи (de două ori la p. 371), фечоареени ши маичееи (375), ꙟпърѫтѣсееи (373,
424 386, 398), пȣюл аспидееи непоцилорь нѫпръчееи (379), сфинтееи (381), дерѣп|теи (385), къшчоареени (385), Босиееи (405), Молдовееи (405, dar 406: Молдовеи), лȣмїееи 345, 399), ꙟпърѫцїееи (396), Зоееи (396);

c) cu *-ăei* la numi bărbătești: Фокѫеи (374, 393, dar 392: Фокѫи), Дȣкѫеи (399, 400).

59. Genitivo-dativul bărbătesc prepus este generalmente *lu*: лȣ Адамь (347), лȣ Фалекь (348), лȣ Афеть (348), лȣ Симь (348), лȣ Фараонь (349), лȣ Дȣмнезеȣ (349), лȣ Мωѵси (349), лȣ Авраамь (349) etc., dar foarte des și *lui*: лȣи Дȣмнезеȣ (347), лȣи Симь (348), лȣи Авраамь (349) etc.

60. Concordarea articlului prepozitiv *al*:

a) regulată la gen și la număr: лȣкрȣриле вȣне але лȣи (346), непоцїи лȣи Іаковь ши аи Іȣдеи (360), ȣнь фечорь аль мїеȣ (368), мъестрїи але лȣ

Ꙗрхїмндь (375), ръсипиторюль икоанелорь ши ал леціїен (384), а лѹи манкѫ (384), рѣле лѹкрѹре але лѹи (380), але лорь мъестрїи (379);

b) neregulată, cu femininul singular pentru ambele genuri și numere: анѹл де ⁘тъю а (=al) лѹи Ꙗвраамь (349), фечорь а лѹ Маркїань (356), боꙗринь а лѹи (366), фечорь а ⁘пъратѹлѹи (390), фечорь а лѹи Кесарь (368), фечорь а лѹ Ꙗмантїе (370), нѹмеле лѹи де ⁘пърать ши а фечорилорь (392), фечорь а лѹи Ꙗндроникь (391), фечорь а лѹ Тѹлїе (356), ⁘ зилеле лѹ Костантинь ⁘пърать ши а (= ale) Ірїнеи (382);

c) neregulată prin atracțiunea cuvîntului precedinte: ⁘пържцїѧ лѹ Михаил фечорѹл лѹи Ѳеѡфил ши ал (= a) Ѳеѡдорїеи (386, cf. 391).

61. Nearticularea normală:

a) a terminilor de înrudire construiți cu pronumele reflexiv absolut la singular: ѹнкю-съѹ (351), сокрѹ-съѹ (352, 392), непотѹ-съѹ (358, 364), фїю-съѹ (359, 390, 401), џинере-съѹ (361, 389), татѫ-съѹ (362, 365), домнѹ-съѹ (346, 352, 387), фрате-съѹ (364), манкѫ-са (357, 388, 381), сорѹ-са (366, 367, 402), нашѹ-съѹ (367), кѹмнатѹ-съѹ (368), соцѹ-съѹ (367), мошѹ-съѹ (369, 393), мѹмѫ-са (387, 388, 381), мащехѹ-съѹ (376), доамнѫ-са (398), фїе-са (395) etc., cu singura excepțiune: фїиюл-съѹ (350), forma nearticulată directă rămînînd tot așa la cazul oblic, afară de: мъни-са sau мъне-са (355, 387, dar| 357, 381: манкѫ-са), тѫтъне-съѹ (366, 377), фрѫцине-съѹ (391); 425

b) a substantivului în genere construit cu pronumele reflexiv enclitic la singular: касѫ-ши (355, 388), слѹгѫ-шь (368) вое-ши (383), мѹꙗре-ши (394), фїастрѹ-ши (388), моарте-ши (373), фатъ-ши (392), авѹцїе-шь (386), локѹ-шь (404), cu singura excepțiune чата-ш (348), iar la plural: очине-ш (351), apoi pe aceeași pagină 378 ne întîmpină nearticolatul касе-ши și articolatul мѹериле-шь, de asemenea e articolat соцїи-шь (361, 368), precum și totdeauna la cazurile oblice: бърбатѹлѹи-шь (347), коконилорѹ-шь (356).

62. Nearticularea anormală:

a) гръи кътрѫ боꙗри (= *boĭarĭĭ*) лѹи (403);

b) ⁘ кълмпѹ (= *cămpul*) стъпѫнилорь (388);

c) мерџѧ краю пре ѹскать (= *craĭul*) (403), ꙗрѫ краю скъпѫ (403), дечи краю кѹ кътѫ хвалѫ венисе (403), dar mai sus: краюль;

d) фрате (= *fratele*) мѫне-са (387).

63. Articolarea foarte corectă a ordinalelor: ал патрѹл (346), аль патрѹль 368) = *patru-lŭ*, articolat ca *omu-lŭ*, nu ал патрѹле, născut prin anaogie cu: ал доиле, ал трейле, ал чинчиле, ал шаселе (346) = *șase-le*, articolat ca *ărintele*, aceste din urmă totdeauna fără amplificativul *a*, adecă niciodată ıл доилѣ = *doi-le-a*.

64. Întrebuințarea lui *cel* de-naintea substantivului într-un mod aproiat de al articolului definit prepozitiv: гонїѧ пре чеи крещини дерепци (369), ъе атѹнче 35 де мїи де чеи връжмаши хитлѣни (371), се иви атѹнчеши чѧ тѣ комить ка ѡ сабїе (374), чеи боꙗри бѹни ши бѫтръни (388).

65. Întrebuințarea improprie a pronumelui reflexiv:

a) său în loc de *lui*: Зинонь, татѫль съѹ Леѡнть, нѹ ера дерепть (369) = *inon, tatăl lui Leont...*;

b) său în loc de *lor*: ле ера мош, татѫ мъни-са (355) = *tatăl mumei lor*, ıї-и черта татѫ-съѹ (365) = *tatăl lor*.

66. алалци тоци се некарѫ (348), адъпа пре алалци (369), дѹсе-се дѹпѹ ıалци (377), еширѫ ѹнїи ла лалци sau л-алалци (382, cf. 371: л-авѹцїе, lîngă 72: ла авѹцїе), съ трагѫ пре а|лалци ⁘цара лорь (395), трекѹ дѹпѫ алалци (396), 426

ꙗрѫ ла алалте ла тоть (397), pretutindeni cu sens de «ceilalți», «celelalte», adecă o compozițiune din *alt* cu articlul prepozitiv *al*, ca în *al-doile*, *al-meu* etc., dar o compozițiune bizară prin discordie la gen și la număr: *al-alți* = «ille alteri», *al-alte*= «*ille-alterae*», cf. albanezul *tiatără*= *tă-i-atără* = «illud-ille-alter».

67. Condiționalul *să* e distins mai totdeauna de reflexivul *se*: сѣ се хрѣнѣскѫ (347), сѣ се батѫ (352), сѣ нȣ се мѣстече (353), сѣ се кȣноаскѫ (376) etc., cu puține excepțiuni ca: сѣ (= se) тѣмплѫ (369) sau: се-ль (= să-l) дезгроапе (370).

68. сѣ cu sensul latinului *si*: бꙍм лȣа ачесть греȣ, сѣ-и ши кȣ прѣцеть (345), сѣ леȣ, пардось, тигрь, тоци факь пȣїн мѣнїоши (362), сѣ арѫ трѣи (400).

69. Conjuncțiunea *ci* nu e distinsă nicăiri de pronumele *ce*: че че ѥсте сѣ фїе, нȣ се поате трѣче (352), че нȣман че домни ȣнь ань (369) etc.

70. Întrebuințări remarcabile ale prepozițiunii *de*:

a) *de* cu sensul de «care»: ера ȣнь ꙍмь де авѧ ꙍ ранѫ (358), ꙍ фатѫ анȣме Ѧдина де ера прѣ фрȣмоасѫ (366), ꙍ фатѫ де фȣ апои датѫ де Өеꙍдосїе дȣпѫ Валентїань (366), боꙗринь маи маре Ѧспарь де авѣ ꙍ слȣгѫ (368), ȣнь постѣлникь де ера рȣдѫ ꙟпѣратȣлȣи (372), нѣскȣ фечорь де-и сѣмѣна ꙟтрȣ тоть (375), iar fiind urmat de persoana a treia la acuzativ capătă sensul de «pe care»: нѣскȣ-се фечорь де ꙟ Єлена фата лȣи Романь де-ль кема пр-нисȣл Романь (393), боꙗринь бȣнь ши бѫтрѣнь де-ль кема Романь (391), ȣнь пѣрните кѣлȣгѫрь де-ль кема Марко (391), ȣнь боꙗринь маре де-ль кема Өеꙍфилиць (388), фрате мѣне-са де-ль кема Варда (387), ȣнȣл че венисе кȣ Карȣл де ꙟ Шпанїѧ де-ль кема Формось (382), ȣнь пѣрать де-л ва кема Леȣ (384), ȣнь прибѣгѣ де-ль кема Тиверїе (377), четате де ꙍ кема Конюх (406) etc.

b) *de* cu sens partitiv: мїи де оцииле лȣ Сенахиремь (350), сѣ се вѫнзѫ де пѫнѣ лȣи (394), мїи де чеи врѫжмаши (371), cfr. mai sus, p. 221;

c) *de* prepus adverbului *greu*: адȣрмирѫ де греȣ (353), де греȣ л пѣрнрѫ (352);

d) *de să* = *ca să*: де сѣ нȣ се скоале (384).

427 71. Prepozițiunea *a* servind pentru formarea cazurilor nearticulate:

a) la dativ: а мȣлци фѣчѧ казне (357), сѣ-л ꙟпреȣнѣзе а рѣȣ сфатȣл лорь (379), дедѣсе а нещe тикѫнци (393), рѫдȣче фечорь а пѣринте (362) [295];

b) la genitiv: а пȣцини адевери сфатȣл (378), сѣ се адеверѣзе а маре кредницѣ (397), инима а бȣни крещини (381), токмала сфатȣлȣи ши а пѣринци (373), манкѫ а мȣлци (374);

c) la ablativ: се апȣкѫ де а-мѣнѫ-и = «de la mîna lui» (392).

72. Pluraluri arhaice:

a) cu *-ă*: извоарѣ[ле] (345), [фрȣмоасе] мирезмѫ (346), articulat тѣтарѣи (372, 375), ceea ce presupune nearticulatul *тѣтарѣ;

b) cu *-ure*: столȣре (353), столȣрелорь (395), лȣкрȣре (380, 381, 388, 391), валȣре (376), конфȣреле (395), тȣнȣре (404);

c) de la *mumă* pluralul: мȣмѫниле (357).

73. De la *om* vocativul: оме! (357), дарѫ тȣ оме! (360).

74. Infinitivul întreg articulat: шї-и фȣ милѫ а-л пїѧрдерѧ (352), пѣрѫсѣще-те де а мȣнчирѧ (357), се лепѫдасе де а фирѧ (359), де а-ши плекарѣ чербичѧ (361), гата сабїѧ а тѣарѣ ꙟ боꙗри (362), де а се ꙟкинарѣ икоанелорь (385).

75. De la verbe cu *-ire* imperfectul păstrează totdeauna pe *i*: се ферїѧ sau се ферїꙗ (347), невоиѧ (349, 350), ꙍкѣрїѧ (350), фȣџїѧ (350), хȣлїѧ (350), юбїꙗ sau юбїѧ (351, 360), лѣрџїѧ (352), мȣнчїѧ (357), сокотїѧ (357), венїѧ (359), пѫцїѧ (359, 361), слȣтїѧ (360), болїѧ (361), требȣиѧ (362), мȣрїам (373),

силіѧ (358), ѡборнѧ (404) etc., întunecînd uneori pe *i* în *î* după *r*, ca în пържѧ (372, 374, 387) sau ѡборъѧ (384), pe cînd imperfectul verbelor cu *-ere* se formează regulat numai prin ѧ sau ѣ = *ea*: дꙋчѧ, ръдѧ, зичѧ, кредѧ, дꙋрѣ, пꙋнѣ etc., astfel că verbele cu *-ire* și cele cu *-ere* nu se confundă niciodată la imperfect unele cu altele ca în graiul de astăzi, iată de ex. o frază: и пърѧ (= părea) ръꙋ де чеѧ че пъцїѧ (= pățiea) ръꙋ ши-л дꙋрѧ (= durea) инима де чеѧ че болїѧ (= boliea) (361), cf. mai sus, p. 266.

76. Gerundivul cu *-und-*: беꙋндꙋ-ле сънџеле (375), кꙋрꙋндь | нъскꙋ (352), кꙋрꙋндꙋ-л жꙋнгїарж (365, dar 361, 364, 370 etc.: кꙋръндь). 428

77. La conjunctiv *ară* (=lat. *haberet*) în locul actualului *ar*: арж фи маи бине (352), кꙋм арж фи тъѩть (356), дестоиникь аръ фи фость (360), съ арж тръи (400).

78. *să aibŭ* (= lat. *habeam*) pentru actualul *să am*: чинсте съ аибь де ла домнїѧ та (372).

79. Textul nostru întrebuințează foarte des, alăturea cu imperfectul indicativ simplu în *-am*, un imperfect compus cu *vré*, pe care d. Cipariu (*Gram.*, I, p. 304, *Principia*, 191) și eu însumi mai sus (p. 266) l-am luat din eroare drept conjunctiv, dar care nu este în realitate decît un imperfect indicativ compus: де врѣ ижде ри (= ijderea) чине-ва че-ва пре лꙋме, ен-ль фъчѧ (349), де врѣ пꙋне (= punea), вр-ꙋнь воеводь саꙋ врѣ чинсти (= cinstea) кꙋ алтж боерїе, нꙋ-л маи скимба (358), де нꙋ мж врѣци досъди (= dosădeați), нꙋ аш фи астъзи ꙟпържтѣсж (367), маи бине врѣ гони (= gonea) вълтꙋрь саꙋ врѣ принде (= prindea) стѣле (380), де врѣ адꙋче (= aducea) чинева аꙋрь, атꙋнче ера бѣсель (382), къть врѣи къꙋта (= căutai) ꙟтр-жнса, тꙋ врѣи кꙋноаще (=cunoșteai) фїе деи че латꙋри а тоатж лꙋмѣ съ се врѣ ръдика (= se rădicau) ѡщи (389), де-л лꙋѡ де брꙋꙋ ꙟ коарне пре Басилїе, ши врѣ пери (= pierea) атꙋнчешь (390), фоарте тънжїѧ дꙋп'жнсь де нꙋ-и врѣ ведѧ (vedea) фаца (394), чине-л прѣ рꙋга, нꙋ се врѣ ꙟтоарче (= întorcea) мъхнить (396), де врѣ фи (= era) ш-алтж лꙋме алътꙋрѣ, дестоиникь аръ фи фость а ѡ цинѧ (360), де нꙋ врѣ фи (= era) ꙟтꙋнекать кꙋ ачѧ връколжчїе, анимептрѣ ель ера бꙋнь (370), și mai ales în următorul lung pasagiu, unde această formă verbală ar fi cu totul ne-nțelegibilă, dacă nu s-ar traduce anume prin imperfectul indicativ: аша-и ера нъравꙋл кънд врѣ фи (= era) ꙟ паче: ѡаре-че врѣ кꙋџета (= cugeta) де демжнѣцж, дѣчїѧ се ѡсебїѧ ꙟнсꙋши де врѣ ворови (=vorbea) де бояри ши де меserеri, дѣчїѧ пржнзїѧ ши врѣ дꙋрми (= dormea) пꙋцинель (363), ceea ce ar deveni o completă galimatie, dacă врѣ кꙋџета s-ar explica prin «ar fi cugetat», врѣ ворови prin «ar fi vorbit» și врѣ дꙋрми prin «ar fi dormit».

80. Este remarcabil sensul specific românesc al lui *vrea*, cînd se întîmplă ceva fără voință sau chiar contra voinței: врꙋ съ се мꙋнчжскж ши Ѡрнгинь, че нꙋ пꙋтꙋ ръбда (363), | кънд врѣ съ моарж Їꙋстинїѧнь (371), кънд врꙋ съ се дꙋкж [гонитж], адꙋнж тоци боярїи (387), врѣ съ моарж Ѳеѡфана (394). 429

81. La a doua persoană singulară a viitorului niciodată *vei*, ci numai вери (346, 350, 364, 372 etc.), iar o dată cu *e* pentru *i*: де вере врѣ съ ѩи (372), ceea ce face a crede că finalul *i* se pronunța aci întreg, cf. mai sus no. 2.

82. Moxa postpune adesea pronumele personal enclitic și pe reflexivul *se* la a treia persoană singulară a perfectului simplu: тъмплж-се (354, 368),

мирж-се (356), мꙋтж-се (360), дꙋсе-се (377), скꙋлж-се (380), нжскꙋ-се, нъскꙋ-се (356, 392), дѣде-шь (361), добънди-ши (370), вени-м (370), пърꙋ-и (352), лъсж-ши, лъсъ-ши (360, 393), пꙋсе-се (360), чершꙋ-л (376), лепъдж-ши (381), лъсъ-и, лъсж-и (381), адꙋсе-ши (384), тꙋрнж-се (392), ръдикъ-се (406) etc., rareori la a treia persoană singulară a imperfectului simplu: фжчѧ-шь (359), ардѣ-и (374), și numai o dată la prima persoană a prezintelui indicativ: мирꙋ-мж (362).

83. Forme de notat ale perfectului:

a) de la verbul original **vie* (= lat. *vivere*, cf. *scrie* = *scribere*), de unde *în-vie*, perfectul compus este **a vis*, *a în-vis*: аꙋ ꙟвис а треѧ зи деꙟ моарте (358), ceea ce presupune ca perfect simplu **vise* (= lat. *vixit*), iar la imperfect *viea* = lat. *vivebat*: вїѧ вние Ѳеωдосїе кꙋ ꙟпърѫтѣса (367), este foarte neregulat însă substantivul derivat prin sufixul *-nic* în: аи раюлꙋи вїѧтничи (346) = «locuitori»;

b) de la *face* două forme ale perfectului compus: кꙋи лѣꙋ фапть (346) lîngă: чела че ѧꙋ фъкꙋт (347), dintre cari însă *a fapt* abia o dată, iar pe aiuri totdeauna *a făcut*, și două forme ale perfectului simplu: *féce* și *făcu*, întrebuințate uneori ambele în aceeași frază: фъкꙋ черю фърж стѣле, нꙋмаи кꙋ кꙋвънтꙋ-л фѣче (345), sau: фъкꙋ ши ал доиле черю шї-и пꙋсе нꙋме Дꙋмнезеꙋ· чела че-л фѣче (ibid.), formele *a fapt* (= lat. *factum*) și *féce* (= lat. *fecit*) fiind cele organice, iar formele *făcu* și *a făcut* fiind născute prin analogie cu perfectul simplu și perfectul compus de la *tac*, *zac* etc., unde *tăcu* (= lat. *tacuit*), *zăcu* (= lat. *jacuit*) etc. sînt organice;

c) de la *scrie* abia într-un singur loc s-a păstrat forma *script* (= lat. *scriptum*), și numai ca adverb: ле зисе скрипть (354) | «le zise în scris», dar se găsește mai adesea substantivul derivat *scriptură*, cu sensul actualului «scrisoare»: ꙟ скриптꙋрж зичѧ (357) sau «scriere»: адъꙋкꙋл скриптꙋрилор (380, 399), шї-и ера драгь а чети ла скриптꙋри (386);

430

d) de la *trimite* (= lat. *transmitere*) sînt două forme de perfect simplu: тримисе sau тремисе (350, 356, 360, 366 etc.) și тремѣсе (366, 367, 371 etc.);

e) forma organică pentru prima persoană plurală a perfectului simplu e conservată în: нои скрисем (352) și: не сꙋмнжмь ши нои де скжпъмь (373), adecă *scrisem* = *scripsimus* și *semnăm* = *signavimus*, în locul actualei forme *scriserăm*, *semnarăm*, *scăparăm*, unde *-ră-* s-a introdus numai prin analogie cu a treia persoană plurală: *scriseră* = *scripserunt*, *semnară* = *signaverunt* etc., iar provincialismul bucureștean, printr-o nouă bizarerie, mai adaugă pe acest *ră* chiar la toate persoanele perfectului compus: *am făcutără* = «am făcut» etc.

84. Participiul trecut întrebuințat ca substantiv nu e des: спартꙋл Троадеи, ръспиитꙋл Троадеи (354), ꙟнжлцатꙋл лꙋи Христос (359), греꙋл нжскꙋтꙋлꙋи съ-ль поарте (347), кꙋ нещїꙋтꙋл стрикарж тꙋрма (355), mai interesant *dată* cu sens de «soarte»: кꙋи нꙋ ѧсте датж де сꙋс (397).

85. De la *cerîu* perfectul totdeauna *cerşu*, niciodată *ceru*: чершꙋ ажꙋторю (353, 382), чершꙋ ла Тавтанїе (353), чершꙋрж аꙋрь (379), чершꙋ-л пъмжнтꙋл (376), чершꙋ аичж (374), чершꙋрж паче (403), cf. mai sus, p. 273, no. 35.

86. Șovăirea între *preste* și *prespre*: пресппре 40 де зиле (358), преспре тоатъ лꙋмѣ (359, 361), преспре маръ Понтꙋлꙋи (377), dar: престе лѣце (361), престе тоатъ лꙋмѣ (364), престе пꙋцине зиле (370).

87. ачиꙗ = *aicea*, de 2 ori la p. 399, cf. mai sus, p. 221.

88. къче къ (380, 392), cf. mai sus, p. 114.

89. Particularități sintactice mai remarcabile:

a) concordanța pluralului cu singularul: адꙋнате атъта (=atîte) ощи (353), добънди Рꙋмꙋл чел бътрънь ши ле (= și-i) принсе домнꙋл (371), пре карїи ворь ѡбнди пре съраччи кꙋ стръмбꙋль, еꙋ съ-л (= să-i) черть (372), ꙟ час че вери (= veți) мънка, | кꙋ амарь вецы мꙋри (346), рꙋда лꙋ Андрїань скоасеръ (= scoase) пре Леѡнть (382); 431

b) concordarea acuzativului cu dativul: дърꙋи пре пърнителе лꙋи (=pre) папа Селевестрꙋ кꙋ четатъ Рꙋмꙋлꙋи (364), пре (= lui) Конста ши Костантинь лорь ле дѣде апꙋсꙋль (364), пре (= lui) бїетꙋл Павлинь и тъе капꙋл (367), възь пре (= văz că lui) Алеѯандрꙋ 13 лꙋни датъ-и вїацъ (391);

c) concordarea dativului cu nominativul: челꙋꙗ(= cela) че ꙗсте бръбать бꙋнь ши кꙋтезъторь ла ръзбою, ель соси пизмееи робь (371); 431

d) concordarea acuzativului cu nominativul: пре Борис домнꙋль лорь фꙋ принсь (= îl prinse) вїꙋ де-л дꙋсе (394);

e) verbul auxiliar separat de verbul principal prin alte elemente: де амь еꙋ фъкꙋть (372) = «de am făcut eu», ва ка кꙋ сѣчеръ рътеза (374)= «va răteza ca cu secerea», вери армъ хитлѣнъ гъси (390) = «vei găsi armă hitleană», ш-аꙋ тоате ꙟтърить (392) = «s-au întărit toate», cf. reflexivul *se* despărțit de verb prin adverb: се фоарте мъхни (370), ниче се фоарте ꙟнълца, ниче се ꙗръ лъса (398), precum și: нꙋ-ш фоарте гъндїꙗ (404) = «nu-și gîndea foarte», cu sensul de «nu cuteza»;

f) e deasă inversiunea sau mai bine metateza sintactică, cîteodată foarte îndrăzneață: ши-н ал 26 де ани ꙟпъръцїꙗ лꙋи (371) = «și-n al 26 ani de înpărăția lui», саꙋ-л де слобозисе ощѣнїи (354)= «sau de-l slobozise oștenii», чел нꙋме ши кꙋ нъравь де Леꙋ (383) = «cel cu nume și nărav de Leu», аша де се връса сънце мꙋлт (402) = «așa de mult sînge se vărsa», челꙋи че-и бать мꙋлци пизмъ мꙋнчиторюлꙋи (383) = «muncitoriului celui ce-i etc.», фъчꙗ кꙋ калдъ инимъ кътръ Дꙋмнезеꙋ бꙋнътъци (397) = «făcea bunătăți cu caldă inimă cătră Dumnezeu», шї-и рътеза ка кꙋ сѣчеръ спичеле некрꙋцать (354) = «și-i răteza necruțat ca spicele cu secera», се кꙋлкаръ съ ка доармъ (368) = «se culcară ca să doarmă», че-ль ши ꙟдръџи (388) «ce și-l îndrăgi», нꙋмаи калꙋл че афларъ (353) = «ce numai calul aflară» etc.

g) аль патрꙋль съборꙋл а тоатъ лꙋмѣ адꙋнатъ (= adunat) ꙟ Халкидѡнь (368), скоасеръ кърциле лор тоате де-ꙟ овреещи (= ovreește) гречѣще (351), «adunată», prin atracțiune re|gresivă cu «lumea» și «ovreești» prin atracțiune regresivă cu «toate»; 432

h) a domni și *a împărăți* se construiesc direct cu acuzativul: чине ва домни рꙋмлѣнїи (357), пре оврѣи и домнїꙗ Ірѡдь (358), Рꙋмꙋл домнїꙗ Ѳнорїе, ꙗръ фрате-съꙋ Аркадїе Цариградꙋл (365), воль домни ръсъритꙋл (373), ꙟпъръцꙗ Конста Бретанїа (363), маръ четате Рꙋмꙋл ѡ аꙋ ꙟпъръцить Ромиль (367).

90. De observat sub raportul semnificațiunii:

a) a cîrcimări = «a specula»: къркмъръїꙗ венитꙋриле (360);

b) a semna = «a prevesti»: семнъ ꙋнь нꙋмъръторю де стѣле часꙋл кънд ва мꙋри (359), кꙋноскꙋръ къ семнѣзъ къ ва фи ꙟпърать (368), cf. алть

семнь ꙟкѫ фȣ къ нѫскȣ ѡ мȣїаре ѡ фатѫ че ниче авѣ ѡкн (374), пречепȣ къ е семнь бȣнь (388), dar și cu un alt sens: ера семнать ȣнь лȣкрȣ ръȣ ꙟ цара гречаскѫ шн роднсе ѡ поамѫ рѣ (370), de unde însă семнать poate fi o eroare de condei în loc de: семѫнать [296];

c) a abate = « a se apuca »: абътȣ де сȣрȣпѫ каселе ндолнлорь (364), Ѳеѡфил атȣнче абѫтȣ де нȣ къȣта съ рѫмъе че-ва (386);

d) a bate = « a dori »: Варда бѫтѧ съ фїе ꙟпърать (388), дентрȣ адънкȣл ннимїен лȣн ель бътѣ съ фїе ꙟпърать (392);

e) a împle = « a realiza »: ꙟмпле-мн че ан фъгѫдȣнть (368), dar *a împle rău* = « a cădea intr-o nenorocire »: шн-л блѫстъма мȣлцн де фацѫ съ ꙟмпле ръȣ (369);

f) връколакȣл (369), връколѫчїе (370), în aplicațiune la cei îngropați de vii, ceea ce, după Manassis, s-ar fi întîmplat împăraților Zenone și Anastasiu: фȣ дескопернть шн-л гѫснрѫ къ-шь мѫꙟка тоть, шн пашмацїн [297] шн местїн шн брацеле (369) [Add. 82];

g) de la *pizmă*, afară de verbul *a pizmi*: Коментнѡлань пнзмїѧ ꙟпъратȣлȣн (374), trei locuțiuni caracteristice:

α) *a pune pizmă*: се ꙟтрнстарѫ шн пȣсерѫ пнзмѫ (353), ель пȣсе пнзмѫ де ꙟдемнѫ ш-алцїн (387);

β) *a arunca pizmă*: ачестȣѧ арȣнкѫ пнзмѫ Тȣлїе де-ль тъе (356), шї-н арȣꙟкарѫ пнзмѫ тоцн (374), арȣꙟкѫ пнзмѫ кȣ връжмѫшїе (388);

γ) *a bate pizmă:* челȣн че-н бать мȣлцн пнзмѫ (383);

h) nuanțele de semnificațiune ale lui дерепть = « drept »:

α) кȣ дерептȣл знкънды (354);

433 β) дестоннкь аръ фн фость а ѡ цннѧ шн а ѡ дерепта (360), се дерептѫ (357);

γ) *derept* = « pentru »: дерепть днnса (352), дерепть ачѣѧ (357), дерепть ȣнь ѡмь (370), дерепть Ѳеѡфил (387), дерепть внтѫ (370);

δ) *derept să* = « ca să »: дерепть съ нȣ се спае (389);

ε) *derept* = « lîngă »: ниче авѣ ѡмь дерепть сине (377);

ζ) дерепче къ ера брȣдїн (386);

i) bunătate = « avere, bogăție »: бȣнѫтатѧ тоатѫ а лȣ Менелан (352), нȣ-шн гѫсн мȣїарѣ ниче бȣнѫтатѧ (352), стрѫнсе бȣнѫтатѧ тоатѫ (356), де лȣа бȣнѫтатѧ (358), четъцнле чѣле тарн шн плнне де бȣнѫтате (389) etc.;

j) cocon totdeauna cu sens de « copil »: нъскȣ дентр-ѫнса ȣнь коконь (369), амъндоn къндь ера коконашн (365), ѡ спентекарѫ шн скоасерѫ коконȣл (357), коконь де цнцѫ (378) etc., dar și *copil:* де тоцн ѡаменїн шн де мȣерн шн де копїн (370);

k) o diferențiare de sens foarte curioasă între pluralul *cetăți* și pluralul *cetați:* аȣ добъндить 1000 де четъцн шн 540 де четацн (357), шн-ш фъчѧ четацн карїн ȣнде дескѫлека (348) [298];

l) pe lingă sensul ordinar al cuvîntului *mântui:* ен се мънтȣнрѫ (348), ne intîmpină și o accepțiune insolită: стръмбѫтъцн грѣле шн мънтȣнрн рѣле (371);

m) județ cu sensul latinului *judicium:* ле ера жȣдецȣл ꙟ платѫ (371), жȣдець дерепть (372), дерепт цї-н жȣдецȣл (374) etc.;

n) a-şi iubi den = «a opta»: дєн доаѡ съ-шь юбѣскѫ мꙋ-ткѫ, аичѧ аꙋ несвръшить (374);

o) la: юбиторь л-авꙋцїє (371, 372), юбитоаре ла авꙋцїє (372), юбиторю ла аꙋрь (382), юбѣцѫ ла фїєшче бърбать (397), бърбать ла ѡщи ши кꙋтезѫторю ла ръзбою (373), мъестрꙋ ла ръзбою (375);

p) a ura = «a augura»: ши кꙋ глас де бꙋчинь ꙋръ съ аскꙋлте тоатѫ лꙋмѣ де четатѧ (355), dar cu sensul de «oracol» se întrebuinţează *plaz*: лꙋарѫ ачесть плазь (354), de unde apoi derivatele *plăzuit* şi *plăzuitură*: лꙋарѫ плъзꙋить (354), плъзꙋитꙋриле Сєвилїєи (356).

r) a şti se întrebuinţează foarte des cu sensul de «a afla ceva», «sciscitare»: дѣка щїꙋ ꙋнь философь, зисе (356), дѣка-л щїꙋ къ се ръдикѫ (364), щїꙋ къ е фатѫ кꙋратѫ (366), щїꙋ къ ꙗсте негоцꙋль ѧпърѫтѣсеєи (385), кънды щїꙋрѫ алци шкѣи, еи сърирѫ (387), Михаил щїꙋ ши зисе (388), щїꙋ дентрꙋ ѡаречине (395), еи щїꙋрѫ, дечи-ши ѡрби фечорїи (401) etc.;

s) a-şi semăna = «a se asemăna»: ꙋнꙋл кꙋ алть нꙋ ш-аꙋ съмънать (345), нꙋ-шь семънѫ ла нъравь кꙋ татѫ-съꙋ (362), съ-шь самене мошꙋ-съꙋ (395), нꙋ-шь семънѫ фръциле-съꙋ (395), şi cu acelaşi sens *a-şi răduce* (cf. mai sus, p. 298, no. 147): нꙋ-ш а рѫдꙋче фечорь а пъринте (362) [299];

t) turtea = «arbust, copăcel»: се аскꙋнсерѫ сꙋнть дєсиме де тꙋртѣле (347);

u) a se mâna = «a trece un interval de timp»: с-аꙋ мънать де ла Кирь де ѧтъю пънѫ ла Дарїє (351), с-аꙋ мънать де тоть 8 ан (354), с-аꙋ мънать де ла Тꙋлїє пънѫ ла Кесарь (357), dar *a mâna* = «a trimite»: фꙋ мънать кꙋ ѡщиле ла Сирїѧ (393);

v) a se ucide = «a se lovi»: тремѣсе воиничїи тоци ши боꙗрїи съ се ꙋчигѫ кꙋ тꙋрчїи (379);

x) a *dibui*, după d. Pontbriant (p. 219): «tâtonner, hésiter, balancer, être indécis», figurează în Moxa cu sensul de «a căuta ocaziunea»: те днбꙋꙗще съ те пїарзѫ ка съ-ци ꙗ ѧпъръцїѧ (390), mai fiind de observat că astăzi se pronunţă mai mult *ghibui*, cu iniţialul *g* = *d* [300];

z) gustare = «ospăţ»: гꙋстъриле нꙋ ле юбїѧ фърѫ врѣме (395), de aci *gustăreţ* «gourmand»: гꙋстърець, бецивь, мърець (374);

aa) răzbun = «odihnă»: се сфъдескь кꙋ тоате църиле ши нꙋ аꙋ ръзбꙋнь (405);

bb) a-şi scumpăra mînia = «a-şi răzbuna»: ши-ши скꙋмпърѫ мънїѧ пънѫ ѧн а патра рꙋденїє де съмънцѫ (374), съ-шь скꙋмпере мънїѧ де пре Романь (398), dar simplul *a scumpăra* = «a răscumpăra»: ѡ скꙋмпърѫ фрате-съꙋ (387), pe cînd *răscumpărare* = «pedeapsă»: лꙋарѫ кꙋрънды ръскꙋмпъраре де ла Дꙋмнезеꙋ (376), cf. mai sus p. 301, no. 160;

cc) méser cu sensul latinului *miser*: де рꙋдѫ мѣсерѫ (367, 379), фꙋ църа-ткѫ мѣсерѫ (382), фечорь де ѡамени мѣсери | (388), şi tot aşa *mişel* = lat *misellus*: нꙋ пꙋтѣ еши десь ла мишеи ши ла сърачи (371), тоть ѧпърцїѧ мишеилор (373), ѧдꙋрѫторю ла мишеи (397), мишеии де претꙋтиндинѧ мꙋлть бине лꙋа дентрꙋ мъниле лꙋи (397) etc., dar *meserére* = lat. *miserere* prin aceeaşi tranziţiune logică ca în slavicul *slujbă* din *slugă*, se întrebuinţează numai cu sens de «funcţiune»: маи наинте де алцїи добѫнди месерѣре Брꙋть (356), съ фїє ѧ врѣме мꙋлтѫ пре месерѣре (358), де боꙗри ши де месерери (368), cf. mai sus p. 129;

dd) mănuntae numai cu sensul de « genitalia »: сє голи ·ꙟианитѫ тѹтѹрора де-л възѹ събορѹл къ-и ера вєщєжитє мънѹнтаєлє де нѹмаи че авѣ де ѹдать (387), ceea ce confirmă opiniunea noastră de mai sus (p. 277, no. 56) cum că semnificațiunea de *mănuntae* = « intestine » este posterioară;

ee) a se lăuda cu rău și simplu *a se lăuda cuiva* = « a amenința »: и черта татѫ-съѹ съ аскѹлтє де даскаль, ен се лъѹда кѹ ръѹ кънды ворь фи ·ꙟпърацн (365), нѹмаи че ле пороичїѧ ши ли се лъѹда ші-и ·ꙟгрозїѧ кѹ кѹвънтѹл (372);

ff) a scorni totdeauna cu o nuanță pesimistă: скорни вънть кѹ виворь (376), кънтъри кѹ кѹрвєлє де юбосте скорнїѧ (387), се скорни негѹрѫ ·ꙟтѹнекатѫ (369), și chiar în: скорни ощи (393) = « făcu o armată din nemica sau pe neașteptate »;

gg) a aromi, tradus de d. Pontbriant (*Dict.*, p. 46) prin: « assoupir, engourdir, endormir à demi », are în Moxa totdeauna sensul de « a îndemna la ceva prin seducțiune »: се апропїарѫ д-инсѹл неще арѹмитори хитлѣнил ши-л мъгличїрѫ де-шь гони пре мѹмѫ-са (381), дїаволѹл ... се апропїе де арами пре стрѫмоаша (347), дѣчїа-ль аромисе съ поарте ханџѣрь пре аскѹнсь (390), фѹ ароминть де ѹнь скопить, анѹме Хрисафїе, де-шь гони сорѹ-са (367);

hh) foișor: превїѧ пре маре дентр-ѹнь фоишорь (385), cf. mai sus, p. 280, no. 66;

ii) bogat = « mult »: фѣче богать ръѹ (358);

kk) rudă cu sens de « gens »: рѹда лѹи Сим (347), рѹда лѹ Їафеть etc. (348), рѹда ѡурєꙗскѫ (349), рѹда персилор (350) etc.;

ll) нѹ-ми вегѣ вое немикѫ (372) = « nu mă asculta »;

436 *mm) a se înfărtăți* = « a se face frați de cruce », de unde urmează că *fărtat* însemnează anume « frate de cruce » sau mai corect *frate pre cruce:* се ·ꙟфъртъци кѹ нѹнишїн — ера фраци пре крѹче (368);

nn) măgură cu sens de « munte »: съ спѹнемь де Нильь, къ ѩсе де-нтр-ѹ·ꙟ мѹнте че-л кѣмѫ Їтлантъ — шї е маи ·ꙟналть де тоате мъгѹриле а тоатѫ лѹмѣ (362), cf. mai sus, p. 228, no. 105.

92. **hitlén* = *viclean* cu derivatele sale: ѡмь хитлѣнь ши ръѹ (367), вѹлпе хитлѣнѫ (356), хитленїѧ (347, 353), хитленишѹг (353, 371) etc. suscită următoarele observațiuni:

a) хитлѣн derivă din slavicul хытръ « artificialis, callidus », cu sensul conservat în polonul *chitry* « astutus » = russ. хитрый etc. și cu forma serbului хитрен, dialectic хитлен « properus » (Karadžić), pe cînd din același slav хытръ, fără schimbarea formei și a semnificațiunii, provine românul poporan *hîtru* « artificialis, callidus »;

b) actualul *viclean* din хитлѣн cuprinde interesantele tranzițiuni fonetice a inițialului *hi-* în *vi-* și a medialului *-tl-* în *-cl-*;

c) sufixul unguresc *-șug* = *ség* (cf. mai sus p. 270, no. 18) s-a adaus către tema slavică *hitlen-* întocmai după cum s-a adaus și către tema slavică прижтынъ;

d) pierderea nazalei de-naintea lui *ș* în actualul *vicleșug* din хитленшѹг este identică cu pierderea nazalei de-naintea lui *ș* în actualul *prieteșug* din прїетин-шѹг (în Moxa însă, 392, cu un alt sufix: прїетиничїѧ [301]) sau

* La numerotare, Hasdeu a sărit cifra 91 (*n. ed.*).

cu pierderea lui *r* în actualul *meşteşug* = мешерш8г (366 etc.) = ung. *mesterség*, a lui *g* în *beteşug* = ung. *betegség* şi altele, consoana fiind conservată totuşi în едешш8г8ль (386) [Add. 94].

93. Cuvinte formate din fuziunea a două teme:

a) vizetlén = « perfid »: ера ръ8, визетлѣнь, сирѣпь, 8чигашь (377), compus din *vizentén* = slav. византѣнинъ « bizantin » (cf. *graeca fides* etc.) prin pierderea nazalei de-naintea lui *t* (cf. *cît* = *quantum* etc.) şi prin imitaţiunea finalului din sinonimicul *hitlean*, adecă визетлѣнь = визент(ѣн) + (хит)лѣн, deşi s-ar putea primi şi o altă explicaţiune, considerînd pe finalul лѣн ca adaus către numele de oraş Визант- « Bizanţiu » prin analogia formei slavice рим-лѣн « roman » de la Римъ « Roma », | dar sinonimitatea *vizetlén* — *hitlén* şi prezinţa grupului *-tl-* în ambele vorbesc mai mult în favoarea primei derivaţiuni [302]. 437

b) măscornicie: к8 алъ8те ши к8 мъскорничїи (358), în loc de *măscărnicie* (356: веселїѧ к8 мъскѫрничїи) sub influinţa cuvîntului *scorni* (cf. no. 90 *ff*), adecă мъскърничїе + скорнире, căci nu se poate admite că мъскорничїи ar fi o eroare grafică sau o modificaţiune fonică în loc de мъскѫрничїи, de vreme ce paleograficeşte ѫ nu se confundă niciodată cu о, iar foneticeşte nu există în cuvînt nici un motiv asimilativ sau acomodativ pentru trecerea lui ѫ în о;

c) platoşă « cuirasă »: с8лицеле, платошеле ши тоате армеле (395), ѡщи токмите, ·ʼнплѫтошаци, полеинци (403) = medio-lat. *plata* « cuirasă », modificat — ni se pare — după *cămaşă*, căci « cuirasa » se numea şi *cămaşă de fier*, adecă *platoşă* = *plata* + (къма)шъ [Add. 94];

d) furtuna din lat. *fortuna* + *tună*, vezi mai sus, no. 29 *h*;

e) nestimate, vezi mai jos, no. 146.

94. *maşteh* = « tată vitreg »: къ-л отрѫви мащехъ-съ8 Мартинь (376), (376), masculin format după femininul *maştehă* « mumă vitregă », fără consideraţiune că slav. мащеха este o simplă dezvoltare din мати « mumă », cf. mai sus, p. 279, no. 61, fenomenul analog de masculinul *famen din foemina*, sau slav. къмотръ = rom. *cumătru* din къмотра = lat. *commater* [303].

95. Masculinul *soţ* în privinţa femeiei: дѣка вени ·ʼн връстѫ де ·ʼнс8рать, сор8-са Полхиріѧ грижїѧ съ-и афле соць (366), к8 соц8-съ8, ·ʼнпърѫтѣса Ѳвдоѯїѧ (367), dar şi: Ірїна соаца л8и (381).

96. Totdeauna *sor* = lat. *soror*, niciodată actualul *soră:* дѣде ѡ соръ д8пѫ Филипик (373), ѡ соръ а домн8л8и шкїенескъ (387) etc.

97. *moriu* = lat. *morior*, nu *mor:* вези къ морю, ши фїю-мїе8 ꙗсте микъ (400), dar a treia persoană plurală *mor:* моръ ·ʼнцерїи (370).

98. *mitiutel* ера коконь митютель (386), o formaţiune foarte interesantă din *mic*: мик8-т-ел, de unde apoi *k* trecut în *t* prin asimilaţiunea regresivă $k + t = t + t$ şi *u* muiat în *ĭu* prin acomodaţiunea progresivă: $i + u = i + ĭu$, rămînînd însă de explicat sufixul primar *-t*, către care s-a adaus sufixul secundar *-el* şi pe care ni-l prezintă de asemenea în aceeaşi combinaţiune sinonimul *puţin-t-el* = *puţinu-t-el*, astfel încît se pot restabili cu certitudine două forme române pierdute: *micut* şi *puţinut*, cf. *grecoteiu* « Graeculus » = *grecu-t-eiu*.

438 99. *cîndai* = « dacă cumva »: кѫндь ꙗсте ла вѫнатꙟ ꙟпѫратȣл, кѫндаи нѫвѫлѣщє вр-ȣнь хитлѣнь саȣ вр-о фiарѫ ла татѫ-тѫȣ де припѫ (390).

100. *a uidi* = « a scăpa de pericol »: ȣнь чербь маре нѫвѫли ла ꙟпѫратȣл де-л лȣѡ де брѫȣ ꙟ коарне пре Василїе, ши врѣ пери атȣнчешь, ель грѫби ȣнь воиникь де тѫе брѫȣл ꙟпѫратȣлȣи кȣ сабїѧ ши ȣиди (390), cuvînt foarte remarcabil, nemaiauzit astăzi și care nu se poate explica decît prin albanezul *uidii* « concordia », *uidis* « conciliare, pacificare » (Rossi da Montalto), cu tranzițiunea logică « liniște » = « scăpare » [304].

101. *pestélă* = « zăbavă, întîrziare »: фѫрѫ пестѣлѫ фȣ принсь (378), фѫрѫ пестѣлѫ се скȣлѫ (383), cf. mai sus, p. 296, no. 137.

102. *săva* = « măcar »: де нȣ-и врѣ ведѧ фаца сѫва ѡ зи (394), cf. mai sus, p. 300, no. 157.

103. *ceur* = « δίκορος », la feminin *ceură*, la verb *a ceuri*, despre omul cu un ochi negru și cellalt de o culoare deschisă, defect cunoscut în medicină sub numele de « heterophtalmie », de care suferea, după Manassis, împăratul Anastasiu: Анастасїе чеȣрȣл, че кȣм ера ел, аша авѣ ши вїацѫ чеȣрѫ, кѫ чеȣрѫ де-нтѫюшь стрѫмбь спре ереса (369), și să se observe că un sat de peste Olt așezat lîngă Jiu se numea Чаȣри deja în epoca lui Mircea cel Mare [Add. 95]*.

104. *a se aciua* = « a se adăposti »: се ачȣарѫ кȣ нȣс ꙟ корабїе (348), cf. mai sus, p. 267, no. 2.

105. *duroare* = *dolorem*: кȣ трȣдѫ ши кȣ дȣрори сѫ се хрѫнѣскѫ (347), кѫ-л ꙟгреꙋꙗ дȣрориле (372), cu totul diferit de *durere*, дȣрѣре, care este un infinitiv.

106. *spata* = « sabia »: аȣ ꙟблать спата гречаскѫ пре ꙟ цара тȣрчаскѫ (376), кȣ спата ши кȣ врѫсаре де сѫнџе (356), cf. mai sus, p. 303, no. 166.

107. *țest* = lat. *testum* cu sens de « craniu »: ферекѫ Крȣмь цестȣл капȣлȣи лȣ Никифор (383).

108. се адѫпа ꙟпѫратȣл ка де ꙟ апа Нилȣлȣи кȣ шипокȣль де аȣрь (386), acolo unde în Manassis: τῷ χρυσοῤῥόῳ Νείλῳ, de unde rezultă că *șipoc* însem-

439 nează « curs », cf. aceeași temă | *șip*- cu un alt sufix: *șipot* « goulot de fontaine, trou d'ou sort l'eau » (Pontbriant).

109. *alca*: врѫтежниши вине калȣл ла алка (389), cf. mai sus, p. 268, no. 7.

110. *mahmur de vin* = « amețit de băutură »: ȣчисерѫ пре Михаил кѫ-ль афларѫ махмȣрь де винь ла ашернȣть (389), din turc. *makhmur* «celui qui éprouve la prostration succédant à l'ivresse », *makhmurlîq* « étourdissement résultant de l'ivresse » (Mallouf), fiind ciudat că și o altă vorbă relativă la beție: *kief* « veselie după băutură », românii au luat-o tot de la turci, cărora Alkuranul le interzice întrebuințarea vinului.

111. *mest* = turc. *mest* « chaussure »: пашмацїи ши местїи (370), astăzi *meș* « chaussure, pantoufle » (Pontbriant), cu pierderea finalului *t* după *ș*, cf. mai sus p. 294, no. 124, și de aceeași proveninţă turcă este și cellalt cuvînt *pașmații*, mai menționat și-n pasagiul: дѫрȣи пре ачела кȣ

---

* Венелин, Влахо-болгарские грамоты, p. 56.

пашмацїи л8и (389), fiind de observat că deja bizantinii luaseră de acolo: παζμάκζης = *paşmakgi* « calceorum feminarum confector » (Du Cange) [305].

112. *culvie:* ера ѡ пасере ·ↄтр-о к8лвїе де а8зи афарѫ 8нїи пл.ѫ·ↄгѫндь пре Леѡ, пасерѣ ден к8лвїе ·ↄкъ стрига (390) = slav. кл8вига din gr. κλωβός « cavea avium », forma română actuală *colivie* provenind din variantul slavic к8львига = *culĭvĭĭa* (Miklosich).

113. *blaznă*, plural *blazne*, invariabil la masculin și la feminin: ѡмь блазнѫ ши н8 щїѧ рънд8л (379), амъџїѧ пре ѡамени блазне (381), е блазнѫ ши фрикось (384), ера фрикось ши блазнѫ (381), în Lexiconul Budan (p. 58): *blasnă* « om mișel, nebăgat în seamă » și « lucru blăsnit, stricat sau rău lucrat » = slav. блазнъ « error, scandalum » (Miklosich).

114. *hlap*: к8 хлапїи ши к8 к8рвеле (362), хитлѣнїи ши хлапїи (372), афлѫ неще ѡамени хлапи (382), неще хлапи (387), = slav. хлапъ « servus, rusticus ».

115. *smărd*: ниџе хлапи ши смързи (387) = slav. смръдъ « plebeius, rusticus ».

116. *aoré* = « uneori »: аѡрѧ бир8иѧ гречїи пре троіани, аѡрѧ троіанїи пре гречи (353), аѡрѧ пътр8ндѧ ши пърецїи (404), a|decă *a-óre* = *ad-horas* cu amplificativul *-a*, o formațiune din *oară* necunoscută d-lui Cihac (p. 183). 440

117. *a scripi* = actualul *a sclipi* cu trecerea lui *ri* în *li* (cf. mai sus, p. 283, no. 78): поленци ши скрипїѧ де-ць пърѧ къ ръсаре соареле (403) [306].

118. *a ijderi*, *a ijdări*, *a ijdărî* = « a inventa »: де врѣ ииждери чине-ва чева (349), б8нътѫци м8лте ижд ъри (356), мъестрїи але л8 Ѧрхимидь римлѣн8л де иждерѫсе кънды бѫтѣ римлѣнїи (375), м8нчи пре л8ме ел8 ле ижд ѫрър ѧ (380).

119. сирѣпь (374, 376), dar de asemenea: свирѣпь (378, 379) = slav. сверѣпъ « ferus » (Miklosich), iar la verb: се сирипи (398).

120. ѩнь къ8таци (369), ѩни съ сп8немь (362), forma *iani* apropiindu-se mai mult de gr. ἠνί, decît de lat. *en* [307].

121. *sechirașu:* се фъчѧ секираш8 де ·ↄбла к8 кар8л к8 4 каи (387) = ungur. *szekeres* « vizeteu, căruțaș ».

122. *sacalăș* sau *săcalăș:* к8 п8шчиле ши к8 съкалъшеле (403), к8 сакалъше ши к8 т8н8ре (404) = ungur. *szakallás* « eine Art Kanone » (Ballagi).

123. *cristoși:* бир8и Ѿик8л пре Махаметь к8 кристошїи = ungur. *keresztes* « ostaș însemnat cu crucea »? [308].

124. *svinéță*, un fel de armă de foc: ·ↄпрѫщїѧ пре департе пре т8рчи к8 свинѣце (404) = slav. свиньць « plumb », de unde la moldoveni pînă astăzi pușca se cheamă în popor *sineață* cu *si* = сви-, ca mai sus la no. 119 [Add. 96].

125. *bidiviu:* ад8серѫ л8и Михаиль 8нь бидивїи прѣ б8нь, даръ де·ↄ Мисирь ши н8 се афла ниме съ-ль поатѫ ·ↄкълека (388) = serb. бедевија « cal arabesc » = turc. și arab. *bedevi* « beduin, locuitor din deșerturi », fără nici o legătură cu sanscr. *badavâ* « jument », cu care-l înrudea Pictet (*Origines*, I, p. 350).

126. *sprătigos:* ѡмь спрътигось кȣ неще мъни гроасе (388) = ? [309].

127. *taras* sau *taraş:* се ꙟделетничїѧ кȣ ѡгари, кȣ тарашi, кȣ шоими, де гонїѧ фїери (393) = un băţ ferecat pentru vînătoare, cf. francez « la chasse au pieu ».

441 128. *procîcă*, *a înprocîca:* л-аȣ съцетать ꙟ прочкѫ (375), | къ-и ꙟпрочка ши фрънчїи ден четате (404) = serb. прочкати « a străpunge ».

129. *a picni:* тоци боѩрїи-шь пикнїѧ локȣре де лъкȣить (403) = serb. пикнȣти « a pretinde cineva să apuce cel dentii un lucru oarecare » (Karadžić, v. пик et пикнȣти).

130. *trăbăcie:* се принсерѫ де-ꙟтъю де Галата съ ѡ добъндѣскѫ ши пȣсерѫ тръбѫчїе (403) = medio-lat. *trebuchetum* sau *trabucha* (Du Cange), ital. *trabocchetto*, span. *trabuquete*, franc. *trébuchet* « machine de guerre qui lançait des pierres » (Littré).

131. *hrăbor:* мȣлци витѣжи хръбори (353), е маи хръбоарѫ ȣръчюнѧ ши пизма (399) = slav. храбръ, храбъръ « luptător ».

132. *cin* = în Manassis σκάφη « albie »: пре кокоиїи и лепъдарѫ кȣ ȣнь чинь пре апа Тиверїеи (355), cf. serb. чинъ « formă » [310].

133. *plévniţă:* арсе аскȣнсь ꙟтр-о плѣвницѫ (363) = slav. плѣвьница « receptaculum palearum » (Miklosich).

134. шкѣи, шкѣни, шкѣилорь, шкїенескь (373 şi urm.) totdeauna despre bulgari = ital. *Schiavo*, *Schiavone*, cf. mai sus, p. 238, no. 1.

135. *şerb* = lat. *servus:* Сербїе, царѫ ромѫнѣще шербь (356).

136. Numi locale sub forma lor slavică neasimilată: Рыбникь (399). de la рыба « peşte », рыбьнъ « pescos » = româneşte *Rîmnic* prin acomodaţiunea regresivă de nazalizare: $b + n = m + n$, şi Ѩловницѫ (404) de la ѩлова « stearpă » = româneşte *Ialomniţă* prin aceeaşi acomodaţiune $v + n = m + n$, apoi *Ialomiţă* prin asimilaţiune progresivă.

137. Contracţiunea мїȣ (399) = *mi-au*.

138. Confuziunea între sufixul *-iu* = lat. *-ivus* (cf. *tîrziu* = *tardivus*) şi sufixul *-iv* = slav. -ивъ (cf. *milostiv* etc.): ръбдȣрїȣ (383), dar şi ръбдȣривъ (360).

139. *brudiu* = « nevrîsnic »: коконїи-ши пре фȣриш и ꙟвъца съ се ꙟкине, дерепче къ ера брȣдїи, нȣ ле зичѧ иконе, че ле зичѧ пъпȣши (386).

140. ши-ши дърїѧ фаца ши-ши рȣмпѧ хаинеле (352), дърїѧ сфинтеле иконе

442 (381) = slav. дерѫ, дърати « scindo, dilacero » | (Miklosich), de unde probabilmente, cu trecerea iniţialului *d* în *g* (cf. mai sus *dibui* = *ghibui*) provine *sgîria* « égratigner, écorcher, râcler » (Pontbriant) = *s-dîria*, iar pentru *s* = *ex* prepus la o vorbă slavică, exemplul cel mai apropiat este *sdreanţă* şi *dreanţă* = polon. *drance* « chiffon », tot de la slav. дърати [311].

141. ен-л сȣгрȣмарѫ де мȣри (396), *a sugruma* = actualul *zugruma*, încă o probă sigură de trecerea în *z* a iniţialului *s* urmat de vocală, pe lîngă *zer* = *serum*, *zăhar* = *saccharum*, *zăvon* = σάβανον şi poate *zeche* = *seche*, cf. mai sus, p. 312; iar cît se atinge de etimologie, sinonimul *a suguşa* (Lexic. Budan.) = « (a apuca) *sub guşă* » vorbeşte decisiv pentru: « (a apuca) *sub grumaz* » [312].

142. *hadim:* ȣнь пꙑокламть де хаджамь (393) = turc. *khadim* «eunuc».

143. *țărină* în loc de *țàrină:* съ ле ръсипѣскѫ ѡрашȣл съ-л факѫ църинѫ де арать (378).

144. *u* parazitic după *ĭ* urmat de o vocală accentată: мѫꙟгѫюѡсь (398) = *măngăĭuos* pentru мъꙟгѫнѡсь = *măngăĭos.*

145. *cărtularĭu:* къртӑларїи жидовещи (358, cf. 362), ꙟдръзнець ши кър-тȣларю (379, cf. 363) = medio-gr. χαρτουλάριος, astăzi *cărturar* prin asimilați-unea regresivă *lar = rar.*

146. *stimă* = «lucru prețios»: мъргѫритарю, къдане, стиме (362) = gr. στέμμα «cunună», la plural στέμματα, de unde cu același înțeles cuvîntul *nestimate*, întrebuințat mai ales în basmele noastre poporane și avînd aerul unui participiu român, ceea ce i-a și atras adausul lui *ne-* prin analogie cu *neprețuit*, adecă *nestimate = ne(prețuit)* + στέμματα.

147. *a pridădi* = «a supune»: придъди сȣпть мѫна лȣи църи мȣлте (351), придъди Ӑлеѯандрȣ Македѡнь тоатѫ лȣмѣ (356), лѣȣ робить ши лѣȣ придѫдить (400), coincide foneticește cu forma slavică reduplicată прѣдады, прѣдадѣхъ, прѣдади de la прѣдати «a trăda» dar cu o remarcabilă modificare a semnificațiunii [313].

148. *a se orăndi* = «a urma unul după altul»: ши алцїи с-аȣ оръндить (351), чеи оръндици (356) «consulii anuali ai Romei» = slav. ȣрѧдъ «ordine», ȣрѧдити «a pune în ordine».

149. Foarte des *a se turna* în loc de *a se întoarce:* лъсѫ четатѣ ши се тȣрнѫ (375), дърȣи пре домнȣл шкѣилоръ бине| ши се тȣрнѫ (378), дечи се 443 тȣрнѫ (388), се тȣрнѫ кȣ мȣлтѫ авȣцїе (389), тȣрнѫ-се Никифоръ (393) [314].

150. Particularități economice:

a) мангъръ (370), cf. mai sus p. 291, no. 109;

b) перперь (374) = gr. ὑπέρπυρον;

c) ȣнь флоринть де арџинть кȣм се зиче 12 аспри (370).

FINEA TOMULUI I

B. PETRICEICU HASDEU

LIMBA ROMÂNĂ VORBITĂ

ÎNTRE

1550—1600

TOMUL I — SUPLEMENT

CUVENTE DEN BĂTRÎNI

SUPLEMENT

LA

TOMUL I

I. Conspectul controverselor: Schuchardt, Bariț, Gaster, Cihac etc.

II. **Schuchardt:** Über B. P. Hasdeu's «Altrumänische Texte und Glossen».

III. **Bariț:** «Cuvente den bătrîni» de B. P. Hasdeu.

IV. **Gaster:** Cihac's «Sur les études roumaines de Mr. Hasdeu».

V. **Hasdeu:** Addenda et corrigenda: 1. la Schuchardt; 2. la Bariț; 3. la Gaster; 4. alia (Cihac etc.).

VI. Indicele bibliografic și indicele paleografico-istoric.

Conspect: Schuchardt. — Bariț. — Gaster. — Cihac. — Indicele problemelor revăzute

Suplementul de față v e r i f i c ă părțile cele controversabile sau controversate ale tomului I, dintre cari cele mai multe capătă astfel, printr-o control riguros, adesea chiar repețit, o valoare definită.

Studiul lui Schuchardt, *Über B. P. Hasdeu's «Altrumänische Texte und Glossen»* ocupă aci cu tot dreptul locul de frunte. El fusese menit dentîi a figura ca i n t r o d u c e r e la cartea întreagă (pag. VII). Ceea ce ne-a silit a amîna publicarea lui a fost tocmai scrupulozitatea adevărat științifică, cu care Schuchardt și-a înțeles sarcina. În loc de a se mărgini într-o sferă generală, bunăoară ca Littré sau ca Egger în introducerile lor la Brachet, Schuchardt a supus lucrarea noastră unei c r i t i c e în toată puterea cuvîntului, unei critice atît de solide și atît de amănunțite, încît ne era peste putință de a o lăsa fără răspuns, parte pentru a recunoaște și a rectifica puncturile unde el are o deplină dreptate, parte pentru a limpezi acelea unde expozițiunea noastră nu era destul de clară sau argumentațiunea destul de convingătoare, parte pentru a îndrepta unele scăpări din vedere ale lui Schuchardt, mai pe scurt — pentru a trece o mulțime de cestiuni printr-o reviziune radicală. În acest mod, nu mai putea fi o i n t r o d u c e r e, de vreme ce provoca polemică din partea autorului. Și cu atît mai bine! Introducerea lui Schuchardt ar fi fost numai măgulitoare pentru noi; critica lui este ceva mai mult: ea ne-a luminat, ne-a deșteptat asupra unor goluri sau neagiunsuri, ne-a îmboldit la o a doua muncă, a făcut să cîștige însăși știința printr-o nouă cernere a problemelor [1].

După studiul lui Schuchardt, am crezut de cuviință a reproduce în acest Suplement raportul citit de d. Bariț în Academia Română în numele comisiunii însărcinate a defige, pentru premiul Năsturel, cea mai bună carte ieșită în limba română în cursul anului 1878. D. Bariț nu este linguist; dar stima personală, adînca venerațiune, pe care o resimțesc, ca român și ca om de carte, pentru acest veteran al literaturei române și al mișcării noastre naționale, mi-a impus datoria de a nu neglege observațiunile sale [2].

Restul Suplementului cere o lămurire mai pe larg.

D. Cihac ne-a consacrat în *Romanische Studien* un lung articol, intitulat: «Sur les études roumaines de Mr. Hajdeu» [3].

Sînt acum vreo patru ani, răspunzînd în *Columna lui Traian* la ceva analog, publicat atunci de către d. Cihac în *Convorbiri literare*, noi ne-am

permis de a-i da următoarele zece consilie, întrețesute cu douăzeci și cinci de exemple, de cari speram că se va grăbi a trage cu recunoștință un folos în lucrările sale ulterioare [4]:

« I. « *Misiunea științei* — zice ilustrul Curtius — *nu este de a îndestula curiozitatea sau de a da zbor unor presupuneri mai mult sau mai puțin spirituale, ci de a mări sfera adevărului și de a restrînge pe acea a erorii* »[1].

Exemplu (no. 1). D. Cihac comite o erezie cînd, numai și numai pentru a-și da aerul de a fi explicat toate, derivă pe *pururea* din *perpetuus*, pe *măgură* din *macula*, pe *mistreț* din *moestus* etc. etc. și apoi, neștiind cum să-și mai apere această colecțiune de rătăciri, declară în fața unei juste critice că: « a emis opinia sa ».

În știință o « opinie » nedemonstrată, un simplu « *eu* crez » fără probă este un act de copilărie.

II. *Originea unui cuvînt sau a unei forme se poate afirma numai atunci după ce s-a comparat mai întîi în toate limbile în cari există.*

Exemplu (no. 2). D. Cihac comite o erezie, cînd persistă în derivațiunea românului *traistă* din maghiarul *tarisnya*, prefăcîndu-se că nu vede pe albanezul *trase* și pe macedoneanul *trastur.*

Alt exemplu (no. 3). D. Cihac comite o erezie cînd trage pe al nostru *mălai* « o varietate de mei » din slavicul *mlĭeti* « măcinare », lăsînd cu totul la o parte pe grecul μελίνη și pe litvanul *malna*, cari însemnează și ele « o varietate de mei ».

Precum francezul *millet* « mei » este un deminutiv din *mil* « mei », tot g așa românul *mălai* este un deminutiv din *malan*, de unde | *mălaniŭ* = *mălai*, întocmai ca din *balan* « blond » deminutivul *bălaniŭ* = *bălai.*

În limba noastră cea veche *mălai* însemnează totdeauna o varietate de mei, niciodată « pîine », precum pretinde d. Cihac.

Astfel mitropolitul Dosoftei cînd zice despre sîntul Iulian că « mînca pîine de mălaiu »[2], adecă « pîine de mei », d. Cihac ar trebui să traducă: « pîine de pîine de mei »!

Alt exemplu (no. 4). D. Cihac comite o erezie cînd crede că *ravac* « must » este de proveninţă otomană numai și numai pentru că finalul *ak* e exclusiv turc.

Acest sufix, primitivamente *a-ka*, de unde *ak* prin pierderea vocalei scurte de la sfîrșit, este foarte răspîndit la slavi, în greaca, în latina, în sanscrita, mai ales însă în limbile persice[3].

III. *Cuvintele cari ne întîmpină în vechile monumente ale unei limbi nu se pot elude cu ușurință, ci orice contestațiune cată să fie argumentată.*

Exemplu (no. 5). D. Cihac comite o erezie cînd declară că vorbele române din Psaltirea scrisă de diaconul Coresi în secolul XVI și din Pravila lui Vasile Lupul, redactată în secolul XVII de logofătul Eustratie, n-au nici o valoare, deoarece Coresi și Eustratie, ca greci de origine, nu puteau ști românește.

Pe o asemenea bază, latiniștii ar avea dreptul de a respinge prețioasele arcaisme din anticul poet Enniu, fiindcă și acela era grec.

---

[1] Curtius, *Griech. Etymol.*[3], p. 44.

[2] Dosoftei, *Synaxar*, la 17 ian.

[3] Cf. Budenz, *Das Suffix* κός *im Griechischen*, Göttingen, 1858, passim. — Bopp, *Vergl. Grammat.*[2], § 949, 951. — Vullers, *Institutiones linguae persicae*[2], p. 233—5. — Fr. Müller, *Zur Wortbildungslehre d. armen. Sprache*, în Benfey, *Orient un Occident*, t. 3, p. 435. — Fr. Müller, *Das Suffix ka (ak, ag, ěh) im Erânischen*, în Kuhn, *Beiträge*, t. 3, p. 481—83 etc.

Cum de se întîmplă însă, că însuşi d. Cihac pretinde a şti româneşte, deşi e ungur? [5].

Faptul este că d-sa vorbeşte despre vechile tipăriture române fără a le cunoaşte, măcar că: «ia libertatea de a spune că le-a citit poate înainte de d. Hasdeu».

Dacă le-a citit, de ce atunci, nu mai departe decît la 1870, c u n o ş t e a n u m a i cele două psaltiri ale mitropolitului Dosoftei şi o ediţiune n e e x i s t i n t e a lui Coresi din 1560[1], iar despre Divanul lumii al lui Cantemir, Învăţăturele lui Varlam, Sinaxarul lui Dosoftei şi atîtea altele — nici o vorbă.

Se vede că şi aceştia vor fi fost greci!

IV. *O tranziţiune fonetică legitimă într-o limbă oarecare nu urmează încă a fi legitimă în toate limbile, ci pentru orice grai trebui să se dea o demonstraţiune separată.*

Exemplu (no. 6). D. Cihac comite o erezie, cînd crede că din grupul *zd*, în cuvinte împrumutate de la slavi, se poate pierde *z* la români, fiindcă se poate pierde la poloni.

Fonologia română nu este tot una cu fonologia polonă.

Alt exemplu (no. 7). D. Cihac comite o erezie cînd zice că din turcul *gĭull* sau *cĭull* «cergă de cal» s-a putut face la români *ţol*, precum tot de acolo a provenit la neogreci τζουλί.

Grecii, fie vechi sau noi, neavînd sonul *cĭ*, îl pot înlocui prin *ţ* în vorbele luate de la turci sau de aiuri; aceasta însă nu se aplică la români, cari au, din contra, o predilecţiune marcată pentru sonul *cĭ*, mai ales la începutul cuvintelor.

D. Cihac să ne dea un singur termin turc, al cărui iniţial *cĭ* sau *gĭ* să fi trecut la români în *ţ*.

Alt exemplu (no. 8). D. Cihac comite o erezie cînd ne spune că românii au putut suprime pe finalul *n* din slavicul *črŭnŭ* «negru», prefăcîndu-l în *cioară*, fiindcă acel *n* lipseşte şi la slavi în *čort* «drac».

Din acea împregiurare că slavii, prin două sufixe cu totul diferite, *-n-* şi *-t-*, au format din aceeaşi radicală pe *črŭnŭ* şi pe *čort* nu rezultă nici într-un mod posibilitatea supresiunii lui *n* după *r* la români.

Sînt două fenomene fără cea mai mică legătură unul cu altul.

Chiar dacă *n* după *r* ar putea să dispară la slavi, ceea ce nu este în cazul citat de d. Cihac, totuşi aceasta n-ar trage după sine nici o consecinţă pentru fonologia română.

Admiţînd la români neşte tranziţiuni fonetice nejustificabile, precum dispariţiunea lui *z* din grupul *zd* şi a lui *n* după *r* în vorbe împrumutate de la slavi, pierderea lui *c* între vocale etc., d. Cihac neagă în acelaşi timp trecerea iniţialului *s* în *cĭ* în cuvintele *cioci* = lat. *socci* «papuci» şi *cioară* = alb. *sorră* «cioară»[2].

Prea multă uşurinţă în admitere şi prea puţină cumpănire în respingere!

Despre iniţialul *s* = *cĭ* la români, probă mai mult decît decisivă este cuvîntul nostru *ciorchină* «grappe de raisin».

---

[1] C i h a c, *Dict. d'étymol. daco-romane*, p. 328, 330.

[De atunci s-a constatat însă că d. Cihac nici chiar cele două psaltiri ale lui Dosoftei nu le-a c i t i t, deşi le c i t e a z ă. Vezi mai jos pag. XCI, no. 88].

[2] [Acuma, *Dict.*, II, p. 716, însuşi d. C i h a c recunoaşte că *cioară* este alb. *sorră*, dar se fereşte de a menţiona măcar că combătuse această etimologie, care este a n o a s t r ă].

Răposatul Săulescu a găsit în Moldova pronunciaţiunea *sorpin* alături cu *ciorchin*[1].

Dacă vorba e împrumutată de la otomani, după cum se va grăbi, poate de a exclama d. Cihac, atunci cată să observe că forma turcă este *salqum*, adecă iarăşi cu iniţialul *s*.

Îl desfid a ieşi din această dilemă între *sorpin* şi *salqum*[2].

V. «*Une étymologie* — zice Meunier, rezumînd admirabila metodă a răposatului Corssen — *n'est admissible qu'autant qu'elle rend compte de tous les éléments du mot qu'elle prétend expliquer, sans en ommettre un seul. Toute étymologie, qui suppose une modification vocale, doit avoir pour soi au moins un exemple d'une modification vocale, bien identique à celle qu'elle suppose; sinon, tant que l'on n'en peut citer aucun, le rapprochement tenté est sans valeur scientifique*»[3].

Exemplu (no. 9). D. Cihac comite o erezie cînd trage pe bohemul *žinčica* «jintiţă» din bohemul *žinč* «păr de cal», zicînd cu despreţ că puţin îl importă că-n limbile slavice nu se află sufixul *ciţa*, *ţiţa* sau *tiţa*.

Dacă un asemenea sufix nu se află, atunci din *žinč* nu se poate naşte *žinčica*.

Alt exemplu (no. 10). D. Cihac comite o erezie, cînd scoate pe al nostru *malai* din slavicul *mlĭeti* «măcinare», fără a cita în limba română o singură analogie de tranziţiunea vocalică *mlĭe* = *mal*.

Alt exemplu (no. 11). D. Cihac comite o erezie cînd stăruieşte în originea *strugurului* din slavicul *strugati* «radere», fără a ne spune măcar o vorbă despre finalul *ur*.

Alt exemplu (no. 12). D. Cihac comite o erezie cînd mănţine filiaţiunea între *rînză* «stomah» şi *rînsă* «floare de alun», sub pretext că ambele, stomahul şi floarea de alun, ar fi încreţite, ba încă mă mustră că «nu m-am ocupat cu anatomia dobitoacelor» şi, totodată, cufundat exclusivamente în acea anatomie, scapă din vedere de a cita o singură limbă, în care stomahul să se fi numit după vreun fel de încreţitură.

VI. *Trecerea unui cuvînt dintr-o limbă în alta* p r i n *î m p r u m u t este supusă unor regule de altă natură decît acea* p r i n *m o ş t e n i r e, dar aproape tot atît de precise, excepţiunile în ambele cazuri trebuind a fi justificate.*

Exemplu (no. 13). D. Cihac comite o erezie, cînd ne asigură că «pentru cuvinte împrumutate nu putem statornici neşte regule fixe».

Cu acest principiu înscris pe drapel, d-sa n-ar avea decît a-şi închipui că o limbă oarecare e compusă în mare parte din *împrumuturi*, şi apoi, scutit de regule fixe, fluturînd în dreapta şi-n stînga după năluca asemănării exterioare, ţine-mi-te!

Îi recomandăm scrierea lui Miklosich despre latinisme la albanezi[4], articlul lui Malinowski despre germanisme la poloni[5], opuscolul lui Wackernagel despre străinisme la germani[6], capitolul lui Corssen despre grecisme la

---

[1] *Arhiva Albinei româneşti*, Suplement, 1845, nr. 11.

[2] [În *Dict.*, II, p. 53, d. Cihac a ieşit din această dilemă, asigurîndu-ne că *ciorchină* «grappe de raisin» este de aceeaşi origine cu *cioacă* «corneille», fiindcă serbeşte se numeşte *kavka* «sorte de raisin noir»!]

[3] *Revue critique*, 1867, t.2, p. 82.

[4] M i k l o s i c h, *Die romanischen Elemente im Albanischen*, Wien, 1871, p. 73—87.

[5] M a l i n o w s k i, *Zur Lautlehre der Lehnwörter in der polnischen Sprache*, in K u h n, *Beiträge*, t. 6, p. 277—300.

[6] W a c k e r n a g e l, *Die Umdeutschung fremder Wörter*, Basel, 1863, passim.

vechii romani[1] etc., pentru ca să se convingă o dată pentru totdeauna, cit de « fixe » sînt regulele de tranziţiune fonetică şi-n privinţa cuvintelor imprumutate.

VII. *O analogie, care se aduce pentru a face probabilă schimbarea fonetică a unui cuvînt prin trecerea lui dintr-o limbă în alta, trebui să fie exactă, adică să aibe în vedere aceleaşi sonuri din aceleaşi limbi.*

Exemplu (no. 14). D. Cihac comite o erezie cînd, la obiecţiunea noastră că în vorbe **împrumutate** românul nu preface grupul iniţial *le* în *ie*, citează pe *iubi* şi *iute* din slavicele *lĭubiti* şi *lĭutŭ*.

Aci este *lĭu* = *ĭu*, iar nu *le* = *ĭe*.

Alt exemplu (no. 15). D. Cihac comite o erezie cînd ne spune că *lunec* a putut să derive din *lubrico* prin pierderea lui *b*, de vreme ce — zice d-sa — *b* s-a pierdut în *bea*, *cal*, *iert*, *seu*, *soc*.

În *bea* din *bibere*, *cal* din *caballus*, *iert* din *liberto*, *seu* din *sebum* şi *soc* din *sabucus*, *b* s-a pierdut între două vocale, ceea ce nu este în *lunec* din *lubrico*, în care d. Cihac mai adaugă trecerea lui *r* în *n*.

Nu există în fonologia română nici o analogie pentru *br*=*n*.

Alt exemplu (no. 16). D. Cihac comite o erezie cînd susţine că *ademenesc* derivă din prepoziţiunea latină *ad* şi din slavicul *maniti* « amăgire », sub pretext că acel *ad* figurează în *adun* şi *adumbresc*.

Ambele părţi constitutive în *adun* şi *adumbresc* sînt latine, ceea ce nu se potriveşte cu pretinsa proveninţă mixtă latino-slavică a lui *ademenesc*.

D. Cihac era dator să demonstreze că românii nu pierduseră încă pe *d* din prepoziţiunea latină *ad* în momentul cînd s-au întîlnit pentru prima oară cu slavii.

Alt exemplu (no. 17). D. Cihac comite o erezie cînd zice că *sdrumec* s-a putut forma din *ex-de-mico* prin intercalarea unui *r*, precum s-a intercalat un *r* în *arcer* din latinul *acies* şi-n *arţar* din latinul *acer*.

Chiar dacă ambele aceste derivaţiuni ar fi corecte, totuşi *ac* = *arc*, care figurează în ele, nu este o analogie pentru *sdrumec* din *ex-de-mico*.

VIII. *Numai acele dicţionare au o valoare ştiinţifică în cari vorbele, sub raportul formei şi al sensului, sînt justificate prin exemple din monumente literare; la caz de a lipsi această condiţiune, linguistul este dator a completa el însuşi lacuna, din dată ce un cuvînt oarecare, citat de către dînsul, ar fi contestat.*

Exemplu (no. 18). D. Cihac comite o erezie cînd aduce la poloni *wila* sau *wyla* cu înţeles de « zînă antică a slavilor », bazîndu-se pe neşte dicţionare, pe cari se sfieşte a le cita anume, unde cuvîntul, dacă figurează, nu s-a furişat decît prin traducţiuni moderne din poezia poporană serbă.

Îl desfidem a ne indica un singur text cu *wila* sau *wyla* « zînă » din cîntece şi basme propriamente polone.

Alt exemplu (no. 19). D. Cihac comite o erezie cînd afirmă că a găsit tot prin dicţionare polone, pe cari iarăşi nu le citează anume, vorba *dolow* ca « denumirea unui cîne de vînat, de hăituit, unei haite », mai adăogînd că puţin îi pasă, dacă această vorbă se găseşte sau nu se găseşte în « monografiele polone despre vînătoare ».

Dolow « cîne », ca şi *wila* sau *wyla* « zînă », este o vorbă **inventată**.

Alt exemplu (no. 20). Cihac comite o erezie, cînd voieşte a justifica originea turcă a *ciobanului*, deşi se întrebuinţează în toate provinciele române

[1] Corssen, *Ueber Ausspr.*², t. 2, p. 817—19.

fără distincțiune, prin vorba turcă *alai*, care — zice d-sa — se întrebuințează de asemenea în toate provinciele române fără distincțiune, de vreme ce o găsim în Dicționarul de la Buda.

Dicționarele necontrolate prin texturi omoară pe d. Cihac!

Cel de la Buda are nu numai *alai*, dar și pe *beizadea* desfigurat în *vezerdea*[1], de unde însă nimeni nu va trage concluziunea că această vorbă se întrebuințează în toate provinciile din Dacia lui Traian.

Petru Maior și colegii săi de la acel Dicționar adunau cuvinte de pretutindeni, astfel că *alai*, deși se află acolo, nu încetează totuși de a fi propriu numai regiunilor române limitrofe cu Turcia.

l IX. *Vorbind despre mai multe semnificațiuni ale unui cuvînt, să căutăm cu stăruință a stabili mai întîi genealogia lor, ferindu-ne a lua o semnificațiune derivată drept semnificațiune fundamentală.*

Exemplu (no. 21). D. Cihac comite o erezie cînd crede că semnificațiunea fundamentală a *tulciului* nu este «trunchi», ci «pană», întemeindu-se pe expresiunea «pui cu tuleie».

Dar atunci ar trebui să admitem, de asemenea, că semnificațiunea fundamentală a *colțului* nu este «dinte», ci «germe», fiindcă se zice: «iarba încolțește» în sens de «germinează».

În regula generală, ale cării excepțiuni, cînd se întîmplă, trebui explicate, semnificațiunile, ca și sonurile, tind a se pogorî, a scădea, a se micșora, încît *tulci* «trunchi» și *colț* «dinte» sînt mai vechi decît *tulei* «pană» și *colț* «germe».

După d. Cihac, francezul *tige* «trunchi» cată să aibă și el sensul primitiv de «pană», deoarece se zice *tige d'une plume*.

Un «trunchi» se poate subția pînă la «pană», dar o «pană» nu se îngroașă pînă la «trunchi».

Modul în care d. Cihac tratează semnificațiunile vorbelor ne amintește o glumă a celebrului linguist A. W. Schlegel, care zicea că ar fi foarte comic un dicționar unde înțelesurile cuvîntului *vulpe* s-ar interverti în următoarea ordine: «1. *Vulpe*, nume propriu personal; 2. *vulpe*, om viclean și perfid; 3. *vulpe*, animal carnivor cu patru picioare etc.»[2]

Ei bine, cam tot așa face d. Cihac!

X. *În linguistică, ca în orice altă știință și chiar în viața practică, o citațiune inexactă, desnaturată, e n e o n e s t ă.*

Exemplu (no. 22). D. Cihac comite o erezie... nu; un act de neonestitate științifică, cînd atribuie din nou lui Diez aserțiunea cum că în limba română «*l* nu se moaie înaintea unei vocale», citînd acum nu pagina 222 ca altădată, ci pagina 224 și 181 din tomul 1 al gramaticei ilustrului romanist după edițiunea III.

La pagina 224 Diez vorbește despre *r*, nu despre *l*.

La pagina 181 Diez aduce anume cuvintele române *aiu* din *allium*, *foaie* din *folium* etc., în cari toate *l* s-a muiat și către cari ar mai fi putut adăuga pe *tei*, din *tilia*, *pai* din *palea*, *mei* din *milium* și altele.

Mai pe scurt, Diez zice pentru — și d. Cihac îl citează contra.

O asemenea falsificațiune înfiorează.

m Cele nouă puncturi de mai sus — despre cel al zecelea ne e ru|șine de a mai vorbi — au în vedere nește erori comune, în cari ar putea să cază, mai mult sau mai puțin, orice î n c e p ă t o r în filologia comparativă.

---

[1] *Lexic. Budan*, p. 754.

[2] S c h l e g e l, *Oeuvres écrites en français*, Leipzig, 1846, t.1, p. 136.

D. Cihac însă ne mai spune unele lucruri, cari îi aparţin într-un mod exclusiv, precum bunăoară:

(No. 23). În privinţa vorbei *tărîm* din poveştile poporane române, d-sa zice că: « nu poate fi decît francezul *terrain* românizat cu o finală turcească », afară de un singur basm, în care acelaşi *tărîm* « vine de-a dreptul de la maghiarul *terem* sală mare ».

Un premiu, pentru cine va descurca această cimilitură de maghiaro-franţuzisme românizate turceşte![1]

(No. 24). În privinţa vorbei *mosoc*, d. Cihac zice: « ştiu că formarea cuvîntului din slavul şi chiar de-a dreptul din germanul *mops* este după toate regulele şi după geniul limbei române, lepădînd pe *p* şi aninînd sufixul *oc* ».

Ne aşteptăm, « după toate regulele şi după geniul limbei române », ca d. Cihac să şteargă pe *p* din grupul *ps* în cuvintele *lipsă*, *ghips*, *coapsă*, *sgripsor*, *capsă*, *tipsie*, *rupse*, *fripse*, *înfipse* etc., şi să mai acaţe apoi către toate acestea cîte un *oc*, căci altmintrelea *mosoc* din *mops* va rămîne inexplicabil.

(No. 25). În privinţa vorbei *stejar*, d. Cihac zice că: « *a mai intra în dezbatere cu d. Hasdeu, ar fi mai mult decît timp pierdut* ».

Iată o argumentaţiune foarte expeditivă pe care ar fi trebuit s-o generalizeze, căci atunci prin tăcere ar fi scăpat de un minimum de douăzeci şi cinci de erezie pe un maximum de opt pagine ».

Consiliele noastre au fost mai pedagogice, dar nu mai aspre în fond decît ceea ce zice Schuchardt mai jos la pag. XVII: « *Pe de o parte, Cihac a admis diferite tranziţiuni fonetice, pentru cari nu există nici o umbră de probabilitate, ba încă a cărora grupare prezintă pe ici pe colea monstruozităţi de soiul Lexiconului Budan; pe de altă parte, el a trecut cu vederea multe indicii importante; apoi mă surprinde mai cu seamă, cum de a utilizat atît de puţin dialectul macedoromân* ».

Acestea sînt rostite despre tomul I din « Dicţionarul etimologic » al d-lui Cihac, unde se află totuşi multe lucruri bune. Ce să zică însă Schuchard acuma în privinţa tomului II, apărut abia de vreo cîteva lune, în faţa căruia, văzînd erezie peste erezie grămădite pe 800 pagine, nu poate să nu se îngrozească orice linguist metodic?

În loc de a se drege, profitînd cu înţelepciune de neşte observaţiuni foarte obiective, d. Cihac şi-a făcut o datorie de vendetă de a călca din ce în ce mai mult cele zece consilie ale noastre, cari ar fi trebuit să-i serve ca un fel de decalog. Pentru d-sa nu mai există nici un cuvînt inexplicabil; nici o trecere fonetică imposibilă cînd îi vine la socoteală, sau posibilă cînd nu-i convine; nici o analiză morfologică necesară; nici un criteriu de tranziţiune semasiologică; nici un text vechi; nici o demonstraţiune ştiinţifică. Totul se reduce: ca material, la o adunătură necontrolată de dicţionare; ca critică, la goala afirmaţiune că: « aşa este » sau « nu este aşa »; ca expoziţiune, la un ton de suficiinţă, de despreţ, chiar de invectivă, cari sînt, în cazul cel mai bun, un trist indice patologic.

Articlul d-lui Cihac din *Romanische Studien* a fost supus unei aprecieri foarte temeinice de către d. Gaster în *Zeitschrift für romanische Philologie* [6].

Toate cîte am spus noi d-lui Cihac, toate cîte i-a spus Schuchardt, îi mai spune acum d. Gaster, fiecare ajungînd printr-un studiu obiectiv, pe o cale independinte, aproape la aceeaşi concluziune. Noi mai cu seamă am fost

---

[1] [Acuma, *Dict.*, II, p. 532, d. Cihac pune: *tărîm*, halle, salle ». Ce însemnează *tărîm* românesc, vezi la noi, t.2, p. 714].

în privința-i cu o sinceră durere de inimă, căci — oricum să fie — d-sa pretinde a fi român, ba chiar mai român decît diaconul Coresi și logofătul Eustratie.

Reproducem mai jos întreaga recenziune a d-lui Gaster, asupra cării facem totodată o seamă de observațiuni, acolo unde vederile junelui linguist nu coincidă pe deplin cu ale noastre proprie, sau acolo unde sîntem fericiți că ele ne rectifică. Cu d. Gaster polemica nu poate a nu fi plăcută și roditoare, căci în orice caz ea este m e t o d i c ă.

Însuși d. Cihac ne-a făcut un însemnat serviciu, pe care ne grăbim al recunoaște. Contestînd și negînd într-un mod categoric tot ce i s-a părut că se găsește numai în m a n u s c r i p t e, d-sa ne-a silit a-i da aceleași cuvinte, aceleași forme, aceleași arcaisme, de tot felul, după vechile cărți române t i p ă r i t e, a căror existență îi este cu atît mai străină, cu cît d-sa — *infandum!** — nu cunoaște nici măcar extractele din «Crestomatia» d-lui Cipar. În acest chip, rubrica IV *din Addenda et corrigenda*, intitulată «Cihac etc.» (pag. LXXIV—XCVI), a devenit în mare parte un prețios repertoriu de contexturi tipărite la glose manuscripte, adecă tocmai ceea ce dorește Schuchardt mai jos la pag. IX.

Nu ne măgulim cîtuși de puțin de a crede, că toate acestea vor fi de vreun folos d-lui Cihac. D-sa nu le va înțelege, căci nu primește | nemic din ceea ce trece peste capitalul cel primitiv al cunoștințelor d-sale. Pînă la ce grad de f o s i l i f i c a r e a ajuns d. Cihac, o probează mai cu deosebire cuvîntul *fărtat*. D-sa știe că *fărtat* este în privința bărbaților întocmai ceea ce-i *surată* între femei; d-sa știe, în același timp, că *surată* derivă din *soră;* și totuși d-sa nu v r e a să știe că *fărtat* vine din *frate*, ci-și mănține cu împietrire, fără nici un raționament, etimologia de la *foederatus*. Cînd cineva e atît de cerbicos, nu există nici o probă în lume, care să-l mai urnească. Noi am putea să-i cităm, bunăoară, din *Pravila* de la Govora din 1640, f. 22v, cfr. ibid., f. 86—7: «фъртатȣ-тъȣ сорȣ-та съ нȣ ѡ ѧ, ниче фрате-тъȣ пре сора фрьтатȣ-тъȣ съ нȣ се ѧ. къ се гръескь фрацꙵи сȣфлетещи, че-шь сьнть пре сфьнта еѵангеліе шй пре чинстита крȣче», unde apare forma organică *frătat* pe lîngă cea metatetică *fărtat* și de unde rezultă totodată că un *fărtat* nu este altceva decît «frate de cruce». D. Cihac va citi aceasta, dar o va citi cu țeapăna hotărîre de a n-o înțelege, și ne va răspunde apoi de sus: «nous n'hésitons pas à soutenir encore notre étymologie du latin *foederatus*» (*Roman. Studien*, IV, pag. 175). Idée fixă!

Noi ne adresăm dară nu la d. Cihac, ci la știință.

Dintre numeroasele cestiuni c o n t r o l a t e astfel prin Suplementul de față, ne vom mărgini de a indica aci numai unele mai importante:

I. Pe terenul fonetic:

Duplicitatea lui *r* în limba română: «*r* moale» și «*rr* dur», v. pg. 250, XV, LXXIII, no. 3, LXXXVI, no. 71;

Duplicitatea analogă a lui *n* : «*n* moale» și «*nn* dur», v. pg. 37, XIII, LXXV, no. 11;

Valoarea vocalo-consonantică și originea grafică a lui ·ͱ, v. pg. 37, 411—12, no. 6, XI—XII, LXXXIV, no. 11;

Distincțiunea între *z* și *dz*, v. pg. 187—8, XIV, cfr. tom. 2, p. 6 și 726;

Geneza lui *o* din *va*, v. pg. 419, no. 36, LXIII, no. 67, LXIX, no. 131, LXXVII, no. 29;

Inorganicul *h*, v. pg. 230, XIII, LXXV, no. 12, cfr. tom. 2, pagina 239 etc.

---

* „Lucru îngrozitor!" (*n. ed.*).

II. Pe terenul morfologic:

Elementul constitutiv *-u-i-* în verbele române denominative, v. pg. 301, no. 162, XXI, LXVII, no. 12;

Resturile *-t-*, *-ț-* și *-l-* din sufixe deminutivale primare *-ut*, *-uț*, | *-ul*, p scăzute în parte prin concurința unor sufixe deminutivale secundare, v. pg. 293, no. 119, 437, no. 98, LXIV, no. 80, XXXIII;

Compozițiunea cuvintelor din amalgamarea parțială a două sinonime: *coderiște* = *coadă* + [topo]*riște*, *așijdere* = *așiș* + [tako]*jdere*, *județ* = *judc* + [cѫ]дєць, *stuf* = *stuh* + *tufă*, *furtună* = *fortuna* + *tunet*, *vizetlean* = *vizantin* + *hitlean*, *platoșă* = *plata* + [cămea]*șă* etc., v. pg. 61, 90 nota, 271, no. 27, 274, no. 38, 286, no. 98, 418, 421, no. 50, 437, no. 93, 442, no. 146, XXIV, XXIX, LVIII, no. 17 etc.

III. Etimologia:

aciuare, *aciere*, *acire*, 267, no. 2, 438, XXIV, LIX, no. 20.
auă, 268, no. 11, XXVII, LXIX, LXXV, no. 14.
barză, 269, no. 14, XXIII, LIX, no. 23, LXXVII, no. 30, LXXX, no. 41.
bleande, 254, 255, 270, no. 20, XXII, LIX, no. 25.
bosumflat, 271, no. 23, XXIII, LIX. no. 26.
braniște, 154, 271, no. 26, LXXXIV, no. 59.
brînză, 190, 245, 250, 252, LXXIII, no. 2.
breaslă, 219, LXXXIX, no. 80.
bulcandră, 305, no. 178, LXXXVII, no. 75.
bunget, 245, XIX.
calău, 272, XXIII, LIX, no. 29.
canaf, 223, LXXXV, no. 64.
căție, 223, LXXXVII, no. 76.
căvan, 272, no. 30, LXXXVI, no. 65.
ceaur, 438, no. 103, XCII, no. 95.
cice, *acice*, 221, 430, XXXII, LXXVI, no. 24, LXXXIV, no. 57, cfr. tom 2, p. 134, no. 58, 165, no. 62, 296, no. 52.
cinghii, *cinghiasă*, *cinghireasă*, 273, no. 33, LXXXIV, no. 66.
cioae, *acioae*, 273, no. 36, XXXII, LX, no. 37, LXXVI, no. 26, cfr. tom 2, p. 235, no. 47.
ciobotă, 53, LXXXIX, no. 81.
ciocotniță, 273, no. 34. LIX, no. 35. LXXX, no. 42.
codru, 163, 252, XLI, LXXVII, no. 30, cfr. tom. 2, p. 198, no. 31.
cotei, *cotarlă*, 274, no. 43, XIX, LXXIII, no. 6, XC, no. 84, cfr. tom. 2, p. 184, și 734.
crèț, 111, 253, XXVI, LVIII, no. 2, LXXIX, no. 39.
crieri, *creeri*, 274, no. 44, XX, LX, no. 41, LXXX, no. 43.
dichis, 276, no. 53, XXIV, LXXIV, no. 8.
dracilă, 276, no. 55, XXII.
drob, 277, no. 56, 435, litt. *dd*, XXIX, LXXVI, no. 22.
dumestec, 277, no. 58, XXVIII, LXI, no. 47, LXXXIV, no. 58.
duvalmă, *duvalm*, 278, no. 59, LXXXV, no. 63.
famen, 279, no. 61, 437, no. 94. XXXII, LXI, no. 49.
fărtat, 280, no. 63, 436, litt. *mm*, XXX, LXVIII, no. 118, cf. tom. 2, p. 235, no. 42.
fătăciune, 154, 241, nr. 7, LXXXVII, no. 72.
femeie, 279, no. 61, XXXII, LXXVI; no. 25, LXXXVII, no. 73.
Filma, XXXIII, LXXXV, no. 63.
foișor, 280, no. 66, XXXI, XCIII, no. 97.

văduu, *văduă*, *văduo*, 310, no. 191, 419, no. 36, XXIX, LXIX, no. 131, LXXV, no. 15.

viezune, *viezure*, *viezunie*, *vizonie* etc., 247, 310, no. 193, 311, no. 195, XIX, LVIII, no. 15.

vig, 219, LXXXVI, no. 67.

zăgan, 311, no. 197, LXIX, no. 193.

zechie, 311, no. 198, LXIX, no. 134, LXXXII, no. 53.

zestre, 266, LVIII, no. 18, LXXX, no. 40.

zgarbură, 278 facsimile, 312, no. 199, XXXII.

zilesc, 312, no. 200, XC, no. 85; etc. etc.

Un Indice linguistic complet și sistematic la opera întreagă se va publica în tomul III. Deocamdată, am crezut de cuviință a da în acest Suplement un Indice bibliografic și un Indice paleografico-istoric la tomul I [7].

ÜBER

B. P. HASDEU'S

«ALTRUMÄNISCHE TEXTE UND GLOSSEN»

VON

HUGO SCHUCHARDT

III Fast ebensoweit wie im Raume, liegt im Studium das Rumänische abseits von den andern romanischen Sprachen. Zwar verdankt es dem Auslande werthvolle Beiträge zu seiner Erforschung; aber wie sich dieselben auf einen viel grössern Kreis als den der eigentlichen Romanisten vertheilen, so findet sich wiederum unter den Letztern nicht einmal das leidlich rasche Verständniss rumänischer Texte allgemein oder nur häufig. Ich möchte diese Vernachlässigung des Rumänischen aus zwei Umständen herleiten, von denen gerade die entgegengesetzte Wirkung zu erwarten wäre. Den augenfälligern habe ich gleich mit den ersten Worten angedeutet. In einer weit vorgeschobenen, von der Hauptmacht vollständig abgeschnittenen und an sich sehr schwachen Stellung hat die lateinische Volkssprache sich viele Jahrhunderte hindurch tapfer und glücklich behauptet. Je fremdartiger und schwieriger das Ergebniss einer so gesonderten Entwickelung den Kennern der andern romanischen Mundarten vorkommt, um so grösseres Anrecht hat es auf ihre Aufmerksamkeit und ihre Bemühungen. Sodann zieht sich heutzutage durch die romanische Philologie gleichsam eine Heerstrasse, auf welcher sich die Meisten zusammendrängen, und von hier aus gesehen, spielen die interessantesten Fragen, welche mit dem Rumänischen verknüpft sind, die allgemeinen sowohl, zu deren Lösung es beiträgt, wie die besondern, auf deren Lösung es selbst harrt, sie spielen, sage ich, auf einer Gränzmark, deren Anbau man gern dem Historiker, dem Ethnographen, dem Geographen überlässt. Wenn es indessen ein wirklicher Fortschritt gewesen ist, die Litteratur innerhalb des gesammten Lebens zu betrachten, so wird es kein geringerer sein, das Gleiche mit der Sprache zu thun; denn nur so wird uns die Möglichkeit eröffnet, die zeitliche und räumliche Entwickelung derselben nicht bloss zu erkennen, sondern auch zu erklären. Unter allen den äussern IV Ein|flüssen, denen die Sprache ausgesetzt ist, müssen wiederum jene mittelbaren in erster Reihe geprüft werden, welche den Einfluss von Sprache auf Sprache veranlassen und regeln, mit andern Worten, es sind die Ursachen der mundartlichen Abgränzungen oder Abstufungen in der Geschichte des Verkehrs zu suchen, das Wort Verkehr im weitesten Sinne genommen. Was insbesondere die romanischen Mundarten anlangt, so handelt es sich zunächst um den Verkehr zwischen den alteingesessenen Bewohnern und den römischen Eroberern, um den auf so verschiedenartiger Grundlage so verschiedenartig sich vollziehenden Romanisirungsprozess, ferner um den Verkehr zwischen Romanen und Romanen seit frühester Zeit bis heute, wie er auf der orographischen und hydrographischen Bodenbeschaffenheit, auf den staatlichen und kirchlichen Abmarkungen, auf den leiblichen und geistigen Bedürfnissen beruht. Schon längst, z. B. von J. Valdes in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, war die Bedeutung eines oder des andern der bezeichneten Faktoren für die romanische Sprachgeschichte anerkannt worden, aber auch jetzt ist man darüber kaum hinausgekommen. Um anzuführen was mir gerade einfällt, so hat Ch. Nisard seiner Abhandlung über das Pariser Patois (1872)

einen Ueberblick über den Handelsverkehr im mittelalterlichen Frankreich, über seine Wege und über seinen Einfluss auf die Sprache vorausgeschickt und Ch. de Tourtoulon und O. Bringuier, in ihrem ersten Berichte über die geographische Gränze der Langue d'oc und der Langue d'oïl (1876), versprechen uns, die Beziehungen, welche zwischen Land, Leuten und Sprache bestehen, sorgfältig zu erörtern. Im vorigen Jahre haben J. Jung und H. I. Bidermann in ihren Schriften: «Römer und Romanen in den Donauländern» und «Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich» einen reichen geschichtlichen und ethnographischen Stoff den romanischen Philologen zur Prüfung und Verwerthung vorgelegt. Die Mehrzahl derselben aber schenkt den Studien, welche in dieser Richtung liegen, wie gesagt, nur eine oberflächliche Theilnahme und vielleicht trägt daran eben jene so verbreitete Vorstellung von den Gränzgebieten einige Schuld, wie ja die richtige Auffassung der Dinge nicht selten durch bildliche Vergleiche getrübt wird. Denken wir uns die einzelnen wissenschaftlichen Disciplinen, statt als Felder einer Ebene, vielmehr als Zweige eines Baumes, so kann uns dies dahin führen, in dem, was uns erst minder wichtig erschien, das Wichtigste zu erblicken, nämlich den Mittelpunkt einer solchen Disciplin gerade da zu suchen, wo sie an eine andere ansetzt oder aus ihr herauswächst. Ohne Zweifel wird die ethnographische Seite der romanischen Philologie mehr und mehr von den Romanisten gewürdigt werden; in gleichem Masse muss aber auch das Rumänische in den Vordergrund treten.

Dass das Ethnographische nie einen Stich in's Politische bekommen darf, ist im Grunde selbstverständlich und muss doch ausdrücklich hier bemerkt werden, da die Untersuchungen über die Geschichte der rumänischen Sprache und Nationalität sich nicht immer von solchem Fehler frei gehalten haben. Desshalb diesen Gegenstand als einen unerquicklichen zu bezeichnen — ich habe ihn als einen solchen bezeichnen hören — dünkt mich durchaus ungerechtfertigt; aus einem ähnlichen Grunde könnte man sich um jene grossen Fragen nicht bekümmern wollen, welche die Wissenschaft von der belebten Natur heutzutage in ihrem tiefsten Grunde aufgeregt haben. Gelangen auf dem Kampfplatz ungehörige Waffen zum Vorschein, d. h. solche, die nicht aus dem Stoffe verfertigt sind, aus welchem die Werkzeuge der wissenschaftlichen Forschung verfertigt sein müssen, nun, so sind sie auch machtlos gegen die Ergebnisse der Forschung; nicht rascher und leichter zersplittern in der alten Volkssage die Schwerter, deren Spitzen auf die Erscheinungen aus einer jenseitigen Welt gerichtet sind. Es ist wahr, ihrerseits rufen manche wissenschaftlichen Feststellungen auf dem Gebiete der Praxis gewichtige und theilweise auch unangenehme Folgen hervor; allein die Entscheidung der Frage bezüglich der frühmittelalterlichen Wohnsitze der Rumänen wird meines Erachtens, wie sie auch ausfallen mag, nicht hierher gehören. Inwiefern kann die Gegenwart durch die Schatten einer so entlegenen Vergangenheit beeinflusst werden? einer Vergangenheit, welche nur das trostlose Hinundherwogen roher Gewalten aufweist, welche nicht durchleuchtet ward von jenem Streben nach einer allgemeinen friedenstiftenden Gesittung das eben als schönstes Kennzeichen unserer Zeit gelten muss*. Die Rumänen sind Jahrhunderte lang, nicht durch ihre Schuld, sondern durch die Ungunst des Schickals, von der geistigen Arbeit der abendländischen Völker

* Der Verfasser bezieht sich hier auf die Wanderung verschiedener Völker, die über das Gebiet unseres Landes während der Völkerwanderung zogen, und nicht auf die einheimische rumänische Bevölkerung, die sich gezwungen sah, ihre urväterliche Heimaterde und ihr unabhähgiges Dasein zu verteidigen. (Anm. d. Vlg.).

ausgeschlossen gewesen; aber nachdem es ihnen gelungen ist, sich daran zu betheiligen, haben sie alle Kräfte aufgeboten, um das Versäumte nachzuholen und sich dadurch Anspruch auf unsere warmen Sympathieen erworben. Und wenn sie in Manchem, was langsame, ausdauernde Arbeit erfordert, allzurasch und feurig vorgehen, so dürfen wir darüber nicht streng mit ihnen rechten; sie stehen eben — um der deutschen Litteraturgeschichte einen gewiss nicht unschmeichelhaften Ausdruck zu entlehnen — mitten in ihrer « Sturm- und Drangperiode », sie können sich frischer, blühender Kraft rühmen: was haben sie von den Enthüllungen über ihre Vergangenheit zu fürchten, was zu hoffen?

Es kommt sehr viel darauf an, das Verhältniss zwischen Wissenschaft und Patriotismus nicht zu verkennen, welches, trotz dem internationalen Charakter der erstern, ein freundliches und zum Theil inniges sein wird, so lange dem letztern es nicht beifällt, seine Befugnisse zu überschreiten. Die Liebe zu den vaterländischen Dingen darf der wissenschaftlichen Betrachtung VI derselben keine Marschrouten und keine Verhaltungsmassregeln | vorschreiben; aber sie darf ihr Schwung, Kraft, Beharrlichkeit verleihen und vermag so ungemein glücklich auf sie zu wirken. In diesem Sinne gibt es keine patriotischere Wissenschaft als die, welche sich auf die Sprache des eigenen Volkes bezieht, und wie anderswo eine solche unter dem Einfluss des erwachenden und sich steigernden Nationalgefühles in's Leben getreten und herangewachsen ist, so auch bei den Rumänen. Nur zog hier anfangs der Patriotismus mit fliegenden Fahnen und klingendem Spiele voran und die Wissenschaft, indem sie ihm folgte, gerieth auf wunderbare Abwege. In einem Zwiegespräche, welches dem vor 50 Jahren erschienenen Ofener Wörterbuch vorgedruckt ist, belehrt ein unvernünftiger Onkel einen vernünftigen Neffen u.A. dahin, dass im Rumänischen die alte römische Volkssprache sich ziemlich rein erhalten habe[1], im Italienischen, Spanischen und Französischen aber durch Vermischung mit barbarischen Idiomen sehr entstellt sei. Diese Ansicht fand Beifall; da sie jedoch durch die kühnen Etymologieen, welche man aufstellte, nicht hinlänglich gestützt schien, so versuchte man dem Glücke nachzuhelfen, indem man die Schreibung der Wörter möglichst latinisirte und indem man möglichst viele lateinischen Wörter in die Sprache neu einführte. Man hätte sich dafür auf die Franzosen berufen können, welche ja auch das Eine, wie das Andere gethan haben. Schreibweisen, wie *doigt* und *clair* für älteres *doit* und *cler*, stehen in demselben Range, wie *intelectione* und *léua* für *înțelepciune* und *iea*. Allein, wenn man bedenkt, wann, wie und von wem jene Veränderungen französicher Schreibweisen vorgenommen wurden, dann wird man zugeben, müssen, dass sie keine Nachahmung verdienen. « Gelehrte » Wörter ferner sind in grosser Menge in's Französiche eingedrungen, die meisten jedoch mit jenem gewaltigen Strome, der das ganze geistige Leben erfasste und auffrischte, unter Umständen also, die keine Nachahmung gestatten und von denen in der That die der rumänischen Sprachreinigung (nicht Sprachbereicherung!) ganz verschieden sind. Was die erwähnte wunderliche Theorie anlangt — der zufolge ja aus dem Studium der andern romanischen Sprachen für das des Rumänischen wenig zu gewinnen war —,

[1] Der Neffe meint zwar, das Rumänische besitze einige Wörter, welche sich nicht im Lateinischen, noch im Spanischen, noch im Italienischen, noch im Französischen fänden und welche die Vorfahren der Römer von den alten Bewohnern Dakiens entlehnt hätten; der Onkel aber bezeichnet dies als thörichte Vermuthungen, welche „keine erfrorene Zwiebel" werth seien. Man macht jetzt erfolgreiche Anstrengungen, den Onkel Lügen zu strafen.

so hat man sie glücklicher Weise längst überwunden. Die romanische Sprachwissenschaft, wie die vergleichende überhaupt, haben auf rumänischem Gebiet Eingang gefunden und ihre Förderung wird gewiss hier auch von allen einsichtigen Laien gewünscht; denn wer selbst einzig und allein die nationalen Interessen im Auge hätte, dem müsste doch einleuchten, dass die alte Schule trotz den besten Absichten das Band zwischen dem romanischen Osten und dem romanischen Westen lockerte, die neue aber | es festigt. VII Nicht so vollständig wie die Theorie selbst, hat man die aus ihr fliessenden praktischen Folgen überwunden. Doch hat dem Etymologismus seine bisherige Gönnerin, die akademische Gesellschaft von Bukarest, durch einen vorjährigen Beschluss die Spitze abgebrochen; sie stellt nämlich nur die rumänische, nicht die lateinische Etymologie als Richtschnur für die Schreibung auf und widerruft die Verbannung der Häkchen und Schwänzchen. Auch in dem Vertilgungskriege gegen die slawischen Wörter hat man innegehalten. Jedenfalls aber haben jene Bestrebungen, welche darauf hinzielten, die Sprache in einem gewissen Sinne umzuformen, die gründliche Beobachtung und unbefangene Darstellung der sprachlichen Thatsachen in ihrer Gesammtheit verhindert; den Mangel an befriedingenden, ich sage nicht einmal erschöpfenden, Grammatiken und Wörterbüchern empfinden besonders wir auswärtigen Romanisten. Das Ofener Wörterbuch ist trotz seinen Unvollkommenheiten und Ungereimtheiten auch heute noch nicht entbehrlich und wir sehen uns überhaupt zu oft genöthigt, auf die etwas wirren Anfänge der rumänischen Philologie zurückzugreifen, die für uns doch nur einen geschichtlichen Werth haben sollten. Die angegebenen Lücken auszufüllen, sind die Rumänen uns Ausländern gegenüber verpflichtet; wir wiederum sind ihnen gegenüber verpflichtet, die in rumänischer Sprache erscheinenden Schriften mehr zu berücksichtigen, als bisher. Eine derartige gegenseitige Annäherung zu ermuntern, ist der Zweck dieser deutschenVorrede zu einem rumänischen Buche. Mancher Andere wäre hierzu weit berufener gewesen, als ich; allein wer lässt es sich nicht gern gefallen, wenn die Gelegenheit die Stelle seiner Verdienste übernimmt? Herr Hasdeu hat mich gebeten, seinem vorliegenden Werke eine kurze Einleitung hinzuzufügen, und ich habe mich dessen um so weniger weigern wollen, als ich für seine rumänischen Studien, die sich auf breitester Grundlage bewegen, lebhafte Theilnahme immer gefühlt und mehrfach bekundet habe. Sollte es mir gelingen, Herrn Hasdeu einen Dienst zu erweisen, indem ich meine Fachgenossen zu eingehenderer Würdigung seiner wissenschaftlichen Thätigkeit veranlasse, so wird er mir keinen geringeren Dienst erweisen, indem er mich durch einen liebenswürdigen Zwang auf ein Arbeitsfeld zurückführt, das ich seit einigen Jahren wider Gebühr vernachlässigt habe. Denn in die Zahl der Romanisten, welche ich anklage, sich allzuwenig um das Rumänische zu bekümmern, schliesse ich mich selbst ein; was meine Anklage dadurch an Autorität verliert, wird sie hoffentlich an überzeugender Kraft gewinnen.

Hinlänglich bekannt ist die ausserordentlich geringe Differenzirung, welche wir an dem Rumänischen in Raum und Zeit wahrnehmen. Denn trotz seinem grossen und vielfach durchbrochenen und zerrissenen Gebiete besitzt es keine eigentlichen Mundarten, wenn wir nämlich unter Ru|mänisch, VIII wie das fast immer hier geschieht, das Nordrumänische allein verstehen; selbst zwischen diesem, dem Südrumänischen und dem Westrumänischen sind die Unterschiede viel weniger beträchtlich, als man nach der weiten und schon alten Trennung voraussetzen sollte. Und während der drei Jahrhunderte, durch welche wir das Nordrumänische verfolgen können — die beiden andern Mundarten haben keine litterarische Ausbildung erfahren —, hat es

sich nicht stark verändert. Kleine Schritte führen von Coresi's Psalter (1577) — ein noch etwas älterer biblischer Text ist das von Hasdeu unter No. I veröffentlichte Bruchstück aus dem Leviticus — zum Psalter von 1651 und von diesem zu einer heutigen Uebertragung, kleinere Schritte z. B. als die, welche das Oberengadinische, eine ebenso junge Schriftsprache, von J. Bifrun's Neuem Testamente (1560) zu dem von J. Gritti (1640) und von diesem zu dem von J. Menni (1861) gemacht hat. Worauf die so verschiedene Geschwindigkeit der Sprachentwickelungen überhaupt und insbesondere die so langsame der neueren rumänischen beruht, das zu untersuchen darf man sich nicht übereilen. Vorderhand gilt es die mundartlichen, wie die geschichtlichen Verschiedenheiten im Rumänischen gerade mit um so grösserer Sorgfalt aufzuzeichnen, je geringfügiger sie erscheinen. Jene sollte man besonders auf den blumigen Pfaden sammeln, auf denen man den Liedern und Märchen des Volkes nachgeht; leider haben die Herausgeber dieser bis jetzt zu wenig daran gedacht, deren sprachliche Form gewissenhaft zu wahren. Die Quellen, aus welchen die andern zu schöpfen sind, üben allerdings nicht den gleichen Reiz auf uns aus, wie die wundersame, üppige Volksdichtung; denn das ältere Schriftenthum der Rumänen entbehrt der schöpferischen und eigenthümlichen Kundgebungen fast ganz. Da die rumänischen Druckwerke des 16. und 17. Jahrhunderts auswärts schwer zu finden sind, so hat uns T. Cipariu zu Danke verpflichtet, indem er 1858 eine Blumenlese aus ihnen lieferte. Vor Kurzem habe ich nun mit Freude erfahren, dass die akademische Gesellschaft von Bukarest die Absicht hegt, diese Werke im philologischen Sinne neu zu veröffentlichen. Zunächst wird D. A. Sturdza den gereimten Psalter Dosofteiu's (1673), B. P. Hasdeu den eben erwähnten Psalter Coresi's, A. I. Odobescu das kleine Gesetzbuch von Govora (1640) und G. Sion das Urtheil der Welt von Cantemir (1698) besorgen. Inzwischen gibt Hasdeu in dem vorliegenden Bande eine Reihe noch nicht abgedruckter Sprachdenkmäler des 16. und des beginnenden 17. Jahrhunderts heraus, und zwar — was sie besonders wichtig macht — Denkmäler der wirklichen Volkssprache. Bezüglich des Nähern verweise ich auf Hasdeu's eigenes Vorwort. Die Wiedergabe der Urkunden scheint mir musterhaft zu sein, und was darüber und dazu bemerkt wird, lässt an Vollständigkeit Nichts zu wünschen übrig. Eine systematische Verwerthung der sprachlichen Ausbeute war nicht am IX Platze, | da es erforderlich gewesen wäre die umfangreichern Denkmäler derselben Zeit heranzuziehen: Eigenthümlichkeiten der ältern Sprache müssen im Zusammenhang dargestellt werden. Möge Hasdeu später auch dieser Aufgabe sich unterziehen! Eine Sammlung des Stoffes hatte zwar schon T. Cipariu 1866 veröffentlicht, welche 1869 A. Mussafia seiner ausgezeichneten Abhandlung «Zur rumänischen Formenlehre» zu Grunde legte. Aber der Stoff ist seitdem gewachsen und wird noch wachsen; und gerade zu der Betrachtung des Lautlichen, von der damals Mussafia absehen zu können glaubte, geben die nun von Hasdeu erschlossenen Quellen regen Anlass.

Eine Frage stellt sich an die Spitze einer jeden Untersuchung, welche die Sprachfarbe eines ältern Textes zum Gegenstand hat: wieweit decken sich Schriftzeichen und Laute? In allen einzelnen Punkten eine solche Frage richtig zu beantworten, ist nie ganz leicht und bei den rumänischen Urkunden des 16. Jahrhunderts ziemlich schwer. Man hat mich beschuldigt, dass ich für das Rumänische schlechterdings das kyrillische Alphabet dem lateinischen vorziehe. Meine wirkliche Meinung sei hier mit kurzen Worten noch einmal ausgesprochen. Welches Alphabet man für eine Sprache wählt, ist an sich ganz gleichgültig; es hängt Alles davon ab, wie man es ihren Bedürfnissen anpasst. Im Anpassen aber hatten es die Aelteren, wie man auch aus G. L.

Frollo's klaren und verständigen Bemerkungen ersehen kann, etwas weiter gebracht, als die Neuesten, und obwohl je höher man hinaufgeht, man um so grössern Schwankungen im Gebrauch der kyrillischen Buchstaben begegnet, so doch immer noch geringern, als sie in diesem Jahrhundert der Gebrauch der lateinischen erlebt hat. Dies erklärt sich daraus, dass man früher vom Etymologismus Nichts wusste, sondern nur mit den natürlichen Schwierigkeiten zu kämpfen hatte, welche überall bei Uebertragung eines Alphabets von einer Sprache auf die andere sich einstellen. In welcher Weise nun, mit welchen Veränderungen das slawische Schriftsystem auf das Rumänische übertragen wurde, das ist für jeden, welcher die Lautverhältnisse des ältern Rumänisch prüfen will, ein Gegenstand von höchster Wichtigkeit und dennoch ist es mir nicht gelungen, irgendwo eine gebührende Erörterung desselben zu entdecken. Ich fühle mich daher auf völlig unsicherem Boden, indem ich folgende Erwägungen anstelle.

Hat von Anfang an ъ im Rumänischen den doppelten Werth von *ă* und *ŭ* gehabt? Es scheint so, da der eine wie der andere im Slawischen begründet ist (z. B. rum. *bătă* = altslow. *bъtъ—ludŭ*, *lud* = *ludъ*, bulg. *lud*). Wann trat ь dem ъ zur Seite? Die alte Geltung desselben (= *ĭ*) musste natürlich in Vergessenheit gerathen sein (*acelașь* neben *iarăși* No. XXXI ist als *acelașŭ* zu nehmen). Zu der Aehnlichkeit der beiden Zeichen ъ und ь, welche oft kaum auseinander zu halten sind (so weiss Hasdeu | nicht, ob in No. IX X *ă* durch ъ oder durch ь dargestellt wird; vgl. NN. XVI. XXIX. XXXII) kam noch, dass sie in altslowenischen Handschriften deshalb häufig miteinander vertauscht wurden, weil die beiden entsprechenden Laute sehr früh begannen in einen zusammenzufallen. Schon in der Urkunde Stephan Duschan's von 1348 (Arch. ist. a Rom. III, 85 ff.) finden wir sowohl *ă* (*vrъpelicъ* S. 106, *mrьcina* S. 107) als *ŭ* (z. B. *Hraĭulь*; *Daĭulь*, *Négulь*— *Stanulъ*, *Raĭulъ*, *Négulъ* S. 104 f., *Hinatь* — *Staverъ* S. 111) durch das eine wie das andere Zeichen ausgedrückt. Früh machte sich das Bestreben geltend, ъ fur *ă* und ь für *ŭ* zu setzen (z. B. schon 1492: *ripъ*, *secarъ* — *Urgicénilorь*, *Arъmèștilorь* Col. Trai. 1877 S. 189; vgl. *Jumъtate* [1], *Limbъ-dulce* von 1436 ebend. 1876 S. 500), ohne dass die Trennung sich je befestigte. Während des 16. und 17. Jahrhunderts herrschte in der Anwendung der beiden Buchstaben eine grosse Wirrniss, welcher erst durch Verbannung des einen derselben ein Ende gesetzt wurde. Viele Denkmäler kennen nur ein Zeichen für *ă* und *ŭ*; und zwar die Mehrzahl davon ъ (so NN. XV. XXIII. XXVII. XXVIII. XXX), die Minderzahl ь (so NN. I. III). ь für *ă* haben wir auch in NN. V und VIII, wo *ŭ* gar nicht wiedergegeben wird[2]. ъ für *ă*, *ŭ* und daneben ь für *ŭ* in XVII. XXII; ь für *ă*, *ŭ* und daneben ъ für *ă* in XXIV. Endlich in XXV. XXVI sowohl ъ als ь für *ă*, *ŭ*. Ganz rein sind ъ = *ă* und ь = *ŭ* nur getrennt in XII. XXII. XXXI. XXXIII. Einmal, allerdings vor *i*, wird *ă* durch ы wiedergegeben (*Samphirыi* No. XXIV); vgl. den Gebrauch des ы für *ă* = *î* in einem kaum viel spätern Denkmal, S. 266 f. Angesichts einer so allgemeinen Verwechselung von ъ und ь halte ich es für schwierig das ъ von *mersь*, *neavъndъ* *zicъndъ* in No. IX (noch dazu bei der eben berührten graphischen Beschaffen-

[1] *Jumъtate* auch Arch. istor., I, 1, 74 (1442). 2, 19 (1435); aber in zwei andern Urkunden, die wie die angeführten von Suceava sind, *Jumatate* ebd. I, 1, 4 (1438) und *Jumetate* ebd. I, 2, 11 (1409) und *Jumetate* auch in einer von Bistrița ebd. I, 1, 121 (1428). Es könnte daher doch sein, dass das tonlose *a* in *Oparitulŭ*, *Bradelŭ*, *Balanŭ* (s. Arch, istor., III, 181) schon getrübt war. *Jumatate* und viele andern Belege von *a* für *ă* gewährt uns No. XXXI; aber hier steht neben *canafi*, *sapate* auch *cănafi*, *săpată*.

[2] Die Verstummung des *ŭ* bereitet, was die Chronologie anlangt, grosse Schwierigkeit; schon im 15. Jhrh. wird es in der Schrift zuweilen weggelassen, so *Lupul* Arch. istor. I, I, 5 (1490).

heit dieser Urkunde) als mundartliche Thatsache festzustellen, die ihr Entsprechendes im Südrumänischen finden würde. Die Möglichkeit räume ich gern ein [Add. 1]. Das Part. pass. auf *-ă* kommt ja, nach Cipariu, auch im Nordrumänischen hie und da vor. Es muss hier das *-ă* weiblich sein, mit neutralem Sinne: *am dată* = *habeo datam* übersetzt *habeo datum;* wunderbar nur bleibt es, dass sich eine Scheideform des Part. pass. für die Verbindung mit *habere* herausgebildet hat, während eine solche für die nur im Nordrumänischen auftretende Verbindung mit *esse* = *habere*, wobei ja das Part. pass. in ein Part. praet. act. übergeht, leicht zu begreifen sein würde. In grössere XI Dunkelheit noch hüllt | sich das südrumänische Gerundium auf *-ndalui;* entspräche das *a* der vorletzten Silbe auch nicht der Praeposition *ad*, worüber die von Ascoli beigebrachten sardischen Analogieen allerdings einiges Bedenken verursachen, so dürfte doch nicht ausser Acht gelassen werden, dass die kürzere und gewöhnlichere Form auf *-ndu* endigt. Es wäre daher wohl besser gewesen das westrumänische Gerundium auf *-nda* heranzuziehen. — Doch ich kehre zu dem Laute *ă* zurück, von dem wir erst zwei Vertreter in der Schrift, ъ und ь, kennen gelernt haben. Es gibt deren noch zwei, ѫ und ꙟ. Jenes bedeutet im Altslowenischen nasales *o*, im Bulgarischen ъ. Schon in altslowenischen Handschriften bulgarischen Ursprungs sieht Miklosich ъ und ь unterschiedslos mit ѫ wechseln. Von den Bulgaren haben die Rumänen ѫ für ъ entlehnt; die Drucke wimmeln davon, in unsern Urkunden aber tritt es nicht sehr häufig auf, z. B., in NN. I. XXXI (*voѫ*, *doaѫ* möchten meines Erachtens eher = *voă*, *doaă*, als = *voao*, *doao* sein). Die Aelteren machen keinen oder nur einen ganz äusserlichen Unterschied zwischen ъ und ѫ (der Gebrauch des ѫ nur am Ende der Wörter, wie er sich in manchen Denkmälern findet, so auch No. XXXII, ist alt; vgl. *Frъțilѫ*, *Guțilѫ* Urk. von 1486 Col. Trai, 1876 S. 469); die Spätern aber haben ъ und ѫ auf zwei nicht ganz fest geschiedene Nüancen desselben Lautes vertheilt, wobei ihnen der ursprüngliche Werth von ѫ vorschweben mochte. Wenn in No. I einige Male ѫ für ѧ steht, so ist dabei wohl nur das Auge, nicht das Ohr im Spiel gewesen, und vielleicht übte noch das Vorbild jener Handschriften, in denen beide Zeichen, aus sprachlichem Anlass, einander vertreten, einen gewissen Einfluss aus. Nichts als eine Umformung des ѫ ist, Miklosich zufolge, das den Rumänen eigenthümliche ꙟ. Hat es ebenso einem Bedürfnisse abgeholfen, wie das aus ч abgeänderte џ? Ich bezweifele es. Man schreibt es nur im Anfang der Wörter, obwohl der dadurch bezeichnete Laut keineswegs an dieser Stelle haftet; vielleicht ist es mit seinem verlängerten Schwanze (s. das Facsimile von No. VI) ähnlich zu beurtheilen, wie das *J* und *Y*, welches in manchen romanischen Handschriften und Drucken für anlautendes *i* steht. Wie kommt es aber, dass ꙟ nicht nur soviel wie ѫ (oder ъ) bedeutet, sondern auch — und dies ist seine gewöhnliche Anwendung — soviel wie *ѫn* und *ѫm* bei folgendem Konsonanten? Nach dem Zeichen für den Vokal wird also das Zeichen für den Nasal ausgelassen und zwar schon in frühester Zeit, obwohl daneben auch ꙟн (ꙟм) vorkommt (z.B., NN. IV. V. VIII. IX. X). Hätte ꙟ nur die Geltung von *ѫn*, *ѫm* und erlaubte es die Palaeographie, so wäre ich geneigt, ꙟ als eine Abart des н aufzufassen und würde dabei an jene Schreibung erinnern, deren man sich für das Neapolitanische, das Albanische und auch das Südrumänische bedient oder bedient hat. Das Häkchen oder die Striche über dem Zeichen (ꙟ̂, ̎ꙟ) würden eben genügend den vokalischen Anlaut andeuten. XII Wie dem auch | sein mag, in vereinzelten Fällen, wo ꙟ im Innern eines Wortes auftritt, möchte ich ihm lieber den Werth von *n*, als den von *în* beilegen. Ich gehe aus von мьꙟка, кьꙟпоул, льꙟгоре (I), двъꙟд (II), бъꙟтоаскъ (XXVI) (vgl. къꙟд, къꙟдь, тъꙟгані, Arch. istor. I, 1, 35, no. 38, vor

1600), welche Hasdeu mit *măînca*, *căînpul*, *lăîngore*, *avăînd*, *băîntoîască* umschreibt und nach seinem Grundsatz peinlichster Genauigkeit umschreiben musste. Aber so gesprochen wurde gewiss nicht; es drücken ja *ă* und *î* denselben oder doch fast denselben Laut aus und demnach würde двъ·ѵнд auf dasselbe hinauslaufen wie двъънд oder дкѫѫнд. Eine solche Doppelung des trüben Vokals wüsste ich nicht zu erklären; derselbe wurde einfach gehört, wohl aber in der Schrift zweimal ausgedrückt, wofür es durchaus nicht an Analogieen fehlt (auch nicht in unsern Urkunden; so тисмѣана, трѣабъ, тоѡате, воѡа, No. XXII, welche Hasdeu *Tismeāna*, *treāba*, *tōate*, *vōa* umschreibt). Ich würde also sagen, dass in jenen Schreibungen ·ѵ an sich noch = ън ist, die Verbindung ъ·ѵ aber auch Nichts Anderes, als ън. Man wird mir möglicherweise die Schreibweisen съ·ѵнтȣ und мъ·ѵнзȣл(ȣ)и in No. XVI entgegenhalten. Ist man jedoch gezwungen, hier ·ѵ als *î* zu nehmen? Ich denke, nicht einmal durch den Hinweis auf das ebenda zweimal stehende ·ѵнтрȣ. Denn hätte der Schreiber ·ѵ als ѫ gefühlt, wie würde er daneben ·ѵ фрȣмшане statt ·ѵн фр. geschrieben haben? In ·ѵнтрȣ haben wir ebenfalls eine Doppelsetzung, die des *n*; folglich in съ·ѵнтȣ, мъ·ѵнзȣл(ȣ)и eine doppelte: *să-ăn-ntu*, *mă-ăn-nzului*. Anderswo hingegen ist ·ѵ durchaus gleichwerthig mit н. So bedeutet фїн·ѵд in No. II dasselbe, wie das ebenda vorkommende фїнд; die Aufeinanderfolge dreier Vokale in *fiînd* würde die Sprache schwerlich dulden. Und als Vertreter des *n* betrachte ich ·ѵ endlich auch in моу·ѵка, дроу·ѵка, фроу·ѵза (I), оу·ѵ (XXVI), obwohl wenigstens in den drei ersten Formen der Ansatz zu einer Trübung der Silbe *un*, wie wir sie in andern Wörtern haben, denkbar wäre. Aber stand zwischen *lungă* und *lîngă* wirklich eine Form *luîngă*? Nicht die geringste Schwierigkeit bereiten Schreibungen, wie де ·ѵ, пе ·ѵтрȣ, де ·ѵтре; wenn man im 16. Jhrh. auch nicht mehr, wenigstens nicht mehr allgemein, so sprach (де ·ѵ und дін in No. III, де ·ѵ und ден in No. XI), so ist doch nichts gewöhnlicher, als solches Zurückbleiben der Schrift hinter der Sprache [Add. 11].

Abgesehen aber von der schwankenden Rolle mancher Buchstaben, vermag ich noch keineswegs in jeder absonderlichen Schreibweise eine, wenn auch nur mittelbare Beziehung auf die Aussprache zu finden. Welche unberechenbaren Willkürlichkeiten sind nicht schon von Schreiberhänden ausgegangen! Liegt etwa dem doppelten *n* von *unnd*, *sinnd* u.s.w., wie es einst in deutschen Kanzleien so beliebt war, eine sprachliche Eigenthümlichkeit zu Grunde? Oder ist es nicht wahrschein|licher, dass dies als eine kalligraphische Spielerei oder zur Verlängerung der Schriftstücke erfunden wurde? Ueberhaupt sind doppelte Konsonanten für einfache und umgekehrt oft ohne ernste Ursachen gesetzt worden und so, glaube ich, verhält es sich auch in No. VI mit *Cotteștii*, *unnuii*, *annume*, *Marinnaa*, *Anncăei*. Das Rumänische kennt keine doppelten oder verlängerten Konsonanten, wie sie das Italienische kennt; das Abweichen einer einzelnen Mundart in dieser Richtung müsste befremden. Auch pflegt Kürzung des Vokals im Rumänischen nicht durch einen folgenden Doppelkonsonanten angedeutet zu werden, wie im Deutschen. Manche Sprache drückt durch Verdoppelung gewisser Konsonanten (z.B. von *s*) verschiedene Qualität an; in den vorliegenden Fällen lässt sich daran nicht denken. Ebensowenig an etymologische Rücksichten (vgl. *Iannĭu*, S. 252, 21). Ich vermuthe, dass der Schreiber, welcher so viele Vokale verdoppelte (und hier nehme ich allerdings Einfluss der lebenden Sprache selbst an, obwohl mich die Länge ausserhalb der Tonsilbe in Verlegenheit setzt), dass er aus Versehen dies auch ein paar Mal bei Konsonanten that. Nur bei *Anncăei* (dieselbe Form. Arch. istor. I, 1, 35 No. 38 vor

XIII

1600) könnte eine Sprachbesonderheit durchschimmern. Vor Muten, besonders gutturalen, fällt zuweilen *n* aus (so *uchi-meu*, *cupărăture*, No. XVII, *uchešul*, *u poțu*, XXVI, *u cănpŭ*, XXVII, *lugu*, XXIX, *ochéșul* zweimal, *dénaite* zweimal, XXX, *pătru*, XXXIII). Gesetztenfalls nun, der Schreiber von No. VI pflegte *unchiu* zu schreiben, aber *uchiu* zu sprechen (er schrieb *ublatu*, aber *cunpăratu*), so blieb ihm, um die Lautbarkeit des *n* in dem Namen *Anca* ganz sicher zu stellen, kaum etwas Anderes übrig, als es zu verdoppeln.

Aus den Schreibungen, welche sich auf für mich ohne Zweifel auf Lauterscheinungen beziehen, will ich hier drei herausheben: die eine, weil die Beziehung eine noch dunkle, die andere, weil sie eine klare, aber durchaus ungewöhnliche ist, die dritte, weil die betreffende Lauterscheinung ein besonderes Interesse bietet. Zunächst erwähne ich den von Hasdeu zu No. XVII u. XXXIII ausführlich besprochenen Antritt eines *h* an *a*, *e*, *i* in Urkunden des 17. Jhrhs. aus dem Muscelener Bezirk, auch in einer slawisch geschriebenen aus Tîrgoviște von 1588 (S. 256 f., 28). În fast allen Fällen folgt *h* auf einen auslautenden unbetonten Vokal, so *gatah*, *zarbah*, *mareh*, *Corșorih*, *meih* u.s.w.; nur zweimal auf einen auslautenden* betonten in *aflah* und *mih*, zweimal auf einen inlautenden betonten in *piahtră* und *vătahful*. Die letzte Form möchte ich indessen lieber von den andern trennen; es scheint sich um eine Doppelschreibung zu handeln [Add. 12]. Auslautendes *h* ging nämlich öfters in *v*, *f* über, z.B. *vărv*, *vărf* = altslow. *vrŭhŭ ; prav*, *praf* = altslow. *prahŭ ; stuf* = *stuh* S. 254, 26, und so auch *vătav*, *vătaf* = *vătah*, NN. XXIX.
XIV und XXXII. Wenn man nun vermuthet, | dass dieses *h* die Verlängerung des vorausgehenden Vokals anzeigen soll, so kann ich mir eine solche ausserhalb des Akzentes nicht wohl denken, am wenigsten in einem enklitischen Wort (*ah*, *fraților*). Die Schreibungen, welche Hasdeu aus einer lateinischen Handschrift des 9. Jahrh. anführt, stimmen äusserlich allerdings mit jenen rumänischen ganz überein; aber ist hier durch das *h* eine rein sprachliche und nicht vielmehr eine gesangliche Verlängerung der Vokale angedeutet? Ich vermag keine bessere Erklärung zu geben; ginge es irgendwie an, so würde ich eine, vielleicht aus dem Slawischen stammende, umgekehrte Schreibung annehmen. Aber die Thatsache, dass auslautendes *h* in neuslowenischen Mundarten zuweilen vernachlässigt wird, liegt zu weit ab. Auf *Mané* = *Mihné* (mit beiden Namensformen wird NN. XI und XII dieselbe Person bezeichnet) darf ich indessen wohl hinweisen.

Die Moldauer (und auch die Südrumänen) sprechen bekanntlich *ḑ* theils wie *dz*, theils mit den andern Rumänen wie *z* aus. Es ist nun höchst interessant, diesen lautlichen Unterschied in einer Urkunde von Iassi (No. XXXI) durch ѕ und з dargestellt zu finden. Uebrigens weist schon Miklosich in seiner Abhandlung über das glagolitische Alphabet, wo er dem ѕ den Werth *dz* zuspricht, auf den Umstand hin, dass die Rumänen der Moldau das ѕ in der That wie *dz* sprechen. Hasdeu macht hierzu treffliche Bemerkungen; nur in einem Punkte möchte ich ihn, und zwar durch sich selbst, widerlegen. Wenn die Herkunft des ѕ von *d* in allen andern Fällen feststände, wäre sie deshalb auch in *rănѕe*, *brânѕâ*, *Mănѕești* erwiesen? Hasdeu hat vorher von « Dentalisirung » des *z* nach dem und durch den Nasal gesprochen, auch ist er von dem Grundsatze ausgegangen, dass die Verwendung von з und ѕ nicht auf der Ueberlieferung, sondern auf der lebenden Aussprache beruhe. Nun schrieb man *зile*, *orзu*, obwohl hier з auf *d* zurückgeht; sollte man nicht ebenso gut *rănѕe*, *brânѕa* schreiben, obwohl hier з nicht auf *d* zurükgeht? [Add. 2].

* În ediția originală: *inlautenden* (n.ed.).

Es lässt sich erwarten, dass diese bei Weitem längste Urkunde noch anderes Bemerkenswerthe aufweise. Mussafia hat dargethan, dass im Auslaut nach *i* nicht nur *a* (vgl. *credinṭe* = *credinṭă*, No. IV), sondern zuweilen auch *u*, *o* zu *e* werde (*fevruarie*, *genunche*, *condiṭie*, *scorpie*). In No. XXXI begegnen wir weitern Belegen für diese Assimilation, welche zugleich noch einen Schritt weiter gegangen ist (*ii* = **ie* = *iu*; vgl. *ii* = *ie* = *ia* : *moșii*, *fii*, No. XXV; *mușii*, *fii*, XXX): *roșii*, fünf mal neben *roșiu*[1], *bogasii* neben *bogasiu*. Sogar nach *ir*, welches ja im alt und neufranzösischen, auch neuprovenzalischen (Ascoli's franco-provenzalischen) Mundarten auf ein folgendes betontes *a*, denselben Einfluss ausübt, wie *i* | und die palatalen Konsonanten, steht XV *i* für *u* in *Dragomiri* zwei mal neben *Dragomirŭ*, *Dragomir*; es ist dabei noch an das ital. *-ieri*, *-iere* = *-iero* und friaul. *-ri* für *-re*, *-ro* zu erinnern. Hasdeu führt auch *procoveṭi* neben *procoveṭŭ* an; das männliche Geschlecht fällt mir auf, aber ь erscheint in diesem Denkmal immer nur für *ŭ*, nicht für *ă*. Hinzuzufügen ist wohl *ćasloveṭi* für *ćasloveṭŭ*. *Ṭ* würde hier also gewirkt haben, wie zum Theil im Slawischen; vgl. altslow. *otĭṭemĭ* für *otĭṭomĭ*. Man vergleiche noch *Drăghice*, No. XXV = *Drăghićŭ* ebend., *Drăghić*, No. XXIV. Vor der Tonsilbe wird *u* nach *j* zu *i* assimilirt in *jipan* (zwei Mal), *jipăn*[*ései*] neben *jupan*, *jupănésaa*, No. XXX, in der Tonsilbe *ă* (für *e*: *logofet*, z.B. No. VI) nach *f* zu *u*: *logofutul*, *logofutui*, XXXIII. Rückwärts wirkende Assimilation durch *v* haben wir in *tetruvanggel* neben *tetrévaggel*, XXXI. Wenn *Lupia* (s. zu XXIX) wirklich die ältere Form für *Lipia* ist, so möchte ich *i* = *u* auf Rechnung des folgenden *i* setzen.

Vor Allem ist zu untersuchen, inwieweit die mundartlichen Eigenthümlichkeiten, welche in den vorliegenden Texten zu Tage treten, bis heute fortgelebt haben. Nichts ist z.B. an sich weniger wunderbar, als die Vertauschung von *e* und *i* und die von *o* und *u*; es kommt darauf an zu wissen, ob und wo man noch *blăstimat*, *vot* (= *avut*) u.s.w. spricht. Für einen besondern Fall, den Uebergang des *e* in *i* vor dem *l* des Artikels (*carile*, No. XXV; Plural: *moare*, *morile*, XX; *flore*, *florile*, XXXI), lässt sich auf das Südrumänische hinweisen (*oaspe*, *oaspile*; Plural: *doamne*, *doamnile*). Um sich über die Versetzung von *l* und *r* bei *ă*, *â* (*glăćavă* No. XII = *gălcévă*; *sărma* u. *srăma*, *Vâlceștii* u. *Vlăcești*, XXXI) und die damit zusammenhängende Svarabhakti (*mărăturĭa*, *Părăvul*, *păhărănicul*, XVII) vollständig aufzuklären, ist es einerseits nothwendig, diese Vorgänge in den slawischen Sprachen zu verfolgen, andererseits festzustellen, ob das Rumänische *l* und *r* als Vokale kennt. Wirkliche Einschaltung von Vokalen haben wir sicher noch in *tocămélele* I, *tocămélnici* XXVIII; ob auch in *părinătele*, *sfănăta*, *cuvănătul*, *denăpreună* XXVIII, *arginitu*, *înteruṭi* XXXI, wage ich nicht zu entscheiden [Add. 5].

Was Hasdeu S. 249 über *rr* bemerkt, möchte ich dahin erweitern, dass der Gegensatz zwischen starkem und schwachem *r* sich auch in sardischen, süditalienischen, norditalienischen und provenzalischen Mundarten findet [Add. 3].

Ueber die Flexion der Nomina dürfte mehr zu sagen sein, als über die der Zeitwörter. Besonders verdienen die Formen des weibl. Gen-Dat. Sing. noch sorgfältigere Betrachtung, als ihnen bisher zu Theil geworden ist. Mussafia bringt die artikulirte Form dieses Kasus in unmittelbare Beziehung zum unartikulirten Plural, statt von dem unartikulirten Gen.-Dat. auszu|gehen, XVI dessen Zusammentreffen mit dem unartikulirten Plural doch ebenso zufällig ist, wie im Altfranz. und Prov. das zwischen dem Objektskasus des Sin-

[1] Das S. 219 angeführte *covoru roșii* wird S. 220 aus einer syntaktischen Ellipse erklärt: *covoru din cele roșii*.

gulars und dem Nominativ des Plurals bei den Maskulinen. Zu der schon in den ältesten Denkmälern auftretenden Neigung, den Gen.-Dativ durch den Nominativ zu ersetzen, vergleiche man das Verhalten des Südrumänischen. Dies kennt eine besondere Form des Gen.-Dativs nur bei Hinzutritt des Artikels, also *a vicinilji aceljei bună*, aber *aceljei bună vicină*. Aber selbst dann nicht:

1) wenn dem *ă* ein Guttural vorhergeht, *a njicalji sor'tai* Bojadschi (1813), S. 168, *a bisericalji* ebend. S. 222 (Vgl. altnordrum.: *juncăi*, *ċorăcăi*, *drăcéscăi* u.s.w.).

2) bei den Wörtern auf *ao*, so *steaolji* (Nom. *steaoa*) nicht *steallji* (Plur. *stealle*). Vgl. altnordrum. *vălceaoi* (Nom. *vălceaoa*) S. 251, 19 (1571).

3) bei den Wörtern auf *e*, z.B. *adunarilji*, *citatilji* (für *-elji*), nicht *adunîrlji*, *cităţlji* (Plur. *adunărle*, *cităţle* für *adunările*, *cităţile)*. Vgl. altnordrum. *adunariei*, *cetatei* u.s.w., wozu aber auch entsprechende Pluralformen sich finden.

Aus diesen Beispielen ersieht man übrigens ein Anderes: das Nordrumänische bedient sich hier der absoluten Pronominalform *ei*, das Südrumänische der konjunktiven *lji* (die absolute ist *ljei*). Sind nicht etwa auch im Nordrumänischen Spuren des konjunktiven *i* nachzuweisen? D. h. mit Sicherheit; denn *doamnei* kann ja an sich ebensowohl *doamne-i* als *doamne-ei* sein. — Ganz wie das nicht selten im Prov. und Altfranz. geschieht, nehmen im Rumänischen die Masculina der A-deklination im Sing., nicht im Plur. den weiblichen Artikel an, wozu hier in den nicht mit *l* anlautenden Singularformen *a*, *ei* gegenüber dem pluralischen *le* ein weiterer Anlass vorlag. Männliche Eigennamen auf *a* und *é* (*ea*) werden wie die ebenso auslautenden artikulirten Feminina behandelt: *Luca*, *Oprea* gleichsam für *Lucă-a*, *Opre-a*, daher Gen.-Dat. *Luchei*, *Oprei*. So *Puia*, Gen.-Dat. *Puii*, *Pui*, wie *ploaia*: *ploaii*. Man beachte endlich noch *Galatai* mit unverändertem *a* vom Nom. *Galata* (Ortsname) No. XXXI [Add. 4]. Auffällig erscheint in No. XVI der Plural von *Tătarŭ*: *Tătară*, mit Artikel *Tătarăie* (= *ăi*); *Tătarăi*, Arch. istor. I, 1, 35, No. 38 (vor 1600). Aber bekannt ist es ja, dass nach *r*, sowie nach den Zischlauten vermittelst Dissimilation nicht nur *e*, sondern auch *i* in *ă* oder *î* übergeht, z.B. *şă* neben *şi*, *zîc* [1] neben *zic*, *rîu* = *rivus*; wenn wir nun *hotară* für *hotare* S. 243. 254 finden, so wird uns auch *Tătară* für *Tătari* begreiflich erscheinen.

XVII Anstatt noch einige Erscheinungen von geringerer Wichtigkeit zu besprechen, welche die Urkunden für die Verbalflexion, die Syntax, das Wörterbuch darbieten, ziehe ich es vor, auf die bisher nur in ihrer unmittelbaren Bedeutung gewürdigten Lautbesonderheiten dieser Denkmäler zurückzugreifen, um die Frage aufzuwerfen: « was lässt sich daraus für die Etymologie gewinnen? » Wir werden antworten müssen: « nicht sehr viel », mögen wir nun nach aufklärenden Nebenformen der dunkeln Wörter selbst suchen, oder überhaupt nach Lautwandlungen, welche neue Schlüsse gestatten. Gewiss hat das Vulgärlatein, welches in jene östlichen Gegenden verpflanzt wurde, hier mindestens eine ebenso starke Umgestaltung erfahren, wie irgend anderswo; allein die Einzelheiten derselben sind zum grössten Theil in tiefes Dunkel gehüllt. Denn, wie ich schon hervorgehoben habe, zeigt das Rumänische, sobald das volle Tageslicht darauf fällt, nur noch ein geringes Mass von Fortschritt und Schwankung; man empfängt fast den Eindruck einer Wind-

[1] Dies auch südrumänisch. Bojadschi in seiner Uebersetzung des Gleichnisses vom verlorenen Sohne bei Kopitar schreibt: *ḑăse*, *ḑăle*, *ḑăc*, *auḑă* in seiner Grammatik aber *ḑise* u.s.w.

stille, der ein heftiger Sturm vorangegangen ist. Auf rumänischem Gebiete enträth daher die etymologische Forschung der reichen und mannigfachen Hülfsquellen, welche ihr auf andern romanischen Gebieten zur Verfügung stehen. Sollen wir nun unter diesen besondern Verhältnissen eine besondere Kühnheit oder eine besondere Vorsicht walten lassen? Mit der einen möchten wir uns verirren, mit der andern kaum vom Platze kommen. Beide haben sich miteinander zu verbinden, oder, um es deutlicher zu sagen, aufeinander zu folgen. Im ersten Theile der wissenschaftlichen Operation, dem vorbildenden, sei man — bei zahlreichern Möglichkeiten — kühner; im zweiten Theile, dem nachrechnenden, sei man — bei beschränktern Beweismitteln — vorsichtiger. Diese Vorsicht hat Cihac in seinem etymologischen Wörterbuch, dessen Verdienstliches ich jetzt sowenig, wie unmittelbar nach seinem Erscheinen verkenne, nicht immer beachtet. Er hat einerseits verschiedene Lautübergänge angenommen, für die sich nicht eine Spur von Wahrscheinlichkeit beibringen lässt, ja deren Verknüpfung hie und da Ungeheurlichkeiten im Stile des Ofner Wörterbuchs ergibt, und anderseits hat er viele wichtigen Fingerzeige übersehen; vor Allem ist mir unbegreiflich, dass er das Südrumänische so wenig herangezogen hat. Cihac's Wörterbuch enthält nur die lateinischen Bestandtheile des Rumänischen; schon vorher waren von Verschiedenen die nachrömischen zusammengestellt worden, welche im Rumänischen sich etwas schärfer absondern, als in den andern romanischen Sprachen; das Schwierigste blieb als das Letzte übrig: die vorrömischen nachzuweisen. Mit dieser Aufgabe hat sich in eingehender Weise zuerst Hasdeu beschäftigt und es dabei zunächst an jener Kühnheit nicht mangeln lassen, welche gerade sie erheischt. Er ist sich selbst dessen recht wohl bewusst, beruft er sich doch auf den Ausspruch Grimms: «Man darf mitten unter dem Greifen | nach der neuen Frucht auch den Muth des Fehlens XVIII haben». Die *Dii minorum gentium* wollen allerdings von der schöpferischen Divination Nichts wissen; sie sind zufrieden, wenn sie die von Andern gefundenen Methoden sich eingelernt haben, wenn sie Routine besitzen; aber von ihnen sagt Benfey mit Recht, dass sie «selten Fehler, aber desto häufiger Dummheiten machen». Wenn nun Hasdeu's Auge über einen weiten Kreis von Sprachen dahin gleitend, die glückliche Fähigkeit besitzt an dem Verwerthbaren haften zu bleiben, so begnügt er sich doch nicht mit oberflächlichen Vergleichungen, sondern er legt den Weg vom Ausgangs- bis zum Endpunkte in den möglichst kleinen Schritten zurück, an der sichern Hand der Geschichte und der Sprachwissenschaft, und es darf ihm also auch das zweite der genannten Erfordernisse nicht abgesprochen werden, die besondere Vorsicht. Wenigstens nicht, was das Positive anbelangt, denn den Wunsch halte er freundschaftlicher Offenheit zu Gute, dass er im Negativen noch etwas vorsichtiger werden möge. Das Streben, in jedem Falle eine bestimmte Lösung herbeizuführen, für die auch der geringfügigste Umstand in scharfsinnigster Weise ausgenützt wird, beherrscht ihn allzusehr, als dass er zwei oder mehr etymologische Möglichkeiten offen liesse, wie das Diez so oft gethan hat; er ist ein allzu gewandter, eifriger Advokat, um immer ein ganz kühler Richter zu sein. Man sieht, dass es sich hier um Etwas handelt, was mit dem Temperament zusammenhängt. Es wäre schon desshalb gut, das Vertrauen in die eigene Sache minder zur Schau zu tragen, damit das Misstrauen, welches bei so Vielen gegen diese Art von Studien besteht, entwaffnet werde. Da die Durchforschung der andern romanischen Sprachen nach vorrömischen Bestandtheilen bisher nur Weniges und wenig Sicheres herausgestellt hat, so glaubt man für das Rumänische keine günstigern Erfolge hoffen zu dürfen. Indessen erwägt man dabei zu wenig die Verschiedenheit

zwischen den Bedingungen, welche das Lateinische im untern Donaugebiet und denen, welchen es in Italien, Frankreich und Spanien unterworfen war, und dass gerade jene einen stärkern Zuwachs aus alteinheimischem Wortschatz denkbar machen. Kurz, ich für meine Person hege die Ueberzeugung, dass das etymologische Studium des Rumänischen, auch da, wo es über das Lateinische zurückgreift, erträgliche Aussichten hat.

Das vorliegende Werk hatte ich schon beendet geglaubt, als zu meiner angenehmen Ueberraschung noch einige Bogen folgten, auf welchen uns Hasdeu die Probe eines etymologischen Wörterbuchs vorlegt. Dasselbe umfasst zweihundert Nummern, unter denen aber öfters mehrere Wörter erledigt werden, und zwar sind die an der Spitze stehenden Wortformen sämmtlich aus einem handschriftlichen slawisch-rumänischen Wörterbuch entnommen, XIX welches dem Anfang des 17. Jahrhunderts angehört. Ich | bin geneigt, diesen letzten Theil des Werkes als den für die Linguisten werthvollsten anzusehen. Hasdeu's Scharfsinn und Gelehrsamkeit treten hier in glänzendster Weise hervor, zugleich aber erscheint jener Ueberschuss an Feuer und Zuversichtlichkeit, den ich in seinem bisherigen Schriften gefunden habe, bedeutend vermindert. Indem ich es für meine Pflicht halte, auf diese etymologischen Untersuchungen näher einzugehen, beginne ich, wie es ja schon die Zeitordnung an die Hand gibt, mit den vorrömischen Bestandtheilen. Um solche ausfindig zu machen, sind wir in erster Reihe auf die Hülfe des Albanischen angewiesen, das zum Rumänischen gewiss eine ganz entsprechende Stellung einnimmt, wie das Baskische zum Spanischen und das Keltische zum Französichen. Die Zusammenstellungen rumänischer Wörter mit albanischen, welche Hasdeu hier vorbringt, sind zum grossen Theil für mich überzeugend. So *grumaz* «Nacken» = *gurmas* «Kehle» — *măgură* = *màgulă* «Hügel» (die Wanderung des Wortes in's Czechische befremdet mich; wie steht es mit dem von Cihac angeführten pol. *magora?* [Add. 17]) — *màzăre* = *móδulă* «Erbse» — *moş* «Greis», «Grossvater» = *moţ-im* «alt» — *mùgur* = *mùgul* «Schössling» — *noian* = *uïana* «Ocean» — *sîmbure* = *sùmbulă* «Kern» — *vièzure* = *vièδulă* «Dachs» — *bunget* «alter, dichter Wald» von *bungh* «Eiche» (S. 245) — *uture* = *ut* «Ohreule» (das griech. ὠτός scheint nahe zu liegen, allein Herleitung des rumänischen und der slawischen Wörter aus demselben weist Hasdeu wegen lautlicher Gründe ab, und auch an eine Urverwandtschaft wird kaum zu denken sein, wenn ὠτ- wirklich für *ὀσατ- steht). Auch *lostun* «Ratte», ein sonst nicht belegtes Wort, mag von einem **lost* = alb. *loş* «Loch unter der Erde, wo sich das Thier verbirgt» herkommen. Einige jedoch veranlassen mich Bedenken zu äussern. Wenn *căţel* desshalb nicht lat. *catellus* sein soll, weil dies nicht *cotéi* erkläre, so ist erstens zu bemerken, dass im Romanischen öfters aus einer lateinischen Ableitung der wirkliche oder scheinbare Stamm herausgeschält, und eine neue Ableitung davon gebildet wird. Es würde also in unserem Falle nicht einmal nothwendig sein, die Existenz eines *catus* oder *cata* zu erweisen, die übrigens aus den Deminutiven zur Genüge hervorgeht und der Berufung auf den wunderlichen Grammatiker Virgilius nicht bedarf. Ich verstehe übrigens nicht recht, wie man dieses *cătus* mit *cattus* «Katze», identifiziren kann, dessen *tt* durch das Keltische und Romanische hinlänglich sicher gestellt ist. Zweitens macht es die Bedeutung von *căţel* und *cotéi* sehr fraglich, ob beide Etwas miteinander zu thun haben. *Cotéi* heisst der Hund mit kurzen und krummen Beinen, der Dachshund (in jenem alten slawischen Glossar wird es durch *slědnikŭ* wiedergegeben, welches Hasdeu mit «dogue» übersetzt, welches aber eigentlich «Spürhund» von *slěditi* «spüren», ist). Nun kann, XX wenn der Stamm *cot* den Hund schlechtweg | bezeichnet, eine besondere Art

durch das *-éi*, welches verkleinernd oder (nach Hasdeu) vergrössernd zu fassen wäre, kaum ausgedrückt werden. Auch weiss ich nicht, ob *-éi* in einer dieser beiden Funktionen nachweisbar ist; der Vergrösserung pflegt *-oi* oder *-ău* zu dienen, z.B. *căloi*, *călău*. Ich dachte gleich an *coti* « einwärts krümmen », und sah dann, dass Cihac dieselbe Ableitung gibt, indem er *cotéi* auch in dem Sinne « chemin détourné » anführt. Drittens spricht die Verschiedenheit des Vokals in der ersten Silbe für Trennung der Wörter. Warum sollte das *u* des albanischen *kut* (übrigens heisst auch magyarisch *kutya* nicht « Hündin » sondern « Hund ») in *cotéi* als *o*, in *căţel* als *ă* auftreten? Hasdeu selbst hatte unter No. 29 das *o* in *cotoi* neben dem *ă* in *cătuşă* als eine Assimilationserscheinung zu erklären für nöthig befunden [Add. 6]. — Gegen die Ableitung des Wortes *creri (crieri, creeri)* oder vielmehr **creru* von *cerebrum* lässt sich meines Erachtens nichts Ernstliches vorbringen. Zwischen anlautenden Konsonanten und *r* wird zuweilen ein Vokal ausgeworfen, zuweilen ein solcher eingeschaltet: *vreá* = *volere*, *fărîmă* = *fragmen*. Dieser Ausfall des *e* nach *c* muss natürlich zu einer Zeit stattgefunden haben, als das *c* noch allgemein die gutturale Aussprache hatte; in dieselbe Zeit gehören *u* = *i* in *cucută*, *î*=*i* in *scînteie*, die Umstellung des *i* in *clinga (chingă)* = *cingula*. Mit *creri* verhält es sich also ganz ähnlich wie mit franz. *vaincre* (= *vinc're)*, *faire* (= *fac're)* u.s.w. *R* aus *br* haben wir auch in *întunerec* = **intenebricus*, *luneca* für **lureca* = *lubricare* (vgl. *suspina* = *suspirare*, *viezune* = = *viezure*[1]); wie *l* aus *bl* in *sulă* = **subla*. Indessen ist hier die Diphthongirung des *e* zu *ie* und die Weiterentwicklung des *ie* zu einem zweisilbigem *ie*, *ee* (vgl. z.B. *hiiare* No. 87 = *hiere* und *treera* = *triera* für **triura* = *tribulare*, wegen *ie* = *iu* s.S. XIV) nicht im Mindesten auffällig. Dass ein alteinheimisches *crie* « Kopf », welches im Albanischen fortlebt, auf lat. *cerebrum*, welches ja mit ihm verwandt ist, eingewirkt haben kann, will ich nicht leugnen, aber ich glaube nicht, dass *criere* von *crie* nach Analogie von *spinare* gebildet wordet ist. Denn in *spinare* wurde doch *-are* nicht *-re* als Endung gefühlt und es musste *criare* erwartet werden. — Nach Hasdeu kommt *dezgauc*, *descauc* von *găoacă*, *ghioacă* her; die Laute scheinen sich dem zu | widersetzen. *Găoace* XXI (so finde ich in den Wörterbüchern) hatte ich mit *gallicia* (von *gallica* sc. nux) gleichgesetzt, auf welches Diez ital. *guscio* u.s.w. zurückführt; die Vertauschung von *-icia* mit *-ocia* findet sich in der gleichen Wortform, wo sie eine ganz verschiedene Bedeutung hat: franz. *galoche* u.s.w. = **gallocia* = **gallicia* (von *gallica* « Pantoffel »). Auf die gleichbedeutende Wortform *gullioca* liesse sich trefflich *ghioacă* zurückführen; aber auch nach der Erörterung Löwe's (Prodromus S. 298 ff.) sind wir über die Formen *gulluca*, *gullioca*, *gutillioca*, *culliola*, *gallicola*, u.s.w. noch nicht im Klaren. Dass hier nur verschiedene Lesungen ein und desselben Wortes vorliegen, erscheint kaum glaub-

[1] Hasdeu selbst stellt diese beiden Formen S. 247 wegen *n*=*r* zusammen; wie er S. 308 richtig bemerkt, pflegt *n*=*r* durch Assimilation bei folgendem *n* einzutreten. *Lubricare* scheint in den übrigen romanischen Sprachen verloren gegangen und erst später durch die Gelehrten wieder eingeführt worden zu sein. Zwar leitet J. Cornu in seiner „Phonologie du Bagnard“ *lueydjye* « glisser, mener avec un traîneau » (bei Bridel *ludji*, *ludzi*) von *lubricare* ab; aber einerseits kann ich mir aus den verschiedenen Nummern, unter denen jenes Wort bei Cornu vorkommt, seine Lautgeschichte nicht erklären, anderseits deutet das nach Cornu darauf zurückzuführende *lueydze* „traîneau“, einen ganz andern Ursprung an. Bridel hat die Formen *ludja*, *ludza*, *ludze*, *liudje* — *ludzon*. Schneller, aus dem Ladinischen Tyrol's: *luesa*, *lōza*, *liōsa*, *lioisa*, *lesa* — *luson*, churw. *schleuss*, *schlieusa*.

lich. Ferner halte ich die Verknüpfung von *găoacă*, *ghioacă* mit alb. *kafkă*, *kokă* für wenig annehmbar. Alb. *kokă* war von mir als romanisches Wort gefasst worden (vgl. z.B. span. *coca* « Hirnschädel »); ob sich *kafkă* daraus entwickelt hätte, wagte ich nicht zu entscheiden. Wenn ich indessen Mischung von *concha* mit *coccum* vermuthete, so glaube ich jetzt eher, dass *caucus* heranzuziehen ist, welches ja dem Rumänischen als *cauc* «Trinkgefäss», verblieben ist (*cauc* « Kappe » ist türkischer Herkunft) [Add. 18]. — Aus *sămărît* « froh » neben *po-somorît* « finster », « trübsinnig » erschliesst Hasdeu die Negation *po* = alb. *pa*; ich betrachte die Sache als wahrscheinlich, aber solange für nicht ausgemacht, bis entweder im Rumänischen weitere Fälle der Zusammensetzung mit negativem *po*, oder im Albanischen das betreffende Stammwort, nachgewiesen werden. Neben der Röslerschen Etymologie des *posomorît*, von magy. *szomorú* « traurig », hätte auch die Miklosich'sche von altslow. *pohmuriti* angeführt werden sollen. — Die Uebereinstimmung zwischen dem rum. *lupoaic*, *lupoane* mit alb. *uikónyă* wird mit Recht hervorgehoben; nur frägt es sich, ob *-ónya* im Albanischen häufiger ist, als *-onia* im Lateinischen. — Ueber das ableitende *u* in Zeitwörtern der 3. Konjugation hatte Diez keine Ansicht aufstellen können; Hasdeu hält es für vorrömisch, indem er ein solches *u* auch im Albanischen, Griechischen und Slawischen findet. Ich bin nicht abgeneigt, dem beizupflichten, nur dürfte *u* im alb. *paguem*, *peşkuem*, *plumbuem*, u.s.w. kaum der Ableitung dienen; wenigstens hatte ich geg. *ue*, tosk. *ua* als eine Diphthongirung von *o* angesehen. Eine Entlehnung von *u* aus dem Slawischen (*glăsui* = *glasovati*) ist mir nicht wahrscheinlich. Hätten wir in den Zeitwörtern auf *-ui* nicht lauter Denominative, so würden wir sie vielleicht mit den Perfekten der 2. Konjugation auf *-ui* in Zusammenhang bringen dürfen, wie dies für französ. *épanouir*, *évanouir*, alt *engenouir* nothwendig ist. — Wenn ich durchaus nicht die Meinung derjenigen theile, welche die albanisch-rumänische Wortgemeinschaft nur aus der mittelalterlichen Nachbarschaft herleiten, so denke ich doch, dass einige Wörter erst in späterer Zeit aus dem Albanischen in's Rumänische eingedrungen seien. Dahin möchte ich *traistă* (*traistră*, *taistră*,
XXII *trastur*), *drăstă*, *straiță* (*straistă*) | = *trasta* (*trase*), *draștă*, *ștreiță* rechnen; denn ist es glaublich, dass eine Wortform *staristra* auf zwei voneinander unabhängigen Gebieten in so ganz analoger Weise fortgewuchert habe? [Add. 13]. — Auch die, von den alten Schriftstellern überlieferten Ortsnamen und sonstigen Wörter können uns bei der Aufspürung vorrömischer Bestandtheile förderlich sein. Zu den schon früher im Rumänischen nachgewiesenen Pflanzennamen fügt nun Hasdeu noch *dracilă* hinzu. Das rumänische *mal* begegnet uns sowohl im Albanischen, als in illyrischen und dakischen Ortsnamen (*Dimallum*, col. *Maluensis*), und endlich, wie Hasdeu zuerst wahrgenommen hat, auch in zahlreichen magyarischen aus dem 13. bis 15. Jahrhundert. *Sălduş*, Deminutiv von **sald* « Sumpf », wird mit den in sumpfigen Gegenden Daciens wohnenden *Saldensii*, mit dem pannonischen *Saldum* und dem moesischen *Sáldapa* in Zusammenhang gebracht.

Wo wir uns weder auf das Albanische noch auf alte Zeugnisse stützen können, da laufen wir freilich Gefahr, den Boden unter unsern Füssen zu verlieren. Die Annahme Hasdeu's, dass die nächsten Verwandten der alten Daker in der eranischen Gruppe zu suchen sind, hat für mich nichts Unwahrscheinliches; indessen mit Sicherheit ist selbst die Stellung des lebenden Albanischen innerhalb der indogermanischen Sprachen bis jetzt noch nicht erwiesen. Und überdies lassen sich nördlich und südlich der Donau recht

verschiedenartige Sprachen denken, welche Wörter an das Rumänische abgeben mochten, wie ja Hasdeu selbst eine Vermischung der Daker mit keltischen Stämmen vorausgesetzt hat. Solche ethnographische Bestimmungen sind nicht geeignet, uns als zuverlässige Wegweiser zu dienen, wenn wir vorrömischen Überbleibseln nachspüren. Ich möchte von ihnen ganz absehen und sagen: wo uns für rumänische Wörter, welche weder aus dem Albanischen noch aus einer der nachrömischen benachbarten Sprachen erklärt werden können, andere indogermanische Sprachen schlagende Parallelen darbieten, da dürfen wir jene Wörter zwar nicht gerade als thrakisch, dakisch, getisch, keltisch u.s.w., aber doch als vorrömisch schlechtweg vermuthen. Die Möglichkeit aber, dass sie durch einen, uns unbekannten Kanal erst während des Mittelalters in's Rumänische gelangt sind, bleibt kaum je vollständig ausgeschlossen. Zu denjenigen Uebereinstimmungen, welche schwerlich auf Zufall beruhen, zähle ich vor Allem: *melc* = kymr. *malw*, *malw-oden*, bret. *melc'hu-edenn*, zend. *mûraka*, lat. *murex* « Schnecke » [Add. 32]. Recht ansprechend dünken mich auch: *blénde (blénzê, bléndă)* « Lerchenfalke » = = lit. *balàndis*, osset. *balon* « Taube » und *gîde* « Henker » = zend. *gadha* « Mörder ». Wenn Hasdeu von *gîde* sagt: « vielleicht ein trakischer Ueberrest », so mag er daran gedacht haben, dass möglicherweise das Wort, welches ursprünglich immer für die Zigeuner angewandt wurde, durch die Zigeuner in | Aufnahme gekommen ist, wenn es auch in den uns bekannten Zigeuner- [XXIII] idiomen sich nicht vorfindet. *Calo*, *calău*[1], welches dasselbe bedeutet wie *gîde*, gehört ebenfalls der Zigeunersprache an: *kalò* bezeichnet hier den Zigeuner selbst. — In Bezug auf manche Wörter drückt sich Hasdeu mit einer durchaus gerechtfertigten Zurückhaltung aus. Indem er zu *băsău* u.s.w. eine Reihe von indogermanischen Wörtern, darunter auch das deutsche *bōse* vergleicht, hätte er noch ital. *bugia*, prov. *bauzia* «Lug», « Trug » anführen können, welche von Manchen ebenfalls auf dieses deutsche Wort zurückgeführt werden. Jedoch scheint der Grundbegriff des Stammes *băs* nach einer andern Richtung zu weisen, wenn wir auch das Zeitwort *băsăi* oder *bĕsăi* (so Pontbriant; бъзъи das Ofener Wörterbuch) welches « antreiben », «reizen », « schüren », « liebkosen » bedeutet, ganz aus dem Spiele lassen müssen. Eher könnte zu *bosnat* das deutsche *bōse* verglichen werden; denn ich glaube nicht, dass es mit *bosumflat* zusammenhängt. Das letztere (dessen Uebereinstimmung mit dem franz. *boursouflé* zwar augenfällig, aber schwer erklärlich ist) bezeichnet « aufgeblasen » oder « aufwallend », *bosnat* aber im Gegentheile « verschlossen », es ist Synonym von *închis (inclusus)*; auch lässt sich *sn*=*tn* im Rumänischen nicht belegen [Add. 19]. — Hinsichtlich eines Wortes wundere ich mich Hasdeu eine frühere Meinung, und zwar stillschweigend, aufgeben zu sehen. Dass der Storch nach seiner weissen Farbe benannt sei und daher *barză* zu alb. *barδ* gehöre, erschien mir annehmbar, da ihn ja auch die Griechen als den Grauweissen (πελαργός) bezeichnen, und überhaupt so viele Vögel den Namen von ihrer Färbung haben. Aber unter allen Vögeln halte ich ihn für den letzten der sich als Sänger bezeichnen lässt, und weder dürfte *ciconia* mit *canere*, noch *barză* mit gall. *bard* u.s.w. etwas zu thun haben. Auf die Frage Hasdeu's, ob aus bret. *barz* nicht span. ital. *garza* hätte werden können, möchte ich verneinend antworten; 1) weil *z*=*d* sehr jung ist, und also ein spätmittelalterlicher Uebergang des Wortes

[1] Hasdeu betrachtet *-ău* als Augmentativendung; aber da im Auslaut der magyarischen Wörter *o* regelmässig durch *ău* wedergegeben wird (z.B: *năcrăvălău* — *nyakravaló*), so wird auch *calău* dem älteren *calo* genau entsprechen.

aus der Bretagne (oder aus Wales, wo *dd=d* gilt) nach den südromanischen Ländern gedacht werden müsste, 2) weil im Spanischen *g* für *b* nur vor *u* u. *o* und vor *r* eintritt, nicht vor *a*, wenigstens nicht vor anlautendem und nicht ohne assimilirenden Einfluss. Uebrigens heisst *garza* « Reiher » nicht « Storch ». Dennoch liesse sich das südromanische und das ostromanische Wort zusammenbringen, wenn man von lat. *ardea* ausginge, worauf dort *garz* (in *garzone; vgl.* franz. *garce*) eingewirkt haben würde, hier ein alteinheimisches Wort *bard* [Add. 30]. — Bei *mocan* « Bauer », « Einfältiger », welches sich im Magya-

XXIV rischen als *mokany* wiederfindet, wird | an kelt. *mac* erinnert; Beides liegt aber zu weit auseinander [Add. 31]. Und wenn, wie das wohl möglich ist, *molidvŭ* und das gleichbedeutende franz. *mélèze* einen Ursprung haben, ist es nothwendig, dass derselbe im Keltischen liegt? — Ich äussere am Schlusse dieses Abschnittes den Wunsch, Hasdeu möge seine vielen zerstreuten Artikel über die vorrömischen Bestandtheile des Rumänischen zusammenfassen, und sie, nach einer einleitenden Darlegung der befolgten Methode, in französischen Sprache neu veröffentlichen, um den hiebei vornehmlich stimmberechtigten Indogermanisten das Urtheil zu erleichtern.

Ich wende mich nun von den vorrömischen zu den lateinischen Bestandtheilen, und empfinde dabei ein ähnliches Gefühl der Erleichterung, wie der Texterklärer, der die ἅπαξ λεγόμενα überwunden hat, und das weitere Deuten oder Bessern stets an mehr oder weniger zahlreiche Parallelstellen anknüpfen kann. Ehe ich an die reiche Fülle von Bemerkungen herantrete, zu welchen die verschiedenen Erscheinungsgruppen von Hasdeu veranlassen, möchte ich einige Wörter aussondern, deren lateinische Herkunft mir nicht sicher gestellt zu sein scheint. In *aćuare* = *acquiere* lässt sich *-are* durch *născare* neben *nascere*, *scuipa* neben *scuipi* (wohl eher von *conspuere* als von *exspuere*) rechtfertigen, aber *ću* = *ći* (= *qui*) nicht durch *ciubuc* neben *cibuc*, *ciumili* neben *cimili*, *ciupercă* = magy. *cseperke* u. dgl., wo labiale Konsonanten assimilirend wirken, ebensowenig durch *ciutură* neben *citură* (da jenes die ältere Form ist = türk. *ćuture*, magy. *csutora*) oder *şuncă* (schon in deutschen Mundarten *Schunken*, magy. *sónka*) und kaum durch *giur* (dessen Entwickelung durch *gir* aus *gyrus* ein merkwürdiges Gegenstück zu *ghib* = *gybbus* = *gibbus* bildet); denn unbetontes *i* nach einem Guttural und vor einem Vokal bildet einem besondern Fall: aus *acquiere*, * *aciere* wäre aller Wahrscheinlichkeit nach *acere* geworden, wie aus *quietus: (în)cet* [Add. 7]. Auch ist der Sinn des Wortes der Herleitung nicht sehr günstig. *Dichis* mit dem Zeitwort *dichisi* hat griechisches Aussehen; Rösler versuchte es auf δίκαιος zurückzuführen, aber mit wenig Erfolg. Einen bessern Erfolg kann ich auch der Hasdeu'schen Etymologie nicht zusprechen, weil sie eine allzu eigenthümliche Begriffsreihe voraussetzt. Aus gleichem Grund überzeugt mich die, bei diesser Gelegenheit gegebene Deutung von *unealtă* nicht [Add. 8]. « Schale, Rinde » = « Festes » ist gewiss ein natürlicher Uebergang; und doch wünschte ich für *solz* = *solidum* einige zwingende Analogieen.

Manchem Worte weise ich, vor Allem durch lautliche Erwägungen bestimmt, eine etwas andere lateinische Grundform zu, als Hasdeu. Den Uebergang von *rj* zu *rş*, wegen dessen sich Hasdeu auf slawische Mundarten und das Zakonische beruft (im Romanischen bleibt nach *r* immer der tönende

XXV Laut; vgl. franz. *cièrge*, churw. *gliergia*, *glærgia* u.s.w.), vermag | ich für das Rumänische nicht anzuerkennen; und um *-aş* = *-arius* zu setzen, würde der Ausfall des *r* eine weitere Schwierigkeit darbieten. Wenn nnu aber auch *rş* aus *rj* entstehen könnte, so würden wir doch nicht *cerĭu*, *cerşut*, *cerşură*, son-

dern *cerş*, *cerut*, *cerură* erwarten; wie käme denn *i* in diese beiden letzten Formen? [Add. 9]. Ich ziehe es vor, ein altes sigmatisches Perfektum anzunehmen *cerşi*, woraus dann als ob *cerş-* der Stamm wäre, ein neues Perfektum mit *u* abgeleitet wurde; vgl. einerseits das regelmässige *-sei* = *-s-evi*, anderseits Bildungen wie altspan. *truxe* = **traxui*, prov. *vesqui* = **vixui*, ital. *vissuto*, prov. *tenisut* u.s.w. Eine Unregelmässigkeit läge allerdings in dem *ş* = *s* vor *u*. — *Curcubenos* steht mir nicht für **cucurbitosus*, sondern für **cucurb(it)inosus* (von *cucurbitinus*); es wurde **cucurba* als Stammwort gedacht, wie beim Deminutiv *curcubiţa* für **curcubetiţa*. Das *pèpene*, wozu es gehört, unterscheidet sich wenigstens im Akzent nicht vom lat. *pèponem*, denn so ist zu betonen (griech. πέπονα); das Italienische und Spanische haben den Akzent verlegt (*popóne*, *pepino*). — Warum soll *gurgui* nicht = *gurgulio*, sondern = **gurgullus* sein? Lautliche Bedenken kann ich nicht entdecken und Nominativformen von Maskulinen der 3. Deklination haben sich ja noch sonst erhalten, wie *drac* = *draco*, *om* = *homo*, *soră* = *soror*, *rece* = *recens*, *şarpe* = *serpens* [Add. 20]. Zu diesen könnte auch *judec* = *judex* gehören. Hasdeu aber sieht darin einen nach falscher Analogie aus dem Plural *judecĭ* abgeleiteten Singular. Diese Annahme ist innerhalb des Rumänischen gewiss berechtigt (*şoarec* wird aus *şoareci*, *berbec* muss aus *berbeci* gebildet sein: in diesen beiden Wörten hat das Rumänische den lat. Akzent gewahrt, während das Italienische *bérbice*, wie *sorce*, und das Französische *souris*, wie *brebis* spricht) und lässt sich auch auf Femina, wie *falcă* (*falx*), *junincă* (*junix*), *feregă* (*filix*), *nucă* (*nux*), *salcă* (*salix*), ausdehnen. Indessen muss dann das Verhältniss des Rumänischen zum Italienischen klar dargelegt werden; das letztere kennt eine Reihe von entsprechenden Fällen, wobei der lateinische Nominativ Sing. als Grundform angesetzt wird (vgl. besonders Ascoli Arch. glott. II. 434 f.). Denn wenn auch *sorco* sich zwanglos der Hasdeu'schen Annahme fügte, so würde dies schwieriger bei neapol. *jureche* (das zunächst für **jureco* stehen müsste) und unmöglich bei *rádica* (rum. *rădiche* ist = *radicula*)[1] sein. Was nun die Form *jude* anlangt, so kann dieselbe durch Apokope ebensowenig aus *judece* entstanden sein—so meint Hasdeu—wie aus rum. *judec* = *judecŭ*, also einst **judecu*. Sie erklärt sich nur aus einem urromanischen *judec* = *judecs*, auf welches neapol. *jureche* und wohl auch rum. *judecŭ* zurückgehen. Vgl. span. *cal* = *calx*, neap. *Fele* = *Felix* | (*-icis*), lombard. *cotórna* = *coturnix* (*-icis*), tosk. *órafo* = *aurifex*. — In *muşc* sieht Hasdeu nicht *morsico* sondern *mordico*; während es sich aber aus jener Form auf's Einfachste entwickeln lässt (*s*=*rs* wie im franz. *museau* = prov. *mursel* vom gleichen Stamm, und im rum. *dos*, *sus*; *şc* = *sc* wie in *muşchiu* = *musculus*, *rouruşcă* = *labrusca* u.s.w.), weiss ich nicht wie *rd* vor *c* zu *ş* werden soll [Add. 34]. *Muşcel* = *monticellus* würde keine genügende Analogie gewähren, auch wenn hier wirklich *ş* = *nt* wäre. Doch ist *muncel* die regelrechte Form, und daraus vielleicht *muscel* unter dem Einfluss irgend eines andern Wortes entstellt. — *Salbed* wird eher = *exalbidus*, als = *subalbidus* sein; die Silbe *ub* konnte nicht wohl völlig schwinden [Add. 10] — *Spre* leitete man bisher von *ex-per* ab; Hasdeu (S. 111) von *super*. Dem Sinne nach passt das letztere besser, nicht aber dem Laute nach. Die Verlegung des Akzentes kann nicht durch griech. ὑπέρ wahrscheinlicher gemacht werden [Add. 28]. In *sprînceană* = *superincilium*, für *supercilium*, steht *spre* = *super* vor der Tonsilbe. Man könnte zwar sagen, dass auch ausserhalb der Zusammensetzung die Praepositionen des eigenen Akzentes ermangeln; nichtsdestoweniger sehen

XXVI

[1] Prov. *junega* bezieht Hasdeu No. 99 auf *junicem*; es dürfte aber wohl *júnega* betont werden müssen, womit, Diez zufolge, jurass. *gegna* zusammenhängt.

wir, dass die zweisilbigen durchaus behandelt werden wie andere zweisilbige Wörter, ausser wenn sie den Anschein zusammengesetzter Praepositionen annehmen. Man fühlte in den ersten Silben von *intra*, *infra*, *intro* die Praeposition *in*, und und betonte desshalb *in-trá*, *in-frá*, *in-tró* (ital. *tra*, *fra*, südrum. *tru*). So fühlte man vielleicht in der 2. Silbe von *super* die Praeposition *per*, und betonte *supér*, rum. *spre*. Es würde sich demnach für *spre* die Hasdeu'sche Etymologie mit der andern, auch von Diez wiedergegebenen, verbinden. Mit *spre* ist zusammengesetzt das veraltete *prespre*, *prespe*, *pespe*, an dessen Stelle heutzutage *preste*, *peste* gilt. Cipariu und Cihac erklären das letztere: *per-extra*; aber es wird schwer, an seiner Identität mit dem erstern zu zweifeln. Anderseits ist der Uebergang des *p* in *t* etwas höchst Befremdliches[1]. Indessen wenn auch in *tricolici* für *pricolici* sich irgend ein anderes Wort eingemengt haben wird (wie ja die letztere Form* selbst aus *vîrcòlac* entstellt ist), so scheint mir *creț* für **crest* = *crispus* gesichert (auch im Deutschen *Kraus*, *Kraust*, *Krausp* nebeneinander), wie trotz der Bedenken von Diez doch wohl ital. *visto* = *vispo* ist. Und in *preste* = *prespe* wirkt das anlautende *p* dissimilirend, ganz so wie in slawischem *topol* = *populus* das zweite. — *Țărmure* möchte Hasdeu eher von *termonem* als von *terminem* ableiten; der Uebergang des *n* in *r* steht ihm sicher [Add. 33]. Indessen könnte *terminus* zunächst zu *termulus* geworden sein; die Vertauschung der Endungen -*inus* und -*ulus* (vgl. -*ide* und -*ulus* in it. *bussolo* = *pyxide*, *trespolo* = *trespide*), welche wir wohl auch in *vergură* d. i. *virgula* = *virgine* anzunehmen haben, erscheint hier besonders begründet, indem *m* durch ein folgendes *n* zu *l* dissimilirt (vgl. it *meliaca*, span. *comulgar*) und *ĭ* vor *l* zu *u* wird (vgl. it. *nespolo*, *debole*, rum. *nour*). Ganz so ital. *témolo* = *thyminus*. Auch der Friauler hat die Endung gerade von *terminus* abgeändert: *tiermi*, *tiermid*. Uebergang von **țărmurŭ* zu *țărmure* kann nicht befremden. Am Einfachsten ist es vielleicht — auch in Anbetracht des Sinnes — von der Pluralform *țărmuri* auszugehen, die sich entweder = *termuli* für *termini* oder *termora* für *termina* (vgl. altital. *nomora* = *nomina*) fassen lässt. Daraus wäre als Singular sowohl *țărm* (das aber auch für *termen* möglich ist) als *țărmure* zurückkonstruirt worden. Nach welchem Gesetze *țărm* und *țerm* nebeneinander stehen, lese man in Lambrior's trefflicher Abhandlung (Romania, VII) nach.

XXVII

Zuweilen weiche ich nicht in Betreff des Ausgangspunktes, sondern nur der lautlichen Erklärung von Hasdeu ab. *Auă* ist ein merkwürdiges Ergebniss aus lat. *uva*. Wegen der Diphthongirung vergleicht Hasdeu *ploaie* = *pluvia*; aber in *pluvia* ist *u* kurz und in *uva* lang. Es ist die dissimilirende Wirkung des *v* auf ein vorhergehendes *ŏ*, *ŭ*, *û* zu beachten:

ovum;	statt	vulgärl. *óvo*: *òvo*. ital. span. *óvo*: *uovo*, *huevo*
plŭvia;	statt	vulgärl. *plóvia*: *plòvia* it. *pióggia*, franz. *ploie*: *pióggia*, *pluie* (= * *plueie*)
ûva;	statt	vulgärl. *uva*: *óva* rumän. *uă*: *auă* (= **oauă*) [Add. 14].

---

[1] Ebensowenig vermag ich mir physiologisch die Einschaltung des *s* vor einer Tenuis zurechte zu legen, wie wir sie in *ascuți* = **acutire*, *lespede* = *lapide* (zu XXVI), *flustura*, *flușturà* neben *flutura*, *trostogol* neben *rotocol* wahrnehmen.

* In ed. orig.: Tone (n.ed.).

Hasdeu glaubt, es sei *o* in **oauă* und **ostrachină* als unbestimmter Artikel gefasst, und daher abgeworfen worden. Auch *stridie* = ὀστρίδι würde sich dieser Deutung fügen. Allein meines Erachtens sind *strachină* und *stridie* nicht anders zu beurtheilen als *sparangă* = *asparagus*, *stinge* = *extinguere* u.s.w. Die Sprachen, welche eine Neigung zum *s* impurum haben werfen auch *o* vor demselben ab (vgl. ital. *scuro*, *spedale*). Ob in rum. *scoruș* = altslaw. *oskoruši*, *o* abgefallen ist, bleibt wegen des kleinruss. *skoruš* dahingestellt. In *auă* = **oauă* sehe ich eine Schwächung von *oa* zu *a*, aber eine ganz vereinzelte, welche von der in *afară*, *povară* (No. 144) und *va* = **voa(le)* hinlänglich verschieden ist; auch *a für eá*, span. *e* für *ué* u.s.w. pflegen nur im Inlaut aufzutreten. Diese meine Erklärung wird aber auch nur unter der Bedingung Gültigkeit haben, dass, wie Hasdeu ohne Weiteres annimmt, *áuă* betont wurde. Die von Cipariu beigebrachte Dativform *aoiei* kann kaum anders zu fassen sein als = *áŭi* + *ei* (oder steht *aoiei* irrig für *ao-ei*, welches zu erklären wäre, wie *vălcao-i* S. XVI, *roao-i* bei Cipariu?), aber die alte Nominativform *auo* hat | wohl den Akzent auf dem *u*, da aus *áuă ao* hätte werden müssen. Und *aúă* sprechen in der That die Südrumänen, sodass hier *a* vorgeschlagen erscheint, wie im südrum. *aúmbră* und wohl auch in *aúșu* « Greis » (doch was ist dies?) — Dass *șai* an Stelle von *șase* sich nur vor *s* und *z* findet, ist gewiss als ein wessentlicher Umstand festzuhalten; es frägt sich nur, eb hier eine positive, eine wirkende oder eine negative, eine gestattende Bedingung vorliegt. Denn *șai* würde wenigstens, was den Auslaut betrifft, das Regelmässige sein, dem ital. *sei* entsprechend, wie *noi* dem ital. *noi* (vgl. *trei* neben ital. *tre*). *Șase* ist auffallend; die Erhaltung des auslautenden *s* bringt uns auf die Vermuthung alteinheimischen Einflusses (vgl. alb. *gjaștă*) [Add. 27]. — *Rășkira*, *răshira*, ist mir kein Beleg für den Wechsel der Aspiration, denn *ș* verhält sich zu *s* nicht wie φ zu π oder χ zu *k*, und auch *h* ist nicht, wie das altgriechische χ, Aspirata, sondern Reibelaut. Allerdings wird *h* (=*f*) unter dem Einfluss des vorausgehenden *s* zu *k* geworden sein; *s* ist dann wiederum, wie auch in anderen Fällen, vor *k* zu *ș* geworden. Die entgegengesetzte Lautentwickelung *k*: *h*: *f* belegt Hasdeu durch ein magyarisches Lehnwort. — Dass *moșnean* = *moștean* eine rein lautliche Erscheinung (*șn*=*șt*) enthalte, wird durch den Hinweis auf *dumésnic* = *dumĕstec* nicht wahrscheinlicher; denn in *dumesnic* hat sich die slawische Endung *-nik* eingemischt.

XXVII

Der letzterwähnte Fall gehört zu einer Gruppe von Erscheinungen, auf die Hasdeu sonst ein scharfes Augenmerk gerichtet hat. Unter den lexikalischen Analogiebildungen sind vielleicht diejenigen die bedeutsamsten, welche durch das Eingreifen einer fremden Sprache hervorgerufen worden sind, und weit zahlreicher, als man anzunehmen pflegt; denn es liegt auf der Hand, wie oft sich ein solches Eingreifen dem Nachweis völlig entziehen muss. Bedenken wir dies, so wird von den Räthseln der romanischen Etymologie, welche bisher der verzweifelndsten Lösungsversuche gespottet haben, manches uns weniger räthselhaft erscheinen, manches sogar wirklich erschlossen werden. Ich glaube nicht, dass es ein schwierigeres Problem auf diesem Gebiete gibt, als zu entscheiden ob die Stämme jenes Zeitworts der 1. Konjugation, welches « gehen » bedeütet, *umbl-* (*îmbl-*), *amn-* (*imn-*, *umn-*), *an-*, *and-*, *al-*, alle miteinander in Zusammenhang stehen und sodann in welchem. Hasdeu betrachtet die Gleichung franz. *aller* = altfranz. *aner* = *adnare* als erwiesen. Indessen, wenn auch im Altfranz. *aner* und *aler* nebeneinander vorkommen, so ist doch ein solcher Uebergang von *n* zu *l* unglaublich; die von Diez angeführten *velin* und *orphelin* haben keine Beweiskraft: *l* entsteht aus *n* nur durch Dissimilation, nämlich in der Nachbarschaft eines

andern *n* oder *m*. Vom franz. *aller* kann friaul. *lâ* für **alâ* (1. P. Plur. des XXIX Imperativs: *alin* neben *lin*, ja sogar *anin*) nicht | getrennt werden. Sollte nicht in das Zeitwort *aner*, **anâ*, mag dessen Ursprung nun sein welcher er wolle, ein keltisches Zeitwort eingeschmolzen sein? In den brittischen Mundarten treffen wir den Stamm **el* « gehen » (z. B. kymr. *el-af*, ich werde gehen, *el-wn*, ich ging). Um von dieser westlichen Abschweifung zum Rumänischen zurückzukehren, so hat Hasdeu eine Reihe rumänischer Wortformen angeführt, welche verschiedengradige Mischung slawischer und lateinischer Wörter darstellen, so *căcărează* = *căca(re)* + *(g)réza*, *coderişte* = *coadă* + *(topo)-rişte*, *judeţ* = *judec* + *sudĭcĭ*, *aşijdere* = *aşi* + *(tako)ždere* (zu No. XV). Gewiss kann wiederum nach *aşijdere* das entgegengesetzte *altminte* zu *altmintre* sich abgeändert haben (so hat sich vielleicht auch altlat. *aliuta* erst nach *ita* gebildet); indessen vergesse man nicht, dass im Romanischen *r* unter ganz gleichen Bedingungen sehr häufig eingeschaltet wird (vgl. vor Allem friaul. *-mentri*). Sehr treffend zeigt Hasdeu, wie dieses Wort weiteren Einflüssen der Analogie ausgesetzt gewesen ist: *altmintre-lea* wie *aldoi-lea*. Statt *alt*, *al* finden wir in der ersten Silbe auch *a*, *ai*: *almintrilea*, *aimintrea*. — Ob in *acept* = *aştept* lat. *accepto* mitspielt, scheint mir um so zweifelhafter, als die vulgärlateinische Form dieses letzteren *accapto* war. Es wird wohl eine Umstellung des *şt* zu *tş* stattgefunden haben (die umgekehrte allerdings nimmt Hasdeu in *moşt-ean* an), wie sich sonst *ţ* = *st* findet (s. Hasdeu zu *ţol* = *stola*, wo vielleicht noch *creţ*, und aus dem Italienischen einige schlagendere Beispiele als *zolla* anzuführen waren) [Add. 16]. — Miklosich hatte Entlehnung von *vădúvă* aus dem Slawischen angenommen; indessen würde altslaw. *vĭdóva* im Rumänischen *vădoavă*, nie *văduvă* und noch weniger die unter No. 191 angeführte Form *văduă* ergeben haben. Aber Einfluss der slawischen Betonnung auf das lateinische Wort nehme auch ich an; das Südrumänische betont noch: *vèduă* [Add. 15]. — *Omuşor* betrachtet Hasdeu als das Ergebniss einer ihm nicht nachweisbaren Volksetymologie; könnte aber nicht ohne Weiteres mit „Männlein" *(omşor)* das Zäpfchen (dies ist die gewöhnliche Bedeutung des Wortes) bezeichnet worden sein? [Add. 21].

Nicht minder als auf die äussere Form der Wörter, bethätigt sich die Wirkung der Analogie auf die Bedeutung derselben. Und zwar kann hier zunächst noch die Form betheiligt sein; wie begriffliche Uebereinstimmungen formelle veranlassen, so entwickeln sie sich mit ihnen zugleich, oder werden durch sie veranlasst. Dann aber kann ohne irgend welche Betheiligung der Form ein Begriffsübergang einen andern nach sich ziehen; so haben z.B. die Rumänen „Anker" = „Katze" (des Schiffes) aus dem slawischen entlehnt. Nicht aber scheint mir dies der Fall zu sein mit *măruntaie* „Eingeweide". Hasdeu meint, man bemühe sich vergebens dieses Wort in logischen Zusammenhang mit *minutalia* « Kleinigkeiten » zu | bringen. Aber schon im Lateinischen XXX bezeichnet *minutal* ein Gericht von Kleingeschnittenem, eine Art Ragout oder Hachis, und wenn selbst seine Bestandtheile vorzugsweise Gemüse gewesen wären, so würde das Wort doch schliesslich ebensogut zur Bedeutung von « Eingeweide » gelangt sein können, wie das französ. *haricot (de mouton)* « Ragout von Schäpsenfleisch » zur Bedeutung « Bohne ». Vgl. mittellat. *minutia porcorum*, span. *menudo*, *menudencias* « Eingeweide von Schlachtvieh », franz. *menu* « Gekrös von Schlachtvögeln », ital. *minugia* « Darm », deutsch « Gänseklein » u.s.w. [Add. 22]. Einwirkung von *drob* 1) « Stück, Brocken », 2) « Eingeweide » braucht also nicht angenommen zu werden; und wiederum kann im Slawischen die zweite aus der ersten Bedeutung hervorgegangen sein (wie Miklosich's Ansicht ist) ohne dass

altslaw. *ѫtroba* dabei thätig war. — Hieher ist auch der Fall begrifflich analoger Ableitungen zu rechnen. Z.B. von « Tag » rumänisch wie slawisch: gut « tagen » = glücklich « leben ». Vgl. die anderswo von Hasdeu besprochenen *frătat* und *surată*, welche slawische Partizipialformen *pobratim* und *posestrima* nachahmen. — Die Volksetymologie eines Wortes lateinischer Herkunft zieht eine Herleitung eines slawischen Stammes nach sich: *godinac*, *ghidinac* (von *godinŭ*) = *plăcintă*, als ob dies von *plăcea* wäre. — Wie es scheint, lag hier die schwächste Vertheidigungslinie des Lateins gegenüber den alteinheimischen Sprachen. Ja, nachdem diese selbst ausgestorben waren, mochte so zu sagen ihr Geist auf die Entwicklung der neuen Mundarten einigen Einfluss ausüben, insofern nämlich als die nationalen Anschauungen und Gewohnheiten, welche sich in dem semasiologischen System der alten Sprachen abgeprägt hatten, die Romanisirung überdauerten. Ueberhaupt steht die Geschichte der Bedeutungen in einer solchen Abhängigkeit von der Kulturgeschichte, dass wir uns völlig ausser Stand sehen für jene in gleicher Weise feste Richtschnuren zu ziehen, wie für die Geschichte der Laute; tausend Zufälligkeiten greifen störend ein. Den Uebergang von serb. *prasiti* « ferkeln » (von altslaw. *prasѧ*, Schwein) zu rumän. *prăsi* « erzeugen, gebären » (davon wieder *prăsiură* « Stute », — es ist dies einer der Nachträge, welche Hasdeu zu dem reichen Verzeichniss Miklosich's gibt) werden wir begreifen ohne ausdrücklich darüber unterrichtet zu sein, welche wichtige Rolle das Schwein im Leben des Rumänen spielte; ebenso wie uns die Benennung des Schweins auf der Insel Guernesey: *aver* den Werth, welchen diese Thiere für die Inselbewohner hatten, darthut. Wer aber würde wohl auf den Gedanken kommen, dass das romanische Wort für « Leber » eigentlich « mit Feigen Gemästetes » bezeichnet, wenn uns gewisse gastronomische Vorschriften, verloren gegangen wären. Wie viel gerade im Rumänischen möglich ist, veranschaulichen Gleichungen, wie « gehen » = « tauchen », « gewinnen » = « züchtigen », « heilen » = « rächen » (No. 192), « schöpfen » = « mischen » (No. 116) u.a. Aber wenn auch hier jene entschiedenen Verneinungen nicht am Platze sind, welche wir da aussprechen | dürfen, wo es sich um Lautliches handelt, so bleibt es doch gerathen, einen stärkern Bedeutungswechsel nicht anzusetzen ohne dass die Identität der äussern Form geradezu in die Augen springt, und desshalb habe ich mich oben hinsichtlich einiger Etymologieen Hasdeu's bedenklich gezeigt. Uebrigens werden ausser den eigentlichen, den wirkenden Analogieen, auch ganz abgetrennte Parallelen Belehrung gewähren; so gestehe ich, dass die Herleitung des lateinischen *unio* « Zwiebel », von *ure-re* (**us-nio*) sich mir durch das gleichbedeutende rum. *usturoi* von *ustura* (vgl. auch altslaw. *česnĭkŭ*)* sehr empfehlen würde, wenn nicht die Bedeutung « Perle » uns doch auf *unus* verwiese. Und wenn Hasdeu zu *foişor* « Laubgang », dann « Galerie », « Altan », « Gartenhaus », « Lusthaus », « Emphangszimmer », das franz. *feuillée* « Laube », *folie* « Lusthaus » (im Mittelalter latinisirt: *folia*, *foleia*) vergleicht, (auch das deutsche *Laube* vereint in ähnlicher Weise verschiedene Bedeutungen) so denkt er sich gewiss beide Entwicklungen unabhängig von einander. *Dezvoalbere* = ital. *disinvoltura* « Geschicklichkeit », ist vom gleichen Standpunkte aus zu beurtheilen.

XXXI

Unter den Neubildungen aus lateinischen Bestandtheilen, welche in Hasdeu's Wörterbuch enthalten sind, beansprucht eine und die andere besonderes Interesse. Die beiden Formen *funicel* und *fughicel* weisen auf eine ge-

---

* Corect: *česnŭkŭ* sau *česnĭcĭ* (n.ed.).

meinsame Grundform *fungicellus* zurück. Für *n* = *ng* wüsste ich allerdings keinen Beleg, und ohne die zweite Form würde ich an **furuncellus* = *furunculus* (vgl. span. *carboncillo* = *carbunculus* u.s.w.) gedacht haben: es hätte sich durch Assimilation des *r* an *n* (s. Hasdeu zu No. 189, und vgl. besonders *funingine* = **furingine* = *fuligine*) zunächst **fununcel* und dann durch Vertauschung der Silbe *-unc-* mit *-ic-* (vgl. *rinichiu* = *rărunchiu*) *funicel* ergeben. — Überzeugend wird dargethan, dass *nițel* « ein klein wenig » aus der alten Form *nișchițel* zusammengezogen ist, einer Verkleinerung von *neșcît* = *nescio quantum* (vgl. *neștine*, *nescare*). — Von Adjektiven sehen wir Zeitwörter zweier verschiedenen Konjugationen unmittelbar abgeleitet, um eine Bedeutungsverschiedenheit auszudrücken: *ferica* « glücklich sein »; *ferici* « glücklich machen » — *mesera* « arm machen »; *meseri* « arm sein » (aber wir finden auch Formenverschiedenheit ohne Bedeutungsverschiedenheit, z.B. *adevera* und *adeveri* « wahr machen » d.i. « erweisen » — *molișa* und *moleși* (Cihac) « weich machen » — *mucegăia* und *mucegăi* (Cihac) « schimmelig werden ». Hasdeu spricht bei dieser Gelegenheit von *-ez-* und *-esc-* als ableitenden Suffixen, während dieselben im Rumänischen doch zu flexivischen Suffixen herabgesunken sind. Ableitend ist *-ez-* noch in *cutezà*, *retezà*, *rînchezà* u.s.w. Das wir in diesem *-ez-* das griech. -ιζ- zu erkennen haben (*boteza* = = βαπτίζειν) unterliegt kaum einem Zweifel. Es ist merkwürdig, dass XXXII auch im Altfranzösischen bei einigen Zeit|wörten der 1. Konjugation eine Erweiterung durch *-is-* oder *-iss-* eintritt; dieselbe bedarf aber einer anderen Erklärung: *pruis* und *probez* = *probo* treffen nur zufällig zusammen. — In sehr früher Zeit wird die Bildung **feminus* (rum. *famen*, *feamen*, bei Kaball. θηάμενου, alb. φέμαρ = θηλυκός) von einem adjektivisch aufgefassten *femina* hinaufreichen, in jüngere **feminea* (nordrum. *feméie*) für *fémina* (südrum. *fémena*), wozu Hasdeu sehr passend serb. женска vergleicht (auch an das deutsche « Mensch » kann dabei erinnert werden) [Add. 25]. — Ein bemerkenswerthes Ortsadverbium weist die Urkunde No. XXXI elfmal auf, nämlich *cice*, welches Hasdeu dem ital. *quici* gleich stellt; ein kleiner Unterschied besteht dennoch: dieses ist = *eccu hic* + *ecce hic*, jenes = *ecce hic* + *ecce hic* [Add. 24].

Uebereinstimmung des Rumänischen mit den andern romanischen Sprachen spricht für das Vorhandensein alter lateinischer Wörter, so z.B. eines **mateuca* von dem wenigstens das Stammwort uns durch die Schriftsteller überliefert ist, und eines **gaius* oder ähnlich, von dem sonst keine Spur geblieben ist. Wenn nun aber der romanische Name des Holzhähers nicht aus dem Germanischen hergeleitet werden kann, so ist dies auch möglicherweise für das übereinstimmende Wort, welches « munter, lustig » bedeutet nicht thunlich; man wird fast versucht an ein mit *gau-dere*, *gav-isus* zusammenhängendes Adjektiv **gavius* zu denken. Ich erinnere beiläufig an das lat. *gavia* « Möwe », welches in verschiedenen romanischen Formen fortlebt. — Was die Ableitungssilbe *-ăn* in *mesteacăn* anlangt, so erkläre ich sie, wie Hasdeu; im Stamm aber scheint mir nicht das Zeitwort *masticare* sondern das, damit verwandte Hauptwort *mastix* enthalten zu sein, mit dem schliesslich jede Baumfeuchtigkeit und also auch der Birkensaft bezeichnet werden mochte [Add. 23].

Schon in frühern Jahrhunderten hat der Handelsverkehr dem Rumänischen Wörter aus andern romanischen Sprachen zugeführt. Eines der bemerkenswerthesten darunter ist *zgarbură* = ital. *scarpola* (eine mir übrigens nicht bekannte Form). *Zg* = *sc* findet sich auch sonst: *zgaibă*, *zgură*

(auch alb. *zgebe*, *zgjurä*), ganz so wie ital. *sgurare*, *sgomentare*. Man darf auch *zb* = *sp* und *zd* = *st* erwarten; letzteres haben wir wohl in *sdroaie* = *strues*, wenn nicht etwa die Nebenform *droaie* auf einen andern Ursprung hinweist. Auffälliger ist in *zgarbură* das *rb* = *rp*. Dieses Wort hat mich an ein Wort für « Holzschuh » erinnert, welches über Friaul und Tirol in mannigfachen Formen verbreitet ist: *sgalbera*, *sgalmera*, *sgalmare*, *galmine*, *dalmine*, *dermine*, *darmole*, u.s.w. — Die unmittelbare Herkunft des rum. *cioaie*, *acioaie* vom. ital. *acciajo* gilt mir nicht für ausgemacht; wie erklärt sich *oa* = *a*? [Add. 26]. *Cióaie* würde nicht sowohl *aciarium* als = **acionia* sein. — In welche Zeit die ältesten deutschen Bestandtheile des Rumänischen gehören, ist schwer zu entscheiden. Zu dem Worte | *gaică* bemerkt Hasdeu ausdrücklich, dass nicht ein alter Germanismus im Rumänischen vorkomme. Und doch hat er einen solchen vor kurzem in einer sehr scharfsinnigen Abhandlung nachgewiessen: die Fee *Filma* bei den Banatern, die Personifikation des Fiebers, hat ihren Namen von den Gepiden erhalten (goth. *us-film-ei*, altnord. *felmr* « Entsetzen »). Die Zusammenstellung ist von Seite des Lautes und des Sinnes gewiss nicht anzufechten; aber das sie die einzige ihrer Art ist! Während des spätern Mittelalters haben sich ohne Zweifel manche deutsche Wörter im Rumänischen festgesetzt. Dahin rechne ich *boziu* = *Wasen* und *șold* oder *jold* « Schulter », welches bei den siebenbürgischen Rumänen wie bei den Slawen und Magyaren vom «Schinken» gebraucht wird (auch *șuncă* ist ja deutsch), sonst im Rumänischen aber die Bedeutung „Hüfte" hat. XXXIII

Zahlreiche Wörter aus andern indogermanischen und nicht indogermanischen Sprachen werden von Hasdeu erklärt; die aus dem Kumanischen sind von besonderem Interesse, doch verbietet mir meine Unkenntniss dieser Sprache näheres Eingehen. Oft bleibt es übrigens dahingestellt aus welcher Sprache das Rumänische zunächst geschöpft hat. Unter mancherlei Lauterscheinungen, die hiebei zu Sprache kommen, greife ich nur eine heraus: die Einschaltung des *l*, wie wir sie in *bilșug* neben *bișug*, *jilțu* neben *jățiu* wahrnehmen, womit Hasdeu *molitvélnic* neben *molitvénic* und *covlică* = slaw. *sovika*, *ziulică* für *ziu-ică* und *sorliță* von *sor* = kuman. *sar*, verbindet. Indessen haben wir zu unterscheiden. *-elnic* auch *-alnic* ist eine ganz rumänische Endung (*căpit-elnic*, *domn-elnic*, *făpt-elnic*, *ființ-elnic*, *muier-elnic*, *pădur-elnic* u.s.w.), welche durch gewisse Formen mit etymologisch berechtigtem *l*, wie *postelnic* (altslow. *postelĭnikŭ*), *strădalnic* (vgl. altslow. *stradalĭnikŭ*) hervorgerufen worden ist. Umbildung wie in *molitvelnic* z.B., noch in *pomelnic* für *pomen-nic*, *pecelnic* = slow. *pečatnik*. Ebenso verhält es sich mit *medelniță* (No. XXX) = altslow. *měděnica*, *răsalniță* neben *răsadniță*, *stelniță* = altsl. *stěnica*, *păduchelniță*, *urechelniță* u.s.w., deren Vorbilder in *cădelniță* = altslow. *kadilĭnica* und dgl. zu suchen sind. Das *l* ist slawisch, es gehört dem Part. praet. act. II. an, von welchem zahlreiche Ableitungen auf *-nikŭ*, *-nica* gebildet sind, z.B. altslow. *bajalĭnikŭ*, *bělilĭnikŭ*, *imelĭnikŭ*, *skǫdělĭnikŭ*, *doilĭnica*, *tŭkatelĭnica* etc.; neuslow. *pihalnik*, *umetalnik*, *vsekalnik*, *nosilnica*, *spovedalnica*. In den Formen *covlică* u.s.w., auch *sorlic* neben *soric*, wohnt dem *l* deminutive Kraft bei, vgl. *căl-ul-eț*, *corn-ul-eț*, *fi-ul-eț*, *furc-ul-iță*, *musc-ul-iță*, auch *porc-ul-ean* u.s.w. Ich bemerke auch *cîșliga* = *cîștiga*, *corasla* = *corastă*.

Ein Wort habe ich mir bis zuletzt aufgespart, weil es eine längere Erörterung verlangt, das Pronomen *o* nämlich. Hasdeu identifizirt zu Urk. XXVI dasselbe mit dem unbestimmten Artikel *o*, und erblickt hier einen vorrömischen Ueberrest. Aber es wäre doch höchst befremdlich, | wenn die feminina *o* hinsichtlich ihres Ursprungs nicht zu den Maskulinen *lu*, *un* gehörten. Ich XXXIV

stimme daher mit Cihac in der Trennung beider *o* und in ihrer Bedeutung aus *una* und *illam* überein, durchaus aber nicht in ihrer lautlichen Erklärung. Zunächst einige Worte über *o* = *una*, altnordrum. u. südrum. *unǎ* (aber westrum. nur *o*). Aus *unǎ* wurde *uǎ*. Wir haben zwar keinen andern ganz entsprechenden Fall; der Schwund des *n* zwischen zwei Vokalen findet sonst nur unter zwei Bedingungen statt: 1) nach *î*: *grîu*, *frîu*, 2) vor *i*: *vie*, *ai* = *vinea*, *anni*. Allein da hiedurch im Allgemeinen eine weit geringere Widerstandskraft des *n* für das Rumänische, als z.B. für das Italienische bezeugt wird, so könnte wohl auch einmal ausser der Regel, und zwar in einem so häufig vorkommenden und so rasch gesprochenen Worte, wie *unǎ*, das *n* wegfallen; für die besondere Behandlung derartiger Wörter liessen sich hinlängliche Beispiele aufstellen. *Uǎ* aber muss, wie wir gleich sehen werden, *o* ergeben. Der Stammbaum des andern *o* ist folgender:

(i)lla

**ua*

**va*	**uǎ*
westrum. (Valdarsa) *vo*, von Ascoli dem nordrum. *vo* = *vreo* « irgendeine » gleichgesetzt.	nordrum. und westrum. *o*, südrum. *u* (auch in No. XXVI, wo aber *u* und *o* überhaupt öfters vertauscht werden).

Ich werde versuchen die beiden Hauptübergänge durch hinreichende Belege zu erweisen, wobei ich bemerke, dass ich tonloses *o* und *u* zwischen Vokalen nach den Angaben Einheimischer als gleichwerthig ansehe.

1. *O* = *uǎ*:

a) im Anlaut = *va*:

oraş = magy. *város* (von Hasdeu angeführt),
Oşorhéi = *Vásárhely*.

O = *va* = **voa(le)* gehört nicht hieher, die verschiedenen Formen für *vult* sind so zu ordnen:

$va\begin{cases} vo\text{-}o \\ a \end{cases}$

Anlautendes *v* fällt ab, wie in den andern Formen desselben Zeitwortes *(eţi, or)*.

XXXV

vo = *va* (und ebenso die oben angeführte valdars. Form für *illa)* beruhen auf Assimilation wie *luom*, *luo* = *luǎm*, *luǎ*, *ploo* = *ploǎ*. Hasdeu | lässt in den beiden ersten Formen *o* aus *va* entstehen; allein dies geht nicht, da nur unbetontes *va* zu *o* wird, und da *ev*, in *u* enthalten ist, wie ja Perf. *luai*, Inf. *lua* deutlich zeigen[1]. Im Südrumänischen wird hier *ev* zu *o* (*loai*, *loare*), und so haben wir im Praesens *lom*, *loţi* für **loom*, **looţi*; das Westrumänische bietet statt des *ev* ein leicht verflüchtigtes *u*: *lŭǎm* — *lǎm*, *lŭǎţi* — *lǎţi*, *lŭa* — *la* u.s.w.

---

[1] Allerdings macht mich Hasdeu darauf aufmerksam, dass in alten Texten *luoai luoa* vorkommen; aber daraus würden doch nicht *luo*, *luom* geworden sein.

b) im Auslaut:

α) = *ua*. Bei den zahlreichen Pluralen auf *-ao* von Singularen auf *-ău* (meisst = magy. *-ó*):

halao = **haluă* (Ofener Wtb. *haleáuă*) von *halău*,

hălăştao = **hălăştauă* (Ofener Wtb. *halaştoăă*) von *hălăştău*,

macao = **macauă* von *macău*,

valao = **valauă* von *valău*.

Die Plurale solcher Nomina finde ich auch in *-ae* und *-ăe* angegeben.

β) = *ua* = *(ú)-a*:

văduo neben *văduă*, *văduvă* = *vidua*,

auo (altnordrum.), *aúa* (südrum.) = *ua* (so schon vulgärlat. für *uva*).

γ) = *ua* = *va*:

áo (in *aoiei?* altnordrum.) neben *áuă* (alt) = *uva*,

noao (südrum. *nao*) neben *noauă* = *nova*,

oao neben *oauă* = *ova*,

ploao neben *ploauă* = *pluv(i)at* (vgl. *ploaie* = *plu(v)ia)*,

greao (südrum.) = **greauă* = *greva* für *grave*.

δ) = *ua* = *va* = *ba*:

fao (südrum.) = *faba*,

zao (Ofener Wtb.) = ζάβα (spätgriech., in lat. Glossen *zaba*; s. Löwe Prodrom. S.X).

ε) = *ue* = *ve* (oder = *vă* = *ve*):

ncao(südrum. *nao*) neben *noauă* = westrum. *noue* = **nove* = { *nobis* / *novem* }

voao (südrum. *vao*) neben *voauă* = westrum. *voue* = **vove* = *vobis*,
o (tonlos) = **uă* = westrum. *uvă*, *uve* = *ubi*,

neao (südrum.), *neavo*, *nävu* (westrum.) = *neauă* (nordrum.), *neavă*, *neaua* (westrum.) = *nive*.

V oder *u* assimilirt das folgende *e* zu *ă*, doch nicht nothwendigerweise (vgl. *oae* = *ove*).

η) = *ue* = *(ó)-e*:

doao (südrum. *dao*) neben *doauă* = *doae* = **doe* = *duae*,
roao (südrum. *rao*) neben *roauă* = *roaue* = **roe* = *rore* (vgl. it. *prua* = = *prora*).

2. *Ua* = *lla*. Die Bedingungen, unter welchen *l* im Rumänischen zu *u* wird, sind von denen verschieden, unter welchen solches in andern romanischen, in deutschen und in slawischen Mundarten geschieht. Es wird nur doppeltes *l* vokalisirt (einfaches bleibt zwischen Konsonanten, und verwan- XXXVI

delt sich zwischen Vokalen zu *r*) und nur vor *a*[1] (vgl. *cale* = *calle*, *cal* = *caballo*):

măduă, *măduhă*, *măduvă* = **mădu-u-ă* = *medulla*,

pivă, *pio* = *piuă* (davon *piuar*) = **pilla* für *pila*.

Die volksthümliche Form **pilla* blickt noch in ital. *pillo* durch; vgl. ital. *pigliare* u.s.w. (wie *togliere* = *tollere*). Das *u* = *ll* drang in den Plural ein: *piue* (wie *măduc*) wofür auch (vgl. oben ε und η) *piuă*, *pio*.

stavă (davon *stăvar*) = **stauă* = rom. *stalla*, von Hasdeu angeführt. — Plural: *stăvi*.

In andern Wörtern, wie in *olla*, bleibt *l*: *oală;* es würde uns Nichts helfen, das rumänische Wort auf die Form *ola* zu beziehen, denn diese hätte *oară* ergeben müssen.

3 = 1. + 2. *O* = *lla*, ohne dass das Mittelglied *uă* nachzuweisen ist, wie bei *piuă*. Die Substantiva auf *-ella* lauten im Südrumänischen auf *-eao* aus; z.B:

ste-lla : **ste-uă* : *stea-o*

stellae : **ste-le* : *stea-le*

Zuweilen wird das *e* des *ea* (Kavalliotis schreibt *ia*) von dem vorhergehenden Konsonanten verschlungen, ähnlich wie ich oben *nao*, *dao*, *rao*, für *noao*, *doao*, *roao* verzeichnet habe. So:

sella : *șao*

sellae : *șale*

Sekundäres *-ella* wird nicht anders behandelt:

**maxella* für *maxilla* : *măseao*.

**suprincella* (vgl. churw. *survaschella;* rum. Plur. *sprincéle*, unbekannter Herkunft zu No. XVIII)[2] für *supercilium*: *sufrențeào*, *sufrănțeào*.

Wie im letzterem Beispiel *ll* für *lj* eintrat, so umgekehrt *lj* für *ll* in *scintilla*, **scintilja*, **scintelja*, nordrum. *scînteie*, *scîntée*.

Das Westrumänische scheint sich im Allgemeinen wie das gleich näher zu besprechende Nordrumänische zu verhalten. Maiorescu's Wörterbuch wenigstens bietet *stea* (doch zu Schitazza: *stella*), mit Artikel *steaua*, XXXVII Plur. *stelle;* *verigea*, Plur. *verigelle;* *vițea*, Plur. *vițelle*. Ascoli bemerkt *stăla* zu Valdarsa, doch die wichtige Form *stăvu* zu Žejane (vgl. oben *năvu*).

---

[1] Im Westrumänischen schwindet *l* häufig zwischen *a*, *u* und Konsonanten, z.B. *ab* = *albus*, *cad* = *caldus*, *pamă* = *palma*, *ascuta* = *auscultare*. *cuca* für *culca* = *collocare*, *pupă* = *pulpa*. Als Vorstufe ist wohl *u* anzunehmen (also **aub*, **caud* u.s.w.) Merkwürdig ist hier *căsteu* oder *castău* = *castellum*, womit insbesondere das Schloss *Castua* bei Fiume bezeichnet wird.. Auslautendes *l* — *ll* schwindet nach *u* in *sătú* = *sătul* (Fem. *sătulă*); ähnlich in der nordrumänischen Volksprache das *l* des Artikels, z.B. in *omu* = *omul*.

[2] Daraus dann mit Volksetymologie, welche Cihac als die eigentliche aufstellte: nordrum. *sprinceană*, *sprinceahă*, westrum. *suprageană*, *deasuprageană*.

Das Nordrumänische unterscheidet sich vom Südrumänischen zunächst darin, dass es nach *ea* von *-lla* gar keine Spur übrig geblieben ist:

stea	Plur. *stele*
şea	*şele*
măsea	*măsele*
mantea	*mantele*

Neben *mantea* auch *manta* und (dem Ofener Wörterbuch zufolge) *mantao*. Ebenso auch im Pronomen der 3. Person (**ella* für *illa)*:

ea, *ia* Plur. *ele*

Hier aber stimmt das Südrumänische überein:

ia — *ele*

Es frägt sich, ob *o* oder die ältere Stufe *uă* abgefallen ist, und dieselbe Frage gilt für:

grea = **greauă* (südrum. *greao*) = **greva* = *grave*,

nea neben *neauă* (südrum. *neao*) = *nive*.

Abfall des *o* ist ja möglich; vgl. *manta* = *mantao* und unten *za* = *zao*, *zi* = *zio*. Jedoch neige ich mich zur Annahme, das *uă* geschwunden ist, ohne vorher durch *o* durchzugehen; wahrscheinlich ist mir dies für gewisse (nord- und südrum.) Verbalformen:

ia (lja) = **leauă* = *levat*,
bea = **beauă* = **beue* (*uă* = *uĕ*, s. oben) = *bibit*,
la = **lauă* = *lavat*.

Es wird sich zunächst das *u* verflüchtigt haben, welches überhaupt so schwach klingt, dass man statt *nóuă*, *óuă*, *róuă*, *şeuar* u.s.w. auch *nóuă*, *óă*, *róă*, *şear* u.s.w. schreibt. *Ă* nach *a* konnte sich nicht halten; vgl. nordrum.:

rea = **reaă* = *rea*

mea = **meaă* = *mea*

ta = **toaă* = *tua*

sa = **soaă* = *sua*

Die drei letzten Formen lauten im Südrumänischen ebenso; doch statt *reá* gilt hier *rao* (für **reao*) = **reauă*, indem *u* aus dem Maskulinum *reu* stammt (vgl. z.B. prov. *Yuzieua*, *mieua*), oder euphonisch eingeschoben worden ist, gerade um das auslautende *ă* vor dem Abfall zu schützen. Diese zweite Deutung scheint die einzige anwendbare zu sein für:

cúrao (südrum.) = **cureauă* } = *cureaă* = *corrigia*.
curea (nordrum.) }

cucuveao (südrum.) = *cucuveauă* = *cucuveaă* = } it. *coccoveggia*, neap. *coccovaja*, neugr. κουκουβάγια u.s.w.
cucuvăie (nordrum.) = }

In einem Falle[1] bleibt das *uă* = *lla* im Nordrumänischen, nämlich bei XXXVIII Antritt des bestimmten Artikels, so *steaua* (die gewöhnliche Schreibung ist *steaoa*) = *steau(ă)* + *a*. Die gleichlautende südrum. Form wird geradeso zu

[1] Bemerkenswerth ist, dass eine und die andere Ableitung *u* neben *l* = *ll* aufweist; so: *şeuar* neben *şelar*, *înşeaua* neben *înşela*.

fassen sein; wenn sie auch wegen der unartikulirten Form *steao* und des Dativs *steo-lji* heutzutage als *steao-a* gefühlt wird, so ist doch zu bedenken, dass, als die unartikulirte Form noch *steauă*, nicht *steao*, die artikulirte schon *steaua* lautete.

Der Analogie der Nomina auf *eá (eáo)*, mit Artikel *-eáua*, Plur. *-ele (-eale)*, sind viele andere gefolgt, wobei jedoch nicht zu entscheiden ist auf welcher Stufe die Analogie in Wirkung trat. Es ist zunächst durchaus begreiflich, dass im Nordrumänischen das *-ea* des unartikulirten Nominativs Sing., welches nicht aus *-ella* entstanden war, gleiche Behandlung erfuhr, wie das *ea*, welches aus *-ella* entstanden war, also:

curea	*cureau-a*	*curele*
rea		*rele*
mea		*mele*
grea		*grele*[1]

Indessen, da *grea* auf **greauă* zurückgeht, so konnte schon letzteres in der Pluralbildung sich nach **steauă: stele* gerichtet haben. Hieher gehören auch viele Wörter griechischer und türkischer Herkunft, z.B.:

lichiea	*lichieau-a*	*lichiele*,
văpsea	*văpseau-a*	*văpsele*,
bogcea	*bogceau-a*	*bogcele*
imamea	*imameau-a*	*imamele*

Im Südrumänischen stimmen vollständig zu *stea : steale*, *şao : şale* u.s.w.:

greao : greale
nao : nale
rao : rale
curao : curale

allein, wird:

mea : mele

durch das einzige *ea : ele* hervorgerufen worden sein? Werden wir nicht vielmehr **meauă* (welches dem **reauă* durchaus entsprechen würde): *mele* ansetzen müssen?

Wenn die Wörter auf betontes *a*, mit dem Artikel *aua* und im Plural *ale* haben, wie besonders alle jene türkischer Herkunft, z.B. (nordrum.):

aba	*abau-a*	*abale*,
bina	*binau-a*	*binale*,
masala	*masalau-a*	*masalale*,

XXXIX so mag das Vorbild der Wörter auf *-ea* genügt haben. In einzelnen Fällen lässt sich aber auch von **auă: ale* = **eauă: ele* ausgehen. *Za (zau-a, zale)* ist nicht, wie Rösler will, das türkische *zeh*, sondern, wie wir schon gesehen haben, das spätgriech. ζάβα; aus dem Plural *zale* hat sich dann ein neuer Singular *zală* entwickelt. Von einem nicht gebräuchlichem *ba* = lat. *bava*, lautet der Plural *bale*, wozu als Singular wiederum *bală* gilt, wenigstens im Südrumänischen; auch finde ich einen männlichen Singular *bale* (pl. *bali*) angegeben. Das Wort könnte übrigens aus dem Slawischen stammen. *Ta*, *sa* scheinen mir aus **toauă*, **soauă* (vgl. oben *meauă*) = **tova*, **sova*, verkürzt

[1] Im Westrumänischen von Schitazza wirkt die Analogie sogar weiter auf das Maskulinum: *grelu*, Plur. *greli*.

und ihre Plurale *tale*, *sale* auf diese ältern Formen zurückzugehen. Mussafia stellt **tea (teale)*, **sea (seale)* = **te-a*, **se-a* (nach *mea* gebildet) auf. Aber wie erklärt sich die verschiedene Behandlung des gleichen Vokals in der 2. u. 3. und in der 1. Person? Der Diphtong *ea* wird nach Mussafia (Vocal. § 12) besonders nach Labialen, auch nach Sibilanten, zu *a* vereinfacht: sollte *m* stärker gewirkt haben, als *t* (s. Lambrior a.a. O. S. 87, a) und *s*? Nach dem Lambrior'schen Gesetze müsste übrigens das Femininum zu *mieu*, **mia* (wie *miez* = *miază*) lauten; in den Denkmälern des 16. Jahrhunderts nehme ich aber мѣ, nicht мїѧ oder міа wahr. Auch *tău*, *său* dürften nich = *teus*, *seus*, sondern **tous*, **sous* sein (vgl. südrum. *nău* Kav. = *nou* Boj.). Man beachte noch die enklitischen Formen: *mio*, *to*, *so* (*miu*, *tu*, *su*). Einen gewissen Einfluss mag das 1. Possessivpronomen auf die beiden andern immerhin ausgeübt haben, nur ist derselbe nicht durchgedrungen; so südrum. *teu* wie *meu* neben *su*, altnordrum. *mume-sïi* (*-suae*). Im Westrumänischen allerdings: *mev*, *mê* — *tev*, *tê* — *sê*, Fem. *mä* — *tä* — *sä* (nach Ascoli; Maiorescu gibt die Formen, wie im Nordrumänischen).

Eine wunderbare Wortform bleibt noch übrig. Das altromanische *dia* = *dies*, welches im Rumänischen *zie* geworden wäre, erweiterten die Rumänen in **diva*; dies ergab *zîuă* (volksthümlich), *zio* (Ofener Wtb.), *zi* (mit Artikel: *zîua*) oder, indem der Akzent verlegt wurde, *ziúă*, südrum. *zuă* (volksthümlich auch im Nordrum.; s. überdies Urk. II). Der Plural lautet in beiden Mundarten *zile*. Westrum. (Valdarsa) *zi*, *zie*, Plur. *zie*, *zile*.

În *steaua* u.s.w. haben Manche, so Diez, *ua* als Artikel gefasst. Allerdings ist *ua* die älteste Form des weiblichen Artikels im Rumänischen, aber sie liegt nicht mehr vor; aus den gemachten Auseinandersetzungen wird klar geworden sein, dass man *steau-a* abzutheilen hat. Wie lässt es sich nun erklären, dass während sonst überall im Romanischen der Artikel *ila* und das Konjunktive Pronomen *illa* in gleicher Weise, sie im Rumänischen in verschiedener Weise abgeändert worden sind, jenes zu *a*, dieses zu *o*? Die Ursache liegt sicher in der nothwendig enklitischen Stellung jenes, und in der vorzugsweise pro|klitischen dieses. Auch in letzterer hätte ja allenfalls *a* aus [XL] *ua* werden können (vgl. *a* für *va* = **volit*); in **cetàteua*, **mùmăua* u.s.w. war jedoch der Ausfall des zwischen zwei unbetonten Vokalen stehenden *u* beinahe geboten, und wurde noch durch das Vorhandensein eines Artikels *a* in der alten Landessprache gefördert. *A* aus *la* wie im Portugiesischem ist hier nicht möglich; *l* fällt im Anlaut nur vor *e* und *i* ab, nachdem es mouillirt worden ist (*ei* = *jei* = *ljei* = *lei*; *i* = *ji* = *lji* = *li*). Wenn statt *domnul* auch *domnu* gesprochen wird, so schwindet *l* im Auslaut; in *coconui* (No. XXX), *logofutui* (No. XXXII) aber, insofern wir es nicht mit blossen Schreibfehlern zu thun haben, mag sich die Wirkung von Pronominalformen wie auch Hasdeu annimmt, kundgeben. Noch ein anderes Bedenken sei wo möglich beschwichtigt. Ich habe zwischen *ua* und den Pronomen *o* die Mittelstufe *uă* eingeschoben, weil ich bemerkte, dass *o* auch als Nebenform von einem solchen *uă* erscheint, welches nicht auf *ua* zurückgeht. Die Möglichkeit, dass *ua* sich unmittelbar zu *o* entwickelt habe, wollte ich damit nicht ausschliessen, ich wollte mich nur nicht in eine Frage vertiefen, die nicht entschieden werden kann solange es uns bezüglich der Trübung des *a* zu *ă* an chronologischen Anhaltspunkten fehlt. Entweder wurde *a* in *ua* = *illa* als in einem Einsilber überhaupt nicht getrübt, wie ja auch im Französischen *la* geblieben, nur im Pikardischen zu *le* geworden ist, oder es geschah dies im Pronomen *ua* erst dann, als der Artikel *ua* schon zu *a* herabgesunken war. *A* aber in *cetatea*, *mum(ă)a* u.s.w. widerstand leicht der Trübung. Hätten

wir übrigens diese Artikelform *a* nicht, so wäre es glaublich, dass der Uebergang oder wenigstens die Hinneigung von *ll* zu *u* auf Rechnung des folgenden nicht *a*, sondern *ă* zu setzen sei [Add. 29].

Die zahlreichen Bemerkungen welche ich an den sprachwissenschaftlichen Theil dieses Buches geknüpft habe, sollen keineswegs dazu dienen, seine Bedeutung herabzusetzen, sondern im Gegentheil, sie hervorzuheben. Wird einer wissenschaftlichen Arbeit, welche neue Bahnen einschlägt, das schmeichelhafteste Lob, aber ohne jede kritische Beigabe, zu Theil, so kann dasselbe sogar bei dem Verfasser keine Befriedigung erregen; es bedeutet entweder, dass er nicht verstanden hat, Fruchtsamen auszustreuen, oder dass der Andere nicht den Boden besitzt solche aufzunehmen und zu entwickeln. Der Werth einer Leistung lässt sich nicht bloss an dem ermessen, was ihr nachfolgt; und in dieser Hinsicht ist das rasche Veralten gerade mancher epochemachenden Werke recht lehrreich. Mit dem vorliegendem Buche hat die rumänische Sprachwissenschaft einen sehr bedeutenden Fortschritt gemacht, aber die Fülle von Anregungen die es bietet muss sich auf verschiedenartige Weise äussern, durch Bestätigen und durch Bezweifeln, durch Weiterbauen und durch Einschränken. Es wird Niemanden Wunder nehmen, XLI dass ich mit Hasdeu's all|gemeiner Richtung durchaus einverstanden, in Bezug auf manches Einzelne abweichende Meinungen geäussert habe. Ein schliessliches Uebereinkommen wird um soweniger ausbleiben, als ein grosser Theil meiner Fragezeichen darauf beruht, dass mir eine Menge von Stoff nicht zur Verfügung stand, welcher leicht den Ausschlag geben mag. Ich empfehle noch einmal, wie ich es schon im Anfang gethan habe, auf das Nachdrücklichste die Arbeit Hasdeu's den Romanisten zur Beachtung, und falls sie so glücklich sein sollte, die Feder eines deutschen Kritikers in Bewegung zu setzen, so möge dieser nicht vergessen, dass die deutsche Vorrede den Zweck hat in das rumänische Buch einzuführen, nicht um dasselbe herumzuführen.

Ich wollte und konnte nur die eine, die wichtigste Seite aus Hasdeu's Buch eingehend würdigen; doch muss ich darauf hinweisen, dass es noch in doppelter Hinsicht ein grosses Interesse darbietet, in paläographischer und in geschichtlicher. Ueber slawisch-rumänische Paläographie steht eine eigene Abhandlung Hasdeu's in Aussicht, welche das hier Gebotene zusammenfassen und ergänzen wird. Mehr als die politische Geschichte kommt die Kulturgeschichte, besonders die Rechtsgeschichte, in Betracht. Uns Abendländer muthen die alten Urkunden der Rumänen nach Form und Inhalt mit ihren 318 Vätern von Nikaea und ihren Zigeunertheilungen etwas wundersam an; wer sich davon einen deutlichen Begriff machen will und doch nicht gern rumänisch oder kirchenslawisch liest, der nehme die Urkundensammlung des Klosters Solka zur Hand, welche Wickenhauser im vorigen Jahre herausgegeben hat. Aus unsern Texten sei von merkwürdigen Thatsachen die eine, keineswegs vereinzelt dastehende angeführt, dass um's Jahr 1600 Negré, Nedé's Bruder, in die Gefangenschaft der Tartaren gerieth und übel zugerichtet daraus entkam; von merkwürdigen Gebräuchen der, dass mitverkaufte Frohnbauern an dem Kauftrunk, dem *aldămaș*, Theil nahmen. Bedeutsamer aber noch dünkt mich der Name, den solche Frohnbauern führen, *romăni*, und ich hätte die Anmerkung Hasdeu's, die er darüber zu No. XXI gibt, etwas ausführlicher gewünscht. Noch erwähne ich das *ćobote* in No. VIII, das „Stiefelgeld" (eig. „Stiefel", wie in andern romanischen Sprachen „Handschuh" für „Trinkgeld" gilt), welches im abendländischen Mittellatein *cal-*

ciarium u. ähnl. heisst, und das *codru* von No. XXVIII im Sinne von „abgegränztem Gebiet“. Nur glaube ich nicht, dass *codru* „Stück“ aus *codru* „Wald“ abgeleitet ist; *codru de pîine*, *codru de caş* entspricht genau lateinischem *quadra panis* (Seneca), *quadra casei* (Martial), das Wort ist in gräzisirter Gestalt (über *co* = *qua* s. Vok. II. 510) dann in's Rumänische gelangt. Hasdeu selbst hat diese Ansicht (Ist. crit. II, 65) ausgesprochen. Wäre nicht das alb. *kodre*, Hügel (auch im Westrum. ist *codru* = Hügel), so liesse sich recht wohl die Bedeutungsreihe, „Quartier“, „abgegränzter Wald“, schlechtweg „Wald“ aufstellen [Add. 30]. Auch das germanische *Mark* dürfte eine ähnliche durchlaufen haben, statt von dem Begriff „Wald“, wie Grimm will, ausgegangen zu sein. Für die Erforschung der rumänischen Rechtsalterthümer hat Hasdeu einen glücklichen einleitenden Schritt gethan: vom Ministerium mit der Abfassung eines juristischen und eines linguistisch-mythologischen Fragebuches betraut, hat er ersteres, indem er sich die bekannten Arbeiten von Bogisich und von Efimenko-Matvieev zum Muster nahm, schon erledigt. Wenn auch ein flüchtiges Durchblättern dieses Programmes uns Linguisten werthvolle Winke verheisst, so liegt uns doch das zweite weit mehr am Herzen, und seinen Ergebnissen sehen wir mit grösster Spannung entgegen. Und da wir nun einmal im Wünschen und im Hoffen drinnen sind, so sei es nicht verschwiegen, dass die Durchsicht der Urkunden das Verlangen nach einem Orts- und nach einem Personennamenbuche sich regen gemacht hat, wo zunächst erklärt werde, was sich zwangslos erklären lässt. XLII

Wenn nun aber nirgendwo die Sprachgeschichte mit der Kultur- und mit der politischen Geschichte inniger verknüpft ist als auf rumänischem Boden, so trifft es sich glücklich, dass die Studien eines und desselben Mannes sich in diesen drei Richtungen bewegen. Ich kann nicht läugnen, dass mir früher die ungemeine Vielseitigkeit und Fruchtbarkeit Hasdeu's Bedenken eingeflösst haben, ja dass mir sogar seine Gelehrsamkeit, welche einen so ausgedehnten und so verschiedensprachigen Bücherschatz beherrscht, eine gewisse Gefahr zu bergen schien; allein ich sehe nun, dass er sich mehr und mehr in den Wirkungskreis hineinfindet, für den er geschaffen ist, und dass Manches, was man ihm als Fehler anrechnen könnte, im Grunde nur in einer etwas starken Reaktion gegen herrschende Strömungen besteht. Wie sehr auch Rumänien den westlichen Einflüssen die Thore angelweit geöffnet haben mag, so haben doch die wissenschaftlichen Methoden des Abendlandes einige Mühe gehabt, sich dort einzubürgern. Hasdeu hat nach Kräften dazu beigetragen; indem er mitunter den Ersten die allgemeine Latinomanie bekämpfte, hat er sich mit dem Stande besonders der sprachwissenschaftlichen Forschung vollständig vertraut gemacht, und die Werke, in welchen er diese Vertrautheit bekundet, tragen nicht den Charakter der Reproduktion an sich, sondern enthalten eigene Untersuchungen von einem Fleisse und einer Gründlichkeit, wie sie unter seinen Landsleuten noch neu waren. Hier regt sich jene Originalität, welche T. Maiorescu in dem wissenschaftlichen Leben der Rumänen gänzlich vermisst; möge sie sich noch weiter kräftigen und klären und ringsum belebend wirken.

Darf ich diese Gelegenheit benutzen, um gegen die düstern Betrachtungen, welche Maiorescu, gewiss nicht unberechtigtermassen, über die ganze heutige Kultur der Rumänen anstellt, einige tröstlichen auszuspielen, und so meiner trockenen Vorrede einen Schluss zu gewinnen, aus | welchem man erkenne, dass sich bei meinen rumänischen Studien nicht nur der Kopf, sondern auch das Herz betheiligt! Es ist nicht so schwer mit jenem Treibhauswesen, welches Maiorescu rügt, ein Ende zu machen. Man wird ein- XLIII

sehen, dass künstliche Wärme und Bewässerung nicht alles und nicht das Beste durchsetzen, dass die Knospen des Lenzes den Herbst erwarten müssen um zu Früchten zu werden; und dass auch die schönsten ausländischen Pflanzen denjenigen den Platz nicht streitig machen dürfen, welche der eigene Boden trägt. Die nationale Kraft wurzelt immer im wirklichen Volksthum; auch der Riese Antaeus verlor seine ganze Leibesstärke, sobald sein Fuss die mütterliche Erde nicht mehr berührte. Fangen nun die rumänischen Gelehrten an, diesem Volksthum ihre liebevolle Aufmerksamkeit zu widmen, so haben die Schriftsteller ein Gleiches zu thun. Luther besuchte die Handwerker, um ihnen gewisse Ausdrücke abzulauschen; Malherbe meinte, man müsste das wahre Französisch von den Lastträgern erlernen, und noch heutzutage sind die toskanischen Bauern für Leute von litterarischem Ruf in Sprachsachen Autoritäten. Warum sollen unter den Rumänen die Belesenen nicht bei denjenigen in die Schule gehen, welche gar nicht lesen können? Die Dichter besonders müssen nicht bloss die Sprache, sondern auch die Seele des Volkes studiren, des niedern, verachteten, unwissenden Volkes. Das Schönste, was die rumänische Dichtung hervorgebracht hat, gehört — wenigstens ausländischem Urtheil zufolge — dem Volke an; das Andre stuft sich in seinem Werthe so ziemlich nach dem Masse volksthümlichen Geistes ab, von dem es durchdrungen ist. Es ist wahr, das Rumänische erscheint unter seinen romanischen Schwestern etwas zurückgesetzt, fast wie eine Art Aschenbrödel, aber das rührt nur davon her, weil es die Salondame spielen will, statt sich mit seinem malerisch geschlungenen Kopftuche und seiner golddurchwirkten, befranzten Schürze zu zeigen. Ich bin weit entfernt von dem Ansinnen, die Rumänen möchten aufhören vom Auslande zu lernen und zu entlehnen; im Gegentheil, es ist in mancher Hinsicht dessen noch nicht genug geschehen. Aber das Fremde, was hereindringt, darf sich nicht zu luftigen phantastischen Gebilden zusammenweben; es muss auf einen festen Kern stossen, in dessen Saft und Blut es übergeht, wofern es sich überhaupt nahrhaft erweist. Bildet sich ein solcher Kern, sammelt sich in ihm die überschäumende und abirrende Jugendkraft — und das wird sein — dann ist die zunehmende Blüthe der rumänischen Kultur gesichert: die frischen Lorbeern gewonnen in heldenmüthiger Tapferkeit gegen Feind und Freund, werden mehr und mehr von sanften Oelzweigen durchschlungen werden, und aus den Ruinen der Balkanhalbinsel, den Zeugnissen barbarischer Kämpfe, werden im Norden und im Süden zwei Säulen emporragen, bestimmt einen neuen stolzen Friedensbau zu tragen, und die Erinnerung an die beiden grossen XLIV Völker des Alter|thums, welche in der Sprache fortdauert, zu noch lebendigerem Glanze aufzufrischen.

Graz, Ostern, 1878.

Zu S. XV. Das Vorhandensein eines vokalischen *r* scheint mit im Westrumänischen festzustehen; vgl. *'rd — rîd*, *'rs — rîs*, *'rpă — rîpă* zu Schitazza. — In Bezug auf *părinătele* u.s.w. verdient die Ansicht Dr. Jarnik's in Wien beachtet zu werden, dass das *ă* die Lautbarkeit des vor Konsonanten ja oft verdunkelten *n* (s. S. XIII) hervorheben sollte.

Nota bene. — Die Erwiderungen Hasdeu's auf einige von obigen Bemerkungen finden sich unten in Addenda et corrigenda.

DESPRE

«Textele și glosele vechi românești»

ALE LUI B. P. HASDEU

DE

HUGO SCHUCHARDT

III Limba română, distanțată de celelalte limbi romanice în spațiu, se află aproape tot atît de departe și în privința studiului. S-a bucurat, ce-i drept, de unele contribuții valoroase în cercetarea ei, venite din țări străine; dar, pe lîngă faptul că acestea provin dintr-un cerc mult mai larg decît cel al romaniștilor, chiar și printre aceștia din urmă nu întîlnim, în general sau cel puțin frecvent, nici măcar înțelegerea curentă a unor texte românești. Aș explica această neglijare a românei prin două stări de fapt, de la care am fi putut să ne așteptăm la un efect contrar. Prima, cea mai evidentă, am amintit-o chiar din primele cuvinte. Într-o poziție mult îndepărtată, complet separată de forța principală și ca atare slab fortificată, limba latină populară a rezistat aici timp de multe secole cu mult curaj și cu succes. Cu cît rezultatul unei astfel de evoluții izolate li se pare mai straniu și mai dificil cunoscătorilor celorlalte idiomuri romanice, cu atît mai mult merită atenția și străduințele lor. Pe lîngă aceasta, în zilele noastre, filologia romanică este străbătută de o cale principală — am putea spune — pe care se înghesuie cei mai mulți, iar din acest punct de vedere, problemele cele mai interesante în legătură cu limba română, atît cele generale, la a căror rezolvare contribuie și ea, cît și cele speciale, a căror rezolvare o așteaptă ea însăși, se referă, după părerea mea, la un domeniu limitrof, a cărui cultivare este lăsată mai degrabă în seama istoricului, etnografului, geografului. Dacă a constituit însă un real progres faptul că literatura a fost privită în cadrul vieții, în totalitatea ei, atunci unul tot atît de însemnat va fi, dacă se va proceda la fel și cu limba; căci numai astfel ni se deschide posibilitatea nu numai să cunoaștem dezvoltarea acesteia în timp și în spațiu, ci să o și explicăm. Printre toate influențele IV externe | care acționează asupra limbii, trebuie să fie examinate în primul rînd cele indirecte, care declanșează și reglementează influența unei limbi asupra alteia, cu alte cuvinte trebuie căutate în istoria circulației — în sensul cel mai larg al cuvîntului — cauzele delimitărilor și diferențierilor dialectale. În ceea ce privește idiomurile romanice, este vorba în primul rînd de relațiile dintre autohtoni și cuceritorii romani, deci de procesul de romanizare care s-a desfășurat atît de variat și pe baze atît de diferite, apoi de relațiile dintre romanici între ei din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi, așa cum se bazează ele pe natura orografică și hidrografică a solului, pe delimitările statale și bisericești, pe necesitățile fizice și psihice. Încă de mult, chiar începînd cu J. Valdes în prima jumătate a secolului al XVI-lea, s-a recunoscut importanța unuia sau altuia din factorii amintiți pentru istoria limbilor romanice, dar și astăzi încă nu s-a ajuns mult mai departe. Spre a cita ce-mi vine tocmai acum în minte, aș aminti de Ch. Nisard, care în tratatul său despre patois-ul parizian (1872) prezintă mai întîi o vedere de ansamblu asupra circulației comerciale în Franța medievală, asupra căilor și influenței sale asupra limbii, iar Ch. de Tourtoulon și O. Bringuier ne promit, în primul lor raport despre limita geografică dintre *langue d'oc* și *langue d'oil* (1876), că vor cerceta cu grijă relațiile care există între țară, oameni și limbă. În anul trecut, J. Jung

și H. I. Bidermann au prezentat în scrierile lor, *Römer und Romanen in den Donauländern* (Romani și romanici în țările dunărene) și *Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich* (Romanicii și răspîndirea lor în Austria), un material istoric și etnografic foarte bogat, ce poate fi cercetat și valorificat de către filologii romaniști. Cea mai mare parte dintre aceștia acordă însă, după cum am spus, doar o atenție superficială studiilor care merg în această direcție, și poate că de vină este și ideea atît de răspîndită despre zonele marginale, după cum modul just de a înțelege lucrurile este de multe ori tulburat de comparații imaginare. Dacă ne închipuim disciplinele științifice nu ca niște cîmpuri pe o suprafață plană, ci ca ramuri ale unui copac, atunci putem recunoaște în ceea ce ni s-a părut la început mai puțin important un fapt de maximă însemnătate, anume vom căuta punctul central al unei astfel de discipline tocmai acolo unde se conectează cu alta sau rezultă din aceasta. Partea etnografică a filologiei romanice va fi desigur din ce în ce mai mult apreciată de către romaniști; în aceeași măsură va trebui însă și limba română să iasă în prim plan.

Faptul că aspectul etnografic nu trebuie să aibă niciodată o coloratură politică, este în fond un lucru de la sine înțeles și totuși trebuie menționat aici în mod explicit,| deoarece cercetările cu privire la istoria limbii și națiunii V române nu au evitat totdeauna această greșeală. A considera însă din această cauză obiectul nostru dezagreabil — am avut prilejul să aud astfel de afirmație — mi se pare complet nejustificat; dintr-un motiv similar am putea să ocolim acele probleme majore care au frămîntat în zilele noastre știința despre natura vie pînă în profunzime. Dacă pe cîmpul de bătaie apar arme nepotrivite, adică arme confecționate dintr-un material care nu corespunde celui din care sînt făcute uneltele cercetării științifice, ele sînt lipsite de putere și față de rezultatele cercetării; ele se sfarmă tot atît de repede și ușor, cum se sfarmă în vechile legende populare paloșele ale căror vîrfuri sînt îndreptate asupra ființelor dintr-o altă lume. Este adevărat că, la rîndul lor, unele constatări științifice provoacă în domeniul practicii consecințe importante și, în parte, chiar neplăcute; dar dezlegarea problemei privind locul de baștină al românilor în evul mediu timpuriu nu face parte, după părerea mea, oricare ar fi, din preocupările noastre prezente. În ce măsură umbrele unui trecut atît de îndepărtat pot avea o influență asupra prezentului? Ale unui trecut, în care nu domnea decît un du-te-vino dezolant de forță brută, care nu era stăpînit de năzuința către o moralitate generală dătătoare de pace, trăsătură care trebuie considerată drept cea mai frumoasă marcă a timpului nostru*. Românii au fost excluși timp de secole — nu din vina lor, ci prin defavoarea soartei — de la activitatea spirituală a popoarelor occidentale; după ce au reușit însă să participe și ei, și-au mobilizat toate forțele pentru a recupera ce-au pierdut, cîștigîndu-și prin aceasta caldele noastre simpatii. Și dacă ei procedează, acolo unde se cere muncă liniștită, perseverentă, prea iute și cu foc, nu trebuie să-i tragem la răspundere cu prea multă severitate; ei se află — m-aș exprima cu un termen nicidecum blamant din istoria literaturii germane — încă în centrul perioadei lor de « Sturm und Drang » (avînt și năzuință) și se pot lăuda de asemenea cu forța lor proaspătă, înfloritoare: de ce ar avea să se teamă, ce ar avea de sperat din partea dezvăluirilor privitoare la trecutul lor?

Este foarte important să nu se aprecieze greșit relația dintre știință și patriotism, relație care, în pofida caracterului internațional al celei dintîi,

---

* Autorul se referă aici la migrațiile diverselor popoare, care au trecut peste teritoriul țării noastre, si nu la populația locală românească, nevoită a-și apăra pămîntul strămoșesc și viața independentă (*n. ed.*).

va fi o relaţie de prietenie şi, în parte, chiar de intimitate, atîta timp cît cel de al doilea nu va încerca să-şi depăşească competenţele. Dragostea faţă de problemele patriei nu trebuie să prescrie cercetării ştiinţifice ale acestor pro-
VI bleme căi sau direcţii de progresare şi nici reguli de comportare; | dar poate să-i dăruiască avînt, forţă, perseverenţă, influenţînd-o astfel în modul cel mai fericit. În acest sens, nu există ştiinţă mai patriotică decît cea care se referă la limba propriului popor şi, cum în alte părţi această ştiinţă a apărut şi s-a dezvoltat sub influenţa sentimentului naţional născînd şi crescînd, tot aşa a fost şi la români. Numai că aici, la început, patriotismul a păşit în faţă cu steagurile fîlfîind şi muzică militară, iar ştiinţa, urmîndu-l, s-a trezit pe căi lăturalnice ciudate. Într-un dialog tipărit acum 50 de ani ca prefaţă a *Lexiconului* de la Buda, un unchi lipsit de raţiune învaţă pe un nepot înzestrat cu multă minte — cel puţin aceasta este părerea noastră — că vechea latină populară s-ar fi păstrat în limba română destul de curată [1], în timp ce în limbile italiană, spaniolă şi franceză ar fi mult schimbată prin amestec cu idiomuri barbare. Această concepţie a găsit aderenţi; dar pentru că nu părea a găsi destul sprijin prin etimologiile îndrăzneţe care se stabileau, s-au făcut încercări de a veni în ajutorul hazardului, latinizîndu-se scrierea cuvintelor pe cît a fost posibil şi introducîndu-se cît mai multe cuvinte latine noi în limbă. S-ar fi putut cita în această privinţă precedentul creat de francezi, care făcuseră şi ei, la rîndul lor, şi una şi cealaltă. Scrieri ca *doigt* şi *clair* pentru formele mai vechi *doit* şi *cler* sînt la acelaşi nivel ca *intelectione* şi *léua* pentru *înţelepciune* şi *iea*. Dacă ne gîndim însă cînd, cum şi de către cine au fost făcute aceste modificări ale scrierii franceze, trebuie să admitem că nu merită să fie imitate. Cuvinte savante au pătruns de asemenea în mare număr în limba franceză, cele mai multe însă odată cu acel curent puternic care a cuprins şi a împrospătat întreaga viaţă spirituală, deci în circumstanţe care nu permit imitaţie şi de care diferă total cele în care s-a desfăşurat purificarea (şi nu îmbogăţirea!) limbii române. În ceea ce priveşte teoria ciudată, potrivit căreia din studiul celorlalte limbi romanice nu rezultă decît foarte puţin pentru studiul limbii române, din fericire, ea a fost de mult abandonată. Lingvistica romanică, precum şi lingvistica comparată, în general, au pătruns şi în domeniul românesc, iar promovarea lor este dorită desigur şi aici de către toţi nespecialiştii raţionali; căci cel care ar urmări în mod exclusiv numai interesele naţionale, ar trebui să înţeleagă totuşi că vechea şcoală, în ciuda celor mai bune intenţii, a slăbit legătura dintre răsăritul şi apusul romanic, cea nouă
VII însă o | întăreşte. Nu atît de complet ca teoria au fost abandonate consecinţele practice ce au decurs din ea. Dar etimologismului i-a fost luat ascuţişul tocmai de către promotoarea lui de pînă acum, Societatea Academică de la Bucureşti, printr-o hotărîre luată anul trecut; ea a stabilit ca linie directoare pentru scriere numai etimologia română, nu cea latină, şi revocă desfiinţarea semnelor diacritice. S-a oprit, de asemenea, campania de înlăturare a cuvintelor slave. În orice caz, acele năzuinţe care tindeau să modeleze limba într-un anumit sens au împiedicat observarea temeinică şi prezentarea obiectivă a faptelor de limbă în totalitatea lor; lipsa unor gramatici şi dicţionare satisfăcătoare — nu spun nici cel puţin cuprinzătoare — o resimţim mai ales noi, romaniştii din alte ţări. De *Lexiconul* de la Buda, în ciuda lipsurilor şi defi-

[1] Nepotul zice, ce-i drept, că în limba română s-ar afla unele cuvinte, care nu se întîlnesc nici în latină, nici în spaniolă, nici în italiană şi nici în franceză şi pe care strămoşii romanilor le-ar fi împrumutat de la vechii locuitori ai Daciei; unchiul însă consideră aceste gînduri ca fiind presupuneri prosteşti, ce nu fac „o ceapă degerată". În prezent se fac eforturi încununate de succes pentru a se demonstra că unchiul nu avea dreptate.

cienţelor sale, nu ne putem lipsi nici pînă astăzi şi, în general, sîntem nevoiţi de prea multe ori să ne referim la începuturile încurcate ale filologiei române, care pentru noi ar trebui să aibă doar o valoare istorică. Românii au obligaţia faţă de noi, cei din străinătate, să umple golurile amintite, precum noi, la rîndul nostru, avem datoria faţă de ei să luăm mai mult în consideraţie scrierile ce apar în limba română, decît ne-am obişnuit pînă acum. Scopul acestei prefeţe germane la o carte românească este tocmai încurajarea unei astfel de apropieri. Mulţi alţii ar fi fost mai competenţi decît mine să facă acest lucru; dar cine nu acceptă cu plăcere, cînd ocazia ia locul meritelor? Domnul Hasdeu m-a rugat să scriu o scurtă introducere la cartea lui de faţă şi nu am vrut să-l refuz, cu atît mai mult, cu cît am simţit şi am manifestat de mai multe ori interes pentru studiile d-sale privind limba română, desfăşurate pe o bază foarte largă. Dacă voi reuşi să-i fac d-lui Hasdeu un serviciu, stimulînd pe colegii mei specialişti la o apreciere mai temeinică a activităţii sale ştiinţifice, la rîndul său, d-sa îmi va face un serviciu nu mai puţin important, readucîndu-mă, printr-un îndemn amabil, într-un cîmp de activitate pe care l-am neglijat în mod nejustificat de ani de zile. Căci printre romaniştii cărora le reproşez că se ocupă prea puţin de limba română mă includ şi pe mine însumi; ceea ce reproşul meu pierde prin aceasta în autoritate, sper că va cîştiga în privinţa forţei de convingere.

Destul de bine cunoscută este diferenţierea neobişnuit de mică pe care o putem constata în ceea ce priveşte limba română în timp şi în spaţiu. Căci, în pofida teritoriului ei mare şi fărîmiţat, ea nu are dialecte propriu-zise, cel puţin atunci cînd prin limba română | înţelegem — şi acesta este aproape VIII totdeauna cazul aici la noi — numai româna din nordul Dunării; dar chiar şi între aceasta, româna din sudul Dunării şi cea din vest deosebirile sînt mult mai puţin importante faţă de gradul care s-ar putea presupune în urma distanţării mari şi foarte vechi. Şi în timpul celor trei secole în care putem urmări româna nord-dunăreană — celelalte două dialecte nebeneficiind de o dezvoltare literară — nu s-a schimbat foarte mult. Paşi mici conduc de la *Psaltirea* lui Coresi (1577) — un text biblic ceva mai vechi este publicat de Hasdeu sub no. I, şi anume un fragment din *Levitic* — la *Psaltirea* din 1651 şi de la aceasta la o traducere din zilele noastre, paşi mai mici decît, de exemplu, cei pe care i-a făcut engadina de sus, o limbă literară tot atît de tînără, pornind de la *Noul Testament* al lui J. Bifrun (1560) spre cel al lui J. Gritti (1640) şi de la acesta la cel al lui J. Menni (1861). Ar fi poate prematur să se cerceteze cauzele ritmului atît de diferit în dezvoltarea limbilor, în genere, şi mai ales cel atît de lent al limbii române moderne. Deocamdată este necesar să se consemneze deosebirile dialectale, ca şi cele istorice cu atît mai multă grijă, cu cît par a fi mai mărunte. Primele ar trebui culese mai ales pe acele cărări înflorite pe care se caută cîntecele şi basmele populare; din păcate, editorii acestora s-au gîndit pînă astăzi prea puţin la păstrarea cu grijă a formei lingvistice a acestora. Izvoarele din care se culeg celelalte nu ne atrag, ce-i drept, în egală măsură ca poezia populară minunată şi bogată; căci scrierile mai vechi ale românilor sînt aproape total lipsite de manifestări creatoare şi specifice. Deoarece tipăriturile româneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea se găsesc numai cu greu peste hotare, T. Cipariu merită toată recunoştinţa noastră pentru faptul că a publicat în 1858 un florilegiu din aceste tipărituri. Am aflat de curînd cu multă satisfacţie că Societatea Academică de la Bucureşti intenţionează să publice aceste opere din nou după principii filologice. Mai întîi, D. A. Sturdza se va îngriji de editarea *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei (1673), B. P. Hasdeu de sus-amintita *Psaltire* a lui Coresi, A. I. Odobescu de

Pravila mică de la Govora (1640), iar G. Sion de *Divanul* lui Cantemir (1698). Între timp, Hasdeu publică în volumul de față o serie de documente de limbă inedite din secolul al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea, și anume — ceea ce le conferă o importanță deosebită — documente ale limbii reale a poporului. Pentru informații mai amănunțite a se vedea prefața scrisă de însuși Hasdeu. Redarea documentelor mi se pare a fi exemplară, iar ceea ce se menționează despre ele și pe marginea lor nu lăsă nimic de dorit în privința cuprinderii integrale. O valorificare sistematică a materialului lingvistic nu era indicată, | IX deoarece ar fi fost necesar să se recurgă la textele mai voluminoase ale aceleiași epoci: particularitățile limbii vechi trebuie să fie prezentate în totalitatea lor. Sperăm că Hasdeu va lua mai tîrziu și această sarcină asupra sa! O colecție de astfel de materiale publicase, ce-i drept, și T. Cipariu încă din 1866, colecție pe care A. Mussafia a pus-o în 1869 la baza excelentului său tratat, *Zur rumänischen Formenlehre* (Despre morfologia română). Dar de atunci materialul s-a îmbogățit și se va mai îmbogăți; iar sursele deschise aici de Hasdeu îndeamnă tocmai la cercetarea aspectelor fonetice, la care atunci Mussafia credea că poate renunța.

O întrebare apare la începutul oricărei cercetări care urmărește coloritul de limbă al unui text mai vechi: în ce măsură literele corespund sunetelor? Nu este niciodată ușor să răspunzi corect la o astfel de întrebare în toate punctele ei, iar la documentele românești din secolul al XVI-lea este chiar destul de dificil. Mi s-a reproșat că prefer necondiționat pentru limba română alfabetul chirilic celui latin. Îmi voi exprima aci încă o dată, pe scurt, părerea adevărată. Este propriu-zis indiferent ce alfabet se alege pentru o anumită limbă; totul depinde de modul în care acesta este adaptat necesităților ei. După cum se poate vedea și din observațiile clare și raționale ale lui G. L. Frollo, bătrînii reușiseră în privința adaptării ceva mai bine decît cei moderni și, deși intîlnim oscilații tot mai mari în folosirea literelor chirilice, cu cît înaintăm în timp, totuși ele nu sînt atît de mari ca cele privind folosirea literelor latine în secolul nostru. Acest lucru se explică prin faptul că mai demult nu se știa nimic despre etimologism, iar scribii aveau de luptat numai cu dificultățile naturale, care se ivesc pretutindeni cînd se transferă un alfabet de la o limbă la alta. În ce mod și cu ce modificări a fost transferat sistemul de scriere slav pentru limba română este o problemă de maximă importanță pentru cercetătorii aspectului fonetic al românei vechi; totuși, eu nu am reușit să descopăr undeva vreo tratare corespunzătoare a acestei probleme. De aceea consider că mă aflu pe un teren foarte nesigur, exprimîndu-mi următoarele considerațiuni.

Oare ъ a avut de la început în limba română valoarea dublă de *ă* și *ŭ*? Așa se pare, deoarece atît una, cît și cealaltă este justificată în limba slavă [veche] (de ex., rom. *bîtă* = v. sl. *бъtъ*; *ludŭ*, *lud* = *ludъ*, bulg. *lud*). Cînd ь s-a alăturat literei ъ? Vechea valoare a acesteia (= *ĭ*) trebuie să fi fost bineînțeles dată uitării (*acelașь* alături de *iarăși*, no. XXXI, trebuie citit *acelașŭ*). La asemănarea dintre cele două semne, ъ și ь, care adesea nu se pot distinge (astfel, Hasdeu | X nu știe dacă în no. IX *ă* este reprezentat prin ъ sau prin ь; vezi și nn. XVI, XXIX, XXXII); s-a mai adăugat și faptul că în manuscrise vechi slavone au fost confundate adesea una cu cealaltă, pentru că cele două sunete corespunzătoare începuseră foarte de timpuriu să se contopească într-unul singur. Încă în documentul lui Stefan Dušan din 1348 (Arch. ist. a Rom. III, 85 urm.) găsim atît *ă* (*vrъpelicъ*, p. 106, *mrьcina*, p. 107), cît și *ŭ* (de ex. *Hraĭulь*, *Daĭulь*, *Négulь* — *Stanulъ*, *Raĭulъ*, *Négulъ*, p. 104 urm., *Hinatь* —, *Staverъ*, p. 111), exprimate atît printr-un semn, cît și prin celălalt. De timpu-

riu s-a manifestat tendința de a scrie ъ pentru ă și ь pentru ŭ (de ex., incă din 1492: *ripъ*, *secarъ* — *Urgicênilorь*, *Arъmèştilorь*, Col. Trai. 1877, p. 189; cf. *Jumъtate*[1], *Limbъ-dulce* din 1436, ibidem, 1876, p. 500), fără ca separarea să se fixeze vreodată. În timpul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea a domnit o mare încurcătură în folosirea celor două litere, punîndu-se capăt numai odată cu eliminarea uneia dintre ele. Multe documente cunosc numai un singur semn pentru ă și ŭ, anume majoritatea au ъ (astfel nn. XV, XXII, XXVII, XXVIII, XXX), mai puține ь (astfel nn. I, III). ь pentru ă găsim și în nn. V și VIII, unde ŭ nici nu este redat[2]. ъ pentru ă, ŭ și pe lîngă aceasta ь pentru ŭ în XVII, XXII; ь pentru ă, ŭ și pe lîngă aceasta ъ pentru ă în XXIV. În sfîrșit, în XXV, XXVI, atît ъ cît și ь pentru ă, ŭ. Complet separate sînt ъ = ă și ь = ŭ numai în XII, XXII, XXXI, XXXII. O dată, ce-i drept înainte de *i*, ă este redat prin ы (*Samphirыi*, no. XXIV); cf. și folosirea lui ы pentru ă = *i* într-un document nu cu mult posterior, p. 266 și urm. Față de o confuzie atît de generală dintre ъ și ь, consider că este dificil a se determina ъ din *mersъ*, *neavъndъ*, *zicъndъ* în no. IX (dat fiind și situația grafică a acestui document, despre care a fost vorba) drept fapt dialectal, care își găsește un corespondent în româna de sud. Admit cu plăcere că faptul este posibil [Add. 1]. Participiul pasiv în *-ă* se întîlnește, după Cipariu, din cînd în cînd și în româna de nord. *-ă* trebuie să fie aici feminin, cu sens neutru: *am dată* = *habeo datam* traduce *habeo datum;* ciudat rămîne însă faptul că s-a creat o formă deosebită a part. pasiv pentru legătura cu *habere*, în timp ce o astfel de formă ar fi fost ușor de înțeles pentru combinația întîlnită numai în româna de nord, cu *esse* = *habere*, unde part. pasiv trece în part. pret. act. Și mai necunoscută este situația | gerunziului românei de sud în *-ndalui;* chiar dacă acel *a* al silabei penultime nu corespunde prepoziției *ad*, lucru cu privire la care analogiile arătate de Ascoli pe baza limbii sarde au stîrnit oarecare rezerve, nu ar trebui trecut cu vederea că forma mai scurtă și mai obișnuită se termină în *-ndu*. Ar fi fost de aceea mai bine să se compare cu gerunziul românei de vest în *-nda*. Dar mă întorc la sunetul ă, pentru care am cunoscut abia doi reprezentanți în scriere, ъ și ь. Dar mai există încă doi, ѫ și ѣ. Primul, în slava veche însemna *o* nazal, iar în bulgară ъ. Dar încă în manuscrisele vechi slavone de origine bulgară, Miklosich vede alternînd ъ și ь, fără deosebire, cu ѫ. De la bulgari, românii au împrumutat ѫ pentru ъ; tipăriturile abundă în acest semn, dar în documentele noastre nu apare prea des, de ex. în nn. I, XXXI (*voѫ*, *doaѫ* sînt, după părerea mea, mai degrabă = cu *voă*, *doaă*, decît = cu *voao*, *doao*). Scribii mai vechi nu fac nici o deosebire sau numai o deosebire cu totul exterioară între ъ și ѫ (folosirea lui ѫ numai la sfîrșitul cuvintelor, precum se găsește în unele documente, astfel în no. XXXII, este veche; cf. *Frъțilѫ*, *Guțilѫ*, doc. din 1486, Col. Trai. 1876, p. 469); cei de mai tîrziu distribuie pe ъ și ѫ pe două nuanțe ale aceluiași sunet, nu foarte clar separate, dar avînd probabil în fața ochilor valoarea originară a lui ѫ. Dacă în no. I ѫ este scris uneori pentru ѧ, de vînă este probabil numai

XI

[1] *Jumъtate* și în Arch. istor. I, 1, 74 (1442); 2, 19 (1435); dar în alte două documente, care provin de la Suceava, ca și cele citate, *Jumъtate*, ibid., I, 1,4 (1438) și *Jumetate*, ibid. I, 2, 11 (1409), la fel *Jumetate* și într-unul de la Bistrița, ibid., I, 1, 121 (1428). S-ar putea de aceea totuși ca *a* aton în *Oparitulŭ*, *Bradelŭ*, *Balanŭ* (v. Arch. istor. III, 181) să fi fost deja modificat. *Jumatate* și multe alte exemple de *a* pentru ă ne dă no. XXXI; dar aici găsim pe lîngă *canafi*, *sapate* și *cănafi*, *săpată*.

[2] Amuțirea lui ŭ face mari dificultăți în privința cronologiei; încă din sec. al XV-lea se omite uneori în scris, astfel, *Lupul*, Arch. istor. I, 1, 5 (1490).

ochiul, nu urechea, și poate a mai avut o anumită influență și modelul acelor manuscrise în care ambele semne, din motive lingvistice, se înlocuiau reciproc. Semnul ·ꙟ·, specific pentru români, nu este decît o transformare a semnului ѫ, consideră Miklosich. Să fi corespuns unei necesități, tot așa cum џ e modificat din ч? Mă îndoiesc. Se scrie numai la începutul cuvintelor, deși sunetul desemnat prin el nu apare numai în această poziție; probabil că trebuie să fie considerat, avînd codița prelungită (v. facsimilul la no. VI), ca ceva asemănător cu *J* și *Y*, notate în multe manuscrise și tipărituri romanice pentru *i* în poziție inițială. Cum se explică însă că ·ꙟ· nu înseamnă numai ѫ (sau ъ), ci și — aceasta fiind folosirea lui obișnuită — *ѫn* și *ѫm* înainte de consoană? După semnul pen ru vocală se omite deci semnul pentru nazală și asta încă din timpurile cele mai vechi, deși pe lîngă aceasta întîlnim și ·ꙟ·н (·ꙟ·м) (de ex., nn. IV, V, VIII, IX, X). Dacă ·ꙟ· ar avea numai valoare de *ѫn*, *ѫm* și dacă paleografia ar permite, aș considera ·ꙟ· ca o variantă a lui н și aș aminti de acea scriere, care a fost folosită pentru neapolitană, albaneză și româna de sud și se mai folosește încă. Semnele diacritice deasupra semnului (ꙟ̑, ̎ꙟ), ar indica în mod suficient începutul vocalic. Oricum însă,
XII în unele cazuri izolate, în care ·ꙟ· apare în interiorul cuvîntului, i-aș acorda mai degrabă valoarea de *n*, decît de *în*. Pornesc de la мь·ꙟ·ка,, кь·ꙟ·пѹл, ль·ꙟ·горе (I), авъ·ꙟ·д (II), бъ·ꙟ·тоꙗскъ (XXVI) (cf. și къ·ꙟ·д, къ·ꙟ·дь, тъ·ꙟ·гані, Arch. istor. I, 1, 35, no. 38, înainte de 1600), pe care Hasdeu le transcrie prin *măînca*, *căînpul*, *lăîngore*, *avăînd*, *băîntoiască* și trebuia să le transscrie conform principiului său de maximă exactitate. Dar de pronunțat sigur că nu se pronunțau astfel; *ă* și *î* exprimă doar aproape același sunet și atunci авъ·ꙟ·нд ar fi cam același lucru ca și авъънд sau авѫѫнд. O astfel de dublare a vocalei închise nu aș putea-o explica; ea se auzea ca vocală simplă, exprimată în scris de două ori, situație pentru care există numeroase analogii (chiar și în documentele noastre; astfel тисмѣана, трѣабъ, тоωате, воωа, no. XXII, pe care Hasdeu le redă prin *Tismeāna*, *treāba*, *tōate*, *vōa*). Aș fi deci de părere că în aceste grafii ·ꙟ· este propriu-zis = ън, iar combinația ъ·ꙟ· de asemenea nimic altceva decît tot ън. Mi se vor opune probabil grafiile (съ·ꙟ·нтȣ și мъ·ꙟ·нзȣл(ȣ)и, în no. XVI. Dar sîntem oare obligați să înțelegem aici ·ꙟ· drept *î*? Consider că nici cel puțin prin indicarea grafiei ·ꙟ·нтрȣ, care se întîlnește de două ori. Căci dacă scribul ar fi simțit ·ꙟ· drept ѫ, cum ar fi scris pe lîngă aceasta ·ꙟ· фрȣмшане în loc de ·ꙟ·н фр.? În ·ꙟ·нтрȣ avem de asemenea o scriere dublă, anume cea a lui *n*; în consecință, în съ·ꙟ·нтȣ, мъ·ꙟ·нзȣл(ȣ)и una dublă: *să-ăn-ntu*, *mă-ăn-nzului*. În alte părți însă, ·ꙟ· are absolut aceeași valoare ca și н. Astfel, фї·ꙟ·д, în no. II, înseamnă același lucru ca și фїнд, care se întîlnește tot aici; limba nu ar admite succesiunea a trei vocale în *fiînd*. Consider pe ·ꙟ· ca reprezentînd pe *n*, în fine, și în мѹ·ꙟ·ка, арѹ·ꙟ·ка, фрѹ·ꙟ·за (I), ѹ·ꙟ· (XXVI), deși cel puțin în primele trei forme s-ar putea presupune o tulburare a silabei *un*, așa cum o găsim și în alte cuvinte. Dar s-a aflat între *lungă* și *lîngă* într-adevăr o formă *luîngă*? Grafii ca де ·ꙟ·, пе ·ꙟ·нтрȣ, де ·ꙟ·тре nu prezintă nici o dificultate; chiar dacă în sec. al XVI-lea nu se mai pronunța așa, cel puțin nu în general (де ·ꙟ· și дін în no. III, де ·ꙟ· și ден în no. XI), rămînerea în urmă a scrierii față de limbă este, în schimb, un lucru din cele mai obișnuite [Add. 11].

Făcînd abstracție de rolul oscilant al unor litere, nu pot considera că în fiecare scriere ciudată rezidă o relație, fie și indirectă, cu pronunțarea. Ce scrieri arbitrare neașteptate nu au ieșit din mîinile scribilor! Stau cumva particularități de limbă la baza scrierii cu *n* dublu în *unnd*, *sinnd* etc., atît de mult la modă în cancelariile germane de odinioară? Sau este mai verosi-

mil | că aceasta s-a inventat ca o joacă caligrafică ori pentru prelungirea XIII textului? În general, consoanele duble erau scrise în locul celor simple, și invers, de multe ori fără un motiv serios, și aceasta este, după părerea mea, și situația în no. VI, cu *Cottéștii*, *unnuii*, *annume*, *Marinnaa*, *Anncăei*. Româna nu cunoaște consoane duble sau lungi ca italiana; abaterea unui singur grai în această direcție ar trebui să frapeze. Nici scurtarea vocalei nu se indică în limba română prin dublarea consoanei următoare, cum este cazul în limba germană. Unele limbi indică prin dublarea anumitor consoane (de ex., a lui *s*) calități diferite; dar nici la aceasta nu ne putem gîndi în cazul de față. Și nici la considerente de ordin etimologic (v. *Iannĭu*, p. 252, 21). Presupun că scribul care a dublat atîtea vocale (iar aici presupun într-adevăr influența limbii vii, deși lungimea în afara silabei accentuate mă pune în dificultate) a procedat la fel și în cazul unor consoane. Numai la *Anncăei* (aceeași formă, Arch. istor. I, 1, 35, no. 38, înainte de 1600) s-ar putea întrevedea o particularitate de limbă. Înainte de consoane mute, mai ales guturale, dispare cîteodată *n* (astfel *uchi-meu*, *cupărăture*, no. XVII, *ucheșul*, *u poțu*, XXVI, *u cănpŭ*, XXVII, *lugu*, XXIX, *ochéșul* de două ori, *dénaite* de două ori, XXX, *pătru*, XXXIII). Presupunînd că scribul documentului no. VI obișnuia să scrie *unchiu*, dar să pronunțe *uchiu* (a scris *ublatu*, dar *cunpăratu*), nu i-a rămas altceva de făcut, spre a indica cu certitudine sunetul *n* în numele *Anca*, decît să-l dubleze.

Dintre grafiile care se referă și pentru mine, fără îndoială, la fenomene fonetice, aș releva aici trei: una pentru că relația este încă neclară, cealaltă, pentru că este foarte clară, dar cu totul neobișnuită, iar a treia, pentru că respectivul fenomen fonetic prezintă un interes deosebit. Amintesc, mai întîi, adăugarea unui *h* după *a*, *e*, *i* în documente din județul Muscel, aparținînd secolului al XVII-lea, fenomen ce apare și într-unul scris în limba slavonă la Tîrgoviște, în 1588 (p. 256 urm., 28), discutat pe larg de Hasdeu pe marginea no. XVII și XXXIII. În aproape toate cazurile, *h* urmează după o vocală neaccentuată finală, astfel în *gatah*, *zarbah*, *mareh*, *Corșorih*, *meih* etc.; numai de două ori după o vocală accentuată finală, în *aflah* și *meh*, de două ori după o vocală accentuată din interiorul cuvîntului în *piahtră*, și *vătahful*. Ultima formă aș prefera să o separ de celelalte; pare a fi vorba de o grafie dublă [Add. 12]. *H* final s-a transformat adesea în *v*, *f*, de ex. *vărv*, *vărf* = v. slav *vrŭhŭ; prav*, *praf* = *v.* slav *prahŭ; stuf* = *stuh*, p. 254, 26, și astfel și *vătav*, *vătaf* = *vătah*, nn. XXIX și XXXII. Dacă presupunem | că XIV acest *h* trebuia să indice prelungirea vocalei precedente, nu-mi pot închipui un astfel de procedeu în afara accentului, cu atît mai puțin într-un cuvînt enclitic *(ah, fraților)*. Scrierile pe care le citează Hasdeu dintr-un manuscris latin din sec. al IX-lea coincid, ce-i drept, exact cu cele românești; dar se indică oare aici prin *h* o prelungire pur vorbită a vocalelor sau mai degrabă una cîntată? Nu pot să dau altă explicație mai bună; dacă ar fi cumva posibil, aș accepta o scriere inversă, care provine probabil din limba slavonă. Dar faptul că *h* final este neglijat uneori în dialectele slovene noi este prea îndepărtat. Aș putea să mă refer însă la *Mané* = *Mihné* (cu ambele forme ale numelui este desemnat în nn. XI și XII aceeași persoană).

Moldovenii (și românii din sud) pronunță, după cum se știe, *ḑ* în parte ca *dz*, în parte ca ceilalți români, ca *z*. Este foarte interesant să găsim înregistrarea acestei diferențe fonetice într-un document din Iași (no. XXXI) prin s și з. De altfel, chiar Miklosich, în tratatul său despre alfabetul gla-

golitic, în care atribuie semnului s valoarea de *dz*, atrage atenția asupra faptului că românii din Moldova îl pronunță într-adevăr ca *dz*. Hasdeu face observații foarte reușite pe marginea acestui fenomen; numai într-un punct l-aș contrazice, și anume cu propriile-i argumente. Dacă proveniența lui s din *d* ar fi bine stabilită în toate celelalte cazuri, ar fi dovedită și în *rănse*, *brânsâ*, *Mănsești?* Hasdeu vorbise în prealabil despre o « dentalizare » a lui *z* după nazală și prin nazală și a pornit și dînsul de la principiul că folosirea lui з și s nu s-ar baza pe tradiție, ci pe pronunțarea vie. Dar s-a scris *зile*, *orзu*, deși aici з provine din *d*; nu ar trebui să scriem la fel *rănse*, *brânsâ*, deși aici s nu provine din *d*? [Add. 2].

Este de așteptat ca acest document, de departe cel mai lung, să mai cuprindă și alte lucruri demne de remarcat. Mussafia a arătat că la sfîrșit de cuvînt, după *i*, nu numai *a* (cf. *credinţe* = *credinţă*, no. IV), ci uneori și *ŭ*, *o* au devenit *e* (*fevruarie*, *genunche*, *condiţie*, *scorpie)*. În no. XXXI întîlnim o altă dovadă pentru această asimilare, care în același timp a mers cu un pas mai departe (*ii* = **ie* = *iu*; cf. *ii* = *ie* = *ia*: *moşii*, *fii*, no. XXV, *muşii*, *fii*, XXX): *roşii*, de cinci ori pe lîngă *roşiu*[1], *bogasii* pe lîngă *bogasiu*. Chiar și după *ir*, care exercită în dialectele vechi și noi franceze, ca și în cele provensale noi (franco-provensale ale lui Ascoli), aceeași influență asupra XV unui *a* următor accentuat, ca și *i* | și consoanele palatale, găsim *i* pentru *u* în *Dragomiri* de două ori pentru *Dragomirŭ*, *Dragomir*; mai trebuie amintit și ital. *-ieri*, *-iere* = *-iero* și friul. *-ri* pentru *-re*, *-ro*. Hasdeu citează și *procoveţi* pe lîngă *procoveţŭ;* mă frapează genul masculin, dar ь apare în acest document totdeauna numai pentru *ŭ*, nu pentru *ă*. De adăugat este desigur *ćasloveţi* pentru *ćasloveţŭ*? *Ţ* ar fi acționat deci aici la fel ca, parțial, în limba slavă: cf. v. sl. *otĭţemĭ* pentru *otĭţomĭ*. A se mai compara *Drăghice*, no. XXV = *Drăghićŭ*, ibid., *Drăghić* no. XXIV. Înainte de silaba accentuată, *u* este asimilat după *j* în *i* în *jipan* (de două ori), *jipăn*[*ései*], pe lîngă *jupan*, *jupănésaa*, no. XXX, în silaba accentuată *ă* (pentru *e*: *logofet*, de ex., no. VI), după *f* în *u*: *logofutul*, *logofutui*, XXXIII. Asimilare retroactivă prin *v* avem în *tetruvaggel*, pe lîngă *tetrévaggel*, XXXI. Dacă *Lupia* (v. la XXIX) este într-adevăr o formă mai veche pentru *Lipia*, atunci aș explica *i* = *u* pe seama lui *i* care urmează.

Ar trebui cercetat, mai ales, în ce măsură particularitățile dialectale ce apar în textele de față se mai mențin pînă în ziua de astăzi. Nu poate fi, de exemplu, nimic mai interesant decît alternanța dintre *e* și *i*, ca și cea dintre *o* și *u*; este necesar să știm dacă și unde se mai pronunță *blăstimat*, *vot* (= *avut*) etc. Într-un caz special, și anume trecerea lui *e* în *i* înaintea lui *l* din articol (*carile*, no. XXV; plural: *moare*, *morile*, XX; *flore*, *florile*, XXXI) ne putem referi la româna de sud (*oaspe*, *oaspile;* plural: *doamne*, *doamnile)*. Pentru a ne lămuri pe deplin cu privire la metateza lui *l* și *r* pe lîngă *ă*, *â* (*ğlăćavă*, no. XII = *gălcévă;* *sărma* și *srăma*, *Vâlceştii* și *Vlăceşti*, XXXI) și fenomenul *svarabhakti* legat de aceasta (*mărăturiia*, *Părăvul*, *păhărănicul*, XVII*)*, este, pe de o parte, necesar să urmărim aceste procese în limbile slave, pe de altă parte, să constatăm dacă româna cunoaște *l* și *r* ca vocale. O epenteză reală vocalică avem cu siguranță, de asemenea, în *tocămélele*, I, *tocămélnici*, XXVIII; nu îndrăznesc să decid dacă este la fel și în *părinătele*, *sfănăta*, *cuvănătul*, *denăpreună*, XXVIII, *arginitu*, *înterŭţi*, XXXI [Add. 5].

[1] Exemplul indicat la pag. 219 *covoru roşii* se explică la pag. 220 printr-o elipsă sintactică: *covoru din cele roşii*.

Ceea ce observă Hasdeu, p. 249, cu privire la *rr*, aş completa în sensul că contrastul dintre *r* dur şi moale se găseşte şi în dialectele sarde, italiene de sud şi de nord şi în cele provensale [Add. 3].

Despre flexiunea substantivelor este desigur mai mult de spus decît despre cea a verbelor. Mai ales formele de gen.-dat. sing. ale genului feminin merită o cercetare mai atentă decît s-a făcut pînă acum. Mussafia pune forma articulată a acestor cazuri în legătură imediată cu pluralul nearticulat, în loc să pornească de la gen.-dat. nearticulat, | a căror coincidenţă cu pluralul XVI nearticulat este tot atît de întîmplătoare ca şi cea din franceza veche şi din provensală între cazul complementului la singular şi nominativul plural la masculine. În ceea ce priveşte tendinţa, care apare deja în cele mai vechi documente, de a înlocui gen.-dat. prin nominativ, se poate compara situaţia din româna de sud. Aceasta cunoaşte o formă specială a gen.-dat. numai atunci cînd se alătură articolul, deci *a vicinilji aceljei bună*, dar *aceljei bună vicină*. Dar şi aceasta nu se întîmplă:

1) dacă *ă* este precedat de o guturală, *a njicalji*, *sor'tai*, Boiadji (1813), p. 168, *a bisericalji*, ibid., p. 222 (Cf. v. rom. de nord: *juncăi*, *Ćorăcăi*, *drăćescăi* etc.).

2) la cuvintele în *ao*, astfel *steaolji* (nom. *steaoa*), nu *steallji* (plur. *stealle*). Cf. v.rom. de nord *vălceaoi* (nom. *vălceaoa*), p. 251, 19 (1571).

3) la cuvintele în *e*, de ex. *adunarilji*, *citatilji* (pentru *-elji*), nu *adunărlji*, *cităţlji* (plur. *adunărle*, *cităţle* pentru *adunările*, *cităţile*). Cf. v.rom.de nord *adunariei*, *cetatei* etc., pentru care se găsesc însă şi forme corespunzătoare la plural.

Din aceste exemple rezultă, de altfel, încă ceva: româna de nord se foloseşte aici de forma absolută pronominală *ei*, româna de sud de forma conjunctă *lji* (cea absolută este aici *ljei*). Nu cumva se pot demonstra şi în româna de nord urme ale unei forme conjuncte *i*? Adică cu siguranţă; căci *doamnei* poate fi propriu-zis atît *doamne-i*, cît şi *doamne-ei*. La fel cum se întîmplă nu arareori în provensală şi în franceza veche, şi în limba română masculinele aparţinînd declinării în *-a* adoptă la singular, dar nu la plural, articolul feminin, pentru care a existat un motiv în formele de singular în *a*, *ei*, care nu începeau cu *l* faţă de *le* de la plural. Nume proprii masculine în *a* şi *é (ea)* sînt tratate la fel ca şi femininele articulate care se termină la fel: *Luca*, *Oprea*, oarecum pentru *Lucă-a*; *Opre-a*, de aceea gen.-dat. *Luchei*, *Oprei*. Astfel *Puia*, gen.-dat. *Puii*, *Pui*, ca şi *ploaia : ploaii*. Să se mai ia în consideraţie, în cele din urmă, *Galatai* cu *a* neschimbat de la nom. *Galata* (nume de localitate), no. XXXI [Add. 4]. Frapant apare în no. XVI pluralul de la *Tătarŭ : Tătară*, cu articol *Tătarăie (= ăi)*; *Tătarăi*, Arch. istor. I, 1, 35, no. 38 (înainte de 1600). Dar este un fapt bine cunoscut că după *r*, precum şi după siflante, nu numai *e*, ci şi *i* trece, prin disimilare, la *ă* sau *î*, de ex. *şă* pe lîngă *şi*, *zîc*[1] pe lîngă *zic*, *rîu = rivus*; dacă găsim *hotară* pentru *hotare*, p. 243, ni se va părea explicabil şi *Tătară* pentru *Tătari*.

În loc să mai discut unele fenomene de mai mică importanţă pe care le XVII prezintă documentele în ceea ce priveşte flexiunea verbelor, sintaxa şi vocabularul, prefer să revin asupra unor particularităţi fonetice din aceste documente, apreciate pînă aici numai cu referire la însemnătatea lor nemijlocită, pentru a ridica problema: « Ce rezultate putem obţine din acestea pentru etimologie? » Va trebui să răspundem: « Nu prea multe », fie că vom căuta forme secundare

---

[1] Aceasta şi în româna de sud. Boiadji scrie în traducerea sa a parabolei despre fiul rătăcitor de la Kopitar: *ḑăse*, *ḑăle*, *ḑăc*, *auḑă*, în gramatica sa însă *ḑise* etc.

lămuritoare ale unor cuvinte neclare, fie că urmărim modificări fonetice care permit noi concluzii. Desigur, latina vulgară care a fost transplantată în regiunile răsăritene a suferit aici o modificare cel puțin tot atît de profundă ca în oricare altă parte; numai amănuntele ei sînt învăluite, în cea mai mare parte, într-o beznă adîncă. Căci, după cum am mai relevat, româna dovedește însă, cînd o cercetăm la lumină deplină, numai în foarte mică măsură o evoluție deosebită și oscilații; avem aproape impresia unui calm după o furtună puternică. În domeniul românesc, cercetarea etimologică este deci lipsită de sursele bogate și variate care îi stau la dispoziție pe alte teritorii romanice. Să apelăm în aceste condiții specifice la o îndrăzneală deosebită sau la o deosebită precauție? Cu prima am putea să ne rătăcim, cu cealaltă să nu ne mișcăm deloc. Ambele trebuie să fie îmbinate sau, spre a mă exprima mai limpede, trebuie să-și succeadă una alteia. În prima parte a operațiunii științifice, cea pregătitoare, să fim — mai ales cînd avem mai multe posibilități — mai îndrăzneți; în partea a doua, cea de analiză și verificare, să fim — cînd avem mijloace doveditoare limitate — mai precauți. Această precauție Cihac nu a respectat-o întotdeauna, în dicționarul său etimologic, ale cărui aspecte meritorii le recunosc și acum tot atît de neîndoios, ca și imediat după apariția lui. El a admis, pe de o parte, diferite transformări fonetice pentru care nu se poate invoca nici urmă de verosimilitate, ba din a căror combinare rezultă ici-colo monstruozități în genul *Lexiconului* de la Buda, iar pe de altă parte, a trecut cu vederea multe indicii importante; mai ales nu pot înțelege cum a apelat atît de puțin la româna de sud. Dicționarul lui Cihac cuprinde numai elementele latine ale limbii române; încă dinainte fuseseră adunate de către diferiți autori cele postromane, care se separă în limba română ceva mai limpede decît în alte limbi romanice; lucrul cel mai dificil a rămas ultimul: să se demonstreze cele preromane. De această problemă s-a preocupat în mod intensiv, mai întîi, Hasdeu și a dovedit cu acest prilej mai ales acea îndrăzneală pe care o cer tocmai acestea. El însuși este foarte conștient de acest lucru, referindu-se la cuvintele lui Grimm: XVIII « Cînd întinzi mîna | după un fruct nou, îți este permis să ai și curajul de a greși ». *Dii minorum gentium* nu vor să audă, ce-i drept, de divinația creatoare; ei sînt mulțumiți dacă au învățat metodele descoperite de alții, dacă au rutină; dar despre aceștia Benfey spune, pe bună dreptate, că « fac rareori greșeli, însă cu atît mai des fac prostii ». Dacă ochiul lui Hasdeu, lunecînd peste un cerc larg de limbi, posedă capacitatea fericită de a descoperi tocmai ceea ce este util, el nu se mulțumește cu comparații superficiale, ci parcurge drumul de la punctul de pornire la cel final în pași foarte mici, condus de mîna sigură a istoriei și a lingvisticii, și deci nu i se poate nega nici a doua din cerințele amintite, precauția deosebită. Cel puțin nu în ceea ce privește lucrurile pozitive, căci în aspectele negative — să-mi ierte dorința pornită din sinceritate prietenească — aș dori să fie ceva mai precaut. Năzuința de a găsi în fiecare caz o anumită soluție, pentru care folosește și cea mai măruntă circumstanță cu multă acuitate, îl domină prea mult, ca să admită două sau mai multe posibilități etimologice, cum a procedat Diez adeseori; este un avocat mult prea abil și zelos, pentru a fi totdeauna un judecător cu sînge rece. Se vede că aici este o chestiune de temperament. De aceea ar fi bine să-și expună mai puțin încrederea în interesul propriu, pentru ca neîncrederea care există la atît de mulți împotriva unor astfel de studii să-și piardă tăișul. Deoarece din cercetarea celorlalte limbi romanice cu privire la elementele preromane nu au rezultat pînă acum decît puține lucruri și puțin sigure, se crede că nici în cazul românei nu trebuie să ne așteptăm la succese mai mari. Se ține însă

aici prea puțin seama de deosebirile dintre condițiile cărora le-a fost supusă latina în ținuturile Dunării de jos și cele cărora le-a fost supusă în Italia, Franța și Spania, și că tocmai acestea ne îndreptățesc să ne așteptăm la un adaos mai mare de elemente lexicale autohtone. Pe scurt, eu însumi sînt convins că studiul etimologic al limbii române, chiar și acolo unde trece dincolo de latină, are perspective destul de bune.

Considerasem studiul de față ca încheiat, cînd, spre plăcuta mea surpriză, au mai urmat cîteva coli, în care Hasdeu ne prezintă proba unui dicționar etimologic. Acesta cuprinde două sute de numere, sub care se rezolvă însă adesea mai multe cuvinte; formele cuvintelor-titlu sînt luate dintr-un lexicon slavo-român manuscris de la începutul secolului al XVII-lea. | Înclin XIX să consider această ultimă parte a operei ca fiind cea mai valoroasă pentru lingviști. Perspicacitatea și erudiția lui Hasdeu apar aici în modul cel mai strălucit și, în același timp, acel surplus de elan și încredere, pe care le-am constatat în scrierile lui de pînă acum, apare mult mai moderat. Consider că este de datoria mea să insist asupra acestor cercetări etimologice, începînd, după cum însăși ordinea cronologică o indică, cu elementele preromane. Pentru a le identifica, trebuie să ne bizuim, în primul rînd, pe ajutorul venit din partea limbii albaneze, care ocupă desigur față de română o poziție similară cu aceea a limbii basce față de spaniolă și a limbii celtice față de franceză. Alăturările de cuvinte românești cu cele albaneze pe care le prezintă Hasdeu aici sînt pentru mine în mare parte convingătoare. Astfel: *grumaz* « ceafă » = *gurmas* « beregată »; *măgură* = *màgulă* « deal » (mă contrariază migrația cuvîntului în limba cehă; care este situația pol. *magora*, citat de Cihac? [Add. 17]); *màzăre* = *móδulă* « mazăre »; *moș* « bătrîn, bunic » = *motș-im* « bătrîn »; *mùgur* = *mùgul* « lăstar »; *noian* = *uïana* « ocean »; *sîmbure* = *sùmbulă* « sîmbure »; *vièzure* = *vièδulă* « viezure »; *bunget* « pădure veche și deasă » de la *bungh* « stejar » (p. 245); *uture* = *ut* « bufniță » (pare a fi apropiat și grec. ὠτός, dar Hasdeu respinge derivarea cuvintelor românești și slave din acesta pe motive fonetice, și nici la o înrudire originară nu ne putem gîndi, dacă ὠτ- stă într-adevăr în loc de *ὀσατ-). Și *lostun* « șobolan », un cuvînt neconfirmat în altă parte, poate proveni dintr-un **lost* = alb. *loș* « gaură în pămînt, unde se ascunde animalul ». Unele însă îmi provoacă anumite rezerve. Dacă *cățel* nu provine din lat. *catellus* numai pentru că acesta nu ar explica *cotei*, trebuie să observăm, în primul rînd, că în limbile romanice se întîmplă de multe ori să se izoleze dintr-un derivat radicalul adevărat sau aparent și să se formeze din acesta un nou derivat. În cazul nostru, nu ar mai fi deci necesar să demonstrăm existența unui *catus* sau *cata*, care rezultă, de altfel, în mod suficient din diminutive, și nu mai e nevoie de referirea la gramaticul ciudat Virgilius. De altfel, nu prea înțeleg cum se poate identifica acest *cătus* cu *cattus* « pisică », al cărui *tt* este confirmat în mod suficient prin celtică și limbile romanice. În al doilea rînd, sensul cuvintelor *cățel* și *cotei* ne face să ne îndoim că au ceva comun unul cu altul. *Cotei* este cîinele cu picioare scurte și strîmbe, șoricarul (în lexiconul slavon este redat prin *slědnikŭ*, pe care Hasdeu îl traduce prin « dogue », dar care înseamnă, de fapt, « copoi », de la *slěditi* « a mirosi »). Dacă radicalul *cot* desemnează pe cîine în general, nu prea se poate denumi o anumită specie prin *-ei*, care are sens diminutiv XX sau (după Hasdeu) augmentativ. De asemenea, nu știu dacă *-ei* poate fi confirmat într-una din aceste două funcții; pentru augmentare se folosește *-oi* sau *-ău*, de ex. *căloi*, *călău*. Eu m-am gîndit imediat la *coti* « a indoi » și apoi am văzut că Cihac dă aceeași derivare, indicînd pentru *cotei* și sensul de « chemin détourné ». În al treilea rînd, diferența vocalei din prima silabă

pledează pentru separarea cuvintelor. De ce *u* din albanezul *kut* (de altfel, magh. *kutya* nu înseamnă «cățea», ci «cîine») ar trebui să apară în *cotéi* ca *o*, iar în *cățel* ca *ă*? Hasdeu însuși găsise necesar să explice sub no. 29 *o* din *cotoi*, alături de *ă* din *cătușă*, ca fiind un fenomen de asimilare [Add. 6]. — Împotriva derivării cuvîntului *creri* (*crieri*, *creeri*) sau mai degrabă * *creru* de la *cerebrum* nu se pot aduce, după părerea mea, contraargumente serioase. Între o consoană de la începutul cuvîntului și *r* se elimină uneori o vocală, alteori se intercalează una: *vrea* = *volere*, *fărîmă* = *fragmen*. Această eliziune a lui *e* după *c* trebuie să fi avut loc, bineînțeles, într-o epocă în care *c* mai avea încă, în general, pronunțarea guturală; din aceeași epocă fac parte *u* = *i* în *cucută*, *î* = *i* în *scînteie*, metateza lui *i* în *clinga* (*chingă*) = *cingula*. Cu *creri* lucrurile stau asemănător ca și cu franc. *vaincre* (= *vinc're*), *faire* (= *fac're*) etc. *R* din *br* avem și în *întunerec* = **intenebricus*, *luneca* pentru **lureca* = *lubricare* (comp. *suspina* = *suspirare*, *viezune* = *viezure*[1]); ca și *l* din *bl* în *sulă* = **subla*. Dar aici diftongarea lui *e* în *ie* și evoluția ulterioară a lui *ie* într-un *ie*, *ee* bisilabic (cf., de ex., *hiiare*, no. 87 = *hiere* și *treera* = *triera*, pentru **triura* = *tribulare*, din cauza lui *ie* = *iu*, vezi p. XIV) nu este de loc neobișnuită. Faptul că un vechi cuvînt băștinaș *crie* «cap», care mai persistă în albaneză, a acționat asupra lat. *cerebrum*, care este înrudit cu acela, nu aș vrea să-l neg, dar nu cred că *criere* a fost format de la *crie* prin analogie cu *spinare*. Căci, în *spinare*, *-are* și nu *-re* a fost simțit ca terminație, și ar fi trebuit să ne așteptăm la *criare*. — După Hasdeu, *dezgauc*, *descauc* vine de la *găoacă*, *ghioacă*; sunetele par a se | opune însă. Pe *găoace* (astfel găsesc în dicționare) îl identificasem cu *gallicia* (de la *gallica*, sc. *nux*), la care raportează Diez ital. *guscio* etc.; confuzia dintre *-icia* și *-ocia* se găsește în aceeași formă a cuvîntului, unde are un sens cu totul diferit: franc. *galoche* etc. = **gallocia* = **gallicia* (de la *gallica* «papuc»). La forma *gullioca* a cuvîntului cu același sens s-ar putea raporta foarte bine *ghioacă*; dar și după argumentările lui Löwe (Prodromus, p. 298 urm.) încă nu sîntem lămuriți în privința formelor *gulluca*, *gullioca*, *gutillioca*, *culliola*, *gallicola* etc. Că ar fi vorba aici numai de lecțiuni diferite ale unuia din același cuvînt, nu ni se pare verosimil. Mai departe, legarea cuvintelor *găoacă*, *ghioacă* de alb. *kafkă*, *kokă* o consider prea puțin acceptabilă. Alb. *kokă* a fost recunoscut de mine drept cuvînt romanic (cf., de ex., span. *coca* «căpățînă»); dar dacă din acesta s-a format *kafkă*, asta n-am îndrăznit să decid. Dacă însă am presupus un amestec între *concha* și *coccum*, cred acum mai degrabă că trebuie să mă refer la *caucus*, care a rămas în limba română în forma *cauc* «vas pentru băut» (*cauc* «căciulă» este de proveniență turcă) [Add. 18]. — Din *sămărît* «bucuros», alături de *posomorît* «întunecat», «trist», Hasdeu deduce negația *po* = alb. *pa*; consider situația ca verosimilă, dar neconfirmată, atîta timp cît nu s-au găsit în română alte cazuri de combinare cu *po-* negativ,

[1] Hasdeu însuși pune alături aceste două forme, p. 247, din cauza *n*=*r*; după cum observă foarte corect, la p. 308, *n*=*r*, are loc de obicei, prin asimilare, atunci cînd urmează un *n*. *Lubricare* pare a se fi pierdut în celelalte limbi romanice și ar fi fost reintrodus abia mai tîrziu din nou de către savanți. J. Cornu derivă, ce-i drept, în a sa *Phonologie du Bagnard*, *lueydjye* «glisser, mener avec un traîneau» (la Bridel, *ludji*, *ludzi*) de la *lubricare*; dar, pe de o parte, nu-mi pot explica din diferitele numere, sub care apare acel cuvînt la Cornu, istoria sa fonetică, iar pe de altă parte, *lueydze* «traîneau», care, după Cornu, trebuie raportat la acesta, indică cu totul altă origine. Bridel are formele *ludja*, *ludza*, *ludze*, *lieudje* — *ludzon*. Mai degrabă din ladina tiroleză: *luesa*, *lõza*, *liösa*, *lioisa*, *lesa* — *luson*, retorom. *schleuss*, *schlieusa*.

sau nu se demonstrează existența în albaneză a cuvîntului radical respectiv. Pe lingă etimologia lui Rösler pentru *posomorît* de la magh. *szomorú* « trist », ar fi trebuit indicată și cea a lui Miklosich din v. sl. *pohmuriti*. — Coincidența dintre rom. *lupoaie*, *lupoane* și alb. *uikónyă* este relevată pe drept cuvînt; se pune însă problema dacă *-ónya* este mai frecvent în albaneză decît *-onia* în latină. — Cu privire la acel *u* derivat din verbele de conjugarea a III-a. Diez nu-și putuse formula nici o părere; Hasdeu îl consideră drept preroman, găsind un astfel de *u* și în albaneză, greacă și vechea slavă. Aș putea fi de acord, numai că *u* din alb. *paguem*, *peşkuem*, *plumbuem* etc. nu prea servește la derivare; cel puțin, considerasem gheg. *ue*, tosc. *ua* drept *diftongarea* lui *o*. Un împrumut din v.sl. *(glăsui = glasovati)* nu mi se pare verosimil. Dacă nu am avea numai denominative între verbele terminate în *-ui*, am putea să le punem eventual în legătură cu perfectele conjugării a II-a în *-ui*, cum este cazul pentru franc. *épanouir*, *évanouir*, v.fr. *engenouir*. — Dacă nu sînt deloc de părerea celor care explică elementele lexicale comune albano-române numai prin vecinătatea celor două limbi în evul mediu, mă gîndesc totuși că unele cuvinte ar fi putut pătrunde mai tîrziu din albaneză în română. Aici aș include cuvîntul *traistă (traistră, taistră, trastur)*, *drăstă*, *straiță (straistă)* | = *trasta (trase)*, *draştă*, *ştreiță;* căci este oare verosimil ca o formă *staristra* să fi dat atîtea variante similare în două regiuni cu totul independente una de cealaltă? [Add. 13]. — De asemenea, numele de localități și alte cuvinte transmise de autorii vechi ne pot fi utile în identificarea elementelor preromane. La numele de plante dovedite mai de mult în limba română, Hasdeu adaugă *dracilă*. Cuvîntul românesc *mal* îl întîlnim atît în albaneză, cît și în nume de localități ilirice și dacice *(Dimallum*, col. *Maluensis)*, precum și, în sfîrșit, după cum a constatat Hasdeu pentru prima dată, în numeroase toponimice maghiare din secolele al XIII-lea — al XV-lea. *Săldus*, diminutiv de la **sald* « mocirlă », este pus în legătură cu locuitorii regiunilor mlăștinoase ale Daciei, *Saldensii*, cu pannonicul *Saldum* și cu moesicul *Sáldapa*. XXII

Acolo unde nu ne putem sprijini nici pe albaneză, nici pe mărturii vechi, ne paște, ce-i drept, pericolul să pierdem terenul de sub picioare. Presupunerea lui Hasdeu, potrivit căreia cele mai apropiate rude ale vechilor daci trebuie căutate în grupul popoarelor eranice, nu mi se pare deloc neverosimilă; în fond, nici poziția albanezei ca limbă vie în cadrul limbilor indogermanice nu este stabilită nici pînă în ziua de astăzi. Și, în plus, putem presupune existența la nordul și la sudul Dunării a unor limbi foarte diferite, care să fi transmis limbii române anumite cuvinte; Hasdeu însuși a presupus un amestec al dacilor cu triburi celtice. Dar astfel de determinări etnografice nu sînt potrivite pentru a ne indica în mod cert drumul nostru, atunci cînd vrem să căutăm rămășițe preromane. Aș renunța cu totul la ele și aș spune: pentru cuvintele românești care nu pot fi explicate nici prin albaneză și nici printr-una din limbile învecinate postromane, dar pentru care alte limbi indoeuropene ne oferă paralele izbitoare, putem presupune că sînt, dacă nu de-a dreptul tracice, dacice, getice, celtice etc., cel puțin, în general, preromane. Dar niciodată nu trebuie exclusă posibilitatea ca ele să fi intrat în română abia în evul mediu pe o cale ce ne este încă necunoscută. Dintre coincidențele care cu greu se explică printr-o întîmplare, consider că fac parte: *melc* = kimr. *malw*, *malwoden*, bret. *melc'hu-edenn*, zend. *mûraka*, lat. *murex* « melc » [Add. 32]. Foarte ademenitoare mi se par și: *blénde (blénze, bléndă)* « erete » = lit. *balàndis*, oset. *balon* « porumbel » și *gîde* = zend. *gadha* « ucigaș ». Dacă Hasdeu spune despre *gîde:* « probabil o rămășiță tracică », s-a gîndit poate la faptul că eventual cuvîntul, care la început a fost folosit mereu pentru țigani, a fost

XXIII transmis de către țigani, | deși nu se găsește în graiurile țigănești ce ne sînt cunoscute. *Calo*, *călău*[1], care înseamnă același lucru ca și *gîde*, face parte de asemenea din limba țigănească: *kalò* desemnează aici pe țiganul însuși. — Referitor la unele cuvinte, Hasdeu se exprimă cu o rezervă pe deplin justificată. Comparînd cu *băsău* etc. o serie de cuvinte indogermanice, printre care și cuvîntul german *böse*, ar fi putut menționa și ital. *bugia*, prov. *bauzia* « minciună », « înșelăciune », care sînt raportate de unii, de asemenea, la acest cuvînt german. Noțiunea de bază a radicalului *băs* pare însă a indica altă direcție, chiar dacă lăsăm cu totul la o parte verbul *băsăi* sau *bĕsăi* (astfel Pontbriant; бъзъи, în *Lexiconul* de la Buda), care înseamnă « a mîna », « a instiga », « a ațîța », « a dezmierda ». Mai degrabă am putea compara cu germanul *böse* cuvîntul *bosnat;* căci eu nu cred că are vreo legătură cu *bosumflat*. Acesta din urmă (a cărui coincidență cu fr. *boursouflé* este frapantă, dar greu de explicat) înseamnă « umflat în pene » sau « burzuluit, iute de mînie », pe cînd *bosnat* înseamnă dimpotrivă « închis în sine », fiind sinonim cu *închis (inclusus);* iar *sn* = *tn* nu se poate dovedi cu exemple în limba română [Add. 19]. — Cu privire la un cuvînt, mă miră faptul că-l văd pe Hasdeu abandonîndu-și părerea de odinioară în mod tacit. Că barza este denumită după culoarea ei albă și că *barză* are deci legătură cu alb. *barδ* mi s-a părut acceptabil, pentru că și grecii o denumesc „cea albă-cenușie" (πελαργός) și pentru că multe păsări își trag numele de la culorile lor. Dar dintre toate păsările o consider ca fiind ultima ce ar putea fi denumită cîntăreață, și nici *ciconia* nu are nimic de-a face cu *canere*, nici *barză* cu gal. *bard* etc. La întrebarea lui Hasdeu, dacă din bret. *barz* nu s-ar fi putut forma span., ital. *garza*, aș răspunde negativ: 1) pentru că *z* = *d* este foarte recent și deci ar trebui să ne închipuim o trecere medievală tîrzie a cuvîntului din Bretagne (sau din Wales, unde avem *dd* = *d*) spre țările romanice de sud, 2) pentru că în spaniolă *g* pentru *b* apare numai înainte de *u* și *o*, precum și înainte de *r*, dar nu înainte de *a*, cel puțin nu înaintea celui de la începutul cuvîntului și nu fără efect asimilatoriu. De altfel, *garza* înseamnă « bitlan », și nu « barză ». Totuși, s-ar putea pune în legătură cuvîntul romanic de sud și cel de est, dacă am porni de la lat. *ardea*, asupra căruia în primul caz *garz* (în *garzone;* cf. fr. *garce*) și-ar fi efectuat influența, iar în al doilea un cuvînt străvechi *bard* [Add. 30]. — La *mocan* « țăran », « prost », care se găsește și în maghiară XXIV sub formă de *mokány*, se amintește | de celt. *mac;* cele două cuvinte sînt însă mult prea îndepărtate [Add. 31]. Iar dacă *molidvu* și cuvîntul francez cu același sens, *mélèze*, au aceeași origine, după cum este desigur posibil, este oare necesar ca aceasta să fie o origine celtică? — La sfîrșitul acestui capitol îmi exprim dorința ca Hasdeu să-și adune la un loc multiplele sale articole despre elementele preromane ale limbii române și să le publice din nou în limba franceză, cu o prezentare introductivă a metodei folosite, spre a ușura aprecierea indogermaniștilor, care în primul rînd, au aici un cuvînt de spus.

Trec acum de la elementele preromane la cele latine și încerc un sentiment de ușurare, asemenea celui al comentatorului de text, care a depășit ἅπαξ λεγόμενα și se poate ocupa de explicații sau emendări ale unor pasaje paralele, mai mult sau mai puțin numeroase. Înainte de a mă apropia de mulțimea de observații, la care dau prilej diferite grupuri de fenomene prezentate de Hasdeu, aș vrea să separ cîteva cuvinte a căror origine latină nu mi se pare

[1] Hasdeu consideră *-ău* drept terminație augmentativă; întrucît însă la sfîrșitul cuvintelor maghiare *o* este redat cu regularitate prin *ău* (de ex. *năcrăvălău* — *nyakravàló*), așa și *călău* va corespunde cu exactitate unui *calo* mai vechi.

asigurată. În *aćuare* = *acquiere*, terminația *-are* poate fi justificată prin analogie cu *născare* alături de *nascere*, cu *scuipa* alături de *scuipi* (mai degrabă de la *conspuere* decît de la *exspuere*), dar *ću* = *ći* (= *qui*) nu poate fi justificat prin comparație cu *ciubuc* alături de *cibuc*, *ciumili* alături de *cimili*, *ciupercă* = magy. *cseperke* ș.a., unde consoanele labiale au efect asimilatoriu, și nici prin analogie cu *ciutură*, alături de *citură* (deoarece primul este forma mai veche = turc. *ćuture*, magy. *csutora*) sau *șuncă* (chiar și în dialectele germane *Schunken*, magh. *sónka*) și cu greu în comparație cu *giur* (a cărui evoluție prin *gir* din *gyrus* formează un pandant curios la *ghib* = *gybbus* = *gibbus*); căci un *i* neaccentuat după o guturală și înainte de vocală formează un caz aparte: din *acquiere*, **aciere* s-ar fi format, după toate probabilitățile, *acere*, precum din *quietus*: *(în)cet* [Add. 7]. Chiar și sensul cuvîntului nu pledează pentru derivarea aceasta. *Dichis* cu verbul *dichisi* pare grecesc; Rösler a încercat să-l reducă la δίκαιος, dar cu puțin succes. Însă nici etimologia lui Hasdeu nu are pentru mine un succes mai mare, întrucît presupune o serie de noțiuni mult prea particulare. Din același motiv nu mă convinge nici interpretarea dată pentru *unealtă* cu același prilej [Add. 8]. « Coajă, scoarță » = « ceva solid » este desigur o trecere naturală; dar pentru *solz* = *solidum* aș dori analogii mai convingătoare.

Unora dintre cuvinte le atribui, mai ales pe baza unor considerente fonetice, o formă latină de bază întrucîtva diferită față de cea presupusă de Hasdeu. Trecerea lui *rj* în *rș*, pentru care Hasdeu apelează la dialecte slave și la dialectul tzakonic (în limbile romanice, după *r* rămîne întotdeauna consoana sonoră; cf. fr. *cièrge*, retorom. *gliergia*, *gloergia* etc.) nu o pot recunoaște pentru limba română; pentru a considera *-aș* = *-arius*, dispariția lui *r* ar constitui o altă dificultate. Dar chiar dacă *rș* ar putea proveni din *rj*, nu ne-am aștepta la *cerĭu*, *cerșut*, *cerșură*, ci la *cerș*, *cerut*, *cerură*; cum ar fi apărut un *i* în ultimele două din aceste forme? [Add. 9]. Prefer să presupun un vechi perfect sigmatic *cerși*, din care a fost derivat un nou perfect cu *u*, ca și cînd *cerș-* ar fi fost radicalul; cf., pe de o parte, forma regulată *-sei* = *-s-evi*, pe de alta, forme ca v. span. *truxe* = **traxui*, prov. *vesqui* = **vixui*, ital. *vissuto*, prov. *tenisut* etc. O neregularitate ar fi, ce-i drept, în *ș* = *s* înainte de *u*. — *Curcubenos* nu reprezintă pentru mine **cucurbitosus*, ci **cucurb(it)inosus* (de la *cucurbitinus*); s-a pornit de la radicalul **cucurba*, ca și la diminutivul *curcubița* pentru **curcubetița*. Cuvîntul *pèpene*, de care este legat, nu se deosebește, cel puțin în privința accentului, de lat. *péponem*, căci astfel trebuie accentuat (gr. πέπονα); italiana și spaniola au mutat accentul *(popóne, pepino)*. — De ce *gurgui* nu poate fi = *gurgulio*, ci = **gurgullus?* Nu pot să descopăr rezerve de ordin fonetic, iar forme de nominativ de la masculinele declinării a III-a s-au mai păstrat și în alte cazuri, precum *drac* = *draco*, *om* = *homo*, *sóră* = *soror*, *rece* = *recens*, *șarpe* = *serpens* [Add. 20]. Aici am putea adăuga și *judec* = *judex*. Hasdeu însă vede aici un singular derivat dintr-un plural *judeci*, printr-o falsă analogie. Presupunerea își găsește desigur justificare în interiorul limbii române (*șoarec* trebuie să fi fost format din *șoareci*, *berbec* din *berbeci*: în aceste două cuvinte, româna a păstrat accentul latinesc, în timp ce în italiană se pronunță *bérbice*, ca și *sorce*, și franc. *souris*, ca și *brebis*); analogia s-a extins și asupra femininelor de tipul *falcă (falx)*, *juncă (junix)*, *feregă (filix)*, *nucă (nux)*, *salcă (salix)*. Dar în acest caz trebuie bine clarificată situația românei față de italiană; aceasta din urmă cunoaște o serie de cazuri similare, în care se pornește de la nominativul singular latin ca formă de bază (cf. îndeosebi Ascoli, Arch. glott. II, 434 urm.). Pentru că chiar dacă *sorco* se supune fără constrîngere formulării lui Hasdeu,

XXV

acest lucru ar fi mai dificil pentru neapol. *jureche* (care ar trebui pus mai întîi pentru **jureco*) și imposibil la *rádica* (rom. *rădiche* este = *radicula*)[1]. În ceea ce privește forma *jude*, ea nu putea fi obținută prin apocopă nici din *judece* — după cum opiniază Hasdeu — și nici din rom. *judec* = *judecŭ*, anterior **judecu*. Ea se explică numai dintr-un romanic originar *judec* = *judecs*, de la care derivă neapol. *jureche* și probabil și rom. *judecŭ*. Cf. span. *cal* = *calx*,

XXVI neap. *Fele* = *Felix* | *(-icis)*, lombard. *cotórna* = *coturnix (-icis)*, tosc. *órafo* = *aurifex*.— În *mușc*, Hasdeu nu vede *morsico*, ci *mordico*, în timp ce din prima formă el poate fi dedus cu ușurință (*s*=*rs*, ca și în franc. *museau*= prov. *mursel* din același radical, asemenea rom. *dos*, *sus*; *șc* = *sc* ca în *mușchiu* = *musculus*, *rourușcă* = *labrusca* etc.); nu știu cum *rd* se poate transforma înainte de *c* în *ș* [Add. 34]. *Muscel* = *monticellus* nu reprezintă o analogie suficientă, chiar dacă aici *ș* ar fi într-adevăr *nt*. Dar *muncel* este forma regulată, iar din acesta, *muscel* a fost deformat poate sub influența altui cuvînt. — *Salbed* va fi mai degrabă = *exalbidus*, decît *subalbidus*; silaba *ub* nu a putut desigur dispărea complet [Add. 10]. — *Spre* a fost derivat pînă acum de la *ex-per*; Hasdeu îl derivă (p. 111) de la *super*. În privința sensului, cel din urmă se potrivește mai bine, dar nu în privința sunetelor. Mutarea accentului nu devine mai verosimilă nici prin gr. ὑπέρ [Add. 28]. În *sprînceană* = *superincilium*, pentru *supercilium*, *spre* = *super* înainte de silaba accentuată. S-ar putea spune că și în afara cuvintelor compuse, prepozițiile nu au accent propriu; totuși constatăm că cele bisilabice sînt tratate la fel ca și alte cuvinte bisilabice, doar dacă au aspectul unor prepoziții compuse. În prima silabă din *intra*, *infra*, *intro* s-a resimțit prepoziția *in* și se accentua în consecință *in-trá*, *in-frá*, *in-tró* (ital. *tra*, *fra*, rom. de sud *tru*). Astfel s-a resimțit probabil în silaba a doua din *super* prepoziția *per* și s-a accentuat *supér*, rom. *spre*. Etimologia dată de Hasdeu pentru *spre* s-ar lega deci de cealaltă, dată și de Diez. Cu *spre* este compus arhaicul *prespre*, *prespe*, *pespe*, în locul căruia se folosește astăzi *preste*, *peste*. Cipariu și Cihac explică pe cel din urmă din *per-extra*, dar cu greu ne vom putea îndoi de identitatea sa cu primul. Pe de altă parte, trecerea lui *p* la *t* este ceva cu totul neobișnuit[2]. Însă, chiar dacă în *tricolici* pentru *pricolici* s-a amestecat vreun alt cuvînt (după cum ultima formă este, la rîndul ei, deformată din *vîrcolac*), *creț* pentru **crest* = *crispus* mi se pare asigurat (și în germană avem alături *Kraus*, *Kraust* și *Krausp*), precum și — în ciuda rezervelor lui Diez — și ital. *visto* = *vispo*. Iar în *preste* = *prespe*, *p* inițial are efect disimilatoriu, la fel ca în slav. *topol* = *populus*, cel de al doilea. — Hasdeu preferă să derive *țărmure* din *termonem*, și nu din *terminem*; trecerea lui *n* la *r* este astfel asigurată [Add. 33]. În schimb, *terminus* s-ar fi putut transforma mai întîi în *termulus*; înlocuirea terminațiilor — *-inus* și *-ulus*

XXVII (comp. *-ide* și *-ulus* în ital. | *bussolo* = *pyxide*, *trespolo* = *trespide*), pe care trebuie să o presupunem și în *vergură*, i.e. *virgula* = *virgine*, pare aici deosebit de justificat, *m* fiind disimilat printr-un *n* următor în *l* (v. ital. *meliaca*, span. *comulgar*), iar *ĭ* devine *u* înainte de *l* (v. it. *nespolo*, *debole*, rom. *nour*). La fel, și ital. *témolo* = *thyminus*. Și friulanii au schimbat terminația tocmai la *terminus*: *tiermi*, *tiermid*. O trecere de la **țărmurŭ* la *țărmure* nu poate contraria. Cel mai simplu este totuși — ținînd seama și de sens — să se pornească

---

[1] Hasdeu raportează prov. *junega*, no. 99, la *junicem*; dar probabil ar trebui pronunțat *júnega*, și astfel, potrivit lui Diez, se stabilește legătura cu juras. *gegna*.

[2] Tot atît de puțin îmi pot explica, fiziologic vorbind, intercalarea lui *s* înaintea unei oclusive surde, precum avem în *ascuți* = **acutire*, *lespede* = *lapide* (la XXVI), *flustura*, *fluștura* pe lîngă *flutura*, *rostogol* pe lîngă *rotocol*.

de la forma de plural *țărmuri*, care poate fi interpretată ca = *termuli* pentru *termini* sau *termora* pentru *termina* (cf. v. ital. *nomora* = *nomina*). Din aceasta s-ar fi putut reconstitui atît *țărm* (care este însă posibil și pentru *termen*), cît și *țărmure*. După ce lege *țărm* și *țerm* pot sta alături, a se vedea excelentul studiu al lui Lambrior (Romania VII).

Uneori mă depărtez de Hasdeu nu în privința punctului de plecare, ci numai în privința explicației fonetice. *Auă* este un rezultat ciudat din lat. *uva*. Din cauza diftongării, Hasdeu compară *ploaie* = *pluvia*; dar în *pluvia*, *u* este scurt, iar în *uva* este lung. Trebuie deci să ținem seama de efectul de disimilare a lui *v* asupra unui *ŏ*, *ŭ*, *û* precedent:

ovum, în loc de { lat. vulg. *óvo* : *òvo*, ital. span. *óvo* : *uovo*, *huevo* }

pluvia, în loc de { lat. vulg. *plóvia* : *plòvia* it. *pióggia*, franc. *ploie* : *piòggia*, *pluie* (= **plueie*) }

ūva, în loc de { lat. vulg. *uva* : *óva* rom. *uă* : *auă* (= **oauă*) [Add. 14]. }

Hasdeu crede că *o* în **oauă* și **ostrachină* trebuie înțeles ca articol nehotărît și deci eliminat. Și *stridie* = ὀστρίδι s-ar supune acestei interpretări. Dar, după părerea mea, *strachină* și *stridie* nu trebuie apreciate altfel decît *sparangă* = *asparagus*, *stînge* = *extinguere* etc. Limbile care tind spre un *s* impurum elimină și pe *o* înaintea acestuia (v. ital. *scuro*, *spedale*). Întrebarea dacă în rom. *scoruș* = v. sl. *oskorušĭ*, *o* a căzut, rămîne deschisă din cauza malorus. *skoruš*. În *auă* = **oauă* eu văd o slăbire din *oa* în *a*, dar una cu totul izolată, complet deosebită de cea din *afară*, *povară* (no. 144) și *va* = **voa(le)*; și *a* pentru *eá*, span. *e* pentru *ué* etc. apar numai în interiorul cuvîntului. Explicația mea va fi însă valabilă numai în cazul în care — precum Hasdeu presupune necondiționat — s-a accentuat *áuă*. Forma de dativ pe care o dă Cipariu *aoiei* nu poate fi înțeleasă altfel decît ca = *áŭi* + *ei* (sau *aoiei* apare greșit pentru *ao-ei*, care ar putea fi explicat ca și *vălceao-i*, p. XVI, *roao-i* la Cipariu?), dar vechea formă de nominativ *auo* a avut|probabil accentul pe *u*, deoarece din *áuă* ar fi trebuit să rezulte *ao*. Iar *aúă* pronunță într-adevăr românii sudici, astfel că *a* apare aici ca protetic, precum în rom. de sud *aúmbră* și probabil și în *aúșu* «moșneag» (dar ce este acesta?). — Faptul că *șai* se întîlnește pentru *șase* numai înainte de *s* și *z* ne face să ne întrebăm dacă aici este vorba de o condiție pozitivă, efectivă, sau una negativă, care permite acest fenomen. Pentru că *șai* ar fi, cel puțin în privința ultimului sunet, forma regulată, corespunzătoare cu ital. *sei*, precum *noi* corespunde ital. *noi* (cf. *trei* alături de ital. *tre*). *Șase* este o formă surprinzătoare; păstrarea unui *s* final ne îndeamnă spre presupunerea unei influențe vechi autohtone (comp. alb. *gjaștă*) [Add. 27].—*Rășkira*, *rășhira* nu este pentru mine o dovadă pentru schimbarea aspirației, pentru că *ș* nu are față de *s* aceeași poziție ca φ față de π sau χ față de *k*, iar *h* nu este, precum χ din vechea greacă, aspirată, ci fricativă. Este adevărat că *h* (=*f*) ar putea fi devenit *k* sub influența lui *s* precedent; iar *s* a devenit, la rîndul său, ca și în alte cazuri, *ș* înainte de *k*. Evoluția fonetică opusă *k* : *h* : *f* e susținută de Hasdeu cu un cuvînt împrumutat din limba maghiară. — Faptul că *moșnean* = *moștean* ar cuprinde un fenomen pur fonetic (*șn* = *șt*) nu devine mai verosimil prin indicarea lui *dumésnic* = *dumestec*; pentru că în *dumesnic* a intervenit vechea terminație slavă -*nik*. XXVIII

Ultimul caz menționat face parte dintr-un grup de fenomene pe care Hasdeu le-a urmărit cu deosebită atenție. Printre formațiile lexicale analogice, cele mai însemnate sînt, poate, acelea care au fost provocate prin intervenția unei limbi străine și sînt mult mai numeroase decît se presupune de obicei; căci este evident cît de des o astfel de intervenție poate scăpa demonstrației. Dacă ținem seama de aceasta, dintre enigmele etimologiei romanice, care pînă acum au rezistat celor mai tenace încercări de rezolvare, multe ne vor părea mai puțin enigmatice, iar unele vor fi de-a dreptul explicate. Nu cred că există o problemă mai dificilă în acest domeniu decît să se decidă, dacă radicalele verbului de conjugarea I, care înseamnă « a merge », *umbl-* *(îmbl-)*, *amn-(imn-*, *umn-)*, *an-*, *and-*, *al-*, se află toate în legătură unele cu altele și, mai ales, în ce legătură. Hasdeu consideră ecuația franc. *aller* = v. franc. *aner* = *adnare* ca fiind dovedită. Dar, chiar dacă în vechea franceză întîlnim *aner* alături de *aler*, totuși o astfel de trecere de la *n* la *l* este de necrezut; *velin* și *orphelin*, citate de Diez, nu au putere demonstrativă: *l* provine din *n* numai prin disimilare, în vecinătatea unui alt *n* sau *m*. De fr. *aller* nu poate fi separat friul. *lâ* pentru **alâ* (pers. I plur. a imperativului: *alin* pe lîngă *lin*, ba chiar *anin*). | Oare nu s-a contopit în verbul *aner*, **anâ*, indiferent de ce origine ar fi, un verb celtic? În dialectele britanice întîlnim radicalul **el* « a merge » (de ex., kymr. *el-af* « eu voi merge », *el-wn* « eu mergeam »). Dar, pentru a reveni de la acest excurs în vest la devierea din limba română, Hasdeu enumeră o serie de cuvinte românești care reprezintă diferite grade de amestec dintre lexeme slave și latine: *căcărează* = *căca(re)* + *(g)réza*, *coderiște* = *coadă* + *(topo)riște*, *județ* = *judec* + *sudĭcĭ*, *așijdere* = *ași* + *(tako)ždere* (la no. XV). Desigur, după modelul *așijdere* se va fi schimbat, la rîndul său, opusul *altminte* în *altmintre* (astfel s-a format probabil și v. lat. *aliuta* după *ita*); dar nu trebuie uitat că în limbile romanice se intercalează foarte des un *r* în condiții absolut similare (cf. mai ales friul. *-mentri*). Foarte bine arată Hasdeu cum acest cuvînt a fost supus și în continuare influențelor analogiei: *altmintre-lea* ca *aldoi-lea*. În loc de *alt*, *al*, găsim în prima silabă și *a*, *ai*: *almintrilea*, *aimintrea*. — Că în *acept* = *aștept* joacă vreun rol lat. *accepto*, mi se pare cu atît mai îndoielnic, cu cît forma latină vulgară a acestuia din urmă a fost *accapto*. Probabil că a avut loc o metateză a grupului *șt* în *tș* (procedeul invers este presupus de Hasdeu în *moșt-ean*), tot așa cum în alte locuri se întîlnește *ț* = *st* (v. Hasdeu privitor la *țol* = *stola*, pentru care ar trebui citat și *creț*, iar din italiană cîteva exemple mai convingătoare decît *zolla*) [Add. 16]. — Miklosich presupusese că *vădúvă* este împrumutat din slavă; dar v. sl. *vĭdóva* ar fi dat în limba română *vădoavă*, niciodată *văduvă*, și cu atît mai puțin forma indicată la no. 19, *văduă*. Dar o influență a accentului slav asupra cuvîntului latin presupun și eu; în româna de sud se mai pronunță *vèduă* [Add. 15]. — *Omușor* este considerat de Hasdeu ca fiind rezultatul unei etimologii populare, pe care însă nu o poate dovedi; nu s-ar putea însă să se fi denumit, fără multe ocolișuri, protuberanța guturală cu cuvîntul „omușor" *(omșor)* (acesta fiind sensul obișnuit al cuvîntului)? [Add. 21].

Efectul analogiei se resimte și asupra sensului cuvintelor, nu mai puțin decît asupra formei exterioare. Și anume, aici poate participa la început și forma: după cum coincidențe conceptuale dau naștere la coincidențe de formă, tot așa ele evoluează împreună sau pot fi determinate de acestea. Mai departe însă, o schimbare conceptuală poate atrage alta după sine, fără participarea formei; astfel au împrumutat, de ex., românii „ancora" = „pisica" (cătușa corăbiei) din slavă. Dar nu același lucru mi se pare a fi cazul cu *măruntaie*

XXIX

« intestine ». Hasdeu spune că zadarnic se străduiseră unii să găsească o legătură logică între acest cuvînt și *minutalia* « mărunțișuri ». | Dar încă în latină, XXX *minutal* denumea o mîncare făcută din ceva tăiat mărunt, un fel de tocană, și chiar dacă ingredientele ar fi fost de preferință zarzavaturi, totuși cuvîntul ar fi putut ajunge la sensul de « intestine », precum franc. *haricot (de mouton)* « tocană de berbec » a ajuns la sensul de « fasole ». Comp. lat. med. *minutia porcorum*, span. *menudo*, *menudencias* « intestine de vite tăiate », franc. *menu* « măruntaie de păsări tăiate », ital. *minugia* « intestin », germ. « Gänseklein » (măruntaie de gîscă) etc. [Add. 22]. Nu trebuie deci să presupunem vreo influență din partea lui *drob* 1) « bucată », 2) « măruntaie »; de altfel, chiar în slavă, sensul al doilea putea rezulta din primul (după cum crede Miklosich), fără să fi acționat aici v. slav. *ѫtroba*. — Aici trebuie să amintim și cazul derivării conceptuale prin analogie. De ex., de la « zi » în română, ca și în slavă: a « zili » bine = a « trăi » fericit. A se compara *frătat* și *surată*, discutate de Hasdeu în altă parte, care imită forme participiale slave *pobratim* și *posestrima*. — Etimologia populară a unui cuvînt de origine latină atrage după sine apropierea de un radical slav: *godinac*, *ghidinac* (de la *godînŭ*) = *plăcintă*, ca și cînd ar proveni de la *plăcea*. — După cum se pare, aici era cea mai slabă linie de apărare a latinei față de limbile vechi autohtone. Ba chiar după ce acestea s-au stins, spiritul lor, ca să zicem așa, putea exercita o oarecare influență asupra idiomurilor noi, întrucît conceptele și obiceiurile naționale care se impregnaseră în sistemul semasiologic al vechilor limbi au supraviețuit romanizării. În general, istoria sensurilor este în așa măsură dependentă de istoria culturii, încît nu ne considerăm în stare să stabilim pentru ele linii directoare ferme, similare celor pentru istoria sunetelor; mii de coincidențe intervin interferîndu-se reciproc. Trecerea cuvîntului sîrb *prasiti* « a face purcei » (de la v. slav. *prasѧ*, porc) la rom. *prăsi* « a procrea, a naște » (iar de aici, *prăsitură* « iapă » — acesta este unul din adaosurile lui Hasdeu la bogata listă a lui Miklosich) o vom înțelege fără să cunoaștem prea bine ce rol important a jucat porcul în viața românului; la fel cum ne demonstrează numele porcului pe insula Guernesey: *aver*, valoarea pe care aceste animale o aveau pentru insulari. Dar cui i-ar fi venit ideea că cuvîntul roman pentru « ficat » înseamnă, de fapt, « îngrășat cu smochine », dacă ar fi pierdut anumite prescripții gastronomice. Cît de multe transformări sînt posibile chiar în limba română, o ilustrează ecuații ca « a merge » = « a se scufunda », « a cîștiga » = « a bate », « a vindeca » = « a răzbuna » (no. 192), « a scoate un lichid » = « a amesteca » (no. 116) ș.a. Dar dacă aici nu este cazul să facem obiecții categorice, este, în schimb, recomandabil să nu acceptăm | o schimbare prea mare a sensului fără ca identita- XXXI tea formei să bată la ochi, și de aceea m-am arătat sceptic cu privire la unele etimologii ale lui Hasdeu. De altfel, în afara analogiilor propriu-zise, unele lămuriri ne pot oferi și paralele cu totul izolate; astfel, admit că derivarea latinescului *unio* « ceapă » de la *ure-re* (**us-nio)* mi s-ar părea foarte verosimilă, datorită rom. *usturoi* de la *ustura* (cf. și v. slav. *česnĭkŭ)**, dacă nu ne-ar îndrepta spre *unus* sensul de « perlă ». Iar dacă Hasdeu compară cu *foișor* « alee sub frunziș », apoi « galerie », « balcon », « chioșc în grădină », « chioșc pentru distracții », « cameră de primire », franc. *feuillé* « chioșc în grădină », *folie* « casă de distracții » (în evul mediu, latinizat: *folia*, *foleia*) (și cuvîntul german *Laube* reunește în mod similar diferite sensuri), desigur că își închi-

* Corect: *česnŭkŭ* sau *česnĭcĭ* (n.ed.).

puie ambele evoluții independente una de alta. *Dezvoalbere* = ital. *disinvoltura* « dexteritate » trebuie considerat din același punct de vedere.

Dintre formațiile noi din elemente latine, care se găsesc în glosarul lui Hasdeu, unele prezintă un interes deosebit. Cele două forme *funicel* și *fughicel* indică o formă comună de bază *fungicellus*. Pentru *n* = *ng* într-adevăr nu cunosc alt exemplu, iar fără cea de-a doua formă m-aș fi gîndit la **furuncellus* = *furunculus* (cf. span. *carboncillo* = *carbunculus* etc.): ar fi rezultat prin asimilarea lui *r* la *n* (v. Hasdeu, no. 189, și cf. îndeosebi *funingine* = **furingine* = *fuligine*), mai întîi **fununcel* și apoi, prin schimbarea silabei *-unc-* cu *-ic-* (cf. *rinichiu* = *rărunchiu*), *funicel*. — În mod convingător se arată că *nițel* « un pic » este contras din vechea formă *nișchițel*, diminutiv de la *neșcît* = *nescio quantum* (v. *neștine*, *nescare*). — Vedem verbe aparținînd la două conjugări diferite, derivate nemijlocit de la adjective, spre a se exprima o diferență de sens: *ferica* « a fi fericit »; *ferici* « a face fericit » — *mesera* « a sărăci », *meseri* « a fi sărac » (dar găsim și diferențe de forme fără diferențe de sens, de ex., *adevera* și *adeveri* « a face adevărat », adică « a dovedi » — *molișa* și *moleși* (Cihac) « a face moale » — *mucegăia* și *mucegăi* (Cihac) « a prinde mucegai »). Hasdeu vorbește cu acest prilej despre *-ez-* și *-esc-* ca sufixe de derivare, pe cînd acestea au devenit în română deja terminații. Ca derivativ, *-ez-* mai apare în *cuteză*, *reteză*, *rîncheză* etc. Faptul că trebuie să recunoaștem, în acest *-ez-*, gr. -ιζ- (*boteza* = βαπτίζειν nu mai prezintă nici o îndoială. Este interesant că și în franceza veche apare la unele verbe | de conjugarea I o amplificare prin *-is-* sau *-iss-*; dar aceasta trebuie explicată altfel: *pruis* și *probez* = *probo* coincid numai întîmplător. — Spre o epocă foarte veche ne îndreaptă forma **feminus* (rom. *famen*, *feamen*, la Kavalliotis θηάμενου, alb. φέμαρ = θηλυκός) de la *femina*, considerat ca adjectiv, spre una mai recentă **feminea* (rom. de nord *feméie*) pentru *fémina* (rom. de sud *fémena*), cu care Hasdeu compară foarte justificat sîrb. женска (putem aminti și de germ. « Mensch » în acest context [Add. 25]). — Un adverb de loc demn de observat, și anume *cice*, apare în documentul no. XXXI de unsprezece ori, adverb pe care Hasdeu îl pune alături de ital. *quici;* există totuși o mică diferență: acesta este = *eccu hic* + *ecce hic*, iar acela *ecce hic* + *ecce hic* [Add. 24].

XXXII

Coincidența dintre română și celelalte limbi romanice pledează pentru existența unor vechi cuvinte latine, ca de ex. **mateuca*, de la care ne este transmis de scriitori cel puțin cuvîntul radical, și a unui **gaius* sau ceva similar, de la care nu a rămas nici o urmă. Dacă numele romanic al gaiței nu poate fi explicat ca provenind din limbile germanice, atunci nu este indicat procedeul nici pentru cuvîntul care coincide și care înseamnă « vioi, vesel »; sîntem aproape tentați să ne gîndim la un adjectiv **gavius*, în legătură cu *gaudere*, *gav-isus*. Îmi amintesc din întîmplare de lat. *gavia* « pescăruș », care persistă în diferite forme romanice. — În ceea ce privește sufixul derivativ *-ăn* din *mesteacăn*, îl explic ca și Hasdeu; în radical însă nu mi se pare a fi verbul *masticare*, ci substantivul legat de acesta, *mastix*, prin care a putut fi denumită orice sevă de copac, deci și seva mesteacănului [Add. 23].

Încă din secolele timpurii, circulația comercială i-a adus românei cuvinte din alte limbi romanice. Unul dintre cele mai demne de remarcat dintre acestea este *zgarbură* = ital. *scarpola* (o formă care mie, de altfel, nu-mi este cunoscută). *Zg* = *sc* se mai întîlnește și în alte cuvinte: *zgaibă*, *zgură* (și alb. *zgebe*, *zgjură*), la fel ca și ital. *sgurare*, *sgomentare*. Ne putem aștepta și la *zg* = *sp* și *zd* = *st;* acestea din urmă apar probabil în *sdroaie* = *strues*, dacă nu

cumva forma secundară *droaie* indică altă origine. Şi mai frapant este *rb* = *rp* în *zgarbură*. Acest cuvînt mi-a amintit de un cuvînt pentru « sabot », care s-a răspîndit în Friul şi Tirol, în diverse forme: *sgalbera*, *sgalmera*, *sgalmare*, *galmine*, *dalmine*, *dermine*, *darmole* etc. — Originea imediată a rom. *cioaie*, *acioaie* din ital. *acciajo* nu mi se pare deloc sigură; cum se explică *oa* = *a*? [Add. 26]. *Cioaie* n-ar corespunde lui *aciarium*, ci mai degrabă lui **acionia*. — Este greu de stabilit din ce perioadă provin cele mai vechi elemente germane ale limbii române. Discutînd cuvîntul | *gaică*, Hasdeu a precizat foarte limpede că nu există nici un germanism vechi în limba română. Şi totuşi a demonstrat de curînd, într-un studiu foarte lucid, existenţa unui astfel de cuvînt: zîna *Filma* la bănăţeni, personificarea febrei, şi-a primit numele de la gepizi (got. *us-film-ei*, v. nord. *felmr* « groază »). Argumentarea nu poate fi contestată nici în ceea ce priveşte aspectul fonetic, nici cel semantic; dar să fie singurul cuvînt de acest fel? În evul mediu tîrziu au pătruns, fără îndoială, multe cuvinte germane în limba română. Dintre acestea fac parte, după părerea mea, *boziu* = *Wasen* şi *şold* sau *jold* « Schulter », folosit de românii transilvăneni, ca şi de slavi şi maghiari, pentru « şuncă » (de altfel, şi *şuncă* este de origine germană); altfel are sensul de „coapsă" în limba română. XXXIII

Numeroase cuvinte provenite din alte limbi indogermanice şi neindogermanice sînt explicate de către Hasdeu; de un deosebit interes sînt cele de origine cumană, dar faptul că nu cunosc această limbă mă împiedică să mă ocup de acestea. De multe ori rămîne neclarificat din ce limbă a împrumutat româna mai întîi. Dintre multiplele fenomene fonetice care intră cu acest prilej în discuţie, aleg numai unul: intercalarea lui *l*, pe care o întîlnim în *bilşug*, alături de *bişug*, *jilţu*, alături de *jăţiu*, fenomen de care Hasdeu leagă *molitvélnic*, alături de *molitvénic* şi *ćovlică* = slav. *sovika*, *ziulică* pentru *ziu-ică* şi *sorliţă* de la *sor* = cuman. *sar*. Dar trebuie să facem aici cîteva distincţii: *-elnic*, respectiv *-alnic* este un sufix cu totul românesc (*căpit-elnic*, *domn-elnic*, *făpt-elnic*, *fiinţ-elnic*, *muier-elnic*, *pădur-elnic* etc.), provenit din anumite forme cu un *l* justificat din punct de vedere etimologic, precum *postelnic* (v. slov. *postelĭnikŭ*), *strădalnic* (cf. v. sl. *stradalĭnikŭ*). O transformare similară celei din *molitvel-nic* se întîlneşte, de ex., în *pomelnic* pentru *pomen-nic*, *pecelnic* = slov. *pečat-nik*. La fel este cazul cu *medelniţă* (no. XXXI) = = v. sl. *měděnica*, *răsalniţă* alături de *răsadniţă*, *stelniţă* = v. sl. *stěnica*, *păduchelniţă*, *urechelniţă* etc., ale căror modele trebuie căutate în *cădelniţă* = = v. sl. *kadilĭnica* şi altele asemenea. Acest *l* este slav, face parte din part. trec. act. II, de la care s-au format multe derivate în *-nikŭ*, *-nica*, de ex., v. sl. *bajalĭnikŭ*, *bělilĭnikŭ*, *imelĭnikŭ*, *skǫdělĭnikŭ*, *doilĭnica*, *tŭkatelĭnica* etc.; neoslov. *pihalnik*, *umetalnik*, *vsekalnik*, *nosilnica*, *spovedalnica*. În formele *ćovlică* etc., şi *sorlic*, alături de *soric*, *l* are funcţie diminutivală, cf. *căl-ul-eţ*, *corn-ul-eţ*, *fi-ul-eţ*, *furc-ul-iţă*, *musc-ul-iţă*, *porc-ul-ean* etc. Mai observ, de asemenea, *cîşliga* = *cîştiga*, *coraslă* = *corastă*.

Am lăsat la urmă un cuvînt care cere o dezbatere mai amplă, şi anume pronumele *o*. În comentariile la documentul XXVI, Hasdeu îl identifică cu articolul *o* şi vede aici o rămăşiţă preromană. Ar fi însă totuşi destul de straniu, | dacă femininul *o* nu s-ar alătura, prin origine, masculinelor *lu*, *un*. De aceea sînt de acord cu Cihac că cei doi *o* trebuie separaţi, iar sensurile lor derivate din *una* şi *illam*, dar nu sînt de acord cu explicaţia fonetică. Mai întîi, cîteva cuvinte despre *o* = *una*, v. rom. de nord şi rom. de sud *ună* (dar rom. de vest numai *o*). Din *ună* s-a format *uă*. Nu avem într-adevăr un alt caz cu totul similar; dispariţia unui *n* între două vocale are loc numai în două condiţii: 1) după *î*: *grîu*, *frîu*, 2) înainte de *i* : *vie*, *ai* = *vinea*, *anni*. Dar, XXXIV

întrucît prin aceasta se atestă, în general, o rezistență mult mai mică în română a lui *n*, decît, de pildă, în italiană, s-ar putea ca, prin excepție de la regulă, *n* să fi dispărut și într-un cuvînt atît de frecvent și atît de repede pronunțat; am putea da destule exemple pentru tratarea deosebită a unor astfel de cuvinte. *Uă* însă, după cum vom vedea îndată, trebuie să dea *o*. Arborele genealogic al celuilalt *o* este următorul:

(i)lla

**ua*

**va*	**uă*
rom. de vest (Valdarsa) *vo*, considerat de Ascoli ca egal cu rom. de nord *vo* = *vreo* « o oarecare ».	rom. de nord și rom. de vest *o*, rom. de sud *u* (și în no. XXVI, unde însă *u* și *o* sînt, în general, de mai multe ori confundate).

Voi încerca să dovedesc cele două transformări principale prin exemple suficiente, remarcînd că socotesc ca fiind de egală valoare *o* și *u* neaccentuat între vocale după indicația localnicilor.

1. *O* = *uă*:

a) La început de cuvînt = *va*:

oraș = magh. *város* (citat de Hasdeu),
Oșorhéiu = *Vásárhely*.

O = *va* = **voa(le)* nu face parte din această categorie, diferitele forme pentru *vult* trebuind să fie astfel ordonate:

va { *vo-o*, *a* }

V la început de cuvînt cade, ca și în alte forme ale aceluiași verb *(eți, or)*.

Vo = *va* (și la fel forma din Valdarsa, citată mai sus pentru *illa*) se bazează pe asimilare ca *luom*, *luo* = *luăm*, *luă*, *ploo* = *ploă*. După Hasdeu, XXXV în primele două forme, *o* provine din *va;* dar acest lucru nu e posibil, deoarece numai *va* neaccentuat se transformă în *o*, iar *ev* este cuprins în *u*, precum arată foarte clar perf. *luai*, inf. *lua*[1]. În româna de sud, *ev* se transformă, în cazul respectiv, în *o (loai, loare)*, și astfel avem la prezent *lom*, *loți* pentru **loom*, **looți;* româna de vest are, în loc de *ev*, un *u* ușor slăbit: *lŭăm* — *lăm*, *lŭăți* — *lăți*, *lŭa*— *la* etc.

b) La sfîrșitul de cuvînt:

α) = *ua*. La numeroase forme de plural în *-ao* de la forme de singular în *-ău* (de cele mai multe ori = magh. *-ó*):

halao = **haluă (Lexiconul* de la Buda: *haleáuă)* de la *halău*,
hălăștao = **halăștauă (Lexiconul* de la Buda: *halaștoáă)* de la *hălăștău*,
macao = **macauă* de la *macău*,
valao = **valauă* de la *valău*.

Formele de plural ale unor astfel de substantive sînt notate și cu terminația *-ae* și *ăe*.

[1] Este adevărat că Hasdeu îmi atrage atenția asupra faptului că în textele vechi se întîlnesc *luoai, luoa*; dar din acestea nu ar fi rezultat *luo, luom*.

β) = *ua* = *(ú)-a*:

văduo, alături de *văduă*, *văduvă* = *vidua*,

aúo (rom. veche de nord), *aúa* (rom. de sud) = *ua* (chiar și în lat. vulg. așa pentru *uva*).

γ) = *ua* = *va*:

ao (în *aoiei?* rom. veche de nord) pe lîngă *áuă* (vechi) = *uva*,

noao (rom. de sud *nao*), alături de *noauă* = *nova*,

oao pe lîngă *oauă* = *ova*,

ploao pe lîngă *ploauă* = *pluv(i)at* (cf. *ploaie* = *plu(v)ia*),

greao (rom. de sud) = **greauă* = *greva* pentru *grave*.

δ) = *ua* = *va* = *ba*:

fao (rom. de sud) = *faba*,

zao (*Lexiconul* de la Buda) = φάβα (grec. tîrziu, în glose lat. *zaba*; v. Löwe, Prodrom., p. X).

ε) = *ue* = *ve* (sau = *vă* = *ve*):

noao (rom. de sud *nao*), alături de *noauă* = rom. de vest *noue* =

**nove* = { *nobis* / *novem* }

voao (rom. de sud *vao*), alături de *voauă* = rom. de vest *voue* = **vove* = *vobis*,

o (neaccentuat) = **uă* = rom. de vest *uvă*, *uve* = *ubi*,

neao (rom. de sud), *neavo*, *năvu* (rom. de vest) = *neauă* (rom. de nord), *neavă*, *neaua* (rom. de vest) = *nive*.

V sau *u* asimilează un *e* următor în *ă*, dar nu neapărat (cf. *oae* = *ove*).

η) = *ue* = *(ó)-e*:

doao (rom. de sud *dao*), alături de *doauă* = *doae* = **doe* = *duae*,

roao (rom. de sud *rao*), alături de *roauă* = *roaue* = **roe* = *rore* (cf. it. *prua* = *prora*).

2. *Ua* = *lla*. Condițiile în care *l* se transformă în limba română în *u* sînt diferite de acelea în care se petrece acest fenomen în alte idiomuri romanice, în cele germane și slave. Se vocalizează numai *l* dublu (cel simplu rămîne între consoane, iar între vocale se transformă în *r*), anume înainte de *a*[1] (cf. *cale* = *calle*, *cal* = *caballo*). XXXVI

măduă, *măduhă*, *măduvă* = **mădu-u-ă* = *medulla*,

pivă, *pio* = *piuă* (de aici *piuar*) = **pilla* pentru *pila*.

Forma populară **pilla* e confirmată și de ital. *pillo*; cf. ital. *pigliare* etc. (ca și *togliere* = *tollere*). *U* = *ll* apare și la plural: *piue* (ca și *mădue*), pentru care și (cf. mai sus ε și η) *piuă*, *pio*.

stavă (de aici *stăvar*) = **stauă* = rom. *stalla*, citat de Hasdeu. — Plural: *stăvi*.

---

[1] În româna de vest, *l* dispare adesea între *a*, *u* și consoane, de ex.: *ab* = *albus*, *cad* = *caldus*, *pamă* = *palma*, *ascuta* = *auscultare*, *cuca* pentru *culca* = *collocare*, *pupă* = *pulpa*. Ca treaptă premergătoare trebuie să presupunem un *u* (deci **aub*, **caud* etc.). Interesant este aici *căsteu* sau *castău* = *castellum*, prin care este denumit îndeosebi castelul *Castua* de lîngă Fiume. *L* de la sfîrșit de cuvînt = *ll* dispare după *u* în *sătú* = *sătul* (fem. *sătulă*); la fel în vorbirea populară din rom. de nord, *l* din articol, de ex. *omu* = *omul*.

În alte cuvinte, ca în *olla*, *l* rămîne: *oală;* nu ne-ar folosi la nimic să raportăm cuvîntul românesc la forma *ola*, căci aceasta ar fi dat *oară.*

3. = 1. + 2. *O* = *lla*, fără să se poată demonstra veriga intermediară *uă*, ca la *piuă*. Substantivele în *-ella* se termină în româna de sud în *-eao;* de ex.:

*ste-lla : *ste-uă : stea-o*
*stellae : *ste-le : stea-le*

Uneori *e* din *ea* (Kavalliotis scrie *ia*) este absorbit de consoana premergătoare, asemenea cazurilor semnalate mai sus *nao*, *dao*, *rao* pentru *noao*, *doao*, *roao*. Astfel:

sella : şao
sellae : şale

-ella secundar este tratat la fel:

**maxella* pentru *maxilla : măseao.*

** suprincella* (cf. retoroman. *survaschella;* plur. rom. *sprincéle*, de origine necunoscută la no. XVIII)[1] pentru *supercilium : sufrenţeào, sufrănţeào.*

După cum în ultimul exemplu am avut *ll* pentru *lj*, aşa stă, invers, *lj* pentru *ll* în *scintilla*, **scintilja*, **scintelja*, rom. de nord *scînteie*, *scîntée.*

Româna de vest pare a se comporta, în general, la fel ca şi româna de nord, despre care va fi vorba îndată. *Vocabularul* lui Maiorescu, cel puţin, prezintă *stea* (dar la Schitazza: *stella*), cu articolul *steaua*, plur. *stelle; verigea*, XXXVII plur. *verigelle; viţea*, plur. *viţelle.* Ascoli a consemnat *stäla* | la Valdarsa, în timp ce forma de bază la Žejane e *stävu* (cf. mai sus *nävu*).

Româna de nord se deosebeşte de cea de sud, mai întîi, prin faptul că aici după *ea* n-a mai rămas nici o urmă din *-lla:*

stea	plur. *stele*
şa	*şele*
măsea	*măsele*
mantea	*mantele*

Pe lîngă *mantea* şi *manta*, se întîlneşte şi (conform *Lexiconului* de la Buda) *mantao.* La fel şi în pronumele pentru pers. a 3-a (**ella* pentru *illa*)*:*

ea, *ia* plur. *ele*

Aici însă coincide româna de sud:

ia — *ele*

Se pune problema dacă a căzut *o* sau treapta mai veche *uă*; aceeaşi întrebare se pune pentru:

grea = **greauă* (rom. de sud *greao*) = **greva* = *grave*,
nea, alături de *neauă* (rom. de sud *neao*) = *nive.*

Dispariţia lui *o* este posibilă; comp. *manta* = *mantao* şi mai jos *za* = *zao*, *zi* = *zio.* Dar înclin să presupun că *uă* a dispărut, fără să mai fi trecut la *o*; faptul îmi pare posibil pentru anumite forme verbale (din rom. de nord şi de sud):

ia (lja) = **leauă* = *levat*,

bea = **beauă* = **beue* (*uă* = *ue*, v. mai sus) = *bibit*,

la = **lauă* = *lavat.*

---

[1] De aici apoi, prin etimologie populară, pe care Cihac a prezentat-o ca fiind cea propriu-zisă: rom. de nord *sprinceană, sprînceană*, rom. de vest *suprageană, desuprageană.*

Probabil că a dispărut mai întîi *u*, care, de altfel, se pronunță atît de slab în general, încît se scrie, în loc de *nóuă*, *óuă*, *róuă*, *șeuar* etc., și *nóă*, *óă*, *róă*. *șear* etc. *Ă* după *a* nu a putut rezista, cf. rom. de nord:

rea = **reaă* = *rea*
mea = **meaă* = *mea*
ta = **toaă* = *tua*
sa = **soaă* = *sua*

Cele trei forme din urmă se pronunță la fel și în româna de sud; dar în loc de *reá* avem aici *rao* (pentru **reao*) = **reauă*, *u* provenind din masculinul *reu* (cf., de ex., prov. *Yuzieua*, *mieua*), sau a fost intercalat eufonic, tocmai pentru a apăra pe *ă* de la sfîrșit de dispariție. Această a doua interpretare pare a fi singura aplicabilă pentru:

curao (rom. de sud) = **cureauă* } = *cureaă* = *corrigia*
curea (rom. de nord) }

cucuveao (rom. de sud) = *cucuveauă* = *cucuveaă* = } it. *coccoveggia*,
cucuvăie (rom. de nord) } neap. *coccovaja*
ngr. κουκουβάγια
etc.

Într-un singur caz[1], *uă* = *lla* din româna de nord rămîne, și anume XXXVIII atunci cînd se adaugă articolul hotărît, astfel *steaua* (scrierea obișnuită este *steaoa*) = *steau(ă)*+*a*. Forma din româna de sud, care se pronunță la fel, trebuie probabil înțeleasă în mod similar; chiar dacă, datorită formei nearticulate *steao* și dativului *steo-lji* se percepe astăzi ca fiind *steao-a*, totuși trebuie să avem în vedere că atunci cînd forma nearticulată mai suna încă *steauă*, și nu *steao*, cea articulată era deja *steaua*.

După analogia substantivelor în *-eá* *(-eáo)*, articulat *-eáua*, plur. *-ele* *(-eale)* au urmat multe altele, dar nu putem să decidem pe ce treaptă a avut loc analogia. Deocamdată este ușor de înțeles că în româna de nord *-ea* din nominativul singular nearticulat, care nu provine din *-ella*, a fost redat în același mod ca și *ea*, care continuă pe *-ella*, deci:

curea	*cureau-a*	*curele*
rea		*rele*
mea		*mele*
grea		*grele*[2]

Totuși, deoarece *grea* provine din **greauă*, chiar și aceasta din urmă s-ar fi putut orienta în formarea pluralului după **steauă*: *stele*. Fac parte din această categorie și multe cuvinte de origine greacă și turcă, de ex.:

lichiea	*lichieau-a*	*lichiele*
văpsea	*văpseaua-a*	*văpsele*
bogcea	*bogceau-a*	*bogcele*
imamea	*imameau-a*	*imamele*

---

[1] Demn de semnalat este faptul că și una și cealaltă derivație prezintă *u* alături de *l* = *ll*; astfel: *șeuar*, alături de *șelar*, *înșeua*, alături de *înșela*.

[2] În româna de vest, la Schitazza, analogia acționează chiar și mai departe asupra masculinului: *grelu*, plur. *greli*.

În româna de sud, fac la fel ca *stea : steale*, *şao : şale* etc.

greao : greale
nao : nale
rao : rale
curao : curale

însă:

mea : mele

va fi fost provocat de *ea : ele?* N-ar trebui mai degrabă să acceptăm **meauă* (care ar corespunde în întregime formei **reauă*)?

Dacă cuvintele în *a* accentuat au articolul *aua* şi la plural *ale*, cum sînt mai ales cele de origine turcă, de ex. (rom. de nord):

aba	*abau-a*	*abale*
bina	*binau-a*	*binale*
masala	*masalau-a*	*masalale*,

XXXIX atunci modelul cuvintelor în *-ea* a fost probabil suficient. În unele cazuri se poate porni însă şi de la **auă : ale* = **eauă : ele*. *Za (zau-a, zale)* nu este, cum crede Rösler, cuvîntul turc *zeh*, ci, aşa cum am văzut mai sus, gr. tîrziu ζάβα; din pluralul *zale* s-a dezvoltat apoi un nou singular *zală*. De la o formă nu prea uzuală *ba* = lat. *bava*, pluralul este *bale*, de la care avem un nou singular *bală*, cel puţin în româna de sud; găsesc indicat şi un singular masculin *bale* (pl. *bali*). Cuvîntul ar putea proveni, de altfel, din slavă. *Ta*, *sa* mi se par contrase din **toauă*, **soauă* (cf. mai sus *meauă*) = **tova*, **sova*, iar pluralele *tale*, *sale* din aceste forme mai vechi. Mussafia pune semn de egalitate între **tea (teale)*, **sea (seale)* = **te-a*, **se-a* (formate după *mea*). Dar cum se explică tratarea diferită a aceleiaşi vocale la pers. a 2-a şi a 3-a, faţă de cea de la pers. 1? Diftongul *ea* — după Mussafia (Vocal. § 12) — este simplificat îndeosebi după labiale, dar şi după siflante, în *a*; oare *m* a acţionat mai puternic decît *t* (v. Lambrior, *op. cit.*, p. 87, a) şi *s*? Conform legii lui Lambrior, femininul de la *mieu* ar trebui să fie **mia* (ca *miez* = *miază*); în textele din secolul al XVI-lea eu văd că scrie мѣ, nu мїѧ sau мıа. Şi *tău*, *său* sînt probabil nu = *teus*, *seus*, ci **tous*, **sous* (cf. rom. de sud *nău* Kav. = *nou* Boj.). Trebuie avute în vedere şi formele enclitice: *mio*, *to*, *so* (*miu*, *tu*, *su*). Probabil că pronumele posesiv de pers. 1 a exercitat o anumită influenţă asupra celorlalte două, numai că nu s-a impus cu totul; astfel sînt rom. de sud *teu* ca şi *meu*, alături de *su*, v. rom. de nord *mume-sii (-suae)*. În româna de vest avem în schimb: *mev*, *mê — tev*, *tê — sê*, fem. *mä — tä—sä* (după Ascoli; Maiorescu dă formele ca cele din româna de nord).

Mai rămîne o formă de cuvînt interesantă. Vechiul romanic *dia* = *dies*, care ar fi trebuit să devină în română *zie*, a fost transformat de români în **diva;* de aici a rezultat *ziuă* (popular), *zio (Lexiconul* de la Buda*)*, *zi* (articulat: *ziua*) sau, cu schimbare de accent, *zĭúă*, rom. de sud *zuă* (popular şi în rom. de nord; vezi, de altfel, şi docum. II). Pluralul sună în ambele dialecte *zile*. În rom. de vest (Valdarsa) *zi*, *zie*, plur. *zie*, *zile*.

În *steaua* etc., unii, printre care Diez, au considerat *ua* ca fiind articol. Este adevărat că *ua* este cea mai veche formă a articolului feminin din limba română, dar ea nu mai există; din cele discutate rezultă, cred, cu claritate, că trebuie să despărţim *steau-a*. Cum poate fi explicat însă faptul că în toate celelalte limbi romanice articolul *illa* şi pronumele conjunct *illa* au fost modificate în acelaşi mod, în timp ce în limba română au evoluat diferit, primul în *a*, al doilea în *o*? Cauza constă desigur în poziţia necesar enclitică a pri-

mului și în cea de preferință proclitică | a celui de-al doilea. Și în cea din urmă, XL *a* ar fi putut proveni oricum din *ua* (cf. *a* pentru *va* = **volit*); în **cetăteaua*, **mùmăua* etc., dispariția lui *u* aflat între două vocale neaccentuate era aproape obligatorie și a fost sprijinită prin existența unui articol *a* în vechea limbă a țării. *A* din *la*, ca în portugheză, nu este posibil aici; *l* dispare la început de cuvînt numai înainte de *e* și *i*, după ce a fost muiat (*ei* = *jei* = *ljei*; *i* = = *ji* = *lji* = *li*). Dacă în loc de *domnul* se pronunță *domnu*, atunci *l* dispare și la sfîrșit de cuvînt; în *coconui* (no. XXX), *logofutui* (no. XXXII) însă, dacă nu avem de a face cu simple greșeli de scriere, se manifestă probabil acțiunea formelor pronominale, după cum presupune și Hasdeu. Să mai prevenim încă o rezervă. Am intercalat între *ua* și pronumele *o* treapta intermediară *uă*, întrucît am observat că *o* apare și ca formă secundară de la un astfel de *uă*, care nu provine din *ua*. Nu exclud posibilitatea ca *ua* să se fi transformat de-a dreptul în *o*, dar n-am vrut să mă adîncesc într-o problemă care nu poate fi decisă atîta timp cît ne lipsesc puncte de reper cronologice pentru închiderea lui *a* în *ă*. Fie că *a* în *ua*= *illa*, fiind un cuvînt monosilabic, nu a fost modificat deloc, după cum și în franceză a rămas *la*, și numai în picardă a devenit *le*; fie acest lucru s-a petrecut în pronumele *ua* abia după ce articolul *ua* se redusese deja la *a*. Însă *a* din *cetatea*, *mum(ă)a* etc. a rezistat cu ușurință modificării. De altfel, dacă nu am avea această formă a articolului, s-ar putea crede că trecerea, sau cel puțin tendința, lui *ll* spre *u* trebuie pusă pe socoteala nu a unui *a* următor, ci a unui *ă* [Add. 29].

Numeroasele observații pe care le-am făcut la partea lingvistică a acestei cărți nu urmăresc nicidecum să diminueze însemnătatea ei, ci, dimpotrivă, să o ridice. Dacă o lucrare științifică, ce urmează drumuri noi, este întîmpinată numai cu cele mai măgulitoare laude, dar fără orice adaos critic, aceasta provoacă, chiar și autorului, o nemulțumire; aceasta înseamnă ori că nu s-a priceput să semene semințe dătătoare de roade, ori că nu a găsit solul care să le primească și să le dezvolte. Valoarea unei realizări nu trebuie măsurată numai după rezultatul imediat; în această privință, căderea rapidă în desuetudine a multor lucrări de epocă este foarte elocventă. Odată cu prezenta carte, lingvistica românească a făcut un foarte însemnat pas înainte, dar multitudinea de sugestii pe care le oferă trebuie să se manifeste în mod diferit, prin confirmări și îndoieli, prin construcții ulterioare și prin delimitări. Nu va fi de mirare că sînt de acord cu linia generală a lui Hasdeu, | dar mi-am XLI exprimat cu privire la unele amănunte alte păreri. Un acord deplin nu va întîrzia în cele din urmă, mai ales că o mare parte a semnelor mele de întrebare se bazează pe faptul că nu am dispus de o mulțime de materiale, care pot fi cu ușurință hotărîtoare. Recomand încă o dată, cum am făcut și la început, lucrarea lui Hasdeu atenției romaniștilor și, dacă ar avea norocul să pună în mișcare condeiul unui critic german, acesta să nu uite că prefața germană are drept scop să introducă în cartea românească, nu să îndepărteze de la ea.

Am vrut și am putut să insist amănunțit numai asupra uneia, celei mai importante părți din cartea lui Hasdeu; dar trebuie să atrag atenția că ea mai prezintă, în mare măsură, un dublu interes, paleografic și istoric. Așteptăm un tratat propriu al lui Hasdeu de paleografie slavo-română, lucrare care va sintetiza cele prezentate aci și le va completa. Mai mult decît istoria politică, interesează istoria culturii, și mai ales istoria dreptului. Nouă, occidentalilor, vechile documente ale românilor cu menționarea celor 318 părinți de la Niceea și cu împărțirile țiganilor ni se par curioase prin formă și conținut; cine vrea să se edifice în acest sens și nu poate citi în română sau în slavonă, să recurgă la colecția de documente ale mănăstirii Solca, editate anul trecut

de către Wickenhauser. Din textele noastre cităm, printre faptele interesante, unul, care nu este totuși un fapt izolat, și anume: pe la anul 1600 Negré, fratele lui Nedé, a fost luat prizonier de către tătari și a scăpat mutilat rău; dintre obiceiurile ciudate, pe cel potrivit căruia iobagii vînduți împreună cu moșia participau și ei la *aldămaș*. Dar și mai însemnat mi se pare numele pe care îl poartă astfel de iobagi, *români*, și aș fi dorit ca observațiile lui Hasdeu, pe care le dă la no. XXI, să fi fost ceva mai explicite. Mai amintesc acele *ćobote*, în no. VIII, „bani de cizme" (propriu-zis „cizme", după cum în alte limbi romanice avem „mănușă" pentru „bacșiș"), care în latina medievală din Apus se numea *calciarium* și altele asemenea; și acel *codru* din no. XXVIII, cu sens de „teritoriu limitat, îngrădit". Numai că eu nu cred că cuvîntul *codru* „bucată" a fost derivat din *codru* „pădure"; *codru de pîine*, *codru de caș* corespunde exact latinescului *quadra panis* (Seneca), *quadra casei* (Martial), cuvîntul a ajuns, în formă grecizată (despre *co* = *qua* v. *Vok.*, II, 510), în limba română. Hasdeu însuși și-a manifestat această părere (*Ist. crit.*, II, 65). Dacă n-ar exista alb. *kodre* „deal" (și în rom. de vest *codru* = deal), s-ar putea construi foarte bine seria de sensuri „cartier", pădure îngrădită", XLII „pădure" în general [Add. 30]. Și cuvîntul germanic *Mark* s-ar putea | să fi parcurs o evoluție asemănătoare, în loc să fi pornit de la noțiunea de „pădure", cum opinează Grimm. Hasdeu a făcut un pas introductiv fericit în cercetarea documentelor vechi juridice românești: primind de la Minister sarcina de a redacta un chestionar juridic și unul lingvistic-mitologic, a și realizat pe primul, luîndu-și ca model cunoscutele lucrări ale lui Bogišić și Efimenko-Matvieev. Chiar și numai frunzărirea acestui program ne promite nouă lingviștilor indicații prețioase; evident, al doilea ne interesează cu mult mai mult și așteptăm cu cel mai mare interes rezultatele lui. Și, pentru că sîntem la capitolul dorințe și speranțe, să nu ascundem că parcurgerea documentelor ne-a relevat necesitatea unui indice de nume de localități și persoane, în care să se explice mai întîi ceea ce se poate explica fără prea mare efort.

Dar dacă nicăieri istoria limbii nu este mai strîns legată de istoria culturii și de istoria politică decît pe pămîntul românesc, este o coincidență fericită că studiile aceluiași om evoluează în toate aceste trei direcții. Nu pot să neg că, mai înainte, multilateralitatea și rodnicia nemaipomenită a lui Hasdeu mi-a trezit oarecari rezerve, ba chiar și erudiția lui, care stăpînește un tezaur de cărți atît de vast și atît de diferit din punct de vedere al limbilor, mi se părea a ascunde un anumit pericol; dar acum văd că se orientează din ce în ce mai bine asupra cercului de probleme căruia i se dedică, și că multe lucruri, care ar putea să i se socotească drept greșeli, au deschis, în fond — ce e drept, într-o reacție cam puternică — largi porțile pentru influențe occidentale, deși metodele științifice ale Occidentului s-au încetățenit acolo cam anevoios. Hasdeu a contribuit la aceasta cu toate forțele; combătînd, printre primii, latinomania generală, s-a familiarizat pe deplin mai ales cu situația cercetării lingvistice, iar lucrările în care dă dovadă de această familiarizare nu au nici pe departe un caracter de compilație, ci conțin cercetări proprii de o sîrguință și o conștiinciozitate, care sînt noi pentru compatrioții săi. Aici s-a dovedit acea originalitate, a cărei absență din viața științifică a românilor o deplîngea Maiorescu; facă-se mai puternică și mai limpede și să acționeze înviorător în juru-i.

Aș vrea să folosesc acest prilej și să opun considerațiilor pesimiste pe care le-a exprimat Maiorescu, desigur nu fără motiv, cu privire la întreaga cultură de astăzi a românilor, unele de ordin consolator, dînd prefeței mele

seci o încheiere, din | care să se vadă că la studiile mele românești nu participă numai mintea, ci și inima! Nu este atît de greu să se pună capăt acelei culturi de seră, pe care o critică Maiorescu. Se va constata, cu timpul, că o căldură artificială și irigația nu impun totul și nu ceea ce este mai bun, iar mugurii primăverii trebuie să aștepte toamna pentru a deveni fructe; chiar și cele mai frumoase plante exotice nu trebuie să izgonească pe acelea pe care le generează solul propriu. Forța națională își are totdeauna rădăcini în poporul adevărat; căci și uriașul Anteu și-a pierdut forța trupului, atunci cînd piciorul său n-a mai atins pămîntul matern. Dacă învățații români încep să acorde atenția lor plină de afecțiune acestui popor, atunci și scriitorii vor trebui să facă același lucru. Luther a vizitat pe meseriași pentru a culege de la ei anumite expresii; Malherbe zicea că adevărata franceză trebuie învățată de la hamali, și chiar astăzi țăranii din Toscana sînt considerați autorități în privința limbii pentru oameni cu renume literar. De ce la români, cei învățați să nu meargă la școală la cei care nici nu știu carte? Mai ales poeții nu trebuie să studieze numai limba, ci și sufletul poporului, al poporului de jos, cel disprețuit, cel neștiutor. Cel mai frumos lucru, pe care l-a produs poezia română aparține — cel puțin după aprecierile din străinătate — poporului; restul se diferențiază în trepte de valoare în funcție de spiritul popular de care este pătruns. Este adevărat că româna apare, față de surorile sale romanice, ceva mai neglijată, aproape ca o cenușăreasă, dar aceasta se explică numai prin faptul că vrea să facă pe doamna de salon, în loc să se arate cu basmaua ei pitorească și cu catrința ei cu fir de aur și franjuri. Departe de mine intenția de a afirma că românii trebuie să înceteze a învăța și a împrumuta de la străini; dimpotrivă, în multe privințe încă nu s-a făcut destul în acest sens. Dar lucrurile străine care pătrund în țară nu trebuie să dea naștere la niște forme diafane fantastice; ele trebuie să se lege de un nucleu solid, să pătrundă în seva și sîngele său, dacă se dovedesc, în genere, a fi hrănitoare. Dacă se formează un astfel de nucleu și dacă se adună în el forța tinereții efervescentă și exuberantă — și acest lucru se va întîmpla —, atunci este asigurată înflorirea crescîndă a culturii românești; laurii proaspeți, cîștigați cu vitejie eroică în luptă cu dușmani și prieteni se vor împleti din ce în ce mai mult cu ramuri blînde de măslin, iar din ruinele Peninsulei Balcanice, mărturii ale unor lupte barbare, se vor înălța la nord și la sud două coloane menite să poarte o nouă clădire mîndră a păcii și să împrospăteze amintirea celor două popoare mari ale antichității, | care dăinuiește în limbă cu o strălucire și mai vie.

XLIII

XLIV

Graz, în zilele Paștilor, 1878.

La pag. XV. Existența unui *r* vocalic mi se pare certă pentru româna de vest; comp. *'rd — rîd*, *'rs — rîs*, *'rpă — rîpă* la Schitazza. — Cu privire la *părinătele* etc., părerea Dr. Jarnik de la Viena merită a fi luată în seamă, și anume că *ă* trebuia să sublinieze sonoritatea lui *n*, adesea slăbită în fața consoanelor (vezi p. XIII).

Nota bene. — Răspunsurile lui Hasdeu la unele din observațiile de mai sus se găsesc in A d d e n d a e t c o r r i g e n d a.

„CUVENTE DEN BĂTRÎNI“ DE D. B.P. HASDEU

RAPORTUL

DOMNULUI GEORGE BARIȚ

CITIT ÎN ACADEMIA ROMÂNĂ, ÎN NUMELE COMISIUNII ÎNSĂRCINATE A DEFIGE, PENTRU PREMIUL NĂSTUREL, CEA MAI BUNĂ CARTE IEȘITĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ ÎN CURSUL ANULUI 1878

XLVII **Кȣвенте ден бътрѫні.** L i m b a r o m â n ă v o r b i t ă î n t r e a n i i 1550—1600. *Studiu paleografico-linguistic de B. Petriceicu Hasdeu. Cu observațiuni filologice de Hugo Schuchardt.* Tomul I. București, Tipografia Societății Academice Române, 1878.

Acest titlu special este preces de altul dublu, mai general, care sună: *Direcțiunea generală a Arhivelor Statului. Publicațiuni istorico-filologice. Texturi și glose române între 1550—1600.*

În aceste două titluri sau, cum le numeau bătrînii, p o a r t ă, p o r ț i ale cărții, tendința autorului este răspicată binișor. Aceeași însă se află descrisă și motivată cu atît mai limpede în prefațiunea generală de la paginele I—II și în prolegomena specială, cuprinsă pe paginele 1—4 sub titlul: T e x t u r i r o m â n e i n e d i t e î n a i n t e d e a n u l 1600.

În partea I a acestei publicațiuni erudite aflăm 30 de documente, dintre cari numai documentul nr. 1 este traducțiune, cealaltă colecțiune cuprinde texturi originale. Partea II este intitulată A p e n d i c e, care stă dintr-un lung inventariu românesc sau, cum se intitulează acela, C a t a s t i h u l M o n a s t i r i i G a l a t a (Iași), 1588, noiembre, 4—25. Acest prețios document, proprietate a generosului și eruditului domn Dim. A. Sturdza, fu dat domnului Hasdeu spre publicare și comentare. Tot în apendice se mai văd alte două documente românești originale din secolul al 17-lea. În partea III, mai mică decît toate celelalte, se află un glosariu de cuvinte românești, intercalate și ascunse prin documente vechi slavone, începînd de la un hrisov al lui Stefan Dușan, țar serbesc, de la 1348 pînă la 1593. În partea IV, vine un alt glosariu, no. II, dintre anii 1600—1630, pe care domnul Hasdeu îl denotă cu titlul: S p e c i m e n d e d i c ț i o n a r e t i m o l o g i c a l l i m b e i r o m â n e, cu vreo 500 de | cuvinte*. D-sa îl comentează pe 53 XLVIII de pagine. În partea din urmă avem C r o n i c a c ă l u g ă r u l u i M i h a i l M o x a d i n O l t e n i a, scrisă pe la a. 1620, la care editorul iarăși adaose multe adnotațiuni erudite.

Scopul principal al acestei publicațiuni este, precum însuși autorul observă în prefață, „a pune o serioasă temelie analitică pentru filologia și diplomatica română"; iară încît pentru limba din texturi, zice că ele reprezintă *limba vorbită odinioară de români*, și așa generațiunile de astăzi vor cunoaște care era *limba cea vorbită* a poporului românesc între anii 1560—1600, sau adică înainte cu 300 și mai bine de ani. Colegul nostru apasă expresiunea l i m b ă v o r b i t ă și o motivează observînd că: « pînă acum, cît se atinge de secolul XVI, s-au publicat numai texturi române t r a d u s e, în cari nu numai sintaxa oglindește mai mult sau mai puțin o construcțiune străină, adecă este slavică sau greacă, dar adesea pînă și cuvintele izolate se întrebuințează pe dos, din cauză că traducătorul nu înțelegea sau nu știa să brodească ideea originalului ». « Sînt acte oficiale sau particulare, scrise în România de către români după trebuințe locale și momentane. Autorii lor, oameni din popor,

* Corect: 200 de cuvinte *(n.ed.)*.

nu știau multă carte. Ei scriau așa cum se vorbea în zilele lor în orașul sau chiar în satul unde trăiau». Așa crede domnul autor, și rămîne ca lectorii să se convingă despre afirmațiunile d-sale, comparînd mai ales construcțiunea, frazeologia românească veche din sec. XVI cu cea ce o auzim acuma *în secolul nostru*, din *gura poporului românesc* locuitor în acele părți ale Munteniei și Moldovei, pe unde el nu este amestecat cu nici o populațiune de alte limbe străine. Aci, în această carte, autorul presupune că limba documentelor publicate de domnia-sa și a celor ce se vor mai publica să fie comparată cu cea veche cunoscută din traducțiunile vechi. Este învederat că cu aceasta se face aluziune mai vîrtos la interesantele și instructivele publicațiuni ale venerabilului nostru coleg d. Timotei Cipariu, cunoscute nu numai literaților români, ci și filologilor străini, cîți se ocupă cu studiul limbelor neolatine, prin urmare și cu al limbei noastre. De altmintrelea însuși colegul nostru Hasdeu ne-a observat la ocaziune că d-sa cu această publicațiune continuă pe ale d-lui Cipariu. Eu cred că această împregiurare merită cea mai de aproape atențiune, nu numai a filologilor de profesiune, ci și a tuturor românilor inspirați de legitima dorință de a pătrunde în natura limbei noastre, de a-i cunoaște geniul ei și a-i descoperi eternele sale regule, cari stau modeste și ascunse dinaintea minților profane, din care cauză apoi acestea se văd căzute într-o anarhie spăimîntătoare.

Autorul află că importanța filologică a acestor documente este întreită: «1. *D i a l e c t o l o g i c ă, arătînd diferențele din loc în loc în același interval de timp; 2. F o n e t i c ă, întrucît scriitorii, lipsiți de orice cultură ortografică, își dedeau silința de a scrie întocmai ortografia* | *cea poporană; 3. s i n t a c t i c ă, deoarece cugetarea și expresiunea aceluia ce scrie nu era împiedecată prin nemic străin*». XLIX

Acestea sînt tezele, pe cari autorul și-a propus a le demonstra și totodată ilustra cu un număr mare de exemple, pe cari însă promite a le înmulți cu altele, într-un al doilea volum. La dezlegarea acestor probleme, autorul vine armat cu erudițiune vastă, cunoștință de mai multe limbi vechi și nouă, orientale și europene, la care se adaoge paciența sa de fier și agerimea sa de spirit. Ca să tăcem de extraordinarele dificultăți paleografice, pe cari autorul va fi întîmpinat la descifrarea mai multor documente, dacă nu în fiecare cuvînt, desigur însă în fiecare serie de cuvinte; dară adnotațiunile sale numeroase, însoțite de mai multe citate istorice și filologice, au trebuit să-l coste mare osteneală, pierdere de zile multe și de nopți nedormite. Peste acestea, d. Hasdeu mînuiește la mai multe locuri și scalpelul criticei, spre a corege erori comise pînă acum de către mai mulți filologi; descopere multe cuvinte curat românești, cari pînă astăzi nu se află în nici un dicționar românesc; în fine, nu trece cu vederea nici una din formele gramaticale arcaice, conservate în acele documente, alăturea cu unele expresiuni și fraze de mare valoare.

Acesta este pe scurt cuprinsul cărții d-lui Hasdeu, spiritul în care și metodul după care e scrisă. De aceea ea nu va putea lipsi din biblioteca nici unui român și patriot, carele pretinde a iubi și a cultiva limba noastră.

Cu atît eu aș crede că mi-am împlinit misiunea, cu care am fost onorat de către d-voastre, domnilor colegi, de a face cunoscut noul op al d-lui Hasdeu și calitățile sale atît de recomandabile, mai ales dacă le vom lua în considerațiune și din punctul de vedere al grelei misiuni, a cărei împlinire o așteaptă națiunea întreagă de la Societatea Academică Română. Ar lipsi totuși să arăt cari sînt concluziunile filologice, aplicabile la limba noastră modernă, trase de însuși autorul din acel studiu critic al său [Add. 35]. Acelea însă lipsesc

chiar la domnia-sa, din cauză, cum se pare, că autorul și-a rezervat concluziunile pentru volumul al doilea. După ce însă colecțiunea d-lui Hasdeu cuprinde material bogat, relativ la îndelunga și chiar cerbicoasa luptă ce mai decurge la noi între susținătorii principiului etimologic și între ai-celui fonetic, eu cred că exprim dorința unanimă a domnilor mei colegi de a vedea acea luptă terminată cu o oră mai înainte, sau măcar a-i trage oareșicari miezuine, peste cari să nu aibă trebuință de a trece în viitor. Așa eu, fără a continua cu analizarea meritului intrinsec al colecțiunii d-lui Hasdeu, care se constată de ajuns prin cea făcută în paginele precedinți, mi-am propus a cerceta pînă la ce măsură d. Hasdeu continuă pe d. Cipar, de unde apoi s-ar putea combina și la concluziuni.

I. D. Hasdeu premite că pînă acum s-au publicat numai *texturi române traduse*, în cari construcțiunea e străină, cînd din contra colecțiunea de față ne dă limba veche originală a românului. Din aceste premise ar urma, la prima vedere, că concluziunile d-lui Hasdeu vor diferi cu totul de cele cunoscute ale d-lui Cipar. Eu însă am temeiuri grave ca să mă îndoiesc, dacă logofeții, dascălii, preoții și peste tot cărturarii din secolii XVI și XVII, de la cari au rămas cîte ceva original, în acte oficiale ori particulare, au scris în adevăr „așa cum se vorbea în zilele lor în orașul sau chiar în satul unde trăiau", adecă în același dialect, cu observarea de aceeași pronunțare a cuvintelor și în aceeași ordine a ideilor, a cugetării (sintaxa); cu alte cuvinte, că scriitorii originali n-au fost influențați de nici o limbă străină. Pentru ca să mă conving despre aserțiuni ca acestea, am drept să cer a mi se documenta, că acei indivizi au învățat numai carte românească, în școale românești, iar nu carte slavonă ori grecească în școale străine, precum și că toți aceia au fost români născuți, și încă de acolo din loc, nu slavi ori greci româniți, sau români veniți din alte părți și crescuți în alte limbi, precum se mai întîmplă cu foarte mulți, chiar și pînă în ziua de astăzi. Pînă cînd nu mi se va demonstra în aceste cestiuni contrariul, eu voiu persiste în credința mea, că acei preoți și logofeți, ca autori de acte originale, au fost străini, bunăoară cum a fost călugărul Moxa, grec de la Chio [Add. 36]. Eu pe dialectologie nu pun la locul acesta prea mare temei, din cauză că aceea în comparațiune cu dialectologia din alte limbi în limba noastră nu diferă prea mult; mă împiedec însă cu atît mai mult în caprițioasa fonetică, peste care dau mai în toate documentele originale vechi. Autorul acestui studiu paleografico-linguistic observă, la pag. 2, că acei „scriitori, lipsiți de orice cultură ortografică, își dedeau silința de a transcrie întocmai pronunciațiunea cea poporană". Văz și eu că bătrînii noștri de înainte cu 330, chiar și numai cu 280 de ani, erau lipsiți de orice cultură ortografică, sau și mai presus, ei nu aveau conștiința legilor limbei noastre, precum nu o au pruncii, și că nu cunoșteau gramatica și dicționarul ei nici din nume, cînd ele nici că existau pe acest pămînt. Ceea ce însă eu nu văz, este că scriitorii din acele timpuri și-ar fi dat silința de a scrie întocmai pronunciațiunea poporului, pentru că nu-mi pot explica, cum se întîmplă, că *același* scriitor, în *același* loc, în *același* document, scrie *aceleași* cuvinte în două-trei moduri, fără nici o regulă, fără pic de consecință [Add. 37]. Spre a constata de ajuns această aparițiune, mai mult decît curioasă, această lipsă totală de respect pentru pronunciațiunea poporană, nu avem decît să cităm sute de exemple din aceste texturi originale; totodată să căutăm bine, în ce mod și pînă la ce măsură scriitorii traductori ai cărților bisericești din secolul [al] XVII-lea au respectat mai mult regulele gramaticei și pronun-

ciațiunea. Aci vom cita numai unele exemple | din colecțiunea d-lui Hasdeu, LI din cari să ne convingem despre importanța și necesitatea acestui studiu, și anume:

Pag. 21. Egumenul Evtimie, Bistrița (districtul Vîlcea), 1571, decembre 21: genitivul cuvîntului *mănăstire* îl scrie, în același document, în trei moduri; pron. pers. *lu* și *lui*; prepozițiunea *de în* și *din*.

Pag. 73. Glodeni (distr. Prahova), 1596: conj. *de* și *di*, *deci* și *dici*; prep. *din* și *di în*; verb. *aau datu*, *aam prins*, dară și simplul *au* și *am* în același «Zapis de vînzare».

Pag. 76. Petrașcu Păturnică, Suceava, 1597, ian. 8: pronum. demonstr. în trei moduri: *acĭastă*, *aĭastă*, *ceștii*.

Pag. 80. Zapis de cumpărătoare, Buneștii (distr. Vîlcea), 1597, iuliu 3: *din* și *den*; *lu* și *lui*; «ca să-i fie pomeană și *lu* și feciorilor *lui*».

Pag. 88. Zapis de danie, Mehedinți, 1599, dec. 15, între actele monastirei Tismana: *twată*, *nwastră*, *nwaw*; dară tot acolo de 2 ori numai cu *o*: *mortea*. Din același document trecem aci și o singularitate sintactică: «*Cum au cĭ lăsat cu al lor cuvînt*». Ce construcțiune să fie aceasta?

Pag. 92. Testamentul lui Negrea, scăpat din captivitate tătărească, Budești (distr. Ilfov, cap. București), înainte de 1600: «Peîntru să se ștei că m-au... *tăĭatu* și *plenu* de *virmi*, dece m-au căutatu frate-*miu* Nedé... sufletul *miu*... frățene-*miu*... de *toote*... cu sufletul *miu* la *morté mé* șă amu pus și mărtori...» Oare cînd vor fi vorbit locuitorii din regiunea capitalei în limba acestui document?

Pag. 148. Popa Tiful, Mircești (distr. Vlașca, spre Dunăre), 1606, aprile 15, o mărturie: «Să se știe că *au votŭ (=avutŭ)* unchișul Fugle... *u* (1 = *una*) branește... *șe* (= *și*) mărtorie". *Șe* = ше, aceasta vine de vreo 11 ori. Apoi confuzĭunea între *o* și *u* = *una*, este din cele mai neașteptate, de ex. *mărtorie* și *mărturie*, *loco* și *lucu*, *fustu* și *fusto*, *molți*, *amo*, *scriso*, *poțu* (puț, fîntînă), *dato*, *peîntro* (pentru), *rămaso*, *no* (nu), *tute* (toate) etc. Adecă cum stricau limba românească grecii veniți de curînd între români. Se poate oare ca acel popă Tiful să fi fost român, și nu grec, sau încai român grecit?

E cunoscut că vocalele finale *u* și *i* sînt amerințate cu exterminare de către logofeți din zilele noastre. Pînă aci se susținea de către mai mulți literați că pe aceste litere le-au introdus ca finale numai ardelenii cei pedanți în scrierea limbei noastre, căci s-au luat după cîțiva traductori vechi, tot așa de pedanți ca și acești moderni; dară acele litere se văd figurînd în cele mai multe texturi originale vechi, scoase din Arhivele României și publicate de d. Hasdeu! Anume *u* final vine atît ca pronunțat întreg, denotat firește cu cirilicul ȣ, cît și ca jumătățit, cînd apoi se denotă peste tot cu ь; alteori vine amestecat, cînd ȣ deschis și întreg, cînd închis, adesea în *același* document, uneori în *același* cuvînt, | fără pic de consecință, curat cum se întîmplă și în zilele noastre, LII într-o mulțime de scripte și publicațiuni, cu aplicarea cîtorva litere și a multor forme gramaticale. Așa, de exemplu, în sentența de judecată a logofătului Tudor din distr. Muscel, anul 1585 (pag. 38), finalul ȣ plin vine scris și răspicat în 31 de cuvinte; dară nici acest demn străbun al logofeților și publiciștilor moderni nu este consecinte în gramatica și fonetica sa, căci el în același document scrie, de exemplu: *foost* și *fostu*, *Tudoru* (cu *u*) și *Simion* (fără *u*), *feciorul*, *egumenul*, *al* și apoi iarăși într-un răsuflet, tot acolo: *cătămu*, *să-lu țiie*, *amu aflatu*, *jupăneasa Ancaa n-au faptu coconii... ce au luatu pre o sooru...* și încă: *cînd o-u măritatu... ĭau datu* etc. [Add. 38].

Așadară, cum au pronunțat românii din districtul Muscel pe ꙋ final, înainte cu 300 de ani? iară dacă nu l-au pronunțat, din ce cauză popii și logofeții își făceau de lucru ca să-l scrie întreg?

Așa și finalul *i* e scris întreg pretutindeni.

Ce vom mai zice și de duplicațiunea lui *a*, *o*, *i*, în mai multe cuvinte, precum: *Ѡaanceii*, *așaa*, *Ancaa*, *Marianaa*, *să-l iaa*, *nowă*, *fowstu*, *nowastră*, *mowșe*, *sowru*, *feciowru*, *towtu*, *mowrtea*, *apowii*, *bowïarii*, *acestuii*, *maiii*, *jupănesiii*, *coconiii* etc.

Cui îi place să mai caute exemple de natura acestora, le poate afla ușor, între altele la pp. 40, 52, 64, 68, 73, 77, 89, 215. Cine voiește să dea peste confuziunea dintre *d*, *dz* și *z*, să caute la pag. 188—9, iară pe cea dintre ж și џ o află la pag. 219 și pe aiurea. Mai în scurt, fructele fonetismului destrămat, care domină pînă în zilele noastre și dă limba în prada unei anarhie desfrînate, le poate gusta oricine mai din toate părțile acestei publicațiuni, așa încît un număr de cuvinte și forme arcaice raționabile și sănătoase, descoperite în acele documente, abia ne pot desdauna pentru înfricoșatele devastațiuni, pe cari le face fonetismul în frumoasa noastră limbă.

La pag. 160, în actul celor șase boiari asupra unei delimitațiuni făcute în anul 1668, aprile 15, la mănăstirea Cozia (districtul Vîlcei), logofetul lor pare că ar fi fost gîngav de a scris: *tocămélnici*, *părinătele*, *sfănăta*, *cuvănătul*. Despre aspirațiunea literei *h* (χ) la finea cuvintelor, ca *gata*h, *afla*h, *mare*h, *măna*h, *nume*h, *me*h, *meï*h, *vale*h etc. a se vedea documentele de la pag. 100—101, 231—232.

Eu însă nu mă mir de popii și logofeții din vechime, căci, precum s-a observat mai sus, ei sărmanii nu aveau conștiința legilor limbei; lor le lipsise timpul de a și-o studia din fundament; ca să tac, că mulți din ei au fost străini după originea și naționalitatea lor, veniți în patria română cine știe de peste cîte țări și mări, dedați a pronunța cu totul alte limbe, prin urmare ei nici nu auzeau sunetele limbei noastre așa precum le aud românii, ci o pățeau pre-
LIII cum o pat, de ex., germanii chiar și | în zilele noastre, cînd urechea lor nu știe să distingă între *b* și *p*, *d* și *t*, *g* et *k*, *j* (ж) et *ș* (ш).

Cu acestea închei analiza scurtă ce am fost în stare să fac în zilele cîte-mi steteră la dispozițiune, de cînd Comisiunea îmi făcu onoarea de a mă însărcina cu compunerea acestui raport. Scopul îmi fu să arăt și prin analiză cevași mai detaliată importanța studielor d-lui Hasdeu și meritele autorului.

A. CIHAC'S

«Sur les études roumaines de Mr. Hasdeu»

(BÖHMER'S ROMANISCHE STUDIEN, T.4, P.141—84)

Besprochen von

Dr. M. GASTER

(Zeitschrift für romanische Philologie, t. 3, p. 468—76)

LVII Als ein Specimen seines II. Bandes des Dictionnaire étymologique habe ich die ausführliche Recension, die Cihac dem jüngsten Werke des Hasdeu angedeihen liess, betrachtet und als solches einer objektiven aber um so genaueren Untersuchung unterworfen. Wo Herr Cihac auf das Wörterbuch verweist, habe ich es vorgezogen darüber hinwegzugehen (um mich nicht in Hypothesen zu verlieren) und das Erscheinen desselben abzuwarten, welches inzwischen schon erfolgt sein soll, mir aber noch nicht zu Gesichte gekommen ist. Dagegen um so genauer diejenigen Numern, wo Cihac eine Etymologie gibt, die er auch im Wtb. für das betreffende Wort hat, da er stets darauf verweist. Daher auch die Ausführlichkeit meinerseits.

Herr Cihac beginnt die Besprechung des Werkes von Hasdeu mit einer Anmerkung, die höchst charakteristich ist. Er liest den facsimilirten Titel des Werkes: *Cuvente den bătruni* und verbessert: *Cuvinte de la bătrîni*, wobei er bemerkt: «le titre *Cuvente den bătruni* doit représenter, à ce qu'il paraît, aussi la langue parlée au 16ème siècle». Der Titel bei Hasdeu lautet jedoch richtig *bătrăni*, wenn das *ă* auch nicht ganz klar hervortritt. Wichtiger ist aber, dass *cuvente* in der That die ältere Form ist, und ich wundere mich, dass Hr. Cihac die erschöpfende Menge von Beispielen übersehen hat, die Cipariu, Principia de limba, ed. 2, Blașiu, 1866, p. 376, beigebracht hat, und zwar aus folgenden Werken des 17. Jahrhunderts: N. Test., Silvăstru, 1684; Psaltirea, Silv., 1651; Varlaam, Cazania, 1643; Șapte sacram., 1645; Cazania, Govora, 1642; Biblia, București, 1688, etc. Cihac geht dann ausführlicher auf die Bedeutung der von Hasdeu veröffentlichten Dokumente ein und bestreitet namentlich deren orthographischen Werth, weil die Schreiber wahrscheinlich Nicht-rumänen waren. Eigenthümlich ist die p. 144 gemachte Bemerkung, das die slavische Orthographie einen Einfluss auf die Laute ausgeübt hätte, namentlich auf die Trübung der Vocale. Die Schrift, die, wie er selbst bemerkt, meist nur von N i c h t - r u m ä n e n gehandhabt wurde, kann doch auf die lautliche Veränderung einer Sprache nicht
LVIII einwirken. Wie erklärt Hr. Cihac das | Vorkommen der dunklen Laute im A l b a n e s i s c h e n, worin sogar die Zahl der slavischen Elemente selbst sehr gering ist und Albanesisch n i e mit slavischen Buchstaben geschrieben worden ist? Ich wende mich jetzt zu den Etymologien (p. 147—184). Vorausschicken will ich nur, dass ich das grösste Gewicht auf die Gesetzmässigkeit der Lautveränderungen lege und nur da eine Ausnahme annehme, wo eine andere Erklärung unmöglich und die anormale Erscheinung durch eine Analogie unterstützt ist. Willkür bei der Behandlung ist ausgeschlossen.

No. 2. *creț* leitet Hasdeu von *crispus*, Cihac von asl. *krъtŭ* ab. Scheint mir neueren Ursprungs zu sein und mit dem deutschen (siebenbürg.?) *kraus* zusammenzuhängen, dessen *s* in *ț* übergegangen, wie *bruncruț* aus *Brunnenkresse* entstanden ist; vgl. auch *mintă crează*, hdeutsch *Krausemünze*, siebenb.-deutsch. *krouzbålsem* (Haltrich, Idiotikon, p. 74) [Add. 39].

No. 6. *orşinic* « velours » leitet Hasdeu und mit Recht vom ital. *oloserico* ab, wärend Cihac asl. *aksamitŭ* vergleicht. Wie ist bei letzterem der Vorgang zu denken? Ist *k* in *r*, *m* in *n*, *t* in *k*, übergegangen? Dagegen wechselt im Rum. *l* und *r*, *n* und *r*, sehr häufig. Auch ist eine venezianische oder genuesische Vermittelung, als Handelsleute, anzunehmen.

No. 8. *pilotă*. Hasdeu übersetzt „feutre". Aber sowohl Polizu als Pontbriant, ebenso Iszer, Barcianu, übersetzen in Uebereinstimmung mit C. « Federbett, Tuchet ». Dieses noch jetzt aus Haaren gewebte Bettuch, lässt jedoch den Zusammenhang mit agr. πιλωτόν (Hasdeu) näher erscheinen, als mit ahdtsch. *phúlawi*, nhdtsch. *Pfühl* (Cihac).

No. 15. *viezure* « blaireau » soll nach Hasdeu von einer thrak. Urform *viedu* herrühren, was wir noch dahingestellt sein lassen. Er vergleicht aber richtig alb. βιεδουλă. Cihac meint, es sei slav. Ursprungs vom asl. *jazvŭ* « erinaceus » mit Prothesis von *v*, und bemerkt, das alb. Wort wird nicht *viedzulă* gelesen. Albanisch lautet aber δ= ngr. δ=engl. *th* in *this* (s. Hahn, Alb. Stud. Heft II, p. 3; Miklosich, Alb. Forsch. I, II; Camarda I, 14) und nicht wie Cihac = *d*. Das rum. Wort ist unzweifelhaft mit dem alb. identisch, welches ebenfalls sowohl « Dachs » als « Hamster » bezeichnet (Hahn, p. 9[b]), und stammt vom Verbum βjέϑ «ich stehle», Aor. *vódha* (Dozon 100[b]), Particip. βjέδουρα « Diebstahl », βjεδερακ-ου „diebisch", d. h. dann das Getreide stehlende Thier.

No. 17. *stuhul* « jonc » heisst in der Walachei wirklich, wie Hasdeu angibt, *stuful* und davon *stufiş* = « Rohrgebüsch », *stufos* « buschig ». Wahrscheinlich hat das rum.-lat. *tufă*, *tufos*, *tufiş* (vgl. Cihac, El. lat., p. 289 f.) einen Einfuss darauf ausgeübt.

No. 18. *zestre*. Sowohl Cihac als Hasdeu ist entgangen, dass sich das Wort auch im Bulgarischen findet, cf. Iliev und Hranov, Slovar francusko-bulgarsko-tursky, Rusciuk, 1868, p. 81. Ich wage daher die Vermuthung, es entweder mit pers. türk. *zisten* « leben », *zist* « Leben », also = « das zum Leben Gehörige », oder mit ngr. δεσμός « lien », δέσις « l'action de lier » (Ventoti, II, 34) in Verbindung zu bringen [Add. 40]. LIX

No. 20. *acĭuare* « refuge, abri » kann wohl wie *încet* = in*quietus* (vgl. Ztschr. f. rom. Phil. II, 386) von *aquieo* (Hasdeu) eher als vom asl. *utĕcati se* (Cihac) stammen. Warum und wie sollte auch asl. *c* (=*ţ*), abgesehen von dem unerklärlichen Ausfall des *t*, vor *u* zu rum. *cĭ* geworden sein?

No. 23. *bârză* « Storch ». Ich bringe den Namen dieses Vogels mit alb. *bárδă* = « weiss » (von der Farbe des Gefieders) zusammen. Nach dem oben in Bezug auf die Aussprache des alb. δ Bemerkten entspricht dieses alb. Wort vollständig dem rum., während alle slav. Parallelen des Hrn. Cihac noch mancher schwierigen Veränderung bedürfen, um zu rum. *bârză* zu werden [Add. 41].

No. 25. *bléndă* « émerillon ». Warum zweifelt Hr. Cihac den orientalischen Ursprung dieses Wortes an, da er doch in derselben Bedeutung und fast in derselben Form wiederkehrt. Vgl. zu den Nachweisen des Hasdeu noch turk.-or. *balin* „épervier", Zenker, 209[a], dzagat. id. Budagoff, I, 269. Hinzufügen will ich noch, dass *blѫditi* im asl. nur « errare » bedeutet, während « nugari » einem andern slav. Stamme entspricht: *blѧsti*, *blѧdѫ*, *blѧdeši* (Miklosich, Lex. palaeosl. p. 33).

No. 26. *bosnat* « sombre » scheint mir weder von **bucnat* (*c* = *s*?) aus dem serb.-croat. *bucmast* (!) Cihac's, noch *botnat* Hasdeu's, sondern ebenso

wie *bosumflat* aus dem magy. *baszu*, das Cihac No. 24 selbst anführt zu stammen; cf. mgy. *boszantó* « ärgerlich, kränkend ».

No. 29. *caló* « bourreau », *kaló* bedeutet ursprünglich, wie Hasdeu angibt, « schwarz », cf. Miklosich, Mundarten u. Wanderungen d. Zig. VII, p. 71, s.v. *kalo*. Der Etymologie des Cihac steht das auslaut. *z* des mgy. *kalóz* (spr. *kolóz*) entgegen.

No. 35. *ciocotniță* « écornifleur, parasite » leitet Cihac von der griechischen Form τζοκκότνητζες ab, die aber, wie er wohl übersehen hat, nichts als die Transscription das rum. Wortes selbst ist. Wenn auch die Etymologie des Hasdeu nicht ganz richtig ist, so hat er doch zum Schlusse eine Vermuthung ausgesprochen, die, nur weiter verfolgt, ihn zu richtigen Etymologie gebracht hätte: *Ciocoi* und *ciocotnic* entsprechen vollständig dem pers. türk. *čoka-dâr* «Kammerdiener», d. h. Einer der den *čok*, die kalmückische Mütze, den alten Kalpak der Bojaren trägt; oder nach Budagoff (a.a. O. I, 497) LX Einer der das Tuch (die Livrée) seines Herrn | trägt. Jedenfalls aber ist das Wort orientalischen Ursprungs, wie es Hasdeu vermuthet hat [Add. 42].

No. 37. *cioae* « métal, bronze ». Cihac verwirft die Etymologie des Hasdeu, der es vom ital. *acciajo* ableitet, und nimmt an dessen Stelle eine künstliche Fabrikation dieses Wortes von Seiten der Verfasser des Lexicon Budanum an. Wenn man diesen letzteren wohl manche kühne Etymologie zumuthen kann, so doch nicht auch das, dass sie die rum. Sprache geradezu gefälscht haben. Aus lat. *cibus* sollen sie, analog dem deutschen « Speise, Glockenspeise », *cioae* gebildet haben. Gerade diese specielle Bedeutung neben der so sehr ähnlichen Form spricht unzweifelhaft für ital. *acciajo*. Es müsste erst untersucht werden, wann und von wem zuerst « Glocke » und « Glockenguss » nach Rumänien importirt worden ist; der Mangel an älteren Belegen ist deshalb kein Beweis gegen diese Etymologie des Hasdeu.

No. 41. *crieri* auch *creeri* und *creri* kann trotz gegentheiliger Behauptung des Hrn. Cihac unmöglich vom lat. *cerebrum* = **creebrum* entstanden sein. *b* vor *r* fällt im Rum. nie aus *leurușcă* = *labrusca* erklärt sich durch alb. *ljärruşk* id., und *întunerec* von *intenebricus* (Cihac, El. lat. 131) abzuleiten, scheint mir doch noch fraglich. Aber auch die Ableitung des Hasdeu vom alb. *krie* nach Analogie von *spinare* = *spinalis* ist nicht ganz korrekt. Zu bemerken ist nun, dass das Wort *creeri* eine Pluralform ist, und genau entsprechend ist das alb. Wort *kréra*, eine Pluralform ebenfalls mit der Singularbedeutung « Haupt » (Xylander, p. 239). Wie aus dem pers. (nicht türk.) *kelle*, welches meist nur den « abgeschnittenen Kopf eines Thieres » bezeichnet (Zenker, p. 759), « très régulièrement » alb. *krie* entstehen konnte (Cihac), ist mir unerfindlich. Camarda (Saggio di grammatologia albanese, p. 158) vergleicht gr. κρᾶς « Haupt », cf. auch gr. ἡμίκραιρα, Benfey, Gr. Wurzellexikon, II, 285 [Add. 43].

No. 44. *dezgauc*, *descauc* « je germe, je pousse » leitet auch Hasdeu wie Cihac von *ghioaca* ab; dass dieses aber nicht vom alb. *káfkă*, *kókă* abstammen kann, beweist Hr. Cihac nicht, obzwar diese Ableitung durchaus nicht haltbar ist. Alb *káfkă* ist nämlich kein ursprüngliches alb. Wort, vielmehr ist aus dem mgr. ngr. καῦκος, καυκί, καῦκα, *calix*, *patera*, Du Cange, ngr. καύκαλος, *crâne*, Ventoti II, 168 hier « très régulièrement » nach gr. Aussprache des Diphth. *av* = *af* alb. *káfkă* entstanden. Uebrigens bildet auch lat. *causa*, alb. *káfșă*, Miklosich, Alb. Forsch. II, 12, No. 159, vgl. auch p. 80, No. 4. Was die Etymologie von *ghioacă* betrifft, scheint Hr. Cihac seine El. lat. p. 109

gegebene selbst aufzugeben. Von lat. *cochlea* kann auch u n m ö g l i c h rum. *ghioacă* entstehen. Hier verweist Hr. Cihac auf Bd. II El. slaves, wo ich aber noch nicht nach sehen kann [Add. 44].

No. 47. *duméstec.* Herr Cihac streicht die zweite Uebersetzung des Hasdeu « appartenant à la maison » und behält bloss die erste: « apprivoisé » bei. Wie erklärt er das zweite Citat: *duh pithojskij* etwa « esprit apprivoisé »? Die eigentliche Bedeutung davon ist: « ein weissagender Geist » (cf. Miklosich, Lex, palaeosl. p. 566, s.v. *pitonovŭ*), d.h. « ein Hausgeist, Lar ». Warum übrigens das Wort nicht vom lat. *domesticum* (Hasdeu), sondern vom asl. *domaštnĭ* + *ikŭ* (= noch ein zweites slav. Suffix zu *-ĭnŭ*) ableiten? (Cihac) — ist nicht klar [Add. 58]. LXI

No. 49. *famen* « eunuque ». Dass dieses Wort etwa aus arab. türk. *hadîm*, mit dem es ausser *m* keinen einzigen Buchstaben mehr gemein hat, entstanden sei, wie Cihac behauptet, braucht nicht erst widerlegt zu werden. Da passt doch die Etymologie des Hasdeu « weibisch » viel besser. Das Wort fehlt auch im Ungarischen. Sollten es etwa die Rumänen in Ungarn während der Türkenherrschaft a l l e i n und u n m i t t e l b a r von den Türken (nach Cihac) aufgenommen haben?

No. 52. *gîde* leitet Hr. Cihac vom pol. tschech. *kat*, klnruss. *kat* ab. Die Erweichung b e i d e r Tenues macht Schwierigkeiten. Vgl. mgy. *gab*, *gabos* « Würger » [Add. 45].

No. 54. *ghidinac* oder *godinac* scheint mir eine Corruption von *cozonac* zu sein [Add. 46]. Ob übrigens Herr Cihac, indem er dieses Wort streicht und als nichtrumänisch bezeichnet, dem rumänischen Glossator vorwerfen kann, dass er « un peu philologue amateur » gewesen, und ihn dadurch die Sprache fälschen lässt, müsste erst besser bewiesen werden, als es durch Hrn. Cihac geschieht, für den « le glossateur de Mr. Hasdeu ne peut faire autorité ». Ein W o r t aus der Sprache hinausdekretiren kann man nicht, und Manches, was h e u t z u t a g e nicht mehr im Gebrauche ist, auf e i g e n e Autorität gestützt, als u n r u m ä n i s c h zu bezeichnen ist durchaus nicht gerechtfertigt. Eine auch nur oberflächliche Durchsicht der Letopisețe, ed. Kogălniceanu, würde eine reiche Blumenlese solcher veralteter Ausdrücke gewähren, die wir aber deshalb noch kein Recht haben als n i c h t r u m ä n i s c h zu bezeichnen.

No. 55. *ghionoae* « Specht ». Hasdeu selbst hat litth. *genÿs* damit verglichen. Von serb. croat. *žuna*, *žunja* (Cihac) kann unmöglich rum. *ghionoae* entstehen. Ausserdem hat auch Hasdeu in der Begriffsbestimmung Recht, wenn er *ghionoae* als « den, der klopft oder hackt » erklärt; cf. agr. ngr. δρυοκολάπτης, id. deutsch « Baumhacker », vgl. türk. *agáčĭ kakân koşy* = « picus » (quia rostro arbores vellit) Zenker, p. 66; Budagoff I, 61; Clodius, Lexicon lat.-turk.-germ. Lpzg. 1730, p. 546.

No. 57. *gligan* « sanglier » lässt sich mit Hasdeu von *grigan* ganz gut ableiten. Nun liegt aber alb. *grig* « ich schreie » (Hahn 21) näher als gr. γρῦ (Hasdeu). Aus einem mgy. *kan* soll *gan-gan* allein als die richtige (?) Form entstanden sein (Cihac), während sie kein rum. Wörterbuch hat, und Barcianu und Pontbriant beide richtig *gligan* haben; ebenso auch Iszer [Add. 47]. LXII

No. 58. *gorgan* „Hügel, tumulus". Hasdeu selbst bemerkt, dass das Wort in der Moldau nicht mehr gehört wird. Das schliesst aber das einstige Vorhandensein, das mehrere Ortsnamen b e z e u g e n, durchaus nicht aus,

z. B. *Gorgana* Berg in Rîmnic-Sărat, *Gorgănaş* Dorf Romanaţi, *Gorgan* Wald, Dîmboviţa, Muscel etc. Das persische Wort lautet auch nicht *kourkhânè* (Cihac), sondern *gûr-hâne* und heisst eigentlich «Todtenhaus, Grab», nie «Hügel». Die Laute müssten erst umgestellt werden, wenn daraus russ. *kurgan* entstanden sein soll, wie Cihac will.

No. 59. *gangur* «merle doré» leitet Hasdeu nicht unmittelbar von lat. *graculus*, sondern von der Nebenform *gagulus* (Du Cange) durch Nasalirung ab. Herr Cihac erwähnt bloss *graculus* und zieht *galgulus* = *gargur* = *gragur* = *grangur* vor, und *graur* soll aus *graculus* entstanden sein, was mir sehr unwahrscheinlich dünkt, da lat. *culus* = rum. *che* und lat. *c* auch sonst nie ausfällt; vgl. meine gutturale Tenuis, Ztschr. f. rom. Phil. II, 355 ff.

No. 60. *încindere* «incendier» = lat. *incendere* streicht Herr Cihac aus dem rum. Wörterbuche. Zwar kennt es Coresi, Pslt. Ps. 77 V. 38: «şi nu *încinde* toată măniea sa», ebenso Tordaşi, Pentat. Genes. 43, 30: «că i se *încinsése* inima către frăţiorulŭ său». Aber diese sind: «neologismes, même s'ils se trouvent chez Coresi et chez d'autres traducteurs grecs» (Cihac)!

No. 61. *întort*, *întortare* «entêté, obstination». Dazu bemerkt Herr Cihac: «Formes et acceptions de ces mots sont incorrectes et n'existent pas». Zufällig ist das Gegentheil der Fall, z.B. Coresi, Pslt. Ps. 17, 29: «şi cu *întorţii* întoarce-te-veri". Spätere Psalmenübersetzungen, z.B. Blaşiu, 1764, hat an derselben Stelle das im Glossare des Hasdeu als Synonym gebrauchte Wort *îndărătnic:* «şi cu celŭ *îndărătnicŭ* te vei îndărătnicí»; vgl. ausserdem Bibl. Bucureşti, 1688, Deuteron. 32, 20: «căce ném *întortu* éste»; Ps. 77, 10: «rudă *întoartă* şi amărâtoare»; ebenso Pslt. Blaşiu, Proverb. 2, 15: «cărora cărările *întoarte*», 4, 28: «şi *întoarte* sîntŭ céle den-a-stânga» etc.

No. 62. *învincere* «vaincre, victoire» hat Hr. Cihac nicht im Wörterbuche. El. lat. p. 132 steht bloss die neuere Form mit *g*, während die ältere *c* an dessen Stelle hat; s. Ztschr. f. rom. Phil. II, 362.

No. 63. *jold*, *şold* «hanche» verweist ja Hasdeu selbst auf pol. *szoldra*, LXIII slowak. *šoldra*, mgy. *sodar* «jambon», nur geht er noch weiter und sieht die Etymologie dieser Worte im dtsch. «Schulter».

No. 64. *jăţiŭ* «fauteuil» leitet Hasdeu mit Recht vom dtsch. «Sitz», dessen *s* ist rum. *j* wie in *glajă* = «Glas» geworden, und nicht vom tschech. *žédle*, asl. *sêdalo* (Cihac) abzuleiten.

No. 65. *junice* «génisse» kann nicht vom russ. nsl. *junica* (lies *ĭunitza*) trotz Cihac abgeleitet werden; denn 1) nur lat. *j* wird rum. *j* (= frz. *j*) und 2) ist der Fortschritt der Lautentwickelung erst palatal *cĭ*, dann Sibilans *c* = *ţ*, s. Ztschrft. II, 369. Bei lat. *junicem* dagegen (Hasdeu) fallen diese Bedenken weg, da die Entwickelung regelmässig ist.

No. 66. *lostun* «rat». Herr Cihac kennt nur die Form *lăstun*. Polizu jedoch hat trotzdem neben *lăstun*, doch noch *loston;* ebenso Iszer, wenn auch nur in der von Cihac angegebenen Bedeutung «martinet». Woher? [Add. 48].

No. 67. *luó*, *luom* für *luă*, *luăm* bezeichnet Herr Cihac einfach als «corrompues». Das Wort kommt aber oft in den alten Werken in dieser corrumpirten (!) Form vor, z.B. Coresi, Evang. Mat. 13, 31: «ce *luo* omul şi semânâ întru ágrul lui»; ib. V. 33: «ce o *luo* muiaré şi o acoperé în fâinâ»; 24, 39: «pânâ vine ápa şi *luo* totŭ»; Tordaşi, Pent. Genes. 2, 15: «şi *luo* Domnul Dumnezeu»; ib. 2, 21: «şi déca adurmi, *luo* una de în coastele lui» etc.

No. 68. *măciucaş* « bourreau ». Hasdeu fragt ganz berechtigt nach der Vermittelung zwischen lat. *matea* und rum. *măciucă*, gerade weil er sowohl die picardische, als ngr. srb. pol. etc. Form kennt. Dass die Rumänen dieses Wort nicht, wie Cihac meint direkt vom ngr. ματσοῦκα haben können, geht aus dem oben zu No. 65 Bemerkten hervor; näher steht srb. *mačuga*.

No. 69. *măgură* « montagne ». Die Etymologie des Cihac vom lat. *macula* ist in der That unmöglich (wie Hasdeu es sagt), vgl. oben zu No. 59; lat. *macula* hätte rum. *măche* ergeben. Dass man aber ein rum. Wort wohl vom alb. ableiten kann, geht aus dem unzweifelhaften Einflusse hervor, den die albanesische Sprache auf die rumänische ausgeübt hat; obzwar Herrn Cihac das Alb. für das Rum. nichts beweist. Miklosich bringt unser Wort in Verbindung mit asl. *mogyla*, bulg. *mogila* id. Alb. Forsch. I, 19, s.v. *gomila*.

No. 70. *mal* « précipice ». Herr Cihac verweist auf sein Wörterb. El. slaves. Ich will nun vorher auf Miklosich, Slav. Elem. im Rum. p. 8 und 10 verweisen, wo er alb. *mallj* und rum. *mal* behandelt.

No. 71. *mamue* « épouvantail ». Herr Cihac verweist auf Grimm, D. Myth.[2] 473 wo *mummel*, *mummelmann*, von Grimm behandelt wird, der die Worte theils von einem dumpfen Klang, theils vom Wassergeist *muomel*, *mumel* ableitet. Aus welchen dieser beiden Erklärungen hat Herr Cihac den Ursprung des normann. *momon* « moine bourru » begrifflich abgeleitet? und daraus das rum.? Die Glosse des Hesychius, von Hasdeu citirt, steht viel näher. Herr Cihac weiss ja selbst dass ahd. und mhd. Einfluss in Rumänien ausgeschlossen ist. Auf ein gr. Etymon führt uns auch das rum. Verbum *a momi* « reizen, locken, verführen ». Iszer, Molnar, Wtbuch. 1822, p. 7; vgl. gr. μωμεύω « vitupero, carpo, rideo, irrideo » und μῶμος « vituperator, irrisor ».

LXIV

No. 74. *mățele corăbiei* « ancre ». Ist eine Pluralform. Ich möchte daher lieber *măselele corăbiei* « Schiffszähne » lesen; *mățele* = *mațele* = Eingeweide scheint entfernter zu liegen. Weder Cihac noch Hasdeu vergleichen dies [Add. 49].

No. 75. *mazăre* « pois verts ». Hasdeu hat vollständig Recht es vom alb. *moδulă* (l. *modzulă*), vgl. oben zu No. 15 und No. 69, abzuleiten. Mgy. *mezei* « de champ, champêtre » (Cihac) hat nichts damit zu thun. In Bezug auf das alb. Wort vgl. dtsch. *Masern*, skr. *masura* « Lens ». Pictet, Orig. 1[2], 251, 354 ff.

No. 76. *melciu* « limaçon ». Miklosich vergleicht Lex. palaeoslov. p. 393 ganz andere Worte aus den slav. Sprachen zu asl. *mʌkŭkŭ* (nicht *mêkŭkŭ* C.) als Cihac. Das Verhältniss von pol. *małż* zu rum. *melciu* bleibt noch erst zu beweisen, wenn auch letzteres mit bulg. *melčov* verwandt zu sein scheint.

No. 78. *méser* « pauvre ». Sehr oft in den alten Werken. Cihac ignorirt dieses Wort in seinen El. lat., weil wie er hier bemerkt lat. *mĭser* nicht *méser* im Rum. geben konnte, und weil die alten Uebersetzer, griech. Mönche n i c h t - r u m ä n i s c h e Worte eingeführt hätten und für Herrn Cihac « ne peuvent faire aucunement autorité »! Zu bemerken ist nun, dass aus lat. *mĭser* sehr gut rum. *méser* entstehen kann; lat. *ĭ* giebt in den meisten Fällen rum. *e*, z.B. *neted* = *nĭtĭdus*; *negru* = *niger*, *nigrum*, fem. *négra* d.h. *neagra* nach unserer Orthographie, da Hasdeu denselben Laut *ᵉa* durch *é* bezeichnet; *plec* = *plĭco*; *judec* = *judĭco* etc. Unter Einfluss des folgenden *e* ist das erste *e* regelmässig in *é* = *ea* übergegangen.

No. 80. *mihalț* « barbote ». Hasdeu selbst hat mgy. *menyhal* verglichen und *ț* = *uț* als Deminutivsuffix gefasst. Cihac bestreitet diese Bedeutung des *-ț* und erklärt es einfach als Corruption. Nach welcher Analogie?

No. 84. *molidvu* « mélèze, pinus larix ». Nebenformen sind noch: *molitvu*, *molidfu*, *molid*, *molif*. Weder Hasdeu, noch Cihac der poln. *modrzew* etc. vergleicht, scheinen die richtige Etymologie gegeben zu haben. Bevor ich LXV meine Vermuthung mittheile, will ich vorausschicken, dass sich | oft eine tiefere S y m b o l i k mit den rum. Pflanzennamen verbindet. Mancher Glaube und manche Sage knüpft sich an die Pflanze. So entsteht der reine Weizen aus dem herabfallenden Fleische des fest an den Kreuzesstamm geschnürten Heilands, der reine Wein aus dem Blute, das aus den Fingerspitzen fliesst. Der Sonnengott verwandelt die ihn verschmähende Blumengöttin in die Sonnenblume, die sich stets nach ihm richten muss. Aus den Thränen zweier himmlischen Turteltauben entstehen die Myrthenblümchen. Verbascum thapsus heisst: *lumînarea Domnului* « Gotteslicht »; Eryngium campestre: *spinul dracului* « Teufelsdorn », cf. klruss. *čortovo rebro*, id. de Gubernatis, Mythol. des plantes I, 7. Anmerk. 2; scabiosa succisa: *mușcatul dracului* « Teufelsabbiss », s. Nork bei de Gubernatis a.a.O. p. 114, Anmerk. 2 etc. Ich bringe daher diesen Baumnamen in Verbindung mit asl. *molitva* « Gebet », gleichsam heiliger Baum, Gebetbaum (vgl. Mannhardt, Wald und Feldkulte, I, Register, s.v. Tanne) [Add. 50].

No. 85. *moștean* « indigène » hängt näher mit *moaște* « Reliquien », asl. *mošti*, blg. serb. id. zusammen, d.h. der seine Reliquien von uralter Zeit an der Stelle hat (s. Miklosich, Lex. palaeosl. 382, und Christl. Terminologie d. slav. Spr., Denkschrift. d. Wien. Akad. XXIV, p. 12) [Add. 51].

No. 86. *mugur* « bourgeon ». Cihac leitet dieses Wort vom lat. *muculus* ab; es müsste aber dann rum. *muche* geworden sein, vgl. oben zu No. 59, 69. Nur durch alb. *mugul* (Hasdeu) kann das rum. Wort etymologisch erklärt werden.

No. 87. *mursec* « je dévore ». Mit Recht trennt Hasdeu davon *mușc*. Für *mursec* ist noch eine andere alte Parallele vorhanden, Pravila, Tîrgoviște, 1652, f. 383 « *mursecatâ* »; 428 « sau *mursecatâ*, sau de în curse ».

No. 89. *nișchițel* « un petit peu » kann nicht mit Hasdeu vom lat. *nescio quantum: neșcît* abgeleitet werden. Cihac gibt einen begrifflichen Unterschied als Grund an, weil *je ne sais combien* nicht *fort peu* bedeuten kann. Mir scheint hier eine grössere phonologische Schwierigkeit vorzuliegen; lat. *scio* wird zum *știu*, aus *nescioquantum* hätte *neștît* analog dem *neștine* aus *nescioquinam* entstehen müssen. Das Etymon von *nițel* kann auch nicht, wie Cihac meint in *mititel* gesucht werden, vielmehr ist *nițel* ebenso albanesischen Ursprunges, wie *nițică*, das beide übersehen haben, und zwar *njə tsilli* « ein wer? ein etwas », und *njə tșikə* « ein Wenig, ein Bischen, ein Weilchen » (Hahn) welches letztere dem Rum. vollständig entspricht [Add. 52].

No. 92. *omidă* « chenille ». Cihac lässt das anl. *o* aus *a* entstehen: dann LXVI müsste es durch ein s l a v i s c h e s Medium gegangen sein. Die|Prothesis *a*, auch im Siebenbürgischen häufig, bleibt unverändert. Das macedorum. Wort, das Cihac citirt, lautet nicht, wie er schreibt: *unnútă* sondern ουννίντα d.h. *unjidă*. Thunmann I, p. 198, vgl. alb. *mizə* « Fliege ». Camarda 116, No.111, vergleicht gr. μῦια. Ebenso falsch schreibt Cihac an derselben Stelle: *aunpra-umbra*, während Th. 196: αούμπρᾳ d.h. nach ngr. Aussprache streng genommen: *aúmbră* oder *aúbră*, da ngr. *mb* und *b* durch μπ ausgedrückt wird; das letzte Citat bei Cihac *arrandu* muss auch anders gelesen werden, da Th. 214 αρράντου d.h. *arrádu* lautet.

No. 95. *pespe* « au delà de ». Cihac bestreitet die Möglichkeit eines rum. *spre* aus *super*, obzwar er sich bei der Etymologie von *sprinceană* genöthigt sieht in *sprin* eine Contraction aus *super-in* anzunehmen. Ebenso konnte aus *per-super* durch Contraction rum. *pespe* entstehen, wie Hasdeu annimmt.

No. 96. *pestire* « lenteur, retard ». Cihac leitet es im Gegensatze zu Hasdeu, nachdem er daraus *apestire* gemacht hat, aus dem slav. *apozditi* ab. Näher wäre ja slav. *pozdêti*, sero aliquid facere, ohne Prothesis, wenn wir dieses Wort durchaus vom Slav. ableiten müssen. Dagegen spricht nun 1) *zd* = *st* und 2) dieselbe Schwierigkeit wie bei der lat. Etymologie, slav. resp. lat. *o* = *e*; da bei Letzteren No. 1 wegfällt, ist das lat. Etym. *postire* des Hasdeu vorzuziehen.

No. 97. *pin* « pinus sylvestris » haben alle rum. Wörterbücher. Es muss also doch ein Volksausdruck sein. Auch hier macht Cihac Fehler bei den Citaten aus dem macedorum. So soll *ampore* = *arbor* sein. Thunm. p. 191 hat: άρμπορε d.h. *arbore; viginti* soll mcdr. *jiggitzi* lauten. Th. 193 γίγγιτζι (da ngr. γ vor *i* = *j* und γγ = *ng*), *jinijtzi* oder mit rum. Orthographie *ĭinĭiţi* = = alb. ννιζέτ d.h. *njizét* wie auch Hahn die gegische Form schreibt, tosk. *njəzét;* mcdr. *skllifură* C. Th. 196 σκλλίφυρᾳ d.h. *scljifură*, vgl. alb. *skjúfur* « sulphur ».

No. 99. *polegniţă* « verglas ». Hasdeu vergleicht sehr richtig serb. bulg. *poledica* vom asl. *polediti* *сѧ* (Miklosich, Lex. palaeosl. 613ᵃ). Was soll eine Mittelform *poleviţa* = *poleditạ* Cihac's? Wie ist *d* on *v* übergegangen?

No. 100. *porănb* « pigeon ». Ist wirklich eine höchst interessante Form neben *porumb*, trotzdem sie Cihac als falsch bezeichnet. Sie zeigt uns das Schwanken der Aussprache, wie sie sich im Uebergange vom asl. ѧ, ѫ zu *ăn*, *'ŭn* äussert, vgl. die häufig wiederkehrende Form *ănblà* für *umblà*, lat. « ambulare » wie es heute heisst, s. Arch. istor. 1, 2, 6 (1628 m.), III, 216 (1621 m.), I, 1, 93 (1636 m.) *ămblà :* ib. I, 1, 105 (1627 v.), I, 1, 14 (1627 m.), I, 1, 119 (1629 m.) etc. LXVII

No. 101. 102 streicht Cihac als Nichtrumänisch, sondern « sont des mots *fabriqués* par le glossateur de Mr. Hasdeu ». Bis uns der Beweis erbracht ist, was durchaus nicht der Fall ist, weisen wir diese Behauptung des Cihac einfach zurück. Dasselbe gilt für No. 104 [Add. 54].

No. 105. *rumăn* « tributaire corvéable ». Cihac bemerkt dann dazu: « jamais *esclave* ». Wie versteht er die Urkunde von 1610, Arch. istor. I, 1, 8 wo Tudor aus Voineşti sich verpflichtet dem Mihai 7700 Aspern am St. Dimitrie zu bezahlen; im entgegengesetzten Falle: « ĭar eu să-i fiu *rumănu* cu feciorii mei şi cu toată moşiĭa mé ». Heisst hier *rumăn* auch bloss *corvéable, paysan?* Bedeuten die zwei « *rumăni* anume Albul şi Nedea » die Fătu und Neagoe dem Vasile (asusser einem Acker ohne *rumăn*) schenken (*dăruitu)* « şi-o delniţă bună *fără de rumănu* », Arch. I, 1. 139 (1620), auch keine Sclaven?

No. 107. *sahaidac* « flèche tatare ». Zum Glück citirt Hasdeu auch noch den Metropoliten Dosoftei, 1681, aber das genügt Herrn Cihac nicht und er streicht das Wort.

No. 111. *selbezesc* « je pâlis ». Hasdeu bemerkt sehr richtig, das die von Cihac für rum. *sarbed* beigebrachte Etymologie (El. lat. 241) vom lat. *in-sapidus* nicht haltbar sei; Aphärese von *in*, Intercalation eines *r* und Uebergang

von *p* in *b*, was im rum. sonst nicht mehr vorkommt, sind die Vermittler zwischen *sarbed* und *in-sapidus*, welches nur « säuerlich, geschmacklos » und nicht *pâle* bedeutet, folglich auch nichts mit *selbezesc* zu schaffen hat. Hasdeu findet darin das passendere lat. *subalbidus*. Für den Wechseln von *u* und *e* vgl. *su*meț und *se*meț; vgl. auch *su*muța und *a*muți.

No. 112. *semuesc* « refléchir ». Hasdeu selbst vergleicht schon mgy. *szám*. Cihac verweisst hier nämlich auf seine El. mgy. In Bezug auf die Infinitivendung *ui* der Verba denominativa ist zu bemerken, dass Hasdeu nicht, wie etwa aus der Darstellung des Cihac hervorgehen würde, damit unmittelbar gr. -εύω,-εύειν vergleicht; vielmehr zieht er die alb. Form der 1. und 2. Conjugat. auf *-uc* zum Vergleiche heran. Für das *u* verweist er auf υ in -ε-ύ-ειν und auf slav. *v* in *kupo-v-ati* etc.

No. 116. *stăvar* « étalon ». Cihac will trotz der gerechtfertigten Einwendung des Hasdeu *stavă* « jument, haras » vom asl. *stava*: « articulus » ableiten; wie ist aber der Wechsel der Bedeutung zu erklären? Cihac vergleicht dazu das asl. Verbum *staviti* « stehen » und dtsch. S t u t e von *stehen*. Das nhdtsche Wort S t u t e entsteht aber nicht unmittelbar daraus, LXVIII vielmehr bedeutet ahd. *diu stuot* von der Wurzel *stat*: « Gestüte, | Pferdestand » und wird erst später auf das w e i b l i c h e. Pferd übertragen, wie Frauenzimmer auf das Weib; Grimm, Grammatik, III, 327. Haben nun die Rumänen unmittelbar von *staviti* ihr *stavă* gebildet? Alb. *stáva* vermittelt leichter der Uebergang; Miklosich, Sl. El. im Alb. — Alb. Forsch. I hat dies Wort gar nicht.

No. 118. *surată* « amie, compagne ». Hasdeu lässt dieses Wort, unter Einfluss von slav. *posestrima*, aus *soră*, *soror*, analog der Form *fărtat* aus *frate* (cf. slav. *pobratimŭ*) entstehen. Cihac dagegen denkt an it. *camerata*, fr. *camarade* welches « est beaucoup plus rapprochée *sous tous les rapports* »? Ob zwar das Wort im rum. gar n i c h t v o r h a n d e n ist, so muss sich doch *surată* aus *soră* « Schwester », d i e s e n a n a l o g *sous tous les rapports!* entwickelt haben. Im slav. dagegen entsteht die Form *posestrima* wirklich wie im rum. aus *sestra* = *soror*. Ebenso verhält es sich mit *fărtat*, welches unmöglich aus *foederatus* Cihac's entstehen kann.

No. 120. *a se svii* « reculer, se défier », *svii* oder *sfii* soll nach Cihac aus asl. *stydêti* *sѧ* « erubescere », woraus übrigens nur rum. *stidi* geworden ist (Miklos. Lex. palaeosl. 839), stammen. Hasdeu dagegen leitet *sfii* mit grösserer Wahrscheinlichkeit von asl. *sŭviti* « convolvere » ab.

No. 124—126 streicht Herr Cihac. Für No. 124 jedoch *tămbar* « espèce de vêtement » kann ich eine alte Parallele beibringen, wodurch die Behauptung des Cihac « n'a jamais été un mot roumain » fällt. Tordași, Pentat. Genes. 49. 11: „și în sângele aoiei *tămbariulŭ* său". Der Ursprung des Wortes ist pers. *túmbân*, trk.-or. *tumbân* « caleçon », Zenker 311 u. 327; Budagoff 1, 379 « Unterkleid ». Auch für die anderen beiden Worte werden sich mit der Zeit alte Beispiele finden, die deren Vorhandensein in der rum. Sprache beweisen.

No. 127. *țol* « cilice », « habit grossier » leitet Cihac richtig von *g'ul*, *ćul* ab, nur ist *güll*, arab. plur. *gülel* und *ćul* a l l e i n t ü r k. nicht v u l g. Die Vermittlung zwischen *ćul* und *țol* geschieht durch ngr. τσουλί, da sonst trk. *ć* nie rum. *ț* wird [Add. 55].

No. 128. *urdin* « je viens, j'accours » kann unmöglich vom asl. *uletêti* « avolare » Cihac's, mit dem es bloss das anlautende *u* gemein hat, herkommen. *urdă* « frommage mou » wird Cihac wohl mit mgy. *orda* « süsser Käse »

vergleichen. Letzteres aber steht im mgy. ganz vereinzelt und eher ist, ein umgekehrtes Verhältniss anzunehmen. Vgl. sbg. sächs. *orda* = rum. *urdă*, Haltrich, Idioticon 143.

No. 130. *sîmbure* « noyau » habe ich ebenfalls wie Hasdeu mit alb. *sümbul* « Knoten » verglichen, welches Xylander, pg. 182 sv. « Knopf » ebenso wie Hahn wohl kennen, obzwar Cihac es bei Xylander nicht finden | konnte LXIX und σουμπούλ bei Hahn *soumpoul* transcribirt, vgl. oben zu No. 92. Auch Camarda hat das Wort sehr oft, so I, 77, 78 *súmba*, *súmbula*, II, 42, « ende *súmbula* tə jəlékutə: tra i *bottoni* della sottoveste », vgl. ib. p. 153, No. 18. Ausserdem vgl. mgy. *szem* « Korn, Körnchen, Beere », *szembor* « Rapps ».

No. 131. *văduă* « veuve », vgl. dazu den Genit. *văduâi* aus der Pravila, Tirgoviște, 1652, f. 703, « deci Maria sora *văduâi* » und plur. *văduo*, Tord. Pent. Exod. 22, 23, « și vorŭ fi muerile voastre *văduo* ».

No. 133. *zăgan* « un grand vautour ». Hasdeu behauptet es sei orientalischen Ursprunges. Dazu fügt Cihac trk. *zagan*, ngr. ζαγάνος DC. hinzu. Das Wort ist pers. *zagan*, trk. *zagnus* und trk-or. *zuganus*, Zenker, 480[a], vgl. pers. *zâg* « Elster, Nebelkrähe », Budagoff I, 602, s. auch Pott, Etym. Forsch. II^2, 1, p. 810, der ζαγάνος = vultur percnopterus (ganz wie rum. *zagan*) übersetzt.

No. 134. *zechie* « sarrau ». Hasdeu gibt die Ableitung vom lat. *setula* bloss als H y p o t h e s e. Vgl. zu *zechie* siebenbürg.-sächs. *säke* « grobwollener Ueberrock », mhdtsch. *Sage: sagulum* (cf. asl. *sukno*), Schuller, Beiträge zu einem sbg. sächs. Wtb. p. 57, und Haltrich, Idioticon p. 100. Letzterer vergleicht auch mgy. *zeke*, aber das sächs. scheint zwischen mgy. « Waffenkleid » und rum. « sarrau » zu vermitteln [Add. 53].

S. 180 behauptet Cihac: « *ori* ne vient pas et ne peut venir du lat. *vel* par une ancienne forme roumaine *vare* q u i n ' e x i s t e q u e d a n s l' i m a g i n a t i o n de Mr. Hasdeu ». Wenn ich auch die erste Hälfte des Satzes zugebe, muss ich doch die zweite durchaus bestreiten; *vare* und zwar *vare-cine*, *vare-ce*, heute *oare-cine*, *oare-ce* erscheint in den ältesten Urkunden. So bei Venelin, Vlacho-bolgarskiĭe gramoty, p. 118, 1467 aus Gherghiță, p. 122, 1480 București, p. 125, 1483 Tirgoviște, p. 129, 1491 Bucur., p. 133, 1499 Trgv., p. 151, 1531 Buc., p. 203, 209, 234, 239, 251 329 etc. vgl. Cărare pe scurt, 1685, f. 9[a]: « sau *vare ce* faceț », f. 13[a]: « *vare în ce* chip tu nu crezi cuvintele tuturora » etc. Hiermit fällt die Etymologie des Cihac, der in *ori* lat. *hora* wiedererkennt. Woher aber *vare?* [Add. 56].

In Bezug auf die weitere Ausführung des Cihac, der *o* theils aus un -*a*, theils aus illam-la-*a*, vrea-va-*a* und are-*a* entstehen lässt, ist zu bemerken, das lat. *a* im rum. nur durch slavisches Medium zu *o* wird, sonst bleibt lat. unverändert, resp. = *ă*.

Pag. 182. *auă:* « uva ». Cihac behauptet: « n'a jamais été (du moins en tant que l'on puisse le prouver) un mot d a c o r o m a n »; vgl. dazu das zu No. 124 citirte Beispiel aus Tord. Pentat. Genes. 42, 11, « săngele *aoiei* = LXX sanguis uvae ».

Ich schliesse meine Bemerkungen, indem ich zu gleicher Zeit den von Cihac in der besprochenen Recension angeschlagenen scharfen Ton bedauere. Eine objectivere Behandlung würde viel leichter dazu beitragen, die Zahl der noch nicht aufgehellten rum. Elemente zu verringern, die von so grosser Bedeutung sowohl für die Geschichte als auch für die Culturgeschichte der

südöstlichen Völker Europa's sind. In ihnen spiegelt sich am klarsten der Einfluss, den diese Völker wechselseitig auf einander ausgeübt haben. Die Entwickelung und Consolidirung des Staatslebens, die Verbreitung des Christenthums, wie auch Einführung wichtiger Pflanzen, Handwerke und Künste, alles lässt sich am besten erkennen durch die technischen Ausdrücke, die noch heute dafür im Gebrauch sind. Ich habe meist diese Resultate im Auge gehabt, wenn ich die Arbeit des Cihac einer genauen Untersuchung unterworfen habe. Natürlich musste die Lautgeschichte der rum. Sprache in zweifelhaften Fällen über die Richtigkeit oder Möglichkeit einer Etymologie einzig und allein entscheiden.

A. CIHAC

«Sur les études roumaines de Mr. Hasdeu»

(BÖHMER'S ROMANISCHE STUDIEN, T. 4, P. 141-84)

Recenzie de

DR. M. GASTER

(Zeitschrift für romanische Philologie, t. 3, p. 468-76)

LVII Recenzia amănunțită pe care Cihac a dedicat-o recentei opere a lui Hasdeu am considerat-o drept un specimen pentru volumul II al Dicționarului său etimologic și, ca atare, am supus-o unei cercetări obiective, dar cu atît mai exacte. Acolo unde domnul Cihac trimite la dicționar, am preferat să trec dincolo de el (spre a nu mă pierde în ipoteze) și să aștept apariția acestuia, care — după cum am auzit — s-a produs deja, dar încă nu l-am putut vedea. Cu atît mai mult am procedat astfel la acele numere la care Cihac dă o etimologie, pe care o prezintă și în dicționar, trimițînd mereu la acesta. Astfel se explică și caracterul amănunțit al recenziei de față.

Domnul Cihac începe discutarea operei lui Hasdeu cu o observație foarte caracteristică. El citește titlul facsimilat al operei: *Cuvente den bătruni* și corectează: *Cuvinte de la bătrîni*, observînd: « le titre *Cuvente den bătruni* doit représenter, à ce qu'il parait, aussi la langue parlée au 16ème siècle ». Titlul lui Hasdeu sună însă de fapt *bătrăni*, chiar dacă acel *ă* nu este foarte clar. Mai important este însă faptul că *cuvente* este într-adevăr forma mai veche și mă mir că d-l Cihac a trecut cu vederea mulțimea de exemple pe care le-a adus Cipariu, *Principia de limba*, ed. 2, Blașiu, 1866, p. 376, și anume din următoarele opere ale secolului al XVII-lea: *N. Test.*, Silvăstru, 1864; *Psaltirea*, Silv., 1651; Varlaam, *Cazania*, 1643; *Șapte sacram.*, 1645; *Cazania*, Govora, 1642; *Biblia*, București, 1688 etc. Cihac insistă apoi asupra însemnătății documentelor publicate de Hasdeu și contestă mai ales valoarea lor ortografică, susținînd că scribii nu ar fi fost români. Ciudată este observația făcută la p. 144, potrivit căreia ortografia slavă ar fi exercitat o influență și asupra sunetelor, mai ales asupra închiderii vocalelor. Scrisul care, după cum el însuși notează, a fost mînuit de cele mai multe ori de către n e - r o m â n i, nu poate influența evoluția fonetică a unei limbi. Cum explică d-l Cihac LVIII existența sunetelor închise în a l b a n e z ă, unde numărul elementelor slave este foarte mic, iar albaneza nu a fost scrisă n i c i o d a t ă cu litere slave? Mă voi îndrepta acum spre etimologii (p. 147—184). Observ numai, în prealabil, că eu acord cea mai mare importanță caracterului legic al modificărilor fonetice și admit o excepție numai acolo unde o altă explicație este imposibilă, iar fenomenul anormal este sprijinit de o analogie. Liberul arbitru este exclus din modul de tratare.

No. 2. *creț* este derivat de către Hasdeu din *crispus*, iar de către Cihac din v. sl. *krѫtŭ*. Mie mi se pare a fi de proveniență mai recentă, în legătură cu germ. (transilv.?) *kraus*, al cărui *s* a trecut la *ț*, tot așa cum *bruncrúț* s-a format din *Brunnenkresse;* comp. și *mintă creață*, germ. lit. *Krausemünze*, germ. transilv. *krouzbålsem* (Haltrich, *Idiotikon*, p. 74) [Add. 39].

No. 6. *orșinic* « velours » este derivat de către Hasdeu, pe bună dreptate, din ital. *oloserico*, în timp ce Cihac îl compară cu v. sl. *aksamitŭ*. Cum trebuie să ne închipuim procedeul la acesta din urmă? A trecut *k* în *r*, *m* în *n*, *t*

în *k*? În schimb, în limba română avem foarte frecvent alternanța *l* — *r*, *n* și *r*. În plus, poate fi presupusă o transmitere prin intermediu venețian sau genovez, cu ajutorul negustorilor.

No. 8. *pilotă*. Hasdeu traduce „feutre". Dar atît Polizu și Pontbriant, cît și Iszer, Barcianu traduc, în acord cu C., « Federbett, Tuchet ». Această pătură, țesută și acum din păr, justifică însă mai degrabă apropierea de v. gr. πιλωτόν (Hasdeu), decît de ahd. *phúlawi*, germ. mod. *Pfühl* (Cihac).

No. 15. *viezure* « blaireau » provine, după Hasdeu, de la o formă străveche tracă *viedu*, pe care deocamdată nu o vom discuta. El compară însă corect cu alb. βιεδουλă. Cihac crede că acest cuvînt este de proveniență slavă, din v. sl. *jazvŭ* « erinaceus », cu un *v* protetic, și observă că cuvîntul albanez nu se citește *viedzulă*. În limba albaneză însă δ = ngr. δ = engl. *th* în *this* (v. Hahn, *Alb. Stud.*, fasc. II, p. 3; Miklosich, *Alb. Forsch.*, I, II; Camarda, I, 14), și nu = *d*, cum afirmă Cihac. Cuvîntul românesc este fără îndoială identic cu cel albanez, care desemnează de asemenea atît « viezurele », cît și « hîrciogul » (Hahn, p. 9b), și provine de la verbul βjέϑ « eu fur », aor. *vódha* (Dozon, 100b), participiul βjέδουρα « furt », βjεδερακ-ου „hoțesc", deci animalul care fură cereale.

No. 17. *stuhul* « jonc » se pronunță în Muntenia într-adevăr *stuful* — cum indică Hasdeu — și de aici *stufiș* « desiș de stuf », *stufos* « ca stuful ». Probabil că a fost influențat de rom.-lat. *tufă*, *tufos*, *tufiș* (cf. Cihac, *El.lat.*, p. 289 urm.).

No. 18. *zestre*. Atît Hasdeu, cît și Cihac nu au observat că acest | cuvînt se găsește și în limba bulgară, cf. Iliev și Hranov, *Slovar francusko-bulgarsko-tursky*, Rusciuk, 1868, p. 81. Îndrăznesc de aceea să presupun că trebuie pus în legătură fie cu pers. turc. *zisten* « a trăi », *zist* « viață », deci = « ceea ce este necesar pentru viață », fie cu ngr. δεσμός « lien ». δέσις « l'action de lier » (Ventoti, II, 34) [Add. 40]. LIX

No. 20. *acluare* « refuge, abri » poate proveni, ca și *încet* = *inquietus* (cf. Ztschr. f. rom. Phil., II, 386), de la *aquieo* (Hasdeu), mai degrabă decît din v. sl. *utĕcati sę* (Cihac). De ce și cum să fi dat oare v. sl. *c* (= *ț*), nemaivorbind de dispariția inexplicabilă a lui *t*, înainte de *u* în limba română, *cl*?

No. 23. *bârză*. Numele acestei păsări eu îl văd în legătură cu alb. *barδă* = « albă » (după culoarea penajului). Conform observațiilor de mai sus cu privire la pronunțarea alb. δ, acest cuvînt albanez corespunde perfect celui românesc, în timp ce toate paralelele slave ale d-lui Cihac mai necesită multe modificări dificile spre a deveni rom. *bârză* [Add. 41].

No. 25. *bléndă* « émerillon ». De ce oare d-l Cihac se îndoiește de originea orientală a acestui cuvînt, dat fiind că el se reîntîlnește cu același sens și aproape cu aceeași formă în astfel de limbi. Compară, pe lîngă dovezile date de Hasdeu, și turc.-or. *balin* „épervier", Zenker, 209a, djagat. id. Budagoff, I, 269. Vreau să mai adaug că *blѫditi* înseamnă în v. sl. numai « errare », în timp ce « nugari » corespunde unei alte rădăcini slave: *blѧsti*, *blѧdъ*, *blѧdeši* (Miklosich, *Lex. palaeosl.*, p. 33).

No. 26. *bosnat* « sombre » mi se pare că nu provine nici din *bucnat* (*c* = *s*?), respectiv din scr. *bucmast* (!), după Cihac, nici din *botnat*, cum spune Hasdeu, ci, la fel ca și *bosumflat*, din magy. *baszu*, pe care îl citează chiar Cihac la No. 24; cf. magh. *boszantó* « supărător, jignitor ».

No. 29. *caló* « bourreau », *kaló* a însemnat, la început, cum indică Hasdeu, « negru », cf. Miklosich, *Mundarten und Wanderungen d. Zig.* VII, p. 71, s.v. *kalo*. Etimologia lui Cihac este contrazisă de *z* final al magh. *kalóz* (pronunţă *kolóz*).

No. 35. *ciocoinţă* « écornifleur, parasite » este derivat de către Cihac de la forma grecească τζοκκότνητζες, care însă, după cum se pare că i-a scăpat din vedere, nu este altceva decît transcrierea cuvîntului românesc însuşi. Chiar dacă etimologia lui Hasdeu nu este întru totul corectă, la sfîrşit el a exprimat o presupunere care l-ar fi condus la etimologia corectă, dacă ar fi urmărit-o mai departe. *Ciocoi* şi *ciocotnic* corespund pe deplin cu pers. turc. *čoka-dâr* « valet, camerist », deci unul care poartă un *čok*, căciula calmucă, vechiul calpac al boierilor; sau, după Budagoff (*op. cit.*, I, 497), unul care LX poartă livreaua stăpînului său. | În orice caz, cuvîntul este de origine orientală, cum a bănuit Hasdeu [Add. 42].

No. 37. *cioae* « métal, bronze ». Cihac respinge etimologia lui Hasdeu, care îl derivă de la ital. *acciajo*, şi presupune, în schimb, o f a b r i c a r e a r t i f i c i a l ă a acestui cuvînt de către autorii *Lexiconului* de la Buda. Dar, chiar dacă le putem reproşa acestora multe etimologii îndrăzneţe, totuşi nu şi faptul că ar fi falsificat de-a dreptul limba română. Cihac susţine că ei ar fi format, în analogie cu germanul « Speise, Glockenspeise » (metal topit, din care se toarnă clopote), din lat. *cibus*, rom. *cioae*. Dar tocmai acest sens special, pe lîngă forma atît de apropiată, pledează fără îndoială pentru ital. *acciajo*. Ar trebui cercetat, mai întîi, cînd şi de cine au fost importate mai întîi « clopotul » şi « turnarea clopotelor » în România; lipsa de dovezi mai vechi nu este totuşi un argument contra etimologiei lui Hasdeu.

No. 41. *crieri*, *creeri* şi *creri* — în ciuda afirmaţiei contrare a d-lui Cihac, nu putea nicidecum să se fi format din lat. *cerebrum* = **crebrum*. În limba română, *b* înainte de *r* nu dispare niciodată, iar *leuruşcă* = *labrusca* se explică prin alb. *ljărruşk* id.; în plus, a deriva *întunerec* de la *intenebricus* (Cihac, *El. lat.*, 131) mi se pare totuşi foarte problematic. Dar nici derivarea lui Hasdeu din alb. *krie*, în analogie cu *spinare* = *spinalis*, nu este întru totul corectă. Trebuie observat că cuvîntul *creeri* este o formă de p l u r a l, iar perfect corespunzător este cuvîntul alb. *kréra*, de asemenea o f o r m ă d e p l u r a l, cu sens de singular « cap » (Xylander, p. 239). Cum s-a putut forma din pers. (nu turc.) *kelle*, care desemnează, de obicei, numai « capul tăiat al unui animal » (Zenker, p. 759[a]), « très régulièrement » alb. *krie* (Cihac), nu pot să înţeleg de loc. Camarda (*Saggio di grammatologia albanese*, p. 158) compară gr. κρᾶς « cap », cf. şi gr. ἡμίκραιρα, Benfey, *Gr. Wurzellexikon*, II, 285 [Add. 43].

No. 44. *dezgauc*, *descauc* « je germe, je pousse », atît Hasdeu, cît şi Cihac îl derivă de la *ghioaca*; dar d-l Cihac nu demonstrează că acesta poate proveni din alb. *kafkă*, *kókă*, deşi această derivare nu rezistă criticii. Alb. *káfkă* nu este un cuvînt originar albanez, ci s-a format din mgr., ngr. καῦκος, καυκί, καῦκα, *calix*, *patera*, Du Cange, ngr. καύκαλος *crâne*, Ventoti, II, 168, aici « très régulièrement », după pronunţarea greacă a diftongului *av* = *af*. De altfel, şi din lat. *causa* rezultă alb. *káfşă*, Miklosich, *Alb. Forsch.*, II, 12, No. 159, cf. şi p. 80, No. 4. În ceea ce priveşte etimologia pentru *ghioacă*, d-l Cihac pare a abandona el însuşi cea pe care a dat-o în *El. lat.*, p 109. Din lat. *cochlea* este şi imposibil să se fi format rom. *ghioacă*. Aici d-l Cihac trimite la vol. II, *El. slaves*, unde însă nu mă pot încă documenta [Add. 44].

No. 47. *duméstec*. D-l Cihac taie a doua traducere a lui Hasdeu « appartenant-à la maison » și păstrează numai pe prima: « apprivoisé ». Dar cum explică al doilea citat: *duh pithojskij?* Cumva « esprit apprivoisé »? Sensul propriu-zis al cuvîntului este « duh prevestitor » (cf. Miklosich, *Lex. palaeosl.*, p. 566, s.v. *pitonovŭ*), deci « duh al casei, lar ». Dar de ce nu trebuie derivat cuvîntul de la lat. *domesticum* (Hasdeu), ci din v. sl. *domaštinĭ* + *ikŭ* (= încă un al doilea sufix slav pe lîngă *-ĭnŭ*), nu ne este de loc clar [Add. 58]. LXI

No. 49. *famen* « eunuque ». Nici nu merită să se combată afirmația lui Cihac, după care acest cuvînt ar proveni din arab. turc. *hadîm*, cu care nu are comun nici un sunet, cu excepția lui *m*. Etimologia lui Hasdeu se potrivește mult mai bine: « femeiesc ». Cuvîntul lipsește din maghiară. Să-l fi adoptat oare românii din Ungaria [Transilvania] în timpul dominației turcești singuri și nemijlocit de la turci (Cihac)?

No. 52. *gîde* este derivat de d-l Cihac din pol. ceh. *kat*, malorus. *kat*. Sonorizarea celor două oclusive surde face dificultăți. Cf. magh. *gab*, *gabos* «sugrumător » [Add. 45].

No. 54. *ghidinac* sau *godinac* mi se pare a fi corupt din *cozonac* [Add. 46]. D-l Cihac taie acest cuvînt și-l declară drept ne-romănesc. Dar ar trebui să se dovedească mai bine decît o face d-l Cihac, pentru care « le glossateur de Mr. Hasdeu ne peut faire autorité », reproșîndu-i că a fost « un peu philologue amateur », că acesta a falsificat astfel limba. Nu se poate elimina prin decret un cuvînt din limbă, iar a declara unele fapte, care nu mai sînt astăzi în uz, drept neromânești, bazîndu-ne pe propria noastră autoritate, nu este de loc justificat. O lectură, fie și superficială, a *Letopisețelor*, ed. Kogălniceanu, ar oferi un bogat florilegiu din astfel de expresii învechite, pe care nu avem dreptul să le numim neromânești.

No. 55. *ghionoae* « ciocănitoare ». Hasdeu a comparat cu acesta lit. *genỹs*. Din s.-cr. *žuna*, *žunja* (Cihac) e imposibil să se fi format rom. *ghionoae*. În afară de aceasta, Hasdeu are dreptate și în privința stabilirii noțiunii, explicînd pe *ghionoae* ca pe « cea care ciocăne sau toacă »; cf. vgr. ngr. δρυοκολάπτης id., germ. « Baumhacker », comp. turc. *agáčĭ kakân koşy* = = « picus » (quia rostro arbores vellit), Zenker, p. 66; Budagoff, I, 61; Clodius, *Lexicon lat.-turk.-germ.*, Lpzg., 1730, p. 546.

No. 57. *gligan* « sanglier » se poate deduce foarte bine din *grigan*, cum procedează Hasdeu. Dar alb. *grig* « eu țip » (Hahn, 21) este mai apropiat decît gr. | γρῦ (Hasdeu). Să se fi format *gan-gan* din magh. *kan*, ca singură (?) formă corectă (Cihac), dar care nu se găsește în nici un dicționar românesc, pe cînd Barcianu și Pontbriant au amîndoi foarte corect *gligan?* la fel și Iszer [Add. 47]. LXII

No. 58. *gorgan* « movilă, tumulus ». Hasdeu însuși observă că acest cuvînt nu se mai aude în Moldova. Dar aceasta nu exclude existența lui odinioară, pe care o confirmă mai multe nume de localități, de ex. *Gorgana*, munte în Rîmnicu-Sărat, *Gorgănaș*, sat, Romanați, *Gorgan*, pădure, Dîmbovița, Muscel etc. Cuvîntul persian nu sună *kourkhânè* (Cihac), ci *gûr-hâne* și înseamnă, de fapt, « casa morților, mormânt », niciodată « movilă ». Sunetele trebuiau astfel să se modifice, ca să rezulte de aici rus. *kurgan*, după cum este de părere Cihac.

No. 59. *gangur* « merle doré » nu este derivat de către Hasdeu nemijlocit din lat. *graculus*, ci din forma secundară *gagulus* (Du Cange) prin nazalizare.

D-l Cihac amintește doar de *graculus* și preferă *galgulus* = *gargur* = *gragur* = *grangur*, iar *graur* să se fi format din *graculus*, ceea ce mi se pare cu totul neverosimil, deoarece lat. *culus* = rom. *che*, iar lat. *c* nu dispare niciodată; cf. lucrarea mea despre oclusiva surdă guturală, Ztschr. f. rom. Phil., II, 355 urm.

No. 60. *încindere* « incendier » = lat. *incendere* este scos de către d-l Cihac din dicționarul românesc. Îl întîlnim însă la Coresi, *Pslt.*, Ps. 77, v. 38: « și nu *încinde* toată mâniea sa », la fel la Tordași, *Pentat.* Genes., 43, 30: « că i se încinsése inima către frățiorulŭ său ». Dar acestea sînt « neologismes, même s'ils se trouvent chez Coresi et chez d'autres traducteurs grecs » (Cihac)!

No. 61. *întort*, *întortare* « entêté, obstination ». D-l Cihac observă cu privire la aceasta: « Formes et acceptions de ces mots sont incorrectes et n'existent pas ». Din întîmplare însă, faptele stau exact invers, de ex. Coresi, *Pslt.*, Ps. 17, 29: « și cu *întorții* întoarce-te-veri ». Traduceri ulterioare din psalmi, de ex., Blașiu, 1764, au în acel loc cuvîntul *îndărătnic*, folosit în glosarul lui Hasdeu ca sinonim: « și cu celŭ *îndărătnicŭ* te vei îndărătnicí »; cf. de asemenea, *Bibl.*, București, 1688, Deuteron. 32, 20: „căce ném *întortu* éste"; Ps. 77, 10: « rudă *întoartă* și amărâtoare »; la fel, Pslt., Blașiu, Proverb. 2, 15: « cărora cărările *întoarte* », 4, 28: « și *întoarte* sîntŭ céle den-a-stânga » etc.

No. 62. *învincere* « vaincre, victoire » nu a fost inclus de d-l Cihac în Dicționarul său. În *El. lat.*, p. 132, se află doar forma nouă cu *g*, pe cînd cea veche are *c*; v. Ztschr. f. rom. Phil., II, 362.

No. 63. *jold*, *șold* « hanche » este raportat chiar de Hasdeu la pol. *szoldra*, slovac. *šoldra*, magh. *sodar* « jambon », numai că el merge mai departe și vede etimologia acestor cuvinte în germ. « Schulter » (umăr). LXIII

No. 64. *jățiŭ* « fauteuil » provine, după Hasdeu, pe bună dreptate din germ. « Sitz », *s* prefăcîndu-se în rom. *j*, ca și în *glajă* = « Glas » (sticlă), și nu trebuie derivat din ceh. *žédle*, v.sl. *sědalo* (Cihac).

No. 65. *junice* « génisse » nu poate fi derivat din rus. nsl. *junica* (citește *ĭunitza*), contrar părerii lui Cihac; căci 1) numai lat. *j* se transformă în rom. *j* (= franc. *j*) și 2) direcția evoluției fonetice duce mai întîi la palatala *cĭ*, apoi sibilanta *c* = *ț*, v. Ztschrft. II, 369. La lat. *junicem* (Hasdeu), în schimb, aceste îndoieli dispar, căci evoluția cuvîntului este regulată.

No. 66. *lostun* « rat ». D-l Cihac cunoaște numai forma *lăstun*. Polizu prezintă însă, cu toate acestea, pe lîngă *lăstun*, încă *loston*; la fel Iszer, chiar dacă dă numai sensul indicat de Cihac « martinet ». De unde? [Add. 48].

No. 67, *luó*, *luom* pentru *luă*, *luăm* sînt declarate de către d-l Cihac pur și simplu drept « corrompues ». Dar cuvîntul se întîlnește frecvent în operele vechi în această formă coruptă (!), de ex. Coresi, *Evang.*, Mat. 13, 31: « ce *luo* omul și semânâ întru ágrul lui »; ib., v. 33: « ce o *luo* muĭaré și o acoperé în fâinâ »: 24, 39: « pânâ vine ápa și *luo* totŭ »; Tordași, *Pent.*, Genes. 2, 15: « și *luo* Domnul Dumnezeu »; ib., 2, 21: « și déca adurmi, *luo* una de în coastele lui » etc.

No. 68. *măciucaș* « bourreau ». Hasdeu se întreabă pe drept cuvînt de raportul dintre lat. *matea* și rom. *măciucă*, tocmai pentru că cunoaște atît forma picardă, cît și cea ngr., srb., pol. etc. Faptul că românii nu au putut împrumuta direct din ngr. ματσοῦκα, după cum opinează Cihac, rezultă din cele observate mai sus, la No. 65; mai apropiat este srb. *mačuga*.

No. 69. *măgură* « montagne ». Etimologia lui Cihac din lat. *macula* este într-adevăr imposibilă (după cum arată și Hasdeu), cf. mai sus, No. 59; lat. *macula* ar fi dat rom. *măche.* Dar că se poate deriva, în schimb, un cuvînt românesc din albaneză reiese din influența netăgăduită pe care a exercitat-o limba albaneză asupra celei românești; aceasta cu toate că, pentru d-l Cihac, albaneza este fără importanță pentru limba română. Miklosich pune cuvîntul nostru în legătură cu v.sl. *mogyla*, bulg. *mogila*, id. *Alb. Forsch.*, I, 19, s.v. *gomila.*

No. 70. *mal* « précipice ». D-l Cihac trimite la dicționarul său, *El. slaves.* Eu aș vrea să trimit mai întîi la Miklosich, *Slav. Elem. im Rum.*, p. 8 și 10, unde tratează despre alb. *mallj* și rom. *mal.*

No. 71. *mamue* « épouvantail ». D-l Cihac trimite la Grimm, *D. Myth.*[2], 473, unde *mummel*, *mummelmann* sînt explicate | parțial prin sunetul lor LXIV închis, parțial din duhul apelor *muomel*, *mumel*. De la care din aceste două explicații a dedus oare d-l Cihac originea sensului normann. *momon* « moine bourru »? Și de aici cuvîntul românesc? Glosa lui Hesychius, citat de Hasdeu, este mult mai apropiată. D-l Cihac știe doar foarte bine că influențe din ahd. și mhd. în România sînt excluse. La un etimon grecesc ne conduce și verbul românesc *a momi* « a ademeni, a atrage, a seduce ». Iszer, Molnar *Wtbuch.*, 1822, p.7; cf. gr. μωμεύω « vitupero, carpeo, rideo, irrideo » și μῶμος « vituperator, irrisor ».

No. 74 *mățele corăbiei* « ancre ». Este o formă de plural. De aceea aș citi mai degrabă *măselele corăbiei; mățele = mațele* = intestine pare a fi mai îndepărtat. Dar nici Cihac, nici Hasdeu nu compară cu acest cuvînt [Add. 49].

No. 75. *mazăre* « pois verts ». Hasdeu are perfectă dreptate, explicîndu-l din alb. *moδulă* (cit. *modzulă*), cf. mai sus, no. 15 și no. 69. Magh. *mezei* « de champ, champêtre » (Cihac) nu are nimic de a face cu acesta. Cît privește cuvîntul albanez, cf. germ. *Masern*, sanscr. *masura* « Lens ». Pictet, *Orig.*, 1[2], 251, 354 urm.

No. 76 *melciu* « limaçon ». Miklosich compară, *Lex. paleoslov.*, p. 393, cu totul alte cuvinte din limbile slave cu v.sl. *mъkŭkŭ* (și nu *mêkŭkŭ* C.) decît Cihac. Legătura dintre pol. *malż* și rom. *melciu* mai rămîne de dovedit, chiar dacă cel din urmă pare a fi înrudit cu bulg. *melčov.*

No. 78. *méser* « pauvre ». Foarte frecvent în operele vechi. Cihac trece cu vederea acest cuvînt în lucrarea sa *El.lat.*, pentru că, după cum observă aici, lat. *miser* nu a putut să dea *méser* în limba română și pentru că vechii traducători, monahi greci, ar fi introdus cuvinte n e r o m â n e ș t i, care pentru d-l Cihac « ne peuvent faire aucunement autorité »! Dar trebuie remarcat că din lat. *miser* a putut foarte bine să rezulte rom. *méser*; lat. *ĭ* se transformă în cele mai multe cazuri în rom. *e*, de ex. *neted = nĭtĭdus; negru = niger*, *nigrum*, fem. *négra*, i.e. *neagra* după ortografia noastră, deoarece Hasdeu redă acest sunet prin *é*; *plec = plĭco*; *judec = judĭco* ș.a.m.d. Sub influența unui *e* următor, primul *e* a trecut în mod regulat la *é = ea.*

No. 80. *mihalț* « barbote ». Hasdeu însuși l-a raportat la magh. *menyhal* și a înțeles *ț = uț* ca sufix diminutival. Cihac contestă această semnificație a lui *-ț* și îl explică simplu prin corupere. După care analogie?

No. 84. *molidvu* « mélèze, pinus larix ». Forme secundare mai sînt: *molitvu*, *molidfu*, *molid*, *molif.* Nici Hasdeu și nici Cihac, care îl compară cu

pol. *modrzew*, nu par a fi găsit etimologia corectă. Înainte însă de a comunica LXV ipoteza mea, aş vrea să observ că | în limba română se recurge adesea la un s i m b o l i s m mai profund în denumirile de plante. Multe credinţe şi multe legende se leagă de plante. Astfel grîul curat rezultă din carnea căzută din trupul Mîntuitorului strîns legat de stîlpul crucii, vinul curat din sîngele care curge din vîrfurile degetelor. Zeul soarelui transformă pe zeiţa florilor, care îl refuză, în floarea-soarelui, ce trebuie să se orienteze mereu după el. Din lacrimile a două turturele cereşti se nasc florile de mirt. Verbascum thapsus se numeşte: *lumînarea Domnului;* Eryngium campestre: *spinul dracului*, cf. şi malorus. *čortovo rebro*, id., de Gubernatis, *Mythol. des plantes*, I, 7, Nota 2; scabiosa succisa: *muşcatul dracului*, v. Nork la de Gubernatis, *op. cit.*, p. 114, Nota 2 etc. De aceea eu fac o legătură între acest nume de copac şi v.sl. *molitva* «rugăciune», ca un fel de copac sfînt, copac al rugăciunii (cf. Mannhardt, *Waldund Feldkulte*, I, Register, s.v. Tanne) [Add. 50].

No. 85. *moştean* «indigène» este mai legat de *moaşte*, v. sl. *mošti*, bg. srb. id., deci cel care îşi are moaştele din timpuri străvechi în acel loc (v. Miklosich, *Lex. palaeosl.*, 382, şi *Christl. Terminologie d. slav. Spr.*, Denkschrift. d. Wien. Akad., XXIV, p. 12) [Add. 51].

No. 86. *mugur* «bourgeon». Cihac derivă acest cuvînt din lat. *muculus;* acesta ar fi trebuit să dea însă în rom. *muche*, cf. mai sus, no. 59, 69. Numai prin alb. *mugul* (Hasdeu) poate fi explicat etimologic cuvîntul românesc.

No. 87. *mursec* «je devore». Pe bună dreptate, Hasdeu îl deosebeşte de *muşc.* Pentru *mursec* mai există încă o altă paralelă veche, *Pravila*, Tîrgovişte, 1652, f. 383, *mursecată;* 428, «sau *mursecată*, sau de în curse».

No. 89. *nişchiţel* «un petit peu» nu poate fi derivat, cum crede Hasdeu, din lat. *nescio quantum : neşcît.* Cihac indică o deosebire de sens drept motiv, pentru că *je ne sais combien* nu poate însemna *fort peu.* Mie mi se pare însă că există aici o dificultate mai mare de ordin fonologic; lat. *scio* devine *ştiu*, din *nescioquantum* ar fi trebuit să se formeze *neştît*, în analogie cu *neştine* din *nescioquinam.* Etimonul pentru *niţel* nu trebuie căutat nici în *mititel*, cum crede Cihac; mai degrabă, *niţel* este de origine albaneză, tot aşa ca şi *niţică*, peste care cei doi autori au trecut cu vederea, şi anume *njə tsilli* «un cine? un ceva», şi *njə tsikə* «un pic, puţin, o clipă» (Hahn), ultimul corespunzînd complet cuvîntului românesc [Add. 52].

No. 92. *omidă* «chenille». După Cihac, *o* de la începutul cuvîntului LXVI provine din *a*: atunci ar fi trebuit să fi trecut printr-un mediu slav. Un | *a* protetic, frecvent şi în Transilvania, rămîne neschimbat. Cuvîntul macedo-român, pe care îl citează Cihac, nu sună cum scrie D-sa: *unnútă*, ci ουννίντα, adică: *unjidă.* Thunmann, I, p. 198, cf. alb. *mizə* «muscă». Camarda, 116, No. 111, compară gr. μῦια. Tot atît de greşit scrie Cihac în acelaşi loc: *aunpra =umbra*, în timp ce Th. 196: αούμπρᾳ, adică după pronunţarea ngr. mai exact: *aúmbră* sau *aúbră*, deoarece ngr. *mb* şi *b* sînt redate prin μπ; şi ultimul citat la Cihac, *arrandu*, trebuie de asemenea citit altfel, deoarece Th. 214 dă αρράντου, adică *arrádú.*

No. 95. *pespe* «au delà de». Cihac combate posibilitatea unui românesc *spre* din *super*, deşi se vede silit, cu prilejul etimologiei cuvîntului *sprinceană*, să vadă în *sprin* o contracţie din *super-in.* La fel s-a putut forma din *per-super* prin contracţie rom. *pespe*, după cum presupune Hasdeu.

No. 96. *pestire* «lenteur, retard ». În opoziție cu Hasdeu, Cihac îl derivă, după ce l-a transformat în *apestire*, din slav. *apozditi*. Mai apropiat ar fi slav. *pozdêti*, sero aliquid facere, fără *a* protetic, dacă trebuie neapărat să derivăm acest cuvînt din limba slavă. Pledează însă împotrivă 1) *zd* = *st* și 2) aceeași dificultate ca și la etimologia latină, slav. resp. lat. *o* = *e*; deoarece la ultimele cade no. 1, etimonul latin *postire* a lui Hasdeu este de preferat.

No. 97. *pin* « pinus sylvestris » îl au toate dicționarele românești. Trebuie să fie deci totuși un cuvînt popular. Și aici Cihac greșește cînd citează din macedoromână. Astfel *ampore* = *arbor*. Thunm. p. 191 are: άρμπορε, adică *arbore; viginti* trebuie să fie mcdr. *jiggítzi*. Th. 193 γίγγιτζι (deoarece ngr. γ înainte de *i* = *j*, iar γγ = *ng*), *jinijtzi* sau, cu ortografia rom., *ĭinĭiți* = alb. ννιζέτ, adică *njizét*, cum scrie și Hahn forma ghegă, tosk. *njəzét;* mcdr. *skllifură*, C.Th. 196 σκλλίφυρą, adică *scljifură*, cf. alb. *skjúfur* « sulphur ».

No. 99. *polegniță* « verglas ». Hasdeu compară foarte corect srb. bulg. *poledica*, din v.sl. *pólediti* sѧ (Miklosich, *Lex. palaeosl.*, 613[a]). La ce să folosească o formă intermediară *polevița* = *polédița*, dată de Cihac? Cum s-a transformat *d* în *v*?

No. 100. *porănb* « pigeon ». Este într-adevăr o formă foarte interesantă pe lîngă *porumb*, deși Cihac o consideră falsă. Ne arată o oscilare în pronunțare, care se manifestă în trecerea de la v.sl. ѧ, ѫ la *ăn*, *un;* cf. forma des întîlnită *ănblà* pentru *umblà*, cum sună astăzi lat. « ambulare », v. Arch. istor. 1, 2, 6 (1628 m.), III, | 216 (1621 m.), I, 1, 93 (1636 m.) *ămbla:* ib. I, 1, 105 (1627 v.), I, 1, 14 (1627 m.), I, 1, 119 (1629 m.) etc. LXVII

No. 101, 102 sînt declarate de către Cihac ca nefiind românești, ci « sont des mots *fabriqués* par le glossateur de Mr. Hasdeu ». Pînă cînd nu ni se aduc dovezi, ceea ce nu este de loc cazul aici, respingem pur și simplu această afirmație a lui Cihac. Același lucru și referitor la no. 104 [Add. 54].

No. 105. *rumăn* « tributaire corvéable ». Cihac mai adaogă observația « jamais esclave ». Cum înțelege d-sa documentul din 1610, Arch. istor. I, 1, 8, în care Tudor din Voinești se obligă să-i plătească lui Mihai 7700 aspri la Sf. Dumitru? în caz contrar: « ĭar eu să-i fiu *rumănu* cu feciorii mei și cu toată moșiĭa mé ». *Rumăn* înseamnă aici tot numai *corvéable*, *paysan*? Cei doi „*rumăni* anume Albul și Nedea", pe care Fătu și Neagoe îi d ă r u i e s c *(dăruitu)* lui Vasile (pe lîngă un ogor f ă r ă *rumăn*) « și-o delniță bună fără de *rumănu* », Arh. I, 1, 139 (1620), la fel n u î n s e a m n ă r o b i?

No. 107. *sahaidac* « flèche tatare ». Din fericire, Hasdeu îl citează și pe mitropolitul Dosoftei, 1681, dar aceasta nu este suficient pentru d-l Cihac, care taie cuvîntul.

No. 111. *selbezesc* « je pâlis ». Hasdeu observă foarte corect că etimologia indicată de Cihac pentru rom. *sarbed* (El. lat. 241) de la lat. *in-sapidus* nu poate sta în picioare; afereza lui *in*, intercalarea unui *r* și trecerea lui *p* în *b*, ceea ce altfel nu se întîlnește în limba română, sînt intermediarii dintre *sarbed* și *in-sapidus*, care înseamnă numai « acrișor, fără gust », și nu *pâle*, deci nu are nimic de a face cu *selbezesc*. Hasdeu descoperă aici cuvîntul mai potrivit lat. *subalbidus*. Pentru trecerea lui *u* la *e*, cf. *sumeț* și *semeț*; cf., de asemenea, *sumuța* și *amuți*.

No. 112. *semuesc* « refléchir ». Hasdeu însuși îl comparase deja cu magh. *szám*. Cihac trimite aici la opera sa, *El. magy*. În ceea ce privește terminația *ui* a infinitivului verbelor denominative, trebuie observat că Hasdeu nu o

pune — după cum ar rezulta din prezentarea lui Cihac — în legătură imediată cu gr. -εύω, -εύειν; el indică mai degrabă forma albaneză a conjugării I și a II-a în *ue*. Pentru *u* trimite la υ în -ε-ύ-ειν și la slav. *v* în *kupo-v-ati* etc.

No. 116. *stăvar* « étalon ». Cu toată opoziția justificată a lui Hasdeu, Cihac vrea să derive *stavă* « jument, haras » din v. sl. *stava* « articulus »; dar cum trebuie explicată modificarea sensului? Cihac compară cu acest cuvînt verbul v.sl. *staviti* « a sta » și germ. S t u t e (iapă) de la *stehen* (a sta). Cuvîntul german modern S t u t e însă nu se formează în mod nemijlocit din acest verb; ahd. *diu stuot* de la radicalul *stat* înseamnă dimpotrivă « herLXVIII ghelie, | loc unde se țin caii » și este folosit abia mai tîrziu pentru i a p ă, ca și *Frauenzimmer* pentru *Weib* (femeie); Grimm, Grammatik, III, 327. Oare românii au format cuvîntul lor *stavă* direct de la *staviti?* Alb. *stáva* oferă o trecere mai ușoară; Miklosich, Sl. El. im Alb. — Alb. Forsch. I, nu cuprinde acest cuvînt.

No. 118. *surată* « amie, compagne ». După Hasdeu, acest cuvînt s-a format, sub influența slav. *posestrima*, din *soră*, *soror*, analog cu forma *fărtat* din *frate* (cf. slav. *pobratimŭ*). Cihac, în schimb, se gîndește la it. *camerata*, fr. *camarade*, care « est beaucoup plus rapprochée *sous tous les rapports* »? Deși cuvîntul n i c i n u e x i s t ă în limba română, totuși *surată* trebuie să se fi format din *soră* în a n a l o g i e c u a c e s t a, *sous tous les rapports!* În limba slavă, în schimb, forma *posestrima* se formează într-adevăr, ca și în limba română, din *sestra* = *soror*. La fel stau lucrurile și cu *fărtat*, care evident nu s-a putut forma din *foederatus*, cum spune Cihac.

No. 120. *a se svii* « reculer, se défier »; *svii* sau *sfii* provine, după Cihac, din v. sl. *stydêti sѧ* « erubescere », de unde însă nu s-a format, de altfel, decît rom. *stidi* (Miklos[ich], *Lex. palaeosl.* 839). Hasdeu, dimpotrivă, derivă *sfii* cu mai mare probabilitate de la v.sl. *sŭviti* « convolvere ».

No. 124—126 sînt anulate de d-l Cihac. Pentru no. 124, însă, *tămbar* « espèce de vêtement », pot să aduc eu însumi o paralelă veche, prin care cade afirmația d-lui Cihac « n'a jamais été un mot roumain ». Tordași, *Pentat.* Genes. 49, 11: „și în sângele aoiei *tămbariulŭ* său". Originea cuvîntului este pers. *túmbân*, trc.-or. *tumbân* « caleçon », Zenker, 311 și 327; Budagoff, 1, 379, « haină de dedesubt ». Și pentru celelalte două cuvinte se vor găsi cu timpul exemple vechi, care dovedesc existența lor în limba română.

No. 127. *țol* « cilice », « habit grossier » este derivat de către Cihac foarte corect de la *g'ul*, *ćul*, numai că *g'üll* este forma arabă, plur. *g'ülel*, iar *ćul* n u m a i t u r c ă, nu și v u l g. Intermediarul dintre *ćul* și *țol* îl constituie ngr. πσουλί, pentru că trc. *ć* nu devine niciodată rom. *ț* [Add. 55].

No. 128 *urdin* « je viens, j'accours » în nici un caz nu poate proveni din v.sl. *uletêti* « avolare », dat de Cihac, cu care are în comun numai *u* inițial. *Urdă* « fromage mou » e comparat de Cihac, cu mențiunea probabil, cu magh. *orda* « brînză dulce ». Dar acesta din urmă este total izolat în limba maghiară, deci trebuie să presupunem mai degrabă un raport invers. Comp. săs. transilv. *orda* = rom. *urdă*, Haltrich, *Idioticon*, 143.

No. 130. *sîmbure* « noyau » l-am comparat și eu, ca și Hasdeu, cu alb. *sŭmbul* « nod », pe care îl cunosc atît Xylander, p. 182, s.v. « Knopf » (nasture), LXIX cît și Hahn foarte bine, deși Cihac nu l-a putut găsi la Xylander | și transcrie σουμπουλ, la Hahn, ca *soumpoul;* cf. mai sus no. 92. Și Camarda prezintă

cuvîntul foarte des, astfel I, 77, 78 *súmba*, *súmbula*, II, 42, « endə *súmbula* tə jəlékutə: tra i *bottoni* della sottoveste », comp. ib. p. 153, no. 18. În afară de aceasta, cf. și magh. *szem* « bob, bobiță, fruct de arbust », *szembor* « rapiță ».

No. 131. *văduă* « veuve », cf. și genit. *văduâi* din *Pravila*, Tîrgoviște, 1652, f. 703, « deci Maria sora *văduâi* », și plur. *văduo*, Tord., *Pent.* Exod. 22, 23, « și vorŭ fi muierile voastre *văduo* ».

No. 133. *zăgan* « un grand vautour ». Hasdeu susține că ar fi de origine orientală. Cihac adaugă trc. *zagan*, ngr. ζαγάνος, DC. Cuvîntul este pers. *zagan*, trc. *zagnus* și trc.-or. *zuganus*, Zenker, 480^a, cf și pers. *zâg* « coțofană, cioară", Budagoff, I, 602, v. și Pott, *Etym. Forsch.* II^2, 1, p. 810, care traduce ζαγάνος = vultur percnopterus (exact ca și rom. *zagan*).

No. 134. *zechie* « sarrau ». Hasdeu dă proveniența din lat. *setula* numai ca i p o t e z ă. Comp. cu *zechie* săs. transilv. *säke* « haină de deasupra, din lînă groasă », mhd. *Sage: sagulum* (cf. v. sl. *sukno*), Schuller, *Beiträge zu einem sbg. säches. Wtb.* p. 57, și Haltrich, *Idioticon*, p. 100. Cel din urmă compară și magh. *zeke*, dar cuvîntul săsesc pare a fi intermediarul dintre magh. « haină de luptă, de arme » și rom. « sarrau » [Add. 53].

La pag. 180, Cihac susține: « *ori* ne vient pas et ne peut venir du lat. *vel* par une ancienne forme roumaine *vare* q u i n' e x i s t e q u e d a n s l'i m a g i n a t i o n de Mr. Hasdeu ». Chiar dacă admit prima parte a frazei, totuși trebuie să combat cu hotărîre cea de a doua; *vare*, și anume *vare-cine*, *vare-ce*, astăzi *oare-cine*, *oare-ce* apar în cele mai vechi documente. Astfel la Venelin, *Vlacho-bolgarskie gramoty*, p. 118, 1467, din Gherghiță, p. 122, 1480, București, p. 125, 1483, Tîrgoviște, p. 129, 1491, Bucur., p. 133, 1499, Trg., p. 151, 1531, Buc., p. 203, 209, 234, 239, 251, 329 etc. Comp. *Cărare pe scurt*, 1685, f.9^a: «sau *vare* ce faceț », f. 13^a: « *vare* în ce chip tu nu crezi cuvintele tuturora » etc. Cu aceasta cade etimologia lui Cihac, care vede în *ori*-lat. *hora*. Dar de unde provine *vare*? [Add. 56].

Privitor la explicațiile în continuare ale lui Cihac, care vede pe *o* provenind parțial dintr-un -*a*, parțial din illam-la-*a*, vrea-va-*a*, și are-*a*, trebuie remarcat că *a* latin se transformă în română în *o* numai prin intermediu slav, altfel sunetul latin rămîne neschimbat, respectiv devine *ă*.

Pag. 182. *auă* « uva ». Cihac susține: « n'a jamais été (du moins en tant que l'on puisse prouver) un mot d a c o r o m a n »; cf. în legătură cu acesta, | exemplul citat la no. 124 din Tord. *Pentat.* Genes. 42, 11, « sângele *aoici* = sanguis uvae ». LXX

Închei observațiile mele, regretînd totodată tonul aspru folosit de Cihac în recenzia discutată aici. O tratare mai obiectivă ar contribui în mult mai mare măsură la diminuarea numărului elementelor românești încă neelucidate, care sînt de atît de mare însemnătate atît pentru istorie în general, cît și pentru istoria culturii popoarelor din sud-estul Europei. În aceste cuvinte se oglindesc deosebit de limpede influențele reciproce pe care le-au exercitat popoarele respective. Dezvoltarea și consolidarea vieții statale, răspîndirea creștinismului, precum și introducerea de noi plante, meserii și arte importante, totul poate fi cunoscut cel mai bine prin expresiile tehnice care se folosesc încă astăzi pentru denumirea lor. Eu am avut în vedere mai ales aceste rezultate, supunînd lucrarea d-lui Cihac unei cercetări amănunțite. Bineînțeles că în cazuri nesigure cu privire la justețea sau posibilitatea unei etimologii a trebuit să hotărască în e x c l u s i v i t a t e f o n e t i c a i s t o r i c ă a limbii române.

ADDENDA ET CORRIGENDA

LXXIII

I. LA SCHUCHARDT

1. Pag. 60, rîndurile 16—24 se suprimă, din cauza celor zise de Schuchardt la pag. X, rîndurile 23—28 [8].

2. Întreaga pagină 190 trebui modificată în sensul observațiunii lui Schuchardt de la pag. XIV, rîndurile 22—9. Prin aceasta însă rămîne intactă etimologia, pe care am propus-o noi pentru cuvintele *mînz*, *brînză* și *mazăre*. Cfr. Miklosich, *Ueber die Wanderungen der Rumunen*, Wien, 1879, p. 23. Trebui să mai adăugăm ceva despre *brînză* în specie. Caix, *Studii di etimologia italiana e romanza*, Firenze, 1878, p. 145, no. 507 (cfr. *ibid.*, p. 206), aduce italianul dialectic *sbrinze* «specie di formaggio». Cuvîntul a străbătut în Italia prin Dalmația, unde în documentele din secolul XIV *brînza* figurează anume ca un product al activității r o m â n e. Vezi C. Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa*, Prag, 1879, p. 10: «b r e n ç e» = «caseus v l a c h i s c u s», între 1356—1381.

3. Pag. 250, la rîndul 2, am putea adăuga după Schuchardt (pag. XV), că-n dialectele sarde, italiane de la nord și de la sud, precum și în cele provențale, există o deosebire între «*r* dur» și «*r* moale»; Schuchardt totuși a scăpat din vedere că noi vorbim numai despre i n i ț i a l u l «*r* dur», pe care — afară de români și albanezi — nu-l cunoaștem în Europa decît la spanioli și la basci, poate însă și la vechii greci în ῥ față cu ρ.

4. Nedomerirea lui Schuchardt la pag. XV—XVI despre originea genitivo-dativului femeiesc la români se limpezește, ne permitem a o crede, prin cele spuse de noi în tomul II, pag. 641—4.

5. Tot în tomul II, în *Notanda* la mai toate texturile, se lămurește cestiunea vocalei iraționale (svarabhakti) în limba română, mai ales după licuidă și după nazală, înlăturîndu-se astfel îndoiala cea provizorie a lui Schuchardt de la pag. XV [9].

6. Pag. 274, mănținem n-rul 43 contra obiecțiunilor lui Schuchardt de la pag. XIX—XX. Modificăm totuși pasagiul relativ la limba maghiară, și anume în loc de: «*kutya* (cățea), deoarece din acesta nu s-ar putea trage decît forma cea femeiască, pe cînd în limba albaneză etc.» să se pună: «*kutya* (câne), deoarece maghiarul *ty*, pronunțat aproape ca *ki*, nu trece la români în *t*. În limba albaneză etc.» — Cfr. tomul II, p. 184 și 734. — Oricum

LXXIV

ar fi, este foarte| serioasă întrebarea lui Schuchardt (p. XX): «de ce *u* din albanezul *kut* (câne) a trecut ca *o* în *cotei* și ca *ă* în *cățel*?» *Cotoi* cu *o* lîngă *cătușă* cu *ă* n-ar fi o analogie suficiinte, de vreme ce în *cotoi* este asimilațiunea vocalică regresivă; nici o asimilațiune însă nu se vede în *motan* lîngă *mîță*.

7. Tot ce zice Schuchardt la pag. XXVI contra *aciuare* = *acquiere* (pag. 267, no. 2) se înlătură prin existința formei *aciiu*, *aciere;* Molnar, *Deutsch-walachische Sprachlehre*, Wien, 1788, p. 256: «ачїю, ruhen, abstehen». *Aciuare* către *aciere* este dară întocmai ca *născàre* către *nàștere*. În Omiliarul lui Coresi acest cuvînt ne întîmpină sub două forme: *a aciua* și *a aci:* н-ав авѣть оунде нічи капвль сь-шь ачвѡ (signat. XXII, p. 10), și: чен че ачирѫ ши аціѣптѫ (sign. XXXII, p. 16). *Acire* se referă către

aciere = lat. *acquīēre* ca *sorbire* către *soarbere* = *sorbēre*. Avem dară peste tot trei forme: *acire*, *aciuare* și *aciere* [10].

8. Schuchardt are dreptate la pag. XXIV în privința cuvintelor *dichis* și *uncaltă*. Renunțăm la etimologiele pe cari le-am propus la pag. 276, no. 53, fără a găsi totuși altele mai bune [11].

9. Mănținem cele zise la pag. 273, no. 35 și p. 288, no. 104 despre posibilitatea fonetică la români de a trece *rĭ* în *rș*. Obiecțiunea lui Schuchardt la pag. XXV este: «*Wenn nun aber auch* rș *aus* rj *enstehen könnte, so würden wir doch nicht* cerĭu, cerșut, cerșură, *sondern* cerș, cerut, cerură *erwarten; wie käme denn* i *in diese beiden letzten Formen?*» Ei bine, *ĭ* s-a introdus în perfectul *cerșut* = *cerĭut*, *cerșură* = *cerĭură* întocmai ca în *crezut* = «credĭut» față cu ital. *creduto*, *crezură* = «credĭură» etc.; același *ĭ* a putut totodată să nu figureze în prezinte, ba chiar să dispară de acolo, ca în *văd* = lat. *video*, de unde ar trebui numai *vedĭu* — *văz*, pe cînd la noi modernul *văz* nu există nicăiri în vechile texturi, introducîndu-se mai tîrziu prin analogie cu perfectul. Și în *cerĭu* însă *ĭ* s-a introdus, dar a avut drept efect forma poporană *ceĭu*, deși poate să fi existat și *cerșu*.

10. Schuchardt la pag. XXVI derivă pe *salbed* din *exalbidus* mai bine decît din *subalbidus* (pag. 301, no. 161), observînd că: «silaba *ub* n-ar fi putut să dispară cu desăvîrșire». Are dreptate. Silaba *ub-* trebuia să devină *o* ca în *cot* = *cubitus*, *nor* = it. *nuvolo* = lat. *nub-* etc. Din *subalbidus* vom avea dară *solbed*, diftongit apoi prin acțiunea accentului în *soalbed*, de unde simplul *salbed* cu *a* din *oa* ca în *afară* din *afoară* = *adforas*. Prin urmare, noi nu renunțăm la etimologia propusă. Din *exalbidus* însă, prin forma metatetică *exablidus* (cfr. p. 418: *tenebricum* = *tebnericum* = *tunerec*), ar fi putut să derive al nostru *șubred*, dacă s-ar explica numai *ș-* din *s* = *ex* fără *i*, căci analogia *șoarece* = lat. *soricem* nu ajunge. În orice caz, *șubred* — ca toate cuvîntele române cu sufixul *-idus* — este de o proveninţă latină necontestabilă. Numai doară d. Cihac (Dict. II, p. 394) poate să-l identifice cu *șuchiat* și să le apropie ambele de polonul *szczupły!* [12].

11. Toate cîte zice Schuchardt la pag. XI—XII despre valoarea fonică a lui ·ꙟ provin din aceea că nu i-a fost cunoscută atunci cronica lui Moxa, cuprinsă în partea III a volumului I, și anume pag. 411—12, no. 6. Cît privește ipoteza-i de la pag. XI, că ·ꙟ ar fi «eine Abart des н», contra lui Miklosich care vede în ·ꙟ «eine Umformung des ѫ», apoi Schuchardt are dreptate, bănuiala lui concordînd pe deplin cu o observațiune veche, dar foarte remarcabilă, a gramaticului bănățean Diaconovici Loga, *Gramatica românească*, Buda, 1822, p. 19: «*Acest* ·ꙟ *este atîta cît* н, *care dintru început se scria pentru scurtare deasupra lui* ї, *după aceea lăsară de a mai scrie* н, *fără numai trăsura cea curmezișe deasupra lui* ї *o puneau:* ї̑ *și făcînd-o mai strîmbă se formă* ·ꙟ, *și așa ieși literă nouă*». Tocmai aceasta a fost și părerea noastră. Ea se împacă deopotrivă cu paleografia și cu fiziologia sunetului. În orice caz, ·ꙟ este o varietate vocalo-consonantică de sunet nazal. Cum că limba română cunoaște sau cunoștea, în adevăr, cel puțin două varietăți de н, o confirmă chiar ceea ce zice însuși Schuchardt la pag. XIII despre *u* = *un*, *lugu* = *lungu*, *uchiu* = *unchiu* etc. față cu *unnuii*, *annume*, *Anncăei* etc.: «um die Lautbarkeit des *n* ganz sicher zu stellen», adecă pentru a distinge pe un «*n* forte» de un «*n* slab» [13].

LXXV

12. La pag. XIII, Schuchardt a observat foarte bine că, pe pag. 230, *h* în *vătahful* nu este de aceeași origine cu *h* în *piahtră* etc. În adevăr, dîndu-se

două forme coexistinți *vătaful* și *vătahul*, a treia formă *vătahful* este un simplu syllexis, despre care vezi tomul II, pag. 15, 218, 240.

13. La pag. 304, no. 175 să se ia în considerațiune cele zise de Schuchardt la pag. XXI: «. . .*so denke ich doch, dass einige Wörter erst in späterer Zeit aus dem Albanischen in's Rumänische eingedrungen seien. Dahin möchte ich* traistă (traistră, taistră, trastur), drăstă, straiță (straistă) = trastă (trase), draștă, ștreiță *rechnen; denn ist es glaublich, dass eine Wortform* staristra *auf zwei voneinander unabhängigen Gebieten in so ganz analoger Weise fortgewuchert habe?*» Las ca alții să decidă.

14. Atît etimologia mea *auă* = *oauă*, la pag. 268, no. 11, precum și observațiunile corespondinți ale lui Schuchardt, la pag. XXVII, se desființează prin acea împregiurare că *auă* se accenta pe *u*, ca și pînă astăzi la macedoromâni: *aúă*, nu *áuă*, după cum ar trebui să fie în ipoteza *auă* = *oáuă*. Așadară, *a* în *aúă* = lat. *uva* este un simplu prefix, ca și-n macedoromânul *aúmbră* = lat. *umbra*.

15. Schuchardt greșește la pag. XXIX, cînd zice că la dacoromâni se accentuează *vădúvă*, iar la macedoromâni *vèduă*. Și la noi acest cuvînt poartă accentul pe prima silabă. Tocmai aceasta însă dovedește că el derivă din latinul *vidua* și n-are a face cu slavicul *vĭdòva*.

16. La pag. 267, no. 1, să se aibe în vedere opiniunea lui Schuchardt de la pag. XXIX, deși *acept* și *aștept* prin «Umstellung des *șt* zu *tș*» pe noi nu ne convinge [14].

17. La observațiunea lui Schuchardt, pag. XIX, despre cuvîntul *măgură*: «die Wanderung des Wortes in's Czechische befremdet mich; wie steht es mit dem von Cihac angeführten pol. *magora?*» — răspunde noul tractat al lui Miklosich: *Ueber die Wanderungen der Rumunen*, p. 21: «*magura*, Name für Berge, die durch tiefe Einschnitte von der eigentlichen Gebirgskette wie getrennt scheinen: dieser Name ist durch ganz Galizien verbreitet und offenbar auch auf Vermittlung der Rumunen zurückzuführen etc.»; cfr. tot acolo, p. 23.

LXXVI 18. Despre *găoacă* sau *ghioacă* (pag. 275, no. 50) constatăm divergința lui Schuchardt la pag. XXI, dar n-o vedem destul de peremtorie, și mai ales destul de clară, pentru a ne face să renunțăm la propria noastră etimologie.

19. La cuvîntul *bosnat* (pag. 271, no. 23) alătură cele zise de Schuchardt în pag. XXIII. Vezi și Caix, *op. cit.*, p. 93, no. 241.

20. La pag. XXV, Schuchardt susține contra noastră (pag. 284, no. 83) posibilitatea derivațiunii *gurguĭu* = *gurgulio*, aducînd ca exemple: *drac* = *draco*, *om* = *homo*, *soră* = *soror*, *rece* = *recens* și *șarpe* = *serpens*. Toate acestea nu dovedesc nemic, chiar dacă *drac* ar veni de-a dreptul din latinul *draco*, iar nu din grecul δράκων. În adevăr, ar trebui măcar o singură analogie de sufixul latin *-io*, *-ionem* trecut la români în *-ĭu*, și o asemenea nu există.

21. La pag. 296, no. 133, despre *omușor* «luette», «uvula», noi am observat: «trebui să fie rezultatul unei etimologie poporane». Schuchardt, pag. XXIX, ne întreabă cu drept cuvînt: «de ce trebui să fie?» Ceea ce ne îndemnase a o spune, este forma transilvană *unșor*: «оүнѿшрȣл, das Zäpflein», în Molnar, ed. 1788, p. 363, de unde a trecut în Nemnich, *Allgemeines Polyglotten-Lexicon der Naturgeschichte*, Hamburg, 1793, t.3, p. 1535. *Unșor* ni se părea a fi forma cea organică, de unde apoi *omușor*

prin etimologie poporană de la *om*. Acuma însă ne încredințăm că *unșor* nu este decît o corupțiune din *omușor*, căci albanește această parte a corpului se cheamă de asemenea *nĭeridh*, deminutiv de la *nĭeri* « om » (Hahn, *Alban. Studien*, Lex. p. 87). Această întîlnire semasiologică între români și albanezi este cu atît mai prețioasă, cu cît nu se găsește pe aiuri. La alte popoare vedem *uvula* = « strugușor », *campanilla* = « clopoțel », *Zäpfchen* = « dopușor », *ĭazyczok* = « limbuță » etc., dar nicăiri « omușor ».

22. Pentru *măruntaie*, judece alții, dacă avem noi dreptate la pag. 277, no. 56, ori Schuchardt la pag. XXIX. Cfr. pag. 435, litt. *dd.* Noi mănținem cele zise fără nici o modificare [15].

23. La cele despre *mesteacăn* la pag. 293, no. 118, să se alăture propunerea lui Schuchardt de la pag. XXXII. Noi persistăm a preferi derivațiunea de la *mastico* decît de la *mastix*, de vreme ce *mastico* a trecut la români în *mestec*, pe cînd de *mastix* n-a rămas la noi nici o urmă, ba încă vorba nu era poporană nici la romani [16].

24. La cuvîntul чичє = ital. *quici*, pag. 221, să se adauge rezerva făcută de Schuchardt la pag. XXXII.

25. La *femeie* = lat. *feminea*, pag. 279, no. 61, pe lîngă serbul женска, a se mai adăuga, după Schuchardt, pag. XXXII, analogia germană *Mensch* « om » — literalmente « omenesc ».

26. În privința cuvîntului *acióe* = ital. *acciajo* (pag. 273, no. 36) nu prea înțelegem, pentru ce Schuchardt la pag. XXXII ne întreabă: « wie erklärt sich *ó* = *a*? » Nu este aci *ó* = *a*, ci este *cĭoa* = *cĭa*, cu paraziticul *o* = *u* după *cĭ*, întocmai ca mai sus la no. 7, în *acĭua* = *acĭe* = *acquiere*. Să se observe în tomul II, pag. 235, no. 47 forma чюан.

27. La pag. 304, no. 172, să se alăture interesanta observațiune a lui Schuchardt de la pag. XXVIII, unde în forma *șase* în loc de *șéi* = ital. *sei* bănuiește o influință ante-romană, comparînd albanezul *ghĭaștă* [17]. LXXVII

28. La pag. 111, nota 2, observațiunea noastră despre *spre* = *super* să se îndrepteze după Schuchardt, pag. XXVI.

29. Mănținem întreagă nota de la pag. 153 despre originea pronumelui român numeric *o* și a celui personal *o* din radicala pronominală ario-europee *va*. O mănținem, deși am citit cu multă plăcere laborioasa argumentațiune a lui Schuchardt de la pag. XXXIII—XL, ba chiar tocmai pentru că am citit-o; căci dacă n-a fost în stare un spirit atît de solid și atît de metodic ca al lui Schuchardt de a demonstra posibilitatea originii lui *o* din *una* și a lui *o* din *illa*, apoi negreșit n-o va mai demonstra altul. Singura obiecțiune ce ne face Schuchardt la *o* = *va* este: « es wäre höchst befremdlich, wenn die feminina *o* hinsichtlich ihres Ursprungs nicht zu den Masculinen *lu*, *un* gehörten ». Nu e mai de mirare, decît fenomenul că cazul italian oblic *ci* = *ecce-hic* este cu totul de o altă origine decît nominativul său *noi* = *nos*. Diferința cazului oblic *o* = *va* de nominativul său *ea* = *illa* nu e deloc mai suprinzătoare. Linguistica ne oferă în această privință, fără ca să mai vorbim despre adjective și verburi așa-numite defective, niște specimene mult mai curioase. Sanscritul *asau* « ille » face la neutru *adah* « illud » și la acuzativ *amum* « illum ». Se va găsi oare vreun linguist, care să pretinză că *asau*, *adah* și *amum* derivă din aceeași rădăcină, fiindcă « es wäre höchst befremdlich »

ca acuzativul și neutrul «hinsichtlich ihres Ursprunges» să se despartă de nominativul lor sau de masculin? În fond nu există dară nici o obiecțiune contra etimologiei noastre. Să vedem însă, dacă tot așa se poate zice despre teoria opusă. Pentru *o* din *una*, Schuchardt declară el însuși, la pag. XXXIII, că-n limba română: «wir haben zwar keinen andern ganz entsprechenden Fall». Pentru *o* din *illa*, pe de altă parte, el admite o trecere intermediară a lui *illa* în *uă*, de unde apoi *o*; dar aduce analogie de *uă* = *illa* numai la finea cuvîntului, «im Auslaut», și nici o singură analogie la începutul cuvîntului, «im Anlaut», adecă acolo unde era dator s-o aducă. La începutul cuvîntului Schuchardt găsește și el pe *o* numai din *va*, ajungînd prin urmare, cu voie sau fără voie, tocmai la etimologia propusă de noi. Mai repetăm dară, românul *o*, fie ca pronume numeric, fie ca cel personal, nu poate veni decît dintr-un *va*. Inițialul *v-* s-a și conservat în dialectul istriano-român, unde se zice *vo* în loc de *o*, după cum o constată iarăși însuși Schuchardt. Către cele spuse în notă la pag. 153, vom mai adăuga numai doară formele albaneze derivate din *va*, pe cari vezi-le în tomul II, pag. 644 [18].

30. Contra opiniunii noastre actuale la pag. 163 despre dezvoltarea logică a lui *codru* «bucată» din *codru* «munte» și «pădure», Schuchardt îmbrățișează la pag. XLI separațiunea etimologică a ambelor cuvinte, pe care o propusesem noi altă dată în *Istoria critică a românilor*, t. 2, p. 65. Tot așa îi place mai bine, la pag. XXIII, în locul etimologiei noastre actuale a cuvîntului *barză* (pag. 269, no. 14), aceea pe care o indicasem noi undeva tot în *Istoria critică: barză* = alb. *barδ* «alb». Nu ne pronunțăm asupra acestor preferințe pentru ale noastre *olim*. Este foarte interesantă însă, în orice caz, ipoteza proprie a lui Schuchardt, în ce mod anume latinul *ardea* ar fi putut deveni *barză* = *bardea* la români și *garza* = *gardea* la spanioli. Cît despre noi, mănținem opiniunea noastră actuală despre *codru* și *barză*. Pentru *codru* «munte», cfr. tomul II, p. 198, no. 31 [19].

LXXVIII 31. La pag. 293, no. 121, în privința cuvîntului *mocan*, asupra observațiunii lui Schuchardt de la pag. XXIII că se află și la unguri în *mokány*, răspundem că mai curînd va fi trecut de la români la unguri decît viceversa, căci maghiarul *mokány* ar fi devenit la noi *mocaĭu*, cu *ĭ* = *ny* ca în *caĭe* = ung. *kánya*, *Arieș* = *Aranyos* etc., pe cînd ungurii, din contra, prefac pe românul *an* în *ány* : *bány* = *ban*, *limány* = *liman*, *tokány* = *tocană*, *kerlány* = *cîrlan*, vezi Edelspacher, *Rumun elemek a magyar nyelvben*, în *Nyelvtudományi Közlemények*, t. 12 (1875), p. 96 etc. [20].

32. Opiniunea lui Schuchardt, pag. 292, no. 113, și p. XXII, despre latinul *murex* = zend. *mûraka* nu se poate susține, căci prototipul latin este *musex*, cfr. gr. μύαξ — μύσαξ [21].

33. La pag. 306, no. 182, despre *țărmure*, alătură observațiunile lui Schuchardt de la pag. XXVI.

34. La pag. 294, no. 127, pe cît timp există lătinește 2 forme: *morsico* și *mordico*, precum și românește iarăși 2: *mursec* și *mușc*, *mursec* n u p o a t e f i decît din *morsico* și, prin urmare, *mușc* t r e b u i să fie din *mordico*. Obiecțiunea lui Schuchardt de la pag. XXVI alunecă peste această dilemă. Crede oare Schuchardt că *mursec* și *mușc* derivă ambele din *morsico*? El n-o spune [22].

II. LA BARIȚ

35. La pag. XLIX d. Bariț zice: «... concluziunile filologice *aplicabile la limba noastră modernă*, trase de însuși autorul etc.» Noi nu numai n-am tras asemeni concluziuni, dar nici că le vom trage vreodată. Am studiat vechile texturi române pentru ele înseși, după cum se studiază vechea istorie pentru ea însăși, după cum se studiază vechile ruine pentru ele înseși, iar nu pentru a aplica toate acestea la *actualitate*. Cu alte cuvinte, am avut în vedere adevărul obiectiv, iar nicidecum o tendință subiectivă. De la un arheolog, care constată prin lungi și laborioase cercetări traiul omului primitiv, d. Bariț va pretinde el oare *aplicarea* acelei faze firești a culturei către *actualitate*?

36. La pag. L, vorbind despre totalitatea texturilor publicate în tomul I, d. Bariț zice: «pînă cînd nu mi se va demonstra în aceste cestiuni contrariul, eu voiu persiste în credința mea că acei preoți și logofeți, ca autori de acte originale, au fost străini, bunăoară cum a fost călugărul Moxa, grec de la Chio». De unde oare luat-a veneratul nostru coleg că *olteanul* Moxa a fost «grec de la Chio»? Bietul călugăr nici nu știa măcar grecește [23]. Toate fîntînele sale au fost slavice, mai cu seamă serbe, după cum vezi la pag. 340—41. Afirmațiunea cea greșită a d-lui Bariț s-a repetat fără control de către d. Cihac în *Romanische Studien*, t.4, p. 142: «moine grec Michel Moxa de l'île de Chio»; de la d. Cihac însă nemic nu ne poate surprinde. Ne adresăm aci numai la d. Bariț. Cînd se publică patruzeci de texturi, provenite de la autori diferiți din localități diferite, și cînd aceste localități sînt române, precum și acei autori scriu românește, ba încă poartă nește numi ca Druțea, Nénciul, Pătrașco Păturniche, Nan, Tiful, Stana etc., atunci oricine susține neromânismul lor este dator a-și demonstra el asertiunea, dacă nu prin probe biografice, cel puțin prin oarecari indici filologice serioase, arătîndu-ne, de exemplu, că particularitățile linguistice cutare sau cutare sînt grecisme ori slavisme. Nici un singur asemenea indice, absolutamente *nici unul*, LXXIX nu ni s-a dat de d. Bariț. Din contra, la pagina LI, d-sa constată că acei preoți și logofeți scriau mereu pe *u* în coada cuvintelor: *fostu*, *luatu* etc., ceea ce — negreșit — de la greci și de la slavi nu putea să învețe.

37. La aceeași pag. L, d. Bariț observă: «ceea ce însă eu nu văd, este că scriitorii din acele timpuri și-ar fi dat silința de a scrie întocmai pronunciațiunea poporului, pentru că nu-mi pot explica cum se întîmplă că același scriitor, în același loc, în același document, scrie aceleași cuvinte în două-trei moduri». Tocmai argumentul d-lui Bariț este o armă contra d-sale. O pronunciațiune perfectamente uniformă a unuia și aceluiași sunet, o *pietrificare fonetică*, nu se află nu numai în aceeași localitate, dar nici chiar la același individ. D. Bariț el însuși nu pronunță totdeauna de-o potrivă. Fiecare sunet șovăiește între mai multe nuanțe, adesea abia perceptibile, dar foarte reale. Tocmai aceasta este rațiunea cea mai puternică în favoarea unei ortografie mai mult sau mai puțin etimologice, căci fonetismul cade în divergință: pe de o parte, el nu *poate fi uniform*; pe de alta, el ar cere un număr înzecit și însutit de litere *pentru a exprime toate nuanțele*. Acela care scria *den* și *din* sau *loco* și *lucu* în același document ne probează prin aceasta că poporul nu pronunța un *e* sau *i*, un *o* sau *u*, ci un sunet nuanțat. Un asemenea «preut sau logofăt», orice ar zice d. Bariț, «și-a dat silința de a scrie întocmai pronunciațiunea poporului».

Această pronunciațiune a poporului n-ar fi fost credincios oglindită numai doară printr-o scriere uniformă. Cfr. în astă privință despre limba spaniolă în Michaëlis, *Studien zur romanischen Wortschöpfung*, Leipzig, 1876, p. 15. Să nu uite veneratul nostru coleg că pe linguist îl interesă mai pe sus de toate, ba chiar exclusivamente, nu starea c u l t u r a l ă, ci acea n a t u r a l ă a limbei. Un linguist nu va zice niciodată ceea ce spune d. Bariț la aceeași pag. L: « văz și eu că bătrînii noștri de înainte cu 330, chiar și numai cu 280 de ani, erau lipsiți de orice cultură ortografică, sau și mai presus, ei nu aveau conștiința legilor limbei noastre, precum nu o au pruncii, și că nu cunoșteau gramatica și dicționarul ei nici din nume, cînd ele nici că existau pe acest pămînt ». Pentru un linguist, o limbă fără dicționar și fără gramatică, adecă fără materie și fără formă, este o imposibilitate. Gramatica și dicționarul unei limbe nu se i n v e n t e a z ă, ci numai s e a d u n ă din gura poporului, se adună așa cum sînt, căci ele există din însuși momentul în care se naște o limbă. Nu este științific nici chiar desprețul d-lui Bariț pentru limba « pruncilor ». Ca să se convingă despre marea importanță a acestei limbe în studiul legilor dezvoltării limbei umane în genere, atragem atențiunea veneratului nostru coleg asupra ultimei lucrări a ilustrului Egger: *Observations et réflexions sur le développement de l'intelligence et du langage des enfants*, Paris, 1879.

38. La pag. LII d. Bariț a comis o scăpare din vedere curat paleografică. Mirîndu-se că în același document se scrie «*Tudoru* cu *u* și *Simion* fără *u*» etc., d-sa n-a observat, că-n toate texturile în genere finalul *u* nu se însemnează acolo unde ultima consoană se scrie deasupra rîndului. Cfr. pag. 4.

III. LA GASTER

39. La pag. LVIII, no. 2, dacă d. Gaster își va aduce aminte că *creț* există în toate provinciele dacoromâne, ba de la noi a trecut și la serbii din Banat (кредав « kraus », « crispus », Karadžić, Lexic., p. 301), d-sa va LXXX renunța desi|gur la derivațiunea acestui cuvînt de la sași. La cele zise de noi despre *creț* = *crispus* (pag. 111) a se adăuga observațiunea lui Schuchardt de la pag. XXVI [24].

40. La pag. LVIII, no. 18, ambele ipoteze ale d-lui Gaster despre cuvîntul *zestre*, date cu multă rezervă, trebui înlăturate. Noi din parte-ne ne-am abținut pînă acum de a propune o etimologie a cuvîntului *zestre*, căci stăm la îndoială între două căi, ademenitoare aproape în aceeași măsură. *Zestre*, astăzi singular, este în realitate un plural. În vechile tipăriture române, în Pravila lui Matei Basarab, în aceea a lui Vasile Lupul etc., se întrebuințează mai ales pluralul зѣстреле, nearticulat: зѣстре, de ex. în *Îndreptarea legii*, Tîrgoviște, 1652, f. 209 retro: нѹ ва лѹа нимика дентр-ачѣле зѣстре. Singularul organic cată să fi fost *zeastră*, deși întrebuințarea aproape exclusivă a pluralului s-a resfrînt asupra singularului deja în vechile texturi, cfr. ibidem зѣстрѣ еи în loc de: зѣстра. La Rucăr, în munții Țărei Românești, covoarele și ștergarele, ce se dau în *zestre* fetelor și cari generalmente sînt suspense pe păreți, se cheamă *zăveastră*, de la slav. завѣса, завѣсъ « aulaeum », завѣсити « obtendere ». De aci prin contracțiune *zăveastră* = *zeastră*. Dar tot așa de bine *zeastră* ar putea deriva din lat. *dextra*, cu *ze-* = *de-*

ca în *zeu* = *deus* (cfr. la pag. 41 forma: знестрѣ). Pluralul *dextrae*, literalmente «mînele drepte», însemna la romani un fel de «donațiune», un «dar», de ex. în Tacit, Hist. I, 54: «miserat dona legionibus d e x t r a s», sau ibid., II, 8: «Centurio d e x t r a s, concordiae insignia, Syriaci exercitus nomine ad Praetorianos ferens». Dintre aceste două etimologie, aleagă alții. Noi ne mărginim a mai adăoga că de la români *zestre* a trecut nu numai la bulgari, precum indică d. Gaster, dar și la unguri, v. Edelspacher, *op. cit.* [25].

41. La pag. LIX, no. 23 despre *barză*, cfr. ceea ce am răspuns mai sus la Schuchardt la pag. LXXVII, no. 30.

42. La pag. LIX, no. 35, D. Gaster a scăpat din vedere, că turcul *čiokadâr* e accentat pe ultima silabă, încît ea nu s-ar fi putut pierde la români. Noi mănținem tot ce am spus la pag. 273, no. 34. Vom adăoga numai că *ciocotniță* este un cuvînt vechi și la românii din Transilvania. În Noul Testament din 1648 noi îl găsim de două ori: 1° Pavel la Timotei I, V, 13: чокотнице искодитоаре гръниндь чѣлѣ че нѹ съ каде = v e r b o s a e et curiosae, loquentes quae non oportet, și 2° Faptele Apostolilor XVII, 18: че ва ачѣстъ чокодницъ съ грѫаскъ = quid vult s e m i n i v e r b i u s (σπερμολόγος) etc. În orice mod, ca fonetică, ca morfologie și ca semasiologie, sîntem departe de la turcul *čiokadâr* [26].

43. La pag. LX, no. 41, observațiunile d-lui Gaster despre *crieri* sînt excelente. Ele rectifică și ceea ce a fost anormal la mine (pag. 274, no. 44) și ceea ce era obscur la Schuchardt (pag. XX). Cată să mai adaug însă, că *întunerec* = *intenebricum* noi l-am explicat la pag. 418, no. 29, litt. α, și că etimologia d-lui Cihac: *lunec* = *lubrico*, orice ar zice Schuchardt (pag. XX), rămîne tot imposibilă. Nenorocitul *lunec* ar putea fi mai curînd în legătură cu un om care «se lunește», adecă este «lunatec». În Omiliarul lui Coresi, signat. XV, p. 8, și sign. XXXIV, p. 5: чеѧ че се лоѵнїѧ ши ръслъбнцїи; sign. XIX, p. 14: се лѹнѣще ши ръѹ кинѹѫще; sign. XV, p. 8: чеѧ че се лоѵнескь споѵне-се кь се дрѫчѣще, etc. De asemenea în mitropolitul Varlam, *Învățătură*, 1643, f. 220 retro: «дрѫчици ши лѹнави ши слъбъноци де бене». În paleoslavica лоѵнавъ «lunaticus», лоѵнити сѧ «lunaticum esse». De la *lunatec* la *lunec* tranzițiunea logică este prin «nestatornic» = «care nu stă bine» = «șovăitor». Cfr. în franceza: «il a des lunes, il est sujet à des lunes, se dit d'un homme fantasque et i n é g a l» (Littré). Sub raportul morfologic și semasiologic, *a luneca* ar fi către *a luni* întocmai ca *a orbeca* către *a orbi*. Cfr. în *Molităvnic*, Bălgrad, 1689, f. 174: «лѹнекарѣ гъндѹрилор мѣле» [27].

LXXXI

44. La pag. LX, no. 44, despre *ghioacă*, vezi cele spuse mai sus, la pag. LXXVI, no. 18.

45. La pag. LXI, no. 52. Cum oare ar putea să derive *gîde* din maghiarul *gabos*, adecă *-de* = *-bos?* Despre etimologia d-lui Cihac *gîde* = pol. *kat* nu vorbim.

46. La pag. LXI, no. 54, vom observa că *ghidinac* sau *godinac* nu poate fi «eine Corruption» din *cozonac*, căci *z* derivă din *d*, dar nu viceversa: «*ein einmal durch j afficirter Buchstabe wohl noch eine Reihe weiterer Veränderungen durchmachen, zu seinem ursprünglichen Laut aber ebenso wenig wie der Fluss zu seiner Quelle zurückkehren kann*» — a spus de mult Curtius, *Griech. Etym.*³, p. 27. Mănținem cele zise la pag. 282, no. 74.

47. La pag. 283, no. 78, despre *gligan*, să se alăture cele zise de d. Gaster la pag. LXI, no. 57. Vom mai adăuga că la bulgari porcul sălbatec se cheamă глик, iar în dialectele ruse *хряк*, *крек* și *хляк*, ceea ce confirmă pe deplin originea onomatopoetică a cuvîntului, v. Budilowicz, *Первобытные славяне*, Kiev, 1878, t. 1, p. 189.

48. La pag. 287, no. 101, despre *lostun*, a se alătura observațiunea d-lui Gaster la pag. LXIII, no. 66.

49. La pag. LXIV, no. 74, ipoteza d-lui Gaster *mîțele* = *măselele* este o scăpare din vedere. Mănținem cele zise la pag. 291, no. 111. *Mîțe* ca « ancoră », prin traducere literală din slavicul котва de la котъ « pisică » sau « mîță », figurează adesea în vechile tipăriture române. Ca specimen mai remarcabil, vom cita din Noul Testament de la 1648, Faptele Apostolilor, XXVII, 29: съ нȣ кȣмва казъ ꙟ вр-ȣнь локь прȣндось, деꙟ пискь арȣнкъндь патрȣ мъце = φοβούμενοι δὲ μὴ εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωμεν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας. Editorul mai adauge apoi la margine: « мъцеле де фїерь кареле цънь корабїа ꙟ локь де нȣ мѣрџе къ е кȣ оунги де фїерȣ ».

50. La pag. LXIV, no. 84, ipoteza d-lui Gaster despre *molid* = slav. *molitva* este inadmisibilă prin lipsa de orice a n a l o g i e « arbore » = « rugăciune ». D. S. Mangiucă ne-a comunicat o interesantă formă bănățeană a acestui cuvînt: *molete*, în care *-ete* se explică prin *scaiete* din *scai* și mai ales prin bănățeanul *sîngerete* din *sînger* « cornus sanguinea », vezi Diaconovici Loga, *Gramatica*, p. 45. Forma cea tipică *molidvu* ne întîmpină și-n mitropolitul Dosofteiu, *Parimiar*, 1672, f. 53, verso: « адормн аколо сȣпть молидвȣ ». Rămîne dară ceea ce am zis noi la pag. 293, no. 123. D. Gaster a scăpat din vedere că tot acolo, la no. 122, noi am menționat polonul *modrzew*, care însă n-are a face cu românul *molidvu* [28].

51. La pag. LXV, no. 85, ne surprinde etimologia propusă de d. Gaster: LXXXII *moștean* din *moaște*. Vezi la noi pag. 294, no. 124. Românește *moștean* nu se poate separa de *moșie*, de *moș* și de *moșneag*, întocmai precum nu se poate separa slavonește дѣдищь « moștean » de дѣдина « moșie » și de дѣдъ « moș » și « moșneag ». Ce să zicem însă despre d. Cihac, care — *Dictionnaire*, II, p. 597 — derivă *moșia* din turcul *mulk* « propriété », adăugînd apoi cu gravitate: « le mot n'a rien à faire avec *moș* vieux ». Pentru *moșie* din *moș* în specie, cfr. Du Cange, *Gloss. med. lat.*, t. I, p. 494, v. *avius*. Este remarcabil că la români, după analogia *moșie* de la *moș*, se formase terminul juridic *feciorie* = « averea ce trece la *feciori* »: сь цїе ачѣ ѡчень шн фечорне, la pag. 51, act din 1583. Oare ce fel de cuvînt turcesc va găsi d. Cihac pentru *feciorie?* Parcă-l auzim zicînd: « le mot n'a rien à faire avec *fecior* fils ».

52. La pag. LXV, no. 89, obiecțiunea d-lui Gaster contra *neșcît* = *nescioquantum* (pag. 295, no. 129) pleacă dintr-o analogie greșită. D-sa zice: « aus *nescioquantum* hätte *neștät* analog dem *neștine* aus *nescioquinam* entstehen müssen ». D. Gaster crede dară că-n *neștine* numai *-ne* reprezintă pe *-quinam*, pe cînd în realitate din *-quinam* a rămas întregul *-cine*, iar *nescio-* s-a redus la *nes-*. La genitiv se zice *nes-cui*. Tot așa numai la *nes-* s-a redus *nescio* în *nes-care* = *nescioqualem* și-n *nes-ce*, pronunțat *neș-te* = *nescio-quid*. *Neșcît* se referă la *nescioquantum* întocmai ca *nescare* la *nescioqualem*. De ce oare d. Gaster nu pretinde forma *neștare* în loc de *nescare* = *nescioqualem*, după cum cere *neștît* în loc de *neșcît* = *nescioquantum?* În *nescare* și *neșcît* este *-sc-*, fiindcă urmează un *a* sau *ă*; în *neștine* și *nește* este *-șt-*, fiindcă urmează un *i* sau *e*, de vreme ce romă-

nește *-sce-* și *-sci-*, dar numai acestea, se pronunță totdeauna ca *-ște-* și *-ști-*. Rezultă dară, fără putință de obiecțiune, că *nescît* este *nescioquantum*. Texturile dîndu-ne apoi deminutivul *nișchițel*, actualul *nițel* nu poate fi decît o contracțiune de acolo, ca în poporanul *muncel* = *munticel* etc. Femininul *niţică* se referă la masculinul *nițel* întocmai ca *viţică* la *vițel*. Nu este nici o rațiune de a recurge pentru *niţică* la albanezul *nyă cikă*, de unde nu se poate explica *nițel*, pentru etimologia căruia d. Gaster se vede silit a alerga la albanezul *nyă țilli* «oarecine», separînd astfel cu totul pe *nițel* de *niţică*, căci *cikă* și *țilli* nu au a face unul cu altul.

53. La pag. LXIX, no. 134, vom adăuga că ipoteza *zechie* = *setula* (pag. 311, no. 198) începe a se verifica. Făcut atent de către Ascoli (*Studj critici*, II, p. 101), cum că latinul *situla* ne apare în medio-latina sub forma de *sicla*, am conchis că și latinul *setula* ar putea să aibă o formă medio-latină *secla*. Ei bine, un text italic din 1197 ne prezintă în adevăr această formă, ba încă anume în sens de «haină». Iată-l: «Lego Stanae ancillae meae — unum meum mantellum et unum seclum et unum lavezium» (Du Cange, ed. Carpent., t. VI, p. 147). «Unum seclum» este pentru «unam seclam» sub influința celorlalte două «unum», între cari se află pus la mijloc [29].

54. La pag. LXVII, no. 101, d. Gaster ni se pare a fi prea laconic. Ștersetturele d-lui Cihac merită a fi citate textualmente. Iată-le:

«22. *albugine* certaine maladie des yeus. Ce mot n'a jamais été et n'est pas roumain»;

«32. *celar* cellier, lat. *cellarium*, n'est pas un mot roumain»;

«54. *ghidinac* ou *godinac* n'a jamais été un mot roumain»;

«56. *giurule* pantalon n'est pas et n'a jamais été un mot roumain»; LXXXIII

«58. *gorgan*, colline, tumulus, n'a jamais été un mot roumain»;

«60. *incindere* incendier, embraser, attiser, du lat. *incendere*, n'a jamais été un mot roumain»;

«72. *mangîr* espèce de monnaie, n'a jamais été un mot roumain»;

«77. *mesc*, *mescător*, je puise, celui qui puise, — n'est pas et n'a jamais été un mot roumain»;

«81. *misurcă* n'est pas et n'a jamais été un mot roumain»;

«83. *mojren* frêne, fraxinus, n'est pas et n'a jamais été un mot roumain»;

«101. *prăstură* jument n'a jamais été un mot roumain»;

«102. *răfrec*, *răfrecătură* chiffon, sont des mots fabriqués par le glossateur de Mr. Hajdău»;

«107. *sahaidac* flèche tatare n'a jamais été un mot roumain»;

«108. *sămărît*, gai, enjoué, — n'a jamais été un mot roumain»;

« 110. *a se scarandivi* être dégouté, répugner, n'est pas et n'a jamais été un mot roumain»;

« 124. *tămbar* espèce de vêtement, n'a jamais été un mot roumain»;

« 125. *tiveană* chiffon, de même»;

« 126. *țiței* petit-lait, de même»;

« 130. *uture* chat-huant, choutte, noctua, n'est pas et n'a jamais été un mot roumain»;

« 135. *zgarbură* botte. Ce mot n'a jamais éxisté en roumain» etc.

Cu o procedură de demonstrațiune atît de tahigrafică, care consistă pur și simplu în magistrala sentință că ceva nu numai « n'est pas », dar încă « n'a jamais été », fără a aduce un singur argument, o umbră de probă, măcar un indice, d. Cihac să se aștepte ca vreun imitator să-i zică într-o bună dimineață: « Mr. Cihac n'est pas et n'a jamais été », ba chiar: « Mr. Cihac est fabriqué par son éditeur ». D. Cihac se va apăra, poate, trimițînd fotografia sa excentricului critic. Degeabă! Am dat și noi d-lui Cihac o fotografie cu *zgarbură*, *prăstură*, *răfrec* etc. (pag. 278), și totuși: « n'est pas et n'a jamais été ». D. Cihac, ca să-și constate existința, va alerga atunci la mărturia contimpuranilor. Iarăși degeabă! I-am dat și noi mai mulți marturi vechi, la cari a mai adaus d. Gaster, și totuși: « n'est pas et n'a jamais été ». E clasic mai cu deosebire sonorul « jamais », care ne-ar face a crede că d. Cihac, afirmînd-o prin unicul său testimoniu de experiință personală, trăiește pe lume pe cînd se vorbește limba română.

55. La pag. 307, no. 187, și pag. LXVIII, no. 127. Din neogrecul τζουλί s-ar fi făcut românește la masculin *țulìu*, ca în *scatìu* = σκαθί, iar la feminin *țulìe*, ca în *chilìe* = κελλί, *iasomie* = γιασουμὶ, *scumbrie* = σκομπρί etc., niciodată însă *țol* și *țoală* [30].

56. La pag. LXIX, d. Gaster are dreptate că vechiul român *vare* = actualul *ori*, *oare* nu poate veni din latinul *vel.* D-sa întreabă: « Woher aber *vare?* » Este albanezul *vală* cu același sens, de ex. în Hahn, *Alb. Stud.*, Lex. 5: « *vală* vïen sot? = *oare* vine astăzi? » Cfr. Rossi, *Vocab. Epirot.*, p. 1311: « *val* = ovvero ». Chiar albanezii contrag pe *vală* sau *val* în *o*, v. *ibid.* p. 918 [31].

LXXXIV

57. Este de mirare că d. Gaster, care cunoaște bine vechile tipăriture române, a trecut cu vederea în articlul d-lui Cihac, la pag. 148, o enormitate mult mai curioasă decît chiar *urdin* din *ulětati* sau *pestire* din *apozditi*. Iat-o textualmente: « Mr. Hajdeu dit 221 que *cice* est = *aice*, et de point en point l'ital. *quici*, employé seulement chez Dante et dans le composé *quiciritta* au lieu de *quiritta*. Le mot *cice*, qui figure 11 fois dans un inventaire de monastère, ne signifie nullement *ici*, mais *plus* c. à-d. *ce qui continue* la liste. C'est le nslave *če* et *či* en cas que; *če več* plus, du vslave *če* quid ». În limba slovenă *če več* sau *či več* nu vrea să zică « mai mult », după cum s-ar înțelege din echivocul « plus » al d-lui Cihac, ci însemnează « cu atît mai mult », « je mehr », punîndu-se totdeauna în opozițiune la *tim več* « cu cît mai mult », « desto mehr ». Să presupunem însă că slovenul *če več* este tot ce-i place d-lui Cihac. De aci încă n-ar urma că din *če več* s-a putut naște românul *cice* și că *cice* însemnează « plus », iar nu « ici ». Cuvîntul nu e rar în vechile noastre tipăriture, dintre cari d. Cihac nu cunoaște nici una. La mitropolitul

Dosoftei, de exemplu în *Parimiarul* de la 1672, f. 53 verso, noi citim: « че кaȣць пре чичѧ Iлїе » din Cartea Regilor, III, 19, unde latinește se zice: « Quid tibi h i c Eliu », iar grecește: « Τί σὺ ἐ ν τ α ῦ θ α 'Ηλιού ». După d. Cihac dară, latinul *hic* și grecul ἐνταῦθα, ambele = rom. *cice*, cată să însemneze de asemenea « plus »! Mai deasă în vechile texturi este forma amplificată *acice*. În Noul Testament de la 1648 ea ne întîmpină la tot pasul, de ex.: « бине есте ноѡ ачичѧ а фи » (Math., XVII, 4, cf. Luca, IX, 33) = « bonum est nos h i c esse »; sau: « тречи де ачичѧ коло » (Math., XVII, 20) = « transi h i n c illuc »; sau: « сѫ фїе ачичѧ сѫ не пѫрaскѫ » (Faptele Apost., XXIV, 19) etc. Cum rămîne dară cu slovenul *če več* al d-lui Cihac?

58. La pag. LXI, no. 47, despre cuvîntul *dumestec* (p. 277, no. 58), d. Gaster ar fi putut aduce d-lui Cihac din mitropolitul Dosoftei, *Parimiar*, 1672, f. 10v: « сѫ ва апȣка ѡм де фрaтеле сѫȣ саȣ де дȣместикȣль тaтѫлȣй сѫȣ » din Isaia, III, 6, unde latinește sună: « apprehendet homo fratrem suum vel d o m e s t i c u m patris sui ». Sufixul slavic *-nic* s-a adaus românește numai la teme existinți în limbă: *cas-nic* de la *casă*, *puter-nic* de la *putere*, *îndoiel-nic* de la *îndoială*, *fățar-nic* de la *fățare* etc., fără a mai vorbi, negreșit, despre cuvinte întregi slavice. Pe cît timp tema *dumes-* nu există la români, forma *dumesnic* din vechiul *dumestec* = *domesticus* nu poate fi explicată de-a dreptul prin sufixul slavic *-nik*, ci numai doară prin influința de analogie a sinonimului *casnic*. Cfr. Schuchardt, pag. XXVIII.

IV. ALIA (Cihac etc.)

59. La pag. 154: бранище. Cfr. în Anton Pann, *Povestea vorbei*, București, 1852, t. 1, p. 134, proverbul: « herghelie de o iapă ciufă și b r a n i ș t e numai de o tufă nu se face niciodată ». D. Cihac n-a pus acest cuvînt între « Eléments slaves », unde slavizează totuși cuvintele române cele mai neslavice.

60. La pag. 83. Pe cînd Mihai Viteazul ocupa Transilvania, Fărcaș a fost pus « căpitan al Făgărașului ». Vezi crisovul din 20 aprile 1600, în Cipar, *Archiv pentru filologie și istorie*, p. 21, unde acest general este numit: « boiarinul domniii mele jupan F o a r c a ș' căpitanul din cetatea Făgărașului ». — D. A. Odobescu, *Analele Societății Academice Române*, t. 10 (1878), p. 199—203, a publicat o interesantă baladă poporană din Romanați, unde între ceilalți paladini ai lui Mihai Viteazul se menționează: LXXXV

Popa Stoica din Fărcași,
Care sare șapte pași,
Moșul Fărcășenilor,
Știa seama oștilor,
Cred și pe-a războaielor;
Care s-a lăsat de popie
Și s-a apucat de vitejie
Și de mare mișelie;
Ș-a urît biserica
Ș-a-ndrăgit săbioara,
Ș-a urît ciocanele
Și a-ncins pistoalele;
Lasă toaca netocată,
Pleacă la război să se bată...

61. La pag. 88. Despre criptografia serbă v. Гласник српскога друштва, t. XI, p. 171, și t. XXXV, p. 26; despre cea rusă: Срезневский, *О русском тайнописании*, în Записки Академии Наук, t. XIX, p. 235 etc.

62. La pag. 222, despre cuvîntul *sîrjiță*, constatăm cu plăcere că d. Cihac, *Romanische Studien*, t. IV, p. 148, a nemerit adevărata-i origine: « *sîrjiță*, aujourd'hui moins correct *sărjoacă*, *sîrjoacă*, méteil, blé de semence, moitié froment, moitié seigle, est croate-serbe суражица, nslave соржица » [32].

63. La pag. 278, no. 59. Cuvîntul *duvalm* se află și-n Dosoftei, *Parimiar*, 1672, f. 34 verso: « ш-дꙋ ꙟкꙋнꙋрать кънилеле, шн лѣꙋ пръдать, шн дꙋвалмїн дꙋ ꙋчись ꙟн сабїй ». Este și mai interesant de a întîlni această vorbă în glosarul neogrec al lui Georgiu Hermonymus din secolul XV: « βαλμάς, ἱπποκόμος, agaso », v. *Annuaire pour l'encouragement des études grecques*, t. 7 (1873), p. 104, unde d. Decharme observă: « mot dont je ne trouve pas d'explication satisfaisante ». Noi menținem dară că *duvalm*, mai corect *duvalmă*, este o vorbă curat românească, formată din *de-valmă* = « gregarius [equus s. pastor] ». Specimenul cel sporadic la neogreci și specimene paleoslavice tot atît de sporadice indică proveniența lor română chiar prin scăderea fonetică, căci slavicul двалма poate veni prin contracțiune din românul *duvalmă*, dar nu viceversa, și cu atît mai mult al nostru *duvalmă* nu se poate naște din forma greacă cea de tot redusă — βαλμάς. În ordinea cronologică a dezvoltării lor fonice, cele trei forme sînt: *duvalmă* — двалма — βαλμάς. Cît despre *valmă* « asociațiune », « grămadă », originea cuvîntului rămîne de cercetat. În orice caz, etimologia de la ablativul singular slavic *valom*, *valem* « undă », pe care o propune d. Cihac pentru *valmă* (*Dict.*, II, p. 446), ca și dativul serb. *vilama* « nymphis », din care tot d-sa scoate pe zîna *Filma* (ibid., p. XVI, nota), ca și orice derivațiune de la un dativ sau ablativ, singular sau plural, afară numai doară de *omnibus*, nu se poate lua la serios [33].

64. La pag. 223, cuvîntul *canaf* « ciucur » noi l-am derivat din germ. *Knauf* « nasture ». Punctul comun între « ciucur » și « nasture » este « nod ». D. Cihac, *Dict.*, II, p. 487, zice că *canâf* vine din maghiarul « *kanaf*, fibre, filament, ruban; cfr. esp. *azanefa*, *zanefa*, pg. *sanefa* houppe ou frange de lit, LXXXVI de l'arabe | *aç-çanifa* ora vestis ». Nu înțelegem prin ce minune fonetică arabul *ç*, spaniolul *z*, portugezul *s* ar fi putut deveni la unguri *k*, fiind legitimă numai trecerea guturalei în sibilantă, iar nu viceversa. Maghiarul *canaf* derivă din medio-germanul *knouf* = actualul *Knauf*: « in Kulm. recht 4,51 *knofil* unter frauengerade zwischen *heften* und *vürspan* genannt » (Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, t. 5, p. 1366). Prin urmare, românul *canaf* rămîne tot în legătură etimologică cu *Knauf*, însă prin intermediul maghiarului *kanaf* [34].

65. La pag. 272, no. 30, *căvan* « taler » n-are a face, după cum am spus-o, nici cu *găvan*, nici cu *gavanos*. Este un termen străbătut la noi prin relațiuni comerciale din evul mediu cu Italia. Vezi Caix, *op. cit.*, p. 97, no. 261: « sic. *cavagnu*, lomb. *cavagn*, da *cavaneus* formato pure da *cava* che nelle Glosse di Cassel è spiegato *putin* largo vaso » [35].

66. La pag. 273, no. 33. *Îndreptarea legii*, 1652, f. 614 retro: « дꙋ цопанѫ дꙋ чингїасѫ », unde *țopană* = « dănțuitoare », *cinghiasă* = « cîntăreață ». În mitrop. Varlam, *Învățătură*, 1643, f. 341 v.: « тоцн чеѧ че глѫсїѧ кꙋ чингїн шн кꙋ флꙋере ». Și totuși d. Cihac pretinde, *Roman. Stud.*, IV, p. 153, că: « n'est pas un mot roumain ».

67. La pag. 219. Cuvîntul *vig* ne întîmpină și-n mitr. Dosoftei, *Parimiar*, 1672, f. 28 r.: « в'ыгꙋрї фаче шн ле дѣде вълпнторнлѡрь » (Proverb., XXXI, 24), unde în Biblia, 1688, zice: « чаршафꙋрн дꙋ фъкꙋт », grecește: « σ ι ν δ ό ν α ς ἐποίησε ». Aceasta ne face a ne îndoi de etimologia *vig* = sl. виդъ [36].

68. La pag. 295, no. 128. Despre *naljosul*, *nalsusul*, d. Cihac *(Rom. Stud.*, IV, p. 169) își permite următoarea petrecere: « *Mr. Hajdău ne dit pas de quelle langue il tire ce composé burlesque de son fabricant de vocabulaire (c'est sans doute* nas jos — nas sus *le nez en bas, le nez en haut), il se contente de remarquer que le mot manque dans les dictionnaires. Et pour raison !* » Ne vom mărgini de a trimite pe d. Cihac la *Noul Testament* tipărit în Bălgrad, la anul 1648, unde va găsi în Luca I, 39: « мѣрсе ꙟналсꙋсꙋрнле кꙋ де грабъ = « abiit in m o n t a n a cum festinatione » = « ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀ ρ ε ι ν ὴ ν μετὰ σπουδῆς ». În acest mod, cu *nas-jos* rămîne d. Cihac [37].

69. La pag. 301, no. 161 (cfr. pag. LXXIV, no. 10, și XXVI, LXVII, no. 111). *Salbed*, nu *sarbed*, se află și-n Neagoe Basarab, *Învățăture*, Buc., 1843, p. 118: « în haine sparte și întinate și cu fețele s a l b e d e ».

70. La pag. 304, no. 174. D. Cihac nu cunoaște verbul *șupesc* « ravir », ci numai adjectivul *șupai*, pe care — *Dict.* II, p. 395 — îl leagă cu *șubred*, cu *șuchiat* etc., legîndu-le apoi pe toate la rîndul lor cu serbul *šupljiti* « creuser », cu polonul *szczupły* « mince » și mai cîte altele [38].

71. La pag. 250, XV, și LXXIII, no. 3, să se observe că inițialul « *r* dur » se găsește, ba încă foarte pronunțat, și-n dialectul istriano-român. Iată ce zice răposatul Ion Maiorescu, *Itinerar în Istria*, p. 111: « *r* la începutul cuvintelor se pronunță totdeauna cu aspirațiune, cu un fel de *h* sau *î* ca la traco-români ». Și totuși d. Cihac, imperturbabil în agnosticul său dogmatism, nu se sfiește *(Romanische Studien*, IV, p. 145) a nu vedea: « qu'une orthographe vi|cieuse dans le doublement du *r* = *rr* ». Către exemplele de la pag. 250, LXXXVII să mai adăugăm din *Molităvnic*, Bălgrad, 1689, f. 105 v: кала р р ѧ [39].

72. La pag. 154 și 241, no. 7, despre *fatacîune* = « binage », « terre de seconde façon ». Respingînd această glosă din acte de la 1545 și 1606, d. Cihac (*Roman. Studien*, IV, p. 149) d e c r e t e a z ă că: « *fătăciune* n'a que le sens de *portée* du lat. *fetare* », și ne trimite cu gravitate la ale d-sale *Éléments latins*, adică *Dict.*, I, pag. 92, unde se citește în adevăr: *fătăciune* — portée ». Este o nenorocire pentru d. Cihac că Dicționarul d-sale n-a fost consultat nu numai de către logofeții de la 1545 și 1606, dar nici măcar de poetul muntean Paris Mumuleanu din secolul nostru, a căruia poezie « Primăvara », publicată în *Curier de ambe sexe*, ed. I, t. I, no. 4, p. 77, cuprinde între altele:

Soarele cum se ivește,
Pan cu turmele pornește.
Cînd e dupre munți și maluri
Ș-apoi iese prestre dealuri,
Turmele din f ă t ă c i u n e
Pornesc zbierînd la pășciune...

După d. Cihac dară, turmele « abia fătate » aleargă deja a paște!

73. La pag. 279, no. 61, cfr. pag. LXXVI, no. 25. O analogie interesantă la *femeia* = *feminea* și serb. женска, ne prezintă limba vallonă în *fèmerèie*

« femme avec une nuance de mépris », pe care Grandgagnage, *Dict. étymologique de la langue wallonne*, Liège, 1845, p. 204, explică prin: « qui tient de la femme, qui appartient au sexe féminin » [40].

74. La pag. 281, no. 68, și pag. XXXI. Pe lîngă formele vechi *fughicel* și *funicel*, găsim o formă mai modernă în Molnar, *Sprachlehre*, 1788, p. 46: «фȣнинчел das Aass », cu al doilea *n* neorganic, ca în *funingine* din *funigine* = lat. *fuliginem*, *mănunt* = *minutus* etc.

75. La pag. 305, no. 178. D. Cihac, *Dict.*, II, p. 33, derivă *buleandră* din slav. *platĭno* « linum », *platŭ* « pannus detritus » etc., d e c r e t î n d că acest cuvînt « n'a *donc* qu'un rapport d'idées » cu medio-latinul *balandrana*. Forma slavică cea mai apropiată de *buleandră*, pe care o găsește d. Cihac, este bohemul *planda* « blouse, souquenille ». Din întîmplare, acest cuvînt nu se rudește cu paleosl. *platĭno* etc., căci limba bohemă nu nazalizează niciodată pe slav. *-t-* în *-nd-* sau măcar *-nt-*. Bohemul *planda* vine de-a dreptul din mediolatinul *opelanda* « pallii vel tunicae species », v. Matzenauer, *Cizí slova*, Brno, 1870, p. 278. Ce mai facem dară cu magistralul « donc » al d-lui Cihac? [41].

76. La pag. 223. Pluralul кънци n-are a face nici cu gr. κίστη, nici cu germ. *Kasten*, ci este medio-gr. κάτζι, menționat între vasele bisericești: « ...ἀλμὸς, θυμιατὸν, κάτζιν » în Du Cange, *Gloss. med. graecit.*, p. 618—19, derivînd din ital. *cazza* « vas ». Astăzi se zice *cățuie*, cfr. Cihac, *Dict.*, II, p. 645.

77. La pag. 254, no. 26, și pag. 302, no. 165. D. Cihac, *Dict.*, II, p. 354, derivă *solz* « squama » din paleosl. слȣзъ, care însemnează și el excepționalmente « squama », mai mult însă « succus, mucus, pituita », adecă ceva

LXXXVIII

« fluid » (Mi|klosich, *Lex.*, ad voc.), ceea ce românul *solz* nu semnifică niciodată. Termenul slavic propriu pentru « squama » este лȣска sau лȣспа, v. Budilowicz, *Первобытные славяне*, Kiev, 1878, t. I, p. 66, care s-a conservat la bulgari, la sloveni, la ruși, la poloni, pe cînd слȣзъ cu sensul de « squama » nu există nici într-un dialect slavic. Românul *solz*, pe de altă parte, exprimă totdeauna, după cum am mai spus, ideea de ceva « tare », « solid », nicidecum « fluid ». Așa în documentul din 1580 (p. 254) noi îl vedem în aplicațiune la un arbore: « plop cu *solzii* » = « plop cioturos ». Într-o carte de o raritate extremă, tipărită în București, la 1806, in-4, de « Gavriil Vinețki Avgi-bașa » sub lungul titlu de: *Cărticică ce acum întîiași dată s-au tălmăcit după limba leșașcă pre limba românească, care cuprinde întru sine multe lucruri spre folosul a toată obștea* etc. la f. 65 r. se dă o doftorie de cai: « Пентрȣ з о л з й адинкъ гжлчиле каре гъсеще пъ кай тинерй etc. » Aci vedem nu numai sub raportul fonetic *zolz* pentru *solz*, ca la pag. 302, dar încă în privința semasiologică *solz* = « gîlcă ». Etimologia d-lui Cihac *solz* = sl. слȣзъ întîmpină dară dificultăți foarte serioase. Contra etimologiei noastre proprie *solz* = lat. *solidum* este de observat obiecțiunea lui Schuchardt la pag. XXIV. Ambele etimologii fiind zdruncinate, vom propune o a treia, care ni se pare a fi decisivă. Plecînd de la forma *zolz*, de unde *solz* prin disimilațiune, și de la sensul « gîlcă », « glandula », noi găsim în limba bohemă *žláza*, *želza* cu sensul general de « glandula » și cu sensul special de « gîlcă la cai », « Strengel » (Jungmann, *Slovník česko-německý*, t. 5, p. 863). Într-un text bohem din secolul XIII, *zleza* însemnează « umflătură », « tumor »: « ućinê mu va žiwotê taku ž l e z u » = « îi voi face pe stomah o așa t u m o a r e ... » (Hanka, *Starobylá skládanie*, Praha, 1820, t. 4, p. 350). Polonii au forma *żolza*, aproape identică cu cea românească, dar numai cu sensul de « gîlcă la cai », « gourme ». În dialectele polone ne mai întîmpină *zolz*, *zowz*, *zawza*. La ruși,

iarăși cu sensul restrîns de « gîlcă la cai », avem железа; la serbi жлијезда cu sensul general de « glandula ». Cfr. Potebnea, К истории звуков русского языка, Voronej, 1876, p. 166. Inițialul *ž*, ж, după o normă a foneticii slavice, provine din ario-europeul *gh*, din care s-a conservat urma în forma bohemă *hláza*, întrebuințată deodată cu *žláza* și de unde deminutivul *hlazek* « bătătură la mînă », « callosité » (Jungmann, *op. cit.*, t. 1, p. 685). Sensul primitiv al românului *solz* este dară « gîlcă », ca în Vinețki, și « ciot », ca în crisovul din 1580. Sensul de « squama », « écaille » cată a fi posterior. Este de observat că slavicul *žlaza* fiind « glandula », radicalul жлa- = *hla-* corespunde lui *gla-* din latinul *glan[d]s* = sl. желѫдь, și atunci finalul *-za* ar putea fi considerat ca un sufix deminutival: « žla-*za* » = « gland-*ula* »; cfr. sufixul deminutival *-za* în limba albaneză. Cestiunea morfologică însă ne preocupă aci mai puțin decît stabilirea derivațiunii directe a românului *solz* [42].

78. La pag. 300, no. 157, despre *săvai* « quoique, bien que, au moins », pe care noi l-am descompus în *să-va* « dacă vrea », « si libet », d. Cihac — *Roman. Studien*, IV, p. 173 — observă cu obicinuita sa amabilitate: « L'étymologie latine de Mr. Hajdeu est tout simplement ridicule », și compară pe *săvai* cu « le croate-serbe *sav*, *sva*, *sve*, métathèse de *vas*, *vsa*, *vse* omnis, totus, vslave *visĭ* omnis ». Pentru diferitele nuanțe de semnificațiune ale cuvîntului *săvaĭ* în vechile tipărituri române, dintre cari nici una nu se apropie de « omnis », trimitem pe d. Cihac la Barit, *Catehismul calvinesc*, Sibiu, 1879, p. 129, | unde va găsi totodată forma *săva*, fără finalul *i*, pe care ar fi putut s-o vadă și la noi în cronica lui Moxa, pag. 438, no. 102. Cum că *săva* nu este și nu poate fi altceva decît *să-va* = « dacă vrea », ajunge a adăuga forma la a doua persoană: *săveri* = « dacă vrei ». Așa în Noul Testament de la 1648, Paul la Corint. II, II, 12: « съ вери къ-ми ера мїе поарта дешкисъ прен домнѸль, нѸ авѸю ръпаѡсь ... ». Pentru *va* = *vrea* și *veri* = *vrei*, iată de ex. din mitrop. Varlam, *Învățătură*, 1643, f 265 v: « те дѸче оунде нѸ вери тѸ, ..че аколо оунде ва ель ». Negreșit, toate acestea nu vor convinge pe d. Cihac, care pretinde, mai pe deasupra, că la români *să* n-a însemnat niciodată « dacă ». Afară de numeroasele texturi din tomurile I și II, afară de texturile nu mai puțin numeroase reproduse sau citate de d. Cipar, toate cu *să* = « dacă », ne vom mărgini a aduce aci, pentru hatîrul special al d-lui Cihac, un text unde *săvai* « măcar » și *să* « dacă » figurează mai de multe ori unul lîngă altul, anume din mitrop. Varlaam, II, f. 63 v: « съван фокь съ м-аре арде, съ ван фїери, съ м-аре мъ҆нка, съ ван марѣ съ м-аре ҆нека, съ ван сабїе съ м-аре тѫꙗ, съ ван тоть трѸпѸль ҆ мїи де бѸкѫци съ с-арѫ здроумика, еѸ де Христос нѸ мѫ воꙗ лепѫда », adică: « m ă c a r foc d a c ă m-ar arde, m ă c a r fieri d a c ă m-ar mînca, m ă c a r marea d a c ă m-ar îneca, m ă c a r sabie d a c ă m-ar tăia, m ă c a r tot trupul în mii de bucăți d a c ă s-ar zdrumica ... », mai adăugind apoi d. Cihac din parte-i: « eu de serbul *sav* nu mă voi lepăda ».

LXXXIX

79. La pag. 257, no. 29. Forma organică a lui *grui* este *grunĭu*. De la români cuvîntul a trecut la rutenii din Bucovina și la huțuli, v. Miklosich, *Wanderungen der Rumunen*, p. 16: « *grunĭ*, *hrunĭ*, Anhöhe, Hügel: *grunyk*, Diminutiv von *grunĭ* » [43].

80. La pag. 219, derivînd pe românul *breaslă* din братство, noi am uitat a aduce semnificațiunea cuvîntului slavic. Profitînd de aceasta, d. Cihac (*Roman. Stud.*, IV, p. 147) zice: « Mr. Hajdeu deduit *breaslă* du russe *bratstvo* fraternité ». Nici despre « russe », nici despre « fraternité », noi n-am spus nemic. Братьство nu numai братрьство este și paleoslavic (Miklosich,

Lex., p. 44). La ruteni *brasŭtvo*, ca și la poloni *bractwo*, însemnează nu numai « fraternité », ci încă « corporation », « compagnonnage », « association », v. Летопись Грабянки, Kiev, 1853, p. 335, adecă întocmai românul *breaslă*. D. Cihac (*Dict.*, II, p. 217) zice că *breaslă* derivă din « vsl. *brŭselŭ*, *brŭselĭ*, testa, tabula, *brŭselije* testae; donc les personnes portées sur cette tabula, sur ce registre ». Din nenorocire pentru d. Cihac, sl. *brŭselŭ* nu însemnează « tabula » în sens de « registre », ci numai de « lespede », grecul πλάξ (Miklosich, *Lex.*, p. 46); și chiar dacă *brŭselŭ* ar fi « registru », tot încă d-sa ar trebui să ne arate măcar o singură limbă, în care vreo « corporațiune » se va fi calificat « registru ». Cît pentru trazițiunea fonetică *breaslă*, adecă *braslă* din *bratstvo*, ea s-a putut face nu numai prin *braslă* = *brasvo* ca în *naraclіță* = *narâkvitza* (pag. 219), dar și prin *braslă* = *brasto*, ca în *coraslă* din *corastă*, *cîșlig* din *cîștig* etc., cfr. mai sus pag. XXXIII.

81. La pag. 53. D. Cihac, *Dict.*, II, p. 51, pentru filiațiunile cuvîntului XC *ciobotă* nu vrea să cunoască decît formele slavice. Italianul *ciabatta* și celelalte forme occidentale îi rămîn necunoscute. De asemenea nu știe despre vechiul termen juridic « bani de ciobote » [44].

82. La pag. 432, despre *vîrcolac*, cfr. *Îndreptarea legii*, 1652, f. 384v: « Пентрȣ мортȣлъ де съ ва афла стригон кърȣѫ-й зикъ връколакъ». D. Cihac, *Dict.*, II, p. 448, pînă la un punct și Schuchardt, mai sus p. XXVI, identifică pe *tricolici* sau *pricolici* cu *vîrcolac*. Sub raportul sensului ar merge, căci *tricolici*, după expresiunea lui Cantemir (*Descriptio Moldaviae*, ed. Papiu, p. 143): « idem est quod Gallis *loup garou* ». Nu înțelegem însă tranzițiunea fonetică. La români *vr* nu trece niciodată nu numai în *tr*, dar nici măcar în *pr*; pe de altă parte, accentatul *a* din *ac* nu putea să scază la *i* din *-ici*. Noi unii nu știm cu certitudine de unde vine *pricolici* sau *tricolici*, dar în orice caz nu din *vîrcolac*. Cfr. alban. *trocălin* « ich klopfe » (Hahn), *trocolicĭ* « trottatore » (Rossi) etc. Pentru $p = t$ în *pricolici* = *tricolici*, v. pag. 111 [45].

83. La pag. 297, no. 145. D. Cihac, *Dict.*, II, p. 317, ne asigură că *prăsesc* este de aceeași origine cu *rod*. Ne mărginim a menționa această curiozitate. D-sa vine însă de contestă totodată, în *Roman. Stud.*, IV, p. 171, existința cuvîntului *prăstură* « iapă », « jument ». Noi din parte-ne credem mai mult în mărturia mitropolitului Dosoftei, care zice în *Parimiar*, 1672, f. 34v: « шн пръстȣриле асиниловь пъщѫ апроапе де джнсе» (Iov, I) ≐ « f o e m i n a e asinae pascebantur conjunctae eis » = « αἱ θ ή λ ε ι α ι ὄνοι».

84. La pag. 274, no. 43, cfr. p. XIX—XX și LXXIII, no. 6, etimologia noastră *cotei* din alban. *kut* se confirmă pe deplin prin forma română *cotarlă*. Vezi Alecsandri, *Teatru*, ed. Socec, t. 2, p. 657, unde un țăran exclamă în fața unui cîne: « A fi un zăvod, poate? Țibă, *c o t a r l ă !* » În *cot-arlă* este același sufix ca în *șop-îrlă*. De aci proporțiunea: rom. *cot-arlă*: alb. *kut*: rom. *șop-îrlă*: alb. *șapi*. Scăderea lui *a* la *î* în *șop-îrlă* față cu *cot-arlă* provine tocmai din *i* în *șapi* față cu finalul consonantic în *kut*. Etimologia *șopîrlă* = alb. *șapi* este și în d. Cihac, *Dict.*, II, p. 720; d-sa a luat-o însă din a noastră *Istorie critică*, ed. 1 (1873), t. 1, p. 309 [46].

85. La pag. 312, despre *zilesc* « je passe la vie », d. Cihac (*Roman. Stud.*, IV, p. 178) d e c r e t e a z ă: « Ce verbe, que le roumain ne connaît pas, est un mot de l'invention du glossateur de Mr. Hajdeu ». Noi credeam pînă aci că d. Cihac nu știe numai ceea ce nu citează; acum însă ne încredințăm,

cu o adevărată părere de rău, că d-sa n-a citit nici măcar cărțile pe cari însuși le citează. În acelaș articol cu cîteva pagine mai sus, la p. 148, d. Cihac aduce Gramatica lui Molnar. Va zice dară cineva că a citit-o? Nu, căci dacă d. Cihac ar fi citit pe Molnar, *Sprachlehre*, 1788, ar fi găsit acolo la pag. 269: «знлеск, fristen das' Leben». Oare și Molnar să fie «l'invention du glossateur de Mr. Hajdeu»?

86. La pag. 311, no. 197. D. Cihac (*Roman. Stud.*, IV, p. 177) zice: «*sorliță* est à notre avis tout simplement le vslave *orĭlĭcĭ*; *orĭlica*, *orĭlŭ*, aquila, avec *s* prépositiv, cfr. *sturz* = *turdus*». Lucrul nu este tocmai atît de «tout simplement», după cum aceasta se pare d-lui Cihac. În *sturz* = *turdus* s-a prepus un *s* inorganic de-naintea unei consoane, ca și-n *sgripțor*, *sdrențe* etc. Nu există însă în limba română nici un exemplu serios de «*s* prépositiv» de-naintea | unei vocale. Chiar de-naintea consoanelor un *s* inorganic este XCI rar la români, în cele mai multe cazuri inițialul *s* rezultînd din latinul *ex*, ca în *sbor* = *exvolo*, *schimb* = *excambio*, *scot* = *excutio* etc. Ar fi însă absurdă o formațiune *sorliță* = lat. *ex* + slav. *orĭlica*. Deci *sorliță* nu poate fi slavic [47].

87. Neștiința se poate scuza; neonestitatea — niciodată. D. Cihac zice în *Romanische Studien*, IV, p. 171: «ngr. κανίστρι, alb. *kanistrĕ*, dont. Mr. Hajdeu déduit *traistă*». Pentru onoarea d-lui Cihac, noi presupunem că d-sa nu ne-a înțeles. Cele zise de noi, vezi-le la pag. 304—5, no. 175.

88. La pag. 299, no. 150, și pag. 301, no. 160, în privința cuvîntului *răscumpăr*, *scumpăr* «je me venge». D. Cihac (*Roman. St.* IV, p. 182) ne asigură că *scumpărare*, *răscumpărare* «signifient *rémunérer*, *rémunération* = *punir*, *punition*». D-sa nu și-a dat osteneala de a citi nici măcar *Letopisețele* d-lui Kogălniceanu, căci altfel ar fi găsit acolo, ed. I, t. I, p. 230—31, în Cronica lui Miron Costin umătoarea descriere a morții unui boier din Moldova: «Iară pre Vasile Stroici îl iertase Ștefan-vodă, numai învățase pre Nicoriță armașul să-l ducă să vadă perirea celorlalți, ca să-i hie grijă mai pre urmă de moarte, că era om tînăr Stroici și din casă mai vechiu și cinsteț decît toate casele în țară; ce zilele lui cele sfîrșite, cum zice cuvîntul: văzînd că merge la perire și nu-i spusese armașul povestea, s-au apucat de sabia unui dărăban să moară cu r ă s c u m p ă r a r e, că era om de firea lui inimos». Oare și aci *răscumpărare* nu este «vengeance», ci numai «rémuneration, punition», după cum pretinde d. Cihac? Ar fi de prisos să mai cităm din vechile tipăriture române. Cînd mitropolitul Varlaam, *Învățătură*, 1643, f. 265v, zice: «дїаволꙋль ѩсте р ѫ с к ꙋ м п ъ р ъ т о р ю», noi traducem prin: «le diable est vindicatif», d. Cihac prin: «le diable est rémunérateur». Dracul cată să-i fie recunoscător. Din nenorocire însă pentru reputațiunea ambilor, iată un text trilinguic. În mitropolitul Dosoftei, *Psaltire*, 1688, ps. 57 sună: бꙋкꙋра-съ-ва дирептꙋл къндь ва ведѧ с к ꙋ м п ъ р а р е = slav. възвеселит сѧ праведникъ егда видитъ ѡ т м ъ щ е н ї е = lat. «laetabitur justus cum viderit v i n d i c t a m». Tot acolo ps. 149: а фаче р ъ с - к ꙋ м п ъ р а р е ·тpꙋ пъгѫни = sl. сътворити м ъ с т въ ѩзыцѣхъ = lat. «ad faciendam v i n d i c t a m in nationibus».

89. La pag. 308, no. 189, noi am spus: «slavicul чеснъкъ (ail) în legătură cu чесати сѧ (ustura)». D. Cihac, *Roman. Stud.*, IV, p. 176, ne dă cu acest prilej o lecțiune: «le vsl. чесати сѧ ne signifie nullement *brûler*, mais *se fendre* etc.». De-ntîi, noi n-am spus că чесати сѧ însemnează «brûler», ci «a ustura», adecă «a avea mîncărime», «avoir la démangeaison». Pe lîngă excelintele dicționar paleoslavic al lui Miklosich, d. Cihac ar

mai fi putut consulta din cînd în cînd și pe al Academiei de Petersburg, t. IV, p. 435, unde ar fi găsit: чесаться = свербеть, зудеть, тело чешется. Să mai observe totodată d. Cihac că noi n-am derivat чеснъкъ din чесати сѧ, ci numai le-am pus. « în legătură ».

90. La pag. 129, despre месерерн = мнлостенїн. D. Cihac, *Roman. Stud.*, IV, p. 166—7, d e c r e t e a z ă că *mesereri* nu sînt *milostenii:* « La [XCII] traduction | par *charité*, *aumône* n'aurait aucun sens, et *mesreri* (sic) doit être pour *meserii* = fonctions, affaires, ce qui seul s'accorde avec le sens »; apoi ne trimite la al său *Dictionnaire*, II, p. 194, unde ni se spune că românul *meserie* este slavicul мещрнгы etc. Lăsăm să răspundă d-lui Cihac Psaltirea lui Coresi din 1577, punînd alături pasagele române cu cele din Vulgata. Așa în ps. V: ↑ моулцїѧ м е с е р е р ї е н тале = « in multitudine m i s e r i c o r d i a e tuae »; așa în ps. XXXII: м е с е р ѣ р ѣ домнѹлѹн плннѹ е пъмѫнтѹль = « m i s e r i c o r d i a Domini plena est terra »; așa în ps. LXXXVIII: Iѡ сѫнть м е с е р е л н л е тале = « ubi sunt m i s e r i c o r d i a e tuae » etc. După d. Cihac, și latinul *misericordia* va fi însemnînd « fonctions, affaires ».

91. La pag. 294, no. 124, în *moșnean* = *moștean* și *moșneag* = *moșteag*, pentru *șn-* din *-șt-* cfr. *ploșniță* « Wanze » = rus. площица, boh. *ploštice*. În *moșneag* însă pare a fi o trecere curat fonetică, dacă nu va fi o contracțiune disimilativă din *moșneneag;* în *moșnean* este asimilațiune regresivă *n*+*n* din *t*+*n*; în *ploșniță* — influința sufixului *-niță* din sinonimul *stelniță* = slav. стѣница. Pentru inorganicul *l* în *stelniță*, cfr. pag. 273, no. 37, pag. 311, no. 197, iar mai ales excelenta observațiune a lui Schuchardt de la pag. XXXIII, care ne rectifică pînă la un punct.

92. La pag. 437, no. 93, lit.*c*. D. Cihac, *Dict.*, II, p. 262, derivă *platoșă* din formele slavice *plat*, *platy* etc., cari toate sînt masculine, și nu cunoaște medio-latinul *plata* « cuirasse », de unde cuvîntul român vine de-a dreptul. D-sa nu explică, de asemenea, finalul *-șă*; apoi citează, nu se știe pentru ce, grecul clasic πλάτη « rame, aviron »! [48].

93. La pag. 421, no. 46. Nevoind să cunoască forma română *plaveză* = = ital. *palvese*, care nu există decît numai la italiani și, prin urmare, nu ne-a putut veni de aiuri, d. Cihac, — *Dict.*, II, p. 249 — pretinde că românii au luat *paveza* de la slavi [49].

94. La pag. 436, no. 92. D. Cihac, *Dict.*, II, p. 538, derivă pe *hitlean* din ung. *hitlén* « perfide », compus din *hit* « loi » și *-len* « sans », de unde *hitlenșug* = *hitlenség*. Se poate. Pe cît timp însă noi găsim la serbi forma хнтлен din хнтрен cu același sens de « viclean » și pe cît timp sufixul *-șug* = ung. *-ség* se unește și cu teme slavice, de ex. *priete-șug*, preferim a rămîne indeciși între ambele etimologie [50].

95. La pag. 438, no. 103. Noi am dat cuvîntul *céur* fără nici o etimologie. Mai curagios, d. Cihac — *Dict.*, II, p. 563 — d e c r e t e a z ă că *céur* e tot una cu *chior*, derivînd ambele din turcul *kior* « aveugle ». Ce-i pasă d-sale, că *céur* era poporan la noi deja în epoca lui Mircea cel Mare, pe cînd elementele turce nu avusese încă timp de a se introduce în România! Ce-i pasă că din *chior* nu se poate face românește nici măcar *cior*, iar cu atît mai puțin *céur !* Cine derivă, ca d. Cihac, pe românul *tivesc* din turcul *qyvirmaq* (*Dict.*, II, p. 623), *căptușesc* din *qaplamaq* (ib., p. 556), *culbec* din *qabougli* (ib., p. 569), *famen* din *khadîm* (ib., p. 576), *galeș* din *djali'* (ib., p. 579), *genune* din *djehennem*

(ib., p. 580), *ghiduș* din *guldurudju* (ib., p. 580), *mat* din *ma'ii* (ib., p. 594), *moș* din *mousinn* (ib., p. 596), *moșie* din *mulk* (ib., p. 597), *oacheș* din *iâghj:* (ib., p. 600), *zimț* din *zindjir* (ib., p. 631) etc. etc., | acela nu s-ar teme a trage XCIII pe însuși *Dumnezeu* din *Allah*. De unde vine *céur*, nu știm; dar din *chior* — niciodată [51].

96. La pag. 440, nr. 124. Necunoscînd vechea formă *svineață* de la slav. свиньць «plumb», d. Cihac — *Dict.*, II, p. 612 — identifică actualul *sineață* «fusil, carabine» cu *șișanea* de la turcul *chechkânè*, *chichkânè (tufenk)*, vulg. *chechanè* etc., ngr. σισανές, σισχανές». Prin ce fel de tranziţiune fonetică *șișanea* ar fi putut să treacă în *sineață*, aceasta o știe numai d. Cihac.

97. La p. 280, no. 66. D. Cihac — *Dict.*, II, p. 500 — d e c r e t e a z ă că românul *foișor* este ung. *folyosó* «corridor, galerie». Mai întîi, maghiarul *-ó* trece la noi totdeauna în *-ău*, niciodată în *-or*: *bîrău* = m. *biró*, *ceangău* = *csangó*, *făgădău* = *fogadó*, *hălău* = *háló*, *heleștău* = *halastó* etc., încît din *folyosó* s-ar fi făcut *foișău*. În *Roman. Stud.*, IV, p. 160, d. Cihac combate în următorul mod cele două texturi aduse de noi în tomul I: «*Le texte que Mr. Hajdeu cite des Letopisețele, I-re édition Cogălniceano, tome I, p. 167: și într-un* foișor *sus în cetate unde odihnia, à l'appui de son étymologie, en ajoutant que* foișor *paraît avoir ici tout-à-fait l'acception du fr.* folie *maison de plaisance, ne prouve cela aucunement, car il n'est pas à supposer que Stefan-vodă ait eu une* masion de plaisance *dans sa forteresse. Moxa dit, p. 435 : previea pre mare dintr-un* foișor*; et ici* foișor *n'a non plus le sens de maison de plaissance. Mr. Cihac a donc eu parfaitement raison d'oublier ce mot latin etc.*». D. Cihac a uitat să ne spună, de ce anume: «*il n'est pas à supposer que Stefan-vodă ait eu une* masion de plaisance *dans sa forteresse*». D-sa a mai uitat să ne lămurească, pentru ce adecă în textul lui Moxa (pag. 385) împăratul bizantin Teofil nu putea să aibă un *foișor* = «maison de plaisance», de unde să-și petreacă «privind pe mare». După d. Cihac, Ștefan-vodă și împăratul Teofil «se odihniau» și «petreceau» în *foișor* = ung. *folyosó*, adecă în neşte «coridoare», căci în limba maghiară — observați bine — *folyosó* nu însemnează niciodată altceva decît «coridor», «der Gang in Gebauden», ba încă și «reumatism» «Zufluss». D. Cihac s-a luat prea cu ușurință după Lexiconul Budan, unde (pag. 222) *foișor* se explică numai prin «atrium» și «porticus». Sensul fundamental al cuvîntului pare a fi «o construcţiune arhitectonică ușoară» în genere, începînd de la un simplu frunzar, «foișor» în accepţiunea strictă a cuvîntului, și pînă la acele artistice «folies», unde f o i l e nu mai figurează decît numai doară în pictură sau în sculptură. În Noul Testament de la 1648 noi citim (Luca, XII, 3): «каре аци шоптить ла оурѣкїє, ⁘ фоишорь съ ва пропоседꙋи» = «praedicabitur in t e c t i s» = «κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων», unde în Biblia din 1688: «каре аци шоптит ла оурѣке, ⁘ къмъри съ ва пропоседꙋи престе касе», astfel că *foișor* = «cămară» = «casă», dar nici într-un caz «coridor» [52].

98. Dintre cuvintele slavice, trecute la noi în t. I, Dicționarul d-lui Cihac a uitat unele dintre cele mai interesante: *strede* (pag. 222), *răzleț* (pag. 249—50), *plocad* (pag. 297), *arminden* (pag. 310) etc., în locul cărora cele 474 pagine de «Éléments slaves» slavizează cu toptanul în dreapta și-n stînga s u t e de vorbe române cu totul străine slavilor, ba încă multe din acelea pe cari înșiși slavii le-au luat de la noi, după propria mărturie a unor slaviști ca Schafarik, Miklosich, Kalužniacki, Matzenauer etc. Cît despre procedura cea expeditivă a d-lui Cihac pentru a ajunge la cele 474 pagine și pentru a d e c r e t a în prefață (pag. VIII) că: «*L'élément latin de la langue roumaine ne* XCIV

représente guère qu'un cinquième *de son vocabulaire, tandis que l'élément slave y entre pour le* double »; despre acea procedură, pe lîngă cele multe specimene indicate mai sus, iată încă unul. La pag. 324, d. Cihac ne dă următoarea etimologie: « **Salbă,** s., *collier ;* salbă moale *Rhamnus frangula, Evonymus europaeus ;* salbă de galbeni *collier de ducats;* salba dracului *méchante herbe (au fig.) ; cfr. pol.* szalba *Verbascum?*, szalba *Ragadiolus?*; *l'acception de* collier *tout bonnement, que* salbă *a aujourd'hui, vient de ce que les paysannes se font des colliers avec les baies de bourdaine (Rhamnus) et de fusain (Evonymus)* ». Las la o parte confuziunea curat botanică *rhamnus frangula — evonymus europaeus — verbascum — ragadiolus*, de care mult ar fi rîs distinsul botanic răposatul dr. Csihák din Moldova; las la o parte că d. Cihac el însuși nu este sigur de semnificațiunea celor două cuvinte polone, însoțindu-le cu semne de întrebare, deși totuși deduce de acolo cuvîntul român, pe care altfel nu l-ar putea pune între « Éléments slaves »; mă voi mărgini în partea logică a etimologiei. De la poloni — zice d. Cihac — românii au luat o numire de plantă sau de două plante, și fiindcă « les paysannes se font des colliers » cu acea plantă sau cu acele plante, de aci cuvîntul a ajuns a însemna « *collier* tout bonnement ». Nicăiri în România țărancele nu-și fac salbe din « baies de bourdaine et de fusain ». D-lui Cihac îi trebuia o etimologie, a găsit-o; acea etimologie avea nevoie de o justificare, a croit-o; iată totul. « Evonymus europaeus » se cheamă nemțește *Pfaffenkäppchen*, franțuzește *bonnet de prêtre* (Nemnich), adecă « căciulița popei ». Un elev al d-lui Cihac n-ar avea decît să afirme că: « l'acception de *capuchon* tout bonnement, que *Kappe* et *bonnet* ont aujourd'hui, vient de ce que les prêtres portaient sur la tête des guirlandes de fusain ». În realitate însă, nemic nu e mai latin ca *salbă* « collier ». Salbele favorite ale țărancelor noastre nu sînt din « bourdaine » și « fusain » ale d-lui Cihac, ci din m ă r g e l e. În «Crai-nou » al lui Alecsandri (*Teatru*, ed. Socec, t. I, p. 228), ispravnicul cînd vrea să înșele pe țărăncuța, îi cîntă:

Ți-oi da s a l b ă d e m ă r g e l e
Și paftale și inele...

În « Nunta țărănească » (ibid., t. II, p. 378), pețitorii ne spun:

Și cătăm o căprioară,
Tinerică, sprintioară,
Cu-ochișori de porumbele,
Cu cosițele-n inele
Și cu s a l b ă d e m ă r g e l e...

În poezia noastră poporană, visul de fericire al unei țărance este (Alecsandri, Poesii popul., ed. 2, p. 349):

Să puie l a g î t m ă r g e l e
Și la degete inele,
Paftaluțe și cordele
Numa-n flori și fluturele,
Ș-apoi să s-arunce-n joc
Ca un trandafir de foc...

XCV — Hoțul, cînd vrea să îndatoreze pe iubita lui (ibid., p. 288), se plînge că:

Lumea-ntreagă ocolii,
Ce căutai nu găsii:
Căutai ș i r d e m ă r g e l e
Să-l aduc mîndruței mele...

— În fine, idealul de frumuseță al fetei de la țară este (ibid., p. 230):

S a l b a c u m ă r g e l e l e,
Grădina cu florile
Și ziua cu zorile...

Aci avem dară ceva foarte serios, iar nu « baies de bourdaîne et de fusain » ale d-lui Cihac. Ei bine, *salba* = lat. *ex-alba* însemnează tocmai « margaritata », « din mărgele ». Cuvîntul *alba* cu sens de « mărgea » este deopotrivă cunoscut în medio-greaca și-n medio-latina, v. Du Cange, *Gloss. mediae graecitatis*, p. 49: « ἄλβα, unio, margarita »; id., *Gloss. med. latin.*, ed. Carpent., t. 1, p. 136: « *alba*, gemma, unio, margarita, ab albedine et candore ». La provențali *azalbat* = *ex-albatus* însemnează « luminos », de ex.:

Domna, ben fon saubut et a z a l b a t
Lo luns mati...,

ceea ce Raynouard, *Lexique roman*, Paris, 1844, t. 2, p. 49, traduce prin: « Dame, bien fut connu et é c l a i r c i le lundi matin ». Iată ce fel de « bourdaine et fusain » se cuprind în « Éléments slaves » ale d-lui Cihac! [53].

99. La pag. 123: « moartea lu Calotă ban ». Banul craiovean Calotă, asupritor pentru țărani, a murit totuși într-un mod eroic pentru țară. Unul din principalii generali ai lui Mihai Viteazul, el a întîmpinat la 1600 în capul oștirii române invaziunea turcă și a pierit în luptă cu sabia în mînă, după cum ne spune cronicarul otoman Naim-efendi, v. Senkowski, *Collectanea z dziejopisów tureckich*, Warszawa, 1842, t. 1, p. 112.

100. La pag. 306, nota 2. Modul, în care noi am caracterizat atunci metoda lui Diefenbach, se justifică pe deplin prin noua sa carte: *Völkerkunde Osteuropas*, Darmstadt, 1880, unde-l conduce la tot pasul d. Cihac. Sîntem recunoscători venerabilului bibliotecar de la Francfort, în orice caz, pentru conștiincioasa declarațiune, că n-a putut să consulte lucrările noastre de-a dreptul, ci numai « mittelbar benutzt » (p. XIII), adecă prin d. Cihac: « Cihac's kritische (?) Abhandlung über Hajdeu in Böhmer, *Roman. Studien*, IV, I, S. 141—148 » (pag. XI)*. D. Cihac a binevoit a ne descrie lui Diefenbach (pag. 266) în următorul mod: « Das Hauptverdienst des fleissigen Verfassers ist die geschichtliche und sprachliche Stoffsammlung, bis jetzt aber nicht die sprachliche Kritik und Vergleichung, w i e A. v. C i h a c s c h a r f *(so)* u n d s c h a r f s i n n i g *(so)* n a c h w e i s t *(so)* »**. Sîntem fericiți, prin urmare, că numeroasele erori din cartea lui Diefenbach nu ne privesc; ne pare rău însă că și ele se descarcă tot asupra d-lui Cihac „scharf und scharfsinnig".

Pe lîngă cele zise de noi și de d. Gaster în Suplementul de față, să se mai vază despre d. Cihac în tom. II, pag. 731—3 și 765, nota. Oricum, este de regretat că, voind a se pronunța între Hasdeu cel « fleissig » și Cihac cel « scharf und scharfsinnig », Diefenbach n-a consultat în privința ambilor pe niște linguiști străini f a m i l i a r i c u l i m b a r o m â n ă: dacă nu pe Ascoli, Miklosich și Schuchardt, cei mai competinți dintre toți, cel puțin pe eminentul romanist profesorul N. Caix de la Florența. Noi din parte-ne primim fără rezervă sentința acestor patru, oricare va fi ea, și nu credem XCVI

* „Studiul critic (?) al lui Cihac despre Hasdeu, în..." (*n. ed.*).

** „Meritul principal al harnicului autor constă în culegerea de material istoric și lingvistic, dar pînă acum nu și în critica lingvistică și comparație, cum o probează cu finețe și ingeniozitate A de Cihac" (*n. ed.*).

că d. Cihac ar cuteza să-i recuze, afară numai doară dacă — vezi mai sus pag. LXXXII, no. 54 — îi va veni pofta de a recurge la obicinuitul său refren cînd se simte la strîmtoare: «ils ne sont pas et n'ont jamais été». Asupra variatelor aplicări ale acestui fecund refren, fiindcă ni l-am adus aminte, iată încă un exemplu prin care vom termina, recomandîndu-l cu tot dinadinsul lui Diefenbach. În *Dict.*, II, p. 139—40, d. Cihac trage pe moldovenescul *hojma* «continuellement, sans interruption» din slavicul *ĭedinakŭ* prin șerbul *odmah*, deși orice începător în slavistică știe că *odmah* derivă prin propozițiunea отъ din slav. махати «agitare», iar *ĭedinakŭ* prin sufixul -акъ din slav. кединъ «unus», încît ar urma *mahati* = *ĭedinŭ*, și deși totodată din *odmah* și din *ĭedinakŭ* nu se poate ajunge foneticește la *hojma*. Aceasta însă nu e tot. D. Cihac ne mustră pe noi că am îndrăznit a înrudi pe *hojma* «semper» cu *ghiuj* «senex» = alban. *ghĭuș*, căci — zice d-sa — *ghiuj* este cuvînt turcesc: voir ce mot «Éléments turcs». Ei bine, căutați în Dicționarul d-lui Cihac, «Éléments turcs»; vorba *ghiuj* nu se află acolo; ea nu este trecută nici măcar în indicele de la finea volumului. D. Cihac, desigur, își va fi luat de seamă mai tîrziu, că *ghiuj* «n'est pas et n'a jamais été». Iată în adevăr ceva «scharf und scharfsinnig»! [54].

I. INDICE BIBLIOGRAFIC

XCVII

FÎNTÎNE ȘI AJUTORINȚE, UTILIZATE ÎN TOMUL I

NB. CIFRELE ROMANE INDICĂ SUPLEMENTUL; ABREVIAȚIUNEA CPT SE REFERĂ LA « CONSPECTUL » PUS LA ÎNCEPUTUL SUPLEMENTULUI

A. Manuscripte

Acte Brîncovenești din Belgrad, 5.

Acte manuscripte din Belgrad, 5, 18.

Buburuzăi, Istoria universală tradusă din grecește, 184.

Codex din epoca lui Matei Basarab, 249.

Condica mănăstirii Bistrița din 1795, 21, 55.

„ „ „ din 1859, 22, 55.

„ „ Cîmpulung din 1855, 97.

„ „ Cozia din 1778, 158.

„ „ Golgota din 1854, 62, 63.

„ „ Govora din 1854, 21.

„ „ Jitîan din 1854, 21.

„ „ Obedeanu din 1854 21.

„ „ Radu-Vodă din 1854, 175.

„ „ Slobozia-lui-Enache (sec. XVIII), 65, 50.

„ „ Tismana din 1787, 21, 82, 87, 107, 112, 126.

„ „ „ din 1860, 82, 87, 107, 112, 126.

„ „ Valea „ 1801, 32.

„ „ Vieroșu „ 1780, 30.

„ „ „ „ 1807, 30.

„ „ „ „ 1861, 30.

Condica episcopiei Argeș din 1861, 155.

„ mitropoliei București, 1861, 92, 148, 167.

Dictionarium Valachicum ante 1743, 261, 267, 268, 270. XCVIII

Dicționar slavo-român 1695, 261.

„ „ circa 1600, 261 și urm.

„ „ sec. XVII, 260.

Macarie, Dicționar slavo-român 1778, 260.

B. Crisoave și zapise

NB. Paginele sînt indicate prin cifre cursive. Scurtările însemnează: r — „românește“, s — „slavonește“, M — „din Moldova“, V — „din Valahia“. — Actele cele precese de semnul * sînt reproduse în extenso; celelalte numai menționate.

C. Uricarii, condicarii și logofeții

NB. Cifrele în parantezi indică anul sub care se menționează.

D. Tipăriture

NB. Cu *steluță* la margine sînt indicate vechile tipăriture române.

CII

E. Comunicațiuni

II. INDICE PALEOGRAFICO-ISTORIC

A. Diplomatica

CV

B. Istoria

CVIII

NOTE

Tomul I

1 *Istoria critică a românilor din ambele Dacie în secolul XIV*. Vol. I. *Pămîntul Țării Românești în secolul XIV*, [ed. 1], București, 1873; *Istoria critică a românilor. Pămîntul Țării Românești*. Vol. I. *Întinderea teritorială*. — *Nomenclatura*. — *Acțiunea asupra naturei*. Edițiunea II, revăzută și foarte adaosă, București, 1875 (pe copertă: 1874); Vol. II. *Reacțiunea omului contra naturei*. — *Originile urbane*. — *Sinteza*. Făscioara I, București, 1875 (pe copertă: 1874). De asemenea, ulterior a fost publicată traducerea franceză a vol. I: B. P. Hasdeu, *Histoire critique des Roumains*: *La Valachie jusqu'en 1400*. I. *Extension territoriale*. Édition entièrement refondue. Traduit du roumain sous lex yeux de l'auteur par Frédéric Damé, Bucarest, 1878, cu *Introduction* și *Notice biographique sur l'auteur*, semnate de traducător (p. IX—XIX). — *Pag. I* (67).

2 Observațiile lui Schuchardt și adaosurile lui Hasdeu au fost publicate ulterior, în 1880, în *Suplement la tomul I*. (Vezi mai jos notele respective.) Cea de-a doua monografie promisă n-a mai fost tipărită. Indicii au apărut separat (pentru tom. I, în *Suplement*; la tom. II, numai indicele bibliografic). — *Pag. II* (67).

3 Cele două colecții n-au mai apărut, cu excepția unui act ce urma să intre în prima din ele: *Din răvașele banilor Craiovei. Un act românesc de la marele ban Giurgiu Rat din 1 februariu 1600*, comunicat de B. P. Hasdeu, în „Columna lui Traian", an. IV, 1883, no. 3—6, martie-iunie, p. 235—239 (cu menținunea, la sfîrșit, că este o retipărire „Din *Vocea română*, organ al clubului profesoral din Craiova no. 16", din 15 mai 1883, p. 1—4). În realitate, documentul este din 1611 (februarie 1), an în care emitentul a fost mare ban al Craiovei (vezi: DIR, *Veacul XVII, B. Țara Românească*, vol. II (1611—1615), București, Ed. Academiei, 1951, nr. 2, p. 1—2; Al. Mareș, *Considerații asupra datării unor documente atribuite secolului al XVI-lea*, LR, XXIII, 1974, nr. 4, p. 273—290: nr. XXI, p. 286; cf. și nr. XI, p. 280—281). — *Pag. 3* (72).

4 Tratatul promis n-a mai fost realizat. Unele „specimene fotografice" au fost însă reproduse atît în t. I, cît și în t. II din *Cuvente*. — *Pag. 3* (72).

5 Filigranele — „semnele de fabrică" au devenit ulterior un mijloc de bază în datarea documentelor, manuscriselor și tipăriturilor nedatate, lucrarea clasică în acest domeniu fiind: C. M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1292 jusqu'en 1600*, I—IV, Paris, 1907 (ed. 2, Leipzig, 1923; ed. 3, Amsterdam, 1968); vezi: D. P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă*, București, 1978, p. 294—310 (cu indicații bibliografice); Al. Mareș, *Repertoriul filigranelor de pe hîrtia întrebuințată în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei R. S. România (în curs de publicare). — *Pag. 3* (72).

6 Pentru a nu ne abate de la litera și spiritul transliterării lui Hasdeu — aplicată și ulterior (uneori cu modificări) în filologia românească —, am reprodus exact textele redate cu litere latine (cu excepția înlocuirii apostrofului prin cratimă); pentru detalii vezi *Nota asupra ediției*. — *Pag. 4* (73).

7 Theodor von Sickel (1826—1908), fondatorul diplomaticii moderne; cursul său de *Diplomatică latină*, ținut la Universitatea din Viena, a fost urmat, printre alții, de Ioan Bogdan, în 1887—1888. N-am putut controla modul său de transcriere, întrucît cartea citată nu se găsește la B.A.R. — *Pag 4* (73).

8 Restudiind acest text și luînd în considerație cercetările publicate între timp, I. Șiadbei ajungea în 1926 la următoarele concluzii: „*1. traducerea s-a făcut în Ardeal, iar fragmentul, care e o copie, a fost scris de un copist muntean; 2. această copie aparține secolului XVII; 3. fragmentul nu depinde de vreun text anterior*. . . " (*Fragmentul Leviticului de la Belgrad*, extras din „Revista filologică", an. I, 1927, p. 276—283, citatul la p. 283;

vezi; acum în urmă, şi Ion G h e ţ i e — Al. M a r e ş, *Introducere în filologia românească*, Bucureşti, 1974, p. 37). Din păcate, manuscrisul, împreună cu cea mai mare parte a fondului Bibliotecii, a ars în timpul bombardamentului din 6 aprilie 1940 (vezi Dj. Sp. R a d o j i č i ć, *Tvorci i dela stare srpske književnosti*, Titograd, 1963, p. 404—406), astfel că ediţia lui Hasdeu rămîne singura sursă pentru cunoaşterea acestui preţios text vechi. — *Pag. 5* (74).

9 Vezi, acum în urmă, ediţia îngrijită de Viorica P a m f i l: *Palia de la Orăştie*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1968. — *Pag. 6* (74), *nota* *.

10 Evident, *tocmélele*, întrucît ь între consoanele *c* şi *m* nu are valoare fonetică. — *Pag. 13* (79).

11 Întrucît ѧ are şi valoare de *n*, nu numai de *î(n)*, моуѧка, мьѧка etc. se citesc *munca*, *mînca* etc. — *Pag. 15* (80).

12 Litera chirilică ь, în poziţie finală, nu are valoare fonetică. — *Pag. 15* (80).

13 Litera ѫ e scrisă aici şi în alte cazuri similare (de ex. ѫрь) în loc de ѧ (cu valoare de *e*: *Eghipet* sau de *ia*: *iară*). — *Pag. 15* (80).

14 Totuşi, *spaimă* rămîne cu etimologie necunoscută, în ciuda etimoanelor presupuse în diverse dicţionare; vezi: Al. C i o r a n e s c u, *Diccionario etimológico rumano*, fasc. 1—7, Universidad de la Laguna, 1958—1966, nr. 8037 (în continuare, abrev.: C i o r a n e s c u). — *Pag. 15* (80).

15 Vezi explicaţia cuvîntului *fughicel*, *funghicel*, *funicel* la p. 281, nr. 68, şi în *Suplement la t.I*, p. XXXI şi LXXXVII, Add. 74 (Aici şi în continuare, în cazuri similare, cităm paginile ediţiei originale). — *Pag. 16* (81).

16 Textul a fost reprodus după ediţia lui H a s d e u, în volumul: *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*. Text stabilit şi indice de Gh. C h i v u, Magdalena G e o r g e s c u, Magdalena I o n i ţ ă, Al. M a r e ş şi Alexandra R o m a n - M o r a r u. Introducere de Al. M a r e ş, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1979, nr. LIX, p. 153—154 (în continuare, abrev.: *Doc şi îns.*). Ca şi manuscrisul *Leviticului*, cel de faţă (de fapt, *Liturghier*, nu *Psaltire*) a ars în timpul bombardamentului din 6 aprilie 1941 (vezi mai sus, nota 8). — *Pag. 18* (82).

17 În cazurile în care ultima consoană a unui cuvînt e suprascrisă, nu putem presupune automat păstrarea lui *-u final*. — *Pag. 20* (83).

18 Cota actuală: S. I., nr. 950; reprodus în *Doc. şi îns.*, nr. IV, p. 97—98, 315 (facsimile; pentru a nu încărca indicaţiile bibliografice, aici şi în continuare, nu cităm alte ediţii precedente, menţionate, de altfel, în aceasta). — *Pag. 21* (84).

19 Despre D i o n i s i e E c l e s i a r h u l (cca 1759 — cca 1820) şi scrierile sale vezi: G. Ş t r e m p e l, *Copişti de manuscrise româneşti pînă la 1800*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 49—52, 324; I. C r ă c i u n şi Aurora I l i e ş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, 1963, p. 196; Octav P ă u n, în: *Istoria literaturii române*, II (red. resp. Al. D i m a), Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1968, p. 124—125 (cu bibliogr.); Algeria S i m o t a, în: *Dicţionarul literaturii române, de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1979, p. 282—283. — *Pag. 21* (84), *nota 1*.

20 În моарь, litera ь (în loc de ъ sau ѫ) redă într-adevăr pe *ă*; în рьмьтори redă atît pe *ă*, cît şi pe *î*, dar în мѹнчить etc. nu are valoare fonetică. — *Pag. 24* (86).

21 De fapt, aici avem de a face cu simpla omisiune a lui ѵ în ligatura ѹ = *u*. — *Pag. 24* (86).

22 Documentul are: принтрѣк = *prin trec[ătoare]* (vezi *Doc. şi îns.*, nr. IV, p. 98, 315). — *Pag. 24* (86).

23 Cota actuală: *Episcopia Roman*, IV/1; reprodus în *Doc. şi îns.*, nr. LX, p. 154, 387 (facsimile). — *Pag. 25* (87).

24 Peceţile cuprind monograma пєтрє [Petre] (vezi *Doc. şi îns.*, nr. LX, p. 154). — *Pag. 25* (87).

25 În *Doc. şi îns.*, nr. LX, p. 154: *Cociubă de-acolea*.

26 Cota actuală: *Mănăstirea Caşin*, IX/1; reprodus în *Doc. şi îns.*, nr. LXI, p. 155, 388 (facsimile). — *Pag. 28* (90).

26a Documentul are: кърїи [*carii*, pron. rel. plur. masc.] (vezi *Doc. şi îns.*, nr. LXI, p. 155, 388). — *Pag. 30* (91).

27 Datarea acestui document rămîne deschisă, el putînd fi scris fie în timpul lui Alexandru cel Rău (1592—1593), fie ulterior, inclusiv la începutul secolului al XVII-lea (vezi Al. M a r e ş, *Consideraţii asupra datării...*, nr. VII, p. 278—279). — *Pag. 31* (92).

28 Document slavo-român, tradus în *Documente privind istoria României*, sec. XVI, B, vol. IV, nr. 241, p. 240—241 (colecţie apărută la Ed. Academiei, între 1951—1960, abreviată în continuare: DIR). — *Pag. 31* (92).

29 Totuşi, în cazul de faţă, reduplicarea literelor vocale nu are valoare fonetică (vezi Al. R o s e t t i, *Istoria limbii române*, I. *De la origini pînă în secolul al XVII-lea*,

ed. 2, rev. și adăug., București, Ed. Șt. și Encicl., 1978, p. 456—459; (în continuare, abrev.: ILR, I²). — *Pag. 34* (94).

30 H a s d e u a revenit mai detaliat asupra lui ѧ la p. 411—414. — *Pag. 37* (96).

31 Vezi, de asemenea: DIR, XVI, A, vol. III, nr. 277, p. 224—225. — *Pag. 43* (100).

32 Vezi filigranul, reprodus mai exact, în *Doc. și îns.*, fig. 25, p. 489. — *Pag. 43* (100).

33 Al. M a r e ș precizează (*lucr. cit.* în nota 5) că prima „moară de hîrtie" din Transilvania a fost înființată la Brașov, în 1546; în Moldova se întrebuința în secolul al XVI-lea mai ales hîrtie de proveniență poloneză (cu unele filigrane „cap de bour"; astfel că ipoteza lui H a s d e u nu se confirmă; vezi, de asemenea *Doc. și îns.*, p. 33). — *Pag. 45* (101).

34 Cota actuală: LX/3; însemnarea reprodusă în *Doc. și îns.*, nr. LXIV, p. 157, 391 (facsimile). — *Pag. 46* (102).

35 Cota actuală: IV/12; reprodus în *Doc. și îns.*, nr. LXIX, p. 160—161, 394 (facsimile), cu data corectă 7095, resp. 1587: хчє nu хчѕ (7096, resp. 1588), cum apare la H a s d e u. — *Pag. 49* (105).

36 Vezi filigranul, reprodus mai exact, în *Doc. și îns.*, fig. 28, p. 490. — *Pag. 49* (105).

37 Pecetea e de cerneală, nu de fum (*Doc. și îns.*, p. 161). — *Pag. 50* (106).

38 Nu este reprodus în *Doc. și îns.*; întrucît par a-i lipsi ultimele două cifre, după хр (7100), trebuie să fie din secolul al XVII-lea (vezi Al. M a r e ș, *Considerații asupra datării...*, nr. X, p. 280); a fost publicat în DIR, *Veacul XVI, B. Țara Românească*, vol. VI (1591—1600), nr. 26, p. 22—23, cu data propusă de H a s d e u, însoțită însă de mențiunea că este nesigură. — *Pag. 55* (109).

39 *Daca* provine din lat. *de-quam* (vezi Ion G h e ț i e — Al. M a r e ș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 88—89). — *Pag. 59* (112).

40 Argumentarea lui Hasdeu privind pe cei doi frați, Barbul și Stroe din Mănești, menționați într-un document din 23 mai 1590, poate fi luată în considerație, însă fixarea datei, *cca 1595*, este „arbitrară, căci termenul *ad quem* al scrierii documentului nu poate fi stabilit" (Al. M a r e ș, *Considerații asupra datării...*, nr. XVIII, p. 285). — *Pag. 62* (114).

41 Cota actuală: S.I., nr. 1591; reprodus în *Doc. și îns.*, nr. XIII, 106—107, 325 (facsimile), cu datarea mai circumspectă: 1595—1596 (mai exact: 1 sept. 1595—31 aug. 1596). — *Pag. 65* (117).

42 Vezi filigranele, reproduse mai exact, în *Doc. și îns.*, fig. 6, p. 489. — *Pag. 65* (117).

43 Editorii *Doc. și îns.* (*l.c.*, nota 8) au citit пѹнъ(м) = punăm (= punem), cum se vede în facsimile. — *Pag. 68* (119), *nota* *.

44 Cota actuală: S.I., nr. 1590; reprodus în *Doc. și îns.*, nr. XII, p. 105—106, 324 (facsimile), unde e datat mai circumspect: 1595—1596. — *Pag. 70* (121).

45 Vezi filigranul, reprodus mai exact, în *Doc. și îns.*, fig. 5, p. 485. — *Pag. 71* (121).

46 Litera -ь (finală) nu are aici valoare fonetică. — *Pag. 73* (123).

47 A doua literă poate fi interpretată ca ъ (nu ı), cuvîntul urmînd a fi citit *mărț* (cf. *Doc. și îns.*, *l.c.*, nota 3). — *Pag. 75* (124).

48 Cota actuală: XXXII/5; reprodus în *Doc. și îns.*, nr. CVII, p. 199—200, 474 (facsimile). — *Pag. 76* (125).

49 Vezi filigranul reprodus în *Doc. și îns.*, fig. 51, p. 496. — *Pag. 76* (125).

50 Cota actuală: S.I., 1611; reprodus în *Doc. și îns.*, nr. XV, p. 108, 327 (facsimile). — *Pag. 79* (127).

51 Vezi filigranul reprodus și în *Doc. și îns.*, fig. 7, p. 486. — *Pag. 79* (127).

52 *Documenta Romaniae historica*, B, XI, nr. 249, p. 329 (colecție în curs de apariție, începînd din 1965, la Editura Academiei R. S. România, abrev. în continuare: DRH) și *Doc. și îns.*, *l.c.*, citesc *Manco* (toponimic); mai sus: <în> înghiul. — *Pag. 81* (128).

53 Cota actuală: XCVII/21; reprodus în *Doc. și îns.*, nr. XXX, p. 125, 346 (facsimile). — *Pag. 82* (130).

54 În *Istoria Țării Românești*, ed. C. G r e c e s c u și D. S i m o n e s c u, București, Ed. Academiei, 1960, p. 65: *Jdegla*. — *Pag. 83* (130).

55 Vezi filigranul, reprodus mai exact, în *Doc. și îns.*, fig. 12, p. 486. — *Pag. 84* (131).

56 Vezi indicații suplimentare în *Doc. și îns.*, p. 125. — *Pag. 84* (131).

57 Acest tip de criptografie — cel mai răspîndit în scrierea greacă și slavă — se bazează pe valorile numerice complementare ale literelor în raport cu 10: astfel, а (1) se înlocuiește cu ѳ (9) și invers, в (2) cu н (8) și invers etc. Vezi despre altele: D. P. B o g d a n, *Paleografia româno-slavă*, p. 278—283. — *Pag. 87* (133).

58 Primul nume e citit de editorii *Doc. și îns.*, p. 125: *Mara*. — *Pag. 89* (135).

59 Pasajul respectiv a fost suprimat de H a s d e u; vezi Add.1. — *Pag. 90* (135).

60 Cota actuală: XIV/1; reprodus în *Doc. și îns.*, nr. XIV, p. 107—108, 326 (facsimile), care-l datează [1595—1625]. DIR, veacul XVII, B, vol. I, nr. 80, p. 67—68, îl

datează <1602>, precizînd: *„Întoarcerea din robia tătarilor presupune o dată posterioară anilor 1600—1602"*. — *Pag. 92* (137).

61 Paleografia slavo-română s-a dezvoltat ulterior mai ales datorită lucrărilor lui I. Bogdan, D. P. Bogdan, E. Vîrtosu şi ale altor cercetători; vezi: D. P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă;* E. Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Bucureşti, 1968. — *Pag. 93* (138).

62 Nu este reprodus în *DRH, B. Ţara Românească*, vol. XI (1593—1600), volum întocmit de D. Mioc, Şt. Ştefănescu ş.a., Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1975, şi nici în *Doc. şi îns.*, în baza argumentării lui Al. Mareş (*Consideraţii asupra datării...*, nr. XXV.p. 287—288): *„ Varianta de filigran pe care o conţine documentul din Glodeni, 1596, nu este identică cu varianta din documentul nedatat* (vezi reproducerea lui, fig. 14, la p. 288 — *n.n.*). *Ştirea că Tatul ar fi cumpărat pămînturi în zilele lui* Mihai Viteazul *se poate referi şi la altă cumpărătură, pe care ar fi efectuat-o proprietarul din Beleţi. Pentru aceste motive, datarea c. 1600 propusă documentului nu ni se pare argumentată în mod satisfăcător"*. — *Pag. 97* (140).

63 Toleranţa admisă pentru datarea filigranelor identice este, de regulă, mai mare (circa 10—15 ani) faţă de prima şi ultimul document datat: în cazul de faţă, nu ştim cît timp a fost folosită hîrtia cu acest filigran. — *Pag. 98* (140).

64 Vezi discuţia amplă la Rosetti, *ILR*, I², p. 456—458, care-i dă parţial dreptate lui Hasdeu; despre *h* la iniţială vezi, de asemenea, Matilda Caragiu-Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Bucureşti, 1977, p. 166. — *Pag. 99* (141).

65 Formele citate n-au *-ŭ*. — *Pag. 102* (143).

66 *Pînă* provine din lat. *paene ad* (Rosetti, *ILR*, I², p. 162; cf. Cioranescu, nr. 6388). — *Pag. 103* (144).

67 În realitate, sub influenţa grafiei slavone, ъ n-are valoare fonetică în cazurile citate (între consoane). — *Pag. 103* (144).

68 DRH, B, vol. XI (1593—1600), dă 3 documente de la Simeon Movilă, iar DIR, veacul XVII, B, vol. I (1601—1610) — 37 de documente, unele în slavonă, altele în română (cîteva în còpii). — *Pag. 104* (145).

69 Simeon Movilă a domnit în Ţara Românească din noiembrie 1600 (probabil, după 25, data luptei de la Curtea de Argeş împotriva lui Mihai Viteazul) pînă în 23 iunie 1601 (data înfrîngerii lui de către Buzeşti) — prima dată, iar a doua oară între noiembrie 1601 — august/septembrie 1602 (vezi: *Istoria României*, II, red. resp. acad. A. Oţetea, Bucureşti, Ed. Academiei [1962], p. 1000—1005; C. C. Giurescu - Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2, Bucureşti, 1976, p. 362—365). — *Pag. 104* (145)

70 Astăzi ştim că limba română a fost introdusă în cancelaria domnească, parţial — după scrisori şi acte particulare, dintre care cel mai vechi păstrat este din 1521 , în Moldova de către Petru Şchiopul (primele sale însemnări sînt de prin 1582—1583), iar în Ţara Românească de către Mihai Viteazul (începînd de prin 1598); vezi *Doc. şi îns.*, p. 110 ş.u., 155 ş.u. — *Pag. 104* (145).

71 De fapt, „legătura" (termen inexistent în documentele epocii) lui Mihai Viteazul n-a fost altceva decît o măsură (un recensămînt fiscal, o *samă* — textul original nu s-a păstrat) prin care domnul „a desfiinţat dreptul pe care-l aveau vechii proprietari de a urmări şi readuce pe moşiile lor pe rumânii fugiţi în timpul cît a durat expediţia lui Sinan paşa [1595] şi aşezaţi în altă parte" (C. C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2, p. 373; vezi detalii în întreg paragraful, p. 372—380, cu bibliogr.). — *Pag. 105* (146).

72 Cota actuală: M-rea Tismana, LXXXIX/4 bis; reprodus în DIR, veacul XVII, B, vol. I, nr. 16, p. 16. — *Pag. 107* (147).

73 Cota actuală: M-rea Tismana, XIX/25; reprodus în DIR, veacul XVII, B, vol. I, nr. 46, p. 38. — *Pag. 112* (151).

74 Cota actuală: XXIII/3; reprodus în DIR, veacul XVII, B, vol. I, nr. 50, p. 41. — *Pag. 115* (154).

75 Cota actuală: XI/3; reprodus în DIR, veacul XVII, B, vol. I, nr. 65, p. 53—54. — *Pag. 119* (157).

76 Cercetările recente au adus suficiente argumente că textul inclus în *Letopiseţul Cantacuzinesc*, în secolul al XVII-lea, pentru perioada septembrie 1593 — septembrie 1600 este cronica oficială a lui Mihai Viteazul, *„redactată [în româneşte] sau supravegheată în cancelaria voievodului de către Teodosie Rudeanu, dar prelucrată ulterior de cineva care lucra pentru familia Buzeştilor. În redactarea neprelucrată, ea a fost întrebuinţată în 1597 de către Baltasar Walther şi în 1600 de Mihai Viteazul însuşi, atunci cînd a redactat memoriul către marele duce de Toscana"* (Dan Zamfirescu, în: *Literatura română veche*, (1402—1647), ed. îngrijită împreună cu autorul acestor rînduri, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 83; vezi introducerea, textul şi notele, p. 83—139; de asemenea Algeria Simota,

în *Dicționarul literaturii române, de la origini pînă la 1900*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1979, p. 247, cu bibliogr.). — *Pag. 121* (159).

77 DIR, *l.c.*, completează: < să jure >. — *Pag. 123* (160).

78 Hamza din Spineni nu era turc, ci român; numai numele său era de origine turcească, fiind adus în Țara Românească de albanezi, ce-l adoptaseră încă din secolul al XV-lea (vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 292). — *Pag. 125* (161).

79 *„Prezența uneori a doi bani se poate explica (...) fie că unul avea atribuții administrative și altul judecătorești (...), fie că unul era ajutorul celuilalt, cum se constată uneori pentru funcția de vornic, fie că unul era ban actual, iar celălalt fost ban"* (Șt. Ștefănescu *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 48). — *Pag. 125* (161).

80 Cota actuală: XCI/34; reprodus în DIR, veacul XVII, B, vol. I, nr. 45, p. 37—, 38. — *Pag. 126* (162).

81 În дль, litera -ь nu are valoare fonetică. — *Pag. 128* (163).

82 Nu a fost reprodus în DIR, veacul XVII, A, vol. I. — *Pag. 130* (165).

83 Este preferabilă prima lecțiune. — *Pag. 132* (166).

84 În cuvintele citate, -ъ final n-are valoare fonetică; putem socoti chiar că *Dumitrașcu* a fost scris greșit, cu -ъ în loc de -ȣ, sub influența tradiției slavone. — *Pag. 132* (166).

85 Reducerea lui *e* neaccentuat la *i*, ca și alte trăsături fonetice ale acestui text este o particularitate dialectală moldovenească (vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu ș.a., *Dialectologie română*, p. 131). — *Pag. 132* (166).

86 *Ruptură* este aici într-adevăr toponim, avînd sensul de „loc unde un teren este rupt de ape, de puhoaie; loc prăpăstios, în curs de surpare" (*Dicționarul limbii române*, Serie nouă, red. resp. acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Graur, acad. I. Coteanu, București, Ed. Academiei R. S. România, 1965 ș.u., tomul IX, p. 629, cu prima referire la acest pasaj; în continuare, abrev.: DLR, inclusiv pentru seria veche, red. resp. Sextil Pușcariu, t. I—II, 1913—1949; cf., de asemenea, Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 23, 43: consemnează și sensul mai rar „curătură"). — *Pag. 133* (167).

87 Cota actuală: V/27; reprodus în DIR, veacul XVII, B, vol. I, nr. 121, p. 113. — *Pag. 134* (168).

88 DIR, *l.c.*, citește: Stan Drăghiciul. — *Pag. 137* (170), *nota 1.*

89 Litera -ь (finală) nu are aici valoare fonetică. — *Pag. 137* (170).

90 Cota actuală: V/28 (S.I., nr. 1638); reprodus în: A. Sacerdoțeanu, *Culegere de facsimile pentru Școala de arhivistică. Seria română*, fasc. I (nr. 1—18), București, 1942, pl. 10; DRH, B, vol. XI, nr. 310, p. 417, în ambele sub data 1598, iulie 28. — *Pag. 139* (172).

91 Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 6 și pl. X, și DRH, *l.c.*, citesc х.з҃рѕ. (cum se vede în facsimile) = 7106, resp. 1598; *Doc. și îns.* nu-l reproduc, în baza argumentării lui Al. Mareș (*Considerații asupra datării...*, nr. XIX, p. 285—286), care acceptă a doua lecțiune a lui Hasdeu: х.з҃рѕі. (ultimele două litere formînd ligatură): 7116, respectiv 1608. — *Pag. 141* (173).

92 Marele ban Udrea din Băleni (Băleanul) era fiul lui Radu, mare clucer — frate cu Voica, soția lui Pătrașcu cel Bun —, așadar era văr cu Petru Cercel, fiul acestora (vezi C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2, p. 370). Mihai Viteazul este — potrivit actelor oficiale și altor surse istorice — fiu (poate postum, născut în 1557 sau 1558) al aceluiași domn și al Teodorei sau Tudorei (Cantacuzino), deci frate vitreg al lui Petru Cercel (*ibidem*, p. 324—325, bibliografie, p. 377—380; vezi, în același sens: Ștefan Andreescu, *Familia lui Mihai Viteazul*, în vol. *Mihai Viteazul. Culgere de studii*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1975, p. 225—241; Manole Neagoe, *Mihai Viteazul*, Craiova, 1976, p. 15—19, cu rezumarea opiniilor anterioare). — *Pag. 142* (175).

93 Udrea din Băleni a fost mare ban în 1598—1599, locțiitor al lui Mihai — cu rangul de hatman — în Moldova, în 1600. A participat la dramaticele lupte de apărare împotriva polonilor din toamna aceluiași an: la 25 noiembrie oastea lui Mihai Viteazul a fost înfrîntă de Simeon Movilă, lîngă Curtea de Argeș. Comandant al avangărzii, Udrea a căutat mijlocirea starostelui Camenițej, J. Potocki, pentru a ajunge la înțelegere cu noul domn. Acesta însă nu l-a iertat și în mai 1601 a poruncit să fie executat, împreună cu Negrea, fost mare spătar (vezi: C. C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2, p. 362—370; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 100—101; Manole Neagoe, *Mihai Viteazul*, p. 259—263). Așadar, *„Andreiu călugărul, carile am fost ban"* este un alt personaj, al cărui nume de mirean nu ne este cunoscut. — *Pag. 144* (176).

94 Literele -ь și -ъ (finale) n-au aici valoare fonetică. — *Pag. 146* (177).

95 Evident, прѣжъв trebuie citit грѣжвь (cu б în loc de в). — *Pag. 147* (178).

96 Cota actuală: CXVI/2; reprodus în DIR, veacul XVII, B, vol. I, *Documente dubioase*, nr. 5, p. 507—508, cu menţiunea: „Dubios din sec. XVIII. Anul este adăugat". În aceste condiţii, încercarea scribului de a arhaiza limba face textul inutilizabil chiar şi pentru secolul al XVIII-lea. — *Pag. 148* (179).

97 Oricum, -ъ (final) n-are aici valoare fonetică. — *Pag. 152* (182).

98 De fapt: ѡ — *Pag. 154* (183).

99 Cota actuală: LXXXIX/1; reprodus în DIR, veacul XVII, B, vol. I, *Documente dubioase*, nr. 6, p. 508, cu menţiunea: „*Probabil fals; hîrtia seamănă cu cea provenită din manufactura lui Matei Basarab*". — *Pag. 155* (184).

100 DIR, *l.c.*, citeşte: hotar<u>lu. — *Pag. 156* (185).

101 Litera -ъ (final) n-are aici valoare fonetică. — *Pag. 157* (185).

102 Aşa-zisa metateză e o greşeală grafică, provocată de suprascrierea lui м. — *Pag. 157* (185).

103 Bazîndu-se pe vechi împrumuturi slavo-ruse în lituaniană, A. A. Potebnea vorbeşte în paginile respective de faptul că „ъ произошло из основного *y* (*u*)" — deci „ъ a provenit din *u*", evident într-o epocă mult anterioară, pe care cercetătorii mai noi o atribuie slavei comune (Am consultat exemplarul fost al lui B. P. Hasdeu, la B.A.R., cota: II 44292). — *Pag. 157* (185), *nota 1*.

104 DIR, *l.c.*, citeşte: de[l] la Dunbrăvi. — *Pag. 157* (185).

105 Cota actuală: II/11; reprodus în DIR, veacul XVII, B, vol. I, nr. 277, p. 299—300. — *Pag. 158* (186).

106 Litera -ъ (final) nu are aici valoare fonetică. — *Pag. 161* (188).

107 Litera ъ între consoanele *n-t*, *n-p* în cuvintele citate nu are valoare fonetică, fiind întrebuinţată potrivit tradiţiei slavone. — *Pag. 162* (188).

108 *Sarchiz* ar putea fi armean (cf. N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, p. 144, s.v. *Serghie*). — *Pag. 163* (189).

109 Cota actuală: S.I., nr. 1303; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. V, nr. 239, p. 226—227. — *Pag. 164* (190).

110 Cota actuală a primului: VIII/2; reproduse în DIR, veacul XVII, B, vol. I, nr. 321, p. 352, sub data < 1608>, respectiv nr. 359, p. 400—401, sub data <1609>, iulie 15. — *Pag. 165* (191).

111 DIR, *l.c.*, le datează, după cum am văzut, 1608 şi 1609. — *Pag. 167* (192).

112 Despre *Drumul lui Conceacu* (alte atestări, şi sub forma de *Colciac*, *Concicu* — DIR, veacul XVII, B, *Indicele numelui de locuri*, p. 43 [azi *Valea Colceagului*, sat înglobat în com. Moviliţa, jud. Ilfov, aproape de Urziceni]) vezi, în acelaşi sens, şi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 270; de asemenea, despre numele *Berendei* vezi, în acelaşi sens, N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, p. 200. — *Pag. 171* (195).

113 DIR, *vol. cit.*, p. 400—401, îl reproduce numai după ed. lui Hasdeu; vezi şi notele 110, 111. — *Pag. 172* (196).

114 În exemplele citate litera -ъ (final) nu are valoare fonetică. — *Pag. 175* (198).

115 *Cistit* este forma originară (cf. *ciste* < v.sl. чьсть, ulterior cu *-n-* neetimologic: *cinste*). — *Pag. 175* (198).

116 Catastiful se păstrează la Biblioteca Academiei R. S. România (B.A.R.), sub cota CCC/1; reprodus în *Doc. şi ins.*, nr. LXXII, p. 163—166, 398—411 (facsimile). — *Pag. 179* (202).

117 În realitate, filigranul diferă întrucîtva de desenul lui Hasdeu (şi implicit de cel de la documentele nr. XV şi XVIII); vezi *Doc. şi ins.*, fig. 30 şi 31, p. 491. — *Pag. 179*(202).

118 Vezi, de asemenea, studiul lui E. Turdeanu, *Cronograful românesc de la Sigmaringen (1679—1684)*, extras din „Romanian Studies", II, Urbana, Leiden, 1973, p. 149—177. Despre întreaga problematică a cronografelor după al lui Dorothei al Monembaziei şi cel al lui Matei Kigalas, vezi: Al. Piru, *Cronografele*, în *Istoria literaturii române*, I, ed. 2 rev. (red. resp. acad. Al. Rosetti), Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1970, p. 463—469, 473; Const. Teodorovici, în *Dicţionarul literaturii române...*, p. 261—262, s.v. *Danovici*, *Pătraşcu* (şi bibliografia citată acolo). — *Pag. 184* (205), *nota 6*.

119 Astăzi ştim că litera ѕ reda în slava veche, într-adevăr, fonemul *dz* (vezi, de exemplu: A. Vaillant. *Manuel du vieux slave*, t.I, ed. 2, Paris, 1964, p. 22, 62—63; P. Olteanu şi col., *Slava veche şi slavona românească*, Bucureşti, E.D.P., 1975, p. 23). — *Pag. 188*(208).

120 Cuvîntul v.sl. ѕѣло înseamnă „foarte", utilizîndu-se şi ca nume al literei ѕ. — *Pag. 188* (208).

121 *Dz* era răspîndit în secolul al XVI-lea în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân (cu excepţia Ţării Româneşti — minus nordul şi nord-vestul Olteniei — şi a sud-estului Transilvaniei); azi mai apare în nordul Moldovei şi nord-estul Transilvaniei,

precum și în Banat și aceeași zonă din Oltenia (I. G h e ț i e — Al. M a r e ș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 187—190). — *Pag. 189*(209).

122 Apropierile lui H a s d e u și-au găsit confirmare în cercetările mai noi, potrivit cărora cuvîntul v. rom. *mîndz*, actual *mînz* este autohton, de origine traco-dacă, înrudit cu alb. *mës*, *mëzi* (I. I. R u s s u, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, p. 180—181). — *Pag. 190* (209).

123 H a s d e u scrisese despre *brînză* (v. rom. *brîndză*) în *Originile păstoriei la români. Elemente dacice*. I. Cioban, baci, stînă, urdă, brînză. *Studiu de filologie comparată*, „Columna lui Traian", V, 1874, no. 5, p. 97—107 (vezi și *Adaos*, p. 124). — *Pag. 190* (209).

124 Cercetătorii mai noi se asociază, în esență, apropierilor făcute de H a s d e u, deși cuvîntul *mazăre* prezintă unele dificultăți (vezi: Al. R o s e t t i, *ILR*, I², p. 279; I. I. R u s s u, *Elemente autohtone*. . ., p. 175—177; cf. și C i o r ă n e s c u, nr. 5174). — *Pag. 190* (210).

125 Adjectivul *breaz* este împrumutat din v.sl. **brězъ* (bg. *брěз*; vezi cartea noastră, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, 1960, p. 179). — *Pag. 190*(210), *nota* 1.

126 Litera -ь (final) n-are aici valoare fonetică. — *Pag. 216* (224).

127 *Sacure* pentru *săcure* (= *secure*) reprezintă o pronunțare nord-moldovenească (vezi Matilda C a r a g i u - M a r i o ț e a n u ș.a., *Dialectologie romînă*, p. 132). — *Pag. 217* (225).

128 De fapt, în epoca veche nu existau reguli de despărțire a cuvintelor în silabe la cap de rînd. — *Pag. 218* (226).

129 Cf. magh. *tálgyer* (DLR, XI, 2, p. 33). — *Pag. 220* (227).

130 Primele două cuvinte nu prezintă metateza lui *r*, ci sînt scrise după tradiția slavonă (ръ = *îr*), iar penultimul a fost corectat de noi (după *Doc. și îns.*, p. 163) în *pestrița*. — *Pag. 220* (227).

131 Aceeași observație este valabilă pentru *l* (лъ = *îl*). — *Pag. 220* (227).

132 Azi: *piuă*, pl. *pive*, *piue*, dar și *piuă* etc. (vezi DLR, VIII, 2, p. 675—676). — *Pag. 220* (227).

133 Ulterior, în *Etymologicum magnum Romaniae*, t. II, col. 1202—1203, Hasdeu a încercat să explice acest cuvînt (variante: *anghilest*, *anghelcs* etc. „octoih") din slavon. ангельскъ „[imn] îngeresc" (vezi și DLR, I, partea I, p. 168; o altă încercare, apropiată de aceasta, la C i o r a n e s c u, nr. 283). — *Pag. 221* (228).

134 De fapt, din ucr. *бугай* (cu г pronunțat *h*). — *Pag. 222* (229).

135 *Sacure* = *săcure* (*secure*), vezi nota 127. — *Pag. 223* (229).

136 Judecînd după context, *Medeia* („1 caftan cu 14 nasture de la ~") trebuie să fie numele unei persoane (probabil, de la *Medeu* < *Amedeu*; vezi N. A. C o n s t a n t i n e s c u, *Dicț. onomastic românesc*, p. 181, 320). — *Pag. 224* (230).

137 Cota actuală: XXXVIII/7; reprodus în DIR, veacul XVII, vol. IV, nr. 51, p. 47—48. — *Pag. 225* (231).

138 Considerațiile lui Hasdeu privind originea supranumelui Іѡ҃ = Іѡаннъ, devenit atribut domnesc, au fost dezvoltate ulterior de I. B o g d a n, în studiul Іѡ҃ *din titlul domnilor români* (1889), reprodus în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 146—158 (note, p. 667—669); vezi, de asemenea: E. V â r t o s u, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1960; Marin T a d i n, *L'origine et la signification de la particule* Іω *dans le titre honorifique des princes de Bulgarie, de Serbie (méridionale), de Valachie et de Moldavie*, „Cyrillomethodianum", IV, Thessalonique, 1977, p. 172—196 (fără a respinge integral vechea explicație, autorul încearcă o alta, pe baza prescurtării [въ]имѧ ѡтьца etc. „[În] numele Tatălui etc."). — *Pag. 227*(232).

139 În cuvintele citate -ь (final) n-are valoare fonetică; despărțirea la capăt de rînd плън-сь se poate datora tot influenței scrierii slavone. — *Pag. 227* (232).

140 Documentul urmează să fie reeditat în DRH, B, vol. XXV. — *Pag. 229* (234).

141 Vezi, acum în urmă, edițiile și studiile despre viața și opera lui Nicolaus O l a h u s, celebrul umanist european de origine română: *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) (1493—1568). Texte alese*. Studiu introd. și note de I. S. F i r u și Corneliu A l b u, București, 1968; *Literatura română veche (1402—1647)*, vol. I, p. 250—273; N i c o l a u s O l a h u s, *Corespondență cu umaniști batavi și flamanzi*, ed. îngrijită de Corneliu A l b u, trad. de Maria C o p o i a n u, București, 1974; Algeria S i m o t a, în *Dicționarul literaturii române*. . ., p. 643—644 (cu bibliogr.). — *Pag. 231*(235).

142 Din păcate, H a s d e u n-a mai revenit asupra acestui subiect, dar cercetările sale au constituit începutul unei orientări fructuoase în lingvistica românească, ilustrată de Ioan B o g d a n, Ov. D e n s u s i a n u, Al. R o s e t t i, D. P. B o g d a n și de alți filologi; vezi istoricul cercetărilor, în *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. XVI)*,

întocmit de autorul acestor rînduri (București, 1974), în continuare, abrev.: DLRV.— *Pag. 238*(240).

143 Cota actuală: S.I., nr. 430; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. II, nr. 200, p. 206—207. — *Pag. 238* (240).

144 *Dulamă* provine din turc. *dolama*; magh. *dolmány* (< tc. *dolāmān*) e reprezentat în română de *dolman*, venit însă prin intermediu francez (*dolman* < germ. *Dolman*); vezi: Cioranescu, nr. 3100; Al. Graur, *Dicționar de cuvinte călătoare*, București, 1978, nr. 388. — *Pag. 238* (240).

145 *Cofterie* (atestare mai veche: 1509 — DLRV, p. 89) provine din turc. *kufteri* (< pers. *kufter*; vezi L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, II, București, 1900, p. 140—141); pol. *koftyr*, *kofter* a fost împrumutat independent din aceeași sursă (vezi E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1908—1913, p. 537). — *Pag. 238* (241).

146 *Șchei* (atestare mai veche: 1455 — DLRV, p. 162) continuă lat. *Sclavi* (și *Sclavini* < sl. com. *slověne*). — *Pag. 238* (241).

147 Cota actuală: S.I., nr. 416; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. II, nr. 186, p. 192—193, sub data corectă 1535 (actul fiind după 1 sept., din a. 7044 trebuie scăzuți 5509 ani). — *Pag. 239* (241).

148 Mai circumspecte, dicționarele actuale (de ex. *Dicționar explicativ al limbii române*, red. resp. acad. I. Coteanu, Luiza Seche, M. Seche, București, Ed. Academiei, 1975, p. 374; în continuare, abrev.: *DEX*) scriu „et. nec."; vezi și discuția neconcludentă la Cioranescu, nr. 3751. — *Pag. 239* (241).

149 Hasdeu avea, în principiu, dreptate, chiar dacă cei doi Coresi nu erau înrudiți; vezi, dintre lucrările mai noi, P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 137—157 (o succintă expunere despre Coresi și o bogată bibliografie la C. Teodorovici, în *Dicționarul literaturii române*. . ., p. 217—219). — *Pag. 239* (241).

150 Cota actuală: S. I., nr. 443; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. II, nr. 223, p. 228—229. — *Pag. 240* (241).

151 Documentul nu a fost inclus în DIR, veacul XVI, B, vol. II (1526—1550). — *Pag. 240* (242).

152 Cota actuală: S.I., nr. 473; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. II, nr. 275, p. 275.— *Pag. 241* (242).

153 Cota actuală: S.I., nr. 257 (Ep. Buzău, XVI/3); publicat în DRH, B, vol. II, nr. 216, p. 412—416, fiind datat: < 1523, după aprilie 4 — 1528 >; domnul este Radu de la Afumați. — *Pag. 241* (242).

154 *Sibiiu* este numele vornicului (e posibil ca numele orașului *Sibiu*, înv. *Sibin*, pop. *Sibii* să fie legat de numele de persoană, dar etimologia lui nu este clarificată; cf. unele încercări la Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 65—66, și la N. A. Constantinescu, *Dicționar onom. românesc*, p. 369—370); *Sangeacul* și *Roman* sînt interpretate în *DRH*, *l.c.*, ca nume ale celor doi cai. — *Pag. 241* (242).

155 Cota actuală: S.I., nr. 506; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. II, nr. 336, p. 326—328: numele diacului se traduce „Grasul". — *Pag. 241* (243).

156 Cuvîntul trebuie citit *Sîrbul* (рѣ = *îr*, sub influența scrierii slavone). — *Pag. 242* (243).

157 Documentul se afla, după cum precizează Hasdeu, „în proprietatea moșnenilor din Peșteana" (com. Florești, jud. Mehedinți); nu este cunoscut editorilor DIR, veacul XVI, B, vol. II (1526—1550). — *Pag. 242* (243).

158 Numele *Laeș (Laieș)* ar putea fi derivat de la adj. *lai*, *laie* „negru, cenușiu, sur" (vezi N. A. Constantinescu, *Dicț. onom. românesc*, p. 307). — *Pag. 243* (244).

159 Cota actuală: S.I., nr. 574; tradus în *DIR*, veacul XVI, B, vol. III, nr. 3, p. 3 — 5. — *Pag. 243* (242).

160 Cota actuală: S.I., nr. 615; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. III, nr. 51, p. 40. — *Pag. 243* (244).

161 Cuvîntul trebuie citit *vîltur* (variantă învechită și dialectală, muntenească și oltenească, a lui *vultur* — vezi H. Tiktin, *Dicționar român-german*, t. I—III, București, 1895—1925, p. 1783; лъ = *îl*, sub influența scrierii slavone). — *Pag. 243* (244).

162 *DIR*, *l.c.*, citește: „curmătura Gheșului". — *Pag. 244* (245).

163 În esență, Hasdeu are dreptate, însă în acest caz trebuie invocat cuvîntul identic bulgar *млака*. — *Pag. 244* (245).

164 Cota actuală: S.I., nr. 616; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. III, nr. 52, p. 41.— *Pag. 244* (245).

165 *DIR*, *l.c.*, citește: *Ciorica*. N-am putut afla ce pot însemna cele trei denumiri precedente; *Ciorăca*, ar putea fi legată de subst. *cioroi*, *ciuroi* „ șipot", *ciuruiană* „cascadă"

(vezi DLR, I, partea II, p. 518—519; Iorgu I o r d a n, *Toponimia românească* p. 56). — *Pag. 245* (245).

166 Prima variantă are ръ în loc de ър *(tr)*, sub influenţa scrierii slavone. *Pag. 245* (245).

167 H a s d e u avea perfectă dreptate (cf., de exemplu: DLR, I, partea I, p. 695; I. I. R u s s u, *Elemente autohtone...*, p. 144—145). — *Pag. 245* (245).

168 Substantivele *bunget* şi *brădet* nu sînt formaţii hibride, ci derivate normale româneşti cu suf. *-et* (< lat. *-etum*) de la cuvîntul dispărut **bung* „stejar", respectiv de la *brad*. — *Pag. 245* (245).

169 Cota actuală: S.I., nr. 673; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. III, nr. 147, p. 122. — *Pag. 245* (246).

170 Cota actuală: S.I., nr. 677; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. III, nr. 150, p. 125. — *Pag. 246* (246).

171 *Lustun* şi *lusturn* au fost înregistrate ca variante ale lui *lăstun*, varietate de rîndunică, *„Hirundo rustica"* (alte variante: *lostun*, *loston* etc. — DLR, II, partea II, p. 110). — *Pag. 246* (246).

172 Cota actuală: S.I., nr. 680; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. III, nr. 154, p. 129. — *Pag. 246* (246).

173 Cei doi *e* sînt în hiat. — *Pag. 246* (246).

174 Documentul nu a fost inclus în DIR, veacul XVI, B, vol. III (1551—1570). — *Pag. 246* (246).

175 Etimologia dată de Hasdeu celor două cuvinte autohtone este confirmată de cercetările mai noi (I. I. R u s s u, *Elemente autohtone...*, p. 213—214). — *Pag. 248* (247).

176 Cota actuală: S.I., nr. 728; tradus în DIR, veacul XVI, vol. III, nr. 220, p. 184—185. — *Pag. 248* (247).

177 De fapt, *răzleţ* < *răzneţ* (derivat de la *razna* < v.sl. разно; în DLR, *IX*, p. 198—199 şi 201, cele două variante sînt tratate, din neatenţie, separat). — *Pag. 250* (249).

178 Cota actuală: S.I., nr. 735; tradus în DIR, veacul XVI, B vol. III, nr. 232, p. 196—197. — *Pag. 250* (249).

179 Documentul nu a fost inclus în DIR, veacul XVI, B, vol. III (1551—1570). — *Pag. 250* (249).

180 Cota actuală: S.I., nr. 901; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. IV, nr. 42, p. 39—40. — *Pag. 251* (250).

181 Cota actuală: S.I., nr. 926; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. IV, nr. 93, p. 87—89, cu data 25 sept. 1572. — *Pag. 251*(250).

182 Numele *Palavul* pare a proveni din adj. bulgar палав „neastîmpărat" (< gr. παλαβὸς < παλαλὸς; vezi N. A. Constantinescu, *Dicţ. onom. românesc*, p. 451; cf. porecla bulgară Палавея şi numele Палавеев — St. Ilcev, Речник на личните и фамилни имена у българите, Sofia, 1969, p. 374). — *Pag. 252* (250).

183 Cota actuală: S.I., nr. 935: tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. IV, nr. 109, p. 103—105. — *Pag. 252* (251).

184 Documentul nu a fost inclus în DIR, veacul XVI, B, vol. IV (1571—1580).— *Pag. 252* (251).

185 Cota actuală: S.I., nr. 994; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. IV, nr. 213, p.212—213. — *Pag. 253* (251).

186. Cota actuală: S.I., nr. 1117; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. IV, nr. 402, p. 398—399. — *Pag. 253* (252).

187 Cota actuală: Peceţi, nr. 15: tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. IV, nr. 427, p. 424—426. — *Pag. 253* (252).

188 Cota actuală: S.I., nr. 1169; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. IV, nr. 436, p. 434—437, cu data corectată de editori, pe baza componenţei divanului: <1579>. — *Pag. 254* (252).

189 *Prival* înseamnă „albie, gîrlă care face legătura între un lac sau o baltă şi o apă curgătoare" (*Dicţionarul limbii române moderne*, sub. dir. prof. D. M a c r e a, Bucureşti, Ed. Academiei, 1958, p. 665; vezi şi Iorgu I o r d a n, *Toponimia românească*, p. 57, 529—530. Cuvîntul provine din v.sl. **prěvalъ*, cf. bg. превал). — *Pag. 254* (253).

190 Cota actuală: S.I., nr. 1177; tradus în DIR, veacul XVI, B, vol. V, nr. 11, p. 10—11. — *Pag. 255* (253).

191 DIR, *l.c.*, îndreaptă a doua formă în *Iarovul*, care este cea corectă (vezi şi DIR, B. Veacurile XIII—XVI. *Indicele numelui de locuri*, p. 71): avem de-a face cu o simplă metateză grafică, din neatenţia diacului. — *Pag. 255* (253).

192 Etimologia autohtonă, traco-dacă, propusă de H a s d e u este susţinută în cercetările mai noi, care explică însă pe *Sald-* ca „sărat" (cf. germ. *Salz*; vezi. D. D e t s c h e w (Decev), *Die thrakischen Sprachresten*, Viena, 1957, p. 412; I. I. Russu, *Limba*

traco-dacilor, ed. 2, București, 1967, p. 119; Vl. G e o r g i e v, Траките и техният език, Sofia, 1977, p. 31—32). — *Pag. 256* (254).

193 D. D e c e v, *op. cit.*, p. 376, leagă acest nume de *Potula* „Ort in westlichen Teil Dakiens", probabil (după Tomaschek) **Putulata*. — *Pag. 256* (254).

194 Cota actuală: S.I., nr. 1207; tradus în DIR, veacul XVI, vol. V, nr. 77, p. 74—75. — *Pag. 256* (254).

195 Cota actuală: S.I., nr. 1377; tradus în DIR, veacul XVI, vol. V, nr. 364, p. 346—348. — *Pag. 257* (255).

196 Documentul nu a fost inclus în DIR, veacul XVI, vol. V (1581—1590). — *Pag. 257* (255).

197 Cuvîntul trebuie citit *șocîrlat* (cu ръ = *îr*, sub influența scrierii slavone). — *Pag. 258* (255).

198 Cota actuală: S.I., nr. 1408; tradus în DIR, veacul XVI, vol. V, nr. 423, p. 409—410. — *Pag. 258* (255).

199 Cota actuală: S.I., nr. 1508; tradus în DIR, veacul XVI, vol. VI, nr. 86, p. 74—75. — *Pag. 258* (256).

200 Această formă arhaică de singular — asupra căreia Hasdeu revine mai jos, p. 306, nr. 182 — confirmă etimologia: lat. *terminem*, cu schimbare de sufix, ca în *vergură* < *verginem*, arom. *l'indură* < *hirundinem* (vezi T i k t i n, *Dicționar român-german*, III, p. 1565; cf. C i o r a n e s c u, nr. 8539). — *Pag. 258* (256).

201 Dialogurile au apărut în același an, 1789, la 20 octombrie: Домашние разговоры русские и молдавские с приятельскими комплиментами. *De-ale casii voarbe rusăști și moldovenești cu priincioasă complimenturi*. Vezi despre ambele cărți: I. B i a n u, N. H o d o ș, D. S i m o n e s c u, *Bibliografia românească veche*, t. II, București, 1910, nr. 524—525, p. 327—328; t. IV, 1944, nr. 524, p. 267 (B.A.R. posedă cîte un exemplar, în afara celui de la Arhivele Statului); V. V a s c e n c o, *Influențe rusești în limba tipăriturilor lui Mihai Strîlbițchi (sfîrșitul sec. al XVIII-lea)*, SCL, IX, 1958, nr. 2, p. 231—242; Zamfira M i h a i l, *Începuturile învățămîntului limbii ruse în țara noastră*, „Analele româno-sovietice", Istorie, XVI, 1962, nr. 1, p. 92—100. — *Pag. 260* (257).

202 I. B i a n u n-a mai publicat studiul promis; în schimb, cîteva citate a reprodus H a s d e u — care l-a împrumutat din bibliotecă, în 1884 — în *Etymologicum magnum Romaniae*, t. I, col. 211, 751; t. II, col. 1259; vezi, de asemenea: Mardarie C o z i a n u l, *Lexicon slavo-românesc și tîlcuirea numelor din 1649*. Publicate... de Gr. C r e ț u, București, 1900, p. 55—56. — *Pag. 260* (258).

203 Lexiconul, atribuit sfîrșitului sec. XVII — începutului sec. XVIII, a fost studiat ulterior de Șt. C i o b a n u: Славяно-румынский словарь библиотеки Московского общества истории и древностей российских № 240, extras din „Русский Филологический Вестник", Varșovia, 1914, 16 p. — *Pag. 260* (258).

204 Vezi raportul lui Gr. T o c i l e s c u, în „Analele Societății Academiei Române", t. XI, secț. I, 1878, p. 71. La B.A.R. se păstrează în mss. rom. 325, ff. 2—5, o copie fragmentară a acestui lexicon (litera A), făcută de Gr. T o c i l e s c u (vezi G. Ș t r e m p e l, *Catalogul manuscriselor românești. B.A.R., 1—1600*, București, 1978, p. 89). Peste cîțiva ani, lexiconul păstrat, de fapt, în Biblioteca Publică din Leningrad, a fost studiat de I. B o g d a n: *Un lexicon slavo-român din secolul XVII* (1891), în *Scrieri alese*, p. 559—567. — *Pag. 261* (258).

205 Ulterior, H a s d e u însuși l-a studiat și publicat în cea mai mare parte: *Anonymus Lugoshiensis. Cel mai vechi dicționar al limbei române, după manuscriptul din Biblioteca Universității din Pesta*, „Columna lui Traian", an. IV, noembrie-decembrie 1883, p. 406—429 (p. 421—429, literele A și B; studiul introductiv a apărut și în „Românul" din 5 ian. 1884), și din nou în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", vol. VI, 1891, p. 1—48 (Se reproduce studiul introductiv, cu suprimarea indicațiilor finale și cu renunțarea la notele ce însoțesc textul dicționarului la cele două litere inițiale; în schimb, la p. 11—48, se reproduc integral literele A—P). Sub titlul *Anonymus Caransebesiensis*, acest prim dicționar bilingv cu limba de bază *româna*, cuprinzînd peste 5000 de cuvinte, scrise cu *litere latine*, a fost publicat din nou — de astă dată, în întregime și cu unele corecțiuni de lectură —, cu o scurtă introducere, de Gr. C r e ț u, în Revista „Tinerimea română", Nouă serie, vol. I, fasc. III, p. 320—380 (Gr. C r e ț u precizează că sfîrșitul ediției lui H a s d e u „nu s-a putut publica atunci (1891), din pricină că manuscriptul d-lui H a s d e u s-a pierdut la tipografie după moartea proprietarului ei, regretatul P. I s p i r e s c u"). N. D r ă g a n u l-a atribuit, inițial, lui Mihail H a l i c i-fiul, originar din Caransebeș (1643 — c. 1712), care l-a alcătuit în preajma anului 1700 (vezi, acum în urmă: M. S e c h e, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 11—12; Algeria Simota, în *Dicționarul literaturii române...*, p. 422—423, cu bibliogr.). Recent, Fr. Király (SCL, 1981, p. 229—301) l-a atribuit lui Mihail Halici-tatăl (ante 1658). — *Pag. 261* (258).

206 Prima descriere sumară, dar exactă, a acestui manuscris ne-a lăsat-o, într-o adresă oficială, M. Eminescu, care intenționa să-l achiziționeze în 1875 pentru Biblioteca Universității din Iași (vezi cartea noastră, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979, p. 71—73). D. A. S t u r d z a, care l-a cumpărat curînd după aceea, l-a dăruit Bibliotecii Academiei Române, unde se păstrează în colecția manuscriselor românești, nr. 312. În anii din urmă, D. S t r u n g a r u (*Începuturile lexicografiei române*, „Romanoslavica", XIII, 1966, p. 148—158) l-a atribuit, cu suficiente temeiuri, dascălului Staicu din Tîrgoviște, care l-a alcătuit prin 1660—1670. — *Pag.* 262 (259).

207 La B.A.R. se păstrează, de asemenea, un exemplar intrat prin intermediul Anticariatului fraților Șaraga din Iași (cota: I 138388); cf. ediția fototipică: Лексикон словеноросьскний Памви Беринди, sub îngrijirea și cu un studiu introductiv de V. V. Nimciuk, Kiev, 1961. — *Pag. 262* (259).

208 Este vorba despre *Regole grammaticali della volgar lingua*, publicate de Gianfrancesco F o r t u n i o, „ein Sclavonier" (Diez), „dalmata di nascita" (Ancona, 1516, urmată de alte vreo 20 de ediții; vezi *Enciclopedia italiana*, XV, Roma, 1949, p. 755). Cît privește originea lui Pamvo (Pavel) B e r î n d a, ea rămîne pînă astăzi controversată: „*Nu avem date documentare privind anul și locul nașterii lui Pamvo Berînda* — scrie V. V. Nimciuk, în studiul introductiv, citat mai sus (p. V—VI). — *Pornind de la ceea ce spune despre sine autorul în prefața și postfața «Lexiconului», putem presupune că s-a născut nu înainte de anii '50 și nu mai tîrziu de anii '70 ai secolului al XVII-lea* (. . .). *Nu există de asemenea date privind naționalitatea lui Pamvo Berînda*". B. P. H a s d e u și, mai tîrziu, Gr. C r e ț u (*ed. cit.*, în nota 202, p. 14—17), au acceptat afirmația „precisă și dezinteresată" a lui I. P. S a h a r o v (1849), cu atît mai mult, cu cît *Berînda* (numele său, scris în ucr. Беринда, se regăsește într-adevăr în nomenclatura românească, încă în documentele din secolul al XV-lea: *Berindă*, *Berînde*, *Berendea*, *Berindan* etc., nume provenit de la etniconul turcic *berendei* — vezi N. A. C o n s t a n t i n e s c u, *Dicț. onom. românesc*, p. 200) — a trăit printre ucraineni „cel puțin 30 de ani înaintea tipăririi" *Lexiconului* și putea fi poliglot, ca și alți români ai timpului (Petru Movilă, Nicolae Milescu Spătarul și alții). În schimb, cercetătorii ucraineni înclină să-l considere ucrainean, originar din zona Carpaților Nordici, pornind de la unele dialectisme ale sale și de la un pasaj din postfața la *Triodul* tipărit de el în 1627: traducerea sinaxarelor — spune el — „s-a făcut prin osîrdia și dorința neamului nostru din Rusia Mică" (vezi V. V. N i m c i u k, *ed. cit.*, p. VIII, cu istoricul cercetărilor și opiniilor; aceeași opinie o împărtășea și I. B o g d a n, în studiul citat în nota 204). — *Pag. 263* (259).

209 D. S t r u n g a r u l-a atribuit (vezi mai sus, nota 206) anilor 1660—1670; oricum, ca și celelalte lexicoane române din secolul al XVII-lea, el este dependent de cel al lui B e r î n d a (vezi și cartea noastră, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 307—324). — *Pag. 265* (261).

210 H a s d e u va reveni sistematic la deficiențele *Dicționarului* lui C i h a c în *Suplement la tomul I* și în *Tomul III* (vezi și notele respective). — *Pag. 266* (261).

211 În ucraineană sunetele *i* și *y* au coincis, în majoritatea dialectelor, într-o vocală unică, notată astăzi *u*(*y*), iar în textele vechi fie и, fie ы. — *Pag. 267* (261).

212 Cuvîntul trebuie citit *șopîrla* (cu рь = *îr*). — *Pag. 267* (262).

213 Hasdeu a reluat cuvîntul, explicîndu-l prin „cataractă, albeață", în *Etym. magnum Romaniae*, I, col. 761 (ca, de altfel, toate primele 14 cuvinte din glosarul de față), dar — curios lucru — acesta lipsește din DLR, I, partea I. — *Pag. 268* (262), *nr. 6*.

214 Hasdeu a lărgit argumentarea în *Etym. magnum Romaniae*, I, col. 1110—1114. În timp ce DLR, I, partea I, îl amestecă etimologic cu *acum*, R o s e t t i, *ILR*, I², p. 160, și I. Fischer, în *Ist. limbii române*, II, p. 156, acceptă, pe drept cuvînt, etimologia de față. — *Pag. 268* (263), *nr. 9*.

215 Cercetătorii actuali îl consideră, pe baza corespondenței cu alb. *bajgë*, cuvînt autohton (vezi: R o s e t t i, *ILR*, I², p. 272; I. I. R u s s u, *Elem. autohtone*, p. 135—136; cf. ampla discuție la C i o r a n e s c u, nr. 646). — *Pag. 269* (263), *nr. 12*.

216 Mai clar și mai complet în *Etym. magnum Romaniae*, III, col. 2522—2530, de unde reținem: „. . .barză, *adecă* b a r d ă, *este la noi un element lexic ante-latin, primit de la daci*. . ." (pornind și de la arom. *bardzu*, *bardză* „bălan", cercetătorii actuali îl compară, pe drept cuvînt, cu alb. *barth*, *bardhë*; vezi: R o s e t t i, *ILR*, I², p. 272—273; I. I. R u s s u, *Elem. autohtone*, p. 137—138). — *Pag. 269* (264), *nr. 14*.

217 În realitate, *băsău* provine din magh. *bosszú* „răzbunare" (vezi *DLR*, I, partea I, p. 507). — *Pag. 270* (264), *nr. 15, 16, 17*.

218 Totuși, *boziu* e o variantă a cuvîntului *boz* (vezi DLR, I, partea I, p. 634); la formele slave citate trebuie adăugat, în primul rînd, alături de bg. *бъз*, bg. dial. *боз* (< v.sl. **bozъ* < *bъzъ*), care explică cuvîntul românesc. — *Pag. 271* (265), *nr. 24*.

219 *Căcărează* (și *-ță*) este legat etimologic de *căcare* (vezi DLR, I, partea II, p. 9—10). — *Pag. 271* (265), *nr. 27*.

220 De fapt, *ciovică, ciovlică* provine de la onomatopeea *ciovic*, care imită strigătul păsării respective (vezi DLR, I, partea II, p. 471). — *Pag. 273* (267), *nr. 37.*

221 Textul inițial: „. . .*maghiarul* kutya «*cățea*», *deoarece din acesta nu s-ar putea trage decît forma cea femeiască, pe cînd în limba albaneză etc.*" a fost modificat de H a s d e u însuși în *Add. 6.* — *Pag. 274* (267), *nr. 43.*

222 De fapt, forma din textul lui Pseudo-A p u l e i u s, reprodusă de H a s d e u (după J. Grimm), a fost citită ulterior, într-unul din manuscrise, *procila* — o deformare a numelui dacic *propedila* (= lat. *quinquefolium*; aceeași formă și altele apropiate în diverse cópii ale textului de bază al lui Dioscoride, de la mijlocul sec. I e.n.; vezi: D. D e t s c h e w, *Die thrakischen Sprachreste*, p. 557—558; *Izvoare privind istoria României*, vol. I, editat de Gh. Ștefan ș.a. București, Ed. Academiei, 1964, p. 382—383; I. I. R u s s u, *Limba traco-dacilor*, ed. a 2-a, București, 1967, p. 46); în acest fel, dispare orice posibilitate a apropierii acestui cuvînt de *dracilă* „arbust spinos, Berberis vulgaris", care se explică, totuși, prin cuvîntul v.sl. citat (cu schimbare de sufix). — *Pag. 277* (269), *nr. 55.*

223 Întîlnindu-se în Transilvania, Banat și Oltenia, cuvîntul trebuie explicat atît prin scr., cît și prin magh. *duda* (vezi C i o r a n e s c u, nr. 3089). — *Pag. 277* (270), *nr. 57.*

224 Astăzi știm (cf. C i o r a n e s c u, nr. 3317, cu bibliogr.) că *femeie*, înv. *fâme(a)ie* „1.(înv.) familie, neam; 2. soție; 3. persoană de sex feminin căsătorită" provine din lat. *familia.* H a s d e u însuși se va apropia de această etimologie în vol. II, p. 61—62, pct. 37. — *Pag. 279* (272), *nr. 61.*

225 *Fărtat. Notiță linguistică: fîrtat, fărtat*, înv. *frățat*, este derivat de la *frate*, ca și *surată* de la *soră* (Hasdeu vedea aici un calc semantic după participiile prezente v. sl. побратимъ și посестрима; cf. și DLR, II, partea I, p. 66—67). — *Pag. 280* (272), *nr. 63.*

226 Considerațiile lui H a s d e u nu se confirmă, cuvîntul „corectat" de el nefiind cunoscut cu acest sens (cf. DLR, II, partea I, p. 279—280; lipsește însă forma *ghidinac*). — *Pag. 282* (274), *nr.74.*

227 Cuvîntul este, într-adevăr, considerat autohton (cf. alb. *gjon*, pătruns ca atare în aromână și meglenoromână); vezi: Rosetti, *ILR*, I², p. 277, 647; I. I. R u s s u, *Elem. autohtone. . .*, p. 166—168. — *Pag. 282* (274), *nr. 76.*

228 Într-adevăr, *gorgan* e un cuvînt de origine veche turcică — cuman sau pecenег: *kurgan* (pătruns și în rusa veche; vezi DLRV, p. 105, cu bibliogr.: cea mai veche atestare din 1517). Pol. pl. *kiczery* (sg. *kiczera*) provine nu din *chicior = picior*, cum credea H a s d e u, ci din rom. *chiceră* „(vîrf de) deal (înalt)", cuvînt probabil autohton (cf. alb. *kikëlë* „sommet"; vezi cartea noastră, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979, p. 10). — *Pag. 284* (275), *nr.79.*

229 „*Sîrb.* grájati «*a vorbi*», *din rom.* a grăi" (E. P e t r o v i c i, în „Dacoromania", VII, 1934, p. 179—181), care, la rîndul său, provine din v.sl. *grajati*, cf. bg. грая „a grăi, a pălăvrăgi". — *Pag. 284*(275), *nr. 80.*

230 Dicționarele ulterioare rețin totuși etimologia lat. *galgulus* pentru ambele forme (vezi: DLR, II, partea I, p. 298; C i o r a n e s c u, nr. 3862, cu bibliogr.). — *Pag. 284* (275), *nr. 81.*

231 *Județ* „1. judecată; 2. (înv.) locul unde se judecă; 3. judecător; cîrmuitor; primar; 4. împărțire administrativă a țării" se explică satisfăcător prin lat. *judicium* (vezi: DLR, II, partea II, p. 46—47; C i o r a n e s c u, nr. 4637). — *Pag. 286* (277), *nr. 98.*

232 Deși se admite, în genere, că *măciucă* provine din lat. **matteuca* (P u ș c a r i u, *Et. Wb.*, I, nr. 1011; C a n d r e a - D e n s u s i a n u, *Dict. et.*, nr. 1036), etimologia acestui cuvînt rămîne neelucidată pînă astăzi (vezi discuția la C i o r a n e s c u, nr. 4970). Cît privește sufixul *-aș*, H a s d e u pare a fi mai aproape de adevăr, decît — ulterior — G. P a s c u, în *Sufixele românești*, București, 1916, p. 345—351 (substantivele străine invocate de acesta sînt puține, tîrzii și neconcludente; unele provin chiar din limba română, de ex. bg. *službaš*). — *Pag. 288* (278), *nr.104.*

233 H a s d e u a revenit asupra cuvîntului *mal* în comunicarea *Cine sînt albanezii?*, „Analele Academiei Române", seria II, tom. XXIII, 1900—1901, Mem. Secț. lit., p. 103—113 (și în „Literatură și artă română", an. V, 1900—1901, p. 655—661, fără bibliografie). — *Pag. 289* (279), *nr. 107.*

234 H a s d e u a ezitat să citeze etimonul latin, căci limba clasică are *mentīri* (verb deponent) și abia în latina tîrzie (populară) a apărut forma *mentīre*, din care provine verbul românesc (vezi C i o r a n e s c u, nr. 5315, cu bibliogr.). — *Pag. 292* (281) *nr. 115.*

235 DLR, VI, p. 431, citează verbul *a meșțe* după mai multe texte din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, inclusiv după acest articol al lui H a s d e u. — *Pag. 292* (282). *nr. 116.*

236 În genere, H a s d e u are dreptate, dar cuvîntul nu pare a fi format, totuși, în românește, ci mai degrabă în polonă (vezi DLR, VI, p. 623). — *Pag. 293* (282), *nr.120.*

237 DLR, VI, p. 802, citează pe *mojdrean*, *mojren* (scris: *mojrean*), *mojnean* etc. „1. frasin de munte; 2. paltin (Banat)" din diverse surse, începînd cu acest articol și cu un citat din *Etym. magnum Romaniae*, t. II, col. 1468—1469 (s.v. *arămie*[2]). Adăugăm că în cehă cuvîntul se scrie *modřín*, iar în polonă există și forma *modrzeń*. Înregistrat și în sudul țării, cuvîntul trebuie să fie un împrumut din v.sl. **modrenь* (format din adj. *modrъ* „lividus, niger" cu suf. *-enь*, ca și *jas-enь* „frasin", și cu o palatalizare suplimentară, cf. A. M e i l l e t, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, II, ed. 2, Paris, 1961, p. 209, 431), identic cu cele două cuvinte citate. — *Pag. 293* (282), *nr. 122.*

238 *Mozavir* provine din turc. *müzevvir* (vezi DLR, VI, p. 927). — *Pag. 294*(283), *nr. 125.*

239 Chiar DLR, VIII, partea 1, p. 244, nu-l cunoaște decît după această sursă. — *Pag. 296* (284), *nr. 134.*

240 DLR, I, partea II, p. 1015—1016, are numai forma *curcubetos* (s.v. *curcubetă*), nu și *curcubenos*. — *Pag. 296* (285), *nr. 135.*

241 Vezi acum diverse citate în DLR, VIII, partea 2, p. 488—489 (dar fără a reține etimologia lui Hasdeu, care e mai bună decît indicația: „Et. nec. Cf. p e s t e"). — *Pag. 296* (285), *nr. 137.*

242 Mai exact, din bg. платика (vezi DLR, VIII, partea 3, p. 796). — *Pag. 297* (285), *nr. 139.*

243 Vezi acum DLR, IX, p. 73—74, unde se dă etimologia: lat. *reducere*. — *Pag. 298* (286), *nr. 147.*

244 Vezi acum DLR, IX, p. 261: *refec* „1. petic; 2. cusătură, tiv", *refeca*, *refecătură*, cu diverse exemple, începînd cu cel din acest articol și pînă în secolul nostru. — *Pag. 298* (286), *nr. 148.*

245 DLR, IX, 125—126 și 159—160, dă separat verbele *răsfira* și *rășchira*, deși explică pe al doilea din primul, iar în dicționarele anterioare (T i k t i n, C a n d r e a) sînt tratate ca un singur cuvînt (inclusiv în varianta dialectală *răshira*, pe care DLR n-o consemnează, socotind-o „normală"). — *Pag. 299* (287), *nr. 149.*

246 Întrucît aceasta este singura atestare — inclusiv în DLR, IX, p. 584 —, mai degrabă cuvîntul e un împrumut *ad-hoc* din rus. руба (indicație ce corectează pe cea din DLR). — *Pag. 299* (287), *nr. 151.*

247 Încercările ulterioare de a găsi o altă etimologie n-au dat rezultate satisfăcătoare (cf. C i o r a n e s c u, nr. 6684). *Pag. 300* (288), *nr. 155.*

248 Cuvîntul a fost înregistrat ulterior în texte vechi și cu fonetismul *-ăn-*, *-în-* (vezi T i k t i n, *Dicț. român-german*, III, p. 1378). — *Pag. 300* (288), *nr. 158.*

249 *Scoveardă* și *daltă* se explică prin formele slave vechi dialectale nemetatezate, în timp ce *baltă* e autohton (vezi cartea noastră *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, p. 20—21). — *Pag. 301* (288), *nr. 159.*

250 În ciuda explicației clare a lui H a s d e u, dicționarele ulterioare confundă acest verb, *a semui* „a socoti, a chibzui" (< *seamă*, *samă* <magh. *szám*, fără semn de întrebare, cu toată argumentarea ulterioară a lui H a s d e u: *Cuvîntul* **samă** *este el latin sau maghiar? Istoria unui trunchi crescut din trei rădăcini*, „Columna lui Traian", IV, 1883, ian. — febr., p. 22—30) cu *asemui* = *asemăna* < lat. *assimilare* (vezi, de. ex., T i k t i n, *Dicț. român-german*, I, p. 111). — *Pag. 302* (289), *nr. 162.*

251 Nici etimologiile propuse ulterior nu sînt satisfăcătoare (cf. C i o r a n e s c u, nr. 7902). — *Pag. 302* (289), *nr. 163.*

252 Soluțiile propuse ulterior (vezi, de exemplu: C i o r a n e s c u, nr. 8142, unde se rezumă însă inexact soluția propusă de H a s d e u; DEX, p. 889) nu rezolvă mai bine etimologia cuvîntului. — *Pag. 303* (290), *nr. 167.*

253 Alte încercări, rezumate de C i o r a n e s c u, nr. 8398, sînt mai puțin convingătoare. — *Pag. 303* (290), *nr. 170.*

254 De fapt, *a se sfii*, înv. *a se svii* provine din v.sl. свѣнити сѧ „abstinere" (vezi cartea noastră *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, 1960, p. 207). — *Pag. 304* (290), *nr. 171.*

255 *Șes*, fiind și adjectiv (f. *șeasă*), provine din lat. *sessus, -a, -um* (participiu trecut al verbului *sedēre*; vezi DLR, XI, partea 1, p. 73). — *Pag. 304* (291), *nr. 173.*

256 Cf. și T i k t i n, *Dicț. român-german*, III, p. 1591, s.v. *tîmbariu:* formele citate au „origine necunoscută" (cuvîntul românesc provine însă din cel medio-grec, vezi C i o r a n e s c u, nr. 8703; cf. și Bruno M i g l i o r i n i — A l d o D u r o, *Prontuario etimologico della lingua italiana*, ed. 4, Torino, 1965, p. 565: „*tabarro*. Etimo incerto"). — *Pag. 305* (292), *nr. 176.*

257 De fapt, *tar* provine din magh. *tár; tarniță* se explică mai degrabă prin ucr. *тарниця*. — *Pag. 305* (292), *nr. 177.*

258 Avînd în vedere vechimea cuvîntului și sensul, *tolbă*, *torbă* pare a proveni direct dintr-o limbă turcică, probabil tăt. *torba*, de unde a pătruns și în rusă și ucraineană (vezi

M. Vasmer, *Этимологический словарь русского языка*, trad. de O. N. T r u b a c i o v, t. IV, Moscova, 1973, p. 81; dicționarele românești se referă în primul rînd la limbile slave). — *Pag. 305* (292), *nr. 179*.

259 *Tulbă* este, totuși, o variantă a lui *tolbă*, apărută probabil sub influența magh. *turba* (vezi T i k t i n, *Dicț. român-german*, III, p. 1620—1621). — *Pag. 306* (292), *nr. 181*.

260 Dicționarele ulterioare tratează ca un singur cuvînt *țiței, țiței, țițiu* „1. un fel de zer fiert, acricios; 2. petrol brut, așa cum țîșnește din pămînt" (vezi, de ex. I. A. C a n d r e a, în *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, Partea I, București, 1931, p. 1360; la fel, anterior, T i k t i n, *Dicț. român-german*, III, p. 1611, care adaugă: „Zshg. mit *țîță* fraglich"). — *Pag. 306* (293), *nr. 185*.

261 Dicționarele mai noi explică cuvîntul *țol* din ngr. τσόλι (variantă a lui τσούλι), care, la rîndul său, provine din turc. *çul* (vezi: C i o r a n e s c u, nr. 8792; Zamfira M i h a i l, *Terminologia portului popular românesc*. . ., București, 1978, p. 44); în acest fel se rezolvă îndoiala lui H a s d e u din *Add.* 55. — *Pag. 307* (293), *nr. 187*.

262 Verbul *a urdina* a fost explicat de S. P u ș c a r i u (*Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905, nr. 1826; vezi C i o r a n e s c u, nr. 9079) din lat. *ordinare; urdă* este considerat îndeobște autohton (cf. alb. *udhós* „brînză"; vezi: R o s e t t i, *ILR*, I², p. 282—283; pentru *urdoare* s-au propus mai multe etimologii latine (vezi C i o r a n e s c u, nr. 9080). — *Pag. 308* (294), *nr. 188*.

263 Dicționarele lui T i k t i n, C a n d r e a, S c r i b a n, precum și cele trei lucrări de sinteză consacrate elementelor autohtone (R o s e t t i, *ILR*, I²; *Ist. limbii rom.*, II; I. I. R u s s u, *Elem. autoht.*) nu înregistrează acest cuvînt; *Dicționarul invers*, alcătuit de Secția de gramatică a Institutului de lingvistică din București, dă forma *huture* (Ed. Academiei, 1957, p. 360), care însă nu este înregistrată în DLR, t.II, partea I (probabil, va fi inclus în noua serie, la litera *U*, care va fi redactată de colectivul de la Institutul de lingvistică și istorie literară Cluj-Napoca). — *Pag. 309* (295), *nr. 190*.

264 Evident, H a s d e u exagerează (dicționarele citează varianta de bază lat. *vindicare* — vezi C i o r a n e s c u, nr. 9275). — *Pag. 310* (296), *nr. 192*.

265 Vezi detalii în acest sens, I. I. R u s s u, *Elem. autohtone*. . ., p. 213—214. — *Pag. 310* (296), *nr. 193*.

266 Lucrarea lui Antal Edelspacher este un extras din „Nyelvtudományi közlemények", t. XII. — *Pag. 312* (297), *nota 2*.

267 În paginația originală s-a trecut de la p. 314 la p. 339. — *Pag. 339* (300).

268 Mai exact, V. G r i g o r o v i c i (cu *i*, nu cu *e*) a publicat textul, cu o notă introductivă, în *Anexa 1*, cu numerotare aparte, p. 1—45 (B.A.R. posedă un exemplar, intrat la 23 sept. 1930 — potrivit însemnării lui I. Bianu — și avînd cota: II. 101252). La p. 1, G r i g o r o v i c i spune: „Эта рукопись приобретена в Валахии, в монастыре Бистрицком" — „*Am cumpărat acest manuscris în Țara Românească, la mănăstirea Bistrița*". Se păstrează la biblioteca „Lenin" de la Moscova (fost Muzeul Rumeanțev), Fondul 87 (Colecția V. I. Grigorovici, nr. 64), avînd lipsă 1—2 file de la început, cu titlul și o parte din „scară" (cuprins). B.A.R. a obținut de la Biblioteca „Lenin" din Moscova un microfilm (Mm 10), după care am executat fotocopii, transcrise pentru ediția de față și în vederea unei noi reeditări, însoțite de izvoarele bizantino-slave, a *Cronicii lui Moxa*. În afara retipăririlor acesteia — integrală (1942) și parțiale — menționate în *Nota asupra ediției*, vezi acum, în urmă: G. M i h ă i l ă, *Începuturile istoriografiei universale în limba română: Cronica lui Mihail Moxa și izvoarele sale*, în vol. *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979, p. 380—404; I d e m, *Элементы античной греко-латинской историографии в византийско-славяно-румынской историографии*, „Analele Universității București", anul XXVI, Limbi și literaturi străine, II, 1977, p. 101—120; I. L ă z ă r e s c u, în *Dicționarul literaturii române*. . ., p. 592—593 (toate cu bibliografia anterioară). — *Pag. 339* (300).

269 Gr. T o c i l e s c u n-a mai publicat studiul promis; vezi rapoartele sale în urma misiunii în Rusia, prezentate Academiei Române, la 26 decembrie 1877 („Analele Societății Academice Române", t. XI, secț. I, 1878, p. 45—74; despre *Cronica lui Moxa*, p. 49). — *Pag. 340* (300).

270 Cele trei „genitive" sînt, de fapt, acuzative, provenite de la genitiv. — *Pag. 340* (300).

271 Pasajul și numele citate, în traducerea mediobulgară (cca 1344): „Касїи и Кикероне и Левколи и Катли, Катоне и Скипионе"; „Нероуи", (*Cronica lui Constantin Manasses. Traducere mediobulgară*. Text și glosar de Ioan B o g d a n, București, 1922, p. 75, 86; pasajul despre Numa Pompiliu provine dintr-o altă sursă). — *Pag. 340* (300).

272 Textul mediobulgar: „и побиваетъ пръвоборца и съ нимь Ектора, стлъпа троискаго" („și ucide pe întîii luptători și cu ei pe Hector, stîlpul [= sprijinul] troianilor" — *ed. cit.*, p.43). — *Pag. 340* (301).

273 În citatele ce urmează H a s d e u n-a aplicat consecvent propriul său sistem de transcriere, ci ortografia epocii; în fața acestei situații, am fost nevoiți să recurgem la

transcrierea noastră interpretativă, inclusiv pentru reproducerea întregului text, ceea ce Hasdeu n-a mai realizat. Totodată, am colaționat textul chirilic cu fotocopiile, îndreptînd inconsecvențele și greșelile de transcriere (am lăsat pe оѵ și ȣ unificate ca ȣ, literele suprascrise — coborîte toate în rînd, vocalele completate în puținele cuvinte prescurtate, iar numerele redate cu cifre arabe). — *Pag. 341* (301).

274 H a s d e u a comprimat fraza, unde am introdus [...]. — *Pag. 342* (301).

275 Cititorul poate vedea reproducerea fotografică a primei pagini din text — care confirmă cele spuse de H a s d e u — în cartea noastră, *Cultură și literatură română veche...*, pl. 16, între pp. 192—193. — *Pag. 343* (302).

276 H a s d e u n-a mai revenit în tomul II asupra acestui subiect. — *Pag. 343* (302).

277 Reproducem aici atît „scara" de la începutul manuscrisului (ff. 1a — 3a), neinclusă în ediția lui H a s d e u (menționăm că lipsesc primele 24 de titluri — circa 1 filă; vezi mai sus, nota 268), cît și pasajul omis din întîmplare în copia lui Gr. T o c i l e s c u (ff. 36v — 37r); singura intervenție în text constă în coborîrea în rînd, între paranteze rotunde, a literelor suprascrise: — *Pag. 357* (312), *nota* *.

[Scara]

. . . .

f.1r к҃е'. Ꙟпържцїѧ лоу Траıань.
к҃ѕ'. Ꙟпържцїѧ лоу Андрїань.
к҃з'. Ꙟпържцїѧ лоу Антонинь.
к҃и'. Ꙟпържцїѧ лоу Марко.
к҃ѳ'. Ꙟпържцїѧ лоу Комо(д). Комо(д).
л҃'. Ꙟпържцїѧ лоу Пертинаѯь.
л҃а'. Ꙟпържцїѧ лоу Севирь. Севирь.
л҃в'. Ꙟпържцїѧ лоу Декїе.
л҃г'. Ꙟпържцїѧ лоу Дїоклитїань.
л҃д'. Ꙟпържцїѧ Констеен.
л҃е'. Ꙟпържцїѧ лоу Константинь.
л҃ѕ'. Ꙟпържцїѧ лоу Константїе.
л҃з'. Ꙟпържцїѧ лоу Іоулїань.
л҃и'. Ꙟпържцїѧ лоу Ѳеѡ(д)сїе Великїи.
л҃ѳ'. Ꙟпържцїѧ лоу Аркадїе.
м҃'. Ꙟпържцїѧ лоу Ѳеѡ(д)сїе Малїе.
1v м҃а'. Ꙟпържцїѧ лоу Мар'кїань.
м҃в'. Ꙟпържцїѧ лоу Лїѡнть.
м҃г'. Ꙟпържцїѧ лоу Леȣ челȣи Микь.
м(д҃). Ꙟпържцїѧ лоу Зинѡнь.
м҃е'. Ꙟпържцїѧ лоу Анастасїе.
м҃ѕ'. Ꙟпържцїѧ лоу Іоустинїань.
м҃з'. Ꙟпържцїѧ лоу Іоустинїань че(л) Ма(ре).
м҃и'. Ꙟпържцїѧ лоу Іоустинь че(л) Ми(к).
м҃ѳ'. Ꙟпържцїѧ лоу Тиверїе.
н҃'. Ꙟпържцїѧ лоу Маврикїе.
н҃а'. Ꙟпържцїѧ Фокжен Мȣ(нчи)торю(л).
н҃в'. Ꙟпържцїѧ лоу Ираклїе.
н҃г'. Ꙟпържцїѧ лоу Кѡ(н)стан'ти(н), фїю(л) Іра(к)лїе.
н҃(д'). Ꙟпържцїѧ лоу Ираклѡнь.
н҃е'. Ꙟпържцїѧ Кѡ(н)стее(н), фїю(л) Кѡ(н)стее(н).
н҃ѕ'. Ꙟпържцїѧ лоу Кѡста(н)динь Бърбосȣ(л).
2r н҃з'. Ꙟпържцїѧ лоу Іоустинїань.
н҃и'. Ꙟпържцїѧ лоу Лѡен'тїе.
н҃ѳ'. Ꙟпържцїѧ лоу Тиверїе Ѱима(р).

ѯ'. Ѧпържціѧ лоу Іоустиніань.
ѯа'. Ѧпържціѧ лоу Филипи(к).
ѯв'. Ѧпържціѧ лоу Ѧртеміе.
ѯг'. Ѧпържціѧ лоу Лев Бръ(ж)машв(л).
ѯ(д)'. Ѧпържціѧ лоу Кѡ(с)тан'ти(н) Квфвріте(л).
ѯе'. Ѧпържціѧ лоу Лев фїю(л) Квфврит(в)лв(н).
ѯѕ'. Ѧпържціѧ лоу Кѡ(с)танти(н) ш(н) Иріне(н).
ѯз'. Ѧпържціѧ лоу Никvфѡрь Ген(н)ка.
ѯи'. Ѧпържціѧ лоу Михаиль Рагаве(н).
ѯѳ'. Ѧпържціѧ лоу Лев Ѧрмѣнв(л).
о'. Ѧпържціѧ лоу Михаиль.
оа'. Ѧпържціѧ лоу Ѳеѡфиль.
ов'. Ѧпържціѧ лоу Михаи(л) ши а Ѳеѡ(д)ріе(н).
ог'. Ѧпържціѧ лоу Василіе Македѡ(н). 2v
од'. Ѧпържціѧ лоу Лев Прѣтцелептв(л).
ое'. Ѧпържціѧ (лу) Ѧлеѯандроу, фрате-съ(в).
оѕ'. Ѧпържціѧ лу Рѡмань Лакапи(н).
оз'. Ѧпържціѧ лу Кѡ(с)тан'ти(н) а лу Лев.
он'. Ѧпържціѧ лу Рѡмань а лу Кѡ(с)танти(н).
оѳ'. Ѧпържціѧ лу Некvфорь Фока.
п'. Ѧпържціѧ лу Іѡ Цимисхи.
па'. Ѧпържціѧ лу Василіе.
пв'. Ѧпържціѧ лу Кѡ(с)танти(н), фрателе (лу) Васи(ліе).
пг'. Ѧпържціѧ лу Рѡмань Ѧргиропо(л).
пд'. Ѧпържціѧ лу Михаи(л) Пефлагѡ(н).
пе'. Ѧпържціѧ лу Михаи(л) Калафати(н).
пѕ'. Ѧпържціѧ лу Кѡ(с)тан'ти(н) Мономa(х).
пз'. Ѧпържціѧ лоу Михаиль.
пи'. Ѧпържціѧ лоу Ісакіе Комин(н). 3r
пѳ'. Ѧпържціѧ (лу) Ѳеѡдоріе.
ч'. Ѧпържціѧ лоу Кѡ(с)танти(н) Доука.
ча'. Ѧпържціѧ лу Ромaнь Дїѡгень.
чв'. Ѧпържціѧ лоу Михаиль а(л) Двкже(н).
чг'. Ѧпържціѧ лу Катакозинв.
чд'. Коум ав трекоу(т) тоурчїи марѣ, де-в лоуать ⁘пържціѧ де ла гре(ч).
че'. Ѧпържціѧ лоу Калоиѡан(н)ь.
чѕ'. Ѧпържціѧ лу Маноуи(л) Палеѡло(г).
чз'. Ѧпържціѧ лу Махметь тоур'кв(л).
чи'. Де Цр҇ига(д), коу(м) л-ав лоуа(т) тоу(р)чїи.

*

еі'[15]. ѦМЪРЖЦІѦ ЛОУ ѦВГОУ(С) КЕСАРЬ 35v

[...]

... Ѧн|ѳн(но)дорь, де-и зисе: „Ѡ, Севасте, ноу гржби коу мъніѧ пре нимена 36v а лови, че мани'те четѣще кд'.[24] де слове, аноуме а, б, в, г".

Ѧть нжравь ⁘къ авѧ, къ лва моуери де ла бр'баци, де зъчѧ коу ноуиселе. Ѿрж Ѧн'ѳінодо(р) мещершоугви се-(л) скоацж де⁘ нжравь, къ възоу пре оун' боѧринь плж⁘гжндь ши щїв пен'троу че плжнще ши съ ваетж, къ -и ера зи(с) де Кесарь съ-(ш) доукж моуѧрѧ ла ащер'ноутоу(л) лоуи Ѧвгоу(с) ⁘тр-о раклж ⁘коуѧтж.

Ӑнѳїнодорь се черщоу де ↑трѫ е(л) ↑ локоу(л) м8|ерїен ↑ секрїю коу сабїѧ
87r годлѫ, ши-(л) доусерѫ ла Кесарь. Ши кънդь вроу съ се коу(л)че Кесарь, е(л) дескоуе ракла. Ӑнѳїнодорь съри коу сабїѧ ла кесарь, де моу(л)т8-(л) ↑въloуи, пънѫ кънд8 се ж8рѫ къ ва пържси аче(л) нѫравь. Дѣчїѧ-лъ лъсѫ.

Є(л) дѣчїѧ гони де ла сине мъскѫрничїнле ши чи(н)стїѧ ↑целепчюниле ши кърт8ларїи. Ши токми л8мѣ тоатѫ соупть сине, де-и да дажде. Ши доу ↑пържцить н҃з'[57]де ан.

ѕ҃і' [16]. Де Домн8(л) но(ст)р8 І҃с Х҃с.

Ӑтоунче кънդь нъскоу Домн8(л) нострoу І҃с Х҃с, н-а(л) м҃' [40] де ан ... — *Pag. 357* (312), *nota**.

278 Litera -ь (final) nu are valoare de -*ŭ*; s-ar putea însă ca, în mod excepţional, să marcheze pe -*ĭ*, în cazuri ca cele citate de H a s d e u, dar mai sigur trebuie să citim *clu-ş, iubitor* etc. — *Pag. 408* (402).

279 De fapt, ы = *î* (*â*), nu *ă*, dar cum în mediobulgară şi în sîrbocroată sunetul respectiv a coincis cu *i*, cele două litere corespunzătoare puteau să se amestece. — *Pag. 409* (402).

280 H a s d e u a revenit cu detalii în *Etymol. magnum Romaniae*, t.I, col. 353—356, s.v. ²*adins*, separat chiar de ¹*adins*; vezi ulterior, *DLR*, I, partea I, p. 43—44. — *Pag. 411* (404).

281 Consideraţiile lui H a s d e u sînt corecte şi noi pentru vremea cînd au fost scrise; vezi cercetările ulterioare, menţionate în *Nota. asupra ediţiei*. — *Pag. 412*(404).

282 În esenţă, H a s d e u a presupus just cuvintele ce lipsesc (vezi mai sus, nota 277), cu observaţia că M o x a scrie 40 (totalul rotunjit al anilor domniei lui Augustus: 16 ian., anul 27 î.e.n. — 19 aug., anul 14 e.n.). — *Pag. 414*(405), *nota **.

283 În exemplele citate, *de* are totuşi valoarea sa proprie de prepoziţie partitivă, în locul unor construcţii genitivale. — *Pag. 413*(405).

284 De fapt, *mainte* provine din lat. *magis ante*, în timp ce *înainte* reprezintă o contaminare între *ainte* (< lat. *ab-ante*) şi *îninte* (< lat. *in-ante*; vezi *DLR*, II, partea I, p. 546—548). — *Pag. 414*(405).

285 În *ciste* > *cinste* nu este nevoie să se presupună influenţa v.sl. чѧсть; cf. şi *strug* > *strung*, de asemenea cu un *n* neetimologic. — *Pag. 414*(406).

286 Etimologie confirmată de cercetătorii ulteriori, deşi s-au făcut şi alte încercări (vezi C i o r a n e s c u, nr. 8233). — *Pag. 416*(407).

287 Verbele *a vorbi* şi *a vorovi* au etimologie diferită: primul provine de la subst. *vorbă, dvorbă* (< slavon. дворьба „serviciu la curtea domnească"), în timp ce al doilea se explică, mai degrabă, prin v. sl. говорити „a zice, a spune" (vezi articolul nostru, *Addenda au „Dictionnaire du roumain ancien"* (III), RRL, XXI, 1976, nr. 1, p. 64, cu bibliogr.). — *Pag. 417*(408).

288 *Fiin*, azi *fin*, provine din lat. **filianus* (vezi C i o r a n e s c u, nr. 3382, cu bibliogr.). — *Pag. 417*(408).

289 Probabil, trebuie luat în consideraţie intermediarul gr. ρουσάλια şi slavon. роусалии (vezi C i o r a n e s c u, nr. 7292). — *Pag. 417*(408).

290 Gr. φο(υ)ρτούνα provine din ital. *fortuna* (vezi N. P. A n d r i o t i s, Ἐτυμολογικὸ λέξικο τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, ed. 2, Tesalonic, 1971, p. 409, 410; cuvîntul a pătruns din greacă în turcă); despre rom. *furtună* vezi detalii şi bibliogr.: *DLR*, II, partea II, p. 200; C i o r a n e s c u, nr. 3541; N. M i h ă e s c u, *Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1966, p. 177, care iau în consideraţie şi intermediarul grec bizantin. — *Pag. 418*(409).

291 În exemplele citate ръ = *îr*, sub influenţa scrierii slavone. — *Pag. 420*(410).

292 De fapt, forma *se protivi* este cea originară. — *Pag. 420*(410).

293 În стлъпь e chiar scrierea slavonă; celelalte exemple româneşti sînt influenţate de aceeaşi scriere (лъ = *îl*). — *Pag. 420*(410).

294 Etimologia **subrūpāre* este confirmată şi de cercetătorii ulteriori (vezi C i o r a n e s c u, nr. 8392, cu bibliogr.; R o s e t t i, *ILR*, I², p. 187). — *Pag. 421*(411).

295 Ultimul exemplu se citeşte corect: ноу-ш аръдоуче (*arăduce*, variantă înv. a vb. *răduce* „a se asemăna" — vezi *DLR*, IX, p. 73—74). — *Pag. 427*(414).

296 H a s d e u are, probabil, dreptate, căci în textul mediobulgar apare ископа сад „săpă (dezrădăcină) o plantă" (*ed. cit.*, p. 114). — *Pag. 432*(418).

297 Corect: пашмаџїн (mss., f.65v). — *Pag. 432*(418).

298 Observaţia nu se confirmă, căci în mss. găsim în toate cele trei exemple forma четъцн (ff. 12v, 34v). — *Pag. 433*(418).

299 Vezi nota 295. — *Pag. 434*(419).

300 Forma literară este *a dibui* (provenită din graiurile nepalatalizante).— *Pag.434*(419).

301 Interpretarea nu se confirmă, căci în mss. e пріетьнича (f. 120v). — *Pag. 436* (420).

302 Cuvîntul *vizetlean* ar putea fi de origine maghiară (cf. magh. *veszet* „nebun"; nu se găsește la L. Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta, 1966; ce e drept, nici Tiktin și Candrea nu-l includ). — *Pag. 437*(421).

303 Hasdeu are dreptate, cu precizarea doar că rom. *cumătru* e un derivat „regresiv" de la *cumătră* (< lat. *commater*), care a pătruns, în epoca română comună, în limba textelor chirilo-metodiene (vezi articolul nostru, *Cele mai vechi atestări în româna comună*, SCL, XXXI, 1980, nr.1, p. 67—71, cu bibliogr.). — *Pag. 437* (421).

304 Verbul *a uidi* provine, mai degrabă, din v.sl. оунти, оундѫ „evadere, a scăpa" (Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 1044); consemnat, ca regionalism (Oltenia, Banat, Trans.), de Candrea, în *Dicț. encicl. ilustrat*, *„Cartea Românească"*, partea I, p. 1366: *udi, uidi* „a rămînea, a prisosi". În textul mediobulgar, utilizat de Moxa aici (*Cronica lui Simeon Magistrul și Logofătul*, ed. V. I. Sreznevski, St. Petersburg, 1905, reproducere fotomecanică: *Die Chronik des Symeon Metaphrastes und Logothetes*, cu o introd. de R. Zett, München, 1971, p. 114), pasajul corespunzător este: „ц҃рѣ свободи" („îl scăpă pe împărat"). — *Pag. 438* (422).

305 Corect: *pașmagii* (vezi nota 297). — *Pag. 439* (423).

306 Totuși, forma *sclipi* este cea originară, deși etimologia cuvîntului este încă controversată (diverse dicționare, printre care *DEX*, p. 838, îl pun în legătură cu vb. *clipi*; vezi discuția la Cioranescu, nr. 7582). — *Pag. 440* (423).

307 *Iani, iane, ian* e compus din interj. *ia* și *ni, ne* (*DLR*, II, partea II, p. 429). — *Pag. 440* (423).

308 Semnul întrebării poate dispărea, căci cuvîntul provine într-adevăr din magh. *keresztes* [*vitéz*] „cruciat" (vezi: I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*. Vol. I. *1413—1508*, București, 1905, p.70: крьстоши, într-un document de la Vlad Dracul, cca 1432—1436; *DLR*, I, partea II, p. 415; L. Tamás, *Et.-hist. Wb.*, p. 282). — *Pag. 440* (423).

309 Cuvîntul *spîrtigos* (absent în dicționarele lui Tiktin și Candrea) trebuie să însemne „murdar, plin de noroi" (cuvîntul corespunzător din textul mediobulgar al lui Manasses, *ed. cit.*, p. 176, este калнѫ, acuz. sg. „murdar, noroios"). — *Pag. 440* (424).

310 De fapt, *cin, ciun* „luntre, barcă" provine din scr. *čun* „idem" (*DLR*, I, partea II, p. 412; D. Gămulescu, *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, București-Pančevo, 1974, p. 112). — *Pag. 441* (429).

311 Verbul *a zgîria* provine, probabil, din lat. *excoriare* „a jupui, a coji" (vezi Cioranescu, nr. 7752, unde se menționează și alte ipoteze, mai puțin verosimile); apropierea de cuvîntul polonez pentru *zdreanță* este îndreptățită în principiu: etimonul concret este însă v. sl. **sъdranъca* „ceva rupt" (cf. съдрана одежда „haine sfîșiate, rupte" — vezi *Studii de lexicologie...*, p. 74). — *Pag. 442* (424).

312 Totuși, forma actuală este *sugruma*, a cărui legătură cu *grumaz* a fost foarte bine sesizată de Hasdeu. — *Pag. 442* (424).

313 Cuvîntul v.sl. citat are nu numai sensul „a trăda", ci și „a da, a transmite, a încredința etc.", ceea ce explică mai ușor înțelesul cuvîntului românesc. — *Pag. 442*(425).

314 Verbul *a se turna* „a se întoarce", relevat de Hasdeu (azi, mai ales, *a se înturna*) și semnalat ulterior, de asemenea, în texte din secolul al XVI-lea (Tiktin, *Dicț. român-german*, II, p. 843—844; *DLR*, II, partea a II-a, p. 846—847; cf. și arom. *tornu*), confirmă sensul și continuitatea celebrelor cuvinte *torna, torna* „întoarce-te, întoarce-te", înregistrate de Theophylaktos Simokattes la începutul secolului VII (cca 610—641, cu referire la un eveniment din a. 586 sau 587) de la populația străromânească (la Theophanes Confessor — autor din anii 810—814: *torna, torna, frater* sau *fratre*; vezi, dintre lucrările mai noi: *Fontes historiae Dacoromanae*, II, publicate de H. Mihăescu ș.a., București, Ed. Academiei, 1970, p. 538—539, 604—605; Rosetti, ILR, I², p. 657—658). — *Pag. 443* (425).

Suplement la Tomul I

1. Istoricul literar Al. Săndulescu, împreună cu un colectiv de la Institutul „G. Călinescu", pregătește pentru tipar ediția scrisorilor primite de B. P. Hasdeu de la H. Schuchardt (1842—1929), G. Weigand și alți filologi străini, păstrate la Arhivele Statului din București (vezi articolul său, *Drumuri de cultură prin R. D. Germană*, „România literară", anul XIII, nr. 4, joi 24 ianuarie 1980, p. 20—21). Cele ale

lui Hasdeu către Schuchardt se găsesc în Biblioteca Universității din Graz — unde acesta a fost timp îndelungat profesor de romanistică — și au fost publicate între timp de prof. D. Găzdaru: *Cartas de B. P. Hasdeu a Hugo Schuchardt*, „Romanica", La Plata, 1970, p. 5—140. „E vorba — scrie E. Lozovan (*B. P. Hasdeu et les dieux nordiques*, „Revue des études roumaines", XV, Paris, 1975, p. 187—194, tradus aproape integral: *Dreapta restituire a lui Hasdeu*, „Luceafărul", nr. 17 (939), sîmbătă 26 aprilie 1980, p. 1,7) — de 36 de scrisori, eșalonate între 1874 și 1888, aparținînd perioadei celei mai fecunde a vieții savantului român (...). Majoritatea scrisorilor se referă la editarea *Cuventelor den bătrîni*, cărora *Hugo Schuchardt* ar fi trebuit să le scrie *Introducerea*. Dar, pe drum, între redactarea primei și celei de a doua părți, savantul din Graz își schimbă părerea și, după cum se pare, și tonul". Și mai departe: „*Le résultat en fut une critique acerbe, parfois injuste, non exempte de bévue et d'erreurs assez compromettantes. Hasdeu fut mortifié; il ne savait que faire mais garda son sang-froid. Ce n'était décidément pas la carte de visite qu'il attendait pour son livre à l'intention du public allemand. Finalement il trancha le noeud gordien d'un seul coup : l'*Introduction *de Hugo Schuchardt fut rabaissée au niveau de simples « remarques philologiques » qu'il relégua à la fin du volume en les assaisonant de ses* addenda et corrigenda!" (p. 188)[1].

Dar iată succesiunea faptelor, pe baza unor ample extrase din scrisorile lui Hasdeu către Schuchardt, publicate de prof. D. Găzdaru (*op. cit.*, facsimile, p. 18—104; transcriere, p. 105—140), scrisori din care aflăm și unele detalii privind conținutul și etapele realizării și tipăririi primelor două tomuri din *Cuvente den bătrîni*. Pentru prima dată, filologul român îl înștiințează pe colegul său german — pe care-l cunoștea numai din lucrări și prin intermediul scrisorilor (cea mai veche păstrată este din 22 aprilie 1874) — despre începerea editării *Cuventelor* la 5 august 1877, cînd îi și solicită în termeni prevenitori o *Introducere* (pînă la acea dată apăruseră în *Columna lui Traian* introducerea sa și primele XVI texte și documente, în numerele pe mai, iunie și iulie):

„*Très honoré collègue et ami,*

Je commence à publier les plus anciens *textes écrits en roumain* parlé, *restés jusqu'ici inédits. La première série (il y en aura trois ou quatre), qui doit être achevée dans six semaines tout au plus, comprend une trentain[e] de pièces, suivies d'un* glossaire *et* d'indices. *La publication n'est pas seulement philologique, mais aussi diplomatique sous tous les rapports : paléographie, signes du papier, sigillographie, etc., même cryptographie, enfin : c'est le travail d'un philologue et d'un archiviste à la fois. La moitié du volume (il y en aura 14 ou 15 feuilles en tout) est déjà imprimée, et je Vous l'ai envoyée sous bande* (...). *Ma publication, j'espère, ne manquera pas de contribuer tant soit peu au progrès des études romaniques, dont le roumain forme la branche la moins explorée. Si la chose Vous paraît digne d'attention, j'aurais l'impertinence de Vous faire une proposition, un je ne sais quoi si importun que moi-même je ne prendrais nullement en mauvaise part si Vous me le refusez sans façon. Cette proposition, la voici. Je prie mon illustre ami Schuchardt, le plus grand connaisseur du roumain à l'étranger et une de plus grandes autorités parmi les romanistes en général, de vouloir bien orner ma publication de quelques pages comme* Introduction, *soit en alle-*

---

[1] O pregnantă caracterizare a lui H. Schuchardt — ales membru de onoare al Academiei Române la 13 septembrie 1877, în aceeași ședință în care Hasdeu devenea membru activ (vezi „Analele Societății Academice Române", t. X, secț. I, București, 1877, p. 95—96) — și o detaliată analiză a ideilor sale se găsesc în cartea acad. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode* (București, 1962, p. 35—37, 53—69), din care reținem cîteva caracterizări, ce luminează și unele aspecte ale raporturilor lui cu Hasdeu: „*Printre învățații care au contribuit în largă măsură la progresul științei se află unul care s-a bucurat de respectul și admirația tuturor lingviștilor* (...). *Dacă am lua în serioasă și atentă considerație tot ce a făcut el pentru schimbarea mentalității lingviștilor în cursul unei vieți neobișnuite de lungi și de rodnice, s-ar cuveni să-l cităm la tot pasul. Acest învățat este Hugo Schuchardt* (...). *Niciodată nu-și spunea ultimul cuvînt într-o chestiune oarecare. Înțelegea că fenomenele lingvistice sînt prea complexe și proteiforme pentru a putea fi prinse, și cu atît mai puțin fixate, în formule definitive. De aceea revenea mereu, cu material și puncte de vedere noi asupra problemelor deja studiate, discutînd în contradictoriu nu numai cu cei pe care nu-i convinsese, ci și, s-ar putea spune, mai ales cu sine însuși*" (p. 53—54). Celebre, din acest punct de vedere sînt polemica sa cu neogramaticii și recenzia critică la adresa *Cursului* lui F. de Saussure. Operele sale principale sînt: *Der Vokalismus der Vulgärlateins*, 3 vol., Leipzig, 1866—1868; *Hugo-Schuchardt-Brevier. Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft*, Halle (Saale), 1922; ed. 2, 1928 (îngrijit de elevul său L. Spitzer); cf. și culegerea de studii, traduse în limba rusă, sub îngrijirea lui R. A. Budagov: H. Schuchardt, *Избранные статьи по языкознанию*, Moscova, 1950.

mand, soit en français ou en italien, n'importe. En cas affirmatif, la chose devrait être prête dans un mois à peu près(...).

Je Vous serre cordialement la main

B. P. Hasdeu"

(nr. VI, p. 30—32, 111—112)[1].

Răspunsul nu s-a lăsat aşteptat şi, fiind afirmativ, Hasdeu revine peste 11 zile, la 16 august, cu detalii:

„Très honoré ami et collègue,

Je viens de recevoir Votre aimable lettre, et puisque Vous me le permettez, ce n'est plus ma faute si je prends à présent la chose très au sérieux. Une introduction faite par Vous serait pour moi d'un prix inestimable sous plusieurs rapports, dont voici les principaux:

1. *Grace à Votre nom, la publication passerait au-delá des étroites limites de la philologie* roumaine (...) *et entrerait de plein pied dans le domaine romanique.*

2. *Chez nous en Roumanie je me flatte de représenter la méthode linguistique allemande* (...).

La raison publique *de Votre introduction, Vous l'avez parfaitement indiquée et surprise: dass ein Ausländer nachdrücklicher als ein Rumäne auf die bisherige Vernachlässigung der rumänischen Philologie aufmerksam machen kann*[2].

Comme langue, l'italien serait magnifiquement approprié. Mais pourquoi pas l'allemand? Je pourrais mettre en regard (à deux colonnes) une traduction roumaine, si Vous le croyez à propos. Mon but, je le repète, c'est de faire connaître le roumain en Allemagne, et de faire goûter l'allemand aux Roumains.

Puisque l'impression du texte sera achevée vers la fin du septembre, ce n'est qu'au septembre que j'aurai à faire mettre sous presse le titre et l'introduction; par consequent, il y a du temps.

Maintenant, un détail.

La publication est divisée en deux parties: 1. Texturi; 2. Glosar. *Dans la première il y a trente textes. Pour le glossaire, j'ai utilisé non seulement ces textes-là, mais encore deux autres sources inédites très précieuses:*

1. *Cinquante chrysobulles d'entre 1540—1600, écrites en slave, mais avec des mots roumains intercalés* (...);

2. *Un manuscrit de 200 feuilles in-4, Dictionnaire slave-roumain* (Лѣѯнкшн славєнскої), *écrit vers 1600, propriété de mon ami D. Sturdza" (nr. VII, p. 33—36, 112—113).*

Ceva mai tîrziu, la 14 noiembrie, după ce în numărul pe octombrie şi noiembrie din *Columna* se tipăriseră documentele din *Apendice* (neprevăzute iniţial) şi se imprima *Glosarul I*, într-o altă scrisoare păstrată (e posibil ca unele intermediare să se fi pierdut), lingvistul român scria:

„Très honoré ami et collègue,

Je vous envoie par la poste de demain encore deux feuilles; la suite à bientôt (le glossaire ne contient guère plus de quatre feuilles d'impression). Je suis infiniment flatté et très reconnaisant en Vous voyant embrasser si chaleurensement la cause de mon publication ou — plutôt — celle de la langue roumaine, qui le merite davantage (...). *L'ouvrage sera totalement terminé avant la fin du décembre".*

Şi mai departe, despre *Cronica lui Mihail Moxa*, al cărei conţinut nu-l cunoştea încă în întregime la data aceea (vezi însă mai jos, scrisoarea nr. XX):

„Mon ami Baudouin de Courtenay (de Kazan) m'a écrit dernièrement, pendant son séjour à Laybach [*Ljubljana*], *que l'Université de Gratz, par l'intermédiaire de Kreck, a acheté les Очерки путешествия по Европейской Турции par le professeur Grigorovič. C'est une fameuse acquisition que celle-là. L'ouvrage est excessivement rare. Je l'ai vu une seule fois pendant quelques heures, et depuis lors il m'a été absolument*

---

[1] Adresate unui savant occidental, scrisorile lui Hasdeu sînt datate după stilul nou. Am controlat, acolo unde a fost cazul, fotocopiile şi am introdus tacit unele corectări faţă de transcrierea prof. D. Găzdaru.

[2] „Faptul că un străin poate atrage atenţia mai apăsat decît un român asupra neglijării de pînă acum a filologiei româneşti".

impossible de me le procurer[1]. *Il peut vous intéresser beaucoup, car il contient une* c[h]ronique écrite en roumain dans la première moitié du XVIIe siècle, *restée inconnue aux historiens et philologues roumains. Sous le rapport de la langue je n'ai pas eu le loisir de l'examiner*" (nr. VIII, p. 37–40, 113–115; vezi indicații suplimentare mai jos, în scrisoarea nr. IX, și precizarea că extrasul din cronica respectivă se află, de fapt, într-o altă carte, în scrisoarea nr. XII).

Peste aproape o lună, la 12 decembrie, Hasdeu scria, printre altele:

„*Pour le moment je suis diablement absorbé par mon Glossaire, surtout par le Glossaire I que je termine demain ou après-demain, de manière qu'il n'y aura plus à faire – pour ma part – que les* Indices.

Quant à l'ouvrage de Grigorovič, je ne trouve rien dans mes Excerpta, mais je vois des passages entiers en roumain *cités dans* Раковски, *Нѣколко рѣчи о Асѣню пьрвому, Бѣлградъ, 1860, in-4, p. 19, livre qui doit être connu à Kreck. Je me rappelle aussi, que c'est bien chez Rakovski, pendant son séjour à Bucarest, où il est mort, que j'ai vu une fois le livre de Grigorovič*" (nr. IX, p. 41 42, 115–116).

Cum se va corecta Hasdeu însuși în scrisoarea nr. XII, datată de prof. D. G ă z d a r u la sfîrșitul lui februarie 1878 (p. 47, 118), este vorba însă de o altă carte: „*Je viens de retrouver ma notice sur la c[h]ronique roumaine dout je Vous ai écrit une autre fois. Elle est indiquée, avec des extraits dans un autre ouvrage de Grigorovič: О Сербии в ее отношениях к соседним держaвам,* Казань, 1859, *прибавление I*^oe^".

Corespondența continuă peste mai bine de o lună, la 23 ianuarie 1878 (H a s d e u a notat din neatenție: 1877, ceea ce a determinat plasarea scrisorii la nr. III, p. 22 –24, 108):

„*Très honoré ami,*

J'ai compris l'Introduction tout-à-fait comme Vous même (un Schuchardt n'aurait pas même la faire autrement), et la preuve c'est l'annonce qui en a été publiée dans tous les journaux roumains et qui fait que l'ouvrage est attendu avec la plus vive impatience, de sorte que je reçois tous les jours les demandes les plus pressantes[2]. *Ainsi mon impatience n'avait pas le sens que Vous lui soupçonnez, sans doute par ma propre faute, vu que je ne me suis pas exprimé assez clairement. C'est que je voulais Vous prier, c'est de m'envoyer une partie de l'Introduction, afin de la pouvoir metre sous presse, en attendant le reste. Serait-ce possible? Dans trois jours tout au plus je Vous envoie la fin du Glossaire, de manière qu'il ne me reste plus rien à faire. Pour le moment, par la poste d'aujourd'hui, je Vous ai expédié la feuille 19, dont une partie Vous a été communiqué en épreuve, mais que j'ai revue et corrigée.*

J'ai reçu dernièrement une lettre de la part d'Ascoli, où il me prie de collaborer à son Archivio *et où il s'exprime de la manière la plus flatteuse par rapport à nos* Cuvente

---

[1] H a s d e u avea în vedere ediția 1 a acestei cărți, apărută la Kazan, în 1848, dar între timp, chiar în acel an, 1877, apăruse ediția a doua, postumă (Nota îngrijitorului ediției poartă data: 29 iulie 1877; vezi reproducerea fotomecanică, apărută la Sofia, în 1978); vezi *Scrisori ale lui Jan Boudouin de Courtenay către B. P. Hasdeu*, publicate, cu o introducere, de Mihai Mitu, „Romanoslavica", XVIII, 1972, p. 347–362 (în mod deosebit, scrisoarea nr. III, Varșovia, 7 aug. 1877, p. 355–357).

[2] Alături de fotocopia scrisorii, la p. 24 se reproduce un anunț de ziar (și anume din „Românul", 1 ianuarie 1878 st.v., p. 3, col. 5, jos), pe care H a s d e u l-a trimis lui Schuchardt:

„*Direcțiunea generală a Arhivelor Statului*

A ieșit de supt presă și se va pune peste puțin în vînzare prima serie a *Publicațiunilor istorico-filologice ale Direcțiunii generale a Arhivelor Statului*, supt titlul de: *Cuvinte din bătrîni.* — Limba vorbită între anii 1550–1600, studiu paleografic și linguistic de *B. P. Hasdeu*, cu o introducere asupra importanței și direcțiunei științifice a filologiei române de celebrul linguist german *Hugo Schuchardt.*

Acest volum, aproape 400 pagine in 8 mare, coprinde, afară de introducerea generală:

I. Treizeci și trei texturi, cu cercetări introductive și vaste adnotațiuni istorice, paleografice, economice, juridice, linguistice etc.

II. Un glosar documental dintre anii 1535–1592.

III. Un specimen de dicționar etimologic al limbei române pe baza unui vocabular manuscris de la 1600.

IV. Șase indici analitice.

V. Vreo cincizeci de facsimile de pe portrete, manuscrise, iscăliture, peceți, semne de hîrtie etc., etc."

(Anunțul se repetă în numerele din 2–3, 5, 10, 12 și 14 ianuarie 1878 st.v.).

den bătrîni, *dont je lui avais fait parvenir quelques feuilles. Dans ma reponse, je l'ai prié d'en dire quelque chose dans les journaux italiens. Quant à* l'Archivio, *je lui ai promis des monographies* roumaines-bulgares-albanaises *dans le sens de son programme, si bien formulé dans les* Studj critici, *II, p. 64* (. . .)[1]. *J'ai oublié de Vous dire que la plupart des prisonniers turcs qui se trouvent présentement à Bucarest, sont albanais par sang, et je profite grandement dans mes études albanaises.*

En attendant la réponse, je Vous serre cordialement les mains,

Am: dévoué
B. P. Hasdeu".

Răspunsul şi o parte din textul lui Schuchardt au sosit într-adevăr destul de repede, la începutul lunii februarie, dar nu în forma pe care ar fi aşteptat-o Hasdeu, căci iată ce citim în scrisoarea lui Hasdeu din 17 februarie 1878:

„*Très honoré ami,*

Si je ne Vous ai pas écrit depuis si longtemps, c'est que Votre lettre et le manuscrit sont arrivés pendant mon absence à Krayowa, où j'ai passé deux semaines. De retour, j'ai envoyé le manuscrit à l'imprimerie, et demain je Vous en envoie une épreuve, accompagnée en marge de quelques observations dont l'appréciation reste tout-à-fait à Votre gré. Le travail est magnifique comme critique, tous les points controversés ou controversables y étant superbement traités et débattus, mais — puisque Vous demandez une pleine franchise — il lui manque quelque chose comme Introduction, Einleitung, destinée pour le public étranger; à savoir l'indication sommaire, au moins en deux-trois mots, des points non-controversables définitivement gagnés à la science et qui n'ont pas été même touchés par les autres. Autrement, le lecteur de l'Introduction ne pourrait se former du livre entier qu'une idée purement négative.

Le document « vor 1600 » publié dans Arhiva[2] *est parfaitement autentique, mais je n'ai reproduit dans mes Textes que des pièces inédites, à l'exception du No. XXXII, que je considère du reste aussi comme inédit, car il a été horriblement estropié par M. Aricesco.*

Pour mon étymologie de zechie *je viens de trouver une confirmation dans Du Cange, un mot* seclum (*pour* seclam *accus. de* secla = setula, *cf. ibid.* sicla = situla).

Les Indices *ne peuvent pas être achevés avant Votre Introduction, car il doivent l'embrasser aussi. Il y aura:*

1. *Indice diplomatic.*
2. *Indice bibliografic.*
3. *Indice istoric.*
4. *Indice paleografic.*
5. *Indice linguistic:*
    a) *Fonologic.*
    b) *Morfologic.*
    c) *Lexic.*
    d) *Onomastic.*
6. *Memorabilia.*

(. . .) Je tire la première édition seulement en 500 exemplaires, de manière que nous puissions bientôt en tirer une autre, revue et corrigée.

Je Vous prie de me communiquer les fautes d'impression que Vous auriez observées dans le livre. J'en ai remmarqué moi-même beaucoup, comme pluvies *pour* pluviam *etc.*

Je Vous serre cordialement la main,

Ami devoué
B. P. Hasdeu"

(nr. X, p. 43—45, 116—117).

Peste trei zile (20 febr.) urmează o altă scrisoare, care însoţeşte trimiterea corecturii cerute:

„*Très honoré ami,*

Voici l'épreuve demandée. Prière de la renvoyer le plus vite possible, de même que la fin ou la continuation de l'Introduction. Une demande: Voulez-Vous une centaine de

---

[1] Vezi şi scrisorile XXIII şi XXVI.

[2] Arhiva istorică a României", publicată de Hasdeu, t.I, partea 1, 1865, p. 35, nr. 38 (document nedatat: după limbă, este, totuşi, posterior secolului al XVI-lea).

tirages à part? *Je puis Vous assurer que ça ne me coûte absolument rien, vu ma convention avec l'imprimeur. En ce cas, quel en serait le titre ou le frontispice?*

Ami devoué
B. P. Hasdeu"

(nr. XI, p. 46, 117—118).

Curînd, corectura a fost returnată, astfel că la 1 martie [1878], Hasdeu scria din nou corespondentului său:

„*Très honoré ami,*

La partie que Vous m'avez renvoyée sera imprimée ponctuellement d'après l'épreuve; je garantis qu'il n'y aura une seule faute d'impression. Elle forme justement une feuille de 16 pages. Mais le livre est attendu avec la plus vive impatience; je reçois continuellement des demandes et des récriminations de toutes parts, et tout que je puis répondre, c'est que: « L'introduction de Mr. Schuchardt n'est pas encore prête ». Ainsi donc, très honoré ami, je me vois contraint, bon gré mal gré, de Vous presser un peu.

Il m'est impossible, à moi, *de Vous indiquer* — à Vous — *les points les plus importants de mon livre. Vous pouvez en juger mieux que moi. Le passage de Votre dernière lettre, où Vous avez l'obligeance de me dire que « mon glossaire étymologique Vous a plu extrêmement et que Vous le considérez comme la partie la plus importante », en est une preuve. Ce passage m'a touché d'autant plus, que c'est précisement la même jour que j'ai été vivement blessé par M. Neumann (Z.f.v. Spr., t. 24, p. 182), qui parle de moi sans avoir lu un seul de mes écrits (...).*

Bref, je suis vraiment enchanté que mon glossaire étymologique Vous a plu. En effet, j'y ai été beaucoup plus réservé, beaucoup plus timide *que je ne le suis ordinairement. Votre leçon de circonspection et de sang froid m'a profité...*

Encore une fois, on *attend impatiemment la fin de l'Introduction.*

Je vous serre cordialement les mains,

Ami devoué
B. P. Hasdeu

Le 1 mars.
P.S. J'ai mis comme titre à Votre introduction:
Über B. P. Hasdeu
« Altrumänische Texte und Glossen »
von
....
Est-ce bien?

H."

(nr. XIII, p. 48—51, 118—120).

După care, a doua zi urmează o nouă scrisoare:

„*Très honoré ami,*

Je Vous ai repondu hier à Votre première lettre de Vienne. Ainsi je n'aurai à ajouter que peu de choses. C'est le titre de « Introducere » qui nous a fait escrimer jusqu'à présent. Aussitôt qu'on le remplace par « Critică », tout s'aplanit. Dans une Critique, je suis parfaitement d'accord qu'il faut signaler toutes les parties faibles d'un ouvrage, et je suis bien loin de me croire infaillible. Dans ma propre préface je dirai:

« M-am adresat într-adins cătră Hugo Schuchardt, cel mai celebru romanist contimporan, după moartea lui Diez (cf. Ascoli...) și cel mai sever, cel mai imparțial judecător, rugîndu-l a supune publicațiunea de față unei serioase critice etc. »[1]

Vous voyez donc que — εὕρηκα! — *la face de la chose change radicalement.*

Quant aux points où je crois que Vous avez tort, et auxquels je repondrai en allemand, car c'est aux Allemands que Votre travail s'adresse, il va sans dire que je Vous communiquerai d'avance ma réponse — ad referendum. Je n'y toucherai pas les points où Vous avez raison, et dont je profiterai dans mes « Addenda et corrigenda ». Enfin, dans l'Index, toutes les etymologies approuvées par Vous seront indiquées par un asterisque, et par deux asterisques toutes celles que Vous combattez[2]. *Mais en tout cas il faut hâter la chose.*

---

[1] Textul definitiv diferă întrucîtva (vezi [*Prefața*] la t. I).
[2] Indicele din *Suplement la tom. I* (p. *o—u*) are întrucîtva altă înfățișare.

Pour Vous prouver qu'une critique sérieuse, si sévère qu'elle soit, ne me fâche pas, je Vous assure que celle de Napoléon Caix m'a plu beaucoup, bien que je ne renonce pas aux étymologies qu'il combat, convenant seulement qu'elles n'ont pas été suffisamment démontrées et que je dois y revenir. Je viens de nouer des relation avec Caix, et je Vous envoie la lettre qu'il m'a écrite, en Vous priant de me la renvoyer, vu que je conserve soigneusement ma correspondance.

Ami devoué
B. P. Hasdeu"

(nr. XIV, p. 52—54, 120—121).

După ce, la 22 martie — fiind „très malade depuis une semaine" — îi trimisese „tout ce que j'ai pu trouvé de *ma première croisade contre la latinomanie*", pe cînd avea 22 de ani (nr. XV, p. 55, 121), urmează, la 5 aprilie, răspunsul consternat, după primirea celei de-a doua părți a criticii lui Schuchardt:

„*Très honoré ami,*

Je viens de recevoir le reste de Votre manuscrit, j'ai à peine eu le temps de le parcourrir, et je me sens déjà dans la position la plus difficile, la plus curieuse.

Plus que la première partie, c'est une critique acerbe, impitoyable, qui cherche souvent même « nodum in scirpo »[1]*, une critique telle que Vous même n'en avez jamais écrit de plus sévère.*

Je cours à l'introduction de Littré à la grammaire de Brachet, à l'introduction d'Egger au dictionnaire de Brachet, à l'introduction de Benfey au dictionnaire de Fick, à l'introduction de Schleicher à la monographie Ak de J. Schmidt[2]*, à tout d'autres introductions courtes et longues, et je me demande: qu'aurait-il fait, le pauvre Fick, par exemple, dont l'ouvrage fourmille d'hypothèses hasardées, si Benfey l'avait bafoué d'un bout à l'autre dans l'introduction même?!*

Vous voyez, très honoré ami, que je suis extrêmement franc.

Je regrette à present d'avoir ajouté aux textes le glossaire « qui Vous a plu ausserordentlich*», car dans ce glossaire Vous n'avez trouvé absolument rien de bon; là-même où l'évidence est parfaite, comme* fughicel — funicel = funghicel, *Vous plasez à côté une hypothèse pour affaiblir l'évidence, et une hypothèse impossible =* furuncellus *(le* n *de furunculus pouvait-il disparaître en roumain?), ou bien comme dans* solz = soldum. *Vous demandez une analogie de transition logique, là où j'en donne une et où il n'en faudrait pas même, car au fond il n'y a pas deux sens, mais un seul sens*".

După o serie de alte exemple, Hasdeu încheie:

„*Vous voyez qu'en publiant l'introduction, c'est-à-dire l'hypercritique, telle qu'elle est, je devrai l'accompagner d'une anti-critique; car autrement ce serait me tuer moimême de bonne grace et tuer mon livre. Comme critique, qui me rappelle celle de Weber contre Pictet, cette introduction pourrait paraître parfaitement dans la revue de Kuhn ou de Gröber, et rien ne m'empêcherait alors de la réfuter, moi ou un autre.*

Maintenant, que dois-je faire?

Je Vous serre cordialement les mains,

Ami devoué
B. P. Hasdeu"

(nr. XVI, p. 56—59, 121—123).

Și îndată, a doua zi altă scrisoare, în completarea acesteia:

„*Très honoré ami,*

Après Vous avoir expédié hier ma lettre, j'ai eu l'occasion de lire le manuscrit que Vous m'avez envoyé à quelques-uns de mes amis. Je ne puis pas me retenir de ne pas Vous communiquer sur le champ le bon mot qu'a fait l'un d'eux. Une telle introduction en tête d'un livre, a-t-il dit, équivant à un frontispice:
Lasciate ogni speranza voi ch'entrate!

---

[1] „Nod în papură".
[2] *Die Wurzel Ak im Indogermanischen*, Weimar, 1865 (Teză de doctorat).

Un autre a constaté Votre profond[e] silence par rapport à sălduş, *à* duvalm, *aux most cumans, à la forme articulée* въдꙋw, *à* sămărît, *à* prăsi, *à* pestire, *à* lostun, *à* gligan *etc., où mes vues sont tout-à-fait neuves, pour aller chercher à tout prix des défauts là même où il n'y en a pas, par exemple en m'attribuant la dérivation de* ţărmure *de* terminem, *tandis que moi je ne me suis pas prononcé entre* terminem *et* termonem.

Maintenant, l'introduction étant annoncée et n'étant pas faite, ni même faisable, car il Vous sera impossible de voir le bon côté du livre au moins avec la même attention que Vous prêtez à son côté mauvais ou qui Vous paraît tel, — que faire?

Faut-il mettre dans ma préface que l'introduction n'a pu être faite à cause de . . . de quoi?

Je Vous prie, très honoré ami, de vouloir bien m'écrire un petit mot là-dessus et je Vous serre cordialement les mains. Sans rancune,

Ami devoué
B. P. Hasdeu.

P.S. Si Vous m'indiquez une seule *introduction de cette espèce dans* toute *la littérature contemporaine, je baisserai volontiers l'étandard*" (nr. XVII, p. 60—61, 123—124).

Răspunsul nu s-a lăsat mult aşteptat, căci Hasdeu scrie din nou la 11 aprilie:

„*Très honoré ami,*

Au moment même où je reçois Votre troisième lettre, la plus courte, mais vraiment amicale et pour laquelle je Vous suis très reconnaissant, je dois partir pour Iassi. Il s'agit d'une affaire importante. La chaire des littératures modernes romanes [la Universitatea din Bucureşti], après la mort de Marsillac, est vacante. Le concours pour l'obtenir doit se passer devant l'Université de Iassi, plus deux professeurs délégués par l'Université de Bucarest: moi et Urechia. Je désirerais infiniment faire obtenir cette chaire à notre ami Frollo (. . .). Je reviens à Bucarest dans 5 jours tout au plus. Je prends avec moi Votre manuscrit, afin de pouvoir Vous indiquer au long les points de litige, ou plutot d'accomodement. Pour le moment, à propos de fughicel, nghi *n'est-il pas devenu* ghi *dans* sughiţ = singultus? *car en face des formes romanes avec* ng *il n'y a pas nécessité de recourir à une forme latine sans* n. *A propos de* aciua, i *après la palatale n'est-il pas devenu* iu *dans* giur = gyrus, *où toutes les langues romanes n'ont que* gi, *est sans qu'en puisse prétexter l'action d'une labiale? (. . .). Mais on me presse. Je crains d'échapper le train. Je Vous serre cordialement la main et je Vous écrirai de Iassi.*

Ami devoué
B. P. Hasdeu"

(nr. XVIII, p. 62—64, 124—125).

Corespondenţa este reluată la întoarcerea lui Hasdeu din Iaşi:

„*Très honoré ami,*

Au lieu de cinq jours, j'ai passé à Iassi une quinzaine entière. De retour, j'ai trouvé Vos deux lettres. Je vous envoie mes notes qui sont très eparpillées, car je n'ai pu les faire qu'à fur et mesure. Frollo sera nommé professeur suppléant *jusqu'à un nouveau concours(. . .).*

J'attends avec impatience Votre manuscrit refait et remanié amicalement, afin de pouvoir une fois livrer l'ouvrage au public, qui l'attende depuis si longtemps.

Je vous serre cordialement les mains,

Ami devoué
B.P.Hasdeu.

P.S. Nous n'avons pas à l'imprimerie de compositeur allemand. *C'est à force d'avoir fait moi-même 6 épreuves, que la première partie de Votre introduction est parue telle que Vous la voyez.*

H."

Urmează o listă de semnalări ale unor etimologii noi ce ar merita o menţiune (de ex., numele de stofe, cuvinte de origine orientală etc.), precum şi întîmpinări la unele observaţii ale lui Schuchardt, care vor reveni, de altfel, în textul tipărit la *Addenda et corrigenda* (nr. XIX, p. 63—72, 125—129).

Răspunsul acestuia a fost însă, desigur, tranşant, căci iată ce-i scria Hasdeu la 12 mai, cu care prilej aflăm pentru prima dată despre tipărirea *Cronicii lui Moxa*:

„*Très honoré ami,*

Je viens de recevoir Votre ultimatum de Vienne. Je l'accepte sans le plus discuter, car j'ai promis au Prince Charles de lui présenter le livre vers la fin du Mai. Le retard est déjà trop long. Mais je me réserve pour ma part deux clauses:

1. Au lieu de «cu introducerea lui H. Sch.», je mettrai sur le frontispice: «cu o critică linguistică de H. Sch.»;

2. *À la fin de Votre écrit, sous le titre de « Zur Verständigung »*[1], *je répondrai en allemand à celles de vos opinions qui me paraissent erronées.*

Voila donc l'affaire arrangée!

Tocilescu vient de m'apporter de Moscou la c[h]ronique roumaine inédite de Moksa de 1620, écrite au couvent de Bistritza, utilisée en partie par Grigorovič et dont je vous ai parlé une autre fois[2]. *Elle va figurer comme Annexe à mon livre. Elle occupe 5 ou 6 feuilles d'impression.*

Je Vous serre cordialement les mains, attendant avec la plus vive impatience Votre manuscrit, tel que cela Vous convient.

Ami devoué
B. P. Hasdeu"

nr. XX, p. 73–74, 129).

Peste aproape o lună, la 6 iunie, aflăm de proiectul savantului român de a-l vizita pe Schuchardt la Graz și de a face astfel cunoștință personal:

„*Cher ami,*

Enfin j'aurai l'occasion de Vous connaître personnellement. Au commencement de Juillet je pars pour l'Italie et de là je me rendrai à Paris. Je commencerai par passer une quinzaine de jours chez mon oncle à Vienne; puis de Vienne à Venise par Gratz. *Vous y trouverai-je? Répondez une ligne.*

Je Vous serre la main,

Ami devoué
B. P. Hasdeu"

(nr. XXI, p. 75, 129–130).

Cu toate acestea, întîlnirea n-a putut avea loc, cum aflăm din scrisoarea expediată, din nou de la București, la 27 octombrie, după ce între timp — și anume la 10 august — Hasdeu redactase în formă definitivă prefața tomului I și dăduse o formă mai acceptabilă subtitlului cărții: „*Cu observațiuni filologice de Hugo Schuchardt*"[3].

„*Mon excellent ami,*

Je mérite bien Votre colère, mais pas autant que l'on pourrait croire de prime abord. Dans mon voyage d'Italie je n'ai pas passé par Gratz, mais de Pesth directement par Pragerhoff. À Vienne j'ai visité Miklosich et Mussafia, sans leur laisser mon adresse, car je ne logeais pas à Vienne, mais à Hacking, où mon oncle le Dr. Boleslas de Hizdéu possède une magnifique villa (. . .). De cette manière, moi, que désirais vivement Vous serrer la main, je n'ai pu Vous trouver et je suis resté, à mon tour, introuvable par Vous. Vous ne pouvez pas Vous imaginer mon désappointement et mes regrets, quand Frollo m'a montré Votre lettre. Maintenant revenons à nos moutons. Dans dix jours Vous allez recevoir le 1^r tome de Cuvente den bătrîni *et le tirage à part de Votre excellente critique. Le 2e tome est sous presse (. . .). À propos de Votre critique sur la dérivation du mot* aćuez, *je trouve dans la grammaire de Molnar la forme transilvaine c'est-à-dire* aćiare *avec le sens précis de « ruhen ».*

Je Vous serre cordialement les mains,

Ami devoué
B. P. Hasdeu"

(nr. XXII, p. 76–78, 130–131).

Mult așteptata carte a ieșit de sub tipar, în fine, în prima jumătate a lunii noiembrie — dar, sub un motiv ingenios, fără observațiile lui Schuchardt, amînate pentru tomul II — căci la 28 ale lunii Hasdeu îi scria astfel lingvistului german:

---

[1] „Spre înțelegere".

[2] În scrisorile nr. VIII și XII.

[3] Un ecou al activității intense din acele zile îl găsim în scrisoarea lui Hasdeu din [august 1878] către soția și fiica sa (care nu împlinise încă 9 ani), aflate într-o excursie la Paris:

„Scumpele mele Iulie,

Abia astăzi am isprăvit Cuvintele din bătrîni. *De cînd ați plecat, am lucrat zi și noapte, căci știi cît de importantă este pentru noi această chestiune (. . .) Eu plec la Florența la 24 august*" (*Documente și manuscrise literare*. Vol. III. *Corespondența B. P. Hasdeu — Iulia Hasdeu.* Ediție publicată, adnotată și comentată de Paul Cornea, Elena Piru, Roxana Sorescu, București, Ed. Academiei, 1976, p. 38).

„Mon excellent ami,

J'espère que Vous avez reçu déjà les Cuvinte. *Si je ne Vous ai pas envoyé Votre brochure, en voici la cause. J'ai cru que, en vue de la Chronique de Moxa, que Vous n'avez pas connue, Vous voudriez peut-être ajouter un* Nachtrag, *et en ce cas il faudrait relier ensemble les deux parties. En cas contraire, veuillez bien m'écrire, pour que je puisse Vous envoyer aussitôt le paquet (...). Quant à moi, je n'ai envoyé jusqu'à présent le livre presque à personne, excepté mes amis ou mes connaissances de France et d'Italie (Picot, Gaston Paris, Ascoli, Gubernatis, Caix, Dora d'Istria), pui à Benfey, Gröber et Sayce. Dites-moi Votre idée là-dessus. Il y a quelques jours, notre savante Princesse Elizabeth m'a parlé beacoup de Vous (...), et je lui ai promis de lui remettre bientôt un exemplaire de Votre brochure; elle m'a dit que la Roumanie doit Vous être reconnaissante pour Votre sympathie, et j'espère que Vous allez recevoir vers le nouvel an l'Etoile de la Roumanie. J'ai lu l'article de Jarnik dans* l'Osten; *de Gubernatis a écrit aussi quelque chose dans la* Nuova antologia *du 15 oct.*; *Ascoli m'a promis un article développé.*

Je vous serre cordialement la main,

Ami devoué
B. P. Hasdeu

Le 28 nov. 78.

P.S. J'ai donné à Ascoli pour Archivio glottologico *une longue étude en français intitulée: Le type morphologique* homo ille ille bonus *et sa parentèle dans les langues balkaniques.*

Hasdeu"

(nr. XXIII, p. 79—80, 131).

Peste trei săptămîni, la 19 decembrie, găsim explicaţia transferării observaţiilor lui Schuchardt la tomul II:

„Mon excellent ami,

Comme Vous avez parfaitement raison de ne pas avoir connu la Chronique de Moxa que Tocilescu m'avait apporté de Moscou déjà après l'impression des deux premières feuilles de Votre introduction; et comme cette introduction va paraître dans le deuxième volume, car il m'était impossible de la publier sans l'accompagner de quelques objections, qui demandaient de travail et que je n'avais pas prêtes (il est bien difficile de faire des objection à une autorité comme Schuchardt), eh bien, je me suis décidé — j'espère que cela Vous convient — de réimprimer de nouveau *Votre introduction, remaniée par Vous de telle manière que Vous voulez. Nous avons assez de temps, car l'introduction portera la pagination romaine, et par conséquent peut être mise sous presse après la clôture du volume entier. En attendant, j'imprime toutes les pièces destinées à entrer dans le deuxième volume, travail qui sera terminé jusqu'au mois de juin. Pour le moment, Je Vous envoie sous bande, jusqu'à Votre décision ultérieure, que j'attends avec impatience, deux exemplaires non brochés de Votre introduction.*

*L'*Etoile de la Roumanie *est sûre; le ministre le plus influent du nouveau Cabinet roumain est mon ami Stourdza, qui a pour Vous une espèce de vénération.*

Dans quelques jours je Vous expédie encore une dizaine d'exemplaires de Cuvente. Je *Vous prie de les distribuer* en notre nom commun, *car dans le premier volume même il y a beaucoup de Vous: à cause de mon tempérament un peu fougueux j'aurais commis beaucoup de fautes si je n'étais pas retenu par la* crainte *de Votre extrême sévérité. Vous m'avez souvent corrigé sans Vous en douter.*

Je Vous serre cordialement la main,

Ami devoué.
B. P. Hasdeu"

(nr. XXIV, p. 81—82, 132).

Următoarea scrisoare este expediată peste aproape două luni, la 12 februarie 1879;

„Mon excellent ami,

Si je ne Vous ai pas écrit depuis si longtemps, il y en avait eu deux causes. D'abord j'ai été malade, et toute ma famille de même; puis, en Vous écrivant, je voulais Vous envoyer en même temps l'Etoile de la Roumanie. Le décret qui Vous la décerne est prêt depuis un mois, mais le gouvernement autrichien a prié notre gouvernement de ne pas décorer les Autrichiens avant de communiquer leurs noms au Cabinet de Vienne (...).

Les Cuvente den bătrîni *commencent à être très recherchés en Allemagne. Harrassowitz de Leipzig a vendu 20 exemplaires en quelques jours, et il me demande encore. J'ai reçu aussi une demande de la part de Gerold de Vienne. Vous pouvez distribuer les exemplaires que*

je Vous ai envoyés, à qui bon Vous semblera. L'ouvrage intéressera probablement les Espagnols, qui ne le connaissent pas du tout[1].

Il va sans dire que Votre introduction, comme manuscrit, *peut être communiquée à Cihac et aux autres. Je l'ai communiquée moi-même à quelques-uns, mais toujours comme manuscrit.*

Aussitôt après l'arrivée de l'avis de Vienne, je Vous expédierai la décoration à Madrid, à l'ambassade d'Autriche.

Je Vous serre cordialement les mains,

Ami devoué
B. P. Hasdeu"

(nr. XXV, p. 83—84, 133).

Într-o scrisoare, pe care prof. D. Găzdaru o datează în martie sau aprilie același an, Hasdeu îi comunică cu satisfacție, printre altele, colegului său:

„Mon excellent ami,

Enfin, je viens de recevoir Votre décoration : officier de l'Etoile de la Roumanie (...).

Je Vous remercie infiniment pour l'article de Gustave Meyer, qui a fait une grande sensation[2].

Comme je ne suis pas sûr si cette lettre parvient jusqu'à Vous, j'écris très peu. Je Vous envoie la lettre par laquelle Mr. Stourdza m'a transmis Votre décoration et où il Vous remercie au nom de tous les Roumains. Maintenant, écrivez-moi vite, comment et où *Vous envoyer la décoration et le décret princier?*

(...) *Ascoli m'a dernièrement écrit que Vous avez passé chez lui à Milan et que Vous avez parlé ensemble de mon étude sur* Homo-ille ille-bonus. *J'en ai fait déjà les épreuves, et elle va paraître bientôt. Sur quelques points où je n'étais pas d'accord avec Ascoli, nous nous sommes fait des concessions mutuelles, c'est-à-dire il a suprimé les notes qui me déplaisaient, car je le croyais y avoir tort, et j'ai modifié les passages où il peut avoir raison. En tout cas, c'étaient des bagatelles de part et d'autre*[3].

Je Vous serre cordialement la main,

Ami devoué
B. P. Hasdeu"

(nr. XXVI, p. 85—86, 134).

Cum călătoria lui Schuchardt în Italia și Spania a durat cîteva luni, Hasdeu îi scrie din nou abia la 28 noiembrie 1879, dîndu-i informații mai ales despre tomul II al *Cuventelor*, în curs de tipărire:

„Très cher ami,

Enfin, je sais que Vous êtes quelque part! Votre séjour en Espagne a été quelque chose de si vague, si non-localisé, *que je me demandais toujours si Vous êtes ou non. Gratz, au contraire, est un point géographique bien déterminé.*

Je viens de Vous envoyer par poste quelques feuilles éparses du 2e volume des Cuvente. *Le tout va paraître dans un mois tout au plus. Comme nombre de pages, c'est le double du premier volume. Comme importance, c'est à Vous à décider. Le 2e volume appartient plutôt à la* Völkerpsychologie *qu'à la Linguistique, ou bien c'est un trait d'union entre les deux.*

Quant à Cihac, je n'en parle pas. Gaster vient de lui repondre dans le Zeitschrift f. rom. Philologie, p. 468—76[4]. *Il fait trop d'honneur à Mr. Cihac. Un homme qui tire* hoț *de* zŭlŭ, cimilesc *de* cin, șubred *de* szczupły *etc., etc., etc., et dont l'ouvrage entier ne donne las une seule fois la raison d'une étymologie, est au-dessus d'une critique, à fortiori d'une réponse. En tout cas, il a fait une grande découverte: l'élément latin du roumain est égal à son élément turc (1/5 = 1/5)!!*[5]

Je Vous serre cordialement la main,

Très cher ami,
tout à Vous
Hasdeu"

(nr. XXVII, p. 87—88, 134—135).

---

[1] Schuchardt urma să plece în Spania.

[2] Apărut în „Beilage zur Allgemeinen Zeitung", 1879, nr. 42 (vezi *Prefața* la tom. II).

[3] În românește, studiul integral a fost inclus în tomul II al *Cuventelor* (p. 611—687; vezi și notele corespunzătoare).

[4] Textul a fost reprodus ulterior în *Suplement la t. I.*

[5] Vezi critica lui Hasdeu din tomul III al *Cuventelor* și notele noastre corespunzătoare.

Trecînd peste două misive ale lui H a s d e u din 2 şi 9 aprilie 1880, referitoare la o eventuală colaborare a lui Schuchardt la *Albumul macedo-român*, îngrijit de V. A. U r e c h i a (apărut în octombrie 1880), o nouă scrisoare referitoare la *Cuvente* este datată 24 aprilie acelaşi an:

„Très cher ami,

Nos relations sont devenues un peu languissantes. Votre voyage d'une part, de l'autre côté l'extrême agglomération de mes occupations (Archives, professorat, Académie et — depuis quelques mois — la charge très importante de membre du Conseil supérieur de l'Instruction publique) les ont sensiblement dérangés. Faut-il les laisser croupir en cet état-là?

Je serais très curieux de connaître un peu en détail Votre opinion sur les Cărţile populare *et le* Supplément[1]. *Comme je veux faire paraître bientôt un Supplément au 2e volume*[2]. *Vos conseils et Vos observations me seraient, comme pour le passé, d'un prix inestimable. Pour le moment, je me fais le plaisir de Vous annoncer que l'Académie Roumaine, dans sa séance d'avant-hier, à bien voulu me décerner presque à l'unanimité (20 suffrages de 22 valables) le grand prix Héliade de 5.000 fr.*[3]

En attendant Votre réponse, je Vous serre cordialement la main,

Ami devoué
B. P. Hasdeu"

(nr. XXX, p. 91—92, 136).

Lăsînd la o parte trei mesaje din [1880—1881], [sept. sau oct. 1884] şi 10 ian. 1885 (nr. XXXI, XXII şi XXXIII), dintre care primul referitor la ediţia *Psaltirii* lui C o r e s i (1577), apărută în 1881, reţinem ca foarte semnificativă pentru raporturile reale dintre cei doi savanţi scrisoarea lui H a s d e u din 27 sept. 1885:

„Très cher ami,

Auriez Vous jamais cru que mes sentiments envers Vous puissent changer? Je Vous admire toujours comme science, comme pénétration; je Vous aime toujours, comme caractère, comme tempérament. Si notre correspondance c'est un peu ralentie, il y en avait des causes différentes d'une part et de l'autre.

Depuis quatre ans je suis seul à Bucarest. Ma famille, c'est-à-dire ma femme et ma fille, habitent Paris à cause de l'éducation de ma fille qui veut absolument devenir Docteur ès Lettres, *et qui deviendra, j'espère. De cette manière, tous les ans au mois de Juillet je vais à Paris, je prends ma famille, nous voyageons deux mois (en Suisse, en Hollande, en Angleterre), puis je la ramène à Paris et je reviens à Bucarest. Trois mois par an je suis un vrai touriste, qui ne travaille rien, mais qui, de retour chez lui, se voit obligé de travailler doublement, pour pouvoir rattraper sur le temps.*

Vous savez déjà peut-être que Gaston Paris a présenté mon livre à l'Institut avec les plus grands éloges. Ascoli et A. Tobler m'ont écrit des choses très flatteuses. Et puis Vous, mon excellent ami! Vous voyez donc que, pour le moment, je ne puis pas me plaindre, et par conséquent je travaille avec ardeur" (nr. XXXIV, p. 97—100, 138—139).

Aici se încheie corespondenţa între cei doi mari lingvişti în jurul *Cuventelor*. În fondul S c h u c h a r d t se mai găsesc încă două scrisori — una din 18 iulie 1886 (cum se descifrează pe fotocopie, la p. 103, şi nu 1888, cum din neatenţie s-a transcris la p. 139), referitoare la *Magnum etymologicum Romaniae* (t. I, 1886) şi la participarea lui H a s d e u la al VII-lea Congres al Orientaliştilor de la Viena[4], şi alta, document zguduitor al durerii, expediată curînd după moartea atît de prematură a fiicei sale, excepţional dotate, Iulia (survenită la 17/29 sept. 1888, la Bucureşti):

„Très cher ami,

C'est un homme mort qui Vous écris. Je n'existe plus ni pour la science, ni pour la patrie. Je n'ai plus de but dans ma vie, si ce n'est de publier le plus tôt possible les écrits

---

[1] Care apăruseră la începutul anului 1880.

[2] Nu a mai apărut.

[3] Vezi şi *Studiul introductiv*.

[4] Cf. comunicarea lui H a s d e u: *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine. Notice lue au VIIe Congrès des Orientalistes à Vienne le 2 octobre 1886*, Bucarest, 1886. În finalul scrisorii, H a s d e u îl întreabă pe prietenul său: „*Y viendrez-Vous aussi? Ou bien voulez-Vous que je fasse une petite excursion jusqu'à Gratz?*" Desigur, între timp, cei doi savanţi făcuseră cunoştinţă personal, după cum rezultă indirect din unele referiri la S c h u c h a r d t, în *Corespondenţa B. P. Hasdeu — Iulia Hasdeu*, citată mai sus (cf. *Indice de persoane*, p. 477).

posthumes de ma Julie, qui a laissé, vers et prose, de véritables bijoux pour 3 volumes au moins. Je Vous en envois par poste un petit échantillon[1].

Ami devoué
Hasdeu"

(nr. XXXVI, p. 104, 139—140). — *Pag. e*(431).

2 Raportul lui G. Bariţiu a fost prezentat la Societatea Academică Română în ziua de 20 septembrie 1878 şi publicat în „Analele" acesteia, t.XI, secţ. I, 1878, p. 170—178, fără însă ca volumul să primească premiul pentru care a fost propus. *Pag. f* (430).

3 Este vorba despre t.IV, Bonn, 1879—1880, p.141—184 (în româneşte, sub titlul *B. Petriceicu-Hasdeu şi „Cuvinte din bătrîni"*, „Convorbiri literare", XIII, 1879, nr. 3, iunie, p. 81—98; nr. 4, iulie, p. 135—155). — *Pag. f* (431).

4 Este vorba despre articolul *Iarăşi d. Cihac! Cîteva precepte pentru începători în linguistică*, „Columna lui Traian", VII, 1876, p. 179—186, pe care Hasdeu îl reproduce aici aproape integral (p. 180—186), omiţînd introducerea şi un scurt *Post-scriptum* (pe marginea articolului acestuia, *Răspunsul meu D-lui Hasdeu*, publicat în „Convorbiri literare", IX, 1876, nr. 12, martie, p. 474—482). Fără a ne opri aici asupra fiecărui exemplu, reamintim că Hasdeu a reluat critica la adresa lui A. Cihac în tomul III al *Cuventelor* (vezi şi notele noastre corespunzătoare). — *Pag. f*(432).

5 Alexandru Cihac (1825—1887) era fiul profesorului J. B. Hirth din Heidelberg şi al soţiei acestuia, Tereza (născută Pitzenberg), recăsătorită cu doctorul ceh Iacob Cihac (Czihak), stabilit la Iaşi în 1825, unde a jucat un rol însemnat în dezvoltarea medicinii şi a ştiinţelor naturale; acesta l-a adoptat, dîndu-i numele său (vezi: Dr. Paul Pruteanu, *Noi date biografice despre Alexandru Cihac*, „Romanoslavica", VI, 1962, p. 269—270; Idem, *Iacob Cihac*, Bucureşti, 1966). — *Pag. g*(433).

6 Tom. III, 1879, p. 468—476 (la p. LV, probabil scăpare de condei a lui Hasdeu „t.4", pe care o corectăm în „3"). — *Pag. n* (437).

7 Întrucît tomul III n-a fost publicat în întregime, „Indicele linguistic complet şi sistematic la opera întreagă" n-a mai apărut. — *Pag. u* (442).

8 Textul suprimat are următorul conţinut: „fenomen dialectologic foarte remarcabil: ав мерсъ (citeşte: au mersă), întrebuinţat în textul de faţă de 2 ori pentru ав мерсв, apoi неавъндъ (citeşte: neavăndă) şi зикъндъ (citeşte: zicăndă) pentru неавъндв şi зикъндв, amintesc într-un mod irezistibil formele româno-macedonene corespundinţi: trecutul „au calcat*ă*", „au bătut*ă*", „au arupt*ă*" etc. şi participiul „calcănd*a*lui", „batund*a*lui", „arupsend*a*lui"...[2], cari în limbagiul documentului nostru ar fi: au călcat*ă* — călcănd*ă*, au bătut*ă* — bătănd*ă*, au rupt*ă* — rupănd*ă*, în loc de normalele: au călcat*u* — călcănd*u*, au bătut*u* — bătănd*u*, au rupt*u* — rupănd*u*". *Pag. LXXIII* (540), *nr.1.*

9 Lucrurile stau, totuşi, altfel: grafii de tipul пърінътеле, transcris de Hasdeu „părinătele", nu redau o „vocală iraţională", ci se datoresc influenţei scrierii slavone, cu păstrarea adesea a literelor ъ şi ь în poziţie neintensă, în care sunetele respective au dispărut în slava veche încă din secolul XI. — *Pag. LXXIII*(540), *nr.5.*

10 Asupra lui *aciua* Hasdeu a revenit în *Etym. magnum Romaniae*, t.I, col. 189—194; că etimologia acestui cuvînd nu este uşor de stabilit, se vede din soluţiile propuse de diverşi autori (vezi Cioranescu, nr. 50). — *Pag. LXXIV* (541), *nr. 7.*

11 De fapt, *dichis* este postverbal de la *a dichisi* (< ngr. διοίκησα, aorist de la vb. διοικέω — vezi Cioranescu, nr. 2937); pentru *unealtă*, dicţionarele ulterioare păstrează etimologia propusă de Hasdeu: *une* + *alte* (vezi, de ex., *DEX*, p. 997). — *Pag. LXXIV*(541), *nr. 8.*

12 Totuşi, pentru *salbed* cercetătorii ulteriori au acceptat etimologia lat. *exalbidus* (vezi: S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905, nr. 1525; Rosetti, *ILR*, I², p. 281); cît priveşte pe *şubred*, acesta rămîne cu etimologie neclară (*DEX*, p. 932; vezi unele încercări la Cioranescu, nr. 8301). — *Pag. LXXIV*(541), *nr. 10.*

---

[1] Cele trei volume, îngrijite de îndureratul tată, au apărut peste un an, respectiv peste doi: *Oeuvres posthumes* de Julie B. P. Hasdeu. [I] *Bourgeons d'avril. Fantaisies et rêves*. Avec une introduction par le Cte Angelo de Gubernatis, Paris — Bucarest, 1889 (Cu un *Appendice: La Doïna des Roumains* de B. P. Hasdeu; nouvelle édition, Bucarest, 1904); [II]. *Chevalerie. Confidences et canevas*. Précédé d'une lettre et d'une notice par MM. Emil Boutroux et Louis Léger, 1890 (cu un *Appendice*, cuprinzînd scrieri de Tadeu şi Alexandru Hasdeu); [III] *Théatre. Légendes et contes*, 1890. Vezi, de asemenea: Iulia Hasdeu, *Versuri. Proză. Corespondenţă*. Ediţie îngrijită şi prefaţă de Crina Decusară-Bocşan, Bucureşti, Ed. Minerva, 1976.

[2] „Bojadschy, *Macedonowlachische Sprachlehre*, Bucureşti, 1863, p. 76 sqq." (nota lui Hasdeu).

13 Totuși, litera ꙛ este o modificare românească a literei chirilice ѫ, care în slava veche reda sunetul ǫ, transformat la începutul epocii mediobulgare în ѫ̆ (iar apoi denazalizat în ă): cel mai vechi exemplu pe care-l cunoaștem este din 1499: cuvîntul ꙛн, într-un document din Țara Românească; cît privește valoarea fonetică a acestei litere, H a s d e u are în esență dreptate (vezi *DLRV*, p. 111, 191 și bibliogr. citată acolo). — *Pag. LXXV* (541), *nr.11*.

14 H a s d e u a reluat verbul *acepta* în *Etym. magnum Romaniae*, t.I, col. 158—159; e curios însă că *DLR*, T i k t i n și C a n d r e a nu-l includ, deși ачєпт, ачѣптъ nu par a fi greșeli de copiere în glosarul studiat. — *Pag. LXXV* (542), *nr. 16*.

15 Totuși, subst. *măruntaie* vine din lat. *minutalia* (*minutal*, *-talis* „mîncare preparată din zarzavaturi tăiate mărunt"; vezi Cioranescu, nr. 5124, cu bibliogr.); bg. *òроб* (de unde rom. *drob*) nu vine din v. sl. жтроба, ci din vb. дробити „a fărîma" (vezi *Împrumuturi...*, p. 54). — *Pag. LXXVI* (543), *nr. 22*.

16 Forma veche a cuvîntului *mesteacăn* — *măstachin*, atestată la 1473, dezleagă definitiv etimologia: lat. *mastichinus* (vezi: I. A. C a n d r e a — O. D e n s u s i a n u, *Dicționar etimologic al limbii române. Elemente latine*, fasc. I—IV, București, 1914, nr. 1089; C i o r a n e s c u, nr. 5233; *DLRV*, p. 129). — *Pag. LXXVI* (543), *nr. 23*.

17 Analogia nu se susține, căci cuvintele invocate la p. 304, nr. 172, *maică* și *matcă* sînt împrumuturi independente din v. sl.; *taică* este format în românește de la *tată*, prin analogie cu *maică* (vezi *Împrumuturi...*, p. 124), iar *tatcă* nu pare a exista în românește (*Dicționar invers*, București, Ed. Academiei, 1957, nu-l înregistrează). — *Pag. LXXVII* (543), *nr. 27*.

18 Totuși, *o* provine din lat. *una*, așa cum *un* < lat. *unus* (vezi Cioranescu nr. 9053, cu bibliogr.). — *Pag. LXXVII* (544), *nr. 29*.

19 De fapt, în *codru* (**codrum*, pl. *codra* [atestat în *Corpus gloss. lat.*] < lat. **quodrum* < *quadrum*) evoluția semantică este de la „bucată pătrată" spre „bucată" (în genere), cu specializări: „de pîine, slănină, mămăligă etc."; „de pămînt, de cîmp"; „de pădure" > „pădure" > „munte păduros" (vezi *DLR*, I, partea a II-a, p. 633—634; C a n d r e a — D e n s u s i a n u, *Dicț. etimol.*, nr. 384; C i o r a n e s c u, nr. 2228). — *Pag. LXVII* (544) *nr. 30*.

20 Dicționarele mai noi explică pe *mocan* ca derivat din *moacă* „măciucă" + suf. *-an* (vezi C i o r a n e s c u, nr. 5368: cuvîntul a pătruns într-adevăr în magh. — *mokány*, precum și în turcă — *mukan*; *DLR*, VI, p. 764—765). — *Pag. LXXVIII* (544), *nr. 31*.

21 Asupra lui *melc* H a s d e u a revenit în articolul *Bourel, melc și culbec. Dacii și latinii într-o scoică*, în „Columna lui Traian", Nouă serie, an. IV, 1883, nr. 3—6, martie-iunie, p. 193—212, încercînd să-l explice prin fondul autohton; că problema este complicată, se poate vedea din diversele ipoteze, enumerate la C i o r a n e s c u, nr. 5197. În orice caz, nu poate fi separat de *culbec*, *cubelc*, *codobelc*, *comelciu* etc. (cf. *DLR*, I, partea a II-a, p. 962). — *Pag. LXXVIII* (544), *nr. 32*.

22 Verbul *a mușca* n-a fost explicat satisfăcător nici pînă astăzi, cu toate încercările de a-i găsi un etimon latin (cf. Cioranescu, nr. 5520; *DLR*, VI, p. 1042, scrie simplu: „Et. nec."). — *Pag. LXXVIII* (544), *nr. 34*.

23 H a s d e u avea, evident, dreptate, atît în genere, cît și în acest caz concret. *Moxa* — *Moxalie* e un supranume, din gr. μοξαλία (= νοξαλία < lat. pop. **noxalia* < *noxalis*), prin intermediul slavon моѯаліа, моѯліа, cu sensul „păcătosul", pe care și l-a atribuit călugărul Mihail de la mănăstirea Bistrița olteană. În aceste condiții, evident că numele nu putea fi invocat în sprijinul ipotezei, nefondate, că purtătorul lui ar fi fost grec de origine (vezi *Studii de lexicologie...*, p. 100—101). — *Pag. LXXVIII* (545), *nr. 36*.

24 Etimologia adjectivului *creț* rămîne pînă astăzi necunoscută, cu toate încercările de a-i găsi un etimon latin sau de altă origine (vezi C i o r a n e s c u, nr. 2564, cu bibliogr.). — *Pag. LXXX* (546), *nr. 39*.

25 Ultima etimologie propusă de H a s d e u, pentru *zestre*, lat. *dextrae*, a fost acceptată de dicționarele ulterioare (vezi Cioranescu, nr. 9486). — *Pag. LXXX* (547), *nr. 40*.

26 *Ciocotniță* „flecar; parazit, lingușitor" (rar, înv. „perceptor de dări", în glosarul studiat de H a s d e u — probabil influențat de *ciocoi*) este explicat în *DLR*, I, partea II, p. 448, din vb. *a ciocoti* „a ciuguli; a mînca cu zgomot" + suf. *-niță*. — *Pag. LXXX* (547), *nr. 42*.

27 Forma veche *lureca*, notată de S c h u c h a r d t, la p. XX, cu asterisc, dar semnalată ulterior în *Psaltirea Scheiană* (XXXIV, 6), precum și megl. *luricari*, arom. *alunicare*, *arunicare* confirmă etimologia vb. *a luneca* din lat. *lubricare* (vezi C a n d r e a — D e n s u s i a n u, *Dicț. etim.*, nr. 1021; cf. și Cioranescu, nr. 4944). — *Pag. LXXXI* (547), *nr. 43*.

28 *Molid* pare a fi autohton, după cum sugerase, în cele din urmă, H a s d e u; *DLR*, VI, p. 820, îl compară cu alb. *molikë*. — *Pag. LXXXI* (548), *nr. 50*.

29 *Zeghe*, *zeche* rămîne deocamdată fără etimologie satisfăcătoare, deşi, în afara ipotezei lui H a s d e u, S. P u ş c a r i u a formulat şi el alta (lat. **decŭla* < *decus* „podoabă"; vezi C i o r a n e s c u, nr. 9481). — *Pag. LXXXII* (549), *nr. 53.*

30 Vezi nota 261 la tom. I. — *Pag. LXXX* (550), *nr. 55.*

31 *Oare* (în textele vechi, scris şi *vare*) este explicat în dicţionarele ulterioare din lat. *volet*; *DLR*, VII, partea 2, p. 9, adaugă însă şi „cf. alb. *vallë*". — *Pag. LXXXIII* (550), *nr. 56.*

32 Cuvîntul sîrbocroat citat este *suržica*; în graiurile nord-estice, *sîrjoacă* se explică prin ucr. *сурясик* (vezi D. G ă m u l e s c u, *Elemente de origine sîrbocroată...*, p. 186). — *Pag. LXXXV* (552), *nr. 62.*

33 Prezenţa cuvîntului ꙟвалма „equorum domitor; equorum pastor", în texte slavone ruse (M i k l o s i c h, *Lexicon...*, p. 154, cu menţiunea „vox obscura"), şi într-un glosar grec (sec. XV), în forma βαλμάς (vezi şi T i k t i n, *Dicţ. român-german*, II, p. 590), complică lucrurile, inclusiv pentru expresia *de-a valma*; oricum rezervele lui Hasdeu — care a revenit asupra cuvîntului în *Magn. et. Rom.*, t. II, col. 2141-7 — faţă de etimologia propusă de Cihac (şi reluată în dicţionarele ulterioare) sînt întemeiate. — *Pag. LXXXV* (552), *nr. 63.*

34 Magh. *kanaf* „Zäserlein, Fäserlein an jeder Sache", din care provine rom. *canaf* „ciucure" (cea mai veche atestare: 1517), nu este explicat în dicţionarele mai noi mai bine decît a făcut-o aici H a s d e u (vezi L. T a m á s, *Etym-hist. Wb.*, p. 161—162). — *Pag. LXXXVI* (552), *nr. 64.*

35 Totuşi, *căvan* este considerat drept variantă a lui *găvan* „obiect scobit; strachină; disc, taler" (*DLR*, II, partea I, p. 239, cu unele încercări etimologice, despre care vezi şi C i o r a n e s c u, nr. 3618). — *Pag. LXXXVI* (552), *nr. 65.*

36 *Vig* „val de pînză, de stofă etc." provine din magh. *vég* (C i o r a n e s c u, nr. 9250, cu bibliogr.). — *Pag. LXXXVI* (553), *nr. 67.*

37 Excelent cunoscător al textelor vechi — condiţie indispensabilă pentru etimologie şi istoria vocabularului — H a s d e u avea, evident, perfectă dreptate, atît în acest caz concret, cît şi în multe altele; cf. o serie de atestări mai vechi şi mai noi pentru *(i)naljos*, *(i)nalsus*, în *DLR*, II, partea I, p. 549. Aşadar, C i h a c dădea dovadă de suficienţă — ca şi în exemplele semnalate de H a s d e u mai sus, nr. 54 — decretînd cuvintele respective „ce composé burlesque de son [al lui Hasdeu] fabricant de vocabulaire" sau, şi mai grav, de ex.: „*mesc*, *mescător*, je puise, celui qui puise, — n'e s t p a s e t n' a j a m a i s é t é u n m o t r o u m a i n". Or, verbul *a meşte* (< lat. *miscere*) „a pregăti (o băutură), a turna în pahar; a scoate (un lichid)" este inclus în *DLR*, VI, p. 431, pe baza mai multor exemple, începînd din secolul al XVII-lea şi pînă la poezia populară, înregistrată la începutul secolului nostru; cf. şi *mescător* „paharnic", *mescătoare* „vadră, găleată, ciubăr" (*DLR*, VI, p. 421). — *Pag. LXXXVI* (553), *nr. 68.*

38 *DLR*, XI, partea 1, p. 254 dă (în mod greşit) două omonime: *şupi*[1] „a se repezi, a se năpusti etc.", pentru care trimite la germ. dial. *schuppen* „a înghionti, a îmbrînci", şi *şupi*[2] „a jefui, a răpi", cu indicaţia, la etimologie, „cf. *şupi*[1]"; or, în realitate, avem aici un singur cuvînt, aşa cum l-a semnalat H a s d e u. — *Pag. LXXXVI* (553), *nr. 70.*

39 Pentru notarea lui *r̄* (*r* apical vibrant, „*r* dur") la iniţială sau în poziţie voealică, s-a recurs în secolele al XV-lea şi al XVI-lea atît la ρρ — cum a demonstrat H a s d e u (cel mai vechi exemplu cunoscut astăzi este din 1442 — vezi articolul nostru *Addenda au „Dictionnaire du roumain ancien"* [II], RRL, t. XX, 1975, nr. 5, p. 548) —, cît şi la ꞓ (ρ orizontal); vezi: A. A v r a m, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, Bucureşti, 1964 (extras din SCL, XV, nr. 1—5), p. 92—97; Ion G h e ţ i e — Al. M a r e ş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, p. 212—251; *DLRV*, p. 192—193 (la p. 193, r. 1 — greşală de imprimare: ρ în loc de). — *Pag. LXXXVII* (553), *nr. 71.*

40 Vezi nota 224 la tom. I. — *Pag. LXXXVII* (554), *nr. 73.*

41 În acelaşi sens cu H a s d e u (fără a-l cita însă) se pronunţă *DLR*, I, partea I, p. 684 — *Pag. LXXXVII* (554), *nr. 75.*

42 Etimologia lui *solz* rămîne şi astăzi controversată (vezi discuţia la C i o r a n e s c u, nr. 7990). — *Pag. LXXXVIII* (555), *nr. 77.*

43 *Grui* (forma veche *grunĭu*) provine, se pare, din lat. *grumus* „moviliţă" (vezi *DLR*, II, partea I, p. 321; cf. C i o r a n e s c u, nr. 3907, unde sînt menţionate şi alte opinii). — *Pag. LXXXIX* (555), *nr. 79.*

44 Totuşi, *ciubote*, pl., a pătruns în română din limbile slave nord-estice: ucr. *чоботи*, pl., rus. *чоботы*, pol. *czoboty* (cf. C i o r a n e s c u, nr. 2066). — *Pag. XC*(556), *nr. 81.*

45 *Pricolici*, var. *tricolici* (cea mai veche atestare, ca nume de persoană: *Tricolici*, 1481 — DLRV, p. 292—293) rămîne pînă astăzi fără etimologie satisfăcătoare: pornind însă de la analogia cu germ. *Wer-wolf*, fr. *loup-garou*, s-ar putea vedea în ultima parte a

cuvîntului (probabil, compus) un element înrudit cu gr. λύκος „lup“ (vezi Cioranescu, nr. 6818). — *Pag. XC* (556), *nr. 82.*

46 Pentru *cotei*, *DLR*, I, partea II, p. 838, acceptă (cel puţin, în parte) raportarea la alb.; *kut* (vezi discuţia şi alte ipoteze la Cioranescu, nr. 2488), iar *cotarlă* e legat, pe drept cuvînt, de acesta. — *Pag. XC* (556), *nr. 84.*

47 *Sorliţă* are un corespondent în bg. dial. înv. *усорлица* „uliu, erete“ (vezi Cioranescu, nr. 8013), a cărui etimologie nu este însă clarificată (vezi St. Mladenov, *Етимологичен и правописен речник на българския книжовен език*, Sofia, 1941, p. 655); *zăgan* este explicat în dicţionarele mai noi pur şi simplu din turc. *zagan* (vezi Cioranescu, nr. 9405), deşi Hasdeu avea dreptate, subliniind vechimea sa pre-osmană. — *Pag. XCI* (557), *nr. 86.*

48 Explicaţia dată de Hasdeu în t.I, p. 437, pct. 93 *c*, e mai completă decît cea reţinută de Cioranescu, nr. 6495, Tiktin, *Dicţ. român-german*, III, p. 1184 (de remarcat, alături de lat. med. *plata*, şi germ. med. *plate*) şi *DLR*, VIII, partea 3, p. 777 (ultimele două dicţionare citează doar exemplul din Moxa, nu şi etimologia formulată în *Notanda*). — *Pag. XCII* (558), *nr. 92.*

49 Avînd posibilitatea să colaţioneze, la Moscova, ediţia lui Hasdeu cu manuscrisul *Cronicii lui Moxa*, I. Bogdan a putut constata (ceea ce am verificat şi noi în fotocopie) că la f. 78v stă scris *pavezele*, şi nu *plavezele* (*Documentul Râzenilor şi organizarea armatei moldovene în secolul XV*, extras din A.A.R. Seria II, t. XXX, Mem. Secţ. ist., 1908, p. 437), astfel că o parte a argumentării cade. Nu e mai puţin adevărat că ital. *pavese* (derivat, se pare, de la numele oraşului *Pavia*) a putut pătrunde în Ţara Românească direct (alături de *pavetă* < ngr. παβέτσια), iar în Moldova, probabil, şi prin intermediul v. pol. *paweza* (vezi *Słownik staropolski*, t.VI, Wrocław, 1970—1973, p. 58). — *Pag. XCII* (558), *nr. 93.*

50 Totuşi, *hitlean* (> *hiclean*, *viclean*) provine din magh. *hitlen*, iar *hitleşug* din magh. *hitlenség*, etimologii consemnate în toate dicţionarele (vezi, de ex., Cioranescu, nr. 9235). — *Pag. XCII* (558), *nr. 94.*

51 Cea mai veche atestare a cuvîntului *ceur* (*Ceurii*, nume de sat, provenit de la nume de persoană) este într-adevăr din anii 1400—1418; cum toate exemplele cunoscute provin din Banat şi Oltenia, cuvîntul se explică prin scr. *ćor* (< tc. *kör*; vezi *DLR*, I, II, p. 314; *Addenda au „Dict. du roum. anc.“* [II], p. 547). — *Pag. XCIII*, (558), *nr. 95.*

52 Argumentarea lui Hasdeu a rămas necunoscută dicţionarelor ulterioare, dintre care unele s-au apropiat de ea (Tiktin, *Dicţ. român-german*, II, p. 641), fiind reluată de N. Drăganu — după o sugestie a lui V. Bogrea —, în „Dacoromania“, VI, 1929—1930, p. 274, tot fără a cunoaşte textul de faţă (cf. Cioranescu, nr. 3453, care trece în prim plan, ca şi *DLR*, II, partea I, p. 153—154, etimologia maghiară, deşi lipsesc exemple din Transilvania). — *Pag. XCIII* (559), *nr. 97.*

53 Pentru *salbă* s-au propus şi alte etimoane latine, fără a se cunoaşte cel indicat de Hasdeu (*subalba*, *salva* < *salvāre*, enumerate de Cioranescu, nr. 7366). — *Pag. XVC* (561), *nr. 98.*

54 Despre *ghiuj* — care este considerat autohton (cf. alb. *gjysh* „bătrîn, bunic“) — Hasdeu scrisese în: *Fragmente pentru istoria limbei române. I. Ghiuj. Cu Post-scriptum despre D. Cihac şi Apendice despre D. Émile Picot*, Bucureşti, 1876, [IV] + 40 p. (publicat iniţial fără indici, în „Columna lui Traian“, anul VII, Nouă serie, tom. I, ian. 1876, p.1—37); precum şi în: II. *Ghioc. Cu un apendice despre ghiuj şi vîj*, Bucureşti, 1876, p. 41—76 (publicat, la fel, fără indici, *ibidem*, martie, p. 97—124; despre *ghiuj* vezi, de asemenea: Rosetti, *ILR*, I², p. 277). În cadrul primului articol, el apropiase de *ghiuj*, cu mai puţin succes, pe *hojma*, cu sufixul adverbial *-ma*; preluîndu-se această explicaţie, în *Ist. limbii române*, II, p. 330, se adaugă: „Derivarea din ucr. *hožma* (*DLR*, Candrea, Scrrban) nu e justificată, căci cuvîntul nu apare nu numai în alte limbi slave, dar nici măcar, în întreg domeniul ucrainean; rutenii l-au împrumutat din română (Candrea, «Noua revistă română», 1900, p. 408)“. Cu toate acestea, *hojma* trebuie considerat, deocamdată, fără etimologie satisfăcătoare (Diversele ipoteze sînt enumerate de Cioranescu, nr. 4149). — *Pag. XCVI* (562), *nr. 100.*

G. Mihăilă

CUPRINSUL

TOMUL I

SUPLEMENT LA TOMUL I

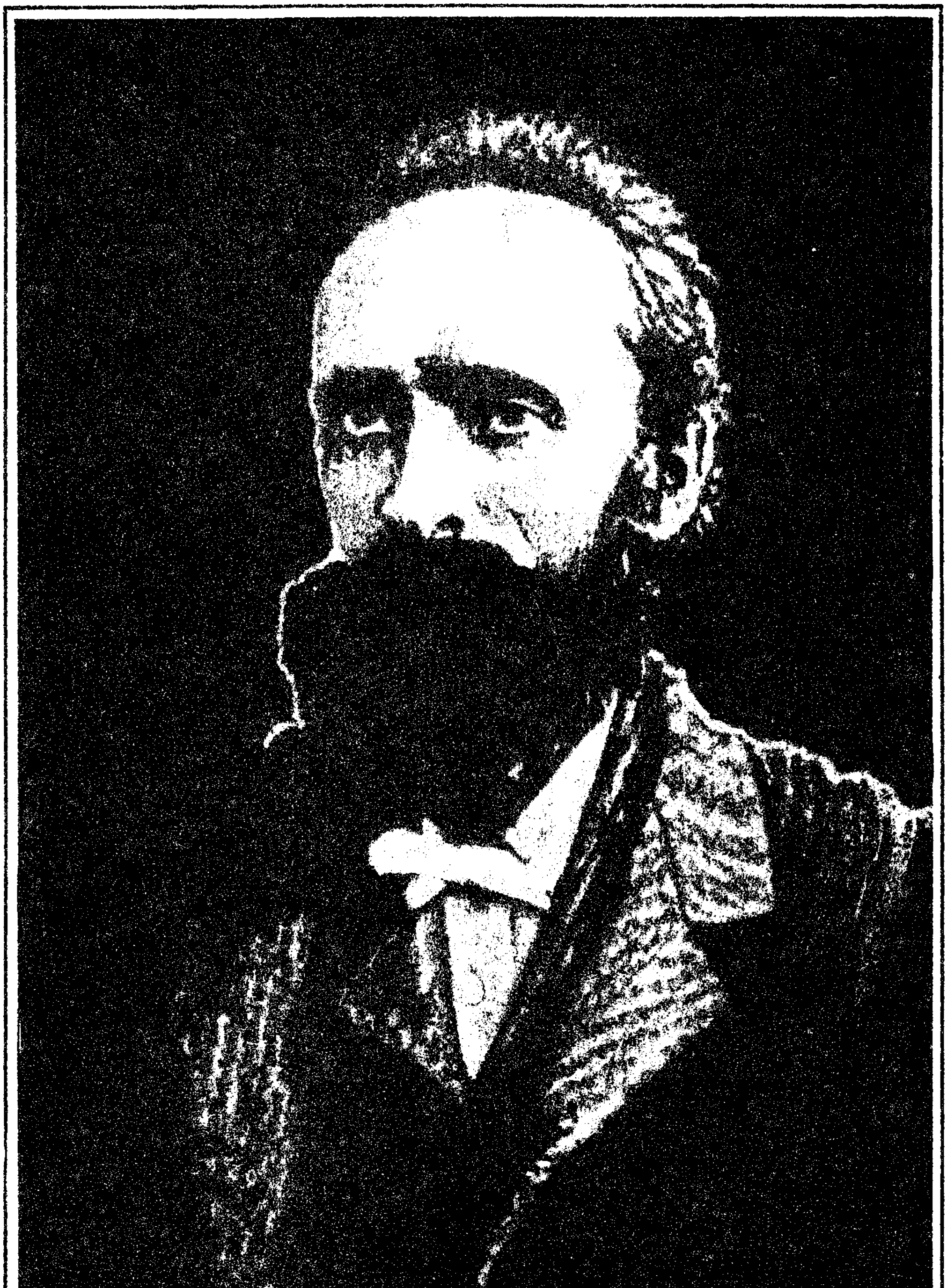
Plan editură: Nr. 90009A. Coli de tipar: 38,25. Bun de tipar: 8.06.83.

Tiparul executat sub comanda
Nr. 1283 la
Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România

COLOFON

CUVENTE DEN BĂTRÎNI
VOL. I

monumentală operă lingvistică și filologică a lui
BOGDAN PETRICEICU HASDEU
a fost publicată în anul 1878 de Direcțiunea Generală a Arhivelor Statului,
București, Tipografia Societății Academice (Laboratorii români),
str. Academiei, nr. 24.
Lucrarea a fost culeasă cu caracter Didot, corp 12 verzal și de rînd
(drepte, cursive), pe format 6 1/2 × 10 1/4 cv, tipărită pe format 17 × 24.
Ediția de față, prima reeditare integrală a lucrării lui B. P. Hasdeu,
este îngrijită de prof. univ. dr. doc. GHEORGHE MIHĂILĂ
(Universitatea din București).
În cadrul Editurii Didactice și Pedagogice — Director: dr. CONSTANTIN
FLORICEL; redactori șefi: GHEORGHE ALECU si AVRAM POP — la
realizarea acestei ediții au luat parte:
Redactor: prof. gr. I ARETIA DICU
Machetare și tehnoredactare: ION MIREA
Coperta: CONSTANTIN GULUȚĂ
Corectură: GABRIELA STOICA, MAGDA ACXENTESCU,
ELENA IONESCU, ION IRIMIA, AURORA ONCESCU,
ANA IONESCU (șef corectură).
De la Institutul de Lingvistică din București a fost consultat pentru
această lucrare GHEORGHE CHIVU, cercetător principal.
Realizarea acestei cărți aparține Întreprinderii poligrafice
„13 Decembrie 1918" din București, strada Grigore Alexandrescu, nr. 87—93
(Director ing. CONSTANTIN TRONARU, ing. șef. ADRIAN FLINTEA,
șef producție ing. FLOREA DIONISIE).
Pe fluxul tehnologic, coordonarea executării lucrării a fost asigurată de:
MIRCEA CONSTANTIN, șef atelier, la culegere;
ing. RIZOPOL CONSTANTIN, la imprimare;
ing. SORESCU VIRGINIA, la legătorie.
Un aport deosebit în procesul de pregătire a formei de text l-a avut
ANDREI MARIA — muncitor zețar.
Noua ediție apare tipărită pe hîrtie 16/70 × 100 și este culeasă la monotip cu
caracter Medieval, verzale și de rînd (drepte, cursive), corp. 8, 10 și 12.

B.P. HASDEU